श्रीआत्म-वल्लभग्रन्थाङ्कः—१२.

ॐ नमः प्रवचनाय ।

संविग्नशाखीय–आद्याचार्य–श्रीमद्विजयानन्दसूरिशेखरपट्टालङ्करणश्रीमद्विजयवल्लभसूरिपादपद्मेभ्यो नमः ।

बृहद्गच्छीय–श्रीमन्नेमिचन्द्राचार्यविरचितसुखबोधानाम्न्या वृत्त्या समलङ्कृतानि—

पूर्वोद्धृतजिनभाषितश्रुतस्थविरसन्दब्धानि

श्रीउत्तराध्ययनानि ।

अस्य सम्पादकः संशोधकश्च—

संविग्नशाखीय–आद्यजैनाचार्य–न्यायाम्भोनिधि–श्रीमद्विजयानन्दसूरीशपट्टावतंसक–श्रीमद्विजयवल्लभसूरि-
वृद्धशिष्यरत्नतपोनिधि–श्रीमद्विजयान्तविवेकान्तसच्छ्रीमद्विजयोमङ्गसूरिः ।

मुद्रणकारकः—बालापुर(वलाद)नगरवास्तव्यश्रीमालीज्ञातीयश्रेष्ठि–क्षेमचन्द्रात्मजः पुष्पचन्द्रः । तेन चेदं पुस्तकं
निर्णयसागरमुद्रणालये कोलभाटवीथ्यां रामचन्द्र येसू शेडगे द्वारा मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

प्रतीनां–पञ्चशती] वीरसंवत् २४६३. [पण्यम्–पञ्चरूप्यकाः ।

विक्रमसंवत् १९९३. आत्मसंवत् ४१. ईस्वीसन् १९३७.

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the Nirnaya Sagar Press, 26-28,
Kolbhat Street, Bombay.

Published by Sheth Pushpachandra Khemchandra, Valad (*via* Ahmedabad).

अस्य ग्रन्थस्य प्राप्तिस्थानम्—

१ शाह फूलचंद खीमचंद. मु० वलाद. (स्टे. मेदरा. ए. पी. आर)
२ शाह भूरालाल फूलचंद. मु० अमदावाद (शाहपुर मंगलपारेखखांचा रेवादासनी पोल)
३ शाह नागरदास प्रागजी. मु० अमदावाद (डोशीवाडानी पोल)
४ मास्तर छोटालाल नानचंद. मु० अमदावाद (झवेरीवाडा कोठारीपोलना नाके)

प्रस्तावना ।

विदाङ्कुर्वन्तु हंहो मनीषिणः !—परमपवित्रीभूताद्यमङ्गल्याद्यलोकोत्तमाद्यशरण्यपञ्चमदेवश्रीमदर्हद्वक्त्रप्रसूतस्य अनेकलब्धिसम्पन्नश्रुतस्थविरगणधरमुनिग्रथितस्य अनाद्यनिधनापारसंसारपारावारपरिभ्रमणपरिश्रान्तानेकभव्याङ्गिगणसंवेगरङ्गकारणस्य सद्बोधरम्यतापन्नस्य विबुधजनपरमपदसाधनकारणीभूतस्य जैनधर्मैकसारभूतसकलगुणमूलविनयप्रभृतिषट्त्रिंशदध्ययनरूपस्य मूलागमस्य श्रीमत उत्तराध्ययनाभिधानसूत्रस्योपरि अनेकैः सुविहितगीतार्थाचार्यप्रवरैर्भिन्नभिन्नरचनात्मकतया रचिता भूरयो वृत्तयः सन्ति । ताभ्यः काश्चन मुद्रिता अपि दृष्टिपथमापतन्ति । तन्मध्यगता या पुनर्गम्भीरार्थसङ्कलिता निपुणगणगम्या शिष्यहितानाम्नी बृहद्वृत्तिः थारापद्रगच्छीयैर्वादिवेतालेत्याख्यविरुदबिभ्राणैः श्रीमद्भिः शान्त्याचार्यैर्विहिताऽस्ति, ततश्च वृत्तेरेषा सुगमप्राकृतगद्यमयकथागर्भिता एकपाठगता सुखबोधानाम्नी लघुवृत्तिरैदंयुगीनमन्दबुद्धिसत्त्वहितकाम्यया समुद्धृता देवेन्द्रगण्यपरनामधेयैः पूज्यप्रवरैः श्रीमन्नेमिचन्द्राचार्यैर्गुरुभ्रातृश्रीमन्मुनिचन्द्राचार्योपरोधेनेति ।

सूत्रस्यास्य वृत्तिकारका एते आचार्याः कदाऽभूवन् ? किंगच्छीयाः ? केऽमीषां गुरवः ? कदा कुत्र पवित्रस्थले कृता च वृत्तिरियम् ? इत्येतत्प्रश्ननिर्णयस्तु एतद्वृत्तिप्रान्तप्रशस्त्यवलोकनाद् भवति । तथा चात्र प्रशस्त्यन्तर्गतकतिपयपद्यानामुल्लेखः—

“विश्रुतस्य महीपीठे, बृहद्गच्छस्य मण्डनम् । श्रीमान् विहारुकप्रष्ठः, सूरिरुद्योतनाभिधः ॥ १ ॥
“शिष्यस्तस्याऽऽम्रदेवोऽभूदुपाध्यायः सतां मतः । यत्रैकान्तगुणापूर्णे, दोषैर्लेभे पदं न तु ॥ २ ॥

"श्रीनेमिचन्द्रसूरिरुद्धृतवान् वृत्तिकां तद्विनेयः । गुरुसोदर्यश्रीमन्मुनिचन्द्राचार्यवचनेन ॥ ३ ॥

"शोधयतु वृहदनुग्रहबुद्धिं मयि विधाय विज्ञजनः । तत्र च मिथ्यादुष्कृतमस्तु कृतमसङ्गतं यदिह ॥ ४ ॥

"अणहिलपाटकनगरे, दोहडिसच्छ्रेष्ठिसत्कवसतौ च । सन्तिष्ठता कृतेयं, नवकरहरवत्सरे चैव ॥ ५ ॥"

इत्येतेभ्यः स्पष्टार्थेभ्यः पद्येभ्यः प्रस्तुतवृत्तिकृतां श्रीमतां नेमिचन्द्राचार्याणां स्पष्टमेव सत्तादि प्रतीयते ।

तत्र सत्ता तु अमीषामाचार्याणां प्रशस्त्यन्तिमपद्योक्ताभ्यां वृत्तिकरणस्य नगर-कालाभ्यां विक्रमार्कीयस्य द्वादशशतकस्य पूर्वार्धोदर्वाक् स्फुटैव । एते ह्याचार्याः प्राचुर्येणाऽणहिलपत्तने दोहडिश्राद्धवसतौ स्थितवन्त इत्यपि प्रतीयते, यतस्तत्र स्थितैरमीभिः प्रथममेषा वृत्तिः कृता एकोनात्रिंशदधिके एकादशशते विक्रमसंवत्सरे (११२९) ।

२ तदनु प्राकृतपद्यात्मकं श्रीमहावीरचरित्रं द्वितीयं ग्रन्थरत्नं तन्नगरे तच्छ्रेष्ठिसत्कोपाश्रयस्थैरेवामीभिः कृतमेकचत्वारिंशदधिके एकादशशतके (११४१) वैक्रमीये । तथा च श्रीमहावीरचरित्रान्तर्गतान्तिमगाथायुगलम्—

"अणहिलवाडपुरम्मी, सिरिकन्ननराहिवम्मि विजयंते । दोहड्डिकारियाए, वसहीए संठिएणं च ॥ ८४ ॥

वाससयाणं एक्कारसण्ह विक्कमनिवस्स विगयाणं । अगुयालीसे संवच्छरम्मि एयं निबद्धं ति ॥ ८५ ॥"

अनेन श्रीवीरचरित्रप्रशस्तिगतगाथायुग्मेनास्य चरित्रस्य निर्माणकालः स्पष्ट एव । एतच्चरित्रमपि श्रीमद्भिर्नेमिचन्द्रसूरिभिः श्रीउत्तराध्ययनवृत्तेर्विरचनानन्तरं ततो विहृत्य पुनरागत्य तत्र स्थितैरेव व्यधायीत्यपि निश्चीयते ।

यत्पुनः श्रीप्रवचनसारोद्धारनामकस्य ग्रन्थरत्नस्य कृतिकारा एते एव पूर्वोदितसूरिवरा इति श्रीसागरानन्दसूरिभिस्तद्ग्रन्थप्रस्तावनायामलेखि तन्न समीचीनम् । यद्यप्युक्तग्रन्थकारा तन्नामान एव गुरवोऽप्येषां आम्रदेवाः तथाप्येते पूर्वोक्तग्रन्थद्वयकर्तृभ्यो भिन्ना एव तत्प्रशस्तितोऽवसीयन्ते । तथा च तत्प्रशस्तिः—

"धम्मधराधरणमहावराहजिणचंदसूरिसिस्साणं । सिरिअम्मएवसूरीण पायपंकयपराएहिं ॥ १ ॥

"सिरिविजयसेणगणहरकणिट्ठजसदेवसूरिजिट्ठेहिं । सिरिनेमिचंदसूरीहिं सविणयं सिस्सभणिएहिं ॥ २ ॥

"समयरयणायराओ, रयणाणं पिव समत्थदाराइं । निउणनिहालणपुव्वं, गहिउं संजत्तिएहिं व ॥ ३ ॥

"पवयणसारुद्धारो, रइओ सपरावबोहकज्जम्मि । जं किंचि इह अजुत्तं, बहुस्सुया तं विसोहंतु ॥ ४ ॥

"जा विजयइ भुवणत्तयमेयं रविससिसुमेरुगिरिजुत्तं । पवयणसारुद्धारो, ता नंदउ बुहपढिज्जंतो ॥ ५ ॥

अनेन प्रशस्त्युल्लेखेन **प्रवचनसारोद्धार**ग्रन्थकारका अन्ये एव **नेमिचन्द्रा**चार्याः स्पष्टतया निश्चीयन्ते । यत एतेषां गुरुगुरवस्ततो भिन्ननामानः, श्री**आम्रदेव**सूरयो गुरवोऽपि परे एव, यतः पूर्वोक्त**नेमिचन्द्रा**णां तु श्री**आम्रदेवा** उपाध्याया एव गुरवः कथितास्सन्ति । वैहारुक-बृहद्गच्छ-रचनासमय-नगर-वसत्याद्युल्लेखोऽप्यत्र नास्ति, अत एव **प्रवचनसारोद्धार**ग्रन्थकर्त्तार उक्तग्रन्थद्वयकर्तृभिन्ना एव श्री**नेमिचन्द्राः** । यदुत उक्तवृत्तिकरणकाले अन्येषां कतिपयानामेतन्नाम्नामाचार्याणामपि सत्ताऽभूदिति । किञ्च यदुत्तराध्ययनलघुवृत्तिकृदाचार्याणां गुरुभ्रातृत्वापन्नानां श्री**मुनिचन्द्रा**चार्याणां पितृव्यगुरुता लिखिताऽमीभिस्तदपि न सम्यगिति ज्ञायते । गच्छोऽप्येतेषां "बृहद्गच्छस्य मण्डनमि"त्यनेन स्पष्ट एव । गुरुपरम्पराऽप्यमीषां प्रशस्तितः स्पष्टैव, यतो गुरुगुरवः श्रीमन्त **उद्योतनाचार्याः**, श्री**आम्रदेवो**पाध्याया गुरुवर्याः, श्री**मुनिचन्द्र**सूरयो गुरुभ्रातरः, श्री**नेमिचन्द्र**सूरीणामिति गुर्वावलिः ।

मुद्रणावसरे सवृत्तिकस्यास्यागमस्य संशोधनार्थमुपलब्धानां दशसङ्ख्याकानामादर्शहस्तलिखितप्रतीनां क्रमस्त्वेवम्—
तत्राद्यैका प्रतिः **गुर्जरदेशान्तर्वर्त्तिबालापुर**(वलाद)नगरसंस्थापितास्मद्गुरुवर्यतपोनिधिश्री**मद्विवेकविजय**मुनिपुङ्गवज्ञान-

भाण्डागारसत्का चत्वारिंशदधिकद्विशतपत्रमाना जीर्णपर्णा शुद्धा लिपिसुन्दरा, एतत्प्रान्ते प्रशस्तिसत्क एक एवान्तिमश्लोको दृश्यते च, प्रेसकोपी चैतदुपरित एव कारिताऽभूदिति । किञ्चैतद्ग्रन्थमुद्रणकारणमस्मद्गुरुवर्याणां प्रेरणैव ।

पुनश्च प्रतीनां पट्कमकब्बरशाहिप्रतिबोधविधायिजगद्विख्यातजगद्गुरुश्रीमद्विजयहीरसूरिजन्मभूम्युत्तरगुर्जरप्रदेशान्तःस्थप्रह्लादनपुरेत्याख्यनगरमध्य'दायरा'इतिनामस्थानसंस्थसंवेगिगच्छोपाश्रयज्ञानागारसत्कम् ।

तासु प्रथमा—नवनवत्युत्तरत्रिशत(३९९)पत्रमयी प्राचीना शुद्धप्राया, प्रान्तविभागे—"संवत् १५४५ वर्षे कार्त्तिकसुदि ३ दिने श्रीधर्मघोषगच्छे मूलपट्टे श्रीधर्मसूरिसन्ताने श्रीपद्मशेखरसूरिपट्टालङ्करणगच्छाधिराजश्रीपद्मानन्दसूरिशिष्ययाचकश्रीभावशेखरवाचनार्थं लिखितमिदं मुनिना क्षमारत्नेन श्रुतज्ञानवृद्धये ॥ शुभं भवतु श्रीपार्श्वप्रसादात् ॥" इतिकृतोल्लेखश्च वर्त्तते ।

द्वितीया—चतुर्दशोत्तरशतत्रय(३१४)पत्रात्मिका नातिप्राचीना नातिशुद्धा मूलपाठविरहिता अन्तिमपत्रात्पूर्वपत्रन्यूना, सा च प्रान्तवर्त्तिना "अथ संवत् श्रीनृपविक्रमकालातीतसंवत् १६१८ वर्षे माघमासे शुक्लपक्षे ५ शुक्रे अदेहज्जसमापुरे श्रीउत्तराध्ययनटीकायां दो० लहुयीआदिसमस्तसङ्घेन लिखापिते गुणिश्रीलड्डूकृते शास्त्रमिदं सुधासमं श्रीउत्तराध्ययनवृत्तिरियम् ॥ यादृशं पुस्तके दृष्टं, तादृशं लिखितं मया। यदि शुद्धमशुद्धं वा, मम दोषो न दीयते ॥ १ ॥ लेखकपाठकयोर्माङ्गल्यं ददातु ॥ तैलाद्रक्षेज्जलाद्रक्षेद् रक्षेच्छिथिलबन्धनात् । परहस्तगताद्रक्षेदेवं वदति पुस्तकम् ॥ २ ॥ इत्युल्लेखेन सङ्गताऽस्ति ।

तृतीया पुनः—पञ्चविंशत्युत्तरत्रिशत(३२६)पत्रप्रमाणा सूक्ष्माक्षरा अनतिजीर्णा प्रायः शुद्धा विंशतितमपत्रविकला च, अन्ते च "यादृशं पुस्तके दृष्टं, तादृशं लिखितं मया । यदि शुद्धमशुद्धं वा, मम दोषो न दीयते ॥ १ ॥ संवत् १५६३ वर्षे लिखितम् ॥" इत्युल्लेखवती ।

चतुर्थी च—षड्विंशत्यधिकचतुःशत(४२६)पत्रयुक्ता स्थूललिपिका अनतिप्राचीना शुद्धाशुद्धा च, अवसाने "संवत् १६६१ वर्षे फाल्गुणमासे कृष्णपक्षे ५ दिने भोमवारे पं० हरजी लिखितं शुभं भूयात् ॥ यादृशं पुस्तके दृष्टं, तादृशं लिखितं मया । यदि शुद्धमशुद्धं वा, मम दोषो न दीयते ॥ १ ॥" इति लेखकपुष्पिका चास्ति ॥

पञ्चमी—त्रिचत्वारिंशाधिकत्रिशत(३४३)पत्ररूपा न प्रायो जीर्णा न च प्रायोऽशुद्धा आद्यपत्रद्वयविरहिता च, प्रान्ते लेखकपुष्पिकाविहीना च ।

षष्ठी पुनः—एकसप्तत्युत्तरत्रिशत(३७१)पत्राङ्किता नूतना न प्रायः शुद्धा लिपितोऽशोभना त्रिपाठी चेयम् । पृष्ठे "संवत् १६६२ वर्षे कार्त्तिकमासे शुदि ३ दिने सोमे लिखितम् ॥ श्रीआदिनाथप्रसादात् शुभं भवतु । लेखकपाठकयोः शुभं भवतु ॥ श्री ॥" इति पुष्पिका लेखकस्य ।

तदनु प्रतीनां त्रयी गुर्जरप्रान्तान्तर्गतडभोडाइत्याख्यनगरसंस्थापितश्रीमद्विजयानन्दसूरीन्द्रसन्तानीयश्रीमन्मान-विजयमुनिचित्कोषसत्का ।

तत्रैका—एकोनाशीत्यधिकशतद्वय(२७९)पत्रवती दिव्याक्षरा परमशुद्धा, अन्ते च "संवत् १६१२ वर्षे भाद्रपदवदि १२. रविवारे श्रीसागरसूरिसन्ताने श्रीसमयभक्तमहोपाध्यायशिष्यश्रीपुण्यनन्दिउपाध्यायशिष्यश्रीरत्नरङ्गोपाध्याय-तच्छिष्यवाचकाऽमरगिरिगणिना स्ववाचनार्थं लिपीकृता । लिखिता श्रीफलवर्द्धिकानगरे । वाच्यमाना चिरं नन्द्यात् ॥ शुभं भवतु कल्याणमस्तु लेखकपाठकयोः । यादृशं पुस्तके दृष्टं, तादृशं लिखितं मया । यदि शुद्धमशुद्धं वा, मम दोषो न दीयते ॥ १ ॥" इति लेखकपुष्पिका ।

द्वितीया—पञ्चोत्तरशतद्वय(२०५)पत्रयुता प्राचीनपर्णा शुद्धा, प्रान्तभागे लेखकस्य पुष्पिका चेयम्—"संवत् १५५२

वर्षे श्रीपत्तननगरे श्रीखरतरगच्छे श्रीजिनराजसूरयस्तत्पट्टे श्रीजिनवर्धनसूरयस्तेपां पट्टे श्रीजिनचन्द्रसूरयस्तदीयान्वये श्रीजिनसागरसूरयस्तदन्वये श्रीजिनचन्द्रसूरयस्तत्पट्टपूर्वाचलसहस्रकरावतारश्रीपूज्यराजश्रीजिनहर्षसूरीणामुपदेशेन श्रीउपकेशवंशे छाजहडगोत्रे सं० खीमाभार्या सं० खेतलदेपुत्र सं० कउङ्ककेन सं० कर्पूरदेपुत्र सं० देवदत्तपौत्र सं० नाकरप्रमुखपरिवारसहितेन श्रीउत्तराध्ययनलघुवृत्तिरलेखि पं० कमलसंयममुनिपठनार्थम्॥" इति।

तृतीया च—एकपष्ट्युत्तरद्विशत(२६१)पत्रात्मिका प्राचीनप्राया शुद्धप्राया च, अस्या (१-१७३-१७४-१७५-१७६-१७७-१७८) मेतावन्ति पत्राणि न सन्ति। प्रान्ते वृत्तिकर्त्तुः प्रशस्तिरपि नास्ति, परं पुस्तकलेखकस्य महती पुष्पिका त्वेयम्—"आसीत् श्रीराजगच्छे सदसि नरपतेरल्हणाख्यस्य साङ्ग्यग्रन्थव्याख्याविधाताऽन्नलनृपतिपुरो वादिगर्वापहर्त्ता। जैनावज्ञाप्रसक्तं जिनमतसुदृढं विग्रहेशं विधाय, श्रीमज्जैनेन्द्रधर्मोन्नतिकरणपटुर्धर्मसूरिर्मुनीन्द्रः ॥ १ ॥ वादीन्द्रः किल धर्मसूरिरभवच्छ्रीरत्नसिंहाभिधो, देवेन्द्रोऽपि गुरुस्ततोऽप्युदभवद्रत्नप्रभः सूरिराट्। आचार्यो विजयीश्वरः प्रभुरभूद्विद्वज्जने स्वस्थधीः, सूरीशोऽपि च रत्नचन्द्रसुगुरुराणन्दसूरिस्ततः ॥ २ ॥ ततोऽप्यभूवन्नमरप्रभेन्द्रा, विबोधिता यैर्बहुशो नरेन्द्राः। तेपां क्रमोल्लासनभानुमाली, पुरा भवति स्म ज्ञानेन्दुशाली ॥ ३ ॥ श्रीसागरेन्द्रसूरीशाः, सत्क्रियासु विशारदाः। तत्पट्टभूपणाश्चासन्, सूरयो मलयेन्दवः ॥ ४ ॥ सकलवादिमदद्विपकेशरी, स पद्मशेखरसूरिगुरुस्ततः। बहुविनेयवरेष्वपि वाचकः, समभवद्भुवि भावशशी मुनिः ॥ ५ ॥ सुशिष्यो भावचन्द्रस्य, कर्मसागरपाठकः। विश्रुतः शास्त्रनैपुण्यात्कलाकेलिकुतूहली ॥ ६ ॥ तेपां सुश्रावकाश्चाथ, भूरयः सूरवंशजाः। सद्गुणाढ्यस्य वंशस्य, प्रपूर्तिर्विस्तरा न किम् ॥७॥ सूराणवंशस्य पट्टप्रदीपः, श्रीसूरदेवो भुवि सुप्रतापः। तदन्वयेऽभूद्धरदेवकाख्यः, पुत्रः पवित्रो ननु पद्मसिंहः ॥८॥ मोपाको रत्नसिंहश्च, कमलरूपा तथैव च। मुनिचन्द्रः सोमदेवश्च, पद्मसिंहस्य

पुत्रकाः ॥ ९ ॥ पुरुषार्था इव चत्वारः, सोमदेवस्य पुत्रकाः । डूङ्गरः पर्वतश्चैव, शिखरश्चाचाकस्तथा ॥ १० ॥ सङ्घपतिपदं प्राप्य, श्रीमन्नगरकोटके । तीर्थयात्रां जयी चक्रे, शिखरः कीर्त्तिभूषितः ॥ ११ ॥ सिरियादेवी प्रथमा, लाछलदेवी तथा परा तस्य । सञ्जाते द्वे दयिते, रतिप्रीतीव मदनस्य ॥ १२ ॥ प्रथमायास्त्रयः पुत्रा, जज्ञिरे स्वगुणोज्ज्वलाः । शिरपतिः श्रीपालश्च, सहस्रवीरस्तथैव च ॥ १३ ॥ तथा परस्या द्वौ पुत्रौ, जज्ञाते यशःशालिनौ । सहस्रराज-भार्मल्लौ, मूर्त्ताविव यशोजयौ ॥१४॥ भर्त्तुः पुण्यार्थमर्थेन, लाछिनाम्न्या लिखापितम् । पुस्तकं वाच्यमानं हि, चिरं नन्दतु शासने ॥ १५ ॥ उत्तराध्ययनवृत्तेः, पुस्तकोऽयं प्रशस्तरुक् । वाचनाचार्यकर्मसागरस्य प्रददे मुदा ॥१६॥ बाणैनन्दपर्योधीन्दुमिते (१४९५) विक्रमवत्सरे । पुस्तकं लेखयामास सा स्वकीयधनव्ययात् ॥ १७ ॥ यावत्पूर्वाङ्गणेऽस्मिन्नसमतममते गोमयालेपनार्द्रे, सायंसन्ध्यापुरन्ध्री स्फुरदुडुकुसुमे मुञ्चतीन्दुप्रदीपम् । प्रातः श्रीसान्ध्यरागप्रसृमरघुसृणे भानुकुम्भञ्च तुष्टै, धर्माधीशस्य तावज्जिनवचनमिदं विश्वलोके मुदे स्तात् ॥ १८ ॥" इति ।

अस्य संशोधनसमये युगपत्सम्पूर्णैतत्पुस्तकप्रदातॄणामुक्तमहाशयानां विशालोदारता धन्यवादास्पदीभूता एव । किञ्च यदस्य ग्रन्थस्यान्तिमप्रुफनिरीक्षणे मुनिवर्यैः श्रीमत्पुण्यविजयैर्महाशयैः परिश्रमोऽकारि तदर्थं तेषामप्यनुग्रहः स्मृतिपथान्न कदापि विस्मर्यतेऽस्माभिः । अन्यच्चैतद्वृत्तिगतानि कथान्तर्गतानि वा यानि कानिचित् प्राकृत-अपभ्रंशभाषामयानि प्रास्ताविकपद्यानि तेषां संस्कृतच्छायाप्यधः कृतावलोकनीयेति ।

पूर्वोक्तदशपुस्तकाधारेण सावधानीभूय संशोधितेऽप्यस्मिन् ग्रन्थे प्रमादवशाद् दृष्टिदोषवशाद्वा यत्र कुत्रचित् स्थले या काप्यशुद्धिर्वाचकानां दृष्टिपथमवतरेत्तत्र संशोध्य वाचनीयं कोविदमहाशयैरिति प्रार्थ्यते—

संवत् १९९२ पौषशुक्ला प्रतिपत्
मु० राजनगर (लुणसावाडा)
जैनोपाश्रय ।

विजयोमङ्गसूरिः ।

अस्यागमस्य मुद्रणकार्ये आर्थिकसाहाय्यप्रदातॄणां भाग्यवतां श्रमणोपासकानां

नामावलिः—

राजनगरान्तर्गतशाहपुरस्त्का द्रव्यसहायता—

५०० मङ्गलपारेखनांना द्रलस्य उपाश्रयसत्कज्ञानद्रव्यम् ।
१५१ शाह–डाह्याभाई साकरचंद.
१०१ शाह–नानालाल हीरालाल.
५१ शाह–मूळाभाई बलाखीदास.
४१ शाह–बनाभाई उमेदचंद.
३१ शाह–मणिलाल मगनलाल.
३१ शाह–नगीनदास दोलतराम.
३१ शाह–केशवलाल जेचंद.
२५ शाह–फूलचंद ललुभाई.
२५ शाह–साकरचंद चेचरदास.
२५ शाह–शिवलाल मनसुखराम.
२५ शाह–चूनीलाल रायचंद.
२५ शाह–खोडीदास छोटालाल.
२५ शाह–उमेदराम भूराभाई.
२५ शाह–सांकलचंद चकुभाई.
२५ शाह–हीरालाल माणेकलाल.
२५ शाह–सकरचंद दोलतचंद.
२५ शाह–छोटालाल भाईचंद.
२५ शाह–नगीनदास छगनलाल.

प्रह्लादनपुरसत्का द्रव्यसहायता—

२७५ श्रीतपागच्छोपाश्रयसत्कज्ञानद्रव्यम् ।
१५१ शाह–अमृतलाल नथुचंद.
१०१ परिख–डाह्याभाई नगीनदास.
१०१ शाह–गोदडभाई डोसजी.
५१ कोठारी–रिखवचंद उजमचंद.
५१ परिख–मलुकचंद बादरमल.
५० (कमलाबाई)द्वारा देसाई–कालीदास पीतांबरदास.
५० शाह–ललुभाई हरिचंदस्य विधवा. (गढ)
२५ मेता–जयंतीलाल कालीदास.
१०० शाह–कस्तूरचंद मनसुखराम. (वलादवास्तव्य)
५१ कोचर–संपतलालस्य मातृ पानीबाई.

लघुशुद्धिपत्रकम् ।

पृष्ठम्	निरङ्कपङ्क्तिः	साङ्कपङ्क्तिः	अशुद्धिः	शुद्धिः
७	१	०	भुंजंतो	भुञ्जंतो
७ थी १६ सुधी	०	हेडिंग	श्रीनैमिचन्द्रीयवृत्तिः ।	श्रीनेमिचन्द्रीया सुखबोधाख्या लघुवृत्तिः ।
९	०	८	विढपयिष्यति’	विढपयिष्यति,
१३	०	हेडिंग	ध्यनयन्सूत्रे श्रीनैमि	ध्ययनसूत्रे श्रीनेमि
१९-२०-२१	०	हेडिंग	प्रथमं विनयाध्ययनम्	द्वितीयं परिषहाध्ययनम् ।
५०	६	०	अथ’	‘अथ’
५५	२	०	वेहांरिय	वेहारिय
६१	१३	०	पिय ?	पिय !
६३	०	७	कमेण,	क्रमेण
९७ थी १०८ सुधी	०	हेडिंग	श्रीनैमि	श्रीनेमि
११५	१४	०	गौरखवद्	गौरखरवद्
१२०	०	१६	निपील्यन्ते	निष्पील्यन्ते
१२२	०	१६	संगम्	संयम

पृष्ठम्	निरङ्कपङ्क्तिः	साङ्कपङ्क्तिः	अशुद्धिः	शुद्धिः
१२३	हेडिंग	०	त्तयो	त्तनिवृत्तयो
१३५-१३६	०	हेडिंग	दुर्मुख-	द्विमुख-
१५५	०	१	जगरक्खण !	जगरक्खण !,
१५५	०	२	किविणासण !,	विणासण !,
१७८	३	०	शिल्पेनशिल्पिकः	शिल्पेन शिल्पिकः
१९२	६	०	नेइ	नेइ,
१९४	०	५	हे ! महाभाग !	हे महाभाग !
१९८	०	१२	निभद्धा	निबद्धा
२३३	१	०	अणट्टाकित्तिपवए	अणट्टाकित्ति पव्वए
२७१	४	०	निर्ग्रन्थ	निर्ग्रन्थ
२७१	७	०	सुगममेव—	सुगममेव ।
२९४	०	६	लछणो	लंछणो
३३१थी३३६ सुधी	हेडिंग	०	त्रिसप्ति—	त्रिसप्तति—
३३६	२	०	व्यायन्	ध्यायन्

श्रीआत्मवल्लभग्रन्थाङ्कः—१२.

ॐ नमः प्रवचनाय ।

न्यायाम्भोनिधि–श्रीमद्विजयानन्दसूरीन्द्रपट्टालङ्कारश्रीमद्विजयवल्लभसूरिपादपद्मेभ्यो नमः ।

पूर्वोद्धृतजिनभाषितश्रुतस्थविरसन्दृब्धानि–

श्रीमन्नेमिचन्द्रसूरिविहितसुखबोधाऽऽख्यवृत्तियुतानि–

श्रीउत्तराध्ययनानि ।

प्रणम्य विघ्नसङ्घात-घातिनस्तीर्थनायकान् । सिद्धांश्च सर्वसाधूंश्च, स्तुत्वा च श्रुतदेवताम् ॥ १ ॥ आत्मस्मृतये वक्ष्ये, जडमतिसङ्क्षेपरुचिहितार्थं च । एकैकार्थनिबद्धां, वृत्तिं सूत्रस्य सुखबोधाम् ॥२॥ बह्वर्थाद् वृद्धकृताद्, गम्भीराद् विवरणात् समुद्धृत्य । अध्ययनानामुत्तर-पूर्वाणामेकपाठगताम् ॥ ३ ॥ [त्रिभिर्विशेषकम्] अर्थान्तराणि पाठान्तराणि सूत्रे च वृद्धटीकातः । बोद्धव्यानि यतोऽयं, प्रारम्भो गमनिकामात्रम् ॥ ४ ॥ तानि च षट्त्रिंशद् भवन्ति । तत्र विनयमूलत्वाद् धर्मस्य प्रथमं विनयाध्ययनम्, तस्य चेदमादिसूत्रम्—

संजोगा विप्पमुक्कस्स, अणगारस्स भिक्खुणो । विणयं पाउकरिस्सामि, आणुपुव्विं सुणेह मे ॥१॥

व्याख्या—'संयोगात्' सम्बन्धाद् बाह्याभ्यन्तरभेदभिन्नात्, तत्र मात्रादिविषयाद् बाह्यात् कषायादिविषयाच्चान्तरात्, विविधैः प्रकारैः–ज्ञानभावनादिभिः प्रकर्षेण मुक्तः–त्यक्तो विप्रमुक्तस्तस्य, "अन्योऽन्यं भवचक्रे, जाताः सर्वेऽप्यनन्तशो

जीवाः । मानादिषन्नुभावं, द्वन्द्वदासीनभावं च ॥१॥" अतः कोऽत्र बन्धुः ? को वा परः ?, तथा—"कोहो य माणो य अणिग्गहीया, माया य लोभो य पवड्ढमाणा । चत्तारि एए कसिणा कसाया, सिञ्चन्ति मूलाइं पुणब्भवस्स ॥१॥" अतो न द्वेषः क्रोधादिरिपुवर्गस्याऽवकाश इत्यादिपरिभावनादिभिः स्वजनादिसम्बन्धरहितस्येत्यभिप्रायः, 'अनगारस्य' परकृतगृहनिवासित्वात्तत्राऽपि ममत्वमुक्तत्वात् सङ्गरहितस्य 'भिक्षोः' साधोः 'विनयं' साधुजनासेवितसमाचारं उपचारं वा अभ्युत्थानादि 'प्रादुःकरिष्यामि' प्रकटयिष्यामि, कथम् ? इत्याह—'आनुपूर्व्या' परिपाट्या, प्राकृतत्वात्तृतीयार्थे द्वितीया, 'शृणुत' आकर्णयत, अनेन च श्रोतुरभिमुखीकरणेन पराङ्मुखमपि प्रतिबोधयतो व्याख्यातुर्धर्म एवेति ख्यापितं भवति । तथा च वाचकः—"न भवति धर्मः श्रोतुः, सर्वस्यैकान्ततो हितश्रवणात् । ब्रुवतोऽनुग्रहबुद्ध्या, वक्तुस्त्वेकान्ततो भवति ॥१॥" 'मम' कथयत इति गम्यत इति सूत्रार्थः ॥१॥ यदुक्तं विनयं प्रादुःकरिष्यामीति तत्र विनीतस्वरूपे कथिते विनयस्वरूपमुक्तमेव स्यादिति तत्स्वरूपमाह—

आणाणिद्देसकरे, गुरूणमुववायकारए । इंगियाकारसंपण्णे, से विणीए त्ति वुच्चइ ॥ २ ॥

व्याख्या—आज्ञा—सौम्य ! इदं कुरु इदञ्च मा कार्षीरिति गुरुवचनं तस्य निर्देशः—इत्थमेव करोमीति निश्चयाभिधानमाज्ञानिर्देशस्तं करोतीत्याज्ञानिर्देशकरो गुरूणाम्—आचार्यादीनामुपपातः—समीपस्थानं तत्कारकः—तदनुष्ठाता, न त्वादेशभयाद् दूरस्थायी, इङ्गितं—निपुणमतिगम्यं प्रवृत्तिनिवृत्तिसूचकमीषद्भ्रूशिरःकम्पादि आकारः—स्थूलधीसंवेद्यः प्रस्थानादिभावसूचको दिगवलोकनादिः, आह च—"अवलोयणं दिसाणं, वियंभणं साडगस्स संवरणं । आसणसिढिलीकरणं, पट्ठियलिंगाइं एयाइं ॥ १ ॥" अनयोर्द्वन्द्वे इङ्गिताकारौ ताभ्यां गुरुगताभ्यां सम्पन्नः—युक्तस्तद्वेदितया कथिते विनयस्वरूपे

१ "क्रोधश्च मानश्चानिग्रहीतौ माया च लोभश्च प्रवर्धमानाः । चत्वार एते कृत्स्नाः कषायाः, सिञ्चन्ति मूलानि पुनर्भवस्य ॥ १ ॥"
२ "अवलोकनं दिशां विजृम्भणं शाटकस्य संवरणम् । आसनशिथिलीकरणं प्रस्थितलिङ्गान्येतानि ॥ १ ॥"

इङ्गिताकारसम्पन्नः 'सः' इति विशेषणान्वितः 'विनीतः' विनयान्वितः 'इतिः' सूत्रपरामर्शे उच्यते तीर्थकरगणधरादिभिरिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ अविनीतत्वपरिहारेण विनीतो भवतीत्यतोऽविनीतस्वरूपमाह—

आणाऽणिद्देसकरे, गुरूणमणुववायकारए । पडिणीए असंबुद्धे, अविणीए त्ति वुच्चई ॥ ३ ॥

व्याख्या—आज्ञाऽनिर्देशकरो गुरूणामनुपपातकारकः 'प्रत्यनीकः' प्रतिकूलवर्त्ती, किमित्येवंविधोऽसौ ? इत्याह—'असम्बुद्धः' अनवगततत्त्वोऽविनीत इत्युच्यते, **कूलवालक**श्रमणवत् । **तथाहि**—एगस्स आयरियस्स चेल्लओ अविणीओ, तं आइरिओ अंबाडेइ। सो खारं वहति। अन्नया आइरिया सिद्धसेलं तेण समं वंदगा विलग्गा। ओयरंताणं वहाय सिला मुक्का। दिट्ठा आयरिएणं, पाया ओसारिया, इयरहा मारिओ होंतो। सावो दिन्नो—दुरात्मन् इत्थीओ विणस्सिहिसि त्ति। 'मिच्छावाई एसो भवउ' त्ति काउं तावसासमे चेव अच्छइ। नईए कूले आतावेइ। पंथब्भासे सत्थो जो एइ तओ आहारो होइ। नईए कूले आयावेमाणस्स सा नई अन्नओ पवूढा तेण **कूलवालओ** नामं कयं। इओ य सेणियपुत्तो **कोणिय**राया **चेडयरायाहिट्ठियं हल्लविहल्लवेरेण वेसालिं** नगरिं रोहेइ। न य सा तीरए घेत्तुं **मुणिसुव्वयसामि**थूभप्पभावाओ, तओ विसन्नो **कोणिओ**। चिरकालेणं देवयाए आगासे भणितं—"[1]समणे जइ **कूलवालए, मागहियं** गणियं गमिस्सए। राया य **असोगचन्दए, वेसालिं** नगरिं गहिस्सए॥१॥" सो मग्गिज्जइ। तत्थ अच्छंतो [2]आगमिओ। गणियाओ सद्दावियाओ। एगा भणति—अहं आणेमि। कवडसाविया जाया, सत्थेण गया वंदइ, भणइ य—'[3]उद्दाणे [4]भोईयम्मि चेइयाइं वंदामि, तुम्हे य सुया एत्थ अओ वंदणत्थमागया, ता करेसु अणुग्गहं, गेण्हसु फासुएसणिज्जं भत्तं' ति भणिऊण पारणगे मोयगा संजोइया दिन्ना। अईसारो जाओ। ओसहप्पओगेणं पन्नविओ। उव्वत्तणाईहिं संभिन्नं चित्तं। आणिओ **कोणिय**-

१ "श्रमणो यदि कूलवालको मागधिकां गमिष्यति। राजा चाशोकचन्द्रो वैशालीं नगरीं ग्रहीष्यति ॥ १ ॥" २ ज्ञातः। ३ मृते। ४ भर्तरि।

सर्वीगं। भणिओ—तहा करेहि जहा वेसाली घिप्पइ। ततो तेण अब्भंतरं गंतूण नेमित्तिगवेसो कओ। सुणिओ मुणिसुव्वयथूभप्पभावो। एत्तो लोगेण पुच्छिओ—कहिं नगररोहो अवगच्छिस्सइ?। तेण भणियं—जइ एयं थूभं अवणेह। अवणीयं। भग्गा नयरी दूलेहिं वाहिय त्ति ॥ ३ ॥ साम्प्रतं दृष्टान्तपूर्वकमविनीतस्यैव सदोषतामाह—

जहा सुणी पूइकण्णी, निक्कसिज्जइ सव्वसो। एवं दुस्सीलपडिणीए, मुहरी निक्कसिज्जति ॥ ४ ॥

व्याख्या—'यथा' यद्वत् शुनी स्त्रीनिर्देशोऽत्यन्तकुत्सोपदर्शकः, पूती—परिपाकतः कुथितगन्धौ कृमिकुलाकुलत्वाद्युपलक्षणमेतत् कर्णौ—श्रुती यस्याः सा पूतिकर्णी 'निष्कास्यते' निर्वास्यते 'सर्वतः' सर्वेभ्यो गृहाङ्गणादिभ्यः लेष्टुलकुटादिभिः, प्राकृतत्वात्त 'सव्वसो' त्ति शस्प्रत्ययः, उपनयमाह—'एवम्' अमुना प्रकारेण दुष्टं—रागाद्युपहतं शीलं—स्वभावो यस्य स दुःशीलः प्रत्यनीकः प्राग्वद् अनयोर्विशेषणसमासः, 'मुखरः' बहुविधाऽसम्बद्धभाषी 'निष्कास्यते' सर्वतः कुलगणसङ्घादेरिति सूत्रार्थः ॥४॥

आह—अनर्थहेतौ दौःशील्ये किमित्यसौ रमते? उच्यते—पापोपहतमतित्वात्तत्रैवास्य रतिः, एतदेव दृष्टान्तपूर्वकमाह—

कणकुंडगं चइत्ता णं, विट्ठं भुंजइ सूयरो। एवं सीलं चइत्ता णं, दुस्सीले रमई मिए ॥ ५ ॥

व्याख्या—कणाः—तण्डुलास्तेषां तन्मिश्रो वा कुण्डकः—कुक्कुसः कणकुण्डकस्तं त्यक्त्वा 'विष्ठां' पुरीषं 'भुङ्क्ते' अभ्यवहरति 'सूकरः' ग्रामसूकरो यथेति गम्यते, एवं 'शीलं' प्रस्तावाच्छोभनं त्यक्त्वा दुष्टं शीलं दुःशीलं तत्र 'रमते' धृतिमाधत्ते मृग इव 'मृगः' अज्ञत्वादविनीत इति योगः। इदमत्र हृदयम्—यथा मृगो मरणापायमपश्यन् अज्ञतया गौरीगानाकृष्टो व्याधमनुसरति तथैषोऽपि दुःखाकीर्णभवभ्रमणमनवगच्छन् निर्विवेकतया विट्स्थानीये दुःशीले रमत इति सूत्रार्थः ॥५॥

उक्तोपसंहारपूर्वं फलोपदेशमाह—

सुणियाऽभावं साणस्स, सूयरस्स नरस्स य। विणए ठविज्ज अप्पाणं, इच्छंतो हियमप्पणो ॥ ६ ॥

व्याख्या—'श्रुत्वा' आकर्ण्य 'अभावं' कुत्सार्थत्वान्नञः अशोभनं भावं सर्वतो निःकासनलक्षणं "साणस्स" त्ति प्राकृत-

त्वात् शुन्याः 'सूकरस्य च' दृष्टान्तस्य 'नरस्य च' दार्ष्टान्तिकस्य 'विनये' वक्ष्यमाणस्वरूपे स्थापयेदात्मानम् आत्मनैवेति गम्यते, इच्छन् 'हितम्' ऐहिकमाऽऽमुष्मिकमात्मनः, विनयादेव हि तत्सम्भवात्। आह च—"विणया[1] णाणं णाणाओ दंसणं दंसणाओ चरणं च। चरणाहिंतो मोक्खो, मोक्खे सोक्खं निराबाहं ॥१॥" इति सूत्रार्थः ॥६॥ यतश्चैवमतः किम्? इत्याह—

तम्हा विणयमेसिज्जा, सीलं पडिलभेज्जओ। बुद्धपुत्ते नियागट्ठी, ण णिक्कसिज्जइ कण्हुइ ॥ ७ ॥

व्याख्या—तस्माद् विनयम् 'एषयेत्' अनेकार्थत्वेन धातूनां कुर्यात्। किं पुनर्विनयस्य फलं येनैवमुपदिश्यते? इत्याह—'शीलम्' उक्तस्वरूपं 'प्रतिलभेत' प्राप्नुयात् 'यतः' विनयात्, अनेन विनयस्य शीलावाप्तिः फलमुक्तम्। अस्याऽपि किम्? इत्याह—बुद्धानाम्–आचार्यादीनां पुत्र इव पुत्रो बुद्धपुत्रः, "पुत्ता[2] य सीसा य समं विभत्ता" इतिवचनात्, स्वरूपविशेषणमेतत्, 'नियागार्थी' मोक्षार्थी सन् 'न निष्कास्यते' न बहिःक्रियते 'कुतश्चिद्' गच्छगणादेः, किन्तु विनीतत्वेन सर्वगुणाधारतया सर्वत्र मुख्यः क्रियत इति भाव इति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ कथं पुनर्विनय एषयितव्यः? इत्याह—

णिसंते सिया अमुहरी, बुद्धाणं अंतिए सया। अत्थजुत्ताणि सिक्खिज्जा, णिरट्ठाणि उ वज्जए ॥८॥

व्याख्या—'निशान्तः' नितरामुपशमवान् अन्तः क्रोधपरिहारेण बहिश्च प्रशान्ताकारतया 'स्यात्' भवेद् अमुखरः सन् 'बुद्धानाम्' आचार्यादीनाम्। 'अन्तिके' समीपे 'सदा' सर्वकालम्, किम्? इत्याह—'अर्थयुक्तानि' हेयोपादेयार्थाभिधायकानि अर्थादागमवचांसि 'शिक्षेत' अभ्यस्येत् 'निरर्थकानि' उक्तविपरीतानि पुनर्वैशेषिक-वात्स्यायनादीनि स्त्रीकथादीनि वा 'तुः' पुनरर्थे 'वर्जयेत्' परिहरेत्। आह च—"सिंगार[3]रसुत्तुइया, मोहमई फुंफुमा हसहसेइ। जं सुणमाणस्स कहं, समणेण न सा कहेयव्वा ॥ १ ॥" इति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ कथं पुनरर्थयुक्तानि शिक्षेत? इत्याह—

---

१ "विनयाज्ज्ञान ज्ञानाद्दर्शन दर्शनाच्चरणं च। चरणान्मोक्षो मोक्षे सौख्य निराबाधम्॥१॥" २ "पुत्राश्च शिष्याश्च समं विभक्ताः"। ३ "शृङ्गाररसोत्तेजिता मोहमयी करीषाग्निः हसहसायति। यां शृण्वतः कथां श्रमणेन न सा कथयितव्या ॥ १ ॥"

अणुसासिओ न कुप्पेज्जा, खंतिं सेवेज्ज पंडिए । खुड्डेहिं सह संसग्गिं, हासं कीडं च वज्जए ॥ ९ ॥

व्याख्या—'अनुशिष्टः' कथञ्चित् परुषोक्त्याऽपि शिक्षितः 'न कुप्येत्' न कोपं गच्छेत्, किं तर्हि कुर्यात्? 'क्षान्तिं' परुषभाषणादिसहनात्मिकां 'सेवेत' भजेत, यतः—"धन्यस्योपरि निपतत्यहितसमाचरणधर्मनिर्वापी । गुरुवदनमलयनिःसृतो, वचनरसश्चन्दनस्पर्शः ॥ १ ॥" 'पण्डितः' बुद्धिमान् । तथा 'क्षुद्रैः' शीलहीनैः पार्श्वस्थादिभिः 'सह' समं "संसग्गिं" ति प्राकृतत्वात् संसर्गं 'हासं' हसनं 'क्रीडां च' अन्त्याक्षरिका-प्रहेलिकादानादिरूपां वर्जयेत्, लोकागमविरुद्धत्वाद् गुरुकर्मबन्धहेतुत्वाच्चेत्यागमिति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ पुनरप्यन्यथा विनयमाह—

मा य चंडालियं कासी, बहुयं मा य आलवे । कालेण य अहिज्जित्ता, तओ झाएज्ज एगओ ॥१०॥

व्याख्या—'मा' निषेधे, 'चः' समुच्चये, चण्डः—क्रोधस्तद्वशाद् अलीकम्—अनृतभाषणं चण्डालीकं, लोभाद्यलीकोपलक्षणमेतत्, 'मा कार्षीः' मा विधासीः, आह च—"मुसावाओ य लोगम्मि, सव्वसाहूहिं गरहिओ । अविस्सासो य भूयाणं, तम्हा मोसं विवज्जए ॥१॥" बहेव 'बहुकम्' अपरिमितमालजालरूपं मा च 'आलपेत्' भाषेत । उक्तं च—"महुरं निउणं थोवं, कज्जावडियं अगव्वियमतुच्छं । पुव्विं मइसंकलियं, भणंति जं धम्मसंजुत्तं ॥१॥" बहालपनाद्ध्ययनादिक्षतिर्वातक्षोभादिसम्भवादिति । किं पुनः कुर्यात्? इत्याह—'कालेन' प्रथमपौरुष्यादिलक्षणेन 'चः' पुनरर्थे 'अधीत्य' पठित्वा पृच्छाद्युपलक्षणमेतत्, 'ततः' अध्ययनादनन्तरमिति गम्यते 'ध्यायेत्' चिन्तयेत् 'एककः' भावतो रागादिरहितो द्रव्यतो विविक्तशयनासनादिसंस्थ इति सूत्रार्थः ॥१०॥ इत्थमकृत्यनिषेधः कृत्यविधिश्चोपदिष्टः । कदाचिदेतद्विपर्ययसम्भवे किं करणीयम्? इत्याह—

आहच्च चंडालियं कट्टु, न निण्हविज्ज कयाइ वि । कडं कडेत्ति भासिज्जा, अकडं नो कडित्ति य ॥ ११ ॥

१ "मृषावादश्च लोके सर्वसाधुभिर्गर्हितः । अविश्वासश्च भूतानां तस्मान्मृषां विवर्जयेत् ॥ १ ॥" २ "मधुरं निपुणं कार्यापतितमगर्वितमतुच्छम् । पूर्वं मतिसंकलितं भणन्ति यद् धर्मसंयुक्तम् ॥ १ ॥"

व्याख्या—"आहच्च" कदाचित् 'चण्डालीकम्' उक्तस्वरूपं 'कृत्वा' विधाय 'न निह्नुवीत' न कृतमिति नाऽपलपेत् 'कदाचिदपि' यदाऽपि परैर्नोपलक्षितस्तदापीत्यर्थः, तर्हि किं कुर्यात्? इत्याह—'कृतं' विहितं चण्डालीकादि 'कृतमि'ति कृतमेव 'भाषेत' ब्रूयाद् न भयलज्जादिभिरकृतमपि, तथा 'अकृतं' तदेव 'नो कृतमिति' अकृतमेव भाषेत, न तु मायोपरोधादिना कृतमपि, अन्यथा मृषावादादिदोषसम्भवात्। इदं चात्राऽऽकूतम्—कथञ्चिदतिचारसम्भवे लज्जाद्यकुर्वन् स्वयं गुरुसमीपमागम्य—"जहं बालो जंपंतो, कज्जमकज्जं च उज्जुयं भणति। तं तह आलोएज्जा, मायामयविप्पमुक्को उ ॥ १ ॥" इत्याद्यागममनुसरन् मनःशल्यं यथावदालोचयेदिति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ इहैवं पुनः पुनरुपदेशश्रवणाद् यदैव गुरूपदेशस्तदैव प्रवर्तितव्यं निवर्त्तितव्यं चेति स्यादाशङ्का तदपनोदायाऽऽह—

मा गलियस्सेव कसं, वयणमिच्छे पुणो पुणो। कसं व दट्ठुमाइन्ने, पावगं परिवज्जए ॥ १२ ॥

व्याख्या—'मा' निषेधे, 'गल्यश्व इव' अविनीततुरङ्गम इव 'कसं' कसप्रहारं 'वचनं' प्रवृत्तिनिवृत्तिविषयमुपदेशं प्रस्तावाद् गुरूणाम् 'इच्छेत्' अभिलषेत् 'पुनः पुनः' वारं वारं, किं पुनः कुर्यात्? इत्याह—'कसं' चर्मयष्टिं दृष्ट्वा 'आकीर्ण इव' विनीताश्व इव स्यात्, सम्बन्धात् प्रस्तावाच्छिष्यो गुरोराकारादि दृष्ट्वा 'पापकं' गम्यमानत्वादनुष्ठानं 'परिवर्जयेत्' सर्वप्रकारैः परिहरेत्, उपलक्षणत्वादितरच्चाऽनुतिष्ठेत्, किमुक्तं भवति?—यथाऽऽकीर्णोऽश्वः कसग्रहणादिनाऽऽरोहकाशयमुपलभ्य कसेनाऽशातित एव तदभिप्रायानुरूपं चेष्टते तथा सुशिष्योऽप्याकारादिभिराचार्याशयमवगम्य वचनेनाऽप्रेरित एव, मा भूदाचार्यस्य वचनायास इति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ गल्याकीर्णतुल्ययोः शिष्ययोर्दोषगुणावाह—

अणासवा थूलवया कुसीला, मिउं पि चंडं पकरंति सीसा।
चित्ताणुया लहु दक्खोववेया, पसायए ते हु दुरासयं पि ॥ १३ ॥

---

१ "यथा बालो जल्पन् कार्यमकार्यं चर्जुकं भणति। तत्तथाऽऽलोचयेन्मायामदविप्रमुक्तस्तु ॥ १ ॥"

श्रीउत्तरा-
ध्ययनसूत्रे
श्रीनेमिच-
न्द्रीया
सुखबोधा-
ख्या लघु-
वृत्तिः ।

॥ ४ ॥

व्याख्या—'अनाश्रवाः' वचनास्थिताः 'स्थूलवचसः' असुनिरूपितभाषिणः 'कुशीलाः' दुःशीलाः 'मृदुमपि' अकोपनमपि 'चण्डं' कोपनं 'प्रकुर्वन्ति' प्रकर्षेण विदधति 'शिष्याः' विनेयाः, सम्भवति ह्येवंविधशिष्यानुशासनाय पुनःपुनरभिधीयमानोऽतिमृदुरपि गुरोः कोप इति । 'चित्तानुगाः' हृदयानुवर्त्तिनः 'लघु' शीघ्रं 'दाक्ष्योपेताः' अविलम्बितकारित्वयुक्ताः 'प्रसादयेयुः' सप्रसादं कुर्युः 'ते' शिष्याः 'तुः' पुनरर्थे 'दुराशयमपि' आशुकोपनमपि प्रकामाकुरं, किं पुनरनुद्धतमनाकुलमिति । अत्रोदाहरणं चण्डरुद्राचार्यशिष्यः, तत्र सम्प्रदायः—अवंतीजणवए उज्जेणीए नयरीए बहवे साहुणो समोसरिया । तेसिं च आयरिओ चंडरुद्दाभिहाणो अईवरोसणो 'साहूणं ऊणाइरित्ताइदोसदुट्ठमणुट्ठाणं पासंतो अईवरोसमुवगच्छइ' त्ति तद्दंसणपरिहरणत्थं आयहियट्ठयाए एगंते सज्झायज्झाणं कुणंतो अच्छइ । एत्थंतरे उज्जेणिनयरीओ अहिणवविवाहो इब्भपुत्तो कयकुंकुमंगराओ पवरनेवत्थो नियवयंसयसमेओ एगो जुवाणो तेसिं साहूण पासमागओ । उवहासेण पणमिऊण भणियं तेण—कहेह मे धम्मं । ते य 'केलीकिलो एस' त्ति न किंपि जंपंति, मज्झायंता अच्छंति । तेण परिहासेण भणियं—देहि मे भयवं ! दिक्खं, णिव्विण्णोऽहं घरवासेणं, भारियाए वि अहं दोहग्गत्तणेण परिचत्तो, ता करेह पसायं, उत्तारेह संसाराओ । साहूहि वि 'एस उड्ढंठो अम्हे पवंचेइ' त्ति काऊण "घृष्यतां कलिना कलिः" इति चंडरुद्दं उवउसंति—एत्थ अम्ह गुरू अच्छइ सो पव्वावेही, वयमणहिगारिणो दिक्खादाणस्स, ता गच्छह एयसमीवे । परिहासेण चेव ते गया सूरिसमीवे । सो य सहावेण चेव फरुसो । तेण पणमिऊण भणियं—भयवं ! पव्वावेह ममं जेण सुहेण अच्छामि, भग्गो घरवावारेण परलोयं च साहेमि । तेण वि 'विप्पावगो' त्ति नाऊण संजायमाणकोवेण भणियं—छारमाणेहि । आणिओ एगेण । उवविट्ठो एस 'नमोक्कारं' ति भणिऊण । काउमारद्धो सूरी लोयं । वयंसया विसण्णा । 'मित्त ! नाससु' त्ति भणिओ तेहिं । सो वि भवियव्वयावसेण लहुकम्मयाए य 'कहं संपइ कयलोचो

प्रथमं विन-
याध्यय-
नम् ।

॥ ४ ॥

नियवायाए अब्भुवगयपवज्जो गच्छामि गेहं ? ति जाओ भावसमणो । अधिइं काऊण गया वयंसया । ते वि उवस्सयं गया । सेहेण भणियं—भयवं ! अन्नत्थ वच्चामो, उप्पव्वाविस्संति मम बंधुणो साहू य अणत्थं पाविस्संति, अप्पविइज्जया चेव गच्छामो, महंतं साहुवंदं नज्जइ वच्चमाणं । सूरिणा भणियं—पंथं पडिलेहेहि जेण रयणीए वच्चामो । सो वि पंथं पडिलेहिऊण आगओ । रयणीए णिग्गया । 'पुरओ वच्चसु' त्ति भणिओ सेहो गच्छइ अग्गओ । चंडरुद्दो वि रयणीए अपेच्छंतो खाणुए पक्खलिओ वेयणावसेण 'हा दुट्ठसेह ! न सोहणो मग्गो पडिलेहिओ' त्ति रूसिएण मत्थए दंडएणं आहओ, सिरं फोडियं तहा वि सम्मं सहइ, चिंतइ य—अहो ! मे अहन्नया जेण एस सुहमच्छंतो नियसाहुमज्झे वसणभायणं कओ त्ति, कहमेयं सम्ममक्खलियं नेमि ?, कहमेयस्स समाहिं उप्पाएमि ?—त्ति पयत्तेण गच्छंतस्स सुहभावणोवगयस्स केवलनाणमुप्पन्नं । पहाया रयणी । दिट्ठो रुहिरोरालियसिरो । तओ पच्चागयदढसंवेगो 'अहो ! एयस्स सेहस्स वि खंती, अहो ! मम चिरपव्वइयस्स वि पत्तगणिपयस्स वि उक्कडरोसय' त्ति एमाइभावणापरिगओ अप्पाणं निंदिउमारद्धो सूरी, उप्पण्णं च केवलं नाणं ॥ एवं सुशिष्यश्चण्डमपि मृदुं करोति गुरुमिति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥

कथं पुनर्गुरुचित्तमनुगमनीयम् ? इत्याह—

नाऽपुट्ठो वागरे किंचि, पुट्ठो वा नालियं वए । कोहं असच्चं कुवेज्जा, धारिज्जा पियमप्पियं ॥ १४ ॥

व्याख्या—न 'अपृष्टः' कथमिदमित्याद्यजल्पितो गुरुणेति गम्यते 'व्यागृणीयात्' वदेत् तथाविधकारणं विना 'किञ्चित्' स्तोकमपि, पृष्टो वा न 'अलीकम्' अनृतं वदेत्, कारणान्तरेण गुरुभिरतिनिर्भर्त्सितोऽपि न तावत्कुध्येत्, कथञ्चिदुत्पन्नं वा क्रोधम् 'असत्यं' तदुत्थविकल्पविफलीकरणेन 'कुर्वीत' विदध्यात् तद्विपाकमालोचयन्, यथा—"क्रोधः परितापकरः, सर्वस्योद्वेगकारकः क्रोधः । वैरानुषङ्गजनकः, क्रोधः क्रोधः सुगतिहन्ता ॥ १ ॥" उदाहरणञ्चाऽत्र—कस्सइ कुलपुत्तयस्स

भाया नेरियस नामाइओ। सो जणणीए भणइ—पुत्त! पुत्तनागं नायसु त्ति। तओ सो तेण निवपोरुसाओ जीवगादं निग्गिऊण जणणीसमीवमुवणीओ, भणिओ य—माइनाग! कहिं आहणामि? त्ति। तेण वि सरणमुवागनिरं दट्ठूण भगवईए भणियं—जहिं सरणागया आहम्मंति। इमं च सोऊण तेण जणणीमुहमवलोइयं। तीए महासत्तागमन-नंतीए उवसंतरूवाए भणियं—न पुत्त! सरणागया आहम्मंति। जओ—"सरणागयाण विस्संभियाण पणयाण वसणपत्ताणं। रोगिअजंगमाणं, सप्पुरिसा नेव पहरंति॥ १॥" तेण भणियं—कहं रोसं सफलं करेमि?। तीए भणइ—न पुत्त! सव्वत्थ रोसो सफलो करेयव्वो। पच्छा सो तेण विसज्जिओ चलणेसु निवडिऊण खामेऊण य गओ॥ एवं कोधनयनं कुर्यात्, तथा 'धारयेत्' स्वरूपेणाऽवधारयेत् 'प्रियं' प्रीत्युत्पादकं स्तुत्यादि 'अप्रियं' तद्विपरीतं निन्दादि, न तयो रागं द्वेषं च कुर्यादित्यर्थः। उक्तं च—"लाभाऽलाभे सुखे दुःखे, जीविते मरणे तथा। स्तुतौ निन्दाविधाने च, साधवः समचेतसः॥ १॥" उदाहरणं चाऽत्र—असिवोवद्दवे नयरे आवन्नस्स सपुरजणवयस्स राइणो समीवं तिन्नि भूयवाइया आगया भणंति—अम्हे असिवं उवसमावेमो त्ति। राइणा भणियं—सुणेमो केणुवाएणं? ति। तत्थेगो भणइ—अत्थि मम मंतसिद्धमेगं भूयं अलंकियविभूसियं, तं सव्वजणमणहरं रूवं विउव्विऊण गोपुररत्थासु लीलागंतं परिगच्छइ तं न निहालेयव्वं, तं निहालियं रूसइ, जो पुण तं निहालेइ सो विणस्सइ, जो पुण तं पेच्छिऊण अहोमुहो ठाइ सो रोगाओ मुच्चइ। राया भणइ—अलाहि मे एएण अइरूसणेण। बीओ भणइ—महल्लयं भूयं मज्झ महालयं रूवं विउव्वइ लंबोयरं चिप्पिटं विगुत्तकुच्छि पंचसिरं एगपायं विसिहं विभत्सरूवं अट्टहासं मुयंतं गायंतं पणच्चमाणं, तं च विकृतरूपं परिभमंतं दट्ठूण जो पओसइ उवहसइ पवंचेइ वा तस्स सत्तहा सिरं फुट्टइ, जो पुण तं सुहाहिं वायाहिं

१ "शरणागतानां विश्रब्धानां प्रणतानां व्यसनप्राप्तानाम्। रोगिताजङ्गमानां सत्पुरुषा नैव प्रहरन्ति॥ १॥"

अहिनंदइ धूयपुप्फाइएहिं पूएइ सो सव्वामयाणं मुच्चइ । राया भणइ—अलाहि एएणं पि । तइओ भणइ—ममावि एवं-विहं चेव नाइवेसकरं भूयमत्थि, प्रियाप्रियकारिणं दर्शनादेव रोगेहिंतो मोयइ । एवं होउ त्ति । तेण तहाकए असिवं उवसंतं । तुट्ठो राया । आणंदिया नायरया । पूइओ सो भूयवाई सव्वेहिं पि । एवं साहू वि मुंडियसिरमलमलिणवत्थत्त-णाईहिं परेहिं पडिणीएहिं परिभूयमाणो, एवं वंचिज्जमाणो हसिज्जमाणो वा, भत्तिमंतेहि य थुव्वमाणो पूइज्जमाणो प्रियाप्रियं सहेत इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ आह—क्रोधाद्यसत्यताकरणादिना किमात्मन एव दमनमुपदिश्यते न बाह्यदमनीयस्य ? अत्रोच्यते—

अप्पा चेव दमेयव्वो, अप्पा हु खलु दुद्दमो । अप्पा दंतो सुही होइ, अस्सिं लोए परत्थ य ॥१५॥

व्याख्या—आत्मैव 'दान्तव्यः' इन्द्रियनोइन्द्रियदमनेन मनोज्ञेतरविषयेषु रागद्वेषवशत उन्मार्गगामी उपशमं नेतव्यः । उक्तं च—"इतश्चेतश्च धावन्तं, मनोमत्तमतङ्गजम् । ज्ञानाङ्कुशवशं कृत्वा, पुनः पन्थानमानयेत् ॥ १ ॥" किमित्येवमुपदिश्यते ? इत्याह—आत्मैव हुशब्दस्यैवकारार्थत्वात्, 'खल्वि'ति यस्मात् 'दुर्दमः' दुर्जयः, तद्दमने दमिता एव बाह्यदमनीया इति न तद्दमनमुपदिश्यत इति भावः, उक्तं च—"सव्वमप्पे जिए जियं"[1] । कः पुनरेवं गुणः ? इत्याह—आत्मा दान्तः सुखीभवति 'अस्मिँल्लोके' इह भवे 'परत्र च' परलोके । दान्तात्मानो हि परमर्षय इहैव सुरैरपि पूज्यन्ते मोक्षं च साधयन्ति । अदान्तात्मानस्तु चौरपारदारिका इहैव विनश्यन्ति । तथा—"सद्देण[2] मओ रूवेण पयंगो महुयरो य गंधेणं । आहारेण य मच्छो, बज्झइ फरिसेण य गइंदो ॥ १ ॥" परत्र च दुर्गतिपातादि प्राप्नुवन्ति । तत्र चोदाहरणम्—एगम्मि सन्निवेसे दो भायरो चोरा । तत्थ य सत्थेण वच्चंताणं साहूणं वासारत्तो पत्तो । 'न य कोइ अत्थि

---

१ "सर्वमात्मनि जिते जितम्" । २ "शब्देन मृगो रूपेण पतङ्गो मधुकरश्च गन्धेन । आहारेण च मत्स्यो बध्यते स्पर्शेन च गजेन्द्रः ॥ १ ॥"

साहुस्सओ' त्ति तेसिं जोगवाहगाणं सत्थाहसुयव्वा साहू । तद्दंसणेण आणंदिया ते, पणमिऊण य भणिया—मुणी ! भगवं पओयणं । साहूहिं भणियं—अम्हं न कप्पइ वासारत्ते विहरिउं, अओ वासावासपाउग्गसुयस्सागं आगओ । सहरिसं च दिट्ठो तेहिं—निवसह एत्थ नीसत्था । ठिया तत्थ साहू, भणिया य—अम्हं गेहेसु चेव पजत्तं गेण्हेयव्वं । मुणीहिं भणियं—न कप्पइ एगत्थ चेव पिण्डग्गहणं, ता विहरिस्सामो सयलेसु घरेसु, तुम्ह पुण सिज्जादाणेण चेव महापुण्णलंभो, जओ—

"जो देइ उवस्सयं जइवराण तवनियमजोगजुत्ताणं । तेणं दिन्ना वत्थऽन्नपाणसयणासणविगप्पा ॥२॥ तवसंजमस्स लाओ, नाणज्झाणो जणोवयारो य । जो साहूणमणुग्गहकारी सेज्जायरो तस्स ॥ ३ ॥ पावइ सुरनररिद्धी, सुकुलुप्पत्ती य भोगसामिद्धी । निच्छरइ भवसागरी, सेज्जादाणेण साहूणं ॥ ४ ॥ इमं च सोऊण सुट्ठुयरं ते परितुट्ठा । तओ सज्झायरयाणं मुणीगोवइत्तं रक्खंताणं पज्जुवासणपराण य तेसिं साहूणं च तवसंजमरयाणमइक्कंतो वासारत्तो । गच्छंतेहिं अन्नवयगहणअसमत्थाणं तेसिं दिन्नं राइभोयणवयं । साहियं च जहा—"मोलिंति महियलं जामिणीसु रयणीयरा समंतेण । ते निद्दालिंति फुडं, राईए भुंजमाणे उ ॥ ५ ॥ मेहं पिपीलियाओ, हणंति वमणं च मच्छिया कुणइ । जूया जलोयरत्तं, कोलियओ कोढरोगं च ॥ ६ ॥ वालो सरस्स भंगं, कंटो लग्गइ गलम्मि दारुं च ।

१ यो ददाति उपाश्रयं यतिवरेभ्यस्तपोनियमयोगयुक्तेभ्यः । तेन दत्ता वस्त्रान्नपानशयनासनविकल्पाः ॥ २ ॥ तपःसंयमस्य लाभो ज्ञानाध्यानो जनोपकारश्च । यः साधूनामनुग्रहकारी शय्यातरो तस्य ॥३॥ प्राप्नोति सुरनरर्द्धीः सुकुलोत्पत्तिं च भोगसमृद्धिम् । निस्तरति भवसागरी शय्यादानेन साधुभ्यः ॥ ४ ॥ २ "मोलयन्ति महीतलं यामिनीषु रजनीचराः समन्तात् । ते निद्रालयन्ति स्फुटं रात्रौ भुञ्जानांस्तु ॥ ५ ॥ मेधां पिपीलिका घ्नन्ति वमनं च मक्षिका करोति । यूका जलोदरत्वं लूता कुष्ठरोगं च ॥ ६ ॥ वालः स्वरस्य भङ्गं कण्टको लगति गले दारु च । तालौ विध्यति अलिः व्यञ्जनमध्ये भुञ्जानः ॥ ७ ॥" जीवानां कुन्थ्वादीनां घातनं पानभोजनादिषु । एवमादिरजनीभोजनदोषान् कः कथयितुं शक्नोति ॥ ८ ॥

तालुम्मि विंधइ अली, वंजणमज्झम्मि भुंजंतो ॥७॥ जीवाण कुंथुमाईण घायणं पाणभोयणाईसु । एमाइरयणिभुंजणदोसे को साहिउं तरइ ॥८॥ इमम्मि वयम्मि दढपयत्नेहिं होयव्वं ति भणिऊण गया ते साहुणो। ते वि अणुवइऊण नियत्ता मुणिसेवाए कयत्थमत्ताणं मन्नंता चिट्ठंति। अन्नया तेहिं धाडीए गएहिं बहुयं गोमहिसकमाणीयं। तत्थ तेसि मज्झे एगे अंतरा य पहे महिसं वावाइऊण पइउमारद्धा। अन्ने मज्झे गामस्स मज्जस्स गया। मंसइत्ता संपहारेंति—अद्धगे मंसे विसं पक्खिवामो, तो तं मज्जइत्ताण दाहामो। तओ अम्हं बहूयं गोमहिसकं भागेणमागमिस्सइ। भवियव्वयावसेण मज्जइत्तेहिं वि एवं चेव सामच्छियं। पक्खित्तं च विसं। आइच्चो य अत्थं गओ। ते भायरो न भुत्ता वयभंगो त्ति काउं, इयरे परोप्परविइन्नविससंजुत्तमज्जमंसेण उवभुत्तेण मया कुगइं च गया। इयरे इहपरलोए य सुहभागिणो जाया। एवं ताव जिब्भिंदियं दमेयव्वं। एवं सेसेसु वि इंदिएसु 'अप्पा दंतो सुही होइ इहपरत्थ य' इति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ किं पुनः परिभावयन्नात्मानं दमेत्? इत्याह—

वरं मे अप्पा दंतो, संजमेण तवेण य। माऽहं परेहिं दम्मन्तो, बंधणेहिं वहेहि य ॥ १६ ॥

व्याख्या—वरं–प्रधानं मे–मया आत्मा–जीवस्तदाधाररूपो वा देहो दान्तो–दमं ग्राहितो असमञ्जसचेष्टातो व्यावर्त्तितः, केन हेतुना? संयमेन–पञ्चाश्रवविरमणादिना तपसा च। चः–समुच्चये। विपर्यये दोषमाह–मा–निषेधे, अहमित्यात्मनिर्देशः, परैः–आत्मव्यतिरिक्तैः 'दम्मंतो' त्ति आर्षत्वाद् दमितः–खेदितः, कैः? बन्धनैः–वध्रादिविरचितैर्मयूरबन्धादिभिः वधैः–लत्तालकुटादिताडनैः ॥ अत्रोदाहरणं **सेयणओ** हत्थी—एगाए अडवीए हत्थिजूहं महल्लं परिवसइ। तत्थ जूहवई जाए जाए गयकलहए विणासेइ। तत्थेगा करिणी आवन्नसत्ता चिंतेइ—जइ कहवि गयकलहओ जायइ मे सोएण विणासिज्जिहि त्ति काउं लंघंती ओसरइ। जूहाहिवेण जूहं छुब्भइ, पुणो ओसरइ, ताहे बीयतइयदिवसे जूहेण

मिलइ । ताए एगं रिसिआसमपयं दिट्ठं, सा तत्थ लीणा, संवणिया य अणाए रिसओ । सा पसूया गयकलहयं । सो तेहिं रिसिकुमारेहिं सहिओ आरामे सिंचइ, **सेयणउ** त्ति से णामं कयं । वयत्थो सो जाओ, जूहं दट्ठूण जूहवई हंतूण जूहवई जाओ । गंतूण य तेण सो आसमो विणासिओ, मा अन्नावि कावि एवं काहि त्ति । ताहे ते रिसओ रूसिआ पुप्फफलगहियहत्था **सेणियस्स** रण्णो पासं उवगया, कहियं च णेहिं—एरिसओ सव्वलक्खणसंपन्नो गंधहत्थी **सेयणओ** नाम वणे चिट्ठइ । गंतूण गहिओ **सेणिएण** । आणिऊण बद्धो खंभे । ते य तावसा आगंतूण उप्पासिंति—किह ते सोंडीरया ? पत्तं च तए अविणयस्स फलं । सो तं सोऊणं आसुरुत्तो धाविओ खंभं भंजिऊण ताण पिट्ठओ । ते हयविहए य करेंतो पत्तो अरन्नं, भग्गा पुणो तयासमा । पुणो **सेणिओ** हत्थिगहणाय गओ । सो य हत्थी देवयापरिग्गहितो ताहे(ए) ओहिणा आभोइयं—जहा अवस्सं घेप्पइ, ताहे ताए सो भन्नइ—पुत्त ! वरं ते अप्पा दंतो न य सि परेहिं दम्मंतो वंधणेहिं वहेहि य । सो एवं भणिओ सयमेव रत्तीए गंतूण आलाणखंभमल्लिओ । यथाऽस्य स्वयं दमनाद् महागुणस्तथा मुक्त्यर्थिनोऽपि विशिष्टनिर्जरातः, इतरथा त्वकामनिर्जरणान्न तथेति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ विनयान्तरमाह—

पडिणीयं च बुद्धाणं, वाया अदु व कम्मुणा । आवी वा जइ वा रहस्से, नेव कुज्जा कयाइ वि ॥ १७॥

व्याख्या—प्रत्यनीकं—प्रतिकूलं, चः—पूरणे, चेष्टितमिति गम्यते । बुद्धानां—आचार्याणां वाचा—किं त्वमपि किञ्चिद् जानीषे ? इत्येवंरूपया, विपरीतप्ररूपणायां प्रेरितस्त्वयैवैतदित्थमस्माकं प्ररूपितमित्याद्यात्मिकया वा गिरा, अथवा कर्मणा—संस्तारकातिक्रमणकरचरणसंस्पर्शादिना, आविः—जनसमक्षं, यदि वा रहस्ये—विविक्तोपाश्रयादौ, नेति—निषेधे, एव—अवधारणे, स च—"शत्रोरपि गुणा ग्राह्या दोषा वाच्या गुरोरपि ।" इति कुमतनिराकरणार्थः । कुर्यात्—विदध्यात् कदाचित्—परुषभाषणादावपीति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ विनयमेवाह—

न पक्खओ न पुरओ, नेव किच्चाण पिट्ठओ । न जुंजे ऊरुणा ऊरुं, सयणे ण पडिस्सुणे ॥ १८ ॥

व्याख्या—न पक्षतो–दक्षिणादिपक्षमाश्रित्य, उपविशेदिति शेषः, तथोपवेशने तत्पङ्क्तिसमावेशतस्तत्साम्याधाने-नाऽविनयाभावाद् गुरोरपि वक्रावलोकने स्कन्धकन्धरादिबाधासंभवात् । न पुरतो–अग्रतः, तत्र वन्दकजनस्य गुरुवद-नाऽनवलोकादिना अप्रीतिभावात् । नैव कृत्यानां–कृतिकर्मार्हाणां गुरूणां पृष्ठतः–पृष्ठमाश्रित्य, द्वयोरपि मुखाऽदर्शने तथा-विधरसवत्ताभावात् । न युञ्ज्याद्–न संघट्टयेदत्यासन्नोपवेशनादिभिरूरुणा–आत्मीयेन उरुं–गुरुसम्बन्धिनं, तथाकरणे कृत्याविनयसद्भावात् । उपलक्षणं चैतत् शेषाङ्गस्पर्शपरिहारस्य । शयने–शय्यायां शयित आसीनो वेति शेषः, किम् ? इत्याह—न प्रतिशृणुयात् । किमुक्तं भवति ?—शय्यागतो गुरुणाऽऽकारित उक्तो वा कृत्यं प्रति न तथास्थित एवाऽवज्ञया कुर्म एवमित्यादिवचनतः प्रतिजानीयात्, किन्तु गुरुवचनसमनन्तरमेव संभ्रान्तचेता विनयविरचिताञ्जलिः समीपमागम्य पादपतनपुरस्सरमनुगृहीतोऽहमिति मन्यमानो भगवन् ! इच्छामोऽनुशिष्टिमिति वदेदिति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ तथा—

नेव पल्हत्थियं कुज्जा, पक्खपिंडं व संजए । पाए पसारए वा वि, ण चिट्ठे गुरुणंतिए ॥ १९ ॥

व्याख्या—नैव पर्यस्तिकां–जानुजङ्घोपरि वस्त्रवेष्टनरूपां कुर्यात्, पक्षपिण्डं वा–बाहुद्वयकायपिण्डनात्मकं संयतः–साधुः, तथा पादौ प्रसारयेद् वापि नैव । वा–समुच्चये । अपि–किं पुनरित इतो विक्षिपेदिति दर्शनार्थः । अन्यच्च न तिष्ठेत्–नाऽऽसीत गुरूणामन्तिके–प्रक्रमादतिसन्निधौ, किन्तूचितदेश एव, अन्यथाऽविनयदोषसंभवात् । उपलक्षणं चैत-दुपष्टम्भादीनामिति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥ तथा—

आयरिएहिं वाहिंतो, तुसिणीओ ण कयाइ वि । पसायपेही णियागट्ठी, उवचिट्ठे गुरुं सया ॥ २० ॥

व्याख्या—आचार्यैः—गुरुभिः 'वाहिंतो' त्ति व्याहृतः—शब्दितस्तुष्णीकः—तुष्णींशीलो न कदाचिदपि—ग्लानाद्यवस्थायामपि भवेदिति गम्यते। किञ्च—"धन्नाण चेव गुरुणो, आदेसं दिंति गुणमहोयहिणो। चंदणरसो अउन्नाण निवडए नेय अंगम्मि ॥ १ ॥" इति चिन्तयन् प्रसादप्रेक्षी—प्रसादोऽयं यदन्यसद्भावेऽपि मामादिशन्ति गुरव इति प्रसादाकाङ्क्षी, नियोगार्थी—मोक्षार्थी उपतिष्ठेत्—मस्तकेन वन्द इति वदन् सविनयमुपसर्पेद् गुरुं सदा—सर्वदेति सूत्रार्थः ॥ २० ॥

आलवंते लवंते वा, ण निसिज्जा कयाइ वि। चइऊण आसणं धीरो, जओ जत्तं पडिस्सुणे ॥ २१ ॥

व्याख्या—आलपति—सकृद् वदति, लपति वा—वारंवारं गुराविति गम्यते, न निषीदेत्—न निषण्णो भवेत् कदाचिदपि—व्याख्यानादिना व्याकुलतायामपि, किन्तु त्यक्त्वा—अपहाय आसनं—पादपुञ्छनादि धीरो—बुद्धिमान् यतः—यत्नवान् 'जत्तं' ति प्राकृतत्वाद् विन्दुलोपे तकारस्य च द्वित्वे यद् गुरव आदिशन्ति तत् प्रतिशृणुयात्—अवश्यंविधेयतयाऽभ्युपगच्छेदिति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥

आसणगओ न पुच्छेज्जा, नेव सेज्जागओ कयाइ वि। आगम्मुकुडुओ संतो, पुच्छिज्जा पंजलिउडो २२

व्याख्या—आसनगतः—आसनाऽऽसीनो न पृच्छेत् सूत्रादिकमिति गम्यते। नैव शय्यागतः—संस्तारकस्थितः, तथाविधाऽवस्थां विनेत्युपस्कारः, कदाचिदपि—बहुश्रुतत्वेऽपि। किमुक्तं भवति ?—बहुश्रुतेनाऽपि संशये सति प्रष्टव्यम्, पृच्छताऽपि न नाऽवज्ञया, सदा गुरुविनयस्याऽनतिक्रमणीयत्वात्। तथा चागमः—जहाहिअग्गी जलणं नमंसे, नाणाहुईमंतपयाभिसित्तं। एवायरियं उवचिट्ठएज्जा, अणंतनाणोवगओऽवि संतो ॥ १ ॥

---

१ धन्येभ्यश्चैव गुरव आदेशं ददति गुणमहोदधयः। चंदनरसोऽपुण्यानां निपतति नैवाङ्गे ॥ १ ॥

२ यथाऽऽहिताग्निर्ज्वलनं नमस्यति नानाहुतिमन्त्रपदाभिषिक्तम्। एवमाचार्यमुपतिष्ठेतानन्तज्ञानोपगतोऽपि सन् ॥ १ ॥

पयामिसित्तं । एवायरियं उवचिट्ठएज्जा, अणंतनाणोवगओऽवि संतो ॥ १ ॥ किं तर्हि कुर्यात्? इत्याह—आगम्य—गुर्वन्तिकमेत्योत्कुटुकः—मुक्ताऽऽसनः, कारणतः पादपुञ्छनादिगतः सन् पृच्छेत्, सूत्रादिकमिति गम्यते । प्राञ्जलिपुटः—प्रकृष्टाञ्जलिपुट इति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥ ईदृशस्य शिष्यस्य गुरुणा यत् कृत्यं तदाह—

एवं विणयजुत्तस्स, सुत्तं अत्थं च तदुभयं । पुच्छमाणस्स सीसस्स, वागरेज्ज जहासुयं ॥ २३ ॥

व्याख्या—एवं—इत्युक्तप्रकारेण विनययुक्तस्य—विनयान्वितस्य सूत्रं—कालिकोत्कालिकादि अर्थञ्च—तस्यैवाऽभिधेयं तदुभयं—सूत्राऽर्थोभयं पृच्छतो—ज्ञातुमिच्छतः शिष्यस्य—स्वयं दीक्षितस्योपसंपन्नस्य वा व्यागृणीयात्—व्याकुर्याद् यथा—येन प्रकारेण श्रुतं—आकर्णितं गुरुभ्यः सकाशादिति गम्यते, न तु स्वबुद्ध्यैवोत्प्रेक्षितमित्यभिप्रायः । अनेन च—[1]आयारे सुय विणए, विक्खिवणे चेव होइ बोधव्वे । दोसस्स य णिग्घाए विणए चउहेस पडिवत्ती ॥ १ ॥ इति चतुर्विधाचार्यविनयान्तर्गतस्य "[2]सुत्तं अत्थं च तहा हियकर नीसेसयं च वाएइ । एसो चउव्विहो खलु सुयविणओ होइ बोद्धव्वो ॥ २ ॥ [3]सुत्तं गाहेइ उज्जुत्तो अत्थं च सुणावए पयत्तेणं । जं जस्स होइ जोग्गं परिणामगमाइ तं तु सुयं ॥ ३ ॥ [4]निस्सेसमपरिसेसं जाव समत्तं तु ताव वाएइ । एसो सुयविणओ खलु, निद्दिट्ठो पुव्वसूरीहिं ॥ ४ ॥" इत्यागमाऽभिहितस्य श्रुतविनयस्याऽभिधानं कृतमिति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥ पुनः शिष्यस्य वाग्विनयमाह—

---

१ आचारे श्रुते विनयः विक्षेपणे चैव भवति बोद्धव्यः । दोषस्य च निर्घाते विनये चतुर्धैषा प्रतिपत्तिः ॥ १ ॥

२ सूत्रमर्थं च तथा हितकरं निःशेषं च वाचयति । एष चतुर्विधः खलु, श्रुतविनयो भवति बोद्धव्यः ॥ २ ॥

३ सूत्रं ग्राहयत्युद्युक्तोऽर्थं च श्रावयति प्रयत्नेन । यद् यस्य भवति योग्यं परिणामकादि तत्तु श्रुतम् ॥ ३ ॥

४ निश्शेषमपरिशेषं यावत्समाप्तं तु तावद्वाचयति । एष श्रुतविनयः खलु निर्दिष्टः पूर्वसूरिभिः ॥ ४ ॥

मुसं परिहरे भिक्खू, न य ओहारिणिं वदे । भासादोसं परिहरे, मायं च वज्जए सया ॥ २४ ॥

व्याख्या—मृषेति—असत्यं भूतनिह्नवादि परिहरेत्—"धर्महानिरविश्वासो, देहार्थव्यसनं तथा। असत्यभाषिणां निन्दा, दुर्गतिश्चोपजायते ॥ १ ॥" इति विभाव्य सर्वप्रकारमपि त्यजेद् भिक्षुः न च—नैवाऽवधारिणीं—गम्यमानत्वाद्वाचं गमिष्याम एवेत्येवमाद्यवधारणात्मिकां वदेत्—भाषेत, यतः—[1]अन्नह परिचिंतिज्जइ, कज्जं परिणमइ अन्नहा चेव । विहिवसयाण जियाणं मुहुत्तमेत्तं पि बहुविग्घं ॥ २ ॥ किं बहुना ? भाषादोषं असत्यभाषणादिकं सावद्याऽनुमोदनादिकं च परिहरेत् । मायां चशब्दात् क्रोधादींश्च मृषाहेतून् वर्जयेत् सदा—सर्वकालम् । दृश्यते हि वणिगादीनां मायादिभ्यः क्रयिकागमनादौ 'युष्माकमस्माकं चाऽन्वयेन स्वाजन्यमतो यथा गृहीतमेव गृह्णातु, भवतु, अलं मे त्वदीयलाभकेन, अन्यः कोऽपि मां रूपकमेकं विढपयिष्यति' इत्याद्यलीकभाषणमिति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ किञ्च—

न लवेज्ज पुट्ठो सावज्जं, ण निरट्ठं न मम्मयं । अप्पणट्ठा परट्ठा वा उभयस्संतरेण वा ॥ २५ ॥

व्याख्या—न लपेत्—न वदेत् पृष्टः—केनाऽपि सावद्यं—सपापं, न निरर्थं—निःप्रयोजनं निरभिधेयं वा, यथा—एष वन्ध्यासुतो याति, खपुष्पकृतशेखरः । मृगतृष्णांभसि स्नातः, शशशृङ्गधनुर्धरः ॥ १ ॥ न—नैव मर्मगं—मर्मवाचकं वचनमिति शेषः, अतिसंक्लेशोत्पादकत्वादस्य । आह च—तहेव काणं काण त्ति, पंडगं पंडग त्ति वा । वाहियं वाऽवि रोगि त्ति, तेणं चोरे त्ति नो वए ॥ २ ॥ तथा—[2]मम्मं जम्मं कम्मं, तिन्नि वि एयाइं परिहरिज्जासि । मा मम्माइसु विद्धो, मारेज्ज परं

---

१ अन्यथा परिचिन्त्यते कार्यं परिणमत्यन्यथा चैव । विधिवशगानां जीवानां मुहूर्तमात्रमपि बहुविघ्नम् ॥ १ ॥

२ मर्म जन्म कर्म त्रीण्यप्येतानि परिहरेः । मा मर्मादिषु विद्धो मारयेत् परं म्रियेत वा ॥ २ ॥

मरिज्जा वा ॥ ३ ॥ आत्मार्थ—स्वप्रयोजनं, परार्थं वा—परप्रयोजनम्, उभयस्य—आत्मनः परस्य च प्रयोजन इति गम्यम्, अन्तरेण वा—विना वा प्रयोजनमेवेति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥ इत्थं स्वगतदोषपरिहारमभिधायोपाधिकृतदोषपरिहारमाह—

समरेसु अगारेसु, संधिसु य महापहे । एगो एगित्थीए सद्धिं, नेव चिट्ठे न संलवे ॥ २६ ॥

व्याख्या—समरेषु—खरकुटीषु, तथा च चूर्णिकृत्—'समरं नाम जत्थ लोहारा हेट्ठाकम्मं करेंति'[1] । नीचास्पदानामुपलक्षणमेतत् । अगारेषु—गृहेषु गृहसंधिषु—गृहद्वयापान्तरालेषु महापथे—राजपथादौ, एकः—असहायः एकस्त्रिया सार्धं—सह नैव तिष्ठेत्—नैवोर्द्ध्वस्थानस्थो भवेत्, न संलेपत्—न तयैव सह संभाषं कुर्यात् । अत्यन्तदुष्टतोद्भावनपरं चैकग्रहणम्, अन्यथा ससहायस्याऽपि ससहाययाऽपि स्त्रिया सहाऽवस्थानं संभाषणं चैवंविधास्पदेषु दोषायैव, प्रवचनमालिन्यादिदोषसंभवात् । उक्तञ्च—मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा, न विविक्तासनो भवेत् । बलवानिन्द्रियग्रामः, पण्डितोऽप्यत्र मुह्यति ॥ १ ॥ इति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ कदाचित् स्खलिते च गुरुभिः शिक्षितो यत् कुर्यात् तदाह—

जं मे बुद्धाऽणुसासंति, सीएण फरुसेण वा । मम लाभु त्ति पेहाए, पयओ तं पडिस्सुणे ॥ २७ ॥

व्याख्या—यन्मां बुद्धा अनुशासन्ति—शिक्षयन्ति, शीतेन—उपचाराच्छीतलेनाऽऽह्लादकेनेत्यर्थः, परुषेण वा—कर्कशेन वचसेति गम्यते, मम लाभः—अप्राप्तार्थप्राप्तिरूपोऽयं यन्मामनाचारकारिणममी शासन्तीति प्रेक्षया—एवंविधबुद्ध्या, प्रयतः—प्रयत्नवांस्तत्—अनुशासनं प्रतिश्रृणुयात्—विधेयतया अङ्गीकुर्यादिति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥ किमिह परत्र चाऽत्यन्तोपकारि गुरुवचनमपि कस्यचिदनिष्टं स्याद् येनैवमुपदिश्यते इत्याह—

---

१ समरं नाम यत्र लोहकाराः अधःकर्म कुर्वन्ति ।

अणुसासणमोवायं, दुक्कडस्स य चोयणं। हियं तं मन्नए पन्नो, वेस्सं होइ असाहुणो ॥ २८ ॥

व्याख्या—अनुशासनं–शिक्षणं 'ओवायं' ति उपाये–मृदुपरुषभाषणादौ भवमौपायं, दुःकृतस्य च–कुत्सिताचरितस्य च चोदनं–प्रेरणं वा किमिदमाचरितमित्यादिरूपं गुरुकृतमिति दृश्यं, हितं–इहपरलोकोपकारि तत्–अनुशासनादि मन्यते प्राज्ञः–प्रज्ञावान्। द्वेष्यं–द्वेषोत्पादकं भवत्यसाधोः–असाधुभावस्य तत्। अनेनासाधोर्गुरुवचनमप्यनिष्टं भवतीत्युक्तमिति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ अमुमेवार्थं व्यक्तीकुर्वन्नाह—

हियं विगयभया वुद्धा, फरुसं पि अणुसासणं। वेस्सं तं होइ मूढाणं, खंतिसोहिकरं पदं ॥ २९ ॥

व्याख्या—हितं–पथ्यं विगतभयाः–इहलोकपरलोकादानाकस्मादाजीविकामरणाश्लोकभयरहिता बुद्धाः–अवगततत्त्वा मन्यन्त इति शेषः, परुषमप्यनुशासनं गुरुविहितमिति दृश्यं। द्वेष्यं तत्–अनुशासनं भवति मूढानां अज्ञानां, क्षान्तिः–क्षमा शुद्धिः–आशयशुद्धता तत्करम्, उपलक्षणत्वान्मार्दवार्जवादिकरमपि, क्षान्त्यादिहेतुत्वाद् गुर्वनुशासनस्य, पदं–ज्ञानादिगुणानां स्थानम्। यतः—सद्बोधं विदधाति हन्ति कुमतिं मिथ्यादृशं बाधते, धत्ते धर्ममतिं तनोति परमे संवेगनिर्वेदने। रागादीन् विनिहन्ति नीतिममलां पुष्णाति हन्त्युत्पथं, यद्वा किं न करोति सद्गुरुमुखादभ्युद्गता भारती ॥ १ ॥ इति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥ पुनर्विनयमेवाह—

आसणे उवचिट्ठेज्जा, अणुच्चे अकुए थिरे। अप्पुत्थाई णिरुत्थाई, निसीज्जा अप्पकुकुई ॥ ३० ॥

व्याख्या—आसने–पीठादौ वर्षासु ऋतुबद्धे तु पादपुंछने उपविशेत्। अनुच्चे–द्रव्यतो नीचे भावतः स्वल्पमूल्यादौ गुर्वासनादिति गम्यते। अकुचे–अस्पन्दमाने, न तु तिनिशफलकवत् किञ्चिच्चलति तस्य शब्दाद्यङ्गत्वान्। स्थिरे–समपाद-

प्रतिष्ठिततया निश्चले, अन्यथा सत्त्वविराधनासंभवात् । ईदृशेऽप्यासनेऽल्पोत्थायी—प्रयोजनेऽपि न पुनः पुनरुत्थानशीलः, निरुत्थायी—निमित्तं विना नोत्थानशीलः, उभयत्राऽन्यथाऽनवस्थितत्वात् । एवंविधश्च किम् ? इत्याह—निषीदेत्—आसीत, 'अप्पकुक्कुई' अल्पस्पन्दनः—करादिभिरल्पमेव चलन्निति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥ संप्रत्येषणाविषयं विनयमाह—

कालेण निक्खमे भिक्खू, कालेण य पडिक्कमे । अकालं च विवज्जेत्ता, काले कालं समायरे ॥ ३१ ॥

व्याख्या—काले—प्रस्तावे, सप्तम्यर्थे तृतीया, निष्क्रामेत्—गच्छेद् भिक्षुः, अकाले निर्गमे आत्मक्लामनादिदोषसंभवात् । तथा काले च प्रतिक्रामेत्—प्रतिनिवर्त्तेत, भिक्षाटनादिति शेषः । इदमुक्तं भवति—अलाभे अल्पं मया लब्धं न लब्धमिति वा लाभार्थी नाटन्नेव तिष्ठेत्, आह च—'अलाभो त्ति न सोइज्जा तवो त्ति अहियासए'[1] । किमित्येवम् ? अत आह—अकालं च—तत्तत्क्रियाकाण्डाऽसमयं चेति यस्माद् विवर्ज्य काले—प्रस्तावे कालं—तत्तत्कालोचितं प्रत्युपेक्षणाद्यनुष्ठानं समाचरेत्—कुर्यात्, यतः—[2]कालम्मि कीरमाणं, किसिकम्मं बहुफलं जहा होइ । इय सव्व च्चिय किरिया, नियनियकालम्मि विन्नेया ॥ १ ॥ इति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ निर्गतश्च यत् कुर्यात् तदाह—

परिवाडीए न चिट्ठेज्जा, भिक्खू दत्तेसणं चरे । पडिरूवेण एसित्ता, मियं कालेण भक्खए ॥ ३२॥

व्याख्या—परिपाट्यां—पङ्क्त्यां भोक्तुमुपविष्टपुरुषसंबन्धिन्यां न तिष्ठेद् भिक्षार्थं नासीत, अप्रीत्यदृष्टकल्याणतादिदोषसंभवात् । किञ्च भिक्षुर्दत्तं—दानं तस्मिन् गृहिणा दीयमाने एषणा—तद्गतदोषान्वेषणात्मिका दत्तेषणा तां चरेत्—आसेवेतेति, अनेन ग्रहणैषणोक्ता । किं विधाय दत्तैषणां चरेत् ? प्रतिरूपेण—प्रतिबिम्बं चिरन्तनमुनीनां यद् रूपं तेन पतद्ग्रहादिधारणा-

---

१ अलाभ इति न शोचेत् तप इत्यध्यासीत । २ काले क्रियमाणं कृषिकर्म बहुफलं यथा भवति । इति सर्वैव क्रिया, निजनिजकाले विज्ञेया ॥ २ ॥

त्मकेन सकलान्यधार्मिकविलक्षणेन न तु "वस्त्रं छत्रं छात्रं पात्रं यष्टिं च चर्चयेद्भिक्षुः। वेपेण परिकरेण च कियताऽपि विना न भिक्षाऽपि ॥ १ ॥" इत्यादिवचनाऽऽकर्णनाद् विभूपणात्मकेन एपित्वा–गवेषयित्वा, अनेन च गवेषणोक्ता। ग्रासैषणामाह— मितं–परिमितं, अमितभोजनात् स्वाध्यायविघातादिबहुदोषसंभवात्, कालेन—"[1]नमोक्कारेण पारित्ता, करित्ता जिणसंथवं। सज्झायं पट्ठवित्ता णं, वीसमेज्ज खणं मुणी ॥ ३ ॥" इत्याद्यागमोक्तप्रस्तावेनाऽद्भुताऽविलम्बितरूपेण वा भक्षयेद्–भुञ्जीतेति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ भिक्षाचर्यां कुर्वता पुराप्रविष्टाऽन्यभिक्षुकसंभवे यत् कृत्यं तदाह—

नाइदूरमणासन्ने, नन्नेसिं चक्खुफासओ। एगो चिट्ठेज्ज भत्तट्ठं, लंघित्ता तं नऽइक्कमे ॥ ३३ ॥

व्याख्या—'नाइदूरं' ति विभक्तिव्यत्ययाद् नाऽतिदूरे–विप्रकर्षवति देशे, तत्र निर्गमाऽनवगमादेषणाशुद्ध्यसंभवाच्च। तथा नासन्ने–प्रस्तावान्नाऽतिनिकटे तत्र पुराप्रविष्टाऽपरभिक्षुकाऽप्रीतिसंभवात्। नाऽन्येषां–भिक्षुकाऽपेक्षया अपरेषां गृहस्थानां, चक्षुःस्पर्शे–सप्तम्यर्थे तस्, दृष्टिगोचरे, तिष्ठेदिति सर्वत्र योज्यम्। किन्तु विविक्तप्रदेशे यथा गृहिणो न विदन्ति, यदुतैष भिक्षुकनिःक्रमणं प्रतीक्षत इति। एकः—ममाऽसी भिक्षाचर्याविघ्नं कुर्वन्तीति तदुपरि द्वेषरहितो भक्तार्थं–भोजननिमित्तं 'लंघित्ते' त्ति उल्लङ्घ्य तमिति–भिक्षुकं नाऽतिक्रामेत्, तदप्रीत्यपवादादिसंभवात्। इह च मितं कालेन भक्षयेदिति भोजनविधिमभिधाय यत् पुनर्भिक्षाटनाऽभिधानं तद् ग्लानादिनिमित्तं स्वयं वा बुभुक्षावेदनीयमसहिष्णोः पुनर्भ्रमणमपि न दोषायेति ज्ञापनार्थम्। उक्तञ्च—[2]जइ तेण न संथरे। तओ कारणमुप्पन्ने भत्तपाणं गवेसए ॥ १ ॥ इति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥ पुनस्तद्गतमेव विधिमाह—

---

१ नमस्कारेण पारयित्वा कृत्वा जिनसंस्तवम्। स्वाध्यायं प्रस्थाप्य विश्राम्येत् क्षणं मुनिः ॥ ३ ॥ २ यदि तेन न संस्तरेत्। ततः कारण उत्पन्ने, भक्तपानं गवेषयेत्।

नाइउच्चे व णीए वा, णासन्ने नाइदूरओ। फासुयं परकडं पिंडं, पडिगाहेज्ज संजए ॥ ३४ ॥

व्याख्या—नात्युच्चे–प्रासादोपरिभूमिकादौ नीचे वा–भूमिगृहादौ, तत्रोत्क्षेपनिक्षेपनिरीक्षणाऽसंभवात् दायकाऽपायसंभवाच्च। यद्वा नाऽत्युच्चः–ऊर्ध्वीकृतकन्धरतया द्रव्यतो भावतोऽहोऽहं लब्धिमानिति मदाध्मातमानसः, नीचोऽत्यन्ताऽवनतकन्धरो द्रव्यतो भावतस्तु न मयाऽद्य किञ्चित् कुत्रचिदवाप्तमिति दैन्यवान्। उभयत्र वा समुच्चये। तथा नासन्ने–नाऽतिदूरे प्रदेशे स्थित इति गम्यते। यथायोगं जुगुप्साशङ्कैषणाशुद्ध्यसंभवादयो दोषाः। प्रासुकं-सहज–संसक्तिजजन्तुरहितं, परकृतं–परेण गृहिणाऽऽत्मार्थं परार्थञ्च कृतं निर्वर्त्तितं पिण्डं–आहारं प्रतिगृह्णीयात्–स्वीकुर्यात् संयतः–यतिरिति सूत्रार्थः ॥ ३४ ॥ पुनर्ग्रासैषणाविधिमाह—

अप्पपाणेऽप्पबीयम्मि, पडिच्छन्नं ति संवुडे। समयं संजए भुंजे, जयं अप्परिसाडियं ॥ ३५ ॥

व्याख्या—अल्पशब्दोऽभाववाची, ततश्चाल्पप्राणे–अवस्थिताऽऽगन्तुकजङ्गमप्राणिविरहिते उपाश्रयादाविति गम्यते। अल्पवीजे–शाल्यादिवीजवर्जिते, उपलक्षणत्वात् सकलस्थावरजन्तुविकले। प्रतिच्छन्ने–उपरिप्रावरणाऽन्विते, अन्यथा संपाति मसत्त्वसंपातसंभवात्। संवृते–पार्श्वतः कटकुड्यादिना सङ्कटद्वारे, अटव्यां कुडङ्गादिषु वा, अन्यथा दीनादियाचने दानादानयोः पुण्यबन्धप्रद्वेषादिदोषदर्शनात्। समकं–अन्यैः सह न त्वेकाक्येव रसलम्पटतया समूहाऽसहिष्णुतया वा। आह च–साहवो तो चियत्तेणं, निमंतेज्ज जहक्कमं। जइ तत्थ केइ इच्छिज्जा, तेहिं सद्धिं तु भुंजए ॥ १ ॥ गच्छस्थित-

---

१ साधून् ततः प्रीत्या निमन्त्रयेत् यथाक्रमम्। यदि तत्र केचिदिच्छेयुस्तैः सार्धं तु भुञ्जीत ॥ १ ॥

सामाचारी चेयं । संयतः—साधुः भुञ्जीत—अश्नीयात 'जयं' ति यतमानः—सुरसुर-चवचव क-सुरुडुक-कुरुडुक-भुरुडुकादि-शब्दानकुर्वन् 'अप्परिसाडियं' परिसाटरहितमिति सूत्रार्थः ॥ ३५ ॥ यदुक्तम्—यतमान इति तत्र वाग्यतनामाह—

सुकडं ति सुपक्कं ति, सुच्छिन्नं सुहडे मडे। सुणिट्ठिए सुलट्ठि त्ति, सावज्जं वज्जए मुणी ॥ ३६ ॥

व्याख्या—सुकृतं—सुष्ठु निर्वर्त्तितमन्नादि, सुपक्वं—घृतपूर्णादि, इतिः—उभयत्रोपदर्शने, सुच्छिन्नं—शाकपत्रादि, सुहृतं—सूपविलेपिकाऽऽदिनाऽमत्रकादेर्घृतादि, सुमृतं—घृताद्येव सक्तुसूपादौ, सुनिष्ठितं—सुष्ठु निष्ठां—रसप्रकर्षात्मिकां गतं, सुलष्टं—शोभनमोदनादि, अखण्डोज्वलसुस्वादुसिक्थत्वादिना इत्येवंप्रकारमन्यदपि सावद्यं वर्जयेद् मुनिः । यद्वा सुष्ठु कृतं यदनेनाऽरातेः प्रतिकृतं, सुपक्वं पूर्ववत्, सुच्छिन्नोऽयं न्यग्रोधद्रुमादिः, सुहृतं कदर्यस्य धनं चौरादिभिः, सुमृतोऽयं प्रत्यनीकधिग्वर्णादिः, सुनिष्ठितोऽयं प्रासादादिः, सुलष्टोऽयं करितुरगादिरिति सामान्येनैव सावद्यं वचो वर्जयेद् मुनिः । निरवद्यं तु सुकृतमनेन धर्मध्यानादि, सुपक्वमस्य वचनविज्ञानादि, सुच्छिन्नं स्नेहनिगडादि, सुहृतोऽयमुत्प्रव्राजयितुकामेभ्यो निजकेभ्यः शैक्षकः, सुमृतमस्य पण्डितमरणेन, सुनिष्ठितोऽयं साध्वाचारे, सुलष्टोऽयं दारको व्रतग्रहणस्येत्यादिरूपं । कारणतो वा प्रयत्नपक्वमित्यादि वदेदपीति सूत्रार्थः ॥ ३६ ॥ संप्रति विनीतेतरयोरुपदेशदाने गुरोर्यद् भवति तद् दर्शयितुमाह—

रमए पंडिए सासं, हयं भद्दं व वाहए। बालं सम्मइ सासंतो, गलिअस्सं व वाहए ॥ ३७ ॥

व्याख्या—रमते—अभिरतिमान् भवति पण्डितान्—विनीतविनेयान् शासन्—आज्ञापयन् प्रमादस्खलिते शिक्षयन् वा गुरुरिति शेषः । हयमिव—अश्वमिव भद्रं—कल्याणावहं वाहकः—अश्वंदमः । बालमज्ञं श्राम्यति—खिद्यते शासन्, स हि सकृदुक्त एव कृत्येषु न प्रवर्त्तते, ततश्चेदं कुरु इदञ्च मा इति पुनः पुनस्तच्छासनेन खिद्यते । गल्यश्वमिव वाहक इति सूत्रार्थः ॥ ३७ ॥ गुरुशिक्षणे बालस्याऽभिसन्धिमाह—

खड्डुया मे चवेडा मे, अक्कोसा य वहा य मे । कल्लाणमणुसासंतो, पावदिट्ठि त्ति मन्नइ ॥ ३८॥

व्याख्या—'खड्डुकाः' टक्कराः 'मे' मम 'चपेटाः' करतलघाता मे 'आक्रोशाश्च' निष्ठुरभाषणानि मे 'वधाश्च' दण्डादिघाता मे अनुशासनमिति प्रक्रमः । कल्याणं "अणुसासंतु" त्ति अनुशास्यमानः 'पापदृष्टिः' प्रक्रमात् कुशिष्यः 'इति' एवं मन्यत इति सूत्रार्थः ॥ ३८ ॥ विनीताभिसन्धिमाह—

पुत्तो मे भाय नाइ त्ति, साहू कल्लाण मन्नइ । पावदिट्ठी उ अप्पाणं, सासं दासं व मन्नइ ॥ ३९॥

व्याख्या—इवार्थस्य गम्यमानत्वात् सुब्व्यत्ययाच्च पुत्रमिव भ्रातरमिव ज्ञातिमिव "मे" त्ति मां अयमाचार्योऽनुशास्तीति गम्यते, 'इति' एवं 'साधुः' शिष्यः कल्याणं मन्यते । स हि विवेचयति शिष्यः—सौहार्दादेष मां शास्ति, दुर्विनीतत्वे हि मम किमस्य परिहीयते ? ममैव त्वर्थभ्रंश इति । बालस्त्वेवं किं न मन्यते ? इत्याह—'पापदृष्टिस्तु' कुशिष्यः पुनः आत्मानं "सासं" ति प्राकृतत्वाच्छास्यमानं दासमिव मन्यते, यथैष दासवद् मामाज्ञापयतीति सूत्रार्थः ॥ ३९ ॥ विनयसर्वस्वमुपदेष्टुमाह—

न कोवए आयरियं, अप्पाणं पि ण कोवए । बुद्धोपघाई ण सिया, ण सिया तोत्तगवेसए ॥ ४० ॥

व्याख्या—न 'कोपयेत्' कोपोपेतं कुर्याद् आचार्यम् उपलक्षणत्वादपरमपि विनयार्हम् आत्मानमपि गुरुभिरतिपरुषभाषणादिनाऽनुशिष्यमाणं न कोपयेत् । यतः—मासोपवासनिरतोऽस्तु तनोतु सत्यं, ध्यानं करोतु विदधातु बहिर्निवासम् । ब्रह्मव्रतं धरतु भैक्षरतोऽस्तु नित्यं, रोषं करोति यदि सर्वमनर्थकं तत् ॥ १ ॥ कथञ्चित् सकोपतायामपि 'बुद्धोपघाती' 'आचार्योपघातकृत्' 'न स्याद्' न भवेत्, तथा न स्यात् तुद्यते—व्यथ्यतेऽनेनेति तोत्रं—द्रव्यतः प्राजनको

भावतस्तु "दोषाविर्भावकं वचनमेव तद्गवेषकः—किमहममीषां जात्यादिदूषणं वच्मीति मार्गकः प्रक्रमाद् गुरूणाम् ॥

यदुक्तं "वृद्धोपघाती न स्यात्" तत्रोदाहरणम्—केइ आयाराइअट्ठविहगणिसंपइसंपउत्ता जुगप्पहाणा बहुस्सुया पगईए उवसंता आयरिया अनिययविहारेण विहरिउकामा वि परिहीणजंघावला एगम्मि सन्निवेसे वुड्ढावासेण ठिया । तत्थ सावगा 'इमेहिं भगवंतेहिं संपइ तित्थं सणाहं' ति चिंतिऊण ते वयोवत्थासमुचिएहिं निद्धमहुराऽऽहारेहिं ओसहवत्थाईहि य पइदिणं सवायरेण पडियरंति । तेसिं सीसा गुरुकम्मयाए अजोग्गयाए सुगुरुसंजोगस्स मंदयाए गुणाणुरागस्स "तिण्हं दुप्पडियारं, तंजहा—अम्मापिउस्स भट्टिस्स धम्मायरियस्स ।" इमं आगमवयणमपरिभाविंता चिंतंति—'केच्चिरं कालं एस अजंगमो अम्हेहिं चारपक्खित्तेहिं व परिपालियव्वो ? ता केणइ उवाएण अणसणं गेण्हावेमो इमं' ति सावयगिहेहिंतो न किंचि पाउग्गमोसहाइ वा गेण्हंति । निव्वंधेण सावएहिं गिण्हाविज्जंता भणंति—संलेहणं अम्हं आयरिया कुणंति, अओ अंतपंतमाहारं भुंजंति तवं च कुव्वंति । आयरियाणं पुरओ भणंति—किं करेमो अम्हे ? जइ एरिसाण वि तुम्हं आगमधराणं चिरावत्थाणेणं निव्विन्ना निव्विवेयत्तणओ मंदधम्मा न दिंति किंचि सोहणं । सावया साविया वि 'सूरिणो संलेहणं कुणंति' त्ति सोऊणं मन्नुभरनिब्भरमाणसा सूरिसयासमुवगम्म सविसाया सगग्गयक्खरं भणंति—भयवं ! सयलभुवणभावावभासमाणेहिं तिहुयणचिंतामणीहिं चिरं परमपयमुवगएहिं तित्थयरेहिं तुम्हेहिं चेव चिट्ठंतेहिं सणाहं भुवणमाभाइ, तो किमयंडे चेव तुम्हे संलेहणं काउमाढत्ता ? । न य 'इमेसिं अम्हे निव्वेयहेउ' त्ति सुविणे वि चिंतियव्वं, जओ सिरट्ठिया वि तुम्हे न भारकरा अम्हं, एएसिं वा साहूणं । इमं च सोऊण इंगियवियाणएहिं अवगयं सूरीहिं—'मम सिस्सजणविलसियमेयं, ता किं इमिणा एएसिं अप्पीइहेउणा निव्वेयनिबंधणेणं पाणधारणेण ? न खलु धम्मत्थिणा कस्सइ अप्पत्तियमुप्पायणीयं भयवंतमहावीरोदाहरणमवगच्छंतेणं ।' इइ चिंतिऊण अदसिय-

-वियारमेव भणियं—'किच्चिरं अजंगमेहिं अम्हेहिं तुब्भे साहुणो य उवरोहणीया? ता वरं उत्तमपुरिसाणुचरियं उत्तमट्ठमेव पडिवज्जामो' त्ति महुरवयणेहिं तेसिं संठविय भत्तं पच्चक्खायं। सावएहिं महंता अधिई कइ त्ति॥ इत्येवं बुद्धोपघाती न स्यादिति सूत्रार्थः ॥४०॥ एवं तावत् 'आचार्यं न कोपयेत्' इत्युक्तम्। कथञ्चित् कुपिताय यत् कृत्यं तदाह—

आयरियं कुवियं नच्चा, पत्तिएण पसादए। विज्झविज्जा पंजलिउडो, वदेज्जा ण पुणो त्ति य ॥४१॥

व्याख्या—'आचार्यम्' गुरुं 'कुपितं' सकोपं अननुशासनादिभिः—"[1]पुंरिसज्जाए वि तहा विणीयविणयम्मि नत्थि अभिओगो। सेसम्मि उ अभिओगो जणवयजाए जहा आसे॥ १॥" इत्यागमात् कृतबहिःकोपं वाऽदृष्टिदानादिना 'ज्ञात्वा' अवगम्य "पत्तिएणं" ति प्रीत्या साम्नैव प्रियवचोभाषणादिना न भेददण्डाद्युपदर्शनेन 'प्रसादयेत्' प्रसादं ग्राहयेत्। एतदेवाह—'विध्यापयेत्' कथञ्चिदुदीरितकोपाऽनलमप्युपशमयेत् 'प्राञ्जलिपुटः' कृतकरकुड्मलः। इत्थं कायिकं मानसं च विध्यापनोपायमभिधाय वाचिकं वक्तुमाह—'वदेच्च' ब्रूयाच्च, चशब्दो भिन्नक्रमः, न पुनरिति। कथंचित् कृतकोपमपि विध्यापयेत् वदेच्च, यथा—भगवन्! प्रमादाचरितमिदं मम क्षमितव्यम्, न पुनरित्थमाचरिष्यामीति सूत्रार्थः ॥ ४१ ॥ सम्प्रति यथा निरपराधतया आचार्यकोप एव न स्यात् तथाऽऽह—

धम्मज्जियं च ववहारं, बुद्धेहाऽऽयरियं सया। तमायरंतो ववहारं, गरहं नाऽभिगच्छइ ॥४२॥

व्याख्या—यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् सुब्व्यत्ययाच्च धर्मेण—क्षान्त्यादिना अर्जितः—उपार्जितः, न हि क्षान्त्यादिधर्मविरहित इमं प्राप्नोति। 'चः' पूरणे, यः 'व्यवहारः' प्रत्युपेक्षणादिर्यतिकर्त्तव्यतारूपः 'बुद्धैः' अवगततत्त्वैः 'आचरितः'

---

1 "पुरुषजातेऽपि तथा विनीतविनये नास्त्यभियोगः। शेषे त्वभियोगो, जनपदजाते यथाऽश्वे ॥ १ ॥"

सेवितः 'सदा' सर्वकालं तमाचरन् 'व्यवहारं' विशेषेणापहारकारिणम्, अर्थापत्त्या पापकर्मणः 'गर्हा' अविनीतोऽयमित्येवंविधां निन्दां 'नाभिगच्छति' न प्राप्नोति यतिरिति गम्यत इति सूत्रार्थः ॥ ४२ ॥ किं बहुना ?—

मणोगतं वक्कगतं, जाणित्ताऽऽयरियस्स उ । तं परिगिज्झ वायाए, कम्मुणा उववायए ॥ ४३ ॥

व्याख्या—मनसि–चित्ते गतं–स्थितं मनोगतम् तथा वाक्यगतं कृत्यमिति शेषः 'ज्ञात्वा' बुद्ध्वा 'आचार्यस्य' गुरोः, तुशब्दः कायगतकृत्यपरिग्रहार्थः, तं मनोगतादि 'परिगृह्य' अङ्गीकृत्य 'वाचा' वचसा इदमित्थं करोमीत्यादि, केन ? 'कर्मणा' क्रियया तन्निर्वर्त्तनात्मिकया 'उपपादयेत्' विदधीतेति सूत्रार्थः ॥४३॥ स चैवंविनीतविनयतया यादृक् स्यात् तदाऽऽह—

वित्ते अचोइए निच्चं, खिप्पं हवइ सुचोदए । जहोवइट्ठं सुकयं, किचाइं कुव्वई सया ॥ ४४ ॥

व्याख्या—'वित्तः' विनीतविनयतयैव सकलगुणाश्रयतया प्रतीतः, "अचोइउ" त्ति यथा हि बलवद्विनीतधुर्यः प्रतोदोत्क्षेपमपि न सहेत कुतोऽधःपतनम् ? एवमयमनुक्त एव प्रतिप्रस्तावं गुरुकृत्येषु प्रवर्त्तते अतः 'अचोदितः' अप्रेरितः 'नित्यं' सदा न कदाचिदेव । स्वयं प्रवर्त्तमानोऽपि प्रेरितोऽनुशयवानपि स्यादिति कदाशङ्कापनोदायाऽऽह—'क्षिप्रं' शीघ्रं भवति सति 'सुचोदके' शोभने प्रेरयितरि गुराविति गम्यते, 'यथोपदिष्टं' उपदिष्टानतिक्रमेण 'सुकृतं' सुष्ठुकृतं यथा भवति एवं कृत्यानि 'करोति' निर्वर्त्तयति 'सदा' सर्वदेति सूत्रार्थः ॥ ४४ ॥ सम्प्रत्युपसंहर्त्तुमाह—

नच्चा नमइ मेहावी, लोए कित्ती से जायइ । भवइ किच्चाणं सरणं, भूयाणं जगई जहा ॥ ४५ ॥

व्याख्या—'ज्ञात्वा' अनन्तरोक्तमखिलमध्ययनार्थमवगम्य 'नमति' तत्तत्कृत्यकरणं प्रति प्रह्वीभवति 'मेधावी' मर्यादावर्त्ती । तद्गुणं वक्तुमाह—लोके 'कीर्त्तिः' 'सुलब्धमस्य जन्म, निस्तीर्णरूपो भवोदधिरनेन' इत्यादिका 'से' तस्य 'जायते'

प्रादुर्भवति । तथा स एव भवति 'कृत्यानां' उचितानुष्ठानानां कलुषान्तःकरणवृत्तिभिरविनीतविनेयैरतिदूरमुत्सादितानां 'शरणं' आश्रयः, 'भूतानां' प्राणिनां 'जगती' पृथ्वी यथेति सूत्रार्थः ॥ ४५ ॥ ननु विनयः पूज्यप्रसादनफलः, ततोऽपि च किमवाप्यते ? इत्याह—

पुज्जा जस्स पसीयंति, संबुद्धा पुव्वसंथुया । पसन्ना लाभइस्संति, विउलं अट्ठियं सुयं ॥ ४६ ॥

व्याख्या—'पूज्याः' आचार्यादयः 'यस्य' शिक्षकस्य 'प्रसीदन्ति' सन्तुष्यन्ति 'संबुद्धाः' सम्यगवगततत्त्वाः, पूर्व—वाचनादिकालादारतो न तु वाचनादिकाल एव, तत्कालविनयस्य कृतप्रतिक्रियारूपत्वेन तथाविधप्रसादाजनकत्वात्, संस्तुताः—विनयविषयत्वेन परिचिताः सम्यक् स्तुता वा सद्भूतगुणोत्कीर्त्तनादिभिः पूर्वसंस्तुताः, 'प्रसन्नाः' सम्प्रसादाः 'लाभयिष्यन्ति' प्रापयिष्यन्ति, 'विपुलं' विस्तीर्णं 'अर्थः—मोक्षः स एव प्रयोजनमस्येत्यर्थिकं 'श्रुतं' अङ्गोपाङ्गादिभेदमागमम्, अनेन पूज्यप्रसादस्यानन्तरफलं श्रुतमुक्तं, व्यवहितफलं तु मुक्तिरिति सूत्रार्थः ॥ ४६ ॥ सम्प्रति श्रुतावाप्तौ तस्यैहिकं फलमाह—

स पुज्जसत्थे सुविणीयसंसए, मणोरुई चिट्ठइ कम्मसंपया ।
तवोसमायारिसमाहिसंवुडे, महज्जुई पंचवयाइँ पालिया ॥ ४७ ॥

व्याख्या—'स इति शिष्यः प्रसादितगुरोरधिगतश्रुतः 'पूज्यशास्त्रः' श्लाघ्यशास्त्रः विनीतस्य हि शास्त्रं विशेषेण सर्वत्र पूज्यते । सुष्ठु—अतिशयेन विनीतः—अपनीतः प्रसादितगुरुणैव शास्त्रपरमार्थसमर्पणेन संशयः—सूक्ष्मपदार्थविषयः संदेहो यस्य स सुविनीतसंशयः, मनसः—चेतसः प्रस्तावाद् गुरुसम्बन्धिनो रुचिः—अभिलाषोऽस्मिन्निति मनोरुचिः 'तिष्ठति' आस्ते, विनयाधिगतशास्त्रो हि न कथञ्चिद् गुरूणामप्रीतिहेतुर्भवति । कया हेतुभूतया मनोरुचिः ? कर्म—क्रिया दशविधचक्रवालसामाचारीप्रभृतियतिकर्त्तव्यता तस्याः संपत् संपन्नता कर्मसंपत् तया । तपसः—अनशनादेः सामाचारी—समा-

चरणं समाधिः—चेतसः स्वास्थ्यं ताभ्यां संवृतः—निरुद्धाश्रवः तपःसामाचारीसमाधिसंवृतः । महती द्युतिः—तपस्तेजो यस्य स तथा भवतीति गम्यते । किं कृत्वा ? 'पंचव्रतानि' प्राणातिपातविरमणादीनि 'पालयित्वा' निरतिचारं संस्पृश्येति सूत्रार्थः ॥ ४७ ॥ पुनरस्यैवैहिकमामुष्मिकं च फलं विशेषेणाह—

स देवगंधव्वमणुस्सपूइए, चइत्तु देहं मलपंकपुव्वयं ।
सिद्धे वा हवइ सासए, देवे वाऽप्परए महिड्डिए त्ति बेमि ॥ ४८ ॥

व्याख्या—'सः' तादृग्विनीतविनयः देवैः—वैमानिकज्योतिष्कैः गन्धर्वैश्च—गन्धर्वनिकायोपलक्षितैर्व्यन्तरभवनपतिभिः मनुष्यैः—महाराजादिभिः पूजितः—अर्चितो देवगन्धर्वमनुष्यपूजितः, 'त्यक्त्वा' अपहाय 'देहं' शरीरं "मलपंकपुव्वयं" ति मलपङ्कौ—रक्तशुक्रे तत्पूर्वकं—तत्प्रथमकारणम्, सिद्धो वा भवति 'शाश्वतः' सर्वकालावस्थायी, न तु परपरिकल्पिततीर्थनिकारतः पुनरिहागमवान् । सावशेपकर्मवांस्तु देवो वा भवति, 'अल्परजाः' प्रतनुबध्यमानकर्मा, महती—विकुर्वणादिरूपा तृणाग्रादपि हिरण्यकोटिरित्यादिरूपा वा ऋद्धिरस्य महर्द्धिकः । उक्तञ्च—"छउमत्थसंजयाणं, उववाउक्कोसओ उ सव्वट्ठे । सोहम्मम्मि जहन्नो अविराहियसंजयाणं तु ॥ १ ॥"[1] 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमि गणधराद्युपदेशेन न तु स्वोत्प्रेक्षयेति ॥४८॥

॥ इत्युत्तराध्ययनटीकायां विनयश्रुताख्यं प्रथममध्ययनम् ॥

१ "छद्मस्थसंयतानां उपपात उत्कृष्टतस्तु सर्वार्थे । सौधर्मे जघन्योऽविराधितसंयतानां तु ॥ १ ॥"

अथ द्वितीयं परीषहाध्ययनम् ।

व्याख्यातं विनयश्रुताख्यं प्रथममध्ययनम्, इदानीं द्वितीयमारभ्यते । अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तराध्ययने विनयः सप्रपञ्च उक्तः, स च किं स्वस्थावस्थैरेव समाचरितव्यः ? उत परीषहमहासैन्यव्याकुलितमनोभिरपि ? उभयावस्थैरपीति ब्रूमः । अथ क एते परीषहाः ? इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्य परीषहाऽध्ययनस्य व्याख्या प्रस्तूयते । तस्य चेदमादिसूत्रम्—

सुयं मे आउसं! तेणं भगवया एवमक्खायं—इह खलु बावीसं परीसहा समणेणं भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेइया, जे भिक्खू सोच्चा नच्चा जिच्चा अभिभूय भिक्खायरियाए परिव्वयंतो पुट्ठो नो विहण्णेज्जा ॥

व्याख्या—'श्रुतम्' आकर्णितं 'मे' मया, 'आयुष्मन् !' इति शिष्यामन्त्रणम्, इदञ्च सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनं प्रत्याह—'तेने'ति त्रिजगत्प्रतीतेन 'भगवता' अष्टमहाप्रातिहार्यरूपसमग्रैश्वर्यादियुक्तेन 'एवं' अमुना वक्ष्यमाणप्रकारेण 'आख्यातं' सकलजन्तुभाषाभिव्याप्त्या कथितम् । उक्तञ्च—देवा दैवीं नरा नारीं, शबराश्चापि शाबरीम् । तिर्यञ्चोऽपि हि तैरश्चीं, मेनिरे भगवद्गिरम् ॥ १ ॥ किमाख्यातम् ? अत आह—'इहैव' प्रवचने खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वाद् द्वाविंशतिः परीषहाः सन्तीति गम्यते । यदि वा "आवसंतेणं" ति मयेत्यस्य विशेषणम्, ततः 'आवसता' आगमोक्तमर्यादया वसता

गुरुकुलवास इति गम्यते, अनेन गुरुकुलवास एव सर्वथा वस्तव्यमित्याह । उक्तञ्च—"नाणस्स होइ भागी, थिरयरओ दंसणे चरित्ते य । धन्ना आवकहाए, गुरुकुलवासं न मुंचंति ॥ २ ॥" यदुक्तं 'भगवताऽऽख्यातं द्वाविंशतिः परीषहाः सन्ति' इति तत्र किं भगवताऽन्यतः पुरुषविशेषात् स्वतो वा अवगताः ? इत्याह—'श्रमणेन' तपस्विना 'भगवता' महावीरेण वर्द्धमानस्वामिना 'काश्यपेन' काश्यपगोत्रेण "पवेइय" त्ति सूत्रत्वात् प्रकर्षेणोत्पन्नकेवलज्ञानतया स्वयं साक्षात्कारित्वलक्षणेन ज्ञाताः । ते च कीदृशाः ? इत्याह—यान् परीषहान् 'भिक्षुः' साधुः 'श्रुत्वा' आकर्ण्य गुर्वन्तिक इति गम्यते, 'ज्ञात्वा' यथावदवबुध्य 'जित्वा' पुनः पुनरभ्यासेन परिचितान् विधाय 'अभिभूय' सर्वथा तत्सामर्थ्यमुपहत्य 'भिक्षाचर्यायां' भिक्षाटने 'परिव्रजन्' समन्ताद् विचरन् 'स्पृष्टः' आश्लिष्टः प्रक्रमात् परीषहैरेव, 'नो' नैव 'विनिहन्येत' संयमशरीरोपघातेन विनाशं प्राप्नुयात्, उदीर्यन्ते हि भिक्षाटने प्रायः परीषहा इति तद्ग्रहणम् । उक्तञ्च—"भिक्खायरियाए बावीसं परीसहा उदीरिज्जंति" इति । उक्त उद्देशः, पृच्छामाह—

कयरे ते खलु बावीसं परीसहा समणेणं भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेइया ।
जे भिक्खू सोचा णचा जिचा अभिभूय भिक्खायरियाए परिवयंतो पुट्ठो णो विहण्णेज्जा ? ॥

व्याख्या—'कतरे' किंनामानः 'ते' अनन्तरसूत्रोद्दिष्टाः, 'खलुः' वाक्यालङ्कारे, शेषं प्राग्वदिति । निर्देशमाह—

इमे खलु ते बावीसं परीसहा समणेणं भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेइया ।
जे भिक्खू सोचा णचा जिचा अभिभूय भिक्खायरियाए परिवयंतो पुट्ठो णो विहण्णेज्जा ॥

१ "ज्ञानस्य भवति भागी, स्थिरतरको दर्शने चारित्रे च । धन्या यावत्कथं, गुरुकुलवासं न मुञ्चन्ति ॥ २ ॥"

व्याख्या—'इमे' अनन्तरं वक्ष्यमाणत्वाद् हृदि परिवर्त्तमानतया प्रत्यक्षाः 'ते' इति ये त्वया पृष्टाः, शेषं प्राग्वत्।

तंजहा—दिगिंछापरीसहे १ पिवासापरीसहे २ सीअपरीसहे ३ उसिणपरीसहे ४ दंसमसयपरीसहे ५ अचेलपरीसहे ६ अरइपरीसहे ७ इत्थीपरीसहे ८ चरिआपरीसहे ९ णिसीहिआपरीसहे १० सिज्जापरीसहे ११ अक्कोसपरीसहे १२ वहपरीसहे १३ जायणापरीसहे १४ अलाभपरीसहे १५ रोगपरीसहे १६ तणफासपरीसहे १७ जल्लपरीसहे १८ सक्कारपुरक्कारपरीसहे १९ पण्णापरीसहे २० अण्णाणपरीसहे २१ दंसणपरीसहे २२ ॥

व्याख्या—'तद्यथा' इत्युपन्यासार्थः। दिगिंच्छा—देशीपरिभाषया बुभुक्षा, सैवात्यन्तव्याकुलताहेतुरप्यसंयमभीरुतया आहारपाकप्रासुकानेषणीयभुक्तिवाञ्छाविनिवर्त्तनेन परि—समन्तात् सह्यत इति परीषहो **दिगिंच्छापरीषहः**। पिपासा—तृष्णा सैव परीषहः **पिपासापरीषहः**[2], एवमन्यत्राऽपि। नवरं **शीतं**[3]—शीतस्पर्शः, **उष्णं**[4]—निदाघादितापात्मकं, **दंशमशकाः**[5]—प्रतीताः यूकाद्युपलक्षणं चैते, **अचेलं**[6]—चेलाभावो जिनकल्पिकादीनाम् अन्येषां तु भिन्नम् अल्पमूल्यञ्च चेलमप्यचेलम्, **रतिः**[7]—संयमविषया धृतिः तद्विपरीता त्वरतिः, **स्त्री**[8]—रामा सैव तद्गतरागहेतुगतिविभ्रमेङ्गिताकारविलोकनेऽपि तदभिलापनिवर्त्तनेन परीषह्यमाणत्वात् परीषहः **स्त्रीपरीषहः**, **चर्या**[9]—ग्रामानुग्रामविहरणात्मिका, **नैषेधिकी**[10]—श्मशानादिका स्वाध्यायभूमिः, **शय्या**[11]—उपाश्रयः, **आक्रोशः**[12]—सत्यभाषणात्मकः, **वधः**[13]—ताडनं, **याचना**[14]—प्रार्थना, **अलाभः**[15]—अभिलषितविषयाऽप्राप्तिः, **रोगः**[16]— कष्टादिरूपः, **तृणस्पर्शः**[17]—दर्भादिस्पर्शः, **जल्लः**[18]—मलः, **सत्कारः**[19]—वस्त्रादिभिः पूजनं पुरस्कारः—अभ्युत्थानाऽऽसनादिसंपादनम्, **प्रज्ञा**[20]—स्वयंविमर्शपूर्वको वस्तुपरिच्छेदः, ज्ञानं—मत्यादि तदभावस्तु

[21] अज्ञानं, [22] दर्शनं—सम्यग्दर्शनं तदेव क्रियादिवादिनां विचित्रमतश्रवणेऽपि सम्यक् परिषह्यमाणं परीषहो दर्शनपरीषहः ॥ इत्थं नामतः परीषहानभिधाय तानेव स्वरूपतोऽभिधित्सुः सम्बन्धार्थत्वमाह—

परीसहाणं पविभत्ती, कासवेणं पवेइया । तं भे उदाहरिस्सामि, आणुपुव्विं सुणेह मे ॥ १ ॥

व्याख्या—'परीषहाणाम्' अनन्तरोक्तानां 'प्रविभक्तिः' पृथक्स्वरूपतारूपः प्रविभागः 'काश्यपेन' महावीरेण 'प्रवेदिता' प्ररूपिता, तां "भे" भवतां 'उदाहरिष्यामि' प्रतिपादयिष्यामि 'आनुपूर्व्या' क्रमेण शृणुत 'मे' मम प्रक्रमादुदाहरत इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ इह चाशेषपरीषहाणां क्षुत्परीषह एव दुःसहः, उक्तञ्च—"पंथसमा [1] नत्थि जरा, दारिद्दसमो य परिभवो नत्थि । मरणसमं नत्थि भयं, खुहासमा वेयणा नत्थि ॥ १ ॥" इति आदितस्तमाह—

दिगिंछापरिगए देहे, तवस्सी भिक्खू थामवं । ण छिंदे ण छिंदावए, न पए न पयावए ॥ २ ॥

व्याख्या—'दिगिंछापरिगते' क्षुधाव्याप्ते 'देहे' शरीरे सति 'तपस्वी' विकृष्टाष्टमादितपोऽनुष्ठानवान् 'भिक्षुः' यतिः 'स्थामवान्' संयमे बलवान् न छिन्द्यात् स्वयं, न छेदयेदन्यैः फलादिकमिति शेषः; तथा न पचेत्, न चाऽन्यैः पाचयेत्, उपलक्षणत्वाच्च नान्यं छिन्दन्तं पचन्तं वाऽनुमन्येत; तत एव न स्वयं क्रीणीयाद् नाऽपि क्राययेदन्यैः न चापरं क्रीणन्तमनुमन्येत, क्षुत्पीडितोऽपि न नवकोटिशुद्धिबाधां विधत्त इतिभाव इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ किञ्च—

कालीपव्वंगसंकासे, किसे धमणिसंतए । मायन्ने असणपाणस्स, अदीणमणसो चरे ॥ ३ ॥

[1] पथः समा नास्ति जरा, दारिद्र्यसमश्च परिभवो नास्ति । मरणसमं नास्ति भयं, क्षुधासमा वेदना नास्ति ॥ १ ॥

व्याख्या—"कालीपव्वंगसंकासे" त्ति प्राकृतत्वात् 'कालीपर्वसंकाशाङ्गः' तपःकर्षिततया काकजङ्घापर्वसदृशबाहुजङ्घाद्यङ्गः, अत एव 'कृशः' कृशतनुः, 'धमनीसन्ततः' शिराव्याप्तः, एवंविधावस्थोऽपि 'मात्रज्ञः' परिमाणवेदी नातिलौल्यादधिकोपभोगी, कस्य ? इति आह—अशनम्–ओदनादि पानं–सौवीरादि तयोः समाहारेऽशनपानं तस्य 'अदीनमनाः' अनाकुलचित्तः 'चरेत्' संयममार्गे यायात् । इदमुक्तं भवति—अतिबाधितोऽपि क्षुधा नवकोटीशुद्धमप्याहारमवाप्य न लौल्यतोऽतिमात्रोपभोजी तदप्राप्तौ वा न दैन्यवानित्येवं क्षुत्परीषहः सोढो भवतीति सूत्रार्थः ॥३॥

उदाहरणमत्र—तेणं कालेणं तेणं समएणं **उज्जेणीए** नयरीए **हत्थिमित्तो** नाम गाहावई । तस्सऽच्चंतवल्लहा भज्जा अयंडे चेव कालं गया । तओ सो 'अहो ! असारया संसारस्स, अणिच्चया जीवलोयस्स, खणभंगुरत्तणं पियसंजोगस्स, धम्मो चेवेत्थ सरणं' ति वेरग्गमुवगओ **हत्थिभूइ**नामेण दारगेण सह पव्वइओ । ते य अन्नया कयाइ **उज्जेणी**ओ साहूहिं समं **भोगकडं** नयरं पत्थिया । अडविमज्झे य वच्चंतो सो खंतो पायतले विद्धो खयकाए, वेयणाए न सक्केइ पयं पि गंतु, भणिया य तेण साहुणो—वच्चह तुब्भे, नित्थरह कंतारं, अहयं महादुक्खेण अभिभूओ न तरामि गंतुं, पच्चक्खामि एत्थेव भत्तं । साहूहिं भणियं—वहिस्सामो वारएण तुमं अम्हे, मा करेसु विसायं ति, गिलाणवेयावच्चमेवेत्थ पवयणे सारं, "जो गिलाणं जाणइ सो मं दंसणेणं पडिवज्जइ" त्ति भगवंतवयणाओ । तेण भणियं—'एवमेयं, तहावि कालपत्तो चेव अहं, ता मा तुब्भे निरत्थयं मम वहणेण परिकिलिस्सह, मा मणसंतावमुव्वहह' त्ति भणिऊण खामिऊण य साहुणो कयमणसणं । लग्गिऊण निब्बंधेण न जुत्तमेत्थ बहुसावयाइउवद्दवपउरे अरन्ने चिरमवत्थाणं ति पेसिया सव्वे साहुणो । ठिओ अप्पणा एगाए गिरिकंदराए । पट्ठिया साहुणो । खुड्डओ खंतयमोहेण निच्छइ गंतुं । सो तेहिं बला नीओ । जाहे दूरं गओ ताहे वीसंभेऊण साहुणो सव्वे

पच्चोनियत्तो आगओ खंतयसगासं । खंतगेण भणियं—हा ! न सोहणं कयं जं तुममेत्थमागओ, मरिहिसि तुमं पि छुहापरव्वसो । खुड्डगेण भणियं—जं होइ तं होउ, मए तुह सयासे चिट्ठियव्वं । सो वि थेरो तद्दिवसं चेव वेयणट्टो पंचनमोक्कारपरो समाहीए कालगओ । खुड्डओ न चेव जाणइ कालगयं । सो देवलोए उववन्नो । पच्छा तेण ओही पउत्ता—किं मया दत्तं वा चिन्नं वा तवाइ ? जाव सरीरं पेच्छइ खुड्डयं च । सो खुड्डगस्स अणुकंपाए तं चेव सरीरमणुपविसित्ता खुड्डगेण सह उल्लवेइ, भणियं च—पुत्त ! वच्च भिक्खाए । सो भणइ—कहिं ? । तेण भन्नइ—एएसु धवलग्गोहाइपायवेसु तन्निवासिणो जणा तव भिक्खं दाहिंति । 'तह' त्ति भणिउं सो गओ धम्मलाभेइ रुक्खहेट्ठेसु । तओ सालंकारो हत्थो निग्गच्छिउं भिक्खं देइ । एवं दिवसे दिवसे भिक्खं गिण्हंतो अच्छिओ, जाव ते साहुणो तम्मि देसे दुब्भिक्खे जाए पुणो वि उज्जेणिदेसमागच्छंता तेणेव मग्गेण आगया बीए संवच्छरे, जाव ते तं खुड्डगं पेच्छंति । पुच्छिओ वत्तं भणइ, खंतो वि अच्छइ । कहिओ य भिक्खालाभो, गया साहुणो, जाव सुक्कं सरीरगं पेच्छंति, नायं—देवेण होइऊण अणुकंपा कयल्लिया होहि त्ति—खंतेण अहियासिओ परीसहो न खुड्डेण । अहवा खुड्डगेण वि अहियासिओ, जओ न तस्स एवं भावो—जहा हं न लहिस्सामि भिक्खं, तओ फलाइं गिण्हिस्सं । पच्छा सो साहूहिं खुड्डओ नीओ । यथा च ताभ्यामयं परीषहः सोढस्तथा साम्प्रतं मुनिभिरपि सोढव्य इति तात्पर्यार्थः । उक्तः क्षुत्परीषहः ॥ एवं च विषहमानस्य न्यूनकुक्षितया एषणीयाऽऽहारार्थं पर्यटतः श्रमादेः पिपासा स्यात् सा च सम्यक् सोढव्येति तत्परीषहमाह—

तओ पुट्ठो पिवासाए, दोगुंछी लज्जसंजए । सीओदगं न सेवेज्जा, वियडस्सेसणं चरे ॥ ४ ॥

व्याख्या—'ततः' क्षुत्परीषहात् 'स्पृष्टः' अभिद्रुतः पिपासया 'जुगुप्सी' सामर्थ्यादनाचारस्य जुगुप्सकः लज्जायां—संयमे सम्यग् यतते लज्जासंयतः 'शीतोदकं' स्वरूपस्थजलं 'न सेवेत' न पानादिना भजेत, किन्तु "वियडस्स" त्ति विकृतस्य

वह्न्यादिना विकारं प्रापितस्य 'एषणाम्' एषणासमितिं 'चरेत्' पुनः पुनः सेवेत । किमुक्तं भवति ?—एकवारमेषणाया अशुद्धावपि न पिपासातिरेकतोऽनेषणीयं गृह्णंस्तामुल्लङ्घयेदिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ किञ्च—

छिन्नावाएसु पंथेसु, आउरे सुपिवासिए । परिसुक्कमुहद्दीणे, तं तितिक्खे परीसहं ॥ ५ ॥

व्याख्या—'छिन्नापातेषु' अपगतजनसञ्चारेषु 'पथिषु' मार्गेषु गच्छन्निति गम्यते, 'आतुरः' अत्यन्ताकुलतनुः, किमिति ? यतः सुष्ठु—अतिशयेन पिपासितः—तृषितः सुपिपासितः, परिशुष्कमुखः—विगतनिष्ठीवनतयाऽनार्द्रवदनः स चासावदीनश्च परिशुष्कमुखादीनः, 'तं' तृट्परीषहं 'तितिक्षेत' सहेत । अयमर्थः—विविक्तदेशस्थोऽप्यत्यन्तपिपासातोऽस्वास्थ्यमुपगतोऽपि च नोक्तविधिमुल्लङ्घयेत् ततः पिपासापरीषहोऽध्यासितो भवतीति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥

दृष्टान्तमाह—**उज्जेणी** नयरी, तत्थ **धणमित्तो** नाम वाणियओ, तस्स पुत्तो **धणसम्मो** नाम । सो **धणमित्तो** पुत्तेण सह पव्वइओ । अन्नया य ते साहू विहरंता मज्झण्हसमए **एलगच्छपुर**पहे पट्ठिया । सो वि खुड्डुओ तिसाए अभिभूओ सणियं सणियमेइ । सो वि से खंतओ सिणेहाणुरागेण पच्छओ एइ । साहुणो वि पुरओ वच्चंति । अन्तरा य नई समावडिया । खंतएण भणियं—एहि पुत्त !, पियसु पाणियं, नित्थरेसु आवइं, पच्छा आलोएज्जासि । सो न इच्छइ । खंतो नई उत्तिन्नो, चिंतेइ य—'ओसरामि मणागं जावेस खुड्डुओ पाणियं पियइ, मा ममाऽऽसंकाए न पाहि' त्ति एगंते पडिच्छइ, जाव खुड्डो पत्तो नइं । दढवयाए सत्तसारयाए ण पीयं । अन्ने भणंति—'अईव बाहिओ हं तं पिबामि पाणियं, पच्छा गुरुमूले पायच्छित्तं पडिवज्जिस्सामि' त्ति उक्खित्तो जलंजली । अह से चिंता जाया—कहमेए हलाहलए जीवे पिबामि ? । जओ—एकंम्मि उदगबिंदुम्मि, जे जीवा जिणवरेहिं पन्नत्ता । ते पारेवयमेत्ता,

---

१ एकस्मिन्नुदकबिन्दौ, ये जीवा जिनवरैः प्रज्ञप्ताः । ते पारापतमात्रा, जम्बूद्वीपे न मायेयुः ॥ १ ॥

जंबुद्वीवे ण[?] माएज्जा ॥ १ ॥ जत्थ[1] जलं तत्थ वणं, जत्थ वणं तत्थ निच्छिओ तेऊ । तेऊ वाउसहगओ, तसा य पच्चक्खया चेव ॥ २ ॥ ता[2] हंतूण परप्पाणे, अप्पाणं जो करेइ सप्पाणं । अप्पाणं दिवसाणं, कएण नासेइ सप्पाणं ॥ ३ ॥ अइसंविग्गेण न पीयं, उत्तिन्नो नइं, आसाए छिन्नाए नमोकारं झायंतो सुहपरिणामो कालगओ देवेसु उववन्नो । ओही पउत्तो जाव खुड्डगसरीरं पासइ, तहिमणुपविट्ठो खंतमणुगच्छइ । खंतो वि 'एइ' त्ति पत्थिओ । पच्छा देवेण अणुकंपाए साहूण गोकुलाणि विउव्वियाणि । साहू वि तासु वइगासु तक्काईणि गिण्हंति । एवं वइयापरंपरएण जणवयं पत्ता । पच्छिमाए वइयाए देवेण विंटिया पम्हुसाविया[3] जाणावणनिमित्तं । एगो य साहू नियत्तो तयवत्थं पेच्छइ विंटियं, नत्थि वइया । आगंतूण साहियं तेण । पच्छा नायं तेहिं 'सादिव्वं[4]' ति, एत्थंतरे देवेण साहू वंदिया, खंतो न वंदिओ । तेहिं पुच्छिओ—किमेयं न वंदसि ? । तओ सव्वं परिकहेइ नियवइयरं, भणइ य—अहं एएण परिचत्तो, वयलोवेण दोग्गईए भायणं कओ आसि 'तुममेयं पाणियं पियाहि' त्ति जंपंतेण । जइ तं पाणियं पियंतो तो संसारं भमंतो । देवो पडिगओ । एवमहियासियव्वं ॥ उक्तः पिपासापरीषहः । क्षुत्पिपासासहनकदर्थिततनोर्नितरां शीतकाले शीतसंभव इति तत्परीषहमाह—

चरंतं विरयं लूहं, सीतं फुसइ एगया । नाइवेलं मुणी गच्छे, सोच्चा णं जिणसासणं ॥ ६ ॥

व्याख्या—'चरन्तं' ग्रामानुग्रामं मुक्तिपथे वा व्रजन्तं 'विरतं' सावद्ययोगाद् निवृत्तं "लूहं" ति स्नानस्निग्धभोजनादि-

---

१ यत्र जलं तत्र वनं, यत्र वनं तत्र निश्चितं तेजः । तेजो वायुसहगतं, त्रसाश्च प्रत्यक्षका एव ॥ २ ॥
२ तस्माद्धत्वा परप्राणान्, आत्मानं यः करोति सप्राणम् । अल्पानां दिवसानां, कृते नाशयति स्वात्मानम् ॥ ३ ॥
३ विस्मारिता । ४ देवका अनुग्रह—सान्निध्यम् ।

परिहारेण रूक्षं 'शीतं' हिमं 'स्पृशति' अभिद्रवति 'एकदा' शीतकालादौ । ततः किम् ? 'न' नैव 'अतिवेलं' वेलां—स्वाध्यायादिसमयात्मिकामतिक्रम्य 'शीतेनाभिभूतोऽहम्' इति 'मुनिः' साधुः 'गच्छेत्' स्थानान्तरमभिसर्पेत्, श्रुत्वा "णमि"ति वाक्यालङ्कारे 'जिनशासनं' जिनागमं 'अन्यो जीवोऽन्यश्च देहः, तीव्रतराश्च नरकादिषु शीतवेदनाः प्राणिभिरनुभूतपूर्वाः' इत्यादिकमिति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ अन्यच्च—

न मे निवारणं अत्थि, छवित्ताणं न विज्जइ । अहं तु अग्गिं सेवामि, इइ भिक्खू न चिंतए ॥७॥

व्याख्या—न 'मे' मम 'निवारणं' शीतवातादेर्निवारकं सौधादि 'अस्ति' विद्यते, "छवित्ताणं" त्वक्त्राणं वस्त्रकम्बलादि न विद्यते, अतोऽहं 'तुः' पुनरर्थः, तद्भावना चेयं—येषां निवारणं छवित्राणं वा समस्ति ते किमित्यग्निं सेवेयुः ? अहं तु तदभावादत्राणस्तत् किमन्यत् करोमि ? इत्यग्निं सेवे इति भिक्षुः 'न चिन्तयेत्' न ध्यायेत् । चिन्तानिषेधेन सेवनं दूरापास्तमिति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥

उदाहरणमाह—रायगिहे नयरे चत्तारि वयंसा वाणियगा सहवड्ढिया । ते **भद्दबाहुस्स** अंतिए धम्मं सुच्चा पव्वइया । ते सुयं बहुयं अहिज्जित्ता दढसत्ता एगल्लविहारपडिमं पडिवन्ना । ते य समावत्तीए विहरंता पुणो वि **रायगिहं** नयरं संपत्ता । **हेमंतो** य तया वट्टइ । जो य केरिसो ?—[1]वाइंति दंतवीणं, दरिद्दिणो जत्थ कंपिरसरीरा । सव्वसिलीभूयजला, जायंति सरा वि रयणीसु ॥ १ ॥ [2]जत्थ अइसीयमारुयनिहया सउणाइणो विणस्संति । पुप्फफलदलसमिद्धा, सुक्कंति दुमा वि सहस त्ति ॥ २ ॥ ते य भिक्खायरियं काउं तइयाए पोरिसीए पडिनियत्ता । तेसिं च **वेभारगिरिं**तेण गंतव्वं । तत्थेगस्स गिरिगुहादारे

१ वादयन्ति दन्तवीणां, दरिद्रिणो यत्र कम्प्रशरीराः । सर्वशिलीभूतजलानि, जायन्ते सरांस्यपि रजनीषु ॥ १ ॥
२ यत्राऽतिशीतमारुतनिहताः शकुनादिका विनश्यन्ति । पुष्पफलदलसमृद्धाः, शुष्यन्ति द्रुमा अपि सहसेति ॥ २ ॥

चरिमा पोरिसी ओगाढा । सो तत्थेव ठिओ । बीयस्स णयरुज्जाणे, तइयस्स उज्जाणसमीवे, चउत्थस्स नयरब्भासे चेव, ते तत्थेव ठिया । तेसिं कप्पो एस—जत्थ चरिमा पोरिसी ओगाहइ तत्थेव पडिमाए ठाइयव्वं । तत्थ जो गिरिगुहब्भासे तस्स निरायं सीयं । सो गिरिमारुएण वेविरसरीरो वि मंदरो व्व मणसा निप्पकंपो सम्मं सहंतो रयणीए पढमे चेव जामे कालगओ । उज्जाणत्थो बीए, उज्जाणसमीवत्थो तइए, जो नगरब्भासे तस्स नगरुण्हाए न तहा सीयं, तेण स चउत्थे जामे कालगओ । सव्वे वि देवलोगे उववन्ना । एवमन्नेहिं वि सम्ममहियासेयव्वं, जहा तेहिं अहियासियं ॥ इदानीं शीतविपक्षमुष्णमिति यदि वा शीतकाले शीतं तदनन्तरं ग्रीष्मे उष्णमिति तत्परीषहमाह—

उसिणप्परियावेणं, परिदाहेण तज्जिए । घिंसु वा परितावेणं, सायं नो परिदेवए ॥ ८ ॥

व्याख्या—उष्णम्—उष्णस्पर्शवद् भूरेणुशिलादि तत्परितापेन तथा 'परिदाहेन' बहिःस्वेदमलाभ्यां वह्निना वा अन्तश्च तृष्णाजनितदाघस्वरूपेण 'तर्जितः' अत्यन्तपीडितः तथा ग्रीष्मे वाशब्दात् शरदि वा 'परितापेन' रविकिरणादिजनितेन तर्जित इति योज्यम्, 'सातं' सुखं प्रतीति शेषः, 'नो परिदेवेत्' 'हा! कदा शीतकालः शीतांशुकरकलापादयो वा मम सुखोत्पादकाः संपत्स्यन्ते ?' इति न प्रलपेदिति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ उपदेशान्तरमाह—

उण्हाहितत्तो मेहावी, सिणाणं नो वि पत्थए । गायं नो परिसिंचिज्जा, ण वीएज्जा य अप्पयं ॥९॥

व्याख्या—उष्णाभितप्तः 'मेधावी' मर्यादावर्त्ती 'स्नानं' जलाभिषेकं "नो वि पत्थए" त्ति 'नो' नैव 'प्रार्थयेदपि' अभिलषेदपि । किं पुनः कुर्यात् ?, अपेः भिन्नक्रमत्वात् तथा 'गात्रं' देहं 'नो परिषिञ्चेत्' न सूक्ष्मोदकबिन्दुभिरार्द्रीकुर्यात्, न वीजयेच्च तालवृन्तादिना, अल्पकमपि किं पुनर्बहु ? स्वार्थे क इति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥

उदाहरणमाह—तगरा नाम नयरी, तत्थ अरहमित्तो नामाऽऽयरिओ । तस्स समीवे दत्तो नाम वाणियगो भद्दाए भारियाए पुत्तेण य अरहन्नएण सद्धिं पव्वइओ । सो तं खुड्डगं पुत्तनेहेण न कयाइ भिक्खाए हिंडावेइ । पढमालियाईहिं किमिच्छिएण पोसेइ । साहूणं अप्पत्तियं—किमेस एवं पोसिज्जइ?, किं समत्थो वि भिक्खं न हिंडइ? । तहा वि दक्खिन्नेण न तरंति किंचि भणिउं । अन्नया खंतो भवियव्वयावसेण कालगओ । अद्धिइं पगओ खुड्डओ साहूहिं दो तिन्नि दिवसाइं दाउं भिक्खस्स ओयारिओ । तया य खरो निदाहो वट्टइ । सो सुकुमालसरीरो उवरिं हिट्ठा य उण्हेण डज्झंतो पस्सेयतण्हाभिभूओ घरच्छायाए वीसमंतो दिट्ठो पउत्थवइयाए धणड्डवणियभारियाए । 'उरालसुकुमालसरीरो' त्ति काउं तीसे तहिं अज्झोववाओ जाओ । चेडीमुहेण सद्दाविओ आगओ सो पुच्छिओ तीए—किं मग्गसि? । तेण भणियं—भिक्खं, तो तीए चिंतियं—जं इच्छसि घेत्तुं जे, पुव्विं तं आमिसेण गिण्हाहि । आमिसपासनिबद्धो, काही कज्जमकज्जं वा ॥ १ ॥ इइ परिभाविंतीए दिन्ना पहाणमोयगा पज्जत्तीए । अवलोइओ ससणिद्धाए दिट्ठीए भणिओ य—कीस तुमे दुक्करं वयं गहियं? । भणइ—सुहनिमित्तं । सा भणइ—ता मए भावाणुरत्ताए समं भोगे भुंजाहि, अलं ते दरिद्ददुब्भगकढिणसरीरजणोचियाए इमाए कट्ठकिरियाए, पच्छिमवए करेज्जासु पव्वज्जं । सो एवमुवसग्गिज्जंतो उण्हेण तज्जिओ पडिभग्गो । पडिवन्नं तव्वयणं । उक्तञ्च—दृष्टाश्चित्रेऽपि चेतांसि, हरन्ति हरिणीदृशः । किं पुनस्ताः स्मितस्मेरविभ्रमभ्रमितेक्षणाः? ॥ २ ॥ भोगं भुंजंतो चिट्ठइ । साहूहिं सव्वत्थ सव्वायरेण गविट्ठो न दिट्ठो 'अप्पसागारियं पविट्ठो' त्ति । माया वि पुत्तपउत्तिं अयाणंती अइमोहेण उम्मत्तिया जाया । अरहन्नयं विलवंती चेडवंदवेढिया उवहसिज्जमाणा लुंठगलोएण अणुकंपिज्जंती धम्मियजणेण भमइ तियचउक्कचच्चराइसु । जं जं पासइ तं तं भणइ—दिट्ठो ते कत्थइ

---

१ यदिच्छसि ग्रहीतुं, पूर्वं त्वं आमिषेण गृहाण । आमिषपाशनिबद्धः, करिष्यति कार्यमकार्यं वा ॥ १ ॥ २ आहारफलादिभोज्यवस्तुना ।

अरहन्नओ ? । एवं विलवंती रुयंती जं किंचि दट्ठुं 'एस **अरहन्नउ**' त्ति हरिसमुव्वहंती दिट्ठा अन्नया तेण ओलोयणगएण **अरहन्नएण** पच्चभिन्नाया । तयवत्थं पेच्छिऊण संवेगमुवगओ । चिंतियं च णेण—अहो मे अहन्नया! अहो मे अकज्जकारित्तणं! जं एरिसम्मि वसणे पाडिया जणणी, वयलोवेणं संसारभायणं कओ अप्पा । किञ्च—हियंए जिणाण आणा, चरियं मम एरिसं अहन्नस्स । एयं आलप्पालं, अव्वो दूरं विसंवयइ ॥ २ ॥ तहेव ओयरित्ता पाएसु पडिओ, वाहोल्ललोयणेणं सगग्गयक्खरं भणियं—**अंबे!** एस अहं कुलफुंसणो मायाए उव्वेयकारओ दुप्पुत्तो तुह **अरहन्नगो** त्ति । पेच्छिऊण जाया समासत्थचित्ता । पुच्छिओ वइयरं । निवेइओ तेण जहट्ठिओ । तीए भणियं—पुत्त! पव्वयाहि पुणो, मा खंडियवओ संसारं भमिहिसि । सो भणइ—**अंब!** पावकम्मो अहं न तरामि संजमं काउं, जइ परमणसणं करेमि । ताए भन्नइ—एवं करेहि । मा असंजओ होउ तुच्छविसयसुहहेउमणंतं दुक्खसंघायमावज्जसु । किञ्च—वरं प्रवेष्टुं ज्वलितं हुताशनं, न चापि भग्नं चिरसंचितं व्रतम् । वरं हि मृत्युः सुविशुद्धकर्मणो, न चापि शीलस्खलितस्य जीवितम् ॥ ३ ॥ पच्छा सो सव्वं सावज्जं जोगं पच्चक्खित्ता कयदुक्कडगरिहो खामियसयलसत्तो कयचउसरणगमणो वोसिरियसव्वसंगो पुणो पुणो कयपंचनमोक्कारो काऊणमणसणं सुहज्झाणोवगओ तत्तसिलाए पाओवगमणेणं ठिओ मुहुत्तेण सुकुमालसरीरो नवणीयपिंडो व्व उण्हेण विलीणो गओ सुरलोयं । पुव्विं तेण नाहियासियं । पच्छा अहियासियं । एवमन्नेहिं अहियासियव्वं ॥ उष्णं ग्रीष्मे तदनन्तरं वर्षा, तत्र च दंशमशकसंभव इति तत्परीषहमाह—

पुट्ठो य दंसमसएहिं, समरेव महामुणी । नागो संगामसीसे वा, सूरो अभिहणे परं ॥ १० ॥

व्याख्या—'स्पृष्टः' अभिद्रुतः चः पूरणे, 'दंशमशकैः' उपलक्षणत्वाद् यूकादिभिश्च, "समरेव" त्ति सम एव उपकार्य-

१ हृदये जिनानामाज्ञा, चरित्रं ममेदृशमधन्यस्य । एतदालजालमहो दूरं विसंवदते ॥ २ ॥

पकारिषु तुल्यचित्त एव प्राकृतलक्षणत्वाद् विसर्जनीयस्य रेफः, महामुनिः। किम्? इत्याह—'नाग इव' करीव वाशब्दस्य इवार्थस्यात्र सम्बन्धात्, 'संग्रामशिरसि' रणमस्तके 'शूरः' पराक्रमवान् 'अभिहन्यात्' जयेत् 'परं' शत्रुम् । अयमभिप्रायः—यथा शूरः करी शरैस्तुद्यमानोऽपि तदगणनया रणशिरसि शत्रुं जयति एवमयमपि दंशादिभिरुपद्रूयमाणोऽपि भावशत्रुं क्रोधादिकं जयेदिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ कथं जयेद् भावशत्रुम्? इत्याह—

न संतसे न वारिज्जा, मणं पि ण पओसए। उवेहे न हणे पाणे, भुंजंते मंस-सोणियं ॥ ११ ॥

व्याख्या—'न संत्रसेत्' नोद्विजेद् दंशादिभ्य इति गम्यते । न 'वारयेत्' निषेधेत दंशादीनेव तुदतो मा भूदन्तराय इति। 'मनः' चित्तं तदपि आस्तां वचनादि 'न प्रदूषयेत्' न प्रदुष्टं कुर्यात् किन्तु "उवेहे"त्ति 'उपेक्षेत' औदासीन्येन पश्येद् अत एव न हन्यात् 'प्राणान्' प्राणिनः 'भुञ्जानान्' आहारयतो मांसशोणितम् । अपि चासंज्ञिन एते आहारार्थिनश्च भोज्यमेतेषां मच्छरीरं बहुसाधारणं यदि भक्षयन्ति किमत्र प्रद्वेषेण? इति विचिन्तयेदिति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥

उदाहरणञ्च—चंपाए नयरीए **जियसत्तुस्स** रन्नो पुत्तो **समणभद्दो** जुवराया **धम्मघोसस्स** अंतिए धम्मं सोच्चा निव्विन्नकामभोगो पव्वइओ। अहिज्जियसुत्तो दढसत्तयाए एगल्लविहारपडिमं पडिवन्नो। अन्नया हिट्ठाभूमीए विहरंतो सरयकाले अडवीए पडिमं ठिओ रत्तीए मसएहिं खज्जइ। अउला वेयणा जाया। सो ते ण पमज्जइ चिंतेइ य—केवइयमेयं दुक्खं?, पत्तोऽणंतगुणं नरएसु होज्जा । **तथाहि**—शृगालवृकरूपैश्च, चित्रकाऽऽकारधारकैः । आक्षेपत्रोटितस्नायुर्भक्ष्यन्ते रुधिरोक्षिताः ॥ १ ॥ श्वरूपैः कोलरूपैश्च, नारका भयविह्वलाः । खण्डशः प्रविलुप्यन्ते, क्रन्दन्तः शबलादिभिः ॥ २ ॥ काकगृध्रादिरूपैश्च, लोहतुण्डैर्बलान्वितैः । विनिकृष्टाक्षिजिह्वात्रा, विचेष्टन्ते महीतले ॥ ३ ॥ प्राणोपक्रमणै-

घोरैर्दुःखैरेवंविधैरपि । आयुष्यक्षपिते नैव, म्रियन्ते दुःखभागिनः ॥ ४ ॥ तथा—अन्नं इमं सरीरं, अन्नो जीवो त्ति एव कयबुद्धी । दुक्खकरं जीव ! तुमं, छिंद ममत्तं सरीरम्मि ॥ ५ ॥ इमं भाविंतो सम्मं सहइ त्ति पीयसोणिओ रत्तिं चेव कालगओ । एवमहियासियव्वं ॥ इति दंशमशकपरीषहः ॥ अधुनाऽचेलः सन् तुद्यमानो दंशमशकैर्वस्त्राद्यन्वेषणपरो न स्यादित्यचेलपरीषहमाह—

परिजुन्नेहिं वत्थेहिं, होक्खामि त्ति अचेलए । अदुवा सचेलए होक्खं, इति भिक्खू न चिंतए ॥ १२ ॥

व्याख्या—'परिजीर्णैः' दुर्बलैः 'वस्त्रैः' कल्पादिभिः "होक्खामि" त्ति भविष्यामि 'अचेलकः' चेलकविकलः अल्पदिनभावित्वादेषाम्, इतिशब्दस्यात्र सम्बन्धात् 'इति' एतद् भिक्षुर्न चिन्तयेद् इति योगः । अथवा सचेलको भविष्यामि, परिजीर्णवस्त्रं हि मां दृष्ट्वा कश्चिच्छ्राद्धः सुन्दरतराणि वस्त्राणि दास्यति इति भिक्षुर्न चिन्तयेत् । इदमुक्तं भवति—न जीर्णचेलोऽन्यचेललाभासंभावनया दैन्यं लाभसंभावनया वा प्रमोदं गच्छेदिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ इत्थं स्थविरकल्पिकमाश्रित्याचेलकपरीषह उक्तः ॥ सम्प्रति सामान्यतस्तमेवाह—

एगया अचेलए होइ, सचेले यावि एगया । एयं धम्महियं नच्चा, नाणी णो परिदेवए ॥ १३ ॥

व्याख्या—'एकदा' जिनकल्पिकाद्यवस्थायां सर्वथा चेलाभावेन जीर्णादिवस्त्रतया वा अचेलको भवति सचेलश्च 'एकदा' स्थविरकल्पिकाद्यवस्थायाम् । ततः किम् ? इत्याह—'एतत्' इत्यवस्थौचित्येन सचेलत्वमचेलत्वं च 'धर्महितं' साधुधर्मोपकारकं 'ज्ञात्वा' अवबुध्य, तत्राचेलकत्वस्य धर्महितत्वमल्पप्रत्युपेक्षणादिभिः । **यथोक्तम्**—पंचहिं ठाणेहिं पुरिम-

१ अन्यदिदं शरीरमन्यो जीव इत्येवंकृतबुद्धिः । दुःखकरं जीव ! त्वं छिन्द्धि ममत्वं शरीरे ॥ ५ ॥

पच्छिमाणं अरहंताणं भगवंताणं अचेलए पसत्थे भवइ । तंजहा—'अप्पा पडिलेहो वेसासिए रूवे तवे अणुमए लाघवे पसत्थे विउले इंदियनिग्गहे' त्ति ॥ सचेलकत्वस्य तु धर्म्महितत्वमभ्याद्यारम्भनिवारकत्वेन संयमफलत्वात् । ज्ञानी 'नो परिदेवयेत्' अचेलस्य सतः किमिदानीं शीतादिपीडितस्य मम शरणम् ? इति न दैन्यमालम्बेत इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥

उदाहरणमाह—तेणं कालेणं तेणं समएणं **जीयंतसामि**पडिमावइयरेण समुप्पन्नं अत्थि **दसपुरं** नाम नयरं । तत्थ **सोमदेवो** माहणो, तस्स **रुद्दसोमा** भारिया, तीसे पुत्तो **रक्खिओ**, तस्साणुजो **फग्गुरक्खिओ** । सो य **रक्खिओ** जं पिया से जाणइ तं तत्थेव अहिज्जिउं पच्छा 'घरे न तीरइ पढिउं' ति गतो **पाडलिपुत्तं** । तत्थ चत्तारि वेए संगोवंगे अधीउ समत्तपारायणो साखापारओ जाओ । किं बहुणा ? चोद्दस विज्जाठाणाणि गहियाणि तेण । ताहे आगओ **दसपुरं** । ते य रायकुलसेवगा नज्जंति रायकुले, तेण संविदियं रन्नो कयं, जहा—एमि । ताहे ऊसियपडागं नगरं कयं । राया सयमेव अब्भोगइयाए निग्गओ, दिट्ठो सक्कारिओ अग्गाहारो य से दिन्नो । एवं सो नगरेण सव्वेण अभिणंदिज्जंतो हत्थिखंधवरगओ अप्पणो घरं पत्तो । तत्थ वि बाहिरब्भंतरिया परिसा आढाइ पच्छा घरं गओ । तं पि चंदणकलसाइसोहियं । तत्थ बाहिरियाए उवट्ठाणसालाए ठिओ लोयस्स अग्घं पडिच्छइ । ताहे वयंसगे बंधू य सव्वे आगए पेच्छइ । दिट्ठो परियणेण जणेण अग्घेण पूइओ, घरं च से दुप्पयचउप्पयहिरन्नसुवन्नाइणा भरियं । ताहे चिंतेइ—अम्मं न पेच्छामि । ताहे घरं अइगओ मायरमभिवाएइ । ताए भन्नइ—सागयं पुत्त ! त्ति । पुणरवि मज्झत्था चेव अच्छइ । सो भणइ—किं न अम्मो ! तुब्भं तुट्ठी ?, जेण मए सव्वं नयरं विम्हइयं चोद्दसाणं विज्जाठाणाणं आगमे कए । सा भणइ—कहं पुत्त ! मम तुट्ठी भविस्सइ ? जेण तुमं बहूणं सत्ताणं वहकरणं अहिज्जिउमागओ, जेण संसारो वड्ढिज्जइ, तेण कहं तुस्सामि ?, किं तुमं **दिट्ठिवायं** पढिउमागओ ? । पच्छा सो चिंतेइ—कित्तिओ सो होही ? तं पि अहिज्जामि जेण माउतुट्ठी भवइ,

किं मम लोगेणं तोसिएणं ? । ताहे भणइ—अम्मो ! कहिं सो **दिट्ठिवाओ ?** । सा भणइ—साहूणं **दिट्ठिवाओ** । ताहे सो नामस्स अक्खरत्थं चिंतिउमारद्धो दृष्टीनां वादो दृष्टिवादः । ताहे चिंतेइ—नामं चेव सुंदरं, जइ कोइ अज्झावेइ तो अज्झामि, माया वि तोसिया भवइ । ताहे भणइ—कहिं ते **दिट्ठिवाय**जाणंतगा ? सा भणइ—अम्हं उच्छुघरे **तोसलिपुत्ता** नामाऽऽयरिया । सो भणइ—कल्लं अज्झामि मा तुब्भे उस्सुगा होह । ताहे सो **दिट्ठिवाय**नामत्थं चेव चिंतिंतो न सुत्तो रत्तिं । बिइयदिवसे अप्पभाए चेव पट्ठिओ । तस्स य पियमित्तो बंभणो उवनगरग्गामे परिवसइ । तेण 'हिज्जो न दिट्ठो अज्ज पेच्छामि णं' ति उच्छुलट्ठीओ गहाय नव पडिपुण्णाओ एगं च खंडं सम्मुहमेइ । इमो य नीइ, सो पत्तो पुच्छइ—को तुमं ? । एसो भणइ—**अज्जरक्खिओ** हं । ताहे सो तुट्ठो उववूहइ—सागयं ? अहं तुब्भे दट्ठुमागओ । ताहे सो भणइ—अईहि, अहं सरीरचिंताए जामि, एयाओ उच्छुलट्ठीओ अंबाए पणामिज्जासि, भणेज्जासु य—दिट्ठो मए **अज्जरक्खिओ,** अहमेव पढमं दिट्ठो । तेण तहेव सिट्ठं । सा तुट्ठा चिंतेइ—मम पुत्तेणं सुंदरं मंगलं दिट्ठं, नव पुव्वा घेत्तव्वा खंडं च । सो चिंतेइ—मए **दिट्ठिवायस्स** नव अंगाणि अज्झयणाणि वा घेत्तव्वाणि दसमं न सव्वं । ताहे गओ उच्छुघरं । तत्थ चिंतेइ—'किह एमेव अतीमि मोहो जहा अयाणंतो ? जो एएसिं सावगो भविस्सइ तेण समं पविस्सामि' त्ति एगपासे अच्छइ पलीणो । तत्थ य **ढड्ढरो** नाम सावओ, सो सरीरचिंतं काऊण पडिस्सयं वच्चइ । ताहे तेण दूरट्ठिएण तिन्नि निसिहियाओ कयाओ । एवं सो इरियाइ ढड्ढरेण सरेण करेइ । सो पुण मेहावी तं अवधारेइ । सो वि तेणेव कमेण उवगओ । सव्वेसिं साहूणं वंदणं कयं, सो सावगो न वंदिओ । ताहे आयरिएहिं णायं—एस नव सड्ढो । पच्छा पुच्छइ—कओ धम्मागमो ? । तेण भणियं—एयस्स सावगस्स मूलाओ । साहूहि य कहियं—जहेस सड्ढीए सुओ, जो सो कल्लं हत्थिखंधेण अइणीओ । कहं ति ? । ताहे सव्वं साहेइ—अहं **दिट्ठिवायं** अज्झाइउं तुब्भं

पासमागओ। आयरिया भणंति—अम्हदिक्खाअब्भुवगमेण अज्झाइज्जइ। भणइ—पव्वयामि। सो वि परिवाडीए अज्झाइज्जइ। एवं होउ त्ति परिवाडीए अज्झामि, किंतु मम एत्थ न जाइ पव्वइउं। अन्नत्थ वच्चामो, एस राया ममाणुरत्तो, अन्नो य लोगो पच्छा ममं बला वि नेज्जा, तम्हा अन्नहिं वच्चामो। ताहे तं गहाय अन्नत्थ गया। एस पढमा सेहनिप्फेडिया। एवं तेण अचिरेण कालेण एक्कारस अंगाणि अहिज्जियाणि। जो **दिट्ठिवाओ तोसलिपुत्ताणं** आयरियाणं सो अणेण गहिओ। तत्थ य **अज्जवइरा** सुव्वंति जुगप्पहाणा, तेसिं **दिट्ठिवाओ** बहुओ अत्थि। ताहे सो तत्थ वच्चइ उज्जेणिमज्झेणं। तत्थ य **भद्दगुत्ताणं** थेराणं अंतियं उवगओ। तेहिं अणुवूहिओ—धन्नो कयत्थो त्ति, अन्नं च अहं संलिहियसरीरो, नत्थि मम निज्जामओ, तुमं निज्जामओ होहि। तेण 'तह' त्ति पडिवन्नं। तेहिं कालं करंतेहिं भन्नइ—मा **वइरसामिणा** समं अच्छेज्जासि, वीसुं पडिस्सए ठिओ पढेज्जासि, जो तेहिं समं एगमवि रत्तिं संवसइ सो तेण सह मरइ। तेण पडिस्सुयं। कालगए गओ **वइरसामिसगासं** बाहि ठिओ। ते वि सुविणयं पिच्छंति—जहा किर मम खीरपडिग्गहो भरिओ आगंतुएण पीओ समासासिओ य, अवसिट्ठं च थेवखीरं। पभाए साहूणं साहिंति। ते अन्नमन्नाणि वागरेंति। गुरू भणंति—न याणह तुब्भे, अज्ज मम पाडिच्छओ एहिति सो किंचूणं सुत्तं अहिज्जिहित्ति। पभाए आगओ **अज्जरक्खिओ** पुच्छिओ—कत्तो ?। **तोसलिपुत्ताणं** सयासाओ। **अज्जरक्खिओ ?**। आमं। साहु सागयं, कहिं ठिओ ?। बाहिं। ताहे आयरिया भणति—बहिट्ठियाणं किं जायइ अज्झाइउं ?, किं तुमं न याणसि ?। ताहे सो भणइ—खमासमणेहिं अहं **भद्दगुत्तेहिं** थेरेहिं भणिओ बाहिं ठाएज्जासि। ताहे उवउत्ता जाणंति—सुंदरं, न निक्कारणे भणंति आयरिया, अच्छह। ताहे अज्झाइउं पवत्तो। अचिरेण कालेण नव पुव्वा अहीया, दसमं आढत्तो घेत्तुं। ताहे **अज्जवइरा** भणंति—जवियं ति करेहिं, एयं परिकम्मं एयस्स। ताइं पि सुहुमाणि चउव्वीसं जवियाणि गहियाणि अणेण, सो वि ताव अज्झाइ। इओ य

से मायापियरो सोगेण गहिया 'उज्जोयं करिस्सामि अंधकारतरं कयं'। ताहे ताणि अप्पाहिंति तह वि न एइ। तओ डहरओ से भाया **फग्गुरक्खिओ** सो पट्ठविओ। एहि सव्वाण वि पव्वयंति जइ आवह। सो तस्स ण पत्तियइ। जइ ताणि पव्वयंति तो तुमं पव्वयाहि। सो पव्वइओ अज्झाइओ य। **अज्जरक्खिओ** जविएसु अईव घोलिओ पुच्छइ—भयवं! दसमस्स पुव्वस्स किं सेसं?। तत्थ बिंदुसमुद्द-सरिसवमंदरेहिं दिट्ठंतं करेंति—बिंदुमेत्तं गहियं ते, समुद्दो अच्छइ। जाहे सो विसायमावन्नो 'कत्तो मे सत्ती एयस्स पारं गंतुं?' ताहे आपुच्छइ—भयवं! अहं वच्चामि, एस मम भाया आगओ। ते भणंति—अज्झाहि ताव एयं सो निच्चमेव आपुच्छइ। तओ **अज्जवइरा** उवउत्ता—किं ममाओ चेव वोच्छिज्जंतगं? ताहे नाणेणं नायं—जहा मम थोवमाउं, न य पुणो एस एहित्ति। अओ ममाहिंतो वोच्छिजिहित्ति **दसमपुव्वं**। तओ तेण विसज्जिओ **दसपुरं** गओ। तत्थ सव्वो सयणवग्गो पव्वाविओ माया भाया भगिणी। जो सो तस्स खंतओ सो वि तेसिं अणुरागेणं तेहिं समं चेव अच्छइ। न पुण लिंगं गिण्हइ लज्जाए। किह समणउ पव्वइस्सं?, एत्थ मम धूयाओ सुण्हाओ नत्तुईओ, तासिं पुरओ न तरामि नग्गओ अच्छिउं। सो तत्थ अच्छइ। बहुसो आयरिया भणंति ताहे सो भणइ—जइ ममं जुवलएणं कुंडियाए छत्तएणं उवाहणाहिं जन्नोवइएण य समं पव्वावेह तो पव्वयामि। पव्वाविओ। सो पुण चरणकरणसज्झायं अणुयत्ततेहिं गिण्हावियव्वो, ताहे ते भणंति—अच्छह तुब्भे कडिपट्टएणं। सो वि थेरो भणइ—छत्तएण विणा न तरामि। ताहे ते भणंति—अच्छउ एयं पि। करगेण विणा दुक्खं उच्चारपासवणं वोसिरिउं, तहा बंभसुत्तगं बंभणचिंधं अच्छउ त्ति। अवसेसं सव्वं परिहरइ। अन्नया चेइयाणं वंदया गया आयरिया चेडरूवाणि गाहिज्जंतिं, भणह—सव्वे साहुणो वंदामो एयं छत्तइल्लं मोत्तुं। एवं भणिओ ताहे सो जाणेइ—इमे मम पुत्ता नत्तुया य वंदिज्जंति अहं कीस न वंदिज्जामि?। ताहे भणइ—किमहमपव्वइउ? त्ति। ताणि भणंति—किं

पव्वइयगाणं उवाहणकरगबंभसुत्तछत्तगाईणि भवंति ? । ताहे सो जाणइ—एयाणि ममं पडिचोइंति ता छड्डेमि । ताहे पुत्तं भणइ—अलाहि पुत्तगा ! छत्तेण । ताहे ते भणंति—अलाहि, जाहे उण्हं होहिइ ताहे कप्पो उवरिं करिहि त्ति । एवं ताणि 'मोत्तुं करइल्लं' तत्थ से पुत्तो भणइ—मत्तएण चेव सन्नाभूमिं गम्मइ । एवं जन्नोवइयं पि मुयइ ताहे आयरिया भणंति—को वा अम्हे न याणइ जहा बंभणा ? । एवं तेण ताणि मुक्काणि । पच्छा ताणि पुणो भणंति—सव्वे वंदामो मोत्तूण कडिपट्टइल्लं । ताहे सो रुट्ठो भणइ—सह अज्जयपज्जएहिं मा वंदेह, अन्ने वंदिहिंति ममं, एयं कडिपट्टयं न छड्डेमि । अन्नया तत्थ साहू भत्तं पच्चक्खाइत्ता कालगओ ताहे तस्स निमित्तं कडिपट्टयवोसिरणट्ठयाए आयरिया भणंति—एयं महाफलं भवइ जो साहुं वहइ । तत्थ य पढमपव्वइया सन्निया—तुब्भे भणेज्जाह, अम्हे एयं वहामो । एवं ते उवट्ठिया । तत्थाऽऽयरिया भणंति—अम्हं सयणवग्गो मा निज्जरं पावउ, जं तुब्भे चेव सव्वे भणह, अम्हे चेव वहामो । ताहे सो थेरो भणइ—किं पुत्ता ! एत्थ बहुतरिया निज्जरा ? । आयरिया भणंति—बाढं, किमेत्थ भणियव्वं ? । ताहे सो भणइ—तो खाइं[1] अहं पि वहामि । आयरिया भणंति—एत्थ उवसग्गा उप्पज्जंति, चेडरूवाणि लग्गंति, जइ तरसि अहिया-सेउं तो वहाहि, अह नाहियासेसि ताहे अम्हं न सुंदरं भवइ । एवं सो थिरो कओ । ताहे सो उक्खित्तो । साहू पुरओ वच्चंति, पच्छओ संजईओ ठियाओ । ताहे खुड्डएहिं भणियपुव्वेहिं कडिपट्टओ तस्स कड्ढिओ । सो तं मयगं लज्जाए मोत्तु-मारद्धो, ताहे अन्नेहिं भणिओ—मा मोच्चिहिसि । तत्थ से अन्नेण कडिपट्टओ काऊण पुरओ दोरेण बद्धो । ताहे सो लज्जिओ तं वहति—मग्गओ मं पेच्छंति सुण्हाओ । एवं तेण वि 'उवसग्गो उट्ठिउ' त्ति काऊण वूढं । पच्छा आगओ तहेव । ताहे आयरिया भणंति—किं अज्ज खंता ! इमं ? । ताहे सो भणइ—सो एस अज्ज पुत्त ! उवसग्गो उट्ठिओ ।

---

1 पुनः इत्यर्थसूचकः ।

'आणेह साडयं' तिं सूरिणा भणिए सो भणइ—किमित्थ साडएणं?, जं दट्ठव्वं तं दिट्ठं, चोलपट्टओ चेव मे भवउ। एवं ता सो चोलपट्टयं गिण्हाविओ। तेण पुव्विं अचेलपरीसहो नाऽहियासिओ, पच्छा अहियासिउ त्ति ॥ अचेलस्य चाप्रतिबद्धविहारिणः शीतादिभिरभिद्रूयमाणत्वेनारतिरप्युत्पद्येत अतस्तत्परीषहमाह—

गामाणुगामं रीयंतं, अणगारं अकिंचणं। अरई अणुप्पविसे, तं तितिक्खे परीसहं ॥ १४ ॥

व्याख्या—ग्रामः-प्रसिद्धः, स च जिगमिषितः, अनुग्रामश्च—तन्मार्गानुकूलो ग्रामानुग्रामस्तम्, नगराद्युपलक्षणमेतद्, "रीयंतं" रीयमाणं—विहरमाणं 'अनगारं' मुनिं 'अकिञ्चनं' निःपरिग्रहं, 'अरतिः' संयमाधृतिः 'अनुप्रविशेत्' मनसि लब्धास्पदा भवेत्, 'तं' अरतिरूपं 'तितिक्षेत' सहेत, परीषहमिति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ तत्सहनोपायमाह—

अरइं पिट्ठओ किच्चा, विरओ आयरक्खिए। धम्मारामे निरारंभे, उवसंते मुणी चरे ॥ १५ ॥

व्याख्या—अरतिं 'पृष्ठतः कृत्वा' धर्म्मविघ्नहेतुरियमिति तिरस्कृत्य 'विरतः' उपरतो हिंसादिभ्यः आत्मा रक्षितो दुर्गतिहेतोरपध्यानादेरनेनाऽऽत्मरक्षितः। धर्म्मे—श्रुतधर्मादौ आरमते धर्म्मारामः, 'निरारम्भः' असत्क्रियानिवृत्तः, 'उपशान्तः' क्रोधाद्युपशमवान् मुनिः 'चरेत्' "न मे चिरं दुक्खमिणं भविस्सइ, असासया भोगपिवास जंतुणो। न मे सरीरेण इमेण वेसई, अवेसई जीवियपज्जवेण मे ॥ १ ॥" इति विचिन्तयन् संयमं परिपालयेत्, न पुनरुत्पन्नारतिरप्यवधावनानुप्रेक्षी भवेत्। इह च विरतादिविशेषणान्यरतितिरस्करणफलतया नेयानीति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥

उदाहरणमत्र—अचलपुरं नाम पइट्ठाणं, तत्थ **जियसत्तू** राया, तस्स पुत्तो **अपराजिओ** जुवराया। सो य राहा-

"१ न मे चिरं दुःखमिदं भविष्यति, अशाश्वता भोगपिपासा जन्तोः। न मे शरीरेणानेनापेष्यति, अपेष्यति जीवितपर्यवेण मे ॥ १ ॥"

यरियाणं अंतिए पव्वइओ। अन्नया विहरंतो गओ **तगरं** नगरिं सूरी। **राहायरियस्स** सज्झंतेवासी **अज्जराहा** नाम आयरिया **उज्जेणीए** विहरंति, तेसिं सयासाओ साहुणो **तगरं** गया **राहायरियसमीवं**। ते पुच्छिया 'निरुवसग्गं' ति भणंति—पुरोहियपुत्तो रायपुत्तो य बाहिंति। तस्स य जुवरायपव्वइयगस्स सो य रायपुत्तो भत्तिज्जओ 'मा संसारं भमिहि' त्ति पुच्छिऊण आयरिए गओ **उज्जेणिं**। कयमुचियकरणिज्जं। भिक्खावेलाए उग्गाहेऊण पट्ठिओ। आयरिएहिं भणिओ—अच्छाहि। सो भणइ—न अच्छामि, नवरं तं दाएह पडणीयघरं। चेल्लगो भणिओ वच्च, दाएहिं। तेण दाइयं। सो तत्थ गओ वीसत्थो य पविट्ठो। तत्थ य रायपरियणो ससंभमो तं पेच्छिऊण भणइ—नीहरसु लहुं साहू!, मा कुमारा खलीगरीहिंति। तेण वि महासद्देण धम्मलाभियं। तेहिं सुयं, भणंति—अहो! लट्ठं पव्वइयगो अम्हंतेणमागओ, वंदामो त्ति। भणंति—आयरिया! तुब्भे नच्चिउं जाणह?। तेण भन्नइ—आमं जाणामो, तुब्भे वाएह। ते वाइउमाढत्ता जाव न याणंति। तेण भन्नइ—एरिसगा चेव तुब्भे कोलिया न किंचि जाणह?। ते रुट्ठा उद्धाइया। तेण घेत्तुं तेसिं निजुद्धजाणएण सव्वे संधी खोइया पढमं ताव पिट्टिया। ते हम्मंता राडिं करेंति। परियणो जाणइ—सो एस पव्वइओ हम्मंतो राडिं करेइ। सो वि गओ। पच्छा दिट्ठा न वि जीवंति न वि मरंति, नवरं निरिक्खंति एक्कमेक्कं दिट्ठीए। पच्छा रन्नो सिट्ठं पुरोहियस्स य, जहा—को वि पव्वइयगो, तेण दो वि जणा वि संखलेऊण मुक्का। पच्छा राया सव्वबलेणं आगओ पव्वइयगाण मूलं। सो वि साहू एक्कपासे अच्छइ परियट्टंतो। राया आयरियाणं पाएसु पडिओ—पसायमावज्जह। आयरिओ भणइ—अहं न याणामि महाराय!, एत्थ एगो साहू आगओ पाहुणगो, जइ परं तेण कयं होज्जा। राया तस्स मूलमागओ पव्वभिन्नाओ य। तओ तेण साहुणा भणियं—धिरत्थु ते रायत्तणस्स, जो तुमं अत्तणो पुत्तभंडाणऽवि निग्गहं न करेसि। पच्छा राया भणइ—पसायं करेह। भणइ—जइ परं पव्वयंति तो दोण्हं मोक्खो, अन्नहा नत्थि। राइणा पुरोहिएण य भन्नइ—

एवं होउ, पव्वयंतु । पुच्छिया भणंति—पव्वयामो । पुव्वं लोओ कओ, पच्छा मुक्का पव्वइया । सो रायपुत्तो निस्संकिओ चेव धम्मं करेइ । पुरोहियपुत्तस्स पुण जाइमओ गुरुपओसो य—अम्हे मड्डाए पव्वाविया । एवं ते दोऽवि कालं काऊण देवलोगे उववन्ना । इओ य **कोसंबीए** णयरीए **तावसो** नाम सेट्ठी । सो मरिऊण नियघरे **सूयरो** जाओ जाइस्सरो । सो य तस्स चेव दिवसे पुत्तेहिं मारिओ। पच्छा तहिं चेव घरे **उरगो** जाओ, तहिं पि जाईसरो जाओ। तत्थ वि अंतोघरे 'मा खाहि' त्ति मारिओ । पच्छा पुत्तस्स पुत्तो जाओ । तत्थ वि जाईसरणमावन्नो चिंतेइ—'कहमहं अप्पणो सुण्हं अंबं वाहरीहामि ? पुत्तं वा तायं ?' ति मूयत्तणं करेइ । अइन्नेहिं अम्मापिईहिं कया उवाया तहा वि न जंपइ । अन्नया चउनाणी थेरा तत्थ समोसढा । आभोयंतेहिं णायं जहा—मूयगो संबुज्झिही । साहू भणिया—अमुगघरे गंतूण मूयगस्स पुरओ इमं पढह—'तावस ! किमिणा मूयव्वएण पडिवज्ज जाणिउं धम्मं । मरिऊण सूयरोरग, जाओ पुत्तस्स पुत्तो त्ति ॥ १ ॥' तेहिं गंतुं पढियं । सो तं सोउं विम्हिओ 'कहमेए इमं जाणंति ?' पणमिऊण पुच्छिया—कहं तुब्भे जाणह ? । तेहिं भणियं—अम्हं गुरू जाणइ । सो कहिं ? । उज्जाणे । सो गओ, तत्थ वंदिया गुरू, निसुओ धम्मो, जाओ सावगो । तस्स य **'असोगदत्तो'** त्ति पुव्वनामं पच्छा **'मूयगो'** त्ति जायं । इओ य सो धिज्जाइयदेवो महाविदेहे तित्थयरं पुच्छइ—किमहं सुलहबोहिओ ? दुलहबोहिओ ? त्ति । तओ सामिणा भणिओ—दुलहबोहिओ सि । पुणो पुच्छइ—कत्थाहं उववज्जिउकामो ? । भगवया भन्नइ—**कोसंबीए** मूयस्स भाया भविस्ससि, सो य मूयओ पव्वइस्सइ । सो देवो भयवंतं वंदिऊण गओ मूयगस्स सगासं । तस्स बहुयं सो दव्वजायं दाऊण भणइ—अहं तुह माऊए उयरे उववज्जिस्सामि, तीसे य दोहलो अंबएहिं भविस्सइ, अमुगे य पव्वए अंबगो मए सयापुप्फफलो कओ, ता तुमं ताए पुरओ अक्खरे लिखि-

'१ तापस ! किमनेन मूकव्रतेन ! प्रतिपद्यस्व ज्ञात्वा धर्म्मम् । मृत्वा शूकर उरगो जातः पुत्रस्य पुत्र इति ॥ १ ॥'

ज्जासि, जहा—तुज्झ पुत्तो भविस्सइ, जइ तं ममं देसि ता आणेमि अंबफलाणि त्ति, तओ ममं जायं संतं तहा करे-ज्जासि जहा धम्मे संबुज्झामि त्ति। तेण पडिवन्ने गओ देवो। अन्नया कइवयदिवसेसु चइऊण तीए गब्भे उववन्नो। अकाले अंबदोहलो जाओ। सो मूगो अक्खरे लिहइ—जइ ममं गब्भं देसि ता आणेमि अंबाणि। ताए भण्णइ—दिण्णो। तेणाऽऽणीयाणि अंबफलाणि। अवणीओ दोहलो। कालेण दारगो जाओ। सो तं खुड्डगं होंतं साहूणं पाएसु पाडेइ। सो धाहाओ करेइ, ण य वंदइ। पच्छा संतपरितंतो मूयगो पव्वइओ। सामन्नं काऊण देवलोगं गओ। तेण ओही पउत्तो जाव णेण सो दिट्ठो। पच्छा अणेण तस्स जलोयरं कयं, जेण न सक्केइ उट्ठेउं। सव्वविज्जेहिं पच्चक्खाओ। सो देवो सबररूवं काऊण घोसंतो घोसंतो हिंडइ—अहं विज्जो सव्ववाही उवसमेमि। सो भणइ—मज्झ पोट्टं सज्झवेह। तेण भन्नइ—तुज्झं असज्झो वाही, जइ परं तुमं ममं चेव ओलग्गसि तो ते सज्झवेमि। सो भणइ—वच्चामि। तेण सज्झविओ। गओ तेण सद्धिं। तेण तस्स सत्थकोत्थलओ अल्लविओ। सो ताए देवमायाए अईवभारिओ, जाव पव्वइया एगम्मि पएसे पढंति। विज्जेण भन्नइ—जइ पव्वयसि ता मुयामि। सो तेण भारेण अईवपरिताविज्जंतो चिंतेइ—वरं मे पव्वइउं। भणइ—पव्वयामि। पव्वइओ। देवे गए नाइचिरस्स उप्पव्वइओ। तेण देवेण ओहिणा पेच्छिऊण सो चेव वाही कओ। सो तेणेव कमेण पुणो पव्वाविओ। एवमेक्कसिं दो तिन्नि वाराउ पव्वाविओ, तइयवाराए गच्छइ देवो य तेणेव समं, तणभारगं गहाय पलित्तं गामं पविसइ। तेण भन्नइ—किं तणभारएणं पलित्तं पविससि?। तेण भन्नइ—कहं तुमं कोहमाणमायालोभसंपलित्तं गिहवासं पविससि?। तहा वि न संबुज्झइ। पच्छा दो वि गच्छंति। नवरं देवो अडवीए उप्पहेण संपट्ठिओ। तेण भन्नइ—कहमेत्तो पंथं मोत्तूण अडविं पविससि?। देवेण भन्नइ—कहं तुमं मोक्ख-पहं मोत्तूण संसाराडविं पविस्ससि?। तहा वि न संबुज्झइ। पुणो वि एगम्मि देवकुले वाणमंतरो अच्चिओ अच्चिओ

हेट्ठाहुत्तो पडइ । सो भणइ—अहो! वाणमंतरो अहन्नो अपुन्नो य, जो उवरिहुत्तो कओ अच्चिओ य हेट्ठाहुत्तो पडइ। देवेण भन्नइ—तुमं पि अहन्नो जो उवरिहुत्तो ठविओ अच्चणिज्जे य ठाणे पुणो पुणो उप्पव्वयसि । तेण भन्नइ—को सि तुमं?। तेण य मूयगरूवं दंसियं, पुव्वभवो से कहिओ । सो भणइ—को पच्चओ जहा हं देवो आसि?। पच्छा सो देवो तं गहाय गओ वेयड्ढपव्वयं सिद्धाययणकूडं च । तत्थ तेण पुव्वं चेव संगारो कएल्लओ, जहा—जइ हं न संबुज्झेज्जा तो एयं ममच्चयं कुंडलजुयलं नामंकियं सिद्धाययणपुक्खरिणीए दरिसिज्जासि । तेण से दंसियं । सो तं कुंडलं सनामंकं पेच्छिऊण जाईसरो जाओ । संयमे य से रई जाया । पुव्वं अरई से आसि, पच्छा रई से जाया ॥ उत्पन्नसंयमारतेश्च स्त्रीभिरुपनिमन्त्र्यमाणस्य तदभिलापः प्रादुष्यादतस्तत्परीषहमाह—

संगो एस मणूसाणं, जाओ लोगम्मि इत्थिओ । जस्स एया परिन्नाया सुकडं तस्स सामण्णं ॥१६॥

व्याख्या—सङ्गः 'एषः' वक्ष्यमाणो मनुष्याणां मक्षिकाणामिव श्लेष्मा, तमेवाह—याः काश्चन मानुष्याद्याः 'लोके' जगति 'स्त्रियः' नार्य एताश्च हावभावादिभिरत्यन्तमासक्तिहेतवो मनुष्याणामित्येवमुक्तम्, अन्यथा गीताद्यपि संगहेतुः । मनुष्यग्रहणं च तेषामेव मैथुनसंज्ञातिरेकात् । ततः किम्?। इत्याह—'यस्य' यतेः 'एताः' स्त्रियः 'परिज्ञाताः' ज्ञपरिज्ञया इह परत्र च महानर्थहेतुतया विदिताः । तथा चाऽऽगमः—"विभूसा[1] इत्थिसंसग्गी, पणीयं रसभोयणं । नरस्सऽत्तगवेसिस्स, विसं तालउडं जहा ॥ १ ॥ तथा—महिला[2] आलकुलहरं, महिला लोयम्मि दुच्चरियखेत्तं । महिला दुग्गइ-

"१ विभूषा स्त्रीसंसर्गः प्रणीतं रसभोजनम् । नरस्याऽऽत्मगवेषिणो, विषं तालपुटं यथा ॥ १ ॥
२ महिला आलकुलगृहं, महिला लोके दुश्चरित्रक्षेत्रम् । महिला दुर्गतिद्वारं, महिला योनिरनर्थानाम् ॥ २ ॥"

दारं, महिला जोणी अणत्थाणं ॥ २ ॥" प्रत्याख्यानपरिज्ञया च प्रत्याख्याताः । 'सुकृतं' सुष्ठ्वनुष्ठितं "तस्स" त्ति विभक्तिव्यत्ययात् तेन' 'श्रामण्यं' व्रतम् तदर्थमेव हि प्रायः सावद्यप्रवृत्तिरिति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ अतः किं विधेयम् ? इत्याह—

एवमादाय मेहावी, पंकभूयाउ इत्थिओ । नो ताहिं विणिहन्नेज्जा, चरेज्जऽत्तगवेसए ॥ १७ ॥

व्याख्या—'एवं' अनन्तरं वक्ष्यमाणं 'आदाय' बुद्ध्या गृहीत्वा मेधावी, तदेवाह—पङ्कः—कर्दमस्तद्भूता एव मुक्तिपथप्रवृत्तानां विबन्धकत्वेन मालिन्यहेतुत्वेन च तदुपमा एव । 'तुः' अवधारणे । 'नो' नैव 'ताभिः' स्त्रीभिः 'विहन्यात्' संयमजीवितोपघातेनातिपातयेत् आत्मानमिति गम्यते। कृत्यमाह—'चरेत्' धर्मानुष्ठानं सेवेत 'आत्मगवेषकः' कथं मयाऽऽत्मा संसारान्निस्तारणीय इत्यभिप्रायवानिति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥

उदाहरणमाह—पुव्विं खिइप्पइट्ठियं नगरमासी । तस्स वत्थुम्मि खीणे **चणगपुरं** निविट्ठं । तओ **उसभपुरं** । तओ **कुसग्गपुरं** । तओ **रायगिहं** । तओ **चंपा** । तओ **पाडलिपुत्तं** । तत्थऽत्थि **नंदवंसे** नवमो **नंदराया** । तस्सऽत्थि **कप्पगवंससंभूओ** उप्पत्तियाइचउव्विहबुद्धिसमिद्धो **सगडालो** मंती । तस्स दुवे पुत्ता **थूलभद्दो सिरीउ** त्ति । इओ य **वररुई** नाम भट्टपुत्तो । सो अणुदिवसं थुणइ रायाणं अउव्वेहिं अट्ठुत्तरसयपमाणेहिं चाडुयसिलोगेहिं । तूसए राया । पलोएइ **सगडालमुहं** । न य सो पसंसए । तओ न देइ किं पि राया । तओ **वररुइणा** अवगयपरमत्थेणं **सगडालभज्जा** ओलग्गिया, जाव भणियं—तुमं **सगडालं** भणसु जेण पसंसइ मम पढियं । इयरीए वि दक्खिन्नपवन्नाए भणिओ **सगडालो** । तेण वि 'अजुत्तमेयं' ति तहा वि उवरोहमावन्नेण पडिवन्नं, भणियं च—सुभासियं ति । दिन्ना य करच्छोडिया । ताहे दिन्नं रन्ना दीणाराणमट्ठसयं । पच्छा दिणे दिणे

पदिन्नो । सगडालो चिंतइ—निट्ठिओ रायकोसो त्ति । नंदं भणइ—भट्टारगा ! किं एयस्स तुब्भे देह ? । तुमे पसंसिउ त्ति । भणइ—अहं पसंसामि लोइयकव्वाणि अविणट्ठाणि पढइ । राया भणइ—कहं लोइयकव्वाणि ? । सगडालो भणइ—मम धूयाओ जक्खा–जक्खदिन्ना–भूया–भूयदिन्ना–सेणा–वेणा–रेणाभिहाणाओ सत्त वि पढंति, किमंग पुण अन्नो लोगो ? । तासिं च पढमा एक्कासिं सुयं गिण्हइ, बीया दोहिं, तइया तीहिं, जाव सत्तमा सत्तहिं वाराहिं । ताओ अन्नम्मि दिणे राइणा आणावियाओ अंतेउरं ठवियाओ जवणियंतरियाओ । आगओ वररुई । पढियाणि चाडूणि । पच्छा जक्खाए राइणो आएसेण पढियाणि । बीयाए दोन्नि वारा सुयाणि, तइयाए तिन्नि वारा, पढियाणि य । एवं सत्तहिं वि । राइणा पत्तीयं । वररुइस्स दाणं वारियं । इयरो वि तमेव दीणारट्ठसयपोट्टलियं जंतं विउव्विय गंगामज्झे ठवेइ—किल कणगमयहत्थेण गंगा पयच्छइ । एवंविहेण विहाणेण पयडेइ अट्ठसयं । जाव लोगो तं तारिसं पेच्छिय आउट्टो । 'गंगा वि से देइ' त्ति सुया य राइणा वत्ता । कहियं मंतिणो । 'जंतपओगेण जणमज्झे अलियपसिद्धिं करेइ' त्ति नाऊण भणियं मंतिणा—जइ अम्ह पच्चक्खं देइ तो पत्तियामो । तओ संझाए पेसिओ पच्चइगो पुरिसो पच्छन्नं मंतिणा गंगं । वररुइणा वि गंगं थुणिऊण दिसावलोगं काऊण ठविया जंते पोट्टलिया । गओ सट्ठाणं । इयरेण वि अवहरिऊण समप्पिया मंतिस्स । पभाए मंतिसहिओ सपुरजणवओ गओ गंगं राया । वररुइणा वि संथुया गंगा, आहयं हत्थेहिं पाएहिं य जंतं, न किंचि लहइ, विलक्खीभूओ रायपुरओ 'दंभगो त्ति निब्भत्थिओ राइणा । दंसिया मंतिणा पोट्टलिगा । कहिओ संझावइयरो । हीलिओ लोगेहिं । पओसमावन्नो मंतिस्स वररुई छिड्डाणि मग्गइ । पुणरवि ओलग्गिउमारद्धो नंदं कहेइ छिड्डाणि । न पडिवज्जए राया । अन्नया सिरियस्स वीवाहे रन्नो आओगो सज्जिज्जइ । वररुइणा तस्स दासी ओलग्गिया । तीए कहियं—रन्नो भत्तं सज्जिज्जइ आओगो य । ताहे तेण चिंतियं—एयं छिड्डं । डिंभरूवाणि मोयगे

दाऊण इमं पाढेइ—'रायं नंदु न वि याणइ, जं सगडालु करेसइ। राय णंदु मारेत्ता, सिरियं रज्जि ठवेसइ॥१॥' ताइं पढंति। राइणा सुयं, गवेसावियं, दिट्ठा आओगसामग्गी। कुविओ राया। जओ जओ सगडालो पाएसु पडइ तओ तओ राया पराहुत्तो ठाइ। नायं च सगडालेणं—अईव अनियन्तिओवट्ठाविओ कोवो देवस्स, ता एयं एत्थ पत्तयालं—मम एगस्स वहे अवगच्छइ कुडुंबवहो। एवं चिंतिय गओ सभवणं। राइणो अंगरक्खो नियपुत्तो भणिओ सिरियओ—भो सिरियय! ईइसो वुत्तंतो ता एत्थ एयं पत्तयालं—मम राइणो पायवडियस्स सिरं छिंदिज्जाह। एवंभणिओ अक्कंदिउमाढत्तो सिरियओ—हा ताय! किमहं कुलक्खयंकरो उप्पन्नो जेण ईइसं आइससि ममं? ता किं बहुणा?—ममं चेव तस्स पुरओ वावाएह, देह बलिं कुलोवसग्गस्स। मंतिणा भणियं—न कुलक्खयंकरो तुमं किंतु कुलक्खयंतकरो, न य ममं मतियमंतरेण कुलक्खयंतो हवइ तो कुणह एयं। कुमारेण भणियं—ताय! जं होउ तं होउ, नाऽहं गुरुवहं करोमि। मंतिणा भणियं—अहं सयमेव अत्ताणयं तालउडविसब्भवहारेण वावाइस्सं, तुमं वावन्नस्स खग्गं वाहेज्जसु, अलंघणीया गुरवो भवंति ता संपाडेयव्वं एयं, न एस अवसरो अक्कंदियस्स, उद्धरह कुलं अइवसणकूवाओ, अवणेह मज्झ अयसपंकं। एयं सुणिऊण—'अहो! संकडं समावडियं' ति एगत्तो गुरुवयणलंघणं अन्नत्तो गुरुसरीरपहरणं ता न याणामो किं पि कहामो; अहवा वावाएमि अत्ताणयं किंतु वावाइए अत्तए कुलक्खओ अयसो य तदट्ठिओ चेव, जओ भणिस्संति लोया—फलियं से पावं ति, एवं उभयपासरज्जू। इमं चिंतंतो 'गुरुवयणमलंघणीयं' ति भणिय पडिवज्जाविओ सिरिओ तं सव्वं। तओ गओ सिरिओ रायसमीवं पिट्ठओ सगडालो। तं च दट्ठूण अन्नाभिमुहो ठिओ राया। आसीणो सगडालो। भणियाइं दो तिन्नि वयणाइं जहोचियाइं। न जंपियं राइणा। तओ निवडिओ रायचलणेसु। रोसेण य अन्नओहुत्तो जाओ राया। तओ अब्भ-

'१ राजा नन्दो नापि जानाति, यत् शकटालः करिष्यति। राजानं नन्दं मारयित्वा श्रीयकं राज्ये स्थापयिष्यति॥ १॥'

वहरियतालउडस्स छिन्नं सीसं सिरिएणं। जाओ हाहारवो। रायणा भणियं—किमेयं भो!? । सिरिएण भणियं—देव! तुह सासणाऽइक्कमकारी एस, तेण देवो न पायवडियस्स वि पसीयइ त्ति, ता किं एइणा दुरायारेण?, अहं खु देवस्स सरीररक्खगो, ता जो देवस्स आणं अइक्कमइ तेण पिउणा वि न कज्जं, एत्थ ट्ठियस्स ममं चेव अवसरो नऽन्नस्स, जओ एवंविहे चेव पए निउत्तो हं देवेण। भणियं च—'मोत्तूण सयणकज्जं, सामियकज्जं करंति वरभिच्चा। अन्नह चंचलनेहा, आराहिज्जंति कह पहुणो?॥२॥' राइणा चिंतियं—एवं पि निप्पिहाणं लोओ अन्नहा मंतेइ, ता नूणं वररुइपउत्तो डंभो एसो त्ति, ता अकज्जकारी अहं, जो एवंविहमुवेक्खंतो ठिउ त्ति, ता संपय परिसंठवेमि एयं। तओ भणियं—कुमार! जं अम्हं कुनयफलमेरिसं जायं तत्थ मा विसायं गच्छसि, अहं ते सव्वं संपाडेमि। एवमासासिय सयमेव महाविभूईए अग्गिम्मि सक्कारिओ सगडालो। भणिओ सिरिओ—कुमाराऽमच्चत्तणं गिण्हसु। सो भणइ—मम भाया जेट्ठो थूलभद्दो, तस्स बारसं वरिसं गणियाघरं पविट्ठस्स तस्स दिज्जउ। सो सद्दाविउ राइणा भणिओ य—पडिवज्जसु कमागयममच्चपयं। सो भणइ—चिंतेमि। एत्थ असोगवणियाए चिंतेसु। सो तत्थ अइगओ चिंतिउमाढत्तो—केरिसं भोगकज्जं रज्जकज्जवक्खित्ताणं? बहुसावज्जवावारकारणं अमच्चत्तणं परिपालिऊण नरगं जाइयव्वं होही, एए य परिणामदुस्सहा विसया, को एयकारणे दुल्लहं नरत्तं लद्धुं हारेइ?, भणियं च—'[1]बहुविहजम्मकुडंगगहणि संसारवणि, लद्धइ माणुसजम्मि रम्मि तक्खणमरणि। जे विवेइजणनिंदिउ इंदियसुहु महहिं, ते इह लद्धी कोडि वराडिय हारवहिं॥ ३॥' तम्हा विसयसुहनिबंधणपियजणाओ परमत्थओ न किंचि सुहं, अवि य—'[2]इंदयालु दीसंतु नाइ जुयहियउ रमंतहं, माणट्ठिउ हुयवहसमाणु विससमु पव-

'१ बहुविधजन्मकुडङ्गगहने संसारवने, लब्धे मनुष्यजन्मनि रम्ये तत्क्षणमरणे। ये विवेकिजननिन्दितं इन्द्रियसुखं कांक्षन्ते, ते इह लब्धां कोटिं वराटिकया हारयन्ति॥ ३॥'

२ 'इन्द्रजालं दृश्यमानमिव युवहृदये रमतां, मानार्थिनां हुतवहसमानः विषसमः प्रवसताम्। अन्यासक्तानां विषमं शल्यं ज्वरो

संतहं । अन्नासत्तहं विसम सल्लु जरु घोरु विमुक्कहं, पिउ घडिया केहिं वि दलेहिं जाणेवि न सक्कहं ॥ ४ ॥ इय विसम-सहावइ वल्लहइ, जो रागाउरु रइ करहिं । सुहपसइहिं कारणि मूढमइ, दुरियखारि सो उरि धरइ ॥ ५ ॥ तहा—अज्ज न दिट्ठउं अज्ज रुट्ठु सब्भाउ न बोल्लइ, पवसिउ अज्जु न रमिउं अज्ज अणुरत्तु न चल्लइ । अज्ज विरत्तउ अवरु अज्जु नज्जइ उव्विग्गउं, इय वल्लहिं मुहु गरुयचिंतसंताविहिं लग्गउं ॥ ६ ॥ इय मुणिवि न रज्जइ जो कहवि, न य जो विसएहिं आरमइ । सुकयत्थु वियक्खणु सो सुहिउ, तसु समाहि पर परिणमइ ॥ ७॥ ता सव्वहा उज्झिऊण भोगसंगं छिंदिऊण मोहपासं—जाव न जरकडपूयणि सव्वंगिउ गसइ, जाव न रोगभुयंगु उग्गु निद्दउ डसइ । ताव धम्मि मणु दिज्जउ किज्जउ अप्पहिउ, अज्जु कि कलु पयाणउ जिउ निच्चप्पहिउ ॥ ८ ॥' एवं चिंतिय पंचमुट्ठियं लोयं काऊण पाउयं कंबलरयणं, तमेव छिंदित्ता रयहरणं करेत्ता रन्नो पासमागओ—धम्मेण वड्ढाहि, एयं चिंतियं। राया भणइ—सुचिंतियं। निग्गओ। पेच्छह कवडत्तणेण गणियाघरं पविसइ न व? त्ति । आगासतले गओ पेच्छइ—मयकलेवरस्स जणो अव-सरइ मुहाणि य ठएइ, सो भयवं तहेव जाइ । राया भणइ—निव्विण्णकामभोगो भगवं ति । सिरिओ ठविओ । सो संभूइविजयसूरिस्स पासे पव्वइओ । सिरिओ वि किरि भायनेहेण कोसाए गणियाए घरमल्लियइ । सा य अणुरत्ता

घोरो विमुक्तानां, प्रियो घटितः कैरपि दलैः ज्ञातुं न शक्यते ॥ ४ ॥ इति विषमस्वभावे वल्लभे, यो रागातुरो रतिं करोति । सुखप्रसृतेः कारणेन मूढमतिः, दुरितखारीं स उरसि धरति ॥ ५ ॥ अद्य न दृष्टोऽद्य रुष्टः सद्भावं न ब्रूते, प्रोषितोऽद्य न रमितोऽद्याऽनुरक्तो न चलति । अद्य विरक्तोऽपर आर्यः ज्ञायते उद्विग्नः, इति वल्लभे मुहुर्गुरुकचिन्तासन्तापे लग्ने ॥ ६ ॥ इति ज्ञात्वा न रज्यते यः कथमपि, न च यः विषयेषु आरमते । सुकृतार्थो विचक्षणः स सुखितस्तस्य समाधिः परा परिणमते ॥ ७ ॥ यावन्न जराकटपूतना सर्वाङ्गमुद्ग्रसते, यावन्न रोग-भुजङ्ग उग्रो निर्दयं डसति । तावद्धर्मे मनो दीयतां क्रियतामात्महितमद्य किं वा कल्ये प्रयाणं जीवो नित्यपथिकः॥ ८ ॥'

थूलभद्दे अन्नं मणुस्सं नेच्छइ। तीसे कोसाए डहरिया भगिणी उवकोसा तीए सह वररुई परिवसइ। सो सिरिओ वररुइस्स छिड्डाणि मग्गइ। सो भाउज्जायामूले भणइ—एयस्स निमित्तेण अम्हे पिउमरणं भाइविओगं च पत्ता, तुज्झ वि विओगो जाओ, एयं सुरं पाएहि। तीए भगिणी भणिया—तुमं सुरामत्तिया एस अमत्तओ, जं वा तं वा भणिहिसि, एयं पि पाएहिं। सा पाएइ। सो नेच्छइ। सा भणइ—अलाहि मज्झ तुमे। ताहे सो तीए अविओगं मग्गंतो चंदप्पभं सुरं पियइ। लोगो जाणइ—खीरं ति। कोसाए सिरियस्स कहियं। अन्नया राया भणइ सिरियं—एरिसो मम हिओ तव पिया आसि। सिरिओ भणइ—सच्चं सामि! परमेयं मत्तवालएण अम्हकयं। राया भणइ—किं मज्जं पियइ वररुई? आमं। कहं? पेच्छह। सो राउलं आगओ। ततो तेणुप्पलं मयणफलेण भावियं मणुस्सहत्थे दिन्नं। एयं वररुइस्स देज्जाहि, इमाणि अन्नेसिं। तेण अत्थाणीए समागयस्स तं वररुइस्स दिन्नं। तेण उस्सिंघियं भिंगारेण आगयं। निच्छूढो खिंसिओ चाउ-व्वेज्जेण पायच्छित्तं से दिन्नं। तत्ततउयं पिज्जाविओ मओ। थूलभद्दसामी वि संभूयविजयाणं सयासे घोरागारं तवं करेइ। विहरंतो पाडलिपुत्तमागओ। तिन्नि अणगारा अभिग्गहे गिण्हंति। एगो सीहगुहाए, तं पेच्छंतो सीहो उवसंतो। अन्नो सप्पवसहीए, सोऽवि दिट्ठीविसो उवसंतो। अन्नो य कूवफलए, थूलभद्दो कोसाए घरे, सा तुट्ठा। 'परीसहपराजिओ आगओ' त्ति भणियं—किं करेमि?, उज्जाणगिहे ठाणयं देहि, दिन्नं। रत्तिं सव्वालंकारविभूसिया आगया। चाडुं पकया। सो मंदरो इव निक्कंपो न सक्कइ खोभेउं। ताहे सब्भावेणं पज्जुवासइ। भगवया वि पडिबोहिया। कहं?—'सरिलक्खेहिं समुद्दो, बहूहिं कट्ठाऽसणेहिं जइ जलणो। तोसिज्जइ ता जीवो, विसएहिं अतित्तपुव्वो त्ति॥९॥ सुइरं वसिओ सह बंधवेहिं रमिऊण हिययइट्ठेहिं। सुइरं च सरीरं लालियं पि छड्डेवि गंतव्वं॥१०॥ इट्ठजणं धणधन्नं, विसया पंचंगवल्लहं देहं। एक्कपए मोत्तव्वं, तहा वि दीहाऽऽसजीवाणं॥११॥' एवमाइ सोऊण साविगा जाया। भणइ—जइ रायवसेणं अन्नेणं समं वसेज्जा। इरहा

बंभचारिणी। पुन्ने य अभिग्गहे ताहे सीहगुहाओ साहू आगओ चत्तारि मासे उववासं काऊण। आयरिएहिं 'ईसि' त्ति अब्भुट्ठिओ, भणियं—सागयं दुक्करकारयस्स त्ति। एवं सप्पइत्तो वि, कूवफलगइत्तो वि। थूलभद्दसामी वि तत्थेव गणियाघरे पइदिणं सव्वकामगुणियमाहारं गेण्हति। सो वि चउसु मासेसु पुन्नेसु आगओ। आयरिया संभमेण अब्भुट्ठिया, भणिओ य—सागयं ते अइदुक्करअइदुक्करकारयस्स। ते भणंति तिन्नि वि—पेच्छह आयरिया रागं करेंति 'अमच्चपुत्तो' त्ति काउं, एत्थ विलोइओ ववहारो, एस सुहंसुहेण तत्थट्ठिओ तो वि पसंसिज्जइ। बीए वरिसे सीहगुहाखमणो 'गणिया-घरं वच्चामि' त्ति अभिग्गहं गिण्हइ। आयरिया उवउत्ता। वारिओ। अप्पडिसुणंतो गओ। वसही मग्गिया। दिन्ना। सा सहावेण ओरालियसरीरा विभूसिया अविभूसिया वा धम्मं सुणेइ। तीसे सरीरे सो अज्झोववन्नो ओभासइ। सा नेच्छइ। पडिबोहणत्थं भणइ—जइ किंचि नवरि देसि। किं देमि? सयसहस्सं। सो मग्गिउमारद्धो। नेपालविसए सावगो राया। जो तहिं जाइ तस्स सयसहस्समोल्लं कंबलगं देइ। सो तहिं गओ। दिन्नो राणएण। वंसदंडविवरे छोढूण एति। एगत्थ चोरेहिं पंथो बद्धो। सउणो वासइ—सयसहस्सं एइ। सो चोरसेणावई जाणइ। नवरं एज्जंतं संजयं पेच्छइ। वोलीणे पुणो वि वासइ—सयसहस्सं गयं। तेण सेणावइणा गंतूण पलोइओ पुच्छिओ य। अभए दिन्ने कहियं—अत्थि कंबलो, गणियाए नेमि। मुक्को, गओ, तओ तीसे दिन्नो। ताए चंदणियाए[1] छूढो। सो वारेइ—मा विणासेहिं। सा भणइ—'तुमं एयं सोयसि, अप्पयं न सोयसि, तुमं पि एरिसो चेव होहिसि' त्ति उवसामिओ। कहं?—"[2]सीलु सुनिम्मलु दीह-

---

१ गृहस्रोतसि। २ "शीलं सुनिर्मलं दीर्घकालं तरुणत्वे पालितं, ध्यानाऽध्ययनाभ्यां पापपङ्कः तपश्चरणाभ्यां क्षालितः। इति हालाहलविषसदृशीं विषयाऽऽशां निवारय, उज्वलवर्णं सुवर्णं ध्मातं मा फूत्कृतेन हारय॥ १॥ अभ्यस्तं धीर! त्वया ज्ञानं वरं आवर्जितो मुनिगुणानां गणः। तस्मात् संप्रति उपशमे धर मनः, आपतितं त्वरितं जरामरणम्॥ २॥"

कालु तरुणत्तणि पालिउ, झाणज्झयणिहिं पावपंकु तवचरणिहिं खालिउ। इय हालाहलविससरिच्छ विसयाऽऽस निवारहिं, उज्जलवन्नु सुवन्नु धम्मिउ मं फुंकइ हारहिं ॥ १ ॥ अब्भसिउ धीर! पइं नाण वरु, आवज्जिउ मुणिगुणहं गणु। ता संपइ उवसमि धरहि मणु, आवइउ तुरियं जरमरणु ॥ २ ॥" एवमाइ अणुसासिओ संवेगमावन्नो अत्ताणं निंदंतो—'पेच्छह अम्ह परमनिग्गुणाण वि पसंसणपियत्तं, अहवा—"संतगुणकित्तणेणवि, पुरिसा लज्जंति जे महासत्ता। इयरा पुण अलियपसंसणे वि हियए न मायंति ॥ ३ ॥" ता किं कयाइ समो वि वन्नेण बगो कलहंसचरियाइं अणुगरेइ ?, किं खज्जोओ तुलेइ तरणिमंडलं ?' ति पसंसंतो थूलभद्दमहामुणिं 'इच्छामि अणुसट्ठिं' ति भणिऊण गओ गुरुमूलं। आलोइय-पडिक्कंतो विहरइ। आयरिएहिं वि—वग्घो वा सप्पो वा, सरीरपीडाकरा मुणेयव्वा। नाणं व दंसणं वा, चरणं व न पच्चला भेत्तुं ॥ ४ ॥ भयवं पि थूलभद्दो, तिक्खे चंकम्मिओ न पुण छिन्नो। अग्गिसिहाए वुच्छो, चाउम्मासे न पुण दड्ढो ॥ ५ ॥ एवं दुक्करदुक्करकारओ थूलभद्दो। 'पुव्वं परिचिया उक्कडरागा आसि इयाणिं सड्ढी जाया, अदिट्ठदोसा य तुमे पत्थिय' त्ति उवालद्धो। एवं ते विहरंति। सा य गणिया जहा रहगारस्स दिण्णा, जहा य थूलभद्दस्स गुणे पसंसेइ तहा कहाणयं आवस्सए दट्ठव्वं। जहा थूलभद्देणित्थीपरीसहो अहियासिओ तहा अहियासियव्वो। न उण जहा तेण नाहियासिउ त्ति ॥ अयं चैकत्र वसतस्तथाविधस्त्रीजनसंसर्गतो मन्दसत्त्वस्य भवति अतो नैकस्थानस्थितेन भाव्यम्, किन्तु चर्यापरीषहः सोढव्य इति तमाह—

एग एव चरे लाढे, अभिभूय परीसहे। गामे वा नगरे वावि, निगमे वा रायहाणिए ॥ १८ ॥

व्याख्या—'एक एव' रागद्वेषविरहितः 'चरेत्' अप्रतिबद्धविहारेण विहरेत्, लाढयति—आत्मानं प्रासुकैषणीयाहारेण यापयतीति लाढः 'अभिभूय' निर्जित्य 'परीषहान्' क्षुदादीन्, क्व चरेत्? ग्रामे वा नगरे वा 'अपिः' पूरणे 'निगमे

वा' वणिग्निवासे 'राजधान्यां' वा प्रसिद्धायाम् । उभयत्र वाशब्दाऽनुवृत्तेर्मडम्बाद्युपलक्षणमेतदिति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥
पुनः प्रस्तुतमेवाह—

असमाणो चरे भिक्खू, नेव कुज्जा परिग्गहं। असंसत्तो गिहत्थेहिं, अणिएओ परिव्वए ॥ १९ ॥

व्याख्या—'असमानः' गृहिभिराश्रयामूर्च्छितत्वेनाऽन्यतीर्थिकैश्चाऽनियतविहारादिना असदृशः 'चरेत्' विहरेत् 'भिक्षुः' यतिः, कथमेतत्स्याद्? इत्याह—नैव कुर्यात् 'परिग्रहं' ग्रामादिषु ममत्वबुद्ध्यात्मकम्। आह च—"[1]गामे कुले वा नगरे व देसे ममत्तभावं न कहिंचि कुज्जा ॥" इदमपि कथं स्याद्? इत्याह—'असंसक्तः' असम्बद्धः 'गृहस्थैः' गृहिभिः 'अनिकेतः' गृहरहितः 'परिव्रजेत्' सर्वतो विहरेद्, गृहिसम्बन्धादेरेव ममत्वं स्यादिति भाव इति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥

दृष्टान्तमाह—**कोल्लइरे** नगरे वत्थव्वा **संगमथेरा** बहुस्सुया उज्जुयविहारिणो आणाऽऽराहणुज्जया जहट्ठियउस्सग्गाववायनिउणा आयरिया। दुब्भिक्खे तेहिं संजया विसज्जिया सव्वे। अप्पणा वि तं नयरं [2]नवभागे काऊण विहरंति। थंडिलाइं परिवत्तंति भावओ अनिययविहारत्थं। **भणियं** च—"कालाइदोसओ पुण, न दव्वओ एस होइ नियमेण। भावेण होइ च्चिय, संथारगवच्चयाईहिं ॥ १ ॥" नगरदेवया य तेसिं गुणेहिं आवज्जिया। अन्नया तेसिं सीसो **दत्तो** नाम आहिंडओ चिरेण उदंतवाहओ आगओ। भवियव्वयावसेण परिवाडीए ते तम्मि उवस्सए दिट्ठा। अओ 'नीयवासि' त्ति तेसिं उवस्सए न पविट्ठो, ठिओ अदूरासन्नवत्तिणि कुडीरए। वंदिया भत्तिबहुमाणवज्जं। पुच्छिओ तेहिं साहूण सुहविहाराइपउत्ती। कहिया अवन्नाए। भिक्खावेलाए उग्गाहिऊण पत्तयं लग्गो गुरूणं पिट्ठओ। ते य निस्संगा अडंति उच्चनीयकुलाइं। कालदोसेण य अंतपंताइं पावंति। सो संकिलिस्सइ—[3]कुंढो सड्ढकुलाइं न दंसेइ। तेहिं उच्छुडंकियमुहत्तणओ खरदिट्ठि-

---

१ "ग्रामे कुले वा नगरे वा देशे ममत्वभावं न कथञ्चित् कुर्यात् ॥" २ स्वय क्षीणजङ्घाबलत्वात्। ३ मूर्खः।

त्तणओ नाओ संकिलिट्ठो। संकिलेसरक्खणट्ठा पविट्ठो ईसरसेट्ठिकुले। रेवईया—गहिओ तत्थ दारओ। छम्मासा रोवंतस्स अईया। आयरिएहिं चप्पुडिया कया 'मा रोव' त्ति। तेसिं तं वयणं सोऊण नट्ठा वाणमंतरी। ठिओ रोवंतो। तेहिं तुट्ठेहिं पडिलाभिया परमन्नमोयगाईहिं। तं दाउं विसज्जिओ। सो 'चिरस्स दावियं ममेगं कुलं, अप्पणा विसिट्ठतरेसु जाहि' त्ति चिंतंतो गओ उवस्सयं। आयरिया सुइरं हिंडिऊण अंतं पंतं गहाय आगया, समुद्दिट्ठा। आवस्सए 'आलोएहि' भणिओ। तुब्भेहिं चेव समं हिंडिओ, किमालोएमि ?। धाईपिंडो तुमे भुत्तो। भणइ—'अइसुहुमाइं पि परच्छिड्डाइं पेच्छसि' त्ति पउट्ठो। भणियं च तेण—अहो! अवितहमेयं—"एक्कं पि नत्थि लोयस्स लोयणं जेण नियइ नियदोसे। परदोसपेच्छणे पुण, लोयणलक्खाइं जायंति ॥२॥" नियकुडीरगं गओ। 'एस गुरुं हीलइ' त्ति रुट्ठाए देवयाए सिक्खावणनिमित्तं अड्ढरत्ते वासं अंधयारं च विउव्वियं। सक्करो रेणू खरमारुयवसेण तस्सोवरिं निवडइ। भीओ आयरिए वाहरइ। तेहिं भणिओ—इओ एहिं। सो भणइ—न पेच्छामि अंधयारो त्ति। तेहिं आमुसिऊण अंगुली दाइया। दीवयसिह व्व सा पज्जलिउमाढत्ता। 'दीवओ वि इमेसिं अत्थि' त्ति चिंतंतो देवयाए भणिओ—'हा! पावदुट्ठसेहा! विणट्ठो सि तुमं अज्ज ममाहिंतो, दंसेमि गुरुपडणीयत्तणफलं' ति जंपंतीए तज्जिओ निट्ठुरं देवयाए। भयभीओ निवडिओ चलणेसु आयरियाणं भुज्जो भुज्जो खामेति। मिच्छामि दुक्कडं करेइ। 'न पुणो काहं' ति सरणं ते चेव पडिवज्जइ। सूरीहिं 'मा भायसु' त्ति धीरविओ। उवसंता देवया। आयरिया नवविभागेहिं अप्पणो विहारं कहयंति। तहा—निम्मम निरहंकारा, उज्जुत्ता संजमे तवे चरणे। एगक्खेत्ते वि ठिया, खवंति पोराणयं कम्मं ॥ ३ ॥ एवमाइणा पन्नविंति। ततश्च यथा महात्मभिरमीभिः संगमस्थविरैः चर्यापरीषहः सोढस्तथाऽन्यैरपि सोढव्य इति ॥ यथा चायं ग्रामादिष्वप्रतिबद्धेनाऽतिसह्यते, एवं नैषेधिकीपरीषहोऽपि शरीरादिष्वप्रतिबद्धेनाधिसहनीय इति तमाह—

सुसाणे सुन्नगारे वा, रुक्खमूले व एगओ । अकुकुओ निसीएज्जा, ण य वित्तासए परं ॥२०॥

व्याख्या—'स्मशाने' पितृवने 'शून्यागारे वा' शून्यगृहे वा 'वृक्षमूले वा' वृक्षाधोभूभागे 'एककः' उक्तरूपः 'अकुकुचः' अशिष्टचेष्टारहितो निषीदेत् 'न च' नैव वित्रासयेत् 'परं' अन्यम् । किमुक्तं भवति ?—"[1]पडिमं पडिवज्जिया मसाणे, नो भायए भयभेरवाइं दिस्स । विविहगुणतवोरए य निच्चं, न सरीरं चाऽभिकंखए स भिक्खू ॥ १ ॥" इत्यागममनुसरन् स्मशानादौ एककोऽप्यनेकभयानकोपलम्भेऽपि न स्वयं विभीयात् । न च विकृतस्वरमुखविकारादिभिरन्येषां भयमुत्पादयेदिति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ तत्र तिष्ठतः कदाचिदुपसर्गोत्पत्तौ किं कृत्यम् ? इत्याह—

तत्थ से चिट्ठमाणस्स, उवसग्गाभिधारए । संकाभीओ ण गच्छेज्जा, उट्ठेत्ता अन्नमासणं ॥२१॥

व्याख्या—'तत्र' स्मशानादौ 'से' तस्य तिष्ठतः 'उपसर्गाः' दिव्याद्याः सोपस्कारत्वात् सूत्राणां संभवेयुः तान् 'अभिधारयेत्' किं ममैतेऽविचलचेतसः करिष्यन्ति ? इति चिंतयेत् । 'शङ्काभीतः' तत्कृतापकारशङ्कातस्त्रस्तः 'न गच्छेत्' न यायात् 'उत्थाय' तत्स्थानमपहाय 'अन्यत्' परं 'आसनं' स्थानमिति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥

उदाहरणमाह—हत्थिणाउरे कुरुदत्तसुओ नाम इब्भपुत्तो । तहारूवाणं थेराणं अंतिए पवइओ । बहुस्सुओ समणो कयाइ एगल्लविहारपडिमं पडिवन्नो । सो साएयस्स नयरस्स अदूरसामंते चरिमा ओगाढा पोरिसी, तत्थेव पडिमं ठिओ चच्चरे । तत्थ य एगाओ गामाओ गावीओ हरियाओ तेण ओगासेण नीयाओ । जाव मग्गमाणा [2]कुंढिया आगया । दिट्ठो साहू । तत्थ दुवे पंथा । ते न जाणंति—कयरेण मग्गेण नीयाओ ? । ते साहुं पुच्छंति । सो भयवं न

---

[1] "प्रतिमां प्रतिपद्य स्मशाने, न बिभीयात् भयभैरवाणि दृष्ट्वा । विविधगुणतपोरतश्च नित्यं, न शरीरं चाभिकाङ्क्षते स भिक्षुः ॥१॥"
[2] हृतगवेषकाः ।

वाहरइ । तेहिं पउट्ठेहिं तस्स सीसे मट्टियाए पालिं बंधेऊण चियगाओ अंगारा घेत्तूण सीसे छूढा, गया य । सो भयवं सम्मं सहइ, चिंतेइ य—सह कलेवर ! खेदमचिन्तयन्, स्ववशता हि पुनस्तव दुर्लभा । बहुतरञ्च सहिष्यसि जीव ! हे, परवशो न च तत्र गुणोऽस्ति ते ॥ १ ॥ तेन यथा सम्यक् सोढो **नैषेधिकी**परीषहस्तथाऽन्यैरपि सोढव्य इति ॥ नैषेधिकीतश्च स्वाध्यायादि कृत्वा शय्यामागच्छेत्, तत्परीषहमाह—

उच्चावयाहिं सेज्जाहिं, तवस्सी भिक्खू थामवं । नाइवेलं विहन्नेज्जा, पावदिट्ठी विहन्नइ ॥ २२ ॥

व्याख्या—उच्चाः—शीताऽऽतपनिवारकत्वादिभिर्गुणैरुत्कृष्टाः तद्विपरीतास्तु अवचाः, द्वन्द्वे च उच्चावचास्ताभिः 'शय्याभिः' वसतिभिः 'तपस्वी' तपःकर्त्ता भिक्षुः 'स्थामवान्' शीताऽऽतपादिसहनं प्रति सामर्थ्यवान् 'न' नैव 'अतिवेलां' अन्यसमयातिशायिनीं मर्यादां समतारूपां, उच्चां शय्यामवाप्या—'अहो ! सभाग्योऽहं यस्येदृशी सर्वर्त्तुसुखोत्पादिनी मम शय्या' इति; अवचाऽवाप्तौ वा—'अहो ! मम मन्दभाग्यता येन शय्यामपि शीतादिनिवारिकां न लभे' इति हर्षविषादादिना 'विहन्यात्' लङ्घयेत् । किमित्येवमुपदिश्यते ?, इत्याह—'पापदृष्टिः' दुर्बुद्धिः 'विहन्यते' इति प्राकृतत्वात् विहन्ति इति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥ किं पुनः कुर्यात् ? इत्याह—

पइरिक्कमुवस्सयं लद्धुं, कल्लाणं अदुव पावगं । किमेगरायं करिस्सइ, एवं तत्थऽहियासए ॥२३॥

व्याख्या—"पइरिक्कं" ति स्त्र्यादिविरहितं 'उपाश्रयं' वसतिं लब्ध्वा 'कल्याणं' शोभनं "अदुव" त्ति अथवा 'पापकं' अशोभनं 'किं' न किंचित्सुखं दुःखं वा इति गम्यते, 'एकरात्रं' एकां रात्रिं 'करिष्यति' विधास्यति कल्याणः पापको वोपाश्रय इति प्रक्रमः । कोऽभिप्रायः ?—केचित्सुकृतिनो मणिमयस्तम्भासु सौवर्णादिभित्तिषु विचित्रचित्रासु, तदन्ये तु जीर्णतृणपर्णादिमयीषु कोलोंदुरादिधूलीकलितासु यावज्जीवं वसतिषु वसन्ति, मम तु अद्यैव इयमीदृशी श्वोऽन्या भविष्यति, किमत्र

हर्षेण विषादेन वा ?, मया हि समभावार्थमेव व्रतमादृतम् । 'एवं' अमुना प्रकारेण 'तत्र' कल्याणे पापके वा उपाश्रये 'अध्यासीत' सुखं दुःखं वा सहेत । जिनकल्पिकापेक्षं चैकरात्रमिति, इतरापेक्षया तु कतिपयरात्रीरिति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥

उदाहरणम्—कोसंबीए नयरीए **जन्नदत्तो** नाम धिज्जाइओ । तस्स दो पुत्ता, **सोमदत्तो सोमदेवो** य । ते दो वि निव्विन्नकामभोगा पव्वइया **सोमभूइ**अणगारस्स अंतिए । बहुस्सुया जाया । ते अन्नया सन्नायपल्लिमागया । तेसिं च पियरो **उज्जेणिं** गएल्लया । तहिं च विसए धिज्जाइणीओ वियडमावियंति[1] । ताहिं तेसिं वियडं अन्नेण दव्वेणं मेलेऊण दिन्नं । के वि भणंति—वियडं चेव अयाणंताण दिन्नं । तेहिं तं विसेसमयाणंतेहिं पीयं । पच्छा वियडत्ता जाया ते चिंतिंति—अम्हेहिं अजुत्तं कयं, पमाओ एस, वरं भत्तं पच्चक्खायं ति । ते एगाए नदीए तीरे कट्ठाणमुवरि पाओवगया । तत्थ अकाले वरिसं जायं, नइपूरो आगओ । हरिया वुज्झमाणा य उदगेण समुद्दं नीया । ते य लहरीपेल्लणं पूराऽवहरिय-कट्ठादभिघायं दुट्ठजलयरगसणं सम्मं सहंति । अहाउयं पालियं । सेज्जापरीसहो अहियासिओ समविसमाहिं सेज्जाहिं । एवमहियासियव्वो त्ति ॥ शय्यास्थितस्य कदाचित्तथाविधशय्यातरोऽन्यो वा कश्चिदाक्रोशेद् अतस्तत्परीषहमाह—

अक्कोसेज्ज परो भिक्खुं, ण तेसिं पइ संजले । सरिसो होइ बालाणं, तम्हा भिक्खू न संजले ॥२४॥

व्याख्या—'आक्रोशेत्' तिरस्कुर्यात् 'परः' अन्यो भिक्षुं यथा 'धिग् मुण्ड !, किमिह त्वमागतोऽसीति ?' न "तेसिं"ति सुपो वचनस्य च व्यत्ययात् तस्मै प्रति 'संज्वलेत्' निर्यातनार्थं आक्रोशदानादिभिर्दीप्येत, भावयेच्च—आक्रुष्टेन मतिमता, तत्त्वार्थाऽऽलोचने मतिः कार्या । यदि सत्यं कः कोपः ?, स्यादनृतं किं नु कोपेन ? ॥१॥ किमित्येवमुपदिश्यते ? इत्याह—'सदृशो भवति' तुल्यो जायते संज्वलन् 'बालानां' अज्ञानानाम्, तथाविधक्षपकवत्—यथा कश्चित् क्षपको देवतया

---

[1] मदिरामापिबन्ति ।

गुणैरावर्जितया सततमभिवन्द्यते, उच्यते च—मम कार्यमावेदनीयम् । अन्यदैकेन धिग्जातिना सह योद्धुमारब्धः । तेन च बलवता क्षुत्क्षामशरीरो भुवि पातितस्ताडितश्च । रात्रौ देवता वन्दितुमायाता । क्षपकस्तूष्णीमास्ते । ततश्चाऽसौ देवतयाऽभिहितः—भगवन् ! किं मयाऽपराद्धम् ? । स प्राह—न त्वया दुरात्मनो ममाऽपकारिणः किञ्चित् कृतम् । साऽवादीत्—न मया विशेषः कोऽप्युपलब्धो यथाऽयं श्रमणोऽयञ्च धिग्जातिरिति, यतः कोपाविष्टौ द्वावपि समानौ संपन्नाविति । ततः 'सती प्रेरणा' इति प्रतिपन्नं क्षपकेणेति । उक्तमेवार्थं निगमयितुमाह—"तम्ह" त्ति यस्मात् सदृशो भवति बालानां तस्मान्न प्रतिसंज्वलेदिति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ कृत्योपदेशमाह—

सोच्चा णं फरुसा भासा, दारुणा गामकंटगा । तुसिणीओ उवेहेज्जा, ण ताओ मणसी करे ॥२५॥

व्याख्या—'श्रुत्वा' आकर्ण्य "णमि"ति वाक्याऽलङ्कारे, 'परुषाः' कर्कशाः 'भाषाः' गिरः, दारयन्ति मन्दसत्त्वानां संयमविषयां धृतिमिति दारुणाः ताः, ग्रामः—इन्द्रियग्रामः तस्य कण्टका इव ग्रामकण्टकाः—अतिदुःखोत्पादकत्वेन । तथा चाऽऽगमः—"मुहुत्तदुक्खाओ भवंति कंटया, अओमया ते वि तओ सुउद्धरा। वाया दुरुत्ताणि दुरुद्धराणि, वेराणुबंधीणि महाभयाणि त्ति ॥ १ ॥"[1] "तुसिणीउ" त्ति तूष्णींशीलो न कोपात् परुषभाषी, एवंविधश्च—"जो सहइ हु गामकंटए, अक्कोस पहार तज्जणाओ य ॥"[2] इत्यागमं परिभावयन् 'उपेक्षेत' अवधीरयेत् प्रक्रमात् परुषभाषा एव । कथम् ? इत्याह—न ता मनसि कुर्यात्, तद्भाषिणि द्वेषाकरणेनेति भाव इति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥

उदाहरणमाह—रायगिहे नयरे **अज्जुणओ** नाम मालागारो परिवसइ । तस्स भज्जा **खंदसिरी** नाम । तस्स

---

१ "मुहूर्तदुःखा भवन्ति कण्टका, अयोमयास्तेऽपि ततः सुदुर्द्धराः । वाचा दुरुक्तानि दुरुद्धराणि, वैरानुबन्धीनि महाभयानि इति ॥१॥"

२ "यः सहते खलु ग्रामकण्टकान्, आक्रोशान् प्रहारान् तर्जनाश्च ॥"

रायगिहस्स नगरस्स बहिया **मोग्गरपाणी** जक्खो । **अज्जुणयस्स** कुलदेवया तस्संतियाऽऽरामस्स पंथे चेव । अन्नया **खंदसिरी** भत्तं भत्तारस्स दाउं गया। अग्गाइं कुसुमाइं घेत्तुं घरं गच्छइ । **मोग्गरपाणिघरे** ठिएहिं दुल्ललियगोट्ठिसंतिएहिं छहिं जणेहिं दिट्ठा । ते भणंति—एसा **अज्जुणस्स** भज्जा पडिरूवा, गेण्हामो णं । तेहिं सा गहिया । छ वि जणा तस्स जक्खस्स पुरओ भुंजंति। सो वि मालागारो निच्चमेव अग्गेहिं वरेहिं पुप्फेहिं जक्खमच्चेइ। तद्दिवसं च अच्चेउकामो तत्थ आगच्छइ। ताए भणियं—एसो मालागारो आगच्छइ तो तुब्भे ममं किं विसज्जिहह ?। तेहिं नायं—एयाए इमं पियं। तेहिं भणियं—मालागारं बंधामो। तेहिं सो बद्धो। अवहोडएण जक्खस्सेव पुरओ बंधेऊण पुरओ चेव से भारियं भुंजंति। सा य तस्स भत्तारस्स मोहुप्पाययाइं इत्थिसद्दाइं करेइ । पच्छा सो मालागारो चिंतेइ—एयमहं जक्खं निच्चमेव अग्गेहिं वरेहिं पुप्फेहिं अच्चेमि तहा वि अहमेयस्स पुरओ एवं कीरामि, जइ इत्थ जक्खो कोइ हुंतो तो अहं एवं न कीरंतो बंधिऊण। सुपच्चयं एयं—णत्थि इत्थ कोइ जक्खो। ताहे सो जक्खो अणुकंपंतो मालागारस्स सरीरमणुपविट्ठो। तओ सो तडतडस्स बंधे छेत्तूण लोहमयं पलसहस्सनिप्पन्नं मोग्गरं गहाय अन्नाइट्ठो समाणो ते छ वि इत्थिसत्तमे पुरिसे घाएइ । एवं दिणे दिणे छ इत्थिसत्तमे पुरिसे घाएमाणो विहरइ । जणवओ वि **रायगिहाओ** ताव न निग्गच्छइ जाव सत्त न घाइया।

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं **महावीरे** समोसरिए । न कोइ भएण वंदणवडियाए निग्गच्छइ । **सुदंसणो** सेट्ठी भयवओ गरुयभत्तिराएण 'जं होइ तं होउ' त्ति पत्थिओ वंदणत्थं। दिट्ठो **अज्जुणगेण**। धाविओ उग्गामियमोग्गरो। **सुदंसणो** वि—'अरहंता सिद्धा साहू केवलिपन्नत्तो धम्मो य मे सरणं, भुवणगुरु**महावीरो** य गइ' त्ति भणिऊण—"जइ मे हुज्ज पमाओ, इमस्स देहस्सिमाए वेलाए । आहारमुवहिदेहं, सव्वं तिविहेण वोसिरियं ॥ १ ॥" ति काऊण सागारमणसणं ठिओ **पंचनमोक्कारं** चिंतिंतो काउसग्गं । न तरइ अक्कमिउं । परिपेरंतेहिं भमित्ता परिस्संतो **अज्जुणओ सुदंसण-**

मणिमिसाए दिट्ठीए पलोएइ । जक्खो वि मोग्गरं गहाय पडिगओ । पडिओ अज्जुणओ, उट्ठिओ तं पुच्छइ—कहिं अहं ठिओ ?, किं मए एयं कयं ?, का मम अवत्था ?, न जाणामि नियसरूवं, ता भो ! कहेसु तुमं सुदंसणा ! । कहिओ णेण पुव्ववइयरो—'अहो ! महापावकम्मकारी अहं' ति गओ वेरग्गं । पुणो वि पुच्छिओ—कहिं तुमं पत्थिओ ? । भणइ—सामिं वंदिउं । सो वि गओ । वंदिओ भयवं । निसुओ धम्मो । अभिवंदिऊण य भणियं—भयवं ! कहं मम विसोही भवइ ? । भयवया भणियं—तवचरणाओ । जओ—"हुयासणेण तत्तस्स, कणगस्स जहा मलो । विद्धंसइ तहा पावं, तवेण खलु जंतुणो ॥ २ ॥" इमं सोऊण गहिया भयवओ समीवे दिक्खा । रायगिहे चेव विहरंतो 'सयणमारगो वेरिउ' त्ति अक्कोसिज्जइ लोगेहिं । सो वि सम्मं सहइ । अवि य—अक्कोस-हणण-मारण-धम्मब्भंसाण बालसुलभाणं । लाभं मन्नइ धीरो, जहुत्तराणं अभावम्मि ॥ ३ ॥' सुहपरिणामेण केवलनाणमुप्पन्नं ति । एवमन्यैरपि साधुभिराक्रोशपरीषहः सोढव्यः ॥ कश्चिदाऽऽक्रोशमात्रेणातुष्यन्नधमाधमो वधमपि विदध्यादिति वधपरीषहमाह—

हओ न संजले भिक्खू, मणं पि न पओसए । तितिक्खं परमं णचा, भिक्खुधम्मं विचिंतए ॥२६॥

व्याख्या—'हतः' यष्ट्यादिभिः ताडितः 'न संज्वलेत्' कायतः कम्पनप्रत्याहननादिना वचनतश्च प्रत्याक्रोशदानादिना भृशं ज्वलन्तमिवात्मानं नोपदर्शयेद् भिक्षुः 'मनः' चित्तं तदपि 'न प्रदूषयेत्' न कोपतो विकृतं कुर्वीत । किन्तु 'तितिक्षां' क्षमाम्—"धर्मस्य दया मूलं, न चाक्षमावान् दयां समादत्ते । तस्माद् यः क्षान्तिपरः, स साधयत्युत्तमं धर्मम् ॥ १ ॥" इत्यादिवचनतः 'परमां' धर्मसाधनं प्रति प्रकर्षवतीं 'ज्ञात्वा' अवगम्य 'भिक्षुधर्मं' यतिधर्म्मं यद्वा 'भिक्षुधर्म्मं' क्षान्त्यादिकं वस्तुस्वरूपं वा 'विचिन्तयेत्' भावयेद्, यथा—क्षमामूल एव धर्मः, यच्चास्मन्निमित्तं अयं कर्म उपचिनोत्यस्मद्दोष एवाऽयम्, अतो नैनं प्रति कोप उचित इति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ अमुमेव प्रकारान्तरेणाह—

समणं संजयं दंतं, हणेज्जा कोइ कत्थई। नत्थि जीवस्स नासो त्ति, एवं पेहेज्ज संजए ॥ २७ ॥

व्याख्या—'श्रमणं' तपस्विनं 'संयतं' पृथिव्यादिहननिवृत्तं, एतच्च लाभाद्यर्थं वाह्यवृत्त्यैव संभवेद्, अत आह—'दान्तं' इन्द्रियनोइन्द्रियदमेन 'हन्यात्' ताडयेत् 'कोऽपि' इति तथाविधानार्यः 'कुत्रापि' ग्रामादौ, तत्र किं विधेयम्? नास्ति 'जीवस्य' आत्मन उपयोगरूपस्य 'नाशः' अभावः शरीरस्यैव नाशात्, 'इतिः' पूरणे। 'एवं' स्वरूपार्थे। 'प्रेक्षेत' चिन्तयेत् 'संयतः' साधुरिति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥

उदाहरणम्—सावत्थीए नयरीए **जियसत्तू** राया, **धारिणी** देवी, तीसे पुत्तो **खंदओ** नाम कुमारो। तस्स भगिणी **पुरंदरजसा**। सा **कुंभकारकडे** नयरे **दंडकी** नाम राया तस्स दिन्ना। तस्स य **दंडगिस्स** रन्नो **पालगो** नाम मरुओ पुरोहिओ। अन्नया **सावत्थीए मुणिसुव्वयसामी** समोसढो। परिसा निग्गया। **खंदओ** वि निग्गओ। धम्मं सोच्चा सावगो जाओ। अन्नया सो **पालगमरुओ** दूयत्ताए आगओ **सावत्थिं** नगरिं, अत्थाणमज्झे साहूणमवन्नं वयमाणो **खंदएणं** निप्पट्ठपसिणवागरणो कओ, पओसमावन्नो विहरइ, जाव **खंदओ** पंचहिं जणसएहिं कुमारोलग्गएहिं सद्धिं **मुणिसुव्वयसामिसगासे** पव्वइओ वहुस्सुओ जाओ। ताणि चेव पंचसयाणि सीसत्ताए अणुन्नायाणि। अन्नया **खंदओ** सामिं आपुच्छइ—वच्चामि भगिणिसयासं?। सामिणा भणियं—उवसग्गो मारणंतिओ। भणइ—आराहगा विराहगा? सामिणा भणियं—सव्वे आराहगा तुमं मोत्तुं। सो भणइ—लट्ठं जइ एत्तिया आराहगा। गओ **कुंभकारकडं**। मरुएण जहिं उज्जाणे ठिओ तहिं आउहाणि [1]नूमियाणि। राया वुग्गाहिओ, जहा—एस कुमारो परीसहपराजिओ एएण उवाएण तुमं मारेत्ता रज्जं गिण्हिहित्ति, जइ ते न पच्चओ ता उज्जाणं पलोएहि। आउहाणि पलोइयाणि। ते बंधेऊण तस्स

---

[1] छादितानि।

चेव पुरोहियस्स समप्पिया। तेण सव्वे दिन्नाऽऽलोयणा खामियसव्वसत्ता आऊरियसुहज्झाणा पुरिसजंतेण पीलिया। तेहिं सम्ममहियासियं, तेसिं केवलनाणमुप्पन्नं, सिद्धा य। **खंदओ** वि पासे धरिओ। लोहियचिरिक्काहिं भरिज्जंतो सव्वपच्छिमं खुड्डगमुदिसिय भणियं **खंदगेण**—इमं बालमणुकंपणिज्जं न सकुणोमि पीलिज्जंतं पेच्छिउं ता पढमं मं पीलेह। तेण य तस्स गुरुतरदुहुप्पायणत्थं पेच्छंतस्सेव सो **खुड्डगो** पीलिओ सिद्धो य। **खंदगो** आसुरुत्तो पच्छा जंते पीलिओ नियाणं काऊणं **अग्गिकुमारेसु** उववन्नो। तं पि से रयहरणं रुहिरलित्तं 'पुरिसहत्थो' त्ति काउं गिद्धेहिं **पुरंदरजसाए** पुरओ पाडियं। सा वि तद्दिवसमधिइं करेइ—जहा साहू न दीसंति। तं चऽणाए दिट्ठं, पच्चभिन्नायं कंबलगं, निसिज्जाहिं छिन्नो, ताए चेव दिन्नो। ताए नायं—जहा ते मारिया। ताए खिंसिओ राया—पाव! विणट्ठोऽसि। ताए चिंतियं—पव्वयामि। देवेहिं **मुणिसुव्वयसगासं** नीया। तेण वि देवेण नगरं दड्ढं सजणवयं, अज्जवि '**दंडगारन्नं**' ति भन्नइ। एत्थ तेहिं साहूहिं **वहपरीसहो** अहियासिओ सम्मं। एवमहियासियव्वं। न जहा **खंदएण** नाहियासियं॥ परैरभिहतस्य च तथा-विधौषधादि प्रतिदिवसोपयोगि यतेर्याचितमेव भवति इति **याञ्चापरीषहमाह**—

दुक्करं खलु भो! निच्चं, अणगारस्स भिक्खुणो। सव्वं से जाइयं होइ, णत्थि किंचि अजाइयं ॥२८॥

व्याख्या—दुःखेन क्रियत इति 'दुष्करं' दुरनुष्ठानं, 'खलुः' विशेषणे निरुपकारिण इति विशेषं द्योतयति। 'भो' इति आमन्त्रणे 'नित्यं' सर्वकालं यावज्जीवमित्यर्थः, अनगारस्य भिक्षोः किं तद् दुष्करम्? इत्याह—यत् 'सर्वम्' आहारोपकरणादि, 'से' तस्य याचितं भवति, नास्ति 'किञ्चित्' दन्तशोधनाद्यपि अयाचितमिति सूत्रार्थः॥ २८॥ ततश्च—

गोयरग्गपविट्ठस्स पाणी णो सुप्पसारए। सेओ आगारवासो त्ति इति भिक्खू न चिंतए ॥२९॥

व्याख्या—गोचरः—भिक्षाचर्या तस्याग्रं—गोचराग्रम्, एषणाशुद्ध्याहितया प्रधानगोचर इत्यर्थः, तत्प्रविष्टस्य 'पाणिः'

हस्तः 'नो' नैव 'सुप्रसारकः' सुखेन प्रसारयितुं शक्यः, कथं हि निरुपकारिणा परः प्रतिदिनं प्रणयितुं शक्यः ?। उत्तरस्य इतिशब्दस्याऽत्र योजनाद् 'इति' अतो हेतोः 'श्रेयान्' प्रशस्यः 'अगारवासः' गार्हस्थ्यम्, तत्र हि न कश्चिद् याच्यते स्वभुजार्जितं च दीनादिभ्यः संविभज्य भुज्यते 'इति' एतद् भिक्षुर्न चिन्तयेद्, बहुसावद्यो हि गृहवासः कथं श्रेयान्? इति सूत्रार्थः ॥२९॥

उदाहरणम्—अत्थि **बारवई** नाम नयरी। सा य देवनिम्मिया सव्वकंचणमया सयलमहाविभूईसमिद्धा। तत्थ **वासुदेवो** राया भरहद्धचक्कवट्टी परिवसइ। तस्स **बलदेवो** भाया **जरकुमारो** य। ते य दो वि जेट्ठा। **वसुदेवो** य एसिं पिया, तस्स **जरा** देवी, तीसे पुत्तो त्ति **जराकुमारो**। ते य **संबपज्जुन्नाइ**अद्धुट्ठकुमारकोडिसहिया अणेयविलासिणीसयसहस्सपरिवुडा जहाचिंतियपडिपुन्नमणोरहा रज्जं भोए य भुंजंता चिट्ठंति। अह अन्नया **अरिट्ठणेमि**सामी भयवं अरहं सव्वन्नू भवियजणविबोहणत्थं तत्थाऽऽगओ। कयं देवेहिं समोसरणं। आगया य चउनिकाइया देवा जायवा **वासुदेवो** य। कहिओ भयवया धम्मो। तओ धम्मकहाऽवसाणे **वासुदेवेण** भणियं—भयवं! इमीए धण-कणय-रयण-जणवय-रह-तुरयसमिद्धाए देवनिम्मियाए **बारवईए** जायवकुलस्स मज्झं च कस्स सयासाओ केण वा निमित्तेण विणासो होहिइ ?। भयवया भणियं—सुण नराहिव! अत्थीह **दीवायणो** परिव्वायओ। सो य मज्जपाणमत्तेहिं **संबाइकुमारेहिं** अवमाणिओ **बारवई** विणासिहि त्ति, जायवकुलस्स अंतं काहिइ। सो य पुव्वं तावसाऽऽसमे **सोरियनयरस्स** बाहिं **परासरो** नाम तावसो आसि। तेण एक्का अविणीया कन्ना पाविया। तं गहेऊणं **जउणानदीदीव**मागओ त्ति तेण य **दीवायणो** जाओ त्ति। सो य बंभचारी छट्ठकालभोई तवं चरंतो तत्थ निवसइ। तेण य निसुयं, जहा—भगवयाऽ**रिट्ठनेमि**सामिणा सव्वन्नूसव्वदरिसिणा वागरियं—'किर मभाओ **बारवईए** जायवाणं च विणासो होहिइ तं दुट्ठमिणं कहमेयं करिस्सामि ?' त्ति चिंतिऊण वणंतरे पडिगओ। जं च तुमे नियमरणकारणं पुच्छियं तं निसामेह—जो एस ते जेट्ठो

भाया वसुदेवस्स जरादेवीए जाओ जरकुमारो नाम, एयाओ ते मच्चू भविस्सइ । ततो जायवाणं जरकुमारम्मि सविसाया सोएण निवडिया दिट्ठी । जरकुमारेण चिंतियं—'अहो! कट्ठं कट्ठयरं ति, कहमहं वसुदेवपुत्तो होइऊण सयमेव कणीयसं भायरं विणासेहामि ?, अहो !!! महापावं ति चिंतिऊण आपुच्छिऊण पणमिऊणं च जायवजणं जणद्दण-रक्खत्थं जरकुमारो गओ वणवासं । तओ गए जरकुमारे हरिपमुहा जायवा सुन्नमिव मन्नंति अप्पाणं । तओ पणमिऊण भयवंतं रिट्ठनेमिं सव्वे वि जायवा संसारस्स चिंतंताऽणिच्चयं विसेसओ वारवईए जायवकुलस्स य पविट्ठा पुरिं । पविसि-ऊणं च नयरे घोसावियं वासुदेवेण—जहा सिग्घं सुराइयं मज्जं कायंबवणगुहाए नीणेह । भगवया रिट्ठनेमिसामिणा कहियं—जहा मज्जप्पसंगेण कुमारा दीवायणरिसिं खलियारिहंति, सो कुविओ वारवइं विणासेहि त्ति । तओ जहा-णत्तं किंकरेहिं कयं सव्वं । असेससुराइजायं कायंबवणे सिलाकुंडेसु पक्खित्तं कयंबवणसंच्छन्नं ति तेण कायंबरी-गुहा । सुरा वि कायंवरी तेण भन्नइ । एवं च वट्टमाणे काले वलदेवस्स भाया सिद्धत्थो नाम, सिणेहेण य तस्सेव सारही महुरं भणिउमाढत्तो—जहा भयवया कहियं—जम्मजरामरणाउरो एस संसारो खणपरिणामो य विसेसओ अम्हाणं ति, ता विसज्जेह भगवओ समीवे सामन्नमणुचरामि त्ति । वलदेवेण य निच्छयं नाऊण भणियं—एवं ति, किंतु वसणे कहंचि अहं तए पडिवोहियव्वो त्ति। 'एवं' ति सिद्धत्थो भणिऊणं आपुच्छिऊण य सयणवग्गं गंतूणं च भगवओ समीवे पव्वजमब्भुवगओ । काऊणं च महातवच्चरणं छम्मासमेत्तेण गओ देवलोगं । इओ य कायंबरीगुहाए सिलाकुंडे सुरा सा हेमंताइणा छम्मासेण सुट्ठुपक्करसा जाया । सच्छा साउरसा पवरा हिययसुहकरा कक्केयणसमप्पभा । इओ य संवकुमारसंतिओ लोद्धयपुरिसो हिंडंतो गओ, तत्थ पेच्छए य तं सुरं । तुट्ठो य आसाइउं पयत्तो । जाव अइसा-उरस त्ति अंजलीहिं घुंटिया तेण । पलोइया मयगणा । जाव ते वि तेण सीयलसच्छसुसायमज्जरसेण मत्ता निब्भया

कीलंति । तओ तेण **संबकुमारस्स** निवेइयं । तओ गओ **संबकुमारो** । दिट्ठा य तेण वारुणी । पाऊणं च **संबेण** चिंतियं—किं मे जुत्तं जं कुमारेहिं विणा किंचि सुहं अणुहविज्जइ ?, ता सुए आणेमि कुमारे । आणिया तेणं दुदंतकुमारा **कायंबरी**-गुहासमीवं । दिट्ठा य तेहिं सुंदरा सुरा, दिन्ना य तेहिं किंकराण आणत्ती—जहा एयं आणेह वारुणिं । आणीया य तेहिं । गया य विविहतरुकुसुमाऽऽमोयसोहियं **रमणिज्जुज्जाणं** । भणियं च **संबेण**—भो भो कुमारा ! कह कह वि छम्मासेण एसा सुरा आसाइया ता जहिच्छं पियह त्ति । पीया य तेहिं । तओ तीए मएण गायंति नच्चंति परोप्परमालिंगंति । कीलंता य गया **गिरिवरुद्देसं** । तत्थ परिसक्कंतेहिं दिट्ठो तवमणुचरंतो **दीवायणो** रिसी । तओ भणिउमारद्धा—अहो ! एस सो दुरप्पा जो भगवयाऽ**रिट्ठनेमि**सामिणा जिणिंदेण **बारवइ**विणासगो समाइट्ठो, तओ इमं पावं निक्कारणवेरियं किं न तालेमो ?। तओ ते रोसेण दंतदट्ठाधरोट्ठा पायतलमुट्ठिचवेडाघाएहिं निरवराहं **दीवायण**रिसिं घाइउमारद्धा ताव जाव किच्छप्पाणोवगओ पडिओ धरणीयले । घाएऊणं च गया **बारवइं** । **वासुदेवस्स** वीसंभणीयनियपुरिसेहिं जहा-वत्तं सव्वं कहियं । **कण्हेण** चिंतियं—अहो ! दुदंतया कुमाराणं, अहो ! अदीहनिरूवित्तणं जोव्वणस्स, ता किमंग ! जीवि-यभूयाण इमाण कीरइ ? त्ति । गओ **बलदेव**सहिओ अणुणेउं **दीवायणमुणिं** । दिट्ठो य **दीवायणो** कोवेण फुरियाहरोट्ठो । कालोचिएणं च सम्माणेणं सम्माणिऊण भणिओ—भो भो महातावसरिसि ! कोहो सव्वगुणविणासो, अओ महासत्ता दमेरया न कोहस्स वसमुविंति, तहा अन्नाणमज्जप्पमत्तबालावराहं न महासत्ता गणिंति, ता अम्हाण खमसु कुमार-दुच्चेट्ठियं ति । इय भणिए वि **दीवायणो** जाहे रोसं न मुंचइ ताहे **बलदेवेण** संलत्तं—भो नराहिव ! अलं पयत्तेणं, जं इमिणा चिंतियं किं पि तं करेउ, किमन्नहा होइ जिणिंदभासियं ?। तओ **दीवायणेण** पलत्तं—भो नरीसर ! तालिज्जमाणेण मया महंती पइन्ना कया, जहा दो तुब्भे मोत्तूण सुणयस्स वि **बारवइ**विणासे ण मोक्खसंभवो अत्थि, ता न जिण-

वयणमलियं, नावि मम पइन्ना अन्नह त्ति, ता गच्छह किं वो विचारिएणं ? । तओ महासोयसंतत्ता विमणसा वासुदेव-वलदेवा गया नयरिं । दीवायणवयणं च सयलाए नयरीए वित्थरिउमारद्धं । वीयदिवसे य घोसावियं—भो भो नय-रीजणा ! तत्रोववासनिरया वलिपुप्फगंधधूयहत्था जिणवंदणनमंसणरया होह, नयरीए परिणामो एरिसो भयवया कहिओ त्ति । एत्थंतरे य भयवं पुणरवि अरिट्ठनेमिसामी विहरंतो आगओ रेवयम्मि समोसढो । जायवा गंतूण भयवंतं वंदिऊण नियएसु ठाणेसु सन्निविट्ठा । धम्मकहाऽवसाणे य अणिच्चयाए संसारस्स संवेगमावन्ना पज्जुन्न-निसढ-सुय-सारण-संवपमुहा कुमारा भयवओ सयासे पवइया । रुप्पिणी वि पुवकम्मभउविग्गा वासुदेवं भणिउमा-रद्धा—महानरिंद ! एरिसी संसारपरिणई विसेसओ जायवकुलस्स, ता विसज्जेह ममं पवयामि त्ति । तओ कन्हेण वाहसमुप्पुन्ननयणजुयलेण कहकहवि किच्छेण रुप्पिणी विसज्जिया, अवराहिं पवररायदुहियाहिं सह पवइया । जायवा वंदिऊण रिट्ठनेमिं सामिं महासोयगहिया पविट्ठा वारवइं । वासुदेवो वि रुप्पिणिविरहे विगयसिरिं पिव मन्नइ अप्पाणं । भयवं पि सवन्नू गओ भवियविवोहणत्थं अन्नत्थ । वसुदेवनंदणेण वि वीयवारं पि घोसावियं नयरीए, जहा—भो जायवा ! भो पुरजणा ! सुहलालिया ! महंतं दीवायणभयं समुट्ठियं ता विसेसेण धम्मनिरया होह, पाणाइवाय-मुसा-वाय-परदवहरण-परदारसंग-परिग्गहे जहसत्तिओ विवज्जेह, आयंविलचउत्थछट्ठऽट्ठमदसमदुवालसाइतवमणुट्ठह, पयत्तेण य देवसाहुपूयापरायणा होह । तेहिं वि 'तह' त्ति पडिवन्नं हरिवयणं । दीवायणो वि दुम्मई अईवदुक्करं वालतवमणु-चरिऊण वारवइविणासे कयनियाणो मरिऊण समुप्पन्नो भवणवासी देवो अग्गिकुमारेसु । संभरियं च जायववइरं । आगओ य वारवइविणासणनिमित्तं जाव न सो पहवइ । जओ सवो चेव जणवओ तवोवहाणनिरओ देवयावंदण-ऽच्चणपरो मंतजावपरायणो न परिभविउं चाइज्जइ । एवं दीवायणो छिद्दन्नेसी अंतरट्ठिओ अच्छइ ताव जाव गयाइं

वारस वरिसाइं। तओ लोएण चिंतियं—अहो! निज्जिओ निप्पहो पडिहयतवो **दीवायणो** कओ? त्ति। निब्भओ **बार-वईजणो** पुणरवि कीलिउमाढत्तो। **कायंबरीपाणमत्तो** रइपरायणो जाओ। तओ सो **अग्गिकुमाराहमो** छिड्डं लहिऊण विणासेउमारद्धो। उप्पाया य बहुरूवा समुप्पन्ना। तओ सो **अग्गिकुमारो** संवत्तयवायं विउव्विऊण जुयंतसरिसं कट्ठतण-पत्तसंघाए पलायंतजणवए य महारवं करिंते पुरीए अब्भिंतरे पक्खिवइ। पज्जालिओ महंतो भीसणो जलणो। पुणो पुणो देवाहमो उज्जाणेहिंतो तरुकट्ठलयावल्लितणाईणि पक्खिवइ। घरंघराओ धूमग्गिणा भीसणेणं गंतुं न तीरए। सव्वपएसेसु य पुरी **दीवायण**खित्तपावएणमणाहा डज्झए। समंता पासाया नाणामणिरयणकणयसोहिया य फुट्टंता तडत्ति विसट्टंति महीयले। मेस-गय-वसह-तुरय-खरोट्टपसुपक्खिगणाणं च अग्गिणा डज्झमाणाणं महंतो दारुणो सद्दो संभूओ। जायव-जणा य पिययमाबाहुसमालिंगिया डज्झंति। हाहारवं सुदारुणं कुणंति रोयंतीओ तयंगणाओ। तओ **बलदेव-वासुदेवा** दट्ठूणं डज्झमाणिं **बारवइं** अक्कंदकयरवा पिउणो घरमुवागया। सिग्घं च **रोहिणिं देवइं** पियरं च रहं समारोवेऊण जया तुरयवसभा जुत्ता हुयासणेण परिडज्झमाणा न सक्कंति रहवरं समाकरिसिउं, तया सयमेवाऽऽयड्ढिउं पयत्ता। एत्थंतरे 'हा महाराय **कण्ह**! हा **राम**! हा पुत्त! हा वच्छ! हा नाह!' त्ति पयत्ता सव्वघरेसु करुणा समुल्लावा। तओ **बलदेव-कण्हेहिं** तुरियतुरियं गोपुरद्दारं जाव नीया दो वि रहा इंदकीलेणं च संरुद्धा। तओ तामिंदकीलं पाएण **बलदेवो** जाव चुन्नेइ ताव जलणेणं तं दुवारं जलिउमाढत्तं। एत्थंतरे **दीवायणेण** संलत्तं—भो! मया पुव्वमेव भणियं—'जहा दो तुब्भे मोत्तूण अन्नस्स मोक्खो नत्थि' त्ति मे पइन्ना। तओ **वासुदेवेण** पायतलाहयं कवाडमेक्कं धरणी-यले निवाडियं बीयं च जालावलीपलित्तं **रामेण**। तओ **वसुदेवेण रोहिणीए देवईए** य भणिया—पुत्तया! तुब्भेहिं जीवमाणेहिं जायवकुलस्स पुणरवि समुन्नई भविस्सइ, ता तुरियं तुरियं निग्गच्छह त्ति। तओ मायापिउवयणेण कलुणं

रुयंता विणिग्गया जायवुत्तमा । बाहिरियाए भग्गुज्जाणे ठिया पेच्छंति बारवइयं डज्झमाणिं पुरवरिं । दीवायणेण वि सयलाइं दुवाराइं देवसत्तीए घट्टेऊण विसेसेण पज्जालिया नयरी । एत्थंतरम्मि रामस्स पाणवल्लहो पुत्तो कुज्जवारओ नाम बालकुमारो चरिमदेहधरो, सो य निययभवणुत्तमंगे समारुहिऊण भणइ—भो भो सुणंतु समासन्नदेवयजणा ! रिट्ठनेमिसामिणो जिणंदस्स सीसो हं समणो निम्ममो दंतो सव्वभूयदयावरो, तं भयवओ जइ सच्चं वयणं—'जहा तुमं चरिमदेहो मोक्खं गमिस्ससि' त्ति, ता किमेयं ? ति भणिए उवट्ठिया जंभया देवा । तेहिं उक्खित्तो जलंतभवणाओ नीओ य पल्हवदेसं[1] जिणसमीवम्मि । कण्हस्स य सोलसदेवीसहस्सेहिं कयं समभावेण अणसणं तया । तहा सव्वासिमेव जायवमहिलाणं जलणभएण धम्मपरायणाण भत्तपच्चक्खाणमासी । एवं सट्ठिं बावत्तरिं च कुलकोडीओ दीवायणेण नयरीए दड्ढाओ । एवं किल छम्मासेहिं दड्ढा तेण बारवई । पुणो वि पच्छिमसमुद्दम्मि परिप्पाविया । इयरे दो वि बलदेव-वासुदेवा महासोयसमाउलमणा डज्झंति बारवइं पुरिं पिच्छंता परोप्परं । बाहप्पुयच्छा पलोयंता चिंतंति य— अहो ! असारया संसारस्स, अणिच्चया जीवलोयस्स, दारुणया विहिपरिणामस्स; अवि य—धारिज्जइ इंतो सायरो वि कल्लोलभिन्नकुलसेलो । न हु अन्नजम्मनियकम्मनिम्मिओ दिव्वपरिणामो ॥१॥ विहिणो वसेण कज्जं, जयम्मि तं किं पि दारुणं पडइ । जं न कहिउं न सहिउं, न चेव पच्छाइउं तरइ ॥ २ ॥ बुद्धीए पुरिसयारेण मंततंतेहिं देवसंघेहिं । न य केणइ इह भुवणे, वारिज्जइ दिव्वपरिणामो ॥ ३ ॥ तओ कण्हेण भणियं—कत्थऽम्हे सोयाउरा सव्वबंधवसयणदारविप्पमुक्का मया इव भयवुण्णलोयणा गच्छामो ? । रामेण भणियं—अम्ह बंधवा सइसव्वविक्कमधणा पंडुसुया अत्थि, ताण दक्खिणसमुद्दसंठियं महुरापुरिं गच्छामो । कण्हेण भणियं—ते मया दोवइसमाणयणकाले महागंगासमुत्तरणे अग्गओ गएहिं 'रहो न

---

1 अनार्यदेशं ।

पेसिओ[1] त्ति रोसेण सव्वस्सहरणा'काऊण निद्धाडिया, ता कहमियाणिं ताण पुरिं गच्छामो ? । बलदेवेण भणियं—ते महापुरिसा अम्हाणमेव कुले समुप्पन्ना परमबंधवा न ते परिभवबुद्धीए पलोएहिंति, न नीयकम्मो वि घरे समागयाण निट्ठुरं समायरइ । तओ कण्हेण 'एवं' ति पडिवन्नं । पत्थिया ते पाएहिं चेव पुव्वदिसिमंगीकाऊण गूहमाणा सरीरकंतिं । सुरट्ठादेसं च समुत्तरिऊणं सोइंता बारवइं बंधवजणं च पत्ता हत्थिकप्पपुरवरस्स बाहिं । भणिओ य कण्हेण बलदेवो—जहा तण्हाच्छुहाओ ममं बाहिंति । तओ बलदेवेण भणियं—एस गच्छामि तुरियं तुह भत्तपाणनिमित्तं, तुमे वि अप्पमत्तेण इह अच्छियव्वं, जइ मम गयस्स कोइ अवाओ होज्ज एयम्मि पुरे ता महासद्दं सोऊण तए आगंतव्वं । एयं भणिऊण गओ बलदेवो हियएण समुव्वहंतो वासुदेवं, पत्तो य हत्थिकप्पं नयरं । तत्थ य धयरट्ठपुत्तो अच्छदंतो नाम राया परिवसइ । पविट्ठो बलो सिरिवच्छं नियवत्थेण समोच्छाइऊणं । जाओ य तत्थ लोयवाओ—जहा उप्पायग्गिणा बारवई सबलदेव-केसवबंधवजणा समंतओ दड्ढा । तओ बलदेवं पमाणेणाहियं सुरूवं च दट्ठूणं जणो परं विम्हियमुवगओ भणइ—अहो ! पमाणं, अहो ! रूवसंपया, अहो ! मयलंछणस्स विय कंतिसोमया । एवं सलाहिज्जंतो बलो गओ पूइयावणं । अंगुलेयगं दाऊण गहियं पहाणभक्खं, हत्थकडयं च दाऊण गहिया पसन्ना । तओ निग्गंतुं पयट्टो । गओ सो पुरद्दारं । इओ य बारारक्खियपुरिसेहिं निवेइयं रन्नो—जहा को वि बलदेवाणुकारी पुरिसो चोरो व्व परधणवियण्हो दाऊण कडयं अंगुलेययं च भक्खपाणं गहेऊण निग्गच्छइ त्ति । तओ अच्छदंतेण राइणा तुरियतुरियं ससंकेण नियवलं पेसिउं जुज्झिउं च रामेण सममारद्धं । कया रामेण कण्हस्स महासद्दरूवा जुद्धसन्ना । भक्खपाणं च मोत्तूण समासन्नहत्थिं समारुहिऊणाऽच्छदंतबलं चुण्णेउमारद्धो । ताव य जणद्दणो

1 मदिरा ।

वि झत्ति समागओ। भंजिऊणं च गोपुरकवाडाइं गिण्हिऊण महाफलिहं तं अच्छदंतबलं चुन्नेऊण कओ अच्छदंतो वसे। भणियं च णेहिं—अरे दुरायार! किमम्हाण बाहुबलं पि गयं? ता भुंजसु निहुओ सरज्जं ति परिचत्तो अम्हेहिं। 'एस वइयरो' त्ति भणिऊण गया वणसंडमंडियमुज्जाणं। तत्थ य समागलंतंसुपप्पुयलोयणा 'नमो जिणाणं' ति भणिऊण समासाइउमारद्धा तमन्नपाणं। चिंतियं च णेहिं—अहो! तहनाम भुंजिऊण एवं पि परिभुंजिज्जइ त्ति, परं दुद्धराओ छुहापिवासाओ, अहवा किमित्थ सोएण? जओ वन्नियं भगवया चेव—भवम्मि सव्वभावाणमणिच्चत्तणं। तओ किंचि जिमिऊण कयायमणकम्मा दक्खिणाभिमुहं गंतुं पयत्ता। पत्ता य कोसुंबारन्नं नाम वणं। तओ मज्जपाणाओ सलवण-भत्ताओ गिम्हकालाओ महासेयसंभवाओ महासोयाइसयाओ पुन्नक्खयाओ य वासुदेवो महातण्हाए गहिओ। भणियं च णेण—भाय! भाइवच्छल! तण्हाए मम मुहं परिसुसइ, न समत्थो सीयलवणं जाव गंतुं। तओ बलदेवेण भणियं—अइपाणवल्लह! तुमं ताव पायवच्छायाए वीसममाणो इह चिट्ठ जाव अहं तुह निमित्तं जलमाणेमि। तओ कोसेय[1]वत्थेण अप्पाणं समोच्छाइऊण जणद्दणो पायं च जाणुवरि काऊण सोविउमारद्धो। भणियं च बलदेवेण—हिययवल्लह! अप्प-मत्तेण तुमे अच्छियव्वं। भणियाओ य वणदेवयाओ—'एस मे भाया सयलजणवल्लहो, विसेसओ मम दुहियहिययस्स, ता रक्खियव्वो तुम्हाणं सरणागओ' त्ति भणिऊण गओ सलिलनिमित्तं हली। एत्थंतरे य वाहवेसाणुकारी धणुवावडहत्थो दीहरपलंबंतकुच्चधरो वग्घचम्मपाउओ मयमारणनिमित्तं तमुद्देसमागओ जरकुमारो। तेणं च समारोविऊण धणुवरं समायड्ढिऊण निसियबाणं दूरओ चेव 'हरिणजुवा एस चिट्ठति' त्ति पायतले मम्मपएसे विद्धो जणद्दणो वेगेणं च समुट्ठि-ऊणमिणं भणिउमारद्धो—केण भो! विणाऽवराहेण पायतले एवमहं विद्धो? न मए अविन्नायवंसो को वि हयपुव्वो

[1] कोसेअ० कौशेय– रेशमीवस्त्र।

पुरिसो त्ति, ता सिग्घमेव गोत्तमप्पणो कहेउ। तओ जरकुमारेण कुडंगंतरट्ठिएणं चिंतियं—न एस हरिणो, पुरिसविसेसो कोइ एसो गोत्तं च महं पुच्छइ, ता कहेमि से नियगोत्तं। तओ भणियं कुमारेण—भो! अहं हरिवंससंभवो वसुदेवस्स जराए देवीए पुत्तो पुहवीए एक्कवीरस्स हरिणो जेट्ठो भाया जरकुमारो नाम, भयवओ रिट्ठनेमिजिणंदाओ सोऊण 'जणद्दणस्स जराकुमाराओ मच्चु' त्ति वयणमहं बंधुवग्गं परिच्चएऊण वणंवणेण परिहिंडामि, गयाइं च बारस वरिसाइं ति, तं तुब्भे वि परिकहेह के तुब्भे? त्ति। तओ कण्हेण भणियं—एहि एहि पियसहोयर! सो हं जणद्दणो भाया तुह बलदेवस्स य वासुदेवो कणीयसो, तुमं च मह पाणसंरक्खणत्थमिहमागओ जाव निप्फलो एस परिस्समो जाओ, ता तुरियमागच्छ। तओ जराकुमारो जणद्दणं समासंकंतो समागओ। दिट्ठो तहाविहो कण्हो। तओ सो अंसुसमुप्फुन्नलोयणो जरकुमारो हाहारवं करंतो—हा हउ त्ति, धी दुरप्पा हं, कुओ तमिह पुरिससद्दूल! आगओसि? किं दीवायणेण दड्ढा बारवई? नट्ठा न व त्ति जायवजणा?। तओ कण्हेण सयलं जहादिट्ठसुयं से कहियं। ततो जरकुमारो पलावे काउमारद्धो—अहो! मए पावेण कयं कण्हस्स आतित्थकरणिज्जं, तं कत्थ गच्छामि?, कत्थ गओ सुगओ भविस्सामि?, भायघाययं को मं पेच्छिउं पि सक्केहिति? जाव एस लोगो धरइ नामं च तुह केसव! ताव महं पावकारिणो गरहा सुट्ठु होहिति त्ति वणवासो अब्भुवगओ जाव मए निग्घिणेण विवरीयं समायरियं, कत्थ ते राइणो? कत्थ वा ताइं विलासिणिसहस्साइं? कहिं वा जणद्दण! ते कुमारसमूहा?। तओ कण्हेण भणियं—भो नरिंद! जरानंदण! कहियमेव भगवया रिट्ठनेमिसामिणा जिणिंदेण—जहा संसारे सव्वाणं सत्ताणं नियकम्मदोसेण सुलहाइं चेव वसणसहस्साइं, अवि य—जं जेण किं पि विहियं, सुहं च दुक्खं च पुव्वजम्मम्मि। तं सो पावइ जीवो, वच्चइ दीवंतरं जइ वि ॥ १ ॥ जं जेण कयं कम्मं, अन्नभवे इहभवे व सुहमसुहं। तं तेण पावियव्वं, निमित्तमित्तं परो होइ ॥ २ ॥ ता

मा कुण उव्वेयं, न तुममेत्थमवरज्झसि, कम्मं चेवाऽवरज्झइ, न य भवइ अन्नहा जिणभासियं ति, ता तुमं कोत्थुभमणिं मह वच्छत्थलसंठियं गहेऊण गच्छ पंडवसयासं, साहेयव्वो तए एस वुत्तंतो, भणियव्वा य मम वयणेण—जहा दोवइसमाणयणकाले अग्गओ समागएहिं मह सामत्थपरिक्खणनिमित्तं रहो न पेसिओ त्ति मए सव्वस्सहरणा काऊण निव्वाडिया तं खमियव्वो ममावराहो, खमापहाणा हि सुपुरिसा हवंति विसेसओ बंधवजण त्ति। तओ सुट्ठु गंतुं न ईहए जरकुमारो। तओ कण्हेण भणियं पुणो—महाभाग! गच्छ सिग्घं, जाणासि चेव ममोवरि सिणेहपरायणं बलदेवं, मम तण्हावुच्छेयनिमित्तं सलिलमन्नेसिउं गतो, आगतो य मं पेच्छिऊण मरणावत्थं तुमं वावाएहि त्ति, ता गच्छ गच्छ तेहिं चेव पएहिं तुरियं तुरियं। तओ पायतलाओ वाणमुद्धरिऊण गतो जरकुमारो। वासुदेवो वि वेयणासमुग्घायं गतो नमोक्कारं करेउमारद्धो—नमो परमपूयाऽरहाणं अरहंताणं, नमो सुहसमिद्धाणं सिद्धाणं, नमो पंचविहायारमायरंताणं आयरियाणं, नमो सज्झायज्झाणरयाणं उवज्झायाणं, नमो मोक्खसाहयाणं साहूणं, नमो रिट्ठनेमिणो जिणिंदस्स, जो सयलसंगपरिच्चयणं काऊण निक्खंतो महामुणी। तओ तणसंथारं रइऊण समोच्छाइऊण वत्थेण सरीरमप्पणो वीरसयणिज्जमुवागओ चिंतिउमारद्धो—धन्ना ते संब-पज्जुन्न-निरुद्ध-सारणपमुहा कुमारा जायवजणा य रुप्पिणिपमुहाओ देवीओ, जे सव्वसंगपरिच्चायं काऊण भगवओ समीवे निक्खंता, अहं पुण दुक्खभागी अकयतवचरणो मरामि त्ति। आउयपज्जवसाणे य विसुमरियसुहभावो—'अहो! अकारणवेरिणा दीवायणेण नयरीए जायवकुलस्स य एक्कपए च्चिय खओ कओ त्ति, ता महापावो खु सो निहंतव्वो' त्ति असुहपरिणामपरिणओ कालं काऊण वरिससहस्समेगं जीविऊण गओ तइयाए पुढवीए नारओ समुप्पण्णो। बलदेवो वि वेगेण सलिलं नलिणीपत्तपुडए गहिऊण विवरीयसउणपक्खलिज्जंतो कण्हसमीवमागओ। ठविऊण

१ कौमारत्वे षोडशाब्दानि विष्णोः, षट्पञ्चाशन्मण्डलित्वे जये तु। वर्षाण्यष्टाऽथो नवाऽगुः शतानि, विंशान्युच्चैरर्द्धचक्रित्वकाले ॥१॥

सलिलं चिंतेइ—'पसुत्तो एसो' त्ति सुयउ ताव एस मे हिययनंदणो, पच्छा सुहविबुद्धस्स पयच्छिस्सामो से जलं। नेहेण समाउलमणो न याणइ मओ त्ति। तओ किंचि कालं पडिवालिऊण **बलदेवो** समासन्नो नियच्छए **कण्हं** कसिणमच्छियाहिं परिगयं। दट्ठूणं च भीओ **हली** मुहाओ वत्थमवणेइ। तओ 'हा! मओ' त्ति मुच्छाए पडिओ धस त्ति धरणीयलम्मि। पच्चागयचेयणेण य महंतो सीहनाओ कओ तहा जहा सावयकुलं वणं च कंपिउमारद्धं। संलविऊणं चाऽऽरद्धो—जेण मे एस भाया हिययवल्लहो पुहईए एक्कवीरो निग्घिणेण दुरप्पणा वावाइओ सो मे जइ सच्चं सुहडो तो देउ दंसणं। कहं वा सुत्ते पमत्ते वाउले वा पहरिज्जइ? ता नूणं सो पुरिसाहमो न सप्पुरिसो। एवमुच्चसदेणं भणंतो **बलो** वणं समंतओ हिंडेऊण पुणो वि **गोविंद**पासमुवागओ। समागंतूणं च उच्चसद्देणं रोविउं पयत्तो—हा मह भाउय! हा **जणद्दण**! हा सुहड! हा महारह! हरियंद! किं किं ते रोयामि?, किं सोहग्गं? किं वा धीरत्तणं बलं वन्नं रूवं वा?, भणसि य पिओ मे **बलो** भाया ता किमेयं विवरीयत्तणं? जेण मे वायं पि न देसि, किं वा तए विरहिओ एगागी करेमि मंदभग्गो? ता कत्थ गच्छामि? कत्थ चिट्ठामि? कस्स कहेमि? कं पुच्छामि? कं सरणमुवेमि? कमुवलभामि? कस्स रूसामि? सव्वहा समत्तो मे जियलोओ, भो भो वणदेवयाओ! किं तुम्हाण समप्पिए **जणद्दणे** एवमुवेक्खिउमुचियं? ए! एहि **जणद्दण**! किमकन्नसुयं करेसि? किं मे तुहाऽवरद्धं?, भयवईओ! देवयाओ एह ममोवरि कुवियं पसाएह कारुन्नयाए **वसुदेवनंदणं**, सहोयर! एस दिवसयरो अत्थसेलं समुवगच्छइ ता समुट्ठेहिं संझोवासणवेला[1] समुट्ठिया, उत्तमपुरिसा न सोवंति संझाए। खणमेत्ते य गए भणइ—रयणी य बहलंधयारा समागया, कूरसत्ता परिभमंति समंतओ, सिवा य भेरवे सरे करेमाणी वियरंति। एवं च पलवंतस्स पभाया रयणी। पुणो भणइ—भाउय! समुट्ठेहि, सूरो

---

1 सन्ध्यावन्दनवेला जाता।

समुग्गओ । जाहे न उट्ठेइ ताहे नेहमोहियमणो वलदेवो मयगं अत्तणो खंधे समारोविय पयट्टो गिरिकाणणेसु हिंडिउं । ताव य समागओ से वरिसयालो । एत्थंतरम्मि सो सिद्धत्थो सारही देवत्तं पत्तो ओहिनाणेण वलं पेच्छिऊण महंतदुक्खमावन्नो चिंतिउमारद्धो—अहो ! नेहाणुराएण कण्हं कहं वलदेवो वोढुमाढत्तो ?, ता वोहेमि णं भाउवच्छलं वलदेवं । तओ देवेणं पव्वयम्मि रहवरं समुत्तारिंतो पुरिसो विउव्विओ । सो य रहो असमंजसं अभिसरंतो न पव्वयम्मि भग्गो भूमीए समाए सयसिक्करं गओ सो संवेउमाढत्तो । वलदेवेण भणियं—भो मुद्धपुरिस ! जो एस रहो गिरियडे न भग्गो चुण्णिओ य समे पहम्मि, तं कहं तुमं खंडाखंडगयमियाणिं संवेउमिच्छसि ? । देवेण भणियं—जो एस कण्हो अणेगेसु जुज्झसयसहस्सेसु जुज्झमाणो न निवाइओ, सो य इयाणिं जुद्धं विणा वि मओ, जया जीविस्सइ तया रहो वि पुणन्नवो भविस्सइ । पुणरवि य पुरिसो सिलापट्टेसु पउमिणीओ रोविउमारद्धो । वलेण भणिओ—सिलापट्टेसु रोविया कहं पउमिणीओ रोहंति ? । देवेण भणियं—जया एयं तुह खंधट्ठियं मडयं जीविस्सइ तया पउमिणीओ रोहिस्संति । तओ थोवंतरं गओ गोवं गाविकरोडीणं हरियतणाइं देंतं पेच्छइ । भणियं च वलदेवेण—अट्ठिभूया इमा गावी कया हरिएण पुणो जीविस्सति ? । देवेण भणियं—जया एस कण्हो तुह भाया जीविस्सइ । तओ लद्धसन्नेण वलेण चिंतियं—किं मे भाया अपराइयपुव्वो मओ ? त्ति, जेण वणंतरट्ठिओ ममं को वि एवमुल्लवइ । तओ देवेण सिद्धत्थरूवं काऊण भणियं—अहं सो महाभाग ! सिद्धत्थो जो तुह पुव्वभवे सारही आसि, रिट्ठनेमिसामिणो पसायाओ देवो समुप्पन्नो, भणियं च तुमे पुव्वमासि—जहा हं आवइसु पडिवोहणीओ तुमे त्ति, तओ हं तुह पडिवोहणत्थमागओ, ता परिचय सोयं अवलंवेहि धीरयं, जओ—तुम्हारिसा वि पुरिसा, जइ विहुरिज्जंति दड्ढसोएणं । ता कत्थ थिरं होही, धीरत्तमणिंदियं भुवणे ? ॥ २ ॥ किंच—अनिवारियप्पसरो मच्चू, जओ—गुरुपरक्कमऽहरियनरनाहवलकेसव !, संहरियचक्कवट्टिवलवंतखंडिय !,

जयबंधव अतुलवल जिणवरिंद हयविहिं विहंडिय । सुरु[1] दाणवु खयरिंदु गहु, चंदु दिणिंदु न मुक्कु । दुट्ठकयंतह केसरिहि, तिहुयणि कोइ न चुक्कु ॥ ३ ॥ अवि य—सो नत्थि च्चिय भुवणम्मि को वि जो खलइ तस्स माहप्पं । सच्छंदचारिणो सववेरिणो हयकयंतस्स ॥ ४ ॥ सीयंति सवसत्थाइं, तत्थ न कम्मंति मंततंताइं । अदिट्ठपहरयम्मी, तम्मि उ को पोरुसं कुणइ ?॥५॥ ता संठवेसु अप्पयं । अन्नं च जं सामिणा पुवमेव भणियं—जहा जरकुमाराओ जणद्दणस्स मरणं तं तह चेव जायं । बलेण भणियं—कया उण जरकुमारेण कण्हो विणिवाइओ ? । तओ देवेण जरकुमारवइयरो सवो से परिकहिओ ताव जाव पेसिओ जरकुमारो पंडवाणं समीवम्मि । तओ बलेण भणियं नेहेण सिद्धत्थमालिगिऊण—भो ! किमियाणिं कायवं ? ति । देवेण भणियं—सवसंगपरिच्चायं काऊण सामन्नमणुचिट्ठसु, संभरेसु अरिट्ठनेमिजिणिंदवयणाइं ति । तओ बलेण भणियं—सुट्ठु मे पडिवन्नं जं तुमे भणियं, संभरियाइं च भयवओ वयणाइं, ता कत्थमेयं हरिणो कलेवरं करिस्सामि ? त्ति । देवेण भणियं—दोण्हं नईण मज्झे पुलिणम्मि झामेमो, तित्थयर-चक्कि-बलदेव-वासुदेवा य पूयमरिहंति त्ति पूयं करेमो । तओ तेहिं नईसंगमपुलिणम्मि ठवियं हरिकलेवरं, कया पुप्फगंधधूवाइणा पूया दड्ढं च । एत्थंतरम्मि भगवया अरिट्ठनेमिसामिणा नाऊण बलदेवस्स पवज्जासमयं विज्जाहरसमणो पेसिओ । तम्मूले य रामो पवज्जं सम्मं पडिवन्नो, उग्गं च तवच्चरणं तुंगियागिरिसिहरे करेउमारद्धो । सिद्धत्थो वि पुवनेहेण रक्खणं करेंतो तम्मि चेव चिट्ठइ । इयरो वि जरकुमारो दक्खिणमहुरं संपत्तो, दिट्ठा पंडवा, समप्पिओ कोत्थुभमणी । बारवइविणासाइ सवं पंडवाण कहियं ताव जाव इहं संपत्तो त्ति । पंडवा वि महाअक्कंदं काऊण वरिससेत्तं पेयकरणिज्जं काऊण जरकुमारस्स रज्जं दाऊण भयवओ समीवे पत्थिया । एत्थंतरे भयवया समणपरिवुडो चउनाणी धम्मघोसो नाम अण-

[1] "सुरो दानवः खेचरेन्द्रो ग्रहश्चन्द्रो दिनेन्द्रो न मुक्तः । दुष्टकृतान्तात् केशरिण. त्रिभुवने कोऽपि न विस्मृतः ॥ १ ॥"

गारो पंडवाण निक्खमणत्थं पेसिओ, पव्वाविया य । पंडवा पयट्टा भयवओ समीवं, छट्ठ-ऽट्ठम-दसम-दुवालस-ऽद्धमास-मास-छम्मासाइयाइं खमणाइं करेंता ताव गया जाव भगवं बारसहिं जोयणेहिं चिट्ठइ त्ति । चिंतियं च णेहिं—कल्लं रिट्ठनेमिसामिं पेच्छिस्सामो त्ति, तत्थेव रयणी गमिया । पभायाए रयणीए तेहिं जणवयाओ निसुयं—जहा भयवं उज्जिंतपव्वयम्मि मोक्खं गओ त्ति । ता ते महंतदुक्खमुवगया पुंडरीयपव्वयम्मि पाओवगमणं काऊण मोक्खं गय त्ति । आईए य नवदसारा समुद्दविजयाइ भयवओ जणणी गयसुकुमालपव्वज्जाकाले पव्वज्जं काऊण देवलोगं गया । रुप्पिणीपमुहाओ मोक्खं गयाओ । दोवई वि रायमईसयासे पव्वज्जं काऊण अच्चुयकप्पं गया । वारवइडाहे वसुदेवो[1] रोहिणी देवई य देवलोगं गयाइं । इओ भगवं बलदेवरिसी तुंगियागिरिसिहरे महाकट्ठं तवच्चरणं करेंतो विहरइ । तवं च सत्तसत्तमियारूवं । तत्थ सत्तसत्तमिया पडिमा इमा—पढमे सत्तए एक्केक्कं दत्तिं भोयणस्स पडिगाहेइ, एक्केक्कं पाणगस्स । दोच्चे सत्तए दो दत्तीओ भोयणस्स पडिगाहेइ, दो पाणगस्स । तच्चे सत्तए तिन्नि दत्तीओ भोयणस्स पडिगाहेइ, तिन्नि पाणगस्स । जाव सत्तमे सत्तए सत्त दत्तीओ भोयणस्स पडिगाहेइ, सत्त पाणगस्स । एवं एसा सत्तसत्तमिया भिक्खुपडिमा एगूणपन्नासाए राइंदिएहिं एक्केण य छन्नउएणं भिक्खासएणं अहासुत्तं आराहिया हवइ ॥ इयाणिं अट्ठट्ठमिया भिक्खुपडिमा—पढमे अट्ठए एक्केक्कं दत्तिं भोयणस्स पडिगाहेइ, इक्केक्कं पाणगस्स । बीयए अट्ठए दो दत्तीओ भोयणस्स जाव अट्ठमे अट्ठए अट्ठ दत्तीओ भोयणस्स पडिगाहेइ, अट्ठ पाणगस्स । एवं एसा अट्ठट्ठमिया भिक्खुपडिमा चउसट्ठीए राइंदिएहिं दोहि य अट्ठासिएहिं भिक्खासएहिं आराहिया भवइ ॥ एवं एएण कमेण नवनवमियाओ दसदसमियाओ करेइ ॥ एवं पाएण पक्खाओ मासाओ तणकट्ठहारएहिं वणाछिंदएहिं च दिन्न

[1] वसुदेवो देवकी च रोहिणी चाथ ते त्रयः । मनसा सन्निधौ नेमेश्चक्रिरेऽनशनं तदा ॥ १ ॥

फासुयं एसणियं च पारेइ। तेहिं च कट्ठहारएहिं जणवयस्स राईणं च कहियं—जहा कोइ महासत्तो दिव्वरूवो पुरिसो तवं करेंतो वणे चिट्ठइ। तओ ते नराहिवा संखुद्धा चिंतंति—कोइ अम्हाणमुवरि तवं करेइ विज्जं वा साहेइ रज्जकंखी, ता गंतूण तं विद्धंसेमो। तओ सन्नद्धबद्धकवया नाणाविहगहियपहरणा विविहजाणवाहणसमारूढा गया **राम**रिसिसमासन्नं। इओ य तेण **सिद्धत्थ**देवेण भगवओ **राम**रिसिणो पायमूले महाकरालमुहा वीभत्थदंसणा तिक्खनहरग्गदारुणसमुज्जया विहुयकेसरसडुप्पाया विउव्विया सीहसंघाया। तओ ते नरिंदा दूराओ चेव भीया पणमिऊण महप्पभावं **बलदेव**रिसिं दुयं पडिनियत्ता गया नियनियधामाइं। 'लोए नरसीहो' त्ति खाइं गओ **बलदेवो** त्ति। एवं सो भगवं अणुदियहं उवसमरओ तवं करेइ। तस्स य सज्झायज्झाणधम्मकहाहिं अक्खित्तचित्ता वग्घ-सीह-चित्तय-सस-सरह-संबर-हरिणाइणो वहवे उवसमं गया। के वि सावयत्तणं पत्ता, केइ भद्दया जाया, केइ अणसणं पडिवन्ना, केइ काउस्सग्गेण ठ्ठियं उवविट्ठं वा पासपरिवत्तिणो परिचत्तमंसाहारा **राम**रिसि पज्जुवासंति। तत्थ य हरिणजुवाणो एगो भगवओ **राम**मुणिणो पुव्वभवसंबद्धो जाईसरो य अईवसंवेगमावन्नो जत्थ भगवं **राम**मुणी भिक्खाइकज्जे विहरइ तत्थ तत्थ मग्गओ पहावइ। अन्नया **बलदेवो** वि मासपारणए भिक्खट्ठा एगम्मि नगरे पविसंतो एगाए तरुणीए कूवतडट्ठियाए कूवजलं कड्ढिउकामाए दिट्ठिगोयरं गओ। तओ तीए **बलदेव**रूवाइसयखित्तहिययाए तग्गयचित्तत्तणओ कुडयकंठभंतीए नियकडियलुत्तारियपुत्तस्स कंठे पासो दिन्नो, तओ ओवारिओ कूवे। एयं च **बलदेवे**ण दिट्ठं, तओ संवेगमुवगओ—'अहो! मे देहो वि अणट्ठहेऊ पाणिणं' ति चिंतिय तं च बालयमणुकंपाए मोयावेऊण ता 'संपयं जइ तत्थट्ठिओ इत्थियाहिं अदिस्समाणो भिक्खं लभिस्सामि ता गिण्हिस्सं न अन्नहा' एवमभिग्गहं गिण्हिय इओ चेव नियत्तिय तं चेव वणं गओ। अन्नया य पहाणदारुनिमित्तं रहयारा तत्थ वणे आगया रुक्खे छिंदंति। **बलदेवो** वि मासपारणए भोयणुज्जएसु तेसु भिक्खट्ठा गओ। हरिणओ वि मग्ग-

मणुलग्गो गओ। तओ वलदेवं दट्ठूणं रहयारसामिणा चिंतियं—अहो! अम्हं पुण्णोदओ जं मरुत्थलीए वि कप्पपायवो पत्तो, अहो! से रूवोवसमतेयाइसंपयाओ, ता कयत्थो पुन्नमणोरहो अहं जेण मे रिसी भिक्खानिमित्तमागओ, ता करेमि एयस्स भिक्खादाणेण विगयकलुसमप्पाणं ति चिंतिऊण सिरम्मि कयकरंजलिउडो धरणियलनिहित्तजाणुजुयलं पणमिऊण भत्तपाणं गहेऊण समुट्ठिओ। मुणिणा वि 'दव्व-खेत्त-काल-भावपरिसुद्धं' ति नाऊण पडिग्गहियं। ततो तेण दाणफलेण देवलोयाउयमणुवद्धं रहगारेण। हरिणओ वि गरुयमुणिभत्तिनिग्गयवाहसमुप्पुन्नलोयणजुयलो वणछिंदए मुणिम्मि य पुणो पुणो पसन्नमंथरनिवद्धदिट्ठी चिंतिउमारद्धो—अहो! धन्नो कयत्थो एस वणछिंदओ, सुलद्धमेयस्स माणुसत्तं जेण एस मुणिवरो पडिलाभिओ त्ति, अहं पुण मंदभागी कम्मदोसेण तिरियजाईए जाओ, असमत्थो एरिसं महातवस्सिं पडिलाभेउं, ता धिरत्थु मे जाईए!। एत्थंतरे महावायविहुओ अद्धच्छिन्नपायवो वणछिंद-वलदेव-हरिणाणमुवरि निवडिओ। विमुक्पाणा य तिन्नि वि ते वंभलोयकप्पम्मि पउमुत्तरे विमाणे देवा समुप्पन्ना। वलदेवो वि वरिससयसामन्नाणुपालणेण विसिट्ठतररूवसंपयाभोयसमुदओ जाओ। तओ वलदेवो ओहिणा कण्हं नेहेण पलोइउमारद्धो—जाव तइयाए नरयपुढवीए समुप्पन्नो महादुक्खमणुहवंतो दिट्ठो। सिग्घं वेउवियसरीरं काऊण गओ कण्हसमीवं। तत्थ दिव्वमणिप्पभासमुज्जोयं काऊण दिट्ठो जणद्दणो, भणियं च वलेण—अइ भाउवच्छल! कण्ह! किमियाणिं करेमि ते?। कण्हेण भणियं—पुव्वकम्मदोससमुब्भवं दुक्खं अणुभवामो, न एत्थ कोइ पडियारं करेउं समत्थो। तओ वलेण दोहिं वि वाहाहिं समुप्पाडिओ कण्हो, समुद्धरिज्जमाणो य नवणीयमिवायवेण विलिज्जए। तओ कण्हेण भणियं—मुंच मुंच मम सुट्ठुयरं दुक्खं समुप्पज्जइ, ता गच्छ तुमं भरहवासं, तत्थ गंतूण गया-खग्ग-चक्क-संखधारिणं पीयवासपरिहाणं गरुलद्धयं ममं अप्पाणं च हलमुसलधारिणं नीलंवरपरिहाणं तालचिंधं सवलोए उवदंसेसु। तओ वलेण 'तह' त्ति पडिवन्नं। आगंतूणं च दिव्ववि-

माणारूढो तत्थ दामोयर-बलदेवरूवं विउव्विऊण लोयम्मि दंसेइ, विसेसओ वइरियाण पुरओ। भणियं च बलदेवेण—जहा तिय-चउक्क-चच्चराइसु अम्हरूवं करेह, अम्हे सग्ग-संहारकारिणो देवलोयाओ समागच्छामो, पुणो गच्छामो, नाणापगारेहिं कीलामो, बारवई अम्हेहिं निम्मिया, पुणो अम्हेहिं चेव संहरिया समुद्दे पक्खित्ता, ता अम्हेत्थ कारण-पुरिसा। तओ लोएण ससंभमेण 'तह' त्ति पडिवन्नं, कयं च सव्वं समाइट्ठं। तओ परंपरएण एसा पसिद्धी जाया। बलदेवो वि एवं काउं गओ देवलोयं। तओ चुओ बारसमअममतित्थयरकण्हजीवतित्थे सिज्झिहिइ। नयराइसु समिद्ध-कुलेसु न तहा दुक्करं भिक्खाजायणं जहा रन्ने कट्ठतणहारयाइसु। अओ इमेण जहा अहियासिओ तहा अहियासियव्वो जायणापरीसहो त्ति॥ याच्ञाप्रवृत्तश्च कदाचिद् लाभान्तरायदोषान्न लभेत इति तत्परीषमाह—

परेसु घासमेसेज्जा, भोयणे परिनिट्ठिए। लद्धे पिंडे अलद्धे वा, नाणुतप्पेज्ज संजए॥ ३०॥

व्याख्या—'परेषु' गृहस्थेषु 'ग्रासं' कवलम्, अनेन मधुकरवृत्तिमाह, 'एषयेत्' गवेषयेत् 'भोजने' ओदनादौ 'परि-निष्ठिते' सिद्धे मा भूत् प्रथमगमने तदर्थं पाकादिप्रवृत्तिः, ततश्च 'लब्धे' प्राप्ते स्वल्पेऽनिष्टे वा इत्युपस्कारः, अलब्धे वा नाऽनुतप्येत संयतः, यथा—अहो! ममाधन्यता यदहं न किञ्चिद् लभे इति सूत्रार्थः॥ ३०॥ किमालम्बनमालम्ब्य नाऽनुतप्येत इत्याह—

अज्जेवाहं न लब्भामि, अवि लाभो सुए सिया। जो एवं पडिसंचिक्खे, अलाभो तं न तज्जए॥ ३१॥

व्याख्या—'अद्यैव' अस्मिन्नेवाऽहनि अहं 'न लभे' न प्राप्नोमि, 'अपिः' सम्भावने किं सम्भाव्यते, एतत्? 'लाभः' प्राप्तिः "सुए" 'श्वः' आगामिनि दिने 'स्यात्' भवेद्, उपलक्षणत्वादन्येद्युरन्यतरेद्युर्वा, मा वा भूत्, यः 'एवम्' उक्तप्रकारेण "पडिसंचिक्खे" त्ति 'प्रतिसमीक्षते' अदीनमनाः सन् अलाभमाश्रित्याऽऽलोचयति, 'अलाभः' अलाभपरीषहः तं 'न

तर्जयेत्' नाऽभिभवेद्, अन्यथाभूतश्चाभिभूयत इति भावः । जहा कोहपिसाएण **वासुदेवो** पसंतप्पा न जिओ । दारुगाइ अप्पसंता जिय त्ति । तथा हि लौकिकमुदाहरणम्—**वासुदेव-बलदेव-सच्चग-दारुगा** अस्सावहिया अडवीए नग्गोहपायवस्स अहे रत्तिं वासोवगंया जामग्गहणं करेंति । **दारुगस्स** पढमे जामे कोहो पिसायरूवं काऊणं आगओ **दारुगं** भणइ—आहारत्थी हं उवागओ, एए सुत्ते भक्खयामि जुद्धं वा देहि । **दारुगेण** भणियं—बाढं । तेण सह संपलग्गो । **दारुगो** य तं पिसायं जहा जहा न सकेइ निहणिउं तहा तहा से कोहो वड्ढइ । एवं सो **दारुगो** किच्छप्पाणो तं जामगं निव्वाहेइ, पच्छा **सच्चगं** उट्ठावेइ । **सच्चगो** वि तहेव पिसाएण किच्छप्पाणो कओ । तइए जामे **बलदेवं** उट्ठवेइ । एवं **बलदेवो** वि चउत्थे जामे **वासुदेवं** उट्ठवेइ । **वासुदेवो** वि तेण पिसाएण तहेव भणिओ । **वासुदेवो** वि भणइ—ममं अणिज्जिणिउं कहं मम सहाए खाहिसि ? । जुद्धं संपलग्गं । जहा जहा जुज्झए पिसाओ तहा तहा **वासुदेवो** 'अहो बलसंपन्नो अयं मल्लो' इति तुस्सए । जहा जहा तुस्सए तहा तहा पिसाओ परिहायति त्ति । सो तेण एवं खविओ जेण घेत्तुं ओयड्ढीए[1] छूढो । पभाए पस्सए ते भिन्नजाणुकोप्परे । 'केणेयं तुम्ह कयं ?' ति पुट्ठा भणंति—पिसाएण । **वासुदेवो** भणइ—स एस कोवो पिसायरूवधारी मया पसंतयाए जिओ, ओयड्ढियाए कड्ढेऊण दरिसिओ इति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥

उदाहरणम्—एगम्मि गामे एगो **पारासरो** नाम गाहावई । तम्मि य अन्ने वि **पारासरा** अत्थि । सो पुण किसीए कुसलो, तेण किसिपारासरो । सो य तम्मि गामे निउत्तओ राउलियं चरिं वाहावेइ । अन्नया भोयणवेलाए भत्ते वि आणिए वसभे मोएउकामे भणइ—करिसए एक्केक्कं हलचंभं देह, ममावि चरी होउ त्ति, ता पच्छा भुंजह । तेसिं छहिं वि हलसएहिं बहुयं वाहियं, तेण तहिं बहुयमंतराइयं बद्धं । मरिऊण य सो संसारं भमिऊण अन्नेण सुकयविसेसेण **वासुदेवस्स**

1 अपकृष्टया पाँउंसे घसीटके ।

पुत्तो जाओ '**ढंढो**' त्ति नामेणं । सो य पत्तजोव्वणो सुणिऊण चउमहव्वइयं समणधम्मं परिच्चइय उदारे कामभोगे संसार-विरत्तो भगवओ **अरिट्ठनेमिस्स** सगासे निक्खंतो । ता गहियदुविहसिक्खो विहरए भगवया समं । अन्नया उइयं तं पुव्वोवज्जियमंतराइयं कम्मं । समिद्धेसु गामनगरेसु हिंडंतो न लहइ कहिंचि भिक्खं, जया वि लहइ तया वि जं वा तं वा, अन्नस्स वि साहुस्स लद्धिं उवहणइ । तओ तेण सामी पुच्छिओ, तेहिं कहियं जहावत्तं । पच्छा तेण अभिग्गहो गहिओ—जहा परस्स लाभो न मए गिण्हियव्वो । आगओ भयवं **बारवइं** । गओ **वासुदेवो** वंदणत्थं । पुच्छइ तित्थ-यरं—एयासिं अट्ठारसण्हं समणसाहस्सीणं को दुक्करकारओ ? । भयवया भणियं—जहा **ढंढणो** अणगारो । केण पुण कारणेण ? । भगवया **अलाभ**परीसहो कहिओ । सो कहिं ? । सामी भणइ—नयरिं पविसंतो पेच्छिहिसि । दिट्ठो य सुक्को निम्मंससरीरो पसंतप्पा अक्खलियसत्तो **अलाभ**परीसहेण **ढंढो** अणगारो नयरिं पविसंतेणं । तओ भत्तिनिब्भरम-णेण ओयरिऊण करिवराओ वंदिओ सविणयं, पमज्जिया सहत्थेण चलणा, पुच्छिओ य पंजलिउडेण सुहविहारं । सो एक्केण इब्भसेट्ठिणा दिट्ठो, चिंतियं च—जहा महप्पा एस कोइ तवस्सी, जो **वासुदेवेण** वि एवं सम्माणिज्जइ । सो य भवि-यव्वयावसेण तस्सेव घरं पविट्ठो । तेण परमाए सद्धाए मोयगेहिं पडिलाभिओ । आगओ सामिस्स दावइ पुच्छइ य—जहा मम लाभंतराइयं खीणं ? । पच्छा सामिणा भण्णइ—न खीणं, एस **वासुदेवस्स** लाभो त्ति । कहं ? । कहिओ सेट्ठिभत्ति-करणवइयरो । तओ 'न परलाभं उवजीवामि, न वा अन्नस्स देमि' त्ति अमुच्छियस्स परिट्ठवंतस्स अक्खलियपरिणामस्स सुहभावणोवगयस्स अपुव्वकरणखवगसेढीकमेण तस्स केवलनाणं समुप्पन्नं, अंतगडो जाओ । एवमहियासियव्वो **अलाभ**-परीसहो जहा **ढंढेण** अणगारेण ॥ अलाभाच्चान्तप्रान्ताशिनां कदाचिद् रोगाः समुत्पद्येरन् इति **रोग**परीषहमाह—

नच्चा उप्पइयं दुक्खं, वेयणाए दुहट्टिए । अदीणो ठावए पन्नं, पुट्ठो तत्थऽहियासए ॥ ३२ ॥

व्याख्या—'ज्ञात्वा' अधिगम्य 'उत्पतितं' उद्भूतं दुःखयतीति दुःखः—ज्वरादिरोगः तं 'वेदनया' स्फोटकपृष्ठग्रहाद्यनुभवरूपया दुःखेन आर्त्तः क्रियते स दुःखार्त्तितः 'अदीनः' अविक्लवः 'स्थापयेत्' दुःखार्त्तितत्वेन चलन्तीं स्थिरीकुर्यात् 'प्रज्ञां' 'स्वकर्मफलमेव एतत्' इति तत्त्वधियम्, अपेक्षुप्तत्वाद् यदा पुष्टैर्व्याधिभिः 'स्पृष्टोऽपि' व्याप्तोऽपि राजमन्दादिभिः । 'तत्र' प्रज्ञास्थापने 'अध्यासीत' अधिसहेत, प्रक्रमाद् रोगजं दुःखमिति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ स्यादेतत् चिकित्सया किं न तदपनोदः क्रियते ? इत्याह—

तिगिच्छं नाभिणंदेज्जा, संचिक्खऽत्तगवेसए। एयं खु तस्स सामण्णं, जं ण कुज्जा ण कारवे ॥३३॥

व्याख्या—'चिकित्सां' रोगप्रतीकाररूपां 'नाऽभिनन्देत्' नाऽनुमन्येत, अनुमतिनिषेधाच्च दूरापास्ते करणकारणे । "संचिक्ख" त्ति प्राकृतत्वादेकारलोपे 'संचिक्षेत' समाधिना तिष्ठेत, न कूजितकर्करायितादि कुर्यात् । आत्मानं—चारित्रात्मानं गवेषयति—तदपायरक्षणेन मार्गयतीति आत्मगवेषकः । किमित्येवम् ? अत आह—'एतत्' अनन्तरमभिधास्यमानं "खु" त्ति यस्मादर्थे ततो यस्मादेतत् 'तस्य' श्रमणस्य 'श्रामण्यं' श्रमणभावो यन्न कुर्यात् न कारयेद् उपलक्षणत्वान्नाऽनुमन्येत प्रक्रमाच्चिकित्साम्, जिनकल्पिकापेक्षं चैतत्, स्थविरकल्पिकास्तु अपवादे पुष्टालम्बिनो यतनया कारयन्त्यपि । यदुक्तम्—"काहं अछित्तिं अदुवा अहीहं, तवोवहाणेसु य उज्जमिस्सं । गणं च नीईए वि सारविस्सं, सालंबसेवी समुवेइ मोक्खं ॥ १ ॥ तथा—मा कुणउ जइ तिगिच्छं, अहियासेऊण जइ तरइ सम्मं । अहियासिंतस्स पुणो, जइ से जोगा न हायंति ॥ २ ॥ इति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥

---

१ "करिष्येऽव्युच्छित्तिमथवाऽध्येष्ये तपउपधानेषु चोद्यंस्ये। गणं च नीत्याऽपि सारयिष्ये सालम्बसेवी समुपैति मोक्षम् ॥ १ ॥"
२ "मा करोतु यदि चिकित्सां, अध्यासितुं यदि शक्नोति सम्यक् । अध्यासमानस्य पुनर्यदि तस्य योगा न हीयन्ते ॥ २ ॥"

उदाहरणम्—महुराए जियसत्तुणा रन्ना काला नाम वेसा 'पडिरूव' त्ति काउं ओरोहे छूढा । तीसे पुत्तो 'कालवेसिउ' त्ति कुमारो । सो तहारूवाणं थेराणं अंतिए धम्मं सोऊण पव्वइओ, एगल्लविहारपडिमं पडिवन्नो गओ मुग्गसेलपुरं । तहिं तस्स भगिणी हयसत्तुस्स रन्नो महिला । तस्स साहुस्स अरिसियाओ । तओ तीए भिक्खाए सह ओसहं दिन्नं । सो य 'अहिगरणं' ति भत्तं पच्चक्खाइ । तेण य कुमारत्ते सियालाणं सद्दं सोऊण पुच्छिया ओलग्गया—केसिं एस सद्दो सुव्वति ? । ते भणंति—एए सियाला अडविवासिणो । तेण भन्नइ—एए ममं बंधेऊण आणेह । तेहिं सियालो बंधेऊण आणिओ । सो तं हणइ । सो हम्मंतो खिखेइ । तओ सो रइं विंदइ । सो सियालो हम्मंतो मओ अकामनिज्जराए वाणमंतरो जाओ । तेण वाणमंतरेण सो भत्तपच्चक्खाओ दिट्ठो ओहिणा आभोइओ । 'इमो सो' त्ति आगंतुं सपिल्लियं सियालि विउव्विऊण खिंखियंतो खाइ । राया तं साहुं 'भत्तं पच्चक्खाययं' ति काउं रक्खावेइ 'मा को वि से उवसग्गं करेस्सइ' त्ति । जाव ते पुरिसा तं थाणं रक्खंति ताव सा सियाली न खाइ । जाहे ते पुरिसा ओसरिया होंति ताहे सद्दं करेंती खाइ । जाहे आगया ताहे न दीसइ । सो वि उवसग्गं सम्मं सहइ खमइ य । एवमहियासियव्वं ॥ रोगपरीतस्य शयनादिषु दुस्सहतरः तृणस्पर्श इत्येतदनन्तरं तत्परीषहमाह—

अचेलगस्स लूहस्स, संजयस्स तवस्सिणो । तणेसु सुयमाणस्स, होज्जा गायविराहणा ॥ ३४ ॥

व्याख्या—अचेलकस्य रूक्षस्य संयतस्य तपस्विनः 'तृणेषु' दर्भादिषु शयानस्य भवेत् 'गात्रविराधना' शरीरविदारणा । अचेलकत्वादीनि तु तपस्विविशेषणानि । मा भूत् सचेलस्य तृणस्पर्शाऽसम्भवेन अरूक्षस्य तत्सम्भवेऽपि स्निग्धत्वेन असंयतस्य शुषिरहरिततृणोपादानेन तथाविधगात्रविराधनाया असंभव इति ॥ ३४ ॥ ततः किम् ? इत्याह—

आयवस्स निवाएणं, अतुला हवइ वेयणा । एयं णच्चा ण सेवंति, तंतुजं तणतज्जिया ॥ ३५ ॥

व्याख्या—'आतपस्य' घर्मस्य 'निपातेन' सम्पातेन 'अतुला' महती भवति वेदना। एवं च किम्? इत्याह—'एतत्' अनन्तरोक्तं ज्ञात्वा 'न सेवन्ते' न भजन्ते 'तन्तुजं' वस्त्रं कंबलं वा 'तृणतर्जिताः' तृणकदर्थिताः। किमुक्तं भवति?—यद्यपि तृणैरत्यन्तविलिखितशरीरस्याऽऽतपसमुत्पन्नस्वेदवशतः क्षतक्षारनिक्षेपरूपैव पीडा भवति तथापि कर्मक्षयार्थिभिर्मुनिभिर्वस्त्राद्यगृह्णद्भिरार्त्तध्यानमकुर्वाणैः सम्यक् सहनीया। जिनकल्पिकापेक्षं चैतत्। स्थविरकल्पिकास्तु सापेक्षसंयमत्वाद् वस्त्रादि सेवन्तेऽपीति सूत्रार्थः ॥ ३५ ॥

उदाहरणम्—सावत्थीनयरीनिवासिणो जियसत्तुस्स रन्नो पुत्तो भद्दो नाम। सो लहुकम्मयाए—"[1]माणुसजम्मु दुलंभउ पुणरवि एत्थ जणा!, जिणवरधम्म पयत्तिहि लग्गह एक्कमणा। पुत्तकलत्तपसत्तहं विसएहिं भोलियहं, होसिहिं फुडुऽच्छ दंत मुहु पोल्लउ जोव्वणि वोलियहं ॥ १ ॥" एमाइधम्मोवएसं सोऊण निव्विण्णकामभोगो तहारूवाणं थेराणं अंतिए पव्वइओ, गहियकिरियाकलावो वहुस्सुओ जाओ, कालेण एगल्लविहारपडिमं पडिवन्नो। अन्नया विहरंतो वेरज्जे 'चारिउ' त्ति काऊण गहिओ रायपुरिसेहिं पुच्छिओ—को तुमं? केण वा चारियत्ते निउत्तो?। सो भयवं न जंपइ। पइरुट्ठेहि य अणज्जेहिं वंधावेऊण खुरेण तच्छियदब्भेहिं वेढिऊण मुक्को। सो दब्भेहिं विलिहिज्जंतमंसो तं सम्मं सहइ वेयणं, चिंतेइ य—प्रदीप्ताङ्गारपूर्णेषु, वज्रकुण्डेष्वसन्धिषु। कूजन्तः करुणं केचिद् दह्यन्ते नरकाग्निना ॥ १ ॥ अग्निभीताः प्रधावन्तो, गत्वा वैतरणीं नदीम्। शीततोयामिमां ज्ञात्वा, क्षाराम्भसि पतन्ति ते ॥ २ ॥ क्षारदग्धशरीराश्च, मृगवेगोत्थिताः पुनः। असिपत्रवनं यान्ति, छायायां कृतबुद्धयः ॥ ३ ॥ शक्त्यष्टिप्रासकुन्तैश्च, खड्गतोमरपट्टिशैः।

[1] "मानुषजन्म दुर्लभं पुनरप्यत्र जनाः!, जिनवरधर्मे प्रयतैः लगतैकमनसः। पुत्रकलत्रप्रसक्तानां विषयैर्वञ्चितानां, भविष्यन्ति स्फुटं अक्षिणी दन्ता मुखं शुषिराणि यौवने गते ॥ १ ॥"

छिद्यन्ते कृपणास्तत्र, पतद्भिर्वातकम्पितैः ॥ ४ ॥ इत्यादिका रौद्रतरा नरकेषु परवशेन मयाऽनुभूता वेदनाः, तत् कियतीयम् ? भूयांश्च लाभः स्ववशस्य सम्यक् सहने । भणियं च—"असासए सरीरम्मि, विन्नाए जिणसासणे । कम्मे वेइज्जमाणम्मि, लाभो दुक्खऽहियासणं ॥ ५ ॥" एवमन्यैरपि सोढव्यस्तृणपरीषहः । तृणानि मलिनान्यपि कानिचित् स्युरिति तत्संपर्कात् स्वेदेन जल्लसम्भव इति तत्परीषहमाह—

किलिन्नगातो मेहावी, पंकेण व रएण वा । घिंसु वा परितावेणं, सायं नो परिदेवए ॥ ३६ ॥

व्याख्या—'क्लिन्नगात्रः' व्याप्तदेहः 'मेहावी' "[1]वाहिओ वा अरोगी वा, सिणाणं जो उ पत्थए । वोक्कंतो होइ आयारो, जढो हवइ संजमो ॥ १ ॥" इत्यागमवेदितया अस्नानरूपमर्यादावर्त्ती 'पङ्केन वा' स्वेदार्द्रमलरूपेण 'रजसा वा' पांशुना ग्रीष्मे वाशब्दात् शरदि 'परितापेन' हेतुभूतेन, किमुक्तं भवति ?—परितापात् स्वेदः, स्वेदाच्च पङ्करजसी, ततः क्लिन्नगात्रता भवति । 'सातं' सुखम् आश्रित्येति शेषः 'नो परिदेवयेत्' 'कथं कदा वा मे मलस्यास्यापगमो भविष्यति ?' इति न प्रलपेदिति सूत्रार्थः ॥ ३६ ॥ किं तर्हि कुर्यात् ? इत्याह—

वेइज्ज निज्जरापेही, आरियं धम्मऽणुत्तरं । जाव सरीरभेओ त्ति, जल्लं काएण धारए ॥ ३७ ॥

व्याख्या—'वेदयेत' सहेत प्रक्रमात् जल्लजनितं दुःखं 'निर्जरापेक्षी' आत्यन्तिककर्मक्षयाभिलाषी 'आर्यं धर्मं' श्रुत-चारित्ररूपम् 'अनुत्तरं' सर्वोत्तमं प्रपन्न इति गम्यते । सामर्थ्योक्तमप्यर्थमादरख्यापनाय पुनराह—'यावत्' इति मर्यादायाम्, 'शरीरभेदः' देहविनाशः तं मर्यादीकृत्य 'जल्लं' मलं कायेन धारयेत् । दृश्यन्ते हि केचिद् दवदग्धस्थाणुवद् विच्छायकृष्ण-

---

१ "व्याधितो वाऽरोगी वा, स्नानं यस्तु प्रार्थयेत् । व्युत्क्रान्तो भवत्याचारः त्यक्तो भवति संयमः ॥ १ ॥"

उदाहरणम्—चिरयालपरिट्ठियाए महुराए नयरीए इंददत्तेणं पुरोहिएणं पासायगएणं हेट्ठा साहुस्स वच्चंतस्स पाओ ओलंबिओ 'सीसे कउ' त्ति काउं । सो सावएण सेट्ठिणा दिट्ठो, तस्सामरिसो जाओ—दिट्ठं भो! एएण पावेणं साहुस्स उवरिं पाओ कओ त्ति । तेण पइन्ना कया—अवस्सं मए एयस्स पाओ छिंदियव्वो । तस्स छिड्डाणि मग्गइ । अलभमाणो अन्नया आयरियाण सगासं गंतूण वंदित्ता परिकहेइ । तेहिं भन्नइ—अहियासियव्वो सक्कारपुरक्कारपरीसहो । तेण भणियं—मए पइन्ना कएल्लिया । आयरिएहिं भन्नइ—एयस्स पुरोहियस्स किं घरे वट्टइ ? । तेण भन्नइ—एयस्स पुरोहियस्स पासाओ कएल्लओ तस्स पवेसणे भत्तं रन्नो कीरहि त्ति । तेहिं भन्नइ—जाहे राया तं पविसइ पासायं ताहे तुमं रायं हत्थेण गहिऊण अवसारिज्जासि, जहा—पासाओ पडइ, ताहे हं पासायं विज्जाए पाडिस्सं । तेण तहा कयं । सेट्ठिणा राया भणिओ—एएण तुब्भे मारेउमाढत्ता । आसुरुट्ठेण रन्ना पुरोहिओ सावगस्स अप्पिओ । तेण तस्स इंदकीले पाओ पवेसिओ । पच्छा छिन्न एव काउं लोट्टमओ काऊण सो छिन्नो । इयरो विसज्जिओ । तेण नाहियासिओ सक्कारपुरक्कारपरीसहो त्ति । यथा तेन श्राद्धेनासौ न सोढो न तथा विधेयं किन्तु साधुवत् सोढव्यः ॥ इह पूर्वत्र च श्रावकपरीषहाभिधानमाद्यनयत्रयमतेन भावनीयम् । उक्तञ्च—"तिण्हं पि नेगमनओ, परीसहो जाव उज्जुसुत्ताउ" त्ति ॥ तिण्हं पि—त्रयाणां सर्वविरतदेशविरताविरतानामिति । साम्प्रतमनन्तरोक्तपरीषहान् जयतोऽपि कस्यचिद् ज्ञानावरणीयस्योदयात् प्रज्ञाया अपकर्षे तदपगमे वा तदुत्कर्षे वैक्लव्योत्सेकसम्भव इति प्रज्ञापरीषहमाह—

से नूणं मए पुव्वं, कम्माऽणाणफला कडा । जेणाहं नाभिजाणामि, पुट्ठो केणइ कण्हुई ॥ ४० ॥
अह पच्छा उदिज्जंति, कम्माऽणाणफला कडा । एवमासासि अप्पाणं, णच्चा कम्मविवागयं ॥४१॥

व्याख्या—'से' शब्दोऽथशब्दार्थ उपन्यासे, 'नूनं' निश्चितं मया 'पूर्वं' प्राक् कर्माणि 'अज्ञानफलानि' ज्ञानावरण-

रूपाणि 'कृतानि' ज्ञाननिन्दादिभिः उपार्जितानि । यदुक्तम्—"ज्ञानस्य ज्ञानिनां वाऽपि, निन्दाप्रद्वेषमत्सरैः । उपघातैश्च विघ्नैश्च, ज्ञानघ्नं कर्म बध्यते ॥ १ ॥" मया इत्यभिधानञ्च स्वयमकृतस्योपभोगासम्भवात् । उक्तञ्च—"शुभाऽशुभानि कर्माणि, स्वयं कुर्वन्ति देहिनः । स्वयमेवोपभुज्यन्ते, दुःखानि च सुखानि च ॥ २ ॥" कुत एवमेतद् ? इत्याह—'येन' हेतुना अहं 'नाभिजानामि' नावबुध्ये, पृष्टः 'केनचित्' स्वयमजानता जानता वा "कण्हुइ" त्ति 'कस्मिंश्चित्' जीवादौ वस्तुनि सुगमेऽपि ॥ आह—यदि पूर्वं कृतानि कर्माणि किं न तदैव वेदितानि ? उच्यते—

अथ' इति वक्तव्यान्तरोपन्यासे, 'पश्चात्' अबाधोत्तरकालम् 'उदीर्यन्ते' विपच्यन्ते कर्माणि अज्ञानफलानि कृतानि, द्रव्यादिसाचिव्यादेव तेषां विपाकदानात्, ततस्तद्विघातायैव यत्नो विधेयो न तु विषादः, 'एवं' अमुना प्रकारेण 'आश्वासय' स्वस्थीकुरु आत्मानं मा वैक्लव्यं कृथा इत्यर्थः। उक्तमेव हेतुं निगमयति—ज्ञात्वा 'कर्मविपाककं' कर्मणां कुत्सितविपाकमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४०–४१ ॥ उपलक्षणत्वाच्च अस्य ज्ञानावरणक्षयोपशमात् प्रज्ञोत्कर्षे नोत्सेको विधेय इत्यपि दृश्यम् । यतः—पूर्वपुरुषसिंहानां, विज्ञानाऽतिशयसागरानन्त्यम् । श्रुत्वा साम्प्रतपुरुषाः, कथं स्वबुद्ध्या मदं यान्ति ॥१॥

उदाहरणम्—उज्जेणीए अज्जकालगा आयरिया उज्जयविहारिणो चरणकरणाऽऽराहणतप्परा बहुस्सुया समागया । तेसिं सीसा कम्मवसतो मंदसद्धा सुत्तत्थे नाहिज्जंति, साहुसामायारीए वि अलसायंति । सारिज्जंता वि मिउवाणीए वि न सम्मं पयट्टंति । कहिंचि निब्भत्थिया कलुसयं वहंति । ततो सूरिणा 'पुणो पुणो इमेसिं सारणाए सुत्तत्थहाणी कम्मबंधो य हवइ' त्ति साहिऊण सेज्जायरस्स परमत्थं राईए निग्गया नयराओ । गया य सुवन्नभूमीए विहरमाणस्स बहुगच्छपरिवारस्स नियनत्तुय[1]सीसस्स बहुसुत्तत्थस्स सागरखमणस्स सयासं । अपरियाणंतेण य न अब्भुट्ठिया तेण ।

१ नत्तुअ० नसृ–पुत्र (शिष्य)।

उवविट्ठा नगरीए । पुच्छिया य कुओ खंता ! तुमं ? ति । तेहिं कहियं—उज्जेणीओ । सागरखमणो य अणुओगं काउमारद्धो । भणइ य—खंता ! गओ तुह एस सुयक्खंधो ? । तेहिं भन्नइ—गओ त्ति । तो सुनपन्नागारवेण सुणावेउं पवत्तो । ते य सीसा पभाए आयरियमपेच्छंता संभंता विलिया सेज्जायरं पुच्छंति । तेण साणुसयं भणिया—ईइसा पमत्तचित्ता अकयन्नुगा दुव्विणीया तुब्भे नियगुरुं पि न याणह । कहिं पि गयं, किमहं जाणामि ? । निब्बंधे य कए 'न पुणो काहामो' त्ति पडिवज्जे साहियं । ते सुवन्नभूमिं जत्तो चलिया । लोगो पुच्छइ—को एस आयरिओ गच्छइ ? । तेणं भन्नइ—कालगायरिया । तं जणपरंपराए सागरखमणेण सुयं, पुच्छइ—किं खंता ! सच्चं मम पियामहो आगच्छइ ? । तेण भणियं—न जाणे, मए वि सुयं । आगया य साहुणो, सागरखमणो अब्भुट्ठिओ । सो तेहिं साहूहिं भन्नइ—खमासमणा केइ इहागया ? । पच्छा सो संकिओ भणइ—खंतो परं एगो आगओ, न उण जाणामि । खमासमणा दाइया तेण । 'आयरिया एस खंतो' त्ति ते वंदंति खामेंति । पच्छा सो वि संभंतो वंदित्ता भणइ—मिच्छामि दुक्कडं जं च मए अयाणंतेण आसाइया । पुणो पुणो खामेइ । पच्छा पुच्छिया—खमासमणा ! केरिसमहं वक्खाणेमि ? । तेहिं भन्नइ—लट्ठं, परं मा गव्वं करेहि, को जाणइ ? कस्स को आगमो त्ति ? । पच्छा धूलिनाएण चिक्खिलपिंडेण य आहरणं करेइ भणइ य—मा वहउ कोइ गव्वं, एत्थ जए पंडिओ अहं चेव । आसव्वन्नुमयाओ, तरतमजोएण मइविभवा ॥ १ ॥ न तहा कायव्वं जहा सागरखमणेण कयं । अज्जकालगाणं च समीवं गंतुं सक्को निओयजीवे पुच्छइ । जहा अज्जरक्खियाणं तहेव जाव सादिव्वकरणं । इदं च प्रज्ञासद्भावमङ्गीकृत्योदाहरणमुक्तम् । तदभावे तु स्वयमभ्यूह्यमिति ॥ इदानीं प्रज्ञाया ज्ञानविशेषरूपत्वाद् विपक्षभूतत्वाच्चाऽज्ञानस्य तत्परीषहमाह, सोऽप्यज्ञानभावाभावाभ्यां द्विधैव भवति । तत्र भावपक्षमधिकृत्याह—

निरट्ठगम्मि विरओ, मेहुणाओ सुसंवुडो । जो सक्खं णाभिजाणामि, धम्मं कल्लाण पावगं ॥४२॥

"निरट्ठगम्मि" त्ति अर्थः–प्रयोजनं तदभावो निरर्थं तदेव निरर्थकं तस्मिन् सति 'विरतः' निवृत्तः 'मैथुनात्' अब्रह्मणः, हिंसाद्याश्रवान्तरविरतावपि अस्यैवोपादानं गृद्धिहेतुतया दुस्त्यजत्वात्, उक्तं हि—"[1]अक्खाणऽसणी कम्माण मोहणी तह वयाण बंभं च । गुत्तीण य मणगुत्ती, चउरो दुक्खेण जिप्पंति ॥ १ ॥" 'सुसंवृतः' इन्द्रियनोइन्द्रियसंवरणेन यः 'साक्षात्' परिस्फुटं नाऽभिजानामि 'धर्मं' वस्तुस्वभावं 'कल्याणं' शुभम्, बिन्दुर्लुप्तोऽत्र द्रष्टव्यः 'पापकं च तद्विपरीतम्', चकारस्य गम्यमानत्वात् । अयमाशयः—यदि विरतौ कश्चिदर्थः सिद्ध्येत्नैवं ममाऽज्ञानं भवेत्, कदाचित् सामान्यचर्ययैव न फलाऽवाप्तिः, अत आह—

तवोवहाणमादाय, पडिमं पडिवज्जओ । एवं पि विहरओ मे, छउमं न नियट्टई ॥ ४३ ॥

व्याख्या—तपः–भद्रमहाभद्रादि उपधानम्–आगमोपचाररूपमाचाम्लादि 'आदाय' चरित्वा, 'प्रतिमां' मासिक्यादिरूपां 'प्रतिपद्यमानस्य' अभ्युपगच्छतः, 'एवमपि' विशेषचर्यया 'विहरतः' निःप्रतिबन्धत्वेनाऽनियतं विचरतः मम 'छद्म' ज्ञानावरणादिकर्म्म 'न निवर्त्तते' नाऽपैतीति न चिन्तयेद् इत्युत्तरेण संबन्ध इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४२–४३ ॥ इत्थं ज्ञानाऽभावे न विक्लवता कार्या, ज्ञानभावे च नोत्सेको विधेय इत्यप्युपलक्षणत्वादवसेयम् । यतः–"ज्ञानं मददर्पहरं, माद्यति यस्तेन तस्य को वैद्यः ? । अमृतं यस्य विपायति तस्य चिकित्सा कथं क्रियते ? ॥ १ ॥"

उदाहरणम्—गंगाकूले दो भायरो पव्वइया । तत्थेगो बहुस्सुओ, एगो अप्पसुओ । जो बहुस्सुओ सो आयरिओ । सो सीसेहिं सुत्तत्थाणं निमित्तमुवसप्पंतेहिं दिवसओ विस्सामं न लभइ । रत्तिं पि परिपुच्छणाईहिं सुविउं न लहइ ।

---

[1] "अक्षाणामशनी कर्म्मणां मोहनी तथा व्रतानां ब्रह्म च । गुप्तीनां च मनोगुप्तिश्चत्वारो दुःखेन जीयन्ते ॥ १ ॥"

जो सो अप्पसुओ सो दिवसओ रत्तीए य सेच्छाए अच्छइ । अन्नया सो आयरिओ निद्दापरिखेइओ चिंतेइ—अहो ! मे भाया पुन्नवंतो जो सुद्धं जेमेऊण सुहेण सुयइ, अम्हं पुण मंदपुन्नाणं रत्तिं पि निद्दा नत्थि, ता सुट्ठु केणइ भणियं—"मूर्खत्वं हि सखे ! ममाऽपि रुचितं तस्मिन् यदष्टौ गुणा, निश्चिन्तो बहुभोजनोऽत्रपमना नक्तंदिवा शायकः । कार्याकार्यविचारणान्धबधिरो मानाऽपमाने समः, प्रायेणाऽऽमयवर्जितो दृढवपुर्मूर्खः सुखं जीवति ॥ १ ॥" न पुनर्भावयति यथा—"नानाशास्त्रसुभाषितामृतरसैः श्रोत्रोत्सवं कुर्वतां, येषां यान्ति दिनानि पण्डितजनव्यायामखिन्नात्मनाम् । तेषां जन्म च जीवितं च सफलं तैरेव भूर्भूषिता, शेषैः किं पशुवद्विवेकरहितैर्भूभारभूतैर्नरैः ॥ २ ॥" एवं च नाणपओसओ तेण नाणावरणिज्जं कम्मं बद्धं । सो तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंतो कालमासे कालं किच्चा देवलोएसु उववन्नो । तओ चुओ इहेव भारहे वासे आहीरघरे दारओ जाओ । कमेण वड्ढिओ जोव्वणत्थो जाओ विवाहिओ य । दारिया जाया अतीवरूववई । सा य भद्दकन्नया । कयाइ ताणि पियापुत्ताणि अन्नेहिं आमीरेहिं समं सगडं घयस्स भरेऊणं नगरं विक्किणणट्ठं पट्ठियाणि । सा य कन्नया सारहित्तं सगडस्स करेइ । ततो ते गोवदारया तीए रूवेणऽक्खित्ता तीसे सगडस्स अब्भासगयाइं सगडाइं उप्पहेण खेडंति तं पलोइंता । ताइं सव्वाइं सगडाइं उप्पहेणं भग्गाइं । तओ तीए नामकं कयं 'असगड' त्ति, इयरस्स 'असगडपिय' त्ति । तस्स तं चेव वेरग्गं जायं । तं दारियं परिणावेउं सव्वं च घरसारं दाऊण पव्वइओ । तेण तिन्नि उत्तरज्झयणाणि जाव अहीयाणि ताव असंखे उद्दिट्ठे तं नाणावरणं कम्मगुदिन्नं । गया दो वि दिवसा आयंबिलछट्ठेण, न एगो वि आलावगो एइ । आयरिएहिं भन्नइ—जइ न उट्ठेइ ता एयमज्झयणमसंखयगणुण्णविज्जइ । सो भणइ—एयस्स केरिसो जोगो ? । आयरिया भणंति—जाव न उट्ठेइ ताव आयंबिलं । सो भणइ—अलाहि मे अणुन्नाए णं । एवं तेण अधियाणेण आयंबिलाहारेणं वारसहिं संवच्छरेहिमहिज्जि-

यमज्झयणमसंखयं। निज्जरियं च तं कम्मं। तओ सेससुयं खिप्पं चेव अहिज्जियं। केवलनाणं समुप्पन्नं। एवमज्ञान-परीषहः सोढव्यः ॥

प्रतिपक्षे च **उदाहरणम्—थूलभद्दो** आयरिओ चउद्दसपुव्वी कयाइ गओ एगस्स पुव्वपियमित्तस्स घरं महिलं पुच्छेइ—सो अमुगो कहिं गओ? त्ति। सा भणइ—वाणिज्जेणं। तं च घरं पुव्विं लट्ठं आसि, पच्छा सडिय-पडियं जायं। तस्स पुव्विल्लएहिं एगस्स खंभगस्स हेट्ठा दव्वं निहिल्लयं। तं सो आयरिओ नाणेण जाणइ। पच्छा तत्तोहुत्तं हत्थं काऊण भणइ—"इमं च एरिसं तं च, तारिसं पेच्छ केरिसं जायं?। इय भणइ **थूलभद्दो**, सन्नायघरं गओ संतो ॥१॥ इमं च एरिसं दव्वजायं, सो अन्नाणेण भमइ। एवं च भणमाणे जणो जाणइ, जहा—घरमेव पुव्विं लट्ठं, इयाणिं तु सडियपडियं दट्ठुं अणिच्चयापरूवणत्थं भयवं निदंसेइ। सो आगओ। महिलाए सिट्ठं—जहा **थूलभद्दो** आगओ आसि। सो भणइ—**थूलभद्देण** किंचि भणियं?। न किंचि, नवरं खंभहुत्तं हत्थं दावितो भणियाइओ—'इमं च एरिसमित्यादि'। तेण पंडिएण नायं—जहा एत्थ अवस्सं किंचि अत्थि। तेण खणियं जाव नाणापगाराण रयणाण भरियं कलसं पेच्छइ। तेण नाणपरीसहो नाहियासिओ। नैवं शेषसाधुभिः कर्त्तव्यम्। साम्प्रतमज्ञानाद् दर्शनेऽपि संशयीत कश्चिदिति तत्परीषहमाह—

नत्थि नूणं परे लोए, इड्ढी वा वि तवस्सिणो। अदुवा वंचिओ मि त्ति, इति भिक्खू न चिंतए ॥४४॥

व्याख्या—'नास्ति' न विद्यते 'नूनं' निश्चितं 'परलोकः' जन्मान्तरम्, भूतचतुष्टयात्मकत्वात् शरीरस्य, तस्य चेहैव पाताद्, आत्मनश्च प्रत्यक्षतोऽनुपलभ्यमानत्वात्। 'ऋद्धिर्वा' तपोमाहात्म्यरूपा 'अपिः' पूरणे, तपस्विनः सा चाऽऽमर्पौषध्यादिः, 'पादरजसा प्रशमनं, सर्वरुजां साधवः क्षणात् कुर्युः। त्रिभुवनविस्मयजननान्, दद्युः कामांस्तृणाग्राद्वा ॥ १ ॥ धर्माद्रत्नो-

निश्चितं गगनगमनादिसर्गनामर्थ्यम्। अणुतमीमोरुशिलासदुत्क्रमणपातशक्तिश्च ॥ २ ॥' इत्यादिका न, तस्या अप्यनुपल-भ्यमानत्वादिति भावः। "अदुव" त्ति अथवा किं बहुना? वञ्चितोऽस्मि भोगानामिति गम्यते। 'इति' अमुना शिरस्तु-ण्डमुण्डनोपवासादिना यातनात्मकेन धर्मानुष्ठानेन, उक्तञ्च—"तपांसि यातनाश्चित्राः, संयमो भोगवञ्चना" इत्यादि, 'इति' एतद् भिक्षुर्न चिन्तयेत्। यतः—आत्मा आत्मीयः स्वप्रत्यक्ष एव चैतन्यादितद्गुणानामनुभवात्, केवलिनां तु सर्वेऽ-प्यात्मानः प्रत्यक्षाः। ऋद्धयोऽप्यत्र कालानुभावेन न सन्ति, महाविदेहेषु सन्त्येव सर्वदा। वञ्चनाकल्पनमप्ययुक्तम्, भोगानां दुःखात्मकत्वात्। उक्तञ्च—"आपातमात्रमधुरा, विपाककटवो विषोपमा विषयाः। अविवेकिजनाचरिता, विवेकिजनवर्जिताः पापाः ॥ ३ ॥" तपोऽपि न यातना, दुःखनिबन्धनकर्मक्षयहेतुत्वाद् यथाशक्तिविधानाच्च। भणियं च—"सो हु तवो कायव्वो, जेण मणो मंगुलं न चिंतेइ। जेण न इंदियहाणी, जेण य जोगा न हायंति ॥ ४ ॥" इति सूत्रार्थः ॥ ४४ ॥ तथा—

अभू जिणा अत्थि जिणा, अदुवा वि भविस्सई। मुसं ते एवमाहंसु, इति भिक्खू न चिंतए ॥४५॥

व्याख्या—'अभूवन्' आसन् 'जिनाः' केवलिनः "अत्थि" त्ति निपातः, ततश्च विद्यन्ते जिना विदेहेषु, अथवा भविष्यन्ति जिनाः 'मृषा' अलीकं 'ते' जिनास्तित्ववादिनः 'एवम्' अनन्तरोक्तन्यायेन 'आहुः' ब्रुवते इति भिक्षुर्न चिन्तयेत्। अनुमानादिप्रमाणसिद्धत्वात् सर्वज्ञस्येति सूत्रार्थः ॥ ४५ ॥

उदाहरणम्—अत्थि वच्छाभूमीए अज्जासाढा नाम आयरिया बहुस्सुया बहुसीसपरिवारा य। तत्थ य गच्छे जो जो कालं करेइ तं तं निज्जाविंति ते भत्तपच्चक्खाणाइणा। भणंति य—देवत्तं पत्तो दंसणं देज्जासु ममं ति। न य केणइ दिन्नं। गहने य निज्जामिया। अन्नया य एगो अईवबहुमओ अप्पणओ सीसो आयरतरएणमब्भत्थिओ—

सिग्घमेव देवलोगाओ आगंतूणं दंसणं दायव्वं न पमाइयव्वं । सो वि नागओ वक्खित्तत्तणओ सुरकिच्चेसु । आयरिओ चिंतेइ—नूणं नत्थि परलोगो जेण न को वि आगओ, पडिवज्जिऊण य गया बहवे, ता निप्फला एसा कट्ठा वयचरिया । वंचिओ मि एत्तियं कालं भोगाणं ति मिच्छं पडिवन्नो । सलिंगो चेव गच्छं परिच्चइऊण ओहाविउकामो पहाविओ, एत्थंतरे तेण सीसेण देवलोगं गएण आभोइओ । पेच्छइ ओहावंतं । तप्पडिबोहणत्थं पहे गामो विउव्विओ । नडपेच्छा य रमणीयतरा । तत्थ छम्मासे पेच्छंतो अच्छिओ । न छुहं न तण्हं न परिस्समं न य कालं दिव्वप्पभावेण जाणइ । पच्छा तं साहरियं । अडवीए गच्छंतस्स संजमज्झवसायपरिक्खणत्थं छज्जीवनिकायनामए सव्वालंकारविभूसिए छद्दारए विउव्वइ । दिट्ठो पढमं पुढविक्कायदारगो । गिण्हामि एयस्स आभरणाणि वरं सुहेण जीवामि त्ति । भणिओ दारगो—समप्पेसु आभरणाणि । सो न समप्पेइ । पच्छा तेण कोट्टाए गहिओ । सो भयभीओ भणइ—भयवं ! एत्थ भीसणाए अडवीए अहं तुह सरणमागओ, ता रक्खेहि मं । जओ—"विहलं जो अवलंबइ, आवइपडियं च जो समुद्धरइ । सरणागयं च रक्खइ, तिसु तेसु अलंकिया पुहवी ॥ १ ॥" ता मुंच ममं । सो लग्गो गलमावलिउं । पुणो भणियं दारगेण—भगवं ! एगं ताव मे अक्खाणयं सुणेहि पच्छा जं जाणिसि तं करेज्जसु । भणइ—सुणेमि, दारगेण भणियं—एगो कुंभकारो सो मट्टियं खणंतो तडीए अक्कंतो । लोगो भणइ—किमेयं ? । पच्छा सो भणइ—जेण भिक्खं बलिं देमि, जेण पोसेमि नायए । सा मं मही अक्कमइ, जायं सरणओ भयं ॥ २ ॥ 'जेण' त्ति प्राकृतत्वाद् यया । एवं तुमं पि मम सरणागयस्स पहरसि । तेण भन्नइ—अइपंडिओ सि । बला य घेत्तूण आभरणगाणि पडिग्गहे छूढाणि ॥ थेवंतरे वीओ आउक्कायदारगो सो वि तहेव अक्खाणयं कहेइ—जहा कोइ तालायरो विचित्तकहाइकहओ गाहापाढओ य पाडलो नाम । सो अन्नया गंगं उत्तरंतो उवरिवुट्ठोदएण हीरइ । तं पासिय जणो

भणइ—बहुस्सुयं चित्तकहं, गंगा वहइ पाडलं। वुज्झमाणग! भद्दं ते, लव ता किंचि सुभासियं ॥ ३ ॥ तेण भन्नइ—जेण रोहंति बीयाणि, जेण जीवंति कासगा। तस्स मज्झे विवज्जामि, जायं सरणओ भयं ॥ ४ ॥ तस्स वि तहेव गिण्हइ ॥ पुणो वि तइओ **तेउक्कायदारओ** तहेव अक्खाणयं कहेइ—एगस्स तावसस्स अग्गिणा उडवो दड्ढो। पच्छा सो भणइ—जमहं दिया य राओ य, तप्पेमि महुसप्पिसा। तेण मे उडवो दड्ढो, जायं सरणओ भयं ॥ ५॥ अथवा—वग्घस्स मए भीएण, पावओ सरणं कओ। तेण अंगं महं दड्ढं, जायं सरणओ भयं ॥ ६ ॥ तस्स वि तहेव गिण्हइ ॥ पुणो चउत्थो **वाउक्कायदारगो** तहेव अक्खाणयं कहेइ—जहा एगो जुवाणो घणनिचियसरीरो, सो पच्छा वाएण गहिओ। अन्नेण भन्नइ—लंघणपवणसमत्थो, पुव्विं होऊण संपयं कीस?। दंडलइयग्गहत्थो, वयंस! किं णामओ वाही? ॥ ७ ॥ सो भणइ—जेट्ठासाढेसु मासेसु, जो सुहो वाइ मारुओ। तेण मे भज्जए अंगं, जायं सरणओ भयं ॥ ८ ॥ तस्स वि तहेव गिण्हइ ॥ पुणो **वणस्सइकाइओ** पंचमो तहेव अक्खाणयं कहेइ—जहा एगम्मि रुक्खे केसिं पि सउणाणमावासो। तहिं च ताणं चेल्लगाणि जायाणि। पच्छा रुक्खब्भासाओ वल्ली उट्ठिया रुक्खं वेढेउं उवरिं विलग्गा फलसमिद्धा जाया। तदणुसारेण सप्पेण विलग्गिऊण ते चिल्लगा खइया। पच्छा सेसगा भणंति—जाव वुत्थं सुहं वुच्छं, पायवे निरुवद्दवे। मूलाओ उट्ठिया वल्ली, जायं सरणओ भयं ॥९॥ तस्स वि तहेव गिण्हइ ॥ पुणो वि छट्ठो **तसकायदारओ** तहेव अक्खाणयं कहेइ—जहा एगं नगरं परचक्केण रोहियं। तस्स बाहिरियाए मायंगा भएण अब्भिंतरमणुप्पविट्ठा। अब्भिंतरएहिं नीणिज्जंति बाहिं, परचक्केण घेप्पंति। पच्छा केणइ भन्नइ—अब्भिंतरया खुहिया, पेल्लंति बाहिरा जणा। दिसं भयह मायंगा!, जायं सरणओ भयं ॥१०॥ तहा वि न मुंचइ एसो। इयरो वि वीयमक्खाणयं

१ गच्छसीति गम्यते। २ तदर्थं ते।

कहेइ—एगत्थ नयरे सयमेव राया चोरो, पुरोहिओ भंडेइ । तओ दो वि हरंति । लोगो इमं जाणेत्ता भणेइ, जहा—जत्थ राया सयं चोरो, भंडिओ य पुरोहिओ । वणं भयह नागरया !, जायं सरणओ भयं ॥ ११ ॥ अमुंचंतो पुणो तइयं कहेइ—एगस्स धिज्जाइयस्स धूया, सा य जोव्वगत्था अइवदंसणिज्जा । सो वि धिज्जाइओ तं पासिऊण अज्झोववन्नो । तीसे कएण अईवदुब्बलीहूओ । बंभणीए पुच्छिओ—निव्वंधे कए कहियं । ताए भन्नइ—मा अधिइं करेसु, तहा करेमि जहा केणइ पओएण संपत्ती हवइ । पच्छा धूयं भणइ—अम्ह पुव्वं दारियं जक्खा भुंजंति, पच्छा वरस्स दिज्जइ, ता तुह कालपक्खचउद्दसीए जक्खो एही, मा तं विमाणेसु, मा य तत्थ उज्जोयं काहिसि । तीए वि जक्खकोउहल्लेण दीवओ सरावेण ठवेऊण नीओ । जक्खहरं भट्टो आगओ । सो तं परिभुंजिऊण रइकिलंतो पसुत्तो । इमाए कोउगेण सरावं फेडियं, नवरं पेच्छइ पियरं । चिंतेइ य—जणणीए माया कय त्ति, ता संपयं होउ एसेव दइओ, किं लज्जाए ?। किंच—सेवेमि निव्विसंकं, इण्हिं जणयं पि किं वियप्पेण ?। रंगम्मि नच्चियाए, अलाहि अंगुट्ठिकरणेणं ॥ १२ ॥ पच्छा ताइं रइकिलंताइं उग्गए वि सूरे न पडिबुज्झंति । पच्छा बंभणी मागहियं भणइ—'अइरुग्गयए वि सूरिए, चेइयथूभगए य वायसे । भित्तीगए य आयवे, सहि ! सुहिओ हु जणो न बुज्झइ ॥ १३ ॥' सा तीए धूया तं सुणित्ता पडिभणइ—तुममेव य अंब हे ! लवे, मा हु विमाणय जक्खमागयं । जक्खाहडए हु तायए, अण्णं दाणि गवेस ताययं ॥ १४ ॥ पच्छा धिज्जाइणी भणइ—नवमासा कुच्छीइ धारिया, पासवणे पुलिसे य मद्दिए । धूया ! मे गेहिए हडे, सलणए असलणए मे जायए ॥ १५ ॥ पुणो वि अन्नं कहेइ—एगेण धिज्जाइएण तलागं खणावियं । तत्थेव पालीए देवउलमारामो य कओ । तत्थ तेण जन्नो पवत्तिओ छगलगा जत्थ मारिज्जंति । अन्नया कयाइ सो धिज्जाइओ मरिऊण छगलगो चेव जाओ । सो य घेत्तूण अप्पणिज्जेहिं पुत्तेहिं तस्स चेव तलाए मारिजिउं जन्ने निज्जइ । सो य

जाइस्सरो निज्जमाणो अप्पणिज्जियाए भासाए बुब्बुयइ । अप्पणा चेव सोयंतो, जहा—मए चेव पवत्तियं । एवं सो वेवमाणो साहुणा अतिसयनाणिणा एगेण दीसइ । तेण भन्नइ—सयमेव य लुक्ख लोविया, अप्पणिया य विंयड्डिखाणिया । ओवाइयलद्धओ य सि, किं छेला ! वेवे ति वाससे ॥ १६ ॥ तो सो छगलगो तेण पढिएण तुण्हिक्को ठिओ । तेण धिज्जाइएण चिंतियं—किं पि पव्वइयगेण पढियं, तेण एस तुण्हिक्को ठिओ । तओ सो तं तवस्सिं भणइ—किं भयवं ! एस छगलगो तुब्भेहिं पढियमेत्ते चेव तुण्हिक्को ठिओ ? । तेण साहुणा तस्स कहियं—जहा एस तव पिया । किमभिन्नाणं ? । तेण भणियं—अहं पि जाणामि, किं पुणो एसो चेव कहिहित्ति ? । तेण छगलगेण पुव्वभवे पुत्तेण समं निहाणगं निहियं । तं गंतूण पाएहिं खरवडेइ, एयमभिन्नाणं । पच्छा तेण मुक्को, साहुसमीवे धम्मं सोऊण भत्तं पच्चक्खाइऊण देवलोगं गओ । एवं तेण सरणमिति काउं तडागारामे[1] जन्नो पवत्तिओ तमेव असरणयं जायं । अइपंडिओ सि । लग्गो सिरोहरं मोडेउं । सो भणइ—सुणसु लोइयं सुहासियमेगं—[2]नयणहीणहं दीणवयणहं करचरणपरिवज्जियहं, बालवुड्ढपहुखंतिवंतहं वेसासियहं वाहियहं । रमणि समणवणि सरणपत्तहं दुहियहं दीणहं दुत्थियहं, निद्दयं जे पहरंति ते सत्त वि कुल सत्तमइ फुडं पायालहि नेंति ॥ १७ ॥ अइवायालो सि त्ति तस्स वि गहियाणि ॥ गंतुं च पयत्तो । चिंतियं च देवेण—'अवगओ ताव चरणपरिणामो एयस्स, ता सम्मत्तं परिक्खामि' त्ति विउव्विया आवन्नसत्ता मंडियदिक्किदविभूसिया एगा साहुणी । सो तं दट्ठूण भणइ—कडए ते कुंडले य ते, अंजियच्छि ! तिलए य ते कए । पवयणस्स उड्डाहकारिए !, दुट्ठा सेहि ! कतो सि आगया ॥ १८ ॥ तीए रूसिऊण भणणइ—राईस-

---

१ तडागिका । २ "नयनहीनेभ्यो दीनवचनेभ्यः करचरणपरिवर्जितेभ्यः, बालवृद्धप्रभुक्षान्तिमद्भ्यो वैश्वासिकेभ्यो व्याधितेभ्यः । रमणे श्रमणवने शरणप्राप्तेभ्यः दुःखितेभ्यो दीनेभ्यो दुस्थितेभ्यः । निर्दयं ये प्रहरन्ति ते सप्तापि कुलानि सप्तमे स्फुटं पाताले नयन्ति ॥१७॥"

रिसवमेत्ताणि, परच्छिड्डाणि पेच्छसे । अप्पणो बिल्लमेत्ताणि, पिच्छंतो वि न पिच्छसे ॥ १९ ॥ तहा—समणो सि य संजओ य सि, बंभयारी समलेट्ठुकंचणो । वेहारियवायओ य ते, जेट्ठज्जा ! किं ते पडिग्गहे ? ॥ २० ॥ एवं ताए सो उड्डाहिओ समाणो विलिंओ[1] अग्गओ गच्छइ, जाव पेच्छइ वेउव्वियखंधावारमागच्छंतं । सो तस्स निवट्टमाणो दंडियस्सेव संवडहुत्तो[2] गओ । तेण हत्थिखंधाओ ओरुहित्ता वंदिओ, भणिओ य—अहो ! मम परममंगलं जं साहू मए अज्ज दिट्ठो, ता भयवं ! ममाणुग्गहत्थं फासुयएसणिज्जं इमं मोयगाइसंबलं घेप्पउ । सो नेच्छइ । नाहं अज्ज भुंजिस्सामि । भायणे आभरणगाणि छूढाणि मा दीसिहिंति । तेण दंडिएण बलामोडिए पडिग्गहो गहिओ, जा मोयगे छुभइ, ता पेच्छइ आभरणगाणि । पच्छा आसुरत्तेण भिउडिं काऊण खरंटिओ—हा अणज्ज ! मम पुत्तगाणं इमाणि आभरणगाणि, तुमे ते वावाइया, ता कत्थ वच्चसि संपयं तुमं ? ति । सो भयभीओ न किंचि जंपइ । एत्थंतरे उवसंहरिऊण मायाजालं पयडीहूओ देवो । संबोहिओ एसो—हा ! न जुज्जइ तुम्हं विसिट्ठागमधराणं एवंविहपरिणामो, मज्झं च अणागमणं परमाणंदनिब्भरा ण याणंति देवलोए देवा कालमइक्कमंतं, तुमं पि ठिओ देवपेच्छणएण अवहरियहियओ उद्धट्ठाणेण छम्मासे । अन्नं च—जाणंति चेव भयवंतो, जहा—संकंतदिव्वपेमा, विसयपसत्ताऽसमत्तकत्तव्वा । अणहीणमणुयकज्जा, नरभवमसुहं न इंति सुरा ॥ २१ ॥ पच्छा अज्जासाढसूरी वेरग्गमुवगओ निंदिउमाढत्तो अत्ताणयं, जहा—"हउ[3] तुह संतिउ हियय ! नाणु हउ तुज्झ नरत्तणु । हय तुह मइ हउ पुरिसयारु हउ तुह धीरत्तणु ॥१॥ हय निल्लज्जिम

---

१ लज्जितः । २ सन्मुखं ।

३ "हतं तव सत्कं हृदय ! ज्ञानं हतं तव नरत्वम् । हता तव मतिः हतः पुरुषकारो हतं तव धीरत्वम् ॥ १ ॥ हा ! निर्लज्जत्वं पाप ! तव हा हा ! तव धृष्टत्वम् । जानतोऽपि जिनानां वचनं यदेतद् दुश्चेष्टत्वम् ॥ २ ॥ किं रे मानस ! त्वं धत्तूरितं ? किं वा सन्निपातेन आपूरितम् ? । किं वा पाप ! अभव्यस्य तुल्यं यज्जानदपि मार्गाद् भ्रष्टम् ॥ ३ ॥ विषयैर्भ्रष्टम् हृदय ! किं परमार्थं जानत् । उत्तमगुणस्थानात् प्रभ्रष्टं जनमध्ये तिरस्कृतम् ॥ ४ ॥ सम्प्रति शान्तं भूत्वा कुरु गुरुकर्मक्षयङ्करं । निर्मलं संयमं तपो विशिष्टं बाह्यमभ्यन्तरम् ॥ ५ ॥"

पाव! तुज्झ हय हय तुह धिट्टिम। जाणंतह वि जिणाण वयणु जं एह दुचिट्ठिम ॥२॥ किं रे माणस! तुहुं धत्तूरिउ? किं वा सन्निवाइं आऊरिउ?। किं वा पाव! अभवह तुल्लउ जं जाणंतु वि मग्गहं भुल्लउ ॥३॥ विसएहिं भुल्लउ हियय! काइं परमत्थु मुणंतउ?। उत्तमगुणठाणह पभट्ठु जणमज्झि विगुत्तउ ॥४॥ संपइ संतउ होवि करहि गुरुकम्मखयंकरु। निम्मलु संजमु तवु विसिट्ठु बाहिरु अब्भिंतरु ॥५॥" तओ 'इच्छामो अणुसट्ठिं, सम्मं चोयण' त्ति भणिऊण अभिनंदिऊण य देवं गओ सट्ठाणं सूरी। पणमिऊण य तं सुरो गओ सुरलोयं। आलोइयपडिक्कंतो विहरइ सूरी। तेण पुव्विं दंसणपरीसहो नाहियासिओ पच्छाऽहियासिओ। एवं शेषसाधुभिरपि सहनीय इति ॥ इत्युक्ता द्वाविंशतिपरीषहाः। नन्वेते कस्मिन् कर्मणि अवतरन्ति? उच्यते—दंसणमोहे दंसणपरीसहो पन्ननाण पढमम्मि। चरिमेऽलाभपरीसह सत्तेव चरित्तमोहम्मि ॥ १ ॥ अक्कोस-अरइ-इत्थी-निसीहिया-ऽचेल-जायणा चेव। सक्कारपुरक्कारो, इक्कारस वेयणिज्जम्मि ॥ २ ॥ पंचेव आणुपुव्वी, चरिया सेज्जा तहेव जल्ले य। वह-रोग-तणप्फासा, सेसेसुं नत्थि अवयारो ॥ ३ ॥ सांप्रतमध्ययनोपसंहारार्थमाह—

एए परीसहा सव्वे, कासवेण पवेइया। जे भिक्खू ण विहन्नेज्जा, पुट्ठो केणइ कण्हुइ ॥४६॥ त्ति बेमि ॥

व्याख्या—एते परीषहाः सर्वे काश्यपेन प्रवेदिताः, यान् ज्ञात्वा इति शेषः, भिक्षुर्न 'विहन्येत' पराजयेत, 'स्पृष्टः' बाधितः 'केनाऽपि' द्वाविंशतेरेकतरेणाऽपि 'कस्मिंश्चित्' देशे काले वा इति सूत्रार्थः ॥ ४६ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इत्युत्तराध्ययनटीकायां परीषहाख्यं द्वितीयमध्ययनम् ॥

अथ तृतीयं चतुरङ्गीयाध्ययनम्।

उक्तं परीषहाध्ययनम्, सम्प्रति चतुरङ्गीयमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहाऽनन्तराऽध्ययने परीषहसहनमुक्तं, 'तच्च किमालम्बनमुररीकृत्य कर्त्तव्यम्' इति प्रश्नसम्भवे मानुषत्वादिचतुरङ्गदुर्लभत्वमालम्बनम्, अनेनोच्यते, इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्याऽस्येदमादिसूत्रम्—

चत्तारि परमंगाणि, दुल्लहाणीह जंतुणो। माणुसत्तं सुई सद्धा, संजमम्मि य वीरियं ॥ १ ॥

व्याख्या—'चत्वारि' चतुःसंख्यानि 'परमाङ्गानि' प्रधानकारणानि प्रक्रमाद् धर्मस्य 'दुर्लभानि' दुःप्राप्याणि 'इह' संसारे 'जन्तोः' देहिनः। तान्येवाह—'मानुषत्वं' नरजन्म। उक्तं हि—"[1]जम्मजरामरणजले, नाणाविहवाहिजलयराइन्ने। भवसायरे अपारे, दुलहं खलु माणुसं जम्मं ॥ १ ॥" 'श्रुतिः' श्रवणं धर्मस्य इति गम्यते। यतः—"[2]आलस्स मोहऽवन्ना थंभा कोहा पमाय किवणत्ता। भय सोया अन्नाणा, वक्खेव कोऊहला रमणा ॥ १ ॥ एएहिं कारणेहिं, लद्धूण सुदुल्लहं पि माणुस्सं। न लहइ सुइं हियकरिं, संसारुत्तारणिं जीवो ॥२॥" 'श्रद्धा' श्रद्धानं धर्मस्यैव। तथा हि—[3]कुबोहमिच्छाहिनिवेसजोगओ, कुसत्थपासंडिविमोहिया जणा। न सद्दहंते जिणनाहदेसियं, चइंति बोहिं पुण के वि पावियं ॥ १ ॥ 'संजमे' विरतौ 'चः' समुच्चये 'वीर्य्यं' सामर्थ्यम् इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

---

१ "जन्म–जरा–मरणजले, नानाविधव्याधिजलचराऽऽकीर्णे। भवसागरे अपारे, दुर्लभं खलु मानुषं जन्म ॥ १ ॥"

२ "आलस्याद् मोहाद् अवज्ञायाः स्तम्भात् क्रोधात् प्रमादात् कृपणत्वात्। भयात् शोकाद् अज्ञानाद्, व्याक्षेपाद् कुतूहलात् रमणात् ॥ १ ॥ एतैः कारणैर्लब्ध्वा सुदुर्लभमपि मानुष्यम्। न लभते श्रुतिं हितकरीं, संसारोत्तारिणीं जीवः ॥ २ ॥"

३ कुबोधमिथ्याऽभिनिवेशयोगतः, कुशास्त्रपाखण्डिविमोहिता जनाः। न श्रद्दधते जिननाथदेशितं, त्यजन्ति बोधिं पुनः केऽपि प्राप्ताम् ॥१॥

मानुपत्वादीनां च दुर्लभत्वमुपदर्शयता चोल्लकादयो दृष्टान्ताः सूचिताः । ते चाऽमी—*चोल्लग पासग धन्ने, जूए रयणे य सुमिण चक्के य । चम्म जुए परमाणू दस दिट्ठंता मणुयलंभे ॥ १ ॥

तत्थ 'चोल्लगो' भोजनं, तदुपलक्षितमुदाहरणम्—अत्थि कंपिल्लं नाम नयरं । तत्थ बंभो राया, तस्स चुलणी भारिया, तेसिं पुत्तो बारसमो चक्की बंभदत्तो । सो कुमारत्ते वट्टमाणो बंभराए उवरए परोप्परदढासत्तचुलणी-दीहरायभएणं वरधणुमित्तसहिओ पलाणो । सो पुहइमंडले भमंतो विसिट्ठागिइ त्ति काऊण बहुयासु आवईसु अवत्थासु समदुक्खसुहत्तणं कुणंतेण विणएण आराहिओ एगेण धिज्जाइयकप्पडिएणं । चिंतियं च कुमारेण—अहो ! ममावइसहाओ एस, ता सव्वहा परमोवयारारिहो । जओ—"दो पुरिसे धरउ धरा, अहवा दोहिं पि धारिया धरणी । उवयारे जस्स मई, उवयरियं जो न पम्हुसइ ॥ १ ॥" भणिओ य सो—बंभदत्तं रज्जे निविट्ठं सुणिऊणागंतव्वं । कालेण य महाराया जाओ बंभदत्तो । कओ बारसवरिसिओ रज्जाभिसेओ । सो धिज्जाइओ तं सोऊणागओ । न लभइ अल्लियावं पि रायउले । तओ अणेण उवाओ चिंतिओ । उवाहणाओ धए पभूयाओ बंधिऊण धयवाहेहिं समं पहाविओ । दिट्ठो राइणा, पुच्छिओ य पच्चासन्नपरियणो—भो ! कस्सेस धओ ? । तेण भणियं—देव ! ण याणामो । राइणा वाहराविओ, समागओ, पच्चभिन्नाओ—इमो सो वराओ मम सुहदुक्खसहायगो । ओयरिऊण करिवराओ ससिणेहमवगूहिओ, पुच्छिओ कुसलवत्तं, भणिओ य—मग्गसु जहिच्छियं । देव ! नियभारियं पुच्छिय मग्गामि । गओ सगामं । पुच्छिया भज्जा—तुट्ठो राया देइ जं मग्गियं, किं मग्गामि ? । तीए वि 'एस महिड्ढिमुवगओ मं न आढाइस्सइ' त्ति चिंतिऊण भणिओ—किं बहुणा परिग्गहेण ? चोल्लगकरं सव्वभरहे मग्गाहि दीणारजुयलं च दक्खिणाए । 'आमं' ति गओ रायसगासं ।

* "चोल्लकं पाशको धान्यं, द्यूतं रत्नं च स्वप्नश्चक्रं च । चर्म युगं परमाणुर्दश दृष्टान्ता मनुजलाभे ॥ १ ॥" २ आश्रयणमपि ।

मग्गिओ य चोल्लगकरो—जहा देव ! पढमं तुम्ह घरे भुंजिस्सं, तओ तुह चउसट्ठीए भारियासाहस्सीणं, बत्तीसाए महाराय-सहस्साणं, पुणो सामंत-मंति-महंतग-पुरोहिया-ऽऽरक्खमाईणं, तओ एत्थ नयरे सिट्ठि-सत्थवाह-माहण-वणिय-कोडुंबियमाईण, एवं सव्वनगर-गामागराइसु जाव सव्वभरहे, तम्मि निट्ठिए पुणो वि तुम्ह गेहि त्ति। राइणा ईसिं हसिऊण भणियं—भो ! किमेइणा विडंबणापाएण तुच्छमग्गणेण ?, देसं भंडारं च देमि, तो सुहं छत्तछायाए हत्थिखंधवरगओ हिंडिहिसि । सो भणइ—किं मम एद्दहमहंतेण परिग्गहेणं ?, एत्तिएण चेव मे संतोसो । तओ 'जो जत्तियस्स अत्थस्स, भायणं तस्स तत्तियं होइ । वुट्ठे वि दोणमेहे, न डुंगरे पाणियं ठाइ ॥ १ ॥' इइ चिंतिऊण पडिवन्नं राइणा । भुत्तो पढमदिवसे राइणो गिहे, दिन्नं दीणारजुवलयं च । एवं परिवाडीए आढत्तो भुंजिउं । तम्मि य पुरे अणेगाओ कुलकोडीओ, तस्स वि अंतं न जाहि त्ति किं पुण भरहस्स ? । अवि य सो देवयाणुभावेण वच्चेज्जा, न य मणुयत्तणाओ भट्ठो अकयधम्मो माणुसत्तणं लहइ त्ति ॥ १ ॥

'पासग' त्ति चाणक्को—गोल्लविसए चणयगामो, तत्थ चणगो माहणो सो य सावओ । तस्स घरे साहू ठिया । पुत्तो से जाओ सह दाढाहिं । साहूणं पाएसु पाडिओ । कहियं च—राया भविस्सइ त्ति । 'मा दोग्गइं जाइस्सइ' त्ति दंता घट्ठा । पुणो वि आयरियाण कहियं—किं किज्जउ ? । एत्ताहे वि बिंबंतरिओ राया भविस्सइ । उम्मुक्कबालभावेण चोद्दस विज्जाठाणाणि आगमियाणि—अंगाइं चउरो वेया, मीमांसा नायवित्थरो । पुराणं धम्मसत्थं च, ठाणा चोद्दस आहिया ॥ १ ॥ सिक्खा वागरणं चेव, निरुत्तं छंद जोइसं । कप्पो य अवरो होइ, छच्च अंगा विआहिया ॥ २ ॥ सो सावओ संतुट्ठो । एगाओ दरिद्दभद्दमाहणकुलाओ भज्जा परिणीया । अन्नया भाइविवाहे सा माइघरं गया । तीसे य भगिणीओ अन्नेसिं [1]खद्धादाणियाण दिन्नाओ । ताओ अलंकियविभूसियाओ आगयाओ । सव्वो परि-

---

१ धनाढ्येभ्यः ।

यणो ताहिं समं संलवइ, आयरं च करेइ। सा एगागिणी अवगीया अच्छइ। अद्धिती य जाया। घरं आगया। दिट्ठा य ससोगा चाणक्केण, पुच्छिया सोगकारणं। न जंपए, केवलं अंसुधाराहिं सिंचंती कवोले नीससइ दीहं। ताहे निब्बंधेण लग्गो। कहियं सगग्गयवाणीए जहट्ठियं। चिंतियं च तेण—अहो! अवमाणणाहेउ निद्धणत्तणं जेण माइघरे वि एवं परिभवो?, अहवा—अलियं पि जणो धणइत्तयस्स सयणत्तणं पयासेइ। परमत्थबंधवेण वि, लज्जिज्जइ हीणविहवेण ॥१॥ तहा—कज्जेण विणा नेहो, अत्थविहूणाण गउरवं लोए। पडिवन्ने निव्वहणं, कुणंति जे ते जए विरला ॥ २ ॥ ता धणं उवज्जिणामि केणइ उवाएण, नंदो पाडलिपुत्ते दियाईणं धणं देई तत्थ वच्चामि[1]। तओ गंतूण कत्तियपुन्निमाए पुव्वन्नत्थे आसणे पढमे निसन्नो। तं च तस्स पल्लीवइस्स राउलस्स सया ठविज्जइ। सिद्धपुत्तो य नंदेण समं तत्थ आगओ भणइ—एस बंभणो नंदवंसस्स छायं अक्कमिऊण ट्ठिओ। भणिओ दासीए—भयवं! वीए आसणे निवेसाहि। 'एवं होउ' विइए आसणे कुंडियं ठवेइ, एवं तइए दंडयं, चउत्थे गणेत्तियं, पंचमे जन्नोवइयं। 'धट्ठो' त्ति निच्छूढो। पदोसमावन्नो भणइ—कोशेन भृत्यैश्च निबद्धमूलं, पुत्रैश्च मित्रैश्च विवृद्धशाखम्। उत्पाट्य नंदं परिवर्त्तयामि, महाद्रुमं वायुरिवोग्रवेगः ॥ १ ॥ निग्गओ मग्गइ पुरिसं। सुयं च णेण—बिंबंतरिओ राया होहामि त्ति। नंदस्स मोरपोसगा तेसिं गामे गओ परिवायगलिंगेण। तेसिं च मयहरधूयाए चंदपियणम्मि दोहलो। सो समुयाणिंतो गओ। पुच्छंति। सो भणइ—मम दारगं देह तो णं पाएमि चंदं। पडिसुणंति। पडमंडवो कओ, तद्दिवसं पुन्निमा, मज्झे छिड्डं कयं, मज्झण्हगए चंदे सव्वरसालूहिं दव्वेहिं संजोइत्ता खीरस्स थालं भरियं। सद्दाविया पेच्छइ पिवइ य। उवरि पुरिसो उच्छाडेइ। अवणीए डोहले कालक्कमेण पुत्तो जाओ। चंदगुत्तो से नामं कयं। सो वि ताव संवड्ढइ। चाणक्को वि धाउ-

[1] भिक्षामटन्।

विलाणि मग्गइ। सो य दारएहिं समं रमइ। रायनीईए विभासा। **चाणक्को** य पडिएइ। पेच्छइ। तेण वि मग्गिओ—अम्ह वि दिज्जउ। भणइ—गावीओ लएहिं। मा मारिज्जा कोइ?। भणइ—वीरभोज्जा पुहई। नायं—जहा विन्नाणं पि से अत्थि। पुच्छिओ—कस्स? त्ति। दारगेहिं कहियं—परिव्वायगपुत्तो एस। अहं सो परिव्वायगो, जासु जा ते रायाणं करेमि। सो तेण समं पलाइओ। लोगो मेलिओ। **पाडलिपुत्तं** रोहियं। **नंदेण** भग्गो परिव्वायगो पलाणो। अस्सेहिं पच्छओ लग्गा पुरिसा। **चंदगुत्तं** पउमिणीसंडे छुभेत्ता रयओ जाओ **चाणक्को**। **नंद**संतिएण जच्चवल्हीगकिसोरग-एणमासवारेण पुच्छिओ—कहिं **चंदगुत्तो**?। भणइ—एस पउमसरे पविट्ठो चिट्ठइ। सो आसवारेण दिट्ठो। तओ णेण घोडगो **चाणक्क**स्स अप्पिओ, खग्गं मुक्कं। जाव निगुडिओ जलोयरणट्ठयाए कंचुगं[1] मेल्लइ ताव णेण खग्गं घेत्तूण दुहा कओ। पच्छा **चंदगुत्तो** हक्कारिय चडाविओ। पुणो पलाणो। पुच्छिओ णेण **चंदगुत्तो**—जं वेलं सि सिट्ठो तं वेलं किं चिंतियं तए?। तेण भणियं—हंदि! एवं चेव सोहणं भवइ, अज्जो चेव जाणइ त्ति। तओ णेण जाणियं—जोग्गो, न एस विपरिणमइ। पच्छा **चंदउत्तो** छुहाइओ। **चाणक्को** तं ठवेत्ता भत्तस्स अइगओ, वीहेइ—मा एत्थ नज्जेज्जामो। डोडस्स[2] बाहिं निग्गयस्स पोट्टं फाडियं दहिकूरं गहाय गओ। जिमिओ दारगो। अन्नत्थ समुयाणिंतो गामे परिभमइ। एगम्मि गिहे थेरीए पुत्तभंडाणं [3]विलेवी पवड्ढिया। एगेण हत्थो मज्झे छूढो। सो दड्ढो रोवइ। ताए भन्नइ—चाणक्कमंगैल[4]! भोत्तुं पि न याणसि। तेण पुच्छिया भणइ—पासाणि पढमं घेप्पंति। तं परिभाविय गओ **हिमवंतकूडं**। तत्थ **पव्वयओ** राया तेण समं मेत्ती कया। भणइ—**नंदरज्जं** समं समेण विभज्जयामो। पडिवन्नं च तेण। ओयविउमाढत्ता। एगत्थ नयरं न पडइ। पविट्ठो तिदंडी वत्थूणि जोएइ। इंदकुमारियाओ दिट्ठाओ। तासिं तेएण न पडइ। मायाए नीणावियाओ।

---

१ कवचम्। २ विप्रस्य। ३ वेंस। ४ अत्र मङ्गलशब्दः समानार्थवाचकः।

गहियं नयरं। पाडलिपुत्तं तओ रोहियं। नंदो धम्मदारं मग्गइ। एगेण रहेण जं तरसि तं नीणेहि। दो भज्जाओ एगा कन्ना दव्वं च नीणेइ। कन्ना निग्गच्छंती पुणो पुणो चंदगुत्तं पलोएइ। नंदेण भणियं—जाहि त्ति। गया। ताए विलग्गंतीए चंदगुत्तरहे नव अरगा भग्गा। 'अमंगलं' ति निवारिया तेण। तिदंडी भणइ—मा निवारेहि। नव पुरिसजुगाणि तुज्झ वंसो होही। पडिवन्नं। राउलमइगया। दो भागा कयं रज्जं। तत्थ एगा विसकन्ना आसि, तत्थ पव्वयगस्स इच्छा जाया। सा तस्स दिन्ना। अग्गिपरियंचणेण[1] विसपरिगओ मरिउमारद्धो। भणइ—वयंस! मरिज्जइ। चंदगुत्तो 'रुंभामि' त्ति ववसिओ। चाणक्केण भिउडी कया इमं नीतिं सरंतेण—'तुल्यार्थं तुल्यसामर्थ्यं, मर्मज्ञं व्यवसायिनम्। अर्द्धराज्यहरं भृत्यं, यो न हन्यात्स हन्यते ॥ १ ॥' ठिओ चंदगुत्तो। दो वि रज्जाणि तस्स जायाणि। नंदमणुस्सा य चोरियाए जीवंति। देसं अभिद्दवंति। चाणक्को अन्नं उग्गतरं चोरग्गाहं मग्गइ। गओ नयरबाहिरियं। दिट्ठो तत्थ नलदामो कुविंदो। पुत्तयडसणामरिसिओ खणिऊण बिलं जलणपज्जालणेण मूलाओ उच्छायंतो मक्कोडए। तओ 'सोहणो एस चोरग्गाहो' त्ति वाहराविओ। सम्माणिऊण य दिण्णं तस्साऽऽरक्खं। तेण चोरा भत्तदाणाइणा कओवयारा वीसत्था सव्वे सकुडुंबा वावाइया। जायं निक्कंटयं रज्जं। कोसनिमित्तं च चाणक्केण महिड्ढियकोडुंबिएहिं सद्धिं आढत्तं मज्जपाणं। वायावेइ होलं। उट्ठिऊण य तेसिं उप्फेसणत्थं[2] गाएइ इमं पणच्चंतो गीइयं—दो मज्झ धाउरत्ताइं, कंचणकुंडिया तिदंडं च। राया वि मे वसवत्ती, एत्थ वि ता मे होलं वाएहि ॥ १ ॥ इमं सोऊण अन्नो असहमाणो कस्सइ अपयडियपुव्वं नियरिद्धिं पयडंतो नच्चिउमारद्धो। जओ—कुवियस्स आउरस्स य, वसणं पत्तस्स रागरत्तस्स। मत्तस्स मरंतस्स य, सब्भावा पायडा होंति ॥ २ ॥ पढियं च तेण—गयपोययस्स मत्तस्स, उप्प-

---

1 अग्निस्पर्शनेन। 2 भयोत्पादनार्थम्।

इयस्स य जोयणसहस्सं । पए पए सयसहस्सं, एत्थ वि ता मे होलं वाएहि ॥ ३ ॥ अन्नो भणइ—तिलआढयस्स वुत्तस्स, निप्फन्नस्स बहुसइयस्स । तिले तिले सयसहस्सं, एत्थ वि ता मे होलं वाएहि ॥४॥ अन्नो भणइ—णवपाउसम्मि पुन्नाए, गिरिनदियाए सिग्घवेगाए । एगाहमहियमेत्तेण, नवणीएण पालिं बंधामि एत्थ वि ता मे होलं वाएहि ॥ ५ ॥ अन्नो भणइ—जच्चाण णवकिसोराण, तद्दिवसेण जायमेत्ताण । केसेहि नभं छाएमि, एत्थ वि ता मे होलं वाएहि ॥ ६ ॥ अन्नो भणइ—दो मज्झ अत्थि रयणाइं, सालिपसूई य गद्दभीया य । छिन्ना छिन्ना वि रुहंति, एत्थ वि ता मे होलं वाएहि ॥ ७ ॥ अन्नो भणइ—सय सुक्किल निच्चसुयंधो, भज्ज अणुव्वय णत्थि पवासो । निरिणो य दुपंचसओ, एत्थ वि ता मे होलं वाएहि ॥ ८ ॥ एवं नाऊण दव्वं मग्गियं जहोचियं । कोट्ठारा भरिया सालीणं, ताओ छिन्ना छिन्ना पुणो जायंति । आसा एगदिवसजाया मग्गिया । एगदेवसियं नवणीयं । सुवन्नुप्पायणत्थं च चाणक्केण जंतपासया कया । केई भणंति—वरदिन्नया । तओ एगो दक्खो पुरिसो सिक्खाविओ । दीणारथालं भरियं । सो भणइ—जइ ममं कोइ जिणइ, तो थालं गिण्हउ । अह अहं जिणामि तो एगं दीणारं गिण्हामि । तस्स इच्छाए पासा पडंति । अओ न तीरए जिणिउं । जह सो न जिप्पइ एवं माणुसलंभो वि । अवि नाम सो जिप्पेज्जा, न य माणुसाओ भट्ठस्स पुणो माणुसत्तणं ॥ २ ॥

'धन्ने' इति तत्थ—धन्नाइं चउवीसं, जव-गोहुम-सालि-वीहि-सट्ठिका । कोद्दव-अणुया-कंगू-रालग-तिल-मुग्ग-मासा य ॥ १ ॥ अयसि-हरिमंथ-तिउडग[1]-निप्फाव[2]-सिलिंद[3]-रायमासा[4] य । उच्छू[5]-मसूर-तुयरी-कुलत्थ तह धन्नग-कलाया[6] ॥ २ ॥ एयाणि जत्तियाणि भरहे धन्नाणि ताणि सव्वाणि पिंडियाणि, तत्थ पत्थो सरिसवाणं छूढो, ताणि सव्वाणि करंवि-

---

१ मठ । २ वल्ल । ३ बरटी । ४ चवला । ५ राई । ६ वटाणा ।

याणि, तत्थेगा जुन्नथेरी सुप्पं गहाय ते किं वीणेज्जा ?, पुणो वि पत्थं पूरिज्जा ?। अवि सा देवयापसाएण पूरेज्जा ण य माणुसत्तणं ॥ ३ ॥

'जूए' जहा—एगो राया, तस्स सभा अट्ठोत्तरसयखंभसन्निविट्ठा जत्थ अत्थाणियं देइ। एक्केको य खंभो अट्ठसयंसिओ [सर्वाशाः ११६६४]। तस्स रन्नो पुत्तो रज्जकंखी चिंतेइ—थेरो राया, मारेऊण रज्जं गिण्हामि। तं चामच्चेण नायं। तेण रन्नो सिट्ठं। तओ राया भणइ—अहो! नत्थि लोभमहागहगहियाणं किंचि अकरणिज्जं। भणियं च—"नावेक्खइ कुलजाईं, पेमं सुकयं च गणइ ण य अयसं। लुद्धो कुणइ अकज्जं, मारइ पहुबंधुमित्तं पि ॥ १ ॥" एमाइ परिचिंतिऊण राया तं पुत्तं भणइ—अम्हं जो न सहइ अणुकमं सो जूयं खेल्लइ, जइ जिणइ रज्जं से दिज्जइ, कहं पुण जिणियव्वं ?—तुज्झं एगो आओ, अवसेसा मज्झं आया, जइ तुममेगेण आएण अट्ठसयस्स खंभाणं इक्केक्कं अंसियं अट्ठसयवारा जिणसि तो तुज्झ रज्जं। अवि देवयाविभासा ॥ ४ ॥

'रयणे' जहा—एगो वाणियगो वुड्ढो, रयणाणि से अत्थि। तत्थ य महे अन्ने वाणियगा कोडिपडाया उब्भिंति। सो न उब्भेइ। तस्स पुत्तेहिं थेरे पउत्थे ताणि रयणाणि देसीवणियाण हत्थे विक्कीयाणि। 'वरं अम्हे वि कोडिपडागाओ उब्भावेमो'। ते वि वाणियगा समंतओ पडिगया पारसकूलाईणि। थेरो आगओ, सुयं—जहा विक्कीयाणि। ते अंबाडेइ—लहुं रयणाणि आणेह। ताहे ते सव्वओ हिंडिउमाढत्ता। किं ते सव्वरयणाणि पिंडेज्जा ?। अवि य देवयप्पभावेण विभासा ॥ ५ ॥

संपयं 'सुविणे' त्ति—अत्थि उज्जेणी नयरी। तीए य असेसकलाकुसलो अणेगविन्नाणनिउणो उदारचित्तो कयन्नू पडिवन्नसूरो गुणाणुराई पियंवओ दक्खो रूव-लावन्न-तारुन्नकलिओ मूलदेवो नाम रायपुत्तो पाडलिपुत्ताओ जूयवसणासत्तो जणगावमाणेण पुहविपरिब्भमंतो समागओ। तत्थ गुलियापओगेण परावत्तियवेसो वामणयागारो विम्हावेइ

विचित्तकहाहिं गंधवाइकलाहिं णाणाकोउगेहि य णायरजणं। पसिद्धो जाओ। अत्थि य तत्थ रूवलावन्नविन्नाणगविया देवदत्ता नाम पहाणगणिया। सुयं च तेण—न रंजिज्जइ एसा केणइ सामन्नपुरिसेण अत्तगविया। तओ कोउगेण तीए खोहणत्थं पच्चूससमए आसन्नत्थेण आढत्तं सुमहुररवं बहुभंगिघोलिरकंठं अन्नन्नवन्नसंवेहरमणिज्जं गंधव्वं। सुयं च तं देवदत्ताए, चिंतियं च—अहो! अउव्वा वाणी, ता दिव्वो एस कोइ, न मणुस्समेत्तो। गवेसाविओ चेडीहिं। गविट्ठो, दिट्ठो मूलदेवो वामणरूवो। साहियं जहट्ठियमेईए। पेसिया तीए तस्स वाहरणत्थं माहवाभिहाणा खुज्जचेडी। गंतूण विणयपुव्वयं भणिओ तीए—भो महासत्त! अम्ह सामिणी देवदत्ता विन्नवेइ—कुणह पसायं, एह अम्ह घरं। तेण वियड्ढयाए भणियं—न पओयणं मे गणियाजणसंगेण, निवारिओ विसिट्ठाण वेसासंजोगो। भणियं च—या विचित्रविटकोटिनिघृष्टा, मद्यमांसनिरताऽतिनिकृष्टा। कोमला वचसि चेतसि दुष्टा, तां भजन्ति गणिकां न विशिष्टाः ॥ १ ॥ योपतापनपराऽग्निशिखेव, चित्तमोहनकरी मदिरेव। देहदारणकरी क्षुरिकेव, गर्हिता हि गणिका सलिकेव ॥ २ ॥ अओ नत्थि मे गमणाभिलासो। तीए वि अणेगाहिं भणिइभंगीहिं[1] आराहिऊण चित्तं महानिब्बंधेण करे घेत्तूण नीओ घरं। वच्चंतेण य सा खुज्जा कलाकोसल्लेण य विज्जापओगेण य अप्फालिऊण कया पउणा। विम्हयक्खित्तमणाए पवेसिओ सो भवणे। दिट्ठो देवदत्ताए वामणरूवो अउव्वलावन्नधारी। विम्हियाए देवदत्ताए दवावियमासणं। निसन्नो य सो। दिन्नो तंबोलो। दंसियं च माहवीए अत्तणो रूवं, कहिओ य वइयरो। सुट्ठुयरं विम्हिया। पारद्धो आलावो महुराहिं वियड्ढभणिईहिं। आगरिसियं च तेण तीए हिययं। भणियं च—अणुणयकुसलं परिहासपेसलं लडहवाणिदुल्ललियं। आलवणं पि हु छेयाण कम्मणं किं चं मूलीहिं? ॥ १ ॥ एत्थंतरे आगओ तत्थेगो वीणावायगो। वाइया तेण वीणा। रंजिया देवदत्ता।

---

1. भणिइ० भाषा।

भणियं च—साहु भो वीणावायग ! साहु सोहणा ते कला । मूलदेवेण भणियं—अहो ! अइनिउणो उज्जेणीजणो जाणइ सुंदरासुंदरविसेसं । देवदत्ताए भणियं—भो ! किमेत्थ खूणं ? । तेण भणियं—वंसो चेव असुद्धो, सगब्भा य तंती । तीए भणियं—कहं जाणिज्जइ ? । दंसेमि अहं । समप्पिया वीणा । कड्डिओ वंसाओ पाहणगो । तंतीए वालो समारिऊण वाइउं पयत्तो । कया पराहीणमाणसा सपरियणा देवदत्ता । पच्चासन्ने करेणुया सया रवणसीला आसि, सा वि ठिया घुम्मंती ओलंबियकन्ना । अईव विम्हिया देवदत्ता वीणावायगो य । चिंतियं च—अहो ! पच्छन्नवेसो विस्सकम्मा एस । पूइऊण तीए पेसिओ वीणावायगो । आगया भोयणवेला । भणियं देवदत्ताए—वाहरह अंगमद्दयं जेण दो वि अम्हे मज्जामो । मूलदेवेण भणियं—अणुमन्नह, अहं चेव करेमि तुम्ह अब्भंगणकम्मं । किमेयं पि जाणासि ? । ण याणामि सम्मं परं ठिओ जाणगाण सयासे । आणियं चंपगतेल्लं । आढत्तो अब्भंगिउं । कया पराहीण-मणा । चिंतियं च णाए—अहो ! विन्नाणाइसओ, अहो ! अउव्वो करयलफासो, ता भवियव्वं केणइ इमिणा सिद्धपुरिसेण पच्छन्नरूवेण, न पयईए एवंरूवस्स इमो पगरिसो त्ति, ता पयडीकरावेमि रूवं । निवडिया चलणेसु, भणिओ य—भो महाणुभाव ! असरिसगुणेहिं चेव नाओ उत्तमपुरिसो पडिवन्नवच्छलो दक्खिन्नपहाणो य तुमं, ता दंसेहि मे अत्ताणयं, बाढं उक्कंठियं तुह दंसणस्स मे हिययं ति । मूलदेवेण पुणो पुणो निब्बंधे कए ईसिं हसिऊण अवणीया वेसपरावत्तिणी गुलिया । जाओ सहावत्थो । दिट्ठो दिणनाहो व्व दिप्पंततेओ अणंगो व्व मोहयंतो रूवेणं सयलजणं नवजोव्वणलावन्न-संपुन्नदेहो । हरिसवसुब्भिन्नरोमंचा पुणो निवडिया चलणेसु, भणियं च—महापसाओ त्ति अब्भंगिओ सहत्थेहिं । मज्जियाइं दो वि जिमियाइं महाविभूईए, परिहाविओ देवदूसे, ठियाइं विसिट्ठगोट्ठीए । भणियं च तीए—महा-भाग ! तुमं मोत्तूण ण केणइ अणुरंजियं मे अवरपुरिसेण माणसं, ता सच्चमेयं—नयणेहिं को न दीसइ ?, केण समाणं

न होंति उल्लावा ?। हिययाणंदं जं पुण, जणेइ तं माणुसं विरलं ॥ १ ॥ ता ममाणुरोहेण एत्थ घरे निच्चमेवागंतव्वं। मूलदेवेण भणियं—गुणराइणि ! अन्नदेसिएसु निद्धणेसु य अम्हारिसेसु न रेहए पडिबंधो, न य थिरीहवइ, पाएण सव्वस्स वि कज्जवसेण चेव नेहो। भणियं च—वृक्षं क्षीणफलं त्यजन्ति विहगाः शुष्कं सरः सारसाः, पुष्पं पर्युषितं त्यजन्ति मधुपा दग्धं वनान्तं मृगाः। निर्द्रव्यं पुरुषं त्यजन्ति गणिका भ्रष्टं नृपं सेवकाः, सर्वः कार्यवशाज्जनोऽभिरमते कः कस्य को वल्लभः ? ॥ १ ॥ तीए भणियं—सदेसो परदेसो वा अकारणं सप्पुरिसाणं। भणियं च—जलहिविसंघडिएण[1] वि, निवसिज्जइ हरसिरम्मि चंदेण। जत्थ गया तत्थ गया, गुणिणो सीसेण वुज्झंति ॥ २ ॥ अत्थो वि असारो, न तम्मि वियक्खणाण बहुमाणो, अवि य गुणेसु चेवाणुराओ हवइ त्ति। किञ्च—वाया सहस्समइया, सिणेहनिज्झाइयं सयसहस्सं। सब्भावो सज्जणमाणुसस्स कोडिं विसेसेइ ॥ ३ ॥ ता सव्वहा पडिवज्ज इमं पत्थणं ति। पडिवन्नं तेण। जाओ तेसिं नेहनिब्भरो संजोगो। अन्नया रायपुरओ पणच्चिया देवदत्ता। वाइओ मूलदेवेण पडहो। तुट्ठो तीए राया। दिन्नो वरो। नासीकओ तीए। सो य अईवजूयपसंगी निवसणमेत्तं पि न रेहए। भणिओ य साणुणयं तीए पियवाणीए—पिययम ! को तुह इमं मयंकस्सेव हरिणपडिबंधं ?, तुम्ह सयलगुणालयाण कलंकं चेव जूअवसणं, बहुदोसविहाणं च एयं। तहा हि—"[2]कुलकलंकणु सच्चपडिवक्खु गुरुलज्जासोयहरु धम्मविग्घु अत्थह पणासणु। जं दाणभोगिहि रहिउ पुत्त-दार-पिइ-माइमोसणु। जहिं न गणिज्जइ देउ गुरु जहिं नवि कज्जु अकज्जु। तणुसंतावणु कुगइपहु तहिं पिय ? जूंय

१ जलधेः पृथग्भूतेनापि।

२ "कुलकलङ्कनं सत्यप्रतिपक्षं गुरुलज्जाशोकगृहं धर्मविघ्नं अर्थस्य प्रणाशनम्। यद् दानभोगाभ्यां रहितं पुत्र-दारा-पितृ-मात्रादिमोषणम्। यत्र न गण्येते देवगुरू यत्र नापि कार्यमकार्यम्। तनुसन्तापनं कुगतिपथः तत्र प्रिय! द्यूते मा रज्यताम् ॥ १ ॥"

म रज्जु ॥१॥" ता सव्वहा परिच्चयसु इमं। अइरसेण य न सक्कए **मूलदेवो** परिहरिउं। अत्थि य **देवदत्ताए** गाढाणुरत्तो मूलिल्लो मित्तसेणो **अयलनामा** सत्थवाहपुत्तो। देइ सो जंमग्गियं। संपाडेइ वत्थाभरणाईयं। वहइ य सो **मूलदेवो**वरि पओसं, मग्गइ य छिड्डाणि। तस्स संकाए न गच्छइ **मूलदेवो** तीए घरं अवसरमंतरेण। भणिया य **देवदत्ता** जणणीए—पुत्ति! परिच्चय **मूलदेवं**, न किंचि निद्धणेण पओयणमेएण, सो महाणुभावो दाया **अयलो** पेसेइ पुणो पुणो बहुयं दव्वजायं, ता तं चेव अंगीकरेसु सव्वप्पणयाए, न एक्कम्मि पडियारे दोन्नि करवालाइं मायंति, न य अलोणियं सिलं को वि चट्टेइ, ता मुंच जूयारियमिमं ति। तीए भणियं—नाहं अंब! एगंतेण धणाणुरागिणी, गुणेसु चेव मे पडिबंधो। जणणीए भणियं—केरिसा तस्स जूयारगस्स गुणा?। तीए भणियं—अंब! केवलगुणमओ खु सो। जओ 'धीरो उदारचरिओ, दक्खिन्नमहोयही कलानिउणो। पियभासी य कयन्नू, गुणाणुरागी विसेसण्णू ॥ १ ॥' अओ न परिच्चयामि एयं। तओ सा अणेगेहिं दिट्ठंतेहिं आढत्ता पडिबोहेउं—अलत्तए मग्गिए नीरसं पणामेइ, उच्छुखंडे पत्थिए छोइयं पणामेइ, कुसुमेहिं जाइएहिं बिंटमित्ताइं पणामेइ। चोइया य पडिभणति—जारिसमेयं तारिसो एस ते पिययमो, तहावि तुमं न परिच्चयसि। **देवदत्ताए** चिंतियं—मूढा एसा तेणेवंविहे दिट्ठंते देइ। तओ अन्नया भणिया जणणी—अम्मो! मग्गेहिं **अयलं** उच्छुं। कहियं च तीए तस्स। तेण वि सगडं भरेऊणं पेसियं। तीए भणियं—किमहं करेणुया जेण एवंविहं सपत्तडालं उच्छुं पभूयं पेसिज्जइ। तीए भणियं—पुत्ति! उदारो खु सो तेण एयं पेसियं ति, चिंतियं च णेण—अन्नाणं पि सा दाहि त्ति। अवरदियहे **देवदत्ताए** भणिया **माहवी**—हला! भणाहि **मूलदेवं** जहा उच्छूणमुवरि सद्धा, ता पेसेहि मे। तीए वि गंतूण कहियं। तेण गहियाओ दुन्नि उच्छुलट्ठीओ, निच्छोलिऊण

१ अर्पयति।

कयाओ दुयंगुलपमाणाओ गंडियाओ, चा[1]उज्जाएण य अवचुन्नियाओ, कप्पूरेण य मणागं वासियाओ, सूलाहि य मणागं भिन्नाओ, गहियाइं अभिणवमल्लगाइं, भरिऊण य ताणि ढक्किऊणं पेसियाणि। ढोइयाइं च गंतूण माहवीए। दंसियाणि तीए वि जणणीए। भणिया य—पेच्छ अम्मो! पुरिसाणमंतरं ति, ता अहं एएसिं गुणाणमणुरत्ता। जणणीए चिंतियं—'अच्चंतमोहिया एसा न परिच्चयइ अत्तणा इमं, ता करेमि किं पि उवायं जेण एसो कामुओ गच्छइ विदेसं, तओ सुत्थं हवइ' त्ति चिंतिऊण भणिओ तीए अयलो—कहसु एईए पुरओ अलियगामंतरगमणं, पच्छा पविट्ठे माणुस्ससामग्गीए आगच्छेज्जह विमाणेज्जह य तं, जेण विमाणिओ संतो देसच्चायं करेइ, ता संजुत्ता चिट्ठेज्जह, अहं ते वत्तं दाहामि। पडिवन्नं च तेण। अन्नम्मि दिणे कयं तहेव तेण। निग्गओ अलियगामंतरगमणमिसेण। निब्भएण पविट्ठो य मूलदेवो। जाणाविओ जणणीए अयलो आगओ महासामग्गीए। दिट्ठो य पविसमाणो देवदत्ताए, भणिओ य मूलदेवो—ईइसो चेव अवसरो, पडिच्छियं च जणणीए एयं पेसियं दव्वं, ता तुमं पल्लंकहेट्ठओ मुहुत्तगं चिट्ठह। ताव ठिओ सो पल्लंकहेट्ठओ। लक्खिओ अयलेणं। निसन्नो य पल्लंके अयलो, भणिया य सा तेण—करेह न्हाणसामग्गिं। देवदत्ताए भणियं—एवं ति, ता उट्ठह नियंसह पोत्तिं जेण अब्भंगिज्जइ। अयलेण भणियं—मए दिट्ठो अज्ज सुमिणओ, जहा—'नियत्थिओ चेव अब्भंगियगत्तो एत्थ पल्लंके आरूढो ण्हाओ' त्ति, तो सच्चं सुमिणयं करेसु। देवदत्ताए भणियं—नणु विणासिज्जए महग्घं तूलिगंडुयमाईयं। तेण भणियं—अन्नं ते विसिट्ठतरं दाहामि। जणणीए भणियं—एवं ति। तओ तत्थट्ठिओ चेव अब्भंगिउव्वट्टिओ उण्हखलउदगेहि य मज्जिओ। भरिओ तेण हेट्ठट्ठिओ मूलदेवो। गहियाउहा पविट्ठा पुरिसा। सन्निओ जणणीए अयलो। गहिओ तेण मूलदेवो वालेहिं, भणिओ य—रे! संपयं निरूवेहि जइ कोइ अत्थि ते

[1] चातुर्जातेन–'इलाची' इत्यनेन।

सरणं । मूलदेवेण निरूवियाइं पासाइं, जाव दिट्ठं निसियाऽसिहत्थेहिं वेढियमत्ताणयं मणूसेहिं । चिंतियं च—'नाहमे-
एसिं उव्वरामि, कायव्वं च मए वयरनिज्जायणं, निराउहो संपयं, ता न पोरसस्सावसरो त्ति' चिंतिय भणियं—जं ते रोयइ
तं करेहि । अयलेण चिंतियं—उत्तमपुरिसो कोई एसो आगिईए चेव नज्जइ, सुलभाणि य संसारे महापुरिसाण वसणाइं ।
भणियं च—'को एत्थ सया सुहिओ ?, कस्स व लच्छी थिराइं पेम्माइं ?। कस्स व न होइ खलियं ?, भण को वि ण खंडिओ
विहिणा ? ॥ १ ॥' भणिओ मूलदेवो—भो ! एवंविहावत्थागओ मुक्को संपयं तुमं, ममं पि विहिवसेण कयाइ वसण-
पत्तस्स एवं चेव करेज्जह । तओ विमणदुम्मणो निग्गओ नयराओ मूलदेवो 'पेच्छ, कहं एएण छलिओ ?' त्ति चिंतियं ।
तो ण्हाओ सरोवरे, कया पाणवत्ती, चिंतियं च—गच्छामो विदेसं, तत्थ गंतूण करेमि किं पि इमस्स पडिविप्पिउवायं ।
पट्ठिओ वेन्नायडस्स सम्मुहं। गामनगराइमज्झेण वच्चंतो पत्तो दुवालसजोयणपमाणाए अडवीए मुहं। चिंतियं च तत्थ—जइ
कोइ वच्चंतो वायासाहेज्जो वि दुइओ लब्भइ ता सुहं चेव छिज्जए अडवी । जाव थेववेलाए आगओ विसिट्ठाकारदंस-
णीओ संबलथइयासणाहो टक्कवंभणो, पुच्छिओ य सो—भट्ट ! के दूरे गंतव्वं ? । तेण भणियं—अत्थि अडवीए परओ
वीरनिहाणं नाम थामं, तं गमिस्सामि, तुमं पुण कत्थ पत्थिओ ? । इयरेण भणियं—वेन्नायडं । भट्टेण भणियं—
ता एह गच्छम्ह । तओ पयट्टा दो वि । मज्झण्हसमए वच्चंतेहिं दिट्ठं सरोवरं । टक्केण भणियं—भो ! वीसमामो खण-
मेगं ति । गया उदगसमीवं । धोया हत्थपाया । गओ मूलदेवो पालिसंठियरुक्खच्छायं । टक्केण छोडिया संबलथइया,
गहिया वट्टयम्मि सत्तुया । ते जलेण ओलित्ता लग्गओ खाइउं । मूलदेवेण चिंतियं—एरिसा चेव बंभणजाई भुक्खा-
पहाणा हवइ, ता पच्छा मे दाही । भट्टो वि भुंजित्ता बंधिऊण थइयं पयट्टो । मूलदेवो वि 'नूणं अवरण्हे दाहि' त्ति
चिंतिंतो अणुपयट्टो । तत्थ वि तहेव भुत्तं, न दिन्नं तस्स । 'कल्लं दाहि' त्ति आसाए गच्छइ एसो । वच्चंताण य आगया

रयणी । तओ वट्टाओ ओसरिऊण वडपायवहेट्ठओ पसुत्ता । पच्चूसे पुणो पत्थिया, मज्झण्हे तहेव थक्का, तहेव भुत्तं टक्केण, न दिन्नं एयस्स । जाव तइयदियहे चिंतियं मूलदेवेण—नित्थिन्नप्पाया अडवी, ता अज्ज अवस्सं ममं दाही एस । जाव तत्थ वि न दिन्नं । नित्थिन्ना य तेहिं अडवी । जायाओ दोण्ह वि अन्नन्नवट्टाओ । तओ भट्टेण भणियं—भो ! तुज्झ एसा वट्टा ममं पुण एसा, ता वच्च तुमं एयाए । मूलदेवेण भणियं—भो भट्ट ! आगओ अहं तुज्झ प्पभावेणं, ता मज्झ मूलदेवो नामं, जइ कयाइ किं पि पओयणं मे सिज्झइ ता आगच्छेज्ज वेन्नायडे, किं च तुज्झ नामं ? । टक्केण भणियं—सद्धडो, जणकयावडकेण य निग्घिणसम्मो नाम । तओ पत्थिओ भट्टो सग्गामं । मूलदेवो वि विन्नायडसम्मुहं ति । अंतराले य दिट्ठं वसिमं । तत्थ पविट्ठो भिक्खानिमित्तं । हिंडियं असेसं गामं । लद्धा कुम्मासा, न किंपि अन्नं । गओ जलासयाभिमुहं । एत्थंतरम्मि य तवसुसियदेहो महाणुभावो महातवस्सी मासोपवासपारणयनिमित्तं दिट्ठो पविसमाणो । तं च पेच्छिय हरिसवसुब्भिन्नपुलएण चिंतियं च मूलदेवेण—अहो ! धन्नो कयत्थो अहं, जस्स इमम्मि काले एस महातवस्सी दंसणपहमागओ, ता अवस्सं भवियव्वं मम कल्लाणेण । अवि य—मरुत्थलीए जह कप्परुक्खो, दरिद्दगेहे जह हेमवुट्ठी । मायंगगेहे जह हत्थिराया, मुणी महप्पा तह एत्थ एसो ॥ १ ॥ किञ्च—दंसणनाणविसुद्धं, पंचमहव्वयसमाहियं धीरं । खंती-मद्दव-अज्जव-जुत्तं मुत्तिप्पहाणं च ॥ २ ॥ सज्झायज्झाणतवोवहाणनिरयं विसुद्धलेसागं । पंचसमियं तिगुत्तं, अकिंचणं चत्तगिहिसंगं ॥ ३ ॥ सुपत्तं एस साहू । ता—एरिसपत्तसुखित्तं, विसुद्धसद्धाजलेण संसित्तं । निहियं तु दव्वसस्सं, इहपरलोए अणंतफलं ॥ ४ ॥ ता एत्थ कालोचिया देमि एयस्स चेव कुम्मासा, जओ अदायगो एस गामो, एसो य महप्पा कइवयघरेसु दरिसावं दाऊण पडिनियत्तइ, अहं पुण दो तिन्नि वारे हिंडामि तो पुणो लभिस्सं, आसन्नो अवरो वितिओ गामो ता पयच्छामि सव्वे इमे त्ति । पणमिऊण तओ समप्पिया भगवओ कुम्मासा । साहुणा वि तस्स परि-

णामपयरिसं मुणंतेण दव्वाइसुद्धिं च वियाणिऊण—'धम्मसील! थोवे देज्जह' त्ति भणिऊण धरियं पत्तगं। दिन्ना य तेण पवड्ढमाणाऽऽसएण, भणियं च तेण—"धन्नाणं खु नराणं, कुम्मासा होंति साहुपारणए।" एत्थंतरम्मि गयणंतरगयाए रिसिभत्ताए मूलदेवभत्तिरंजियाए भणियं देवयाए—पुत्त! मूलदेव! सुंदरमणुचिट्ठियं तुमे, ता एयाए गाहाए पच्छद्धेण मग्गह जं रोयए जेण संपाडेमि सव्वं। मूलदेवेण भणियं—"गणियं च देवदत्तं, दंतिसहस्सं च रज्जं च ॥१॥" देवयाए भणियं—पुत्त! निच्चिंतो विहरसु, अवस्सं रिसिचलणाणुभावेण अइरेण चेव संपज्जिस्सइ एयं। मूलदेवेण भणियं—भयवइ! एवमेयं ति। तओ वंदिय रिसिं पडिनियत्तो। रिसी वि गओ उज्जाणं। लद्धा अवरा भिक्खा मूलदेवेण। जेमिओ पत्थिओ य विन्नायडसम्मुहं। पत्तो य कमेणं, तत्थ। पसुत्तो रयणीए बाहिं पहियसालाए। दिट्ठो य चरिमजामे सुमिणओ—'पडिपुन्नमंडलो निम्मलपहो मयंको उयरम्मि पविट्ठो'। अन्नेण वि कप्पडिएण सो चेव दिट्ठो। कहिओ तेण कप्पडियाणं। तत्थेगेण भणियं—लभिहिसि तुमं अज्ज घयगुलसंपुन्नं महंतं रोट्टगं। 'ण याणंति एए सुमिणस्स परमत्थं' ति न कहियं मूलदेवेण। लद्धो कप्पडिएण भिक्खागएण घरछायणियाए जहोवइट्ठो रोट्टगो। तुट्ठो य एसो। निवेइओ य कप्पडियाणं। मूलदेवो वि गओ एगमारामं। आवज्जिओ तत्थ कुसुमोच्चयसाहज्जेण मालागारो। दिन्नाइं तेण पुप्फफलाइं। ताइं घेत्तुं सुइभूओ गओ सुमिणयसत्थपाढगस्स गेहं। कओ तस्स पणामो। पुच्छिया खेमारोगवत्ता। तेण वि संभासिओ सबहुमाणं, पुच्छिओ पओयणं। मूलदेवेण जोडिऊण करजुयलं कहिओ सुविणगवइयरो। उवज्झाएण वि भणियं सहरिसेणं—कहिस्सामि सुहमुहुत्ते सुविणयफलं, अज्ज ताव अतिही होसु अम्हाणं। पडिवन्नं च मूलदेवेणं। ण्हाओ जिमिओ य विभूइए। भुत्तुत्तरे य भणिओ उवज्झाएण—पुत्त! पत्तवरा मे एसा कन्नगा, ता परिणेसु ममोवरोहेण एयं तुमं ति। मूलदेवेण भणियं—ताय! कहं अन्नायकुलसीलं जामाउयं करेसि?। उवज्झाएण भणियं—पुत्त! आयारेण चेव नज्जइ अकहियं पि कुलं।

भणियं च—आचारः कुलमाख्याति, देशमाख्याति जल्पितम् । सम्भ्रमः स्नेहमाख्याति, वपुराख्याति भोजनम् ॥ १ ॥ तहा—को कुवलयाण गंधं, करेइ महुरत्तणं च उच्छूणं ? । वरहत्थीण य लीलं, विणयं च कुलप्पसूयाणं ? ॥ २ ॥ अहवा—जइ हुंति गुणा ता किं, कुलेण ? गुणिणो कुलेण न हु कज्जं । कुलमकलंकं गुणवज्जियाण गरुयं चिय कलंकं ॥ ३ ॥ एवमाइ-भणिईहि पडिवज्जाविय सुहमुहुत्तेण परिणाविओ । कहियं सुविणगफलं—सत्तदिणब्भंतरे राया होहिसि । तं च सोऊण जाओ पहट्ठमणो, अच्छइ य तत्थ सुहेणं । पंचमे य दिवसे गओ नयरबाहिं, निसन्नो चंपगच्छायाए । इओ य—तीए नयरीए अपुत्तो राया कालगओ । तत्थ अहियासियाणि पंच दिव्वाणि । ताणि आहिंडिय नयरमज्झे निग्गयाणि बाहिं पत्ताणि मूलदेवसयासं । दिट्ठो य सो अपरियत्तमाणच्छायाए हिट्ठओ । तं पेच्छिय गुलुगुलियं हत्थिणा, हेसियं तुरंगेण, अहिसित्तो भिंगारेणं, वीइओ चामरेहिं, ठियमुवरि पुंडरियं । तओ कओ लोएहिं जयजयारवो । चडाविओ गएण खंधे पइसारिओ य नयरिं । अभिसित्तो य मंतिसामंतेहिं । भणियं च गयणतलगयाए देवयाए—भो ! भो ! एस महाणुभावो असे-सकलापारगओ देवयाहिट्ठियसरीरो विक्कमराओ नाम राया, ता एयस्स सासणे जो न वट्टइ तस्स नाहं खमामि त्ति । तओ सव्वो सामंत-मंति-पुरोहियाइओ परियणो आणाविहेओ जाओ । तओ उदारं विसयसुहमणुहवंतो चिट्ठइ । आढत्तो उज्जेणिसामिणा वियारधवलेण सह संववहारो, जाव जाया परोप्परं निरंतरा पीई । इओ य देवदत्ता तारिसं विडं-बणं मूलदेवस्स पेच्छिय विरत्ता अईव अयलोवरि । ततो निब्भच्छिओ अयलो—'भो ! अहं वेसा, न उण अहं तुज्झ कुलघरिणी, तहा वि मज्झ गेहत्थो एवंविहं ववहरसि, ता ममिच्छाए ण पुणो खिज्जियव्वं' ति भणिय गया राइणो सयासं । भणिओ य निवडिय चलणेसु राया—सामि ! तेण वरेण कीरउ पसाओ । राइणा भणियं—भण, कओ चेव तुज्झ पसा-ओ ?, किमवरं भणीयइ ? । देवदत्ताए भणियं—ता सामि ! मूलदेवं वज्जिय ण अन्नो पुरिसो मम आणावेयव्वो; एसो

अयलो मम घरागमणे निवारेयव्वो । राइणा भणियं—एवं, जहा तुज्झ रोयए, परं कहेह को पुण एस वुत्तंतो ? । तओ कहिओ माहवीए । रुट्ठो राया अयलोवरि । भणियं च—भो ! मम एईए नयरीए एयाइं दोन्नि रयणाइं ताइं पि खलीकरेइ ? । एसो तओ हक्कारिय अंबाडिओ भणिओ—रे ! तुमं एत्थ राया जेण एवंविहं ववहरसि ? ता निरूवेहिं संपयं सरणं, करेमि तुह पाणविणासं । देवदत्ताए भणियं—सामि ! किमेइणा सुणहपाएण पडिखद्धेणं ? ति, ता मुंचह एयं । राइणा भणिओ—रे ! एईए महाणुभावाए वयणेणं छुट्टो संपयं, सुद्धी उण तेणेवेह आणिएणं भविस्सई । तओ चलणेसु निवडिऊण निग्गओ रायउलाओ । आढत्तो गवेसिउं दिसोदिसिं । तहावि न लद्धो । तओ तीए चेव ऊणिमाए भरिऊण भंडस्स वहणाइं पत्थिओ पारसउलं । इओ य मूलदेवेण पेसिओ लेहो कोसलियाइं च देवदत्ताए तस्स राइणो य । भणिओ य राया—मम पयईए देवदत्ताए उवरि महंतो पडिबंधो, ता जइ एईए अभिरुचियं तुम्ह वा रोयए ता कुणह पसायं, पेसेह एयं । ततो राइणा भणिया रायदोवारिगा—भो ! किमेयमेवंविहं लिहियं विक्कमराएणं ?, किं अम्हाणं तस्स य कोइ अत्थि विसेसो ?, रज्जं पि सव्वं तस्सेयं किं पुण देवदत्ता ?, परं इच्छउ सा । तओ हक्कारिया देवदत्ता कहिओ वुत्तंतो—ता जइ तुम्ह रोयए ताहे गम्मउ तस्स सगासं । तीए भणियं—महापसाओ, तुम्हाऽणुन्नायाण मणोरहा एए अम्हं । तओ महाविभवेणं पूइऊण पेसिया गया य । तेण वि महाविभूईए चेव पवेसिया । जायं च परोप्परमेगरज्जं । अच्छए मूलदेवो तीए सह विसयसुहमणुहवंतो जिणभवणबिंबकरणपूयणतप्परो त्ति । इओ य सो अयलो पारसउले विढविय बहुयदव्वं पवरं भंडं भरेऊण आगओ विन्नायडं । आवासिओ य बाहिं । पुच्छिओ लोगो—किं नामाभिहाणो एत्थ राया ? । कहियं च—विक्कमराओ त्ति । तओ हिरन्नसुवन्नमोत्तियाणं थालं भरेऊण गओ राइणो पेक्खगो । दवा-

१ मृतेन । २ कौशलिकानि-उपहाराः ।

वियं राइणा आसणं, निसन्नो पच्चभिन्नाओ य । अयलेण य न नाओ एसो । रन्ना पुच्छिओ—कुओ सेट्ठी ! आगओ ?। तेण भणियं—पारसउलाओ । रन्ना पूइएण अयलेण भणियं—सामि ! पेसेह उवरिगो जो भंडं निरूवेइ । तओ राइणा भणियं—अहं सयमेवागच्छामि । तओ पंचउलसहिओ गओ राया । दंसियं वहणेसु संख-फोप्फल-चंदणा-ऽगरु-मंजिट्ठाइयं भंडं । पुच्छियं पंचउलसमक्खं राइणा—भो सेट्ठि ! एत्तियं चेव इमं ? । तेण भणियं—देव ! एत्तियं चेव । राइणा भणियं—करेह सेट्ठिस्स अद्धदाणं परं मम समक्खं तोलेह चोल्लए[1] । तोलियाइं पंचउलेण । भारेण य पायप्पहारेण य वंसवेहेण य लक्खियं मंजिट्ठमाइमज्झगयं सारभंडं । राइणा उक्केल्लावियाइं चोल्लयाइं निरूवियाइं समंतओ, जाव दिट्ठं कत्थइ सुवन्नं कत्थइ रुप्पयं कत्थइ मणि-मोत्तिय-पवालाइ महग्घं भंडं । तं च दट्ठूण रुट्ठेण नियपुरिसाण दिन्नो आएसो—अरे ! बंधह पच्चक्खं चोरं इमं ति । बद्धो य थरथरिंतहियओ तेहिं । दाऊण रक्खवाले जाणेसु गओ राया भवणं । सो वि आणिओ आरक्खिगेण रायसमीवं । गाढं बद्धं च दट्ठूण भणियं राइणा—रे ! छोडेह छोडेह । छोडिओ अणेहिं । पुच्छिओ । राइणा—परियाणेसि ममं ? । तेण भणियं—देव ! सयलपुहविविक्खाए महाणरिंदे को न याणइ ? । राइणा भणियं—अलं उवयारभासणेहिं, फुडं साहसु जइ जाणसि । अयलेण भणियं—देव ! ण याणामि सम्मं । तओ राइणा वाहराविया देवदत्ता । आगया वरच्छर व्व सव्वंगभूसणधरा विन्नाया अयलेण । लज्जिओ मणम्मि बाढं । भणियं च तीए—भो ! एस सो मूलदेवो जो तुमे भणिओ तम्मि काले—ममावि कयाइ विहिजोगेण वसणं पत्तस्स उवयारं करेज्जह, ता एस सो अवसरो, मुक्को य तुमं अत्थसरीरसंसयमावन्नो वि पणयदीणजणवच्छलेण राइणा संपयं । इमं च सोऊण विलक्खमाणसो 'महापसाओ' त्ति भणिऊण निवडिओ राइणो देवदत्ताए य चलणेसु । भणियं च—कयं मए जं तया सयलजणनिव्वुइकरस्स नीसेसक-

---

१ थैला, बोरा ।

लासोहियस्स देवस्स निम्मलसहावस्स पुन्निमाचंदस्सेव राहुणा कयत्थणं ता तं खमउ मम सामी, तुम्ह कयत्थणामरिसेण महाराओ वि न देइ मे उज्जेणीए पवेसं। मूलदेवेण भणियं—खमियं चेव मए जस्स तुह देवीए कओ पसाओ। तओ सो पुणो वि निवडिओ दोण्ह वि चलणेसु। परमायरेण ण्हाविओ जेमाविओ य देवदत्ताए परिहाविओ महग्घवत्थे। राइणा मुक्कं दाणं। पेसिओ उज्जेणिं। मूलदेवराइणो अब्भत्थणाए खमियं वियारधवलेण। निग्घिणसम्मो वि रज्जे निविट्ठं सोऊण मूलदेवं आगओ विन्नायडं। दिट्ठो राया। दिन्नो सो चेव अदिट्ठसेवाए गामो तस्स रन्ना। पणमिऊण 'महापसाओ' त्ति भणिऊण य सो गओ गामं। इओ य तेण कप्पडिएण सुयं—जहा मूलदेवेण वि एरिसो सुमिणो दिट्ठो जारिसो मए, परं सो आएसफलेण राया जाओ। सो चिंतेइ—वच्चामि जत्थ गोरसो, तं पिवित्ता सुवामि जाव तं सुविणं पुणो पेच्छामि। अवि सो तं पुण पेच्छेज्ज। न य माणुसाओ विभासा॥

'चक्कि' त्ति दारं—इंदपुरं नयरं, इंददत्तो राया। तस्स इट्ठाणं वराणं देवीणं बावीसं पुत्ता। अन्ने भणंति—एक्काए चेव देवीए ते पुत्ता राइणो पाणसमा। अन्ना य अमच्चधूया, सा परं [1]परिणंतेण दिट्ठिल्लिया। सा अन्नया कयाइ रिउण्हाया समाणी अच्छइ। राइणा दिट्ठा, 'कस्स एस?' त्ति पुट्ठा आसन्नवत्तिणो पुरिसा। तेहिं भणियं—तुम्ह देवी एसा। ताहे सो ताए समं एक्करत्तिं वसिओ। सा य रिउण्हाया। तीसे गब्भो लग्गो। सा य अमच्चेण भणिल्लिया—जया तुह गब्भो आहूओ होइ तया मम साहेज्जसु। ताए तस्स कहियं दिवसो मुहुत्तो जं च राएण उल्लवियं। साभिन्नाणं तं तेण पत्तए लिहियं। सो तं सारवेइ। णवण्हं मासाणं दारगो जाओ। चउरो य दासचेडाणि तद्दिवसं जायाणि। तंजहा—अग्गियओ पव्वइओ बहुलिओ सागरओ य। सुरिंददत्तो त्ति कयं तस्स नामं। अट्ठवरिसो य सो अमच्चेण कलायरियस्स

[1] परिगच्छता—बाहर निकलते।

उवणीओ। तेण लेहाइयाओ गणियप्पहाणाओ सउणरुयपज्जवसाणाओ कलाओ गाहिओ। जाहे तं गाहेइ आयरिओ ताहे ताणि कड्ढति विउल्लिंति। पुव्वपरिचएण ताणि रोलंति। तेण ताणि न चेव गणियाणि। गहिआओ कलाओ। ते अन्ने बावीसं कुमारा गाहिज्जंता आयरियं पिट्टंति अवयणाणि य भणंति। जइ सो आयरिओ पिट्टेइ ताहे गंतूण माऊणं साहेंति। ताहे ताओ आयरियं खिंसंति—कीस आहणसि ?, न सुलभाणि पुत्तभंडगाणि। अओ ते न सिक्खिया॥

इओ य महुराए जियसत्तू राया, तस्स सुया निव्वुई नाम दारिया। सा रण्णो अलंकिया उवणीया। राया भणइ—गेण्ह जो ते रोयइ भत्तारो। तो ताए भन्नइ—जो सूरो वीरो राहं च विंधइ सो मम भत्ता होउ, से पुण रज्जं दिज्जा। ताहे सा पिउवयणेण महासामग्गियाए गया इंदपुरं सोउं इंददत्तस्स बहवे पुत्ते। इंददत्तो तुट्ठो चिंतेइ—नूणं अन्नराईहिंतो लट्ठयरो अहं। आवाहिया य तेण सव्वे रायाणो। महाविभूईए य आगया। तओ तेणं उसियपडागं नयरं कारियं। रंगमंडवो बाहिं कओ। तत्थेक्कम्मि अक्खे अट्ठ चक्काणमुवरिं ठविया धीउल्लिया सा अच्छिम्मि विंधेयव्वा। तओ इंददत्तो राया सन्नद्धो निग्गओ सह पुत्तेहिं। सा वि कन्ना सव्वालंकारविभूसिया आगया। उवविट्ठो मंचेसु सव्वो नरिंदपमुहो निवजणो। तारिसो य सयंवरो जाओ जारिसो दोवईए। तत्थ रन्ना जेट्ठो पुत्तो सिरिमाली नाम पढमं सहरिसं भणिओ—पुत्त ! एसा दारिया रज्जं च घेत्तव्वं, अओ विंध एयं पुत्तलियं वामे अच्छिम्मि। ताहे सो अकयब्भासो तस्स समूहस्स मज्झे धणुं चेव न गिण्हिउं तरइ। कह कहवि अणेण गहियं कंपंतेण। 'जओ वच्चउ तओ वच्चउ' त्ति मुक्को सरो। सो चक्केण अब्भिडिऊण भग्गो। एवं कस्सइ एगं अरगंतरं वोलीणो, कस्सइ दोन्नि, कस्सइ तिन्नि, अन्नेसिं बाहिरेणं चेव नीई। ताहे राया अधिइं पकओ—अहो ! अहमेएहिं धरिसिओ त्ति। तओ अमच्चेण भणियं—कीस अधिइं करेसि ? । राया भणइ—एएहिं अहमप्पहाणो कओ।

चर्मणि (कूर्मे) युगे च दृष्टान्तौ।

अमच्चो भणइ—अत्थि अन्नो तुम्ह पुत्तो मम धूयाए तणओ सुरिंददत्तो नाम सो समत्थो विंधिउं। अहिण्णाणाणि य से कहियाणि। कहिं सो?। दरिसिओ। तओ राइणा अवगूहिओ भणिओ य—सेयं तव पुत्ता! अट्ठ रहचक्के भेत्तूण पुत्तलियं अच्छिम्मि विंधित्ता रज्जं सुकलत्तं निव्वुईदारियं संपावित्तए। ततो कुमारो 'जहा आणवेहि' त्ति भणिऊण य ठाणं ठाइऊण धणुं गेण्हइ। ताणि य दासरूवाणि चउद्दिसिं ठियाणि रोडेंति। अन्ने य उभयपासे गहियखग्गा दो जणा भयं दाइंति—जइ कहवि लक्खस्स चुक्कसि तो सीसं छिंदियव्वं ति। सो वि य से उवज्झाओ पासे ठिओ भयं देइ—मारिज्जसि जइ चुक्कसि। ते य बावीसं पि कुमारा 'मा एस विंधिस्सइ' त्ति उल्लंठवयणा विग्घाणि करेंति। तओ ताणि चत्तारि ते य दो पुरिसे बावीसं च कुमारे अगणिंतो ताणं अट्ठण्हं रहचक्काणं अंतरं जाणिऊणं तम्मि लक्खे निरुद्धाए दिट्ठीए अन्नमइं अकुणमाणेण सा धीउल्लिया वामे अच्छिम्मि विद्धा। तओ लोगेण उ[1]क्किट्ठिनायकलयलमिस्सो साहुक्कारो कओ। जहा तं चक्कं दुक्खं भेत्तुं एवं माणुसत्तणं ति॥

'चम्मे' त्ति—एगो दहो जोयणसहस्सवित्थिन्नो सेवालचम्मोवणद्धो। एगं से मज्झे छिद्दं जत्थ कच्छभस्स गीवा मायइ। तत्थ कच्छभो वाससए वाससए गीवं पसारेइ। तेण कहवि गीवा पसारिया। जाव तेण छिद्देण गीवा निग्गया। तेण जोइसचक्कं दिट्ठं कोमुईए पुप्फफलाणि य। सो गओ 'सयणिज्जगाणं दावेमि'। आणित्ता ताणि सव्वओ पलोएइ तं छिद्दं न पेच्छइ। अवि सो लभेज्ज विभासा॥

'जुगे' त्ति—"पुव्वंते होज्ज जुगं, अवरंते तस्स होज्ज समिलाओ। जुगछिद्दम्मि पवेसो, इय संसइओ मणुयलंभो ॥ १ ॥ जह समिला पब्भट्ठा सागरसलिले अणोरपारम्मि। पविसिज्जा जुगछिड्डं, कह वि भमंती भमंतम्मि ॥ २ ॥

1 हर्षध्वनिकलकलमिश्रः।

सा चंडवायवीईपणोल्लिया अवि लभेज्ज जुगछिड्डं । न य माणुसाओ भट्ठो, जीवो पडिमाणुसं लहइ ॥ ३ ॥"
इतिगाथाभ्यो युगोदाहरणमवसेयम् ॥

परमाणौ दृष्टान्तः

इयाणिं 'परमाणू' जहा—एगो खंभो महप्पमाणो । सो देवेणं चुन्नेऊणं अविभागिमाणि खंडाणि काऊण नलियाए पक्खित्तो । पच्छा मंदरचूलियाए ठिएण फूंमिओ[1] सो । सव्वओ पणट्ठो सो थंभचुन्नो । अत्थि को वि तेहिं चेव पुंग्गलेहिं तमेव खंभं निव्वत्तेज्जा ? । नो इणट्ठे समट्ठे । एस अभावो । एवं भट्ठो माणुसाओ न पुणो लभेज्ज तं ॥

अहवा—सभा एगा अणेगखंभसयसन्निविट्ठा । सा कालंतरे झामिया पडिया । अत्थि पुणो को वि तेहिं चेव पोग्गलेहिं करेज्जा ? । नो इणट्ठे समट्ठे । एवं माणुसत्तं दुल्लहं ॥ तत्र यथा मानुषत्वं दुर्लभं तथा दर्शयितुमाह—

समावन्ना ण संसारे, णाणागुत्तासु जाइसु । कम्मा णाणाविहा कट्टु, पुढो विस्संभिया पया ॥२॥

व्याख्या—'समापन्नाः' समन्तात् प्राप्ताः प्रजा इति योगः । "ण" इति वाक्यालङ्कारे । क ? इत्याह—संसारे । तत्राऽपि क ? 'नानागोत्रासु' अनेकाभिधानासु 'जातिषु' क्षत्रियादिजातिषु । अत्र हेतुमाह—'कर्माणि' ज्ञानावरणीयादीनि 'नानाविधानि' अनेकप्रकाराणि 'कृत्वा' निर्वर्त्य, "पुढो" त्ति 'पृथक्' भेदेन एकैकश इत्यर्थः, "विस्संभिय" त्ति प्राकृतत्वाद् अनुस्वारः 'विश्वभृतः' जगत्पूरका वर्त्तन्त इति गम्यते, क्वचित् कदाचिद् उत्पत्त्या सर्वजगद्व्यापनात् । उक्तञ्च—"[2]नत्थि किर सो पएसो, लोए वालग्गकोडिमेत्तो वि । जम्मणमरणाबाहा, जत्थ जिएहिं न संपत्ता ॥ १ ॥" इदमुक्तं भवति—अवाप्यापि मानुषं जन्म स्वकृतविचित्रकर्मानुभावतोऽन्यान्यगतिभागिन्य एव भवन्ति 'प्रजाः' जनसमूहरूपा इति । अतो दुर्लभं मानुषत्वमिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ अमुमेवार्थं प्रकटयन्नाह—

---

१ फूत्कृतः । २ "नास्ति किल स प्रदेशो, लोके वालाग्रकोटिमात्रोऽपि । जन्ममरणाबाधा, यत्र जीवैर्न सम्प्राप्ता ॥ १ ॥"

एगया देवलोएसु, नरएसु वि एगया। एगया आसुरं कायं, अहाकम्मेहिं गच्छइ ॥ ३ ॥

व्याख्या—'एकदा' एकस्मिन् काले 'देवलोकेषु' सौधर्मादिषु, उपरितनदेवोपलक्षणमेतत्। 'नरकेषु' रत्नप्रभादिषु 'अपिः' चार्थे, एकदा। एकदा 'आसुरं' असुरसंबन्धिनं 'कायं' निकायम्, आधस्त्यदेवोपलक्षणमेतत्। "अहाकम्मेहिं" ति 'यथाकर्मभिः' तत्तद्गत्यनुरूपचेष्टितैः सरागसंयममहारम्भबालतपःप्रभृतिकैः "गच्छइ" त्ति वचनव्यत्ययाद् गच्छन्ति प्राणिन इत्युत्तरेण योगः। तथाहि—"[1]देवाउयं निबंधइ, सरागतवसंजमो। अणुव्वयधरो दंतो, सत्तो बालतवम्मि य ॥ १ ॥ जीवघायरओ कूरो, महारंभपरिग्गहो। मिच्छदिट्ठी महापावो, बंधए नरयाउयं ॥ २ ॥ बालतवे पडिबद्धा, उक्कडरोसा तवेण गारविया। वेरेण य पडिबद्धा, मरिऊणं जंति असुरेसु ॥ ३ ॥ रज्जुग्गहणे विसभक्खणे य जलणे य जलपवेसे य। तण्हाछुहाकिलंता, मरिऊणं हुंति वंतरिया ॥ ४ ॥" इत्यादि सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ तथा—

एगया खत्तिओ होइ, तओ चंडाल बोक्कसो। तओ कीड पयंगो य, तओ कुंथू पिपीलिया ॥४॥

व्याख्या—एकदा 'क्षत्रियः' राजा भवति प्राणी, सूत्रवैचित्र्याच्च बहुवचनप्रक्रमेऽप्येकवचनम्। 'ततः' तदनन्तरं 'चाण्डालः' मातङ्गः यदि वा शूद्रेण ब्राह्मण्या जातश्चाण्डालः। 'बोक्कसः' वर्णान्तरजन्मा। तथा च वृद्धाः—[2]बम्हणेण सुद्दीए जाओ निसाओ त्ति, बम्हणेण वेसीए जाओ अंबट्ठो त्ति वुच्चइ, तत्थ निसाएणं अंबट्ठीए जाओ जो सो बोक्कसो भन्नइ। इह च

---

१ "देवायुष्कं निबध्नाति, सरागतपःसंयमः। अणुव्रतधरो दान्तो, सक्तो बालतपसि च ॥१॥ जीवघातरतः क्रूरो, महारम्भपरिग्रहः। मिथ्यादृष्टिर्महापापो, बध्नाति नरकायुष्कम् ॥ २ ॥ अज्ञानतपसि प्रतिबद्धा, उत्कटरोषास्तपसा गौरविताः। वैरेण च प्रतिबद्धा, मृत्वा यान्ति असुरेषु ॥ ३ ॥ रज्जुग्रहणे विषभक्षणे च ज्वलने च जलप्रवेशे च। तृष्णाक्षुत्क्रान्ताः, मृत्वा भवन्ति व्यन्तरकाः ॥ ४ ॥"

२ ब्राह्मणेन शूद्र्यां जातो निषाद इति, ब्राह्मणेन वैश्यायां जातोऽम्बष्ठ इति उच्यते। तत्र निषादेन अम्बष्ठ्यां जातो यः स बोक्कसो भण्यते।

क्षत्रियग्रहणाद् उत्तमजातयः चाण्डालग्रहणात् नीचजातयो बोक्कसग्रहणात् सङ्कीर्णजातय उपलक्षिताः । ततः 'कीटः' प्रतीतः 'पतङ्गः' शलभः 'चः' समुच्चये । ततः कुन्थुः पिपीलिका च । चकारस्य लुप्तत्वाद् भवतीति योज्यम् । अशेषतिर्यग्भेदोपलक्षणमेतदिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ आह—किमित्थं पर्यटन्तस्ते निर्विद्यन्ते न वा ? इत्याह—

एवमावट्टजोणीसुं, पाणिणो कम्मकिब्बिसा । न निव्विज्जंति संसारे, सव्वट्ठेसु व खत्तिया ॥५॥

कम्मसंगेहि सम्मूढा, दुक्खिया बहुवेयणा । अमाणुसासु जोणीसु, विणिहम्मंति पाणिणो ॥६॥

व्याख्या—'एवम्' अमुना न्यायेन आवर्त्तः—परिवर्त्तः तत्प्रधाना योनयः—चतुरशीतिलक्षप्रमाणानि जीवोत्पत्तिस्थानानि आवर्त्तयोनयस्तासु 'प्राणिनः' जन्तवः "कम्मकिब्बिस" त्ति प्राकृतत्वात् किल्बिषकर्माणः—अधमकर्माणः 'न निर्विद्यन्ते' कदाएतन्मुक्तिः इति नोद्विजन्ते । क ता आवर्त्तनयोनयः ? संसारे । केष्विव के ?, सर्वे च ते अर्थाश्च—धनकनकादयः तेष्विव 'क्षत्रियाः' राजानः । किमुक्तं भवति ?—यथा मनोज्ञान् शब्दादीन् भुञ्जानानां तेषां तर्षो वर्द्धते, एवं तासु तासु योनिषु पुनः पुनरुत्पत्तिमनुभवतामपि भवाभिनन्दिनाम् । कथमन्यथा न तत्प्रतिघातार्थमुद्यच्छेयुः ? इति भावः । अनिर्विद्यमानाश्च 'कर्मसङ्गैः' ज्ञानावरणीयादिसम्बन्धैः 'सम्मूढाः' भृशं वैचित्यमुपगताः 'दुःखिताः' असातयुक्ताः, कदाचित् तन्मानसमेव स्याद् अत आह—'बहुवेदनाः' प्रचुरशरीरव्यथाः । 'अमानुषीषु' नरकतिर्यगाऽऽभियोग्यादिदेवदुर्गतिसम्बन्धिनीषु योनिषु 'विनिहन्यन्ते' विशेषेण निपात्यन्ते अर्थात् कर्म्मभिः । कोऽर्थः—न तत उत्तारं लभन्ते प्राणिनः । तदनेन सत्यप्यावर्त्ते निर्वेदाभावाद् दुःखव्याकुलनरकादिगत्यनुत्तरणेन जन्तवो मनुजत्वं न लभन्त इत्युक्तम् । इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ कथं तर्हि तदवाप्तिः ? इत्याह—

कम्माणं तु पहाणाए, आणुपुव्वी कयाइ उ । जीवा सोहिमणुप्पत्ता, आयणंति मणुस्सयं ॥ ७ ॥

व्याख्या—'कर्म्मणां' मनुजगतिविबन्धकानाम् अनन्तानुबन्ध्यादीनां 'तुः' पूर्वस्माद्विशेषद्योतकः "पहाणाए" त्ति प्रहाण्या–अपगमेन, कथं प्रहाणिः ? इत्याह—'आनुपूर्व्या' क्रमेण न तु झगित्येव । तयापि "कयाइ उ" त्ति तुशब्द एवकारार्थे कदाचिदेव न सर्वदा 'जीवाः' प्राणिनः 'शुद्धिं' क्लिष्टकर्मविगमात्मिकाम् 'अनुप्राप्ताः' सम्प्राप्ताः 'आददते' स्वीकुर्वन्ति 'मनुष्यतां' मनुजत्वम्, विशिष्टशुद्धिनिबन्धनैः तनुकषायत्वादिभिरेव तदायुर्बन्धात् । उक्तञ्च—"पयईए तणुकसाओ, दाणरओ सीलसंजमविहूणो । मज्झिमगुणेहिं जुत्तो, मणुयाउं बंधए जीवो ॥ १ ॥" इति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ एवं मानुष्यं दुर्लभमुक्तं । साम्प्रतं श्रुतिदुर्लभतामाह—

माणुस्सं विग्गहं लद्धुं, सुई धम्मस्स दुल्लहा । जं सोचा पडिवज्जंति, तवं खंतिमहिंसयं ॥ ८ ॥

व्याख्या—"माणुस्सं" ति सूत्रत्वात् मानुष्यकं–मनुष्यसम्बन्धिनं 'विग्रहं' औदारिकशरीरं लब्ध्वाऽपि, अपेर्गम्यमानत्वात्, 'श्रुतिः' श्रवणं 'धर्मस्य'—'दुर्गतिप्रसृतान् जीवान्, यस्माद्धारयते ततः । धत्ते चैतान् शुभे स्थाने, तस्माद्धर्म इति स्मृतः ॥ १ ॥' इत्यन्वर्थनाम्नः 'दुर्लभा' दुःप्रापा प्रागुक्ताऽऽलस्यादिहेतुतः । स च—'मृद्वी शय्या प्रातरुत्थाय पेया, भक्तं मध्ये पानकं चापराह्णे । द्राक्षा खण्डं शर्करा चार्द्धरात्रे, मोक्षश्चान्ते शाक्यपुत्रेण दृष्टः ॥ १ ॥' इत्यादिः सुगतादिकल्पितोऽपि स्याद् अतस्तदपोहायाऽऽह—'यं' धर्मं श्रुत्वा 'प्रतिपद्यन्ते' अङ्गीकुर्वन्ति 'तपः' अनशनादि द्वादशविधं, 'क्षान्तिं' क्रोधजयलक्षणां मानादिजयोपलक्षणं चैपा, 'अहिंस्रताम्' अहिंसनशीलताम्, अनेन प्रथमव्रतमुक्तम् । शेषव्रतोपलक्षणमेतत्, एतद्वृतितुल्यानि हि शेषव्रतानि । एवं च तपसः क्षान्त्यादिचतुष्टयस्य महाव्रतपञ्चकस्य चाभिधानाद् दशविधस्यापि धर्म्मस्याभिधानमिति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ श्रुत्यवाप्तावपि श्रद्धादुर्लभतामाह—

१ "प्रकृत्या तनुकषायो, दानरतः शीलसंयमविहीनः । मध्यमगुणैर्युक्तो, मनुजायुर्बध्नाति जीवः ॥ १ ॥"

आहच्च सवणं लद्धुं, सद्धा परमदुल्लहा। सोच्चा नेयाउयं मग्गं, बहवे परिभस्सई ॥ ९ ॥

व्याख्या—"आहच्चे"ति कदाचित् 'श्रवणं' प्रक्रमाद् धर्म्मस्याऽऽकर्णनम्, उपलक्षणत्वाद् मनुष्यत्वं च, अपिशब्दस्य गम्यमानत्वात् 'लब्ध्वाऽपि' अवाप्यापि 'श्रद्धा' रुचिरूपा प्रक्रमाद् धर्मविषयैव 'परमदुर्लभा' अतिशयदुरापा। कुतः परमदुर्लभत्वमस्याः? इत्याह—'श्रुत्वा' आकर्ण्य 'नैयायिकं' न्यायोपपन्नं 'मार्गं' सम्यग्दर्शनाद्यात्मकं मुक्तिपथं 'बहवः' नैक एव, "परिभस्सइ" त्ति 'परिभ्रश्यन्ति' च्यवन्ते प्रक्रमात् नैयायिकमार्गादेव। यथा **जमालिप्रभृतयः**। यच्च प्राप्तमप्यपैति तच्चिन्तामणिवत् परमदुर्लभमेव इति भावः ॥ ९ ॥

श्रद्धायाः परमदुर्लभत्वम्।

के च ते **जमालिप्रभृतयः**? तद्वक्तव्यतामेवाह—बहुरय जमालिपभवा, जीवपएसा य तीसगुत्ताओ। अव्वत्ताऽऽसाढाओ, सामुच्छेयाऽऽसमित्ताओ ॥ १ ॥ गंगाओ दो किरिया, छलुगा तेरासियाणमुप्पत्ती। थेरा य गोट्ठमाहिल, पुट्ठमबद्धं परूवंति ॥ २ ॥

तत्थ **जमाली** चोद्दसहिं वासेहिं सामिणो नाणुप्पत्तीए पढमनिण्हवो जाओ ॥

तंजहा—तेणं कालेणं तेणं समएणं **कुंडपुरं** नयरं। तत्थ सामिस्स जेट्ठा भगिणी **सुदंसणा** नाम। तीए पुत्तो **जमाली**। सो सामिस्स मूले पव्वइओ पंचहिं सएहिं समं। तस्स य भज्जा सामिणो धूया **अणुज्जंगी** नाम, बीयं नामं **पियदंसणा**। सा वि तमणुपव्वइया सहस्सपरिवारा। तहा भणियव्वं जहा **पन्नत्तीए**। एक्कारस अंगा अहीया। सामिणा अणणुन्नाओ **सावत्थिं** गओ पंचसयपरिवारो। तत्थ **तेंदुगे** उज्जाणे **कोट्ठगे** चेइए समोसढो। तत्थ से अंतपंतेहिं दाहज्जरो उप्पन्नो, न तरइ बइट्ठओ अच्छिउं। ताहे सो समणे भणइ—मम संथारगं करेह। तेहिं काउमारद्धो। पुणो भणइ—कओ

कज्जइ वा ? । ते भणंति—न कओ, अज्ज वि कज्जइ । ताहे तस्स चिंता जाया—जण्णं समणे भगवं एवमाइक्खइ—"चलमाणे चलिए जाव निज्जरिज्जमाणे निज्जिन्ने" तन्नं मिच्छा, पुणो इमं पच्चक्खमेव दीसइ—सेज्जासंथारगे कज्जमाणे अकडे, संथरिज्जमाणे असंथरिए, जम्हा णं एवं तम्हा चलमाणे वि अचलिए जाव निज्जरिज्जमाणे वि अणिज्जिन्ने । एवं संपेहेइ, एवं संपेहित्ता निग्गंथे सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी—जण्णं समणे **महावीरे** एवमाइक्खइ—"चलमाणे चलिए जाव निज्जरिज्जमाणे निज्जरिए" तं णं मिच्छा, इमं पच्चक्खमेव दीसइ—सेज्जासंथारगे कज्जमाणे अकडे जाव अणिज्जिन्ने । तए णं **जमालिस्स** एवमाइक्खमाणस्स जाव परूवेमाणस्स अत्थेगइया निग्गंथा एयमट्ठं सद्दहंति अत्थेगइया नो सद्दहंति । जे णं सद्दहंति ते णं **जमालिं** चेव अणगारं उवसंपज्जित्ताणं विहरंति । तत्थ णं जे न सद्दहंति ते तं हेउदिट्ठंतेहिं पडिबोहिंति । जाहे न ठाइ ताहे निग्गंथा **जमालिस्स** अंतियाओ जहा **पन्नत्तीए** जाव सामिं उवसंपज्जित्ताणं विहरंति । सा वि य णं **पियदंसणा ढंकस्स** कुंभगारस्स घरे ठिया सा आगया वंदिया । ताहे तं पि पन्नवेइ । सा वि विपडिवन्ना तस्स नेहाणुरागेण । पच्छा आगया अज्जाणं परिकहेइ । तं च **ढंकं** भणइ । सो जाणइ—जहा एस विपडिवन्ना नाहत्तेणं । ताहे सो भणइ—अहं न याणामि एयं विसेसं । तओ तीसे अन्नया कयाइ सज्झायपोरिसिं करिंतीए तेणं भायणाणि उवत्तंतेणं तत्तोहुत्तो इंगालो छूढो, जहा तीसे संघाडी एगदेसम्मि दड्ढा । सा भणइ—इमा अज्ज ! संघाडी दड्ढा । ताहे सो भणइ—तुब्भे चेव पन्नवेह—जहा डज्झमाणे अडड्ढे, केण तुमं संघाडी दड्ढा ?, जओ उज्जुसुयणयमयाओ वीरजिणिंदवयणावलंबीणं जुज्जेज्जा 'डज्झमाणं दड्ढं' वोत्तुं न तुज्झं ति । तओ 'तह' त्ति पडिसुणेइ—इच्छामो अज्जो ! सम्मं पडिचोयणा । ताहे सा गंतूण **जमालिं** पन्नवेइ । सो जाहे न गिण्हइ ताहे सहस्सपरिवारा सेसा साहू य सामिं उवसंपज्जित्ताणं विहरंति । इमो वि लहुं चेव गओ **चंपं** नयरिं । सामिस्स अदूरसामंते ठिच्चा सामिं

प्रथमनिह्नवः, अनेकसमयेष्वेव क्रियानिष्पत्तिवादी जमालिः ।

भणइ—जहा णं देवाणुप्पियाणं बहवे समणा निग्गंथा भवित्ता छउमत्थाऽवक्कमणेणं[1] अवक्कंता, नो खलु अहं तहा छउमत्थे भवित्ता छउमत्थावक्कमणेणं अवक्कंते, अहन्नं उप्पन्ननाणदंसणधरे अरहा जिणे केवली भवित्ता केवलिअवक्कमणेणं अवक्कंते। तन्नं भयवं **गोयमसामी जमालिं** एवं वयासी—नो खलु **जमाली!** केवलिस्स नाणे वा दंसणे वा सेलंसि वा जाव कट्ठंसि वा आवरिज्जइ, जइ णं तुमं **जमाली!** उप्पन्ननाणदंसणधरे तो णं इमाइं दो वागरणाइं वागरेहि—सासए लोए असासए? १ सासए जीवे असासए? २। तए णं से **जमाली** भयवया **गोयमेणं** एवं वुत्ते समाणे संकिए कंखिए जाव नो संचाएइ भयवओ **गोयमस्स** किंचि वि पमोक्खमक्खाइत्तए त्ति तुसिणीए संचिट्ठइ। तओ समणे भगवं **महावीरे जमालिं** एवं वयासी—अत्थि णं **जमाली!** मम बहवे अंतेवासी छउमत्था जे णं पहू एयं वागरणं वागरित्तए जहा णं अहं; नो चेव णं एयप्पगारं भासं भासित्तए जहा णं तुमं; सासए लोए **जमाली!**, जन्न कयाइ नासी ण कयाइ न भवति न कयाइ न भविस्सइ, भुवं च भवइ य भविस्सइ य धुवे जाव निच्चे; असासए लोए **जमाली!**, जन्नं उस्सप्पिणी भवित्ता ओसप्पिणी भवइ ओसप्पिणी भवित्ता उस्सप्पिणी भवई; सासए जीवे **जमाली!**, जन्न कयाइ नासी जाव निच्चे; असासए, जं णं नेरइए भवित्ता तिरिक्खजोणीए भवइ तिरिक्खजोणीए भवित्ता मणुस्से भवइ, मणुस्सजोणीए भवित्ता देवे भवइ। तए णं से **जमाली** सामिस्स एवमाइक्खमाणस्स एयमट्ठं न सद्दहइ, असद्दहंते सामिस्स अंतियाओ अवक्कमइ, अवक्कमित्ता बहूहिं असब्भावुब्भावणाहिं मिच्छत्ताभिनिवेसेहि य अप्पाणं च परं च वुग्गाहेमाणे वुप्पाएमाणे बहूहिं वासाइं सामन्नपरियागं पाउणइ, बहूहिं छट्ठ-ऽट्ठमाईहिं अप्पाणं भावेइ, भावित्ता अद्धमासियाए संलेहणाए अप्पाणं झोसेइ, झोसित्ता तीसं भत्ताइं अणसणयाए छेदेइ, छेदेत्ता तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंतो

---

१ छद्मस्थानां सतामपक्रमणं-गुरुकुलान्निर्गमन तेन।

कालमासे कालं किच्चा लंतए कप्पे तेरससागरोवमठिईएसु देवकिव्विसिएसु देवेसु देवत्ताए उववन्ने। एवं जहा पन्न-त्तीए। जाव अंतं काहिइ। गतः प्रथमनिह्नवः ॥ १ ॥

साम्प्रतं द्वितीयमाह—बीओ सामिणो सोलस वासाइं उप्पाडियस्स नाणस्स उप्पन्नो। तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नयरे गुणसिलए चेइए वसू नाम भयवंतो आयरिया चोद्दसपुव्वी समोसढा। तस्स सीसो तीसगुत्तो नाम। सो आयप्पवायपुव्वे इममालावगं अज्झाएइ—एगे भंते! जीवप्पएसे जीवे त्ति वत्तव्वं सिया?, नो इणट्ठे समट्ठे। एवं दो जीवप्पएसा तिन्नि संखेज्जा असंखेज्जा वा जाव एगपएसूणे वि य णं जीवे त्ति वत्तव्वं सिया?। जम्हा कसिणे पडिपुन्ने लोगागासपएसतुल्लपएसे जीवे त्ति वत्तव्वमित्यादि। एत्थ सो विपडिवन्नो। जइ सव्वे जीवपएसा एगपएसहीणा जीवव्ववएसं न लहंति, तो णं से चेव एगे सव्वंतिमे जीवपएसे जीवि त्ति, तद्भावभावित्वात् जीवव्ववएसस्स। थेरेहिं पन्न-विओ जाहे न ठाइ ताहे काउस्सग्गो से कओ। एवं सो बहूहिं असब्भावुब्भावणाहिं मिच्छत्ताभिनिवेसेहि य अप्पाणं परं च वुग्गाहेमाणो गओ आमलकप्पं नयरिं। तत्थ अंबसालवणे ठिओ। तत्थ मित्तसिरी नाम समणोवासओ अन्नेहिं सावएहिं सहिओ गओ तमुज्जाणं 'आगया साहुणो' त्ति। सो वि जाणइ—जहा एए निण्हग त्ति। तहावि माइ-ट्ठाणेण वंदिय धम्मं सुणेइ। सो ते ण विरोहेइ पन्नवेहामि णं। एवं सो कमं पडिच्छइ। जाव तस्स संखडी विउला वित्थिन्ना जाया ताहे ते निमंतिया—तुब्भे चेव मम घरे पायाकमणं करेह। ते आगया। ताहे तस्स निविट्ठस्स तं विपुलं खज्जगाइ णीणियं। ताहे सो एक्केकाओ खंडं खंडं देइ कूरस्स कुसणस्स वत्थस्स। ते जाणंति—एस पुण पच्छा दाहि त्ति। पच्छा पाएसु पडिओ। सयणं च भणइ—वंदेह, साहू पडिलाभिया, अहो! हं धन्नो जं तुब्भे चेव मम घरमागया। ताहे भणंति—किह धरिसिया अम्हे?। ताहे सो भणइ—किह धरिसिया तुब्भे? नणु तुब्भं सिद्धंतो

तृतीयं चतुरङ्गीयाऽध्ययनम्।

द्वितीयनिह्नवः, अन्तिमप्रदेशे जीवसत्ता इतिमतप्रवर्त्तकः तिष्यगुप्ताचार्यः।

पज्जंतावयवमेत्तओ अवयवी, जइ सच्चं तो का विद्धंसणा ?, तुब्भे मए तुम्हच्चएण सिद्धंतेण पडिलाभिया, जइ नवरि वद्धमाणसामिस्स तणएण सिद्धंतेण न पडिलाभेमि । इत्थं संबुद्धा—इच्छामो अज्जो ! सम्मं पडिचोयणा । ताहे पच्छा सव्वेण पडिलाभिया । मिच्छादुक्कडं च णं कयं । एवं ते सव्वे बोहिया । आलोइयपडिक्कंता विहरंति ॥ २ ॥

तृतीय-निह्नवः, अ-व्यक्तिक-मतोत्पादक-आषाढा-ऽऽचार्यः ।

तृतीयनिह्नवोत्पत्तिमाह—तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ दो वाससयाणि चोद्दसुत्तराणि सिद्धिं गयस्स **तइयनिण्हवदिट्ठी** उप्पन्ना । **सेयविया** नयरी । **पोलासं** उज्जाणं । तत्थ **अज्जासाढा** नाम आयरिया । तेसिं च बहवे सीसा आगाढजोगपडिवन्नया अज्झायंति । तेसिं च रत्तिं विसूइया जाया । निरुद्धा वाएण । न चेव कोइ उट्ठविओ । जाव कालगया सोहम्मे **णलिणिगुम्मे** देवत्तेण उववन्ना । ओहिं च पउंजइ, सो देवो जाव पेच्छइ तं सरीरगं, ते य साहुणो आगाढ-जोगपडिवन्नए । ताहे तं चेव सरीरगं अणुपविट्ठो साहुणो उट्ठवेइ । वेरत्तियं करेह । एवं तेण तेसिं दिव्वप्पभावेण लहुं चेव समाणियं । पच्छा निप्फन्नेसु तेसु भणइ—खमह भंते ! जमेत्थ मए असंजएण वंदाविया, अहं अमुगदिवसे कालगओ । एवं सो खामित्ता गओ । ते वि तं सरीरगं छड्डेऊण इमेण अज्झत्थिएण सव्वे विपडिवन्ना—'एच्चिरं कालं असंजओ वंदिओ त्ति ताहे इमो वि साहू वा देवो वा न नज्जइ त्ति न राइणियं पि वंदंति । अव्वत्तभावं च भाविंति—जहा सव्वं अव्वत्तं भणिज्जाह, संजओ वि वा देवो वि वा, मा मुसावाओ हवेज्जा असंजयवंदणं च, जहा तुमं ममं न पत्तियसि—जहा संजओ न वा ?, तुमं पि एवं भाणियव्वो, एवं संजई वा देवी वा एवं विभासा । एवं ते असब्भावेणं अप्पाणं च परं च वुग्गा-हेमाणा विहरंति । अणुसासिया वि थेरेहिं जाहे न पडिवज्जंति ताहे काउस्सग्गेण उग्घाडिया । जाहे **रायगिहं** नयरं गया, तत्थ **मोरियवंसप्पसूओ बलभद्दो** नाम राया समणोवासओ । तेण ते आगमिया—जहा इहमागय त्ति । ताहे तेणं गोहा आणत्ता—वच्चह **गुणसिलए** पव्वइयगा ते इहमाणेह । ताहे तेहिं आणीया । भणिया य—लहुं कडगमद्देणं मद्देह । ताहे हत्थीहिं

कडगेहि य आणिएहिं भणंति—अम्हे जाणामो जहा तुमं सावओ, परमेत्तिए संजए विणासेहि। सो भणइ—तुब्भे त्थ के वि चोरा णु चारिगा णु अभिमरा णु ? । ते भणंति—अम्हे समणा निग्गंथा। सो भणइ—किह तुब्भे समणा ? तुब्भे अव्वत्ता, ता तुब्भे समणा वा न वा ? को जाणइ ?, तहा अहं पि समणोवासओ वा न वा ?, जइ उण न एवं ता पडिवज्जह ववहारनयं। तओ ते संवुद्धा लज्जिया पडिवन्ना—निस्संकियं समणा निग्गंथा मो त्ति। ताहे अंबाडिया खरेहि य मउएहि य। मए तुम्ह संवोहणट्ठाए कयं। मुक्का खामिया य ॥ ३ ॥

चतुर्थमाह—सामिस्स दो वाससयाणि वीसुत्तराणि सिद्धिं गयस्स तो **चउत्थो** उप्पन्नो—**मिहिला** नयरी, **लच्छिघरं** चेइयं, **महागिरी** आयरिया। तत्थ तेसिं सीसो **कोडिन्नो**। तस्स वि **आसमेत्तो** सीसो। सो पुण **अणुप्पवाए** पुव्वे नेउणियवत्थुं अहिज्जत्ति। तत्थ विच्छिन्नच्छेयणयवत्तव्वयाए आलावओ। जहा—सव्वे पडुप्पन्न-नेरइया वोच्छिज्जिस्संति, एवं जाव वेमाणिय त्ति। एवं तस्स वितिगिच्छा जाया—जहा सव्वे संजया वोच्छिज्जिस्संति, एवं सव्वेसिं समुच्छेओ भविस्सइ। ताहे तस्सऽथिरं चित्तं जायं। ताहे [1]थेरेहिं पन्नविओ वि न ठाइ ताहे काउस्सग्गेण निण्हवो त्ति नाऊण उग्घाडिओ। सो समुच्छेयणवायं वागरिंतो हिंडइ—जहा सुन्नो लोगो भविस्सइ। असब्भावभावणाहिं भाविंतो वुग्गाहियसीससमेओ **रायगिहं** गओ। तत्थ **खंडक्खा** आरक्खिया समणोवासया, ते य [2]सुंकपाला। तेहिं आगमियल्लिया। तेहिं मारिउमारद्धा। ताहे ते भीया भणंति—अम्हेहिं सुयं— जहा तुब्भे सड्ढा, तहावि एत्तिए संजए मारेह। ते भणंति—जे ते पव्वइया ते वोच्छिण्णा, तुब्भे अन्ने चोरा वा चारिया वा, सयमेव य विणस्सिहिह, को तुब्भे विणासेइ ?, अम्हे वि अन्ने तुब्भं चेव सिद्धंतेण; जइ परं

चतुर्थनिह्नवः, सामुच्छेदिकमतस्थापकोऽश्वमित्रः।

1 गुरुणा पर्यायरूपेणैवेदमुक्तं न तु द्रव्यरूपेणाप्युच्छित्तिः। 2 शुल्कपालाः।

सामिस्स सिद्धंतेण ते चेव तुब्भे तेहिं चेव अम्हेहिं विणासेज्जह, जओ तं चेव वत्थु कालाइसामग्गिं पप्प पढमसमइगत्तेण वोच्छिज्जइ दुसमइगत्तेण उप्पज्जइ, दुसमयगत्तेण वोच्छिज्जइ तिसमयगत्तेण उप्पज्जइ; एवमाइ; एवं पढमसमयनेरइया वोच्छिज्जंति वीयसमया उप्पज्जंति, वीयसमया वोच्छिज्जंति तिसमया उप्पज्जंति। एवमाइखणिगवाए पन्नविए ते संबुद्धा भणंति—इच्छामो अज्जो! सम्मं पडिचोयणा, एवमेवं तह त्ति। एवं तेहिं संवोहिया मुक्का खामिया य ॥४॥

पञ्चमनिह्नवः,एकसमये क्रियाद्वयवादी गङ्गदेवाऽऽचार्यः।

पंचममाह—सामिस्स अट्ठावीसाइं दोवाससयाइं सिद्धिं गयस्स तो पंचमो उप्पन्नो—उल्लुगा नाम नई, तीसे तीरे उल्लुगतीरं नगरं। वीए तीरे खेडत्थामं। तत्थ महागिरीणं आयरियाणं सीसो धणगुत्तो नाम, तस्स सीसो गंगदेवो नाम आयरिओ, सो पुव्विल्ले तडे उल्लुगतीरे चिट्ठइ। आयरिया से अवरिमे तडे। ताहे सो सरयकाले आयरियवंदओ उच्चलिओ। सो य खल्लीडो। तस्स उल्लुगं नइं उत्तरंतस्स सा खल्ली उण्हेण डज्झइ, हेट्ठा य सीयलेण पाणिएण सीयं। ताहे सो चिंतेइ— जहा सुत्ते भणियं—एगा किरिया वेइज्जइ—सीया उसिणा वा, अहं दो किरियाओ वेएमि, तओ दो वि किरियाओ एगेण समएण वेइज्जंति। ताहे आयरियाण साहेइ। तेहिं भणियं—अज्जो! मा पन्नवेहि, नत्थि एगेण समएण दो किरियाओ वेइज्जंति। तमसद्दहंतो असब्भावणाए अप्पाणं परं उभयं च वुग्गाहेइ। साहुणो पन्नवेइ। परंपरेण सुयं आयरिएहिं। वारिओ। जाहे न ठाइ ताहे उग्घाडिओ। सो हिंडंतो रायगिहं गओ महातवोतीरप्पभे पासवणे। तत्थ मणिनागो नाम नागो। तस्स चेइए ठाइ सो। तत्थ परिसामज्झे कहेइ—जहा एवं खलु जीवा एगसमएण दो किरियाओ वेयंति। ताहे तेण नागेण तीसे चेव परिसाए मज्झे मोग्गरमुग्गामिऊण भणिओ—मा एवं पन्नवणं पन्नवेहि, न एसा पन्नवणा सुट्ठु दुट्ठसेहा!, अहमेच्चिरं कालं वद्धमाणसामिस्स मूले सुणामि—जहा एगा किरिया वेइज्जइ, तुमं विसिट्ठतराओ जाओ?, ता छड्डेसु इमं वायं, मा ते दोसे न सेहामि,

गयं ते ण सुंदरं, भयवया एत्थ चेव समोसरिएण वागरियं । एवं सो पन्नविओ अब्भुवगओ उवट्ठिओ मिच्छामि दुक्कडं ॥५॥ एवं ते तेरासियदिट्ठी उप्पन्ना । अंतरंजिया नाम नयरी, तत्थ

षष्ठमाह—पंचसया चोयाला सिद्धिं गयस्स वीरस्स तो तेरासियदिट्ठी उप्पन्ना । अंतरंजिया नाम नयरी, तत्थ भूयगुहं नामं चेइयं । तत्थ सिरिगुत्ता नाम आयरिया ठिया । तत्थ बलसिरी नाम राया । तेसिं पुण सिरिगुत्ताणं सड्ढीअरो रोहगुत्तो नाम । सो पुण अन्नगामे ठियल्लओ पच्छा तत्तो एइ । तत्थ य एगो परिव्वायगो पोट्टं लोहपट्टेण बंधिऊण जंबुसाहं च गिण्हिय हिंडइ । पुच्छिओ भणइ—नाणेणं पोट्टं फुट्टइ तो लोहपट्टेण बद्धं, जंबुसाहा य जहा एत्थ जंबुदीवे नत्थि मम पडिवाई । ताहे तेण पडहओ नीणाविओ—जहा सुन्ना परप्पवाया । तस्स य लोगेणं पोट्ट-सालो नामं कयं । पच्छा तेण रोहगुत्तेण वारियं—मा वाएह पडहयं, अहं से वायं देमि । एवं सो पडिसेहेत्ता आगओ आयरियसगासं आलोएइ—एवं मे पडहगो खोभिओ । आयरिया भणंति—दुट्ठु कयं, सो विज्जाबलिओ वाए पराजिओ विज्जाहिं उट्ठेइ । आह च—विच्छुय सप्पे मूसग, मिई वराही य काइ पोयाई । एयाहिं विज्जाहिं, सो य परिव्वायओ कुसलो ॥ १ ॥ सो भणइ—किं सक्का एत्ताहे निलुक्किउं ? । ताहे तस्स आयरिया इमाओ विज्जाओ सिद्धि-ल्लियाओ देंति तासिं पडिवक्खा—मोरी नउलि बिराली, वग्घी सीही य उलुगि ओवाई । एयाओ विज्जाओ, गिण्ह परिव्वायमहणीओ ॥ २ ॥ रयहरणं च से अभिमंतिऊण दिन्नं—जइ अन्नं पि उट्ठेइ तो रयहरणं भमाडिय तेण चेव हणेज्जह, अजज्जो होहिसि, इंदेणावि न सक्का जेउं । तओ एयाओ विज्जाओ गहाय गओ सभं, भणियं च णेणं—एस किं जाणेइ ? एयस्सेव पुव्वपक्खो होउ । परिव्वायगो चिंतेइ—एए निउणा, अओ एयाण चेव सिद्धंतं गिण्हामि । ताहे भणइ—मम दो रासी—जीवरासी अजीवरासी य । ताहे इयरेण चिंतियं—एएण मम सिद्धंतो गहिओ । तेण तस्स बुद्धिं परिभूय तिन्नि रासी ठविया—जीवा अजीवा नोजीवा य, जीवा—संसारत्थाई, अजीवा—घडाई, नोजीवा—

घरोलियाछिन्नपुच्छाई, दिट्ठंतो दंडो—जहा दंडस्स आई मज्झो अंतं च, एवं सव्वभावा वि तिविहा। एवं सो निप्पट्ठपसिणवागरणो कओ। ताहे सो परिव्वायगो रुट्ठो विच्छुए मुयइ। इयरो पडिमल्ले मोरे मुयइ। तेहिं विच्छुएहिं हएहिं पच्छा सप्पे मुयइ। तेसिं नउले। ताहे उंदुरे, तेसि मज्जारे। ताहे मिए, तेसिं वग्घे। ताहे सूयरे, तेसि सीहे। ताहे कागे, तेसिं उलुगे। ताहे पोयागी[1] सउलिया, तीसे उवाई[2] ओलावि[3] त्ति वुत्तं भवइ। एवं जाहे न तरइ ताहे गद्दभी मुक्का। तेण य सा रयहरणेण आहया। ताहे परिव्वायगस्स उवरिं छेरित्ता गया। ताहे सो परिव्वायगो हीलिज्जंतो निच्छूढो। एवं सो तेणं परिव्वायगो पराजिओ। ताहे आगओ आयरियसगासे आलोएइ। ताहे आयरिएहिं भणियं—कीस ते उट्ठिएण न भणियं?—नत्थि तिन्नि रासी, एयस्स चेव बुद्धिं परिभूय मए पन्नविया, ता इयाणि पि गंतुं भणाहि। सो नेच्छइ 'मा ओहावणा होहि' त्ति। पुणो पुणो भणिओ भणइ—को व एत्थ दोसो?, किं च जायं जइ तिन्नि रासी भणिया?, अत्थि चेव तिन्नि रासी। अज्जो! असब्भावो तित्थयराण य आसायणा। तहावि न पडिवज्जइ। एवं सो आयरिएहिं समं संपलग्गो ताहे आयरिया राउलं गया भणंति—तेण मम सीसेण अवसिद्धंतो भणिओ, अम्हं दो चेव रासी, इयाणिं सो विप्पडिवन्नो, ता तुब्भे अम्हं वायं सुणेज्जह। ते पडिसुणंति। तत्थ रायसभाए मज्झे रन्नो पुरओ आवडियं तस्स गुरूहिं सह। एवं जहा एगदिवसं तहा छम्मासा गया। ताहे राया भणइ—मम रज्जं सीयइ। आयरिएहिं भणियं—मिच्छा मए एच्चिरं कालं धरिओ, इत्ताहे णं पासह, कल्लं दिवसे आगए समाणे निग्गहामि। ताहे पभाए भणइ—कुत्तियावणे परिक्खिज्जउ, तत्थ सव्वदव्वाणि अत्थि। ताहे गया ते कुत्तियावणं। मग्गिया राइणो समक्खं देवया—आणेह जीवे अजीवे नोजीवे। ताहे

---

१ पोताकी-शकुनीको उत्पन्न करनेवाली विद्या। २ उलावकी-पोताकी नामक विद्या की प्रतिपक्षभूतविद्या। ३ श्येनी विद्या।

देवयाए जीवा अजीवा य दिन्ना, 'नोजीवे णत्थि' त्ति भणइ । अजीवे वा पुणो देइ । एवमाइगाणं चोयालसएण पुच्छाणं निग्गहिओ सो । णयरे य घोसियं—जयइ महावीरवद्धमाणसामि त्ति । आयरिएहिं रुट्ठेहिं भूइखेलमल्लो सिरे पक्खित्तो । तेण स च्चेव भूई अंगीकया । सो य निव्विसओ कओ । पच्छा 'निण्हवो' त्ति काऊण उग्घाडिओ । छट्ठओ एसो । तेण वइसेसियसुत्ता कया । छउलूगो य गोत्तेणं, तेण छलुगो त्ति जाओ । चोयालसयं पुण पुच्छाण आवस्सयाओ मुणेयव्वं ॥ ६ ॥

सप्तममाह—पंचसया चुलसीया, तइया सिद्धिं गयस्स वीरस्स । अबद्धियाण दिट्ठी, दसपुरणयरे समुप्पन्ना ॥ १ ॥ देविंदवंदिया रक्खियज्जा दसपुरं गया । महुराए य अकिरियवाई उट्ठिओ । जहा—'णत्थि माया णत्थि पिया' एवमाइनाहियवाई । तत्थ संघसमवाओ कओ । तत्थ पुण वाई णत्थि । ताहे 'अज्जरक्खिया जुगप्पहाण' त्ति तेसिं समीवे साहुणो पेसिया । ते य आगया । तेसिं साहिंति । ते य महल्ला । ताहे तेहिं गोट्ठामाहिलो पयट्टिओ । तस्स य वायलद्धी अत्थि । सो गओ । तेण सो वाए पराजिओ । सो वि ताव तत्थ सड्ढेहिं अब्भट्ठो वरिसारत्ते ठिओ । इओ य आयरिया समिक्खंति—को गणहरो हविज्जा ? । चिंतियं च—वूढो गणहरसद्दो, गोयममाईहिं धीरपुरिसेहिं । जो तं ठवइ अपत्ते, जाणंतो सो महापावो ॥२॥ ताहे दुब्बलियापूसमित्तो समिक्खिओ । जो पुण तेसिं सयणवग्गो सो बहुओ, तस्स य गोट्ठामाहिलो वा फग्गुरक्खिओ वा अणुमओ । गोट्ठामाहिलो आयरियाण माउलओ । तत्थ आयरिया सव्वे सद्दावित्ता दिट्ठंतं करेंति निप्फावकुडो तेल्लकुडो घयकुडो य—ते पुण हेट्ठाहुत्ता कया निप्फावा सव्वे निंति, तेल्लमवि णेति तत्थ पुण अवयवा लग्गंति, घयकुडे बहुं चेव लग्गइ; एवमेवाहमज्जो! दुब्बलियापुस्समित्तं पइ सुत्तत्थतदुभएसु निप्फावकुडसमाणो जाओ, फग्गुरक्खियं पइ तेल्लकुडसमाणो, गोट्ठामाहिलं पइ घयकुडसमाणो, एवमेस सुत्तेण अत्थेण

१ विज्ञप्तः ।

य उववेओ तुब्भं आयरिओ होउ। तेहिं सव्वं पडिच्छियं। इयरो वि भणिओ—जहा हं वट्टिओ **फग्गुरक्खियस्स गोट्ठामाहिलस्स** य तहा तुब्भेहि वि वट्टियव्वं। ताणि वि भणियाणि—जहा तुब्भे ममं वट्टियाइं तहा एयस्स वि वट्टेज्जाह, अवि य अहं कए वा अकए वा न रूसामि एस न खमिहि त्ति। एवं दो वि वग्गे अप्पाहित्ता[1] भत्तं पच्चक्खाय कालगया देवलोगं गया। इयरेण वि सुयं—जहा आयरिया कालगया। ताहे आगओ पुच्छइ—को गणहरो ठविओ ?। कुडगदिट्ठंतो य सुओ। ताहे वीसुं पडिस्सए ठाइऊण पच्छा आगओ। ताहे तेहिं सव्वेहिं अब्भुट्ठिओ इह चेव ठाह। ताहे नेच्छइ। सो वि वाहिं ठिओ अन्नाणि वुग्गाहेइ परं न सक्कइ वुग्गाहिउं। इओ य आयरिया अत्थपोरिसिं करिति। सो ण सुणइ, भणइ—सुणेह तुब्भे निप्फावकुडस्स समीवे। तेसु उट्ठिएसु **विंझो** अणुभासइ। अट्ठमे **कम्मप्पवायपुव्वे** कम्मं पन्नविज्जइ। जीवस्स य कम्मस्स य कहं बंधो ?। तत्थ ते भणंति—**बद्धं पुट्ठं निकाइयं**, बद्धं—जहा सुइकलावो तंतुबद्धो, पुट्ठं—जहा किट्टेण घणनिरंतराओ कयाओ, निकाइयं—जहा तावेऊण पिट्टिया, एवं कम्मं रागदोसेहिं जीवो पढमं बंधइ, पच्छा तं परिणामं अमुंचंतो पुट्ठं करेइ, तेणावि संकिलिट्ठेण परिणामेण किंचि निकाएइ, निकाइयं निरुवक्कमं उदयेण वेइज्जइ, अन्नहा तं न वेइज्जइ। ताहे सो **गोट्ठामाहिलो** वारेइ—एरिसं न संभवइ, न तया एरिसं अम्हेहिं सुयं—जइ य एवं कम्मं बद्धं पुट्ठं निकाइयं, एवं भो! मोक्खो न भविस्सइ। तो खाइ किह बज्झइ ?। भणइ—सुणह—जहा कंचुओ कंचुइणं पुरिसं फुसइ न उण सो कंचुओ सरीरेण समं बद्धो, एवं चेव कम्मं पि पुट्ठं न उण बद्धं जीवपएसेहिं समं, जस्स बद्धं तस्स कम्मसंसारवोच्छित्ती न भविस्सइ, एत्तियमायरिएहिं अम्हं कहियं, एसो न याणइ। ताहे **विंझो** संकिओ समाणो पुच्छिउं गओ 'मा मए अन्नहा गहियं हविज्जा'। ताहे पुच्छिया

---

[1] शिक्षयित्वा।

आयरिया। तेहिं भणियं—जं तुमं परूवेसि तं सच्चं, जं गोट्ठामाहिलो पन्नवेइ तं मिच्छा। तेण गंतूण सिट्ठं, एत्तियं भणियमायरिएहिं। एवं पुणरवि सो संलीणो अच्छइ। समप्पउ पुणो वि खोभेहामि। अन्नया णवमे पुव्वे पच्चक्खाणे साहूणं 'जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं पाणाइवायं पच्चक्खामि' एवं पच्चक्खाणं वन्निज्जइ, ताहे सो भणइ—अवसिद्धंतो होइ एवं। कहं पुण कायव्वं?। सुणेह—सव्वं पच्चक्खामि पाणाइवायं अपरिमाणाए तिविहं तिविहेण, किंनिमित्तं परिमाणं न कीरइ?। जो सो आसंसादोसो सो णियत्तिओ भवइ, जावज्जीवाए पुण भणंतेण परिमाणेण परओ अब्भुवगयं भवइ, जहा—हं हणिस्सामि पाणे, तन्निमित्तं अपरिमाणाए कायव्वं। एवं भणंतो विंझेण आगमजुत्तीहिं पडिबोहिंतो न पडिवुज्झइ। सव्वे वि भणंति—जहा एत्तियं भणियमायरिएहिं। जे वि अन्ने थेरा बहुस्सुया अन्नगच्छेल्ला ते वि पुच्छिया एत्तियं चेव भणंति। ताहे भणइ—तुब्भे किं जाणह? तित्थयरेहिं एत्तियं भणियं। तेहिं भणियं—तुमं न याणसि। जाहे न ठाइ ताहे संघसमवाओ कओ। देवयाए काउस्सग्गो कओ। जा सड्ढिया सा आगया, भणइ—संदिसह त्ति। ताहे भणिया—वच्च तित्थयरं पुच्छ—किं जं गोट्ठामाहिलो भणइ तं सच्चं? उयाहु दुब्बलियापुस्समित्तपमुहो संघो जं भणइ तं सच्चं?। ताहे सा भणइ—मम अणुबलं देह। काउस्सग्गो दिन्नो। ताहे सा गया, तित्थयरो पुच्छिओ। तेहिं वागरियं—जहा संघो सम्मावाई, इयरो मिच्छावाई, निण्हवो एस सत्तमो। ताहे आगया, भणियं—उस्सारेह काउस्सग्गं, संघो सम्मावाई, एस मिच्छावाई निण्हवो। ताहे सो भणइ—अप्पिड्ढिया वराई, का एयाए सत्ती गंतूण?। तीसे वि न सद्दहइ। ताहे पुस्समित्ता भणंति—जहा अज्जो! पडिवज्ज, मा उग्घाडिज्जिहिसि। निच्छइ। ताहे संघेण वज्जिओ बारसविहेणं संभोएणं, तंजहा—उवहि सुय भत्तपाणे, अंजलीपग्गहे इ य। दायणा य निकाए य, अब्भुट्ठाणे त्ति आवरे ॥ १ ॥ किइकम्मस्स य करणे, वेयावच्चकरणे इ य। समोसरणसन्निसेज्जा, कहाए

य निमंतणे ॥ २ ॥ एस बारसविहो सउत्तरभेओ जहा **पंचकप्पे** इति । उक्ता अल्पतरविसंवादिनो निण्हवाः ॥ ७ ॥

संप्रति प्रसङ्गत एव बहुतरविसंवादिनं **बोटिक**माह—छव्वाससएहिं नवोत्तरेहिं तइया सिद्धिं गयस्स वीरस्स। तो **बोडि**याण दिट्ठी, **रहवीरपुरे** समुप्पन्ना ॥ १ ॥ तेणं कालेणं तेणं समएणं **रहवीरपुरं** नाम कव्वडं । तत्थ **दीवगं** णाम उज्जाणं । तत्थ **अज्जकण्हा** आयरिया समोसढा । तत्थ एगो **सिवभूई** नाम साहस्समल्लो । सो रायाणं उवगओ 'तुमं ओलग्गामि' त्ति । रण्णा भणियं—परिक्खामि ताव । रायाए अन्नया भणिओ—वच्च माइघरे[1] सुसाणे कण्हचउद्दसीए बलिं देहि । सुरा पसुओ य दिण्णो । अन्ने य पुरिसा भणिया—एयं वीहावेज्जह । सो गंतूण माइबलिं दाऊण 'छुहिओ मि' त्ति तत्थेव सुसाणे तं पसुं पउलेत्ता खाइ । ते य गोहा[2] सिवारावेहिं भेरवं रवं करेंति । तस्स रोमुब्भेओ वि न कज्जइ । ताहे उद्धट्ठिओ गओ । तेहिं सिट्ठं । वित्ती दिन्ना । अण्णया सो राया जोहे आणवेइ—जहा **महुरं** गेण्हह । ते सव्वबलेण उद्धाइया । तओ अदूरसामंते गंतूणं भणंति—अम्हेहिं न पुच्छियं—कयरं **महुरं** वचामो ? । राया अविन्नवणिज्जो । गुंगुयंता[3] अच्छंति । **सिवभूई** आगओ भणइ—किं भो ! अच्छह ? । तेहिं सिट्ठं । सो भणइ—दो वि गिण्हामो समयं चेव । ते भणंति—न सक्का दो भागिएहिं घेत्तुं, एक्केक्काए य बहू कालो लग्गइ । सो भणइ—जं दुज्जयं तं ममं देह । भणिओ—जाणिज्जाहि भणइ—'शूरे त्यागिनि विदुषि च, वसति जनः स च जनाद्गुणी भवति । गुणवति धनं धनाच्छ्रीः श्रीमत्याज्ञा ततो राज्यम् ॥ १ ॥' एवं भणित्ता पहाविओ **पंडुमहुरं** । तत्थ पच्चंताणि ताविउमारद्धो दुग्गे ठिओ । एवं ताव जाव नगरसेसं जायं । पच्छा नगरमवि गहियं ओवइत्ता । तओ निवेइयं तेण रन्नो । तुट्ठेण भणियं—किं देमि ? । सो चिंतिउं भणइ—जं मए गहियं तं सुगहियं, जहिच्छओ भविस्सामि त्ति । एवं होउ त्ति । एवं सो बाहिं हिंडंतो अड्ढरत्ते आगच्छइ वा न

---

१ योगिनीगृहे । २ पुरुषाः । ३ कान्दिशीकाः ।

वा । तस्स भज्जा ताव न जेमेइ सुएइ वा जाव नागओ भवति । सा निविन्ना । अन्नया मायरं सा वड्डेइ—तुम्ह पुत्तो दियहे दियहे अड्ढरत्ते एइ, अहं जग्गामि छुहाइया य अच्छामि । ताहे ताए भण्णइ—मा दारं देज्जाहि, अहमज्ज जग्गामि । सो दारं मग्गइ । इयरीए अंबाडिओ भणिओ य—जत्थ इमाए वेलाए उग्घाडियाणि दाराणि तत्थ वच्च । भवियव्वयाए तेण मग्गंतेण उग्घाडिओ साहुपडिस्सओ दिट्ठो । तत्थ गओ । वंदइ साहू । भणइ य—पव्वावेह ममं । नेच्छंति । सयमेव लोओ कओ । ताहे से लिंगं दिन्नं । ते विहरिया । पुणो वि आगयाणं रन्ना कंवलरयणं से दिन्नं । आयरिए-णावि 'किमेएण जईणं ?, किं गहियं ?' ति भणिऊण तस्स य अणापुच्छाए फालियं, णिसिज्जाओ कयाओ । तओ कसा-इओ । अन्नया जिणकप्पिया वन्निज्जंति, जहा—"जिणकप्पिया य दुविहा, पाणीपाया पडिग्गहधरा य । पाउरणमपाउरणा, एक्केक्का ते भवे दुविहा ॥ १ ॥" इत्यादि । सो भणइ—किं एस एवं न कीरइ ? । तेहिं भणियं—एस वोच्छिन्नो । तेण भणियं—ममं न वोच्छिज्जइ त्ति सो चेव परलोगत्थिणा कायव्वो ॥ तत्रापि सर्वथा निःपरिग्रहत्वमेव श्रेयः । सूरिभिरुक्तम्—धर्मोपकरणमेवैतत् न तु परिग्रहः । तथा हि—जन्तवो वहवः सन्ति, दुर्दर्शा मांसचक्षुपाम् । तेभ्यः स्मृतं दयार्थं तु, रजोहरणधारणम् ॥ १ ॥ आसने शयने स्थाने, निक्षेपे ग्रहणे तथा । गात्रसङ्कोचने चेष्टं, तेन पूर्वं प्रमार्ज-नम् ॥ २ ॥ तथा च—सन्ति सम्पातिमाः सत्त्वाः, सूक्ष्माश्च व्यापिनोऽपरे । तेषां रक्षानिमित्तं च, विज्ञेया मुखवस्त्रिका ॥ ३ ॥ किञ्च—भवन्ति जन्तवो यस्माद्भक्तपानेषु केषुचित् । तस्मात्तेषां परीक्षार्थं, पात्रग्रहणमिष्यते ॥ ४ ॥ अपरञ्च—सम्यक्त्वज्ञानशीलानि, तपश्चेतीह सिद्धये । तेषामुपग्रहार्थीदं, स्मृतं चीवरधारणम् ॥ ५ ॥ शीतवातातपैर्दंशै–र्मशकैश्चापि खेदितः । मा सम्यक्त्वादिपु ध्यानं, न सम्यक् संविधास्यति ॥ ६ ॥ तस्य त्वग्रहणे यत्स्यात्, क्षुद्रप्राणिविनाशनम् । ज्ञान-ध्यानोपघातो वा, महान् दोपस्तदैव तत् ॥ ७ ॥ यः पुनरतिसहिष्णुतयैतदन्तरेणापि न धर्मबाधकस्तस्य नैतदस्ति । तथा

च—य एतान् वर्जयेद्दोषान्, धर्मोपकरणादृते। तस्य त्वग्रहणं युक्तं, यः स्याज्जिन इव प्रभुः ॥ ८ ॥ स च प्रथमसंहनन एव, न चेदानीं तदस्ति। इत्यादिकया युक्त्या उच्यमानोऽप्यसौ कम्मदोसेण चीवराइयं छड्डेत्ता गओ। तस्स उत्तरा भगिणी। उज्जाणे ठियस्स वंदिया गया। तं च दट्ठूण तीए वि चीवराइयं सव्वं छड्डियं। ताहे भिक्खाए पविट्ठा। गणियाए दिट्ठा। 'मा अम्ह लोगो विरज्जिहि' त्ति उरे से पोत्ती बद्धा। सा नेच्छइ। तेण भणियं—अच्छउ एसा तव देवयाए दिन्ना। तेण य दो सीसा पव्वाविया—कोडिन्नो कोट्टवीरो य। तओ सीसाण परंपरफासो जाओ। एवं केऽपि लब्धामपि बोधिं मिथ्यात्वोदयात् नाशयन्तीति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ एतत्त्रयावाप्तावपि संयमवीर्यदुर्लभत्वमाह—

सुइं च लद्धुं सद्धं च, वीरियं पुण दुल्लहं। बहवे रोयमाणा वि, नो य णं पडिवज्जए ॥ १० ॥

व्याख्या—श्रुतिं चशब्दात् मानुषत्वं 'लब्ध्वा' प्राप्य श्रद्धां च 'वीर्य' प्रक्रमात् संयमविषयं पुनःशब्दस्य विशेषद्योतकत्वाद् विशेषेण दुर्लभं, यतो बहवः 'रोचमाना अपि' श्रद्दधाना अपि "नो य णं" ति सूत्रत्वात् नो एतं—धर्मं 'प्रतिपद्यन्ते' चारित्रमोहनीयकर्म्मोदयतः **सत्यकि-श्रेणिकादिवत्** कर्त्तुं नाभ्युपगच्छन्तीति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ सम्प्रति दुर्लभस्यास्य चतुरङ्गस्य फलमाह—

माणुसत्तम्मि आयाओ, जो धम्मं सुच सद्दहे। तवस्सी वीरियं लद्धुं, संवुडो णिद्धुणे रयं ॥ ११ ॥

व्याख्या—मानुषत्वे आयातो यो धर्म्मं श्रुत्वा श्रद्धत्ते, 'तपस्वी' निदानादिरहिततया प्रशस्ततपोऽन्वितः 'वीर्यं' संयमोद्योगं लब्ध्वा 'संवृतः' स्थगिताश्रवः, स किम्? इत्याह—'निर्द्धुनोति' नितरामपनयति 'रजः' बद्ध-बध्यमानकर्म्मरूपम्, तदपनयनाच्च मुक्तिमाप्नोतीति भाव इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ इत्थमामुष्मिकं फलमुक्तम्। इदानीमैहिकं फलमाह—

सोही उज्जुयभूयस्स, धम्मो सुद्धस्स चिट्ठइ। निव्वाणं परमं जाइ, घयसित्ति-व्व पावए ॥ १२ ॥

संयमे वीर्यस्य दुर्लभत्वम्।

तृतीयं चतुरङ्गीयाऽध्ययनम्।

व्याख्या—'शुद्धिः' कपायकालुष्यापगमो भवतीति गम्यते, 'ऋजुभूतस्य' चतुरङ्गप्राप्त्या मुक्तिं प्रति प्रगुणीभूतस्य। तथा च 'धर्मः' क्षान्त्यादिः शुद्धस्य 'तिष्ठति' अविचलिततयाऽऽस्ते, अशुद्धस्य तु कदाचित् कपायोदयादसौ विचलत्यपि। तदवस्थितो च 'निर्वाणं' जीवन्मुक्तिं 'परमं' प्रकृष्टं 'याति' गच्छति। उक्तश्च—"निर्ज्जितमदमदनानां, वाक्कायमनोविकाररहितानाम्। विनिवृत्तपराशाना-मिहैव मोक्षः सुविहितानाम् ॥ १ ॥" अत्यन्तप्रशमसुखानुभावात्। तथा हि—"तणसंथारनिवन्नो, वि मुणिवरो भट्ठरायमयमोहो। जं पावइ मुत्तिसुहं, कत्तो तं चक्कवट्टी वि ॥ २ ॥"[1] कथम्भूतः सन्? 'घृतसिक्तः पावक इव' तपस्तेजोज्वलितत्वेन घृततर्पिताग्निसमान इति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ इत्थमामुष्मिकमैहिकं च फलमुपदिश्य शिष्योपदेशमाह—

दुर्लभस्य चतुरङ्गस्य फलम्।

विगिंच कम्मुणो हेउं, जसं संचिणु खंतिए। पाढवं सरीरं हिचा, उड्ढं पक्कमई दिसं ॥ १३ ॥

व्याख्या—'वेविग्धि' पृथक् कुरु 'कर्म्मणः' प्रस्तावात् मानुपत्वादिविवन्धकस्य 'हेतुम्' उपादानकारणं मिथ्यात्वाविरत्यादिकम्। तथा यशोहेतुत्वात् 'यशः' संयमो विनयो वा। यदुक्तम्—"एवं धम्मस्स विणओ, मूलं परमो से मोक्खो। जेण कित्तिं सुयं सिग्घं, निस्सेसं चाभिगच्छइ ॥ १ ॥"[2] तत् 'सञ्चिनु' उपचितं कुरु, कया?—क्षान्त्या, उपलक्षणत्वात् मार्दवादिभिश्च। एवं कुर्वतः किं स्यात्? इत्याह—'पार्थिवं' परप्रसिद्ध्या पृथिवीविकारं 'शरीरं' तनुं 'हित्वा' मुक्त्वा ऊर्ध्वां दिशमिति सम्बन्धः, 'प्रक्रामति' प्रकर्षेण गच्छतीति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ इत्थं येपां तद्भव एव मुक्त्यवाप्तिः तान् प्रत्युक्तम्। येपां तु न तथा तान् प्रत्याह—

१ "तृणसंस्तारनिपन्नोऽपि मुनिवरो भ्रष्टरागमदमोहः। यत् प्राप्नोति मुक्तिसुखं, कुतस्तत् चक्रवर्त्यपि? ॥ २ ॥"

२ "एवं धर्मस्य विनयो, मूलं परमोऽसौ मोक्षः। येन कीर्त्तिं श्रुतं शीघ्रं, निःश्रेयसं चाभिगच्छति ॥ १ ॥"

विसालिसेहिं सीलेहिं, जक्खा उत्तरउत्तरा । महासुक्का व दिप्पंता, मन्नंता अपुणच्चवं ॥ १४ ॥
अप्पिया देवकामाणं, कामरूवविउव्विणो । उड्ढं कप्पे चिट्ठंति, पुव्वा वाससया बहू ॥ १५ ॥

व्याख्या—"विसालिसेहिं" ति मागधदेशीयभाषया विसदृशैः—विभिन्नैः 'शीलैः' व्रतपालनात्मकैः अनुष्ठानविशेषैः 'यक्षाः' देवा ऊर्ध्वं कल्पेषु तिष्ठन्तीति उत्तरेण सम्बन्धः । 'उत्तरोत्तराः' यथोत्तरप्रधानाः 'महाशुक्लाः' अतिशयोज्ज्वलतया चन्द्रादित्यादयः ते इव 'दीप्यमानाः' प्रकाशमानाः, 'मन्यमानाः' मनसि अवधारयन्तो विशिष्टकामावाप्तिसमुत्पन्न-रतिसागरावगाढतया 'अपुनश्च्यवं' अपुनश्च्यवनम् । अर्प्पिता इव 'अर्प्पिताः' ढौकिताः प्रक्रमात् प्राक् सुकृतेन 'देवकामानां' दिव्याङ्गनास्पर्शादीनाम् । 'कामरूपविकरणाः' यथेष्टरूपादिनिर्वर्त्तनशक्तिसमन्विताः 'ऊर्द्ध्वम्' उपरि 'कल्पेषु' सौधर्मादिषु उपलक्षणत्वाद् ग्रैवेयकानुत्तरेषु च 'तिष्ठन्ति' आयुःस्थितिमनुभवन्ति । 'पूर्वाणि' वर्षसप्ततिकोटिलक्षषट्पञ्चाशत्कोटिसहस्र-परिमितानि 'वर्षशतानि' प्रतीतानि 'बहूनि' असंख्येयानि, पूर्व-वर्षशतायुषामेव चरणयोग्यत्वेन विशेषतो देशनौचित्यम् इति ख्यापनार्थमित्थमुपन्यास इति सूत्रार्थः ॥ १४—१५ ॥ तत्किमेषाम् एतावदेव फलम् ? इत्याऽऽशङ्क्याऽऽह—

तत्थ ठिच्चा जहाठाणं, जक्खा आउक्खए चुया । उवेंति माणुसं जोणिं, से दसंगेऽभिजायइ ॥१६॥

व्याख्या—'तत्र' तेषु कल्पेषु 'स्थित्वा' आसित्वा 'यथास्थानं' यद् यस्य स्वानुष्ठानानुरूपं इन्द्रादिपदं तस्मिन् यक्षाः 'आयुःक्षये' स्वजीवितावसाने 'च्युताः' भ्रष्टाः 'उपयान्ति' गच्छन्ति मानुषीं योनिम् । तत्र च 'से' इति सः—सावशेषकुशल-कर्मा जन्तुः दशाङ्गानि भोगोपकरणानि वक्ष्यमाणानि अस्येति दशाङ्गः अभिजायते । एकवचननिर्देशस्तु विसदृशशीलतया कश्चिद् दशाङ्गः कश्चित् नवाङ्गादिरपि जायत इति वैचित्र्यसूचनार्थं इति सूत्रार्थः ॥१६॥ कानि पुनर्दशाङ्गानि ? इत्याह—

खेत्तं वत्थुं हिरण्णं च, पसवो दासपोरुसं। चत्तारि कामखंधाणि, तत्थ से उववज्जइ ॥ १७ ॥
मित्तवं नाइवं होइ, उच्चागोत्ते य वन्नवं। अप्पायंके महापन्ने, अभिजाए जसो बले ॥ १८ ॥

व्याख्या—'क्षेत्रं' ग्रामाऽऽरामादि [1]सेतुकेतूभयात्मकं वा, 'वास्तु' [2]खातोच्छ्रितोभयात्मकम् 'हिरण्यं' सुवर्णम्, उपलक्षणत्वाद् रूप्यादि च, 'पशवः' गोमहिष्यादयः, दासाश्च—प्रेष्यरूपाः 'पोरुसं' ति प्राकृतत्वात् पौरुषेयं च—पदातिसमूहः दासपौरुषेयं, 'चत्वारः' चतुःसंख्याः। अत्र हि क्षेत्रवास्त्विति चैकः, हिरण्यमिति द्वितीयः, पशव इति तृतीयः, दासपौरुषेयमिति चतुर्थः। एते कामाः—मनोज्ञशब्दादयः तद्धेतवः स्कंधाः—तत्तत्पुद्गलसमूहाः कामस्कन्धा यत्र भवन्तीति गम्यते। प्राकृतत्वाच्च नपुंसकनिर्देशः। 'तत्र' तेषु कुलेषु सः 'उपपद्यते' जायते। अनेन च एकं अङ्गमुक्तम्। शेषाणि तु नवाङ्गान्याह—'मित्रवान्' वयस्यवान्, 'ज्ञातिमान्' बन्धुमान् भवति, 'उच्चैर्गोत्रः' उत्तमकुलः, 'चः' समुच्चये, 'वर्णवान्' प्रशस्तशरीरच्छविः, 'अल्पातङ्कः' आतङ्कविरहितो नीरोग इत्यर्थः, 'महाप्राज्ञः' पण्डितः, 'अभिजातः' विनीतः, स हि सर्वजनाभिगमनीयो भवति, ततश्च विशिष्टविभूतिमान्, 'यशस्वी' ख्यातिमान्, 'बली' कार्यकरणं प्रति सामर्थ्यवान्, उभयत्र सूत्रत्वात् मत्वर्थीयलोप इति सूत्रद्वयार्थः ॥१७–१८॥ तत् किं एवंविधगुणसम्पत्समन्वितं मानुषत्वमेव तत्फलम्? इत्याह—

भोच्चा माणुस्सए भोए, अप्पडिरूवे अहाउयं। पुव्वं विसुद्धसद्धम्मे, केवलं बोहि बुज्झिया ॥१९॥

व्याख्या—'भुक्त्वा' आसेव्य 'मानुष्यकान्' मनुष्यसम्बन्धिनः 'भोगान्' मनोज्ञशब्दादीन् 'अप्रतिरूपान्' अन-

[1] "सस्योत्पत्तिभूमिः क्षेत्रं, तच्च सेतुकेतूभयभेदात् त्रिविधम्, तत्र सेतुक्षेत्रम्—अरहट्टादिसेक्यम्, केतुक्षेत्रं पुनः—आकाशपतितोदकनिष्पाद्यम्, उभयक्षेत्रं तु—उभयनिष्पाद्यम्। [2] वास्तु—अगारं, तदपि त्रिविधम्, खातम्, उच्छ्रितम्, खातोच्छ्रितम्। तत्र खातम्—भूमिगृहकादि, उच्छ्रितम्—प्रासादादि, खातोच्छ्रितम्—भूमिगृहस्योपरि प्रासादः।

दुर्लभस्य
चतुरङ्गस्य
फलम्।

न्यतुल्यांन् 'यथायुः' आयुपः अनतिक्रमेण 'पूर्वं' पूर्वजन्मसु 'विशुद्धसद्धर्मा' निदानादिरहितत्वेन शुद्धशोभनधर्म्मः, 'केवलाम्' अकलङ्कां 'बोधिं' जिनप्रणीतधर्मप्राप्तिलक्षणां 'बुद्धा' अनुभूय प्राप्येति यावत् ॥१९॥ ततोऽपि किम्? इत्याह—

चउरंगं दुल्लहं मत्ता, संजमं पडिवज्जिया। तवसा धुतकम्मंसे, सिद्धे भवति सासए॥२०॥ त्ति बेमि॥

व्याख्या—'चतुरङ्गीम्' अभिहितस्वरूपां दुःप्रापां 'मत्वा' ज्ञात्वा 'संयमं' सर्वसावद्यविरतिरूपं 'प्रतिपद्य' आसेव्य 'तपसा' बाह्येनाऽऽन्तरेण च 'धुतकर्म्मांशः' अपनीतसर्वकर्म्मभागः सिद्धो भवति 'शाश्वतः' शश्वद्भवनात्। शश्वद्भवनं च पुनर्भवनिबन्धनकर्मबीजाऽऽत्यन्तिकोच्छेदात्। तथा चाह—"दग्धे बीजे यथाऽत्यन्तं, प्रादुर्भवति नाङ्कुरः। कर्म्मबीजे तथा दग्धे, न रोहति भवाङ्कुरः॥ १ ॥" इति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ ब्रवीमीति प्राग्वत् ॥

॥ इति उत्तराध्ययनटीकायां चतुरङ्गीयाख्यं तृतीयमध्ययनम् ॥

अथ चतुर्थं असंस्कृताख्यमध्ययनम् ।

उक्तं तृतीयमध्ययनम् । अधुना चतुर्थावसरः । तस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तराध्ययने चत्वारि मानुपत्वादीनि अङ्गानि दुर्लभानीत्युक्तम् । इह 'तत्प्राप्तावपि महते दोपाय प्रमादः, महते च गुणाय अप्रमादः' इति मन्यमानः प्रमादाप्रमादौ हेयोपादेयतयाऽऽह, इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्य प्रमादाऽप्रमादनाम्न इदं आदिसूत्रम्—

असंखयं जीविय मा पमायए, जरोवणीयस्स हु णत्थि ताणं ।
एयं वियाणाहि जणे पमत्ते, कन्नू विहिंसा अजया गहिंति ॥ १ ॥

व्याख्या—'असंस्कृतं' असंस्करणीयं 'जीवितं' प्राणधारणम् यत्नशतैरपि सतो वर्द्धयितुं त्रुटितस्य च कर्णपाशवद् अस्य सन्धातुमशक्यत्वात् । यत उक्तम्—"[1]वासाइं दो व तिन्नि व, वाहिज्जइ जरघरं पि सीडेवि । सा का वि नत्थि नीई, सीडिज्जइ जीवियं जीए ॥ १ ॥" मङ्गलैः कौतुकैर्योगैर्विद्यामन्त्रैस्तथौपधैः । न शक्ता मरणात् त्रातुं, सेन्द्रा देवगणा अपि ॥ २ ॥ ततः किम् ? इत्याह—'मा प्रमादीः' किमुक्तं भवति ?—यदीदं कथञ्चित्संस्कर्तुं शक्यं स्यात् चतुरङ्गवाप्तावपि न प्रमादो दोपाय, यदा तु नैवं तदा चतुरङ्गी प्रमादिनां नष्टा पुनर्दुर्लभेति मा प्रमादं कृथाः । स्यादेतत्—वार्द्धक्ये धर्म्मं विधास्यामि, इत्याशङ्क्याह—जरां तु उपनीतः-प्रापितो गम्यमानत्वात् स्वकर्मभिर्जरोपनीतः तस्य नास्ति

[1] "वर्षाणि द्वे वा त्रीणि वा, वाह्यते जीर्णगृहमपि सीवित्वा । सा कापि नास्ति नीतिः, सीव्यते जीवितं यया ॥ १ ॥"

चतुर्थं असंस्कृतमध्ययनम् ।

चतुरङ्गवाप्तावपि महते दोपाय प्रमादः ।

त्राणं येनासौ अपनीयते, पुनश्च यौवनमानीयते, न तच्छरणमस्ति । यदुक्तम्—"जया[1] य रूवलावण्णं, सोहग्गं च विणासए । जरा विडंबए देहं, तया को सरणं भवे ? ॥ ३ ॥ रसायणं निसेवंति, मंसं मज्जरसं तहा । भुंजंति सरसाहारं, जरा तहवि न नस्सए ॥ ४ ॥" ततो यावदसौ नासादयति तावद्धर्म्मे मा प्रमादीः । उक्तं च—तद्यावदिन्द्रियबलं, जरया रोगैर्न बाध्यते प्रसभं । तावच्छरीरमूर्च्छां, त्यक्त्वा धर्म्मे कुरुष्व मतिं ॥ ५ ॥ जरोपनीतस्य च त्राणं नास्तीत्यत्राऽट्टनो दृष्टान्तः । तत्र च सम्प्रदायः—

उज्जेणी णयरी । जियसत्तू राया । तस्स अट्टणो मल्लो सव्वरज्जेसु अजेओ । इओ य समुद्दतडे सोपारयं नाम नयरं । तत्थ सीहगिरी राया । सो य मल्लाणं जो जिणइ तस्स बहुं दव्वं देइ । सो अट्टणो तत्थ गंतूण वरिसे वरिसे पडागं हरइ । राया चिंतेइ—एस अन्नाओ रज्जाओ आगंतूण पडागं हरइ, एसा ममं ओहावण त्ति पडिमल्लं मग्गइ । तेण मच्छिओ एगो दिट्ठो वसं पिवंतो, बलं च से विन्नासियं, 'जोगो' त्ति नाऊण पोसिओ, महाजुद्धं च सिक्खाविओ । पुणरवि अट्टणो आगओ, सो य किर 'मल्लजुद्धं' होहि त्ति अणागए चेव सगाओ नयराओ अप्पणो पत्थयणस्स बइल्लं भरिऊण अब्बावाहेणं एइ, संपत्तो सोपारयं । जुद्धे पराजिओ मच्छियमल्लेणं । गओ सयं आवासं चिंतेइ—एयस्स बलवुड्ढी तरुणस्स, मम हाणी, अन्नं मल्लं मग्गइ, सुणेइ य—सुरट्ठाए अत्थि त्ति । एवं तेणं भरुकच्छहरणीगामे दूरुल्लकूवियाए करिसो दिट्ठो । एगेणं हत्थेणं हलं वाहेति, एक्केणं[2] फलहीओ उप्पाडेइ । तं च दट्ठूण ठिओ 'पेच्छामि ताव आहारं' ति । ओवल्ला[3] मुक्का । भज्जा य से भत्तं गहाय आगया । पत्थिया । कूरस्स उब्भिज्जिय घडओ पेच्छइ । जिमिओ सन्नाभूमिं गओ । तत्थ परिक्खइ सव्वं

1 "यदा च रूपलावण्यं, सौभाग्यञ्च विनाशयति । जरा विडम्बयति देहं, तदा कः शरणं भवेत् ? ॥ ३ ॥ रसायनं निषेवन्ते, मांसं मद्यरसं तथा । भुञ्जन्ति सरसाहारं, जरा तथापि न नश्यति ॥ ४ ॥" 2 कर्पासान् । 3 बलीवर्दौ ।

संवट्टियं । वेयालियम्मि वसहिं तस्स घरे मग्गइ । दिन्ना । इओ य संकहाईहिं संपुच्छइ—का जीविगा ? । तेण कहिए भणइ—अहं अट्टणो तुमं ईसरं करेमि त्ति । तीसे महिलाए कप्पासमोल्लं दिन्नं । सा य उवद्धा सत्रलिद्दा उज्जेणिं गया । तेण वि वमणविरेयणाणि कयाणि । पोसिओ । निजुद्धं सिक्खाविओ । पुणरवि महिमाकाले तेणेव विहिणा आगओ । पढमदिवसे फलहियमल्लो मच्छियमल्लो य जुद्धे एक्को अजिओ एक्को अपराजिओ । राया वि 'वीयदिवसे होहिइ' त्ति अइगओ । इमे वि सए सए आलए गया । अट्टणेण फलहियमल्लो भणिओ—कहेहि पुत्ता ! जं ते दुक्खावियं । तेण कहियं । तेण य मद्दिओ, सेएणं पुणन्नवीकओ । मच्छियस्स वि रन्ना सम्मद्दगा विसज्जिया । भणइ—अहं तस्स पिउणो वि न बीहेमि, सो को वराओ ? । वीयदिवसे समजुद्धा । तइयदिवसे अप्पप्पहारो नीसहो[1] वेइसाहट्ठाण[2] ठिओ मच्छिओ । अट्टणेण भणिओ—फलहि त्ति । तेण फलहग्गहेण कड्डिओ, सीसे कुंडिगागाहेण । तओ रन्ना सक्कारिओ, गओ उज्जेणिं । अट्टणो तत्थ य विमुक्कजुज्झवावारो अच्छइ । सो य 'महल्लो' त्ति काउं परिभूयए सयणवग्गेणं । जहा—एस संपयं न कस्स वि कज्जस्स खमो त्ति । पच्छा सो माणेण तेसिं अणापुच्छाए कोसंविं नगरिं गओ । तत्थ वरिसमेत्तं उवरेगं[3] गओ रसायणं उवजीवेति । सो वलिट्ठो जाओ । जुद्धमहे पयत्ते रायमल्लो निरंगणो नाम तं निहणइ । पच्छा राया मन्नुइओ—मम मल्लो आगंतुएण विणिहओ त्ति न पसंसइ । रायाणे अपसंसंते सव्वो रंगो तुण्हिक्को अच्छइ । इओ य अट्टणेण राइणो जाणणनिमित्तं भन्नइ—साहह वण ! सउणाणं, साहह भो सउणगा ! सउणगाणं । निहओ निरंगणो अट्टणेण निक्खित्तसत्थेणं ॥ १ ॥ एवं भणियमेत्तेण राइणा 'एस अट्टणो' त्ति काउं तुट्ठेण पूइओ, दव्वं च से पज्जत्तं आमरणंतियं दिन्नं । सयणवग्गो य से तं सोउं तस्स सयासमुवगओ । पायपडणमाईहिं पत्तियाविउं दव्वलोहेण

---

१ अशक्तः । २ योद्धा का स्थानविशेष । ३ निर्व्यापारताम् ।

नतुथ असंस्कृता-ख्यमध्ययनम् । जरोपनीतस्य त्राणं नास्ति अत्र अट्टणमल्लदृष्टान्तः ।

अङ्खियाविओ । पच्छा सो चिंतेइ—मम एए दव्वलोभेण अङ्खियावेंति, पुणो वि ममं परिहविस्संति, जरापरिगओ य अहं न पुणो सुमहल्लेणावि पयत्तेण सक्किस्सं जुवत्तं काउं । ताहे 'हियय!—चंचलु जीविउ अथिरु अत्थु तणु सयणु असारउ, करहि धम्मु छड्डेवि मोहु घरवासह केरउ । जरडाइणिजज्जरियदेहु अच्छिसि दुहनडियउ, झंखंतउ एक्कलु चेव जरसिक्कडि पडियउ ॥ १ ॥ अवि य—लंबमाणवलीचम्मो, झीणदिट्ठी गयस्सुई । गयदंतो कुरूवो य, रुक्खलोमणहच्छवी ॥ १ ॥ अमुक्कदढलट्ठी य, सासखासाउलाणणो । गलंतमुहलालोट्ठो, चावंतो चिट्ठए जरं ॥ २ ॥ अप्पिओ बंधवाणं पि, परिभूओ सुएहिं वि । भज्जाए वि अवन्नाओ, भासंतो असुहंकरो ॥ ३ ॥ किच्छेण गमए कालं, अट्टज्झाणमुवागओ । धम्मत्थकामरहिओ, जरालिद्धतणू नरो ॥ ४ ॥ तं जावऽज्जवि सचेट्ठो ताव पव्वयामि' त्ति संपहारिऊण तहारूवाणं थेराणं अंतिए पव्वइओ ॥

एवं जरोपनीतस्यात्मनस्येव न त्राणं भवति । 'एवम्' अनन्तरोक्तमर्थं 'विजानीहि' विशेषेणावबुध्यस्व, तथा एतच्च वक्ष्यमाणं जानीहि—'जनाः' लोकाः 'पमत्ताः' प्रमादपरा, उभयत्र सूत्रत्वाद् एकवचनम्, किम्? अर्थप्रक्रमात् त्राणं, 'तु' इति वितर्के, 'विहिंस्राः' विविधहिंसनशीलाः, तथा—'अयताः' तत्तत्पापस्थानेभ्योऽनुपरताः, "गहिंति" त्ति 'ग्रहीष्यन्ति' स्वीकरिष्यन्ति । किमुक्तं भवति?—एते प्रमत्तादिविशेषणान्विताः स्वदुश्चेष्टितैर्नरकादिकमेव यातनास्थानं ग्रहीष्यन्तीति नास्ति त्राणमिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ तत्र चाऽसंस्कृतं जीवितं, जरोपनीतस्य च न त्राणम्, अतो 'मा प्रमादीः' इत्युक्ते अर्थस्यापि पुरुषार्थतया सकलैहिकामुष्मिकफलनिबन्धनतया च तदुपार्जनं प्रति अप्रमादो विधेय इति केषाञ्चित्

१ चञ्चलं जीवितं अस्थिरः अर्थः तनुस्वजनौ असारौ, कुरु धर्मं त्यक्त्वा मोहं गृहवासस्य सत्कम् । जराडाकिनीजर्जरितदेहः आसिष्यसे दुःखनटितः, विलपन् एकाक्येव जराशङ्किकायां पतितः ॥ १ ॥

कदाशयः । यत आहुः—धनैर्दुष्कुलीनाः कुलीनाः क्रियन्ते, धनैरेव पापात्पुनर्निस्तरन्ते । धनेभ्यो विशिष्टो न लोकेऽस्ति कश्चि—द्धनान्यर्जयध्वं धनान्यर्जयध्वम् ॥ १ ॥ इति तन्मतमपाकर्त्तुमाह—

जे पावकम्मेहि धणं मणुस्सा, समाययंती अमइं गहाय ।
पहाय ते पासपयट्टिए णरे, वेराणुबद्धा नरयं उवेंति ॥ २ ॥

व्याख्या—'ये' केचन 'पापकर्मभिः' कृषिवाणिज्यादिभिः अनुष्ठानैः 'धनं' द्रव्यं 'मनुष्याः' मनुजाः, तेषामेव प्रायस्तदर्थोपायप्रवर्त्तनाद् इत्थमुक्तम्, 'समाददते' स्वीकुर्वन्ति 'अमतिं' कुमतिम् उक्तरूपां 'गृहीत्वा' सम्प्रधार्य 'प्रहाय' प्रकर्षेण हित्वा धनमेव प्रकृतं, 'ते' धनैकरसिकाः पाशा इव पाशाः—बन्धनहेतुत्वात् स्त्र्यादयः । उक्तञ्च—"वारी गयाण जालं, तिमीण हरिणाण वग्गुरा चेव । पासा य सउणयाणं, णराण बंधत्थमित्थीओ ॥ १ ॥ उन्नयमाणा अक्खलिय-परक्कमा पंडिया कई जे य । महिलाहिं अंगुलीए, नच्चाविज्जंति ते वि नरा ॥ २ ॥" तेषु पाशेषु "पयट्टिय" त्ति आर्षत्वात् प्रवृत्ताः पाशप्रवृत्ताः 'नराः' पुरुषाः, पुनरुपादानं आदरख्यापनार्थं, 'वैरानुबद्धाः' पापेन सततमनुगताः 'नरकं' रत्नप्रभादिकम् 'उपयान्ति' गच्छन्ति । ते हि द्रव्यमुपार्ज्य स्त्र्यादिष्वभिरमन्ते, तदभिरत्या च नरकादिगतिभाज एव भवन्तीति भावः । तस्माद् इहैव बन्ध-वध-मारणहेतुतया परत्र च नरकप्रापकत्वेन तत्त्वतः पुरुषार्थ एव न भवति अर्थ इति तदभिलाषेण धर्म्मं प्रति मा प्रमादीः इत्युक्तं भवति । इहैवैहिकामुष्मिकापायदर्शकमुदाहरणम् । तत्र च वृद्धसम्प्रदायः—

एगम्मि नगरे एगो चोरो, सो रत्तिं विभवसंपन्नेसु घरेसु खत्तं खणिउं सुबहुं दव्वजायं घेत्तुं अप्पणो घरे-

१ "वारि गजानां जालं, तिमीनां हरिणानां वागुरा चैव । पाशाश्च शकुनकानां, नराणां बन्धार्थं स्त्रियः ॥ १ ॥
उन्नतमाना अस्खलितपराक्रमाः पण्डिता. कवयो ये च । महिलाभिरङ्गुल्या, नर्त्यन्ते तेऽपि नराः ॥ २ ॥"

अर्थाभि-
लाषेण धर्मं
प्रति मा
प्रमादीः,
अत्र चौर-
दृष्टान्तः ।

गदेसे कूवं सयमेव खणित्ता तत्थ दव्वजायं पक्खिवइ । जहिच्छियं सुवन्नं दाऊण कन्नगं विवाहेउं पसूयं संतिं उद्दवेत्ता तत्थेवागडे पक्खिवइ 'मा मे भज्जा चेडरूवाणि य परूढपणयाणि होऊण रयणाणि परस्स पगासिस्संति' । एवं कालो वच्चइ । अन्नया तेणेगा कन्नगा विवाहिया अईव रूविणी । सा पसूया संती तेण न मारिया । दारगो य से अट्ठवरिसो जाओ । तेण चिंतियं—अइचिरं धारिया, एयं पुव्वं उद्दवेउं पच्छा दारयं उद्दविस्सामि । तेण सा उद्दवेउं अगडे पक्खित्ता । तेण य दारगेण गिहाओ निग्गच्छिऊण धाहा कया । लोगो मिलिओ । तेण भन्नइ—एएण मम माया मारिय त्ति । रायपुरिसेहिं सुयं । तेहिं गहिओ । दिट्ठो कूवो दव्वभरिओ, अट्ठियाणि सुबहूणि । सो बंधेऊण रायसभं समुवणीओ जायणापगारेहिं । सव्वं दव्वं दवावेऊण कुमारेण मारिओ ॥

एवमन्येऽपि 'धनं प्रधानमि'ति तदर्थं प्रवर्त्तमानाः तदपहायैव अनर्थावाप्तितो नरकमुपयान्तीति सूत्रार्थः ॥ २ ॥

इदानीं कर्म्मणोऽवन्ध्यताम् अभिदधत् प्रकृतमेवार्थं द्रढयितुमाह—

तेणे जहा संधिमुहे गहीए, सकम्मुणा किच्चइ पावकारी ।
एवं पया पेच्च इहं च लोए, कडाण कम्माण न मोक्खु अत्थि ॥ ३ ॥

व्याख्या—'स्तेनः' चोरः 'यथे'ति दृष्टान्तोपन्यासे, 'संधिमुखे' क्षत्रद्वारे 'गृहीतः' आत्तः 'स्वकर्म्मणा' आत्मीयानुष्ठानेन 'कृत्यते' छिद्यते 'पापकारी' पापकर्त्ता । कथं पुनरसौ कृत्यते ? इति अत्र सम्प्रदायः—

एगम्मि नगरे एगो चोरो । तेण अभेज्जओ घरगस्स फलगचियस्स पागारकविसीसगसंठियं खत्तं खयं । खत्ताणि य अणेगागाराणि—कलसागिई णंदावत्तसंठियं पउमागिइं पुरिसागिइं च । सो य तं कविसीसयसंठियं खणंतो घरसामिएण चेइओ । तओ तेण अद्धपविट्ठो पाएसु गहिओ 'मा पविट्ठो संतो पहरणेण पहरिस्सइ' त्ति । पच्छा चोरेण

वि बाहिरत्थेण हत्थे गहिओ । सो तेहिं दोहिं वि बलवंतेहिं उभयहा कड्ढिज्जमाणो सयंकियपागारकविसीसगेहिं फालिज्जमाणो अत्ताणो विलवइ ॥

'एवम्' अमुनैव उदाहरणदर्शितन्यायेन 'प्रजाः' प्राणिनः कृत्यन्ते इति सम्बन्धः । 'प्रेत्य' परलोके 'इह च' इहलोके । किमिति प्रेत्य इत्युच्यते ? यावतेहैव कृतमिहैवापगतम्, अत आह—यतः कृतानां कर्म्मणां न मोक्षोऽस्ति । उक्तञ्च—
"यदिह क्रियते कर्म, तत् परत्रोपभुज्यते । मूलसिक्तेषु वृक्षेषु, फलं शाखासु जायते ॥ १ ॥" एवं मत्वा पापकर्म न विधेयम् । यदुक्तम्—"धर्म्माहम्मह फलु पेच्छंतह, जम्मणमरणवाहिजरतंतह । भवियहं सइ संसारि सरंतह, केम सुहत्थी पाउ करंतह ॥ १ ॥" आस्तां पापकर्म तदभिलाषोऽपि न कार्यः, तस्यापि अनर्थहेतुत्वात् । तथा च वृद्धाः—

एगम्मि नगरे एगेण चोरेण रत्तिं दुरारोहे पासाए आरोढुं खत्तं खयं, सुबहुयं दव्वजायं नीणियं । पहायाए रयणीए ण्हायसमालद्धसुद्धवासो तत्थ गओ 'को किं भासइ ?' त्ति जाणणत्थं 'जइ तावऽज्ज लोगो मं न याणिस्सइ ता पुणो वि पुवड्ढिईए चोरिस्सामि' त्ति संपहारिऊण तम्मि य खत्तट्ठाणे गओ । तत्थ लोगो बहू मिलिओ संलवइ—कहं दुरारोहे पासाए आरोढुं विमग्गेण खत्तं खयं ?, कहं च खुड्डलएणं खत्तदुवारेणं पविट्ठो पुणो दव्वेण सह निग्गओ ? त्ति । सो सुणेउं हरिसिओ चिंतेइ—'सच्चमेयं, किह हं एएण निग्गओ ?' त्ति अप्पणो उयरं च कडिं च पलोएउं खत्तमुहं पलोएइ । सो य रायनिउत्तेहिं पुरिसेहिं कुसलेहिं जाणिओ, राइणो उवणीओ, सासिओ य ॥

एवं पापकर्म्मणामभिलषणमपि सदोषम् इति न विदधीत इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ इह च कृतानां कर्म्मणामवन्ध्यत्वमुक्तम्, तत्र च कदाचित् स्वजनत एव तन्मुक्तिर्भवति, अमुक्तौ वा विभज्यैवामी धनादिवद् भोक्ष्यन्त इति कश्चित् मन्येत अत आह—

१ "धर्माधर्मयोः फलं प्रेक्षमाणस्य जन्ममरणव्याधिजरातन्त्रस्य । भव्यस्य सदा संसारे सरतः, कथं सुखार्थी पापं कुर्यात् ? ॥ १ ॥"

संसारमावन्न परस्स अट्ठा, साहारणं जं च करेइ कम्मं ।
कम्मस्स ते तस्स उ वेयकाले, ण बंधवा बंधवयं उवेंति ॥ ४ ॥

व्याख्या—संसरणं संसारः–तेषु तेषु उच्चावचेषु कुलेषु पर्यटनं तम् 'आपन्नः' प्राप्तः 'परस्य' आत्मव्यतिरिक्तस्य पुत्रकलत्रादेः 'अर्थात्' इति अर्थ–प्रयोजनमाश्रित्य, "साहारणं जं च" त्ति चस्य वाशब्दार्थत्वाद् भिन्नक्रमत्वाच्च साधारणं वा यद् 'आत्मनोऽन्येषां चैतद् भविष्यति' इति अभिसन्धिपूर्वकं 'करोति' निर्वर्त्तयति भवान् 'कर्म' कृष्याद्यनुष्ठानम् । 'कर्म्मणः' तस्यैव कृष्यादेः 'ते' तव कर्म्मकर्त्तुः 'तस्यापि' परार्थस्य साधारणस्य वा, तुशब्दोऽपिशब्दार्थः, आस्तामन्यनिमित्तस्य इत्यभिप्रायः, 'वेदकाले' विपाककाले 'न' नैव 'बान्धवाः' स्वजनाः यदर्थं कर्म कृतवान् ते 'बान्धवतां' बन्धुतां तद्विभजनापनयनादिना "उविंति" त्ति उपयान्ति ॥ उक्तञ्च—"बंधवा सुहिणो सव्वे, पी-माई-पुत्त-भारिया । पेयवणाओ नियत्तंति, दाऊण सलिलंजलिं ॥ १ ॥ अब्भुक्खंति य तं गेहं, पियम्मि वि मए जणे । हिट्ठा तेणऽज्जियं दव्वं, तहेव विलसंति य ॥ २ ॥ अत्थोवज्जणहेऊहिं, पावकम्मेहि पेरिओ । एक्कओ चेव सो जाइ, दुग्गइं दुहभायणं ॥ ३ ॥" यतश्चैवम् अतस्तदुपरि प्रेमादिपरिहारतो धर्म्म एवावहितेन भाव्यम् । तथाविधाऽऽभीरीवञ्चकवणिग्वत् । तथा च वृद्धाः—

एगम्मि नयरे एगो वाणियगो अंतरावणे ववहरइ । एगा आभीरी उज्जुगा दो रूवगे घेत्तूण कप्पासनिमित्तमुवट्ठिया । कप्पासो य तया समहग्घो य वट्टइ । तेण वाणियगेण एगस्स रूवगस्स दो वारे तोलेउं कप्पासो दिन्नो । सा जाणइ 'दोण्ह

---

१ "बान्धवाः सुहृदः सर्वे, पितृमातृपुत्रभार्याः । प्रेतवनाद् निवर्त्तन्ते, दत्त्वा सलिलाञ्जलिम् ॥ १ ॥ अभ्युक्षन्ति च तद् गृहं, प्रियेऽपि मृते जने । हृष्टास्तेनार्जितं द्रव्यं, तथैव विलसन्ति च ॥ २ ॥ अर्थोपार्जनहेतुभिः, पापकर्मभिः प्रेरितः । एककश्चैव स याति, दुर्गतिं दुःखभाजनाम् ॥ ३ ॥"

वि रूवगाण दिन्नो' त्ति सा पोट्टलयं बंधेउं गया। पच्छा सो वाणियगो चिंतेइ—एस रूवगो मुहा लद्धो, तओ अहं एयं उवभुंजामि। तेण तस्स रूवगस्स समियं घयं गुलो य किणिउं घरे विसज्जियं। भज्जा संलत्ता—घयपुन्ने करेज्जासि त्ति। ताए कया घयपुन्ना। एत्थंतरे ऊसुगो जामाउगो से सवयंसगो आगओ। सो ते य घयपूरे भुंजिउं गओ। वाणियगो ण्हाओ भोयणत्थमुवगओ। ताए साभावियं भत्तं परिवेसियं। तेण भन्नइ—किं न कया घयपूरया ?। ताए भन्नइ—कया, परं जामाउगेण सवयंसेण खइया। सो चिंतेइ—पेच्छ, जारिसं कयं मया, सा वराई आभीरी वंचेउं परनिमित्तं अप्पा अपुन्नेण संजोइओ। सो य सचिंतो सरीरचिंताए निग्गओ। गिम्हो य तया वट्टइ। सो य मज्झण्हवेलाए कयसरीरचिंतो एगस्स रुक्खस्स हेट्ठा वीसमइ। साहू य तेणोगासेण भिक्खनिमित्तं जाइ। तेण सो भन्नइ—भयवं! एत्थ रुक्खच्छाया वीसमह मया समाणं ति। साहुणा भणियं—तुरियं मए निययकज्जेण गंतव्वं। वणिएण भणियं—किं भयवं! को वि परकज्जेणावि गच्छइ ?। साहुणा भणियं—जहा तुमं चिय भज्जाइनिमित्तं किलिस्ससि। स मर्मणीव स्पृष्टः तेणेव एक्कवयणेण संबुद्धो भणइ—भयवं! तुब्भे कत्थ अच्छह ?। तेण भन्नइ—उज्जाणे। तओ तं साहुं कयपज्जत्तियं नाऊण तस्स सगासं गओ। धम्मं सोउं भणइ—पव्वयामि जाव सयणं आपुच्छामि। गओ नियय घरं। बंधवे भज्जं च भणइ—जहा आवणे ववहरंतस्स तुच्छो लाभगो ता दिसावाणिज्जं करेमि, दो य सत्थवाहा, तत्थेगो मुल्लभंडं दाऊण सुहेण इट्ठपुरं पावेइ, तत्थ य विढत्तं न किंचि गिण्हइ, वीओ न किंचि भंडमुल्लं देइ पुव्वविढत्तं च लुंपेइ, तं कयरेण सत्थेण सह वच्चामि ?। सयणेण भणियं—पढमएण सह वच्चसु। तेहिं सो समणुन्नाओ बंधुसंगओ गओ उज्जाणं। तेहिं भन्नइ—कयरो सत्थवाहो ?। तेण भन्नइ—नणु परलोगसत्थवाहो एस साहू असोगच्छायाए उवविट्ठो नियएणं भंडेणं ववहरावेइ, एएण सह निव्वाणपट्टणं जामि त्ति। एवं सो पव्वइओ॥

चतुर्थं असंस्कृताख्यमध्ययनम्।

परार्थकृतं कर्म आत्मनैव भोक्तव्यम्, अत्राभीरीवञ्चकवणिग्दृष्टान्तः।

यथा चायं वणिक् स्वजनस्वतत्त्वमालोचयन् प्रव्रज्यां प्रत्याद्रितः तथान्यैरपि विवेकिभिर्यतितव्यम्। तथा च वाचकः—
"रोगाघ्रातो दुःखा-ऽर्दितस्तथा स्वजनपरिवृतोऽतीव। क्वणति करुणं सबाष्पं, रुजं निहन्तुं न शक्तोऽसौ॥ १॥ माता भ्राता भगिनी; भार्या पुत्रास्तथा च मित्राणि। न घ्नन्ति ते यदि रुजं, स्वजनबलं किं वृथा वहसि?॥ २॥ रोगहरणेऽप्यशक्ताः, प्रत्युत धर्म्मस्य ते तु विघ्नकराः। मरणाच्च न रक्षन्ति, स्वजनपराभ्यां किमभ्यधिकम्?॥ ३॥ तस्मात् स्वजनस्यार्थे, यदिहाकार्यं करोषि निर्लज्ज!। भोक्तव्यं तस्य फलं, परलोकगतेन ते मूढ!॥ ४॥ तस्मात् स्वजनस्योपरि, सङ्गं परिहाय निर्वृतो भूत्वा। धर्मं कुरुष्व यत्ना-द्यत् परलोकस्य पथ्यदनम्॥ ५॥" इति सूत्रार्थः॥ ४॥ इत्थं तावत् स्वकृतकर्मभ्यः स्वजनान्न मुक्तिः इत्युक्तम्। अधुना तु द्रव्यमेव तन्मुक्तये भविष्यतीति कस्यचिदाशयः स्याद् अत आह—

वित्तेण ताणं न लभे पमत्तो, इमम्मि लोए अदुवा परत्था।
दीवप्पणट्ठे व अणंतमोहे, णेयाउयं दट्ठुमदट्ठुमेव॥ ५॥

व्याख्या—'वित्तेन' द्रविणेन 'त्राणं' स्वकृतकर्मणो रक्षणं, 'न लभते' न प्राप्नोति। कीदृक्? 'प्रमत्तः' मद्यादिप्रमाद-वशंगतः। क्व? इत्याह—"इमम्मि" त्ति अस्मिन् अनुभूयमानतया प्रत्यक्ष एव 'लोके' जन्मनि "अदुवे"ति अथवा 'परत्रे' ति परभवे। कथं पुनरिहापि जन्मनि न त्राणाय?, अत्रोच्यते वृद्धसम्प्रदायः—

एगो किल राया इंदमहाईण कम्हिं ऊसवे अंतेउरे निग्गच्छंते घोसणं घोसावेइ—जहा सव्वे पुरिसा णयराओ निग्गच्छंतु। तत्थ पुरोहियपुत्तो रायवल्लहो वेसाघरमणुपविट्ठो घोसिए वि न निग्गओ। सो रायपुरिसेहिं गहिओ। तेण वल्लभेण न तेसिं किंचि दाऊण अप्पा विमोइओ। दप्पायमाणो विवयंतो रायसगासमुवणीओ। राइणा वि वज्झो आणत्तो। पच्छा पुरोहिओ उवट्ठिओ भणइ—सव्वस्सं पि य देमि, मा मारिज्जउ। तो वि न मुक्को। सूलाए भिन्नो॥

एवमन्येऽपि न वित्तेन त्राणमिहैव तावदाप्नुवन्ति, आस्तामन्यजन्मनि । तन्मूर्च्छावतः पुनस्तस्याऽधिकतरं दोषमाह—"दीवे"त्ति वृत्तार्धम् । प्राकृतत्वात् 'प्रणष्टदीप इव' विगतप्रकाशदीप इव इति दृष्टान्तः । अत्र सम्प्रदायः—

जहा केई धाउवाइया सदीवगा अग्गिं इंधणं च गहाय बिलमणुपविट्ठा । तेसिं पमाएण दीवो अग्गी वि विज्झाओ । तओ विज्झायदीवग्गिया गुहातममोहिया इओ तओ सव्वओ परिभमंति । परिभमंता य अप्पडियारमहाविसेहिं सप्पेहिं डक्का, दुरुत्तरे अहेठाणे पडिया, तत्थेव निहणमुवगया ॥

एवं अनन्तः—अपर्यवसितः तद्भव एव प्रायस्तस्याऽनपगमात् मोहः—अज्ञानमोहनीयरूपोऽस्य इति अनन्तमोहः, किम्? इत्याह—निश्चित आयः—लाभः, न्यायः—मुक्तिरित्यर्थः, स प्रयोजनमस्य इति नैयायिकः तं सम्यग्दर्शनादिकं मुक्तिमार्गमिति गम्यते, "दट्ठुं" ति अन्तर्भूतापिशब्दार्थत्वात् 'दृष्ट्वाऽपि' उपलभ्यापि "अदट्ठुमेव" त्ति प्राकृतत्वाद् अद्रष्टैव भवतीति। इदमाकूतम्—यथैव गुहान्तर्गतः प्रमादात् प्रणष्टदीपः प्रथममुपलब्धवस्तुतत्त्वोऽपि दीपाभावेन तदद्रष्टैव जायते, तथा अयमपि जन्तुः कथञ्चित् कर्मक्षयोपशमादेः मुक्तिमार्गं भावप्रकाशदीपात् श्रुतज्ञानात्मकाद् दृष्ट्वाऽपि वित्तादिव्यासक्तितः तदावरणोदयाद् अद्रष्टैव भवति, मोहादिहेतुत्वाद् वित्तादीनाम् । यदुक्तम्—"मोहाययणं मयका-मवड्ढणो जणियचित्तसंतावो । आरम्भकलहहेऊ, दुक्खाण परिग्गहो मूलं ॥ १ ॥" तथा च—न केवलं स्वत्राणाय वित्तं न भवति, किंतु कथञ्चित् त्राणहेतुं सम्यग्दर्शनादिकमवाप्तमुपहन्तीति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ एवं धनादिकं न त्राणाय इत्युपदर्श्य यत्कृत्यं तदाह—

सुत्तेसु आवी पडिबुद्धजीवी, ण वीससे पंडिय आसुपन्ने ।
घोरा मुहुत्ता अबलं सरीरं, भारुंडपक्खी व चरऽप्पमत्तो ॥ ६ ॥

१ मोहायतनं मदकामवर्द्धनो जनितचित्तसन्तापः । आरम्भकलहहेतुर्दुःखानां परिग्रहो मूलम् ॥ १ ॥"

चतुर्थं असंस्कृताख्यमध्ययनम् ।

प्रमादवशगतस्य धनादिकं न त्राणाय ।

व्याख्या—'सुप्तेषु' द्रव्यतः शयानेषु, भावतस्तु धर्म्मं प्रति अजाग्रत्सु, 'चः' पादपूरणे, 'अपिः' सम्भावने, ततोऽयमर्थः—सुप्तेष्वपि आस्तां जाग्रत्सु प्रतिबुद्धः–द्विधाऽपि प्रतिबोधवान् जीवत्येवंशीलः प्रतिबुद्धजीवी, कोऽभिप्रायः ?—द्विधा प्रसुप्तेष्वप्यविवेकिषु न गतानुगतिकतया स्वपिति प्रतिबुद्ध एव यावज्जीवमास्ते । तत्र द्रव्यनिद्राप्रतिषेधे **अगडदत्त** उदाहरणम् । तत्र च वृद्धवादः—

अत्थि जए सुपसिद्धं, **संखउरं** पुरवरं गुणसमिद्धं । तम्मि य राया जणजणि–यतोसओ **सुंदरो** नाम ॥ १ ॥ तस्स कुलरूवसरसी, समग्गजणजणियलोयणाणंदा । अंतेउरस्स पढमा, **सुलसा** णामेण वरभज्जा ॥ २ ॥ तीए कुच्छिपसूओ, पुत्तो नामेण **अगडदत्तो** त्ति । अणुदियहं सो पवरं, वड्ढंतो जोव्वणं पत्तो ॥ ३ ॥ सो य केरिसो ?—धम्मत्थदयारहिओ, गुरुविणयविवज्जिओ अलियवाई । पररमणिरमणकामो, निस्संको माणसोडीरो ॥ ४ ॥ मज्जं पिएइ जूयं, रमेइ पिसियं महुं च भक्खेइ । नडपेडयवेसाविं-दपरिगओ भमइ पुरमज्झे ॥ ५ ॥ अन्नम्मि दिणे रन्नो, पुरवरलोएण वइयरो सिट्ठो । जह कुमरेण नराहिव !, नयरे असमंजसं विहियं ॥ ६ ॥ सुणिऊण पउरवयणं, राया गुरुकोवजायरत्तच्छो । फुडभिउडिभासुरसिरो, एयं भणिउं समाढत्तो ॥ ७ ॥ रे ! रे ! भणह कुमारं, सिग्घं चिय वज्जिऊण मह विसयं । अन्नत्थ कुणसु गमण, मा भणसु य जं न कहियं ति ॥ ८ ॥ नाऊण वइयरं सो, कुमरो चइऊण नियपुरं रम्मं । खग्गसहाओ चलिओ, गुरुमाणपवड्ढियामरिसो ॥ ९ ॥ लंघित्ता गिरि-सरि-का-णणाइं पुर-गोट्ठ-गामवंदाइं । नियनयराओ दूरे, पत्तो **वाणारसिं** नयरिं ॥ १० ॥ तियचच्चरमाईसु. असहाओ भमइ नयरिमज्झम्मि । चित्ते अमरिसजुत्तो, करि व्व जूहाउ परिभट्ठो ॥ ११ ॥ हिंडंतेणं च तया, पुरीए मग्गेसु रायतणएणं । वहुतरुणनरसमेओ, एक्को कलजाणओ दिट्ठो ॥ १२ ॥ सो य केरिसो ?—सत्थत्थकलाकुसलो, विउसो भावन्नुओ सुगं-

भीरो । निरओ परोवयारे, किवालुओ रूवगुणनिलओ ॥ १३ ॥ नामेण पवणचंडो, चंडो वाईण न उण सीसाणं । संदण-गय-हयसिक्खं, साहिंतो निवसुयाण तहिं ॥ १४ ॥ तस्स समीवम्मि गओ, चरणजुयं पणमिउं समासीणो । कत्तो सि तुमं सुंदर!?, अह भणिओ पवणचंडेणं ॥ १५ ॥ एगंते गंतूणं, संखउराओ जहा विणिक्खंतो । कहिओ तह वुत्तंतो, कुमरेणं पवणचंडस्स ॥ १६ ॥ चंडेण तओ भणिओ, अच्छसु एत्थं कलाउ सिक्खंतो । परमत्तणो य गुज्झं, कस्स वि मा सुयणु! पयडेसु ॥ १७ ॥ उट्ठेउं उज्झाओ, पत्तो गेहम्मि रायसुयसहिओ । साहेइ महिलियाए, एसो मह भाउयसुओ त्ति ॥ १८ ॥ ण्हविऊणं कुमरवरं, दाऊणं पवरवत्थमाभरणं । तो भोयणावसाणे, भणियमिणं पवणचंडेण ॥ १९ ॥ भवण धणं परिवारो, संदणतुरयाइं संतियं मज्झ । सव्वं तुज्झायत्तं, विलससु हियइच्छियं कुमर! ॥ २० ॥ एवं सो किल संतु-ट्ठमाणसो मुक्ककूरववसाओ । चिट्ठइ तस्सेव घरे, सव्वाओ कलाओ सिक्खंतो ॥ २१ ॥ गुरुयणगुरुविणयपव-न्नमाणसो सयलजणमणाणंदो । बावत्तरिं कलाओ, गिण्हइ थोवेण कालेण ॥ २२ ॥ एवं सो कुमरवरो, नायकलो परिसमं कुणेमाणो । भवणुज्जाणे चिट्ठइ, अणुदियहं तप्परो धणियं ॥ २३ ॥ उज्जाणस्स समीवे, पहाणसेट्ठिस्स संतियं भवणं । वायायणरमणीयं, उत्तुंगमईवविच्छिन्नं ॥ २४ ॥ तत्थऽत्थि सेट्ठिधूया, मणोहरा मयणमंजरी णाम । सा घरसिरमारूढा, अणुदियहं पेच्छए कुमरं ॥ २५ ॥ अह तम्मि साणुराया, अणवरयपलोयणं कुणेमाणी । विक्खिवइ कुसुमफलप-त्तलेट्ठुए किं पि चिंतंती ॥ २६ ॥ हिययत्थं पि हु बालं, कुमरो न निरिक्खए कलारसिओ । आसंकाए गुरूणं, विज्जाए गहणलोभेणं ॥ २७ ॥ अन्नदिणम्मि तीए, वम्महगुरुपसरविहुरियमणाए । गहणे कलाण सत्तो, पहओ हु असोगगुच्छेणं ॥ २८ ॥ कुमरेण तम्मि दियहे, सा बाला पलोइया य सविसेसं । कंकेल्लिपल्लवंतरियतणुलया संभमुब्भंता ॥ २९ ॥ चिंतियं च—किं एसा अमरविलासिणी उ? अह होज्ज नागकन्ना वा?। कमल व्व किन्नु

एसा, सरस्सई किन्नु पच्चक्खा ॥ ३० ॥ अहवा पुच्छामि इमं, कज्जेणं केण चिट्ठई एत्थ ? । इय चिंतिऊण हियए, कुमरो पयडं इमं भणइ ॥ ३१ ॥ का सि तुमं वरबाले !?, ईसिं पयडेसि कीस अप्पाणं ? । विज्जागहणासत्तं, कीस ममं सुयणु ! खोभेसि ? ॥ ३२ ॥ सुणिउं कुमारवयणं, वियसियदिट्ठीए वियसियमुहीए । पयडंतदंतकिरणा-ऽऽवलीए तीए इमं भणियं ॥ ३३ ॥ नयरपहाणस्स अहं, धूया सेट्ठिस्स बंधुदत्तस्स । णामेण **मयणमंजरी**, इह चेव विवाहिया णयरे ॥ ३४ ॥ जद्दिवसाओ दिट्ठो, सुंदर ! तं कुसुमचावसारिच्छो । तद्दियहाओ मज्झं, असुहतरू वड्ढिओ हियए ॥ ३५ ॥ निद्दा वि हु नट्ठा लोयणाण देहम्मि वड्ढिओ दाहो । असणं पि नेय रुच्चइ, गुरुवियणा उत्तमंगम्मि ॥ ३६ ॥ यतः—ताव च्चिय होइ सुहं, जाव न कीरइ पिओ जणो को वि । पियसंगो जेण कओ, दुक्खाण समप्पिओ अप्पा ॥ ३७ ॥ पेरिज्जंतो वि पुरा, कएहि कम्मेहि केहि वि वराओ । सुहमिच्छंतो दुल्लह-जणाणुराए जणो पडइ ॥ ३८ ॥ ता जइ मए समाणं, संगं ण य कुणसि तरुणिमणहरण ! । होही तुह तियवज्झा, फुडं जओ णत्थि मे जीयं ॥ ३९ ॥ ॥ ३९ ॥ सो निसुणिऊण वयणं, तीए बालाए चिंतए हियए । मरइ फुडं चिय एसा, मयणमहाजलणदड्ढंगा ॥ ४० ॥ निसुणिज्जइ पयडमिणं, **भारह-रामायणेसु** सत्थेसु । जह दस कामावत्था, होंति फुडं कामुयजणाणं ॥ ४१ ॥ **अवि य**— पढमा जणेइ चिंतं, बीयाए महइ संगमसुहं ति । दीहुण्हा नीसासा, हवंति तइयाए वत्थाए ॥ ४२ ॥ जरयं जणइ चउत्थी, पंचमवत्थाए डज्झए अंगं । न य भोयणं च रुच्चइ, छट्ठावत्थाए कामिस्स ॥ ४३ ॥ सत्तमियाए मुच्छा, अट्ठमवत्थाए होइ उम्माओ । पाणाण य संदेहो, नवमावत्थाए पत्तस्स ॥ ४४ ॥ दसमावत्थाए गओ, कामी जीवेण मुच्चए नूणं । ता एसा मह विरहे, पाणाण वि संसयं काही ॥ ४५ ॥ परिभाविऊण हियए, रायकुमारेण भाव-कुसलेणं । भणिया सिणेहसारं, सा बाला महुरवयणेणं ॥ ४६ ॥ सुंदरि ! **सुंदररन्नो**, सुंदरचरियस्स विउलकि-

त्तिस्स । नामेण अगडदत्तं, पढमसुयं मं वियाणाहि ॥ ४७ ॥ कलयायरियसमीवं, कलगहणत्थं समागओ एत्थ । एमापवसिस्सं जम्मि दिणे, तए वि घेत्तुं गमिस्सामि ॥ ४८ ॥ कह कहवि सा मयच्छी, वम्महसरपसरसल्लियसरीरा । इवहुपयारं, भणिऊण कया समासत्था ॥ ४९ ॥ सो रायसुओ तत्तो, तीए गुणरूवरंजियमणो हु । नियनिलए संपत्तो, चिंततो संगमोवायं ॥ ५० ॥ अन्नम्मि दिणे सो राय-नंदणो वीहियाए मग्गेणं । तुरयारूढो वच्चइ, ता णयरे कलयलो जाओ ॥ ५१ ॥ अवि य—किं चलिउ व्व समुद्दो ?, किं वा जलिओ हुयासणो घोरो ? । किं पत्तं रिउसेन्नं ?, तडिदंडो निवडिओ किं वा ? ॥ ५२ ॥ एत्थंतरम्मि सहसा, दिट्ठो कुमरेण विम्हियमणेण । मयवारणो उमत्तो, णिवाडियालाणवरखंभो ॥ ५३ ॥ सिंठेण वि परिचत्तो, मारिंतो सुंडगोयरं पत्तो । सवडंमुहं वलंतो, कालो व्व अकारणे कुद्धो ॥ ५४ ॥ तुट्टपयबंधरज्जू, संचुन्नियभवणहट्टदेवउलो । खणमेत्तेण पयंडो, सो पत्तो कुमरपुरउ त्ति ॥ ५५ ॥ तं तारिसरूवधरं, कुमरं दट्ठूण नायरजणेहिं । गहिरसरेणं भणियं, ओसर ओसर करिपहाओ ॥ ५६ ॥ कुमरेण वि णियतुरयं, परिचइऊणं सुदक्खगइगमणं । हक्कारिओ गइंदो, इंदगइंदस्स सारिच्छो ॥ ५७ ॥ सुणिउं कुमारसद्दं, दंती पज्झरियमयजलपवाहो । तुरियं पहाविओ सो, कुद्धो कालो व्व कुमरस्स ॥ ५८ ॥ कुमरेण य पाउरणं, संविल्लेऊण हिट्ठचित्तेणं । धावंतवारणस्सा, सुंडापुरओ उ पक्खित्तं ॥ ५९ ॥ कोवेण धमधमंतो, दंतच्छोहे य देइ सो तम्मि । कुमरो वि पिट्ठिभाए, पहणइ दढमुट्ठिपहरेणं ॥ ६० ॥ ता उद्धावइ धावइ, वलइ खलइ परिणओ तहा होइ । परिभमइ चक्कभमणं, रोसेणं धमधमंतो सो ॥ ६१ ॥ अइव महंतं वेलं, खेल्लावेऊण तं गयं पवरं । नियवसे काऊणं, आरूढो ताव खंधम्मि ॥ ६२ ॥ अह तं गइंदखेड्डं, मणोहरं सयलनयरलोयस्स । अंतेउरसरिसेणं, पलोइयं नरवरिंदेणं ॥ ६३ ॥ दट्ठुं कुमरं गयखंध-संठियं सुरवरं व सो राया । पुच्छइ नियभिच्चयणं, को एसो गुणणिही बालो ?

॥ ६४ ॥ तेएणं अहिमयरो[1], सोमत्तणएण तह य णिसिणाहो । सव्वकलागमकुसलो, चाई सूरो सुरूवो य ॥ ६५ ॥ एक्केण तओ भणियं, कलयायरियस्स मंदिरे एसो । कलपरिसमं कुणंतो, दिट्ठो मे तत्थ नरनाह ! ॥ ६६ ॥ तो सो कलयायरिओ, णरवइणा पुच्छिओ हरिसिएणं । को एसो वरपुरिसो, गयवरसिक्खाए अइकुसलो ? ॥ ६७ ॥ अभयं परिमग्गेउं, कलयायरिएण कुमरवुत्तंतो । सविसेसं परिकहिओ, नरवइणो बहुजणजुयस्स ॥ ६८ ॥ तं सुणिऊणं राया, नियहियए गरुयतोसमावन्नो । संपेसइ पडिहारं, कुमरं आणेह मम पासं ॥ ६९ ॥ गयखंधपरिट्ठियओ, अह सो भणिओ य दारवालेणं । हक्कारइ नरनाहो, आगच्छसु कुमर ! रायउलं ॥ ७० ॥ रायाएसेण तओ, हत्थिक्खंभम्मि आगलेऊणं । कुमरो ससंकहियओ, पत्तो णरणाहपासम्मि ॥ ७१ ॥ जाणूकरुत्तमंगे, महीए विनिहित्तु गरुअविणएणं । जाव न कुणइ पणामं, अवगूढो ताव सो रन्ना ॥ ७२ ॥ तंबोलासणसम्मा-णदाणपूयाए पूइओ अहियं । कुमरो पसन्न-हियओ, उवविट्ठो रायपासम्मि ॥ ७३ ॥ तओ चिंतियं राइणा—उत्तमपुरिसो एसो । जओ—विणओ मूलं पुरिसत्त-णस्स मूलं सिरीए ववसाओ । धम्मो सुहाण मूलं, दप्पो मूलं विणासस्स ॥ ७४ ॥ अन्नं च—को चित्तेइ मऊरं ?, गइं च को कुणइ रायहंसाणं ? । को कुवलयाण गंधं ?, विणयं च कुलप्पसूयाणं ? ॥ ७५ ॥ अवि य—साली भरेण तोए-ण जलहरा फलभरेण तरुसिहरा । विणएण य सप्पुरिसा, नमंति न हु कस्स वि भएण ॥ ७६ ॥ तो विणयरंजि-एणं, कुसलपउत्ती उ पुच्छिओ कुमरो । रन्ना कलाण गहणं, सविसेसं तह य पुट्ठं ति ॥ ७७ ॥ नियगुणगहणं पयडेइ णेय लज्जाए जाव सो ताव । उज्झाएणं भणियं, पहु ! निउणो एस सव्वत्थ ॥ ७८ ॥ परं महाराय !—नियगरुयपया-वपसं-सणेण लज्जंति जे महासत्ता । इयरा पुण अलियपसं-सणे वि अंगे न मायंति ॥ ७९ ॥ एवं च तस्स रन्नो, कुमार-

---

1 अहिमकरः—सूर्य इति ।

चरियम्मि खित्तचित्तस्स । ता सयलो पुरलोओ, समागओ रायपासम्मि ॥ ८० ॥ वररयणअंबराइं, सुयंधकुसुमाइं फलसणाहाइं । मुक्काइं रायपुरओ, पउरेणं परिहवगएणं ॥ ८१ ॥ तं पुरजणकोसल्लं, नरवइणा अप्पियं कुमारस्स । अह ते कयपणिवाया, विन्नत्तिं काउमारद्धा ॥ ८२ ॥ तंजहा—देव ! इमं तुह णयरं, कुवेरपुरिविहवअहियधणनिवहं । कइवयदिणाण मज्झे, रोरस्स व मंदिरं जायं ॥ ८३ ॥ केणावि तक्करेणं, दुट्ठेणं खत्तचारणिउणेणं । मुट्ठं नरवर ! नयरं, एण्हिं रक्खेसु किं बहुणा ? ॥ ८४ ॥ कडुयवयणेहि भणिओ, रन्ना आरक्खिओ पुरवरस्स । रे ! रे ! पेच्छंतस्स वि, मुट्ठं सव्वं पि तुह नयरं ॥ ८५ ॥ अह विन्नत्तं तेणं, देव ! अणेगाणि अम्ह दियहाणि । जोयंताणं चोरं, तह वि हु कत्थइ ण सो दिट्ठो ॥ ८६ ॥ एत्थंतरम्मि राया, विन्नत्तो अगडदत्तकुमरेणं । पहु ! देहि ममाएसं, लहेमि पुरतक्करं सिग्घं ॥८७॥ मज्झे सत्तदिणाणं, पुरचोरं नो लहामि जइ नाह ! । तो जलियजलणजाला-ऽऽवलीसु जालेमि नियदेहं ॥ ८८ ॥ एवं कुमारवयणं, नरवइणा निसुणिऊण सपइन्नं । अणुमन्निऊण भणिओ, सिज्झेउ समीहियं तुज्झ ॥ ८९ ॥ अह सो गहियपइन्नो, रायाणं पणमिउं अणुव्विग्गो । परिभमइ नयरिमज्झे, जोयंतो तक्करनिवासे ॥ ९० ॥ अवि य—वेसाण मंदिरेसुं, पाणागारेसु जूयठाणेसु । उल्लूरियाऽऽवणेसु य, उज्जाणनिवाणसालासु[1] ॥ ९१ ॥ मढसुन्नदेउलेसुं, चच्चर-चउहट्ट-हट्ट-सालासु । तक्करगमं नियंतो, हिंडइ एक्कल्लओ कुमरो ॥ ९२ ॥ ता जा छट्ठो दियहो, वोलीणो नेय तक्करो दिट्ठो । सत्तमदिणम्मि कुमरो, गहिओ चिंताए सविसेसं ॥९३॥ किं वच्चामि विदेसं ?, किं वा तायस्स अंतियं जामि ? । हरिऊण तं मयच्छिं, किं वा रन्नम्मि गच्छामि ? ॥९४॥ किंतु न जुत्तं एयं, निम्मलकुलसंभवाण पुरिसाणं । जं किर नियजीहाए, पडिवन्नं अन्नहा होइ ॥ ९५ ॥ जेण—छिज्जउ सीसं अह होउ बंधणं चयउ सव्वहा लच्छी । पडि-

1 निपानशाला—पशुओं को पानी पीलाने का स्थान ।

वन्नपालणे सुपुरिसाण जं होइ तं होउ ॥ ९६ ॥ नेयं महव्वयं खलु, नरट्ठिमुद्दाए जं समुव्वहणं । पडिवन्नपालणं च्चिय, महव्वयं धीरपुरिसाणं ॥ ९७ ॥ एवं च बहुवियप्पे, नियमणे भाविऊण सो कुमरो । अवरण्हयवेलाए, पुरस्स बाहिम्मि संपत्तो ॥ ९८ ॥ एगस्स पवरकिसलयसमूहगुविलस्स सीयछायस्स । उत्तुंगवियडसाहा-ऽऽउलस्स सहयाररुक्खस्स ॥९९॥ उवविट्ठो चिट्ठइ हिट्ठयम्मि चिंताभरेण सुढियंगो । जोयंतो दिसिचक्कं, विज्जाभट्ठो व खयरिंदो ॥१००॥ एत्थंतरम्मि एगो, सहसा परिवायगो समणुपत्तो । कयधाउवत्थवेसो, मुंडियसिर-कुच्च-सचूलो ॥१०१॥ दंडत्तिय-कुंडि-चमर-संगओ तह गणेत्तियाहत्थो । किं किं पि मुणमुणिंतो, संपत्तो कुमरपुरउ त्ति ॥ १०२ ॥ करिसुंडाभुयदंडो, विसालवच्छत्थलो फरुसकेसो । णवजोव्वणो रउद्दो, रत्तच्छो दीहजंघो य ॥ १०३ ॥ निज्झाइऊण अह सो, सासंको चिंतए मणे कुमरो । एवंविहरूवेणं, हवेज्ज एसो फुडं चोरो ॥ १०४ ॥ एत्थंतरम्मि तेणं, भणिओ कुमरो पिएहि वयणेहिं । कत्तो सि तुमं सुपुरिस !?, केण व कज्जेण चिट्ठेसि ? ॥ १०५ ॥ नाऊण तस्स भावं, भणियं कुमरेण बुद्धिनिउणेणं । दालिद्देणऽक्कंतो, भमामि णयरीइ सुन्नमणो ॥ १०६ ॥ मा सोयसु पुत्त ! तुमं, अज्ज च्छिंदामि तुज्झ दालिद्दं । देमि समीहियदव्वं, भणियं परिवायगेणं ति ॥ १०७ ॥ कुमरेणं संलत्तं, तुम्हाणं चेव पयपसाएणं । नासइ मह दालिद्दं, संपज्जइ ईहियं कज्जं ॥ १०८ ॥ एवं जंपंताणं, नयणपहं वज्जिऊण दिवसयरो । अद्दंसणमावन्नो, दोसभएणं व सप्पुरिसो ॥ १०९ ॥ संझुज्जोयम्मि गए, पयडीहूयम्मि रयणितमनियरे । कड्ढेउं कोसाओ, करवालं दारुणायारं ॥ ११० ॥ तुरियगई संचलिओ, सो कुमरं भणइ एहि मह पिट्ठं । जेण समीहियकज्जं, सव्वं पि करेमि किं बहुणा ? ॥ १११ ॥ ताव य दोन्नि वि सिग्घं, संपत्ता णयरिमज्झयारम्मि । परिभमिऊणं थोवं, उवविट्ठा एगदेसम्मि ॥ ११२ ॥ परिवायगेण ताव य, ईसरवणियस्स मंदिरे तुंगे । सुहभेयभित्तिभाए, खत्तं आलेहियं तेणं ॥ ११३ ॥ जोएवि भित्तिसंधिं,

खणियं खत्तं सुतिक्खसत्थेणं । सिरिवंच्छसच्छहं सु-प्पवेसनिग्गमणमइगूढं ॥ ११४ ॥ निज्झाइऊण सुइरं, निहुयपयं पविसिऊण सो धुत्तो । कड्ढइ महग्घभंडं, पभूयपेडाओ तत्थेव ॥ ११५ ॥ ठवियं कुमरं आणिय, देवउलाओ दरिद्दए पुरिसे । ते गिण्हाविय ताओ, णयरीए निग्गया झत्ति ॥ ११६ ॥ तओ कुमरेण चिंतियं—आयड्ढिऊण खग्गं, छलेण पहणामि किं इमं दुट्ठं ? । अहव न जुत्तं अम्हं, छलघाओ कुलप्पसूयाणं ॥ ११७ ॥ एयनिवासं गंतुं, दव्वं पेच्छामि कित्तियं हरियं ? । कस्स कए अणवरयं, मुसइ इमं नयरिजणनिवहं ? ॥ ११८ ॥ एवं ते दोन्नि वि गहिय-मोसया पुर-वरीओ निक्खंता । गुरुभारेण किलंता, णयरुज्जाणम्मि संपत्ता ॥ ११९ ॥ परिवायगेण भणिओ, कुमरो छलघायमा-रणनिमित्तं । सुपुरिस ! गरुया रयणी, अच्छामो एत्थ उज्जाणे ॥ १२० ॥ पडिवन्ने कुमरेणं, तत्थुज्जाणम्मि ते समा-सीणा । किल निद्दं सेवेमो, चित्तेणं दो वि सासंका ॥ १२१ ॥ खणमेत्तेणं दोन्नि वि, दाहिणवामेसु वच्छमूलस्स । अण्णोण्णघायणिरया, अलीयनिद्दाए सुत्त त्ति ॥ १२२ ॥ ते वाहित्तयपुरिसा, सुत्ता वीसत्थमाणसा सव्वे । कुमरो वि सत्थराओ, उट्ठित्ता सणियमवक्कंतो ॥ १२३ ॥ काउं करम्मि खग्गं, अन्नस्स महातरुस्स मूलम्मि । पेच्छंतो संचिट्ठइ, अपमत्तो तस्स चरियाइं ॥ १२४ ॥ सुत्त त्ति मुणेऊणं, तेणं विणिवाइया उ ते पुरिसा । सयणे तमपेच्छंतो, जा जोवइ तत्थ सो कुमरं ॥ १२५ ॥ ता हक्किऊण दुट्ठं, कुमरो आयड्ढिऊण करवालं । पहणइ जंघासन्नं, भयरहिओ भीमबलजुत्तो ॥ १२६ ॥ एगेण पहारेणं, पडियं जंघाण जुयलयं तस्स । चक्काहओ व रुक्खो, णिवाडिओ झत्ति धर-णीए ॥ १२७ ॥ गंतुं असमत्थेणं, जीवियसेसेण तेण सो भणिओ । आसि अहं सुपसिद्धो, नामेण भुयंगमो चोरो ॥ १२८ ॥ तह अत्थि इह मसाणे, गेहं भूमीए मज्झयारम्मि । तत्थऽत्थि मज्झ भइणी, वीरमई नाम जुवइ त्ति ॥ १२९ ॥ वडपायवस्स मूले, गंतूणं कुणसु तीए वाहरणं । जेणं भूमिघरस्सा, दारं उग्घाडए तुरियं ॥ १३० ॥ तं परि-

णिऊण सुंदर !, गेण्हसु सव्वं पि दविणजायं ति । चिट्ठसु तत्थ सुहेणं, अहवा वसिमम्मि गच्छेसु ॥ १३१ ॥ एवं जंपंतो सो, कुमरेणासासिओ खणं एक्कं । गहिऊण तस्स खग्गं, पत्तो ता पेयभूमीए ॥ १३२ ॥ गंतूण कओ सद्दो, वडस्स मूलम्मि तीए जुवईए । आगंतूण तीए वि, घरस्स उग्घाडियं दारं ॥ १३३ ॥ निज्झाइऊण सुइरं, रूवं बालाए विम्हिओ सहसा । चिंतइ नियहियएणं, एसा मयणस्स सव्वस्सं ॥ १३४ ॥ पुट्ठो य तीए सुंदर !, कत्तो कज्जेण केण वाऽऽयाओ ? । कहिया तेण पउत्ती, तं सोउं दूमिया हियए ॥ १३५ ॥ भणिऊण महुरवयणं, नीओ पायालमंदिरे कुमरो । गुरुगउरवेण तीए, दिन्नं पवरासणं तत्थ ॥ १३६ ॥ सप्पणयं चिय भणिओ, अहयं एयं च विउलधणनिवहं । तुम्हाऽऽयत्तं सव्वं, सुंदर ! विलसेसु सच्छंदं ॥ १३७ ॥ पयडेउं वासहरं, भणिओ वीसमसु एत्थ सयणिज्जे । अहयं पुण गंतूणं, आणेमि विलेवणं तुज्झ ॥ १३८ ॥ एवं भणिऊणं सा, वासहराओ विणिग्गया सहसा । कुमरो वि नीइ-सत्थं, चिंतइ अह अप्पणो हियए ॥ १३९ ॥ माया अलियं लोहो, मूढत्तं साहसं असोयत्तं । निस्संसया तह च्चिय, महिलाण सहावया दोसा ॥ १४० ॥ अन्नं च—ण[1] य घेप्पइ सुसिणेहिं, न विज्जाइ ण य गुणेहिं । न य लज्जाइ न य माणिण, न य चाडुयसएहिं ॥ १४१ ॥ णे[2] य खरकोमलवयणि, न विहुवि न जोव्वणेण । दुग्गिज्झं मणु महिलहं, चिंतहि आयरेण ॥ १४२ ॥ अओ—जो जाइ जुवइवग्गे, सब्भावं मयणमोहिओ पुरिसो । दुत्तरदुक्ख-समुद्दे, णिवडइ सो नत्थि संदेहो ॥ १४३ ॥ एवं च भाविऊणं, सयणतलं वज्जिऊण सो कुमरो । लुक्को अन्नपएसे, ठविऊणं तत्थ पडिरूवं ॥ १४४ ॥ सयणिज्जस्स य उवरिं, जंतपओगेण जा सिला ठविया । सा झत्ति तीए मुक्का,

---

१ न च गृह्यते सुस्नेहैः, न विद्यया न च गुणैः । न च लज्जया न च मानेन, न च चाटुकशतैः ॥ २ न च खरकोमलवचनैर्न विभवेन न यौवनेन । दुर्ग्राह्यं मनो महिलानां, चिन्तय आदरेण ॥

पडिया पल्लंकउवरिम्मि ॥ १४५ ॥ णाऊण चुन्नियं तं, पहिट्ठहियया य भासई पावा । मह भाउयं वहंतो, किं जाणसि अत्तणो हियए ? ॥ १४६ ॥ सुणिऊण इमं वयणं, कुमरो वि पहाविओ तयाहुत्तं । गहिउं केसकलावे, भणिया सा एरिसं वयणं ॥ १४७ ॥ हा पावे ! को सक्कइ, मं मारेउं सुबुद्धिविहवेणं । जो जग्गइ परछिद्दिं, सो नियछद्दीए किं सुयइ ? ॥ १४८ ॥ गहिऊण य तं बालं, वसुमइभवणाओ निग्गओ कुमरो । रत्तो वि अइविरत्तो, तीए अइक्रूरचरिएहिं ॥ १४९ ॥ गंतुं रायसमीवे, रयणिपउत्ती य साहिया तेण । चोरो खग्गेण हओ, तस्सेसा आणिया भगिणी ॥ १५० ॥ तं चिय पायालहरं, वीयदिणे दंसियं णरवरस्स । रित्थं तं णरवइणा, समप्पियं नयरलोयस्स ॥ १५१ ॥ तुट्ठेणं नरवइणा, दिन्ना कुमरस्स निययधूय त्ति । नामेण **कमलसेणा,** कमला इव सयलजणदइया ॥ १५२ ॥ वरगामाण सहस्सं, सयं गइंदाण विउलभंडारं । पाइकाण य लक्खं, तुरयाणं दससहस्साइं ॥ १५३ ॥ एवं सो लद्धजसो, जणमणणयणाण पुन्निमायंदो । अलियं मुणेइ सव्वं, रहिओ चिरदिट्ठबालाए ॥ १५४ ॥ **जओ**—ता लज्जा ता माणो, ताव य परलोयचिंतणे बुद्धी । जा न विवेयजियहरा, मयणस्स सरा पहुप्पंति ॥ १५५ ॥ एवं मयणायत्तो, सो चिट्ठइ जाव निययभवणम्मि । ता एगा वरविलया, समागया कुमरपासम्मि ॥ १५६ ॥ दिन्नासणोवविट्ठा, भणिया कुमरेण केण कज्जेण । तं आगया सि सुंदरि ! ?, साहसु निययं अभिप्पायं ॥ १५७ ॥ भणियं तीए णिसुणसु, अवहियहियओ कुमार ! होऊणं । अहयं तुम्ह समीवे, पट्ठविया **मयणमंजरिए** ॥ १५८ ॥ एयं तुह संदिट्ठं, सुंदर ! गुरुविरहजलणतवियाए । जा गच्छइ न य जीयं, ता सिंचसु संगमजलेणं ॥ १५९ ॥ अन्नं च णिसुणिऊणं, गयखेड्डुं तक्करस्स वहणं च । दुट्ठित्थीपरिहरणं, णरवइपमुहेण य जणेणं ॥ १६० ॥ साहुकारं तुज्झं, कीरंतं अहियविम्हियमणा स । जीयं पि हु तुह दंसण-समुस्सुया धरइ किच्छेणं ॥ १६१ ॥ सुणिऊण तीइ वयणं, दाउं हत्थट्ठियं च तंबोलं । भणिया

सा दूइत्थी, सिणेहसारेहि वयणेहिं ॥ १६२ ॥ कुसले ! पभणसु गंतुं, मा होसु समुस्सुया दिणे कइवि । पत्थावं लहि-ऊणं, सव्वं सुत्थं करिस्सामि ॥ १६३ ॥ अन्नम्मि दिणे सहसा, करहारूढा समागया पुरिसा । भवणम्मि पविसमाणा, दिट्ठा कुमरेण हिट्ठमणा ॥ १६४ ॥ आलिंगिउं सहरिसं, अम्मापियरस्स कुसलपडिवत्ती । ससिणेहं परिपुट्ठा, पमुक्कघण-अंसुनिवहेणं ॥ १६५ ॥ ता तेहि इमं भणियं, अम्मापियरस्स कुमर ! कुसलं ति । तहवि हु तुह विरहमहा-गहेण गहियाइँ चिट्ठंति ॥ १६६ ॥ कइवइदिणाण मज्झे, जइ गंतूणं न दंसणं कुणसि । ता कुमर ! निच्छएणं, विमुक्कजीवाण वच्चिहिसि ॥ १६७ ॥ एवं निसामिऊणं सज्जावेऊण निययखंधारं । पत्तो रायसमीवे, जंपइ सो एरिसं वयणं ॥ १६८ ॥ तायस्स समीवाओ, उस्सुय करहारुहा दुवे पुरिसा । पहु ! मज्झ आणणत्थं, समागया कहसु जं जोग्गं ॥ १६९ ॥ णरवइणा तो भणियं, वच्चसु तं कुमर ! तायपासम्मि । नियपरिवारसमेओ, गंतूण पुणो नियत्तेसु ॥ १७० ॥ दाऊणमलंकारं, सम्माणेऊण महुरवयणेहिं । नियधूयाए समेओ, णरवइणा पेसिओ कुमरो ॥ १७१ ॥ काऊणं संजत्तिं, दावावेउं पयाणयं सिविरं । एगरहेणं कुमरो, सयं ठिओ नयरिमज्झम्मि ॥ १७२ ॥ जामिणिपढमे पहरे, दूईए संगमीइ पासम्मि । कुमरेण नियपुरिसो, पट्ठविओ जाणणट्ठाए ॥ १७३ ॥ गंतूण तेण भणियं, सिविरं अम्हाण पवसियं मग्गे । एगागी रायसुओ, चिट्ठइ तुम्हाण कज्जेण ॥ १७४ ॥ ता सुंदरि ! गंतूणं, आणसु लहु मयणमंजरिं तत्थ । जेण समीहियकज्जं, संपज्जइ अज्ज तुम्हाणं ॥ १७५ ॥ सुणिऊण तस्स वयणं, गंतूणं संगमी तुरियतुरियं । नियसामिणीइ साहइ, जं भणियं कुमरपुरिसेण ॥ १७६ ॥ आयन्निऊण सहसा, रहससमुच्छलिय-वहलरोमंचा । संचलिया खणेणं, सुसहिसहाया नियघराओ ॥ १७७ ॥ पत्ता कुमरसमीवं, आरूढा मयणमंजरी जाणे । आरुहसु सुयणु ! सिग्घं, इय भणिया रायतणएणं ॥ १७८ ॥ अह चोइऊण तुरए, रज्जुं गहिऊण वाम-

हत्थेणं । णीहरिओ नयरीए, संपत्तो निययकडयम्मि ॥ १७९ ॥ तुरियं पयाणढक्का, दवाविया तेण पत्तमित्तेणं । काऊण सुसंजत्तिं, चलियं सेन्नं समत्थं पि ॥ १८० ॥ अणवरयपयाणेहिं, विसयं लंघेवि भुवणपालस्स । पत्तो महाअरन्ने, सावयतरुसंकुले भीमे ॥ १८१ ॥ अइविसममहादुमसं–कुलम्मि मग्गम्मि वच्चमाणस्स । सवजणाणंदयरो, पाउसकालो समणुपत्तो ॥ १८२ ॥ तम्मि य मणहरकाले, वच्चइ कुमरो वणस्स जा मज्झे । सहस त्ति भिल्लसामी, ता पडिओ तस्स सिविरम्मि ॥ १८३ ॥ तस्स वलेणं बलद-प्पिएण सहसा कुमारखंधारं । पवणेण व घणवंदं, पक्खित्तं चउसु वि दिसासु ॥ १८४ ॥ एगेण संदणेणं, सहिओ णियपणइणीए रायसुओ । रणमज्झे सो एक्को, हरि व्व मायंगजूहस्स ॥ १८५ ॥ ता वाणावलिपहयं, भग्गं भिल्लाण तं बलं सवं । अन्नन्नदिसि पलाणं, गंधगयस्सेव करिजूहं ॥१८६॥ तं पुण पलायमाणं, भिल्लवई पेच्छिऊण नियसेन्नं । निठ्ठुरमक्कोसंतो, सहसा सवडंमुहो चलिओ ॥ १८७ ॥ अणवरयं ते दोन्नि वि, अन्नोन्नं पक्खिववंति सरणिवहे । एक्को वि न वि छलिज्जइ, निउणत्तणओ धणुवेए ॥ १८८ ॥ तत्तो चिंतियं कुमरेण—बुद्धीए पवंचेण य, छलेण तह मंततंतजोएण । पहणिज्जइ पडिवक्खो, जस्स न नीईए सक्केज्जा ॥ १८९ ॥ एवं च चिंतिता एसो भिल्लवई, धणुगुणसत्थेसु लद्धमाहप्पो । ण य सक्का पहणेउं, तेण उवायं विचितेमि ॥ १९० ॥ उवविट्ठाए रहस्स तुंडम्मि ॥ १९१ ॥ एवं च चिंति-...

ऊणं, भणिया कुमरेण सा नियभज्जा । कुणसु पिए! सिंगारं, उवविससु रहस्स तुंडम्मि ॥ १९१ ॥ उवविट्ठाए तीए, दट्ठूणं रूवसंपयं पवरं । दिट्ठिं तत्थ निवेसइ, पहओ मयणस्स बाणेहिं ॥ १९२ ॥ नीलुप्पलपत्तसरि-च्छएण आरामुहेण वाणेण । वच्छत्थलम्मि सहसा, तो पहओ रायतणएणं ॥ १९३ ॥ मम्मपएसम्मि हओ, पडिओ भूमीए भिल्लनरनाहो । ईसिवियासियणयणो, जंपइ सो एरिसं वयणं ॥ १९४ ॥ अवि य—नाहं तुह सरपहओ, पहओ कुसुमाउहस्स बाणेण । अहवा किमेत्थ चोज्जं, मयणेणं को वि न हु छलिओ ? ॥ १९५ ॥ एवं पयंपिऊणं, कालगओ

भिल्लसामिओ झत्ति । एत्थंतरम्मि कुमरो, नियपरिवारं पलोएइ ॥ १९६ ॥ जाव न रहे न तुरए, सेवयपुरिसे य णेय वरसुहडे । एगरहेणं कुमरो, संचलिओ नियपुराहुत्तं ॥ १९७ ॥ कह कहवि तं अरन्नं, सो कुमरो लंघिऊण भयरहिओ । गोउलमेगं पत्तो, गावीनिवहेण रमणीयं ॥ १९८ ॥ एत्थंतरम्मि कुमरं, दट्ठूणं गोउलाउ दो पुरिसा । पत्ता कुमरसमीवं, भणंति महुरेहि वयणेहिं ॥ १९९ ॥ कत्तो सि तुम नरवर ! ?, कत्थ व वच्चिहिसि कहसु अम्हाणं ? । संखउरे वच्चामो, भणिया ते रायतणएणं ॥ २०० ॥ तो तेहि पुणो भणियं, सुपुरिस ! अम्हे वि तुज्झ सत्थेणं । संखउरे वच्चामो, जइ सुपसाओ तुमं होसि ॥ २०१ ॥ एवं ति होउ पडिव-जिऊण जोएइ जा रहे तुरए । ता सत्थेल्लयपुरिसा, भणंति एतारिसं वयणं ॥ २०२ ॥ एएणं मग्गेणं, अत्थि महंतं अईव कंतारं । तस्स य मज्झे चिट्ठइ, चोरो दुज्जोहणो चंडो ॥ २०३ ॥ मयमत्तो गलगज्जिं, कुणमाणो करिवरो य अइविसमो । दिट्ठीविसो य सप्पो, वग्घो तह दारुणो अत्थि ॥ २०४ ॥ अन्ने वि सावयगणा, कूरा मंसासिणो य दुप्पेच्छा । एवं नाऊण मणे, वच्चसु एएण मग्गेण ॥ २०५ ॥ कुमरेण तओ भणिया, मा कुणह भय पयट्टह पहम्मि । कुसलेणं संखउरे, संपत्तादेमि किं बहुणा ? ॥ २०६ ॥ एवं निसामिऊणं, अण्णे सत्थेल्लया णरा बहवे । रायतणएण समयं, संचलिया मुक्कभयपसरा ॥ २०७ ॥ एत्थंतरम्मि एगो, दीहजडामउडभूसियसरीरो । भसमुद्धूलियगत्तो, तिसूलचक्केण य सणाहो ॥ २०८ ॥ परिचारयपरियरिओ, पिन्छियलिंगेण वावडकरग्गो । तेयस्सी सुपसिद्धो, महव्वइओ तत्थ संपत्तो ॥ २०९ ॥ तेण य भणिओ कुमरो, तुम्ह सुसत्थेण पुत्त ! अहयं पि । संखउरे वच्चामी, तित्थाणं दंसणनिमित्तं ॥ २१० ॥ अन्नं च मह समीवे, कइवि हु चिट्ठति पुत्त ! दीणारा । बलिपूयत्थं दिन्ना, देवाणं धम्मियणरेहिं ॥ २११ ॥ ते गेण्हेसु महायस !, वच्चामो जेण निब्भया अम्हे । एवं वहु भणिऊणं, समप्पिओ दविणनिवहो त्ति ॥ २१२ ॥ ताहे सो परितुट्ठो, आसीसं देइ

नरवरसुयस्स । सत्थिल्लएहि सद्धिं, संचलिओ कवडकयवेसो ॥ २१३ ॥ मुणिउं तस्स सरूवं, कुमरो चिंतेइ हियय-मज्झम्मि । एएण समं गमणं, न सुंदरं होइ परिणामे ॥ २१४ ॥ एवं हियए परिभा-विऊण कुमरेण चोइया तुरया । मग्गे रहो पयट्टो, संपत्तो गहणदेसम्मि ॥ २१५ ॥ तेण महव्वइएणं, भणिया सत्थेल्लया इमं वयणं । अज्ज अहं तुम्हाणं, पाहुन्नं सव्वहा काहं ॥ २१६ ॥ अत्थि इह रन्नमज्झे, गोउलमेगं पहूयधणनिवहं । तत्थ मए वरिसालो, आवंतेणं कओ आसि ॥ २१७ ॥ तम्मि मए गोउलिया, सव्वे आवज्जिया नियगुणेहिं । दाहिंति अज्ज भोज्जं, ता तुम्हे पाहुणा मज्झ ॥ २१८ ॥ एवं निमंतिऊणं, गंतूण समागओ महावइओ । पायसघयदहियाणं, भरिऊणं भंडए गरुए ॥ २१९ ॥ आगंतूण य तेणं, भणिओ कुमरो वि महुरवयणेहिं । पुत्तय ! अज्जऽम्हाणं, हियइच्छियनिव्वुइं कुणसु ॥ २२० ॥ कुम-रेण तओ भणियं, गुरुवियणा मज्झ उत्तमंगम्मि । वट्टइ अन्नं च जई-ण भोयणं कप्पए णेय ॥ २२१ ॥ सत्थेल्लया य सव्वे, भणिया कुमरेण दिट्ठिसन्नाए । ण हु एयं भोत्तव्वं, एएण समाणियं भत्तं ॥ २२२ ॥ अवगन्निऊण कुमरं, भुत्तं तं भोयणं विसविमिस्सं । भुंजियमेत्ता सव्वे, सहसा णिच्चेयणा जाया ॥ २२३ ॥ जममंदिरं पवन्ने, सव्वे ते जाणिउं महावइओ । मेल्लंतो सरनिवहं, पहाविओ कुमरवहणत्थं ॥ २२४ ॥ कुमरेण सकोवेणं, सरनिवहं वंचिऊण वेएण । मम्मपएसे पहओ, एगेणं अद्धयंदेणं[1] ॥ २२५ ॥ अह सो महीए पडिओ, जीवियसेसो पयंपए एयं । पुत्त ! अहं सो दुज्जेओ, चोरो दुज्जोहणो नाम ॥ २२६ ॥ निब्भयचित्तेण तए, मह चित्तं रंजियं महाभाग ! । जीवियसेसो अहयं, संपत्तो वाणघाएण ॥ २२७ ॥ आयन्नसु मह वयणं, एयस्स गिरिस्स वामपासम्मि । सरियाण दोण्ह मज्झे, देवउलं अत्थि रमणीयं ॥ २२८ ॥ तस्स य पच्छिमभाए, तलिणसिला सज्जिया सुजत्तेणं । तं पेल्लिऊण वामे, भूमिघरं तत्थ

1 अर्द्धचन्द्रेण—बाणेन ।

पविसेसु ॥ २२९ ॥ तस्सऽत्थि मज्झभाए, मम महिला पवररूवगुणकलिया । णवजोव्वणा विणीया, नामेणं जयसिरी सरला ॥ २३० ॥ [1]रित्थं अईव महंतं, चिट्ठइ मज्झम्मि तस्स भवणस्स । ता तं सव्वं सुपुरिस !, अप्पायत्तं करेज्जासु ॥ २३१ ॥ मह पुण वट्टइ अंतो, गयम्मि जीयम्मि देसु कट्ठाणि । एवं सो भणमाणो, पंचत्तं पाविओ सहसा ॥२३२॥ दारुसमूहे मेलिय, दिन्नो कुमरेण हुयवहो तस्स । आरुहिउं पवररहं, ताव गओ कहियदेसम्मि ॥ २३३ ॥ दोसरियाणं मज्झे, देवउले जोइया सिला तेणं । उग्घाडिऊण दारं, कओ य सद्दो जहाभणिओ ॥ २३४ ॥ भणइ तओ सा रमणी, सहसाऽऽगंतूण दारदेसम्मि । कोइलमहुरसरेणं, मज्झे आगच्छ भवणस्स ॥ २३५ ॥ पेच्छेवि तीए रूवं, साणंदं जा पलोयए कुमरो । मयमंजरीइ ताव य, अवहत्थेणं हओ सहसा ॥ २३६ ॥ भणियं च—बंधुपियासहियाओ, नयरं गेहं च तुज्झ कज्जेणं । चत्तं मए अलज्जिर !, तुमं च अन्न पसत्तो सि ॥ २३७ ॥ णिसुणेवि तीइ वयणं, कुमरो वज्जेवि तं वणं सहसा । संदणवरमारुहिओ, संचलिओ अग्गओ ताहे ॥ २३८ ॥ लंघइ जाव सुहेणं, केत्तियमेत्तं पि भीसणं रन्नं । सहस त्ति ताव पिच्छइ, णासंतं सबरसंघायं ॥ २३९ ॥ अह पेच्छिऊण कुमरो, भयतसिए वणयराण संघाए । चिंतइ नियचित्तेणं, होयव्वं एत्थ मयकरिणा ॥ २४० ॥ सासंको हियएणं, जाव पलोएइ तद्दिसाहुत्तं । ससि-संख-कुंदधवलं, पेच्छइ ता करिवरं एक्कं ॥ २४१ ॥ पज्झरियमयपवाहं, मोडंतं तरुवरे महाकाए । मयमंजरी खणेणं, उव्विग्गा हिययमज्झम्मि ॥ २४२ ॥ कुमरेण तओ भणियं, मा वीहसु मुद्धि ! रन्नकलहाओ । गरुयाण संपया आ-वया य न हु इयरपुरिसाणं ॥ २४३ ॥ एवं भणिऊण पियं, अवयरिओ रहवराउ सो तुरियं । गंतूणमुत्तरीयं, पक्खित्तं झत्ति पुरउ त्ति ॥ २४४ ॥ ताव य सो मायंगो, छोहं जा देइ उत्तरि-

[1] रिक्थम्–धनम् ।

ज्जम्मि । ता कुमरो वि सुदक्खो, झड त्ति आरुहइ खंधम्मि ॥ २४५ ॥ खणमेत्तेणं सो म-त्तकरिवरो णेगवणयरकयंतो । सवसो कुमरेण कओ, अहि व्व मणिमंतजोएण ॥ २४६ ॥ नियदइयाए पुरओ, अवइण्णो गयवरस्स खंधाओ । पुणरवि रहम्मि रूढो, संचलिओ नियपुराहुत्तं ॥ २४७ ॥ जा केत्तियं पएसं, कुमरो लंघेइ नियपियासहिओ । ता पेच्छइ सो वग्घं, अद्धाणतडम्मि उवविट्ठं ॥ २४८ ॥ उद्धुसियकेसरसडं, अप्फालियवसुहदीहलंगूलं । तं पेच्छिऊण कुमरो, हसिऊणं धाविओ समुहं ॥ २४९ ॥ सज्जेउ रोद्दकम्मं, वग्घो जा देइ नियकरपहारं । विंटियवत्थो हत्थो, छूढो कुमरेण वयणम्मि ॥ २५० ॥ दाहिणहत्थेण पुणो, पहओ असिधेणुयाए खंधम्मि । गाढपहारेण हओ, धस त्ति महिमंडले पडिओ ॥ २५१ ॥ निज्जिणिऊणं वग्घं, जाव य लंघेइ थोवयं गहणं । पेच्छइ ताव भुयंगं, अद्धाणे संठियं कुमरो ॥२५२॥

केरिसं ?—अलिउलकज्जलवन्नं, फणिमणिकिरणोहभासुरसरीरं । दो जीहं रत्तच्छं, धमणी व पमुक्कपुक्कारं ॥ २५३ ॥ सवडंमुहं उवेंतं, दट्ठूणं **मयणमंजरी** सप्पं । गुरुभयकंपिरदेहा, लग्गा कुमरस्स कंठम्मि ॥ २५४ ॥ मा बीहेसु भणंतो, उत्तिन्नो संदणाउ सो सुहडो । आवंतस्स य फणिणो, सहसा विहिओ गईथंभो ॥ २५५ ॥ तो कुणिउं मुहथंभं, खेल्लावेऊण छड्डिओ भुयगो । आरुहिऊण रहवरं, तुरियं संजोइया तुरया ॥ २५६ ॥ किच्छेण लंघिऊणं, गहणं तं कहवि णरयसारिच्छं । संपत्तो **संखउरं**, संतोसियणयरिजणनिवहो ॥ २५७ ॥ वरविहियवत्थसोहा-ऽऽउलम्मि नयरम्मि **सुंदरनिवस्स** । जणमणनयणाणंदो, दाणं दिंतो पविट्ठो सो ॥ २५८ ॥ नियमंदिरम्मि पत्तो, जणणीजणएण गरुयणेहेणं । आलिंगिओ सहरिसं, लोएणं पणमिओ ताहे ॥ २५९ ॥ सो भोयणावसाणे, पुट्ठो देसंतराण वुत्तंतं । तेण समग्गं कहियं, जा पत्तो निययभवणम्मि ॥ २६० ॥ एवं ताणं सुहसं-गमेण संजायपरमतोसाणं । वच्चइ सुहेण कालो, रज्जसुहं भुंजमाणाणं ॥ २६१ ॥ अह अन्नया वसंते, कामुयलोयाण हिययआणंदे । बहुपउरपरियरजुओ, उज्जाणं उवगओ राया

॥ २६२ ॥ अह सो वि तओ कुमरो, सुहिजणपरिवारिओ पियासहिओ । पुरनारिपलोइयरू-वसंपओ तत्थ संपत्तो ॥ २६३ ॥ बहुहासतोसवीणा-विणोयवरगेयणट्टकवेंहिं । कीलइ पमुइयचित्तो, मयमंजरियाइ सह कुमरो ॥२६४॥ अव-रण्हे सव्वजणो, रमिऊणं पुरवरे गओ सिग्घं । राया वि सयलपरिवा-रसंगओ भवणमणुपत्तो ॥ २६५ ॥ कुमरो वि विसज्जियसय-लपरियणो जाव रहवरं पत्तो । ता सा मयमंजरिया, डक्का उरगेण उग्गेण ॥ २६६ ॥ हाहारवं कुणंती, डक्का डक्क त्ति तह य विलवंती । कंपंतसव्वगत्ता, पडिया कुमरस्स उच्छंगे ॥ २६७ ॥ कुमरेण तओ भणिया, मा मा वीहेहिं कुवलयदलच्छि ! । विसहरविसमप्पभावं, निमेसमेत्तेण काहामि ॥ २६८ ॥ एवं भणमाणस्स य, मुहुत्तमेत्तेण सा पिया तस्स । विसमविसपीडियंगा, खणेण निच्चेयणा जाया ॥ २६९ ॥ जीवियमुक्क त्ति विया-णिऊण कुमरो वि मोहमावन्नो । विलवइ करुणसरेणं, हाहाकारं विमुंचंतो ॥ २७० ॥ कह कहवि हु किच्छेणं, अत्ताणं संवरेवि कुमरेणं । रइऊण चियं ताहे, ठविया उयरम्मि सा भज्जा ॥ २७१ ॥ पज्जालिऊण जलणं, अत्ताणं जा खिवेइ सो कुमरो । सहस त्ति ताव पत्तं, गयणाओ खयरजुयलं ति ॥ २७२ ॥ संपत्तमेत्तएण य, भणिओ कुमरो सुकोमलं वयणं । किम-कारणेण सुपुरिस !, अत्ताणं खिवसि जलणम्मि ? ॥ २७३ ॥ अहयं खणमेत्तेण वि, सत्थसरीरं करेमि तुह भज्जं । एवं पजंपिऊणं, पहया अभिमंतियजलेण ॥ २७४ ॥ निद्दाखए व वुद्धा, अत्ताणं संवरेवि पसयच्छी । कयरो इमो पएसो, पुच्छंती उट्ठिया झत्ति ? ॥ २७५ ॥ तं खयराणं जुयलं, उट्ठावेऊण पणइणिं तस्स । जंपिय कुमरेण समं, उप्पइयं गय-णमग्गम्मि ॥ २७६ ॥ कुमरो वि पियासहिओ, रयणीए अइतमंधपउराए । पच्चासन्ने देवय-उलम्मि सहस च्चिय गओ त्ति ॥ २७७ ॥ कुमरेण एत्थ समए, भणिया दइया पसन्नवयणेणं । आणेमि जाव जलणं, ताव तुमं चिट्ठ खणमेगं ॥ २७८ ॥ एवं भणिऊण गओ, जलणं गहिऊण पुणरवि णियत्तो । ता पेच्छइ देवउले, उज्जोयं मणचमक्कारं ॥ २७९ ॥

संपत्तेणं तेणं, भणियं सासंकमाणसेणेवं । अज्जे ! दीवुज्जोओ, दिट्ठो मे आसि देवउले ॥ २८० ॥ तीए वि य पडिभणियं, पिय ! तुह हत्थट्ठियस्स जलणस्स । जलियस्स समुज्जोओ, संकंतो सो तुमे दिट्ठो ॥ २८१ ॥ एत्थंतरम्मि खग्गं, भज्जाए समप्पिऊण सो कुमरो । महिनिहियजाणुजुयलो, अहोमुहो धमइ जा जलणं ॥ २८२ ॥ ता सहस च्चिय तीए, खग्गं हत्थाओ कोसपरिहीणं । अइगरुयनिहाएणं, पडियं देवउलसिलवट्टे ॥ २८३ ॥ संभंतो ता पुच्छइ, नियदइयं सो हु सरलसब्भावो । किं कोसविप्पमुक्कं, खग्गं पडियं महियलम्मि ? ॥ २८४ ॥ तीए वि तओ भणियं, मह मणमोहो अईव उच्छलिओ । तेणं परव्वसाए, करवालं नवरि पडियं ति ॥ २८५ ॥ जालेवि तओ जलणं, देवउले वोलिऊण तं रयणिं । गोसम्मि निययभवणे, गयाइं साणंदहिययाइं ॥ २८६ ॥ वंधवसुहिसुयणाणं, रयणिपउत्ती य निव्विसेसा सा । पियसहिएणं कहिया, हरिसवसुल्लसियहियएणं ॥ २८७ ॥ एवं च ताण दोण्ह वि, हिययसमीहियविलाससत्ताणं । वच्चइ सुहेण कालो, विसयसुहं सेवमाणाणं ॥ २८८ ॥ अह अन्नया कयाई, सप्पुरिसो रायनंदणो कुमरो । विवरीयसिक्खतुरयं, परिवाहइ वाहियालीए ॥ २८९ ॥ तो तेण दुट्ठहरिणा, उव्वाहरिऊण लोयपच्चक्खं । उवणीओ सो रन्ने, अइविसमे तावसनिवासे ॥ २९० ॥ परिभममाणेण तओ, पत्तं कुमरेण जिणहरं एक्कं । **चारणसमणो** एगो, दिट्ठो बहुमुणिगणाइन्नो ॥ २९१ ॥

सो य केरिसो ?—गहनक्खत्ताणं सस–हरो[1] व्व रयणाण कोत्थुभमणि व्व । कप्पदुमो व्व तरूणं, देवाण सहस्सनयणो व्व ॥ २९२ ॥ चंदो व्व सोमयाए, महि व्व खंतीइ दित्तिए मित्तो । रूवेण वम्महो इव, निम्मलचउनाणसंपन्नो ॥२९३॥ नामेण साहसगई, विज्जावसदिट्ठविस्सववहारो । वोहिंतो भवियजणे, निम्मलधम्मोवएसेणं ॥ २९४ ॥ गंतूणं कुमरेणं, सहसा तो पणमियं चलणकमलं । लद्धासीसो य तहा, उवविट्ठो तस्स पासम्मि ॥ २९५ ॥ लहिऊण अवसरं तो,

[1] सूर्यः ।

भणियं कुमरेण विणयजुत्तेणं । सुहगुरु ! साहसु मज्झं, सकोउओ किं पि पुच्छामि ॥ २९६ ॥ के पहु ! इमे सुपुरिसा, जोव्वणलावन्नरूवपडिहत्था । वेरग्गमग्गवडिया, पंच वि इच्छंति वयगहणं ? ॥ २९७ ॥ तओ भणियं नाणिणा—

अत्थि इह विसयमज्झे, चमरी नामेण विसमपल्लि त्ति । तं भुंजइ बलवंतो, धरणिधरो नाम भिल्लो त्ति ॥ २९८ ॥ अह अन्नया कयाई, हय-गय-रह-जोह-सुहडपरियरिओ । एगो नरवइकुमरो, समागओ तस्स भूमीए ॥ २९९ ॥ ता तेण तस्स सिविरं, हयविहयं तक्खणेण काऊणं । आढत्तो संगामो, बलवइणा तेण सरिसो त्ति ॥ ३०० ॥ भिडिया महइं वेलं, जाव न एगो वि तीरए छलिउं । तो तेण नियजाया, कयसिंगारा कया पुरओ ॥३०१॥ ता तीए उवरि दिट्ठी, वम्महहरिएण पेसिया जाव । छिद्दं लहिऊण तओ, कुमरेणं सो हओ मम्मे ॥ ३०२ ॥ वहिऊण भिल्लनाहं, सो कुमरो पवसिओ पियासहिओ । एए पुण पंच वि त-स्स भायरो आगया तुरियं ॥ ३०३ ॥ जीयविमुक्कं दट्ठुं, वाणपहारेण भायरं जेट्ठं । रहमग्गेणं चलिया, अमरिसवसफुरफुरंतोट्ठा ॥ ३०४ ॥ संखउरम्मि गएहिं, दिट्ठो कुमरो कुमारपरियरिओ । चिट्ठंति तत्थ पंच वि, जोवंता मारणे छिड्डं ॥ ३०५ ॥ अह अन्नदिणे कुमरो, उज्जाणे मुक्कसयलपरिवारो । नियजायाए समेओ, दिट्ठो सो तेहि एगागी ॥ ३०६ ॥ जा चिंतंति इमं ते, वहणोवायं किलिट्ठपरिणामा । सहस त्ति तस्स जाया, दट्ठा दुट्ठेण भुयगेणं ॥ ३०७ ॥ गयजीयं नाऊणं, अप्पाणं जा खिवेइ जलणम्मि । ता विज्जाहरजुयलं, पत्तं सत्थीकया तेणं ॥ ३०८ ॥ चइऊण तमुज्जाणं, पच्चासन्ने गयाइं देवउले । मोत्तूण तं मयच्छिं, जलणस्स तओ गओ कुमरो ॥ ३०९ ॥ एवं पंच वि पुरिसा, लद्धछला गरुयतोसमावन्ना । वहणकरणुज्जयमणा, पच्छन्ना तत्थ चिट्ठंति ॥ ३१० ॥ एयाण कणिट्ठेणं, चिरगोवियदीवओ समुग्गाओ । पयडीकओ य सहसा, सुरमंदिरमज्झयारम्मि ॥ ३११ ॥ दीवुज्जोएण तओ, दिट्ठो वालाए ताण लहु भाया । अइनेहनिब्भराए, पलोइओ सोमदिट्ठीए ॥ ३१२ ॥ ता

वुत्तो सो तीए, होसु तुमं सुयणु ! मज्झ भत्तारो । जइ तं अन्नं झायसि, ता से नासेमि जीयं पि ॥ ३१३ ॥ तेण पुणो सा भणिया, मुद्धे ! इच्छामऽहं तुमं किंतु । तुह भत्ता जइ जाणइ, न सवहा अत्थि मे जीयं ॥ ३१४ ॥ तओ तीए भणियं—सुहय ! अहं नियदइयं, वावाइस्सामि तुज्झ पच्चक्खं । एवं पजंपिऊणं, पईवओ झंपिओ झत्ति ॥ ३१५ ॥ एत्थंतरम्मि कुमरो, वण्हिं घेत्तूण झत्ति संपत्तो । संपत्तेणं भणियं, उज्जोओ इह मए दिट्ठो ॥ ३१६ ॥ तीए तओ भणियमिणं, तुह करगहियस्स जलियजलणस्स । देवउले संकंतो, पिय ! उज्जोओ तए दिट्ठो ॥ ३१७ ॥ खग्गं समप्पिऊणं, जा सो दीवेइ हुयवहं कुमरो । ता कड्डिय करवालं, गीवाए मुंचए पहरं ॥ ३१८ ॥ एएण करुणमइणा, अवहत्थेऊण पाडियं खग्गं । सिट्ठं सहोयराणं, चरियं इत्थीए सुविचित्तं ॥ ३१९ ॥ नाऊण तयं तीए, विलसियमइदारुणं निरावेक्खं । वेरग्गसमावन्ना, समागया मह समीवम्मि ॥ ३२० ॥ आयन्निय नियचरियं, संभंतो माणसम्मि सो कुमरो । परिभावइ पेच्छ अहो !, महिलाणं दारुणं चरियं ॥ ३२१ ॥ तो सच्चमेयं—गंगाए वालुयं सायरे जलं हिमवओ य परिमाणं । जाणंति बुद्धिमंता, महिलाहिययं न याणंति ॥ ३२२ ॥ तहा—रोवंति रुयावंति य, अलियं जंपंति पत्तियावंति । कवडेण य खंति विसं, मरंति न य जंति सब्भावं ॥ ३२३ ॥ महिला हु रत्तमित्ता, उच्छुक्खंडं व सक्करा चेव ॥ स च्चिय विरत्तमेत्ता, निंवंकुरे विसेसेइ ॥ ३२४ ॥ अणुरज्जंति खणेणं, जुवईउ खणेण पुण विरज्जंति । अन्नन्नरागणिरया, हरिद्दरागो व चलपेमा ॥ ३२५ ॥ हिययम्मि निट्ठुराओ, तणुजंपियया पएहिं रम्माओ । जुवईउ सरिच्छाओ, सुवन्नविच्छुरियछुरियाओ ॥ ३२६ ॥ ता अहो ! मे अहम्मत्तणं, जं मए एयाए कारणे मइलियं कुलं, अंगीकओ अयसो । अहवा—"[१]तांव फुरइ वेरग्गु चित्ति, कुललज्ज वि तावहिं ।

[१] "तावत्स्फुरति वैराग्यं चित्ते, कुललज्जाऽपि तावत् । तावदकार्यस्य सत्का शङ्का, गुरुजनभयं तावत् ॥ १ ॥
तावदिन्द्रियाणि वश्यानि, यशसः श्रीर्भाति तावत् । रमणीषु मनोमोहनीषु, पुरुषो वशीभवति न यावत् ॥ २ ॥"

ताव अकज्जह तणिय संक, गुरुयणभउ तावहिँ ॥ ३२७ ॥ ताविंदियइं वसाइ, जसह सिरि हायइ तावहिँ । रमणिहिँ मणमोहणिहिँ, पुरिसु वसि होइ न जावहिँ ॥ ३२८ ॥" ता धिरत्थु संसारस्स, नत्थि एत्थ किं पि सुहकारणं । भणियं च—खणदिट्ठनट्ठविहवे, खणपरियट्टंतविविहसुहदुक्खे । खणसंजोगविओगे, संसारे रे ! सुहं कत्तो ? ॥ ३२९ ॥ एवमाइ भाविंतो संवेगमुवगओ । निवडिऊण य भयवओ चलणेसु भणियं—भयवं ! मम संतियं चरियमेयं, अहं एएसिं भायघायगो, उव्विग्गो य अहं संसारवासाओ, ता करेह वयपयाणेण अणुग्गहं । दिक्खिओ भयवया । जाओ दुरणुचरसामन्नपरिपालणुज्जउ त्ति ॥ जहा सो अगडदत्तो उज्जाणे रयणीए प्रतिबुद्धजीवी सुखभागी जातः, एवमन्येऽपि अप्रमत्ता इहैव कल्याणभागिनो भवन्ति इति । उक्तो द्रव्यसुप्तेषु प्रतिबुद्धजीविदृष्टान्तः ॥

भावसुप्तेषु तु तपस्विनः प्रतिबुद्धजीविनः, ते हि मिथ्यात्वादिभावसुप्तेष्वपि जनेषु सम्यग्ज्ञानश्रद्धानभावप्रबोधवन्तः, संयमजीवितं धारयन्तीति । एवंविधश्च किं कुर्याद् ? इत्याह—न विश्वस्यात्, प्रमादेष्विति गम्यते । किमुक्तं भवति ?—बहुजनप्रवृत्तिदर्शनात् नैतेऽनर्थकारिण इति न विश्रम्भवान् भवेत् । 'पण्डितः' विद्वान्, आशु—शीघ्रम् उचितकृत्येषु प्रवर्त्तितव्यमिति प्रज्ञा यस्य स आशुप्रज्ञः । किमिति आशुप्रज्ञः ? यतः 'घोराः' रौद्राः सततमपि प्राणिनां प्राणापहारित्वात् 'मुहूर्त्ताः' कालविशेषाः, दिवसाद्युपलक्षणमेतत् । उक्तञ्च—"[1]अणुदियहं वचंता, इमाइं मूढो जणो न लक्खेइ । जीयस्स जोव्वणस्स य, दिवसनिसाखंडखंडाइं ॥ १ ॥ तुट्ठा हुंति मणुस्सा, इंदमहो आगओ त्ति रमणीओ । न य जाणंति वराया, पडिया संवच्छरसलागा ॥ २ ॥" कदाचित् शरीरबलाद् घोरा अपि अमी न प्रभविष्यन्ति, अत आह—'अबलं' बलरहितं

---

१ "अनुदिवसं व्रजतः, इमान् मूढो जनो न लक्षयति । जीवस्य यौवनस्य च, दिवसनिशाखण्डखण्डान् ॥ १ ॥ तुष्टा भवन्ति मनुष्या, इन्द्रमह आगत इति रमणीयः । न च जानन्ति वराकाः, पतिता संवत्सरशलाका ॥ २ ॥"

शरीरम्, उक्तञ्च—"सत्थ-ऽग्गी-जल-सावय-विसूइया-वाहि-अहिविसाईहिं। जज्जरमिणं सरीरं, उवक्कमेहिं बहुविहेहिं ॥१॥ जं ऊसासायत्तं, देहं जीवस्स कयलिखंभसमं। जरडाइणिआवासं, का कीरउ तत्थ दीहासा? ॥ २ ॥" एवं तर्हि किं कृत्यम्? इत्याह—'भारुण्डपक्षीव चराऽप्रमत्तः' यथा भारुण्डपक्षी अप्रमत्तश्चरति तथा त्वमपि प्रमादरहितः चर–विहितानुष्ठानमासेवस्व, अन्यथा हि यथा भारुण्डपक्षिणः पक्ष्यन्तरेण सहान्तर्वर्त्तिसाधारणचरणसम्भवात् स्वल्पमपि प्रमाद्यतोऽवश्यमेव मृत्युः। उक्तञ्च—एकोदराः पृथग्ग्रीवा, अन्यान्यफलभक्षिणः। प्रमत्ता हि विनश्यन्ति, भारुण्डा इव पक्षिणः ॥ १ ॥ तथा तवापि संयमजीवितभ्रंश एव प्रमाद्यत इति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ अमुमेवार्थं स्पष्टयन् आह—

चरे पयाइं परिसंकमाणो, जं किंचि पासं इह मन्नमाणो।
लाभंतरे जीविय वूहइत्ता, पच्छा परिन्नाय मलावधंसी ॥ ७ ॥

व्याख्या—'चरेत्' गच्छेत् मुनिरिति गम्यते, 'पदानि' पदनिक्षेपरूपाणि 'परिशङ्कमानः' संयमविराधनाभीरुतया तदपायं विगणयन्, किमित्येवम्? अत आह—यत् किञ्चिद् दुश्चिन्तिताद्यपि प्रमादपदं पाशमिव 'पाशं' बन्धहेतुतया 'मन्यमानः' जानानः। अयमभिप्रायः—यथा भारुण्डपक्षी पदानि परिशङ्कमानश्चरति यत्किञ्चिद् दवरकादिकमपि पाशं मन्यमानः, तथा साधुरपि अप्रमत्तश्चरेत्। ननु यदि परिशङ्कमानश्चरेत् तर्हि सर्वथा जीवितनिरपेक्षेणैव प्रवर्त्तितव्यम्, तत्सापेक्षतायां हि कदाचिदुक्तदोषसम्भव इत्याशङ्क्याह—'लाभान्तरे' अपूर्वार्थप्राप्तिविशेषे सति, किमुक्तं भवति?—यावद् विशिष्टतरसम्यग्दर्शनज्ञानावाप्तिः अतः सम्भवति तावद् इदं 'जीवितं' प्राणधारणारूपं 'बृंहयित्वा' अकालोपक्रम-

१ "शस्त्रा-ऽग्नि-जल-श्वापद-विसूचिका-व्याधि-अहिविषादिभिः। जर्जरमिदं शरीरं, उपक्रमैर्बहुविधैः ॥ १ ॥
यदुच्छ्वासायत्तं, देहं जीवस्य कदलिस्तम्भसमम्। जराडाकिन्यावासं, का क्रियतां तत्र दीर्घाशा? ॥ २ ॥"

रक्षणेन अन्नपानोपयोगादिभिश्च वृद्धिं नीत्वा, तदभावे तदपायसम्भवात्, 'पश्चात्' लाभविशेषप्राप्त्युत्तरकालं 'परिज्ञाय' सर्वप्रकारैः अवबुद्ध्य—यथेदं नेदानीं प्राग्वद् गुणविशेपार्जनक्षमं, न च तथा अतो निर्जरा; न हि जरया व्याधिना वाऽभिभूतं तत् तथाविधधर्म्माऽऽधानं प्रति समर्थम्। उक्तं हि—"[1]जरा जाव न पीलेइ, वाही जाव न वड्ढई। जाविंदिया न हायंति, ताव धम्मं समायरे ॥ १ ॥" एवं ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा ततः प्रत्याख्यानपरिज्ञया भक्तं प्रत्याख्याय सर्वथा जीवितनिरपेक्षो भूत्वा इति भावः। 'मलाऽपध्वंसी' कर्म्ममलविनाशी स्यादिति शेपः। ततो यावल्लाभं देहधारणमपि गुणायैव इति भावः। इह च यावल्लाभधारणे मण्डिकचौर उदाहरणम्। तत्र सम्प्रदायः—

विन्नायडे नयरे मंडिओ नाम तुन्नाओ परदव्वहरणनिरओ आसी। सो य 'दुट्ठगंडो' त्ति जणे पगासंतो जाणुदेसे निच्चमेव अद्दावलेवलित्तो वद्धवणपट्टो रायमग्गे तुन्नागसिप्पमुवजीवइ। चंकमंतो य दंडधारिएणं पाएण किलम्मंतो कहंचि चंकमइ। रत्तिं खत्तं खणिऊण दव्वजायं घेत्तूण नगरसन्निहिए उज्जाणेगदेसे भूमिघरं तत्थ निक्खिवइ। तत्थ य से भगिणी कन्नगा चिट्ठइ। तस्स भूमिघरस्स मज्झे कूवो। जं च सो चोरो दव्वेण पलोभेउं सहायं दव्ववोढारमाणेइ तं सा से भगिणी अगडसमीवे पुव्वन्नत्थासणे निवेसेउं पायसोयलक्खेण पाए गिण्हिऊण तम्मि कूवे पक्खिवइ। तओ सो तत्थेव विवज्जइ। एवं कालो वच्चइ नगरं मुसंतस्स। चोरग्गाहा न सक्कंति तं गिण्हिउं। तओ णयरे बहू रवो जाओ। तत्थ य मूलदेवो राया पुव्वभणियविहाणेण जाओ। कहिओ य तस्स पउरेहिं तक्करवइयरो। जहा—एत्थ नयरे पभूयकालो मुसंतस्स वट्टइ कस्सइ तक्करस्स, ण य तीरइ केणइ गिण्हिउं, ता करेउ देवो किं पि उवायं। ताहे सो अन्नं नयरारक्खियं ठवेइ। सो वि न सक्कइ चोरं गिण्हिउं। ताहे मूलदेवो सयं नीलपडं पाउणिऊण रत्तिं निग्गओ। सो य अणज्जंतो एगाए

---

१ "जरा यावन्न पीडयति, व्याधिर्यावन्न वर्धते। यावदिन्द्रियाणि न हीयन्ते, तावद्धर्मं समाचरेत् ॥ १ ॥"

सभाए निवन्नो अच्छइ । जाव सो मंडियचोरो आगंतुं भणइ—को इत्थ अच्छइ ? । मूलदेवेण भणियं—अहं कप्प-डिओ । तेण भन्नइ—एहि मणुस्सं करेमि । मूलदेवो उट्ठिओ । एगम्मि ईसरघरे खत्तं खयं । सुबहुं दव्वजायं नीणेऊण मूलदेवस्स उवरिं चडावियं । पट्ठिया य णयरबाहिरियं । मूलदेवो पुरओ, चोरो असिणा कड्ढिएण पिट्ठओ एइ । संपत्ता भूमिघरं । चोरो तं दव्वं णिहणिउमारद्धो, भणिया य णेण भगिणी—एयस्स पाहुणगस्स पायसोयं देहि । ताए कूवतडसन्नि-विट्ठे आसणे निवेसिओ । तीए पायसोयलक्खेण पाओ गहिओ 'कूए छुहामि' त्ति जाव अईव सुकुमारा पाया । ताए नायं—जहेस कोइ अणुभूयपुव्वरज्जो विहलियंगो । तीए अणुकंपा जाया । तओ तीए पायतले सन्निओ—जहा 'नस्सि' त्ति, मा मारिज्जिहिसि । पच्छा सो पलाओ । ताए बोलो कओ 'नट्ठो नट्ठो' त्ति । सो असिं कड्ढिऊण मग्गओ लग्गो । मूल-देवो रायमग्गे अइसन्निकिट्ठं नाऊण चच्चरसिवंतरिओ ठिओ । चोरो तं 'सिवलिंगं एस पुरिसो' त्ति काउं कंकमएण असिणा दुहा काउं पडिनियत्तो गओ भूमिघरं । तत्थ वसिऊण पहायाए रयणीए तओ निग्गंतूण गओ बाहिं । अंतरावणे तुन्नागत्तं करेइ । राइणा पुरिसेहिं सद्दाविओ । तेण चिंतियं—जहा सो पुरिसो नूणं न मारिओ, अवस्सं च एस राया भवि-स्सइ त्ति । तेहिं पुरिसेहिं आणिओ । राइणा अब्भुट्ठाणेण पूइओ, आसणे निवेसाविओ, सुबहुं च पियं आभासिउं संलत्तो—मम भगिणिं देहि त्ति । तेण दिन्ना, विवाहिया य । राइणा य से भोगसंपया दिन्ना । कइसु वि दिणेसु गएसु राइणा मंडिओ भणिओ—दव्वेण कज्जं ति । तेण सुबहुं दव्वजायं दिन्नं । राइणा संपूइओ । अन्नया पुणो मग्गिओ । पुणो वि दिन्नं । तस्स य चोरस्स अईव सक्कारं सम्माणं पउंजइ । एएण पगारेण सव्वं दव्वं दवावियं । भगिणी से पुच्छइ । ताए भन्नइ—एत्तियं चेव वित्तं । तओ पुव्वावेइयलक्खाणुसारेण सव्वं दवावेऊण मंडिओ सूलाए आरोविउ त्ति ॥

अयमिहोपनयः—यथाऽयम् अकार्यकारी अपि मण्डिको यावल्लाभं मूलदेवनृपतिना धारितः तथा धर्म्मार्थिनाऽपि

यावल्लाभ-
धारणे
मण्डिक-
चौर-
दृष्टान्तः ।

संयमोपहतिहेतुकमपि शरीरं निर्ज्जरालाभमभिलषता तल्लाभं यावद्धार्यमिति ॥ न च तद्धारणे संयमोप[1]रोध एव, यथाऽऽगमं हि प्रवृत्तस्य तत् तदुपष्टम्भकमेवेति भावनीयम् इत्यलं प्रसङ्गेनेति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥

सम्प्रति यदुक्तं 'जीवितं बृंहयित्वा मलापध्वंसी स्यादि'ति तत्किं स्वातन्त्र्यत एव उताऽन्यथा ? इत्याह—

छंदं निरोहेण उवेइ मोक्खं, आसे जहा सिक्खियवम्मधारी ।
पुव्वाइ वासाई चरऽप्पमत्तो, तम्हा मुणी खिप्पमुवेइ मोक्खं ॥ ८ ॥

व्याख्या—'छन्दोनिरोधेन' स्वच्छन्दतानिषेधेन उपैति 'मोक्षं' मुक्तिम्, किमुक्तं भवति ?—गुरुपारतन्त्र्येण स्वाग्रहविरहेण तत्र तत्र प्रवर्त्तमानोऽपि सङ्क्लेशविकल इति न कर्म्मबन्धभाक्, किन्त्वविकलचरणतया निर्जरणमेव प्राप्नोति । अप्रवर्त्तमानोऽपि आहारादिष्वाऽऽग्रहपरतया अनन्तसंसारिताद्यनर्थभाक् भवति । उक्तञ्च—"छ[2]ट्ठ-ऽट्ठम-दसम-दुवा-लसेहि मास-ऽद्धमासखमणेहिं । अकरंतो गुरुवयणं, अणंतसंसारिओ होइ ॥ १ ॥" तत् सर्वथा तत्परतन्त्रेणैव मुमुक्षुणा भाव्यम् । उक्तञ्च—"नाणस्स[3] होइ भागी, थिरयरओ दंसणे चरित्ते य । धन्ना आवकहाए, गुरुकुलवासं न मुंचंति ॥ २ ॥" अत्र दृष्टान्तमाह—'अश्वः' तुरगो यथा शिक्षितः—वल्गानोत्प्लवनधावनादिशिक्षां ग्राहितो वर्म्मधारी—तनुत्राणधारी, पदद्वयस्य कर्मधारयः । अनेन शिक्षकतन्त्रतयाऽस्य स्वातन्त्र्यापोहमाह । ततोऽयमर्थः—यथा अश्वः स्वातन्त्र्यविरहात् प्रवर्त्तमानः समरशिरसि न वैरिभिरुपहन्यत इति तन्मुक्तिमाप्नोति, स्वतन्त्रस्तु प्रथममशिक्षितो रणमाप्तः तैरुपहन्यते । अत्र च सम्प्रदायः—

---

१ उपघातः । २ "षष्ठा-ऽष्टम-दशम-द्वादशैर्मासा-ऽर्धमासक्षपणैः । अकुर्वाणो गुरुवचनं, अनन्तसांसारिको भवति ॥ १ ॥"
३ "ज्ञानस्य भवति भागी, स्थिरतरको दर्शने चारित्रे च । धन्या यावत्कथं, गुरुकुलवासं न मुञ्चन्ति ॥ २ ॥"

मुमुक्षुणा गुरुपारतन्त्र्येणैव भाव्यम् ।

एगेण राइणा दोण्हं कुलपुत्ताणं दो आसा दिन्ना सिक्खावणपोसणत्थं । तत्थेगो कालोचिएणं जवसजोग्गासणेणं संरक्खमाणो धाविय-लालिय-वग्गियाइयाओ कलाओ सिक्खावेइ । बीओ य 'को एयस्स इट्ठजवसजोग्गासणं दाहिति ?' त्ति घरट्टे वाहेऊण तुसे खवावेइ, सेसं अप्पणा भुंजइ । संगामकाले उवट्ठिए ते रन्ना वुत्ता—जहा तेसु आसेसु आरोढुं झत्ति आगच्छह । संपत्ता । भणिया य राइणा—पविसह संगामं । तत्थ पढमो सिक्खागुणत्तणओ सारहिमणुयत्तमाणो संगामपारओ जाओ । दुइओ विसिट्ठसिक्खाभावेण असब्भावभावणाभावियत्तणओ गोधूमजतगजुत्त इव तत्थेव भमिउमाढत्तो । तं च परा उवलक्खेउं हयसारहिं काउं गृहीतवन्तः ॥

अयमुपनयः—यथाऽसौ अश्वः तथा धर्मार्थ्यपि स्वातन्त्र्यविरहितो मुक्तिमवाप्रोतीति ॥ अत एव च 'पूर्वाणि' उक्तपरिमाणानि 'वर्षाणि' वत्सराणि 'चर' सततमागमोक्तक्रियां सेवस्व, 'अप्रमत्तः' प्रमादपरिहर्त्ता "तम्ह" त्ति 'तस्मात्' अप्रमादाऽऽचरणादेव मुनिः 'क्षिप्रं' शीघ्रम् उपैति मोक्षम् । पूर्वाणि वर्षाणीति च एतावदायुषामेव चारित्रपरिणतिरिति दर्शनार्थमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥

ननु यदि छन्दोनिरोधेन मुक्तिः तर्ह्यन्तकाल एवाऽयं विधीयताम् इत्याशङ्क्याऽऽह—

स पुव्वमेवं न लभेज्ज पच्छा, एसोवमा सासयवाइयाणं ।
विसीयई सिढिले आउयम्मि, कालोवणीए सरीरस्स भेए ॥ ९ ॥

व्याख्या—'सः' इति यत्तदोर्नित्याऽभिसम्बन्धाद् यः प्रथममेवाऽप्रमत्ततया भावितमतिर्न स्यात् स तदात्मकं छन्दोनिरोधं "पुव्वमेव" ति एवंशब्दस्योपमार्थत्वात् पूर्वमिव अन्त्यकालादौ अभावितमतित्वात् 'न लभेत' न प्राप्नुयात् 'पश्चात्' अन्त्यकालेऽपि 'एषोपमा' इयं सम्प्रधारणा यदुत पश्चाद्धर्मं करिष्याम इति 'शाश्वतवादिनां' निरुपक्रमायुषां, ये

कस्यामपि स्थितौ पुरुषार्थ एव करणीयः।

निरुपक्रमायुष्कतया शाश्वतमिव आत्मानं मन्यन्ते तेषामियं युज्येतापि, न तु जलबुद्बुदसमानाऽऽयुषाम्, तथा चासौ उत्तरकालमपि छन्दोनिरोधमप्राप्नुवन् 'विषीदति' 'कथमहं अकृतसुकृतः सम्प्रति अनर्वाक्पारं भवाम्भोधिं भ्राम्यन् तरिष्यामि ?' इत्येवं वैक्लव्यं–विह्वलत्वमनुभवति, 'शिथिले' आत्मप्रदेशान् मुञ्चति आयुषि, कालेन–मृत्युना उपनीते–उपढौकिते शरीरस्य 'भेदे' सर्वपरिशाटतः पृथग्भावे। उक्तञ्च—"[1]एकं पि जस्स सुकयं, नत्थि हु तव-नियम-संजमाईणं। को नाम दढकारो, मरणंते तस्स मणुयस्स ? ॥१॥" तस्माद् आदित एव न प्रमादवद्भिर्भाव्यम्। तथा चाह—"[2]नेय नज्जइ सो दियहो, मरियवं चिय अवस्स सवेण। जाणंता मा अच्छह, निच्चिंता अलियआसाहिं ॥ १ ॥" येन न विषादो भवति अन्त्यसमये। भणियं च—"[3]कत्तो चिंता सुचरिय-तवस्स गुणसुट्ठियस्स साहुस्स। सोग्गइगमपरिहत्थो, जो अच्छइ नियमभरियभरो ॥ १ ॥" इति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥

किं पुनः पूर्वमिव पश्चादपि छन्दोनिरोधं न लभते ? इत्याह—

खिप्पं ण सक्केइ विवेगमेउं, तम्हा समुट्ठाय पहाय कामे।
समेच्च लोगं समया महेसी, अप्पाणरक्खी चरमप्पमत्तो ॥ १० ॥

व्याख्या—'क्षिप्रं' तत्क्षण एव न शक्नोति 'विवेकं' द्रव्यतो बहिःसङ्गपरित्यागरूपं भावतः कषायपरिहारात्मकम् 'एतुं' गन्तुम्, कृतपरिकर्मा हि झगिति तत्परित्यागं कर्तुमलम्। अत्रोदाहरणं ब्राह्मणी—

१ "एकमपि यस्य सुकृतं, नास्ति खलु तपो-नियम-संयमादीनाम्। को नाम दृढकारो, मरणान्ते तस्य मनुजस्य ? ॥ १ ॥"
२ "न च ज्ञायते स दिवसो, मर्तव्यमेवाऽऽवश्यं सर्वेण। जानन्तो मा तिष्ठत, निश्चिन्ता अलीकाऽऽशाभिः ॥ २ ॥"
३ "कुतश्चिन्ता सुचरिततपसो गुणसुस्थितस्य साधोः ?। सुगतिगमप्रतिहस्तो, य आस्ते नियमभृतभरः ॥ ३ ॥"

एगो मरुओ परदेसं गंतूण साहापारओ होऊण सविसयमागओ। तस्सऽन्नेण मरुएण 'खद्धादाणिउ' त्ति काउं दारिगा दिन्ना। सो य लोग दक्खिणाओ लहइ। परे विभवे वट्टइ। तेण तीसे भारियाए सुबहुं अलंकारजायं दिन्नं। सा निच्चमंडिया अच्छइ। तेण भन्नइ—एस पच्चंतगामो तो तुमं एयाणि आभरणगाणि तिहिपव्वणीसु आविंधाहि, कहिंचि चोरा आगच्छेज्जा तो सुहं गोविज्जंति। सा भणइ—अहं ताए वेलाए सिग्घमेवावणिस्सं ति। अन्नया तत्थ चोरा पडिया। ते तमेव निच्चमंडियागिहमणुपविट्ठा। सा तेहिं सालंकारा गहिया। सा य पणीयभोयणत्ताओ मंसोवचियपाणिपाया न सक्कइ कडाईणि अवणेउं। तओ चोरेहिं तीसे हत्थे पाए छेत्तूण अवणीयाणि, गिण्हिउं च अवक्कंता॥

एवमन्योऽपि प्रागकृतपरिकर्मा न तत्काल एव विवेकमेतुं शक्नोति। न च मरुदेव्युदाहरणमत्राभिधेयम्, आश्चर्यरूपत्वादस्य। यत एवं तस्मात् 'समुत्थाय' पश्चाद्धर्मं करिष्याम इत्यालस्यत्यागेनोद्यमं विधाय, परित्यज्य 'कामान्' इच्छामदनात्मकान्, 'समेत्य' ज्ञात्वा 'लोकं' प्राणिसमूहम्, 'समतया' समशत्रुमित्रतया महर्षिः सन् 'आत्मरक्षी' कुगतिगमनादिभ्योऽपायेभ्यः आत्मरक्षकः चर 'अप्रमत्तः' प्रमादरहितः। इह च प्रमादपरिहाराऽपरिहारयोरैहिकमुदाहरणं वणिग्महिला। तत्र च सम्प्रदायः—

एगा वाणियमहिला पउत्थवइया सरीरसुस्सूसापरा दासभयगकम्मकरए नियनियनियोगेसु न वावारेइ, न य तेसिं कालोववन्नं जहिच्छियमाहारं भिइं वा देइ। ते सव्वे नट्ठा। कम्मंतपरिहाणीए विहवपरिहाणी जाया। आगओ वाणियगो, एवंविहं पासिऊण पच्छा तेण वि निच्छूढा। अन्नं सुपुक्खलेण [1]सुंकेण कन्नं वरेइ। लद्धा य णेण। तेण तीसे णियगा भन्नंति—जइ अप्पाणं रक्खेइ ता परिणेमि त्ति। ताए य मुणियपरमत्थाए दुग्गयकन्नगाए सोउं नियगा

[1] शुल्केन-मूल्येन।

भन्नंति—रक्खिस्समहं अप्पयं । सा तेणं विवाहिया । गओ वाणिज्जेणं । सा वि दास-भयग-कम्मगराईणं आदेसं दाउं तेसिं पुव्वण्हिकाइकाले भोयणं देइ, महुराहिं च वायाहिं उच्छाहेइ, भिइं च तेसिं अकालपरिहीणं देइ, न य नियगसरीर-सुस्सूसापरा । एवमप्पाणं रक्खंतीए भत्ता उवागओ । सो एवंविहं दट्ठूण तुट्ठो । तेण सव्वसामिणी कया ॥

इत्थं तावदिहैव गुणायाऽप्रमादो दोषाय च प्रमाद आस्तामन्यजन्मनि इत्यभिप्रायेण चात्रैहिकोदारणाभिधानम् इति परिभावनीयमिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ प्रमादमूलं च रागद्वेषाविति सोपायं तत्परिहारमाह—

मुहुं मुहुं मोहगुणे जयंतं, अणेगरूवा समणं चरंतं ।
फासा फुसंती असमंजसं च, न तेसु भिक्खू मणसा पउस्से ॥ ११ ॥
मंदा य फासा बहुलोहणिज्जा, तहप्पगारेसु मणं न कुज्जा ।
रक्खेज्ज कोहं विणएज्ज माणं, मायं न सेवेज्ज पहेज्ज लोहं ॥ १२ ॥

व्याख्या—'मुहुर्मुहुः' वारं वारं 'मोहगुणाः' तदुपकारित्वात् शब्दादयः तान् 'जयन्तम्' अभिभवन्तम्, किमुक्तं भवति ?—अविच्छेदतस्तज्जयप्रवृत्तम्, 'अनेकरूपाः' अनेकविधपरुपविषमसंस्थानादिरूपाः, 'श्रमणं' मुनिं 'चरन्तं' संयमाध्वनि गच्छन्तम्, स्पृशन्ति—स्वानि स्वानि इन्द्रियाणि गृह्यमाणतया इति 'स्पर्शाः' शब्दादयः ते 'स्पृशन्ति' गृह्यमाणतयैव सम्बध्नन्ति । 'असमञ्जसमेव' अननुकूलमेव यथा भवति । चशब्दोऽवधारणे । न 'तेषु' स्पर्शेषु 'भिक्षुः' मुनिः मनसाऽपि आस्तां वाचा कायेन, अपेर्लुप्तस्य दर्शनात्, 'प्रद्विष्यात्' किमुक्तं भवति ?—अमनोज्ञशब्दादिषु कथञ्चिदिन्द्रियमापतितेषु 'अहो ! अनिष्टत्वम्' इति न चिन्तयेत्, न वा वदेत् परिहरेद्वा तान् । तथा मन्दयन्ति—विवेकिनमपि जनमन्यतां

विषय-कषायानां परिहारः ।

नयन्तीति मन्दाः । अथवा मन्दबुद्धित्वात् मन्दगमनत्वाद्वा 'मन्दाः' स्त्रियः ता एव स्पर्शप्रधानत्वात् स्पर्शाः । ततश्च मन्दाश्च स्पर्शाः बहूनां—कामिनां लोभनीयाः—गृद्धिजनकाः । 'चः' समुच्चये । स्पर्शाः प्राग्वद् बहून् लोभयन्ति—विमोहयन्ति बहुलोभनीयाः । अनेनात्याक्षेपकत्वमुक्तम् । अपेर्गम्यमानत्वात् 'तथाप्रकारेष्वपि' बहुलोभनीयेष्वपि मृदुस्पर्शमधुररसादिषु 'मनः' चित्तं 'न कुर्यात्' न निवेशयेत् । एवं च पूर्वसूत्रेण द्वेषस्य परिहार उक्तः, अनेन च रागस्य । स तु कथं भवति ? अत आह—'रक्षयेत्' निवारयेत् 'क्रोधं' रोषम्, 'विनयेत्' अपनयेत् 'मानम्' अहङ्कारम्, 'मायां' परवञ्चनबुद्धिरूपां 'न सेवेत' न कुर्यात्, 'प्रजह्यात्' परित्यजेत् 'लोभम्' अभिष्वङ्गस्वभावम्, तथा च क्रोधमानयोर्द्वेषात्मकत्वात् मायालोभयोश्च रागरूपत्वात् तन्निग्रह एव तत्परिहृतिरिति भावनीयमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ११–१२ ॥

सम्प्रति यदुक्तम्—"तम्हा समुट्ठाय पहाय कामे" इत्यादि, तत् कदाचित् चरकादिष्वपि भवेत् इत्याह—

जे संखया तुच्छ परप्पवाई, ते पिज्जदोसाणुगया परज्झा ।
एए अहम्मु त्ति दुगुंछमाणो, कंखे गुणे जाव सरीरभेए ॥ १३ ॥ त्ति बेमि ॥

व्याख्या—'ये' इति अनिर्दिष्टस्वरूपाः, 'संस्कृताः' इति न तात्त्विकशुद्धिमन्तः किन्तूपचितवृत्तयः, अत एव 'तुच्छाः' यदृच्छाभिधायितया निस्साराः 'परप्रवादिनः' परतीर्थिकाः, ते किम् ? इत्याह—प्रेमद्वेषानुगताः । तथाहि—सर्वथा संवादिनि भगवद्वचसि स्वकदाग्रहकरणं न रागद्वेषाभ्यां विनेति भावनीयम् । अत एव "परज्झा" 'परवशाः' रागद्वेषग्रस्ततया तत्तन्त्राः । यदि त एवंविधाः ततः किम् ? इत्याह—एते अधर्महेतुत्वात् अधर्मः 'इति' अमुनोल्लेखेन 'जुगुप्समानः' उन्मार्गयायिनोऽमी इति तत्स्वरूपमवधारयन् न तु निन्दन्, निन्दायाः सर्वत्र निषेधात् ।

विषय-कषायानां परिहारः।

उक्तश्च—"[1]सुट्ठु वि उज्जममाणं, पंचेव करेंति रित्तयं समणं। अप्पथुई परनिंदा, जिब्भोवत्था कसाया य ॥ १ ॥
संतेहि असंतेहिं, परस्स किं जंपिएहि दोसेहिं? । अत्थो जसो न लब्भइ, सो य अमित्तो कओ होइ ॥२॥"
एवंविधश्च किं कुर्यात्? इत्याह—'काङ्क्षेत्' अभिलषेत् 'गुणान्' सम्यग्दर्शनचारित्रात्मकान् भगवदागमाभिहितान्, कियन्तं कालम्? इत्याह—'यावच्छरीरभेदः' देहपृथग्भावः मरणमिति यावत्। अनेन [2]इहैव समुत्थानं कामग्रहाणादि च तत्त्वतः, अन्यत्र तु संवृतिमात्रमित्युक्तम् इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविनिर्मितायां सुखबोधायां उत्तराध्ययनसूत्र-लघुटीकायां असंस्कृताख्यं चतुर्थमध्ययनं समाप्तम् ॥

---

१ "सुष्ठ्वपि उद्यच्छन्तं, पञ्चैव कुर्वन्ति रिक्तकं श्रमणम्। आत्मस्तुतिः परनिन्दा, जिह्वोपस्था कषायाश्च ॥ १ ॥ सद्भिरसद्भिश्च परस्य किं जल्पितैर्दोषैः? । अर्थो यशो न लभ्यते स चामित्रं कृतो भवति ॥ २ ॥" २ जैनेष्वेव।

अथ अकाममरणीयाख्यं पञ्चममध्ययनम् ।

सप्तदशधा मरणविधिविभागः ।

उक्तं चतुर्थमध्ययनम् । साम्प्रतम् अकाममरणीयाख्यं पञ्चममारभ्यते । तस्य चायमभिसम्बन्धः—'अनन्तराध्ययने "काङ्क्षेद् गुणान् यावच्छरीरभेदः" इत्यभिदधता मरणं यावदप्रमादो वर्णितः, ततो मरणकालेऽप्यप्रमादो विधेयः । स च मरणविभागपरिज्ञानत एव भवति । ततो हि वालमरणादि हेयं हीयते, पण्डितमरणादि चोपादेयमुपादीयते । तथा चाऽप्रमत्तता जायते' इति अनेन सम्बन्धेनाऽऽयातमिदमिति, अतोऽस्य प्रारम्भे मरणविभागो निर्युक्तिकृताऽभिहितः सङ्क्षेपतस्तावदुच्यते । तत्र सप्तदश मरणानि भवन्ति, अतस्तान्याह—

"[1]आवीइ [2]ओहि [3]अंतिय, [4]वलायमरणं [5]वसट्टमरणं च । [6]अंतोसल्लं [7]तब्भव, [8]बालं तह [9]पंडियं [10]मीसं ॥ १ ॥
[11]छउमत्थमरण [12]केवलि [13]वेहायस [14]गिद्धपिट्ठमरणं च । मरणं [15]भत्तपरिन्ना, [16]इंगिणी [17]पाओवगमणं च ॥ २ ॥
सत्तरस विहाणाइं, मरणे गुरुणो कहंति गुणकलिया । तेसिं नामविभत्तिं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ ३ ॥"

व्याख्या—तत्र अवीचिमरणम्—वीचिः—विच्छेदः तदभावाद् अवीचिः—नारकतिर्यङ्नरामराणामुत्पत्तिसमयात् प्रभृति निजनिजायुष्कर्मदलिकानामनुसमयमनुभवनात् विचटनम् १ ।

अवधिमरणम्—मर्यादामरणम्, यानि नारकादिभवनिवन्धनतयाऽऽयुष्कर्म्मदलिकानि अनुभूय म्रियते, मृतो वा यदि पुनस्तान्येवाऽनुभूय मरिष्यति तदा तद् द्रव्याऽवधिमरणम् । सम्भवति हि गृहीतोज्झितानामपि कर्म्मदलिकानां ग्रहणं परिणामवैचित्र्यात्, एवं क्षेत्रादिष्वपि भावनीयम् २ ।

अन्तिकमरणम्—यानि नरकाद्यायुष्कतया कर्म्मदलिकान्यनुभूय म्रियते, मृतो वा न पुनस्तान्यनुभूय मरिष्यति। एवं क्षेत्रादिष्वपि वाच्यम् ३।

वलन्मरणमाह—संजमजोगविसन्ना, मरन्ति जे तं वलायमरणं तु। भग्नव्रतपरिणतीनां व्रतिनामेवैतत् ४।

वशार्त्तमाह—इंदियविसयवसगया मरंति जे तं वसट्टं तु। दीपशिखावलोकनाकुलितपतङ्गवत् ५।

अन्तःशल्यमाह—"[1]लज्जाए गारवेण य, बहुस्सुयमएण वा वि दुच्चरियं। जे न कहिंति गुरूणं, न हु ते आराहगा हुंति॥१॥ गारवपंकनिवुड्डा अइआरं जे परस्स न कहेंति। दंसणनाणचरित्ते, ससल्लमरणं भवे तेसिं॥ २॥" पुनर्गौरवाभिधानम् अस्यैवाऽतिदुष्टताख्यापनार्थम्। परस्येति आचार्यादेः। एतस्यैव फलमाह—"[2]एयं ससल्लमरणं, मरिऊण महब्भए तह दुरंते। सुइरं भमंति जीवा, दीहे संसारकंतारे॥ १॥" ६।

तद्भवमरणमाह—"[3]मोत्तुं अकम्मभूमिय, नरतिरिए सुरगणे य नेरइए। सेसाणं जीवाणं, तब्भवमरणं तु केसिंचि॥ १॥" तुशब्दस्तेपामपि संख्येयवर्षायुपामेवेति विशेषख्यापकः ७।

वाल-पण्डित-मिश्रमरणान्याह—"[4]अविरयमरणं बालं, मरणं विरयाण पंडियं होइ। जाणाहि बाल-पंडियमरणं पुण देसविरयाणं॥ १॥" ८–९–१०।

---

१ "लज्जया गौरवेण च, बहुश्रुतमदेन वापि दुश्चरितम्। ये न कथयन्ति गुरुभ्यो, न खलु ते आराधका भवन्ति॥ १॥ गौरवपङ्कनिमग्ना, अतिचारं ये परस्य न कथयन्ति। दर्शन-ज्ञान-चारित्रे, सशल्यमरणं भवेत् तेषाम्॥ २॥"

२ "एतत् सशल्यमरणं, मृत्वा महाभये तथा दुरन्ते। सुचिरं भ्रमन्ति जीवा, दीर्घे संसारकान्तारे॥ १॥"

३ "मुक्त्वाऽकर्मभूमिजान्, नरतिरश्चश्च सुरगणांश्च नैरयिकान्। शेषाणां जीवानां, तद्भवमरणं तु केषाञ्चित्॥ १॥"

४ "अविरतमरणं बालं, मरणं विरतानां पण्डितं भवति। जानीहि बाल-पण्डितमरणं पुनर्देशविरतानाम्॥ १॥"

एवं चरणद्वारेण बालादिमरणत्रयमभिधाय ज्ञानद्वारेण **छद्मस्थमरण-केवलिमरणे** आह—"[1]मणपज्जवोहिनाणी, सुय-मइणाणी मरंति जे समणा । छउमत्थमरणमेयं, केवलिमरणं तु केवलिणो ॥ १ ॥" ११–१२ ।

√ **वैहायस-गृध्रपृष्ठमरणे** अभिधातुमाह—"[2]गिद्धाइभक्खणं गि-द्धपिट्ठ उब्बंधणाइ वेहासं । एए दोन्नि वि मरणा, कारणजाए अणुन्नाया ॥ १ ॥" न तु निष्कारणे, यतो भणितम्—"[3]भावियजिणवयणाणं ममत्तरहियाण नत्थि हु विसेसो । अप्पाणम्मि परम्मि य, तो वज्जे पीडमुभओ वि ॥ १ ॥" अत एव च भक्तपरिज्ञादिषु पीडापरिहाराय संलेखनाविधिरुक्तः । उक्तञ्च—"[4]चत्तारि विचित्ताइं, विगईनिज्जूहियाइँ चत्तारि । संवच्छरे य दुन्नि वि, एगंतरियं च आयामं ॥१॥" इत्यादि । अनुज्ञाकारणं त्वनयोर्दर्शनमालिन्यपरिहारादि, **उदायिनृपाऽनुमृततथाविधाऽऽचार्यवत्** १३–१४ ।

साम्प्रतमन्त्यमरणत्रयमाह—"[5]भत्तपरिन्ना इंगिणि, पाउवगमणं च तिन्नि मरणाइं । कन्नस-मज्झिम-जेट्ठा, धिइ-संघयणेण उ विसिट्ठा ॥१॥" 'कन्नस' त्ति कनिष्ठम् । "[6]भत्तपरिन्नामरणं, चउव्विहाऽऽहारचायनिप्पन्नं । नियमा सप्पडिकम्मं, सव्वत्थ वि विगयसंगस्स ॥१॥" "[7]इंगियदेसम्मि ठिओ, चउव्विहाहारवज्जिओ धीमं । उव्वत्तणाइ कारइ, नऽन्नेण उ इंगिणीमरणं ॥१॥"

---

१ "मनःपर्यव-अवधिज्ञानिनः, श्रुतमतिज्ञानिनो मरन्ति ये श्रमणाः । छद्मस्थमरणमेतत्, केवलिमरणं तु केवलिनः ॥१॥" २ "गृध्रादिभक्षणं गृध्रपृष्ठं उद्बन्धनादि वैहायसम् । एते द्वे अपि मरणे, कारणजातेऽनुज्ञाते ॥ १ ॥" ३ "भावितजिनवचनानां, ममत्वरहितानां नास्ति खलु विशेषः । आत्मनि परस्मिंश्च, ततो वर्जयेत् पीडामुभयतोऽपि ॥ १ ॥" ४ "चत्वारि विचित्राणि, निर्यूढविकृतीनि चत्वारि । संवत्सरे च द्वे अपि, एकान्तरितं च आचाम्लम् ॥ १ ॥" ५ "भक्तपरिज्ञा इङ्गिनी, पादपोपगमनं च त्रीणि मरणानि । कनिष्ठ-मध्यम-ज्येष्ठानि, धृति-संहननाभ्यां तु विशिष्टानि ॥ १ ॥" ६ "भक्तपरिज्ञामरणं, चतुर्विधाऽऽहारत्यागनिष्पन्नम् । नियमात् सप्रतिकर्म, सर्वत्रापि विगतसङ्गस्य ॥१॥" ७ "इङ्गितदेशे स्थितः, चतुर्विधाऽऽहारवार्जितो धीमान् । उद्वर्त्तनादि कारयति, नाऽन्येन तु इङ्गिनीमरणम् ॥ १ ॥"

सप्तदशधा मरणविधि-विभागः।

"निच्चल निप्पडिकम्मो, निक्खिवए जं जहिं जहा अंगं। एयं पाओवगमं, नीहारिं वा अनीहारिं ॥ १ ॥ पाओवगमं भणियं, सम विसमो पायवो व्व जह पडिओ। नवरं परप्पओगा, कंपेज्ज जहा फलतरु व्व ॥२॥" यद्यपि त्रितयमप्येतत्— "धीरेण वि मरियव्वं, काउरिसेण वि अवस्स मरियव्वं। तम्हा अवस्समरणे, वरं खु धीरत्तणे मरिउं ॥ १ ॥ संसाररंग-मज्झे, धीवलसन्नद्धबद्धकच्छाओ। हंतूण मोहमल्लं, हरामि आराहणपडागं ॥ २ ॥" इति शुभाऽऽशयवानेव प्रतिपद्यते, फलमपि च वैमानिकता-मुक्तिलक्षणं समानम्, तथा चोक्तम्—"एयं पच्चक्खाणं, अणुपालेऊण सुविहिओ सम्मं। वेमा-णिओ व देवो, हविज्ज अहवा वि सिज्झेज्जा ॥ १ ॥" तथापि विशिष्ट-विशिष्टतर-विशिष्टतमधृतिमतामेव च तत्प्राप्ति-रिति कनिष्ठत्वादिस्तद्विशेप उच्यते। तथा हि—भक्तपरिज्ञामरणमार्यिकादीनामप्यस्ति। यत उक्तम्—"सव्वा वि य अज्जाओ, सव्वे वि य पढमसंघयणवज्जा। सव्वे वि देसविरआ, पच्चक्खाणेण उ मरंति ॥१॥" अत्र हि प्रत्याख्यानं भक्त-परिज्ञैवोक्ता। इंगिनीमरणं तु विशिष्टतरधृतिमतामेव सम्भवतीत्यार्यिकानिषेधत एवाऽवसीयते। पादपोपगमनं तु नाम्नैव विशिष्टतमधृतिमतामेव, ततश्च वज्रऋषभनाराचसंहननिनामेवैतत्। उक्तं हि—"पढमम्मि य संघयणे, वट्टंते सेलकुड्डसा-माणे। तेसिं पि य वोच्छेओ, चोद्दसपुव्वीण वोच्छेए ॥ १ ॥" १५–१६–१७। इत्युक्तो **मरणविधिविभागः**।

---

१ "निश्चलो निष्प्रतिकर्मा निक्षिपति यद्यत्र यथाऽङ्गम्। एतत्पादपोपगमनं निर्हारं वाऽनिर्हारम् ॥ १ ॥ पादपोपगमनं भणितं, समो विपमो वा पादप इव यथा पतितः। नवरं परप्रयोगात्, कम्पेत यथा फलतरुवत् ॥ २ ॥" २ "धीरेणापि मर्त्तव्यं, कापुरुषेणाप्यवश्यं मर्त्तव्यम्। तस्मादवश्यंमरणे, वरमेव धीरत्वेन मर्त्तुम् ॥ १ ॥ संसाररङ्गमध्ये धृतिवलसन्नद्धबद्धकक्षः। हत्वा मोहमल्लं, हराम्याराधना-पताकाम् ॥ २ ॥" ३ "एतत्प्रत्याख्यानमनुपाल्य सुविहितः सम्यक्। वैमानिको वा देवो, भवेदथवाऽपि सिध्येत् ॥ १ ॥" ४ "सर्वा अपि चाऽऽर्याः, सर्वेऽपि च प्रथमसंहननवर्जाः। सर्वेऽपि देशविरताः, प्रत्याख्यानेनैव म्रियन्ते ॥ १ ॥" ५ "प्रथमे च संहनने, वर्त्तमाने शैलकुड्यसमाने। तस्यापि च व्युच्छेदश्चतुर्दशपूर्विणां व्युच्छेदे ॥ १ ॥"

विशेषार्थस्तु बृहट्टीकातोऽवसेयः । "एत्थं पुण अहिगारो, णायव्वो होइ मणुयमरणेणं । मोत्तुं अकाममरणं, सकाममरणेण मरियव्वं ॥ १ ॥" साम्प्रतं सूत्रमनुगम्यते—

अन्नवम्मि महोहम्मि, एगे तिन्ने दुरुत्तरं । तत्थ एगे महापन्ने, इमं पण्हमुदाहरे ॥ १ ॥

व्याख्या—अर्णव इव अर्णवः—अदृष्टपरपारतया भव एव तस्मिन्, महान् ओघः—प्रवाहो भवपरम्परात्मको यस्मिन् स महौघः तत्र, 'एकः' रागद्वेषादिसहभावरहितः, तीर्ण इव 'तीर्णः' तीरप्राप्त इत्यर्थः, "दुरुत्तरं" ति विभक्तिव्यत्ययात् 'दुरुत्तरे' दुःखोत्तारे । तत्र 'एकः' तथाविधतीर्थकरनामकर्मोदयादनुत्तरावाप्तविभूतितया अद्वितीयः, स हि एकदा एक एव भरते सम्भवति । महती—निरावरणतया अपरिमाणा प्रज्ञा—केवलज्ञानात्मिका संवित् विद्यतेऽस्य स तथा 'इमम्' अनन्तरवक्ष्यमाणं 'प्रश्नं' प्रष्टव्यार्थरूपम् "उदाहरे" उदाहृतवानिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ यदुदाहृतवांस्तदाह—

संतिमे अ दुवे ठाणा, अक्खाया मारणंतिया । अकाममरणं चेव, सकाममरणं तहा ॥ २ ॥

व्याख्या—"संती"ति वचनव्यत्ययेन स्तः—विद्येते 'इमे' प्रत्यक्षे, 'चः' पूरणे, 'द्वे' द्विसंख्ये, तिष्ठन्त्यनयोर्जन्तव इति स्थाने 'आख्याते' पुरातनतीर्थकृद्भिरपि कथिते, मरणमेवान्तः—निजनिजायुषः पर्यन्तो मरणान्तस्तस्मिन् भवे मारणान्तिके । ते एव नामत उपदर्शयति—'अकाममरणं' वक्ष्यमाणस्वरूपं, 'चः' समुच्चये, 'एवे'ति पूरणे, 'सकाममरणं' वक्ष्यमाणस्वरूपमेव तथेति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ केषां पुनरिमे ? कियद्वारा वा ? इत्यत आह—

बालाणं अकामं तु, मरणं असइं भवे । पंडियाणं सकामं तु, उक्कोसेण सइं भवे ॥ ३ ॥

---

१ "अत्र पुनरधिकारो, ज्ञातव्यो भवति मनुजमरणेन । मुक्त्वाऽकाममरणं, सकाममरणेन मर्त्तव्यम् ॥ १ ॥"

व्याख्या—बाला इव बालाः सदसद्विवेकविकलतया तेषाम् "तु" त्ति तुशब्दस्यैवकारार्थत्वाद् अकाममेव मरणम् 'असकृत्' वारंवारं भवेत्, ते हि विषयाभिष्वङ्गतो मरणमनिच्छन्त एव म्रियन्ते, तत एव च भवाटवीमटन्ति । 'पण्डितानां' चारित्रवतां सह कामेन—अभिलाषेण वर्त्तत इति 'सकामं' सकाममिव सकामं, मरणं प्रति असत्रस्तत्वात् तदसत्रस्ततयैवोत्सवभूतत्वात् तादृशां मरणस्य । तथा च **वाचकः**—"सञ्चिततपोधनानां, नित्यं व्रतनियमसंयमरतानाम् । उत्सवभूतं मन्ये, मरणमनपराधवृत्तीनाम् ॥१॥" न तु परमार्थतस्तेषां सकामत्वम्, मरणाभिलाषस्यापि निषिद्धत्वात् । **उक्तं हि**—"मा मा हु विचिंतिज्जा, जीवामि चिरं मरामि य लहुं ति । जइ इच्छसि तरिउं जे, संसारमहोयहिमपारं ॥१॥" ति । 'तुः' पूर्वापेक्षया विशेषद्योतकः । तत्र 'उत्कर्षेण' इत्युत्कर्षोपलक्षितं केवलिसम्बन्धीत्यर्थः । अकेवलिनो हि संयमजीवितं दीर्घमिच्छेयुरपि, मुक्त्यवाप्तिः इतः स्यादिति । केवलिनस्तु तदपि नेच्छन्ति, आस्तां भवजीवितमिति तन्मरणस्योत्कर्षेण सकामता, 'सकृत्' एकवारमेव भवेत् । जघन्येन तु शेषचारित्रिणः सप्ताऽष्ट वा वारान् भवेदित्याकूतमिति सूत्रार्थः ॥३॥

यदुक्तं—'इमे द्वे स्थाने' तत्राऽऽद्यं तावदाह—

तत्थिमं पढमं ठाणं, महावीरेण देसियं । कामगिद्धे जहा बाले, भिसं कूराइं कुव्वइ ॥ ४ ॥

व्याख्या—'तत्रे'ति तयोः अकाममरण-सकाममरणाख्ययोः स्थानयोर्मध्ये 'इदम्' अनन्तरमभिधास्यमानरूपं 'प्रथमम्' आद्यं स्थानं 'महावीरेणे'ति चरमतीर्थकृता, 'तत्रैको महाप्रज्ञः' इति मुकुलितोक्तेरभिव्यक्तार्थमेतत्, 'देशितं' प्ररूपितम् । किं तत् ? इत्याह—कामेषु—इच्छामदनात्मकेषु गृद्धः—अभिकाङ्क्षावान् कामगृद्धः, 'यथे'ति उपदर्शनार्थः, 'बालः' उक्तरूपः 'भृशम्' अत्यर्थं 'क्रूराणि' रौद्राणि कर्माणीति गम्यते, तानि च प्राणव्यपरोपणादीनि "कुव्वइ" त्ति 'करोति'

अकाममरणस्वरूपम् ।

---

१ "मा मैव विचिन्तयेः, जीवामि चिरं म्रिये च लघु इति । यदीच्छसि तरीतुं, संसारमहोदधिमपारम् ॥१॥"

क्रियया अभिनिर्वर्त्तयति, शक्तावशक्तावपि क्रूरतया तन्दुलमत्स्यवद् मनसा कृत्वा च तानि प्रक्रमाद् अकाम एव म्रियते इति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ इदमेव ग्रहणवाक्यं प्रपञ्चयितुमाह—

जे गिद्धे कामभोगेसु, एगे कूडाय गच्छइ । ण मे दिट्ठे परे लोए, चक्खुदिट्ठा इमा रई ॥५॥

व्याख्या—'यः' इति अनिर्दिष्टस्वरूपः गृद्धः 'कामभोगेषु' कामौ च–शब्दरूपाख्यौ भोगाश्च–स्पर्शरसगन्धाख्यास्तेषु, 'एकः' कश्चिदिति क्रूरकर्मा सः 'कूटाय गच्छति' कूटं–द्रव्यतो मृगादिबन्धनं भावतो मिथ्याभाषणादि तस्मै गच्छति–अनेकार्थत्वात् प्रवर्त्तते । स हि मांसादिलोलुपतया मृगादिबन्धनान्यारभते, मिथ्याभाषणादीनि वा सेवते, प्रेरितश्च कैश्चिद् वदति—'न मे' इति न मया 'दृष्टः' अवलोकितः 'परलोकः' भूतभाविजन्मात्मकः । कदाचिद्विषयरतिरप्येवंविधैव स्याद् अत आह—(ग्रंथ ४०००) 'चक्षुर्दृष्टा' चक्षुषा दृष्टा 'इयम्' एषा 'रतिः' कामासेवनजनिता चित्तप्रह्लत्तिः । तस्यायमाशयः—कथं दृष्टपरित्यागतोऽदृष्टपरिकल्पनयाऽऽत्मानं विप्रलम्भयेयम् ? इति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥

पुनस्तदाशयमेव व्यञ्जयितुमाह—

हत्थागया इमे कामा, कालिया जे अणागया । को जाणइ परे लोए ?, अत्थि वा नत्थि वा पुणो ॥६॥

व्याख्या—'हस्तागताः' हस्तप्राप्ताः स्वाधीनतया 'इमे' प्रत्यक्षोपलभ्यमानाः 'कामाः' शब्दादयः । 'कालिकाः' अनिश्चितकालान्तरप्राप्तयः 'ये' 'अनागताः' भाविजन्मसम्बन्धिनः । कथं पुनरमी अनिश्चितप्राप्तयः ? इत्याह—पुनःशब्दस्य व्यवहितसम्बन्धात् कः पुनर्जानाति ? नैव कश्चिद्, यथा—परलोकोऽस्ति नास्ति वा ? । अयं चास्याऽऽशयः—सन्दिग्धे हि परलोके क इव हस्तगतान् कामान् अपहाय कालिककामार्थं यतेतेति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ अन्यस्तु कथञ्चिदुत्पादितपरलोकप्रत्ययोऽपि कामान् परिहर्तुमशक्नुवन्निदमाह—

जणेण सद्धिं होक्खामि, इति बाले पगब्भइ। कामभोगाणुरागेणं, केसं संपडिवज्जइ ॥ ७ ॥

व्याख्या—'जनेन' लोकेन 'सार्द्धं' सह भविष्यामि। किमुक्तं भवति?—बहुर्जनो भोगाऽऽसङ्गी तदहमपि तद्गतिं गमिष्यामि, न हि इयान् जनोऽज्ञ इति। 'बालः' अज्ञः 'प्रगल्भते' धार्ष्ट्यमवलम्बते, अलीकवाचालतया च स्वयं नष्टः परानपि नाशयति, न विवेचयति—यथा किमुन्मार्गप्रस्थितेनाविवेकिना जनेन बहुनाऽपि प्रमाणीकृतेन विवेकिनः?, स्वकृतकर्म्मफलभुजो हि जन्तवः। स चैवं कामभोगानुरागेण 'क्लेशम्' इह परत्र च विविधबाधात्मकं 'सम्प्रतिपद्यते' प्राप्नोतीति। उक्तञ्च—"वरि विसु भुंजिउ मं विसय, एक्कसि विसिण मरंति। नर विसयाऽऽमिससमोहिया, बहुसो नरइ पडंति ॥ १॥" इति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ यथा च कामभोगानुरागेण क्लेशं सम्प्रतिपद्यते तथा वक्तुमाह—

ततो से दंडं समारभइ, तसेसु थावरेसु य। अट्ठाए य अणट्ठाए, भूयग्गामं विहिंसइ ॥ ८ ॥

व्याख्या—'ततः' कामानुरागात् 'सः' धार्ष्ट्यवान् 'दण्डं' मनोदण्डादि 'समारभते' प्रवर्त्तयति 'त्रसेषु' द्वीन्द्रियादिषु 'स्थावरेषु च' पृथिव्यादिषु। अर्थः—प्रयोजनं वित्तावाप्त्यादिः तदर्थम्—अर्थाय, चस्य व्यवहितसम्बन्धाद् अनर्थाय च—यदात्मनः सुहृदादेर्वा नोपयुज्यते। ननु किमित्थमपि कश्चिद्दण्डं समारभते? आरभत एव तथाविधपशुपालवत्। तत्र च सम्प्रदायः—

यथैकः पशुपालः प्रतिदिनं मध्याह्नगते रवौ अजासु महान्यग्रोधतरुसमाश्रितासु तत्थुत्ताणओ निवन्नो धणुहियाबलेण अजोद्गीर्णगोलास्थिभिस्तस्य पत्राणि छिद्रीकुर्वंस्तिष्ठति। एवं तेन स वटपादपः प्रायः सच्छिद्रपत्रीकृतः। अन्नया तत्थेगो

अकाममरणस्वरूपम्।

१ "वरं विषं भुक्तं मा विषया, एकशो विषेण म्रियन्ते। नरा विषयाऽऽमिषमोहिता बहुशो नरके पतन्ति ॥ १॥"

रायपुत्तो दाइयधाडिओ तत्थागओ । पेच्छए तस्स वडस्स सव्वाणि पत्ताणि छिड्डियाणि । तेण सो पसुपालओ पुच्छिओ—केणेयाणि छिद्दीकयाणि ? । तेण भन्नइ—मया एयाणि क्रीडापूर्वं छिद्रीकृतानि । तेण सो बहुणा दव्वजाएण विलोभेउं भन्नइ—सक्केसि जस्स हं भणामि तस्स अच्छीणि छिड्डेउं ? । तेण भन्नइ—जइ अब्भासत्थो होइ तो सक्केमि । तेण स नयरं नीओ । रायमग्गसन्निविट्ठे घरे ठविओ । तस्स रायपुत्तस्स भाया राया । सो तेण मग्गेण अस्सवाहणियाए निज्जाइ । तेण भन्नइ—एयस्स अच्छीणि पाडेहि त्ति । तेण गोलियधणुहएण तस्स निग्गच्छमाणस्स दो वि अच्छीणि पाडियाणि । पच्छा सो रायपुत्तो राया जाओ । तेण सो पसुपालो भन्नइ—ब्रूहि, वरं किं ते प्रयच्छामि ? । तेण भन्नइ—मज्झ तमेव गामं देहि । तेण सो दिन्नो । पच्छा तेणं तम्मि पचंतगामे उच्छू रोविओ तुंबीओ य । निप्पन्नेसु तुंबएसु गुडसद्धयं तुंबयं भुक्त्वा गायति स्म—“अट्टसट्टं[1] पि सिक्खिज्जा, सिक्खियं न निरत्थयं। अट्टमट्टप्पसाएण, खज्जए गुलतुंबयं ॥१॥” तेण ताणि वडपत्ताणि अणट्ठाए छिड्डियाणि, अच्छीणि पुण अट्ठाए पाडियाणि । 'दण्डं समारभते' इत्युक्तम् तत्किमसौ आरम्भमात्र एवावतिष्ठते ? इत्याह—“भूयगामं” ति भूताः—प्राणिनस्तेषां ग्रामः—समूहस्तं विविधैः प्रकारैः हिनस्ति—व्यापादयति । अनेन दण्डत्रयव्यापार उक्त इति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ किमसौ कामभोगानुरागेणैतावदेव कुरुते उताऽन्यदपि ? इत्याह—

हिंसे बाले मुसावाई, माइल्ले पिसुणे सढे । भुंजमाणे सुरं मंसं, सेयमेयं ति मन्नइ ॥ ९ ॥

व्याख्या—हिंसनशीलः 'हिंस्रः' अनन्तरोक्तनीत्या, तथैवंविधः सन्नसौ 'बालः' उक्तरूपः, 'मृषावादी' इति अलीकभाषणशीलः, “माइल्ल” त्ति 'मायी' परवञ्चनोपायचित्तत्वात्, 'पिशुनः' परदोषोद्घाटकः, 'शठः' तत्तन्नेपथ्यादिकरणतोऽन्यथाभूतमात्मानमन्यथा दर्शयति मण्डिकचौरवत्, अत एव च भुञ्जानः 'सुरां' मद्यं 'मांसं' पिशितं 'श्रेयः' प्रशस्यम्

[1] “अट्टमट्टमपि शिक्षेत शिक्षितं न निरर्थकम् । अट्टमट्टप्रसादेन खाद्यते गुडतुम्बकम् ॥ १ ॥”

एतदिति मन्यते। उपलक्षणत्वाद्भाषते च—'न मांसभक्षणे दोषो, न मद्ये न च मैथुने।' इत्यादि। तदनेन मनसा वचसा कायेन वा सत्यत्वमस्योक्तमिति सूत्रार्थः॥ ९॥ पुनस्तद्वक्तव्यतामेवाह—

कायसा वयसा मत्ते, वित्ते गिद्धे य इत्थिसु। दुहओ मलं संचिणइ, सिसुणागो व्व मट्टियं॥१०॥

व्याख्या—"कायस" त्ति सूत्रत्वात् 'कायेन' शरीरेण 'वचसा' वाचा उपलक्षणत्वात् मनसा च 'मत्तः' दृप्तः। तत्र कायेन मत्तः मदान्धगजवत्, यतस्ततः प्रवृत्तिमान् यद्वा 'अहो! अहं बलवान् रूपवांश्च' इति चिन्तयन्। वचसा स्वगुणान् ख्यापयन् 'अहो! अहं सुस्वरः' इत्यादि वा चिन्तयन्। मनसा च मदाध्मातचेताः 'अहोऽहमवधारणाशक्तिमान्' इति वा मन्वानः। 'वित्ते' द्रविणे 'गृद्धः' गृद्धिमान्। चशब्दः भिन्नक्रमः, ततः स्त्रीषु च गृद्धः। तत्र 'वित्ते गृद्धः' इति अदत्तादानपरिग्रहोपलक्षणम्, तद्भावभावित्वात् तयोः। 'स्त्रीषु गृद्धः' इत्यनेन मैथुनाऽऽसेवित्वमुक्तम्, स हि 'स्त्रियः संसारसर्वस्वभूताः' इति मन्यते। तथा च तद्वचः—'सत्यं वच्मि हितं वच्मि, सारं वच्मि पुनः पुनः। अस्मिन्नसारे संसारे, सारं सारङ्गलोचनाः॥ १॥' तदभिरतिमांश्च मैथुनासेवी एव भवति। स एवंविधः किम्? इत्याह—"दुहओ" त्ति द्विधा–द्वाभ्यां रागद्वेषात्मकाभ्यां बहिरन्तःप्रवृत्त्यात्मकाभ्यां वा प्रकाराभ्यां 'मलम्' अष्टप्रकारं कर्म्म 'सञ्चिनोति' बध्नाति। क इव किम्? इत्याह—'शिशुनागः' गण्डूपदः–अलस इत्यर्थः, स इव मृत्तिकाम्। स हि स्निग्धतनुतया बही रेणुभिरेव गुण्ड्यते, तामेव चाश्नीते इति बहिरन्तश्च द्विधाऽपि मलमुपचिनोति तथाऽयमपि। एतद्दृष्टान्ताभिधाने त्वयमभिप्रायः—यथाऽसौ बहिरन्तश्च उपचितमलः खरतरदिवाकरकरनिकरसंस्पर्शतः शुष्यन्निहैव क्लिश्यति विनाशं चाऽऽप्नोति तथाऽयमप्युचितमल आशुकारिकर्मवशत इहैव जन्मनि क्लिश्यति विनश्यति चेति सूत्रार्थः॥ १०॥ अमुमेवार्थं व्यक्तीकर्त्तुमाह—

तओ पुट्ठो आयंकेणं, गिलाणो परितप्पइ। पभीओ परलोयस्स, कम्माणुप्पेही अप्पणो॥ ११॥

अकाममरणस्वरूपम्।

व्याख्या—"तओ" त्ति तकः 'ततो वा' दण्डारम्भणाद्युपार्जितमलतः स्पृष्टः, केन ? 'आतङ्केन' आशुघातिना शूलविसूचिकादिरोगेण, 'ग्लानः' मन्दः 'परितप्यते' बहिरन्तश्च खिद्यते । 'प्रभीतः' इति प्रकर्षेण त्रस्तः, कुतः ? "परलोयस्स" त्ति परलोकात् सुब्व्यत्ययेन पञ्चम्यर्थे षष्ठी । किमिति ? क्रियत इति कर्म्म–क्रिया तदनुप्रेक्षत इत्येवंशीलः कर्म्मानुप्रेक्षी, यत इति गम्यते । कस्य ? आत्मनः, स हिंसाऽलीकभाषणादिकामात्मचेष्टां चिन्तयन् 'न किञ्चित् मया शुभमाचरितं किन्तु सदैवाजरामरवत् चेष्टितम्' इति चिन्तयन् चेतसि आतङ्कगतः खिद्यते । भवति हि विषयाकुलितचेतसोऽपि प्रायः प्राणोपरमसमयेऽनुतापः । तथा चाहुः—"[1]कीरंति जाइं जोव्व–णमएण अवियारिऊण कज्जाइं । वयपरिणामे सरियाइं ताइं हियए खुडुक्कंति ॥ १ ॥" ११ ॥ अमुमेवार्थं व्यक्तीकर्त्तुमाह—

सुया मे णरए ठाणा, असीलाणं च जा गई । बालाणं कूरकम्माणं, पगाढा जत्थ वेयणा ॥ १२ ॥

व्याख्या—'श्रुतानि' आकर्णितानि 'मे' मया नरके 'स्थानानि' कुम्भीवैतरण्यसिपत्रवनादीनि । तत्किमियताऽपि परितप्यते ? इत्याह—'अशीलानाम्' असदाचाराणां या 'गतिः' नरकादिका सा च श्रुता, कीदृशानाम् ? 'बालानाम्' अज्ञानां 'क्रूरकर्म्मणां' हिंस्र-मृषाभाषकादीनां 'प्रगाढाः' प्रकर्षवत्यः 'यत्र' यस्यां गतौ 'वेदनाः' शीतोष्णशाल्मल्याश्लेषणादयः । तदयमस्याशयः—ममैवंविधानुष्ठानस्य एवंविधैव गतिरिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥

तत्थोववाइयं ठाणं, जहा मे तमणुस्सुयं । आहाकम्मेहिं गच्छंतो, सो पच्छा परितप्पइ ॥ १३ ॥

व्याख्या—'तत्रे'ति नरकेषु उपपाते भवं औपपातिकं 'स्थानं' स्थितिः 'यथा' येन प्रकारेण भवतीति शेषः, 'मे' मया 'तत्' इत्यनन्तरोक्तपरामर्शे 'अनुश्रुतम्' अवधारितं गुरुभिरुच्यमानमिति शेषः । औपपातिकमिति च ब्रुवतोऽस्याऽ-

[1] "क्रियन्ते यानि यौवन-मदेनाविचार्य्य कार्याणि । वयःपरिणामे स्मृतानि, तानि हृदये खटत्कुर्वन्ति ॥ १ ॥"

यमाशयः—यदि गर्भजत्वं भवेद् भवेदपि तदवस्थायां छेदभेदादिनारकदुःखान्तरम्, औपपातिकत्वे तु अन्तर्मुहूर्त्तानन्तरमेव तथाविधवेदनोदय इति कुतस्तदनन्तरसम्भवः ?। तथा चाऽऽह—"आहाकम्मेहिं" ति 'यथाकर्म्मभिः' गमिष्यमाणगत्यनुरूपैः तीव्रतीव्रतराद्यनुभावान्वितैः कर्म्मभिः 'गच्छन्' यान् तदनुरूपमेव स्थानं, 'सः' इति बालः 'पश्चात्' इति आयुषि हीयमाने 'परितप्यते' यथा 'धिङ् मामसदनुष्ठायिनम्, किमिदानीं मन्दभाग्यः करोमि ?' इत्यादि शोचत इति सूत्रार्थः ॥१३॥ अमुमेवार्थं दृष्टान्तद्वारेण द्रढयन्नाह—

अकाममरणस्वरूपम्।

जहा सागडिओ जाणं, समं हेचा महापहं। विसमं मग्गमोइन्नो, अक्खे भग्गम्मि सोयइ ॥१४॥

व्याख्या—यथा 'शाकटिकः' गन्त्रीवाहकः "जाणं" ति 'जानन्' अवबुध्यमानः 'समम्' उपलादिरहितं 'हित्वा' त्यक्त्वा 'महापथं' विषममार्गम् 'अवतीर्णः' गन्तुं प्रवृत्तः 'अक्षे' धुरि 'भग्ने' खण्डिते शोचति 'धिङ् मे परिज्ञानं यज्जानन्नपि इत्थमपायमवाप्तवान्' इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ सम्प्रत्युपनयमाह—

एवं धम्मं विउक्कम्म, अहम्मं पडिवज्जिया। बाले मच्चुमुहं पत्ते, अक्खे भग्गे व सोयइ ॥ १५ ॥

व्याख्या—'एवम्' इति शाकटिक इव 'धर्म्मं' सदाचारात्मकं 'व्युत्क्रम्य' विशेषेणोल्लङ्घ्य 'अधर्म्मं' धर्मप्रतिपक्षं हिंसादिकं 'प्रतिपद्य' अभ्युपगम्य 'बालः' अज्ञः 'मृत्युमुखं' मरणगोचरं 'प्राप्तः' गतः अक्षे भग्ने इव शोचति। किमुक्तं भवति ?—यथा अक्षभङ्गे शाकटिकः शोचति तथाऽयमपि मरणात्मकं फलमनुभवन् आत्मानमनुशोचति, हा ! किमेतन्मयाऽनुष्ठितम् ? इति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ शोचनानन्तरञ्च किमसौ करोति ? इत्याह—

तओ से मरणंतम्मि, बाले संतस्सई भया। अकाममरणं मरइ, धुत्ते वा कलिणा जिए ॥ १६ ॥

व्याख्या—'ततः' इत्यातङ्कोत्पत्तौ यच्छोचनमुक्तं तदनन्तरं "से" त्ति स मरणमेवान्तो मरणान्तस्तस्मिन् उपस्थिते

इति शेषः, 'बालः' रागाद्याकुलितचित्तः 'संत्रस्यति' समुद्विजते बिभेतीति यावत् । कुतः ? 'भयात्' नरकगतिगमनसाध्वसात्, अनेनाकामत्वमुक्तम् । स च किमेवं बिभ्यन् मरणाद् विमुच्यते उत न ? इत्याह—अकामस्य—अनिच्छतो मरणम् अकाममरणं तेन, सूत्रे चाऽऽर्षत्वात् द्वितीया, 'म्रियते' प्राणान् त्यजति, नरकं चाऽसौ गच्छति, तत्र च शोचति । क इव कीदृशः सन् ? 'धूर्त्त इव' द्यूतकार इव, वाशब्दस्योपमार्थत्वात्, 'कलिना' एकेन प्रक्रमाद् दायेन जितः । यथा हि अयमेकेन दायेन जितः सन्नात्मानं शोचति तथा असावपि इत्वरैर्विपाककटुभिः सङ्क्लेशबहुलैर्मनुजभोगैर्दिव्यसुखं हारितः शोचति दुःखी सन्निति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ प्रस्तुतमेवार्थं निगमयितुमाह—

एयं अकाममरणं, बालाणं तु पवेइयं । इत्तो सकाममरणं, पंडियाणं सुणेह मे ॥ १७ ॥

व्याख्या—'एतत्' अनन्तरमेव दुष्कृतकर्मणां परलोकाद्बिभ्यतां यन्मरणमुक्तं तद् अकाममरणं बालानामेव, तुशब्दस्यैवकारार्थत्वात्, 'प्रवेदितं' प्रकर्षेण प्रतिपादितं तीर्थकरगणधरादिभिरिति गम्यते । पण्डितमरणप्रस्तावनार्थमाह—"इत्तो" त्ति 'इतः' अकाममरणादनन्तरं 'सकाममरणं' पण्डितानां सम्बन्धि 'शृणुत' आकर्णयत 'मे' मम कथयत इत्युपस्कार इति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ यथाप्रतिज्ञातमाह—

मरणं पि सपुन्नाणं, जहा मे तमणुस्सुयं । विप्पसन्नमणाघायं, संजयाणं वुसीमओ ॥ १८ ॥

व्याख्या—'मरणमपि' आस्तां जीवितमित्यपिशब्दार्थः, भवतीति गम्यते, 'सपुण्यानां' पुण्यवतां, किं सर्वमपि ? न इत्याह—'यथा' येन प्रकारेण 'मे' मम कथयत इति गम्यते, 'तदि'ति उपक्षेपसूत्रोपात्तम् 'अनुश्रुतम्' अवधारितं भवद्भिरिति शेषः । विविधैर्भावनादिभिः प्रकारैः प्रसन्नाः—मरणेऽपि अपगतमोहतया अनाकुलचेतसो विप्रसन्नाः तत्सम्बन्धि मरणमपि विप्रसन्नम् । न विद्यते आघातः तथाविधयतनयाऽन्यप्राणिनामात्मनश्च विधिवत्संलिखितशरीरतया यस्मिंस्तद्

सकामसमर-
णस्वरूपम्।

अनाघातम्। केषां पुनरिदम्? उच्यते—'संयतानां' सम्यक्पापोपरतानां चारित्रिणामित्यर्थः, "वुसीमउ" त्ति आर्षत्वाद् 'वश्यवतां' वश्यानि–आयत्तानि प्रक्रमाद् इन्द्रियाणि विद्यन्ते येषां ते वश्यवन्तः तेषाम्, एतच्चार्थात् पण्डितमरणमेव। ततोऽयमर्थः—यथैतत् संयतानां वश्यवतां विप्रसन्नमनाघातं च भवति तथा नाऽन्यप्राणिनाम्। उक्तञ्च—कॉले सुपत्तदाणं, सम्मत्तविसुद्धी बोहिलाभं च। अंते समाहिमरणं, अभव्वजीवा न पावंति ॥ १ ॥ विशिष्टयोग्यतावतामेव तत्प्राप्तिरिति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ तथा चाह—

न इमं सव्वेसु भिक्खूसु, ण इमं सव्वेसु गारिसु। नाणासीला य गारत्था, विसमसीला य भिक्खुणो ॥

व्याख्या—'न' नैव 'इदं' पण्डितमरणं सर्वेषु 'भिक्षुषु' परदत्तोपजीविषु व्रतिष्वित्यर्थः; नेदं सर्वेषु 'अगारिषु' गृहिषु, सर्वचारित्रिणामेव तत्सम्भवात्, तथात्वे च तेषामपि तत्त्वतो यतित्वात्। यथा चैतदेवं तथोपपत्तित आह—'नानाशीलाः' अनेकविधव्रता अगारस्थाः, तेषां हि देशैकरूपं शीलम्, देशरूपस्य तस्यानेकधाऽभिधानात्। 'विषमशीलाश्च' विसदृशशीलाश्च भिक्षवः, नहि सर्वेऽप्यनिदानिनोऽविकलचारित्रिणो वा तत्कालं म्रियन्ते जिनमतप्रतिपन्ना अपि, तीर्थान्तरीयास्तु दूरोत्सारिता एव। तेषु हि गृहिणस्तावद् अत्यन्तनानाशीला एव, यतः केचित् 'गृहाश्रमप्रतिपालनमेव महाव्रतमि'ति प्रतिपन्नाः, "गृहाश्रमपरो धर्मो, न भूतो न भविष्यति। पालयन्ति नराः शूराः, क्लीबाः पाखण्डमाश्रिताः ॥ १ ॥" इतिवचनात्। अन्ये तु 'सप्त शिक्षापदशतानि गृहिणां व्रतम्' इत्याद्यनेकधैव ब्रुवते। भिक्षवोऽप्यत्यन्तविषमशीला एव, यतस्तेषु केषाञ्चित् पञ्चयमनियमात्मकं व्रतमिति दर्शनम्, अपरेषां कन्दमूलफलाशितैव इति विसदृशशीलता। न च तेषु क्वचिद्-विकलचारित्रसम्भव इति सर्वत्र पण्डितमरणाभाव इति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥ विषमशीलतामेव भिक्षूणां समर्थयितुमाह—

---

१ "काले सुपात्रदानं, सम्यक्त्वविशुद्धिर्बोधिलाभश्च। अन्ते समाधिमरण, अभव्यजीवा न प्राप्नुवन्ति ॥ १ ॥"

संति एगेहि भिक्खूहिं, गारत्था संजमुत्तरा । गारत्थेहि य सव्वेहिं, साहवो संजमुत्तरा ॥ २० ॥

व्याख्या—'सन्ति' विद्यन्ते 'एकेभ्यः' कुप्रवचनेभ्यः भिक्षुभ्यः "गारत्थ" त्ति सूत्रत्वाद् अगारस्थाः संयमेन-देशविरत्यात्मकेन 'उत्तराः' प्रधानाः संयमोत्तराः । कुप्रवचनभिक्षवो हि जीवास्तिक्यादपि बहिष्कृताः सर्वथा अचारित्रिणश्चेति कथं न सम्यग्दृशो देशचारित्रिणो गृहिणः तेभ्यः संयमोत्तराः सन्तु ? । एवं सति अगारस्थेष्वेव तदस्तु इत्यत आह—'अगारस्थेभ्यश्च सर्वेभ्यः' इति अनुमतिवर्ज्जसर्वोत्तमदेशविरतिप्राप्तेभ्योऽपि साधवः संयमोत्तराः परिपूर्णसंयमत्वात् तेषाम् । अत्र वृद्धसम्प्रदायः—

एगो सावगो साहुं पुच्छइ—सावगाणं साहूणं किमंतरं ? । साहुणा भन्नइ—सरिसव-मंदरंतरं । तओ सो आउलीहूओ पुणो पुच्छइ—कुलिंगि-सावगाणं किमंतरं ? । तेण भन्नइ—तमेव सरिसव-मंदरं ति । तओ समासासिओ । जओ भणियं—"[1]देसिक्कदेसविरया, समणाणं सावगा सुविहियाणं । जेसिं परपासंडा, सइमं पि कलं न अग्घंति ॥ १ ॥" तदनेन तेषां चारित्राभावदर्शनेन पण्डितमरणाभाव एव समर्थित इति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ ननु कुप्रवचनभिक्षवोऽपि विचित्रलिङ्गधारिण एवेति कथं तेभ्योऽगारस्थाः संयमोत्तराः ? अत आह—

चीराऽजिणं निगिणिणं, जडी संघाडि मुंडिणं । एयाणि वि न तायंति, दुस्सीलं परियागयं ॥२१॥

व्याख्या—चीराणि च-चीवराणि अजिनं च-मृगादिचर्म्म चीराजिनम्, "निगिणिणं" ति सूत्रत्वात् नाग्न्यं "जडि" त्ति भावप्रधानत्वाद् निर्देशस्य जटित्वम्, 'सङ्घाटी' वस्त्रसंहतिजनिता, "मुंडिणं" ति यत्र शिखाऽपि स्वसमयतः छिद्यते तत् प्राग्वत् मुण्डित्वम् । 'एतान्यपी'ति निजनिजप्रक्रियाविरचितव्रतिवेषरूपाणि लिङ्गान्यपि, किं पुनर्गार्हस्थ्यम् इत्यपिशब्दार्थः, किम् ?

[1] "देशैकदेशविरताः, श्रमणानां श्रावकाः सुविहितानाम् । येषां परपाषण्डाः, शततमामपि कलां नार्घन्ति ॥ १ ॥"

इत्याह—नैव त्रायन्ते भवात् दुष्कृतकर्म्मणो वेति गम्यते। कीदृशम् ? 'दुःशीलं' दुराचारं "परियागयं" ति 'पर्यायगतं' प्रव्रज्यापर्यायप्राप्तम्, आर्षत्वाच्च यकारस्यैकस्य लोपः। न हि कषायकलुषचेतसो बहिर्बकवृत्तिरतिकष्टहेतुरपि नरकादिकुगतिनिवारणायाऽलम्। ततो न लिङ्गधारणं वैशिष्ट्यहेतुरिति सूत्रार्थः ॥२१॥ आह—कथं गृहाद्यभावेऽप्यमीषां दुर्गतिः ? इत्युच्यते—

पिंडोलए व दुस्सीलो, णरगाओ ण मुच्चइ। भिक्खाए वा गिहत्थे वा, सुव्वए कमई दिवं ॥ २२ ॥

व्याख्या—वाशब्दोऽपिशब्दार्थः, ततश्च 'पिण्डावलगकोऽपि' स्वकीयाहाराभावतो भैक्ष्यसेव्यपि, आस्तां गृहादिमान्, दुःशीलः 'नरकात्' स्वकर्मोपस्थापितात् सीमन्तकादेर्न मुच्यते। अत्र चोदाहरणं तथाविधद्रमकः। तत्र च सम्प्रदायः—

रायगिहे नयरे एगो पिंडोलओ उज्जाणियाए विणिग्गए जणे भिक्खं हिंडइ। न य तस्स किंचि केणइ दिन्नं। ततो पउट्ठचित्तो सो तेसिं वेभारपव्वयकडगसन्निविट्ठाणं पव्वओवरिं चडिऊण महइमहालियं सिलं चालेइ। 'एएसिं उवरि पाडेमि' त्ति रोद्दज्झाई विच्छुट्टिऊण तओ सिलाओ निवडिओ सिलातले संचुन्नियसव्वकाओ य मरिऊण अप्पइट्ठाणे नरए समुप्पन्नो। तर्हि किमत्र तत्त्वतः सुगतिहेतुः ? इत्याह—"भिक्खाए व" त्ति भिक्षामत्ति–भक्षयति भिक्षादः, वा विकल्पे, अनेन यतिरुक्तः, गृहे तिष्ठति गृहस्थः स वा, शोभनं निरतिचारतया सम्यग्भावाऽनुगततया च व्रतं–शीलं व्रतपालनात्मकमस्येति सुव्रतः 'क्रामति' गच्छति 'दिवं' देवलोकम्। मुख्यतो मुक्तिहेतुत्वेऽपि व्रतपरिपालनस्य दिवं क्रामतीत्यभिधानं जघन्यतोऽपि देवलोकप्राप्तिरिति ख्यापनार्थम्। उक्तं हि—"[1]अविराहियसामण्ण–स्स साहुणो सावगस्स य जहण्णो। उववाओ सोहम्मे, भणिओ तेलुक्कदंसीहिं ॥ १ ॥" अनेन व्रतपालनमेव तत्त्वतः सुगतिहेतुरित्युक्तमिति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥

यद्व्रतयोगाद् गृहस्थोऽपि दिवं क्रामति तद्वक्तुमाह—

सकाममरण-स्वरूपम्।

१ "अविराधितश्रामण्यस्य, साधोः श्रावकस्य च जघन्येन। उपपातः सौधर्मे, भणितस्त्रैलोक्यदर्शिभिः ॥ १ ॥"

अगारिसामाइयंगाइं, सड्ढी काएण फासए । पोसहं दुहओ पक्खं, एगराइं न हावए ॥ २३ ॥

व्याख्या—अगारिणः–गृहिणः सामायिकं–सम्यक्त्व-श्रुत-देशविरतिरूपं तस्याङ्गानि–निःशङ्कता-कालाध्ययना-ऽणुव्रतादिरूपाणि अगारिसामायिकाङ्गानि "सड्ढि" त्ति सूत्रत्वात् श्रद्धा–रुचिरस्याऽस्तीति श्रद्धावान् कायेनेत्युपलक्षणत्वात् मनसा वाचा च 'स्पृशति' सेवते । 'पौषधम्' आहारपौषधादि "दुहओ पक्खं" ति प्राकृतत्वाद् द्वयोरपि सितेतररूपयोः पक्षयोः चतुर्दशीपौर्णमास्यादिषु तिथिषु "एगराइं" ति अपेर्गम्यमानत्वाद् एकरात्रिमपि, उपलक्षणत्वाच्च एकदिनमपि, "न हावए" त्ति न हापयति । रात्रिग्रहणं च दिवा व्याकुलतया कर्त्तुमशक्नुवन् रात्रावपि पौषधं कुर्यात् । इह च देशविरतिसामायिकाङ्गत्वेनैव सिद्धे यदस्य भेदेनोपादानं तदादरख्यापनार्थमदुष्टमेवेति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥ प्रस्तुतमेवार्थमुपसंहर्त्तुमाह—

एवं सिक्खासमावन्ने, गिहवासे वि सुव्वए । मुच्चइ छविपव्वाओ, गच्छे जक्खसलोगयं ॥ २४ ॥

व्याख्या—'एवम्' अमुनोक्तेन न्यायेन शिक्षया–व्रताऽऽसेवनात्मिकया समापन्नः शिक्षासमापन्नः गृहवासेऽपि आस्तां प्रव्रज्यापर्याय इत्यपिशब्दार्थः, 'सुव्रतः' शोभनव्रतो मुच्यते । कुतः ? छविश्च–त्वक् पर्वाणि च–जानुकूर्परादीनि छविपर्व तद्योगाद् औदारिकशरीरमपि छविपर्व ततः । तदनन्तरं च 'गच्छेत्' यायाद् यक्षाः–देवाः, समानो लोकोऽस्येति सलोकस्तद्भावः सलोकता, यक्षैः सलोकता यक्षसलोकता ताम्, इयं च देवगतावेव भवति इत्यर्थाद् देवगतिमिति । अनेन च पण्डितमरणावसरे प्रसङ्गतो वालपण्डितमरणमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ साम्प्रतं प्रस्तुतमेव पण्डितमरणं फलोपदर्शनद्वारेणाह—

अह जे संवुडे भिक्खू, दोण्हमन्नयरे सिया । सव्वदुक्खप्पहीणे वा, देवे वा वि महिड्ढिए ॥ २५ ॥

व्याख्या—'अथे'ति उपप्रदर्शने, 'यः' इत्यनिर्दिष्टनिर्देशे, 'संवृतः' इति पिहितसमस्ताऽऽश्रवद्वारः 'भिक्षु'रिति भावभिक्षुः स च द्वयोः 'अन्यतरः' एकतरः स्यात् । तदाऽऽह—सर्वाणि–अशेषाणि यानि दुःखानि–क्षुत्पिपासेष्टवियोगाऽनिष्ट-

संयोगादीनि तैः प्रकर्षेण—पुनरनुत्पत्त्यात्मकेन हीनः—रहितः सर्वदुःखप्रहीणः स्यादिति सम्बन्धः, स च सिद्ध एव। ततः स वा स्याद् देवो वा, 'अपिः' सम्भावने, सम्भवति हि संहननादिवैकल्यतो मुक्त्यनवाप्तौ देवोऽपि स्यादिति, कीदृक्?—महर्द्धिक इति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥ यत्र चासौ देवो भवति तत्र कीदृशा आवासाः? कीदृशाश्च देवाः? इत्याह—

उत्तराइं विमोहाइं, जुइमंताणुपुव्वसो। समाइन्नाइँ जक्खेहिं, आवासाइं जसंसिणो ॥ २६ ॥

दीहाउया इड्ढिमंता, समिद्धा कामरूविणो। अहुणोववन्नसंकासा, भुज्जो अच्चिमालिप्पभा ॥२७॥

व्याख्या—'उत्तराः' उपरिवर्त्तिनोऽनुत्तरविमानाख्याः, [1]विमोहा इव 'विमोहाः' अल्पवेदादिमोहनीयोदयतया, 'द्युतिमन्तः' दीप्तिमन्तः, "अणुपुव्वसो" त्ति अनुपूर्वतः क्रमेण विमोहादिविशेषणविशिष्टाः, सौधर्म्मादिषु ह्यनुत्तरविमानाऽवसानेषु पूर्वपूर्वापेक्षया प्रकर्षवन्त्येव विमोहत्वादीनि। 'समाकीर्णाः' व्याप्ताः 'यक्षैः' देवैः आवासाः, प्राकृतत्वात् नपुंसकलिङ्गता। देवास्तु तत्र 'यशस्विनः' श्लाघान्विताः, 'दीर्घायुषः' चिरजीविनः, 'ऋद्धिमन्तः' सम्पदुपेताः, 'समृद्धाः' अतिदीप्ताः, 'कामरूपिणः' अभिलाषानुरूपरूपविधायिनः, अनुत्तरेष्वपि तच्छक्तियुक्तत्वात्। 'अधुनोपपन्नसङ्काशाः' प्रथमोत्पन्नदेवतुल्याः, अनुत्तरेषु हि वर्णद्युत्यादि आयुस्तुल्यमेव भवति। 'भूयोऽर्चिमालिप्रभाः' प्रभूताऽऽदित्यदीप्तयो न ह्येकस्यैवादित्यस्य तादृशी द्युतिरस्तीति सूत्रार्थः ॥ २६—२७ ॥ उपसंहर्त्तुमाह—

ताणि ठाणाणि गच्छंति, सिक्खित्ता संजमं तवं। भिक्खाए वा गिहत्थे वा, जे संतिपरिनिव्वुडा ॥२८॥

व्याख्या—'तानि' अभिहितस्वरूपाणि 'स्थानानि' आवासान् 'गच्छन्ति' यान्ति 'शिक्षित्वा' अभ्यस्य 'संयमं' सप्त-

सकाममरणस्वरूपम्।

---

[1] अथवा मोहो द्विधा—द्रव्यतोऽन्धकारो भावतश्च मिथ्यादर्शनादिः, स द्विविधोऽपि मततरलोद्योतित्वेन सम्यग्दर्शनस्यैव च तत्र सम्भवेन विगतो येषु ते विमोहाः।

दशभेदं 'तपः' द्वादशविधं भिक्षादा वा गृहस्था वा, प्राकृतत्वाद् वचनव्यत्ययः । ये शान्त्या—उपशमेन परिनिर्वृताः—विध्यातकषायानलाः शान्तिपरिनिर्वृता इति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ एतच्चाकर्ण्य मरणेऽपि यथाभूता महात्मानो भवन्ति तथा चाऽऽह—

तेसिं सोच्चा सपुज्जाणं, संजयाणं वुसीमओ । ण संतसंति मरणंते, सीलमंता बहुस्सुया ॥ २९ ॥

व्याख्या—'तेषाम्' अनन्तराभिहितस्वरूपाणां यतीनां 'श्रुत्वा' आकर्ण्य उक्तरूपस्थानावाप्तिमिति शेषः, 'सत्पूज्यानां' सतां पूजार्हाणां 'संयतानां' संयमवतां वश्यवतां प्राग्वत्, 'न संत्रस्यन्ति' न उद्विजन्ते, क ?—मरणान्ते, 'शीलवन्तः' चारित्रिणः 'बहुश्रुताः' आगमश्रवणावदातीकृतमतयः । इदमुक्तं भवति—य एवाविदितधार्म्मिकगतयोऽनुपार्जितधर्म्माणश्च त एव मरणाद् उद्विजन्ते, यथा—कास्माभिर्मृत्वा गन्तव्यम् ? । उपार्जितधर्माणस्तु धर्म्मफलमवगच्छन्तो नोद्विजन्ते । यदुक्तम्—"चरितो निरुपक्लिष्टो, धर्म्मो हि मयेति निर्वृतः स्वस्थः । मरणादपि नोद्विजते, कृतकृत्योऽस्मीति धर्मात्मा ॥ १ ॥" "सुगहियतवपत्थयणा, विसुद्धसम्मत्त-नाण-चारित्ता । मरणं ऊसवभूयं, मन्नंति समाहियप्पाणो ॥ २ ॥" इति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥ इत्थं सकामाऽकाममरणस्वरूपमभिधाय शिष्योपदेशमाह—

तुलिया विसेसमादाय, दयाधम्मस्स खंतिए । विप्पसीएज्ज मेहावी, तहाभूएण अप्पणा ॥ ३० ॥

व्याख्या—'तोलयित्वा' परीक्ष्य बालपण्डितमरणे, ततश्च विशेषं तयोरेव 'आदाय' गृहीत्वा 'दयाधर्म्मस्य च' यतिधर्म्मस्य, चस्य गम्यमानत्वात्, 'विशेष' शेषधर्म्मातिशायित्वलक्षणम् आदाय 'क्षान्त्या' क्षमया करणभूतया 'विप्रसीदेत्' प्रसन्नतां भजेत् न तु कृतद्वादशवर्षसंलेखनतथाविधतपस्विवत् निजाङ्गुलिभङ्गादिना कषायितामवलम्बेत 'मेधावी' मर्यादावर्त्ती, 'तथाभूतेन' यथैव मरणकालात् प्राग् अनाकुलचेता अभूत् मरणकालेऽपि तथावस्थितेन आत्मना उपलक्षित इति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥ विप्रसन्नश्च यत्कुर्यात् तदाह—

---

१ "सुगृहीततपःपथ्यदना, विशुद्धसम्यक्त्व-ज्ञान-चारित्राः । मरणमुत्सवभूतं, मन्यन्ते समाहितात्मानः ॥ २ ॥"

तओ काले अभिप्पेए, सड्ढी तालीसमंतिए। विणएज्ज लोमहरिसं, भेदं देहस्स कंखए॥ ३१॥

शिष्योपदेशः।

व्याख्या—'ततः' कषायोपशमानन्तरं 'काले' मरणकाले 'अभिप्रेते' अभिरुचिते, कदा च मरणमभिप्रेतम्? यदा योगा नोत्सर्पन्ति "संड्ढि" त्ति श्रद्धावान् 'तादृशं' भयोत्थं 'अन्तिके' समीपे गुरूणामिति गम्यते, 'विनयेत्' अपनयेत् 'रोमहर्षं' रोमाञ्चं 'हा! मम मरणं भविष्यति' इत्यभिप्रायजं, किञ्च 'भेदं' विनाशं देहस्य काङ्क्षेत्, त्यक्तपरिकर्मतया न तु मरणाऽऽशंसया, वर्जनीयत्वादस्या इति सूत्रार्थः॥ ३१॥ निगमयितुमाह—

अह कालम्मि संपत्ते, आघायाय समुस्सयं। सकाममरणं मरइ, तिण्हमण्णयरं मुणी॥ ३२॥ त्ति बेमि॥

व्याख्या—'अथ' मरणाभिप्रायानन्तरं 'काले' मरणकाले 'सम्प्राप्ते' "निप्फाइया[1] य सीसा, सउणी जह अंडयं पयत्तेणं। बारससंवच्छरियं, अह संलेहं ततो करइ॥ १॥" इत्यादिना क्रमेण समायाते, "आघायाय" त्ति 'आघाताय' संलेखनादिक्रमेण विनाशाय, सुब्व्यत्ययात् 'समुच्छ्रयस्य' अन्तः कार्मणशरीरस्य बहिरौदारिकस्य, किं कुर्यात्? इत्याह—सकामस्य—साभिलापस्य मरणं सकाममरणं तेन म्रियते, 'त्रयाणां' भक्तपरिज्ञेङ्गिनीपादपोपगमनानामन्यतरेण, सूत्रत्वात् सर्वत्र विभक्तिव्यत्ययः, 'मुनिः' तपस्वी इति सूत्रार्थः॥ ३२॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत्॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविनिर्मितायां सुखबोधायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां अकाममरणीयाख्यं पञ्चममध्ययनं समाप्तम्॥

1 "निष्पादिताश्च शिष्याः, शकुनिर्यथाऽण्डकं प्रयत्नेन। द्वादशसांवत्सरिकमथ, संलेखं ततः करोति॥ १॥"

अथ षष्ठं क्षुल्लकनिर्ग्रन्थीयमध्ययनम् ।

उक्तं पञ्चममध्ययनम् । साम्प्रतं क्षुल्लकनिर्ग्रन्थीयाख्यं षष्ठमारभ्यते । अस्य चायमभिसम्बन्धः—'अनन्तराध्ययने मरणविभक्तिरुक्ता । तत्रापि चानन्तरं पण्डितमरणम्, तच्च "विरयाणं पंडियं बेंति" त्ति वचनात् विरतानामेव । न चैते विद्याचरणविकला इति तत्स्वरूपमनेनोच्यते' इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातमिदम् । विद्याचरणे च निर्ग्रन्थगुणाविति निर्ग्रन्थस्वरूपं तावत् किञ्चिदुच्यते—"[1]पुलाग-बकुस-कुसीला, नियंठ-सिणायगा य नायव्वा । एएसिं पंचण्ह वि, होइ विभासा इमा कमसो ॥ १ ॥ होइ पुलाओ दुविहो, लद्धिपुलाओ तहेव इयरो य । लद्धिपुलाओ संघाइकज्जे इयरो उ पंचविहो ॥ २ ॥ 'लद्धिपुलाओ' जस्स देविंदरिद्धिसरिसा रिद्धी, सो सिंगणाइयकज्जे समुप्पन्ने चक्कवट्टिं पि सबलवाहणं चुन्नेउं समत्थो । 'इयरो' त्ति 'आसेवणापुलाओ' पुलागो नाम असारो, जहा धन्नेसु पलंजी । सो पंचविहो—[1]नाणे [2]दंसण [3]चरणे, [4]लिंगे [5]अहसुहुमए य नायव्वो । नाणे दंसण चरणे, तेसिं तु विराहण असारो ॥ ३ ॥ लिंगपुलाओ अन्नं, निक्कारणओ करेइ सो लिंगं । मणसा अकप्पियाई निसेवओ होइ अहसुहुमो ॥ ४ ॥" शरीरोपकरणविभूषाऽनुवर्त्तिनः ऋद्धियशस्कामाः सातगौरवाश्रिताः अविविक्तपरिवाराः छेद-शबलचारित्रयुक्ताः निर्ग्रन्थाः 'बउसा' भन्नंति । यदुक्तम्—"[2]सरीरे उवगरणे

---

१ "पुलाक-बकुश-कुशीला, निर्ग्रन्थ-स्नातकौ च ज्ञातव्याः । एतेषां पञ्चानामपि, भवति विभाषा इयं क्रमशः ॥१॥ भवति पुलाको द्विविधो, लब्धिपुलाकस्तथैव इतरश्च । लब्धिपुलाकः सङ्घादिकार्ये इतरस्तु पञ्चविधः ॥ २ ॥ लब्धिपुलाकः–यस्य देवेन्द्रर्द्धिसदृशी ऋद्धिः, स शृङ्गनादितकार्ये समुत्पन्ने चक्रवर्त्तिनमपि सबलवाहनं चूरयितुं समर्थः । इतर इति–आसेवनापुलाकः, पुलाको नाम–असारः, यथा धान्येषु पलाञ्जी । स पञ्चविधः—ज्ञाने दर्शने चरणे, लिङ्गे यथासूक्ष्मश्च ज्ञातव्यः । ज्ञाने दर्शने चरणे, तेषां तु विराधना असारः ॥ ३ ॥ लिङ्गपुलाकोऽन्यं, निष्कारणतः करोति स लिङ्गं । मनसा अकल्पिकादिनिषेवको भवति यथासूक्ष्मः ॥४॥" २ "शरीरे उपकरणे च, बाकुशिकत्वं

य, वाउसियत्तं दुहा समक्खायं । सुक्किलवत्थाइधरे, देसे सव्वे सरीरम्मि ॥ १ ॥ आभोगमणाभोगे, संवुड असंवुडे अहासुहुमे । सो दुविहो वी बउसो, पंचविहो होइ नायव्वो ॥ २ ॥ आभोगे जाणंतो, करेइ दोसं तहा अणाभोगे । मूलुत्तरेहि संवुडो, विवरीयमसंवुडो होइ ॥ ३ ॥ अच्छि मुह मज्जमाणो, होइ अहासुहुमओ तहा बउसो । पडिसेवणा केसाए, होइ कुसीलो दुहा एसो ॥ ४ ॥ नाणे दंसण चरणे, तवे य अहसुहुमए य बोद्धव्वे । पडिसेवणाकुसीलो, पंचविहो ऊ मुणेयव्वो ॥ ५ ॥ नाणाई उवजीवइ, अहसुहुमो अह इमो मुणेयव्वो । साइज्जंतो रागं, वच्चइ एसो तवच्चरणी ॥ ६ ॥ एमेव कसायम्मि वि, पंचविहो होइ ऊ कुसीलो य । कोहेणं विज्जाई, पउंजए एव माणाई ॥ ७ ॥ एमेव दंसणम्मि वि, सावं पुण देइ ऊ चरित्तम्मि । मणसा कोहाईणि उ, करेइ अह सो अहासुहुमो ॥ ८ ॥ कसाएहिं नाणाईणि विराहेइ त्ति कसायकुसीलो । 'नियंठो' अब्भिंतरवाहिरगंथनिग्गओ, सो उवसंतकसाओ खीणकसाओ वा अंतोमुहुत्तका-

---

द्विधा समाख्यातम् । शुक्लवस्त्रादिधरो, देशे सर्वे शरीरे ॥ १ ॥ आभोग अनाभोगः, संवृतोऽसंवृतो यथासूक्ष्मः । स द्विविधोऽपि बकुशः, पञ्चविधो भवति ज्ञातव्यः ॥ २ ॥ आभोगः जानन्, करोति दोषं तथा अनाभोगः । मूलोत्तरैः संवृतो, विपरीतोऽसंवृतो भवति ॥ ३ ॥ अक्षिणी मुखं मृजन्, भवति यथासूक्ष्मकस्तथा बकुशः । प्रतिसेवनायां कषाये, भवति कुशीलो द्विधा एषः ॥४॥ ज्ञाने दर्शने चरणे, तपसि च यथासूक्ष्मश्च वोद्धव्यः । प्रतिसेवनाकुशीलः, पञ्चविधस्तु ज्ञातव्यः ॥ ५ ॥ ज्ञानादि उपजीवति, यथासूक्ष्मोऽथाऽयं ज्ञातव्यः । सादयन् रागं, व्रजति एप तपश्चरणी ॥६॥ एवमेव कषायेऽपि, पञ्चविधो भवति तु कुशीलश्च । क्रोधेन विद्यादि, प्रयुङ्क्ते एवं मानादि ॥७॥ एवमेव दर्शनेऽपि, शापं पुनर्ददाति तु चारित्रे । मनसा क्रोधादीनि तु, करोति अथ स यथासूक्ष्मः ॥ ८ ॥ कषायैर्ज्ञानादीनि विराधयति इति कषायकुशीलः । 'निर्ग्रन्थः' आभ्यन्तरवाह्यग्रन्थनिर्गतः, स उपशान्तकषायः क्षीणकषायो वा अन्तर्मुहूर्त्तकालिकः । मोहनीयादिघातिचतुष्कर्मापगतः स्नातको भण्यते । पुलाक-बकुश-प्रतिसेवनाकुशीलाः द्वयोः समायिक-च्छेदोपस्थापनीयसंयमयोर्भवेयुः । कषायकुशीलो द्वयोः

पञ्चनिर्ग्रन्थवक्तव्यता ।

लिओ । मोहणिज्जाइघाइचउकम्मावगओ सिणाओ भन्नइ । पुलाक-वकुश-प्रतिसेवनाकुशीलाः दोसु सामाइय-छेदोवट्ठावणियसंजमेसु होज्जा । कसायकुसीलो दोसु परिहारविसुद्धि-सुहुमसंपराइएसु इति सम्प्रदायः ।

प्रज्ञप्तिस्त्वाह—"[1]कसायकुसीले णं पुच्छा, सामाइयसंजमे होज्जा जाव सुहुमसंपरायसंजमे वा होज्जा, नो अहक्खायसंजमे हुज्जा । नियंठा सिणायगा य एए दो वि अहक्खायसंजमे" । पुलाग-वउस-पडिसेवणाकुसीला उक्कोसेणं अभिन्नदसपुव्वधरा । कपायकुशील-निर्ग्रन्थौ चतुर्दशपूर्वधरौ । जघन्येन पुलाकस्य श्रुतम् आचारवस्तु नवमपूर्वे, बकुशकुशील-निर्ग्रन्थानां तु अष्टौ प्रवचनमातरः । स्नातकः श्रुतापगतः केवली । प्रतिसेवना तु प्रज्ञप्त्यभिप्रायेण—"[2]पुलाए णं पुच्छा, जाव मूलगुणे पडिसेवमाणे पंचण्हं आसवाणं अन्नयरं पडिसेवेज्जा, उत्तरगुणे पडिसेवेज्जमाणे दसविहस्स पच्चक्खाणस्स अन्नयरं पडिसेवेज्जा"। "[3]वउसे णं पुच्छा, जाव नो मूलगुणपडिसेवए होज्जा, उत्तरगुणपडिसेवए होज्जा ।" "[4]पडिसेवणाकुसीले जहा पुलाए"। कपायकुशील-निर्ग्रन्थ-स्नातकानां प्रतिसेवना नास्तीति विस्तरस्त्वेषां बृहट्टीकातोऽवसेय इति ॥ साम्प्रतं सूत्रमनुस्रियते—

जावंतऽविज्जा पुरिसा, सव्वे ते दुक्खसंभवा । लुप्पंति बहुसो मूढा, संसारम्मि अणंतए ॥ १ ॥

परिहारविशुद्धि-सूक्ष्मसंपरायिकयोः इति सम्प्रदायः । १ "कषायकुशीलः पृच्छा, सामायिकसंयमे भवेत् यावत् सूक्ष्मसंपरायसंयमे वा भवेत् न यथाख्यातसंयमे भवेत् । निर्ग्रन्थाः स्नातकाश्च एतौ द्वावपि यथाख्यातसंयमे" । पुलाक-बकुश-प्रतिसेवनाकुशीलाः उत्कृष्टेन अभिन्नदशपूर्वधराः । २ "पुलाकः पृच्छा, यावत् मूलगुणान् प्रतिसेवमानः पञ्चानां आश्रवाणां अन्यतरं प्रतिसेवेत, उत्तरगुणान् प्रतिसेवमानः दशविधस्य प्रत्याख्यानस्य अन्यतरं प्रतिसेवेत" । ३ "बकुशः पृच्छा, यावत् न मूलगुणप्रतिसेवकः भवेत्, उत्तरगुणप्रतिसेवकः भवेत्" । ४ "प्रतिसेवनाकुशीलः यथा पुलाकः" ।

व्याख्या—'यावन्तः' यत्परिमाणाः न विद्यते विद्या—तत्त्वज्ञानात्मिका येषां तेऽविद्याः 'पुरुषाः' नराः 'सर्वे' अखिलाः ते, दुःखस्य सम्भवः—उत्पत्तिर्येषु ते दुःखसम्भवाः। एवंविधाः सन्तः किम्? इत्याह—'लुप्यन्ते' दारिद्र्यादिभिर्बाध्यन्ते। 'बहुशः' अनेकशः 'मूढाः' हिताऽहितविवेचनं प्रति असमर्थाः 'संसारे' भवे 'अनन्तके' अविद्यमानान्ते। अनेन निर्ग्रन्थ-स्वरूपज्ञापनार्थं तद्विपक्ष उक्त इति भावनीयमिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ इह चाऽयमुदाहरणसम्प्रदायः—

एगो गोहो अभग्गसेहरो अईवदोगच्चेण वाहिओ। किसिकम्माइं करेंतस्स वि तस्स न किंचि फलइ। ततो वेरग्गेण निग्गओ गेहाओ लग्गो पुहई हिंडिउं। कुणइ अणेगधणोवज्जणोवाए परं न किंचि संपज्जइ। भणियं च—"[1]धम्मविहूणु जाउ जहिं भावइ, सव्वत्थ वि पर पेक्खइ आवइ। धम्मवंतु नरु जहिं जहिं गच्छइ, तहिं तहिं सुंदर सोक्खइं पेच्छइ ॥१॥ वाहइ हलु हिंडावइ गड्डउ, करइ कुकम्मु सया वि स वड्डउ। सेव करइ वाणिज्जि पयट्टइ, धम्मविहूणु तहा वि न लट्टइ ॥ २ ॥" तओ सो निरत्थयपरिब्भमणेण निव्विन्नो पुणरवि घरं जओ नियत्तो। एगम्मि गामे देवकुलियाए रत्तिं वासोवगओ। जाव पेच्छइ ताव देवकुलियाए एगो पुरिसो निग्गओ चित्तघडहत्थगओ। सो एगपासे ठाइऊण तं चित्तघडं पूइऊण भणइ—लहुं मे परमरमणिज्जं वासहरं सज्जेहि। तेण तक्खणामेव कयं। एवं सयणा-ऽऽसण-धण-धन्न-परियण-भोगसाहणाइ कारिओ। एवं जं जं भणइ तं तं करेइ चित्तघडो, जाव रमणीहिं सद्धिं भोगे भुंजइ, जाव पहाए पडिसाहरइ। तेण गोहेण सो दिट्ठो। पच्छा सो चिंतेइ—किं मज्झ बहुएण परिभमिएण? एयं चेव ओलग्गामि। सो तेण ओलग्गिओ। विणएणं आराहिओ भणइ—किं करेमि?। तेण भन्नइ—अहं मंदभग्गो दोगच्चेण कयत्थिओ

---

1 "धर्मविहीनो यातु यत्र भावयति, सर्वत्रापि परां प्रेक्षते आपदम्। धर्मवान् नरो यत्र यत्र गच्छति, तत्र तत्र सुन्दराणि सौख्यानि प्रेक्षते ॥१॥ वाहयति हलं हिण्डयति शकटं, करोति कुकर्म सदापि स महत्। सेवां करोति वाणिज्ये प्रयतते, धर्मविहीनस्तथापि न लट्टामपि ॥२॥"

तुम्ह सरणमागओ, ता तुम्ह पसाएण अहं पि एवं चेव भोगे भुंजामि । सिद्धपुरिसेणं चिंतियं—अहो ! एस वराओ अईव दारिद्दुहक्कंतो, दुहियाणाहवच्छला य हवंति महापुरिसा । भणियं च—"दयालुत्वमनौद्धत्यं, दाक्षिण्यं प्रियभाषणम् । परोपकारकारित्वं, मण्डनानि महात्मनाम् ॥ १ ॥" अन्नं च—"संपत्तिं पावेउं, कायव्वो सव्वसत्तउवयारो । अत्तोवयारलिच्छू, उयरं पूरेइ काओ वि ॥ १ ॥" ता करेमि इमस्स उवयारं ति । तओ तेण भन्नइ—किं विज्जं देमि ? उयाहु विज्जाभिमंतियघडगं ? । तेण विज्जासाहणपुरच्चरणभीरुणा मंदबुद्धिणा भोगतिसिएण य भणियं—विज्जाहिमंतियं घडं देहि । तेण दिन्नो । सो तं गहाय हट्ठतुट्ठमणो गओ सगामं । चिंतियं च तेण—"किं तीए सिरीए, पीवराए ? जा होइ अन्नदेसम्मि । जा य न मित्तेहि समं, जं चामेत्ता न पेच्छंति ॥१॥" तत्थ बंधूहिं मेत्तेहिं य समं जहाभिरुइयं भवणं विउव्विऊण भोगे भुंजंतो अच्छइ । कम्मता सीदिउमारद्धा, गवादओ य असंगोविज्जमाणा पलईभूया । सो कालंतरेण अइतोसेण घडं खंधे काऊण 'एयस्स पहावेण अहं बंधुमज्झे पमोयामि' आसवपीओ पणच्चिओ । तस्स पमाएण सो घडो भग्गो । सो विज्जाकओ उवभोगो नट्ठो । पच्छा ते प्रलयीभूतविभवाः परपेसाईहिं दुक्खाणि अणुभवंति । जइ पुण सा विज्जा गहिया हुंता तओ भग्गे वि घडे पुणो करिंतो । एवं अविद्यानरा दुःखसम्भूता व्याप्ताः क्लिश्यन्तीति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ यतश्चैवं ततो यत् कृत्यं तदाह—

समिक्ख पंडिए तम्हा, पासजाईपहे बहू । अप्पणा सच्चमेसेज्जा, मेत्तिं भूएसु कप्पइ ॥ २ ॥

व्याख्या—'समीक्ष्य' आलोच्य 'पण्डितः' विहिताविहितविवेकवान्, "तम्ह" त्ति यस्मादेवमविद्यावन्तो लुप्यन्ते तस्मात्, किं तत् समीक्ष्य? इत्याह—पाशाः—अत्यन्तपारवश्यहेतवः कलत्रादिसम्बन्धाः, यदुक्तम्—"भार्याया निगडं दत्त्वा,

१ "सम्पत्तिं प्राप्य, कर्त्तव्यः सर्वसत्त्वोपकारः । आत्मोपकारलिप्सुः, उदरं पूरयति काकोऽपि ॥ १ ॥"

न सन्तुष्टः प्रजापतिः । भूयोऽप्यपत्यदानेन, ददाति गलशृङ्खलाम् ॥ १ ॥” त एव तीव्रमोहोदयादिहेतुतया जातीनाम्—एकेन्द्रियादिजातीनां पन्थानः—तत्प्रापकत्वात् मार्गाः पाशजातिपथास्तान् ‘बहून्’ प्रभूतान् अविद्यानां विप्लुतिहेतून् । किम् ? इत्याह—‘आत्मना’ स्वयं न तु परोपरोधादिना सद्भ्यः—जीवेभ्यो हितः ‘सत्यः’ संयमः तं एषयेत् । एषयंश्च सत्यं किं नु कुर्याद् ? इत्याह—‘मैत्रीं’ मित्रभावं ‘भूतेषु’ पृथिव्यादिजन्तुषु ‘कल्पयेत्’ कुर्यादिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ अपरञ्च—

माया पिया ण्हुसा भाता, भज्जा पुत्ता य ओरसा । नालं ते मम ताणाय, लुप्पंतस्स सकम्मुणा ॥ ३ ॥

एयमट्ठं सपेहाए, पासे समितदंसणे । छिंद गेहिं सिणेहं च, ण कंखे पुव्वसंथवं ॥ ४ ॥

व्याख्या—तत्राऽऽद्यसूत्रपूर्वार्द्धं स्पष्टम् । नवरं ‘स्नुषा’ वधूः, पुत्राश्च ‘औरसाः’ उरसि भवाः—स्वयमुत्पादिताः ‘नाऽलं’ न समर्थाः ‘ते’ मात्रादयो मम ‘त्राणाय’ रक्षणाय ‘लुप्यमानस्य’ छिद्यमानस्य स्वकर्मणा । भणियं च—“[१]पिई-माइ-भाइ-भगिणी-भज्जा-पुत्ताण जं कए कुणइ । पावं तस्स विवागं, भुंजइ इक्कल्लओ दुक्खी ॥१॥” ‘एतम्’ अमुं पूर्वोक्तमर्थं ‘स्वप्रेक्षया’ स्वबुद्ध्या ‘पश्येत्’ अवधारयेत् । शमितम्—उपशमितं दर्शनं—प्रस्तावान्मिथ्यात्वात्मकं येन सः ‘शमितदर्शनः’ सम्यग्दृष्टिः सन् “छिंद” त्ति सूत्रत्वात् छिन्द्यात् ‘गृद्धिं’ विषयाऽभिकाङ्क्षां ‘स्नेहं च’ स्वजनादिषु प्रेम ‘न’ नैव ‘काङ्क्षेत्’ अभिलषेत्, ‘पूर्वसंस्तवं’ पूर्वपरिचयम् एकग्रामोषित इत्यादिकम्, यतो न कश्चिदिह परत्र वा त्राणाय दुःखसम्भवे धर्म्मं विनेति भाव इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ३–४ ॥ अमुमेवार्थं विशेषतोऽनूद्याऽस्यैव फलमाह—

गवासं मणिकुंडलं, पसवो दासपोरुसं । सव्वमेयं चइत्ता णं, कामरूवी भविस्ससि ॥ ५ ॥

व्याख्या—गावश्चाश्वाश्च गवाश्वं, तथा मणयश्च—मरकतादयः कुण्डलानि च प्रतीतानि मणिकुण्डलं, उपलक्षणमेतत्

---

१ “पितृ-मातृ-भ्रातृ-भगिनी-भार्या-पुत्राणां यत्कृते करोति । पापं तस्य विपाकं, भुङ्क्ते एकाकी दुःखी ॥ १ ॥”

पञ्चनिर्ग्रन्थ-वक्तव्यता ।

शेपालङ्काराणां स्वर्णादीनां च । 'पशवः' अजैडकादयः । दासाश्च—गृहजातादयः पोरुसं ति सूत्रत्वात् पौरुषेयं च—पुरुपसमूहो दासपौरुपेयम् । सर्वमेव 'एतत्' अनन्तरोक्तं 'त्यक्त्वा' हित्वा संयमं परिपालयेत्यभिप्रायः कामरूपी भविष्यसि, इहैव वैक्रियकरणाद्यनेकलब्धियोगात् परत्र च देवभवाऽवाप्तेरिति सूत्रार्थः ॥५॥ पुनः सत्यस्वरूपमेव विशेषत आह—

थावरं जंगमं चेव, धणं धण्णं उवक्खरं । पचमाणस्स कम्मेहिं, नालं दुक्खाउ मोयणे ॥ ६ ॥

व्याख्या—सुगमा । नवरं 'स्थावरं' गृहारामादि, 'जङ्गमं' मनुष्यगवादि, 'उपस्करं' गृहोपकरणं, शेपं स्पष्टमिति सूत्रार्थः ६

अज्झत्थं सव्वओ सव्वं, दिस्स पाणे पियायए । न हणे पाणिणो पाणे, भयवेराओ उवरए ॥७॥

व्याख्या—"अज्झत्थं" ति सूत्रत्वात् 'अध्यात्मस्थम्' अध्यात्मं—चित्तं तस्मिंस्तिष्ठतीत्यध्यात्मस्थं, तच्चेह प्रस्तावात् सुखादि 'सर्वतः' इष्टसंयोगाऽनिष्टविप्रयोगादिहेतुभ्यो जातमिति गम्यते । 'सर्वं' निरवशेपं 'दृष्ट्वा' प्रियत्वादिस्वरूपेणाऽवधार्य, चस्य गम्यमानत्वात् 'प्राणांश्च' प्राणिनश्च 'प्रियात्मकान्' प्रिय आत्मा येषां तान्, बहुहिरण्यकोटिमूल्येनाऽभयकुमाराऽऽलब्धयवमात्रकालेयदृष्टान्तेन दृष्ट्वा न हन्यात् प्राणिनः 'प्राणान्' इन्द्रियादीन्, प्राणिन इति जातौ एकवचनम् । कीदृशः सन्? इत्याह—भयं च प्रतीतं वैरं च—प्रद्वेषो भयवैरं तस्मात् 'उपरतः' निवृत्तः सन्निति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥

इत्थं प्राणातिपातलक्षणाश्रवनिरोधमभिधाय शेषाश्रवनिरोधमाह—

आदाणं नरयं दिस्स, नायइज्ज तणामवि । दोगुंछी अप्पणो पाते, दिन्नं भुंजेज्ज भोयणं ॥ ८ ॥

व्याख्या—आदीयत इति 'आदानं' धनधान्यादि, नरकहेतुत्वात् नरकं दृष्ट्वा 'नाऽऽददीत' न गृह्णीत—न स्वीकुर्यात्, "तणामवि" त्ति तृणमपि आस्तां हिरण्यादिकं, कथं तर्हि प्राणधारणम्? इत्याह—जुगुप्सते आत्मानमाहारमन्तरेण धर्मधुराधरणाक्षममित्येवंशीलो जुगुप्सी, आत्मनः सम्बन्धिनि 'पात्रे' भाजने दत्तं गृहस्थैरिति गम्यते, भुञ्जीत 'भोज-

नम्' आहारं न तु गृहस्थपात्रे वहुदोषसम्भवात् । यदुक्तम्—"पच्छाकम्मं पुरेकम्मं, सिया तत्थ ण कप्पइ । एय-मट्ठं न भुंजंति, निग्गंथा गिहिभायणे ॥ १ ॥" अनेन परिग्रहात्मकाऽऽश्रवनिरोध उक्तः, तदेवं "तन्मध्यपतितः तद्ग्रहणेन गृह्यते" इति न्यायात्, मृषावादा-ऽदत्तादानमैथुनात्मकाऽऽश्रवत्रयनिरोध उक्त इति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ एवं पञ्चाश्रवविरमणात्मके संयम उक्ते यथा परे विप्रतिपद्यन्ते तथा दर्शयितुमाह—

इहमेगे उ मन्नंति, अप्पच्चक्खाय पावगं । आयारियं विदित्ता णं, सव्वदुक्खा विमुच्चइ ॥ ९ ॥

व्याख्या—'इह' जगति 'एके' केचन कुतीर्थिकाः 'तुः' पुनरर्थे, 'मन्यन्ते' अभ्युपगच्छन्ति यथा 'अप्रत्याख्याय' अनिराकृत्य 'पापकं' प्राणातिपातादिविरतिम् अकृत्वैव "आयारियं" ति 'आचारिकं' निजनिजाऽऽचारभवमनुष्ठानमेव तत् 'विदित्वा' यथावत् ज्ञात्वा 'सर्वदुःखात्' शारीरमानसाद् विमुच्यते । एवं सर्वत्र ज्ञानमेव मुक्त्यङ्गम्, न चैतच्चारु, नहि रोगिण इवौषधादिपरिज्ञानतो भावरोगेभ्यः ज्ञानावरणादिकर्म्मभ्यो महाव्रतात्मकपञ्चाङ्गोपलक्षितक्रियामननुष्ठाय मुक्तिः । ते चैवमनालोचयन्तो भवदुःखाऽऽकुलिता वाचालतयैवाऽऽत्मानं स्वस्थयन्ति । तथा चाह—

भणंता अकरंता य, बंधमोक्खपइन्निणो । वायाविरियमेत्तेणं, समासासंति अप्पयं ॥ १० ॥

व्याख्या—'भणन्तः' प्रतिपादयन्तः प्रक्रमात् ज्ञानमेव मुक्त्यङ्गमिति, अकुर्वन्तश्च मुक्त्युपायमनुष्ठानम्, वन्धमोक्षयोः प्रतिज्ञा—अभ्युपगमो वन्धमोक्षप्रतिज्ञा तद्वन्तः अस्ति वन्धः अस्ति मोक्ष इत्येवं वादिन एव केवलं न तु तथाऽनुष्ठायिनः, वाग्वीर्यम्—वचनशक्तिः वाचालतेति यावत् तदेवाऽनुष्ठानशून्यं वाग्वीर्यमात्रं तेन 'समाश्वासयन्ति' ज्ञानादेव वयं मुक्तियायिन इति स्वस्थयन्त्यात्मानमिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ यथैतत् न चारु तथा स्वत एवाह—

पञ्चनिर्ग्रन्थ-वक्तव्यता ।

---

१ "पश्चात्कर्म पुरःकर्म, स्यात्तत्र न कल्पते । एतदर्थं न भुञ्जन्ति, निर्ग्रन्था गृहिभाजने ॥ १ ॥"

पञ्चनिर्ग्रन्थवक्तव्यता ।

ण चित्ता तायए भासा, कुओ विज्जाणुसासणं । विसन्ना पावकम्मेहिं, बाला पंडियमाणिणो ११

व्याख्या—'न' नैव 'चित्रा' प्राकृतसंस्कृतादिरूपा, 'त्रायते' रक्षति पापेभ्य इति गम्यते, 'भाषा' वचनात्मिका । स्यादेतत् 'अचिन्त्यो हि मणिमन्त्रौषधीनां प्रभावः' इत्यघोरादिमन्त्रात्मिका वाक् त्राणाय भविष्यतीत्याह—कुतो विद्या—विचित्रमन्त्रात्मिका तस्या अनुशासनं—शिक्षणं विद्याऽनुशासनं त्रायते पापात्? न कुतोऽपि, तन्मात्रादेव मुक्तौ शेषानुष्ठानवैयर्थ्यप्रसङ्गादिति भावः । अत एव ये त्राणाय इति वदन्ति ते यादृशाः तदाह—विविधं सन्नाः—मग्ना विषण्णाः 'पापकर्म्मसु' हिंसाद्यनुष्ठानेषु सततकारितयेति भावः । कुतस्त एवंविधाः? इत्याह—'बालाः' रागद्वेषाकुलिताः 'पण्डितमानिनः' आत्मानं पण्डितं मन्यमाना इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ साम्प्रतं सामान्येनैव मुक्तिपरिपन्थिनां दोपदर्शनायाऽऽह—

जे केइ सरीरे सत्ता, वन्ने रूवे य सव्वसो । मणसा काय वक्केणं, सव्वे ते दुक्खसंभवा ॥ १२ ॥

व्याख्या—ये केचित् शरीरे 'सक्ताः' लालनाऽभ्यञ्जनोद्वर्त्तनस्नानादितत्परिचेष्टायां बद्धाग्रहा न तु इदमनुसरन्ति—"तह[1] तह लालिउ निच्चकालु जोडिउ रुचंतइ, खलु जिंव थक्कइ चलिवि वंठ जं जीवि चलंतइ । दड्ढसरीरह तासु रे सिजण! पाउ म किज्जउ, धडहड जीविउ जाइ चित्तु परलोयह दिज्जउ ॥ १ ॥" अन्नं च—"सुट्ठु[2] वि लट्ठं पुट्ठं, देहं जीएण वज्जियमवस्सं । होही छारुकुरुडं, किमिपुंजं साणभक्खं च ॥ १ ॥" तथा 'वर्णे' गौरत्वादिके, 'रूपे च' सौन्दर्ये, चशब्दात् स्पर्शादिषु सक्ताः, "सव्वसो" त्ति सूत्रत्वात् 'सर्वथा' स्वयंकरणकारणादिभिः सर्वैः प्रकारैः, 'मनसा' कथं वयमुपचित-

१ "तथा तथा लालितं नित्यकालं योजितं रोचमाने, खल इव तिष्ठति चलित्वा वण्ठं यद् जीवे चलति । दग्धशरीरस्य तस्य [कृते] रे सुजन! पापं मा क्रियतां, धडधड जीवितं याति चित्तं परलोकाय दीयताम् ॥१॥"

२ सुष्ठु अपि लष्टं पुष्टं, देहं जीवेन वर्जितमवश्यम् । भविष्यति क्षारावकरं कृमिपुञ्जं श्वानभक्ष्यं च ॥ १ ॥"

शरीरा वर्णादिमन्तश्च भविष्यामः ?, 'कायेन' रसायनाद्युपयोगेन, 'वाक्येन' वचसा रसायनादिप्रश्नात्मकेन, 'सर्वे' निरवशेषाः 'ते' ज्ञानादेव मुक्तिरित्यादिवादिनः 'दुःखसम्भवाः' इहान्यजन्मनि च दुःखभाज इति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ यथैवैते दुःखभाजनं तथा दर्शयन्नुपदेशसर्वस्वमाह—

आवण्णा दीहमद्धाणं, संसारम्मि अणंतए । तम्हा सव्वदिसं पस्स, अप्पमत्तो परिव्वए ॥ १३ ॥

व्याख्या—'आपन्नाः' प्राप्ताः 'दीर्घम्' अनाद्यनन्तं अध्वानमिव 'अध्वानम्' उत्पत्तिप्रलयरूपम् एकत्रावस्थितेरभावात् । 'संसारे' चतुर्गतिके 'अनन्तके' अपर्यवसाने "तम्ह" त्ति यस्मादेवमेते मुक्तिपरिपन्थिनो दुःखसम्भवाः तस्मात्, "सव्वदिसं" ति सर्वदिशः—प्रस्तावाद् अशेपभावदिशः, ताश्च पृथिव्याद्यष्टादशभेदाः । उक्तञ्च—"पुढवि-जल-जलण-वाया, मूला खंध-ऽग्ग-पोरवीया य । बितिचउपणिंदितिरिया, नारया देवसंघाया ॥ १ ॥ सम्मुच्छिम-कम्मा-ऽकम्म-भूमिगनरा तहंतरद्दीवा । भावदिसा दिस्सइ जं, संसारी नियमेयाहिं ॥ २ ॥" पश्यन् 'अप्रमत्तः' प्रमादरहितो यथैतेपामेकेन्द्रियादीनां विराधना न भवति तथा 'परिव्रजेः' संयमाध्वनि यायाः सुशिष्य ! इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ यथा चाऽप्रमत्तेन प्रव्रजितव्यं तथा दर्शयितुमाह—

वहिया उड्ढमादाय, नाऽवकंखे कयाइ वि । पुव्वकम्मक्खयट्ठाए, इमं देहं समुद्धरे ॥ १४ ॥

व्याख्या—"वहिय" त्ति 'वहिः' वहिर्भूतं भवादिति गम्यते, 'ऊर्द्धम्' सर्वोपरिस्थितम् अर्थात् मोक्षम् 'आदाय' गृहीत्वा मयैतदर्थं यतितव्यमिति निश्चित्य 'नावकाङ्क्षेत्' विपयादिकं नाऽभिलपेत् 'कदाचिदपि' उपसर्गपरीपहाऽऽकुलित-

१ "पृथिवी-जल ज्वलन-वाताः, मूला-स्कन्धा-ऽग्र-पर्वबीजानि च । द्वि-त्रि-चतुः-पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चश्च नारका देवसङ्घाताः ॥ १ ॥ सम्मूर्च्छिम-कर्मा-ऽकर्मभूमिगनरास्तथाऽऽन्तरद्वीपाः । भावदिशः दिश्यते यत्, संसारी नियतमेताभिः ॥ २ ॥"

पञ्चनिर्ग्रन्थवक्तव्यता ।

तयाऽपि आस्तामन्यदा, एवं सति शरीरधारणमप्ययुक्तम्, तद्धारणे सति आकाङ्क्षासम्भवात्, अत आह—पूर्व–पूर्वकालभावि यत् कर्म तत्क्षयार्थं इदं 'देहं' शरीरं 'समुद्धरेत्' उचिताऽऽहारादिभोगतः परिपालयेत्, तद्धारणस्य शुद्धिहेतुत्वात् । यदुक्तम्—"सव्वत्थ संजमं सं-जमाउ अप्पाणमेव रक्खिज्जा । मुच्चइ अइवायाओ, पुणो वि सोही न याविरई ॥ १ ॥"[1] ततः शरीरोद्धरणमपि निरभिष्वङ्गतयैव विधेयमिति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ यथा च देहपालनेऽपि नाभिष्वङ्गः तथा दर्शयितुमाह—

विविच कम्मुणो हेउं, कालकंखी परिव्वए । मातं पिंडस्स पाणस्स, कडं लद्धूण भक्खए ॥ १५ ॥

व्याख्या—'विविच्य' पृथक्कृत्य 'कर्म्मणः' ज्ञानावरणादेः 'हेतुम्' उपादानकारणं मिथ्यात्वाविरत्यादि, कालम्–अनुष्ठानप्रस्तावं काङ्क्षत्येवंशीलः कालकाङ्क्षी परिव्रजेदिति पूर्ववत् 'मात्रां'[2] यावत्या संयमनिर्वाहस्तावतीं ज्ञात्वेति गम्यते, 'पिण्डस्य' ओदनादेः 'पानस्य च' आयामादेः, खाद्यस्वाद्यानुपादानं यतेः प्रायस्तत्परिभोगासम्भवात् । 'कृतम्' आत्मार्थमेव निर्वर्त्तितं गृहिभिरिति गम्यते । प्रक्रमात् पिण्डादिकमेव 'लब्ध्वा' प्राप्य 'भक्षयेत्' अभ्यवहरेदिति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ कदाचिद् भुक्तशेषं धारयितुमभिष्वङ्गसम्भवः स्यादित्याह—

सन्निहिं च ण कुव्वेज्जा, लेवमायाए संजए । पक्खी पत्तं समादाय, निरवेक्खो परिव्वए ॥ १६ ॥

व्याख्या—'सन्निधिम्' अन्यदिनभोजनार्थं भक्तादिस्थापनं न कुर्वीत । 'चः' पूर्वापेक्षया समुच्चये । 'लेपमात्रया' यावता पात्रमुपलिप्यते तावत्परिमाणमपि सन्निधिं न कुर्वीत आस्तां बहु, 'संयतः' यतिः । किमेवं पात्राद्युपकरणसन्निधिरपि न

१ "सर्वत्र संयमं संयमादात्मानमेव रक्षेत् । मुच्यतेऽतिपातात्, पुनरपि शोधिर्न चाविरतिः ॥ १ ॥"
२ "ईषदर्थे क्रियायोगे, मर्यादायां परिच्छदे । परिमितौ धने चेति, मात्राशब्दः प्रकीर्त्तितः ॥ १ ॥"

कर्त्तव्यः ? इत्याह—पक्षीव पक्षी, "पत्त" त्ति 'पात्रं' पतद्ग्रहादिभाजनम् उपलक्षणत्वात् शेषोपकरणं च, 'समादाय' गृहीत्वा परिव्रजेदिति सम्बन्धः । यथा पक्षी पक्षसञ्चयं गृहीत्वा गच्छति एवमसावपि इत्यर्थः, 'निरपेक्षः' निरभिलाषः तथा च प्रतिदिनं संयमपलिमन्थभीरुतया पात्रादिसन्निधिकरणे न दोष इति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ यदुक्तं निरपेक्षः परिव्रजेदिति तद् अभिव्यक्तीकर्तुमाह—

पञ्चनिर्ग्रन्थ-वक्तव्यता ।

एसणासमिए लज्जू, गामे अणियओ चरे । अप्पमत्तो पमत्तेहिं, पिंडपायं गवेसए ॥ १७ ॥

व्याख्या—एषणायाम्–उत्पादनग्रहणग्रासविषयायां समितः–उपयुक्तः एषणासमितः, अनेन निरपेक्षत्वमुक्तम् । "लज्जु" त्ति लज्जा–संयमस्तद्वान् ग्रामे उपलक्षणत्वाद् नगरादौ च 'अनियतः' अनियतवृत्तिः 'चरेत्' विहरेत्, अनेनापि निरपेक्षता एवोक्ता । चरंश्च किं कुर्यात् ? इत्याह—अप्रमत्तः 'प्रमत्तेभ्यः' गृहस्थेभ्यः, ते हि विषयादिप्रमादसेवनात् प्रमत्ता उच्यन्ते, 'पिण्डपातं' भिक्षां गवेषयेदिति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ इत्थं प्रसक्तानुप्रसक्त्या संयमस्वरूपमुक्तम्, तदुक्तौ च निर्ग्रन्थस्वरूपम्, सम्प्रत्यत्रैवाऽऽदरोत्पादनार्थमाह—

एवं से उदाहु अणुत्तरनाणी, अणुत्तरदंसी अणुत्तरनाणदंसणधरे ।
अरहा नायपुत्ते भगवं, वेसालीए वियाहिए ॥ १८ ॥ त्ति बेमि ॥

व्याख्या—'एवम्' अमुना प्रकारेण "से" इति 'सः' भगवान् "उदाहु" त्ति उदाहृतवान् । 'अनुत्तरज्ञानी' सर्वोत्कृष्टज्ञानवान्, गौरखवद् मत्वर्थीयः, अन्यथा बहुव्रीहिरेव स्यादत्र । तथा अनुत्तरं–सर्वोत्कृष्टं पश्यतीत्यनुत्तरदर्शी, सामान्यविशेषग्राहितया च दर्शनज्ञानयोर्भेदः । यत उक्तम्—"जं सामन्नग्गहणं, दंसणमेयं विसेसियं नाणं" ति ।

---

१ पतन्तं त्रायत इति पत्रं पक्षसञ्चयः । २–"यत्सामान्यग्रहणं दर्शनमेतत् विशेषितं ज्ञानम् ।"

अनुत्तरे ज्ञानदर्शने युगपदुपयोगाभावेऽपि लब्धिरूपतया धारयतीत्यनुत्तरज्ञानदर्शनधरः, पूर्वविशेषणाभ्यामुपयोगस्य ज्ञानदर्शनयोर्भिन्नकालता उक्ता, ततश्च मा भूदुपयोगवद् लब्धिद्वयमपि भिन्नकालभावीति व्यामोह इत्युपदिश्यते अनुत्तरज्ञानदर्शनधर इति न पौनरुक्त्यम् । 'अर्हन्' तीर्थकृत्, ज्ञातः–उदारक्षत्रियः स चेह सिद्धार्थस्तत्पुत्रः–वर्त्तमानतीर्थाधिपतिः, 'भगवान्' समग्रैश्वर्यादिमान्, विशालाः–शिष्या यशःप्रभृतयो वा गुणा विद्यन्ते यस्य स वैशालिकः "वियाहिय" त्ति 'व्याख्याता' सदेवमनुजायां पर्षदि धर्मस्य कथयिता, इति ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥ १९ ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां सुखबोधायां उत्तराध्ययनसूत्र-
लघुटीकायां क्षुल्लकनिर्ग्रन्थीयं षष्ठमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ औरभ्रीयाख्यं सप्तममध्ययनम् ।

व्याख्यातं क्षुल्लकनिर्ग्रन्थीयं षष्ठमध्ययनम् । साम्प्रतमौरभ्रीयं सप्तममारभ्यते । अस्य चायमभिसम्बन्धः—'इहानन्तराध्ययने निर्ग्रन्थत्वमुक्तम्, तच्च रसगृद्धिपरिहारादेव जायते, स च विपक्षेऽपायदर्शनात्, तच्च दृष्टान्तोपन्यासद्वारेणैव परिस्फुटं भवतीति रसगृद्धिदोषदर्शकोरभ्रादिदृष्टान्तप्रतिपादकमिदमारभ्यते' इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातमिदमध्ययनम् । अत्र चोरभ्रादिदृष्टान्तपञ्चकमभिधेयम् । यदाह निर्युक्तिकृत्—"ओरब्भे कागिणी अंबए य ववहारे सायरे चेव । पंचेए दिट्ठंता, ओरब्भीयम्मि अज्झयणे ॥ १ ॥" तत्रोरभ्रदृष्टान्ताभिधायकमिहादिसूत्रम्—

उरभ्रदृष्टान्तः ।

जहाऽऽएसं समुदिस्स, कोइ पोसेज्ज एलयं । ओयणं जवसं देज्जा, पोसिज्जा वि सयंगणे ॥ १ ॥

व्याख्या—'यथे'त्युदाहरणोपन्यासे, आदिश्यते—आज्ञाप्यते विविधव्यापारेषु परिजनोऽस्मिन्नायाते इत्यादेशः—अभ्यर्हितः प्राघुर्णस्तं 'समुद्दिश्य' आश्रित्य—यथाऽसौ समेष्यति समागतश्चैनं भोक्ष्यते इति 'कश्चित्' परलोकापायनिरपेक्षः 'पोषयेत्' पुष्टं कुर्यात् 'एलकम्' ऊरणकम्, कथम्? इत्याह—'ओदनं' भक्तम्, तद्योग्यशेषान्नोपलक्षणमेतत्, 'यवसं' मुद्गमाषादि 'दद्यात्' तदग्रतो ढौकयेत्, तत एव पोषयेत् । पुनर्वचनमादरख्यापनाय, 'अपिः' सम्भावने, सम्भाव्यते एवंविधः गुरुकर्मेति । 'स्वकाङ्गणे' स्वकीयगृहप्राङ्गणे, अन्यत्र नियुक्तकाः कदाचिन्नौदनादि दास्यन्तीति स्वकाङ्गण इत्युक्तम् । इहोदाहरणं सम्प्रदायादवसेयम्—

१ "उरभ्रः काकिनी आम्रकं च व्यवहारः सागरश्चैव । पञ्चैते दृष्टान्ता, औरभ्रीये अध्ययने ॥ १ ॥"

जहेगो ऊरणगो पाहुणनिमित्तं पोसिज्जइ। सो य पीणियसरीरो सुण्हाओ हरिद्दादिकयंगराओ कयकन्नचूलओ। कुमारगा वि य णं नाणाविहेहिं कीडाविसेसेहिं कीलाविंति। तं च वच्छगो एवंलालिज्जमाणं दट्ठूण माऊए नेहेण गोवियं दोहएण य तयणुकंपाए मुक्कमवि खीरं न पिबइ रोसेण। ताए पुच्छिओ भणइ—अम्मो! एस नंदियगो सव्वेहिं एएहिं अम्ह सामिसालेहिं इट्ठेहिं जवसजोग्गासणेहिं तदुवओगेहि य अलंकारविसेसेहिं अलंकारिओ पुत्त इव परिपालिज्जइ, अहं तु मंदभग्गो सुक्काणि तणाणि कयाइ लभामि, ताणि वि न पज्जत्तगाणि, एवं पाणियं पि, न य मं कोइ लालेइ। ताए भन्नइ—पुत्त! "[1]आउरचिन्नाइं एयाइं, जाइं चरइ नंदिओ। सुक्कतणेहिं लाढाहिं, एयं दीहाउलक्खणं ॥ १ ॥" जहा आउरो मरिउकामो जं मग्गइ पत्थं वा अपत्थं वा तं से दिज्जइ, एवं सो नंदिओ मारिज्जिहिइ जया तया पेच्छिहिसि इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ ततोऽसौ कीदृशो जातः? किं च कुरुते? इत्याह—

तओ से पुट्ठे परिवूढे, जायमेए महोदरे। पीणिए विउले देहे, आएसं परिकंखए ॥ २ ॥

व्याख्या—'ततः' इत्योदनादिदानाद् हेतौ पञ्चमी, 'सः' इत्युरभ्रः 'पुष्टः' उपचितमांसतया पुष्टिभाक्, 'परिवृढः' प्रभुः समर्थ इति यावत्, 'जातमेदाः' उपचितचतुर्थधातुः अत एव 'महोदरः' बृहज्जठरः, 'प्रीणितः' तर्पितः यथासमयमुपढौकिताऽऽहारादिभिरेव च हेतुभिः 'विपुले' विशाले 'देहे' शरीरे सति आदेशं परिकाङ्क्षतीव 'परिकाङ्क्षति' इच्छतीति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ स किमेवं चिरस्थायी स्यात्? इत्याह—

जाव ण एइ आएसे, ताव जीवइ से दुही। अह पत्तम्मि आएसे, सीसं छेत्तूण भुज्जइ ॥ ३ ॥

व्याख्या—'यावदि'ति कालावधारणम्, 'ने'ति न आयाति आदेशस्तावत् 'जीवति' प्राणान् धारयति 'सः' उरभ्रः

---

[1] "आतुरचिह्नानि एतानि, यानि चरति नन्दिकः। शुष्कतृणैर्यापनीयैः, एतद् दीर्घायुर्लक्षणम् ॥ १ ॥"

"दुहि" त्ति वध्यमण्डनमिवाऽस्यौदनदानादीनि तत्त्वतो दुःखमेव तदस्यास्तीति दुःखी । "अह पत्तम्मि आएसे" 'अथ' अनन्तरं 'प्राप्ते' आगते आदेशे 'शिरः' मस्तकं तत् 'छित्त्वा' द्विधाविधाय भुज्यते, तेनैव स्वामिना प्राहुणकसहितेनेति शेषः ।

दार्ष्टान्तिक-योजना ।

सम्प्रति सम्प्रदायशेषमनुस्रियते—ततो सो वच्छगो तं नंदियं पाहुणएसु आगएसु वहिज्जमाणं दट्ठुं तिसिओ वि माऊए थणं नाभिलसइ भएण । ताए भन्नइ—किं पुत्त ! भयभीओ सि ? नेहेण पण्हुयं पि मं न पियसि । तेण भन्नइ—अम्म ! कओ मे थणाभिलासो ? नणु सो वराओ नंदियओ अज्ज केहिं पि पाहुणगेहिं आगएहिं ममं अग्गओ विनिग्गय-जीहो विलोलनयणो विस्सरं रसंतो अत्ताणो असरणो मारिओ, तब्भया कओ मे पाउमिच्छा ? । तओ ताए भन्नइ—पुत्त ! नणु तया चेव ते कहियं, जहा—"आउरचिन्नाइं एयाइं ।" एस तेसि विवागो अणुप्पत्तो । एस दिट्ठंतो इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ इत्थं दृष्टान्तमभिधाय तमेवानुवदन् दार्ष्टान्तिकमाह—

जहा खलु से उरब्भे, आएसाए समीहिए । एवं बाले अहम्मिट्ठे, ईहई णरयाउयं ॥ ४ ॥

व्याख्या—'यथा' येन प्रकारेण 'खलु' निश्चये 'सः' इति प्रागुक्तरूप उरभ्रः 'आदेशाय' आदेशार्थं 'समीहितः' कल्पितः सन् यथाऽयमसौ भविष्यत्यादेशं परिकाङ्क्षतीत्यनुवर्त्तते । 'एवम्' अमुनैव न्यायेन 'बालः' अज्ञः 'अधर्मिष्ठः' अतिशयेनाधर्म्मः 'ईहते' वाञ्छति तदनुकूलाऽऽचारतया 'नरकायुष्कं' नरकजीवितमिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ उक्तमेवार्थं प्रपञ्चयन्नाह—

हिंसे बाले मुसावाई, अद्धाणम्मि विलोवए । अन्नऽदत्तहरे तेणे, माई कन्नुहरे सढे ॥ ५ ॥
इत्थीविसयगिद्धे य, महारंभपरिग्गहे । भुंजमाणे सुरं मंसं, परिवूढे परंदमे ॥ ६ ॥
अयकक्करभोई य, तुंदिल्ले चियलोहिए । आउयं नरए कंखे, जहाऽऽएसं व एलए ॥ ७ ॥

व्याख्या—'हिंस्रः' स्वभावत एव प्राणिव्यपरोपणकृत्, 'बालः' अज्ञः, 'मृषावादी' अलीकभाषकः, 'अध्वनि' मार्गे 'विलोपकः' मोषकः—पथि गच्छतो जनान् सर्वस्वहरणतो लुण्ठति, अन्यैरदत्तं हरति 'अन्यादत्तहरः' ग्रामनगरादिषु चौर्यकृत्, 'स्तेनः' चौर्येणैवोपकल्पितवृत्तिः, 'मायी' वञ्चनैकचित्तः, 'कन्नुहरः' कस्यार्थं नु इति वितर्के हरिष्यामीत्यध्यवसायी, 'शठः' वक्राचारः ॥ ५ ॥ 'स्त्रीविषयगृद्धः' स्त्रीषु विषयेषु च अभिकाङ्क्षावान्, 'चः' समुच्चये, महान्—अपरिमितः आरम्भः—अनेकजन्तूपघातकृत् व्यापारः परिग्रहश्च—धान्यादिसञ्चयो यस्य स तथोक्तः, 'भुञ्जानः' अभ्यवहरन् 'सुरां' मदिराम्, 'मांसं' पिशितम्, 'परिवृढः' उपचितमांसशोणिततया तत्तत्क्रियासमर्थः, अत एव 'परंदमः' अन्येषां दमयिता ॥६॥ किञ्च—अजस्य—छागस्य कर्करं—यत् चनकवद् भक्ष्यमाणं कर्करायते तच्चेह प्रस्तावादतिपक्वं मांसं तद्भोजी, अत एव 'तुन्दिलः' जातबृहज्जठरः 'चितलोहितः' उपचितशोणितः, शेषधातूपलक्षणमेतत्, 'आयुः' जीवितं 'नरके' सीमन्तकादौ काङ्क्षति तद्योग्यकर्माऽऽरम्भितया। कमिव क इव? इत्याह—"जहाऽऽएसं व एलए" त्ति आदेशमिव यथा एडकः—उक्तरूपः। इह च 'हिंसे'त्यादिना सार्द्धश्लोकेनाऽऽरम्भ उक्तः, 'भुञ्जमाणे'त्यादिना चार्द्धद्वयेन गृद्धिः, 'आयुरि'त्यादिना चार्द्धेन दुर्गतिगमनं प्रत्यपायरूपमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ७ ॥ इदानीं साक्षादैहिकापायप्रदर्शनायाऽऽह—

आसणं सयणं जाणं, वित्तं कामाणि भुंजिया। दुस्साहडं धणं हेचा, बहुं संचिणिया रयं ॥ ८ ॥

तओ कम्मगुरू जंतू, पच्चुप्पन्नपरायणे। अए व्व आगयाएसे, मरणंतम्मि सोयइ ॥ ९ ॥

व्याख्या—आसनं शयनं यानं भुक्त्वा इति सम्बन्धनीयम्। 'वित्तं' द्रव्यं 'कामान्' शब्दादीन् 'भुक्त्वा' उपभुज्य। दुःखेन संह्रियते—मील्यते स्म दुःसंहृतं 'धनं' द्रव्यम्, उक्तञ्च—"अर्थानामर्जने दुःखमर्जितानां च रक्षणे। नाशे दुःखं व्यये दुःखं, धिगर्थं दुःखभाजनम् ॥ १ ॥" 'हित्वा' द्यूताद्यसद्व्ययेन त्यक्त्वा, यदुक्तम्—"द्यूतेन मद्येन पणाङ्गनाभिस्तोयेन भूपेन

दार्ष्टान्तिकयोजना।

हुताशनेन । मलिम्लुचेनाऽशहरेण नाशं, नीयेत वित्तं क धने स्थिरत्वम् ? ॥ १ ॥" 'बहु' प्रभूतं 'सञ्चित्य' उपार्ज्य 'रजः' अष्टप्रकारं कर्म 'ततः' तदनन्तरं 'कर्मगुरुः' कर्म्मभारितः 'जन्तुः' प्राणी प्रत्युत्पन्नं-वर्त्तमानं तस्मिन् परायणः-तन्निष्ठः प्रत्युत्पन्नपरायणः "एतावानेव लोकोऽयं, यावानिन्द्रियगोचरः ।" इति नास्तिकमतानुसारितया परलोकनिरपेक्ष इति यावत् । "अए व्व" त्ति अजः-पशुः स चेह प्रक्रमादुरभ्रस्तद्वत्, "आगयाएसे" त्ति प्राकृतत्वाद् 'आगते' प्राप्ते आदेशे-प्राहुणके, एतेन प्रपञ्चितज्ञविनेयाऽनुग्रहायोक्तमेव उरभ्रदृष्टान्तं स्मारयति । किम् ? इत्याह—'मरणान्ते' प्राणपरित्यागात्मनि अवसाने शोचति । किमुक्तं भवति—यथाऽऽदेशे आगते उरभ्र उक्तनीत्या शोचति तथाऽयमपि 'धिग् मां विषयव्यामोहत उपार्जितगुरुकर्म्माणं, हा ! केदानीं मया गन्तव्यम् ?' इत्यादि प्रलापतः खिद्यते, अत्यन्तनास्तिकस्यापि प्रायस्तदा शोकसम्भवादिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ अनेनैहिकोऽपाय उक्तः । सम्प्रति पारभविकमाह—

दार्ष्टान्तिक-योजना।

तओ आउ परिक्खीणे, चुता देहा विहिंसगा। आसुरीयं दिसं बाला, गच्छंति अवसा तमं ॥१०॥

व्याख्या—'ततः' शोचनानन्तरम् उपार्जितगुरुकर्म्माणः "आउ" त्ति आयुषि तद्भवसम्बन्धिनि जीविते 'परिक्षीणे' सर्वथा क्षयं गते, कथञ्चिदायुःक्षयस्याऽऽवीचीमरणेन प्रागपि सम्भवादेवमुच्यते, 'च्युताः' भ्रष्टाः 'देहात्' शरीरात् 'विहिंसकाः' विविधप्रकारैः प्राणिघातकाः "आसुरीयं" ति असुराः-रौद्रकर्मकारिण उच्यन्ते, तेषामियमासुरीया तां 'दिशं' भावदिशं नरकगतिमित्यर्थः, 'बालाः' अज्ञाः 'गच्छन्ति' यान्ति 'अवशाः' कर्मपरवशाः, सर्वत्र बहुवचननिर्देशो व्याप्तिख्यापनार्थः, यथा नैक एवंविधः किन्तु बहव इति । तमोयुक्तत्वात् तमः । उक्तं हि—"निच्चंधयारतमसा, ववगयगह-चंद-सूर-नक्खत्ता । नरया अणंतवियणा, अणिट्ठसद्दाइवसया य ॥१॥" इति सूत्रार्थः ॥१०॥ सम्प्रति काकिण्याम्रदृष्टान्तद्वयमाह—

---

१ नित्यान्धकारतमसो, व्यपगतग्रह-चन्द्र-सूर्य-नक्षत्राः । नरका अनन्तवेदनाः, अनिष्टशब्दादिवशगाश्च ॥ १ ॥"

जहा कागिणीए हेउं, सहस्सं हारए नरो । अपत्थं अंबयं भोच्चा, राया रज्जं तु हारए ॥११॥

व्याख्या—'यथे'त्युदाहरणोपन्यासार्थः, 'काकिण्याः' रूपकाशीतितमभागरूपायाः "हेउं" ति 'हेतोः' कारणात् 'सहस्रं' दशशतात्मकं कार्षापणानामिति गम्यते 'हारयेत्' नाशयेत् 'नरः' पुरुषः । अत्रोदाहरणसम्प्रदायः—

एगो दमगो । तेण वित्तिं करितेण सहस्सं काहावणाण अज्जियं । सो तं गहाय सत्थेण समं सगिहं पत्थिओ । तेण भोयणनिमित्तं रूवगो कागिणीहिं भिन्नो । दिणे दिणे कागिणीए भुंजइ । तस्स य अवसेसा एगा कागिणी सा विस्सारिया । सत्थे पहाविए सो चिंतेइ—'मा मे रूवगो भिंदियव्वो होहि' त्ति नउलगं एगत्थ गोवेउं कागिणीनिमित्तं नियत्तो । सा वि कागिणी अन्नेण हडा । सो वि नउलओ अन्नेण दिट्ठो ठविज्जंतो, सो तं घेत्तूण नट्ठो । पच्छा सो घरं गओ सोचइ । एस दिट्ठंतो ॥

तथा अपथ्यमाम्रफलं 'भुक्त्वा' अभ्यवहृत्य 'राजा' नृपतिः 'राज्यं' पृथिवीपतित्वं 'तुः' अवधारणे भिन्नक्रमश्च, तेन हारयेदेव, सम्भवत्येव अस्याऽपथ्यभोजिनो राज्यहारणमित्यक्षरार्थः । भावार्थस्तु वृद्धसम्प्रदायादवसेयः । स चायम्—

जहा कस्सइ रन्नो अंबाजिन्नेण विसूइया जाया । सा तस्स वेज्जेहिं महया किच्छेण विगिकिच्छिया । भणिओ य—जइ पुणो अंबाणि खायसि तो विणस्सिसि । तस्स य पियाणि अईव अंबाणि । तेण सदेसे सव्वे उच्छाइया अंबया । अन्नया आसवाहणियाए निग्गओ सह अमच्चेण अस्सेण अवहरिओ । अस्सो दूरं गन्तूण परिस्संतो ठिओ । एगम्मि वणसंडे चूयच्छायाए अमच्चेण वारिज्जमाणो वि निविट्ठो । तस्स य हेट्ठे अंबाणि पडियाणि । सो ताणि परामुसइ, पच्छा अग्घाइ, पच्छा चक्खिउं निट्ठुहइ । अमच्चो वारेइ । पच्छा भक्खेउं मओ । इति सूत्रगर्भार्थः ॥ ११ ॥ इत्थं दृष्टान्तमभिधाय दार्ष्टान्तिकमाह—

एवं माणुस्सगा कामा, देवकामाणमंतिए । सहस्सगुणिया भुज्जो, आउं कामा य दिव्विया ॥१२॥

व्याख्या—'एवमि'ति काकिण्याम्रसदृशा मनुष्याणाममी मानुष्यकाः 'कामाः' विषयाः देवकामानाम् 'अन्तिके' समीपे । किमित्येवम् ? अत आह—'सहस्रगुणिताः' सहस्रैस्ताडिता दिव्यकाः कामा इति सम्बन्धः, 'भूयः' बहून् वारान्, मनुष्यायुःकामाऽपेक्षया इति प्रक्रमः । अनेनैषामतिभूयस्त्वं सूचयन् कार्षापणसहस्रराज्यतुल्यतामाह । 'आयुः' जीवितं 'कामाश्च' शब्दादयः दिवि भवा दिव्यास्त एव दिव्यकाः, इह चादौ "देवकामाणमंतिए" त्ति काममात्रोपादानेऽपि "आउं कामा य दिव्विय" त्ति आयुषोऽप्युपादानं तत्रत्यायुरादीनामपि तदपेक्षयैवंविधत्वख्यापनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ मनुष्यकामानामेव काकिण्याम्रफलोपमत्वं भावयितुमाह—

दार्ष्टान्तिक-योजना ।

अणेगवासाणउया, जा सा पन्नवओ ठिई । जाणि जीयंति दुम्मेहा, ऊणे वाससयाउए ॥ १३ ॥

व्याख्या—वर्षाणां–वत्सराणां नयुतानि–संख्याविशेषा वर्षनयुतानि, प्राकृतत्वात् सकारस्याकारः । नयुताऽऽनयनोपायस्त्वयम्—चतुरशीतिवर्षलक्षाः पूर्वाङ्गम्, तच्च पूर्वाङ्गेन गुणितं पूर्वम्, पूर्वं चतुरशीतिलक्षाहतं नयुताङ्गम्, नयुताङ्गं चतुरशीतिलक्षाहतं नयुतमिति । अनेकानि च तानि वर्षनयुतानि च अनेकवर्षनयुतानि, प्राकृतत्वात् पुंस्त्वम् । का एवमुच्यते ? इत्याह—'या से'ति प्रज्ञापकः शिष्यान् प्रत्याह—या सा भवतामस्माकं च प्रतीता, प्रज्ञानं प्रज्ञा–प्रकृष्टज्ञानं तद्वतः, न च क्रियाविकलं ज्ञानं प्रकृष्टं भवति, "तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन् रागादयः प्रकाशन्ते" इतिवचनात् । ततश्च प्रज्ञावतः–ज्ञानक्रियावतः 'स्थितिः' देवभवायूरूपा, अधिकृतत्वात् दिव्यकामाश्च । तानि च कीदृशानि ? इत्याह—'यानि' अनेकवर्षनयुतानि दिव्यस्थितेर्दिव्यकामानां च विषयभूतानि 'जीयन्ते' हार्यन्ते तद्धेतुभूतानुष्ठानाऽनासेवनेनेति भावः, 'दुर्मेधसः' दुर्बुद्धयो विपर्यैर्जिता जन्तव इति गम्यते । कदा पुनर्दुर्मेधसो विपर्यैर्जीयन्ते ? इत्याह—

---

१ यद्वाऽनेकानि वर्षनयुतानि येषु तान्यनेकवर्षनयुतानि उभयत्रार्थतः पल्योपमसागरोपमाणीति यावत् ।

व्यवहारदृष्टान्तः ।

ऊने वर्षशताऽऽयुषि, प्रभूते ह्यायुषि प्रमादेनैकदा हारितान्यपि पुनर्जीयेरन्, अस्मिंस्तु सङ्क्षिप्तायुषि एकदा हारितानि हारितान्येव, भगवतश्च वीरस्य तीर्थे प्रायो न्यूनवर्षशतायुप एव जन्तव इत्यर्थमुपन्यासः । अयं चात्र भावार्थः—अल्पं मनुष्याणामायुः विपयाश्चेति काकिण्याम्रफलोपमाः देवायुर्देवकामाश्चातिप्रभूततया कार्षापणसहस्रराज्यतुल्याः; ततो यथा द्रमको राजा च काकिण्याम्रफलकृते कार्षापणसहस्रं राज्यं च हारितवान्, एवमेतेऽपि दुर्मेधसोऽल्पतरमनुष्यायुःकामार्थे प्रभूतान् देवायुःकामान् हारयन्तीति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ सम्प्रति व्यवहारोदाहरणमाह—

जहा य तिन्नि वणिया, मूलं घेत्तूण निग्गया । एगोऽत्थ लहइ लाहं, एगो मूलेण आगओ ॥१४॥

व्याख्या—'यथे'ति प्राग्वत्, प्रतिपादितदृष्टान्तापेक्षया 'चः' समुच्चये, त्रयः 'वणिजः' प्रतीताः 'मूलं' राशिं नीवीमिति यावत्, गृहीत्वा 'निर्गताः' स्वस्थानात् स्थानान्तरं प्रति प्रस्थिताः प्राप्ताश्च समीहितस्थानम् । तत्र च गतानाम् 'एकः' वणिक्कलाकुशलः 'अत्र' एतेषु मध्ये 'लभते' प्राप्नोति 'लाभं' विशिष्टद्रव्योपचयलक्षणम्, 'एकः' तेष्वेवान्यतरः यस्तथा नातिनिपुणो नाप्यत्यन्तानिपुणः सः "मूलेण" त्ति मूलधनेन यावद् गृहाद् नीतं तावतैवोपलक्षितः 'आगतः' स्वस्थानं प्राप्त इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ तथा—

एगो मूलं पि हारित्ता, आगओ तत्थ वाणिओ । ववहारे उवमा एसा, एवं धम्मे वियाणह ॥१५॥

व्याख्या—'एकः' अन्यतरः प्रमादपरो द्यूतमद्यादिषु अत्यन्तमासक्तचेताः 'मूलमपि' उक्तरूपं 'हारयित्वा' नाशयित्वा 'आगतः' प्राप्तः स्वस्थानमित्युपस्कारः । एवं सर्वत्रोदाहरणसूचायां सोपस्कारता द्रष्टव्या । 'तत्र' तेषु मध्ये वणिगेव वाणिजः । अत्र च सम्प्रदायः—

जहा एगस्स इब्भवाणियगस्स तिन्नि पुत्ता । तेण तेसिं बुद्धि-ववसाय-पुन्न-पउरिसपरिक्खणत्थं सहस्सं सहस्सं

काहावणाणं दिन्नं, भणिया य—एएणं ववहरिऊण एत्तिएण कालेण एज्जह। ते तं मूलं घेत्तूण निग्गया नयराओ पिहप्पिहेसु पट्टणेसु ठिया। तत्थेगेण चिंतियं—परिक्खणत्थं अम्हे ताएण पेसिया, ता मए पभूयदव्वोवज्जणेण ताओ आवज्जणीओ, असाहियपुरिसत्थो य पुरिसो चंचासमाणो चेव, ता नियनियकाले साहेयव्वा नरेण पुरिसत्था, अम्हं पुण अत्थोवज्जणस्स संपइ अवसरो। उक्तञ्च—"प्रथमे नार्जिता विद्या, द्वितीये नार्जितं धनम्। तृतीये न तपस्तप्तं, चतुर्थे किं करिष्यति? ॥ १ ॥" एवं सो चिंतिय छायणभोयणमेत्तव्वओ जूयमज्जवेसाइवसणवज्जिओ विहीए ववहरमाणो विउललाभसंपन्नो जाओ। वीएण चिंतियं—अत्थि अम्ह घरे पभूयं दव्वं, परं तमणुवज्जियमेव भुज्जमाणं अइरा निट्ठिज्जइ, ता मूलं रक्खेयव्वं ति। सो लाहयं भोयणच्छायणमल्लालंकाराइसु उवभुंजइ, मूलं रक्खंतो न य अन्नायरेण ववहरइ। तइओ चिंतेइ—आसत्तमकुलाओ अत्थि पज्जत्तमम्हं दव्वं, परं वुड्ढसहावयाए अत्थविलसणभएण अम्हे विदेसभागिणो कया ताएणं, ता सव्वमेयं—पंचासा वोलीणा, छट्ठाणा नूण जंति पुरिसस्स। रूवाऽऽणा ववसाओ, हिरि सत्तोदारया चेव ॥ १ ॥ ता किं अत्थोवज्जणकिलेसेण?। सो न किंचि ववहरइ, केवलं जूय-मज्ज-मंस-वेस-गंध-मल्ल-तंबोल-सरीरकिरियासु अप्पेणेव कालेण तं दव्वं निट्ठवियं। ते जहाभिहियकालम्मि सपुरमागया। तत्थ जो सो छिन्नमूलो सो सव्वस्स असामी जाओ कम्मयरो व्व उवचरिज्जइ। वीओ घरवावारे निउत्तो भत्तपोत्तसंतुट्ठो न दायव्वभोयव्वेसु ववसायति। तइओ घरवित्थरस्स सामी जाओ ॥ केई पुण भणंति—तिन्नि वाणियगा पत्तेयं ववहरंति। तत्थेगो छिन्नमूलो पेसत्तमुवगओ, केण वा संववहारं करेउ?। अच्छिन्नमूलो पुणरवि वाणिज्जाए भवइ। इयरो बन्धुसहिओ मोयए। एस दिट्ठंतो ॥

सम्प्रति सूत्रमनुस्रियते—'व्यवहारे' व्यवहारविषया 'उपमा' दृष्टान्तः 'एषा' अनन्तरोक्ता 'एवं' वक्ष्यमाणन्यायेन 'धर्मे' धर्मविषयामेनामेवोपमां 'विजानीत' अवबुध्यध्वमिति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ कथम्? इत्याह—

व्यवहार-
दृष्टान्तः।

माणुसत्तं भवे मूलं, लाभो देवगई भवे । मूलच्छेएण जीवाणं, णरगतिरिक्खत्तणं धुवं ॥ १६ ॥

व्याख्या—'मानुषत्वं' मनुजत्वं 'भवेत्' स्यात् मूलमिव 'मूलं' स्वर्गापवर्गात्मकतदुत्तरोत्तरलाभहेतुतया, तथा लाभ इव 'लाभः' मनुजगत्यपेक्षया विषयसुखादिभिर्विशिष्टत्वात् 'देवगतिः' देवत्वावाप्तिर्भवेत् । एवं च स्थिते किम् ? इत्याह—'मूलच्छेदेन' मनुष्यगतिहान्यात्मकेन 'जीवानां' प्राणिनां 'नरकतिर्यक्त्वं' नरकत्वं तिर्यक्त्वं च तद्गत्यात्मकं 'ध्रुवं' निश्चितम् । इहापि सम्प्रदायः—

तिन्नि संसारिणो सत्ता माणुस्सेसु भवेसु आगया । तत्थेगो संजमेण लद्धमद्दवज्जवाइगुणसंपन्नो मज्झिमारंभपरिग्गहजुत्तो कालं काऊण काहावणसहस्समूलत्थाणीयं तमेव माणुसत्तं पडिलभइ । बीओ पुण सम्मद्दंसणचरित्तगुणपरिसुद्धिओ सरागसंजमेण लद्धलाभवणिओ व देवेसु उववन्नो । तइओ पुण "हिंसे वाले मुसावाई" इच्चेएहिं पुव्वभणिएहिं सावज्जजोगेहिं वट्टिउं छिन्नमूलवणिय इव नरगेसु तिरिएसु वा उववज्जइ त्ति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ यथा मूलच्छेदेन नारकतिर्यक्त्वप्राप्तिस्तथा स्वयं सूत्रकृदाह—

दुहओ गती बालस्स, आवई वहमूलिया । देवत्तं माणुसत्तं च, जं जिए लोलया सढे ॥ १७ ॥

व्याख्या—"दुहओ" त्ति 'द्विधा' द्विप्रकारा 'गतिः' सा च प्रक्रमात् नरकगतिः तिर्यग्गतिश्च 'बालस्य' रागद्वेषाभ्यामाकुलितस्य भवतीति गम्यते । तत्र च गतस्य "आवइ" त्ति आपत्, सा च कीदृशी ? वधः—विनाशो वा ताडनं मूलम्—आदिर्यस्याः सा तथा, मूलग्रहणात् छेदभेदातिभारारोपणादिपरिग्रहः । अनुभवन्ति हि नरकतिर्यक्षु जन्तवो विविधा वधाद्यापदः । उक्तञ्च—"छिज्जंति तिक्खसत्थेहिं, डज्झंते परमग्गिणा । सीउण्हेहिं विलिज्जंति, निप्पीलिज्जंति जंतए ॥ १ ॥

---

१ "छिद्यन्ते तीक्ष्णशस्त्रैः, दह्यन्ते परमाग्निना । शीतोष्णैर्विलीयन्ते, निपील्यन्ते यन्त्रके ॥ १ ॥

णेरया णरए घोरे, पावकम्माण कारया। अच्छिमीलणमेत्तं पि, जत्थ सोक्खं ण विज्जए ॥ २ ॥ छिंदणं भिंदणं घोरं, वाहणं भारभंजणं। दमणंकणं च दाहं च, परोप्परविघायणं ॥ ३ ॥ सीउण्हखुप्पिवासाओ, ताडणावाहणाणि य। सहंते पावकम्मा उ, तिरिक्खा वेयणा बहू ॥ ४ ॥" किमित्येवम् ? अत आह—'देवत्वं' देवभवं 'मानुषत्वं च' नरभवं 'यद्' यस्मात् 'जितः' हारितः "लोलयासढे" ति लोलता–पिशितादिलाम्पट्यं तद्व्याप्तत्वात् सोऽपि लोलतेत्युक्तः, शठः–विश्वस्तजनवञ्चकः। इह च लोलता पञ्चेन्द्रियवधाद्युपलक्षणम्, ततश्च नरकहेत्वभिधानमेतद्। यत उक्तम्—"[2]महारंभयाए महापरिग्गहयाए कुणिमाहारेणं पंचिंदियवहेणं जीवा निरयाउयं कम्मं नियच्छंति ॥" शठ इत्यनेन तु शाठ्यमुक्तम्, तच्च तिर्यग्गतिहेतुः। उक्तञ्च—"मायातिर्यग्योनस्ये"ति। अयमत्राशयः—यतोऽयं बालो लोलतया शाठ्येन च देवत्वं मनुजत्वं च हारितः अतोऽस्य द्विधैव गतिरिति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ पुनर्मूलच्छेदमेव समर्थयितुमाह—

तओ जिए सई होइ, दुविहं दुग्गइं गए। दुल्लभा तस्स उम्मग्गा, अद्धाए सुइरादवि ॥ १८ ॥

व्याख्या—'ततः' देवत्वमनुजत्वजयात् "जिय" त्ति व्यवच्छेदफलत्वाद्वाक्यस्य जित एव "सइ" त्ति सदा भवति 'द्विविधां' द्विभेदां 'दुर्गतिं' दुष्टगतिं 'गतः' प्राप्तः। सदा जितत्वमेव व्यनक्ति—दुर्लभा 'तस्य' बालस्य "उम्मग्ग" त्ति सूत्रत्वात् 'उन्मज्जा' नारकतिर्यग्गतिनिर्गमनात्मिका, 'अद्धायां' काले–आगामिन्यां 'सुचिरादपि' अद्धाशब्देनैव कालाभिधानात् सुचिरशब्दः प्रभूतत्वमेवाह, ततोऽयमर्थः—अनागतायामद्धायां प्रभूतायामपि, बाहुल्यात् चेत्थ-

धर्मविषया उपमा।

---

१ नारका नरके घोरे, पापकर्मणां कारकाः। अक्षिमीलनमात्रमपि, यत्र सौख्यं न विद्यते ॥२॥ छेदनं भेदनं घोरं, वहनं भारभञ्जनम्। दमनमङ्कनं च दाहं च, परस्परविघातनम् ॥३॥ शीतोष्णक्षुत्पिपासाः, ताडनावाधनानि च। सहन्ते पापकर्माणस्तु तिर्यञ्चो वेदना बह्वीः ॥४॥"

२ "महाऽऽरम्भतया महापरिग्रहतया मांसाहारेण पञ्चेन्द्रियवधेन जीवा नरकायुष्कं कर्म नियच्छन्ति ॥"

मुक्तम्, अन्यथा हि केचिद् एकभवेनैव तत उद्धृत्य मुक्तिमपि अवाप्नुवन्त्येवेति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ इत्थं पश्चानुपूर्व्यपि व्याख्याङ्गमिति पश्चादुक्तेऽपि मूलहारिणि प्रथममुपनयमुपदर्श्य मूलप्रवेशिन्यमभिधातुमाह—

एवं जिअं सपेहाए, तुलिया वालं च पंडियं । मूलियं ते पवेसंति, माणुसं जोणिमिंति जे ॥ १९ ॥

व्याख्या—'एवम्' उक्तनीत्या 'जितं' देवत्वमनुजत्वे हारितं वालमिति प्रक्रमः, "सपेहाए" त्ति 'सम्प्रेक्ष्य' सम्यगालोच्य तथा 'तोलयित्वा' गुणदोपवत्तया परिभाव्य वालं पण्डितं च, चस्य भिन्नक्रमत्वात् 'मौलिकं' मूलधनं ते प्रवेशयन्ति, मूलप्रवेशकवणिक्सदृशाः त इत्यभिप्रायः । ये मानुषीं योनिं 'आयान्ति' आगच्छन्ति वालतापरिहारेण तदुचितपण्डितत्वमासेवमाना इति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥ यथा मानुषीं योनिमायान्ति तथाऽऽह—

वेमायाहिं सिक्खाहिं, जे नरा गिहिसुव्वया । उवेंति माणुसं जोणिं, कम्मसच्चा हु पाणिणो ॥ २० ॥

व्याख्या—'विमात्राभिः' विविधपरिमाणाभिः 'शिक्षाभिः' प्रकृतिभद्रकत्वाद्यभ्यासरूपाभिः, उक्तञ्च—"[1]चउहिं ठाणेहिं जीवा मणुयाउयं वंधंति, तंजहा—पगइभद्दयाए पगइविणीययाए साणुक्कोसयाए अमच्छरिययाए" त्ति । ये 'नराः' पुरुषाः गृहिणश्च ते सुव्रताश्च—धृतसत्पुरुषव्रता गृहिसुव्रताः, सत्पुरुषव्रतं च—सदाचारानुल्लङ्घनादि । लौकिका अप्याहुः—"विपद्युच्चैः स्थेयं पदमनुविधेयं हि महतां, प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिनमसुभङ्गेऽप्यसुकरम् । असन्तो नाभ्यर्थ्याः सुहृदपि न याच्यस्तनुधनः, सतां केनोद्दिष्टं, विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ १ ॥" आगमविहितव्रतधारणं त्वमीषामसम्भवि, देवगतिहेतुतयैव तदभिधानात् । यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् ते किम् ? इत्याह—उपयान्ति मानुषीं योनिम्, किमित्येवम् ? अत आह—"कम्मसच्चा हु पाणिणो" त्ति 'हुः' यस्मात् सत्यानि—अवन्ध्यफलानि कर्म्माणि—ज्ञानावरणीयादीनि येषां ते सत्यकर्माणः प्राणिन इति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ सम्प्रति लब्धलाभोपनयमाह—

---

१ "चतुर्भिः स्थानैर्जीवा मनुजायुर्बध्नन्ति, तद्यथा—प्रकृतिभद्रतया प्रकृतिविनीततया सानुक्रोशतया अमत्सरितयेति" ।

जेसिं तु विउला सिक्खा, मूलियं ते अइच्छिया। सीलवंता सविसेसा, अदीणा जंति देवयं ॥२१॥

व्याख्या—'येषां तु' येषां पुनः 'विपुला' निःशङ्कितत्वादिदर्शनाचारादिविषयत्वेन विस्तीर्णा 'शिक्षा' ग्रहणाऽऽसेवनात्मिका अस्तीति गम्यते, 'मौलिकं' मूलधनभूतं मानुषत्वं ते "अइच्छिय" त्ति 'अतिक्रम्य' उल्लङ्घ्य 'शीलवन्तः' सदाचारवन्तः अविरतसम्यग्दृष्ट्यपेक्षया, महाव्रताऽणुव्रतादिमन्तश्च विरतिमदपेक्षया, तथा सह विशेषेण—उत्तरोत्तरगुणप्रतिपत्तिलक्षणेन वर्त्तन्त इति सविशेषाः, अत एव 'अदीनाः' 'कथं वयममुत्र भविष्यामः?' इति वैक्लव्यरहिता यान्ति देवस्य भावो देवता सैव दैवतं तत्, साम्प्रतं विशिष्टसंहननाभावतो मुक्तिगतेरत्र व्यवच्छिन्नत्वाद् देवत्वमेव लाभ उक्तः। यत उक्तम्—"[1]मण परमोहि पुलाए, आहारग खवग उवसमे कप्पे। संजमतिय केवलि सिज्झणा य जंबुम्मि वोच्छिन्ना ॥१॥" इति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ प्रस्तुतमेवार्थं निगमयन्नुपदेशमाह—

एवमदीणवं भिक्खुं, अगारिं च विजाणिया। कहं नु जिच्चमेलिक्खं, जिच्चमाणो ण संविदे ॥२२॥

व्याख्या—'एवम्' अमुना प्रकारेण लाभान्वितम् 'अदैन्यवन्तं' दैन्यरहितं 'भिक्षुं' यतिम् 'अगारिणं च' गृहस्थं 'विज्ञाय' विशेषेण—तथाविधशिक्षावशाद् देवमनुजगतिगामित्वलक्षणेन ज्ञात्वा, 'कथं' केन प्रकारेण, न कथञ्चिदित्यर्थः, 'नु' इति वितर्के, "जिच्चं" ति सूत्रत्वात् 'जेयं' जेतव्यम् इन्द्रियादिभिः, "एलिक्खं" ति 'ईदृक्षं' देवत्वमनुजत्वलक्षणं 'जीयमानः' हार्यमाणः "न संविदे" त्ति प्राकृतत्वात् 'न संवित्ते' न जानीते? अपि तु संवित्त एव, संविदानश्च यथा न जीयेत तथा यतेत इत्यभिप्राय इति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥ समुद्रदृष्टान्तमाह—

जहा कुसग्गे उदगं, समुद्देण समं मिणे। एवं माणुस्सगा कामा, देवकामाण अंतिए ॥ २३ ॥

[1] "मनः परमावधिः पुलाकः, आहारकः क्षपकोपशमः कल्पः। संगमत्रिकं केवली सेधना च जम्बौ व्युच्छिन्नाः ॥ १ ॥"

समुद्रदृष्टान्तः।

व्याख्या—'यथे'ति दृष्टान्तोपन्यासे, 'कुशाग्रे' दर्भकोटौ 'उदकं' जलं 'समुद्रेण' समुद्रजलेन 'समं' तुल्यं 'मिनुयात्' परिच्छिन्द्यात्, एवं मानुष्यकाः कामा देवकामानाम् 'अन्तिके' समीपे । किमुक्तं भवति ?—यथा अज्ञः कश्चित् कुशाग्रे जलविन्दुमालोक्य समुद्रवत् मन्यते एवं मूढाश्चक्रवर्त्त्यादिमनुष्यकामान् दिव्यभोगोपमान् अध्यवस्यन्ति, तत्त्वतस्तु कुशाग्रजलविन्दुसमुद्रवत् मनुष्यदेवकामानां महदन्तरमिति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥ उक्तमेवार्थं निगमयन्नुपदेशमाह—

कुसग्गमेत्ता इमे कामा, सन्निरुद्धम्मि आउए । कस्स हेउं पुराकाउं, जोगक्खेमं न संविदे ॥ २४ ॥

व्याख्या—'कुशाग्रमात्राः' दर्भप्रान्तगताम्बुवद् अल्पा 'इमे' प्रत्यक्षाः 'कामाः' मनुष्यसम्बन्धिनः, तेऽपि न पल्योपमादिपरिमितौ द्राघीयसि आयुषि किन्तु 'सन्निरुद्धे' सङ्क्षिप्ते आयुषि, ततः "कस्स हेउं" ति प्राकृतत्वात् 'कं हेतुं' किं कारणं 'पुरस्कृत्य' आश्रित्य, अलब्धस्य लाभो योगः, लब्धस्य पालनं क्षेमः, अनयोः समाहारे योगक्षेमम्, कोऽर्थः ?—अप्राप्तविशिष्टधर्मप्राप्तिं प्राप्तस्य च पालनम्, 'न संवित्ते' न जानीते जन इति शेषः । तदसंवित्तौ हि विषयाभिष्वङ्ग एव हेतुः । मनुष्यविषयाश्च धर्मं प्राप्य दिव्यभोगापेक्षयैवंप्रायाः, ततस्तत्त्यागतो विषयाभिलाषिणाऽपि धर्म्म एव यतितव्यमिति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ इत्थं दृष्टान्तपञ्चकमुक्तम् । तत्र च प्रथममुरभ्रदृष्टान्तेन भोगानामायतौ अपायबहुलत्वमभिहितम् । आयतौ चापायबहुलमपि यन्न तुच्छं न तत् परिहर्तुं शक्यत इति काकिण्याम्रफलदृष्टान्ततः तत्तुच्छत्वम् । तुच्छमपि च लाभच्छेदात्मकव्यवहारज्ञतयाऽऽयव्ययतोलनाकुशल एव हातुं शक्त इति वणिग्व्यवहारोदाहरणम् । आयव्ययतोलनाऽपि च कथं कर्त्तव्येति समुद्रदृष्टान्तः । तत्र हि दिव्यकामानां समुद्रजलोपमत्वमुक्तम्, तथा च तदुपार्जनं महान् आयः अनुपार्जनं तु महान् व्यय इति तत्त्वतो दर्शितमेव भवति । इह च योगक्षेमासंवेदने कामानिवृत्त एव भवतीति तस्य दोषमाह—

इह कामाणियट्टस्स, अत्तट्ठे अवरज्झइ । सोचा णेयाउयं मग्गं, जं भुज्जो परिभस्सइ ॥ २५ ॥

दार्ष्टान्तिकयोजना ।

अथाष्टमं कापिलीयमध्ययनम् ।

कपिलमुनेः चरित्रम् ।

व्याख्यातमुरभ्रीयं सप्तममध्ययनम् । सम्प्रति कपिलमुनिप्रणीततया कापिलीयाख्यमष्टममारभ्यते । अस्य चायमभिसम्बन्धः—'अनन्तराध्ययने रसगृद्धेरपायबहुलत्वमभिधाय तत्त्याग उक्तः । स च निर्लोभस्यैव भवतीति इह निर्लोभत्वमुच्यते' इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्याध्ययनस्य प्रस्तावनाय कपिलर्षिचरितमुच्यते । तत्र सम्प्रदायः—

तेणं कालेणं तेणं समएणं कोसंबी नाम नयरी । जियसत्तू राया । कासवो बंभणो चोद्दसविज्जाठाणपारगो राइणो बहुमओ । वित्ती से उवकप्पिया । तस्स जसा नाम भारिया । तेसिं पुत्तो कविलो नाम । कासवो तम्मि कविले खुड्डलए चेव कालगओ । ताहे तम्मि मए तं पयं राइणा अन्नस्स मरुयगस्स दिन्नं । सो य आसेण छत्तेण य धरिज्जमाणेण वच्चइ । तं दट्ठूण जसा परुन्ना । कविलेण पुच्छिया । ताए सिट्ठं—जहा पिया ते एवंविहाए इड्ढीए निग्गच्छियाइओ, जेण सो विज्जासंपन्नो । सो भणइ—अहं पि अहिज्जामि । सा भणइ—इह तुमं मच्छरेण न कोइ सिक्खावेइ, वच्च सावत्थीए नयरीए पियमित्तो इंददत्तो नाम माहणो सो तुमं सिक्खावेही । सो गओ सावत्थी, पत्तो य तस्समीवं, निवडिओ चलणेसु । पुच्छिओ—कओ सि तुमं ? । तेण जहावत्तं कहियं, विणयपुव्वयं च पंजलिउडेण भणियं—भयवं ! अहं विज्जत्थी तुम्हं तायनिव्विसेसाणं पायमूलमागओ, ता करेह मे विज्जाए अज्झावणेण पसाओ । उवज्झाएण वि पुत्तयसिणेहमुव्वहंतेण भणियं—वच्छ ! जुत्तो ते विज्जागहणुज्जमो, विज्जाविहीणो पुरिसो पसुणो निव्विसेसो होइ, इहपरलोए य विज्जा कल्लाणहेऊ, उक्तञ्च—"विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनं, विद्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या

गुरूणां गुरुः । विद्या वन्धुजनो विदेशगमने विद्या परं देवता, विद्या राजसु पूज्यते न हि धनं विद्याविहीनः पशुः ॥१॥" ता अहिज्जसु विज्जं, साहीणाणि य तुह सव्वाणि विज्जासाहणाणि, परं भोयणं मम घरे निप्परिग्गहत्तणओ नत्थि, तमंतरेण न संपज्जए पढणं । यत उक्तम्—"आरोग्य-बुद्धि-विनयोद्यम-शास्त्ररागाः, पञ्चाऽऽन्तराः पठनसिद्धिगुणा भवन्ति । आचार्य-पुस्तक-निवास-सहाय-वस्त्राः, वाह्यास्तु पञ्च पठनं परिवर्द्धयन्ति ॥ १ ॥" तेण भणियं—भिक्खामित्तेण वि संपज्जइ भोयणं । उवज्झाएण भणियं—न भिक्खावित्तीहिं पढियं सक्किज्जए, ता आगच्छ पत्थेमो किंचि इब्भं तुह भोयणनिमित्तं । गया ते दो वि तन्निवासिणो सालिभद्दइब्भस्स सयासं । "ॐ भूर्भुवः स्वस्ति तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवाः स्वधीमहे" इच्चाइ कया उवसत्थी । पुच्छिओ इब्भेण पओयणं । उवज्झाएण भणियं—एस मे मित्तस्स पुत्तो कोसंबीओ विज्जत्थी आगओ, तुज्झ भोयणनिस्साए अहिज्जइ विज्जं मम सयासे, तुज्झ महंतं पुन्नं विज्जोवग्गहकरणेण । सहरिसं च पडिवन्नं तेण । सो तत्थ जिमिउं जिमिउं अहिज्जइ । दासचेडी य तस्स परिवेसेइ । सो य सभावेण हसणसीलो, विगारवहुलयाए जोव्वणस्स दुज्जयत्तणओ कामस्स तीए अणुरत्तो, सा वि य तम्मि । भणिओ य तीए—तुमं चेव ममं पिओ, परं न तुह किंचि अत्थि, ता मा रूसेज्जसु, पोत्तमोल्लनिमित्तं अहं अन्नेहिं समं अच्छामि । पडिवन्नं तेण । अन्नया दासीण महो आगओ । सा य तेण समं निव्विन्ना उव्विग्गा अच्छइ । तेण पुच्छिया—कओ ते अरई ? । तीए भन्नइ—दासीमहो उवट्ठिओ, ममं पत्तफुल्लाण मोल्लं नत्थि, सहीण मज्झे विगुप्पिस्सं । ताहे सो अधिइं पगओ । तीए भन्नइ—मा अधिइं करेहि, एत्थ धणो नाम सेट्ठी, अप्पहाए चेव जो णं पढमं वद्धावेइ सो तस्स दो सुवन्नमासए देइ, तत्थ तुमं गंतूण वद्धावेहि । 'आमं' ति तेण भणिए तीए 'लोभेण अन्नो गच्छिहि' त्ति अइप्पभाए पेसिओ । वच्चंतो य आरक्खियपुरिसेहिं गहिओ वद्धो य । तओ पभाए पसेणइस्स सो उवणीओ । राइणा पुच्छिओ । तेण सब्भावो कहिओ । राइणा भणियं—जं मग्गसि

व्याख्या—'इहे'ति मनुष्यत्वे जैनशासने वा प्राप्ते इति शेषः, कामेभ्यः अनिवृत्तः—अनुपरतः कामानिवृत्तस्तस्य आत्मनोऽर्थः 'आत्मार्थः' अर्थ्यमानतया स्वर्गादिः 'अपराध्यति' अनेकार्थत्वाद् धातूनां नश्यति, दुर्गतिगमनेनेति भावः। आह—विषयवाञ्छानिरोधिनि जिनागमे सति कथं कामानिवृत्तिसम्भवः? उच्यते—'श्रुत्वा' उपलक्षणत्वात् प्रतिपद्य च 'नैयायिकं' न्यायोपपन्नं 'मार्गं' सम्यग्दर्शनादिकं मुक्तिपथं 'यत्' यस्मात् 'भूयः' पुनः परिभ्रश्यति, कामानिवृत्तित इति शेषः। कोऽभिप्रायः?—यो जिनागमश्रवणात् कामनिवृत्तिं प्रतिपन्नोऽपि गुरुकर्म्मकत्वात् प्रतिपतति, ये तु श्रुत्वाऽपि न प्रतिपन्नाः, श्रवणं वा येषां नास्ति ते कामानिवृत्ता एवेति भाव इति सूत्रार्थः ॥२५॥ यस्तु कामेभ्यो निवृत्तस्तस्य गुणमाह—

कामाऽनिवृत्तयोर्दोष-गुणौ।

इह कामनियट्टस्स, अत्तट्ठे नावरज्झति। पूतिदेहनिरोहेणं, भवे देवे त्ति मे सुतं ॥ २६ ॥

व्याख्या—इह कामेभ्यो निवृत्तः कामनिवृत्तस्तस्य 'आत्मार्थः' स्वर्गादिः 'न अपराध्यति' न भ्रश्यति, किं पुनरेवम्? यतः पूतिः—कुथितो देहः—अर्थात् औदारिकशरीरं तस्य निरोधः—अभावः पूतिदेहनिरोधस्तेन 'भवेत्' स्यात् प्राकृतत्वात् कामनिवृत्तः 'देवः' सौधर्मादिनिवासी सुरः, उपलक्षणत्वात् सिद्धो वा, 'इति' एतत् मया 'श्रुतम्' आकर्णितं परमगुरुभ्य इति गम्यते। अनेन स्वर्गाद्यवाप्तिरात्मार्थानपराधे निमित्तमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ ततश्च यदसौ आप्नोति तदाह—

इड्ढी जुती जसो वन्नो, आउं सुहमणुत्तरं। भुज्जो जत्थ मणुस्सेसु, तत्थ से उववज्जइ ॥ २७ ॥

व्याख्या—'ऋद्धिः' कनकादिसमुदायः, 'द्युतिः' शरीरकान्तिः, 'यशः' पराक्रमकृता प्रसिद्धिः, 'वर्णः' गाम्भीर्यादिगुणैः श्लाघा गौरवत्वादि वा, 'आयुः' जीवितम्, 'सुखं' यथेप्सितविषयावाप्तौ आह्लादः, न विद्यते उत्तरं—प्रधानम् अस्मादित्यनुत्तरम्, इदं सर्वत्र योज्यते, 'भूयः' पुनः उत्तराण्येव तानि अस्य सम्भवन्ति 'यत्र' येषु मनुष्येषु 'तत्र' तेषु सः 'उत्पद्यते' जायत इति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥ एवं कामानिवृत्त्या यस्य आत्मार्थोऽपराध्यति स बाल इतरस्तु पण्डित इत्यर्थादुक्तम्। सम्प्रति पुनरनयोरेव साक्षात् स्वरूपं फलं चोपदर्शयन्नुपदेशमाह—

वालस्स पस्स वालत्तं, अहम्मं पडिवज्जिया । चिचा धम्मं अहम्मिट्ठे, णरए उववज्जइ ॥ २८ ॥
धीरस्स पस्स धीरत्तं, सवधम्माणुवत्तिणो । चिचा अहम्मं धम्मिट्ठे, देवेसु उववज्जई ॥ २९ ॥
तुलियाण वालभावं, अवालं चेव पंडिए । चइऊण वालभावं, अवालं सेवए मुणी ॥ ३० ॥ त्ति बेमि ॥

व्याख्या—'वालस्य' अज्ञस्य 'पश्य' अवधारय 'वालत्वम्' अज्ञत्वम् । किं तत् ? इत्याह—'अधर्म्मं' धर्म्मविपक्षं विषयासक्तिरूपं 'प्रतिपद्य' अभ्युपगम्य 'त्यक्त्वा' हित्वा 'धर्म्मं' विषयनिवृत्तिरूपं सदाचारं "अहम्मिट्ठे" त्ति प्राग्वत् 'नरके' सीमन्तकादौ उपलक्षणत्वादन्यत्र वा दुर्गतौ उत्पद्यते ॥ तथा धीः—बुद्धिस्तया राजत इति धीरः—बुद्धिमान् परीषहाद्यक्षोभ्यो वा धीरस्तस्य 'पश्य' प्रेक्षस्व 'धीरत्वं' धीरभावम्, सर्वं धर्म्मं—क्षान्त्यादिरूपम् अनुवर्त्तते—तदनुकूलाचारतया स्वीकुरुत इत्येवंशीलो यस्तस्य सर्वधर्म्मानुवर्त्तिनः, धीरत्वमाह—'त्यक्त्वा' हित्वा 'अधर्म्मं' विषयाभिरतिरूपमसदाचारम्, "धम्मेट्ठे" त्ति इष्टधर्म्मो देवेषु उपपद्यत इति । यतश्चैवमतो यद्विधेयं तदाह—'तोलयित्वे'ति प्राग्वत् 'बालभावं' वालत्वम् "अवालं" ति भावप्रधानत्वात् निर्देशस्य अवालत्वं 'चः' समुच्चये, "एवे"ति प्राकृतत्वाद् अनुस्वारलोपे 'एवम्' अनन्तरोक्तप्रकारेण 'पण्डितः' बुद्धिमान् त्यक्त्वा 'वालभावं' बालत्वं "अवालं" ति अवालत्वं 'सेवते' अनुतिष्ठति 'मुनिः' यतिरिति सूत्रत्रयार्थः ॥ २८–२९–३० ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥ ७ ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां सुखबोधायां उत्तराध्ययनलघुटीकायामुरभ्रीयं सप्तममध्ययनं समाप्तम् ॥

सप्तमं औरभ्रीयमध्ययनम् ।

वाल-पण्डितयोः स्वरूपं फलं च ।

तं देमि । सो भणइ—चिंतिउं मग्गामि । राइणा 'तह' त्ति भणिए असोगवणियाए चिंतेउमारद्धो—दोहिं मासेहिं वत्था-भरणाणि न भविस्संति ता सुवन्नसयं मग्गामि, तेण वि भवणजाणवाहणाइं न भविस्संति ता सहस्सं मग्गामि, इमेण वि डिंभरूवाण परिणयणाइवओ न पूरेइ लक्खं मग्गामि, एसो वि सुहिसयणबंधुसम्माणदीणाणाहाइदाणविसिट्ठ-भोगोवभोगाण ण पज्जत्तो ता कोडिं कोडिसयं कोडिसहस्सं वा मग्गामि । एवमाइ चिंतंतो सुहकम्मोदएण तक्खणमेव सुह-परिणाममुवगओ संवेगमावन्नो लग्गो परिभाविउं—अहो ! लोभस्स विलसियं, दोण्ह सुवन्नमासाण कज्जेणागओ लाभ-मुवट्ठियं दट्ठूण कोडीहिं पि न उवरमइ मणोरहो, अन्नं च विज्जापढणत्थं विदेसमागओ जाव ताव अवहीरिऊण जणणिं, अवगणिऊण उवज्झायहियउवएसं, अवमण्णिऊण कुलं, एईए इयररमणीए जाणमाणो विमोहिओ, ता अवितहमेयं—[1]"ताव फुरइ वेरग्गु चित्ति कुललज्ज वि तावहिं, ताव अकज्जह तणिय संक गुरुयणभउ तावहिं । तावंदियह वसाइ जसह सिरि हायइ तावहिं, रमणिहिं मणमोहणिहिं पुरिसु वसु होइ न जावहिं ॥ १ ॥ सो सुकयकम्मु सो निउणमइ, सिवह मग्गि सो संघडिउ । परमोहणओसहिसरिसियहं, जो बालियहं पिडि नवि पडिओ ॥ २ ॥" ता अलं सुवन्नेण, अलं विसयसंगेण, अलं संसारपडिबंधेण । एवमाइ भावेमाणो जाइं सरिऊण जाओ सयंबुद्धो । सयमेव लोयं काऊण देवयावि-दिन्नगहियायारभंडगो आगओ राइसगासं । राइणा भणियं—किं चिंतियं ? । तेण य नियमणोरहवित्थरो कहिओ । पढियं च—"जहा लाभो तहा लोभो, लाभा लोभो पवड्ढइ । दोमासकयं कज्जं, कोडीए वि न निट्ठियं ॥ १ ॥" राया

---

[1] "तावत् स्फुरति वैराग्यं चित्ते कुललज्जाऽपि तावत्, तावदकार्यस्य सत्का शङ्का गुरुजनभयस्तावत् । तावदिन्द्रियाणि वशानि यशसः श्री राजते तावत्, रमणीभिर्मनोमोहिनीभिः पुरुषो वशः भवति न यावत् ॥१॥ स सुकृतकर्मा स निपुणमतिः, शिवस्य मार्गे स सङ्घटितः । परमोहनौषधसदृशीनां, यो बालिकानां पीडायां न पतितः ॥ २ ॥"

पहट्ठमणो भणइ—कोडिं पि देमि, गिण्हसु अज्जो! । इयरेण भणियं—पज्जत्तं अत्थेण, परिचत्तो मए घरवासो, ता तुब्भे वि—"अत्थु असारउ अथिरु वंधु तणु रोगकिलंतउ, आवइ जर वेरग्गु धरह जमु एइ तुरंतउ । णत्थि सोक्खु संसारि किं पि जिणधम्मि पयट्टह, पंचह दिवसह रेसि राय! मं पाविहिं वट्टह ॥१॥" एवमाइ उवइसिऊणं धम्मलाभिऊण निग्गओ, विहरइ पंचसमिओ तिगुत्तो घोरतवो उग्गबंभचेरवासी निम्ममो निरहंकारो अक्खलियपंचमहव्वयधरो । छम्मासपरियायस्स य उप्पन्नं केवलं नाणं । इओ य रायगिहस्स णयरस्स अंतरा अट्ठारसजोयणाए अडवीए बलभद्दपामोक्खा इक्कडदासा नाम पंचचोरसया अच्छंति । नाणेण जाणियं—जहा ते संबुज्झिस्संति । तओ पट्ठिओ संपत्तो य तं पएसं । साहिएण य दिट्ठो 'को वि एइ' त्ति । आसन्नीहूओ नाओ जहा—समणगो त्ति, अम्हे परिभविउं आगच्छइ । रोसेण गहिओ सेणावइसमीवं नीओ । तेण भणियं—खेल्लामो एएणं ति । तेहिं भन्नइ—नच्चसु समणग त्ति । सो भणइ—वायंतओ नत्थि । ताहे ताणि पंच वि चोरसयाणि तालं कुट्टंति । सो वि गायइ धुवगं—अधुवे असासयम्मी, संसारम्मी दुक्खपउराए । किं नाम हुज्ज तं कम्मयं ?, जेणाहं दुग्गइं न गच्छेज्जा ॥ १ ॥" एवं सव्वत्थ सिलोगंतरे धुवगं गायइ 'अधुवे'त्यादि । तत्थ केइ पढमसिलोगे संबुद्धा, केइ वीए, एवं जाव पंच वि सया संबुद्धा पव्वइय त्ति । इत्यभिहितः सम्प्रदायः ॥ साम्प्रतं सूत्रमनुस्रियते—

अधुवे असासयम्मी, संसारम्मी दुक्खपउराए ।
किं नाम होज्ज तं कम्मयं, जेणाहं दोग्गइं न गच्छेज्जा ॥ १ ॥

---

१ "अर्थोऽसारोऽस्थिरो बन्धुस्तनु रोगक्रान्तं, आयाति जरा वैराग्यं धर यम आयाति त्वरितम् । नास्ति सुखं संसारे किमपि जिनधर्मे प्रवर्तस्व, पञ्चभ्यो दिवसेभ्यः रेसि राजन्! मा पापेषु वर्तस्व ॥ १ ॥"

कपिलमुनेः केवलोत्पत्तिः ।

व्याख्या—स हि भगवान् कपिलनामा स्वयंबुद्धश्चौरसङ्घातसम्बोधनायेमं ध्रुवकं सङ्गीतवान् । तत्र ध्रुवः—य एकास्पदप्रतिबद्धो न तथा अध्रुवः तस्मिन्, संसार इति सम्बन्धः । भ्रमन्ति ह्यत्र सर्वेषु स्थानेषु जन्तवः । उक्तञ्च—"रङ्गभूमिर्न सा काचि—च्छुद्धा जगति विद्यते । विचित्रैः कर्मनेपथ्यै—र्यत्र सत्त्वैर्न नाटितम् ॥ १ ॥" इति । 'अशाश्वते' अनित्ये अशाश्वतं हि सकलमिह राज्यादि । तथा च हारिलवाचकः—"चलं राज्यैश्वर्यं धनकनकसारः परिजनो, नृपाद्वा वाल्लभ्यं चलममरसौख्यं च विपुलम् । चलं रूपाऽऽरोग्यं चलमिह वरं जीवितमिदं, जनो दृष्टो यो वै जनयति सुखं सोऽपि चपलः ॥ १ ॥" 'संसारे' भवे प्रचुराण्येव प्रचुरकाणि—प्रभूतानि दुःखानि शारीरमानसानि यत्र स तथा, प्राकृतत्वाच्चैवं निर्देशः सूत्रे । 'किमि'ति प्रश्ने, 'नामे'ति वाक्यालङ्कारे, 'भवेत्' स्यात् तत् कर्मैव 'कम्मकम्' अनुष्ठानं 'येन' कर्म्मणा हेतुभूतेन 'अहमि'ति आत्मनिर्देशः 'दुर्गतिं' नरकादिकां न "गच्छेज्ज" त्ति 'न गच्छेयम्' न यायाम् । अत्र तस्य भगवतः संशयाभावेऽपि दुर्गतिगमनाभावेऽपि च प्रतिबोध्यपूर्वसङ्गतिकापेक्षमित्थमभिधानमिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ एवं च भगवतोद्गीते तेऽप्येनमेव ध्रुवकं गायन्ति, तालञ्च कुट्टयन्ति, तैश्च प्रत्युद्गीते भगवानाह—

विजहित्तु पुव्वसंजोयं, ण सिणेहं कहिंचि कुव्वेज्जा ।
असिणेह सिणेहकरेहिं, दोसपओसेहिं मुच्चए भिक्खू ॥ २ ॥

व्याख्या—'विहाय' परित्यज्य पूर्वैः—पूर्वपरिचितैर्मातृपित्रादिभिः उपलक्षणत्वादन्यैश्च स्वजनधनादिभिः संयोगः—सम्बन्धः पूर्वसंयोगस्तं न 'स्नेहम्' अभिष्वङ्गं 'कचित्' बाह्येऽभ्यन्तरे वा वस्तुनि 'कुर्वीत' कुर्यात् । तथा च को गुणः ? इत्याह—'अस्नेहः' प्रतिबन्धरहितः प्राकृतत्वाद् विसर्जनीयलोपः, 'स्नेहकरेष्वपि' स्नेहकरणशीलेष्वपि पुत्रकलत्रादिषु आस्ता-

स्वयंबुद्धेन कपिलकेवलिना चौरसमूहस्य सम्बोधकरणम् ।

---

1 ध्रुवकलक्षणञ्चेदम्—यद्गीयते पूर्वमेव, पुनः पुनः सर्वकाव्यबन्धेषु । ध्रुवकमिति तदिह त्रिविधं, षट्पदं चतुष्पदं द्विपदं च ॥ १ ॥

मन्येषु, अपिश्चाऽत्र लुप्तो द्रष्टव्यः, दोपाः—इहैव मनस्तापादयः प्रदोपाः—परत्र नरकगत्यादयस्तैः 'विमुच्यते' त्यज्यते भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ पुनर्यदसौ कृतवांस्तदाह—

तो नाणदंसणसमग्गो, हियनिस्सेसाय सवजीवाणं ।
तेसिं विमोक्खणट्ठाए, भासती मुणिवरो विगयमोहो ॥ ३ ॥

व्याख्या—"तो" त्ति 'ततः' अनन्तरं भापते मुनिवर इति सम्बन्धः । स च कीदृक् ? ज्ञानदर्शनाभ्याम्—प्रस्तावात् केवलाभ्यां समग्रः—समन्वितः, किमर्थं भापते ? इत्याह—"हियनिस्सेसाय" त्ति सूत्रत्वात् हितः—पथ्यो निरुपमसुखहेतुत्वात् निःश्रेयसः—मोक्षः, हितश्चासौ निःश्रेयसश्च हितनिःश्रेयसः तस्मै—तदर्थम्, केपाम् ? 'सर्वजीवानाम्' अशेपप्राणिनाम्, चस्य गम्यमानत्वात्, 'तेपाम्' पञ्चशतसंख्यानां चौराणां 'विमोक्षणार्थम्' अष्टविधकर्म्मविमोचनार्थं भापते, वर्त्तमाननिर्देशः तत्कालविवक्षया, मुनिवरो विगतमोहः । ननु "हियनिस्सेसाय सवजीवाणं" तीत्युक्ते "तेसिं विमोक्खणट्ठाए" इत्यतिरिच्यते, न, तानेवोद्दिश्य भगवतः प्रवृत्तिरिति प्रधानत्वात् पुनस्तद्विमोक्षणार्थमित्यभिधानमदुष्टमिति सूत्रार्थः ॥३॥ यदसौ भापते तदाह—

सवं गंथं कलहं च, विप्पजहे तहाविहं भिक्खू । सवेसु कामजाएसु, पासमाणो न लिप्पती ताई ॥ ४ ॥

व्याख्या—'सर्वम्' अशेपं 'ग्रन्थं' वाह्यं धनादि आन्तरं मिथ्यात्वादि, कलहहेतुत्वात् 'कलहः' क्रोधस्तं, चशब्दात् मानादींश्च, अभ्यन्तरग्रन्थरूपत्वेऽपि चैपां पृथगुपादानं वहुदोपताख्यापनार्थम् । "विप्पजहे" त्ति 'विप्रजह्यात्' विलजेत्, 'तथाविधं' कर्म्मवन्धहेतुं न तु धर्म्मोपकरणमपीत्यभिप्रायः, 'भिक्षुः' यतिः । ततश्च किं स्यात् ? इत्याह—सर्वेपु 'कामजातेपु' कामप्रकारेपु "पासमाणो" त्ति 'पश्यन्' प्रेक्षमाणोऽत्यन्तकटुकं तद्विपयं दोपमिति गम्यते, 'न लिप्यते' न सज्यते त्रायते—रक्षति आत्मानं दुर्गतेरिति त्रायीति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ इत्थं ग्रन्थत्यागिनो गुणमभिधाय व्यतिरेके दोपमाह—

भोगामिसदोसविसन्ने, हिअणिस्सेयसबुद्धिवोच्चत्थे ।
बाले य मंदिए मूढे, बज्झति मच्छिया व खेलम्मि ॥ ५ ॥

व्याख्या—भोगा एव गृद्धिहेतुत्वाद् आमिषं भोगामिषं तदेव दोषः आत्मदूषणाद् भोगामिषदोषस्तस्मिन् विषण्णः—विविधं सन्नः—निमग्नः, हिते निःश्रेयसे—मोक्षे बुद्धिः—तत्प्राप्त्युपायविषया मतिः विपर्यस्ता—विपर्ययवती यस्य स हितनिःश्रेयसबुद्धिविपर्यस्तः, 'बालश्च' अज्ञः "मंदिए" त्ति सूत्रत्वात् 'मन्दः' धर्मकार्यकरणं प्रति अनुद्यतः 'मूढः' मोहाकुलितमानसः 'बध्यते' श्लिष्यते अर्थाद् ज्ञानावरणादिकर्मणा मक्षिकेव 'खेले' श्लेष्मणि रजसेति गम्यते । इदमुक्तं भवति—यथाऽसौ तद्गन्धादिभिराकृष्यमाणा खेले मज्जति, मग्ना च रेण्वादिना बध्यते, एवं जन्तुरपि भोगामिषमग्नः कर्मणेति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ ननु यद्येवममी भोगाः कर्म्मबन्धकारणं किं नैतान् सर्वजन्तवस्त्यजन्ति ? इत्याह—

दुपरिच्चया इमे कामा, णो सुजहा अधीरपुरिसेहिं ।
अह संति सुवया साहू, जे तरंति अतरं वणिया व ॥ ६ ॥

व्याख्या—'दुःपरित्यजाः' दुःपरिहार्याः 'इमे' प्रत्यक्षत उपलभ्यमानाः कामाः 'नो' नैव "सुजह" त्ति सूत्रत्वात् 'सुहानाः' सुत्यजा विषसम्पृक्तमधुरान्नवत् । कैः ? 'अधीरपुरुषैः' असात्त्विकनरैः । यच्चेह 'दुःपरित्यजाः' इत्युक्त्वा पुनः 'न सुजहाः' इत्युक्तं तदत्यन्तदुस्त्यजत्वख्यापकम् । अधीरग्रहणेन तु धीरैः सुत्यजा एव इत्युच्यते, अत एवाह—'अथे'त्युपन्यासे, 'सन्ति' विद्यन्ते 'सुव्रताः' निष्कलङ्कव्रताः 'साधवः' मुनयः, ये किम् ? इत्याह—ये 'तरन्ति' परम्परया अतिक्रामन्ति 'अतरं' तरीतुमशक्यं भवमित्यर्थः, वणिज इव, वाशब्दस्येवार्थत्वात्; यथा हि वणिजोऽतरं नीरधिं यानपात्रादिना तरन्ति

स्वयंबुद्धेन कपिलकेवलिना चौरसमूहस्य सम्बोधकरणम् ।

1 विपयगणं भवं वा ।

एवमेतेऽपि धीरा व्रतादिनोपायेन तरन्ति भवमिति । उक्तञ्च—"विषयगणः कापुरुषं, करोति वशवर्त्तिनं न सत्पुरुषम् । बध्नाति मशकमेव हि, लूतातन्तुर्न मातङ्गम् ॥१॥" इति सूत्रार्थः ॥६॥ किं सर्वेऽपि साधवोऽतरं तरन्ति उत न ? इत्याह—

समणा मु एगे वदमाणा, पाणवहं मिया अयाणंता ।
मंदा निरयं गच्छंति, बाला पावियाहिं दिट्ठीहिं ॥ ७ ॥

व्याख्या—'श्रमणाः' साधवः-मुनयः 'स्मः' इत्यात्मनिर्देशार्थत्वाद् वयमिति 'एके' केचन तीर्थान्तरीयाः 'वदमानाः' स्वाभिप्रायमुदीरयन्तः 'प्राणवधं' प्राणघातं मृगा इव 'मृगाः' प्राग्वद्, 'अज्ञाः' अजानन्त इति 'के प्राणिनः ? के वा तेषां प्राणाः ? कथं वधः ?' इत्यनवबुध्यमानाः, अनेन च प्रथमव्रतमपि न विदन्ति आस्तां शेषाणीत्युक्तं भवति । अत एव मन्दा इव 'मन्दाः' मिथ्यात्वमहारोगग्रस्ततया 'निरयं' नरकं 'गच्छन्ति' यान्ति बाला इव 'बालाः' विशिष्टविवेकविकलत्वात्, 'पापिकाभिः' पापहेतुभिः 'दृष्टिभिः' दर्शनाभिप्रायरूपाभिः "ब्रह्मणे ब्राह्मणमालभेत, इन्द्राय क्षत्रं, मरुद्भ्यो वैश्यं, तपसे शूद्रम् ।" तथा च—"यस्य बुद्धिर्न लिप्येत, हत्वा सर्वमिदं जगत् । आकाशमिव पङ्केन, नासौ पापेन लिप्यते ॥ १ ॥" इत्यादिकाभिर्दयादमबहिष्कृताभिः, तद्बहिष्कृतानां च विविधवल्कलवेषादिधारिणामपि न केनचित् पापपरित्राणम् । तथा च वाचकः—"चर्मवल्कलचीराणि, कूर्चमुण्डशिखाजटाः । न व्यपोहन्ति पापानि, शोधकौ तु दयादमौ ॥ १ ॥" इति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ अत एवाह सूत्रकृत्—

न हु पाणवहं अणुजाणे, मुच्चेज्ज कयाइ सव्वदुक्खाणं ।
एवमारिएहिं अक्खायं, जेहिं इमो साहुधम्मो पन्नत्तो ॥ ८ ॥

व्याख्या—'न हु' नैव प्राणवधं मृषावादाद्युपलक्षणं चैतत्, "अणुजाणे" त्ति अपेर्लुप्तस्य दर्शनाद् अनुजानन्नपि आस्तां

कपिलकेवलिना साधुधर्मकथनम्।

कुर्वन् कारयन् 'मुच्येत' त्यज्येत 'कदाचित्' कस्मिंश्चिदपि काले "सव्वदुक्खाणं" ति सुब्व्यत्ययात् 'सर्वदुःखैः' नरकादिगतिभाविभिः शारीरमानसैः क्लेशैः । ततः प्राणातिपातादिनिवृत्ता एव श्रमणाः, त एवाऽतरं तरन्ति नत्वितर इत्युक्तं भवति । किमेतत् त्वयैवोच्यते ? इत्याह—'एवम्' उक्तप्रकारेण 'आर्यैः' तीर्थकरादिभिः 'आख्यातम्' कथितम्, ये कीदृशाः ? इत्याह—'यैः' आर्यैः अयं 'साधुधर्मः' हिंसानिवृत्त्यादिः 'प्रज्ञप्तः' प्ररूपितः । 'अयमि'त्यनेन चात्मनि वर्त्तमानं प्रतिवोध्यचौराणां प्रत्यक्षं साधुधर्मं निर्दिशतीति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ यद्येवं ततः किं कृत्यम् ? इत्याह—

कपिलकेवलिना साधुधर्मकथनम् ।

पाणे य नाइवाएज्जा, से समिए त्ति वुच्चई ताई ।
तओ से पावयं कम्मं, निज्जाइ उदगं व थलाओ ॥ ९ ॥

व्याख्या—"पाणे य नाइवाएज्जा" चशब्दो व्यवहितसम्बन्धः, ततश्च प्राणान् नातिपातयेत्, चशब्दाद्[1] मृषावादादिनिवृत्तिमाह । किमिति प्राणान् नातिपातयेत् ? इत्याह—"से" त्ति यः प्राणान् नातिपातयिता सः 'समितः' समितिमानिति 'उच्यते' अभिधीयते, किंभूतः सन् ? इत्याह—'त्रायी' अवश्यं प्राणित्राता, समितत्वेऽपि को गुणः ? उच्यते—'ततः' समितात् "से" इति अथ "पापकम्' अशुभं कर्म्म 'निर्याति' निर्गच्छति, उदकमिव 'स्थलात्' इत्युन्नतप्रदेशादिति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ यदुक्तं प्राणान्नाऽतिपातयेदिति तदेव स्पष्टयितुमाह—

जगणिस्सिएहिं भूएहिं, तसनामेहिं थावरेहिं च । नो तेसिमारभे दंडं, मणसा वयस कायसा चेव १०

व्याख्या—'जगन्निश्रितेषु' लोकाश्रितेषु 'भूतेषु' जन्तुषु 'त्रसनामसु' त्रसाभिधानेषु द्वीन्द्रियादिषु 'स्थावरेषु' पृथिव्यादिषु 'चः' समुच्चये 'नो' नैव "तेसिं" ति 'तेषु' रक्षणीयत्वेन प्रतीतेषु 'आरभेत' कुर्यात् 'दण्डं' वधात्मकं "मणसा

---

[1] चात् कारणाऽनुमत्योरपि निषेधो मृषावादाद्युपलक्षणञ्चैतत् ।

वयस कायसा चेव" त्ति आर्षत्वात् मनसा वचसा कायेन, चैवशब्दः समुच्चये। इदमत्र तात्पर्यम्—"सव्वे वि दुक्खभीरू, सव्वे वि सुहाभिलासिणो सत्ता । सव्वे वि जीवणपिया, सव्वे मरणाउ वीहंति ॥ १ ॥ वरमन्नभोगदाणं, धणधन्नहिरन्नरज्जदाणं च । न कुणइ तं मणहरिसं, जायइ जो अभयदाणाओ ॥ २ ॥ एहु धम्मपरमत्थु कहिज्जइ, जेण पीडनं परहु न किज्जइ । जो परपीड करइ निश्चिंतउ, सो भवि भमइ दुक्खसंतत्तउ ॥ ३ ॥" इति मत्वा न कस्यापि जीवस्य हिंसां कुर्यादिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ उक्ता मूलगुणाः सम्प्रत्युत्तरगुणा वाच्याः । तेष्वपि एषणासमितिः प्रधानेति तामाह—

सुद्धेसणा उ णच्चा णं, तत्थ ठविज्ज भिक्खू अप्पाणं ।
जायाए घासमेसेज्जा, रसगिद्धे ण सिया भिक्खाए ॥ ११ ॥

व्याख्या—शुद्धाः–शुद्धिमत्यो दोषरहिता इत्यर्थः ताश्च ता एषणाश्च–उद्गमैषणाद्याः शुद्धैषणास्ताः 'ज्ञात्वा' अवबुध्य 'तत्र' तासु 'स्थापयेत्' निवेशयेत् 'भिक्षुः' यतिः आत्मानम् । किमुक्तं भवति ?—अनेषणीयपरिहारेण शुद्धमेव गृह्णीयात्, तदपि किमर्थम् ? इत्याह—"जायाए" त्ति 'यात्रायै' संयमनिर्वाहणनिमित्तं "घासं" ति ग्रासम् 'एषयेत्' गवेषयेत् । उक्तं हि—"जह सगडक्खोवंगो, कीरइ भरवहणकारणा नवरं। तह गुणभरवहणत्थं, आहारो बंभयारीणं ॥१॥" इति। एषणाशुद्धमप्यादाय कथं भोक्तव्यम् ? इति ग्रासैषणामाह—रसेषु–स्निग्धमधुरादिषु गृद्धः–गृद्धिमान् रसगृद्धः 'न स्यात्'

कपिलकेवलिना साधुधर्मकथनम् ।

---

१ "सर्वेऽपि दुःखभीरवः, सर्वेऽपि सुखाभिलाषिणः सत्त्वाः । सर्वेऽपि जीवनप्रियाः, सर्वे मरणाद् बिभ्यति ॥ १ ॥ वरमन्नभोगदानं, धनधान्यहिरण्यराज्यदानं च । न करोति तं मनोहर्षं, जायते योऽभयदानात् ॥ २ ॥ एष धर्मपरमार्थः कथ्यते, येन पीडा खलु परस्य न क्रियते । यः परपीडां करोति निश्चिन्तः, स भवे भ्रमति दुःखसन्तप्तः ॥ ३ ॥

२ "यथा शकटाक्षोपाङ्गः, क्रियते भारवहनकारणात् नवरम् । तथा गुणभारवहनार्थमाहारो ब्रह्मचारिणाम् ॥ १ ॥"

न भवेत् सिक्षादः । अनेन रागपरिहार उक्तः, द्वेषपरिहारोपलक्षणं चैतत्, ततश्च रागद्वेषरहितो भुञ्जीत इत्युक्तं भवति । यदुक्तम्—"रागदोसविमुक्को भुंजिज्जा निज्जरापेहि" त्ति सूत्रगर्भार्थः ॥ ११ ॥ अगृद्धश्च रसेषु यत् कुर्यात् तदाह—

कपिलकेवलिना साधुधर्मकथनम्।

पंताणि चेव सेवेज्जा, सीयपिंडं पुराणकुम्मासं ।
अदु बुक्कसं पुलागं वा, जवणट्ठाए निसेवए मंथुं ॥ १२ ॥

व्याख्या—"पंताणि चेव" त्ति 'प्रान्तान्येव' नीरसान्येव 'सेवेत' भुञ्जीत न तु स्निग्धमधुराणि, तेषां मोहोदयहेतुत्वात् । कानि पुनस्तानि ? इत्याह—'शीतपिण्ड' शीताऽऽहारं, शीतोऽपि शाल्यादिपिण्डः सरस एव स्यादत आह—'पुराणाः' प्रभूतवर्षधृताः 'कुल्माषाः' राजमाषाः, एते हि पुराणा अत्यन्तपूतयो नीरसाश्च भवन्तीति तद्ग्रहणम्, उपलक्षणं चैतत् पुराणमुद्गादीनाम् । "अदु" इत्यथवा "बुक्कसं" मुद्गमाषादिनखिकानिष्पन्नमन्नम् 'पुलाकम्' असारं वल्लचनकादि, 'वा' समुच्चये, "जवणट्ठाए" त्ति 'यापनार्थं' शरीरनिर्वाहार्थं 'निषेवेत' उपभुञ्जीत । 'यापनार्थम्' इत्यनेनैतत् सूचितम्—यदि शरीरयापना भवति अनेन ततस्तदेव निषेवेत, यदि तु अतिवातोद्रेकादिना तद्यापनैव न स्यात् ततो न निषेवेताऽपि, गच्छगतापेक्षमेतत्, तन्निर्गतश्चैतान्येव निषेवेत, तस्य तथाविधानामेव ग्रहणानुज्ञानात् । "मंथुं च" बदरादिचूर्णम्, चस्य गम्यमानत्वात्, अतिरूक्षतया चास्य प्रान्तत्वम् । पुनः क्रियाभिधानं च न सकृदेव आप्तान्यमूनि सेवेत किन्त्वनेकधाऽपि इति ख्यापनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ यदुक्तं शुद्धैषणास्वात्मानं स्थापयेदिति तद्विपर्यये बाधकमाह—

जे लक्खणं च सुविणं च, अंगविज्जं च जे पउंजंति ।
ण हु ते समणा वुच्चंति, एवमायरिएहिमक्खायं ॥ १३ ॥

१ "रागद्वेषविमुक्तो भुञ्जीत निर्जराप्रेक्षी" इति ।

व्याख्या—ये 'लक्षणं च' शुभाऽशुभसूचकं पुरुषलक्षणादि। तद्यथा—अस्थिष्वर्थाः सुखं मांसे, त्वचि भोगाः स्त्रियोऽक्षिषु। गतौ यानं स्वरे चाऽऽज्ञा, सर्वं सत्त्वे प्रतिष्ठितम् ॥१॥ तथा—पद्म-वज्रा-ऽङ्कुश-च्छत्र-शङ्ख-मत्स्यादयस्तले। पाणि-पादेषु दृश्यन्ते, यस्याऽसौ श्रीपतिः पुमान् ॥ २ ॥ उत्तुङ्गाः पृथुलास्ताम्राः, स्निग्धा दर्पणसन्निभाः। नखा भवन्ति धन्यानां, धनभोगसुखप्रदाः ॥३॥ सितैः श्रमणता ज्ञेया, रूक्षपुष्पितकैः पुनः। जायते किल दुःशीलो, नखैर्लोकेऽत्र मानवः ॥४॥ शुद्धाः समाः शिखरिणो, दन्ताः स्निग्धघनाः शुभाः। विपरीताः पुनर्ज्ञेया, नराणां दुःखहेतवः ॥५॥ द्वात्रिंशद्दशनो राजा, भोगी स्यादेकहीनकः। त्रिंशता मध्यमो ज्ञेयस्ततोऽधस्तान्न सुन्दरः ॥ ६ ॥ स्तोकदन्ताऽतिदन्ता ये, श्यामदन्ताश्च ये नराः। मूषकैः समदन्ताश्च, ते पापाः परिकीर्त्तिताः ॥ ७ ॥ अङ्गुष्ठयवैराढ्याः, सुतवन्तोऽङ्गुष्ठमूलजैश्च यवैः। ऊर्द्ध्वाकारा रेखा, पाणितले भवति धनहेतुः ॥८॥ वामावर्त्तो भवेद्यस्य, वामायां दिशि मस्तके। निर्लक्षणः क्षुधाक्षामो, भिक्षामशात् स रूक्षिकाम् ॥९॥ दक्षिणो दक्षिणे भागे, यस्याऽऽवर्त्तोऽस्ति मस्तके। तस्य नित्यं प्रजायेत, कमला करवर्त्तिनी ॥१०॥ यदि स्याद्दक्षिणे वामो, दक्षिणो वामपार्श्वके। पश्चात्काले ततस्तस्य, भोगा नास्त्यत्र संशयः ॥११॥ उरोमुखललाटानि, पृथूनि सुखभागिनाम्। गम्भीराणि पुनस्त्रीणि, नाभिः सत्त्वं स्वरस्तथा ॥१२॥ केश-दन्त-नखाः सूक्ष्मा, भवन्ति सुखहेतवः। कण्ठः पृष्ठं तथा जङ्घे, ह्रस्वं लिङ्गञ्च पूजितम् ॥१३॥ रक्ता जिह्वा भवेद्धन्या, पाणिपादतलानि च। पृथुलाः पाणिपादाश्च, धन्यानां दीर्घजीविनाम् ॥१४॥ स्निग्धदन्तः शुभाऽऽहारः, सुभगः स्निग्धलोचनः। नरोऽतिह्रस्वदीर्घाश्च, स्थूलाः कृष्णाश्च निन्दिताः ॥१५॥ पञ्चभिः शतमुद्दिष्टं, चतुर्भिर्नवतिस्तथा। त्रिभिः षष्टिः समुद्दिष्टा, लेखाद्भैर्भालवर्त्तिभिः ॥१६॥ चत्वारिंशत्पुनः प्रोक्तं, वर्षाणि नरजीवितम्। ताभ्यां द्वाभ्यां तथैकेन, त्रिंशद्वर्षाणि जायते ॥१७॥ कुशीला श्यामलोलाक्षी, रोमजङ्घा च भर्तृहा। महिलोन्नतोत्तरोष्ठी, निलज्ञ कलहप्रिया ॥१८॥ इत्यादि॥ 'स्वप्नं च' शुभाऽशुभफलसूचकम्। तद्यथा—

कपिलकेवलिना साधुधर्मकथनम्।

[1]'अणुहूय-दिट्ठ-चिंतियविवज्जियं सव्वमेव जं सुमिणं। जायइ अवितहफलयं, सत्थसरीरेहि जं दिट्ठं ॥ १ ॥ पढमम्मि वासफलया, वीए जामम्मि होंति छम्मासा। तइयम्मि तिमासफला, चरिमे सज्जफला होंति ॥ २ ॥ आरोहणं गो-विस-कुंजरेसुं, पासाय-सेलग्ग-महादुमेसु। विट्ठाणुलेवो रुइयं मयं च, अगम्मगम्मं सुविणेसु धन्नं ॥ ३ ॥ तुरगारुहणे पंथो, करह खरे सेरिभे हवइ मच्चू। सिरछेयम्मि य रज्जं, सिरप्पहारे धणं लहइ ॥ ४ ॥ दहि-छत्त-सुमण-चामर-वत्थ-ऽन्न-फलं च दीव-तंबोलं। संख सुवन्नं मंतज्झओ य लद्धो धणं देइ ॥ ५ ॥ गय-वसह-अल्लमंसाण दंसणे होइ सोक्खधणलाभो। रत्तवडखमणयाणं, मरणं पुण दंसणे होइ ॥ ६ ॥ करह तुरंगे रिच्छम्मि वायसे देवहसियकंपे य। मरणं महाभयं वा, सुविणे दिट्ठे वियाणाहि ॥ ७ ॥ गायंतं नच्चंतं, हसमाणं चोप्पडं च अप्पाणं। कुंकुमलित्तं दट्ठुं, चिंतेसु उवट्ठियं असुहं ॥ ८ ॥ दाहिणकरम्मि सेया-ऽहिभक्खणे होइ रज्जधणलाभो। नइ-सरतरणं सुरखीरपाणयं हवइ सुहहेऊ ॥ ९ ॥ सिरे सयसहस्सं तु, सहस्सं बाहुभक्खणे। पाए पंचसओ लाभो, माणुस्सामिसभक्खणे ॥ १० ॥ दारग्गल-सेज्जा-सालभंजणे भारिया विणस्सेज्जा। पिइ-माइ-पुत्तमरणं, अंगच्छेए वियाणेज्जा ॥११॥ सिंगीणं दाढीणं, उवद्दवो कुणइ नूण रायभयं।

---

१ 'अनुभूत-दृष्ट-चिन्तितविवर्जितं सर्वमेव यत् स्वप्नम्। जायते अवितथफलदं स्वस्थशरीरैर्यद् दृष्टम् ॥१॥ प्रथमे वर्षफलदाः, द्वितीये यामे भवन्ति षण्मासाः। तृतीये त्रिमासफलदाः, चरिमे सद्योफला भवन्ति ॥ २ ॥ आरोहणं गो-वृष-कुञ्जरेषु, प्रासाद-शैलाग्र-महाद्रुमेषु। विष्टानुलेपो रुदितं मृतं च, अगम्यगम्यं स्वप्नेषु धन्यम् ॥ ३ ॥ तुरगारोहणे पन्थाः, करभे खरे सैरिभे भवति मृत्युः। शिरश्छेदे च राज्यं, शिरःप्रहारे धनं लभते ॥ ४ ॥ दधि-छत्र-स्वप्न-चामर-वस्त्र-ऽन्न-फलं च दीप-तम्बोलम्। शङ्खः सुवर्णं मन्त्रध्वजश्च लब्धो धनं ददाति ॥ ५ ॥ गज-वृषभा-ऽऽर्द्रमांसानां दर्शने भवति सौख्य-धनलाभः। रक्तपटक्षपणकानां, मरणं पुनर्दर्शने भवति ॥ ६ ॥ करभे तुरङ्गे रिञ्छे, वायसे देवहसितकम्पे च। मरणं महाभयं वा, स्वप्ने दृष्टे विजानीहि ॥ ७ ॥ गायन्तं नृत्यन्तं, हसन्तं म्रक्षन्तं चात्मानम्। कुङ्कुमलिप्तं दृष्ट्वा, चिन्तय उपस्थितमशुभम् ॥ ८ ॥ दक्षिणकरे श्वेताहिभक्षणे भवति राज्यधनलाभः। नदी-सरस्तरणं सुरक्षीरपानकं भवति सुखहेतु ॥ ९ ॥

पुत्तो य पइट्ठा वा, नियलभुयापासबंधेसु ॥ १२ ॥ आसणे सयणे जाणे, सरीरे वाहणे गिहे । जलमाणे वि बुज्झेजा, सिरी तस्स समंतओ ॥ १३ ॥ आरोग्गं धणलाभो वा, चंदसूराण दंसणे । रज्जं समुद्दपियणे, सूरस्स गहणे तहा ॥१४॥' इत्यादि ॥ 'अङ्गविकारं च' शिरःप्रभृत्यङ्गस्फुरणतः शुभाऽशुभसूचिकाम् । तद्यथा—

सिरफुरणे किर रज्जं, पियमेलो होइ बाहुफुरणम्मि । अच्छिफुरणम्मि य पियं, अहरे पियसंगमो होइ ॥ १ ॥ गंडेसुं थीलाभो, कन्नेसु य सोहणं सुणइ सद्दं । नेत्तंते धणलाभो, उट्ठे विजयं वियाणाहि ॥ २ ॥ पिट्ठे पराजओ वि हु, भोगो अंसे तहेव कंठे य । हत्थे लाभो विजओ, वच्छे नासाए पीई य ॥ ३ ॥ लाभो थणेसु हियए, हाणी अंतासु कोसपरिवुड्ढी । नाभीए थाणभंसो, लिंगे पुण इत्थिलाभो य ॥ ४ ॥ कुक्खेसु सुउप्पत्ती, ऊरूहिं बंधुणो अणिट्ठं तु । पासेसु वल्लहत्तं, वाहणलाभो फिजे भणिओ ॥ ५ ॥ पायतले फुरणेणं, हवइ सलाभं नरस्स अद्धाणं । उवरिं च थाणलाभो, जंघाहिं

शिरसि शतसहस्रं तु, सहस्रं बाहुभक्षणे । पादे पञ्चशतं लाभो, मानुषामिषभक्षणे ॥ १० ॥ द्वारार्गल-शय्या-शालभञ्जने भार्या विनश्येत् । पितृ-मातृ-पुत्रमरणं, अङ्गच्छेदे विजानीयात् ॥ ११ ॥ शृङ्गिणां दंष्ट्रिणां, उपद्रवः करोति नूनं राजभयम् । पुत्रो वा प्रतिष्ठा वा, निगडभुजापाशबन्धेषु ॥ १२ ॥ आसने शयने याने, शरीरे वाहने गृहे । ज्वलति अपि उद्ध्येत, श्रीस्तस्य समन्ततः ॥ १३ ॥ आरोग्यं धनलाभो वा, चन्द्रसूर्ययोर्दर्शने । राज्यं समुद्रपाने, सूर्यस्य ग्रहणे तथा ॥ १४ ॥'

१ "शिरःस्फुरणे किल राज्यं, प्रियमेलो भवति बाहुस्फुरणे । अक्षिस्फुरणे च प्रियं, अधरे प्रियसङ्गमो भवति ॥१॥ गण्डयोः स्त्रीलाभः, कर्णेषु च शोभनं शृणोति शब्दम् । नेत्रान्ते धनलाभः, ओष्ठे विजयं विजानीहि ॥ २ ॥ पृष्ठे पराजयोऽपि खलु, भोगोंऽसे तथैव कण्ठे च । हस्ते लाभो विजयो, वक्षसि नासायां प्रीतिश्च ॥ ३ ॥ लाभः स्तनयोर्हृदये, हानिरन्त्रासु कोषपरिवृद्धिः । नाभौ स्थानभ्रंशो, लिङ्गे पुनः स्त्रीलाभश्च ॥ ४ ॥ नितम्बयोः सुतोत्पत्तिः, ऊर्वोः बन्धोरनिष्टं तु । पार्श्वयोर्वल्लभत्वं, वाहनलाभो घुण्टिकायां भणितः ॥ ५ ॥ पादतले स्फुरणेन, भवति सलाभो नरस्याध्वा । उपरि च स्थानलाभो, जङ्घयोस्तोकमध्वानम् ॥ ६ ॥ पुरुषांशमहिलायाः, पुरुषस्य दक्षिणा यथोक्तफलाः । महिलांशपुरुषमहिलयोः भवन्ति वामा यथोक्तफलाः ॥ ७ ॥

थोवमद्धाणं ॥ ६ ॥ पुरिसंसयमहिलाए, पुरिसस्स य दाहिणा जहुत्तफला । महिलंसपुरिसमहिलाण हौंति वामा जहुत्तफला ॥ ७ ॥ इत्यादि ॥ चः सर्वत्र वाशब्दार्थः, ये प्रयुञ्जते, कोऽर्थः ?—तदभिधायकानि शास्त्राणि व्यापारयन्ति । पुनः 'ये' इत्युपादानं लक्षणादिभिः पृथक्सम्बन्धसूचनार्थम् । ततश्च प्रत्येकमपि लक्षणादीनि ये प्रयुञ्जते न तु समस्तान्येव, ते किम् ? इत्याह—'न हु' नैव 'ते' एवंविधाः श्रमणाः साधवः 'उच्यन्ते' अभिधीयन्ते । इह च पुष्टाऽऽलम्बनं विनैतद्व्यापारणे एवमुच्यत इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ ते चैवंविधा यदवाप्नुवन्ति तदाह—

कपिलकेवलिना साधुधर्मकथनम्।

इह जीवियं अणियमेत्ता, पब्भट्ठा समाहिजोएहिं। ते कामभोगरसगिद्धा, उववज्जंति आसुरे काए १४

व्याख्या—'इह' जन्मनि 'जीवितम्' असंयमजीवितम् 'अनियम्य' द्वादशविधतपोविधानादिनाऽनियम्य 'प्रभ्रष्टाः' च्युताः समाधिः—चित्तस्वास्थ्यं तत्प्रधाना योगाः—शुभमनोवाक्कायव्यापाराः समाधियोगास्तेभ्यः, अनियन्त्रितात्मनां हि पदे पदे तद्भ्रंशसम्भव इति, 'ते' अनन्तरमुक्ताः कामभोगेषु—अभिहितस्वरूपेषु रसेषु च—मधुरादिषु गृद्धाः—अभिकाङ्क्षावन्तः कामभोगरसगृद्धाः, भोगान्तर्गतत्वेऽपि रसानां पृथगुपादानमतिगृद्धिविषयताख्यापनार्थम्, 'उपपद्यन्ते' जायन्ते 'आसुरे' असुरसंबन्धिनि काये । इदमुक्तं भवति—एवंविधाः किञ्चित्कादाचित्कमनुष्ठानं कुर्वन्तोऽप्यसुरेष्वेवोत्पद्यन्ते इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ ततोऽपि च्युतास्ते किमवाप्नुवन्ति ? इत्याह—

तत्तोऽवि य उवट्टित्ता, संसारं बहुं अणुपरियट्टंति ।
बहुकम्मलेवलित्ताणं, बोही होइ सुदुल्लभा तेसिं ॥ १५ ॥

व्याख्या—ततोऽपि चासुरनिकायाद् 'उद्धृत्य' निःसृत्य 'संसारं' चतुर्गतिरूपं 'बहुं' विपुलं "अणुपरियट्टंति" 'अनुपरियन्ति' सातत्येन पर्यटन्ति । किञ्च बहुकर्मलेपलिप्तानां 'बोधिः' प्रेत्यजिनधर्मावाप्तिर्भवति सुदुर्लभा 'तेषाम्'

ये लक्षणादि प्रयुञ्जते। यतश्चैवमुत्तरगुणविराधनायां दोषस्ततस्तदाराधने यतितव्यमिति भाव इति सूत्रार्थः ॥१५॥ आह— किममी द्रव्यश्रमणा जानन्तोऽप्येवं लक्षणादि प्रयुञ्जते ? उच्यते—लोभतः, अत एव तदाकुलितस्यात्मनो दुष्पूरतामाह—

कसिणं पि जो इमं लोयं, पडिपुन्नं दलिज्ज एगस्स । तेणावि से ण संतुस्से, इति दुप्पूरए इमे आया ॥१६॥

व्याख्या—'कृत्स्नमपि' परिपूर्णमपि 'यः' सुरेन्द्रादिः इमं 'लोकं' जगत् 'प्रतिपूर्णं' धनधान्यहिरण्यादिभृतं "दलिज्ज" त्ति दद्यात्, किं बहुभ्यः ? इत्याह—"एगस्स" त्ति एकस्मै कस्मैचित् कथञ्चिदाराधितवते, 'तेनाऽपि' धनधान्यादिभृतसमस्तलोकदायकेन, हेतौ तृतीया। "से" इति सः 'न सन्तुष्येत्' न हृष्येत् । किमुक्तं भवति ?—ममैतावद्ददताऽनेन परिपूर्णता कृतेति न तुष्टिमाप्नुयात् । उक्तं हि—"न वह्निस्तृणकाष्ठेषु, नदीभिर्वा महोदधिः । न चैवात्माऽर्थसारेण, शक्यस्तर्पयितुं क्वचित् ॥ १ ॥ यदि स्याद्रत्नपूर्णोऽपि, जम्बूद्वीपः कथञ्चन । अपर्याप्तः प्रहर्षाय, लोभार्त्तस्य जिनैः स्मृतः ॥ २ ॥" 'इतिः' एवमर्थे, एवम्—अमुनोक्तन्यायेन, दुःखेन—कृच्छ्रेण पूरयितुं शक्यो दुष्पूरो दुष्पूर एव दुष्पूरकः । "इमे" त्ति अयं प्रत्यक्षः 'आत्मा' जीवः, एतदिच्छायाः परिपूरयितुमशक्यत्वादिति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ किमिति न सन्तुष्यति ? इति स्वसंविदितं हेतुमाह—

जहा लाभो तहा लोभो, लाभा लोभो पवड्ढइ । दोमासकयं कज्जं, कोडीए वि न निट्ठियं ॥१७॥

व्याख्या—'यथा' येन प्रकारेण 'लाभः' अर्थाऽवाप्तिः 'तथा' तेन प्रकारेण लोभः । किमेवम् ? इत्याह—लाभाल्लोभः 'प्रवर्द्धते' वृद्धिं याति, इह च 'लाभाल्लोभः प्रवर्द्धते' इति वचनात् यथा तथेत्यत्र वीप्सा गम्यते, ततश्च यथा यथा लाभस्तथा तथा लोभो भवतीत्युक्तं भवति । लाभाल्लोभः प्रवर्द्धते इत्यपि कुतः ? इत्याह—द्वाभ्यां माषाभ्यां कृतं द्विमाषकृतं 'कार्यं' प्रयोजनम् तच्चेह दास्याः पुष्पताम्बूलमूल्यरूपं 'कोट्याऽपि' सुवर्णशतलक्षात्मिकयाऽपि 'न निष्ठितं' न निष्पन्नम्,

तदुत्तरोत्तरविशेषवाञ्छात इति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ सम्प्रति यदुक्तम्—'द्विमाषकृतं कार्यं कोट्याऽपि न निष्ठितमि'ति तत्र तदनिष्ठितिः स्त्रीमूलेति तत्परिहार्यतां उपदर्शनायाह—

कपिलकेवलिना साधुधर्मकथनम्।

नो रक्खसीसु गेज्झेज्जा, गंडवच्छासु णेगचित्तासु।
जातो पुरिसं पलोभित्ता, खेल्लंति जहा व दासेहिं ॥ १८ ॥

व्याख्या—'नो' नैव राक्षस्य इव राक्षस्यः स्त्रियस्तासु, यथा हि राक्षस्यो रक्तसर्वस्वमपकर्षन्ति जीवितं च प्राणिनामपहरन्ति एवमेता अपि, तत्त्वतो हि ज्ञानादीन्येव जीवितं च अर्थश्च तान्येताभिरपह्रियन्त एव। तथा चोक्तम्—"वातोद्धूतो दहति हुतभुग् देहमेकं नराणां, मत्तो नागः कुपितभुजगश्चैकदेहं निहन्ति। ज्ञानं शीलं विनयविभवौदार्यविज्ञानदेहान्, सर्वानर्थान् दहति वनिताऽऽमुष्मिकानैहिकांश्च ॥ १ ॥" "गिज्झेज्ज" त्ति 'गृध्येत्' अभिकाङ्क्षावान् भवेत्, किदृशीषु?—"गंडवच्छासु" त्ति गण्डं—गडु, इह चोपचितपिशितपिण्डरूपतया गण्डे कुचावुक्तौ, ते वक्षसि यासां तास्तथाभूतास्तासु, वैराग्योत्पादनार्थं चेत्थमुक्तम्। तथाऽनेकानि—अनेकसङ्ख्यानि चञ्चलतया चित्तानि—मनांसि यासां ता अनेकचित्ताः तासु, आह च—"हृद्यन्यद्वाच्यन्यत्, कार्येऽप्यन्यत्पुरोऽथ पृष्ठेऽन्यत्। अन्यत्तव मम चान्यत्, स्त्रीणां सर्वं किमप्यन्यत् ॥१॥" तथा "जाओ" त्ति याः 'पुरुषं' मनुष्यं कुलीनमपीति गम्यते, 'प्रलोभ्य' त्वमेव मम शरणं त्वमेव च प्रीतिकृत् इत्यादिकाभिर्वाग्भिर्विप्रतार्य क्रीडन्ति। "जहा व" त्ति वाशब्दस्यैवकारार्थत्वाद् यथैव 'दासैः' एहि गच्छ मा वा त्वं यासीरित्यादिवितथोक्तिप्रभृतिभिः क्रीडाभिर्विलसन्तीति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ पुनस्तासामेवाऽतिहेयतां दर्शयन्नाह—

नारीसु णो पगेज्झेज्जा, इत्थी विप्पजहे अणगारे।
धम्मं च पेसलं णच्चा, तत्थ ठवेज्ज भिक्खू अप्पाणं ॥ १९ ॥

व्याख्या—'नारीषु' स्त्रीषु 'नो' नैव 'प्रगृध्येत्' प्रशब्द आदिकर्मणि, ततो गृद्धिमारभेताऽपि न, किं पुनः कुर्यात्? इति

भावः । "इत्थि" त्ति स्त्रियः "विप्पजहे" त्ति विप्रजह्यात् । पूर्वत्र नारीग्रहणाद् मनुष्यस्त्रिय एवोक्ताः, इह पुनर्देवतिर्यक्सम्बन्धिन्योऽपि त्याज्यतया उच्यन्ते इति न पौनरुक्त्यम्, उपदेशत्वाद्वा । 'अनगारः' प्राग्वत्, किं पुनः कुर्यात्? इत्याह—'धर्म्ममेव' ब्रह्मचर्यादिरूपम्, चस्यावधारणार्थत्वात्, 'पेशलम्' इह परत्र चैकान्तहितत्वेनाऽतिमनोज्ञं 'ज्ञात्वा' अवबुध्य 'तत्रे'ति धर्मे 'स्थापयेत्' निवेशयेत् 'भिक्षुः' यतिः आत्मानं विषयाभिलापनिषेधादिति सूत्रार्थः ॥१९॥ अध्ययनार्थोपसंहारमाह—

इइ एस धम्मे अक्खाए, कविलेणं च विसुद्धपन्नेणं ।
तरिहिंति जे उ काहिंति, तेहिं आराहिया दुवे लोगु ॥ २० ॥ त्ति बेमि ॥

व्याख्या—'इती'त्यनेन प्रकारेण 'एषः' अनन्तरोक्तरूपः 'धर्म्मः' यतिधर्म्मः 'आख्यातः' कथितः । केन? इत्याह—'कपिलेन' इत्यात्मानमेव निर्दिशति, पूर्वसङ्गतिकत्वाद् अमी मद्वचनतः प्रतिपद्यन्तां धर्म्ममिति । 'चः' पूरणे । 'विशुद्धप्रज्ञेन' निर्मलावबोधेन, अतोऽर्थसिद्धिमाह—"तरिहिंति" त्ति तरिष्यन्ति भवाम्भोधिमिति शेषः । 'ये' इत्यविशेषाभिधाने, 'तुः' पूरणे, ततोऽविशेषत एव तरिष्यन्ति ये 'करिष्यन्ति' अनुष्ठास्यन्ति प्रक्रमादमुं धर्म्मम् । अन्यच्च तैः 'आराधितौ' सफलीकृतौ 'द्वौ' द्विसंख्यौ 'लोकौ' इहपरलोकावित्यर्थः, इह महाजनपूज्यतया परत्र च निःश्रेयसाऽभ्युदयप्राप्त्येति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ ब्रवीमीति प्राग्वदिति ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविनिर्मितायां उत्तराध्ययनलघुटीकायां सुखबोधायां कापिलीयाख्यं अष्टममध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ नमिप्रव्रज्याख्यं नवममध्ययनम् ।

करकण्डु-चरित्रम् ।

उक्तमष्टममध्ययनम् । साम्प्रतं नमिवक्तव्यतानिबद्धं नमिप्रव्रज्याख्यं नवममारभ्यते । 'अस्य चायमभिसम्बन्धः—'अनन्तराध्ययने निर्लोभत्वमुक्तम्, इह तु तदनुतिष्ठत इहैव देवेन्द्रादिपूजोपजायते इति दर्श्यते' इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्याध्ययनस्य प्रस्तावनार्थं नमिचरितं तावदुच्यते । इह च यद्यपि नमिप्रव्रज्यैव प्रक्रान्ता तथापि यथाऽयं प्रत्येकबुद्धस्तथाऽन्येऽपि करकण्ड्वादयस्त्रय एतत्समकालसुरलोकच्यवन-प्रव्रज्याग्रहण-केवलज्ञानोत्पत्ति-सिद्धिगतिभाज इति प्रसङ्गतो विनेयवैराग्योत्पादनार्थं तद्वक्तव्यताऽप्यभिधीयते । तद्यथा—करकंडू कलिंगेसुं, पंचालेसु य दुम्मुहो । नमी राया विदेहेसुं, गंधारेसु य नग्गई ॥ १ ॥ वसहे य इंदकेऊ, वलए अंबे य पुप्फिए बोही । करकंडु दुम्मुहस्सा, नमिस्स गंधाररन्नो य ॥ २ ॥ तत्थ करकंडू—

चंपाए नयरीए दहिवाहणो राया, तस्स य चेडगस्स धूया पउमावई देवी । अन्नया य तीसे दोहलो जाओ—किहाहं रायनेवत्थेण नेवत्थिया महारायधरियच्छत्ता उज्जाणकाणणाणि हत्थिखंधवरगया विहरिज्जा ? । सा ओलुग्गा जाया । राइणा पुच्छिया । कहिओ सब्भावो । ताहे राया य सा य जयहत्थिम्मि आरूढाइं । राया छत्तं धरेइ । गया उज्जाणं । पढमपाउसो य तया वट्टइ । सीयलएणं सुरभिमट्टियागंधेण अब्भाहओ वणं संभरेइ । करी वि पयट्टो वणाभिमुहो पयाओ । जणो न तरइ पिट्ठओ ओलग्गिउं । दो वि अडविं पवेसियाइं । राया वडरुक्खं पेक्खइ, देविं भणइ—एयस्स वडस्स हेट्ठेण जाहि त्ति, तओ तुमं साहं गिण्हिज्जासि । ताए पडिसुयं, न तरइ गिण्हिउं । राया दक्खो, तेण साहा गहिया । सो उत्तिन्नो निराणंदो किंकायव्वयामूढो गओ चंपं । सा य पउमावई नीया निम्माणुसिं

अडविं। जाव तिसाइओ पेच्छइ तलागं महइमहालयं। हत्थी तत्थ ओइन्नो अभिरमइ। इमा वि सणियं सणियं ओइन्ना करिणो उत्तिन्ना तलागाओ दिसाओ न जाणइ भयभीया समंतओ तं वणं पलोएइ। तओ—अहो! कम्माण परिणई जेण अप्पतक्कियमेव एरिसं वसणमहं पत्ता, ता किं करेमि? कत्थ गच्छामि? का मे गइ? त्ति। सा य परवसा रोविउं पवत्ता। खणमेत्तेण य काऊण धीरियं चिंतियं तीए—न नज्जइ बहुदुट्ठसावयसंकुले एयम्मि भीसणे वणे किं पि हवइ, ता अप्पमत्ता हवामि। तओ कयं चउसरणगमणं, गरहियाइं दुच्चरियाइं, खामिओ सयलजीवरासी, कयं सागारं भत्तपच्चक्खाणं—जइ मे होज्ज पमाओ, इमस्स देहस्सिमाइ वेलाए। आहारमुवहिदेहं, चरिमे समयम्मि वोसिरियं ॥ १ ॥ तहा पंचनमोक्कारो मे सरणं, जओ सो चेव इहलोगपरलोगेसु कल्लाणावहो। भणियं च—"वाहि-जल-जलण-तक्कर-हरि-करि-संगाम-विसहरभयाइं। नासंति तक्खणेणं, नवकारपहाणमंतेणं ॥ १ ॥ न य किंचि तस्स पहवइ, डाइणि-वेयाल-रक्ख-मारिभयं। नवकारपहावेणं, नासंति य सयलदुरियाइं ॥ २ ॥ तहा—हिययगुहाए नवकारकेसरी जाण संठिओ निच्चं। कम्मट्ठगंठिदोघट्टघट्टयं ताण परिनट्ठं ॥ ३ ॥" तओ नवकारमणुसरंती पट्ठिया एगदिसाए। जाव दूरं गया ताव दिट्ठो एगो तावसो, तस्स मूलं गया, अभिवाइओ। सा पुच्छिया तेण—कओ सि अम्मो इहागया?। ताहे कहेइ—अहं चेडयस्स धूया जाव हत्थिणा आणीया। सो य तावसो चेडस्स नियल्लओ। तेण आसासिया 'मा बीहेहि' त्ति, भणिया य—मा सोयं करेहि, ईइसो चेव एस संजोगवियोगहेऊ जम्मण-मरण-रोय-सोयपउरो असारो संसारो, वणफलेहिं अणिच्छंती वि काराविया पाणवित्तिं, नीया य वसिमं। भणिया य—एत्तो परेण हलकिट्ठा भूमी, न अक्कमामो अम्हे, एसो दंतपुरस्स विसओ, दंतवक्को य राया, ता तुमं निब्भया गच्छ एयम्मि नयरे, पुणो सुसत्थेण गच्छेज्जसु चंपं ति। नियत्तो तावसो। इयरा वि पविट्ठा दंतपुरं। गया य पुच्छंती साहुणीमूलं, वंदिया पवत्तिणी। पुच्छिया—कुओ साविगा?। कहियं तीए जह-

ट्ठियं। परुन्ना मणागं। संठविया य पवत्तिणीए—महाणुभावे! मा कुणसु चित्तखेयं, अलंघणीओ विहिपरिणामो। जओ—"विहडावइ घडियं पि हु, विहडियमवि किंचि संघडावेइ। अइनिउणो एस विही, जंतूण सुहासुहकरणे ॥१॥" किञ्च—"खणदिट्ठनट्ठविहवे, खणपरियट्टंतविविहसुहदुक्खे। खणसंजोगविओगे, संसारे नत्थि किं पि सुहं ॥ १ ॥ जेणं चिय संसारो, वहुविहदुक्खाण एस भंडारो। तेणं चिय इह धीरा, अपवग्गपहं पवज्जंति ॥ २ ॥" एवमाइ अणुसासिया संवेगमुवगया ताण चेव मूले पव्वइया। पुच्छिया वि दिक्खाए अदाणभएण गब्भो न अक्खाओ। पच्छा नाए मयहरियाए सब्भावो कहिओ। पच्छन्नं धरिया। पसूया समाणी सहनाममुद्दाए कंबलरयणेण य सुसाणे छड्डेइ। पच्छा सुसाणपालगेण गहिओ, भज्जाए अप्पिओ। 'अवकन्निओ' त्ति नामं कयं। सा य अज्जा तीए पाणीए समं मित्तिं करेइ त्ति। सा अज्जा ताहिं संजईहिं पुच्छिया—कहिं गब्भो?। भणइ—मयगो जाओ तो मे उज्झिओ। सो तत्थ संवड्ढइ। ताहे दारगरूवेहिं समं रमइ। सो ताणि डिंभरूवाणि भणइ—अहं तुब्भं राया ममं करं देह। सो लुक्खकच्छूए गहिओ। ताणि भणइ—ममं कंडुयह। ताहे से 'करकंडु' त्ति नामं कयं। सो य ताए संजईए अणुरत्तो। सा य से मोयए देइ। जं वा भिक्खं लद्धं लहेइ। संवड्ढिओ सो सुसाणं रक्खइ। तत्थ दो संजया तं मसाणं केणइ कारणेण अइगया जाव एगत्थ वंसकुडंगे दंडं पेच्छंति। तत्थ एगो दंडलक्खणं जाणइ, जहा—"एगपव्वं पसंसंति, दुपव्वा कलहकारिया। तिपव्वा लाभसंपन्ना, चउपव्वा मारणंतिया ॥ १ ॥ पंचपव्वा उ जा लट्ठी, पंथे कलहनिवारिणी। छपव्वा य आयंको, सत्तपव्वा अरोगिया ॥ २ ॥ चउरंगुलपइट्ठाणा, अट्ठंगुलसमूसिया। सत्तपव्वा य जा लट्ठी, मत्तगयनिवारिणी ॥ ३ ॥ अट्ठपव्वा असंपत्ती, नवपव्वा जसकारिया। दसपव्वा उ जा लट्ठी, तहियं सव्वसंपया ॥ ४ ॥ वंका कीडक्खइया, चित्तलया पोल्लडा य दड्ढा य। लट्ठी य उब्भसुक्का, वज्जेयव्वा पयत्तेणं ॥ ५ ॥ घणवद्धमाणपव्वा, निद्धा वन्नेण एगवन्ना य। एमाइलक्खण-

जुआ, पसत्थलट्ठी मुणेयव्वा ॥ ६ ॥" तओ तेण भणियं—जो एयं दंडं गिण्हिस्सइ सो राया होहित्ति, किंतु पडिच्छियव्वं तओ जाव अन्नाणि चत्तारि अंगुलाइं वड्ढइ ताहे जोगु त्ति । तं तेणं मायंगचेडएणं सुयं, एक्केण य धिज्जाइएण । ताहे सो धिज्जाइओ अप्पसागारियं तस्स चउरंगुलं खणिऊणं छिंदेइ । तेण चेडगेण दिट्ठो । सो उद्दालिओ । सो तेण धिज्जाइएण कारणियं नीओ । भणइ—देहि दंडगं । सो भणइ—मम मसाणे एस वड्ढिओ, अओ न देमि । धिज्जाइओ भणइ—अन्नं गिण्ह । सो नेच्छइ, भणइ य—एएण मम कज्जं ति । सो दारगो न देइ । तेहिं सो दारगो पुच्छिओ—किं न देसि ? । भणइ य—अहं एयस्स दंडगस्स पभावेणं राया होहामि त्ति । ताहे कारणिया हसिऊणं भणंति—जया तुमं राया होज्जासि तया तुमं एयस्स गामं देज्जासि । पडिवन्नं तेण । धिज्जाइएण वि अन्ने धिज्जाइया भणिया, जहा—एयं मारेत्ता दंडगं हरामो । तं तस्स पिउणा सुयं । ताणि तिन्नि वि नट्ठाणि जाव **कंचणपुरं** गयाणि । तत्थ अपुत्तो राया मओ । आसो अहिवासिओ । तस्स बाहिं सुयंतस्स मूलमागओ, पयाहिणीकाऊण ठिओ । जाव आयरेण नायरा पेच्छंति लक्खणजुत्तं । जयसद्दो कओ । नंदीतूरमाहयं । इमो वि जंभंतो उट्ठिओ, वीसत्थो आसं विलग्गो पवेसिज्जइ । 'मायंगो' त्ति धिज्जाइया न दिंति पवेसं । ताहे तेण दंडरयणं गहियं, तं जलिउमाढत्तं । ते भीया ठिया । ताहे तेण वाडहाणगा हरिएसा धिज्जाइया कया । उक्तञ्च—"दधिवाहनपुत्रेण, राज्ञा तु करकण्डुना । वाटधानकवास्तव्याश्चाण्डाला ब्राह्मणीकृताः ॥ १ ॥" तस्स य घरनामं 'अवकिन्नगो' त्ति अवहीरिऊण तेहिं तं चेव चेडगकयं नामं पइट्ठियं 'करकंडु' त्ति । ताहे सो धिज्जाइओ आगओ—देहि मे गामं । भणइ—जो ते रुच्चइ तं गिण्ह । सो भणइ—मम चंपाए घरं तो तीए विसए देहि । ताहे दहिवाहणस्स लेहं देइ—देहि ममं गामं एगं, अहं तुब्भं जं रुच्चइ गामं वा नगरं वा तं देमि । सो रुट्ठो—दुट्ठमायंगो अप्पाणं न याणइ त्ति । दूएण पडियागएण कहियं ।

करकंडू कुविओ । चंपा रोहिया । जुद्धं च वट्टइ । ताए संजईए सुयं । 'मा जणक्खओ होहि' त्ति मयहरिं आपुच्छि-ऊण गया तं नयरिं । करकंडुं उस्सारित्ता रहस्सं भिंदइ—एस तव पिय त्ति । तेण ताणि अम्मापियरो पुच्छियाणि । तेहिं सब्भावो कहिओ । माणेणं न ओसरइ । ताहे सा चंपं अइगया, रन्नो घरं अईइ, नाया, पायवडियाओ दासीओ परुन्नाओ । रायाए वि सुयं । सो वि आगओ । वंदित्ता आसणं दाऊण तं गब्भं पुच्छइ । सा भणइ—एस सो जेण रोहियं नयरं । तुट्ठो निग्गओ मिलिओ । दो वि रज्जाणि तस्स दाऊण दहिवाहणो पव्वइओ । करकंडू य महासासणो जाओ । सो य किर गोउलप्पिओ । अणेगाणि तस्स गोउलाणि जायाणि । जाव सरयकाले एगं गोवच्छगं थोरगत्तं सेयं पिच्छइ । भणइ—एयस्स मायरं मा दुहिज्जहा, जया वड्ढिओ होज्जा तया अण्णाणं गावीणं दुद्धं पावेज्जाह । ते गोवाला पडिसुणंति । सो उच्चत्तविसाणो गंधवसहो जाओ । राइणा दिट्ठो । सो जुद्धिक्कओ जाओ । पुणो कालेण राया आगओ । पेच्छइ महाकायं जुन्नवसभं पड्डुएहिं परिघट्टिज्जंतं । गोवे पुच्छेइ—कहिं सो वसहो त्ति ? । तेहिं सो दाइओ तयवत्थो । भणियं च—गोट्ठंगणस्स मज्झे, ढक्कियसद्देण जस्स भज्जंति । दित्ता वि दरियवसभा, सुतिक्खसिंगा समत्था वि ॥ १ ॥ पोराणयगयदप्पो, गलंतनयणो चलंतविसमोट्ठो । सो चेव इमो वसभो, पड्डुयपरिघट्टणं सहइ ॥ २ ॥ तं तारिसं पेच्छिय गओ विसायं चिंतेइ अणिच्चयं—अहो ! तारिसो होऊण संपइ एयारिसो जाओ एस वसभो; ता सव्वे अथिरा संसारे पयत्था । तहा हि—जो ताव भोगोवभोगनिबंधणं महामोहहेऊ य अत्थो सो अधुवो । भणियं च—
"चवलं सुरचावं व, विज्जुलेहं व चंचलं । पाओवलग्गपंसु व्व, धणं अथिरधम्मयं ॥ १ ॥ अत्थं चोरा विलुंपंति, उद्दालंति नरेसरा । वंतरा य निगूहंति, गिण्हंति अह दाइया ॥ २ ॥ हुयासणो डहे सव्वं, जलुप्पीलो विणासए । सव्वस्स हरणं वा वि, करेइ कुविओ जमो ॥ ३ ॥" तहा परमाणंदहेऊ इट्ठजणसंगमो वि अणिच्चो । कहं ?—जहा संझाए रुक्खम्मि,

मिलंति विहगा बहू । पंथिया पहियावासे, जहा देसंतरागया ॥ १ ॥ पहाए जंति सवे विं, अन्नमन्नदिसंतरं । एवं कुडुंबवासे वि, संगया बहवो जिया ॥ २ ॥ नरामरतिरिक्खाइ-जोणीसुं कम्मसंजुया । मच्चुप्पहायकालम्मि, सवे जंति दिसोदिसिं ॥३॥ तहा—"जेणुंम्मत्तपमत्तउ हिंडइ पुरिपहिहिं, मोडाउडि करंतउ वेढिउ बहुनरहिं । तं जोयणु अइरेण जण ! खणभंगुरउ, जररोगिहिं सोसिज्जइ रक्खंतह खरउ ॥ १ ॥" तहा—"गब्भे जम्मे बाल-त्तणम्मि तरुणत्तणम्मि थेरत्ते । मट्टियभंडं व जिया, सवावत्थासु विहडंति ॥ १ ॥" एमाइ चिंतंतो पडिबुद्धो पत्तेयबुद्धो जाओ, काऊण पंचमुट्ठियं लोयं देवयाविइन्नलिंगो विहरइ । भणियं च—"सेयं सुजायं सुविभत्तसिंगं, जो पासिया वसभं गोट्ठमज्झे । रिद्धिं अरिद्धिं समुपेहियाणं, कलिंगराया वि समेक्ख धम्मं ॥ १ ॥" संपइ दुम्मुहचरियं—

अत्थि इहेव भारहे वासे कंपिल्लं नाम पुरं । तत्थ हरिकुलवंसुब्भवो जओ नाम राया, तस्स गुणमाला नाम भारिया । सो य राया तीए सह रज्जसिरिमणुहवंतो गमेइ कालं । अन्नया अत्थाणमंडवट्ठिएण पुच्छिओ दूओ—किं नत्थि ममं जं अन्नराईणमत्थि । दूएण भणियं—देव ! चित्तसभा तुम्ह नत्थि । तओ राइणा आणत्ता थवइणो, जहा—लहुं चित्तसभं करेह । आएसाणंतरं समाढत्ता । तत्थ धरणीए खन्नमाणीए कम्मकरेहिं पंचमदिणे सवरयणमओ जलणो व तेयसा जलंतो दिट्ठो महामउडो, सहरिसेहिं सिट्ठो जयराइणो । तेण वि परितुट्ठमणेणं णंदीतूररवपुवयं उत्तारिउ भूमिविवराओ पूइया थवइमाइणो जहारिहं वत्थमाईहिं । थेवकालेण निम्माया उत्तुंगसिहरा चित्तसभा । सोहणदिणे य कओ चित्तसभाए पवेसो । आरोविओ मंगलतूरसद्देण अप्पणो उत्तमंगे मउडो । तप्पभावेण दोवयणो सो राया जाओ ।

१ येनोन्मत्तप्रमत्तो हिण्डति पुरीपथिष्वहमहमिकां कुर्वन् वेष्टितो बहुनरैः । तद् यौवनमचिरेण जन! क्षणभङ्गुरं जरारोगैः शुष्यते रक्षतः क्षरितम् ॥ १ ॥

लोएण य तस्स 'दोमुह' त्ति नामं कयं । अइक्कंतो कोइ कालो । तस्स य राइणो सत्त तणया जाया । 'दुहिया मे णत्थि' त्ति गुणमाला अद्धितिं करेइ । मयणाभिहाणस्स जक्खस्स इच्छइ उवाइयं । अन्नया पारियायमंजरीउवलंभसुविणयसूइया जाया तीसे दुहिया । कयं च वद्धावणयं, दिन्नं जक्खस्स ओवाइयं, कयं च तीए नामं मयणमंजरि त्ति । कमेण जाया जोव्वणत्था । इओ य उज्जेणीए चंडपज्जोओ राया । तस्स दूएण साहियं—जहा दुम्मुहो राया जाओ । पज्जोएण भणियं—कहं ? । दूएण भणियं—तस्स एरिसो मउडो अत्थि तम्मि आरोविए दोमुहाणि हवंति । मउडस्सुवरि पज्जोयस्स लोभो जाओ । दूअं दुम्मुहराइणो पेसइ—एयं मउडरयणं मम पेसेहि, अह न पेससि तो जुज्झसज्जो होहि । दोमुहराइणा दूओ भणिओ पज्जोयसंतिओ—जइ मम जंमग्गियं देह तो अहमवि मउडं देमि । दूएण भणियं—किं मग्गह ? । राइणा भणियं—देह अनलगिरिहत्थी, अग्गिभीरू तहा रहवरो य । जाया य सिवादेवी, लेहायरिय-लोहजंघो य ॥१॥ एयं च पज्जोयस्स रज्जसारं । पडिगओ दूओ उज्जेणिं । साहियं पज्जोयस्स दोमुहसंतियं पडिवयणं । कुद्धो अईव पज्जोओ चलिओ चतुरंगवलेण । दोन्नि लक्खा मयगलाणं, दोन्नि सयसहस्सा रहाणं, पंचअजुयाणि हयाणं, सत्त-कोडीओ पयाइजणाणं । अणवरयपयाणेहिं संपत्तो पंचालजणवयसंधिं । इयरो वि दोमुहराया चउरंगवलसमग्गो नीहरिओ नयराओ । गओ पडिसम्मुहं पज्जोयस्स पंचालविसयसंधीए । रइओ गरुडवूहो पज्जोएण, सायरवूहो दोमुहेण । तओ कमेण संपलग्गं दोण्ह वि वलाण जुज्झं । सो मउडरयणप्पभावेण अजेओ दोमुहराया । भग्गं पज्जोयस्स वलं । वंधिऊण पज्जोओ पवेसिओ नयरं । दिन्नं चलणे कडयं । सुहेण तत्थ पज्जोयराइणो वच्चइ कालो । अन्नया दिट्ठा तेण मयणमंजरी । जाओ गाढो अणुराओ । तओ कामग्गिणा डज्झमाणस्स चिंतासंतावगयस्स वोलीणा कह वि रयई । पच्चूसे स गओ अत्थाणं । दिट्ठो परिमिलाणमुहसरीरो दोमुहराइणा, पुच्छिओ सरीरपउत्तिं । न देइ पडिवयणं । सासंकेण य गाढयरं

दुर्मुख-चरित्रम् ।

पुट्ठो । तओ दीहं नीससिऊण जंपियं पज्जोएण—मयणवसगस्स नरवर !, वाहिविघत्थस्स तह य मत्तस्स । कुवियस्स मरंतस्स य, लज्जा दूरुज्झिया होइ ॥ १ ॥ ता—जइ इच्छसि मम कुसलं, पयच्छ तो मयणमंजरिं एयं । नियधूयं मे नरवर !, न देसि पविसामि जलणं ति ॥ २ ॥ तओ दोमुहेण निच्छयं नाऊण दिन्ना, सोहणदिणमुहुत्ते कयं पाणिग्गहणं । कइवयदिणेहिं पूइऊण विसज्जिओ गओ उज्जेणिं पज्जोओ । अन्नया आगओ इंदमहूसवो । दोमुहराइणा आइट्ठा नायरजणा—उब्भेह इंदकेउं । तओ मंगलनंदीमहारवेण धवलधयवडाडोयखिंखिणीजालालंकिओ अवलंबियवरमल्लदामो मणिरयणमालाभूसिओ नाणाविहपलंबमाणफलनिवहचिंचइओ उब्भिओ इंदकेऊ । तओ नच्चंति नट्टियाओ, गिज्जंति सुकइरइया कव्वबंधा, नच्चंति नरसंघाया, दंसंति दिट्ठिमोहणाइं इंदयालाइं इंदियालिणो, दिज्जंति तंबोला, खिप्पंति कुंकुमकप्पूरजलच्छडा, दिज्जंति महादाणाइं, वज्जंति मुइंगाइआउज्जाइं । एवं महापमोएण गया सत्त वासरा । आगया पुन्निमा । पूइओ महाविच्छड्डेण कुसुमवत्थाईहिं दोमुहराइणा इंदकेऊ महातूररवेण । अन्नम्मि दिणे पडिओ मेइणीए । दिट्ठो राइणा अमेज्झमुत्तदुग्गंधे निवडिओ । जणेण परिलुप्पमाणो य दट्ठूण चिंतियं—धिरत्थु विज्जुरेह व्व चंचलाणं परिणामविरसाणं रिद्धीणं ।एयं चिंतयंतो संबुद्धो पत्तेयबुद्धो जाओ । पंचमुट्ठियं लोयं काऊण पव्वइओ । उक्तञ्च—"जो इंदकेउं सुयलंकियं तं, दट्ठुं पडंतं पविलुप्पमाणं । रिद्धिं अरिद्धिं समुपेहियाणं, पंचालराया वि समेक्ख धम्मं ॥ १ ॥" संपयं नमिचरिअं—

अत्थि इहेव भारहे वासे अवंतीजणवए सुदंसणं नाम पुरं । मणिरहो नाम राया । तस्स सहोयरो जुगबाहू जुवराया । तस्स य निरुवमरूवलावन्ना मयणरेहा नाम भारिया । सा य अच्चंतपरमसाविया—तीए पुत्तो सव्वगुणसंपन्नो चंदजसो नाम । अन्नया मणिरहो मयणरेहं दट्ठूण अज्झोववन्नो चिंतिउं पयत्तो—कहं पुण एयाए सह मम संजोओ भविस्सइ ?, अहवा ताव पढमं पीइं करेमि, पच्छा चित्तभावं नाऊण जहाजोग्गं जइस्सामि । एवं मंतेऊण

तीए सह पीइं घडेइ । पुप्फ-कुंकुम-तंबोल-वत्था-ऽलंकाराइयं पेसेइ । न य तीए कोइ अन्नो दुट्ठभावो हियए । एवं कालो वच्चइ । अन्नया मणिरहेण मयणरेहा भणिया—सुंदरि ! जइ ममं पुरिसं पडिवज्जसि ता सयलरज्जसामिणिं करेमि । तीए भणियं—नपुंसित्थिभावेण वज्जियस्स पुरिसत्तं तुज्झ पुव्वकम्मेणेव जायं, मया अप्पडिवन्ने वि जं पुण रज्जसामित्तं तं पि को हरिउं तरइ तुह भाइजुवरायघरिणीसद्दं वहंतीए ममं ? ति, अन्नं च जे सप्पुरिसा हवंति ते मरणवसणं बहुमन्नंति न उण इहलोय-परलोयविरुद्धं आयरंति, जओ—"जीवाणं हिंसाए, अलिएणं तह परस्स हरणेणं । परइत्थिकामणेणं, जीवा नरयम्मि वच्चंति ॥ १ ॥" ता महाराय ! एवं ववत्थिए मुत्तूण दुट्ठभावमायारं पडिवज्जसु । एवं च सोऊण तुण्हिक्को ठिओ । चिंतियं च तेण—न एसा जुगबाहुम्मि जीवमाणे अन्नं पुरिसमिच्छेइ, ता एयं विस्संभेण वाएमो, तओ बलक्कारेण गिण्हिस्सामि, न अन्नो को वि उवाओ अत्थि त्ति । एवं कालो वच्चइ । अन्नया मयणरेहा चंदं सुमिणे दट्ठूण भत्तुणो साहेइ । तेण भणिया—सुंदरि ! सयलपुहविमंडलनहयलस्स मयंकभूओ सुओ ते भविस्सइ । तओ तीए गब्भसंभवो संवुत्तो। तइए य मासे दोहलो जाओ—जइ जिणाणं मुणीणं च पूयं करेमि, सययं च तित्थयराणं संतियाओ कहाओ निसुणेमि । तओ जहिच्छाए संपूरियडोहला गब्भं सुहेणुव्वहइ । अन्नया वसंतमासे जुगबाहू मयणरेहाए सह उज्जाणे कीडत्थमुवागओ । खज्जभोयणपाणखित्तस्स अत्थगिरीओ वोलीणो अहेसरो । उच्छाइओ तमनियरेण भुवणाभोओ । तओ जुगबाहू तम्मि चेव उज्जाणे ठिओ । मणिरहेण चिंतियं—सोहणो एस अवसरो, एगं ताव जुगबाहू नयरबाहिरुज्जाणे ठिओ, बीयं थोवसहाओ, तइयं रयणी, चउत्थं तिमिरनियरेण अंधारियं वणं, ता गंतूण मारेमो, ताहे मयणरेहाए सह निस्संकं रमिस्सामि । एवं च चिंतिऊण मण्डलग्गं गहाय गओ उज्जाणं । जुगबाहू वि काऊण रइकीलं पसुत्तो कयलीहरे । पुरिसा चउसु वि पासेसु निवन्ना । भणिया य ते मणिरहेण—कत्थ जुगबाहू ?। साहिओ

य तेहिं । 'मा इत्थ कोइ सत्तू रयणीए अभिभविस्सइ त्ति अधिईए आगओ अहं' ति भणिऊण पविट्ठो कयलीहरए । ससंभममुट्ठिओ जुगबाहू, कओ पणामो । भणिओ मणिरहेण—उट्ठेहि, नयरं पविस्सामो, अलमेत्थ वासेणं । तओ उट्ठिउमाढत्तो जुगबाहू । एत्थंतरे अवियारिऊण कज्जाकज्जं अगणिऊण जणाववायं उज्झिऊण परलोगभयं वीसत्थहियओ आहओ दढं निसियखग्गेण कंधराए मणिरहेण । गुरुप्पहारवेयणानिमीलियच्छो निवडिओ धरणिवट्टे । धाहावियं मयणरेहाए—अहो ! अकज्जं कयं ति । तओ पहाविया उज्जयखग्गा पुरिसा । भणियं—किमेयं ? ति । संलत्तं मणिरहेण—मम हत्थाओ पमाएण खग्गं निवडियं, अलं सुंदरि ! भएण । तओ पुरिसेहिं नाऊण मणिरहचिट्ठियं बला नीओ नयरं मणिरहो, साहिओ चंदजसस्स जुगबाहुवुत्तंतो । अईवकलुणं कंदंतो विज्जनियरं गिण्हिऊणागओ उज्जाणं, कयं वेज्जेहिं वणकम्मं, थोवंतरेण पणट्ठा वाया, निमीलियं लोयणजुयलं, निच्चिट्ठीहूआइं अंगाइं, रुहिरनिवहनिग्गमेण धवलीहूयं सरीरं । तओ मयणरेहा नाऊण मरणावत्थं जुगबाहुकन्नमूले ठाइऊण भत्तुणो महुरं निउणं भणिउं पयत्ता—महाणुभाव ! करेसु मणसमाहिं, मा करेसु कस्सइ उवरिं पओसं, भावेसु सव्वसत्तेसु मेत्तिं, पडिवज्जसु चउसरणगमणं, गरिहेसु दुच्चरियं, सम्ममहियासेसु सकम्मवसेण समागयमिमं वसणं । भणियं च—"जं जेण कयं कम्मं, अन्नभवे इहभवे वसंतेणं । तं तेण वेइयव्वं, निमित्तमेत्तं परो होइ ॥ १ ॥" ता गेण्हसु परलोयपाहेयं । अवि य—"पडिवज्जसु सवन्नुं, देवं सद्दहसु परमतत्ताइं । जा जीवं गुणनिहिणो, पडिवज्जसु साहुणो गुरुणो ॥ १ ॥ पाणिवहा-ऽलिय-परधण-मेहुन्न-परिग्गहाण वेरमणं । तिविहं तिविहेण तहा, कुणसु तुमं जावजीवाए ॥ २ ॥ अट्ठारसण्ह सम्मं, पावट्ठाणाण तह य पडिक्कमसु । भावेसु भवसरूवं, अणुसरसु मणे नमोक्कारं ॥ ३ ॥" जओ—"पंचनमुक्कारसमा, अंते वच्चंति जस्स दसपाणा । सो जइ न जाइ मोक्खं, अवस्स वेमाणिओ होइ ॥ १ ॥" तहा वोसिरसु सव्वसंगं । जओ—"न पिया

न चेव माया, न सुया न य भायरो न सुहि बंधू । न य धणनिचया सरणं, संसारे दुक्खपउरम्मि ॥ १ ॥ एक्को च्चिय इह सरणं, जम्मण-जर-मरण-दुक्खतवियाणं । सत्ताण सुहनिहाणं, जिणिंदपरिभासिओ धम्मो ॥ २ ॥" एवं च सव्वं जुगबाहुणा उत्तमंगविरइयकरमउलिणा पडिच्छियं । थेववेलाए सुहज्झवसाणोवगओ पंचत्तमुवगओ । तओ अक्कंदिउमाढत्तो चंदजसो । मयणरेहाए चिंतियं—धिरत्थु मज्झ रूवस्स एवंविहाणत्थमूलस्स, संपइ एस पावकारी अणिच्छमाणीए वि मे अवस्स सीलभंगं करिस्सइ, ता अलं एत्थावत्थाणेण, अन्नत्थ देसे गंतूण परलोयकज्जमणुचिट्ठामि, अन्नहा पुत्तस्स वि एस पावो विणासं करिस्सइ । एवं मंतिऊण सोगाउलहिययाण चंदजसाईण अड्ढरत्तसमए गुरुदुक्खसंतत्तमणा नीहरिया उज्जाणाओ गया पुव्वाभिमुही । पत्ता महाडइं । वोलीणा जामिणी । वच्चंतीए मज्झण्हे पावियं पउमसरं । वणफलेहिं कया पाणवित्ती । अद्धखेयखिन्ना पसुत्ता सागारं भत्तं पच्चक्खाइत्ता कयलीहरे । आगया रयणी । तीए घुरुक्कंति वग्घा, गुंजंति सीहा, घुरुघुरंति वराहा, फेक्कारंति भेरवं भसुयाओ । एवं अणेगसावयसद्दवित्तत्थाए नमोक्काररचिंतणपराए अड्ढरत्ते जाया उयरे अईववेयणा । किच्छेण पसूया सव्वलक्खणसंपन्नं दारगं । पहाए य कंबलरयणेण वेढित्ता जुगबाहुनामंकियं मुद्दारयणं उलंबिऊण कंधराए गया सरवरं । पक्खालिऊण अंबराइं अवइन्ना मज्जणत्थं । एत्थंतरे जलमज्झाओ कयंतो व्व समुद्धाइओ अईवजवेण जलकरी । गहिया तेण सुंडाए । पक्खित्ता नहयले । भवियव्वयानिओगेण दिट्ठा नंदीसरदीवपत्थिएण विज्जाहरजुवाणेणं । 'रूववइ' त्ति काऊण गहिया निवडमाणी करुणं रुयमाणी । नीया वेयड्ढपव्वयं । भणिओ य सो रुयमाणीए—भो महासत्त ! अज्जाहं रयणीए वणमज्झे पसूया, दारगं तं च कयलीहरे मुत्तूण सरमवइन्ना, जलगएण उक्खित्ता तुमए गहिया, ता सो वालो केणइ वणयरेण वावाइज्जस्सइ अहवा आहारविरहिओ सयं चेव विवज्जेज्जा, ता महापुरिस ! अवच्चदाणेण पसायं काऊण मा विक्खेवं करेहि, दारयमाणेहिं ममं वा तत्थ नेहि त्ति ।

विज्जाहरजुवाणएण भणियं—जइ मं भत्तारं पडिवज्जसि ता तुज्झ आएसकारी भवामि। अन्नं च—गंधारजणवए रयणावहे नयरे मणिचूडो नाम विज्जाहरराया, कमलावई भारिया, तेसिं पुत्तो मणिप्पहो अहयं च मणिचूडो, दोण्ह वि सेढीणं आहेवच्चं पालेऊण निविन्नकामभोगो ममं रज्जे ठाविऊण चारणसमणसमीवे दिक्खं पडिवन्नो, सो य अणुक्कमेण विहरंतो अईयवासरे आगओ आसि इहं, संपइ चेइयवंदणत्थं नंदीसरं गओ, तस्स समीवे वच्चंतेण मए तुमं दिट्ठा, ता सुंदरि! सयलविज्जाहरीण सामित्ते ठवेमि तुमं, पडिवज्जसु ममं नायगं ति, अन्नं च सो तुज्झ तणओ आसावहरिएण मिहिलाहिवइणा अडविं वियरंतेण दिट्ठो महादेवीए दिन्नो, सा पुत्तं व पालेइ, एयं मए पन्नत्तीए महाविज्जाए आभोएऊण नायं, न एयमन्नहा, ता सुयणु! मुंचसु उव्वेयं, अवलंबेसु धीरयं, कुणसु पसन्नं मणं, माणेसु मए समाणं जोव्वणसिरिं। एयं सोऊण चिंतियं मयणरेहाए—अहो! मे कम्मपरिणई जेण अन्नन्नवसणभागिणी भवामि, ता किमेत्थ कायव्वं?, मयणघत्थो य पाणी न गणेइ कज्जाकज्जं, न वियारेइ गुणदोसं, न मुणेइ परलोयविरुद्धं, नावेक्खइ लोयाववायं, ता एवं ववत्थिए 'सीलं रक्खियव्वं मए केणइ विक्खेवेणं' ति चिंतिऊण भणिओ खयरो—सुपुरिस! नंदीसरवरदीवं नेहि मं, तत्थावस्सं तुह पियं करिस्सामि। तओ मुइयमणेण विउव्वियं वरविमाणं तम्मि आरोविऊण मयणरेहं गओ नंदीसरदीवं। तम्मि य बावन्नजिणिंदभवणाइं। भणियं च—"अंजणगिरीसु चउसु, सोलससु दहिमुहेसु सेलेसु। बत्तीस रइकरेसुं, नंदीसरदीवमज्झम्मि ॥ १ ॥ जोयणसयदीहाइं, पन्नासं वित्थडाइं विमलाइं। बावत्तरूसियाइं, बावन्नं हुंति जिणभवणा ॥ २ ॥" तओ अवयरिऊण विमाणाओ मणिप्पभेण मयणरेहाए य काऊण पूयं वंदियाओ उसभ-वद्धमाण-चंदाणण-वारिसेणाभिहाणाओ जिणंदपडिमाओ, वंदिओ मणिचूडचारणमुणी, उवविट्ठाइं तयंतिए। सो भयवं चउनाणी, तेण आभोएऊण मयणरेहावइयरं धम्मकहापुव्वयं उवसामिओ मणिप्पभो।

खामिया तेण **मयणरेहा**। भणिया य—अज्जप्पभिइं भगिणी तुमं, भणसु इण्हिं किं करेमि ?। तीए भणियं—कयं सव्वं चेव तए **नंदीसर**तित्थदंसणेणं। पुट्ठो य मुणी—भयवं! साहसु मम सुयस्स पउत्तिं। मुणिणा भणियं—सुणसु, **जंबुद्दीवस्स** पुव्वविदेहे **पुक्खलावई**विजये **मणितोरणं** नाम नयरं। तत्थ य **अमियजसो** नाम चक्की आसि। तस्स **पुप्फवई**भारियाए दो पुत्ता आसि **पुप्फसीहो रयणसीहो** य। ते य चउरासीपुव्वलक्खा रज्जं काऊण संसारदुक्खभीया चारणसमणसमीवे पव्वइया। सोलसपुव्वलक्खा जहोइयं पव्वज्जं काऊण आउक्खएण **अच्चुए** कप्पे इंदसामाणिया बावीससागरोवमाऊ देवा उववन्ना। तत्थ य अमरसुहमुवभुंजिऊण चुया समाणा **धाइयसंडभारहद्धे हरिसेण**ऽद्धचक्कवट्टिणो समुद्ददत्ताए देवीए पुत्ता जाया, एगस्स **सागरदेवो** वीयस्स **सागरदत्तो** य नामं। ते य असारं रज्जसिरिं नाऊण भयवओ वारसमतिलोयगुरुणो **दढसुव्वयस्स** तित्थे वहुवोलीणे सुगुरुसमीवे निक्खंता, तइयवासरे विज्जुघाएण वावाइया संता, **महासुक्के** उववन्ना। सत्तरससागरोवमाऊ तत्थ देवसुहं निसेवमाणा गमेंति कालं। अन्नया य वावीसइमस्स तित्थयरस्स भयवओ केवलिमहिमाए गया, तत्थ य तेहिं पुट्ठो भयवं—कत्थऽम्हे चुया समाणा उववज्जिस्सामो ?। भयवया भणियं—इहेव **भारहे मिहिलाए** पुरीए **जयसेण**राइणो तुम्हिक्को पुत्तो भविस्सइ, वीओ उण **सुदंसणपुरे जुगबाहु**राइणो **मयणरेहाए** भारियाए पुत्तो भविस्सइ, परमत्थओ पियापुत्ता भविस्सह त्ति। एवं सोऊण गया कप्पं। तत्थिक्को चुओ पढमं **विदेहा**जणवए **महिलाए** पुरीए **जयसेण**राइणो **वणमालाए** देवीए गब्भे उववन्नो। जाओ कालक्कमेणं। कयं तस्स नामं **पउमरहो** त्ति। जोव्वणत्थस्स य जणओ रज्जं दाऊण पव्वज्जं पडिवन्नो। सो य **पउमरहो** महारायाहिवो जाओ। **पुप्फमाला** नाम घरिणी। तस्स य रज्जं अणुपालंतस्स वच्चइ कालो। वीयदेवो चइऊण आउक्खएण तुज्झ तणओ जाओ। सो य **पउमरहो** विवरीयसिक्खासेण अवहरिऊण अडविं पवेसिओ। तत्थ य

अज्ज प्पभाए परिभमंतेण दिट्ठो तुज्झ तणओ, पुव्वभवऽब्भत्थसिणेहाओ अईवपमुइयहियएण गहिओ । एत्थंतरे य पयाणुमग्गेण समागयं सेण्णं । तओ कुंजरमारुहिऊण गओ सनयरं । समप्पिओ पुप्फमालाए दारओ । कयं वद्धावणयं । तत्थ सिणेहेणं परिवड्ढइ । जावेयं सो भयवं वज्जरेइ तावागयं मणिमयखंभं पलंबियमुत्ताहलमालं दारनिहियतारानियरं फलिहमणिमयसिहरं खिंखिणीजालरवमुहलं तूररवबहिरियदियंतरं अमरवहुघुट्ठजयजयरवं विमाणमेगं । नीहरिओ तओ वररयणमउडधारी चलंतमणिकुंडलजुयलो रुइरहारविराइयवच्छो एगो सुरो । सो तिपयाहिणीकाऊण निवडिओ मयणरेहाए चलणेसु । पच्छा मुणिणो चलणजुयलं नमेऊण उवविट्ठो धरणिवट्टे । तओ विज्जाहरेण जइणो अविणयमेयं दट्ठुं भणियं—अमरेहि नरवरेहि य, परूविया हुंति रायनीईओ । लुप्पंति जत्थ ते च्चिय, को दोसो तत्थ इयराणं ? ॥ १ ॥ कोहाइदोसरहियं, पंचेंदियसूडणं पणट्ठमयं । वरनाणदंसणधरं, तवसंजमसंजुयं धीरं ॥ २ ॥ मुत्तूण समणमेयं, दंसणमेत्तेण नासियतमोहं । पणओ सि कीस पढमं, इमाइ तं विबुह ! रमणीए ? ॥ ३ ॥ अमरेण भणियं—खयरेसर ! अवितहमेयं जं तुमे भणियं, नवरं कारणमित्थ निसुणेसु—आसि सुदंसणपुरे मणिरहो राया । तस्स सहोयरो जुगबाहू, सो य पुव्वभववेरेण केणइ वसंतमासे उज्जाणं गओ आहओ असिणा कंधराए नियभाउणा मणिरहेण । कंठगयप्पाणो इमीए मयणरेहाए जिणधम्मकहापुव्वयं उवसामिओ वेराणुबंधाओ । सम्मत्ताइपरिणाममुवगओ कालगओ उववन्नो पंचमे कप्पे दससागरोवमाऊ इंदसामाणिओ देवो, सो य अहं ति । एसा मज्झ धम्मायरिओ, जओ एयाए सम्मत्तमूलं जिणधम्मं गाहिओ । उक्तञ्च—"जो जेण सुद्धधम्मम्मि ठाविओ संजएण गिहिणा वा । सो चेव तस्स जायइ, धम्मगुरू धम्मदाणाओ ॥ १ ॥" अओ एसा पढमं वंदिया । भणियं च—"सम्मत्तदायगाणं, दुप्पडियारं भवेसु बहुएसु । सव्वगुणमेलियाहिं वि, उवयारसहस्सकोडीहिं ॥ १ ॥" एवं च सोऊण खयरेण चिंतियं—अहो ! जिणधम्मसामत्थं ।

अवि य—"संसारम्मि अणंते जीवा पावेंति ताव दुक्खाइं । जाव न करंति धम्मं, जिणवरभणियं पयत्तेणं ॥ १ ॥" तियसेण भणिया **मयणरेहा**—साहम्मिणि ! भणसु जं ते पियं सुहं करेमि । तीए भणियं—न तुम्हे परमत्थेण पियं सुहं काउं समत्था, जम्म-जरा-मरण-रोय-सोय-मच्चुरहियं मोक्खसोक्खं चेव मे पियं, तहा वि तियसवर ! नेहि मं **मिहिलाए**, तत्थ पुत्तस्स मुहं दट्ठूण परलोगहियं करिस्सामि । तओ अमरेण तक्खणमेव नीया **मिहिलाए**। सा य **मल्लिनाहस्स** **नमिनाहस्स** य तिलोयगुरुणो जम्मण-निक्खमण-नाणभूमी । अओ अवयरियाइं तित्थभत्तीए पढमं जिणिंदभवणे । वंदियाइं चेइयाइं । दिट्ठा य उवस्सए साहुणीओ, गंतूण वंदियाओ, निसन्नाइं पुरओ । उवइट्ठो ताहिं धम्मो—'लद्धूण माणुसत्तं, धम्माधम्मप्फलं च सोऊणं । सयलसुहसाहणम्मी, जत्तो धम्मम्मि कायव्वो ॥ १ ॥' एमाइ धम्मकहावसाणे भणिया **मयणरेहा** सुरेण—वच्चामो रायभवणम्मि, दंसेमि तणयं । तीए भणियं—अलं संसारवद्धणेणं सिणेहेणं । अवि य—सव्वे जाया सयणा, सव्वे जीवा य परजणा जाया । एगेगस्स जियस्स उ, को मोहो एत्थ बंधूसु ? ॥ १ ॥ पव्वज्जं गिण्हिस्सामि अहं, ता तुमं करेसु जहारुचियं । सो वि साहुणीओ **मयणरेहं** च पणमिऊण गओ नियकप्पं । तीए तासिं साहुणीण समीवे गहिया दिक्खा । कयसुव्वयनामा तवसंजमं कुणमाणी विहरइ । इओ य सो बालो **पउमरहराइणो** निकेयणे सुहेणं चिट्ठइ । पडिवक्खरायाणो तस्स राइणो नमिया । तओ राइणा गुणनिप्पन्नं बालस्स नामं कयं **नमि** त्ति । तओ पंचधाईपरिवुडो सुहेण संवड्ढइ । अट्ठवासेण अखिलो कलासत्थत्थवित्थरो दावियमित्तो गहिओ । कमेण य जोव्वणत्थो जाओ । इक्खागकुलुब्भवाणं अमरवहुविणिज्जियरूवसोहाणं कन्नाणं अट्ठुत्तरसहस्सं पाणिं गाहिओ अमरवई विव ताहिं सहिओ विसयसुहमुवभुंजमाणो गमेइ कालं । **पउमरहराया** वि मुणिऊण असारत्तं जीवलोयस्स **नमिकुमारं** विदेहजणवयस्स सामित्ते ठाविऊण संजमसिरिं पाविऊण वरनाणदंसणलाभं च लद्धुं तिलोयमत्थयं गओ त्ति । **नमि-**

राया रज्जसिरिं पालेमाणो गमेइ कालं । इओ य सो **मणिरहो** तीए चेव रयणीए फणिणा दट्ठो कालगओ चउत्थीए पुढवीए नेरइओ उववन्नो त्ति । तओ **चंदजसो** सामंतेहिं मंतीहिं य राया ठविओ । ते य भायरो दो वि सक्कारिया । **चंदजसो** रज्जसिरिं पालेइ ।

अन्नया य **नमि**संतिओ सयलरज्जप्पहाणो धवलहत्थी आलाणखंभं भंजिऊण विंज्झाडईए सम्मुहं पत्थिओ । सो य **सुदंसणपुरस्स** समीवेण वच्चइ । **चंदजस**राइणो तुरयवाहियालीए गयस्स दिट्ठो मणुस्सेहिं, कहिओ राइणो । तेण गहिऊण नयरं पवेसिओ, तत्थ चिट्ठइ । चारपुरिसेहिं नाऊण **नमि**राइणो साहियं—जहा धवलहत्थी **चंदजसेण** गहिओ चिट्ठइ, देवो पमाणं ति । **नमि**राइणा **चंदजसस्स** दूओ पेसिओ इमेणत्थेण—जहेस धवलहत्थी मम संतिओ, एयं पेसह । **चंदजसस्स** दूएण गंतूण साहियं **नमि**वयणं । **चंदजसेण** भणियं—न कस्सइ रयणाणि अक्खरलिहियाणि, जो चेव बलेण अहिओ भवइ तस्सेव भवंति । अवि य—"को देइ ? कस्स दिज्जइ ?, कमागया कस्स कस्स व निबद्धा ? । विक्कमसारेहि जए, भुज्जइ वसुहा नरिंदेहिं ॥ १ ॥" तओ असम्माणियपूइओ आगओ दूओ **मिहिलं** । साहियं नरिंदस्स **चंदजस**वयणं । कुविओ सव्वबलेण चलिओ **नमी चंदजसो**वरिं । इओ य **चंदजसो नमि**रायं आगच्छमाणं नाऊण बलसमग्गो नीहरंतो सम्मुहं अवसउणेण निवारिओ । तओ मंतीहिं भणिओ **चंदजसो**—ताव गोउराइं पिहिऊण चिट्ठसु, पुणो कालोइयं नाऊण चिट्ठिस्सामो । तओ राइणा 'तह' त्ति कयं । एवं च **नमि**राइणा आगंतूण रोहियं चउद्दिसिं नयरं । लोगपारंपरओ निसुयं **सुव्वय**ज्जाए, चिंतियं च—मा जणवयक्खयं काऊण अहरगइं वच्चंतु, ता दो वि गंतूण उवसमावेमि । गणिणीए अणुन्नाया साहुणिसहिया गया **सुदंसणपुरं** । दिट्ठो य अज्जाए **नमि**राया । दिन्नं परममासणं । वंदिऊण **नमी** उवविट्ठो धरणीए । साहिओ अज्जाए असेससुहकारओ जिणिंदप्पणीओ

धम्मो । धम्मकहावसाणे भणियं—महाराय ! असारा रज्जसिरी, विवागदारुणं विसयसुहं, अइदुक्खपउरेसु विरुद्धपावयारीणं नियमेण नरएसु निवासो हवइ, तो एवंठिए नियत्तसु इमाओ संगामाओ, अन्नं च केरिसो जेट्ठभाउणा सह संगामो ? । नमिणा भणियं—कहं मम एसो जेट्ठभाया ? । साहिओ जहट्ठिओ अज्जाए नियवुत्तंतो सपच्चओ, तहा वि माणेण न उवरमइ । तओ अज्जा खडक्कियाए नयरं पविट्ठा, गया रायगेहं । पविसमाणी सन्नाया परियणेणं । चंदजसराइणा वंदिया । दिन्नं परममासणं । उवविट्ठो राया धरणीयले । निसुयं अंतेउरियाजणेण, पगलंतअंसुधारानयणो निवडिओ चलणेसु आगंतूण सो वि अज्जाए । उवविट्ठो धरणीए । भणियं चंदजसेण—अज्जे ! किमेयं अइदुद्धरं वयगहणं ? । साहिओ अज्जाए नियवुत्तंतो । चंदजसेण भणियं—कत्थ सो संपयं सहोयरो ? त्ति । अज्जाए भणियं—जेण तुमं रोहिओ सि । तओ हरिसभरुब्भंतहियओ नीहरिओ नयराओ । नमी वि सहोयरमागच्छमाणं दट्ठूण पडियागओ सम्मुहं निवडिओ चलणेसु जेट्ठभाउणो, महापमोएण पवेसिओ नयरं । अहिसित्तो चंदजसेण नमी रज्जधुराए 'सयलअवंतीजणवयस्स सामि' त्ति । चंदजसो वि समणत्तणं पडिवज्जिऊण जहासुहं विहरइ त्ति । इओ य नमिराया अइचंडसासणो दोण्हं पि विसयाणं सामित्तं नएण पालेइ । वोलीणो बहुओ कालो । अन्नया य नमिराइणो सरीरे छम्मासे जाव दाघो जाओ । विज्जेहिं पच्चक्खाओ । आलेवननिमित्तं च देवीओ वलयालंकियबाहाओ घसंति चंदणं । वलयसद्दझणझणारावेण आपूरिज्जइ भवणं । राया भणइ—कन्नाघाओ मे होइ । देवीहिं एक्केक्केण अवणंतीहिं सव्वाणि वलयाणि अवणीयाणि । एक्केक्कं ठियं । राया पुच्छइ—किं वलयाणि न खलहलेंति ? । साहियं—जहाऽवणीयाणि । सो तेण दुक्खेण अब्भाहओ परलोगाभिमुहो चिंतेइ—बहुयाण दोसो न एगस्स । उक्तञ्च—"यथा यथा महत्तन्त्रं, परिकरश्च यथा यथा । तथा तथा महद्दुःखं, सुखं न च तथा तथा ॥ १ ॥" ता जइ एयाओ रोगाओ मुच्चामि तो पव्वयामि । तया कत्तियपु-

नग्गतिचरित्रम्।

झिमा वट्टइ। सो एवं चिंततो पसुत्तो। पभायाए रयणीए सुमिणगं पासइ—मंदरोवरिं सेयं नागरायं, तं च अत्ताणं आरूढं। नंदिघोसतूरेण पडिबोहिओ निरामओ हट्ठतुट्ठो चिंतेइ—अहो! पहाणो सुमिणो दिट्ठो त्ति। पुणो चिंतेइ—कहं मया एवंगुणजाइओ पव्वओ दिट्ठपुव्वो? त्ति चिंतयंतेण जाई संभरिया—पुव्वं माणुसभवे सामन्नं काऊण पुप्फुत्तरे विमाणे उववन्नो आसि, तत्थ देवत्ते मंदरो जिणमहिमाइसु आगएण दिट्ठपुव्वो त्ति संबुद्धो पव्वइओ। बहुयाण सद्दयं सोच्चा, एगस्स य असद्दयं। वलयाण नमीराया, निक्खंतो मिहिलाहिवो॥ १॥ नग्गइचरियं पुण—

अत्थि इहेव भारहे वासे गंधारजणवए पुंडवद्धणं नाम नयरं। तम्मि सीहरहो नाम राया। तस्सऽन्नया उत्तरावहाओ दो तुरंगमा उवायणेण समागया। तेसिं परिवाहणनिमित्तं आरूढो एगम्मि राया। बीए रायपुत्तो। तओ सव्वबलेण नीहरिओ नयराओ पत्तो वाहियालिं। आढत्तो राया वाहिउं। सो य विवरीयसिक्खो जाव राया कड्ढइ ताव दढयरं वच्चइ। कड्ढमाणस्स य जवेण धावमाणो गओ बारस जोयणाइं, पविट्ठो महाडइं। निव्विन्नेण य मुक्का वग्गा। ठिओ तेसु चेव पएसु। 'तुरंगमो विवरीयसिक्खो' त्ति नायं राइणा। अवयरिओ तुरंगमाओ। एगम्मि पायवे तं बंधिऊण लग्गो परिभमिउं। कया फलेहिं पाणवित्ती। आरूढो य रयणिवासनिमित्तं एगम्मि गिरिसिहरे, जाव पेच्छइ तत्थ सत्तभूमियं पासायं, पविट्ठो तम्मि, दिट्ठा नवजोव्वणरूवलावन्ना जुवई। तीए य ससंभमं उट्ठेऊण दिन्नमासणं राइणो। निसन्नो राया। जाओ परोप्परं दढाणुराओ। पुच्छिया य राइणा—भद्दे! कासि तुमं? किं वा एगागिणी रन्ने चिट्ठसि?। भणियं तीए धीरत्तणमवलंबिऊणं—इत्थ भवणे वेइयाए विवाहेहि मं, पच्छा सवित्थरं नियवइयरं साहिस्सामि। पहिट्ठमणो य पविट्ठो तम्मि भवणे राया। पेच्छइ तत्थ जिणभवणं। तस्सऽग्गओ वेइं पूइऊण पणमिऊण य जिणं कओ गंधव्वविवाहो।

पसुत्ताइं वासभवणे । वोलीणा रयणी । पभाए कयं दोहिं वि जिणवंदणं । उवविट्ठो राया सीहासणे । सा वि निविट्ठा अद्धासणे । भणियं च तीए—निसुणेसु पिययम ! मे वइयरं ।

अत्थि इहेव भारहे वासे खिइपइट्ठियं नाम नयरं । तत्थ जियसत्तू राया । अन्नया पारंभिया चित्तसभा राइणा । समप्पिया चित्तयरसेणीए समभागेहिं । चित्तंति चित्तयरा अणेगे । एगो य चित्तंगओ नाम वुड्ढचित्तयरो चित्तेइ । अइक्कंतो वहुओ कालो । तस्स य जोव्वणत्था कणयमंजरी नाम धूया भत्तमाणेइ । अन्नया पत्थिया गहियभोयणा पिउसमीवं, जावागच्छइ जणसंकुले रायपहे ताव एइ जवविमुक्केण आसेण एगो आसवारो । सा भीया पलाणा । पच्छा तम्मि वोलिए पिउसगासमागया । चित्तंगओ भत्तमागयं दट्ठूण सरीरचिंतं गओ । कणयमंजरीए तत्थ कोट्टिमतले कोउगेण वन्नएहिं लिहियं जहासरूवं सिहिपिच्छं । एत्थंतरे जियसत्तू राया चित्तसभमागओ । चित्तमवलोयंतेण दिट्ठं कोट्टिमतले सिहिपिच्छं, 'सुंदरं' ति काउं गहणनिमित्तं करो वाहिओ, भग्गाओ नहसुत्तीओ, विलक्खो दिसाओ पलोएइ । कणयमंजरीए हासपुव्वयं भणियं—तिहिं पाएहिं आसंदओ न ठाइ त्ति चउत्थं मुक्खपुरिसं मग्गंतीए अज्ज तुमं चउत्थो पाओ लद्धो । राइणा भणियं—कहं ? साहेसु परमत्थं । तीए हसिऊण भणियं—अहं जणयस्स भत्तमाणेमि जाव रायमग्गे एगो पुरिसो आसं अइवेगेण वाहेइ, न से थोवा वि घिणा अत्थि, जओ रायमग्गेण वुड्ढो वालो इत्थी अन्नो को वि असमत्थो वच्चइ सो पिल्लिज्जइ, ता एगो आसवाहो महामुक्खो आसंदयस्स पाओ । बीओ पाओ राया, जेण चित्तयराणं सभा समभागेहिं विरिका, एक्केके कुडुंवे वहुया चित्तयरा, मम पिया एगं अपुत्तो वीयं वुड्ढो तइयं दुग्गओ एवंविहस्स वि समो भागो कओ । तइओ पाओ एस मम पिया, जेण एएण चित्तसभं चित्तंतेण पुव्वविढत्तं खइयं, संपयं जं वा तं वा आहारमाणेमि तम्मि आगए सरीरचिंताए गच्छइ, सो सीयलो केरिसो होइ ? । राया भणइ—कहमहं चउत्थो पाओ ? ।

नग्गति-चरित्रम् ।

इयरीए भणियं—सव्वो वि ताव जाणइ कुओ एत्थ ताव सिहीणमागमो ?, कह वि आणीयं होज्जा तो वि ताव दिट्ठीए निरक्खिज्जा। राइणा भणियं—सच्चं मुक्खो अहं चउत्थो पाओ आसंदयस्स । राया तीए वयणविन्नासं सोऊण देहलावण्णं च पिच्छिऊणाऽणुरत्तो । **कणयमंजरी** वि जणयं भुंजावित्ता गया सगिहं । **सुगुत्ता**भिहाणमंतिमुहेण मग्गिओ **चित्तंगओ कणयमंजरी** राइणा । तेण भणियं—अम्हे दरिद्दिणो, कहं विवाहमंगलं रन्नो य पूयं करेमो ? । कहियमेयं राइणो । तेणावि धणधन्नहिरन्नाईण भरावियं **चित्तंगयस्स** भवणं। पसत्थे तिहिमुहुत्ते महाविभूईए विवाहिया **कणयमंजरी**। विइन्नो तीए पासाओ महंतो दासीवग्गो य । तस्स य राइणो अणेगाओ महादेवीओ, एगेगा वारएण रयणीए राइणो वासभवणे आगच्छइ । तम्मि य दियहे **कणयमंजरी** आणत्ता । गया अलंकियविभूसिया **मयणियाए** दासचेडीए समं । उवविट्ठा आसणे। इत्थंतरे आगओ राया। कयमब्भुट्ठाणाइयं विणयकम्मं । निसन्नो सेज्जाए राया । इओ य पुव्वमेव **कणयमंजरीए मयणिया** भणिया आसि—राइणो निवन्नस्स अहं तए अक्खाणयं पुच्छेयव्वा जहा राया सुणेइ । अओ **मयणियाए** एत्थावसरे भणियं—सामिणि ! जाव राया पवड्ढइ ताव कहेहि किंचि अक्खाणयं । इयरीए भणियं—**मयणिए** ! ताव राया निद्दाए सुवउ तओ कहिस्सं । राइणा चिंतियं—केरिसं पुण इमा अक्खाणयं कहेइ ? अहं पि सुणेमि त्ति अलियपसुत्तं कयं । **मयणियाए** भणियं—सामिणि ! पसुत्तो राया, कहेसु अक्खाणयं । इयरीए भणियं—सुणसु, **वसंतपुरं** नयरं । **वरुणो** सेट्ठी । तेण एगखंडपाहाणमया देउलिया काराविया हत्थप्पमाणा । तीए चउहत्थो देवयाविसेसो कओ । **मयणियाए** भणियं—सामिणि ! कहं एगहत्थप्पमाणाए देउलियाए चउहत्थो देवो माउ ? त्ति । इयरीए भणियं—निद्दाइया संपयं, कल्लं कहिस्सं । 'एवं होउ' त्ति भणिऊण निग्गया **मयणिया** गया सगिहं । राइणो कोउहल्लं जायं—किमेयमेरिसं ? ति, निव्वन्ना य एसा । जाव बीयदिणे वि तीए चेव वारओ आणत्तो। जाव तहेव **मयणियाए** भणिया—सामिणि !

तं अद्धकहियं कहाणयं साहेसु । इयरीए भणियं—हले ! सो देवो चउभुओ न उण सरीरस्स तं पमाणं, एत्तियं चेव अक्खाणयं । **मयणियाए** भणियं—अन्नं कहेसु । **कणयमंजरीए** भणियं—हले ! अत्थि महंता अडवी, तीए वित्थरिय-साहपसाहो महंतो रत्तासोयपायवो, तस्स य छाया नत्थि । **मयणियाए** भणियं—कहमेरिसस्स वि तरुवरस्स छाया नत्थि ? । तीए भणियं—कल्लं कहिस्सं, संपइ निद्दापरवसा । तइयदिणे वि कोउगेण सा चेव समाणत्ता, तहेव **मयणियाए** पुट्ठा । कहियं—तस्स पायवस्स अहोच्छाया न उण उवरिच्छाया । अन्नं च पुट्ठा कहेइ—

एगम्मि सन्निवेसे एगो मयहरो, तस्स महंतो करहो, सो य सच्छंदं चरइ । अन्नया तेण चरंतेण पत्तपुप्फफलसमिद्धो एगो वब्बूलपायवो दिट्ठो । तस्स य सम्मुहं गीवं पसारेइ न य पावइ, तस्स कज्जे सो सुइरं परितप्पइ । तओ सुट्ठुअरं चउद्दिसिं कंधरं पसारेइ । जाहे कह वि न पावेइ ताहे तस्स रोसो आगओ । तेण तस्सोवरिं मुत्तं पुरीसं च वोसिरियं । **मयणियाए** भणियं—कहं मुत्तपुरीसं वोसिरइ तस्सोवरिं जं वयणेणं पि पावेउं न तरइ ? । इयरीए भणियं—कल्लं साहिस्सं । तहेव य कहियं बीयदिवसे, जहा—सो वब्बूलपायवो अंधकूवखड्डामज्झे तेण खाइउं न तरइ । एवं **कणयमंजरीए** सो राया कोऊहलभूएहिं एरिसक्खाणएहिं छम्मासे जाव विमोहिओ । पच्छा तीए उवरि अईव साणुराओ जाओ । तीए चेव समं एगंतरइपसत्तो गमेइ कालं । नवरं सवक्कीओ तीए उवरि पउट्ठाओ छिद्दाणि मग्गंति, संलवंति य—अहो ! एयाए राया वसीकरणेण वसीकओ जेण उत्तमकुलप्पसूयाओ वि देवीओ परिचत्ताओ, इमीए सिप्पियदुहियाए अणुरत्तो न वियारेइ गुणदोसे, नावेक्खइ रज्जकज्जाइं, न गणेइ दव्वं विणासिज्जंतं इमीए मायावित्तेहिं । इओ य **कणयमंजरी** नियपासाओवरए मज्झण्हवेलाए पविसिऊण दिणे दिणे एगागिणी वत्थाभरणाणि रायसंतियाइं मुयइ, ताइं पिइसंतियाइं चीवराइं तउय-सीसया-ऽलंकारं च गेण्हइ, अप्पणो जीवं च संबोहेइ—

मा जीव ! करेसु इड्ढिगारवं, मा वचसु मयं, मा विसुमरेसु अप्पयं, रन्नो संतिया इमा रिद्धी, तुज्झ संतियाइं एयाइं डंडिखंडाइं इमं चाहरणं, ता उवसंतमणो भव, जेण सुइरं इमीए सिरीए आभागीभवसि, अन्नहा राया कंधराए घेत्तूण नीणेही । इमं च चिट्ठियं पइदिणमुवलक्खेऊण सवत्तीहिं राया भणिओ—जइ वि तुमं अम्हाण उवरिं निन्नेहो तहा वि अम्हे तुम्ह अकुसलं रक्खेमो, जओ भत्तारदेवयाओ हवंति नारीओ, जा तुह एसा हिययदइया सा किं पि कम्मणं खुद्दमंतं वा साहेइ, इमं पि अणत्थं न याणेसि एईए वसीकओ । राइणा भणियं—कहं ?। ताहिं भणियं—एसा मज्झण्हे उवरयगया दारं पिहिऊण किं पि मुणमुणंती चिट्ठइ दिणे दिणे किंचि वेलं, जइ न पत्तियसि ता निरूवेहि केणइ अत्तवग्गेण । इमं सोऊण राया सयमेव गओ उवरगपविट्ठाए कणयमंजरीए निरूवणत्थं । दारदेसट्ठिएण दिट्ठं तं पुव्ववन्नियं चिट्ठियं । सुयं च अत्तणो अणुसासणं । परितुट्ठो य चित्तेण—अहो ! इमीए बुद्धिकोसल्लं, अहो ! गव्वपरिच्चाओ, अहो ! विवेओ, ता सव्वहा सयलगुणनिहाणमेसा, मच्छरिणीओ य एयाओ सवत्तित्तणओ जाओ गुणं पि दोसं पेच्छंति । तुट्ठेण य रन्ना सव्वरज्जसामिणी कया । पट्टो य बद्धो । एवं वच्चइ कालो । अन्नया विमलचंदाऽऽयरियसमीवे राइणा कणयमंजरीए य पडिवन्नो सावगधम्मो । कालेण य कणयमंजरी देवीहोउं चुया समाणा उप्पन्ना वेयड्ढे पव्वए तोरणउरे णयरे दढसत्तिविज्जाहरराइणो दुहिया । कयं नामं 'कणयमाले'त्ति । कमेण पत्ता नवजोव्वणं । अन्नया रूवक्खित्तहिययएणावहरिया वासवाभिहाणेण खयरेण । इमम्मि पव्वए पासायं विउव्विऊण ठविया । रइया इमा वेइया—किलेत्थ विवाहेमि । एत्थंतरे कणयमालाए जेट्ठभाया कणयतेओ समागओ । ते दो वि रोसानलपज्जलिया जुज्झंता परोप्परघाएहिं मच्चुमुवगया । कणयमाला वि भाइसोगेण सुबहुयं अक्कंदिऊण विमणदुम्मणा इमम्मि पासाए चिट्ठइ । अन्नया आगओ एत्थ वाणमंतरो नाम एगो सुरो । तेण सा भणिया ससिणेहं—वच्छे ! मज्झ तुमं दुहिया । जावेत्तियं

जंपइ सो सुरो ताव दढसत्तिविज्जाहरो पुत्त-दुहियाअन्नेसणत्थमागओ । वंतरेण मायाए कणयमाला अन्नारिसरूवा कया । पुत्त-दुहिया-वासवसरीराइं मयगरूवाइं धरणीए निवडियाइं दंसियाइं । ताइं दट्ठूण चिंतियं दढसत्तिणा—इमो मम तणओ वासवेण विणासिओ, वासवो वि कणयतेएण, वावाइज्जमाणेण य वासवेण कणयमाला विणासिया, ता धिरत्थु संसारस्स बहुदुक्खपउरस्स, 'को सयन्नो एयम्मि रइं करेति ?' त्ति वेरग्गमुवगओ पवज्जमब्भुवगओ । वंतरेण य उवसंहरिया माया । वंदिओ कणयमालाए सुरेण य । साहुणा भणियं—किमेरिसं ? । साहिओ य कणयमालाए भाइवुत्तंतो । साहुणा भणियं—मए तिन्नि य मयगसरीराइं दिट्ठाइं । सुरेण भणियं—मए माया कया । किमत्थं ? । सुरेण भणियं—सुणसु कारणं ।

खिइपइट्ठिए नयरे आसि जियसत्तू नाम राया । तेण चित्तंगयस्स चित्तयरस्स दुहिया परिणीया कणयमंजरी नाम । सा वि साविया जाया । सो वि चित्तंगओ तीए पंचनमोकारेण निज्जामिओ मरिऊण वंतरो नाम सुरो जाओ, सो य अहं ति । अन्नया इहमागओ, जावेसा कणयमाला सोयविहुरा दिट्ठा । जाओ इमीए उवरिं अईवसिणेहो, चिंतियं च—किमेसा मे पुव्वभविओ बंधुविसेसो आसि ? त्ति ओहीपउत्तो । नायं—कणयमंजरी मम दुहिया एस त्ति मरिऊण खयरदुहिया जाया । एत्थंतरे तुममागओ । मया चिंतियं—एसा पिउणा सह गमिस्सइ त्ति विरहभीरुणा अन्नारिसा कया तुम्ह मोहणत्थं, मयगं च दंसियं एईए देहं । पवन्नो य तुमं पवज्जं ति । तओ 'अहो ! मए एस महाणुभागो एवं वंचिउ' त्ति जाओ हं सखेओ, ता खमियव्वं तुमए दुच्चिट्ठियमिमं । साहू वि 'धम्मपडिवत्तिहेउत्तणेण उवयारी तुमं' ति जंपिऊण उप्पइओ विहरइ जहासमाहियं । कणयमालाए वि सुरसाहियवुत्ततं चिंतयंतीए जायं जाईसरणं, नाओ पुव्वभवो—जहा हं सा कणयमंजरि त्ति, एसो य मम पिया सुरो जाओ । तओ संजायदढसिणेहाए भणिओ

सुरो—ताय! मज्झ को वरो होही?। सुरेण ओहिणा आभोएऊण भणियं—वच्छे! सो तुह पुव्वभवभत्ता **जियसत्तू** राया देवो होउं **दढसीहराइणो** पुत्तो जाओ **सीहरहो** नाम, सो तुह भत्ता होही। तीए भणियं—कहं तस्स संजोओ?। सुरेण भणियं—सो य विवरीयसिक्खासेणावहरिओ एत्थागमिस्सइ, ता निव्वुया सुहेण चिट्ठसु, मा उव्वेयं करेसु, अहं तुहाएससंपायगो चिट्ठामि। ठिओ य एत्थेव पासाए सो सुरो। **कणयमाला** वि सुरलोएण सह सुहेण गमेइ कालं, सा य अज्जउत्त! अहं ति। कल्लं सो सुरो चेइयाण वंदणत्थं मेरुम्मि गओ, जाव तुममवरण्हे पत्तो सि। अइउक्कंठियाए य सो वि ताओ आगच्छमाणो न मए पडिवालिओ, सयमेव अप्पा विवाहाविउ त्ति। एस साहिओ नियवुत्तंतो मए जो तए पुट्ठो त्ति।

सीहरहस्स वि तं वुत्तंतं सोऊण जाईसरणमुप्पन्नं। इत्थंतरे समागओ सुरंगणासहिओ सो सुरो। पणमिओ राइणा। अहिनंदिओ सहरिसेण सुरेण। साहिओ **कणयमालाए** नियविवाहवइयरो सुरस्स। पमुइओ सो। उचियसमुल्लावेण समागओ मज्झण्हो। भुत्तो दिव्वमाहारं सभारिओ राया। एवं ठिओ मासमेगं तत्थ। भणिया य राइणा **कणयमाला**—पिए! पडिवक्खवग्गो उवद्दविस्सइ मे रज्जं ता वच्चामि अहं, अणुमन्नसु तुमं। तीए भणियं—पिययम! जं तुममाणवेसि त्ति, परं तुह दूरे नयरं, ता कहं पायचारेण गमिस्सह?, ता गिण्हसु पन्नत्तिं विज्जं ममाहिंतो। गहिया य रन्ना। साहिया य जहुत्तविहाणेण। आपुच्छिऊण **कणयमालं** गओ सनयरं। कओ महूसवो नयरे। पुच्छिओ राया पउत्तिं सामंताईहिं। कहिया जहावत्ता। विम्हिया सव्वे वि। भणियं च तेहिं—वच्चइ जत्थ सउन्नो, वि एसमडविं समुद्दमज्झं वा। नंदइ तहिं तहिं चिय, ता भो! पुन्नं समज्जिणह ॥ १ ॥ एवं वच्चइ कालो। राया य पंचमपंचमदिणस्स तम्मि नगे वच्चइ। चिट्ठइ **कणयमालाए** समं कइवि दिणे। लोगो य जंपइ—नगे अईइ राया। तओ कालेण जम्हा नगे अईइ तम्हा '**नग्गइ** एस' त्ति पइट्ठियं नामं लोएण राइणो। अन्नया गओ नगे **नग्गई** राया। भणिओ **वाणमंतरेण**—सुइरं ठिओ इत्थाहं

संपयं सामिआएसो आगओ सो अवस्सं कायव्वो, कालक्खेवो तत्थ बहू भविस्सइ, एसा य **कणयमाला** मम विरहे अद्धिर्तिं करिस्सइ, ता जहा इक्कल्लिया न भवइ तहा कायव्वं—ति जंपिऊण गओ सुरो। राइणा वि 'न अन्नो उवाओ इमीए मणनिव्वुईए' त्ति काराविंयं तम्मि नगे नयरं रमणीयं, उवलोहेऊणाणियाओ अणेगाओ पयाओ, कारियाइं जिणभवणाइं, पइट्ठावियाओ तेसु तप्पडिमाओ। जत्तामहूसवं च तत्थ कुणंतस्स नाएण रज्जं परिपालयंतस्स अइक्कंतो कोइ कालो। अन्नया अणुजत्तं निग्गओ पेच्छइ कुसुमियं चूयं। राइणा एगा मंजरी गहिया। पच्छा सव्वेण खंधावारेण लयंतेण मंजरीपत्तपवालपुप्फफलाइयं कट्ठावसेसो कओ। पडिनियत्तो पुच्छइ—कहिं सो चूयरुक्खो ?। अमच्चेण दंसिओ। किह एयावत्थो ?। भणइ—तुम्हेहि एगा मंजरी गहिया, पच्छा सव्वेण खंधावारेण गिण्हंतेण एवं कओ। सो चिंतेइ—'नूणं जाव रिद्धी ताव चेव सोहा, रिद्धीओ पुण सव्वाओ चंचल' त्ति चिंतयंतो संबुद्धो जाओ—जो चूयरुक्खं सुमणाभिरामं, समंजरीपल्लवपुप्फचित्तं। रिद्धिं अरिद्धिं समुपेहियाणं, **गंधाररराया** वि समेक्ख धम्मं ॥ १ ॥ "समेक्ख" त्ति आर्षत्वात् 'समीक्षते' अङ्गीकुरुते। एतानि च चरितानि यथा पूर्वप्रबन्धेषु दृष्टानि तथा लिखितानि।

चत्तारि वि ते विहरंता खिइप्पइट्ठिए नयरे गया। तत्थ चउदारे देवउले पुव्वेण **करकंडू** पविट्ठो। **दुम्मुहो** दक्खिणेण। 'किह साहुस्स अन्नओ मुहो चिट्ठामि ?' त्ति तेण **वाणमंतरेण** दक्खिणेण वि मुहं कयं। **नमी** अवरेण पविट्ठो, तओ वि मुहं कयं। नग्गई उत्तरेण, तओ वि मुहं कयं। **करकंडुस्स** बालत्तणाओ सा कंडू अत्थि चेव, तेण कंडूयणगं गहाय मसिणं कन्नो कंडूइओ। तं तेण एगत्थ संगोवियं तं **दुम्मुहो** पेच्छइ, सो भणइ—जया रज्जं च रट्ठं च, पुरं अंतेउरं तहा। सव्वमेयं परिच्चज्ज, संचयं किं करेसिमं ? ॥१॥ जाव **करकंडू** पडिवयणं न देइ ताव **नमी** भणइ—जया ते पेइए रज्जे, कया किच्चकरा बहू। तेसिं किच्चं परिच्चज्ज, अज्जकिच्चकरो भवं ॥ १ ॥ पैतृके—पितुरागते राज्ये कृताः कृत्यकराः—नियोगिनो

प्रत्येकबुद्ध-चतुष्टयस्य विहरणम्।

बहवः, तदैव कृत्यकरत्वं कर्त्तुं तवोचितमित्युपस्कारः, तेषां कृत्यं परापराधपरिभावनादिकं कर्त्तव्यं परित्यज्य आर्यकृत्यकरः—नियुक्तकोऽन्यदोषचिन्तको भवान् किमिति जात इति शेषः । ताहे **गंधारो** भणइ—जया सव्वं परिचज्ज, मोक्खाय घडसी भवं । परं गरहसी कीस ?, अत्तनीसेसकारए ॥ १ ॥ ताहे **करकंडू** भणइ—मोक्खमग्गं पवन्नेसु, साहूसु बंभयारिसु । अहियत्थं निवारिंतो, न दोसं वत्तुमरिहसि ॥ १ ॥ सुब्व्यत्ययादहितार्थान्निवारयन्तं न 'दोषं' मतुलोपाद् दोषवन्तं वक्तुमर्हसि । तथा चार्षम्—"रूसऊ वा परो मा वा, विसं वा परियत्तउ । भासियव्वा हिया भासा, सपक्खगुणकारिया ॥१॥" इमामनुशास्तिं करकण्डुकृतां ते प्रतिपन्नाः । कालेन चत्वारोऽपि मोक्षं गता इति ॥ साम्प्रतं सूत्रमनुस्रियते—

चइऊण देवलोगा, उववन्नो माणुसम्मि लोगम्मि । उवसंतमोहणिज्जो, सरइ य पोराणियं जाइं ॥१॥

व्याख्या—च्युत्वा देवलोकाद् उत्पन्नो मानुष्यके लोके उपशान्तमोहनीयः स्मरति पुराणामेव 'पौराणिकीं' चिरन्तनीं 'जातिं' जन्म । वर्त्तमाननिर्देशः सर्वत्र तत्कालविवक्षयेति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ ततः किम् ? इत्याह—

जाइं सरित्तु भगवं, सहसंबुद्धो अणुत्तरे धम्मे । पुत्तं ठवेत्तु रज्जे, अभिनिक्खमई णमी राया ॥२॥

व्याख्या—जातिं स्मृत्वा 'धैर्य-सौभाग्य-माहात्म्य-यशोऽर्क-श्रुत-धी-श्रियः । तपोऽर्थोपस्थ-पुण्येश-प्रयत्न-तनवो भगाः ॥ १ ॥' इतिवचनादनेकार्थोऽपि भगशब्दोऽत्र घटमाने धैर्यादावर्थे प्रवर्त्तते । ततश्च 'भगवान्' धैर्यादिमान्, "सह" त्ति 'स्वयम्' आत्मनैव सम्बुद्धः सहसम्बुद्धो नान्येन प्रतिबोधितः । क ? इत्याह—'अनुत्तरे' प्रधाने 'धर्म्मे' चारित्रधर्मे पुत्रं स्थापयित्वा राज्ये 'अभिनिष्क्रामति' प्रव्रज्यां गृह्णाति 'नमिः' नमिनामा 'राजा' पृथ्वीपतिरिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ किं कृत्वाऽभिनिष्क्रामति ? इत्याह—

सो देवलोगसरिसे, अंतेउरवरगतो वरे भोए । भुंजित्तु णमी राया, बुद्धो भोगे परिच्चयइ ॥ ३ ॥

प्रत्येकबुद्ध-चतुष्टयस्य मोक्षगमनम् । नमिराजर्षेः सौत्री-वक्तव्यता ।

व्याख्या—'सः' इत्यनन्तरमुद्दिष्टो 'देवलोकसदृशान्' देवलोकभोगतुल्यान्, "अंतेउरवरगओ" त्ति वरान्तःपुरगतः 'वरान्' प्रधानान् 'भोगान्' मनोज्ञशब्दादीन् 'भुक्त्वा' अनुभूय नमी राजा 'बुद्धः' विज्ञाततत्त्वो भोगान् परित्यजति । पुनर्भोगग्रहणम् अतिविसरणशीला अप्यनुग्राह्या एवेति ज्ञापनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ किञ्च—

मिहिलं सपुरजणवयं, बलमोरोहं च परियणं सव्वं। चेच्चा अभिनिक्खंतो, एगंतमहिट्ठिओ भयवं ॥४॥

व्याख्या—'मिथिलां' मिथिलानाम्नीं पुरीं 'सपुरजनपदां' पुरजनपदसमेतां 'बलं' हस्त्यादिचतुरङ्गं 'अवरोधं च' अन्तःपुरं 'परिजनं' परिवर्गं 'सर्वं' निरवशेषं 'त्यक्त्वा' अपहाय 'अभिनिष्क्रान्तः' प्रव्रजितः । 'एकान्तम्' द्रव्यतः—विजनम् उद्यानादि, भावतश्च—'एकोऽहं न हि मे कश्चिन्नाहमन्यस्य कस्यचित् । न तं पश्यामि यस्याहं, नाऽसौ दृश्योऽस्ति यो मम ॥ १ ॥' इति भावनात एक एवाऽहमित्यन्तः–निश्चय एकान्तः तम् 'अधिष्ठितः' आश्रितो भगवानिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ तत्रैवमभिनिष्क्रामति यदभूत् तदाह—

कोलाहलगभूयं, आसी मिहिलाए पव्वयंतम्मि। तइया रायरिसिम्मि, णमिम्मि अभिनिक्खमंतम्मि॥

व्याख्या—कोलाहलः–विलपिताऽऽक्रन्दितादिकलकलः, कोलाहल एव कोलाहलकः स भूतः–जातो यस्मिन् तत् कोलाहलकभूतम् 'आसीत्' अभूत् मिथिलायां सर्वं गृहविहारादीति गम्यते । 'प्रव्रजति' प्रव्रज्यामाददाने 'तदा' तस्मिन् काले, राजा चासौ राज्याऽवस्थामाश्रित्य ऋषिश्च तत्कालापेक्षया राजर्षिः तस्मिन् नमौ 'अभिनिष्क्रामति' गृहान्निर्गच्छतीति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ पुनरत्रान्तरे यदभूत्तदाह—

अब्भुट्ठियं रायरिसिं, पव्वज्जाठाणमुत्तमं सक्को। माहणरूवेण इमं, तदा हि वयणमब्बवी ॥ ६ ॥

व्याख्या—'अभ्युत्थितम्' अभ्युद्यतं राजर्षिं प्रव्रज्यैव स्थानम्–आश्रयः ज्ञानादिगुणानां प्रव्रज्यास्थानं तस्मिन्, 'उत्तमे'

प्रधाने, प्राकृतत्वात् सुब्व्यत्ययः, 'शक्रः' इन्द्रः 'माहनरूपेण' ब्राह्मणवेषेण आगत्येति शेषः, 'तदा हि' तस्मिन् महात्मनि प्रव्रज्यां ग्रहीतुमनसि तदाशयं परीक्षितुकामः स्वयमिन्द्र आजगाम । ततः सः 'इदं' वक्ष्यमाणं वचनं 'अब्रवीत्' उक्तवानिति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ यदुक्तवांस्तदाह—

किं नु भो अज्ज मिहिलाए, कोलाहलगसंकुला । सुव्वंति दारुणा सद्दा, पासाएसु गिहेसु य ॥ ७ ॥

व्याख्या—'किमि'ति प्रश्ने, 'नु' इति वितर्के, 'भोः' इत्यामन्त्रणे, अद्य 'मिथिलायां' नगर्यां कोलाहलकेन—बहलकलकलात्मकेन सङ्कुलाः कोलाहलकसङ्कुलाः श्रूयन्ते 'दारुणाः' हृदयोद्वेगजनकाः 'शब्दाः' विलपिताक्रन्दितादयः, 'प्रासादेषु' देवतानरेन्द्रभवनेषु 'गृहेषु' तदितरेषु चशब्दात् त्रिकचतुष्कचत्वरादिषु चेति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ ततश्च—

एतमट्ठं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । ततो नमी रायरिसी, देविंदं इणमब्बवी ॥ ८ ॥

व्याख्या—'एतम्' अनन्तरोक्तमर्थं निशम्य हेतुः—पञ्चावयववाक्यरूपः कारणं च—अन्यथाऽनुपपत्तिमात्रं ताभ्यां चोदितः—प्रेरितो हेतुकारणचोदितः, 'कोलाहलकसङ्कुलाः शब्दाः श्रूयन्ते' इत्यनेन हि उभयमेतत् सूचितम्। तथाहि—अनुचितमिदं भवतोऽभिनिष्क्रमणमिति प्रतिज्ञा । आक्रन्दादिदारुणशब्दहेतुत्वादिति हेतुः । प्राणव्यपरोपणवदिति दृष्टान्तः । यद् यद् आक्रन्दादिदारुणशब्दहेतु तत् तद् धर्मार्थिनोऽनुचितम्, यथा प्राणव्यपरोपणादि, तथा चेदं भवतो निष्क्रमणमित्युपनयः । तस्मादाक्रन्दादिदारुणशब्दहेतुत्वादनुचितं भवतोऽभिनिष्क्रमणमिति निगमनमिति । पञ्चावयववाक्यमिह हेतुः । शेषावयवविवक्षारहितं तु आक्रन्दादिदारुणशब्दहेतुत्वं भवदभिनिष्क्रमणानुचितत्वं विनानुपपन्नमित्येतावन्मात्रं कारणम् । अनयोस्तु पृथगुपादानं प्रतिपाद्यभेदतः साधनवाक्यवैचित्र्यसूचनार्थम् । 'ततः' प्रेरणानन्तरं **नमी** राजर्षिर्देवेन्द्रमिदमब्रवीदिति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ किं तदुक्तवान् ? इत्याह—

व्याख्या—त्यक्तपुत्रकलत्रस्य 'निर्व्यापारस्य' परिहृतकृपिपाशुपाल्यादिक्रियस्य भिक्षोः 'प्रियम्' इष्टं न विद्यते 'किञ्चित्' अल्पमपि 'अप्रियमपि' अनिष्टमपि न विद्यते। एतेन यदुक्तं 'नास्ति किञ्चने'ति तत् समर्थितम्। एवमपि कथं सुखेन वसनं जीवनं च? इत्याह—'वहु' विपुलं 'खुः' अवधारणे, वह्वेव 'मुनेः' त्रिकालवेदिनः 'भद्रं' सुखम् अनगारस्य भिक्षोः 'सर्वतः' वाह्याभ्यन्तराच्च परिग्रहादिति गम्यते, विप्रमुक्तस्य 'एकान्तम्' एकत्वभावनात्मकम् 'अनुपश्यतः' पर्यालोचयत इति सूत्रद्वयार्थः ॥ १५–१६ ॥

एयमट्ठं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ। तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमब्बवी ॥ १७ ॥
पागारं कारइत्ता णं, गोपुरट्टालगाणि य। उस्सूलग सयग्घीओ, तओ गच्छसि खत्तिया! ॥१८॥

व्याख्या—स्पष्टम्। 'प्राकारं' सालं कारयित्वा 'गोपुराऽट्टालकानि च' तत्र गोपुराणि–प्रतोलीद्वाराणि, गोपुरग्रहणम् अर्गलाकपाटोपलक्षणम्, अट्टालकानि–प्राकारकोष्ठकोपरिवर्त्तीनि आयोधनस्थानानि। "उस्सूलग" त्ति खादिका, "सयग्घीउ" त्ति 'शतघ्न्यः' यन्त्ररूपाः, तत एवं सर्वं निराकुलीकृत्य 'गच्छसी'ति तिव्व्यत्ययाद् गच्छ क्षत्रिय! इति सूत्रार्थः ॥ १७–१८ ॥

एयमट्ठं निसामित्ता, हेऊकारणचोइओ। तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमब्बवी ॥ १९ ॥
सद्धं नगरं किच्चा, तवसंवरमग्गलं। खंतिं निउण पागारं, तिगुत्तं दुप्पहंसगं ॥ २० ॥
धणुं परक्कमं किच्चा, जीवं च इरियं सदा। धियं च केयणं किच्चा, सच्चेण पलिमंथए ॥ २१ ॥
तवनारायजुत्तेण, भेत्तूणं कम्मकंचुयं। मुणी विगयसंगामो, भवाओ परिमुच्चइ ॥ २२ ॥

प्रत्येकवुद्ध-चतुष्टयस्य मोक्षगमनम्। नमिराजर्षेः सौत्री-वक्तव्यता ॥

कृत्वेत्युपलक्ष्यते । तपः—अनशनादि बाह्यं तत्प्रधानः संवरस्तम् अर्गलामित्युपलक्षणत्वादर्गलाकपाटं कृत्वा । 'क्षान्ति' क्षमां 'निपुणं' सर्वपरिपूर्णं प्राकारं कृत्वा, तिसृभिः—अट्टालकोच्छूलकशतघ्नीसंस्थानीयाभिर्मनोगुप्त्यादिगुप्तिभिर्गुप्तं 'दुःप्रधर्षं' परैर्दुरभिभवं, प्राकारविशेषणे एते । इत्थं यदुक्तं 'प्राकारादीन् कारयित्वे'ति तत्प्रतिवचनमुक्तम् । सम्प्रति तु प्राकाराट्टालकेष्ववश्यमेव योद्धव्यम्, तच्च सत्सु प्रहरणादिषु सति च वैरिणि सम्भवत्यत आह—'धनुः' कोदण्डं 'पराक्रमं' जीववीर्योल्लासरूपमुत्साहं कृत्वा, 'जीवां च' प्रत्यञ्चां चेर्यासमितिम् उपलक्षणत्वाच्छेषसमितीश्च 'सदा' सर्वकालम्, 'धृतिं च' धर्म्माभिरतिरूपां 'केतनं' शृङ्गमयधनुर्मध्ये काष्ठमयमुष्ट्यात्मकम् । ननु तदुपरि स्नायुना बध्यते इदं तु केन बन्धनीयम्? इत्याह—'सत्येन' मनःसत्यादिना "पलिमंथए" त्ति बध्नीयात् । ततः किम्? इत्याह—तपः—षड्विधमान्तरं तदेव नाराचः—अयोमयो बाणस्तद्युक्तेन प्रक्रमाद्धनुषा 'भित्त्वा' विदार्य कर्मकञ्चुकम्, कर्मग्रहणेन चात्मैवोद्धतो वैरीत्युक्तं भवति । वक्ष्यति च—"अप्पा मित्तममित्तं च, दुप्पट्ठियसुपट्ठिए" त्ति । 'मुनिः' यतिः कर्मभेदे जेयस्य जितत्वाद् विगतः सङ्ग्रामो यस्य स विगतसङ्ग्रामः 'भवात्' संसारात् परिमुच्यते । एतेन सूत्रत्रयेण यदुक्तं 'प्राकारं कारयित्वे'त्यादि तस्य सिद्धसाधनता उक्तेति सूत्रत्रयार्थः ॥ २०—२१—२२ ॥

एयमट्ठं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमब्बवी ॥ २३ ॥

पासाए कारइत्ता णं, वद्धमाणगिहाणि य । वालग्गपोत्तियाओ य, तओ गच्छसि खत्तिया ! ॥२४॥

व्याख्या—प्रासादान् कारयित्वा 'वर्द्धमानगृहाणि च' अनेकधा वास्तुविद्याभिहितानि "वालग्गपोइयाओ य" त्ति देशीयपदं वलभीवाचकं, ततो वलभीश्च कारयित्वा ततो गच्छ क्षत्रिय ! इति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥

एयमट्ठं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमब्बवी ॥ २५ ॥

मिहिलाए चेइए वच्छे, सीयच्छाए मणोरमे । पत्तपुप्फफलोवेए, बहूणं बहुगुणे सया ॥ ९ ॥

व्याख्या—'मिथिलायां' पुरि, चितिः—इह प्रस्तावात् पत्रपुष्पाद्युपचयस्तत्र साधु चित्यं चित्यमेव चैत्यं—उद्यानं तस्मिन्, "वच्छे" त्ति सूत्रत्वाद् हिलोपे वृक्षैः 'शीतच्छाये' शीतलच्छाये 'मनोरमे' मनोरमाभिधाने, पत्रपुष्पफलोपेते 'वहूनां' प्रक्रमात् खगादीनां 'वहुगुणे' फलादिभिः प्रचुरोपकारकारिणि 'सदा' सर्वकालमिति सूत्रार्थः ॥९॥ ततः किम्? इत्याह—

वाएण हीरमाणम्मि, चेइयम्मि मणोरमे । दुहिया असरणा अत्ता, एए कंदंति भो! खगा ॥१०॥

व्याख्या—'वातेन' वायुना 'ह्रियमाणे' इतस्ततः क्षिप्यमाणे, वातश्च तदा शक्रेणैव कृत इति सम्प्रदायः। चितिः—इष्टकादिचयस्तत्र साधुः—योग्यश्चित्यः स एव चैत्यस्तस्मिन्, किमुक्तं भवति ?—अधोबद्धपीठिके उपरि चोच्छ्रितपताके 'मनोरमे' मनोभिरतिहेतौ वृक्षे इति शेषः। दुःखं सञ्जातं येषां ते दुःखिताः, 'अशरणाः' त्राणरहिताः अत एव 'आर्त्ताः' पीडिताः 'एते' प्रत्यक्षाः 'क्रन्दन्ति' आक्रन्दशब्दं कुर्वन्ति । 'भोः' इत्यामन्त्रणे, 'खगाः' पक्षिणः। इह च किमद्य मिथिलायां दारुणाः शब्दाः श्रूयन्ते ? इति यत् स्वजनाक्रन्दनमुक्तं तत् खगाक्रन्दनप्रायम्, आत्मा च वृक्षकल्पः, तत्त्वतो हि नियतकालमेव सहावस्थितत्वेनोत्तरकालं च स्वगतिगामितया द्रुमाश्रितखगोपमा एवामी स्वजनादयः। उक्तं हि—"यद्वद् द्रुमे महति पक्षिगणा विचित्राः, कृत्वाऽऽश्रयं हि निशि यान्ति पुनः प्रभाते। तद्वज्जगत्यसकृदेककुटुम्बजीवाः, सर्वे समेत्य पुनरेव दिशो भजन्ति ॥ १ ॥" ततश्चाक्रन्दादिदारुणशब्दानामभिनिष्क्रमणहेतुत्वमसिद्धं स्वप्रयोजनहेतुकत्वात्तेषाम्। आह च—"आत्मार्थं सीदमानं स्वजनपरिजनो रौति हा हाऽऽरवार्त्तो, भार्या चात्मीयभोगं गृहविभवसुखं स्वं वयस्याश्च कार्यम्। क्रन्दत्यन्योऽन्यमन्यस्त्विह हि बहुजनो लोकयात्रानिमित्तं, यो वा यस्माच्च कश्चिन्मृगयति हि गुणं रोदितीष्टः स तस्मै ॥ १ ॥" तथा च सति भवदुक्ते हेतुकारणे असिद्धे एवेत्युक्तं भवतीति सूत्रार्थः ॥ १० ॥

प्रत्येकबुद्ध-चतुष्टयस्य मोक्षगमनम्। नमिराजर्षेः सौत्री-वक्तव्यता।

एयमट्ठं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ। तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमब्बवी ॥ ११ ॥

व्याख्या—एतमर्थं निशम्य हेतुकारणयोः—अनन्तरसूत्रसूचितयोः चोदितः—असिद्धोऽयं भवदभिहितो हेतुः कारणं च इत्यनुपपत्त्या प्रेरितो हेतुकारणचोदितः। ततो नमिं राजर्षिं देवेन्द्र इदमब्रवीदिति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥

एस अग्गी य वाऊ य, एयं डज्झइ मंदिरं। भगवं अंतेउरंतेणं, कीस णं नावपेक्खह ॥ १२ ॥

व्याख्या—'एषः' प्रत्यक्षोऽग्निश्च वायुश्च, 'एतत्' प्रत्यक्षं दह्यते 'मन्दिरं' वेश्म भवत्सम्बन्धीति शेषः। भगवन्! "अंतेउरंतेणं" ति अन्तःपुराभिमुखं, "कीस" त्ति कस्मात्? "णं" वाक्यालङ्कारे, 'नावप्रेक्षसे' नावलोकसे इति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ ततश्च—

एयमट्ठं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ। तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमब्बवी ॥ १३ ॥

व्याख्या—स्पष्टम्। नवरं हेतुकारणचर्चा बृहट्टीकातोऽवसेया। एवमुत्तरत्राऽपि ॥ १३ ॥ किमब्रवीत्? इत्याह—

सुहं वसामो जीवामो, जेसिं मो नत्थि किंचणं। मिहिलाए डज्झमाणीए, न मे डज्झइ किंचणं ॥१४॥

व्याख्या—सुखं यथाभवत्येवं 'वसामः' तिष्ठामः 'जीवामः' प्राणान् धारयामः। येषां "मो" इत्यस्माकं नास्ति 'किञ्चन' वस्तुजातं, यतः—"एकोऽहं न मे कश्चित्, स्वः परो वाऽपि विद्यते। यदेको जायते जन्तुर्म्रियते एक एव हि ॥ १ ॥" इति न किञ्चिदन्तःपुरादि मत्सत्कम्, अतो मिथिलायां दह्यमानायां न मे दह्यते 'किञ्चन' स्वल्पमपि, तत्त्वतो स्वकर्मफलभुजो जन्तव इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ एतदेव भावयितुमाह—

चत्तपुत्तकलत्तस्स, निव्वावारस्स भिक्खुणो। पियं ण विज्जई किंचि, अप्पियं पि ण विज्जई ॥ १५ ॥
बहुं खु मुणिणो भद्दं, अणगारस्स भिक्खुणो। सव्वओ विप्पमुक्कस्स, एगंतमणुपस्सओ ॥ १६ ॥

संसयं खलु सो कुणइ, जो मग्गे कुणई घरं । जत्थेव गंतुमिच्छेज्जा, तत्थ कुवेज्ज सासयं ॥२६॥

व्याख्या—'संशयः' सन्देहः 'खलुः' एवकारार्थे, ततश्च संशयमेव स कुरुते, यथा—कदाचिन्मम गमनं न भविष्यतीति, यो मार्गे कुरुते गृहम्, गमननिश्चये तत्करणायोगात् । किमिति गमननिश्चये मार्गे गृहं न क्रियते? इत्याह—'यत्रैव' विवक्षितप्रदेशे 'गन्तुं' यातुं इच्छेत् "तत्थे" ति अवधारणफलत्वाद् वाक्यस्य तत्रैव कुर्वीत स्वस्य—आत्मनः आश्रयः स्वाश्रयस्तम् । ततोऽयमर्थः—इदं तावदिहावस्थानं मार्गावस्थानप्रायमेव, यत्र तु जिगमिषितमस्माभिः तद् मुक्तिपदम्, तदाश्रयविधाने च प्रवृत्ता एव वयमिति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥

प्रत्येकबुद्ध-चतुष्टयस्य मोक्षगमनम् । नमिराजर्षेः सौत्री-वक्तव्यता ।

एयमट्ठं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमब्बवी ॥ २७ ॥

आमोसे लोमहारे य, गंठिभेए य तक्करे । णगरस्स खेमं काऊण, तओ गच्छसि खत्तिया! ॥२८॥

व्याख्या—आ-समन्ताद् मुष्णन्ति—स्तैन्यं कुर्वन्तीत्यामोषास्तान्, लोमहाराः—ये निस्त्रृंशतया आत्मविघाताऽऽशङ्कया च प्राणान् विहत्यैव सर्वस्वमपहरन्ति । तथा च वृद्धाः—लोमाहाराः प्राणहारा इति, तांश्च, ग्रन्थिभेदाः—ये घुर्घुरक-द्विकर्त्तिकादिना ग्रन्थिं भिन्दन्ति तांश्च, 'चशब्दः' भिन्नक्रमः, ततः 'तस्करांश्च' सर्वकालं चौर्यकारिणः, इह चोत्साद्येति गम्यते, नगरस्य क्षेमं कृत्वा ततो गच्छ क्षत्रिय! इति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥

एयमट्ठं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमब्बवी ॥ २९ ॥

असइं उ मणुस्सेहिं, मिच्छादंडो पउंजए । अकारिणोऽत्थ बज्झंति, मुच्चई कारओ जणो ॥ ३० ॥

व्याख्या—'असकृत्' अनेकधा 'तुः' एवकारार्थे, ततश्चाऽसकृदेव 'मनुष्यैः' मनुजैः, मिथ्या—व्यलीकः, किमुक्तं भवति?—अनपराधिष्वप्यज्ञानाभिनिवेशादिभिः दण्डः—देशत्यागशरीरनिग्रहादिः 'प्रयुज्यते' व्यापार्यते । कथमिदम्?

इत्याह—'अकारिणः' आमोषणाद्यविधायिनः 'अत्रे'त्यस्मिन् लोके 'बध्यन्ते' निगडादिभिर्नियन्त्र्यन्ते, मुच्यते 'कारकः' विधायकः प्रकृतत्वादामोषणादीनां 'जनः' लोकः । तदनेन यदुक्तं प्राग्—'आमोषकादीनामुत्सादेन नगरस्य क्षेमं कृत्वा गच्छ' इति, तत्र तेषां ज्ञातुमशक्यतया क्षेमकरणस्याप्यशक्यत्वमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥

एयमट्ठं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमब्बवी ॥ ३१ ॥

जे केइ पत्थिवा तुज्झं, न णमंति नराहिवा ! । वसे ते ठावइत्ता णं, तओ गच्छसि खत्तिया ! ॥३२॥

व्याख्या—ये केचित् 'पार्थिवाः' राजानः तुभ्यं 'न नमन्ति' न प्रह्वीभवन्ति, हे 'नराधिप !' नृपते ! 'वशे' आत्माऽऽयत्तौ 'तान्' अनमत्पार्थिवान् 'स्थापयित्वा' कृत्वेत्यर्थः, ततो गच्छ क्षत्रिय ! इति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥

एयमट्ठं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमब्बवी ॥ ३३ ॥

जो सहस्सं सहस्साणं, संगामे दुज्जए जिणे । एगं जिणेज्ज अप्पाणं, एस से परमो जओ ॥ ३४ ॥

अप्पाणमेव जुज्झाहि, किं ते जुज्झेण बज्झओ ? । अप्पाणमेव अप्पाणं, जइत्ता सुहमेहए ॥३५॥

पंचिंदियाणि कोहं, माणं मायं तहेव लोहं च । दुज्जयं चेव अप्पाणं, सबमप्पे जिए जियं ॥ ३६ ॥

व्याख्या—यः 'सहस्रं सहस्राणां' दशलक्षात्मकं प्रक्रमात् सुभटसम्बन्धिनां सङ्ग्रामे दुर्ज्जये जयेत् 'एकम्' अद्वितीयं 'जयेत्' यदि कथञ्चिद्वीर्योल्लासतोऽभिभवेत् आत्मानं दुराचारप्रवृत्तमिति गम्यते, 'एषः' अनन्तरोक्तः, "से" इति तस्य जेतुः सुभटदशशतसहस्रजयात् 'परमः' प्रकृष्टो जयः । तदनेनात्मन एवातिदुर्जयत्वमुक्तम् । तथा च "अप्पाणमेव" त्ति तृतीयार्थे द्वितीया, ततश्चात्मनैव सह युध्यस्व, 'किं ?' न किञ्चिदित्यर्थः 'ते' तव युद्धेन 'बाह्यतः' इति बाह्यं पार्थिवादि आश्रित्य । एवं च "अप्पाणमेव" त्ति आत्मनैवात्मानं "जइत्ति" त्ति जित्वा 'सुखम्' ऐकान्तिकं मुक्तिसुखात्मकम् 'एधते'

प्राप्नोति। कथमात्मन्येव जिते सुखावाप्तिः? इत्याह—'पञ्चेन्द्रियाणि' श्रोत्रादीनि क्रोधो मानो माया तथैव लोभश्च दुर्जयः, 'चैवे'ति चः समुच्चये, एव पूरणे, अतति—गच्छति तानि तान्यध्यवसायस्थानान्तराणीति व्युत्पत्तेः 'आत्मा' मनः, सर्वत्र च सूत्रत्वान्नपुंसकनिर्देशः। 'सर्वम्' अशेषम् इन्द्रियादि उपलक्षणत्वाद् मिथ्यात्वादि च 'आत्मनि' जीवे जिते जितमिति सूत्रत्रयार्थः॥ ३४–३५–३६॥

एयमट्ठं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ। तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमब्बवी॥ ३७॥

व्याख्या—प्राग्वत्॥३७॥ नवरमेतावता तदुपशमं निश्चित्य जिनधर्म्मे प्रति स्थैर्यं परीक्षितुकामः शक्र इदमवोचत्—

जइत्ता विउले जन्ने, भोइत्ता समणमाहणे। दच्चा भोच्चा य जट्ठा य, ततो गच्छसि खत्तिया!॥३८॥

व्याख्या—याजयित्वा 'विपुलान्' विस्तीर्णान् यज्ञान्, भोजयित्वा श्रमणब्राह्मणान्, दत्त्वा द्विजादिभ्यो गवादीन्, भुक्त्वा च मनोज्ञशब्दादीन्, इष्ट्वा च स्वयं यागान्, ततो गच्छ क्षत्रिय! इति सूत्रार्थः॥ ३८॥

एयमट्ठं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ। तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमब्बवी॥ ३९॥

जो सहस्सं सहस्साणं, मासे मासे गवं दए। तस्सावि संजमो सेओ, अदिंतस्स वि किंचणं॥४०॥

व्याख्या—यः 'सहस्रं सहस्राणां' दशलक्षात्मकं मासे मासे गवां दद्यात् 'तस्याऽपि' एवंविधस्य दातुः 'संयमः' आश्रवादिविरमणात्मकः 'श्रेयान्' अतिशयप्रशस्यः, कथम्भूतस्यापि 'अददतोऽपि' अयच्छतोऽपि 'किञ्चन' स्वल्पमपि वस्तु। एवं च संयमस्य प्रशस्यतरत्वमभिदधता यागादीनां सावद्यत्वं अर्थादावेदितम्। तथा च यज्ञप्रणेतृभिरुक्तम्—"षट्शतानि नियुज्यन्ते, पशूनां मध्यमेऽहनि। अश्वमेधस्य वचनान्यूनानि पशुभिस्त्रिभिः॥ १॥" इयत्पशुवधे च कथमसावद्यता?। तथा दानान्यपि अशनादिविषयाणि धर्म्मोपकरणगोचराणि च धर्माय वर्ण्यन्ते?, यत आह—"अशनादीनि

प्रत्येकबुद्ध-चतुष्टयस्य मोक्षगमनम्। नमिराजर्षेः सौत्री-वक्तव्यता।

दानानि, धर्मोपकरणानि च । साधुभ्यः साधुयोग्यानि, देयानि विधिना बुधैः ॥ १ ॥" शेषाणि तु सुवर्णगोभूम्यादीनि प्राण्युपमर्दहेतुतया सावद्यान्येवेति सूत्रार्थः ॥ ४० ॥

एयमट्ठं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमब्बवी ॥ ४१ ॥

व्याख्या—प्राग्वत् ॥४१॥ नवरमित्थं जिनधर्मस्थिरतामवधार्य प्रव्रज्यां प्रति दृढतां परीक्षितुकाम इदमवादीत् शक्रः—

घोरासमं चइत्ता णं, अन्नं पत्थेसि आसमं । इहेव पोसहरतो, भवाहि मणुयाहिवा ! ॥ ४२ ॥

व्याख्या—घोरः—अत्यन्तदुरनुचरः स चासावाश्रमश्च 'घोराश्रमः' गार्हस्थ्यम्, तस्यैवाऽल्पसत्त्वैर्दुष्करत्वात् । उक्तञ्च—"गृहाश्रमपरो धर्मो, न भूतो न भविष्यति । पालयन्ति नराः शूराः, क्लीबाः पाखण्डमाश्रिताः ॥ १ ॥" तं त्यक्त्वा अन्यं प्रार्थयसि 'आश्रमं' प्रव्रज्यालक्षणम्, नेदं क्लीबसत्त्वानुचरितं भवादृशामुचितम् । तर्हि किमुचितम् ? इत्याह—'इह' अस्मिन्नेव गृहाश्रमे स्थित इति गम्यते, पौषधः—अष्टम्यादितिथिषु व्रतविशेषः तत्र रतः पौषधरतो भव, अणुव्रताद्युपलक्षणमेतत्, अस्यैव चोपादानं पौषधदिनेष्ववश्यं भावतस्तपोऽनुष्ठानख्यापकम् । यत उक्तम्—"सर्वेष्वपि तपोयोगः, प्रशस्तः कालपर्वसु । अष्टम्यां पञ्चदश्याञ्च, नियतं पौषधं वसेत् ॥ १ ॥" इति हे मनुजाधिप ! इति सूत्रार्थः ॥ ४२ ॥

एयमट्ठं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमब्बवी ॥ ४३ ॥

मासे मासे उ जो बालो, कुसग्गेणं तु भुंजए । ण सो सुक्खातधम्मस्स, कलं अग्घइ सोलसिं ॥४४॥

व्याख्या—मासे मासे एव न त्वर्द्धमासादौ 'यः' कश्चित् 'बालः' अविवेकः 'कुशाग्रेणैव' दर्भाग्रेणैव भुङ्क्ते न तु कराङ्गुल्यादिभिः, 'ने'ति निषेधे, 'सः' एवंविधः कष्टानुष्ठायी सुष्ठु—शोभनः सर्वसावद्यविरतिरूपत्वाद् आख्यातः—तीर्थकरा-

दिभिः कथितः स्वाख्यातः, स्वाख्यातो धर्म्मो यस्य स स्वाख्यातधर्म्मः—चारित्री तस्य 'कलां' भागं 'नार्घति' नार्हति षोडशीम्, इदमुक्तं भवति—षोडशांशसमोऽपि न भवति, अतो गृहाश्रमादयमेव श्रेयानिति सूत्रार्थः ॥ ४४ ॥

एयमट्ठं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमब्बवी ॥ ४५ ॥

पुनर्निरभिष्वङ्गतां परीक्षितुमिन्द्र उवाच—

हिरन्नं सुवन्नं मणिमुत्तं, कंसं दूसं च वाहणं । कोसं वड्ढावइत्ता णं, तओ गच्छसि खत्तिया ! ॥४६॥

व्याख्या—'हिरण्यं' घटितसुवर्णम्, इतरत्तु सुवर्णम्, मणयः—चन्द्रकान्तनीलाद्याः मुक्ताश्च—मौक्तिकानि मणिमुक्तम्, 'कांस्यं' कांस्यभाजनादि, 'दूष्यं' वस्त्रं, 'चः' स्वगतानेकभेदसूचकः, 'वाहनं' रथाऽश्वादि, 'कोशं' भाण्डागारं चर्मलताद्यनेकवस्तुरूपं, 'वर्द्धयित्वा' वृद्धिं प्राप्य ततो गच्छ क्षत्रिय ! इति सूत्रार्थः ॥ ४६ ॥

एयमट्ठं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमब्बवी ॥ ४७ ॥

सुवन्नरुप्पस्स उ पव्वया भवे, सिया हु केलाससमा असंखया ।
नरस्स लुद्धस्स न तेहि किंचि, इच्छा हु आगाससमा अणंतिया ॥ ४८ ॥

पुढवी साली जवा चेव, हिरन्नं पसुभिस्सह । पडिपुन्नं नालमेगस्स, इति विज्जा तवं चरे ॥ ४९ ॥

व्याख्या—सुवर्णं च रूप्यं सुवर्णरूप्यं तस्य 'तुः' पुरणे, 'पर्वताः' पर्वतप्रमाणा राशयः "भवे" त्ति भवेयुः 'स्यात्' कदाचित्, 'हुः' अवधारणे भिन्नक्रमश्च, ततः 'कैलाससमा एव' कैलासपर्वततुल्या एव न तु लघुपर्वतप्रमाणाः, कैलासश्च मेरुरिति वृद्धाः । तेऽपि 'असङ्ख्यकाः' सङ्ख्यारहिताः । नरस्य लुब्धस्य न 'तैः' तादृशैरपि सुवर्णरूप्यपर्वतैः 'किञ्चिदपि' स्वल्पमपि परितोषकारणमिति गम्यते। कुतः पुनरिदम्? इत्याह—'इच्छा' अभिलाषः 'हुरि'ति यस्माद् आकाशेन समा—तुल्या

नमिराजर्षेः सौत्री-वक्तव्यता ।

आकाशसमा, 'अनन्तिका' अन्तरहिता । उक्तञ्च—"न सहस्राद्भवेत्तुष्टि-र्न लक्षान्न च कोटितः । न राज्यान्नैव देवत्वान्नेन्द्रत्वादपि देहिनाम् ॥ १ ॥" तथा 'पृथ्वी' मही 'शालयः' लोहितशाल्यादयः 'यवाः' प्रतीताः, 'चः' शेषधान्यसमुच्चयार्थः, 'एवः' अवधारणे स च भिन्नक्रमो योक्ष्यते, 'हिरण्यं' सुवर्णं, ताम्राद्युपलक्षणमेतत्, 'पशुभिः' गवाश्वादिभिः सह 'प्रतिपूर्णं' समस्तं 'न' नैव 'अलं' समर्थं प्रक्रमाद् इच्छापूर्त्तये एकस्य जन्तोरिति गम्यते । 'इति' एतत् पूर्वोक्तं "विज्ज" त्ति सूत्रत्वाद् विदित्वा 'तपः' द्वादशविधं चरेत्, तत एव निःस्पृहतया इच्छापरिपूर्तिसम्भवादिति सूत्रार्थः ॥ ४८–४९ ॥

एयमट्ठं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमब्बवी ॥ ५० ॥

अच्छेरगमब्भुदए, भोए चयसि पत्थिवा! । असंते कामे पत्थेसि, संकप्पेण विहन्नसि ॥ ५१ ॥

व्याख्या—"अच्छेरगं" ति आश्चर्यं वर्त्तते यत् त्वमेवंविधः 'अद्भुतान्' आश्चर्यरूपान् भोगान् त्यजसि हे पार्थिव !, तत्त्यागतश्च 'असतः' अविद्यमानान् कामान् प्रार्थयसि, तदप्याश्चर्यमिति सम्बन्धः, अथवा कस्तवात्र दोषः ?—'सङ्कल्पेन' उत्तरोत्तराप्राप्तभोगाभिलाषरूपेण विकल्पेन 'विहन्यसे' बाध्यसे, अपर्यवसितत्वाद् एवंविधसङ्कल्पस्य । उक्तं हि—"अमीषां स्थूलसूक्ष्माणामिन्द्रियार्थविधायिनाम् । शक्रादयोऽपि नो तृप्तिं, विषयाणामुपागताः ॥ १ ॥" इति सूत्रार्थः ॥ ५१ ॥

एयमट्ठं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमब्बवी ॥ ५२ ॥

सल्लं कामा विसं कामा, कामा आसीविसोवमा । कामे पत्थेमाणा, अकामा जंति दुग्गइं ॥ ५३ ॥

व्याख्या—शल्यमिव शल्यं[1] कामाः, विषमिव विषं[2] कामाः, कामाः 'आशीविषोपमाः' आशीविषः—

---

१ शलति—देहान्तश्चलतीति शल्यम्—शरीरान्तः प्रविष्टं तोमरादि, यथा शल्यं अन्तश्चलद्विविधबाधाविधायि तथैतेऽपि ।

२ वेवेष्टि—व्याप्नोतीति विषं—तालपुटादि भुज्यमानमधुरमिव ।

सर्प्पः तदुपमाः, किञ्च कामान् 'प्रार्थयमानाः' अपेर्गम्यमानत्वात् प्रार्थयमाना अपि 'अकामाः' इष्यमाणकामाभावाद् यान्ति दुर्गतिमिति कथं तत्त्याग आश्चर्यम् ? असद्भोगप्रार्थनमपि यद् भवता सम्भावितं तदप्यसङ्गतम्, मुमुक्षूणां क्वचिदाकाङ्क्षाया असम्भवात्। उक्तं हि—"मोक्षे भवे च सर्वत्र, निःस्पृहो मुनिसत्तमः।" इति सूत्रार्थः ॥ ५३ ॥ कथं पुनः कामान् प्रार्थयमाना दुर्गतिं यान्ति ? अत आह—

अहे वयइ कोहेणं, माणेण अहमा गई। माया गइपडिग्घाओ, लोभाओ दुहओ भयं ॥५४॥

व्याख्या—'अधः' नरकगतौ व्रजति क्रोधेन, मानेन अधमा गतिः, "माय" त्ति सुब्व्यत्ययात् मायया गतेः—प्रस्तावात् सुगतेः प्रतिघातः—विनाशो गतिप्रतिघातः, लोभाद् "दुहउ" त्ति 'द्विधा' द्विप्रकारं—ऐहिकं पारत्रिकं च 'भयं' अनेकदुःखसम्पाताशङ्कया साध्वसं भवतीति सर्वत्र गम्यते। कामेषु हि प्रार्थ्यमानेष्ववश्यंभाविनः क्रोधादयस्ते चेदृशा इति कथं न तत्प्रार्थनातो दुर्गतिरिति सूत्रार्थः ॥ ५४ ॥ एवं बहुभिरप्युपायैस्तमिन्द्रः क्षोभयितुमशक्तः किमकरोत् ? इत्याह—

अवउज्झिऊण माहणरूवं विउरुव्विऊण इंदत्तं। वंदइ अभित्थुणंतो, इमाहि मधुराहि वग्गूहिं ॥५५॥
अहो ते निज्जिओ कोहो, अहो माणो पराजिओ। अहो ते निरक्किया माया, अहो लोभो वसीकओ ॥५६॥
अहो ते अज्जवं साहू!, अहो ते साहु! मद्दवं। अहो ते उत्तमा खंती, अहो ते मुत्ति उत्तमा ॥५७॥

व्याख्या—'अपोह्य' त्यक्त्वा ब्राह्मणरूपं "विउरुव्विऊण" त्ति विकृत्य 'इन्द्रत्वम्' उत्तरवैक्रियरूपं 'वन्दते' अनेकार्थत्वात् प्रणमति 'अभिष्टुवन्' स्तुतिं कुर्वन् 'आभिः' अनन्तरं वक्ष्यमाणाभिः 'मधुराभिः' श्रुतिसुखाभिः 'वाग्भिः' वाणीभिः। तद्यथा—'अहो' इति विस्मये, 'ते' त्वया निर्जितः क्रोधः, यतस्त्वमनमत्पार्थिववशीकरणप्रेरणायामपि न

१ यथा एयमत्रैरवलोक्यमानः स्फुरन्मणिफणाभूषित इति शोभन इव विभाव्यते, स्पर्शनादिभिरनुभूयमानश्च विनाशायैव भवति।

नमिराजर्षेः सौत्री-वक्तव्यता

नमिराजर्षेः सौत्री वक्तव्यता।

क्षुभितः। तथा अहो! ते मानः पराजितः, यस्त्वं 'मन्दिरं दह्यते' इत्याद्युक्तेऽपि 'कथं मयि जीवतीदम्?' इति नाहङ्कृतिं कृतवान्। अहो! ते निराकृता माया, यस्त्वं पुररक्षाहेतुषु प्राकाराट्टालकोच्छूलकादिषु मायानिबन्धनेषु न मनो निहितवान्। तथा अहो! ते लोभो वशीकृतः, यस्त्वं 'हिरण्यादि वर्द्धयित्वा गच्छे'त्यभिहितोऽपि इच्छाया आकाशसमत्वमेवोदाहृतवान्। अत एव अहो! 'ते' तव आर्जवं 'साधु' शोभनम्, अहो! ते साधु मार्दवं, अहो! ते उत्तमा क्षान्तिः, अहो! ते मुक्तिरुत्तमेति सूत्रत्रयार्थः॥ ५५-५६-५७॥ इत्थं गुणोपवर्णनद्वारेणाऽभिष्टुत्य सम्प्रति फलोपदर्शनद्वारेण स्तुवन्नाह—

इहं सि उत्तमो भंते!, पेच्चा होहिसि उत्तमो। लोगुत्तममुत्तमं ठाणं, सिद्धिं गच्छसि नीरओ॥५८॥

व्याख्या—'इह' अस्मिन् जन्मनि 'असि' भवसि उत्तमः, उत्तमगुणान्वितत्वात्। 'भदन्त!' इति पूज्याभिधानं, 'प्रेत्य' परलोके भविष्यसि उत्तमः। किम्? इत्याह—"लोगुत्तममुत्तमं" ति मकारोऽलाक्षणिकः, ततो लोकस्य उत्तमोत्तमम्—अतिशयप्रधानं लोकोत्तमोत्तमं स्थानम्, किं तत्? इत्याह—'सिद्धिं' मुक्तिं "गच्छसि" त्ति सूत्रत्वाद् गमिष्यसि 'नीरजाः' निःकर्मेति सूत्रार्थः॥ ५८॥ उपसंहारमाह—

एवं अभित्थुणंतो, रायरिसिं उत्तमाए सद्धाए। पायाहिणं करेंतो, पुणो पुणो वंदई सक्को॥५९॥

व्याख्या—'एवम्' उक्तन्यायेन अभिष्टुवन् राजर्षिमुत्तमया श्रद्धया प्रदक्षिणां कुर्वन् पुनः पुनः 'वन्दते' प्रणमति शक्र इति सूत्रार्थः॥ ५९॥ अनन्तरं यत् कृतवांस्तदाह—

तो वंदिऊण पाए, चक्कंकुसलक्खणे मुणिवरस्स। आगासेणुप्पइओ, ललियचवलकुंडलतिरीडी॥६०॥

व्याख्या—'ततः' तदनन्तरं वन्दित्वा पादौ, चक्राङ्कुशौ प्रतीतौ तत्प्रधानानि लक्षणानि ययोस्तौ तथा, मुनिवरस्य आकाशेनोत्पतितः, ललिते च ते सविलासतया चपले च चञ्चलतया ललितचपले तथाविधे कुण्डले यस्य स ललित-

चपलकुण्डलः स चासौ किरीटी च—मुकुटवान् ललितचपलकुण्डलकिरीटीति सूत्रार्थः ॥ ६० ॥ स शक्रेणैवमभिष्टूयमानः किमुत्कर्षं कृतवान् उत न ? इत्याह—

नमी नमेइ अप्पाणं, सक्खं सक्केण चोइओ । चइऊण गेहं वइदेही, सामन्ने पज्जुवट्ठिओ ॥ ६१ ॥

व्याख्या—नमिः 'नमयति' स्वतत्त्वभावनया प्रह्वं करोति, कम् ? आत्मानं न तु उत्सेकं नयति । उक्तञ्च—"संत-[1]गुणकित्तणेण वि, पुरिसा लज्जंति जे महासत्ता। इयरे पुण अलियपसंसणे वि अंगे न मायंति ॥ १ ॥" किम्भूतः सन् ? 'साक्षात्' प्रत्यक्षीभूय शक्रेण 'चोदितः' प्रेरितः त्यक्त्वा गेहं "वइदेहि" त्ति सूत्रत्वात् 'विदेही' विदेहजनपदाधिपः श्रामण्ये 'पर्युपस्थितः' उद्यतः, न तु तत्प्रेरणातोऽपि धर्म्मं प्रति विप्लुतोऽभूदिति सूत्रार्थः ॥ ६१ ॥ किमेष एवैवंविध उत अन्योऽपि ? इत्याह—

एवं करेंति संबुद्धा, पंडिया पवियक्खणा। विणियट्टंति भोगेसु, जहा से णमी रायरिसि ॥ ६२ ॥

त्ति बेमि ॥

व्याख्या—'एवमि'ति यथैतेन नमिना निश्चलत्वं कृतं तथाऽन्येऽपि कुर्वन्ति । कीदृशाः ?—'सम्बुद्धाः' अवगतजीवाऽजीवादितत्त्वाः 'पण्डिताः' सुनिश्चितशास्त्रार्थाः 'प्रविचक्षणाः' अभ्यासातिशयात् क्रियां प्रति प्रावीण्यवन्तः, तथाविधाश्च सन्तः किं कुर्वन्ति ? 'विनिवर्त्तन्ते' उपरमन्ति "भोगेसु" त्ति भोगेभ्यः, यथा स **नमी** राजर्षिस्तेभ्यो निवृत्तः, इति ब्रवीमीति पूर्ववदिति सूत्रार्थः ॥ ६२ ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविनिर्मितायां उत्तराध्ययनलघुटीकायां सुखबोधायां नमिप्रव्रज्याख्यं नवममध्ययनं समाप्तम् ॥

---

[1] "सद्गुणकीर्तनेनाऽपि, पुरुषा लज्जन्ते ये महासत्त्वाः । इतरे पुनरलीकप्रशंसनेऽपि अङ्गे न मान्ति ॥ १ ॥"

नमिराजर्षि सौत्री- वक्तव्यता

अथ द्रुमपत्रकं दशममध्ययनम् ।

गौतमस्वामिवक्तव्यता ।

व्याख्यातं नवममध्ययनम् । अधुना दशमं द्रुमपत्राख्यमारभ्यते । अस्य चायमभिसम्बन्धः—'इहानन्तराध्ययने धर्म्मचरणं प्रति निष्कम्पत्वमुक्तम्, तच्चानुशासनादेव भवतीति अनुशासनाभिधायकमिदमध्ययनम्' अनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्याध्ययनस्य प्रस्तावनार्थं गौतममुद्दिश्येदं श्रीमन्महावीरेणाभिहितमिति **गौतमवक्तव्यता** तावदुच्यते—

तेणं कालेणं तेणं समएणं **पिट्ठिचंपा** नयरी। तत्थ **सालो** नाम राया। **महासालो** नाम जुवराया। तेसिं **साल-महासालाणं** भगिणी **जसवई** । तीसे **पिढरो** भत्तारो । **जसवईए** अत्तओ **पिढरपुत्तो गागली** नाम कुमारो । अन्नया णं समणे भगवं **महावीरे** आइगरे तित्थयरे सयंसंबुद्धे जाव सिद्धिगइनामधेयं ठाणं संपाविउकामे, आगासगएणं छत्तेणं आगासगएणं सव्वरयणामएणं धम्मचक्केणं आगासगएणं फालियामएणं सीहासणेणं आगासगयाहिं कुंदेंदुसंखप्पगासाहिं चामराहिं पुरओ पकड्ढिज्जमाणेणं धम्मज्झएणं समंता मग्गओ विप्फुरंतेण य भामंडलेणं अणेगदेवकोडिसंपरिवुडे, चउद्दसीहिं समणसाहस्सीहिं छत्तीसाए अज्जियासाहस्सीहिं अणुगम्ममाणे, भवियकमलपडिबोहदिवायरे, भवजलहिपरमजाणवत्ते, लोयचिंतामणी, चोत्तीसातिसयसंपउत्ते, चंदो व्व सोमलेसे, सूरो व्व तवतेयसिरीए, मंदरो व्व निप्पकंपे, कुंजरो इव सोंडीरे, सीहो इव दुप्पधरिसे, गयणमिव निरुवलेवे, संखो इव निरंजणे, वायुरिव अप्पडिबद्धे, अट्ठसहस्सपुरिसलक्खणधरे, पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे, गामाणुगामं दूइज्जमाणे, सुरविरइएहिं हेममएहिं नवहिं पउमेहिं चलणकमले ठावेंतो, अवि य—मग्गिल्लं मग्गिल्लं, पयाहिणाए उ ठाइ पयठाणे । दोहिं पउमेहिं पाया, मग्गेण य होंति सत्तऽन्ने ॥१॥ जेणेव **पिट्ठिचंपा** तेणेव उवागए उज्जाणम्मि समोसढे । **सालो महासालसहिओ** महाविभूईए निग्गओ, भयवंओ वंदणवडियाए, तिक्खुत्तो

पयाहिणीकाऊण वंदिओ भयवं, उवविट्ठो धरणियले। कहिओ भगवया जीवदयाइओ धम्मो। वन्निया माणुसत्ताइया दुल्लहा धम्मसाहणसामग्गी। परूविया मिच्छत्ताइया कम्मबंधहेऊ। उवइट्ठाणि महारंभाइयाणि णरयगइकारणाणि। परूविओ जम्माइदुक्खपउरो संसारो। परूवियं कोहाइकसायाणं भवभमणहेउत्तणं। पयडिओ सम्मदंसणाइओ मोक्ख-मग्गो। इमं च सोऊण संवेगमुवगओ सालो भणइ—जं नवरं महासालं रज्जे ठावेमि ताव तुम्ह पायमूले गिण्हामि पवज्जं। पविट्ठो नयरिं, भणिओ महासालो—तुमं गेण्ह रज्जं, अहं पव्वयामि। तेण भणियं—अलं मे महारंभनिबंधणेण महामोहहेउणा विवेयपडिवक्खेण दोग्गइसहस्सदायगेणं अभिमाणमेत्तसुहेणं रज्जेणं, अहं पि संसारभउव्विग्गो भीओ जम्मणजरमरणाणं, ता जहा तुब्भे मम इहं मेढी पमाणं तहा पव्वइयस्स वि। ताहे गागलिं कंपिल्लाओ सद्दावेऊण तस्स पट्टो बद्धो, अभिसित्तो य राया जाओ। सो पुण तेसिं दो सिवियाओ कारेइ। जाव ते पव्वइया, सा भगिणी समणोवा-सिया जाया। तए णं ते समणा होंतगा एक्कारस्स अंगाइं अहिज्जिया। तए णं समणे भगवं महावीरे वहियाजणवयविहा-रेणं विहरइ। तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहं णाम नयरं। तत्थ सामी समोसढो। पडिबोहिऊण भव्वसत्ते ततो निग्गओ चंपं जओ विहरिओ। ताहे साल-महासाला सामिं आपुच्छंति—अम्हे पिट्ठिचंपं वच्चामो जइ नाम ताण कोइ बुज्झेज्जा सम्मत्तं वा लभेज्जा। सामी वि जाणइ—जहा ताणि संबुज्झिहिंति। ताहे सामिणा तेसिं गोयमसामी विइज्जओ दिन्नो। गोयमसामी पिट्ठिचंपं गओ। तत्थ समोसरणं। गागली पिढरो जसवई य निग्गयाणि। भगवं धम्मकहं कहेइ। तंजहा—भो भो भव्वसत्ता!, मा चिट्ठह विसयपसत्ता; अणेयदुहसयदारुणो संसारप्पबंधो, मा करेह एयम्मि पडिबंधो; किच्छेण माणुसत्ताइसामग्गी पाविज्जइ, अकयधम्माणं सा निप्फला संपज्जइ; चोल्लगाइदिट्ठंतेण पुणो दुल्लहा वन्निज्जइ, जओ अहम्मेण जीवो कुजोणीसु भामिज्जइ; असारमणिच्चं वित्तं, मा तम्मि मुज्झावह चित्तं; विरसावसाणा कामभोगा,

तप्पसत्ताणं जायंति पए पए वसणसोगा; संझब्भरागसरिसं जोव्वणं, मा करेह तम्मि उम्मत्तं मणं; खणदिट्ठनट्ठो इट्ठजणसंगो, मा करेह तम्मि गरुओ मणरंगो; कुसग्गजलबिंदुचंचलमाऊ, उज्जमह जिणिंदपन्नत्तं धम्मं काउं; जिणिंदपन्नत्तो धम्मो चेवेत्थ सरणं, जो रक्खइ जम्मजरामरणं; देइ सयलसोक्खं, अइरेण पावेइ मोक्खं; वियरइ सुराऽसुररिद्धिं, करेइ सयलसमीहियसिद्धिं; आवईओ निवारेइ, संसारसायरमुत्तारेइ; ता सव्वहा पयट्टह धम्मे, मा रमह पावकम्मे । एयं च सोऊण ताणि पडिबुद्धाणि । ताहे **गागली** भणइ—जं नवरं अम्मापियरो आपुच्छामि जेट्ठपुत्तं च रज्जे ठवेमि ताव तुम्ह पायमूले गहेमि पव्वज्जं । ताणि आपुच्छियाणि भणंति—जइ तुमं संसारभउव्विग्गो परिचयसि घरवासं तो अम्हे वि । ताहे सो पुत्तं रज्जे ठवित्ता अम्मापिईहिं समं पव्वइओ । **गोयमसामी** ताणि घेत्तूण **चंपं** वच्चइ । तेसिं **साल-महासालाणं** पंथं वच्चंताणं हरिसो जाओ—जहा इमाइं संसारं उत्तारियाणि । एवं तेसिं सुहेण अज्झवसाणेण **केवलनाणं** उप्पन्नं । इयरेसिं पि चिंता जाया—जहा एएहिं अम्हे रज्जे ठावियाणि, पुणो संसाराओ य मोइयाणि । एवं चिंतंताणं सुहेणं अज्झवसाणेणं तिण्हं पि **केवलनाणमुप्पन्नं** । एवं ताणि उप्पन्ननाणाणि **चंपं** गयाणि, सामिं पयाहिणीकरेमाणाणि तित्थं पणमिऊण केवलिपरिसं पहावियाणि । **गोयमसामी** वि भगवं वंदिऊणं तिक्खुत्तो पाएसु पडिओ, उट्ठिओ भणइ—कहिं वच्चह ? एह तित्थयरं वंदह । ताहे सामी भणइ—मा गोयमा ! केवली आसाएहिं । ताहे आउट्टो खामेइ, संवेगं च गओ । तत्थ **गोयमसामिस्स** सम्मत्तमोहणीयकम्मोदयवसेण चिंता जाया 'मा णं न सेज्झेज्जामि' त्ति । इओ य देवाण संलावो वट्टइ—अज्ज भयवया वागरियं—जो **अट्ठावयम्मि** विलग्गइ चेइयाणि य वंदइ धरणिगोयरो ससत्तीए सो तेण भवग्गहणेणं सिज्झइ । ताहे सामी तस्स चित्तं जाणइ—तावसाण य संबोहणयं, एयस्स थिरया भविस्सइ त्ति दो वि कयाणि भविस्संति । सो वि सामिं आपुच्छइ—**अट्ठावयं** जामि ? त्ति । तओ भगवया

गौतमस्वामि-वक्तव्यता।

भणिओ—वच्च अट्ठावयं चेइयाण वंदओ। तए णं भगवं हट्ठतुट्ठो वंदित्ता गओ। तत्थ य अट्ठावए जणवायं सोऊण तिन्नि तावसा पंचपंचसयपरिवारा पत्तेयं पत्तेयं ते 'अट्ठावयं विलग्गामो' त्ति तत्थ किलिस्संति कोडिन्नो[1] दिन्नो[2] सेवाली[3]। जो सो कोडिन्नो सो चउत्थं चउत्थं काऊण पच्छा मूलकंदाणि आहारेइ सचित्ताणि, सो पढममेहलं विलग्गो। दिन्नो छट्ठं छट्ठेणं काऊण परिसडियपंडुपत्ताणि आहारेइ, सो वीयं मेहलं विलग्गो। सेवाली अट्ठमं अट्ठमं काऊण जो सेवालो मइल्लओ तं आहारेइ, सो तइयं मेहलं विलग्गो। एवं ते वि ताव किलिस्संति। भयवं च गोयमो ओरालसरीरो हुयवहतडियतरुणरविसरिसतेए। तं एरिसं एज्जंतं पेच्छित्ता ते भणंति—एस किर एत्थ थुल्लओ समणो विलग्गिहिति, जं अम्हे महातवस्सी सुक्का भुक्खा न तरामो विलग्गिउं। भयवं च गोयमो जंघाचारणलद्धीए लूयातंतुपुडगं पि नीसाए उप्पयइ, जाव ते पलोयंति 'एस आगओ त्ति, एसो अदंसणं गओ' त्ति ताहे ते विम्हिया जाया पसंसंति, अच्छंति य पलोयंता—'जइ उयरइ तो वयं एयस्स सीसा' एवं ते पडिच्छंता अच्छंति। गोयमसामी वि पत्तो नियनियवन्नप्पमाणजुत्ताहिं भरहचक्किणा कारावियाहिं चउव्वीसाए उसभाइजिणिंदपडिमाहिं समद्धासियं अट्ठावयगिरिसिहरसंठियमाययणं। आगमभणियविहाणेण वंदियाइं चेइयाइं, कया य संथुई—'पढमपयासियनीई, पढमजिणो धम्मसारही पढमो। पढमो य महापुरिसो, अट्ठावयसंठिओ जयइ ॥ १ ॥ पणमामि विमलनाणं, सम-दम-खम-सच्च-दयगुणपहाणं। अवगयकम्मकलंकं, उसभजिणं तिहुयणमयंकं ॥ २ ॥ जो[1] तुह नाह! नियच्छइ निम्मलु कमकमलु, नासइ तसु नीसेसु महंतु वि पावमलु। भत्तिभरेण नमंसइ जो वि य संथुणइ, सो सिरिउसभकरट्ठिउ सिद्धत्तणु कुणइ ॥ ३ ॥

---

१ यस्तव नाथ! पश्यति निर्मलं क्रमकमलं, नश्यति तस्य निश्शेषो महानपि पापमलः।
भक्तिभरेण नमस्यति योऽपि च संस्तौति, स श्रीऋषभकरस्थितं सिद्धत्वं करोति ॥ ३ ॥

जगचिंतामणि! जगनाह! जगगुरु! जगरक्खण! जगबंधव! जगसत्थवाह! जगभाववियक्खण!। अट्ठावयसंठवियरूवकम्मट्ठकिविणासण!, चउवीसं पि जिणवर! जयंतु अप्पडिहयसासण! ॥४॥ तओ—सासयमउलमणंतं, जम्मण-जर-मरण-रोय-तममुक्कं । मह नाह! मोक्खसोक्खं, संपज्जउ तुह पभावेणं ॥ ५ ॥' ति काऊणं पणिहाणं गंतूणुत्तर-पुरत्थिमे दिसीभागे पुढविसिलापट्टए असोगवरपायवस्स अहे तं रयणिं वासाए उवागओ। इओ य सक्कस्स लोगपालो वेसमणो, सो वि अट्ठावयचेइयवंदओ आगओ। सो चेइयाणि वंदित्ता गोयमसामिं वंदइ । भयवं पि धम्मं कहेइ—धम्मो अत्थो कामो, पुरिसत्था तिन्नि होंति लोगम्मि । धम्माओ जेण इयरे, तम्हा धम्मो पहाणो उ ॥ १ ॥ धम्मो वि एत्थ सिज्झइ, देवाण जईण भत्तिराएण । ता तम्मि चेव पढमं, पयट्टियव्वं विसेसेणं ॥ २ ॥ देवो पुण एत्थ सो चेव जो सवन्नू सवदंसी अट्ठारसदोसेहि य वज्जिओ । जओ भणियं—"अन्नाण कोह मय माण, लोह माया रई य अरई य । निद्दा सोय अलियवयण, चोरिया मच्छर भया य ॥ १ ॥ पाणिवह पेम कीडापसंग हासा य जस्स इय दोसा । अट्ठारस वि पणट्ठा, नमामि देवाहिदेवं तं ॥ २ ॥" एवंविहो य भयवं तित्थयरो अरहओ, तस्स चेव भत्ती कायवा । सा य पूयावंदणाईहिं हवइ । पूयं पि पुप्फा-ऽऽमिस-थुइ-पडिवत्तिभेएण चउविहं पि जहासत्तीए कुज्जा । जओ—"उत्तमगुणबहुमाणो, पयमुत्तमसत्तमज्झयारम्मि । उत्तमधम्मपसिद्धी, पूयाए जिणवरिंदाणं ॥ १ ॥" वंदणं पि कायवं तिसंझं, तं पि य विहिणा आगमभणिएण । भणियं च—तिन्नि निसीही तिन्नि उ, पयाहिणा तिन्नि चेव य पणामा । तिविहा पूया य तहा, अवत्थतियभावणं चेव ॥ १ ॥ तिदिसिनिरिक्खणविरई, पयभूमिपमज्जणं च तिक्खुत्तो । वन्नाइतियं मुद्दातियं च तिविहं च पणिहाणं ॥ २ ॥ तिविहा पूया—पुप्फामिसथोत्तेहिं । अवत्थतियभावणा—छउमत्थ-केवलि-सिद्धत्तभावणा । वन्नाइतियं च—वन्नो अत्थो आलंबणं च ॥ तहा जइणो पुण ते चेव जे समसत्तुमित्ता समलेट्टु-

कंचणा पंचसमिया तिगुत्ता अममा अमच्छरा जिइंदिया जियकसाया निम्मलबंभचेरा सज्झायज्झाणुज्जया दुच्चरतवच्चरणरया अंताहारा पंताहारा लुक्खा भुक्खा निम्मंससोणिया किसियंगा निरग्गिसरणा कुक्खिसंवला अनिययभिक्खावित्तिणो त्ति। तेसिं अब्भुट्ठाण-अंजलिपग्गह आसणदाणा-ऽभिग्गह-कियकम्म-सुस्सूसणा-ऽभिमुहगमणा-ऽणुगच्छण-पडिलाहण-कुसलमण-कुसलवइपवत्तणाईहिं कायव्वा भत्ती। एत्थंतरे वेसमणो चिंतेइ—एस भयवं एरिसे साहुगुणे वन्नेइ?, अप्पणो य से इमा सरीरसुकुमारया जारिसा देवाण वि नत्थि, ता अंताहारा पंताहारा इच्चाइपरूवणाए विसंवाइणिं चेट्ठं इमस्स सरीरागिई सूएइ। तं च तस्साकूयं नाणेण नाऊण भयवं 'मा अणेण अकुसलपरिणामेण एस दुल्लहबोहिओ हवउ' त्ति अणुसासणनिमित्तं सव्वसत्तहियरओ पुंडरियं नामऽज्झयणं परूवेइ—जहा पोक्खलावईविजए पुंडरिगिणी नयरी। नलिणीगुम्ममुज्जाणं। तत्थ णं महापउमे नाम राया होत्था। पउमावई देवी। ताणं दो पुत्ता पुंडणए कंडरिए य सुकुमारा जाव पडिरूवा। पुंडरिए जुवराया वि होत्था।

तेणं कालेणं तेणं समएणं थेरा भगवंतो जाव नलिणिवणे उज्जाणे समोसढा, महापउमे निग्गए धम्मं सोच्चा भणइ—जं नवरं देवाणुप्पिया! पुंडरियं कुमारं रज्जे ठवेमि ताव वयगहणेणं सफलीकरेमि मणुयत्तणं। अहासुहं मा पडिबंधं करेहि। एवं जाव पुंडरिए राया जाए जाव विहरइ, तते णं से कंडणए कुमारे जुवराया जाए। तते णं से पउमे राया पुंडरियं रायं आपुच्छइ। तते णं से पुंडरिए सिवियं नीणेइ। जाव पव्वइए णवरं चोद्दस पुव्वाइं अहिज्जइ। बहूहिं छट्ठ-ऽट्ठममहातवोवहाणेहिं बहूणि वासाणि सामण्णमणुपालेऊण मासियाए सलेहणाए सट्ठिं भत्ताइं झोसेत्ता जाव सिद्धो। अन्नया ते थेरा पुव्वाणुपुव्विं जाव पुंडरिगिणीए समोसढा। परिसा निग्गया। तए णं से पुंडरिए कंडरिएणं जुवरन्ना सद्धिं इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे जाव गए धम्मकहाए जाव से पुंडरिए सावगधम्मं पडिवन्ने जाव पडिगए।

गौतमस्वामि-वक्तव्यता।

तए णं से कंडरिए जुवराया थेराणं धम्मं सोचा हट्ठे जाव जहेयं तुब्भे वयह, जं नवरं देवाणुप्पियं पुंडरियं रायं आपुच्छामि, तते णं जाव पव्वयामि । अहासुहं पवयह । तए णं से कंडरिए जाव थेरे नमंसइ, नमंसित्ता अंतियाओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता तमेव चाउघंटं आसरहं दुरुहइ जाव पच्चोरुहइ, पच्चोरुहित्ता जेणेव पुंडरिए राया तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता करयलपरिग्गहियं मत्थए अंजलिं कट्टु जाव पुंडरियं रायं एवं वयासी—एवं खलु मए देवाणुप्पिया! थेराणं अंतिए जाव धम्मे निसंते, से य धम्मे अभिरुइए, तए णं अहं देवाणुप्पिया! संसारभउव्विग्गो भीए जम्मणमरणाणं इच्छामि णं तुब्भेहि अणुन्नाए समाणे थेराणमंतिए जाव पव्वइत्तए । तए णं से पुंडरिए राया एवं वयासी—मा णं तुमं देवाणुप्पिया! इयाणिं थेराणमंतिए जाव पव्वयाहि, अहं णं तुमं महया महया रायाभिसेएणं अभिसिंचामि । तए णं कंडरिए पुंडरियस्स रन्नो एयमट्ठं नो आढाइ नो परिजाणइ तुसिणीए संचिट्ठइ । तते णं से कंडरिए पुंडरियं रायं दोच्चं पि तच्चं पि एवं वयासी—इच्छामि णं देवाणुप्पिया! जाव पव्वइत्तए त्ति । तए णं से पुंडरिए राया कंडरीयं कुमारं जाहे नो संचाएइ विसयाणुलोमाहिं बहूहिं आघवणाहिं जाव आघवित्तए वा ताहे विसयपडिकूलाहिं संजमभउव्वेगकरीहिं पन्नवेमाणो पन्नवेमाणो एवं वयासी—एवं खलु जाया! निग्गंथे पावयणे सच्चे अणुत्तरे सव्वदुक्खाणं अंतकरे किंतु एयम्मि लोहमया इव जवा चावेयव्वा, वालुयाकवले इव भक्खियव्वे, गंगा इव महानई पडिसोयं गंतव्वा, महासमुद्दे इव भुयाहिं तरियव्वे, तिक्खखग्गधाराए व चंकमियव्वं, जओ असिधारं वयं चरेयव्वं, नो खलु कप्पइ जाया! समणाणं निग्गंथाणं पाणाइवाए वा जाव मिच्छादंसणसल्ले वा आहाकम्मे वा जाव बीयभोयणे वा भोत्तए वा पायए वा, तुमं च णं जाया! सुहसमुचिए नो चेव णं दुहसमुचिए, नालं सीयं, नालं उण्हं, नालं खुहा, नालं पिवासा, नालं चोरा, नालं वाला, नालं दंसा, नालं मसगा, नालं वातिय-पित्तिय-सिंभिय-सन्निवाइयविविहे रोगायंके, उच्चावए गामकंटए, बावीसं परीसहोवसग्गे आइण्णे सम्ममहि-

गौतमस्वामि-
वक्तव्यता।

यासित्तए त्ति। तन्नो खलु जाया! अम्हे इच्छामो तुब्भं खणमवि विप्पओगं, तं अच्छाहि ताव जाया! अणुभवाहि रज्जसिरिं पच्छा पव्वइहिसि। तए णं से **कंडरीए** एवं वयासी—तहेव णं तं देवाणुप्पिया! जं णं तुब्भे वयह, किं पुण देवाणुप्पिया! निग्गंथे पावयणे कीवाणं कायराणं कापुरिसाणं इहलोयपडिबद्धाणं परलोयपरम्मुहाणं विसयतिसियाणं दुरणुचरे धीरजणस्स निच्छियस्स नो खलु एत्थं किंचि दुक्करं करणाए, तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया! जाव पव्वइत्तए त्ति। तए णं **कंडरियं पुंडरिए** राया जाहे नो संचाएइ बहूहिं आघवणाहि य आघवित्तए वा ताहे अकामए चेव निक्खमणं अणुमन्नित्था। तए णं से **पुंडरिए** कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावेत्ता एवं वयासी—जहा महग्घं महरिहं निक्खमणमहिमं करेह जाव पव्वइओ। ततो सामाइयमाइयाइं एक्कारस अंगाइं अहिज्जइ, बहूहिं चउत्थ-छट्ठ-ऽट्ठमाईहिं तवोविहाणेहिं जाव विहरइ। अन्नया तस्स **कंडरीयस्स** अंतेहिं पंतेहि य जाव रोगायंके पाउब्भूए जाव दाहवक्कंतीए यावि विहरइ। तए णं से थेरा भगवंतो अन्नया कयाइ पुव्वाणुपुव्विं चरमाणा गामाणुगामं विहरमाणा **पुंडरिगिणीए** नयरीए **नलिणिवणे** समोसढा। तए णं से **पुंडरीए** राया इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे जाव पज्जुवासइ। पत्थुया धम्मकहा भयवया। तए णं से **पुंडरिए** राया धम्मं सोच्चा जेणेव **कंडरिए** रायरिसी तेणेव उवागच्छइ, **कंडरीयं** वंदइ नमंसइ, **कंडरीयस्स** सरीरं सव्वाबाहं सरुयं पासइ २ जेणेव थेरा तेणेव उवागच्छइ, थेरे वंदइ, एवं वयासी—अहन्नं भंते! **कंडरीयस्स** अणगारस्स अहापवत्तेहिं तिगिच्छिएहिं फासुएसणिज्जेहिं ओसहभेसज्जभत्तपाणेहिं तिगिच्छं आउट्टामि, तुब्भे णं भंते! मम जाणसालासु समवसरह। तए णं थेरा **पुंडरीयस्स** रन्नो एयमट्ठं पडिसुणिंति २ जाव जाणसालासु विहरंति। तए णं से **पुंडरीए कंडरीयस्स** तिगिच्छं आउट्टेइ। तते णं तं मणुन्नं असणं ४ आहारंतस्स समाणस्स से रोगायंके खिप्पामेव उवसंते हट्ठे जाए आरोगे बलियसरीरे। तते णं से थेरा रायाणमापुच्छित्ता अब्भुज्जयविहारेण विहरंति। से रोगायंकाओ विप्पमुक्के वि समाणे

तंसि मणुन्नंसि असणे ४ मुच्छिए जाव अज्झोववन्ने विविहे य पाणगंसि नो संचाएइ वहिया अब्भुज्जएणं विहारेणं विहरित्तए त्ति। तते णं से **पुंडरिए** इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे जेणेव **कंडरीए** तेणेव उवागच्छइ २ **कंडरीयं** तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ २ वंदइ २ एवं वयासी—धन्ने सि णं तुमं देवाणुप्पिया! एवं संपुन्ने सि णं कयत्थे कयलक्खणे सुलद्धे णं तव देवाणुप्पिया! माणुस्सए जम्मे जीवियफले, जन्नं तुमं रज्जं च जाव अंतेउरं च विच्छड्डेत्ता जाव पव्वइए। अहन्नं अहन्ने अकयपुन्ने, जण्णं माणुस्से भवे अणेगजाइ-जरा-मरण-रोग-सोग-सारीरमाणसकामदुक्खवसणसयाभिभूए अधुवे अणीइए असासए संझब्भरागसरिसे जलबुब्बुयसमाणे कुसग्गजलबिंदुसन्निभे सुविणगदंसणोवमे विज्जुलयाचंचले पुव्विं वा पच्छा वा अवस्सं विप्पजहियव्वे, तहा माणुस्सए सरीरगे दुक्खाययणे विविहवाहिसयसन्निकेए अट्ठियकट्ठुट्ठिए सिराण्हारुजालसंपिणद्धे मट्टियभंडो व्व दुब्बले असुइसंकिलिट्ठे अणिट्ठवियसव्वकालसंठप्पए जराघुणिए जज्जरघरे व्व सडणपडणविद्धंसणधम्मए पुव्विं वा पच्छा वा अवस्सं विप्पजहियव्वे, कामभोगेसु य माणुस्सएसु असासएसु वंतासवेसु एवं पित्त-खेल-सुक्क-सोणियासवेसु उच्चारपासवणखेलसिंघाणगविलीणेसु सुक्कसोणियसमुब्भवेसु अबुहजणनिसेविएसु साहुगरहणिज्जेसु अणंतसंसारवद्धणेसु कडुयविवागेसु अमुच्चमाणचुडलि व्व दुक्खाणुबंधेसु सिद्धिगमणविग्घेसु पुव्विं वा पच्छा वा अवस्सं विप्पजहियव्वेसु, तहा रज्जे हिरन्ने सुवन्ने य जाव सावएज्जे अग्गिसाहिए रायसाहिए मच्चुसाहिए दाइयसाहिए अधुवे अणिच्चिए असासए पुव्विं वा पच्छा वा अवस्सं विप्पजहियव्वे, गिद्धो मुच्छिओ अहं नो संचाएमि जाव पव्वइत्तए, तं धन्ने सि णं तुमं जाव सुलद्धे णं मणुयजम्मे जन्नं पव्वइए। तते णं से **कंडरीए पुंडरिएणं** एवं वुत्ते तुसिणीए संचिट्ठइ। तए णं **पुंडरिए** दोच्चं पि तच्चं पि एवं वयासी—धन्ने सि णं तुमं, अहं अहन्ने। तए णं से दोच्चं पि तच्चं पि एवं वुत्ते समाणे अकामए अवसव्वसे लज्जाए गारवेण य **पुंडरीयं** रायं आपुच्छइ, थेरेहिं सद्धिं बहियाजणवयविहारं विहरइ।

गौतमस्वासि-
वक्तव्यता।

तते णं से **कंडरिए** थेरेहिं सद्धिं किंचि कालं उग्गं उग्गेणं विहरेत्ता तओ पच्छा समणत्तणनिव्विण्णे समणत्तणनिब्भत्थिए समणगुणमुक्कजोगे थेराणमंतियाओ सणियं सणियं पच्चोसक्कइ। जेणे व **पुंडरिगिणी** नयरी जेणेव **पुंडरीयस्स** रन्नो भवणे जेणेव असोगवणिया जेणेव असोगवरपायवे जेणेव पुढविसिलापट्टए तेणेव उवागच्छइ २ जाव सिलापट्टयं दुरुहइ २ ओहयमणसंकप्पे जाव झियायइ। तए णं **पुंडरीयस्स** अम्मधाई तत्थागच्छइ, जाव तं तहा पासइ २ **पुंडरीयस्स** साहइ। से वि य णं अंतेउरपरियणसंपरिवुडे तत्थ गच्छइ २ तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ। जाव धन्ने सि णं सव्वं जाव तुसिणीए। तए णं **पुंडरीए** एवं वयासि—अट्ठो भंते! भोगेहिं?। हंता अट्ठो। तए णं कोडुंवियपुरिसे सद्दावेइ २ कलिकलुसेण व अहिंसित्तो रायाभिसेएणं जाव रज्जं पसासेमाणे विहरइ। तए णं से **पुंडरीए** सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं करेइ २ चाउज्जामं धम्मं पडिवज्जइ २ **कंडरीयस्स** आयारभंडगं सव्वं सुहसमुदयं पिव गेण्हइ २ इमं च अभिग्गहं गेण्हइ—कप्पइ मे थेराणं अंतिए धम्मं पडिवज्जेत्ता पच्छा आहारं आहारेत्तए त्ति कट्टु थेराभिमुहे निग्गए। **कंडरीएण** य तम्मि दिणे सुवहुपणीए आहारे अइकंखाए आहारिए। तए णं तस्स तं पणीयं पाणभोयणं आहारियस्स नो सम्मं परिणयं, वेयणा पाउब्भूया उज्जला विउला दुरहियासा। तते णं से मंतिसामंतेहिं अवहीरिए अकयपडियारे रज्जे य जाव अंतेउरे य मुच्छिए अज्झोववण्णे अट्टरुद्दज्झाणवसमुवगए अकामए कालं किच्चा सत्तमपुढवीए तेत्तीससागरोवमट्ठिईए नेरइए जाए। **पुंडरीए** वि य णं थेरे पप्प तेसिं अंतिए दोच्चं पि चाउज्जामे धम्मे पडिवज्जइ। अट्ठमखमणपारणगंसि अदीणे जाव आहारेइ, तेण य कालाइक्कंतसीयललुक्खअरसविरसेण अपरिणएण वेयणा दुरहियासा जाया। तते णं से अधारणिज्जमिति कट्टु करयलपरिग्गहियं जाव अंजलिं कट्टु नमोत्थु णं अरहंताणं भगवंताणं जाव संपत्ताणं, नमोऽत्थु णं थेराणं भगवंताणं आयरियाणं धम्मोवएसयाणं, पुव्विं पि य णं मए थेराणं अंतिए सव्वे पाणाइवाए पच्चक्खाए जावज्जीवाए

जाव सव्वे अकरणिज्जे जोगे पच्चक्खाए, इयाणिं पि य णं तेसिं चेवभगवंताणं अंतिए सव्वं पाणाइवायं जाव सव्वं अकरणिज्जं जोगं पच्चक्खामि, जं पि य मे इमं सरीरगं जाव एयं पि चरिमेहिं ऊसासनीसासेहिं वोसिरामि त्ति । एवं आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा सव्वट्ठसिद्धे तेत्तीससागरोवमाऊ देवे जाए । ततो चइत्ता महाविदेहे सिज्झिहि त्ति ।

तं मा तुमं दुब्बलत्तं बलियत्तं वा गिण्हाहि, जओ सो **कंडरीओ** दुब्बलो वि अट्टदुहट्टवसट्टो सत्तमाए पुढवीए उववन्नो, **पुंडरिओ** पडिपुन्नगलकवोलो सव्वट्ठसिद्धे उववन्नो, एवं देवाणुप्पिया! बलिओ वा दुब्बलो वा अकारणं, एत्थ झाणनिग्गहो कायव्वो, झाणनिग्गहो परमं पमाणं । तत्थ वेसमणो 'अहो! भगवया आकूयं नायं' ति अईव संवेगमावन्नो वंदित्ता पडिगओ । तत्थ वेसमणस्स एगो सामाणिओ देवो, तेण **पुंडरीय**ज्झयणमुग्गाहियं पंचसयाणि सम्मत्तं च पडिवन्नो त्ति । केई भणंति—जंभगो सो । ताहे भगवं कल्लं चेइयाइं वंदित्ता पच्चोरुहइ । ते तावसा भणंति—तुब्भे अम्हाणं आयरिया, अम्हे तुम्ह सीसा । सामी भणइ—तुम्ह य अम्ह य तिलोयगुरू आयरिया । ते भणंति—तुब्भ वि अन्नो आयरिओ ? । ताहे सामी भगवओ गुणसंथवणं करेइ—जहा सव्वन्नू सव्वदंसी रूवसंपयाए अहरीकयभुवणो किंकरीकयसयलसुरासुरो सुरविरइयरयणमयसिंहासणोवविट्ठो सुरवरचालिज्जमाणचामरजुयलो उवरिधरियधवलछत्तत्तओ रयण-कणय-कलहोयमयपायारतियपरिवलइओ समणो भगवं **महावीरो** भवसत्ताण धम्मं वागरंतो संपयं **चंपाए** विहरइ सो अम्ह गुरू । इमं च सोऊण जाओ ताण महंतो परिओसो, वियलिओ कम्मगंठी, पावियं सम्मदंसणं, जाओ चरणपरिणामो, गहिया **गोयम**समीवे पव्वज्जा । देवयाए लिंगाणि उवणीयाणि । ताहे भगवया सद्धिं वच्चंति, भिक्खावेला य जाया । भगवं भणइ—किं तुम्हे आणिज्जउ ? । ते भणंति—पायसो । भगवं सव्वलद्धिसंपन्नो पडिग्गहं घयमहुसंजुत्तस्स पायसस्स भरेत्ता आगओ । ताहे भणइ—परिवाडीए ठाह । ते ठिया । भगवं च अक्खीण-

गौतमस्वामि-वक्तव्यता।

महाणसिओ। ते धाया, सुट्ठुयरं आउट्टा। ताहे सयमाहारेइ। ताहे पुणरवि पट्ठिया। तेसिं च सेवालभक्खगाणं जेमंताणं चेव जाओ सुहपरिणामो, चिंतिउं च पवत्ता—अहो! अम्ह कुसलकम्मोदओ जं जाओ अणब्भवुट्ठिसरिसो समत्थ-सुयमहोयहिणा अणुरत्तगुणनिहिणा सिद्धिपुरिसत्थवाहेण **गोयमसामिणा** सद्धिं समागमो, संपत्ता सयंभुरमणपडियरयणं व सुदुल्लहा संसारसायरुत्तारणी जिणधम्मबोही, पत्तो तिहुयणचिंतामणी सयलजयजीववच्छलो भयवं **महावीरसामी**, तो णित्थिन्नो अम्हेहिं जम्म-जरा-मरण-रोय-सोयजलकल्लोलमालिओ भवजलही। एवमाइसंवेगभावणोवगयाण अपुव्वक-रणाइकमेण अद्धभुत्ते चेव तेसिं उप्पन्नं **केवलणाणं**। दिन्नस्स वग्गे भगवओ समीवे पत्तस्स छत्ताइछत्तं पेच्छमाणस्स पुव्ववन्नियसुहपरिणामेणं उववन्नं **केवलं**। कोडिन्नस्स वग्गो सामिं दट्ठूण उप्पन्नं। **गोयमसामी** पुरओ पकड्ढमाणो सामिं पयाहिणीकरेइ। ते वि केवलिपरिसं पहाविया। **गोयमसामी** भणइ—एह सामिं वंदह। सामी भणइ—गोयमा! मा केवली आसाएहिं। **गोयमसामी** आउट्टो सिच्छादुक्कडं करेइ। तओ **गोयमसामिस्स** सुट्ठुयरं अद्धिई जाया ताहे सामी **गोयमं** भणइ—देवाणं वयणं गिज्झं? उआहु जिणाणं?। **गोयमो** भणइ—जिणवराणं। तो कीस अद्धिइं करेसि?। ताहे सामी चत्तारि कडे पन्नवेइ, तंजहा—सुंवकडे, विदलकडे, चम्मकडे, कंवलकडे। ता तुमं **गोयमा!** ममोवरिं कंवलकडसमाणसिणेहाणुरागो, जओ—चिरसंसिट्ठोसि मे **गोयमा!**, चिरपरिचिओ सि मे **गोयमा!**, रागो पुण पसत्थेसु वि अहक्खायचारित्तलाभं पडिहणइ, न य अहक्खायमंतरेण केवलमुप्पज्जइ, केवलं सरागसंजमाणं साहूणं पसत्थरागो अपसत्थरागनिवारगत्तेण वीयरागहेउत्तणेण य अणुमओ। जओ—"अरहंतेसु य रागो, रागो साहूसु वंभयारीसु। एस पसत्थो रागो, अज्ज! सरागाण साहूणं ॥ १ ॥" तो मा विसायं गच्छसु, अइरेण चेव तुह खीण-रागस्स उप्पज्जिस्सइ केवलं, दो वि य अंते तुल्ला भविस्सामो। ताहे सामी **दुमपत्तयं** नाममज्झयणं पन्नवेइ—

इओ तुंबवणसन्निवेसे धणगिरी नाम गाहावई, सो य सड्ढो, सो य पव्वइउकामो। तस्स य मायापियरो वारिंति। पच्छा सो जत्थ जत्थ वारिंति तत्थ तत्थ विपरिणामेइ जहा अहं पव्वइउकामो। तस्स य तयणुरूवस्स गाहावइस्स धूया सुनंदा नाम। सा भणइ—ममं देह। ताहे सा दिन्ना। तीसे य भाया अज्जसमिओ नाम पुवपव्वइओ। तीसे य सुनंदाए कुच्छिंसि सो वेसमणसामाणिओ देवो चइऊण देवलोगाओ पुत्तत्ताए उववन्नो। ताहे भणइ धणगिरी—एस ते गब्भो बिइज्जओ होहिइ। सो सीहगिरिस्स पासे पव्वइओ। इमो वि नवण्हं मासाणं दारगो जाओ। इत्यादि भगवद्वैरस्वामिकथा आवश्यकचूर्णितोऽवसेया। साम्प्रतं सूत्रमनुस्रियते—

दुमपत्तए पंडुयए जहा, निवडइ राइगणाण अच्चए।
एवं मणुयाण जीवियं, समयं गोयम! मा पमायए॥ १॥

व्याख्या—द्रुमः–वृक्षस्तस्य पत्रं–पर्णं तदेव द्रुमपत्रकं "पंडुयए" त्ति आर्षत्वात् पाण्डुरकं कालपरिणामतः तथाविधरोगादेर्वा प्राप्तवलक्षभावं 'यथा' येन प्रकारेण 'निपतति' शिथिलवृन्तबन्धनत्वाद् भ्रश्यति प्रक्रमाद् द्रुमात्, रात्रिगणानाम् उपलक्षणत्वात् रात्रिन्दिवसमूहानाम् 'अत्यये' अतिक्रमे, 'एवम्' इत्येवंप्रकारं मनुष्याणां जीवितम् अशेषजीवोपलक्षणं चैतत्, तदपि हि रात्रिन्दिवगणानामतिक्रमे यथास्थित्या अध्यवसायादिजनितेन उपक्रमेण वा भ्रश्यतीत्येवमुच्यते। उक्तञ्च—"शस्त्रं व्याधिर्विषं च ज्वलनजलभयव्यालवेतालशोकाः, शीतोष्णक्षुत्पिपासागलविवरमरुन्मूत्रविष्टानिरोधाः। नानाक्षुद्रोपघाताः प्रचुरभुजिरुजः श्रान्तिगात्राभिघाताः, विघ्नान्येतानि सद्यश्चिरमपि घटितं जीवितं संहरन्ति॥ १॥" यतश्चैवमतः समयमपि आस्तामावलिकादि, अपेगम्यमानत्वात्, हे 'गौतम!' इति इन्द्रभूतेरामन्त्रणम्, 'मा प्रमादीः' मा प्रमादं कृथाः। शेषशिष्योपलक्षणं च गौतमग्रहणम्। अत्र च पाण्डुरकपदाक्षिप्तं यौवनस्याप्यनित्यत्वमावि-

श्चिकीर्षुराह निर्युक्तिकृत् गाथात्रयम्—"परियट्टियलायन्नं, चलंतसंधिं मुयंतविंटागं। पत्तं च वसणपत्तं, कालप्पत्तं भणइ गाहं ॥ १ ॥ जह तुब्भे तह अम्हे, तुब्भे वि य होहिहा जहा अम्हे। अप्पाहेइ पडंतं, पंडुयपत्तं किसलयाणं ॥ २ ॥" किमेवं पाण्डुपत्रकिसलयानामुल्लापः सम्भवति? येनेदमुच्यते, अत आह—"नेवि अत्थि नवि य होही, उल्लावो किसलपंडुपत्ताणं। उवमा खलु एस कया, भवियजणविबोहणट्ठाए ॥३॥" भणितं चागमविद्भिः—"[3]चरियं च कप्पियं वा, आहरणं दुविहमेव नायव्वं। अत्थस्स साहणट्ठा, इंधणमिव ओयणट्ठाए ॥१॥" यथेह किसलयानि पाण्डुपत्रेणानुशिष्यन्ते तथाऽन्योऽपि यौवनगर्वितोऽनुशासनीयः। उक्तञ्च—"परिभवसि किमिति लोकं, जरसा परिजर्जरीकृतशरीरम्। अचिरात् त्वमपि भविष्यसि, यौवनगर्वं किमुद्वहसि? ॥ १ ॥" तदेवं जीवितयौवनयोरनित्यत्वमवगम्य न प्रमादो विधेय इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ पुनरायुषोऽनित्यत्वं ख्यापयितुमाह—

कुसग्गे जह ओसविंदुए, थोवं चिट्ठइ लंबमाणए।
एवं मणुयाण जीवियं, समयं गोयम! मा पमायए ॥ २ ॥

व्याख्या—कुशाग्रे यथा 'अवश्यायविन्दुकः' शरत्कालभाविश्लक्ष्णवर्षविन्दुः, स्वार्थे कप्रत्ययः, 'स्तोकम्' अल्पकाल-

अप्रमादार्थं वीरप्रभोरनुशासनम्।

---

१ "परिवर्तितलावण्यं, चलत्सन्धि मुञ्चद्वृन्तकम्। पत्रं च व्यसनप्राप्तं, कालप्राप्तं भणति गाथाम् ॥ १ ॥
यथा यूयं तथा वयं, यूयमपि च भविष्यथ यथा वयम्। सन्दिशति पतत् पाण्डुपत्रं किसलयानाम् ॥ २ ॥"
२ "नाप्यस्ति नापि च भविष्यत्युल्लापः किसलय-पाण्डुपत्रणाम्। उपमा खल्वेषा कृता, भविकजनविबोधनार्थम् ॥ ३ ॥"
३ "चरितं च कल्पितं वा उदाहरणं द्विविधमेव ज्ञातव्यम्। अर्थस्य साधनार्थं इन्धनमिवौदनार्थाय ॥ १ ॥"

मिति गम्यते, तिष्ठति लम्बमानकः । एवं मनुजानां जीवितम्, अतः समयमपि **गौतम !** मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥२॥ अमुमेवार्थमुपसंहरन्नुपदेशमाह—

इइ इत्तरियम्मि आउए, जीवियए बहुपच्चवायए ।
विहुणाहि रयं पुरेकडं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३ ॥

व्याख्या—'इति' उक्तन्यायेन 'इत्वरे' स्वल्पकालभाविनि एति—उपक्रमहेतुभिः अनपवर्त्यतया यथास्थित्यैवानुभवनीयतां गच्छतीति आयुः, तच्चैवं निरुपक्रममेव तस्मिन्, तथाऽनुकम्पितं जीवितकं, चशब्दस्य गम्यमानत्वात् तस्मिंश्च अर्थात् सोपक्रमायुषि, बहवः—प्रभूताः प्रत्यपायाः—उपघातहेतवोऽध्यवसाननिमित्तादयो यस्मिंस्तत्तथा, अनेन चानुकम्पिताहेतुराविष्कृतः । एवं चोक्तरूपद्रुमपत्रोदाहरणतः कुशाग्रजलबिन्दूदाहरणतश्च मनुजायुर्निरुपक्रमं सोपक्रमं च तुच्छमिति, त्वमतोऽस्यानित्यतां मत्वा 'विधुनीहि' जीवात् पृथक् कुरु 'रजः' कर्म "पुरेकडं" ति पुरा—पूर्वं तत्कालापेक्षया कृतं—विहितं । तद्विधुवनोपायमाह—समयमपि **गौतम !** मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ स्यात्—पुनर्मनुष्यभवावाप्तौ उद्यंस्याम इत्याह—

दुलहे खलु माणुसे भवे, चिरकालेण वि सव्वपाणिणं ।
गाढा य विवाग कम्मुणो, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ४ ॥

व्याख्या—'दुर्लभः' दुरवापः 'खलुः' विशेषणे, अकृतसुकृतानामिति विशेषणं द्योतयति, 'मानुषः' मनुष्यसम्बन्धी 'भवः' जन्म 'चिरकालेनापि' प्रभूतकालेनापि आस्तामल्पकालेन इत्यपिशब्दार्थः, 'सर्वप्राणिनां' सर्वेषामपि जीवानाम्, किमिति दुर्लभः मनुष्यभवः ? इत्याह—'गाढाः' विनाशयितुमशक्यतया दृढाः, 'च' इति यस्मात्, "विवाग कम्मुणो" त्ति

'विपाकाः' उदयाः 'कर्म्मणां' मनुष्यगतिविघातिप्रकृतिरूपाणाम् । यत एवमतः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ कथं पुनर्दुर्लभं मनुजत्वम्? इत्याह—

अप्रमादार्थं वीरप्रभोरनुशासनम् ।

पुढवीकायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । कालं संखाईयं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥५॥
आउक्कायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । कालं संखाईयं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ६ ॥
तेउक्कायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । कालं संखाईयं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ७ ॥
वाउक्कायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । कालं संखाईयं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ८ ॥
वणस्सइकायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । कालमणंतं दुरंतं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥९॥
वेइंदियकायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । कालं संखिज्जसन्नियं, समयं गोयम ! मा पमायए १०
तेइंदियकायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । कालं संखिज्जसन्नियं, समयं गोयम ! मा पमायए ११
चउरिंदियकायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । कालं संखिज्जसन्नियं, समयं गोयम! मा पमायए१२
पंचेंदियकायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । सत्तट्ठभवग्गहणे, समयं गोयम! मा पमायए ॥१३॥
देवे णरए य गओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । इक्कक्कभवग्गहणे, समयं गोयम ! मा पमायए ॥१४॥

व्याख्या—पृथ्वीकायमतिगतः "उक्कोसं" ति उत्कर्षतो जीवः 'तुः' पूरणे, 'संवसेत्' तद्रूपतयैव अवतिष्ठेत् 'कालं' सङ्ख्यातीतम्, अतः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति ॥ १ ॥ एवमप्काय-तेजस्काय-वायुकायसूत्रत्रयं व्याख्येयम्, तथा वनस्पतिसूत्रं च । नवरं कालमनन्तं, अनन्तकायिकापेक्षमेतत् । दुष्टोऽन्तोऽस्येति दुरन्तस्तम्, इदमपि साधारणापेक्षयैव,

१ अतिशयेन मृत्वा मृत्वा तदुत्पत्तिलक्षणेन गतः—प्राप्तः ।

ते ह्यत्यन्ताल्पबोधतया तत उद्धृता अपि न प्रायो विशिष्टं मानुषादिभवमाप्नुवन्ति । इह च सङ्ख्यातीतग्रहणे असङ्ख्याता अनन्तग्रहणे चाऽनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्योऽवगन्तव्याः । यत आगमः—"[1]अस्संखोसप्पिणिउसप्पिणीउ एगिंदियाण उ चउण्हं । ता चेव ऊ अणंता, वणस्सईए उ बोधव्वा ॥ १ ॥" तथा द्वीन्द्रियकायमतिगतः उत्कर्षतो जीवः संवसेत् कालं 'सङ्ख्येयसंज्ञितं' सङ्ख्यातवर्षसहस्रात्मकम्, अतः समयमपीति पूर्ववत् ॥ एवं त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रियसूत्रे । पञ्चेन्द्रिया उत्तरत्र देवनारकयोरभिधानात् मानुषत्वस्य तु दुर्लभत्वेन प्रक्रान्तत्वात् तिर्यञ्च एव गृह्यन्ते, तत्कायमतिगतः उत्कर्षतो जीवः संवसेत् सप्त वा अष्ट वा सप्ताष्टानि भवग्रहणानि, अतः समयमपीति पूर्ववत् ॥ दैवान् नैरयिकांश्च अतिगत उत्कर्षतो जीवः संवसेत् एकैकभवग्रहणम्, अतः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रदशकार्थः ॥ उक्तमेवार्थमुपसंहरन्नाह—

एवं भवसंसारे, संसरति सुभासुभेहि कम्मेहिं । जीवो पमायबहुलो, समयं गोयम ! मा पमायए १५

व्याख्या—'एवम्' उक्तप्रकारेण भवा एव—तिर्यगादिजन्मान्येव संसारो भवसंसारः तस्मिन् 'संसरति' पर्यटति शुभाशुभैः कर्म्मभिर्जीवः प्रमादबहुलः, अतः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ एवं मनुजभवदुर्लभत्वमुक्तम् । इदानीं तदवाप्तावप्युत्तरोत्तरगुणावाप्तिरतिदुरापैव इत्याह—

लद्धूणऽवि माणुसत्तणं, आयरियत्तं पुणरावि दुल्लभं ।
बहवे दसुया मिलेक्खुया, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १६ ॥
लद्धूणऽवि आयरियत्तणं, अहीणपंचिंदियया हु दुल्लहा ।
विगलिंदियया हु दीसई, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १७ ॥

[1] "असङ्ख्योत्सर्पिण्यवसर्पिण्य एकेन्द्रियाणां तु चतुर्णाम् । ताश्चैव त्वनन्ता वनस्पतेस्तु बोधव्याः ॥ १ ॥"

अहीणपंचिंदियत्तं पि से लहे, उत्तमधम्मसुई हु दुल्लहा।
कुतित्थिनिसेवए जणे, समयं गोयम! मा पमायए ॥ १८ ॥
लद्धूणऽवि उत्तमं सुइं, सद्दहणा पुणरावि दुल्लभा।
मिच्छत्तनिसेवए जणे, समयं गोयम! मा पमायए ॥ १९ ॥
धम्मं पि हु सद्दहंतया, दुल्लभया काएण फासया।
इह कामगुणेहिं मुच्छिया, समयं गोयम! मा पमायए ॥ २० ॥

व्याख्या—लब्ध्वाऽपि मानुषत्वम् 'आर्यत्वं' मगधाद्यार्यदेशोत्पत्तिलक्षणं 'पुनरपि' भूयोऽपि दुर्लभम्, किमिति? आह—बहवः 'दस्यवः' देशप्रत्यन्तवासिनश्चौराः, "मिलेक्खुय" त्ति 'म्लेच्छाः' अव्यक्तवाचो न यदुक्तमार्यैरवधार्यते, ते च शकयवनादिदेशोद्भवाः। उक्तञ्च—सगजवणसवरबब्बरकायमुरुंडोड्डुगोट्टुपक्कणिया। अरवागहोणरोमसपारसखसखासिया चेव ॥१॥ दुंविलयलउसवोकसभिल्लंधपुलिंदकुंधभमररुया। कुंचायचीणचंचुयमालवदमिला कुलग्घाया ॥२॥ केकयकिरायखरमुहगयमुह तह तुरगमिंढगमुहा य। हयकन्ना गयकन्ना, अन्ने य अणारिया बहवे ॥३॥ पावा पयंडदंडा, निरणुतावा य निग्घिणा कूरा। धम्मो परंगमेयरमाई जेसुं न ववहारो ॥४॥ मनुजत्वमवाप्याऽपि बहवस्तेषु जन्तव उत्पद्यन्ते। अतः समयमपि गौतम! मा प्रमादीः। इत्थमार्यत्वमपि दुर्लभम्, तदपि लब्ध्वाऽपि आर्यत्वं अहीनपञ्चेन्द्रियता, 'हु'रवधारणे, दुर्लभैव। इहैव हेतुमाह—विकलानि—रोगादिभिरुपहतानि इन्द्रियाणि येषां ते तथा तद्भावो विकलेन्द्रियता, 'हुरि'ति निपातोऽनेकार्थतया बाहुल्यवाचकः, ततश्च यतो बाहुल्येन विकलेन्द्रियता दृश्यते, ततोऽहीनपञ्चेन्द्रियता दुर्लभैव। तथा च समयमपि गौतम! मा प्रमादीः। तथा कथञ्चिदहीनपञ्चेन्द्रियतामपि 'सः' जन्तुर्लभेत तथापि 'उत्तमधर्मश्रुतिः' तच्छ्रवणात्मिका 'हु'रवधारणे

अप्रमादार्थं . . . नेरनु-
शासनम्।

भिन्नक्रमश्च, ततो दुर्लभैव, किमिति? यतः 'कुतीर्थिनिषेवकः' शाक्यौलूक्यादिकुपाखण्डिपर्युपासकः 'जनः' लोकः, कुतीर्थिनो हि लाभार्थिनो यदेव प्राणिनां प्रियं तदेवोपदिशन्ति तत्तीर्थकृतामप्येवंविधत्वात्। उक्तं हि—"सत्कारयशोलाभार्थिभिश्च मूढैरिहान्यतीर्थकरैः। अवसादितं जगदिदं, प्रियाण्यपथ्यान्युपदिशद्भिः ॥१॥" इति ॥ सुकरैव तेषां सेवा, तत्सेविनां च कुत उत्तमधर्म्मश्रुतिः?, अतः समयमपि **गौतम**! मा प्रमादीः। **किञ्च**—लब्ध्वाऽपि उत्तमां 'श्रुतिम्' उत्तमधर्म्मश्रवणात्मिकां श्रद्धानं पुनरपि दुर्लभम्, इह हेतुमाह—मिथ्यात्वनिषेवकः जनः, अनादिभवाभ्यासतया गुरुकर्म्मतया च तत्रैव प्रायः प्रवृत्तेः, अतः समयमपीति पूर्ववत् ॥ अन्यच्च 'धर्म्ममपि' प्रक्रमात् सर्वज्ञप्रणीतम् 'अपिः' भिन्नक्रमः 'तुः' वाक्यालङ्कारे, ततः 'श्रद्दधतोऽपि' कर्त्तुमभिलषतोऽपि दुर्लभकाः 'कायेन' शरीरेण 'स्पर्शकाः' अनुष्ठातारः, कारणमाह—'इह' अस्मिन् जगति 'कामगुणेषु' शब्दादिषु 'मूर्च्छिताः' गृद्धा जन्तव इति शेषः। प्रायेणाऽपथ्येष्वभिष्वङ्गः प्राणिनाम्। **यत उक्तम्**—"प्रायेण हि यदपथ्यं, तदेव चाऽऽतुरजनप्रियं भवति। विषयातुरस्य जगतो, यथानुकूलाः प्रिया विषयाः ॥ १ ॥" यतश्चैवमतो दुरापामिमां सामग्रीमवाप्य समयमपि **गौतम**! मा प्रमादीरिति सूत्रपञ्चकार्थः ॥ अन्यच्च सति शरीरसामर्थ्ये धर्म्मस्पर्शनेति तदनित्यताभिधानद्वारेणाप्रमादोपदेशमाह—

परिजूरइ ते सरीरयं, केसा पंडुरया हवंति ते।
से सोयबले य हायई, समयं गोयम! मा पमायए ॥ २१ ॥
परिजूरइ ते सरीरयं, केसा पंडुरया हवंति ते।
से चक्खुबले य हायई, समयं गोयम! मा पमायए ॥ २२ ॥

परिजूरइ ते सरीरयं, केसा पंडुरया हवंति ते ।
से घाणबले य हायई, समयं गोयम! मा पमायए ॥ २३ ॥
परिजूरइ ते सरीरयं, केसा पंडुरया हवंति ते ।
से जिब्भबले य हायई, समयं गोयम! मा पमायए ॥ २४ ॥
परिजूरइ ते सरीरयं, केसा पंडुरया हवंति ते ।
से फासबले य हायई, समयं गोयम! मा पमायए ॥ २५ ॥
परिजूरइ ते सरीरयं, केसा पंडुरया हवंति ते ।
से सव्वबले य हायई, समयं गोयम! मा पमायए ॥ २६ ॥

अप्रमादार्थं वीरप्रभोरनुशासनम् ।

व्याख्या—'परिजीर्यति' सर्वप्रकारां वयोहानिमनुभवति 'ते' तव शरीरमेव जरादिभिरभिभूयमानतया अनुकम्पनीयमिति शरीरकं, यतः 'केशाः' शिरसिजाः पाण्डुरा एव पाण्डुरकाः पूर्वं जननयनमनोहारिणोऽत्यन्तकृष्णाः सन्तः शुक्लीभवन्ति ते, पुनः ते—शब्दोपादानं भिन्नवाक्यत्वात् । तथा 'से' इति तद् यत् पूर्वमासीत् श्रोत्रयोः—कर्णयोः वलं—दूरादिशब्दश्रवणसामर्थ्यं श्रोत्रवलं 'चः' समुच्चये 'हीयते' जरातः क्षयमपैति, अतः शरीरसामर्थ्यस्यास्थिरत्वात् समयमपि गौतम! मा प्रमादीः । एवं सूत्रपञ्चकमपि ज्ञातव्यम् । तथा 'सर्ववलमि'ति सर्वेषां करचरणाद्यवयवानां स्वसामर्थ्यम् । उक्तञ्च—"गात्रं सङ्कुचितं गतिर्विगलिता दन्ताश्च नाशं गता, दृष्टिर्भ्रश्यति रूपमेव ह्रसते वक्त्रं च लालायते । वाक्यं नैव करोति वान्धवजनः पत्नी न शुश्रूषते, धिक्कष्टं जरयाऽभिभूतपुरुषं पुत्रोऽप्यवज्ञायते ॥ १ ॥" इति सूत्रषट्कार्थः ॥ २१-२२-२३-२४-२५-२६ ॥ जरातः शरीराशक्तिरुक्ता, सम्प्रति रोगतस्तामाह—

अरई गंडं विसूईया, आयंका विविहा फुसंति ते।
विहडइ विद्धंसइ ते सरीरयं, समयं गोयम! मा पमायए ॥ २७ ॥

व्याख्या—'अरतिः' वातादिजनितश्चित्तोद्वेगः 'गंडं' गडुः, 'विसूचिका' अजीर्णविशेषः 'आतङ्काः' सद्यो घातिनो रोगविशेषाः 'विविधाः' अनेकप्रकाराः स्पृशन्ति 'ते' तव शरीरकमिति गम्यते। यदुक्तम्—"सासे खासे जरे डाहे, कुच्छिसूले भगंदरे। अरिसा अजीरए दिट्ठी—मुहसूले अरोयए ॥ १ ॥ अच्छिवेयण कंडू य, कन्नावाहा जलोयरे। कोढे एमाइणो रोगा, पीलयंति सरीरिणं ॥ २ ॥" ततश्च "विहडइ" त्ति 'विपतति' विशेषेणाधः पतति—बलोपचयादपैति, 'विध्वस्यते' जीवविमुक्तमधः पतति ते शरीरकम्, अतो यावज्जरा रोगाश्च शरीरं न जर्जरयन्ति तावत् समयमपीति पूर्ववत्। अन्येपामपि अयमुपदेशः। उक्तञ्च—"यावत् स्वस्थमिदं कलेवरगृहं यावच्च दूरे जरा, यावच्चेन्द्रियशक्तिरप्रतिहता यावत् क्षयो नायुषः। आत्मश्रेयसि तावदेव विदुषा कार्यः प्रयत्नो महान्, सन्दीप्ते भवने हि कूपखननं प्रत्युद्यमः कीदृशः? ॥ १ ॥" केशपाण्डुरत्वादि च यद्यपि गौतमे न सम्भवति तथापि तन्निश्रया शेपशिष्यप्रतिबोधनार्थत्वाददुष्टमिति सूत्रार्थः ॥२७॥

यथा अप्रमादो विधेयस्तथा चाऽऽह—

वोच्छिंद सिणेहमप्पणो, कुमुदं सारइयं व पाणियं।
से सव्वसिणेहवज्जिए, समयं गोयम! मा पमायए ॥ २८ ॥

व्याख्या—'व्युच्छिन्द्धि' अपनय 'स्नेहम्' अभिष्वङ्गं, कस्य सम्बन्धिनम्? आत्मनः, कुमुदमिव "सारइयं" ति सूत्रत्वात् शरदि भवं शारदम् 'वा' उपमार्थो भिन्नक्रमश्च प्राग् योजितः, 'पानीयं' जलम्, यथा तत् प्रथमं जलमग्नमपि जलमपहाय वर्त्तते तथा त्वमपि चिरसंसृष्टत्वादिभिर्मद्विषयस्नेहवशगोऽपि तमपनय, अपनीय च "से" इति 'अथ'

अनन्तरं सर्वस्नेहवर्जितः सन् समयमपि **गौतम!** मा प्रमादीः । इह जलमपहायैतावति सिद्धे यत् शारदपदोपादानं तत् शारदजलस्येव स्नेहस्याऽपि अतिमनोरमत्वख्यापनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ किञ्च—

अप्रमादार्थं वीरप्रभोरनुशासनम् ।

चेच्चा णं धणं च भारियं, पव्वइओ हि सि अणगारियं ।
मा वंतं पुणो वि आइए, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २९ ॥

व्याख्या—'त्यक्त्वा' परिहृत्य "णं" वाक्यालङ्कारे, 'धनं' चतुष्पदादि, चशब्दो भिन्नक्रमः, ततः भार्यां च त्यक्त्वा 'प्रव्रजितः' प्रतिपन्नः, 'हिः' यस्मात् "सी"ति सूत्रत्वेन अकारलोपात् 'असि' भवसि 'अनगारितां' यतिताम्, अतो मा 'वान्तम्' उद्गीर्णं पुनरपि "आइए" त्ति आपिव, किन्तु समयमपि **गौतम!** मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥ कथञ्च वान्ताऽऽपानं न भवति ? इत्याह—

अवउज्झिय मित्तबंधवं, विउलं चेव धणोहसंचयं ।
मा तं वितियं गवेसए, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३० ॥

व्याख्या—'अपोह्य' त्यक्त्वा मित्राणि च बान्धवाश्च मित्रबान्धवम्, विपुलं चैव 'धनौघसंचयं' कनकादिद्रव्यसमूहसञ्चयम् मा 'तदि'ति मित्रादिकं 'द्वितीयं' पुनर्ग्रहणार्थमिति गम्यते, 'गवेषय' अन्वेषय, तदभिष्वङ्गवान् मा भूः, त्यक्तं हि तद् वान्तोपमम्, तदभिष्वङ्गश्च वान्ताऽऽपानप्राय इत्यभिप्रायः । किन्तु समयमपि **गौतम!** मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥३०॥ इत्थं प्रतिबन्धनिराकरणार्थमभिधाय दर्शनविशुद्ध्यर्थमाह—

ण हु जिणे अज्ज दिस्सइ, बहुमए दिस्सइ मग्गदेसिए ।
संपइ णेयाउए पहे, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३१ ॥

व्याख्या—'न हु' नैव 'जिनः' तीर्थकृत् 'अद्य' अस्मिन् काले दृश्यते, यद्यपीति गम्यते, तथापि "बहुमए" त्ति पन्थाः, स च द्रव्यतो नगरादिमार्गः, भावतस्तु सातिशयज्ञानदर्शनचारित्रात्मको मुक्तिमार्गः, स एवात्र परिगृह्यते, स दृश्यते, "मग्गदेसिय" त्ति मार्ग्यमाणत्वाद् मार्गः—मोक्षस्तस्य "देसिए" त्ति सूत्रत्वात् देशकः—प्रापको मार्गदेशकः, न चैवंविधोऽयमतीन्द्रियार्थदर्शिनं जिनं विना सम्भवति इत्यसन्दिग्धचेतसो भाविनोऽपि भव्या न प्रमादं विधास्यन्तीति, अतः समयमपि **गौतम !** मा प्रमादीः । इत्थं व्याख्या सूचकत्वात् सूत्रस्येति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ अत्रैवार्थे पुनरुपदिशन्नाह—

अवसोहिय कंटगापहं, ओइन्नोऽसि पहं महालयं ।
गच्छसि मग्गं विसोहिया, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३२ ॥

व्याख्या—'अवशोध्य' परिहृत्य "कंटगापहं" ति आकारोऽलाक्षणिकः, कण्टकाश्च—भावतः चरकादिकुश्रुतयः तैराकुलः पन्थाः कण्टकपथस्तं, ततः 'अवतीर्णोऽसि' अनुप्रविष्टः 'असि' भवसि 'पन्थानं' प्रक्रमात् सम्यग्दर्शनादिकं भावमार्ग "महालयं" ति महान्तम्, कश्चिदवतीर्णोऽपि मार्ग न गच्छेद् अत आह—'गच्छसि' यासि मार्ग, न पुनरवस्थित एवाऽसि, सम्यग्दर्शनाद्युत्सर्पणेन मुक्तिमार्गगमनप्रवृत्तत्वाद्भवतः । तथाप्यनिश्चये प्रायोऽप्राप्तिरेव स्यादित्याह—'विशोध्य' विनिश्चित्य । तदेवं प्रवृत्तः सन् समयमपि **गौतम !** मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ अनन्तरं मार्गप्रतिपत्तिरुक्ता, तत्प्रतिपत्तौ च कस्यचिदनुतापसम्भव इति तन्निराचिकीर्षयाऽऽह—

अबले जह भारवाहए, मा मग्गे विसमेऽवगाहिया ।
पच्छा पच्छाणुतावए, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३३ ॥

व्याख्या—'अवलः' अविद्यमानशरीरसामर्थ्यः 'यथे'ति औपम्ये, भारं वहतीति भारवाहकः, 'मा' निषेधे "मग्गे" ति मार्गं "विसमे" त्ति 'विषमं' मन्दसत्त्वैर्दुस्तरं "अवगाहिय" त्ति 'अवगाह्य' प्रविश्य त्यक्ताङ्गीकृतभारः सन्निति गम्यते, 'पश्चात्' तत्कालानन्तरं 'पश्चादनुतापकः' पश्चात्तापकृत्, भूरिति शेषः। इदमुक्तं भवति—यथा कश्चिद् देशान्तरगतो वहुभिरुपायैः स्वर्णादिकमुपार्ज्य स्वगृहाभिमुखमागच्छन्नतिभीरुतया अन्यवस्त्वन्तर्हितं स्वर्णादिकं स्वशिरस्यारोप्य कतिचिद् दिनानि सम्यगुद्वहति, अनन्तरं च कचिदुपलादिसङ्कुले पथि 'अहो! अहमनेन भारेणाऽऽक्रान्तः' इति तमुत्सृज्य स्वगृहमागतोऽत्यन्तनिर्धनतयाऽनुतप्यते—किं मया मन्दभाग्येन तत् परित्यक्तमिति?। एवं त्वमपि प्रमादपरतया त्यक्तसंयमभारः सन्नेवंविधो मा भूः, किंतु समयमपि **गौतम!** मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥ बह्विदमद्यापि निस्तरणीयमल्पं च निस्तीर्णमित्यभिसन्धिनोत्साहभङ्गोऽपि स्यादिति तदपनोदायाह—

तिन्नो हु सि अन्नवं महं, किं पुण चिट्ठसि तीरमागओ?।
अभितुर पारं गमित्तए, समयं गोयम! मा पमायए ॥ ३४ ॥

व्याख्या—"तिन्नो हु सि" त्ति तीर्ण एवाऽसि, अर्णवमिवाऽर्णवं "महं" ति 'महान्तं' गुरुम्, 'किमि'ति प्रश्ने, 'पुनरि'ति वाक्योपन्यासे, ततः किं पुनस्तिष्ठसि 'तीरं' पारं 'आगतः' प्राप्तः?। किमुक्तं भवति?—संसारः भवः कर्म्म वा भावतोऽर्णव उच्यते, स च द्विविधोऽपि त्वयोत्तीर्णप्राय एवेति केन हेतुना तीरप्राप्तोऽप्यौदासीन्यं भजसे? नैवेदं तवोचितमित्याशयः। किन्तु "अभितुर" त्ति अभि—आभिमुख्येन त्वरस्व—शीघ्रो भव 'पारं' परतीरं भावतो मुक्तिपदं "गमित्तइ" त्ति गन्तुम्, अतश्च समयमपि **गौतम!** मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ ३४ ॥ अथापि स्यात्—मम पारप्राप्तियोग्यतैव न समस्ति अत आह—

अप्रमादार्थं वीरप्रभोरनुशासनम्।

अकलेवरसेणिमुस्सिया, सिद्धिं गोयम ! लोय गच्छसि ।
खेमं च सिवं अणुत्तरं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३५ ॥

व्याख्या—अविद्यमानं कडेवरं–शरीरमेपामकडेवराः–सिद्धास्तेषां श्रेणिरकडेवरश्रेणिः, यया उत्तरोत्तरशुभपरिणामप्राप्तिरूपया ते सिद्धिपदमारोहन्ति क्षपकश्रेणिरित्यर्थः, तां 'उच्छ्रित्य' उत्तरोत्तरसंयमस्थानावाप्त्योच्छ्रितामिव कृत्वा 'सिद्धिं' सिद्धिनामानं लोकं गौतम ! 'गच्छसि' सुब्व्यत्ययाद् गमिष्यसि । 'क्षेमं' परचक्राद्युपद्रवरहितं, 'चः' समुच्चये भिन्नक्रमश्च, 'शिवमनुत्तरं च' तत्र शिवम्–अशेपदुरितोपशमेन, अनुत्तरं–सर्वोत्कृष्टम्, ततः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ ३५ ॥ सम्प्रति निगमयितुमुपदेशसर्वस्वमाह—

बुद्धे परिनिवुडे चरे, गाम गए नगरे व संजए । संतिमग्गं च वूहते, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३६ ॥

व्याख्या—'बुद्धः' अवगतहेयादिविभागः 'परिनिर्वृतः' कपायाद्युपशमतः शीतीभूतः 'चरेः' आसेवस्व, संयममिति शेपः । "गाम" त्ति विभक्तिलोपाद् ग्रामे 'गतः' स्थितो नगरे वा, उपलक्षणत्वाद् अरण्यादिषु वा, किमुक्तं भवति ?—सर्वस्मिन् अनभिष्वङ्गवान्, 'संयतः' सम्यक् पापस्थानेभ्य उपरतः 'शान्तिमार्गं' मुक्तिमार्गं, चशब्दो भिन्नक्रमः, ततः 'बृंहयेश्च' भव्यजनप्ररूपणया वृद्धिं नयेः, ततः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ ३६ ॥ इत्थं भगवदुक्तमिदमाकर्ण्य गौतमो यत् कृतवांस्तदाह—

बुद्धस्स निसम्म भासियं, सुकहितमट्ठपदोवसोहियं ।
रागं दोसं च छिंदिया, सिद्धिगइं गए गोयमे ॥ ३७ ॥ त्ति बेमि ॥

व्याख्या—'बुद्धस्य' केवलावलोकितसमस्तवस्तुतत्त्वस्य प्रक्रमात् श्रीमन्महावीरस्य 'निशम्य' आकर्ण्य 'भाषितम्' उक्तं, सुष्ठु–शोभनेन उपमादर्शनादिना प्रकारेण कथितं–प्रबन्धेन प्रतिपादितं सुकथितम्, अत एवार्थप्रधानानि पदानि अर्थपदानि तैरुपशोभितं, रागं द्वेषं छित्त्वा सिद्धिगतिं गतो गौतमो भगवान् प्रथमगणधर इति सूत्रार्थः ॥ ३७ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां सुखबोधायां उत्तराध्ययनसूत्र-
लघुटीकायां द्रुमपत्रकाख्यं दशममध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ बहुश्रुतपूजाख्यमेकादशमध्ययनम् ।

उक्तं दशममध्ययनम् । साम्प्रतं बहुश्रुतपूजाख्यमेकादशमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—'इहानन्तराध्ययनेऽप्रमादार्थमनुशासनमुक्तम्, तच्च विवेकिनैव भावयितुं शक्यम्, विवेकश्च बहुश्रुतपूजात उपजायते, इति बहुश्रुतपूजोच्यते' इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्याध्ययनस्य आदिसूत्रम्—

संजोगा विप्पमुक्कस्स, अणगारस्स भिक्खुणो। आयारं पाउकरिस्सामि, आणुपुव्विं सुणेह मे ॥१॥

व्याख्या—संयोगाद् विप्रमुक्तस्य अनगारस्य भिक्षोः 'आचारम्' उचितक्रियां बहुश्रुतपूजात्मिकां प्रादुष्करिष्याम्यानुपूर्व्या शृणुत मे कथयत इति शेप इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ इह बहुश्रुतपूजा प्रक्रान्ता, सा च बहुश्रुतस्वरूपरिज्ञान एव कर्त्तुं शक्या, बहुश्रुतश्च अबहुश्रुतविपर्ययेण भवति अतोऽबहुश्रुतस्वरूपं तावदाह—

जे यावि होइ निव्विज्जे, थद्धे लुद्धे अणिग्गहे। अभिक्खणं उल्लवती, अविणीए अबहुस्सुए ॥ २॥

व्याख्या—'यः' कश्चित् चापिशब्दौ भिन्नक्रमावुत्तरत्र योक्ष्येते, 'भवति' जायते, निर्गतो विद्यायाः—सम्यक्शास्त्रावगमरूपायाः निर्विद्यः, अपिशब्दसम्बन्धात् सविद्योऽपि यः 'स्तब्धः' अहङ्कारी 'लुब्धः' रसादिगृद्धिमान्, न विद्यते निग्रहः—इन्द्रियनियमनात्मकोऽस्येति अनिग्रहः, 'अभीक्ष्णं' पुनः पुनः उत्—प्राबल्येनासम्बद्धभाषितादिरूपेण लपति—वक्ति उल्लपति 'अविनीतश्च' विनयरहितः, "अबहुस्सुए" त्ति यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् सोऽअबहुश्रुत उच्यते इति शेपः । सविद्यस्याप्यबहुश्रुतत्वं बहुश्रुतफलाभावादिति भावनीयम्, एतद्विपरीतश्च अर्थात् बहुश्रुत इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ कुतः पुनरीदृशमबहुश्रुतत्वं बहुश्रुतत्वं च लभ्यते ? इत्याह—

अह पंचहिं ठाणेहिं, जेहिं सिक्खा न लब्भइ। थंभा कोहा पमाएणं, रोगेणं आलसेण य ॥ ३॥
अह अट्ठहिं ठाणेहिं, सिक्खासीले त्ति वुच्चइ। अहस्सिरे सया दंते, ण य मम्ममुदाहरे ॥ ४॥
णासीले ण विसीले, ण सिया अइलोलुए। अक्कोहणे सच्चरए, सिक्खासीले त्ति वुच्चइ ॥ ५॥

व्याख्या—'अथ' इत्युपन्यासार्थे, पञ्चभिः 'स्थानैः' प्रकारैर्वक्ष्यमाणा 'शिक्षा' ग्रहणाऽऽसेवनात्मिका न लभ्यते तैरीदृशमबहुश्रुतत्वमवाप्यत इति शेषः। कैः पुनः सा न लभ्यते? इत्याह—'स्तम्भात्' मानात् 'क्रोधात्' कोपात् 'प्रमादेन' मद्यविषयादिना 'रोगेण' गलत्कुष्ठादिना, 'आलस्येन' अनुत्साहात्मना शिक्षा न लभ्यत इति प्रक्रमः। 'चः' समुच्चये। इत्थमबहुश्रुतत्वहेतूनभिधाय बहुश्रुतत्वहेतूनाह—अथ अष्टाभिः स्थानैः शिक्षां शीलयति—अभ्यस्यतीति शिक्षाशील इत्युच्यते तीर्थकरादिभिरिति गम्यते। तान्येवाह—"अहस्सिरे" त्ति अहसनशीलो न सहेतुकमहेतुकं वा हसन्नेवास्ते, 'सदा' सर्वकालं 'दान्तः' इन्द्रिय-नोइन्द्रियदमवान्, न च 'मर्म' परापभ्राजनाकारि 'उदाहरेत्' उद्धट्टयेत्, 'न' नैव 'अशीलः' सर्वथा शीलविकलः, न 'विशीलः' विरूपशीलोऽतीचारकलुषितव्रत इत्यर्थः, 'न स्यात्' न भवेत् 'अतिलोलुपः' अतीवरसलम्पटः, 'अक्रोधनः' अपराधिन्यपि क्षमावान्, 'सत्यरतः अवितथभाषणसक्त इति। निगमयितुमाह—शिक्षाशीलः 'इति' अनन्तरोक्तगुणभाग् उच्यते, स च बहुश्रुत एव भवतीति भावः। विशेषाभिधायित्वाच्च क्वचित् केषाञ्चिदन्तर्भावसम्भवेऽपि पृथगुपादानमिति सूत्रत्रयार्थः॥ ३—४—५॥ किञ्च—अबहुश्रुतत्वे बहुश्रुतत्वे वाऽविनयो विनयश्च मूलकारणं। न च अविनीतविनीतयोः स्वरूपमविज्ञाय तौ ज्ञातुं शक्याविति यैः स्थानैरविनीतो यैश्च विनीत उच्यते तान्यभिधातुमाह—

अह चोद्दसहिं ठाणेहिं, वट्टमाणो उ संजए। अविणीए वुच्चई सो उ, णिव्वाणं च ण गच्छइ ॥६॥
अभिक्खणं कोही भवइ, पवंधं च पकुव्वइ। मित्तिज्जमाणो वमइ, सुयं लद्धूण मज्जइ ॥७॥

सविपक्ष-बहुश्रुत-स्वरूपम्।

अवि पावपरिक्खेवी, अवि मित्तेसु कुप्पइ । सुप्पियस्सावि मित्तस्स, रहे भासइ पावगं ॥ ८ ॥
पइण्णवाई दुहिले, थद्धे लुद्धे अनिग्गहे । असंविभागी अचियत्ते, अविणीए त्ति वुचइ ॥ ९ ॥
अह पन्नरसहिं ठाणेहिं, सुविणीए त्ति वुचइ । नीयावित्ती अचवले, अमाई अकुऊहले ॥ १० ॥
अप्पं च अहिक्खिवइ, पबंधं च ण कुबइ । मित्तिज्जमाणो भजति, सुयं लद्धुं न मज्जइ ॥ ११ ॥
न य पावपरिक्खेवी, न य मित्तेसु कुप्पइ । अप्पियस्सावि मित्तस्स, रहे कल्लाण भासइ ॥ १२ ॥
कलहडमरवज्जए, बुद्धे य अभिजाइए । हिरिमं पडिसंलीणो, सुविणीए त्ति वुचइ ॥ १३ ॥

'अथे'ति प्राग्वत् । चतुर्दशसु स्थानेषु, सूत्रे तु सप्तम्यर्थे तृतीया, 'वर्त्तमानः' तिष्ठन् 'तुः' पूरणे, 'संयतः' तपस्वी अविनीत उच्यते । 'स तु' इत्यविनीतः पुनः किम् ? इत्याह—'निर्वाणं' मोक्षं चशब्दादिहैव ज्ञानादींश्च 'न गच्छति' न प्राप्नोति ॥ कानि पुनश्चतुर्दशस्थानानि ? इत्याह—अभीक्ष्णं 'क्रोधी' क्रोधनो भवति । 'प्रबन्धं च' प्रकृतत्वात् कोपस्यैवाविच्छेदात्मकं "पकुबइ" त्ति प्रकुरुते, प्रकुपितः सन् मृदुवचनादिभिरपि नोपशाम्यति । तथा "मित्तिज्जमाणो" त्ति 'मित्रीयमाणोऽपि' मित्रं ममायमस्त्वितीष्यमाणोऽपि अपेर्लुप्तस्य दर्शनात् 'वमति' त्यजति, प्रस्तावाद् मैत्रीं, किमुक्तं भवति ?—यदि कश्चिद्धार्मिकतया वक्ति—यथा त्वं न वेत्सीत्यहं तव पात्रं लेपयामि, ततोऽसौ प्रत्युपकारभीरुतया प्रतिवक्ति—ममालमेतेन, कृतमपि कृतघ्नतया वा न मन्यत इति वमतीत्युच्यते । तथा "सुयं" ति अपेर्गम्यमानत्वात्, 'श्रुतमपि' आगममपि लब्ध्वा माद्यति दर्पं याति—गर्वं विदधाति, कोऽर्थः—श्रुतं हि मदापहारहेतुकम्, स तु तेन दृप्यति । तथा 'अपिः' सम्भावनायां सम्भाव्यत एतत् यथाऽसौ पापैः—कथञ्चित् समित्यादिषु स्खलितलक्षणैः परिक्षिपति—तिरस्कुरुत इत्येवंशीलः पापपरिक्षेपी आचार्यादीनामिति गम्यते । तथा 'अपिः' भिन्नक्रमः, ततः 'मित्रेभ्योऽपि' सुहृद्भ्योऽपि आस्तामन्येभ्यः 'कुप्यति' क्रुध्यति,

सविपक्ष-बहुश्रुत-स्वरूपम् ।

सूत्रे चतुर्थ्यर्थे सप्तमी । तथा 'सुप्रियस्यापि' अतिवल्लभस्यापि मित्रस्य 'रहसि' एकान्ते 'भाषते' वक्ति पापमेव पापकम्, किमुक्तं भवति?—अग्रतः प्रियं वक्ति पृष्ठतस्तु प्रतिसेवकोऽयमित्यादिकमनाचारमेवाऽऽविष्करोति । तथा प्रतिज्ञया—इत्थमेवेदमित्येकान्ताभ्युपगमरूपया वदनशीलः प्रतिज्ञावादी । तथा "दुहिल" त्ति द्रोहणशीलः द्रोग्धा न मित्रमप्यनभिद्रुह्य आस्ते । तथा 'स्तब्धः' तपस्व्यहम् इत्याद्यहङ्कृतिमान् । तथा 'लुब्धः' अन्नादिष्वभिकाङ्क्षावान्[11] । तथा 'अनिग्रहः'[12] प्राग्वत् । तथा असंविभजनशीलः असंविभागी, नाऽऽहारादिकमवाप्यातिगार्ध्यतोऽन्यस्मै स्वल्पमपि प्रयच्छति, किन्त्वात्मानमेव पोषयति[13] । तथा "अचियत्ते" त्ति 'अप्रीतिकरः' दृश्यमानः सम्भाष्यमाणो वा सर्वस्याप्रीतिमेवोत्पादयति[14], एवंविधदोषान्वितोऽविनीत इत्युच्यत इति निगमनम् ॥ इत्थमविनीतस्थानान्यभिधाय विनीतस्थानान्याह—अथ पञ्चदशभिः स्थानैः सुष्ठु—शोभनो विनीतः—विनयान्वितः सुविनीत इत्युच्यते । तान्येवाह—"नीयावित्ति" त्ति नीचम्—अनुद्धतं यथा भवत्येवं वर्त्तत इत्येवंशीलः नीचवर्त्ती, गुरुषु न्यग्वृत्तिमान्, यथाऽऽह—"नीयं[1] सेज्जं गइं ठाणं, नीयं च आसणाणि य । नीयं च पाए वंदिज्जा, नीयं कुज्जा य अंजलिं ॥ १ ॥" तथा च न चपलः अचपलः[2] गति-स्थान-भाषा-भावभेदतश्चतुर्द्धा । तत्र गतिचपलः—द्रुतचारी । स्थानचपलः—यस्तिष्ठन्नपि चलन्नेवास्ते हस्तादिभिः । भाषाचपलः—सद-ऽसभ्या[2]-ऽसमीक्ष्या[3]-ऽदेशकालप्रलापिभेदाच्चतुर्द्धा, तत्र असत्—अविद्यमानम् असभ्यम्—खरपरुषादि असमीक्ष्य—अनालोच्य प्रलपन्तीत्येवंशीला असदसभ्याऽसमीक्ष्यप्रलापिनस्त्रयः[2], अदेशकालप्रलापी चतुर्थः, अतीते कार्ये यो वक्ति—यदिदं

---

१ "नीचां शय्यां गतिं स्थानं, नीचानि चासनानि च । नीचं च पादौ वन्देत, नीचं च कुर्याच्चाञ्जलिम् ॥ १ ॥"

२ प्रलापिशब्दस्य चतुर्णामभिसम्बन्धादसत्प्रलापी १ असभ्यप्रलापी २ असमीक्ष्यप्रलापी ३ अदेशकालप्रलापीति ४ चतुर्द्धा भाषाचपल उच्यते ।

तत्र देशे काले वाऽकरिष्यत् ततः सुन्दरमभविष्यन् । भावचपलः—सूत्रेऽर्थे वाऽसमाप्त एव योऽन्यद् गृह्णाति । 'अमायी' न मनोज्ञमाहारादिकमवाप्य गुर्वादिवञ्चकः । 'अकुतूहलः' न कुहुकेन्द्रजालाद्यवलोकनपरः, 'अल्पमेवाधिक्षिपति' अभाववचनोऽल्पशब्दोऽत्र, ततश्च नैव कञ्चनाधिक्षिपति—नाऽऽक्रोशति । 'प्रबन्धं च' उक्तरूपं न करोति । 'मित्रीयमाणः' उक्तन्यायेन 'भजते' मित्रीयितारमुपकुरुते, प्रत्युपकारं वा प्रत्यसमर्थः कृतघ्नो न भवति । श्रुतं लब्ध्वा न माद्यति, किन्तु मददोषपरिज्ञानतः सुतरामवनमति । 'न च' नैव 'पापपरिक्षेपी' उक्तरूपः । न च मित्रेभ्यः कृतज्ञतया कथञ्चिदपराधेऽपि कुप्यति । अप्रियस्याऽपि मित्रस्य रहसि "कल्लाण" त्ति कल्याणं भाषते, इदमुक्तं भवति—मित्रमिति यः प्रतिपन्नः—अङ्गीकृतः स यद्यप्यपकृतिशतानि विधत्ते तथाऽप्येकमपि सुकृतमनुस्मरन् न रहस्यपि तद्दोषमुदीरयति । तथा चाह—"एकसुकृतेन दुष्कृतशतानि ये नाशयन्ति ते धन्याः । नत्वेकदोषजनितो, येषां कोपः स च कृतघ्नः ॥ १ ॥" इति । कलहश्च—वाचिको विग्रहः डमरं च—प्राणिघातादिभिः तद्वर्जकः 'बुद्धः' बुद्धिमान्, एतच्च सर्वत्र अनुगम्यत एवेति न प्रकृतसङ्ख्यानिरोधः । "अभिजाइए" त्ति अभिजातिः—कुलीनता तां गच्छति—उत्क्षिप्तभारनिर्वहणादिनेत्यभिजातिगः ह्रीः—लज्जा सा विद्यतेऽस्य ह्रीमान्, कथञ्चित् कलुषाध्यवसायतायामप्यकार्यमाचरन् लज्जते । 'प्रतिसंलीनः' गुरुसकाशेऽन्यत्र वा कार्यं विना न यतस्ततश्चेष्टते । प्रस्तुतमुपसंहरन्नाह—'सुविनीतः' सुविनीतशब्दवाच्य इत्येवंविधगुणान्वित उच्यते इति सूत्राष्टकार्थः ॥ ६-७-८-९-१०-११-१२-१३ ॥ यश्चैवं विनीतः स कीदृक् स्यात् ? इत्याह—

वसे गुरुकुले निच्चं, जोगवं उवहाणवं । पियंकरे पियंवाई, से सिक्खं लद्धुमरिहइ ॥ १४ ॥

व्याख्या—'वसेत्' आसीत, क ?—गुरूणाम्—आचार्यादीनां कुलम्—अन्वयो गच्छ इत्यर्थः गुरुकुलं तत्र, तदाज्ञोपलक्षणं च कुलग्रहणं, 'नित्यं' सदा, किमुक्तं भवति ?—यावज्जीवमपि गुर्वाज्ञायामेव तिष्ठेत् । उक्तञ्च—"णाणस्स होइ

सविपक्ष-वहुश्रुत-स्वरूपम् ।

भागी" इत्यादि । योगः—व्यापारः स चेह प्रक्रमाद् धर्मगत एव तद्वान् । उपधानम्—अङ्गानङ्गाध्ययनादौ यथायोगमाचाम्लादितपोविशेषः तद्वान्, यद् यस्योपधानमुक्तं न तत् कृच्छ्रभीरुतयोत्सृज्यान्यथैवाऽधीते शृणोति वा । प्रियम्—अनुकूलं करोतीति प्रियङ्करः, कथञ्चित् केनचिदपकृतोऽपि न तत्प्रतिकूलमाचरति, किन्तु ममैव कर्मणामयं दोष इत्यवधारयन् अप्रियकारिण्यपि प्रियमेव चेष्टते । इदं च भावयति—अपकारिणि कोपश्चेत्, कोपे कोपः कथं न ते ? । धर्मार्थकाममोक्षाणां, प्रसह्य परिपन्थिनि ॥ १ ॥ अत एव च "पियंवाइ" त्ति केनचिदप्रियमुक्तोऽपि प्रियमेव वदतीत्येवंशीलः प्रियवादी । उक्तञ्च—"सिक्खह पियाइं वोत्तुं, सव्वो तूसइ पियं भणंताणं । किं कोइलाहि दिन्नं ?, किं व हियं कस्स काएहिं ? ॥१॥ करयलमलियस्स वि दमणयस्स महमहइ पेसलो गंधो । कुवियस्स वि सज्जणमाणुसस्स महुरो समुल्लावो ॥२॥ सुजनो न याति विकृतिं, परहितनिरतो विनाशकालेऽपि । छेदेऽपि चन्दनतरुः, सुरभयति मुखं कुठारस्य ॥ ३ ॥" तथाऽस्य को गुणः ? इत्यत आह—'सः' एवंगुणविशिष्टः 'शिक्षां' शास्त्रार्थग्रहणादिरूपां 'लब्धुम्' अवाप्तुम् 'अर्हति' योग्यो भवतीति । अनेनैव अविनीतस्त्वेतद्विपरीतः शिक्षां लब्धुं नार्हतीत्यर्थादुक्तं भवति । तथा च यः शिक्षां लभते स वहुश्रुत इतरस्त्ववहुश्रुत इति भाव इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ एवं च सविपक्षं वहुश्रुतं प्रपञ्चतोऽभिधाय प्रतिज्ञातं तत्प्रतिपत्तिरूपमाचारं तस्यैव स्तवद्वारेणाह—

जहा संखम्मि पयं निहियं, दुहओ वि विरायति । एवं बहुस्सुए भिक्खू, धम्मो कित्ती तहा सुयं ॥१५॥

व्याख्या—'यथे'ति दृष्टान्तोपन्यासे, 'शङ्खे' जलजे 'पयः' दुग्धं 'निहितं' न्यस्तं "दुहओ वि" त्ति द्विधाऽपि स्वसम्बन्ध्या-ऽऽश्रयसम्बन्धिगुणद्वयलक्षणेन प्रकारद्वयेनाऽपीति अपिशब्दार्थः, 'विराजते' शोभते, तत्र हि तत् न कलुषीभवति, न

१ "शिक्षध्वं प्रियाणि वक्तुं, सर्वस्तुष्यति प्रियं भणद्भ्यः । किं कोकिलाभिर्दत्तं ?, किं वा हृतं कस्य काकैः ? ॥ १ ॥ करतलमृदितस्याऽपि दमनकस्य प्रसर्पति पेशलो गन्धः । कुपितस्याऽपि सज्जनमानुषस्य मधुरः समुल्लापः ॥ २ ॥"

चाम्लतां भजते, नापि च परिस्रवति । 'एवम्' अनेन प्रकारेण बहुश्रुते "भिक्खु" त्ति आर्षत्वाद् 'भिक्षौ' तपस्विनि 'धर्मः' यतिधर्मः 'कीर्त्तिः' श्लाघा तथा 'श्रुतम्' आगमो विराजते इति सम्बन्धः । किमुक्तं भवति ?—यद्यपि धर्म-कीर्त्ति-श्रुतानि निरुपलेपतादिगुणेन स्वयं शोभाभाञ्जि तथापि मिथ्यात्वादिकालुष्यविगमतो निर्मलतादिगुणेन शङ्ख इव बहुश्रुते स्थितान्याश्रयगुणेन विशेषतः शोभन्ते, तानि हि न तत्र मालिन्यम् अन्यथाभावं हानिं वा कदाचन प्रतिपद्यन्ते इति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ पुनर्बहुश्रुतस्तवमाह—

जहा से कंबोयाणं, आइन्ने कंथए सिया । आसे जवेण पवरे, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ १६ ॥

'यथा' येन प्रकारेण 'सः' इति प्रतीतः 'कम्बोजानां' कम्बोजदेशोद्भवानां प्रक्रमादश्वानां मध्ये 'आकीर्णः' व्याप्तः शीलादिगुणैरिति गम्यते, 'कन्थकः' प्रधानोऽश्वः, यः किल दृषच्छकलभृतकुतुपनिपतनध्वनेर्न सन्त्रस्यति, 'स्यात्' भवेत् 'अश्वः' तुरङ्गमः 'जवेन' वेगेन 'प्रवरः' प्रधानः । 'एवम्' इत्युपनये, तत ईदृशो भवति बहुश्रुतः, सोऽप्यन्ययतीनां शीलादिभिर्गुणैः प्रवर इति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ किं च—

जहाऽऽइन्नसमारूढो, सूरे दढपरक्कमे । उभओ णंदिघोसेणं, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ १७ ॥

व्याख्या—यथा आकीर्ण–जात्यादिगुणोपेतं तुरङ्गमं समारूढः–अध्यासितः आकीर्णसमारूढः 'शूरः' चारभटः 'दृढपराक्रमः' गाढपराक्रमः "उभओ" त्ति 'उभयतः' वामतो दक्षिणतश्च 'नान्दीघोषेण' द्वादशतूर्यनिर्घोषात्मकेन । एवं भवति बहुश्रुतः । किमुक्तं भवति ?—यथैवंविधः शूरो न केनचिदभिभूयते, न चान्यस्तदाश्रितः तथाऽयमपि जिनप्रवचनतुरङ्गाश्रितो दृप्यत्परवादिदर्शनेऽपि चात्रस्तः तद्विजयं च प्रति समर्थः उभयतश्च दिनरजन्योः स्वाध्यायघोप-

बहुश्रुतस्तवः ।

रूपेण नान्दीघोषेणोपलक्षितः परतीर्थिभिरतीव मदावलिप्तैरपि नाभिभवितुं शक्यः, न चाऽत्र प्रतिपत्तिः तदाश्रितोऽन्योऽपि कथञ्चिज्जीयत इति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥

जहा करेणुपरिकिन्ने, कुंजरे सट्ठिहायणे । वलवंते अप्पडिहए, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ १८ ॥

व्याख्या—यथा करेणुपरिकीर्णः—हस्तिनीभिः परिवृतः 'कुञ्जरः' हस्ती, षष्टिर्हायनान्यस्येति 'षष्टिहायनः' षष्टिवर्षप्रमाणः, तस्य हि एतावत्कालं यावत् प्रतिवर्षं बलोपचयः ततस्तदपचय इत्येवमुक्तम्, अत एव च "वलवंते" त्ति बलं—शरीरसामर्थ्यमस्यास्तीति वलवान् सन् अप्रतिहतो भवति, कोऽर्थः ?—नाऽन्यैर्मदोत्कटैरपि मतङ्गजैः पराङ्मुखीक्रियते । एवं भवति वहुश्रुतः । सोऽपि हि करेणुसदृशीभिः परप्रसरनिरोधिनीभिरौत्पत्तिक्यादिबुद्धिभिर्विद्याभिश्च विविधाभिर्वृतः षष्टिहायनतया चात्यन्तस्थिरमतिः, अत एव च वलवत्त्वेनाप्रतिहतो भवति, दर्शनोपहन्तृभिर्न प्रतिहन्तुं शक्यत इति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ अन्यच्च—

जहा से तिक्खसिंगे, जायक्खंधे विरायइ । वसहे जूहाहिवई, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ १९ ॥

व्याख्या—यथा स तीक्ष्णे—निशिताग्रे शृङ्गे—विषाणे यस्य स तथा, जातः—अत्यन्तमुपचितीभूतः स्कन्धोऽस्येति जातस्कन्धः, समस्ताङ्गोपाङ्गोपचितत्वोपलक्षणं चैतत्, विराजते 'वृषभः' प्रतीतः, यूथस्य—गवां समूहस्य अधिपतिः—स्वामी स तथा, एवं भवति वहुश्रुतः । सोऽपि हि परपक्षभेत्तृतया तीक्ष्णाभ्यां स्वशास्त्रपरशास्त्राभ्यां शृङ्गतुल्याभ्यामुपलक्षितो गच्छादिगुरुकार्यधुराधरणधौरेयतया च जातस्कन्धः, अत एव यूथस्य—साध्वादिसमूहस्य अधिपतिः—आचार्यादिपदवीगतः सन् विराजते इति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥ अन्यच्च—

जहा से तिक्खदाढे, ओदग्गे दुप्पहंसए । सीहे मियाण पवरे, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २० ॥

व्याख्या—यथा स तीक्ष्णदंष्ट्रः 'उदग्रः' उत्कटः अत एव "दुप्पहंसए" त्ति 'दुष्प्रधर्षकः' अन्यैर्दुरभिभवः 'सिंहः' केसरी 'मृगाणाम्' आरण्यप्राणिनां प्रवरो भवति, एवं बहुश्रुतः । अयमपि हि परपक्षभेत्तृतया तीक्ष्णदंष्ट्रासमैर्नैगमादिनयैः प्रतिभादिगुणोदग्रतया च दुरभिभव इत्यन्यतीर्थानां मृगस्थानीयानां प्रवर एवेति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ अपरं च—

जहा से वासुदेवे, संखचक्कगदाधरे । अप्पडिहयबले जोहे, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २१ ॥

व्याख्या—यथा 'वासुदेवः' विष्णुः, शङ्खचक्रगदा धारयतीति शङ्खचक्रगदाधरः, 'अप्रतिहतबलः' अस्खलितसामर्थ्यः, किमुक्तं भवति ?—एकं सहजसामर्थ्यवान् अन्यच्च तथाविधायुधान्वित इति, 'योधः' सुभटः, भवत्येवं बहुश्रुतः । सोऽपि ह्येकं स्वाभाविकप्रतिभाप्रागल्भ्यवान् अपरं शङ्खचक्रगदासदृशैः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रैरुपेत इति योध इव योधः कर्मवैरिपराभवं प्रतीति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ अपरं च—

जहा से चाउरंते, चक्कवट्टी महिड्डिए । चोद्दसरयणाहिवई, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २२ ॥

व्याख्या—यथा स चतुर्भिः–हयगजरथनरात्मकैः अन्तः–शत्रुविनाशात्मको यस्य स तथा, 'चक्रवर्ती' षट्खण्डभरताधिपः 'महर्द्धिकः' दिव्यानुकारिलक्ष्मीकः, चतुर्दश च तानि रत्नानि च चतुर्दशरत्नानि, तानि चामूनि—'सेणावइ गाहावइ, पुरोहिय गय तुरय वड्डइग इत्थी । चक्कं छत्तं चम्मं, मणि कागिणि खग्ग दंडो य ॥ १ ॥'[1] तेषामधिपतिश्चतुर्दशरत्नाधिपतिः, एवं भवति बहुश्रुतः । सोऽपि हि चतुर्भिर्दानादिधर्मैरन्तः–स्वकर्मवैरिविनाशोऽस्येति चतुरन्तः, कल्पद्रुमामर्षौषध्यादयो महत्य एवास्य भवन्ति, सम्भवन्ति चास्याऽपि चतुर्दशरत्नोपमानि पूर्वाणीति कथं न चक्रवर्त्तितुल्यताऽस्य ? इति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥

1 'सेनापतिः गाथापतिः पुरोहितो गजस्तुरगो वर्धकिः स्त्री । चक्रं छत्रं चर्म मणिः काकिणी खड्गो दण्डश्च ॥ १ ॥'

जहा से सहस्सक्खे, वज्जपाणी पुरंदरे । सक्के देवाहिवई, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २३ ॥

व्याख्या—यथा स सहस्रमक्ष्णामस्येति 'सहस्राक्षः' सहस्रलोचनः, अत्र सम्प्रदायः—"सहस्सक्ख त्ति पञ्च मंतिसयाइं देवाणं इंदस्स, तस्स तेसिं सहस्समच्छीणं, तेसिं नीईए विक्कमइ, अहवा जं सहस्सेणं अच्छीणं दीसइ तं सो दोहिं अच्छीहिं अब्भहियतरागं पेच्छइ" त्ति । वज्रं—वज्राभिधानमायुधं पाणौ अस्येति वज्रपाणिः, लोकोक्त्या च पूर्दारणात् पुरन्दरः, क ईदृग् ? इत्याह—शक्रो देवाधिपतिः, एवं भवति बहुश्रुतः । सोऽपि हि श्रुतज्ञानेनाशेषातिशयरत्ननिधानेन लोचनसहस्रेणैव जानीते, यश्चैवंविधः तस्य सल्लक्षणतया वज्रमपि लक्षणं पाणौ सम्भवतीति वज्रपाणिः, पूः शरीरमप्युच्यते, तद् विकृष्टतपोऽनुष्ठानेन दारयति कृशीकरणादिति पुरन्दरः । देवैरपि धर्मेऽत्यन्तनिश्चलतया पूज्यत इति तत्पतिरप्युच्यते, तथा चाह—"देवा वि तं णमंसंति, जस्स धम्मे सया मणो" त्ति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥ अपि च—

जहा से तिमिरविद्धंसे, उत्तिट्ठंते दिवायरे । जलंते इव तेएण, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २४ ॥

व्याख्या—यथा सः 'तिमिरविध्वंसः' अन्धकारापहारकः 'उत्तिष्ठन्' उद्गच्छन् 'दिवाकरः' सूर्यः, स हि ऊर्द्ध्वं नभोभागमाक्रामन् अतितेजस्वितां भजते अवतरंस्तु न तथेत्येवं विशिष्यते, 'ज्वलन्निव' ज्वालां मुञ्चन्निव 'तेजसा' महसा, एवं भवति बहुश्रुतः । सोऽपि ह्यज्ञानतिमिरापहारकः संयमस्थानेषु विशुद्धविशुद्धतराध्यवसायत उत्सर्पन् तपस्तेजसा ज्वलन्निव भवतीति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ अन्यच्च—

जहा से उडुवई चंदे, णक्खत्तपरिवारिए । पडिपुन्ने पुन्नमासीए, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २५ ॥

व्याख्या—यथा स उडूनां—नक्षत्राणां पतिः उडुपतिः 'चन्द्रः' शशी नक्षत्रैः—अश्विन्यादिभिरुपलक्षणत्वात् ग्रहैस्तारादिभिश्च परिवारितो नक्षत्रपरिवारितः, 'प्रतिपूर्णः' समस्तकलोपेतः, कदा ? इत्यत आह—पौर्णमास्याम् । इह च पतिरपि

कश्चिदेकाक्येव भवति मृगपतिवदिति उडुपतिग्रहणेऽपि नक्षत्रपरिवारित इत्युक्तम् । एवं भवति बहुश्रुतः । असावपि नक्षत्रसदृशानां साधूनामधिपतिः तथा तत्परिवारितः, सकलकलोपेतत्वेन प्रतिपूर्णश्च भवतीति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥ अपरं च—

जहा से सामाइगाणं, कोट्ठागारे सुरक्खिए । णाणाधन्नपडिपुन्ने, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २६ ॥

व्याख्या—यथा सः "सामाइयाणं" ति समाजः—समूहस्तं समवयन्ति सामाजिकाः—समूहवृत्तयो लोकास्तेषां, 'कोष्ठागारः' धान्याश्रयः सुष्ठु—प्राहरिकपुरुषादिव्यापारादिना रक्षितः—पालितो दस्युमूषकादिभ्यः सुरक्षितः, नाना—अनेकप्रकाराणि धान्यानि—शालिमुद्गादीनि तैः प्रतिपूर्णो नानाधान्यप्रतिपूर्णः । एवं भवति बहुश्रुतः । असावपि सामाजिकानामिव गच्छवासिनां मुनीनामुपयोगिभिर्नानाधान्यसदृशैरङ्गोपाङ्गप्रकीर्णकादिभेदैः श्रुतज्ञानविशेषैः प्रतिपूर्ण एव भवति । सुरक्षितश्च प्रवचनाऽऽधारतया । यत उक्तम्—"जेणं[1] कुलं आयत्तं, तं पुरिसं आयरेण रक्खेह" इत्यादीति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ अपि च—

जहा सा दुमाण पवरा, जंबू णाम सुदंसणा । अणाढियस्स देवस्स, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २७ ॥

व्याख्या—यथा सा द्रुमाणां प्रवरा जम्बूः 'नाम्ना' अभिधानेन, 'सुदर्शना नाम' सुदर्शना, न हि यथेयममृतोपमफला देवागाश्रयश्च तथाऽन्यः कश्चिद् द्रुमोऽस्ति, द्रुमत्वं फलव्यवहारश्चास्याः तत्प्रतिरूपतयैव, वस्तुतः पार्थिवत्वेनोक्तत्वात् । सा च कस्य ? इत्याह—'अनादृतस्य' अनादृतनाम्नः 'देवस्य' जम्बूद्वीपाधिपतेर्व्यन्तरसुरस्य आश्रयत्वेन सम्बन्धिनी । एवं भवति बहुश्रुतः । सोऽपि ह्यमृतोपमफलकल्पश्रुतान्वितो देवादीनामपि च पूज्यतयाऽभिगमनीयः शेषद्रुमोपमसाधुषु च प्रधान इति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥ अन्यच्च—

जहा सा नईण पवरा, सलिला सागरंगमा । सीया णीलवंतप्पवहा, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २८ ॥

1 "यस्मिन् कुलं आयत्तं तं पुरुषमादरेण रक्षत" ।

व्याख्या—यथा सा नदीनां प्रवरा 'सलिला' नदी सागरं—समुद्रं गच्छतीति सागरङ्गमा 'शीता' शीतानाम्नी, नीलवान्—मेरोरुत्तरस्यां दिशि वर्षधरपर्वतस्ततः प्रवहति नीलवत्प्रवहा। एवं भवति बहुश्रुतः। सोऽपि हि सरित्समानानामन्यसाधूनां प्रधानो विमलजलकल्पश्रुतज्ञानान्वितश्च; तथा सागरतुल्यां मुक्तिमेवासौ गच्छति, तदुचितानुष्ठान एवाऽस्य प्रवृत्तत्वात्; नीलवत्तुल्याच्च उच्छ्रितोच्छ्रितमहाकुलादेवाऽस्य प्रसूतिरिति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ किञ्च—

जहा से णगाण पवरे, सुमहं मंदरे गिरी। णाणोसहिपज्जलिए, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २९ ॥

व्याख्या—यथा सः 'नगानां' पर्वतानां प्रवरः 'सुमहान्' अतिशयगुरुः मन्दरो गिरिः नानौषधिभिः—अनेकविशिष्टमाहात्म्याभिर्वनस्पतिविशेषरूपाभिः प्रकर्षेण ज्वलितः—दीप्तो नानौपधिप्रज्वलितः। एवं भवति बहुश्रुतः। श्रुतमाहात्म्येन ह्यसौ अत्यन्तस्थिर इति शेषः, गिरिकल्पापरसाध्वपेक्षया प्रवर एव भवति, तथान्धकारेऽपि प्रकाशनशक्त्यन्विताऽऽमर्पौपध्यादियुक्त एवेति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥ किं बहुना—

जहा से सयंभूरमणे, उदही अक्खओदए। नाणारयणपडिपुन्ने, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ ३० ॥

व्याख्या—यथा सः 'स्वयम्भूरमणः' स्वयम्भूरमणाभिधानः 'उदधिः' समुद्रः अक्षयं—अविनाशि उदकं—जलं यस्मिन् स तथा, नानारत्नैः—नानाप्रकारैर्मरकतादिभिः परिपूर्णो नानारत्नपरिपूर्णः। एवं भवति बहुश्रुतः, अयमपि ह्यक्षयसम्यग्ज्ञानोदको नानातिशयरत्नवांश्च भवतीति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥ साम्प्रतमुक्तगुणानुवादतः फलोपदर्शनतश्च तस्यैव माहात्म्यमाह—

समुद्दगंभीरसमा दुरासया, अचक्किया केणइ दुप्पहंसिया।
सुयस्स पुन्ना विउलस्स ताइणो, खवित्तु कम्मं गइमुत्तमं गया ॥ ३१ ॥

---

१ संखोऽऽसे[३] सूर[३] कुंजर, वसंह[५] हरी[६] वासुंदेव चंक्किंदा। [१२]रवि ससि[११] कोट्ठये[१२] जंबू[१३], सीयानई[१४] मेरु[१५] चरमुंदही[१६] ॥ १ ॥ इयं सङ्ग्रहगाथा पद्ममन्दिरगणिभिः कृता।

बहुश्रुतस्तवः।

व्याख्या—"समुद्दगंभीरसम" त्ति आर्षत्वाद् गाम्भीर्येण—अलब्धमध्यात्मकेन गुणेन समा गाम्भीर्यसमाः समुद्रस्य गाम्भीर्यसमाः समुद्रगाम्भीर्यसमाः, "दुरासय" त्ति दुःखेनाऽऽश्रीयन्ते अभिभवबुद्ध्या केनापीति दुराश्रयाः, अत एव "अचक्किय" त्ति 'अचकिताः' अत्रसिताः 'केनचित्' परप्रवादिना, तथा दुःखेन प्रधृष्यन्ते—परिभूयन्ते केनापीति दुःप्रधर्षकाः । के एवंविधाः ? इत्याह—"सुयस्स पुन्ना विउलस्स" त्ति सुव्व्यत्ययात् 'श्रुतेन' आगमेन 'पूर्णाः' परिपूर्णाः 'विपुलेन' अङ्गाऽनङ्गादिभेदतो विस्तीर्णेन, 'त्रायिणः' त्रातारः । तानेव फलतो विशेषयितुमाह—'क्षपयित्वा' विनाश्य 'कर्म' ज्ञानावरणादि गतिं 'उत्तमां' मुक्तिरूपां 'गताः' प्राप्ताः, उपलक्षणत्वाद् गच्छन्ति गमिष्यन्ति च । इह चैकवचनप्रक्रमेऽपि बहुवचननिर्देशो व्याप्तिप्रदर्शनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ इत्थं बहुश्रुतस्य गुणवर्णनादिकां पूजामभिधाय शिष्योपदेशमाह—

तम्हा सुयमहिट्ठिज्जा, उत्तमट्ठगवेसए । जेणऽप्पाणं परं चेव, सिद्धिं संपाउणिज्जासि ॥३२॥ त्ति बेमि ॥

व्याख्या—यस्मादमी मुक्तिगमनावसाना बहुश्रुतगुणाः तस्मात् 'श्रुतम्' आगमम् 'अधितिष्ठेत्' अध्ययनश्रवणचिन्तनादिना श्रयेत् उत्तमः—प्रधानोऽर्थः स च मोक्ष एव तं 'गवेषयति' अन्वेषयति उत्तमार्थगवेषकः, येन किं स्यात् ? इत्याह—येन आत्मानं परं चैव 'सिद्धिं' मुक्तिं सम्प्रापयेदिति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ 'ब्रवीमी' इति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां बहुश्रुतपूजाख्यमेकादशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ हरिकेशीयाख्यं द्वादशमध्ययनम् ।

व्याख्यातमेकादशमध्ययनम् । अधुना हरिकेशमुनिवक्तव्यतानिवद्धं हरिकेशीयाख्यं द्वादशमारभ्यते । अस्य चायमभिसम्बन्धः—'अनन्तराध्ययने बहुश्रुतपूजोक्ता । इह तु बहुश्रुतेनाऽपि तपसि यत्नो विधेय इति ख्यापनार्थं तपःसमृद्धिरुपवर्ण्यते' इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्याध्ययनस्य प्रस्तावनार्थं हरिकेशचरितं तावदुच्यते—

महुराए नयरीए संखो नाम राया, सो य तिवग्गसारं जिणधम्माणुट्ठाणं परं जीवलोगसुहमणुभविऊण पच्छा निविण्णकामभोगो तहाविहाणं थेराणमंतिए निक्खंतो महाविभूईए, कालक्कमेण य जाओ गीयत्थो । पुहइमंडलं च भमंतो पत्तो हत्थिणाउरं । तत्थ भिक्खानिमित्तं पविट्ठो, समुयाणिंतो य पत्तो एगं रत्थं । सा य किर उण्हा जलंतमुम्मुरसमाणा, उण्हकाले न सक्कइ कोइ ताए वोलेउं । जो तत्थ अयाणंतो पविसइ सो उप्फंदइ विणस्सइ य । तीसे य पुण नामं चेव हुयवहरत्था । तेण साहुणा आसन्नगवक्खसंठिओ पुच्छिओ सोमदेवाभिहाणो पुरोहिओ—किमेएण मग्गेण वच्चामि ? । तेण य 'एएण हुयवहपहेण गच्छंतं डंभमाणं पेच्छिस्सामो' त्ति चिन्तिऊण भणियं—वच्चसु । पइट्ठो मुणी इरिओवउत्तो । पुरोहिओ वि उवरितलारूढो अतुरियमुवउत्तं सणियं सणियं वोलंतं मुणिं पेच्छिऊण गओ तेण मग्गेण, जाव हिमफाससरिसो जाओ पहो । तओ चिंतियमणेण—अहो ! मए पावकम्मेण असुहसंकप्पेण पावकम्ममणुट्ठियं, दट्ठव्वो य एस महप्पा, जस्स तवसत्तीए एसो अग्गिसंकासो हिमफरिससरिसो पहो जाओ । गओ से समीवं, पणमिओ भावसारं, निवेइयं नियदुच्चरियं । मुणिणा वि दाइयं संसारासारत्तणं, परूविओ कसायविवागो, कहिओ जिणधम्माणुट्ठाणफलविसेसो, पसंसियं निव्वाणसुहं, सव्वहा वित्थरेण संसिओ सम्मत्तमूलो साहुधम्मो । तओ तक्कालाणुरूवनिवत्तियाऽसेसकायव्वो जाय-

संवेगाइसओ सोमदेवपुरोहिओ गंतूण तस्स समीवं निक्खंतो । गहिया सिक्खा, पालेइ सामन्नं, परं 'उत्तमजाई अहं' ति वहेइ जाइगारवं, करेइ य रूवाइमयं, ण उण परिहावेइ—जहा णत्थि किं पि संसारे अवलेवकारणं, जओ सुभा य असुभा य परिणामा सते वि कम्माणुभावेण परावत्तमाणा चेवेत्थ जीवाणं । भणियं च—सुरो वि कुकुरो होइ, रंको राया वि जायए। दिओ वि होइ मायंगो, संसारे कम्मदोसओ ॥ १ ॥ अन्नं च—न सा जाई न सा जोणी, न तं ठाणं न तं कुलं । न जाया न मुया जत्थ, सव्वे जीवा अणंतसो ॥ २ ॥ किञ्च—उत्तमत्तं गुणेहिं चेव पाविज्जई ण जाईए । उक्तञ्च—"गुणैरुत्तमतां याति, न तु जातिप्रभावतः । क्षीरोदधिसमुत्पन्नः, कालकूटः किमुत्तमः ? ॥ ३ ॥" अन्यच्च—कौशेयं कृमितः सुवर्णमुपलाद् दूर्वा च गोलोमतः, पङ्कात्तामरसं शशाङ्कमुदधेरिन्दीवरं गोमयात् । काष्ठादग्निरहेः फणादपि मणिर्गोपित्ततो रोचना, जाता लोकमहर्घतां निजगुणैः प्राप्ताश्च किं जन्मना ? ॥ ४ ॥ एवमाइअभावियपरमत्थो सो जाइमयाइगब्भो कालक्कमेण मओ समाणो पत्तो तियसालयं । मुणिओ पुव्वभववुत्तंतो, णिवत्तियतियसकायव्वो य सह तियसरामाहिं भोगे भुंजिउं पयत्तो । एवं च भोगासत्तस्स वोलीणाणि णेगाणि पलिओवमाणि । ठिइक्खएण य तत्तो चुओ संतो गंगाए तीरे बलकोट्टाभिहाणस्स हरिएसाहिवस्स गोरीए भारियाए कुच्छिंसि उववन्नो । सा य कुसुमियं वसंतसिरिसमद्धासियं चूयं दट्ठूण पडिबुद्धा । सुमिणपाढयाण सिट्ठं । तेहिं वि समाइट्ठो पहाणपुत्तजम्मो । कमेण पसूया दारयं ति । अवि य—जाईमयावलेवा, मायंगकुलम्मि एस उववन्नो । सोहग्गरूवरहिओ, णियबंधूणं पि हसणिज्जो ॥ १ ॥ पइट्ठियं च से नामं बलो त्ति । वड्ढंतो सयलस्स भंडणरओ विसपायवो व्व जाओ सव्वेसिं उव्वेयकारी । अन्नया पत्ते वसंतूसवे पाणभोयणणजणपराए बंधूण मज्झाओ डिंभरूवेहिं सह भंडणं करेंतो निच्छूढो । पासट्ठिओ य ताणि पेच्छति कीलंताणि । थेववेलाए य आगओ ताण मज्झेण विसहरो, 'सप्पो सप्पो' त्ति वाहरिओ तेहिं, वावाइओ य सो मायंगेहिं । पच्छा तह च्चिय आगओ दीव्वओ, सो

'अदुट्ठो' त्ति न वावाइओ । तओ तं पेच्छिऊण चिंतियं बलेण—अहो ! निययदोसेहिं पाणिणो आवयाण मंदिरं भवंति, जेणं 'सविसो' त्ति णिययभएण वावाइओ सप्पो, इयरो वि 'निव्विसो' त्ति मुक्को । 'नियगुणदोसेहिंतो, संपय-विवयाओ होंति पुरिसाणं । ता उज्झिऊण दोसे, एण्हिं पि गुणे पयासेमि ॥ १ ॥' एवं भावेमाणो तक्खणसंजायजाइसंभरणो सुमरिय-विमाणवासो जाईमयदारुणत्तणं च भावितो संविग्गो धम्मं सोऊण साहुमूलम्मि णिव्विन्नभवपवंचो मायंगमहरिसी जाओ । गहियसाहुकिरिओ छट्ठ-ऽट्ठम-दसम-दुवालसम-ऽसद्धमास-मास-चउमासखमणेहिं सोसियसरीरो कमेण विहरमाणो संपत्तो पासजिणजम्मोवसोहियं तियसनयरिसच्छहं वाणारसिं । आवासिओ मुणिजणपसत्थे तिंदुगाभिहाणे उज्जाणे । तत्थ य गंडीतिंदुगो नाम जक्खो परिवसइ । [1]सो य असरिसगुणावज्जिओ तं चेव महरिसिं पज्जुवासिंतो चिट्ठइ । अन्नेण जक्खेण आगंतूण पुच्छिओ गंडीतिंदुगजक्खो—कीस ण दीससि ? । तेण भणियं—एस महप्पा मम उज्जाणे चिट्ठइ, एयं पज्जुवासिंतो चिट्ठामि । सो वि पडिबुद्धो महरिसिचरिएण । अवि य—दट्ठुं मुणिस्स चरियं, पडिबुद्धो सो वि तिंदुगं भणइ । तं चिय मित्त ! कयत्थो, जस्स वणे वसइ तव एसो ॥ १ ॥ मज्झ वि वसंति मुणिणो, उज्जाणे तो खणंतरं एक्कं । गंतूण तेवि सहसा, वंदामो एव भणिऊणं ॥ २ ॥ ते तत्थ गया दिट्ठा, मुणिणो कह वि हु पमायओ विकहं । कुणमाणा तो गाढं, अणुरत्ता तम्मि ते जक्खा ॥ ३ ॥ एवं च भावसारं तिंदुगजक्खस्स महरिसिं थुणंतस्स जाइ कालो त्ति । अवि य—भावेण वंदमाणस्स महरिसि तस्स पूयपावस्स । वच्चइ सुहेण कालो, हरिणो व्व जिणं थुणंतस्स ॥ १ ॥ तत्थ य कोसलियराइणो धूया भद्दाऽभिहाणा नाणाविहपरियणाणुगम्ममाणा खज्जभोज्जगंधमल्लविलेवणपडलधरीहिं चेडीहिं

---

१ 'सो य रिसिगुणावज्जिओ' इति पाठान्तरम् । स च यक्ष ऋषिगुणावर्जित इत्यर्थः । असदृशगुणैः—असमानगुणैरावर्जितः, अर्थात्तद्-गुणसदृशा गुणा नान्यस्मिन् साधौ, अतोऽसदृशगुणैरावर्जित इत्यर्थः ।

सह गया जक्खायतणं। पूइऊण य जक्खपडिमं पयाहिणं कुणंतीए दिट्ठो मलमइलियसव्वंगो जुन्नमलिणोवगरणो पणट्ठरू-वलावन्नो अइक्किलंतयसोसियसरीरो मुणी। तं च दट्ठूण मूढत्तणओ निच्छूढमणाए। 'पावा एसा, जा महरिसिं निंदइ' त्ति भावितेण अहिट्ठिया जक्खेण असमंजसाइं विलविउं पयत्ता। कह कह वि नीया मंदिरं। तं तहाविहं दट्ठूण विसन्न-चित्तेण राइणा वाहराविया गारुडिया भोइयभट्टचट्टाइणो त्ति। अवि य—जो वराडिं पि न याणइ, नरवइणा सो वि तत्थ वाहरिओ। नेहाउलाण अहवा, केत्तियमेत्तं तु पुरिसाणं? ॥ १ ॥ तओ समाढत्ता मंततंतरविब्भमेहिं वेज्जेहिं चउ-प्पगारा किरिया। न जाओ विसेसो। पुणो वि पउत्ता जंततंतरक्खामंडलाइणो। ते वि ऊसरभूमिनिहित्त व्व बीया जाया निप्फल त्ति। अवि य—इय जाहे विग्गुत्ता, सव्वे विज्जाइणो तओ जक्खो। जंपइ पत्तम्मि ठिओ, एयाए निंदिओ साहू ॥ १ ॥ तो जइ णवरं तस्सेव देह मुंचामि नऽन्नहा मोक्खो। रन्ना वि जीवउ त्ति य, पडिवन्नं जक्खवयणं तु ॥ २ ॥ तओ समासत्थसरीरा सयालंकारविभूसिया गहियविवाहोवगरणा सहिसहिया महाविभूईए गया महरिसिणो समीवं, पायवडणपपुट्ठियाए य विन्नवमणाए सह महल्लएहिं—महरिसि! गिण्हसु मज्झ सयंवराए करं करेणं ति। मुणिणा भणियं—भद्दे! अलं एयाए संकहाए कुकुजणपरिनिंदियाए। अवि य—इत्थीहिं समं वासं, पि जे न इच्छंति एगवसहीए। कह ते णियमकरेहिं, रमणीण करे गहिस्संति? ॥ १ ॥ सिद्धिवहुबद्धरागा, असुईपुन्नासु कह णु जुवईसु। रज्जंति महामुणिणो, गेवेज्जयवासिदेवे व्व? ॥२॥ ततो संजायाऽमरिसेण जक्खेण पच्छाइऊण रिसिरूवं विउव्विऊण नाणाविहरूवाणि ओहुडा, वेलविया सव्वं पि रयणिं। पभायसमए सुमिणमिव मन्नमाणा विमणदुम्मणा परियणाणुगम्ममाणा गया पिउसमीवं। पविसंती भणिया राइणो पुरओ उवलद्धवुत्ततेण रुद्ददेवपुरोहिएण—देव! इसिपत्ती एसा, तेण मुक्का बंभणाण होइ। तओ 'इमं चेव एत्थ पत्तयालं' ति मन्नमाणेण दिन्ना तस्सेव राइणा। अवि य—पावनिमित्तं काउं, जा रिसिणा उज्झिया

णरिंदसुया । स च्चिय पुरोहिएणं, गहिया सुहकारणं काउं ॥ १ ॥ एवं च पुरोहियस्स तीए सह विसयसुहमणुहवंतस्स वोलीणो कोइ कालो । वार्हिं च रुद्ददेवेण जन्नं जयंतेण सा जन्नपत्ती कया । तत्थ संपत्ता देसंतरेर्हिंतो चट्टभट्टाइणो । इओ य मासपारणए पंचसमिओ तिगुत्तो गोयरचरियाए भमंतो जन्नवाडम्मि पविट्ठो महरिसी भिक्खट्ठा इत्यादि । शेषकथानकं सूत्रादेवाऽवसेयम् । तच्चेदम्—

हरिकेशमुनि सौत्री वक्तव्यता ।

सोवागकुलसंभूओ, गुणुत्तरधरो मुणी । हरिएस बलो णाम, आसी भिक्खू जिइंदिओ ॥ १ ॥

व्याख्या—'श्वपाककुलसम्भूतः' चाण्डालकुलोत्पन्नः, उत्तरान् गुणान्—ज्ञानादीन् धारयतीत्युत्तरगुणधरः, सूत्रे तु पूर्वापरनिपातः प्राकृतत्वात्, 'मुनिः' प्रतीतः, श्वपाककुलोत्पन्नोऽपि च कदाचित् संवासादिना अन्यथैव प्रतीतः स्यात्, अत आह—'हरिकेशः' हरिकेशतया श्वपाकतयेत्यर्थः सर्वत्र प्रतीतः 'बलो नाम' बलाभिधानः आसीत् भिक्षुर्जितेन्द्रिय इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

इरिएसणभासाएउच्चारसमिईसु य । जओ आयाणणिक्खेवे, संजओ सुसमाहिओ ॥ २ ॥

व्याख्या—ईर्या च एषणा च भाषा च एकारश्चाऽलाक्षणिकः, उच्चारश्च—सूचकत्वात् सूत्रस्य उच्चारप्रश्रवणादिपरिष्ठापनम् ईर्यैषणाभाषोच्चाराः तद्विषयाः समितयस्तासु 'यतः' यत्नवान्, पूर्वचशब्दस्य भिन्नक्रमत्वाद् 'आदाननिक्षेपे च' पीठफलकादेर्ग्रहणस्थापने यत इति, किम्भूतः सन् ? 'संयतः' संयमान्वितः 'सुसमाहितः' सुष्ठु समाधिवानिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ तथा—

मणगुत्तो वयगुत्तो, कायगुत्तो जिइंदिओ । भिक्खट्ठा वंभइज्जम्मि, जन्नवाडमुवट्ठिओ ॥ ३ ॥

१ भिनत्ति सदसदनुष्ठानेन क्षुधं-अष्टविधं कर्मेति भिक्षुः ।

व्याख्या—मनोगुप्तिरस्येति मनोगुप्तः एवं वाग्गुप्तः कायगुप्तो जितेन्द्रियः, पुनरुपादानमतिशयख्यापनार्थम्, 'भिक्षार्थं' भिक्षानिमित्तं "बंभइज्जम्मि" त्ति ब्रह्मणां—ब्राह्मणानाम् इज्या—यजनं यस्मिन् सोऽयं ब्रह्मेज्यस्तस्मिन्, "जन्नवाडं" ति 'यज्ञपाटके' सुब्व्यत्ययाद् यज्ञवाटे यज्ञपाटे वा 'उपस्थितः' प्राप्त इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ तं च तत्रायान्तमवलोक्य तत्रत्यलोका यत् कुर्युस्तदाह—

तं पासिऊणमेज्जंतं, तवेण परिसोसियं । पंतोवहिउवगरणं, उवहसंति अणारिया ॥ ४ ॥

व्याख्या—'तं' बलनामानं मुनिं "पासिऊणं" ति दृष्ट्वा "एज्जंतं" ति 'आयान्तम्' आगच्छन्तं 'तपसा' षष्ठाऽष्टमादिरूपेण 'परिशोषितं' कृशीकृतं, तथा प्रान्तः—जीर्णमलिनत्वादिभिरसारः उपधिः—वर्षाकल्पादिरौघिकः उपकरणं च—दण्डकादौपग्रहिकं यस्य स प्रान्तोपध्युपकरणस्तं उपहसन्ति 'अनार्याः' अशिष्टा इति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ कथं पुनरनार्याः ? कथं च उपहसितवन्तः ? इत्याह—

जाईमयपडिबद्धा, हिंसगा अजितेंदिया । अबंभचारिणो बाला, इमं वयणमब्बवी ॥ ५ ॥

कयरे आगच्छइ दित्तरूवे ?, काले विगराले फोक्कनासे ।
ओमचेलए पंसुपिसायभूए, संकरदूसं परिहरिय कंठे ॥ ६ ॥

व्याख्या—जातिमदप्रतिबद्धाः 'हिंसकाः' प्राणिघातकाः अजितेन्द्रियाः 'अब्रह्मचारिणः' मैथुनसेविनः, वर्ण्यते हि तन्मते मैथुनमपि धर्माय—धर्मार्थं पुत्रकामस्य, स्वदारेष्वधिकारिणः । ऋतुकाले विधानेन, तत्र दोषो न विद्यते ॥ १ ॥ तथा—अपुत्रस्य गतिर्नास्ति, स्वर्गो नैव च नैव च । अथ पुत्रमुखं दृष्ट्वा, पश्चात्स्वर्गं गमिष्यति ॥ २ ॥ अत एव बाला इव बालाः, बालक्रीडितानुकारिष्वग्निहोत्रादिषु प्रवृत्तत्वात् । उक्तं हि केनचित्—"अग्निहोत्रादिकं कर्म, बालक्रीडेव लक्ष्यते" ।

‘इदं’ वक्ष्यमाणं वचनं “अब्बवि” त्ति ‘अब्रुवन्’ उक्तवन्तः ॥ किं तत् ? इत्याह—“कयरे” त्ति कतरः, एकारस्तु प्राकृतत्वात्, आगच्छति ‘दीप्तरूपः’ वीभत्सरूपः, कालः वर्णतः, ‘विकरालः’ दन्तुरत्वादिना भयानकः, “फोक्क” त्ति देशीयपदम्, ततश्च फोक्का-अग्रे स्थूला उन्नता च नासाऽस्येति फोक्कनासः, ‘अवमचेलः’ निकृष्टचीवरः, पांशुना-रजसा पिशाचवद् भूतः-जातः पांशुपिशाचभूतः, पिशाचो हि लौकिकानां दीर्घश्मश्रुनखरोमा पांशुगुण्डितश्च इष्टः, ततः सोऽपि निष्प्रतिकर्मतया रजोदिग्धदेहतया चैवमुच्यते। सङ्करः-कचवरः, स च प्रस्तावादुत्कुरुडिकारूपस्तत्र दूष्यं-वस्त्रं सङ्करदूष्यं, तत्र हि यदत्यन्तनिकृष्टं निरुपयोगि तदेव लोकैरुत्सृज्यते, ततस्तत्प्रायमन्यदपि तथोक्तम्, ‘परिवृत्य’ निक्षिप्य ‘कण्ठे’ गले, स हि अनिक्षिप्तोपकरणतया स्वमुपकरणमादायैव भ्राम्यतीत्येवमुक्त इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ५-६ ॥ इत्थं दूरादागच्छन् उक्तः। आसन्नं चैनं किमूचुः ? इत्याह—

कतरे तुमं इय अदंसणिज्जे ?, काए व आसाइहमागओ सि।
ओमचेलगा ! पंसुपिसायभूया !, गच्छ क्खलाहि किमिह ट्ठिओ सि ? ॥ ७ ॥

व्याख्या—कतरस्त्वम् ?, पाठान्तरतश्च को रे त्वम् ?, अधिक्षेपे रेशब्दः, ‘इति’ इति एवं ‘अदर्शनीयः’ अद्रष्टव्यः ‘कया वा’ किं रूपया वा “आसाइहमागओऽसि” त्ति प्राकृतलक्षणाद् एकारलोपो मकारश्चाऽऽगमिकः, ततः ‘आशया’ वाञ्छया ‘इह’ यज्ञपाटके ‘आगतः’ प्राप्तः ‘असि’ भवसि ?, अवमचेलक ! पांशुपिशाचभूत !, पुनरनयोरुपादानमत्यन्ताधिक्षेपदानार्थम्, ‘गच्छ’ व्रज “खलाहि” त्ति देशीयपदम् ‘अपसर’ इत्यस्यार्थे वर्त्तते, ततोऽयमर्थः—असमद्दृष्टिपथादपसर, किमिह स्थितोऽसि त्वम् ? नैवेह त्वया स्थातव्यमिति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ एवमधिक्षिप्ते तस्मिन् मुनौ प्रशमपरतया किञ्चिदजल्पति तत्सान्निध्यकारी गण्डीतिन्दुकयक्षो यदचेष्टत तदाह—

हरिकेशमुनेः
सौत्री
वक्तव्यता।

हरिकेशमुनेः सोग्री वक्तव्यता ।

जक्खो तहिं तिंदुयरुक्खवासी, अणुकंपओ तस्स महामुणिस्स ।
पच्छायइत्ता णियगं सरीरं, इमाइं वयणाइं उदाहरित्था ॥ ८ ॥

व्याख्या—यक्षः 'तस्मिन्' अवसरे इति गम्यते, तिन्दुकवृक्षवासी, तथा च सम्प्रदायः—तस्स तिंदुगवणस्स मज्झे महंतो तिंदुगरुक्खो तहिं सो वसइ, तस्सेव हेट्ठा चेइयं जत्थ सो साहू ठिओ त्ति । 'अनुकम्पकः' अनुकूलक्रियाप्रवृत्तिः, कस्य ? इत्याह—'तस्य' हरिकेशबलस्य महामुनेः, प्रच्छाद्य 'निजकम्' आत्मीयं शरीरम्, कोऽभिप्रायः ?—तपस्विशरीरे एव प्रविश्य स्वयमनुपलक्ष्यः सन् 'इमानि' वक्ष्यमाणानि वचनानि "उदाहरित्था" उदाहृतवानिति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ कानि पुनस्तानि ? इत्याह—

समणो अहं संजओ बंभयारी, विरओ धणपयणपरिग्गहाओ ।
परप्पवित्तस्स उ भिक्खकाले, अन्नस्स अट्ठा इहमागओ मि ॥ ९ ॥
वियरिज्जई खज्जइ भोज्जई य, अन्नं पभूतं भवयाणमेयं ।
जाणाहि मे जायणजीविणो त्ति, सेसावसेसं लहऊ तवस्सी ॥ १० ॥

व्याख्या—'श्रमणः' मुनिरहम्, सम्यग् यतः 'संयतः' असद्व्यापारेभ्य उपरतः, अत एव ब्रह्मचारी, तथा 'विरतः' निवृत्तः धन-पचन-परिग्रहात्, समाहारादेकवचनम्, तत्र धनं—चतुष्पदादि, पचनम्—आहारपाकः, परिग्रहः—द्रव्यादिमूर्च्छा, अत एव परस्मै प्रवृत्तं परप्रवृत्तं—परार्थं निष्पन्नं तस्य, 'तुः' अवधारणे, ततः परप्रवृत्तस्यैव न तु मदर्थं साधितस्य, भिक्षाकाले 'अन्नस्य' अशनस्य "अट्ठ" त्ति सूत्रत्वादर्थाय 'इह' यज्ञपाटे आगतोऽस्मि । एवमुक्ते च ते कदाचिदभिदध्युः—नेह किञ्चित् कस्मैचिद् दीयते, अत आह—'वितीर्यते' दीयते दीनादिभ्यः 'खाद्यते' खण्डखाद्यादि 'भुज्यते च'

भक्तसूपादि 'अन्नम्' अशनं 'प्रभूतं' बहु 'भवतां' युष्माकं सम्बन्धि 'एतत्' प्रत्यक्षम्, तथा 'जानीत' अवगच्छत "मे" त्ति सूत्रत्वाद् मां याचनजीवनं–याचनेन जीवनशीलं द्वितीयार्थे षष्ठी, 'इति' अस्माद्धेतोः 'शेषाऽवशेषम्' उद्धरितस्याप्युद्धरितं लभतां 'तपस्वी' यतिः इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ९–१० ॥ एवं यक्षेणोक्ते ते प्राहुः—

हरिकेशमुनेः सौत्री वक्तव्यता।

उवक्खडं भोयण माहणाणं, अत्तट्ठियं सिद्धमिहेगपक्खं।
ण उ वयं एरिसमन्नपाणं, दाहामु तुज्झं किमिहं ठिओ सि ? ॥ ११ ॥

व्याख्या—'उपस्कृतं' संस्कृतं भोजनं 'माहनानां' ब्राह्मणानाम् आत्मार्थे भवमात्मार्थिकं ब्राह्मणैरप्यात्मनैव भोज्यं न त्वन्यस्मै देयम्, किमिति ? यतः 'सिद्धं' निष्पन्नं 'इह' यज्ञे, एकः पक्षः–ब्राह्मणलक्षणो यस्य तदेकपक्षम्, किमुक्तं भवति ?—यदस्मिन्नुपस्क्रियते न तद् ब्राह्मणव्यतिरिक्ताय दीयते, विशेषतस्तु शूद्राय । यत उक्तम्—"न शूद्राय मतिं दद्यान्नोच्छिष्टं न हविःकृतम् । न चास्योपदिशेद्धर्मं, न चास्य व्रतमादिशेत् ॥ १ ॥" यतश्चैवमतो 'न तु' नैव वयं 'ईदृशम्' उक्तरूपम् अन्नपानं दास्यामस्तुभ्यम्, किम् इह स्थितोऽसि ? इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ यक्ष आह—

थलेसु वीयाइं ववंति कासगा, तहेव निन्नेसु य आससाए।
एयाए सद्धाए दलाह मज्झं, आराहए पुन्नमिणं खु खेत्तं ॥ १२ ॥

व्याख्या—'स्थलेषु' उच्चभूभागेषु 'वीजानि' मुद्गादीनि वपन्ति 'कर्षकाः' कृषीवलाः, तथैव 'निम्नेषु च' नीचभागेषु च "आससाए" त्ति 'आशंसया' 'यदि अत्यन्तप्रवर्षणं भावि तदा स्थलेषु फलावाप्तिः, अथान्यथा तदा निम्नेषु' इत्येवमभिलापात्मिकया 'एतया' उक्तरूपकर्षकाशंसातुल्यया श्रद्धया "दलाहि" त्ति दद्ध्वं मह्यम् । किमुक्तं भवति ?—यद्यपि भवन्तो निम्नतुल्यमात्मानं मन्यन्ते मां च स्थलतुल्यं तथापि मह्यमपि दातुमुचितम् । अथ स्यात्—एवं दत्तेऽपि न

फलायाभिरित्याह—"आराहए पुन्नमिणं खु" खुशब्दस्यावधारणार्थस्य भिन्नक्रमत्वात् 'आराधयेदेव' साधयेदेव नात्र अन्यथाभावः, 'पुण्यं' शुभं 'इदं' दृश्यमानं 'क्षेत्रं' दानस्थानम्, पुण्यप्ररोहहेतुतया आत्मानमेवाऽऽहेति सूत्रार्थः ॥१२॥ यक्षवचनानन्तरं त इदमाहुः—

खित्ताणि अम्हं विदिताणि लोए, जहिं पकिन्ना विरुहंति पुन्ना ।
जे माहणा जातिविज्जोववेया, ताइं तु खेत्ताइं सुपेसलाइं ॥ १३ ॥

व्याख्या—'क्षेत्राणि' दानक्षेत्राणि अस्माकं 'विदितानि' ज्ञातानि वर्त्तन्त इति गम्यते, 'लोके' जगति "जहिं" ति वचनव्यत्ययात् 'येषु' क्षेत्रेषु 'प्रकीर्णानि' दत्तानि अशनादीनीति शेषः, 'विरोहन्ति' जन्मान्तरोपस्थानतः प्रादुर्भवन्ति 'पूर्णानि' समस्तानि । स्यादेतद्—अहमपि तन्मध्यवर्त्त्येव इत्याशङ्क्याऽऽह—ये ब्राह्मणाः जातिश्च—ब्राह्मणजातिरूपा विद्या च—चतुर्दशविद्यास्थानात्मिका ताभ्याम् "उववेय" त्ति उपेताः—अन्विता जातिविद्योपेताः, "ताइं तु" त्ति तान्येव क्षेत्राणि 'सुपेशलानि' शोभनानि न तु भवादृशानि शूद्रजातीनि, शूद्रत्वादेव वेदविद्याबहिष्कृतानीति । यत उक्तम्—"समसश्रोत्रिये दानं, द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे । सहस्रगुणमाचार्ये, अनन्तं वेदपारगे ॥ १ ॥" इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ यक्ष उवाच—

कोहो य माणो य वहो य जेसिं, मोसं अदत्तं च परिग्गहं च ।
ते माहणा जाइविज्जाविहूणा, ताइं तु खेत्ताइं सुपावयाइं ॥ १४ ॥

व्याख्या—क्रोधश्च मानश्च चशब्दात् मायालोभौ च वधश्च 'येषामि'ति प्रक्रमाद् भवतां ब्राह्मणानां "मोसं" ति 'मृषा' अलीकभाषणं "अदत्तं" ति अदत्तादानं चशब्दात् मैथुनं च 'परिग्रहश्च' गोभूम्यादिस्वीकारः, अस्तीति सर्वत्र

गम्यते, 'ते' इति क्रोधाद्युपेता यूयं ब्राह्मणा जातिविद्याविहीनाः। क्रियाकर्मविभागेन चातुर्वर्ण्यव्यवस्था। **यत उक्तम्—**
"एकवर्णमिदं सर्वं, पूर्वमासीद्युधिष्ठिर!। क्रियाकर्मविभागेन, चातुर्वर्ण्यं व्यवस्थितम् ॥ १ ॥ ब्राह्मणो ब्रह्मचर्येण, यथा शिल्पेनशिल्पिकः। अन्यथा नाममात्रं स्या-दिन्द्रगोपककीटवत् ॥ २ ॥" न चैवंविधक्रिया ब्रह्मचर्यात्मिका कोपाद्युपेतेषु तत्त्वतः सम्भवति, अतो न तावज्जातिसम्भवः। तथा विद्याऽपि संज्ञानात्मिका न सम्भवत्येव भवत्सु, अज्ञानसंसूचकेषु बालक्रीडाप्रायेष्वग्निहोत्रादिषु प्रवृत्तिदर्शनात्। ततः स्थितमेतत्—"ताइं तु" त्ति 'तुः' अवधारणे भिन्नक्रम एव, ततः 'तानि' भवद्विदितानि ब्राह्मणलक्षणानि 'क्षेत्राणि' सुपापकान्येव न तु सुपेशलानि, क्रोधाद्युपेतत्वेनातिशयपापहेतुत्वादिति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ कदाचित् ते वदेयुः—वेदविद्याविदो वयमत एव ब्राह्मणजातयः तत् कथं जातिविद्याहीनाः इत्युक्तवानसि? इत्याह—

तुब्भेत्थ भो! भारहरा गिराणं, अट्ठं न जाणाह अहिज्ज वेदे।
उच्चावयाइं मुणिणो चरंति, ताइं तु खेत्ताइं सुपेसलाइं ॥ १५ ॥

व्याख्या—यूयं 'अत्रे'ति लोके 'भोः' इत्यामन्त्रणे, भारं धरन्तीति भारधराः 'गिरां' वाचां प्रक्रमाद् वेदसम्बन्धिनीनाम्, इह च भारस्तासां भूयस्त्वमेव। किमिति भारधराः? इति उच्यते—यतः 'अर्थम्' अभिधेयं न जानीथ, "अहिज्ज" त्ति अपेर्गम्यमानत्वाद् अधीत्यापि 'वेदान्' ऋग्वेदादीन्, ततस्तत्त्वतो वेदविद्याविदोऽपि भवन्तो न भवन्ति, तत् कथं जातिविद्यासम्पन्नत्वेन क्षेत्रभूताः स्युः?। कानि तर्हि भवदभिप्रायेण क्षेत्राणि? इत्याह—"उच्चावयाइं" ति 'उच्चावचानि' उत्तमाऽधमानि मुनयः 'चरन्ति' भिक्षानिमित्तं पर्यटन्ति गृहाणि, ये इति गम्यते, न तु भवन्त इव पचनाद्यारम्भवृत्तयः, तत एव परमार्थतो वेदार्थं विदन्ति, तत्रापि भिक्षावृत्तेरेव समर्थितत्वात्। तथा च वेदानुवादिनः—"चरेन्माधुकरीं

हरिकेशमुनेः
सौत्री
वक्तव्यता।

शुचिनापि म्लेच्छकुलादपि । एकान्नं नैव भुञ्जीत, बृहस्पतिसमादपि ॥१॥" तान्येव मुनिलक्षणानि क्षेत्राणि सुपेशलानीति जानीहीति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ इत्थमध्यापकं यक्षेण निर्मुखीकृतमवलोक्य तच्छात्राः प्राहुः—

अज्झावयाणं पडिकूलभासी, पभाससे किन्नु सगासे अम्हं ? ।
अवि एतं विणस्सउ अन्नपाणं, ण य णं दाहामु तुमं नियंठा ! ॥ १६ ॥

व्याख्या—'अध्यापकानाम्' उपाध्यायादीनां प्रतिकूलभाषी सन् त्वं 'प्रभाषसे' प्रकर्षेण ब्रूषे, 'किमि'ति क्षेपे, 'नु'रित्यक्षमायाम्, ततश्च धिग् भवन्तं न वयं क्षमामहे यद् इत्थं भवान् ब्रूते 'सकाशे' समीपे अस्माकम् । 'अपि' सम्भावने, 'एतत्' परिदृश्यमानं 'विनश्यतु' कुथितादिभावमाप्नोतु अन्नपानम्, 'न च' नैव "णं" वाक्यालङ्कारे "दाहामु" त्ति दास्यामस्तुभ्य हे 'निर्ग्रन्थ !' निष्किञ्चन !, गुरुप्रत्यनीको हि भवानिति भाव इति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ यक्ष आह—

समितीहिं मज्झं सुसमाहियस्स, गुत्तीहि गुत्तस्स जितिंदियस्स ।
जइ मे ण दाहित्थ अहेसणिज्जं, किमज्ज जन्नाण लभित्थ लाभं ? ॥ १७ ॥

व्याख्या—'समितिभिः' ईर्यासमित्यादिभिर्मह्यं 'सुसमाहिताय' सुष्ठु समाधिमते 'गुप्तिभिः' मनोगुप्त्यादिभिर्गुप्ताय जितेन्द्रियाय, चतुर्थ्यर्थे सर्वत्र षष्ठी, 'यदी'त्यभ्युपगमे 'मे' मह्यं "मज्झं" तीत्यस्य व्यवहितत्वात् पुनरुपादानमदुष्टमेव, न दास्यथ, 'अथे'त्युपन्यासे 'एषणीयम्' एषणाविशुद्धमन्नादि 'किं' न किञ्चिदित्यर्थः अद्य यज्ञानां लप्स्यथ 'लाभं' पुण्यप्राप्तिरूपम् । पात्रदानादेव हि विशिष्टपुण्यावाप्तिः, अन्यत्र तु तथाविधफलाभावेन दीयमानस्य हानिरेव । उक्तं हि—"ऊषरभूमावुप्तान्यपात्रे, क्षिप्तानि यथाऽऽज्ञु नाशमुपयान्ति । एवमपात्रे दत्तानि केवलं नाशमुपयान्ति ॥ १ ॥" इति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ इत्थं तेनोक्ते यदध्यापक आह तदुच्यते—

के इत्थ खत्ता उवजोइया वा, अज्झावया वा? सह खंडिएहिं।
एयं तु दंडेण फलेण हंता, कंठम्मि घेत्तूण खलेज्ज जो णं ॥ १८ ॥

व्याख्या—के 'अत्रे'त्येतस्मिन् स्थाने 'क्षत्राः' क्षत्रियजातयः? "उवजोइय" त्ति 'उपज्योतिषः' अग्निसमीपवर्त्तिनो महानसिकाः? 'अध्यापकाः' पाठकाः?, उभयत्र वा विकल्पे, 'सहे'ति युक्ताः 'खण्डिकैः' छात्रैः ये, किम्? इत्याह—'एनं' श्रमणकं 'दण्डेन' वंशयष्ट्यादिना 'फलेन' विल्वादिना 'हन्ते'ति हत्वा—ताडयित्वा ततश्च 'कण्ठे' गले गृहीत्वा "खलेज्ज" त्ति 'स्खलयेयुः' निष्काशयेयुः। "जो" त्ति वचनव्यत्ययाद् ये, "णं" वाक्यालङ्कारे इति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ अत्रान्तरे यत्तत्राभूत् तदाह—

अज्झावयाणं वयणं सुणेत्ता, उद्धाइया तत्थ बहू कुमारा।
दंडेहिं वेत्तिहि कसेहिं चेव, समागया तं इसिं तालयंति ॥ १९ ॥

व्याख्या—'अध्यापकानाम्' उपाध्यायानां वचनं श्रुत्वा 'उद्धाविताः' वेगेन धाविताः तत्र वहवः 'कुमाराः' छात्रादिरूपाः, ते हि क्रीडनकपरा इति 'अहो! क्रीडनकमागतम्' इति रभसतः 'दण्डैः' वंशदण्डादिभिः 'वेत्रैः' जलवंशरूपैः 'कशैश्चैव' वर्ध्रविकारैः 'समागताः' मिलिताः तं 'ऋषिं' मुनिं ताडयन्ति इति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥ अस्मिंश्चावसरे—

रन्नो तहिं कोसलियस्स धूया, भद्द त्ति नामेण अणिंदियंगी।
तं पासिता संजय हम्ममाणं, कुद्धे कुमारे परिणिव्ववेइ ॥ २० ॥

व्याख्या—'राज्ञः' नृपतेः 'तत्र' यज्ञपाटके, कोशलायां भवः कौशलिकस्तस्य "धूय" त्ति दुहिता भद्रेति नाम्नी 'अनिन्दिताङ्गी' कल्याणशरीरा 'तं' हरिकेशवलं "पासिय" त्ति दृष्ट्वा 'संयतं' तस्यामप्यवस्थायां हिंसादेरुपरतं

हरिकेशमुनेः सौत्री वक्तव्यता।

'हन्यमानं' ताड्यमानम्, क्रुद्धान् कुमारान् 'परिनिर्वापयति' कोपाग्निविध्यापनेन शीतीकरोतीति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ सा च तान् निर्वापयन्ती तस्य माहात्म्यमतिनिःस्पृहतां चाह—

देवाभिओगेण णिओइएणं, दिन्ना मु रन्ना मणसा ण झाया ।
णरिंददेविंदऽभिवंदिएणं, जेणाम्हि वंता इसिणा स एसो ॥ २१ ॥
एसो हु सो उग्गतवो महप्पा, जितिंदिओ संजओ बंभयारी ।
जो मे तया णेच्छई दिज्जमाणी, पिउणा सयं कोसलिएण रन्ना ॥ २२ ॥
महाजसो एस महाणुभागो, घोरव्वओ घोरपरक्कमो अ ।
मा एयं हीलह अहीलणिज्जं, मा सव्वे तेएण भे णिद्दहिज्जा ॥ २३ ॥

व्याख्या—देवस्य अभियोगः-बलात्कारो देवाभियोगस्तेन 'नियोजितेन' व्यापारितेन "दिन्ना मु" त्ति दत्ताऽस्मि अहं 'राज्ञा' प्रक्रमात् कौशलिकेन, तथापि "मणस" त्ति अपेर्गम्यमानत्वात् 'मनसाऽपि' चित्तेनाऽपि 'न ध्याता' नाभिलषिता येनेति सम्बध्यते, नरेन्द्रदेवेन्द्राभिवन्दितेन, अत एव येनाऽस्मि अहं 'वान्ता' त्यक्ता 'ऋषिणा' मुनिना, स एष युष्माभिः यः कदर्थयितुमारब्धः, ततो न युक्तमेतदिति भावः ॥ पुनरिममेवार्थं समर्थयितुमाह—एष एव स उग्रतपाः, अत एव महात्मा जितेन्द्रियः संयतो ब्रह्मचारी च, यः "मे" त्ति मां तदा नेच्छति दीयमानां 'पित्रा' जनकेन 'स्वयम्' आत्मना न त्वन्यप्रेषणादिना कौशलिकेन राज्ञा । तदनेन निःस्पृहत्वमुक्तम् ॥ पुनस्तन्माहात्म्यमाह—'महायशाः' अपरिमितकीर्त्तिः 'एषः' मुनिः 'महानुभागः' अतिशयाऽचिन्त्यशक्तिः 'घोरव्रतः' दुर्धरमहाव्रतः 'घोरपराक्रमश्च' कषायादिरिपुजयं प्रति रौद्रसामर्थ्यः, यतोऽयमीदृग् ततो मा "एयं" 'एनं' यतिं 'हीलयत' अवधूतं पश्यत अहीलनीयम् । किमिति ?

अत आह—मा सर्वान् 'तेजसा' तपोमाहात्म्येन "भे" भवतः 'निर्धाक्षीत्' भस्मसात्कार्षीत्, अयं हि रुष्टो भस्मसादेव कुर्यादिति भाव इति सूत्रत्रयार्थः॥ २१-२२-२३ ॥ अत्रान्तरे मा भूदेतस्या वचनं अन्यथेति यद् यक्षः कृतवांस्तदाह—

हरिकेशमुनेः सौत्री वक्तव्यता।

एयाइं तीसे वयणाइं सोच्चा, पत्तीए भद्दाइ सुभासियाइं।
इसिस्स वेयावडिअट्ठयाए, जक्खा कुमारे विणिवारयंति ॥ २४ ॥
ते घोररूवा ठिअ अंतलिक्खे, असुरा तहिं तं जणं तालयंति।
ते भिन्नदेहे रुहिरं वमंते, पासित्तु भद्दा इणमाहु भुज्जो ॥ २५ ॥

व्याख्या—'एतानि' अनन्तरोक्तानि वचनानि 'तस्याः' श्रुत्वा 'पत्न्याः' भार्याया रुद्रदेवपुरोहितस्येति गम्यते, भद्रायाः 'सुभाषितानि' सूक्तानि वचनानीति योज्यते, ऋषेर्वैयावृत्त्यर्थं यक्षाः यक्षपरिवारस्य बहुत्वात् बहुवचनम्, कुमारान् 'विनिवारयन्ति' विशेषेणोपहतिं कुर्वतो निराकुर्वन्ति॥ तथा 'ते' यक्षाः 'घोररूपाः' रौद्राकारधारिणः "ठिय" त्ति स्थिताः 'अन्तरिक्षे' नभसि 'असुराः' असुरभावान्वितत्वात्, 'तस्मिन्' यज्ञपाटे 'तं' उपद्रवकारिणं जनं ताडयन्ति। ततः 'तान्' कुमारान् भिन्नदेहान् रुधिरं वमतो दृष्ट्वा भद्रा 'इदं' वक्ष्यमाणं "आहु" त्ति वचनव्यत्ययेन 'आह' ब्रूते 'भूयः' पुनरिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २४—२५ ॥ किं तत्? इत्याह—

गिरिं नहेहिं खणह, अयं दंतेहिं खायह। जायतेयं पाएहिं हणह, जे भिक्खुं अवमन्नह ॥ २६ ॥
आसीविसो उग्गतवो महेसी, घोरव्वतो घोरपरक्कमो य।
अगणिं व पक्खंद पयंगसेणा, जे भिक्खुयं भत्तकाले वहेह ॥ २७ ॥

सीसेण एयं सरणं उवेह, समागया सव्वजणेण तुम्हे ।
जइ इच्छह जीवियं वा धणं वा, लोगं पि एसो कुविओ डहेज्जा ॥ २८ ॥

व्याख्या—गिरिं नखैः 'खनथ' विदारयथ, 'अयः' लोहं दन्तैः खादथ, 'जाततेजसम्' अग्निं पादैः 'हथ' ताडयथ, सर्वत्र इवार्थो द्रष्टव्यः। 'ये' यूयं 'भिक्षुं' प्रक्रमादेनं 'अवमन्यध्वे' अवधीरयथ, अनर्थफलत्वाद् भिक्ष्वपमानस्येति भावः ॥ कथमिदम्? इत्याह—'आशीविषः' आशीविषलब्धिमान्–शापानुग्रहसमर्थ इत्यर्थः। कुतः पुनरयं एवंविधः? यत उग्रतपा महर्षिः घोरव्रतो घोरपराक्रमश्च। यतश्चैवमतः 'अग्निं' ज्वलनं 'वा' इवार्थो भिन्नक्रमश्च, ततः 'प्रस्कन्दथेव' आक्रामथेव। केव? "पयंगसेण" त्ति उपमार्थस्य गम्यमानत्वात् 'पतङ्गसेनेव' शलभसन्ततिरिव, यथा ह्यसौ तत्र पतन्ती आशु घातमाप्नोति एवं भवन्तोऽपीति भावः। 'ये' यूयं भिक्षुकं 'भक्तकाले' भोजनसमये, तत्र दीनादेरवश्यं देयमिति शिष्टसमयः, यूयं तु न केवलं न प्रयच्छत किन्तु तत्रापि "वहेह" त्ति 'विध्यथ' ताडयथेति ॥ तेषां तन्माहात्म्यमावेद्य कृत्योपदेशमाह—'शीर्षेण' शिरसा 'एनं' मुनिं 'शरणं' त्राणम् 'उपेत' अभ्युपगच्छत, किमुक्तं भवति?—शिरःप्रणामपूर्वकमयमेवास्माकं शरणमिति प्रतिपद्यध्वम्, 'समागताः' मिलिताः सर्वजनेन सह यूयम्, यदीच्छत जीवितं वा धनं वा, नाऽस्मिन् कुपिते जीवितादिरक्षाक्षमं अन्यत् शरणमस्ति। किमित्येवम्? अत आह—'लोकमपि' भुवनमपि एष कुपितो दहेत्। तथा च **वाचकः**—"कल्पान्तोग्रानलवत्, प्रज्वलनं तेजसैकतस्तेषाम्" तथा **लौकिका** अप्याहुः—"न तद् दूरं यदश्वेषु, यच्चाग्नौ यच्च मारुते। विपे च रुधिरे प्राप्ते, साधौ च कृतनिश्चये ॥ १ ॥" इति सूत्रत्रयार्थः ॥ २६-२७-२८ ॥
सम्प्रति तत्पतिस्तान् दृष्ट्वा यदचेष्टत तदाह—

अवहेडियपिट्ठिसउत्तमंगे, पसारियाबाहुअकम्मचेट्ठे ।
णिब्भेरियच्छे रुहिरं वमंते, उड्ढंमुहे णिग्गयजीहणेत्ते ॥ २९ ॥
ते पासिया खंडिय कट्ठभूए, विमणो विसन्नो अह माहणो सो ।
ईसिं पसाएइ सभारियाओ, हीलं च णिंदं च खमाह भंते ! ॥ ३० ॥

व्याख्या—अवहेठितानि–अधोनामितानि "पट्ठि" त्ति पृष्ठं यावत् सन्ति–शोभनान्युत्तमाङ्गानि येषां ते अवहेठितपृष्ठसदुत्तमाङ्गाः मध्यमपदलोपी समासस्तान्, प्रसारिता बाहवो येषां ते तथा, कर्माणि–अग्नौ समित्प्रक्षेपणादीनि तद्विषया चेष्टा कर्मचेष्टा, अविद्यमाना कर्मचेष्टा येषां ते तथा, ततः कर्मधारये प्रसारितबाहुकर्मचेष्टास्तान्, "निब्भेरिय" त्ति प्रसारितानि अक्षीणि–नयनानि येषां ते तथा तान्, रुधिरं वमतः "उड्ढंमुहे" त्ति ऊर्द्धमुखान्, निर्गतजिह्वानेत्रान् तान् दृष्ट्वा "खंडिय" त्ति सुपो लोपात् 'खण्डिकान्' छात्रान् 'काष्ठभूतान्' अत्यन्तनिश्चेष्टतया काष्ठोपमान् 'विमनाः' विचित्तः 'विषण्णः' विषादं गतः, 'अथे'ति दर्शनानन्तरं ब्राह्मणः 'सः' इति रुद्रदेवनामा ऋषिं प्रसादयति 'सभार्याकः' भार्यायुक्तः, कथम् ? इत्याह—'हीलां च' अवज्ञां 'निन्दां च' दोषोद्भावनं क्षमस्व भदन्त ! इति सूत्रद्वयार्थः ॥२९–३०॥ पुनः प्रसादनमेवाह—

बालेहिं मूढेहिं अयाणएहिं, जं हीलिया तस्स खमाह भंते ! ।
महप्पसाया इसिणो हवंति, न हु मुणी कोवपरा हवंति ॥ ३१ ॥

व्याख्या—'बालैः' शिशुभिः 'मूढैः' कषायमोहनीयवशगैः अत एव 'अज्ञैः' हिताहितविवेकविकलैः यद् हीलिताः "तस्स" त्ति सूत्रत्वात् तत् क्षमस्व भदन्त !, न हि अज्ञानाद्युपहतानामुपरि महात्मनां कोपः, अनुकम्पनीया एवामी ।

हरिकेशमुनेः सौत्री वक्तव्यता ।

उक्तञ्च केनचित्—"आत्मद्रुहममर्यादं, मूढमुज्झितसत्पथम् । सुतरामनुकम्पेत, नरकार्चिष्मदिन्धनम् ॥ १ ॥" किञ्च—महाप्रसादा ऋषयो भवन्ति, "न हु" त्ति न पुनर्मुनयः कोपपरा भवन्तीति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ मुनिराह—

पुव्विं च इण्हिं च अणागयं च, मणप्पदोसो ण मे अत्थि कोई ।
जक्खा हु वेयावडियं करेंति, तम्हा हु एते णिहता कुमारा ॥ ३२ ॥

व्याख्या—'पूर्वं च' पुरा 'इदानीं च' अधुना "अणागयं च" त्ति 'अनागते च' भविष्यति काले मनःप्रद्वेषो न मेऽस्ति उपलक्षणत्वाद् आसीद् भविष्यति च 'कोऽपी'त्यल्पोऽपि । यक्षाः 'हुरि'ति यस्माद् वैयावृत्यं कुर्वन्ति "तम्हे" त्ति तस्मात् 'हुर'वधारणे, ततस्तस्मादेव हेतोरेते निहताः कुमाराः, न तु मम मनःप्रद्वेषोऽत्र हेतुरिति भाव इति सूत्रार्थः ॥३२॥ सम्प्रति तद्गुणाकृष्टचेतस उपाध्यायप्रमुखा इदमाहुः—

अत्थं च धम्मं च वियाणमाणा, तुब्भे ण वि कुप्पह भूतिपन्ना ।
तुब्भं तु पाए सरणं उवेमो, समागया सव्वजणेण अम्हे ॥ ३३ ॥

व्याख्या—'अर्थं च' अभिधेयं शास्त्राणामिति गम्यते, 'धर्मं च' यतिधर्मं क्षान्त्यादिकं 'विजानन्तः' अवगच्छन्तो यूयं 'नाऽपि' नैव कुप्यथ भूतिः—रक्षा प्राणिरक्षकत्वेन प्रज्ञा—बुद्धिरेषामिति भूतिप्रज्ञाः, अतश्च "तुब्भं तु" त्ति युष्माकमेव पादौ शरणम् 'उपेमः' उपगच्छामः, समागताः सर्वजनेन वयमिति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥ किञ्च—

अच्चेमु ते महाभागा !, ण ते किंचि ण अच्चिमो । भुंजाहि सालिमं कूरं, णाणावंजणसंजुयं ॥ ३४ ॥

व्याख्या—'अर्चयामः' पूजयामः "ते" त्ति सुब्व्यत्ययात् त्वां हे महाभाग !, 'न' नैव तव 'किञ्चित्' चरणरे-

एवादिकमपि नाऽर्चयामः । तथा भुङ्क्ष्व "सालिमं" ति 'शालिमयं' शालिनिष्पन्नं 'कूरं' ओदनं नानाव्यञ्जनसंयुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ ३४ ॥ अन्यच्च—

इमं च मे अत्थि पभूयमन्नं, तं भुंजसु अम्ह अणुग्गहट्ठा ।
बाढं ति पडिच्छति भत्तपाणं, मासस्स ऊ पारणए महप्पा ॥ ३५ ॥

व्याख्या—'इदं च' प्रत्यक्षत एव परिदृश्यमानं 'मे' मम 'अस्ति' विद्यते 'प्रभूतं' प्रचुरं 'अन्नं' मण्डकखण्डखाद्यादि समस्तं भोजनं तद् भुङ्क्ष्व अस्माकमनुग्रहार्थम् । एवं च तेनोक्ते मुनिराह—'बाढम्' एवं कुर्मः 'इति' एवं ब्रुवाण इति शेषः, 'प्रतीच्छति' द्रव्यादितः शुद्धमिति गृह्णाति भक्तं पानं "मासस्स उ" त्ति मासादेव पारणके महात्मा इति सूत्रार्थः ॥ ३५ ॥ तदा च तत्र यद्भूत् तदाह—

तहियं गंधोदयपुप्फवासं, दिव्वा तहिं वसुहारा य वुट्ठा ।
पहताओ दुंदुभीओ सुरेहिं, आगासे अहोदाणं च घुट्ठं ॥ ३६ ॥

व्याख्या—"तहियं" ति 'तस्मिन्' यज्ञपाटे, गन्धोदकं च पुष्पाणि च तेषां वर्षं—वर्षणं गन्धोदकपुष्पवर्षं सुरैरिति सम्बन्धात् कृतमिति गम्यते । 'दिव्या' अतिश्रेष्ठा "तहिं" ति तस्मिन्नेव वसु—द्रव्यं तस्य धारा—सततपातजनिता सन्ततिः वसुधारा सा च 'वृष्टे'ति पातिता सुरैरित्यत्रापि सम्बध्यते । तथा प्रहताः 'दुन्दुभयः' देवानकाः सुरैः । तथा तैरेव आकाशे अहोदानं च 'घुष्टं' शब्दितमिति सूत्रार्थः ॥ ३६ ॥ तेऽपि ब्राह्मणा विस्मितमनस इदमाहुः—

सक्खं खु दीसइ तवोविसेसो, ण दीसइ जाइविसेस कोई ।
सोवागपुत्तं हरिएससाहुं, जस्सेरिसा इड्ढि महाणुभागा ॥ ३७ ॥

व्याख्या—'साक्षात्' प्रत्यक्षं 'खुरि'त्यवधारणे, ततः साक्षादेव दृश्यते तपसो विशेषः—विशिष्टत्वं माहात्म्यमित्यर्थः तपोविशेषः, 'न' नैव दृश्यते 'जातिविशेषः' जातिमाहात्म्यं 'कोऽपि' स्वल्पोऽपि । किमित्येवम् ? अत आह—यतः श्वपाकपुत्रं हरिकेशसाधुं पश्यतेति शेषः, यस्य 'ईदृशी' दृश्यमानरूपा 'ऋद्धिः' देवसन्निधानात्मिका सम्पद् 'महानुभागा' सातिशयमाहात्म्येति सूत्रार्थः ॥ ३७ ॥ साम्प्रतं स एव मुनिस्तानुपशान्तमिथ्यात्वमोहनीयोदयानिव पश्यन्निदमाह—

किं माहणा ! जोइसमारभंता, उदएण सोहिं बहिया विमग्गहा ।
जं मग्गहा बाहिरियं विसोहिं, ण तं सुदिट्ठं कुसला वयंति ॥ ३८ ॥

व्याख्या—'किमि'ति क्षेपे, ततो न युक्तमिदं हे 'माहनाः !' ब्राह्मणाः ! 'ज्योतिः' अग्निं 'समारभमाणाः' प्रस्तावाद् यागकरणतः प्रवर्त्तमाना यागं कुर्वन्त इत्यर्थः, 'उदकेन' जलेन "सोहिं" ति 'शुद्धिं' निर्मलतां "बहिय" त्ति बाह्यां 'विमार्गयथ' अन्वेषयथ ? । किमेवमुपदिश्यते ? इत्याह—यद् यूयं मार्गयथ 'बाह्यां' बाह्यहेतुकां विशुद्धिं न तत् 'सुदृष्टं' सुष्ठु प्रेक्षितं 'कुशलाः' तत्त्वविचारं प्रति निपुणाः 'वदन्ति' प्रतिपादयन्तीति सूत्रार्थः ॥ ३८ ॥ यथा चैतत् सुदृष्टं न भवति तथा स्वत एवाह—

कुसं च जूवं तणकट्ठमग्गिं, सायं च पायं उदगं फुसंता ।
पाणाइं भूयाइं विहेडयंता, भुज्जो वि मंदा ! पकरेह पावं ॥ ३९ ॥

व्याख्या—'कुशं च' दर्भं 'यूपं च' प्रतीतमेव, तृणं च—वीरणादि काष्ठं च—समिदादि तृणकाष्ठम्, 'अग्निं' प्रतीतं सर्वत्र प्रतिगृह्णन्त इति शेषः । 'सायं' सन्ध्यायाम्, चशब्दो भिन्नक्रमस्ततः "पायं" ति 'प्रातश्च' प्रभाते 'उदकं' जलं 'स्पृशन्तः' आचमनादिषु परामृशन्तः "पाणाइं" ति 'प्राणिनः' द्वीन्द्रियादीन्, सम्भवन्ति हि जले पूतरकरूपास्त इति,

"भूयाइं" ति 'भूतान्' तरून्, उक्तञ्च—"प्राणा द्वि-त्रि-चतुः प्रोक्ताः, भूतास्तु तरवः स्मृताः। जीवाः पञ्चेन्द्रिया ज्ञेयाः, शेषाः सत्त्वाः प्रकीर्त्तिताः॥ १ ॥" पृथिव्याद्युपलक्षणं चैतद् । 'विहेठमानाः' विविधं बाधमानाः, किम् ? इत्याह— 'भूयोऽपि' पुनरपि न केवलं पुरा किन्तु शुद्धिकालेऽपि जलानलादिजीवोपमर्दतः 'मन्दाः' जडाः 'प्रकुरुथ' प्रकर्षेणोपचिनुथ 'पापम्' अशुभकर्म । अयमाशयः—कुशला हि कर्ममलविलयात्मिकां तात्त्विकीमेव शुद्धिं मन्यन्ते, भवदभिमतयाग-स्नाने च यूपादिपरिग्रहजलस्पर्शाविनाभावित्वेन भूतोपमर्दहेतुतया प्रत्युत कर्ममलोपचयनिबन्धने एव, नातः तत्सम्भव इति कथं तद्धेतुकशुद्धिमार्गणं सुदृष्टं ते वदेयुः ?, तथा च वाचकः—"शौचमाध्यात्मिकं त्यक्त्वा, भावशुद्ध्यात्मकं शुभम् । जलादिशौचं यत्रेदं, मूढविस्मापनं हि तत् ॥ १ ॥" इति सूत्रार्थः ॥ ३९ ॥ इत्थं तद्वचनतः समुत्पन्नशङ्कास्ते यागं प्रति तावदेवं पप्रच्छुः—

> कहं चरे भिक्खु ! वयं जयामो ?, पावाइं कम्माइं पणुल्लयामो ।
> अक्खाहि णे संजय ! जक्खपूइया !, कहं सुजट्ठं कुसला वयंति ? ॥ ४० ॥

व्याख्या—'कथं' केन प्रकारेण "चरे" त्ति प्राकृतत्वात् 'चरेमहि' यागार्थं प्रवर्तेमहि हे भिक्षो ! वयम् ? तथा 'यजामः' यागं कुर्मः कथमितियोगः, 'पापानि' अशुभानि कर्माणि "पणुल्लयामो" त्ति 'प्रणुदामः' प्रेरयामो येनेति गम्यते । 'आख्याहि' कथय 'नः' अस्माकं हे 'संयत !' यक्षपूजित !, किमुक्तं भवति ?—यो हि अस्मद्विदितः कर्मप्रणोदनोपायो यागरूपः स युष्माभिर्दूषितः इति भवन्त एवापरं यागमुपदिशन्तु, कथं 'स्विष्टं' शोभनं यजनं कुशला वदन्ति ? इति सूत्रार्थः ॥ ४० ॥ मुनिराह—

> छज्जीवकाए असमारभंता, मोसं अदत्तं च असेवमाणा ।
> परिग्गहं इत्थीउ माण मायं, एयं परिन्नाय चरंति दंता ॥ ४१ ॥

हरिकेशमुनेः सौत्री वक्तव्यता ।

व्याख्या—षड्जीवकायान् 'असमारभमाणाः' अनुपमर्दयन्तः, "मोसं" ति 'मृषा' अलीकभाषणम् 'अदत्तं च' अदत्तादानं च असेवमानाः, परिग्रहं स्त्रियो मानं मायां तत्सहचरितत्वात् कोप-लोभौ च, 'एतद्' अनन्तरोक्तं परिग्रहादि 'परिज्ञाय' ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया प्रत्याख्याय 'चरन्ति' यागे प्रवर्त्तन्ते 'दान्ताः' इन्द्रिय-नोइन्द्रियदमेन यतय इति गम्यते । यत एवमतो भवद्भिरप्येवं चरितव्यमिति सूत्रार्थः ॥ ४१ ॥ प्रथमप्रश्नप्रतिवचनमुक्तम्, शेषप्रश्ननिर्वचनमाह—

सुसंवुडा पंचहिं संवरेहिं, इह जीवियं अणवकंखमाणा ।
वोसट्ठकाए सुइचत्तदेहा, महाजयं जयई जन्नसिट्ठं ॥ ४२ ॥

व्याख्या—'सुसंवृताः' स्थगितसमस्ताश्रवद्वाराः, 'पञ्चभिः संवरैः' प्राणातिपातविरत्यादिव्रतैः 'इह' मनुष्यजन्मनि उपलक्षणत्वात् परत्र च 'जीवितं' प्रस्तावाद् असंयमजीवितम् 'अनवकाङ्क्षन्तः' अनभिलषन्तः अत एव 'व्युत्सृष्टकायाः' परीषहोपसर्गसहिष्णुतया त्यक्तकायाः, शुचयः—अकलुषितव्रतास्ते च ते त्यक्तदेहाश्च—अत्यन्तनिष्प्रतिकर्मतया शुचित्यक्तदेहाः, महान् जयः—कर्मशत्रुपराभवनलक्षणो यस्मिन् स महाजयस्तं "जयई" ति वचनव्यत्ययाद् यजन्ति मुनयः, ततो भवन्तोऽप्येवं यजन्तां "जन्नसेट्ठं" ति प्राकृतत्वात् श्रेष्ठयज्ञम् । श्रेष्ठवचनेन च एतद् यजनं स्विष्टं कुशला वदन्ति, एष एव च कर्मप्रणोदनोपाय इत्युक्तं भवतीति सूत्रार्थः ॥ ४२ ॥ यत् ईदृग्गुणः श्रेष्ठयज्ञं यजते ततस्त्वमपि ईदृग्गुण एव, तथा च तं यजमानस्य कानि उपकरणानि ? को वा यजनविधिः ? इत्यभिप्रायेण ते एवमाहुः—

के ते जोई ? के व ते जोइठाणा ?, का ते सुया ? किं व ते कारिसंगं ? ।
एहा य ते कयरा संति ? भिक्खू !, कयरेण होमेण हुणासि जोइं ? ॥ ४३ ॥

व्याख्या—'के' इति किं 'ते' तव 'ज्योतिः ?' अग्निः ?, किं वा ते ज्योतिःस्थानम् ? यत्र ज्योतिर्निधीयते, काः 'स्रुवः ?'

घृतादिप्रक्षेपिका दर्व्यः ?, "किं व" त्ति किं वा करीषः-प्रतीतः स एवाङ्गम्-अग्न्युद्दीपनकारणं करीषाङ्गं येनाग्निः सन्धुक्ष्यते, 'एधाश्च' समिधो यकाभिरग्निः प्रज्वाल्यते 'ते' तव 'कतराः' इति काः ?, "संति" त्ति चस्य गम्यमानत्वात् 'शान्तिश्च' दुरितोपशमहेतुः अध्ययनपद्धतिः कतरेति प्रक्रमः, "भिक्खू!" इति भिक्षो! कतरेण 'होमेण' हवनविधिना 'जुहोषि' आहुतिभिः प्रीणयसि किं तद् ज्योतिः ?, षड्जीवनिकायसमारम्भनिषेधेन ह्यस्मदभिमतो होमः तदुपकरणानि च पूर्वं निषिद्धानीति कथं भवतो यजनसम्भवः ? इति सूत्रार्थः ॥ ४३ ॥ मुनिराह—

हरिकेशमुनेः सौत्री

तवो जोई जीवो जोइठाणं, जोगा सुया सरीरं कारिसंगं।
कम्मं एहा संजमजोग संती, होमं हुणामि इसिणं पसत्थं ॥ ४४ ॥

व्याख्या—'तपः' वाह्याभ्यन्तरभेदभिन्नं 'ज्योतिः' अग्निः, यथा हि ज्योतिरिन्धनानि भस्मीकरोति एवं तपोऽपि भावेन्धनानि-कर्माणि । 'जीवः' जन्तुः ज्योतिःस्थानम्, तपोज्योतिषस्तदाश्रयत्वात् । 'योगाः' मनोवाक्कायाः श्रुवः, ते हि शुभव्यापाराः स्नेहस्थानीयाः तपोज्योतिषो ज्वलनहेतुभूताः तत्र संस्थाप्यन्त इति । शरीरं करीषाङ्गम्, तेनैव हि तपोज्योतिरुद्दीप्यते, तद्भावभावित्वात् तस्य । 'कर्म' उक्तरूपम् एधाः, तस्यैव तपसा भस्मीभावनयनात् । "संजमजोग" त्ति 'संयमयोगाः' संयमव्यापाराः शान्तिः, सर्वप्राण्युपद्रवपरिहारित्वात् तेषाम् । तथा "होमं" ति होमेन जुहोमि तपोज्योतिरिति गम्यते, 'ऋषीणां' मुनीनां सम्बन्धिना "पसत्थं" ति प्रशस्तेन जीवोपघातरहितत्वेन विवेकिभिः श्लाघितेन सम्यक् चारित्रेणेति भावः । अनेन च कतरेण होमेन जुहोषि ज्योतिरिति प्रत्युक्तमिति सूत्रार्थः ॥ ४४ ॥ एवं यज्ञस्वरूपमवधार्य स्नानस्वरूपं पिपृच्छिषवस्ते इदमाहुः—

के ते हरए? के य ते संतितित्थे?, कहिंसि ण्हाओ व रयं जहासि? ।
आयक्ख णे संजय! जक्खपूइया!, इच्छामो णाउं भवओ सयासे ॥ ४५ ॥

व्याख्या—कः 'ते' तव 'ह्रदः' नदः?, "के य ते संतितित्थे" त्ति किं च ते शान्त्यै—पापोपशमनिमित्तं तीर्थं—पुण्यक्षेत्रं शान्तितीर्थम्? तथा च "कहिंसि ण्हाओ व" त्ति वाशब्दस्य भिन्नक्रमत्वात् कस्मिन् वा 'स्नातः' शुचिभूतो रज इव 'रजः' कर्म 'जहासि' त्यजसि त्वम्?, गम्भीराभिप्रायो हि भवान् तत्र किमस्माकमिव भवतोऽपि हि ह्रदतीर्थे एव शुद्धिस्थानम्? अन्यद्वा? इति न विद्म इति भावः। 'आचक्ष्व' व्यक्तं वद 'नः' अस्माकं संयत! यक्षपूजित!, 'इच्छामः' अभिलषामः 'ज्ञातुम्' अवगन्तुं 'भवतः' तव 'सकाशे' समीपे इति सूत्रार्थः ॥ ४५ ॥ मुनिराह—

धम्मे हरए बंभे संतितित्थे, अणाइले अत्तपसन्नलेसे ।
जहिंसि ण्हाओ विमलो विसुद्धो, सुसीतीभूतो पजहामि दोसं ॥ ४६ ॥
एयं सिणाणं कुसलेहि दिट्ठं, महासिणाणं इसिणं पसत्थं ।
जहिंसि ण्हाया विमला विसुद्धा, महारिसी उत्तमं ठाण पत्त ॥ ४७ ॥ त्ति बेमि ॥

व्याख्या—'धर्मः' अहिंसाद्यात्मकः ह्रदः, कर्मरजोपहन्तृत्वात्। 'ब्रह्मे'ति ब्रह्मचर्यं शान्तितीर्थम्, तदाऽऽसेवनेन हि सकलमलमूलरागद्वेषावुन्मूलितावेव भवतः, तदुन्मूलनाच्च न कदाचिद् मलस्य सम्भवोऽस्ति, सत्याद्युपलक्षणं चैतत्। तथा चाह—"ब्रह्मचर्येण सत्येन, तपसा संयमेन च। मातङ्गर्षिर्गतः शुद्धिं, न शुद्धिस्तीर्थयात्रया ॥१॥" किञ्च—भवत्प्रतीततीर्थानि प्राण्युपमर्दहेतुतया प्रत्युत मलोपचयनिमित्तानीति कुतस्तेषां शुद्धिहेतुता?, तथा चोक्तम्—"कुर्याद्वर्षसहस्रं तु, अहन्यहनि मज्जनम्। सागरेणाऽपि कृत्स्नेन, वधको नैव शुध्यति ॥ १ ॥" ह्रदशान्तितीर्थे एव विशिनष्टि—'अनाविले'

मिथ्यात्वगुप्तिविराधनादिभिरकलुषे, अनाविलत्वात् । आत्मनः—जीवस्य प्रसन्ना—मनागप्यकलुषा पीताद्यन्यतरा लेश्या यस्मिंस्तदात्मप्रसन्नलेश्यं तस्मिन् एवंविधे धर्महृदे ब्रह्माख्यशान्तितीर्थे च । "जहिंसि" त्ति यस्मिन् स्नात इव स्नातः अत्यन्तशुद्धिभवनात् 'विमलः' भावमलरहितोऽत एव 'विशुद्धः' गतकलङ्कः "सुसीतीभूतो" त्ति 'सुशीतीभूतः' रागाद्युत्तापविरहितः सुष्ठु शैत्यं प्राप्तः 'प्रजहामि' प्रकर्षेण त्यजामि दूषयति—विशुद्धमप्यात्मानं विकृतिं नयतीति दोषः—कर्म तम् । अनेनैतदाह—ममापि ह्रदतीर्थे एव शुद्धिस्थानं परमेवंविधे एवेति ॥ निगमयितुमाह—'एतदि'त्यनन्तरमुक्तं 'स्नानं' रजोहानं कुशलैर्दृष्टम्, इदमेव च महास्नानं न तु युष्मत्प्रतीतम्, अस्यैव सकलमलापहारित्वात् अत एव ऋषीणां 'प्रशस्तं' प्रशंसास्पदम्, न तु जलस्नानवत् सदोषतया निन्द्यम् । अस्यैव फलमाह—"जहिंसि" त्ति सुब्व्यत्ययाद् येन स्नाता विमला विशुद्धा इति प्राग्वत्, 'महर्षयः' महामुनयः 'उत्तमं स्थानं' मुक्तिलक्षणं 'प्राप्ताः' गता इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४६–४७ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् । एवं चोपसम्पन्नेषु द्विजेषु यक्षेण प्रगुणीकृतास्ते छात्राः तत्कालोचितधर्मदेशनया च तान् प्रतिबोध्य गतः स्वविहारमसौ मुनिः ॥

हरिकेशमुनेः सौत्री वक्तव्यता।

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविनिर्मितायां सुखबोधायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां हरिकेशीयाख्यं द्वादशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ चित्रसम्भूतीयाख्यं त्रयोदशमध्ययनम् ।

व्याख्यातं द्वादशमध्ययनम् । अधुना त्रयोदशमारभ्यते । अस्य चायमभिसम्बन्धः—'इहानन्तराध्ययने तपसि यत्नो विधेय इत्युक्तम्, तच्च कुर्वता निदानं परिहर्त्तव्यम्, इति दर्शयितुं यथा तद् महापायहेतुस्तथा चित्र-सम्भूतोदाहरणेन निर्दिश्यते' इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य चित्रसम्भूतीयाख्यस्याध्ययनस्यानुगमनार्थं चित्र-सम्भूतवक्तव्यता तावदुच्यते । सा चैयम्—

सागेए णयरे चंडवडिंसयस्स रन्नो पुत्तो मुणिचंदो नाम आसि, सो य निव्विण्णकामभोगो सागरचंदस्स अंतिए पव्वइओ । अन्नया उग्गं पव्वज्जं करेंतो गुरूहिं समं विहरंतो देसंतरं पयट्टो, भिक्खट्ठा गामं पविट्ठो सत्थेण मुक्को, पच्छा अडवीए पब्भट्ठो । तं पि तण्हाछुहाकिलंतं पेच्छंति चत्तारि गोवालदारगा । तं पडियरिय तओ तद्देसणाए पडिबुद्धा पव्वज्जं पडिवज्जिया । दो दुगुंछं काऊण देवलोगं गया । ततो दसपुरे णयरे संडिल्लस्स माहणस्स जसमईए दासीए दो वि पुत्ता जमलगा तेणेव बंभणेण जाया, अइक्कंतबालभावा जोव्वणं पत्ता । अन्नया छेत्तरक्खट्ठा अडविं गया । तत्थ वडपायवस्स हेट्ठा रत्तिं पसुत्ता । वडकोट्टराओ निग्गंतूण डक्को भुयंगमेण एगो दारगो । बीओ वि सप्पोवलंभनिमित्तं भमंतो तेणेवाहिणा दट्ठो । तओ अकयपडियारा दो वि मया संता कालिंजरनगे मिगीए जमलत्तणेण जाया । पुव्वपीईसंबंधाओ आसन्नं चरंता वाहेण एगेण चेव सरेण दो वि विणिवाइया । तओ मयगंगातीरे दोवि हंसा एगाए रायहंसीए गब्भम्मि उववन्ना, जाया कालक्कमेण, अइक्कंतबालभावा जोव्वणं पत्ता । अन्नया तहेव समं भमंता एगेण मच्छबंधेण एगाए पासियाए झत्ति गहिऊण कंधरं वालिऊण विणिवाइया । तओ वाणारसीए नयरीए महाधणसमिद्धस्स भूयदिन्नाभिहाणस्स पाणाहिवइणो पुत्तत्ताए उववन्ना । तहेव अईवपीईसंजुत्ता चित्त-संभूयनामाणो य भायरो जाया ।

चित्र-सम्भूत-वक्तव्यता ।

चित्र-सम्भूत-वक्तव्यता।

इओ य तम्मि विसए **वाणारसीए** नयरीए **संखो** नाम राया। **नमुई** नामो य से मंती। अन्नया कहवि तहाविहे खूणे[1] जाए जणपच्छन्नं वहट्ठयाए तस्स **भूयदिन्नो** पाणाहिवई आणत्तो राइणा। तेण वि पच्छन्नो विहिओ, भणिओ य—रक्खामि तुमं जइ भूमिहरट्ठिओ मम पुत्ते पाढेसि। जीवियत्थिणा पडिवन्नं तेण। तहाकरेंतस्स अइक्कंतो कोइ कालो। अन्नया भूयदिन्नेण विन्नायं—जहा मम पत्ती एएण सह अच्छइ। मारेउमाढत्तो। **चित्त-संभूएहिं** 'उवगारि' त्ति काऊण नासाविओ। पच्छा **हत्थिणाउरे** नयरे **सणंकुमारस्स** चक्कवट्टिणो मंती जाओ। इओ य तेहिं वि **चित्त-संभूयमायंगदारगेहिं** रूवजोव्वणलायन्ननट्टगीयाइकलापगरिसपत्तेहिं तिसरियवेणुवीणासणाहं गंधवं गायंतेहिं सयलो **वाणारसीजणो** हयहियओ कओ। अन्नया य मयण-महूसवो जाओ। पवत्तासु नाणाविहासु लोयचच्चरीसु नच्चंतेसु तरुणतरुणीगणेसु **चित्त-संभूया**इपाणाणं पि चच्चरी[2] निग्गया। तओ तेसिं साइसयं गीयं नट्टं च सोऊण पसूण वि चित्तहरं सवो णयरीलोगो विसेसओ तरुणीजणो ताण समीवं गओ। तओ पउरचाउव्वेज्जलोएण ईसालुयाए रायाणं विन्नवियं—जहा देव! एएहिं सवो वि लोगो विट्टालिओ त्ति। निवारिओ ताणं नयरीए पवेसो। गओ को वि कालो। अन्नया य कोमुईमहूसवम्मि लोलिंदियत्तणओ कोऊहलपरा विस्सारिऊण रायसासणं अगणिऊण नियभूमिगं पविट्ठा णगरिं। तओ पेच्छणयं पेच्छमाणाणं अइरसओ कोल्हुयाणं[3] व अन्नकोल्हुगरसियं सोउं भंजेऊण वयणं निग्गयं गेयं। तओ वत्थावगुंठियमुहा गाइउं पवत्ता एगम्मि देसे। तओ तं समायन्निऊण सुइसुहं ताण गेयं समंतओ परियरिया सव्वलोएणं। भणियं च—केण एयं किन्नराणुकारिणा महुरगीएणं अमयरसेणेव सवणसुक्खमुप्पाइयं?। तओ कड्ढिऊण उत्तरिज्जाइं पलोइयं मुहं जाव ते चेव एए मायंगकुमार त्ति। तओ 'हण हण' त्ति भणंतेहिं पायप्पहारचवेडाईहिं हम्ममाणा निग्गया नयरीओ, पत्ता बाहिरुज्जाणं।

---

1 अपराधे। 2 गायकजनयूथम्। 3 शृगालानाम्।

तओ विमणदुम्मणा चिंतिउं पवत्ता—धिरत्थु अम्हाण रूवजोव्वणसोहग्गलावन्नकलाकोसल्लाइगुणकलावस्स जेण मायंगजाइकलंकमेत्तेण सव्वो सो दूसिओ, लोगपरिभूया य जाय त्ति गुरुवेरग्गं गया अकहिऊण बंधवाणं मरणकयनिच्छया पयट्टा दक्खिणदिसाभिमुहं। तओ दूरदेसंतरगएहिं दिट्ठो एगो गिरिवरो। तमारुहंतेहिं एगम्मि सिलायले विकिट्ठतवसोसियंगो सुहज्झाणोवगओ वग्घारियपाणी काउस्सग्गेण आयावेमाणो दिट्ठो एगो महामुणी। तं पेच्छिय जायहरिसा गया तस्स समीवं। तओ भत्तिबहुमाणपुव्वयं वंदिओ भयवं। तेण वि झाणसमत्तीए धम्मलाभपुव्वयं 'कुओ भवंतो समागय ?' त्ति संभासिया। तेहिं वि पुव्ववुत्तंतकहणपुव्वयं साहिओ निययाभिप्पाओ—जह एत्थ गिरिवरे पडणं करेमो। तओ महरिसिणा भणिया—ण जुत्तं तुम्हारिसाणं अणेगसत्थाववोहावदायबुद्धीणं पागयजणचिट्ठियं ति, करेह सारीरमाणसाणेयदुक्खवीयभूयकम्मवणदहणसिहिं जिणिंदप्पणीयं साधुधम्मं ति। तओ महावाहिपीडिएहिं व आउरेहिं सुविज्जस्स व निस्संकियं पडिच्छियं तस्स वयणं, भणियं च—भयवं ! देह अम्ह नियवयं। तेण वि 'जोग्ग' त्ति कलिऊण दिन्ना ताण दिक्खा। कालक्कमेण य जाया गीयत्था। तओ छट्ठ-ऽट्ठम-दसम-दुवालस-ऽद्धमास-मासाइएहिं विचित्ततवोकम्माईहिं अप्पाणं भावेमाणा गामाणुगामं विहरंता कालंतरेण पत्ता **हत्थिणाउरं**। ठिया बाहिरुज्जाणे। अन्नया मासखमणपारणए संभूयसाहू पविट्ठो नयरं। गेहाणुगेहं इरियासमिओ भमंतो रायमग्गावडिओ दिट्ठो **नमुइमंतिणा**, पच्चभिन्नाओ य—'जहेसो सो मायंगदारओ, रन्नो अन्नेसिं च जाणावेसइ' त्ति अप्पभएण नियपुरिसे पट्ठवेऊण जट्ठिमुट्ठिलउडपहारेहिं कयत्थिय निद्धाडाविओ। तओ तस्स निरवराहस्स हम्मंतस्स कोवकरालियस्स तेओलेसा तेसिं हणणनिमित्तं मुहाओ निग्गया। तओ कसिणब्भपडलेहिं व धूमनिवहेहिं समंता अंधारियं नयरं। तओ भयकोऊहलेहिं आगया नागरया, वंदिय सपरियणा पसाइउं पवत्ता। **सणंकुमार**चक्कवट्टी वि तप्पसायणत्थं आगओ, पणमिऊण कयंजलिउडेण भणियं तेण—

[illegible] खमह अम्हारिसेहिं मंदभग्गेहिं अणज्जेहिं अवरद्धं ति, पडिसंहरह तवतेयं, करेह प्पसायं जीवियप्पयाणेणं, भुज्जो न एवं करिस्सामो त्ति । जाहे न पसीयइ ताहे **चित्त**साहू जणवायं सुणिय बहलधूमच्छाइयं च गयणं दट्ठूण तस्स समीवमागओ । भणिओ तेण—भो **संभूय!** उवसमसु उवसमसु कोवानलं, उवसमप्पहाणा चेव महरिसओ भवंति, अवरद्धे वि न कोवस्सावगासं दिंति । जओ—दुरंतो सव्वाणत्थहेऊ चरणिंधणे दवानलो कोहो । भणियं च—"जह वणदवो वणं दवदवस्स जलिउं खणेण निद्दहइ । एवं कसायपरिणओ, जीवो तवसंजमं दहइ ॥ १ ॥" अन्नं च—"कोहो पीइं पणासेइ, कोहो दुग्गइवड्ढणो । परियावकरो कोहो, अप्पाणस्स परस्स य ॥" तहा—"[1]मासुववासु करइ विचित्तु वणवासु निसेवइ, पढइ नाणु झाणेण निच्चु अप्पाणं भावइ । धारइ दुद्धरु बंभचेरु भिक्खासणु भुंजइ, जासु रोसु तसु सयलु एउ निप्फलु संपज्जइ ॥ १ ॥" एवमाइउवसमप्पहाणेहिं जिणिदवयणजलोहेहिं विज्झाविओ कोहग्गी । गओ वेरग्गं । ततो नियत्ता तप्पएसाओ गया तमुज्जाणं । चिंतियं च णेहिं—'कयसंलेहणा अम्हे, ता एण्हिं जुत्तमणसणं काउं' ति ठिया अणसणे । ततो **सणंकुमारेणं** नायाऽसच्चवुत्तंतेणं कोवमुवगएणं दढरज्जुवद्धो नेयाविओ सो ताण समीवं । तेहिं अणुकंपाए मोयाविओ **णमुई । सणंकुमारो** वि तेसिं वंदणत्थं संतेउरो गओ तमुज्जाणं, वंदिया ते भत्तिबहुमाणपुव्वयं अंतेउरसहिएण । तओ इत्थीरयण**सुनंदा**ए पाएसु पडंतीए साइसयं अलकफासमणुभवंतेणं काउमारद्धं नियाणं **संभूएण** । तओ **चित्तमुणिणा** चिंतियं—अहो! दुज्जयत्तं मोहस्स, अहो! दुदंतया इंदियाणं, अहो! उम्माहयत्तं विसयाणं, जेणेस सुचरियतवो वि सुविइयजिणिंदवयणो वि हु जुवइवालग्गफासेण वि एरिसमज्झवसइ । ततो

---

१ "मासोपवासं करोति विचित्रं वनवासं निषेवते, पठति ज्ञानं ध्यानेन नित्यमात्मानं भावयति । धारयति दुर्धरं ब्रह्मचर्यं भिक्षाशनं भुङ्क्ते, यस्य रोषस्तस्य सकलमेतन्निष्फलं सम्पद्यते ॥ १ ॥"

चित्र-सम्भूत-वक्तव्यता ।

चित्र-सम्भूत-वक्तव्यता।

पडिवोहिउकामेण भणिओ सो—भो ! उवरमसु एयाओ असुभज्झवसाणाओ, जओ—असारा परिणामदारुणा संसारपरिभमणहेऊ कामभोगा, निसेविज्जंता वि करेंति अहियमुम्माहयं, दुहरूवा य ते परमत्थओ, सुहाभिमाणो तेसु मोहविलसियमेव। भणियं च—"जह कच्छुल्लो कच्छुं, कंडुयमाणो दुहं मुणइ सोक्खं। मोहाउरा मणुस्सा, तह कामदुहं सुहं बिंति ॥ १ ॥" किंच—भोगनिबंधणं माणुस्सयं सरीरं केवलासुइरूवं चेव सव्वं, अओ न किंचि तम्मि रागकारणं। जओ भणियं—"सुक्कसोणियसंभूयं, असुईरसविवड्ढियं। तय-रत्त-मंस-मेय-ऽट्ठि-मिंज-सुक्कविणिम्मियं ॥ १ ॥ नवेगारस सोएहिं, गलंतमसुईरसं। अमेज्झकोत्थलो देहं, छविमेत्तमणोहरं ॥ २ ॥ [१२]आढयं रुहिरस्सेत्थ, वसाए अद्धआढयं। [३२]कुडवो पित्तसिंभाणं, सुक्कस्स य [१६]तद्धयं ॥ ३ ॥ सिरासयाइं सत्तेव, नव ण्हारुसया भवे। न सरीरम्मि एयम्मि, सुइत्तं किं पि विज्जए ॥ ४ ॥ मणुन्नमसणं पाणं, खाइमं साइमं वरं। सरीरसंगमावन्नं, सव्वं पि असुई भवे ॥ ५ ॥ वरं वत्थं वरं पुप्फं, वरं गंधविलेवणं। विणस्सए सरीरेण, वरं सयणमासणं ॥ ६ ॥ उल्ली दंतेसु दुग्गंधा, मुहे वि असुईरसो। विलीणो नासिगाए वि, सिंभो वहइ निच्चसो ॥ ७ ॥ अच्छीसु दूसियाइं ति, कन्नेसु असुभो मलो। झरेइ रोमकूवेहिं, सेओ दुरभिगंधओ ॥ ८ ॥ एयारिसे सरीरम्मि, सव्वरोगाण आलए। सुनिच्छियागमो होउं, मा मुज्झ मुणिपुंगवा ! ॥ ९ ॥ एवमाइ अणुसासिओ वि न पडिबुद्धो एसो मोहस्स उक्कडयाए, कयं च नियाणयं संभूइणा, जहा—जइ इमस्स तवस्स अत्थि फलं तो जम्मंतरे चक्कवट्टी होज्जाहं ति। सच्चवियमिमं तेण, जहा—अइविसमो मोहतरू, अणाइभवभावणावियमूलो। दुक्खं उम्मूलिज्जइ, अच्चंतं अप्पमत्तेहिं ॥ १ ॥ ततो मरिउं सोहम्मे कप्पे दो वि देवा जाया। तओ चित्तजीवो चुओ पुरिमताले इब्भस्स पुत्तो जाओ। संभूयजीवो वि तओ चुओ संतो कंपिल्लपुरे बंभो नाम राया, तस्स चुलणी नाम देवी, तीए उदरे चोद्दसमहासुमिणसूइओ उप्पन्नो। जाओ य कमेणं। कयं च से नामं बंभदत्तो

त्ति । वड्ढिओ देहोवचएणं कलाकलावेण य । तस्स य बंभराइणो उत्तमवंससंभूया महारायाणो चत्तारि मित्ता आसि । तं जहा—कासिविसयाहिवो **कडओ**, गयउरवई **कणेरुदत्तो**, कोसलविसयाहिवई **दीहो**, चंपाहिवई **पुप्फचूलो** त्ति । ते अच्चंतनेहेण परोप्परं विरहमणिच्छंता समुइया चेव संवच्छरमेक्केक्कं परिवाडीए विविहकीलाविलासेहिं सरज्जेसु चिट्ठंति । अन्नया ते समुइया चेव बंभसमीवमागया । चिट्ठंताण य ताणं मरणपज्जवसाणयाए जीवलोयस्स **बंभस्स** मंततंतोसहाईणमसज्झो उप्पन्नो सिरे रोगो । तओ तेण वाहराविया **कडगाइणो** मित्ता । ताणं च उच्छंगे मुक्को **बंभदत्तो**, वुत्ता य ते—जहा तुब्भेहिं एस रज्जं कारेयव्वो त्ति । एवं रज्जचिंतं काऊण कालगओ । कयं से वयंसेहिं पेयकिच्चाइयं । तओ **कडगाईहिं** भणियं—'जाव एसो कुमारो रज्जधुरावहणजोग्गो होइ ताव अम्हेहिं एयं रज्जं पालेयव्वं' ति मंतिऊण सव्वसम्मएण **दीहं** ठविऊण गया सरज्जेसु सेसा । गएसु य तेसु सो **दीहो** परिपालेइ सयलसामग्गियं रज्जं, पलोएइ भंडारं, पविसइ अंतेउरं, मंतइ समं **चुलणीए** । तओ दुन्निवारयाए इंदियाणं अगणिऊण **बंभमित्तत्तणं** अवमन्निऊण वयणीयं संपलग्गो समं **चुलणीए** । एवं पवड्ढमाणविसयसुहरसाणं गच्छंति दिणा । ततो **बंभराइणो** वीयहिययभूएण **धणुनामेण** मंतिणा अवितहं मुणियं, चिंतियं चणेण—जहा 'जो एवंविहं पि अकज्जमायरइ सो किं **बंभदत्तकुमारस्स** उदयं इच्छइ ?' त्ति चिंतिऊण **वरधणू** नाम कुमारो एगंते भणिओ—जहा पुत्त ! एयस्स माया दुच्चारिणी जाया, तो एयस्स रहसि जाणावेहि एयं वइयरं कुमारस्स । तहा कयं तेण । तओ कुमारो माउदुच्चरियं मणसा असहमाणो तीए जाणावणनिमित्तं कायकोइलासंगहणं घेत्तूणं अंतेउरमज्झे गंतुं—'अन्नो वि जो एवं करिस्सइ तस्साहं निग्गहं काहामि' त्ति भणइ । तओ अन्नदियहे भद्दकरिणीए सह संकिन्नगयं घेत्तूण तहेवागओ । तओ **दीहेण** एयं मुणिय भणिया **चुलणी**—अहं कागो तुमं कोइल त्ति । तीए संलत्तं—बालो कुमारो जं वा तं वा उल्लवइ । ततो

चित्र-
सम्भूत-
वक्तव्यता ।

तेण वुत्तं—न एयं अन्नहा, ता मारिज्जउ कुमारो रइविग्घकरो, ममम्मि साहीणे तुह अन्ने सुया भविस्संति। तओ रइनेहपरवसाए एरिसं पि मणसा वि अचिंतणीयं पडिसुयमिमीए। जओ—"महिला आलकुलहरं, महिला लोयम्मि दुच्चरियखेत्तं। महिला दुग्गइदारं, महिला जोणी अणत्थाणं॥ १॥ मारइ पियभत्तारं, हणइ सुयं तह पणासए अत्थं। नियगेहं पि पलीवइ, णारी रागाउरा पावा॥ २॥" भणियं च तीए—जइ कह वि तेण उवाएण मारिज्जइ जहा जणाववाओ रक्खिज्जइ। तेण वुत्तं—'थेवमिमं कज्जं, कुमारस्स विवाहं करेमो तस्सामग्गीए सह अणेगखंभपइट्ठियं गूढनिग्गमपवेसं करेमो जउहरं, तत्थ विवाहाणंतरं सुहपसुत्तस्स अग्गिदाहेण अलक्खियं कज्जं करिस्सामो' त्ति मंतिऊण एगस्स महाराइणो धूया वरिया। पारद्धा य विवाहनिमित्तं सयलसामग्गी। इओ य धणुमंतिणा बंभदत्तस्स कज्जावहिएण विन्नत्तो दीहराया—जहा एस मम पुत्तो वरधणू रज्जधुराचिंतणसमत्थो वट्टइ, अहं पुण परलोगहियं करेमि त्ति। तओ तेण कइयवेण भणिओ—अलं अन्नत्थ पउत्थेणं, इह ठिओ चेव दाणाइधम्मं करेह त्ति। इमं च पडिवज्जिऊण धणुणा गंगातीरे महई पवा काराविया। तत्थ पंथियपरिवायगाईण पकामं अन्नपाणं दिज्जिउं पवत्तं। दाणमाणोवयारगहिएहिं पच्चियपव्वइयपुरिसेहिं दुगाउयप्पमाणा सुरंगा खणाविया जाव जउहरं पत्त त्ति। इओ य सा वहू विविहनेवत्थपरियणपरिवुडा पुरवरं संपत्ता। पवेसिया महाविभूईए जाव वित्तं पाणिग्गहणं। तयणंतरं विसज्जिऊण जणसमूहे पवेसिओ कुमारो सह वहूए जउहरं। तओ तत्थ वहूसहियस्स आसणोवविट्ठवरधणुसहियस्स विसज्जियाऽसेसपरियणस्स गयं जामिणीजामदुगं। तओ समंता पलीवियं वासभवणं। उच्छलिओ हाहारवो। ततो 'किं कायव्वं ?' ति मूढमाणसेण पुच्छिओ वरधणू—किमेयं ? ति। तेण भणियं—जहा सा रायधूया लेहपेसणेण विनिवारिया, एसा काइ अन्ना, ता इमाए पडिबंधो न कायव्वो त्ति, एत्थ जउहरे पण्हिपहारं देसु जेण निग्गच्छामो। तेण तहा कयं। तओ भेत्तूण

तं सुरंगाए निग्गंतूण दुवारदेसे गया। इओ य धणुमंतिणा पुव्वमेव दो पच्चइयपुरिसा सुरंगादुवारे तुरंगमारूढा धरिया। ते य वरधणुस्स संकेयं मेलिय आसेसु य ते कुमारे आरोविय गया। कुमारा वि पयट्टा गंतुं, गया पन्नास जोयण-मेत्तं भूमिभागं। दीहद्धाणखेदेणं निवडिया तुरंगमा। पाएसु चेव गंतुं पवत्ता। पत्ता य कोट्ठाभिहाणं गामं। ततो कुमारेण वरधणू भणिओ—जहा छुहा बाहइ त्ति दढं परिसंतो म्हि। तं तत्थ संठवेऊण सो पविट्ठो गामं, मंडयं घेत्तूणागओ। मुंडावियं कुमारस्स सीसं, पहिराविओ कासायवत्थो, चउरंगुलप्पमाणपट्टयबंधेण सिरिवच्छालंकियं छाइयं वच्छत्थलं। वरधणुणा वि कओ वेसपरावत्तो। पविट्ठा गामब्भंतरं। ताव य एक्कदियवरमंदिराओ निग्गंतूण दासचेडएण भणिया ते—एह भुंजह त्ति। तओ गया तत्थ। रायाणुरूवपडिवत्तिजुत्तं भुंजाविया ते। तदवसाणे य एक्का पवरम-हिला बंधुमइमुदिस्स कुमारउत्तिमंगे अक्खए पक्खिवइ, भणइ य—एस इमाए कन्नगाए वरो त्ति। एयमायन्निऊण भणियं वरधणुणा—किमेयस्स मुक्खवडुयस्स कए अप्पाणं खेएह। तओ घरसामिएण भणियं—सामि! सुव्वउ, पुव्वं णेमित्तिएण साहियं अम्हं—जहा इमाए बालियाए जो पट्टाछाइयवच्छो समित्तो भुंजिही भोयणं सो भत्तारो होहि त्ति। एवमादि भणिउं तम्मि दियहे काराविओ पाणिग्गहणं कुमारो त्ति। बीयदिणे भणिओ कुमारो वरधणुणा—दूरं गंतव्वं ति। तओ बंधुमईए सब्भावं कहिउं निग्गया। गच्छंता पत्ता दूरगामंतरं। तत्थ सलिलत्थी वरधणू पविट्ठो लहुमागंतूण भणइ—'जह दीहराइणा बंभदत्तस्स सव्वओ पंथा बंधाविय' त्ति जणवाओ एत्थ मए सुओ, ता कुमार! नस्सामो। तओ पयट्टा उम्मग्गेणं पत्ता महाडइं। तओ कुमारं वडस्स हेट्ठा ठविउं तिसाभिभूयं गओ वरधणू जलट्ठा। ताव य दिणा-वसाणे दिट्ठो वरधणू जमभडेहिं व दीहनिउत्तनरेहिं हम्ममाणो दूरदेसमागओ। कुमारस्स सन्ना कया। पलाणो बंभदत्तो, पडिओ य दुग्गमं कंतारं। तओ तण्हाछुहापरिस्समकिलंतो अइक्कमिऊण महाडइं तइयदिणे पेच्छइ ताव-

चित्र-सम्भूत-वक्तव्यता।

समेवं। दंसणमेत्तेणेव जाया तस्स जीवियासा। पुच्छिओ य सो—भयवं! कत्थ तुम्हाणमासमो ?। तेण वि कहिउं नीओ कुलवइसमीवं। पणमिओ कुलवई। भणिओ य तेण—वच्छ! कहिं ते आगमणं वहुपच्चवायमरन्नं ?। ततो तेण सव्वं जहावत्थियमवितहं साहियं। ततो सो भणिओ कुलवइणा—जहाहं तुह जणयस्स चुल्लभाउ त्ति, तो नियं चेवासमपयं तुम्ह जहासुहं चिट्ठह त्ति। मुणिऊण तस्स चित्ताभिप्पायं अच्छिउं पयत्तो, ताव य समागओ जलयकालो। तत्थ सो अज्जएण सयलाओ धणुवेयाइयाओ महत्थविज्जाओ गुणाविओ। अन्नया सरयसमयम्मि फलकंदमूलकुसुमसामिधेयनिमित्तं रन्नपरिसरे गच्छंतेसु तावसकुमारेसु सो वि कोऊहलेण निरुंभंतो वि कुलवइणा गओ रन्नं। तत्थ सरसफलकुसुमसमिद्धाइं वणाइं पलोयंतेण दिट्ठो तेण महाकरी। कओ तेण गलगज्जियरवो। तओ अणुमग्गेण चलिओ करी तयभिमुहं। तओ तेण तस्स पुरओ विंटलीकाऊण पक्खित्तमुत्तरीयं। तेणावि तक्खणं चेव सुंडाए गहिय खित्तं गयणे। जाव कोहंधो जाओ ताव तेण छलिऊण दक्खत्तणओ गहियं। तओ तेण नाणाविहकीलाए परिस्समं नेऊण मुक्को करी। तओ पयट्टो गंतुं पडिपहेणं मूढपुव्वावरदिसाभागो इओ तओ परिभमंतो पेच्छइ गिरिनइतडसन्निविट्ठं पुराणपडियभवणखंडभित्तिमेत्तोवलक्खियं जिन्नपुरवरं। तद्दंसणम्मि य जायकोऊहल्लो दिसिदिसिनिहित्तदिट्ठी पलोयंतो पेच्छइ पासपरिमुक्कखेडयखग्गमेक्कं वियडवंसकुडंगं। तं च दट्ठूण कोउगेण खेल्लंतेण परिक्खणत्थं वाहियं तम्मि वंसकुडंगे तं खग्गं। एक्कपहारेणेव निवडिया वंसकुडंगी, वंसंतरालट्ठियं च निवडियं रुंडमेक्कं दरफुरंतओट्ठउडं मणोहरायारं सिरकमलं दट्ठूणं तेण तं ससंभंतेण 'हा धिरत्थु! मे ववसियस्स' त्ति णिंदियमत्तणो वाहुवलं। तओ पच्छातावपरद्धेण पलोएंतेण दिट्ठं उद्धवद्धचलणं धूमपाणलालसं कवंधं। समहियं से अद्धिती जाया। पुणो वि पलोएंतेण दिट्ठं पवरमुज्जाणं। तत्थ य समंतओ असोगवरपायवपरिक्खित्तं सत्तभूमियं पासायभवणं दट्ठूण य तं अवलग्गो कमेण

सत्तमभूमिगाए। दिट्ठा य तत्थ वियसियकुवलयदलच्छी विज्जाहरसुंदरि व्व परिगलियविज्जा एक्का पवरमहिला। पुच्छिया य सा तेण—सुंदरि! का सि तुमं?। तओ सा ससंभममेव जंपिउं पवत्ता—जहा महाभाग! महंतो मईओ वइयरो ता तुमं चेव साहसु—को वा तुमं? कहिं वा पयट्टो?। तओ सोऊण तीसे कोइलालावमहुरं वयणविन्नासं समावज्जियमाणसेण अवितहं भणियं तेण—सुंदरि! अहं पंचालाहिवइणो बंभराइणो तणओ बंभदत्तो नाम। तओ तव्वयणसवणाणंतरमेव आणंदबाहपरिपुन्ननयणा सहस च्चिय अब्भुट्ठिया, हरिसुप्फुल्लणयणा पडिया तस्स चलणेसु, रोविउं च पवत्ता। तओ कारुन्नगहियहियएण तेणुन्नामियं वयणं, 'मा रुयसु' त्ति भणंतेण संठविया, पुच्छिया य—सुंदरि! का सि तुमं? ति। तओ फुसियणयणा भणिउं पयत्ता—कुमार! अहं तुह माउलगस्स पुप्फचूलराइणो धूया तुम्ह चेव दिन्ना विवाहदियहं पडिच्छमाणी णियघरुज्जाणदीहियापुलिणे कीलंती दुट्ठविज्जाहरेण इहाणिया, जाव य बंधुविरहग्गिसंपलित्ता चिट्ठामि अहं ताव तुमं अचिंतियहिरन्नवुट्ठिसमो सहस च्चिय आगओ, ता जाया मे जीवियासा जं तुमं दिट्ठो सि त्ति। ततो तेण वुत्ता—कहिं पुण सो मह सत्तू? जेण से परिक्खेमि बलविसेसं। तीए भणियं—सामि! दिन्ना मे तेण पढियसिद्धा संकरी नाम विज्जा, भणियं च—तुहेसा सुमरियमेत्ता सहिदासाइपरिवारा होउं आएसं काही, पच्चणीयं च तुज्झंतियमिंतं निवारेही, साहिस्सइ य सा मम चेट्ठियं तुह पुच्छिया संती। सुमरिया य सा मए, ता साहेमि—नट्टुम्मत्तो[1] नाम एस विज्जाहरो जेणाणिया अहं, 'ण य सो मह पुन्नाहियाए तेयं सहिउं सक्कइ' त्ति मं मोत्तुं विज्जानिम्मियम्मि इमम्मि सियरत्तपडायाभूसिए पासाए पेसिउं मह वइयरजाणावणत्थं णियभगिणीणमंतिए जाणावणिं नाम विज्जं सयं गओ वंसकुडंगं, विज्जं साहिय निग्गओ य मं परिणेहि त्ति, अज्जं च से किर विज्जासिद्धी भविस्सइ।

चित्र-सम्भूत-वक्तव्यता।

---

1 नाट्योन्मत्तः।

चित्र-सम्भूत-वक्तव्यता ।

तओ एयं सोऊण बंभदत्तेण पुप्फवईए सिट्ठो तन्निहणणवइयरो । सहरिसं च भणियं तीए—अज्जउत्त! सोहणं कयं जं सो दुरप्पा निहओ । तओ सा तेण गंधव्वविवाहेण विवाहिया । ठिओ य किंचि कालं तीए समं । अन्नया णिसुओ तेण दिव्ववलयाण आलावो, पुच्छिया सा तेण—कस्स एस सद्दो? । तीए वुत्तं—अज्जउत्त! एयाओ तस्स तुह वेरिणो नट्टुम्मत्तस्स भगिणीओ खंड-विसाहनामाओ विज्जाहरकुमारीओ तन्निमित्तं विवाहोवगरणं घेत्तुमागयाओ, ता तुब्भे ताव अवक्कमह लहुं, जाव एयासिं भावं उवक्कमामि त्ति, जइ तुम्होवरि राओ भविस्सइ एयासिं तो हं पासाओवरि रत्तं पडागं चालिस्सामि त्ति, अन्नहा सियं ति । तओ थेववेलाए धवलपडागं दट्ठुं सणियमवक्कंतो तप्पएसाओ पत्तो गिरिनिउंजमज्झम्मि, दिट्ठं च महासरवरं, मज्जिओ जहाविहिं तम्मि । उत्तिन्नो य उत्तरपच्छिमतीरे, दिट्ठा य तत्थ एक्का वरकन्नगा, चिंतियं च तेण—अहो! मे पुन्नपरिणई जेणेसा दिट्ठिगोयरं पत्ता । तओ सो वि सिणेहनिब्भरं पलोइओ तीए । तओ पलोयंतिया पत्थिया सा तप्पएसाओ, जाव थेववेलाए तीए चेव पेसियाए चेडीए समप्पियं वत्थजुयलं पुप्फतंबोलाइयं च । भणियं च तीए—जा सा तुमे दिट्ठा महासरतीरे तीए पेसियमिमं, वुत्ता य अहं तीए—हला वणलइए! एयं महाणुभावं अम्हं तायमंतिणो मंदिरे सरीरट्ठिइं कारेह त्ति, ता एह तुम्हे । तओ कुमारो पसाहियालंकिओ गओ नागदेवामच्चमंदिरं । वुत्तो य तीए मंती—एस तुम्ह सामिणो सिरिकंताए धूयाए पेसिओ ता सायरं दट्ठव्वो । मंतिणा तहेव कयं । बीयदिणे नीओ रायसमीवं । तेण अब्भुट्ठिऊण धुरे दिन्नमासणं । पुच्छिओ सो वुत्तंतं । भुत्तुत्तरकाले य 'अम्हारिसेहिं तुम्ह न अन्नं विसिट्ठं सागयकिच्चं काउं तीरइ' त्ति भणिय सायरं दिन्ना सिरिकंता कन्नगा । पहाणदिणे वित्तो विवाहो । अन्नया कुमारेण पुच्छिया पिया—किमत्थं मज्झ एगागिणो दिन्ना तुमं? । तीए वुत्तं—अज्जउत्त! एस अम्ह ताओ बलियदाइयपेल्लिओ इमं विसमं पल्लिं समस्सिओ, सो य नगरगामाइं हंतूण दुग्गे पविसइ त्ति । सिरि-

मईए तायस्स पत्तीए चउण्हं पुत्ताणं उवरि अहं जाया, वल्लहा अईव पिउणो। जोव्वणत्था य वुत्ता अहं रन्ना—पुत्ति! सव्वे विरुद्धा मम राइणो ता इहट्ठिया चेव जो तुह मणोहरो वरो सो कहेयव्वो त्ति। तओ अहं पल्लीओ निग्गंतूण महासरवरं गंतुं पुरिसे पलोएमि जाव तुमं दिट्ठो पुन्नेहिं ति एस परमत्थो त्ति। तओ **सिरिकंताए** समं विसयसुहमणुहवंतस्स गच्छंति दिणा। अन्नया सो पल्लिनाहो निययबलसमेओ गओ विसयं हंतुं। सो वि य तेण समं गओ। ताव य दिट्ठो तेण तग्गामबाहिरासन्ने कमलसरतीरे सहस च्चिय **वरधणू**। सो वि तं पच्चभिजाणिऊण असंभावियदंसणं रोविउं पयत्तो, संठविओ य तेण। सुहनिसन्नेण पुच्छिओ **वरधणुणा** कुमारो—मम परोक्खे किं तए अणुभूयं?। तेण वि सव्वं सिट्ठं ति। तेण वि पुच्छिएण वुत्तं—कुमार! सुव्वउ, तया हं नग्गोहहेट्ठा तुमं ठविय जलट्ठा गओ, तओ दिट्ठं मए एगं महासरं, तओ पुडएण घेत्तूण जलं जाव तुहंतिए पयट्टो ताव य सहस च्चिय सन्नद्धबद्धकवएहिं ताडिओ **दीहभडेहिं** 'रे रे **वरधणु**! कहिं **बंभदत्तो**?' त्ति भणंतेहिं। मए भणियं—न याणामि। ततो तेहिं दढयरं ताडिज्जमाणेण भणियं मए—जहा वग्घेण भक्खिओ। तेहिं वुत्तं—दंसेहिं तं देसं। तओ हं इओ तओ भमंतो कवडेण गओ तुह दंसणपहं, 'पलायसु' त्ति कया तुह सन्ना। मया वि परिवायगदिन्ना मुहे कया गुलिया, तप्पभावेण य जाओ निच्चेयणो। तओ 'मओ' त्ति णाऊण गया ते। चिरेण य कड्ढिया मुहाओ मए गुडिया, ता तुमं गवेसिउं पवत्तो, न मए दिट्ठो। गओ एगं गामं, तत्थ दिट्ठो एगो परिवायगो। तेण वुत्तं—तुह तायस्स अहं मित्तो **वसुभागो** नाम। कहियं च तेण—जहा **धणू** पलाओ, माया य ते मातंगपाडए पक्खित्ता **दीहेण**। तओ एयं सोऊण महादुक्खेण अहं गहिओ गओ **कंपिल्लपुरं**, कावालियवेसं काऊण वंचिऊण मायंगमयहरं अवहरिया माया। तओ एगम्मि गामे पिउमित्तस्स **देवसम्मस्स** माहणस्स घरे मोत्तूण मायरं तुममन्नेसंतो इहागओ। एवं सुहदुक्खं मंतंता जाव अच्छंति ताव एक्को पुरिसो आगओ। तेण वुत्तं—जहा महाभाग! न कहिंचि

चित्र-
सम्भूत-
वक्तव्यता।

हिंडियव्वं, तुम्ह्ऽन्नेसणत्थं दीहनिउत्ता नरा इहागय त्ति । तओ दो वि लहुं वणगहणाओ निग्गंतुं भमंता गया कोसंबिं । तत्थ णयरीबाहिरुज्जाणम्मि दिट्ठं दोण्हं सेट्ठिसुयाणं सागरदत्त-बुद्धिलनामाणं पणीकाऊण सयसहस्सं संपलग्गं कुक्कुडजुद्धं । हओ य सागरदत्तस्स कुक्कुडेणं बुद्धिलकुक्कुडो । पुणो वि बुद्धिलकुक्कुडेणं हओ सागरदत्तस्स कुक्कुडो । तओ भग्गो सागरदत्तकुक्कुडो बुद्धिलकुक्कुडस्स सम्मुहं कीरमाणो वि नाहिलसइ जुज्झिउं ति । हारियं सागरदत्तेण लक्खं । एत्थंतरम्मि य वरधणुणा भणिया सागरदत्त-बुद्धिला—भो! किमेसो सुजाई वि भग्गो कुक्कुडो वीयकुक्कुडाओ ? ता पेच्छामि जइ न कुप्पह तुब्भे । सागरदत्तो भणइ—भो महाभाय! पेच्छ पेच्छ, जओ नत्थेत्थ कोइ मम दव्वलोभो किंतु अभिमाणसिद्धीए पओयणं । तओ पलोइओ वरधणुणा बुद्धिलकुक्कुडो । दिट्ठाओ य तच्चलणनिबद्धाओ सुट्ठु लेण्हाओ लोहमइसूईओ। लक्खिओ य सो जोयंतो बुद्धिलेण । तओ समीवमागंतुं 'जइ न जंपसि सूईवइयरं ता दाहं तुह लक्खद्धं' ति निहुयं साहियं वरधणुणो । तेणावि 'भो! निरूवियं मए परं न किंचि दीसइ' त्ति जंपंतेणेव जहा बुद्धिलो न लक्खइ तहा कहिंचि लोयणंगुलियसंचारप्पओगओ जाणाविओ सागरदत्तो । तेणावि कड्ढिऊणाऽलक्खं पिव सूईओ भेडिओ नियकुक्कुडो । तेण य पराजिओ वीयकुक्कुडो त्ति हारियं बुद्धिलेण वि लक्खं । तओ जाया दोण्ह वि सेरिभरी । परितुट्ठो य सागरदत्तो पप्फुल्लवयणो 'अज्जउत्ता! गिहं गम्मउ' त्ति वोत्तुमारोविउं रहवरे दो वि गओ नियगेहं । कयउचियकिच्चो य निच्चं पेच्छइ पीईए । तन्नेहनिजंतियाण य तेसिं तत्थेव ठियाणमन्नयरदिणे आगओ एगो दासचेडो, सद्दिउं चणेण वरधणू नीओ एगंते, तओ सूईवइयराजंपणे जं ते सुक्कियमासि बुद्धिलेण अद्धलक्खं तन्निमित्तमेसो पेसिओ 'चालीससहस्सो हारो' त्ति वोत्तुं समप्पियं च हारकरंडियं। गओ दासचेडो । वरधणू वि तं घेत्तूणागओ बंभदत्तंतियं । साहिय-

१ सूक्ष्माः । २ समानता ।

सरूवो य दरिसेइ से करंडियाओ कड्ढेउं। हारं पलोइंतेण य कुमारेण तदेगदेसावलंबिओ दिट्ठो **बंभदत्त**नामंकिओ लेहो, पुच्छियं च—वयंस! कस्सेसो लेहो?। **वरधणू** भणइ—को जाणइ? बहवे **बंभदत्त**नामगा पुरिसा संति किमत्थ चोज्जं?। ततो अवहेरीपरे कुमारे **वरधणुणा** एगंते नेऊण विहाडिओ लेहो। दिट्ठा य तम्मज्झम्मि इमा गाहा—'पत्थिज्जइ जइ वि जए, जणेण संजोयजणियजत्तेणं। तह वि तुमं चिय धणियं, **रयणवई** मणइ माणेउं ॥१॥' चिंतंतस्स य 'कहमवगच्छिस्समिमीए भावत्थं?' ति **वरधणुणो** बीयदिणे आगया एगा पव्वाइया। सा य पक्खिविऊणऽक्खयकुसुमाणि कुमारोत्तमंगे 'पुत्तय! वाससहस्साऊ भवसु' त्ति भणंती **वरधणुमेगंते** नेइ मंतिऊण य तेण समं किं पि पडिगया। तओ पुच्छिओ कुमारेण **वरधणू**—किमेसा जंपइ?। भणइ—एयाए इमं संलत्तं, जो सो तुम्हाणं **बुद्धिलेण** करंडम्मि हारो पेसिओ तेण समं जो लेहो समागओ तस्स पडिलेहं समप्पेह। मया भणियं—एसो **बंभदत्तराय**नामंकिओ दीसइ, ता साहह को एसो **बंभदत्तो**?। तीए भणियं—सुम्मउ, किंतु न तए कस्स वि साहियव्वं।

अत्थि इहेव नयरीए सेट्ठिधूया **रयणवई** नाम कन्नगा। सा य बालभावाओ चेव अईव मम नेहाणुरत्ता जोव्वणमणुप्पत्ता, दिट्ठा य मए अन्नदिणम्मि सा किंचि ज्झायमाणी। तओ हं गया तीए समीवं, भणिया य मया—पुत्ति **रयणवइ**! किं चिंतेसि?। परियणेण भणियं—बहूणि दिवसाणि एवमेईए दुम्मणाए। तओ पुणो पुणो पुच्छिया वि मए जाव न किंचि जंपइ ताव भणियं तस्सहीए **पियंगुलइयाए**—भयवइ! एसा लज्जंती न किं पि तुह साहिउं सक्कइ, ता अहं कहेमि—इओ य गयम्मि कम्मि वि दिणे कीडत्थमुज्जाणे गयाए एयाए भाउगस्स **बुद्धिलसेट्ठिणो** लक्खपणेणं जुज्झाविंतस्स कह वि तप्पएसाऽऽगओ दिट्ठो अपुव्वो को वि वरकुमारो, तं च दट्ठूण एसा एरिसी जाया। तं च मए सोऊण लक्खिओ तीए मयणवियारो, भणिया य ससिणेहं—पुत्ति! साहसु सब्भावं। तओ कह कह वि सब्भावमुवगया

भणइ—भयवइ ! तुमं मम जणणी ता नत्थि किं पि तुम्हमकहणीयं, एयाए पियंगुलइयाए जो कहिओ सो बंभदत्तकुमारो जइ मे पई न होइ ता नूणं मरामि । ता एयमायन्निऊण भणिया सा मए—वच्छे ! धीरा होहिं, तहा करिस्सं जहा तुह समीहियं संपज्जिस्सइ । तओ सा किंचि सत्था जाया । कल्लदिणम्मि य हिययासासणत्थं भणिया सा मए—वच्छे ! दिट्ठो सो मए बंभदत्तकुमारो । तीए वि सोउमेवं समूससियहिययाए भणियं—भयवइ ! तुम्ह पसाएण सव्वं सुंदरं भविस्सइ त्ति, किंतु तस्स विस्सासनिमित्तं बुद्धिलववएसेण इमं हाररयणं करंडए पक्खिविऊण पेसेहि, बंभदत्तनामंकियं चेमं लेहं । निरूवियं च तं तहा कल्लं मए । ता महाभाग ! तुहेसो कहिओ लेहवइयरो, संपयं पडिलेहं देहि । मए वि समप्पिओ तीए इमो पडिलेहो—बंभदत्तो वि गुरुगुणवरधणुकलिओ त्ति माणिउं मणइ । रयणवइं रयणिवई चंदो इव चंदणीजोगो ॥१॥ सोउं चेमं वरधणुसाहियमदिट्ठाए वि रयणवईए जाओ कुमारो तम्मणो । तद्दंसणसमागमोवायमन्नेसमाणस्स य गयाणि कइवयदिणाणि । अन्नम्मि य दिणे समागओ बाहिराओ वरधणू संभंतो भणिउं पयत्तो, जहा—'कुमार ! इह नयरिसामिणा कोसलाहिवेण अम्हाण गवेसणनिमित्तं पेसिया पच्चइयपुरिसा, पारद्धो य णयरिसामिणा उवक्कमो' त्ति सुम्मइ बहुसो घुणाहुणी। तओ नाउमेयं वइयरं सागरदत्तेण गोविया दो वि भूमिहरए। समागया रयणी। भणिओ कुमारेण सागरदत्तो—तहा कुणसु जहा अम्हे अवक्कमामो । एयं च आयन्निऊण निग्गओ य नयरीओ सागरदत्तो । गया थेवं भूमिभागं। तओ अणिच्छमाणं पि कह कह वि नियत्तिऊण सागरदत्तं पयट्टा कुमार-वरधणू । गच्छंतेहिं नयरीए बाहिं जक्खाययणुज्जाणपायवंतरालपरिसंठिया पहरणसमन्नियरहवरसमीवत्था दिट्ठा एक्का पवरमहिला । तओ तीए सायरमब्भुट्ठिऊण भणियं—किमेत्तियाओ वेलाओ तुम्हे समागया ? । तं च सोउं कुमारो भणइ—भद्दे ! के अम्हे ? । तीए भणियं—सामि ! तुब्भे बंभदत्त-वरधणुणो । कुमारो भणइ—कहमेयमवगयं ? । तीए

भणियं—सुम्मउ, इहेव नयरीए **धणपवरो** नाम सिट्ठी, तस्स **धणसंचया** नाम भज्जा, तीए अहमट्ठण्ह पुत्ताणमुवरि जाया धूया। अइक्कंतबालभावाए य मज्झं न रुच्चइ कोइ पुरिसो, तओ जक्खमिममाराहिउमाढत्ता। जक्खेण वि मह भत्ति-तुट्ठेण पच्चक्खेण होउं भणिया—जहा वच्छे! तुह भविस्सचक्कवट्टी **बंभदत्तो** कुमारो पई भविस्सइ। मए भणियं—कहं मया सो नायव्वो?। जक्खेण भणियं—पयट्टे **बुद्धिल-सागरदत्ताणं** कुक्कुडजुज्झे जो दिट्ठो तुहाऽऽणंदं जणेही सो नायव्वो **बंभदत्तो** त्ति। साहियं च मे तेण—जं किंचि कुक्कुडजुज्झकालाओ **वरधणुसहायस्स** सामि! तुहेह वित्तं, जं च जहा मए हारपेसणाइकिच्चमेवमायरियं ति। सोउमेवं साणुरागो कुमारो समारूढो तीए सह तं रहवरं, पुच्छिया य सा—कओहुत्तं गंतव्वं?। **रयणवईए** भणियं—अत्थि **मगहापुरम्मि** मह पिउणो कणिट्ठभाया **धणसत्थवाहो** नाम सेट्ठी, सो य मुणिय-वइयरो तुम्हमम्हं च समागमणं सुंदरं मन्निस्सइ, ता ताव तत्थ गमणं कीरउ, तदुत्तरकालं जहिच्छा तुम्हाणं। तओ **रयणवइवयणेण** पयट्टो तदभिमुहो कुमारो। कओ **वरधणू** सारही। गामाणुगामं च गच्छमाणा निग्गया **कोसंबि**जण-वयाओ, पत्ता गिरिगहणमेकं। तत्थ य **कंटय-सुकंटया**भिहाणा दुवे चोरसेणावइणो, ते य दट्ठूण पहाणरहं विभूसिय-मित्थीरयणं च अप्पपरिवारत्तणओ सन्नज्झिऊण पयत्ता पहरिउं। कुमारेण विविहभंगेहिं पहरंतेण जित्ता ते पलाणा दिसोदिसिं। तओ पुणो रहवरारूढो चलिओ कुमारो। भणिओ **वरधणुणा**—कुमार! दढं परिस्संता तुम्हे ता मुहुत्तमेत्तं निद्दासुहमित्थेव रहे सेवेह। तओ **रयणवईए** सह सुत्तो कुमारो जावऽच्छइ ताव गिरिनइमेगं पाविऊण थक्का तुरंगमा। तओ कहवि पडिवुद्धो कुमारो उट्ठिओ वियंभमाणो, पलोइयाइं पासाइं, न दिट्ठो **वरधणू**, 'पाणियनिमित्तमोइन्नो भवि-स्सइ' त्ति कलिऊण सद्दिओ ससंभमं, पडिवयणमलभमाणेण य परामुसियं रहधुरग्गं, दिट्ठं च तं बहललोहियालिद्धं। तओ 'वावाइओ **वरधणु**' त्ति कलिऊण 'हा! हओ मि' त्ति भणमाणो निवडिओ रहोच्छंगे, पुणो वि लद्धचेयणो 'हा भाय!

चित्र-
सम्भूत-
वक्तव्यता।

वरधणु !' त्ति भणमाणो पलावे काउमाढत्तो, कह कहवि संठविओ रयणवईए, तं भणइ—जहा सुंदरि ! न नज्जइ फुडं किं वरधणू मओ ? किं वा जीवइ ? ता अहं तयन्नेसणत्थं पच्छओ वच्चामि । तीए भणियं—अज्जउत्त ! न एस अवसरो पच्छाचलियव्वस्स, कुओ ? । जेणाहमेगागिणी, चोरसावयाईहिं य भीममिममरन्नं, अन्नं च इह नियडवत्तिणा वसिमेण भविगव्वं जेण परिमलिया कुसकंटया दीसंति । तओ तहेव पडिवज्जिऊण तीए सह पयट्टो मगहविसयाभिमुहं कुमारो । पत्तो य तव्विसयसंधिसंठियं एक्कं गामं । तत्थ य पविसमाणो गामसहामज्झट्ठिएणं दिट्ठो गामठक्कुरेणं । दंसणाणंतरमेव 'न एस सामन्नो' त्ति कलिऊण सोवयारकयपडिवत्तिणा पूइओ, नीओ नियघराभिमुहं, विदिन्नो आवासो, सुहनिसन्नो य भणिओ तेण कुमारो—जहा भो महाभाग ! गाढमुव्विग्गो विय लक्खियसि ? । कुमारेण भणियं—मज्झ भाया चोरेहिं सह भंडणं कुणंतो ण णज्जइ किमवत्थंतरं पत्तो ? ता मए तयन्नेसणनिमित्तं तत्थ गंतव्वं । तेण भणियं—'अलं खेएण, जइ इहाडवीए भविस्सइ तो लभिस्सामो' त्ति भणिऊण पेसिया णिययपुरिसा । गयपच्चागएहिं सिट्ठं तेहिं—जहा ण अम्हेहिं कोइ कहिंचि सच्चविओ, केवलं पहारनिव्वडिओ एस बाणो पाविओ । तव्वयणायन्नणम्मि य 'नूणं विणिवाइओ' त्ति परितप्पेऊण गुरुसोयाउलिज्जंतमाणसस्स जाया रयणी । पसुत्तो रयणवईए सह कुमारो । एक्कजामावसेसाए रयणीए सहसा तम्मि गामे निवडिया चोरधाडी । सा य कुमारप्पहारकडुयाविया भग्गा परम्मुहा । अहिणंदिओ कुमारो सयलगामाहिट्ठिएण गामपहुणा । गोसम्मि य आउच्छिऊण गामठक्कुरं तत्तणयसहाओ पत्थिओ, रायगिहं पत्तो जहाणुक्कमेणं । तत्थ णयरबाहिरियाए एक्कम्मि परिवाययासमे ठविऊण रयणवइं पयट्टो णयरब्भंतरं । पविसमाणेण य दिट्ठं एक्कम्मि पएसे अणेगखंभसयसन्निविट्ठं विविहकम्मणिम्मवियं धवलहरं । तत्थ य दिट्ठाओ दो पवरकन्नाओ । ताओ य कुमारं दट्ठूण पयडियगुरुयाणुरायाओ भणिउं पयत्ताओ—किं जुत्तं तुम्हारिसाण वि महापुरिसाण भत्तणुरत्तं जणमुज्झिय परिभमिउं ? । तेण वुत्तं—को

सो जणो जेणेवं भणइ ? । ताहिं वुत्तं—पसाओ कीरउ आसणगहणेण । तओ निसन्नो । कओ मज्जणभोयणाइओ उवयारो । तदवसाणे य भणिउं पयत्ताओ—जहा महासत्त ! अत्थि इहेव **भारहे** वासे **वेयड्ढगिरिदाहिणसेढीए** **सिवमंदिरं** णयरं, **जलणसिहो** राया, तस्स य **विज्जुसिहा** नाम देवी, तीए अम्हे दुवे दुहियाओ, जेट्ठो य अम्ह **णट्टुम्मत्तो** भाया । अन्नया अम्ह पिया **अग्गिसिहाभिहाणेण** मेत्तेण समं गोट्ठीए चिट्ठइ जाव ताव पेक्खइ गयणे **अट्ठावयपव्वयाभिमुहं** जिणवर-वंदणनिमित्तं गच्छंतं सुरासुरसमूहं । दट्ठूण राया वि मित्तेण धूयाहि य सहिओ पयट्टो, कमेण य पत्तो **अट्ठावयं** । वंदियाओ जिणिंदपडिमाओ । कप्पूरागुरुधूवपबुद्धारविंदसुरहिगंधेहिं य कओ उवयारो । तिपयाहिणं काउं निग्गच्छंतेण एगस्स असोगपायवस्स हेट्ठा दिट्ठं **चारणमुणिजुयलं**, पणमिऊण य तं निसन्ना तयासन्ने । तओ तेहिं पत्थुया **धम्मकहा**—

जहा असारो संसारो, भंगुरं सरीरं, सरयब्भविब्भमं जीवियं, तडिविलसियाणुगारि जोव्वणं, किंपागफलोवमा भोगा, संझारायसमं विसयसोक्खं, कुसग्गजलविंदुचंचला लच्छी, सुलहं दुक्खं, दुल्लहं सुहं, अणिवारियप्पसरो मच्चू, ता एवं ठिए छिंदिज्जउ मोहप्पसरो, कीरउ जिणिंदप्पणीए धम्मे मणं ति । एवं सुणिय लद्धसम्मत्ताइणो जहागयं पडिगया सुराइणो । तओ लद्धावसरेण भणियं **अग्गिसिहिणा** मेत्तेण—जहा भयवं ! एयाणं वालियाणं को भत्तारो भविस्सइ ? त्ति । तेहिं भणियं—एयाओ भाइवहगस्स भज्जाओ भविस्संति । तओ एयं सुणिय सामसुहो जाओ राया । एत्थावसरे वुत्तो अम्हेहिं—ताय ! संपयं चेव साहियं मुणीहिं संसारसरूवं, ता अलं अम्हाणमेवंविहावसाणेण विसयसुहेणं ति । पडिवन्नं च तं ताएण । एवं च वल्लहयाए भाउणो चत्तणियदेहसुहकारणाओ तस्स चेव ण्हाणभोयणाइयं चिंतंतीओ चिट्ठम्ह । जावऽन्नदिणे अम्ह भाउणा पुहविं भमंतेण दिट्ठा तुम्ह माउलगस्स धूया **पुप्फवई** कन्नगा । तं च रूवाइखित्तचित्तो हरिय आगओ, तद्दिट्ठिमसहंतो विज्जं साहिउं गओ । अओ उवरि तुब्भे नायवुत्तंता । ता हे महाभाग ! तम्मि काले तुब्भंति-

चित्र-
सम्भूत-
वक्तव्यता ।

याओ आगंतूण पुप्फवईए सामेण वुत्ताओ अम्हे—साहिओ भाउवुत्तंतो। तं सुणिय सोयनिब्भराओ रोविउं पवत्ताओ, संठवियाओ महुरवयणेहिं धम्मदेसणाए पुप्फवईए। अन्नं च संकरिविज्जासयासाओ विइयऽम्हवुत्तंताए भणियं तीए—सुमरिज्जउ मुणिवयणं, मन्निज्जउ बंभदत्तो भत्त त्ति। तमायन्निय जायाणुरागाहिं मन्नियमम्हेहिं। तओ रहसपरवसत्तणओ पुप्फवईए चालियाए सियसंकेयपडायाए अन्नत्थ कत्थइ पउत्थे तुमम्मि नाणाविहगामनगराईसु भमंतीहिं तुमं न जाहे कहिंचि दिट्ठो ताहे विसन्नाओ इहागयाओ। ततो अप्पतक्कियहिरन्नवुट्ठिविब्भममेत्थ तुह दंसणं जायं ति। ता हे! महाभाग! सुमरिऊण पुप्फवइवइयरं कीरउ अम्हाण समीहियं। एयं सुणिय सहरिसं मन्नियं कुमारेण। निवत्तिऊण गंधव्वविवाहं ठिओ रत्तीए ताहिं समं, गोसकाले य वुत्ताओ—गच्छह तुब्भे पुप्फवइसमीवं, तीए समं ताव अच्छियव्वं जाव मह रज्जलाभो होइ। 'एवं काहामो' त्ति भणिय गयाओ। गयासु य तासु जाव पलोएइ पासाइं ताव न तं धवलहरं न य सो परियणो। चिंतियं च तेण—एसा विज्जाहरी माया, अन्नहा कहमेयं इंदयालविब्भमं ताण विलसियं?। तओ कुमारो सुमरिय रयणवईए तयन्नेसणनिमित्तं गओ आसमाभिमुहं। जाव ण तत्थ रयणवई ण य अन्नो कोइ। तओ 'कं पुच्छामि?' त्ति कलिऊण पलोइयाइं पासाइं, ण य कोइ सच्चविओ। तओ तीए चेव वइयरं चिंतयंतस्स खणंतरेणागओ एगो कल्लाणागिई परिणओ पुरिसो। पुच्छिओ सो कुमारेण—भो महाभाय! एवंविहरूवनेवत्थविसेसा कल्लदिणे अज्ज वा न दिट्ठा का वि एत्थ वाला?। तेण य भणियं—पुत्तय! किं सो तुमं रयणवईए भत्ता?। कुमारो भणइ—एवं। तेण भणियं—कल्ले सा मए रुयंती दिट्ठा अवरण्हवेलाए, गओ य तीए समीवं, पुच्छिया य सा मए—पुत्ति! का सि तुमं? कओ वा समागया? किं वा सोयकारणं? कहिं वा गंतव्वं?। तओ तीए किंचि कहियम्मि पच्चभिन्नाया, भणिया य—ममं चिय दोहित्ती तुमं होसि। मुणियवुत्तंतेण य मया तीए चुल्लपिउणो गंतूण सिट्ठं। तेण वि जाणिय-

विसेसा सायरं पवेसिया नियमंदिरं। अन्नेसिया सव्वओ तुम्हे, ण य कहिंचि दिट्ठा। ता संपयं पि सुंदरमणुट्ठियं जमागया। एवं चाऽऽलविऊण नीओ तेण कुमारो सत्थवाहमंदिरं। कयसव्वोवयारस्स य **रयणवईए** सह वित्तं पाणिग्गहणं। तओ तीए सह विसयसुहमणुहवंतो चिट्ठइ। अन्नया य '**वरधणुणो** दिवसओ' त्ति पयंपिय भोज्जं भुंजंति बंभणाइणो, जाव सयं चेव **वरधणू** जणियबंभणवेसो भोयणनिमित्तमागओ, भणिउं पयत्तो—जहा भो! साहिज्जउ तस्स भोज्जकारिणो जहा जइ मज्झ भोयणं पयच्छह, ता तस्स परलोयवत्तिणो वयणोयरम्मि उवणमइ। सिट्ठं च तेहिं तमागंतूण कुमारस्स। विणिग्गओ कुमारो। सहरिसं पलोइओ सो कुमारेण पच्चभिन्नाओ य, आलिंगिउं पविट्ठो मंदिरं। निव्वत्तमज्जणभोयणावसरम्मि य पुच्छिओ तेण **वरधणू** नियपउत्तिं साहिउं पयत्तो—जहा तीए रयणीए निद्दावसमुवगयाण तुम्हाणं पिट्ठओ धाविऊण निविडकुडंगंतरट्ठियतणुणा एक्केण चोरपुरिसेण पहओ बाणेण, तओ पहारवेयणाए परायत्तत्तणओ निवडिओ महियलम्मि, अवायभीरुत्तणओ न साहियं तुम्हं, वोलीणो रहवरो तमंतरालं, अहमवि परिनिबिडतरुअंतरालमज्झेण सणियं सणियं अवक्कममाणो कह कहवि संपत्तो तं गामं जत्थ तुम्हे निवसिया, साहिया य तग्गामाहिवइणा तुम्ह पउत्ती, समुप्पन्नहियतोसो य पउणपहारो भोयणपत्थणाववएसेण समागओ इहइं जाव दिट्ठा तुम्हे। एवं च सहरिसमविरत्तचित्ताणं जंति दियहा। अन्नया य मंतियं परोप्परं **बंभदत्त-वरधणूहिं**—जहा केत्तियं कालं मुक्कपुरिसगारेहिं अच्छियव्वं ?। एवं च चिंतयंताणं निग्गमोवायसमुस्सुयाणं समागओ महुमासो। तम्मि य पयत्ते मयणमहूसवे निग्गए णयरिजणवए उज्जाणेसु कोऊहलेणं गया दो वि **कुमार-वरधणू**। तओ पयत्ते निब्भरे कीलारसे कीडंतेसु विविहकीलाहिं तरुणनरनारीसत्थेसु अतक्कियं चेव मयपरव्वसो गालियमिंठो निरंकुसो वियरिओ रायहत्थी। समुच्छलिओ कलयलो। भग्गाओ कीलागोट्ठीओ। एवं च पयत्ते हल्लोहलए एक्का बालिया समुन्नयपओहरा वियडनियंबबिंबा मत्तकरिकरोरुभया वेविरंगी पलायंती

सरणं विमग्गमाणा पडिया करिणो दिट्ठिपहं । तओ उच्छलिओ हाहारवो । कूइयं से परियणेणं । एत्थंतरे दरगहियाए तीए पुरओ होऊण हक्किओ कुमारेण करी । मोयाविया एसा । सो वि करी तं बालियं मोत्तूण रोसवसवित्थारियलोयणो पसारियथोरकरो तडुवियकन्नो झत्ति तदभिमुहं पहाविओ । कुमारेणावि संपिंडिय उवरिल्लं पक्खित्तं तदभिमुहं । तेणावि निब्भरामरिसपराहीणेण घेत्तुं तं पक्खित्तं गयणे निवडियं धरणीए । जाव किर तत्थ परिणमइ ताव दच्छत्तणओ समारुहिय कंधराए निवद्धमासणं कुमारेण, ताडिओ तिक्खंकुसेण, अप्फालिओ कुंभभाए, महुरवयणेहिं मेल्लाविओ मच्छरं करी । तओ समुच्छलिओ साहुक्कारो । 'जयइ कुमारो' त्ति पढियं वंदिणा । नीओ खंभट्ठाणं, आगओ तमुद्देसं । णरवई दट्ठूण य तं अनन्नसरिसं चिट्ठियं गओ विम्हयं, भणिउं पवत्तो—को उण एसो ? । तओ कुमारवइयराभिन्नेण साहिओ वुत्तंतो मंतिणा । तओ तुट्ठेण राइणा नीओ नियभवणं, काराविओ मज्जणभोयणाइयमुचियकरणिज्जं । तओ भोयणावसाणे दिन्नाओ अट्ठ धूयाओ कुमारस्स । सोहणदिणमुहुत्तेण वित्तं पाणिग्गहणं । जहासुहं ठिया तत्थ कइवयदिणे । अन्नया एगा महिला आगंतूण कुमारसमीवं भणिउं पवत्ता—जहा कुमार ! अत्थि किंचि वत्तव्वं तुमए सह । तेण वुत्तं—भण । तीए वुत्तं—अत्थि इहेव णयरीए वेसमणो नाम सत्थवाहो, तस्स धूया सिरिमई नाम, सा मए बालभावाओ आरब्भ पालिया जा तुमए हत्थिसंभमाओ रक्खिया, तीए हत्थिसंभमुव्वरियाए 'ऊज्झिऊण भयं जीवियदायगो' त्ति मुणिऊण तुमं साहिलासं पलोइओ, 'अच्चंतसुंदररूवजोव्वणलायन्नकलाकोसल्लाण पगरिसो' त्ति काउं समुप्पन्नो तीए तुज्झोवरिं दढमणुराओ, तओ तप्पभिइं तं चेय पलोएमाणी थंभिय व्व लिहिय व्व कीलिय व्व टंकुक्कीरिय व्व निच्चलनिहित्तलोयणा खणमेक्कं ठिया, वोलीणे हत्थिसंभमे कह कहवि परियणेण नीया नियमंदिरं, तत्थ वि न मज्जणभोयणाइयं देहट्ठियं करेति, केवलं मोणेण अच्छइ । ताहे मए वुत्ता—पुत्ति ! कीस तुमं अयंडे च्चिय असब्भाविणी जाया जेण मज्झ वि अव-

हीरेसि वयणं। ताव सविलक्खं हसिऊण भणियं तीए—किमंव! तुम्हाण वि अकहणिज्जमत्थि? किंतु लज्जा एत्थावरज्झइ, ता सुव्वउ—जेणाहं हत्थिसंभमाओ रक्खिया तेण सद्धिं पाणिग्गहणं न होइ ता मे अवस्सं मरणं सरणं ति। तओ एयमायन्निऊण कहिओ पिउणो तीए वुत्तंतो। तेणावि तुह समीवे अहं पेसिया, तो पडिच्छसु इमं बालियं। मन्नियं च तेण। पसत्थदियहे वित्तो विवाहो। **वरधणुणो** वि **सुबुद्धि**नामेणामच्चेण **नंदा**भिहाणकन्नं दाऊण कयं विवाह-मंगलं। एवं च दोण्ह वि विसयसुहमणुहवंताणं अइक्कंता कइवयवासरा। उच्छलिया सव्वओ तेसिं पउत्ती। तओ गया **वाणारसिं**। तओ **बंभदत्तं** बाहिं ठविउं गओ **वरधणू कडय**समीवं। हरिसिओ एसो सबलवाहणो निग्गओ सम्मुहो। तओ समइच्छिऊणारोविउं हत्थिखंधे पवेसिओ नियभवणे। कमेण य दिन्ना नियधूया **कडयावई** नाम अणेग-गयहयरहभंडारसमेया। पसत्थदिणे वित्तो विवाहो। तीए समं विसयसुहमणुहवंतस्स वच्चए कालो। तओ दूयसंपेसणेण समागओ सबलवाहणो **पुप्फचूलो** राया, धणुमंती **कणेरुदत्तो** अन्ने य **चंदसीह-भवदत्ता**दयो बहवे रायाणो। तेहिं **वरधणू** सेणावई अभिसिंचिऊण पेसिओ **दीह**राइणो उवरि। पयत्तो अणवरयं गंतुं। एत्थंतरे पेसिओ **दीहेण कडगाईण** दूओ। निब्भच्छिओ य सो तेहिं। अप्पणा वि अणवरयपयाणएहिं गच्छंता पत्ता **कंपिल्लपुरं**। तओ समंतओ निरुद्ध-निग्गमपवेसं कयं तं। तओ सो **दीह**राया 'केत्तियं कालं बिले पविट्ठेहिं अच्छियव्वं?' ति साहसमवलंबिऊण निग्गओ सम्मुहो। समावडियं महासमरं दोण्ह वि सेन्नाणं। तओ भग्गं णियसेन्नं दट्ठूण **दीहो** काऊण पोरुसं 'अन्नहा वि णत्थि मुक्खो' त्ति कलिऊण सम्मुहमुवट्ठिओ। तओ तं पेच्छिऊण **बंभदत्तो** संधुक्कियकोवानलो चलिओ तदभिमुहं। लग्गमाओहणं। तओ गंडीव-खग्ग-कुंत-गया-भिंडिमालपमुहेहिं पहरिऊण मुक्कं **बंभदत्तेण** चक्कं। तेण **दीह**राइणो कबंधी-कयं सरीरं। तओ 'जयइ चक्कवट्टी' त्ति उच्छलिओ कलयलो। सिद्धगंधव्वेहिं मुक्का कुसुमवुट्ठी, वुत्तं च—जहेस **बारसमो**

चित्र-
सम्भूत-
वक्तव्यता।

चक्कवट्टी उप्पन्नो । तओ पुरजणवएण नागरिगलोएण य अहिणंदिज्जमाणो पविट्ठो णियमंदिरं । कओ सयलसामंतेहिं महानचक्कवट्टिरज्जाभिसेओ । पसाहियं चिरंतणचक्कवट्टिकमेण छक्खंडं पि भरहं । समागयं पुप्फवईपमुहं सयलमंतेउरं । एवं चक्कवट्टित्तणं कुणंतस्स गच्छंति दिणा । अन्नया नडेण विन्नत्तो—जहा महाराय! अज्ज महुयरीगीयं नाम नट्टविहिं दंसइस्सामि त्ति । तेण वुत्तं—एवं होउ त्ति । तओ अवरण्हसमए पारद्धो नच्चिउं । एत्थंतरे दासचेडीए सयलकुसुमसमिद्धं बंभदत्तस्स कुसुमदामगंडमुवट्ठवियं । तं पेच्छंतस्स महुयरीगीयं च सुणंतस्स वियप्पो जाओ—एवंविहो नाडयविही दिट्ठपुव्वो मए । एवं चिंतंतस्स 'सोहम्मे पउमगुम्मे विमाणे दिट्ठपुव्वु' त्ति सुमरिओ पुव्वभवो, गओ य मुच्छं, पडिओ य भूमीए । तओ पासपरिवत्तिणा सामंतलोएण सरसचंदणालिंपणेण समासत्थीकओ । तओ राइणा सुमरियपुव्वभवभाइवइयरेण तयन्नेसणत्थं रहस्सं गोविंतेण भणिओ नियहिययनिव्विसेसो वरधणू नाम महामच्चो—जहा लंबिऊण इमं 'आस्व दासौ मृगौ हंसौ, मातङ्गावमरौ तथा ।' सिलोगद्धं घोसावेसु णगरे तियचउक्कचच्चरेसुं, जो एयस्स सिलोगस्स पच्छिमद्धं पूरेइ तस्स राया नियरज्जस्स अद्धं देइ त्ति । एवं च पइदिणं पयत्तमाघोसणं । लंबिओ बहुसु पएसेसु पाओ । अत्रावसरे स पूर्वभविकश्चित्राभिधानस्तत्सहोदरजीवः पुरिमतालनगराद् इभ्यपुत्रो भूत्वा सञ्जातजातिस्मरणो गृहीतव्रतस्तत्रैवागतः, समवसृतो मनोरमाभिधाने कानने । तत्र यथाप्रासुके भूभागे निक्षिप्य पात्राद्युपकरणं स्थितो धर्मध्यानोपगतः कायोत्सर्गेण । अत्रान्तरे आरघट्टेन पठ्यमानम् 'आस्व दासौ मृगौ हंसौ, मातङ्गावमरौ तथा ।' इदं श्लोकार्द्धं निशम्य प्राह मुनिः—'एषा नौ षष्ठिका जातिरन्योन्याभ्यां वियुक्तयोः ॥ १ ॥' ततोऽसावारघट्टिकस्तच्छ्लोकार्द्धं पत्रके लिखित्वा प्रफुल्लास्यपङ्कजो गतो राजकुलम्, पठितः प्रभोः पुरतः सम्पूर्णः श्लोकः । ततः स्नेहातिरेकेण गतो राजा मूर्च्छाम् । ततः क्षुभिता सभा । रोषवशगतेन परिषज्जनेन 'एतद्वचनेन राजा

ईदृशीं दशां गतः' इति चपेटाभिर्हन्तुमारब्धः। तेन हन्यमानेनोचे—'न मया पूरितः' इति विलपन्नसौ मोचितः कदर्थकेभ्यः, पृष्टश्च—कोऽस्य पूरकः? इति। स प्राह—अरघट्टसमीपवर्त्ती मुनिरिति। ततो राजा चन्दनरससेकादिभिर्लब्धचेतनोऽवगतमुनिवरागमवृत्तान्तः तद्भक्तिस्नेहाकृष्टचित्तः सपरिकरो निर्ययौ। ददृशे च तेन मुनिरुद्याने, तुष्टचेतसा वन्दितः, सविनयमुपविष्टस्तदन्तिके। मुनिनाऽप्यारब्धा धर्मदेशना—दर्शिता भवनिर्गुणता, वर्णिताः कर्मबन्धहेतवः, श्लाघितो मोक्षमार्गः, ख्यापितः शिवसौख्यातिशयः। ततः संविग्ना परिषत्, न भावितो ब्रह्मदत्तः। प्राह च—यथा स्वसङ्गमसुखेनाऽऽह्लादिता वयं तथाऽऽह्लादयतु भवान् राज्यस्वीकरणेन, पश्चात् तपः सममेव करिष्यावः, एतदेव वा तपसः फलम्। मुनिराह—युक्तमिदं भवतामुपकारोद्यतानाम्, केवलं दुर्लभेयं मानुष्यावस्था, सततं यातुकमायुः, चञ्चला श्रीः, अनवस्थिता धर्मबुद्धिः, विपाककटवो विषयाः, तदासक्तानां ध्रुवो नरकपातः, दुर्लभं पुनर्मोक्षबीजम्, विशेषतो विरतिरत्नम्, न तत्त्यागाद् दुस्तरनरकपातहेतुककतिपयदिनभाविराज्याश्रयमाह्लादयति चित्तं विदुषाम्। ततः परित्यज्य कदाशयं स्मर प्राग्भवानुभूतदुःखानि, पिब जिनवचनामृतरसम्, सञ्चर तदुक्तमार्गेण, सफलीकुरु मनुजजन्मेति। स प्राह—भगवन्! उपनतसुखत्यागेन अदृष्टसुखवाञ्छा अज्ञानतालक्षणम्, तन्मैवमादिश, कुरु मत्समीहितम्। ततः पुनरुक्तमुक्तोऽपि यदा न प्रतिबुध्यते तदा चिन्तितं मुनिना—आः! ज्ञातं पूर्वभवे सनत्कुमारचक्रिस्त्रीरत्नाऽलकसंस्पर्शनवेदनाद् जाताभिलाषातिरेकेण मया निवार्यमाणेनापि कृतं तत्प्राप्त्यर्थं सम्भूतेन सता निदानम्, तदिदं विजृम्भते। अतः कालदष्टवदसाध्योऽयं जिनवचनमन्त्रतन्त्राणामिति। गतो मुनिः, कालान्तरेण मोक्षं च प्राप्तः। राज्ञोऽपि चक्रिसुखमनुभवतोऽतीतः कश्चित् कालः। अन्यदैकेन द्विजातिनोक्तोऽसौ—भो नृपेश! ममेदृशी वाञ्छा उत्पन्ना यदि चक्रिभोजनं भुञ्जे। राज्ञा उक्तम्—भो द्विज! न मामकमन्नं त्वं भोक्तुं क्षमः, यतो मां हित्वा एतदन्नमन्यस्य न सम्यक् परिणमति। ततो द्विजेनोक्तम्—धिगस्तु ते

चित्र-
सम्भूत-
वक्तव्यता।

राज्यलक्ष्मीमाहात्म्यं यदन्नमात्रदानेनाप्यालोचयसि । ततो राज्ञा असूययाऽनुज्ञातम् । भोजितश्चासौ आहारदानेन स्वभार्या-पुत्र-स्नुषा-दुहितृ-पौत्रादिबान्धववृन्दान्वितः । गतः स्वगृहम् । आगतायां निशीथिन्यां परिणमत्यन्नेऽत्यन्तजातोन्मादप्रसरः अनपेक्षितमातृ-स्नुषा-भगिनीव्यतिकरो गुरुमदनवेदनानष्टचित्तः प्रवृत्तोऽन्योऽन्यमकार्यमाचरितुं द्विजपरिजनः । परिणते चाऽऽन्ने प्रत्यूषसि लज्जितो द्विजः परिजनश्च अन्योन्यमास्यं दर्शयितुमपारयन् निर्गतो नगरात् । चिन्तितञ्च द्विजेन—कथमनिमित्तवैरिणा राज्ञेत्थं विडम्बितोऽहम् ? । ततोऽमर्षितेन तेन वनेऽटता दृष्ट एकोऽजापालकः स कर्करिकाभिरश्वत्थपत्राणि काणीकुर्वन् । चिन्तितं च तेन—'मद्विवक्षितकार्यकरणयोग्योऽयम्' इति कृत्वा उपचरितस्तेन दानमानादिभिः, कथितस्तेन स्वाभिप्रायस्तस्य रहसि । तेनापि प्रतिपन्नम् । अन्यदा गृहान्निर्गच्छतो ब्रह्मदत्तस्य कुड्यान्तरिततनुना अमोघवेध्यत्वेन गोलिकयैककालमुत्पाटिते लोचने । ततो राज्ञा तद्वृत्तान्तमवेत्योत्पन्नकोपेन सपुत्रबान्धवोऽसौ घातितः पुरोहितः । अन्यानपि द्विजान् घातयित्वा उक्तो मन्त्री—यथैषामक्षीणि स्थाले निक्षिप्य मम पुरतो निधेहि येनाहं स्वहस्तमर्दनेन स्वसुखमुत्पादयामीति । मन्त्रिणाऽपि क्लिष्टकर्मोदयवशतां तस्यावगम्य शाखोटकतरुफलानि स्थाले निक्षिप्य तस्यार्पितानि । सोऽपि रौद्राध्यवसायोपगतस्तानि अक्षिबुद्ध्या मर्दयन् स्वं सुखाकुर्वन् दिनान्यतिवाहयति । एवं च विदधतोऽतीतानि कतिचिद् दिनानि । ततः सप्त वर्षशतानि षोडशोत्तराणि आयुरनुपाल्य तत्क्षये प्रवर्द्धमानरौद्राध्यवसायो मृत्वोत्पन्नः सप्तमनरकपृथिव्यां त्रयस्त्रिंशत्सागरायुर्नारक इति ॥ साम्प्रतं सूत्रमनुस्रियते—

जाईपराइओ खलु, कासि णियाणं तु हत्थिणपुरम्मि । चुलणीइ बंभदत्तो, उववन्नो पउमगुम्माओ १

व्याख्या—जात्या-प्रस्तावात् चाण्डालजात्या पराजितः-अभिभूतो जातिपराजितः 'खलुः' वाक्यालङ्कारे "कासि" त्ति अकार्षीत् 'निदानं' 'चक्रवर्त्तिपदावाप्तिर्मे भवेदि'त्येवंआत्मकम्, 'तुः' पूरणे, हस्तिनागपुरे चुलन्यां ब्रह्मदत्त

उत्पन्नः 'पद्मगुल्मात्' नलिनीगुल्मविमानात् च्युत्वेति शेषः। इति सूत्राक्षरार्थः ॥ १ ॥ भावार्थः कथानकादवसेयः, तच्च कथितम्। 'चुलन्यां ब्रह्मदत्त उत्पन्नः' इत्युक्तम्, स च क? इत्याह—

कंपिल्ले संभूओ, चित्तो पुण जाओ पुरिमतालम्मि। सिट्ठिकुलम्मि विसाले, धम्मं सोऊण पव्वइओ २

व्याख्या—'काम्पिल्ये' काम्पिल्यनाम्नि नगरे 'सम्भूतः' पूर्वजन्मनि सम्भूतनामा, चित्रस्य तु का वार्त्ता? इत्याह—चित्रः पुनर्जातः पुरिमतालपुरे श्रेष्ठिकुले 'विशाले' पुत्रपौत्रादिभिर्विस्तीर्णे, प्राप्तवयाश्च तथाविधाचार्यसन्निधौ धर्मं श्रुत्वा प्रव्रजित इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ ततः किम्? इत्याह—

कंपिल्लम्मि य नयरे, समागया दो वि चित्त-संभूया। सुहदुक्खफलविवागं, कहिंति ते एक्कमेक्कस्स ३

व्याख्या—काम्पिल्ये च नगरे 'समागतौ' मिलितौ द्वावपि चित्र-सम्भूतौ जन्मान्तरनामतः 'सुखदुःखफलविपाकं' सुकृतदुष्कृतकर्मानुभावरूपं कथयतः तौ "एक्कमेक्कस्स" त्ति 'एकैकस्य' परस्परं सर्वत्र वर्त्तमाननिर्देशः तत्कालविवक्षया इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ साम्प्रतं यदुक्तं सुखदुःखफलविपाकं तौ कथयामासतुरिति चक्रवर्त्ती यथा कथयामास तथा सम्बन्धपुरस्सरमाह—

चक्कवट्टी महिड्ढीओ, बंभदत्तो महायसो। भायरं बहुमाणेण, इमं वयणमब्बवी ॥ ४ ॥
आसिमो भायरा दो वि, अन्नमन्नवसाणुगा। अन्नमन्नमणूरत्ता, अन्नमन्नहिएसिणो ॥ ५ ॥
दासा दसन्ने आसी, मिया कालिंजरे णगे। हंसा मयंगतीराए, सोवागा कासिभूमिए ॥ ६ ॥
देवा य देवलोगम्मि, आसी अम्हे महिड्ढिया। इमा णो छट्ठिया जाई, अन्नमन्नेण जा विणा ॥ ७ ॥

व्याख्या—चक्रवर्त्ती 'महर्द्धिकः' बृहद्विभूतिः ब्रह्मदत्तो महायशाः 'भ्रातरं' जन्मान्तरसोदरं 'बहुमानेन' मानप्रति-

चित्र-सम्भूत-मुन्योः सौत्री वक्तव्यता।

वन्धेन 'इदं' वक्ष्यमाणलक्षणं 'वचनं' वाक्यम् 'अब्रवीत्' उक्तवान्—यथा "आसिमो" त्ति अभूवाऽऽवां भ्रातरौ द्वावपि अन्योऽन्यं-परस्परं "वसाणुग" त्ति वशम्-आयत्ततामनुगच्छन्तौ यौ तावन्योऽन्यवशानुगौ, तथा 'अन्योऽन्यमनुरक्तौ' अतीव स्नेहवन्तौ, तथा 'अन्योऽन्यहितैषिणौ' परस्परशुभाभिलाषिणौ। पुनः पुनरन्योन्यग्रहणं च चित्ततुल्यतातिशयख्यापनार्थम्, मकारश्च सर्वत्रालाक्षणिकः। केषु पुनर्भवेष्वित्थमावाम् अभूव? इत्याह—दासौ 'दशार्णे' दशार्णदेशे "आसि" त्ति अभूव, मृगौ कालिञ्जरनाम्नि नगे, हंसौ मृतगङ्गातीरे, 'श्वपाकौ' चाण्डालौ "कासिभूमिए" त्ति 'काशीभूम्यां' काश्यभिधाने जनपदे, देवौ 'देवलोके' सौधर्माभिधाने अभूव 'अम्हे" त्ति आवां महर्द्धिकौ न तु किल्बिषिकौ, "इमा णो" त्ति आवयोः षष्ठिका जातिः, कीदृशी या? इत्याह—"अन्नमन्नेणं" ति 'अन्योन्येन' परस्परेण 'या विना' कोऽर्थः?—परस्परसाहित्यरहिता वियुक्तयोर्यका इति भावः इति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ४-५-६-७ ॥ इत्थं चक्रवर्त्तिनोक्ते मुनिराह—

कम्मा णियाणप्पगडा, तुमे राय! विचिंतिया। तेसिं फलविवागेण, विप्पओगमुवागया ॥ ८ ॥

व्याख्या—'कर्माणि' ज्ञानावरणीयादीनि, निदानं-साभिष्वङ्गप्रार्थनारूपं तेन प्रकर्षेण कृतानि-विहितानि निदानप्रकृतानि निदानवशनिबद्धानीत्यर्थः त्वया राजन्! विचिन्तितानीति, तद्धेतुभूताऽऽर्त्तध्यानाभिध्यानतः कर्माण्यपि तथोच्यन्ते, 'तेषाम्' एवंविधकर्मणां फलं चासौ विपाकश्च-शुभाऽशुभजनकत्वलक्षणः फलविपाकस्तेन 'विप्रयोगं' विरहम् 'उपागतौ' प्राप्तौ। किमुक्तं भवति?—यत् तदा त्वयाऽसन्निवारितेनापि निदानमनुष्ठितं तत्फलमेतद् यदावयोस्तथाभूतयोरपि वियोग इति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ इत्थमवगतवियोगहेतुश्चक्री पुनः प्रश्नयितुमाह—

सच्चसोयप्पगडा, कम्मा मए पुरा कडा। ते अज्ज परिभुंजामो, किं नु चित्ते वि से तहा? ॥ ९ ॥

व्याख्या—सत्यं—मृषाभाषापरिहाररूपं शौचम्—अमायमनुष्ठानं ताभ्यां प्रकटानि—ख्यातानि कर्माणि—प्रक्रमात् शुभानुष्ठानानि मया पुरा कृतानि यानीति गम्यते, तानि 'अद्य' अस्मिन्नहनि, शेषतद्भवकालोपलक्षणं चैतत्, "परिभुंजामो" त्ति 'परिभुञ्जे' तद्विपाकोपनतस्त्रीरत्नादिपरिभोगद्वारेण वेदये। यथेति गम्यते, 'किमि'ति प्रश्ने, 'नु' इति वितर्के, 'चित्रोऽपि' चित्रनामाऽपि, कोऽर्थः ?—भवानपि "से" इति तानि तथा परिभुङ्क्ते ?, नैव भुङ्क्ते भिक्षुकत्वाद् भवतः। तथा च किमिति तव यानि मयैव सहोपार्जितानि कर्माणि विफलानि जातानीत्याशय इति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ मुनिराह—

चित्र-सम्भूत-मुन्योः सौत्री वक्तव्यता।

सवं सुचिन्नं सफलं णराणं, कडाण कम्माण ण मोक्खु अत्थि।
अत्थेहि कामेहि य उत्तमेहिं, आया ममं पुन्नफलोववेओ ॥ १० ॥
जाणाहि संभूय! महाणुभागं, महिड्डियं पुन्नफलोववेयं।
चित्तं पि जाणाहि तहेव रायं!, इड्ढी जुई तस्स वि अ प्पभूया ॥ ११ ॥
महत्थरूवा वयणप्पभूया, गाहाऽणुगीया णरसंघमज्झे।
जं भिक्खुणो सीलगुणोववेया, इह ज्जयंते समणो म्हि जाओ ॥ १२ ॥

व्याख्या—'सर्वं' निरवशेषं 'सुचीर्णं' शोभनमनुष्ठितं तपःप्रभृतीति गम्यते, सफलं नराणाम्, उपलक्षणत्वाच्च शेषप्राणिनाम्। किमिति ? यतः 'कृतेभ्यः' अर्थाद् अवश्यवेद्येभ्यः कर्मभ्यो न 'मोक्षः' मुक्तिरस्ति, ददति हि तानि निजफलमवश्यमिति भावः। प्राकृतत्वात् सुव्व्यत्ययः। स्यादेतत्—त्वयैव व्यभिचार इत्याह—'अर्थैः' द्रव्यैः 'कामैश्च' प्रतीतैः 'उत्तमैः' प्रधानैरुपलक्षितः सन्नात्मा मम 'पुण्यफलोपेतः' चक्रवर्त्तित्वप्राप्त्या शुभकर्म्मफलान्वित इति यथा त्वं जानासि ॥ हे सम्भूत! 'महानुभागं' बृहन्माहात्म्यं 'महर्द्धिकं' सातिशयविभूतियुक्तम् अत एव पुण्यफलोपेतं चित्रमपि जानीहि

'तथैव' विशिष्टमेव हे राजन्! । किमित्येवम् ? अत आह—'ऋद्धिः' सम्पत् 'द्युतिः' दीप्तिः 'तस्याऽपि' जन्मान्तरनामतः चित्राभिधानस्य ममाऽपीति भावः, चशब्दो यस्मादर्थे, ततो यस्मात् 'प्रभूता' बह्वी, गृहस्थभावे ममाऽप्येवंविधत्वादेवेति भावः ॥ यदि तवाप्येवंविधा समृद्धिरासीत् तत् किमिति प्रव्रजितः ? इत्याह—'महार्थरूपा' अनन्तद्रव्यपर्यायात्मकतया बह्वर्थस्वरूपा, वचनेन अप्रभूता—अल्पभूता वचनाल्पभूता स्तोकाक्षरेत्यर्थः, का असौ ? गीयते इति गाथा सा चेहार्थाद् धर्माभिधायिनी सूत्रपद्धतिः, अनुलोमं गीता—कथिता अनुगीता, अनेन श्रोत्रनुकूलैव देशना कार्येति ख्यापितं भवति । क ? इत्याह—नरसङ्घमध्ये, 'यां' गाथां श्रुत्वेति शेषः, 'भिक्षवः' मुनयः शीलं—चारित्रं गुणः—ज्ञानं ताभ्यामुपेताः 'इह' जिनप्रवचने 'यतन्ते' यत्नवन्तो भवन्ति, सोपस्कारत्वात् सा मयाऽप्याकर्णिता, ततः श्रमणोऽस्म्यहं जातः, न तु दुःखदग्धत्वादिति भाव इति सूत्रत्रयार्थः ॥ १०—११—१२ ॥ इत्थं मुनिनाऽभिहिते ब्रह्मदत्तः स्वसमृद्ध्या निमन्त्रयितुमाह—

उच्चोदए महु कक्के य बंभे, पवेइया आवसहा य रम्मा ।
इमं गिहं चित्तधणप्पभूयं, पसाहि पंचालगुणोववेयं ॥ १३ ॥
णाट्टेहि गीएहि य वाइएहिं, णारीजणाइं परिवारयंतो ।
भुंजाहि भोगाइं इमाइं भिक्खू !, मम रोचई पव्वज्जा हु दुक्खं ॥ १४ ॥

व्याख्या—उच्चोदयो मधुः कर्कः, चशब्दात् मध्यो ब्रह्मा च पञ्च प्रासादाः प्रधानाः प्रवेदिताः, मम वर्द्धकिपुरस्सरैः सुरैरुपनीता इत्यर्थः, 'आवसथाश्च' शेषभवनप्रकाराः 'रम्याः' रमणीयाः, एते तु यत्रैव चक्रिणे रोचते तत्रैव भवन्ति इति वृद्धाः । किञ्च—'इदं' प्रत्यक्षं 'गृहम्' अवस्थितप्रासादरूपम् प्रभूतं—बहु चित्रम्—अनेकप्रकारं धनं यस्मिन् तत् प्रभूतचित्रधनं प्राकृतत्वाच्च पूर्वापरनिपातः, 'प्रसाधि' प्रतिपालय पञ्चाला नाम जनपदस्तस्मिन् गुणाः—इन्द्रियोपकारिणो

रूपादयस्तैरुपेतं पञ्चालगुणोपेतम्, किमुक्तं भवति ?—पञ्चालेषु यानि विशिष्टवस्तूनि तान्यस्मिन् गृहे सर्वाण्यपि सन्ति । पञ्चालानां तदाऽत्युदीर्णत्वात् पञ्चालग्रहणम्, अन्यथा हि भरतेऽपि यद् विशिष्टं वस्तु तत् तद्गेह एव तदाऽऽसीत् ॥ किञ्च—"नट्टेहिं" ति नृत्यैः गीतैः, चस्य भिन्नक्रमत्वात् वादित्रैश्च नारीजनान् 'परिवारयन्' परिवारं कुर्वन् भुङ्क्ष्व भोगान् 'इमान्' परिदृश्यमानान्, सूत्रत्वात् सर्वत्र लिङ्गव्यत्ययः, हे भिक्षो ! । इह तु यद् गजतुरङ्गादि अनभिधाय स्त्रीणामेवाभिधानं तत् स्त्रीलोलुपत्वात् तस्य, तासामेव वाऽत्यन्ताक्षेपकत्वख्यापनार्थम् । किमित्येवम् ? अत आह—मह्यं 'रोचते' प्रतिभाति प्रव्रज्या 'हुः' अवधारणे भिन्नक्रमश्च, दुःखमेव, न मनागपि सुखमिति भाव इति सूत्रद्वयार्थः ॥ १३–१४ ॥ इत्थं चक्रिणोक्ते मुनिः किं कृतवान् ? इत्याह—

चित्र-सम्भूत-मुन्योः सौत्री वक्तव्यता ।

तं पुव्वनेहेण कयाणुरागं, णराहिवं कामगुणेसु गिद्धं ।
धम्मस्सिओ तस्स हियाणुपेही, चित्तो इमं वयणमुदाहरित्था ॥ १५ ॥

व्याख्या—'तं' ब्रह्मदत्तं पूर्वस्नेहेन कृतानुरागं नराधिपं कामगुणेषु गृद्धं 'धर्माऽऽश्रितः' धर्मस्थितः 'तस्ये'ति चक्रिणः 'हितानुप्रेक्षी' हितकाङ्क्षी 'चित्रः' चित्रजीवयतिः इदं वाक्यमुदाहृतवानिति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ किमुदाहृतवान् ? इत्याह—

सव्वं विलवियं गीयं, सव्वं नट्टं विडंबियं । सव्वे आभरणा भारा, सव्वे कामा दुहावहा ॥ १६ ॥

बालाभिरामेसु दुहावहेसु, ण तं सुहं कामगुणेसु रायं ! ।
विरत्तकामाण तवोधणाणं, जं भिक्खुणं सीलगुणे रयाणं ॥ १७ ॥

व्याख्या—सर्वं 'विलपितं' विलपितप्रायं निरर्थकतया गीतम्, मत्तबालकगीतवत् । सर्वं नृत्यं 'विडम्बितं' विडम्बनाप्रायम्, यक्षाधिष्ठितपीतमद्याद्यङ्गविक्षेपवत् । सर्वाणि आभरणानि भाराः, तत्त्वतो भाररूपत्वात् तेषाम् । तथाहि—कस्यचित्

श्रेष्ठिपुत्रस्य भार्या प्रणयवती आसीत् । साऽन्यदा निजश्वश्र्वा शिलापुत्रकं गृहमध्यादानायिता । तयोक्तम्—न शक्नोम्यहमेनमतिभारिकमानयितुम् । ततस्तद्भर्त्ता तच्छ्रुत्वा 'अहो ! एतस्याः शरीरस्यायासरक्षणायालीकवष्टोत्तरदानम्, तच्छिक्षयाम्येतामि'ति विचिन्त्य मठयित्वाऽसौ शिलापुत्रकः सुवर्णेन समर्पितस्तस्याः । तया च कण्ठाभरणीकृतः । अन्यस्मिन्नहनि स्मारितं तद्वचस्तेनेषत् स्मित्वा तस्याः । विलक्षीभूताऽसाविति । तथा सर्वे कामा दुःखावहाः, मृगादीनामिव आयतौ दुःखहेतुत्वाद् नरकहेतुत्वाच्चेति ॥ तथा बालानाम् अभिरामाः—चित्ताभिरतिहेतवो ये तेषु दुःखावहेषु उक्तन्यायेन न तत् सुखं कामगुणेषु राजन् !, "विरत्तकामाण" त्ति कामविरक्तानां तपोधनानां 'यत्' सुखमिति सम्बन्धः, भिक्षूणां शीलगुणे रतानामिति सूत्रद्वयार्थः ॥ १६–१७ ॥ सम्प्रति धर्मफलोपदर्शनपुरस्सरमुपदेशमाह—

नरिंद जाई अहमा नराणं, सोवागजाई दुहओ गयाणं ।
जहिं वयं सव्वजणस्स वेसा, वसीय सोवागणिवेसणेसु ॥ १८ ॥
तीसे य जाईइ उ पावियाए, वुच्छा मु सोवागणिवेसणेसु ।
सव्वस्स लोगस्स दुगंछणिज्जा, इहं तु कम्माइं पुरेकडाइं ॥ १९ ॥
सो दाणिसिं राय महाणुभागो, महिड्ढिओ पुन्नफलोववेओ ।
चइत्तु भोगाइं असासयाइं, आयाणहेउं अभिणिक्खमाहि ॥ २० ॥

व्याख्या—'भो नरेन्द्र !' चक्रवर्त्तिन् ! जातिः 'अधमा' निकृष्टा नराणां मध्ये श्वपाकजातिः "दुहउ" त्ति द्वयोरपि गतयोः । किमुक्तं भवति ?—यदाऽऽवां श्वपाकावुत्पन्नौ तदा सर्वजनगर्हिता जातिरासीत् । कदाचित् तामप्यवाप्य अन्यत्रैवोषितौ स्यातामित्याह—यस्यां वयम्, प्राकृतत्वाद् बहुवचनम्, सर्वजनस्य 'द्वेष्यौ' अप्रीतिकरौ "वसीय" त्ति 'अवसाव'

उषितौ 'श्वपाकनिवेशनेषु' चाण्डालगृहेषु ॥ कदाचित् तत्राऽपि विज्ञानविशेषादिना अहीलनीयावेव स्यातामित्याह—तस्यां च 'जातौ' श्वपाकसम्बन्धिन्यां च, 'तुः' विशेषणे, ततश्च शेषजातिभ्यः कुत्सिततत्वं विशिनष्टि, पापैव पापिका—कुत्सिता तस्यां "वुच्छे" त्ति उषितौ "मु" इत्यावां श्वपाकनिवेशनेषु सर्वस्य लोकस्य 'जुगुप्सनीयौ' हीलनीयौ। 'इहे'त्यस्मिन् जन्मनि 'तुः' पुनरर्थः तत इह पुनः 'कर्माणि' शुभानुष्ठानानि "पुरेकडाइं" पूर्वकृतानि विशिष्टजात्यादीनां निबन्धनमिति शेषः। ततः उत्पन्नप्रत्ययैः पुनस्तदुपार्जनायैव यत्नो विधेयो न तु विषयाभिष्वङ्गव्याकुलितमानसैरेव स्थेयमिति भावः ॥ यतश्चैवमतः 'सः' इति सम्भूतनामा अनगार आसीत्। "दाणिसिं" ति देशीयभाषया इदानीं राजा महानुभागो महर्द्धिकः पुण्यफलोपेतश्च सन् दृष्टफलत्वेनाभिनिष्क्रामेति सम्बन्धः। किं कृत्वा? इत्याह—त्यक्त्वा भोगान् अशाश्वतान्, आदीयते—सद्विवेकैर्गृह्यते इति आदानः—चारित्रधर्मस्तद्धेतोः 'अभिनिष्क्राम' आभिमुख्येन प्रव्रजितो भव, गृहस्थतायां हि न सर्वविरतिरूपचारित्रसम्भव इति सूत्रत्रयार्थः ॥ १८-१९-२० ॥ क इव तदकरणे दोषः? इत्याह—

इह जीविए राय! असासयम्मि, धणियं तु पुन्नाइं अकुव्वमाणो।
सो सोयई मच्चुमुहोवणीए, धम्मं अकाऊण परम्मि लोए ॥ २१ ॥

व्याख्या—इह 'जीविते' मनुष्यसम्बन्धिन्यायुषि राजन्! 'अशाश्वते' अस्थिरे "धणियं तु" त्ति अतिशयेनैव न तु ध्वजपटप्रान्तादिवत् चञ्चलतामात्रेण 'पुण्यानि' पुण्यहेतुभूतानि शुभानुष्ठानान्यकुर्वाणः 'सः' इति पुण्यानुपार्जकः 'शोचते' दुःखार्त्तः पश्चात्तापं विधत्ते। मृत्युमुखं—मरणगोचरमुपनीतः तथाविधकर्मभिरुपढौकितः सन् धर्ममकृत्वा "परम्मि" त्ति चस्य गम्यमानत्वात् परस्मिंश्च 'लोके' जन्मान्तररूपे गत इति शेषः। नरकादिषु ह्यसह्याऽसातवेदनार्दितशरीरः शशिनृप-

चित्र-
सम्भूत-
मुन्योः सौत्री
वक्तव्यता।

वत् 'किं न मया तदैव सदनुष्ठानमनुष्ठितमि'ति खिद्यत एवाऽधर्मकारीति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ स्यादेतत्—मृत्युमुखोपनीतस्य परत्र च दुःखाभिहतस्य स्वजनादयस्त्राणाय भविष्यन्ति ततो न शोचिष्यन्ते इत्याशङ्क्याह—

जहेह सीहो व मियं गहाय, मच्चू णरं णेइ हु अंतकाले ।
ण तस्स माया व पिया व भाया, कालम्मि तम्मिंसहरा भवंति ॥ २२ ॥
ण तस्स दुक्खं विभयंति णायओ, ण मित्तवग्गा ण सुया ण बंधवा ।
एगो सयं पच्चणुहोइ दुक्खं, कत्तारमेवं अणुजाइ कम्मं ॥ २३ ॥

व्याख्या—'यथे'त्यौपम्ये 'इहे'ति लोके 'सिंहः' मृगपतिः 'वा' इति पूरणे, 'मृगं' कुरङ्गं गृहीत्वा प्रक्रमात् परलोकं नयतीति सम्बन्धः । एवं 'मृत्युः' कृतान्तः 'नरं' पुरुषं नयति, 'हुः' अवधारणे, ततो नयत्येव, 'अन्तकाले' जीवितव्यावसानसमये । न 'तस्य' मृत्युना नीयमानस्य माता वा पिता वा "भाय" त्ति वाशब्दस्येह गम्यमानत्वात् भ्राता वा 'काले तस्मिन्' जीवितान्तरूपे अंशं-प्रक्रमात् जीवितभागं धारयन्ति—मृत्युना नीयमानं रक्षन्तीत्यंशधराः, उक्तं हि—"न पिता भ्रातरः पुत्राः, न भार्या न च बान्धवाः । न शक्ता मरणात् त्रातुं, मग्नाः संसारसागरे ॥ १ ॥" इति ॥ स्यादेतत्—जीवितारक्षणेऽपि दुःखांशहारिणो भविष्यन्ति अत आह—न 'तस्य' मृत्युना नीयमानस्य 'दुःखं' शारीरं मानसं वा 'विभजन्ति' विभागीकुर्वन्ति 'ज्ञातयः' दूरवर्त्तिनः स्वजना न 'मित्रवर्गाः' सुहृत्समूहा न 'सुताः' पुत्रा न 'बान्धवाः' निकटवर्त्तिनः स्वजनाः, किन्तु 'एकः' अद्वितीयः 'स्वयम्' आत्मना 'प्रत्यनुभवति' वेदयते 'दुःखं' क्लेशम् । किमिति ? यतः 'कर्त्तारमेव' उपार्जयितारमेव 'अनुयाति' अनुगच्छति कर्मेति सूत्रद्वयार्थः ॥ २२–२३ ॥ इत्थमशरणत्वभावनामभिधायैकत्वभावनामाह—

चिच्चा दुपयं चउप्पयं च, खेत्तं गेहं धण-धन्नं च सव्वं ।
सकम्मबिइओ अवसो पयाइ, परं भवं सुंदर पावगं वा ॥ २४ ॥
तं इक्कगं तुच्छसरीरगं से, चितीगयं डज्झिय पावगेणं ।
भज्जा य पुत्तो वि य णायओ य, दायारमन्नं अणुसंकमंति ॥ २५ ॥

चित्र-सम्भूत-मुन्योः सौत्री वक्तव्यता ।

व्याख्या—त्यक्त्वा 'द्विपदं च' भार्यादि 'चतुष्पदं च' हस्त्यादि 'क्षेत्रम्' इक्षुक्षेत्रादि 'गृहं' धवलगृहादि "धणं" ति 'धनं' कनकादि 'धान्यं च' शाल्यादि सर्वम्, ततः किम्? इत्याह—'स्वकर्मद्वितीयः' आत्मकर्मसहायः 'अवशः' अस्वतंत्रः प्रयाति 'परम्' अन्यं 'भवं' जन्म "सुंदर" त्ति विन्दुलोपात् 'सुन्दरं' स्वर्गादि 'पापकं वा' नरकादि, स्वकृतकर्मानुरूपमिति भावः ॥ स्यादेतत्—जीवेन त्यक्तस्य शरीरस्य का वार्त्ता? इत्यत आह—'तद्' इति यत् तेन त्यक्तम् 'एकम्' अद्वितीयं तुच्छम्–असारं शरीरकम्, अनयोस्तु विशेषणसमासः, "से" 'तस्य' भवान्तरगतस्य सम्बन्धि 'चितिगतं' चिताप्राप्तं दग्ध्वा 'तुः' पूरणे, 'पावकेन' अग्निना, भार्या च पुत्रोऽपि च ज्ञातयश्च 'दातारम्' अभिलषितवस्तुसम्पादयितारमन्यम् 'अनुसङ्क्रामन्ति' उपसर्पन्ति । ते हि गृहमनेनावरुद्धमास्त इति तद् वहिर्निष्कास्य जनलज्जादिना च भस्मसात्कृत्य कृत्वा च लौकिककृत्यानि आक्रन्द्य च कतिचिद् दिनानि पुनः स्वार्थतत्परतया पूर्ववद् विलसन्ति न तद्वार्त्तामपि पृच्छन्तीत्यभिप्राय इति सूत्रद्वयार्थः ॥ २४–२५ ॥ किञ्च—

उवणिज्जई जीवियमप्पमायं, वन्नं जरा हरइ नरस्स रायं! ।
पंचालराया! वयणं सुणाहि, मा कासि कम्माइं महालयाइं ॥ २६ ॥

व्याख्या—'उपनीयते' ढौक्यते प्रक्रमाद् मृत्यवे तथाविधकर्मभिः 'जीवितम्' आयुः 'अप्रमादं' प्रमादं विनैव, आवी-

चीमरणतो निरन्तरमित्यभिप्रायः । 'वर्ण' सुस्निग्धच्छायात्मकं जरा हरति नरस्य हे राजन् ! । यतश्चैवमतः पञ्चालराज ! वचनं 'शृणु' आकर्णय, किं तत् ? मा कार्षीः कर्माणि "महालयाणि" त्ति अतिशयमहान्ति पञ्चेन्द्रियव्यपरोपण-कुणिमभक्षणादीनीति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ एवं मुनिनोक्ते नृपतिराह—

अहं पि जाणामि जहेह साहू !, जं मे तुमं साहसि वक्कमेयं ।
भोगा इमे संगकरा भवंति, जे दुज्जया अज्जो ! अम्हारिसेहिं ॥ २७ ॥

व्याख्या—अहमपि जानामीति तथेति शेषः, 'यथा' येन प्रकारेण 'इह' अस्मिन् जगति साधो ! यद् 'मे' मम त्वं 'साधयसि' कथयसि 'वाक्यम्' उपदेशरूपं वचः 'एतद्' अनन्तरोक्तम् । तत् कथं न विषयान् परित्यजसि ? अत आह—भोगा इमे 'सङ्गकराः' प्रतिबन्धोत्पादका भवन्ति ये यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् ते दुस्त्यजाः आर्य ! 'अस्मादृशैः' गुरुकर्मभिरिति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥ किञ्च—

हत्थिणपुरम्मि चित्ता !, दट्ठूणं णरवइं महिड्ढियं । कामभोगेसु गिद्धेणं, णियाणमसुहं कडं ॥२८॥
तस्स मे अप्पडिकंतस्स, इमं एयारिसं फलं । जाणमाणो वि जं धम्मं, कामभोगेसु मुच्छिओ ॥२९॥

व्याख्या—हस्तिनागपुरे हे 'चित्र !' चित्रनामन् मुने ! दृष्ट्वा 'नरपतिं' सनत्कुमारनामानं चतुर्थचक्रवर्तिनं महर्द्धिकं कामभोगेषु गृद्धेन निदानम् 'अशुभम्' अशुभानुबन्धि कृतमिति ॥ "तस्स" त्ति सुब्व्यत्ययेन 'तस्माद्' निदानाद् 'मे' मम 'अप्रतिक्रान्तस्य' अप्रतिनिवृत्तस्य, तदा हि त्वया बहुधोच्यमानेऽपि न मच्चेतसः प्रत्यावृत्तिरभूदिति, 'इदमेतादृशम्' अनन्तरवक्ष्यमाणरूपं 'फलं' कार्यम्, यत् कीदृग् ? इत्याह—"जाणमाणो वि" त्ति प्राकृतत्वात् जानन्नपि यदहं

१ सत्यपि च जीविते ।

चित्र-सम्भूत-मुन्योः सौत्री वक्तव्यता ।

'धर्म' श्रुतधर्मादिकं कामभोगेषु 'मूर्च्छितः' गृद्धः, तदेतत् कामभोगेषु मूर्च्छनं मम निदानकर्मणः फलमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २८–२९ ॥ पुनर्निदानफलमेवोदाहरणतो दर्शयितुमाह—

चित्र-सम्भूत-मुन्योः सौत्री वक्तव्यता ।

नागो जहा पंकजलावसन्नो, दट्ठुं थलं णाभिसमेइ तीरं ।
एवं वयं कामगुणेसु गिद्धा, ण भिक्खुणो मग्गमणुव्वयामो ॥ ३० ॥

व्याख्या—'नागः' हस्ती 'यथे'त्युपन्यासे, पङ्कप्रधानं जलं पङ्कजलं तत्राऽवसन्नः—निमग्नः पङ्कजलावसन्नः सन् दृष्ट्वा स्थलं 'न' नैव 'अभिसमेति' प्राप्नोति 'तीरं' पारम् अपेर्गम्यमानत्वात् तीरमपि आस्तां स्थलमिति भावः । एवं वयं कामगुणेषु गृद्धाः न 'भिक्षोः' साधोः 'मार्गं' पन्थानं सदाचारलक्षणम् 'अनुव्रजामः' अनुसराम इति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥ पुनरनित्यतादर्शनाय मुनिराह—

अच्चेइ कालो तूरंति राईओ, ण यावि भोगा पुरिसाण णिच्चा ।
उवेच्च भोगा पुरिसं चयंति, दुमं जहा खीणफलं व पक्खी ॥ ३१ ॥

व्याख्या—'अत्येति' अतिक्रामति 'कालः' यथायुष्ककालः, किमिति ? यतः 'त्वरन्ति' शीघ्रं गच्छन्ति 'रात्रयः' रजन्यः, दिनोपलक्षणं चैतत्, ततोऽनेन जीवितस्याऽनित्यत्वमुक्तम् । उक्तं हि—"क्षण-याम-दिवस-मासच्छलेन गच्छन्ति जीवितदलानि । इति विद्वानपि कथमिह, गच्छसि निद्रावशं रात्रौ ? ॥ १ ॥" न च भोगा अपि, अपेरत्र सम्बन्धात् पुरुषाणां 'नित्याः' शाश्वताः, यत उपेत्य स्वप्रवृत्त्या न तु पुरुषाभिप्रायेण भोगाः पुरुषं त्यजन्ति, कमिव क इव ? इत्याह—द्रुमं क्षीणफलं यथा 'पक्षी' विहग इव, फलोपमानि हि पुण्यानि, ततस्तदपगमे पुरुषं पक्षिवद् भोगा मुञ्चन्तीति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ यत एवमतः—

जइ तं सि भोगे चइउं असत्तो, अज्जाइं कम्माइं करेहि रायं!।
धम्मे ठिओ सव्वपयाणुकंपी, तो होहिसि देवो इओ विउव्वी ॥ ३२ ॥

व्याख्या—यदि त्वमसि भोगान् त्यक्तुमशक्तः, ततः किम्? इत्याह—'आर्याणि' शिष्टजनोचितानि 'कर्माणि' अनुष्ठानानि कुरु राजन्! 'धर्मे' प्रक्रमाद् गृहस्थधर्मे सम्यग्दृष्ट्यादिशिष्टानुचरिताचारलक्षणे स्थितः सन् 'सर्वप्रजानुकम्पी' समस्तप्राणिदयापरः। ततः किं फलम्? इत्याह—'ततः' आर्यकर्मकरणाद् भविष्यसि 'देवः' वैमानिकः 'इतः' अस्माद् मनुष्यभवादनन्तरं "विउव्वि" त्ति वैक्रियशरीरवानिति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ एवमुक्तोऽपि यदाऽसौ न किञ्चित् प्रतिपद्यते तदा मुनिराह—

ण तुज्झ भोगे चइऊण बुद्धी, गिद्धो सि आरंभपरिग्गहेसु।
मोहं कओ इत्तिउ विप्पलावो, गच्छामि रायं! आमंतिओ सि ॥ ३३ ॥

व्याख्या—'न' प्रतिषेधे, तव भोगान् उपलक्षणत्वादनार्यकर्माणि वा त्यक्तुं बुद्धिः, किन्तु 'गृद्धः' मूर्च्छितः 'असि' भवसि आरम्भपरिग्रहेषु। 'मोघं' निष्फलं यथा भवत्येवं 'कृतः' विहित एतावान् 'विप्रलापः' विविधव्यर्थवचनोपन्यासात्मकः। सम्प्रति तु गच्छामि राजन्! 'आमन्त्रितः' अनेकार्थत्वाद् धातूनां पृष्टः 'असि' भवसि। अयमाशयः—अनेकधा जीवितानित्यत्वादिदर्शनद्वारेणाऽनुशिष्यमाणस्याऽपि तव न मनागपि विषयविरक्तिरित्यविनेयत्वादुपेक्षैव श्रेयस्करी। उक्तं हि—"मैत्री-प्रमोद-कारुण्य-माध्यस्थ्यानि सत्त्वगुणाधिकक्लिश्यमानाविनेयेषु" इति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥ इत्थमुक्त्वा गते मुनौ ब्रह्मदत्तस्य यदभूत् तदाह—

पंचालराया वि य बंभदत्तो, साहुस्स तस्सा वयणं अकाउं।
अणुत्तरे भुंजिय कामभोए, अणुत्तरे सो नरए पविट्ठो ॥ ३४ ॥

व्याख्या—"पंचालराया वि य" त्ति 'अपिः' पुनरर्थे, 'चः' पूरणे, ततः पञ्चालराजः पुनर्ब्रह्मदत्तः साधोः तस्य वचनम् 'अकृत्वा' वज्रतन्दुलवद् गरुकर्मतयाऽत्यन्तदुर्भेदत्वाद् अननुष्ठाय 'अनुत्तरान्' सर्वोत्तमान् भुक्त्वा कामभोगान् "अनुत्तरे" सकलनरकज्येष्ठे अप्रतिष्ठान इत्यर्थः स ब्रह्मदत्तो नरके प्रविष्टः। तदनेन निदानस्य नरकपर्यवसानं फलमुपदर्शितं भवतीति सूत्रार्थः ॥ ३४ ॥ सम्प्रति प्रसङ्गत एव चित्रवक्तव्यतोच्यते—

चित्तो वि कामेहि विरत्तकामो, उदत्तचारित्ततवो महेसी।
अणुत्तरं संजमं पालइत्ता, अणुत्तरं सिद्धिगइं गओ ॥ ३५ ॥ त्ति बेमि ॥

व्याख्या—'चित्रोऽपि' चित्रः पुनः कामेभ्यः 'विरक्तकामः' पराङ्मुखीभूताभिलाषः उदात्तं—प्रधानं चारित्रं—सर्वविरतिरूपं तपश्च—द्वादशविधं यस्य स तथा, महर्षिः अनुत्तरं 'संयमं' सप्तदशभेदं पालयित्वा 'अनुत्तरां' सर्वलोकाकाशोपरिवर्त्तिनीं सिद्धिगतिं गत इति सूत्रार्थः ॥ ३५ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां चित्रसम्भूतीयाख्यं त्रयोदशमध्ययनं समाप्तम् ॥

चित्र-सम्भूत-मुन्योः सौत्री वक्तव्यता।

अथ इषुकारीयाख्यं चतुर्दशमध्ययनम् ।

षण्णाम् इषुकारराजादीनां वक्तव्यता ।

व्याख्यातं त्रयोदशमध्ययनम्। अधुना इषुकारीयाख्यं चतुर्दशमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—'इहानन्तराध्ययने मुख्यतो निदानदोष उक्तः प्रसङ्गतो निर्निदानतागुणश्च, अत्र तु मुख्यतः स एवोच्यते' इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याऽध्ययनस्य प्रस्तावनार्थं इषुकारवक्तव्यता तावदुच्यते । तत्र सम्प्रदायः—

जे ते दो वि गोवदारया चित्त-संभूयपुव्वभवमित्ता साहुअणुकंपाए लद्धसम्मत्ता कालं काऊण देवलोगे उववन्ना । ते ततो चुया खिइपइट्ठिए नयरे इब्भकुले दो वि भायरो जाया। तत्थ तेसिं अन्ने वि चत्तारि इब्भदारगा वयंसया जाया । तत्थ वि भोगे भुंजिउं तहारूवाणं थेराणमंतिए धम्मं सोऊण सव्वे पव्वइया । सुचिरकालं संजममणुपालेऊण भत्तं पच्चक्खाउं कालं काऊण सोहम्मे कप्पे पउमगुम्मे विमाणे छ वि जणा चउपलिओवमठितिया देवा उववन्ना । तत्थ जे ते गोववज्जा देवा ते चइऊण कुरुजणवए उसुयारे पुरे एगो उसुयारो नाम राया जाओ, बीओ तस्सेव महादेवी कमलावई नाम संवुत्ता, तइओ तस्स य चेव राइणो भिगू नाम पुरोहिओ संवुत्तो, चउत्थो तस्सेव पुरोहियस्स भारिया संवुत्ता वासिट्ठा गोत्तेण जसा नाम । सो य भिगू पुरोहिओ अणवच्चो गाढं तप्पए, अवच्चनिमित्तं उवायएइ देवयाणं, पुच्छइ नेमित्तिए। ते य दो वि पुव्वभवगोवा देवभवे वट्टमाणा ओहिणा जाणिउं जहा 'अम्हे एयस्स भिगुस्स पुरोहियस्स पुत्ता भविस्सामो' तओ समणरूवं काऊणं उवागया भिगुसमीवं। भिगुणा सभारिएण वंदिया, सुहासणत्था य धम्मं कहिंति । तेहिं दोहिं वि सावयवयाणि गहियाणि । पुरोहिएण भन्नइ—भगवं ! अम्हं अवच्चं होज्जा न व त्ति ? ।

साहूहिं भन्नइ—'भविस्संति दुवे दारगा, ते य डहरगा चेव पव्वइस्संति, तेसिं तुब्भेहिं वाघाओ न कायव्वो पव्वयंताणं, ते सुबहुं संबोहिस्संति' त्ति भणिऊण पडिगया देवा। नाइचिरेण य चइऊण तस्स पुरोहियस्स भारियाए वासिट्ठिए दुवे वि उयरे पच्चायाया। तओ सो पुरोहिओ सभारिओ नयराओ निग्गंतुं पच्चंतगामे ठिओ। तत्थेव सा माहणी पसूया। दारया जाया। तओ 'मा पव्वइस्संति' त्ति काउं मायावित्तेहिं वुग्गाहिया—जहा एए पव्वइयगा डिक्करूवाणि घेत्तुं मारेंति, पच्छा तेसिं मंसं खायंति, तं मा तुब्भे कयाइ एएसिं अल्लिइस्सह। अन्नया ते तम्मि गामे रमंता बाहिं निग्गया। इओ य अद्धाणपडिवन्नया साहू आगच्छंति। तओ ते दारया साहू दट्ठूण भयभीया पलायंता एगम्मि वडपायवे आरूढा। साहुणो समावत्तीए गहियभत्तपाणा तम्मि चेव वडहेट्ठे ठिया, मुहुत्तं च वीसमिऊणं भुंजिउं पवत्ता। ते वडारूढा पासंति साभावियं भत्तपाणं, णत्थि मंसं ति। तओ चिंतिउं पवत्ता—'कत्थ अम्हे एयारिसाणि रूवाणि दिट्ठपुव्वाणि ?' त्ति जाई संभरिया, संबुद्धा। साहुणो वंदिउं गया अम्मापिउसमीवं। मायावित्तं संबोहिऊण सह मायावित्तेहिं पव्वइया। देवीए राया संबोहिओ। ताणि पव्वइयाणि। एवं ताणि छावि केवलनाणं पाविऊण निव्वाणमुवगयाणि॥ इह तु सूत्रोक्तस्याप्यर्थस्याभिधानं प्रसङ्गत इत्यदोषः। सम्प्रति सूत्रमनुस्रियते—

देवा भवित्ता ण पुरेभवम्मी, केई चुया एगविमाणवासी।
पुरे पुराणे उसुयारणामे, खाए समिद्धे सुरलोगरम्मे ॥ १ ॥
सकम्मसेसेण पुराकएणं, कुलेसुदग्गेसु य ते पसूया।
णिव्विन्न संसारभया जहाय, जिणिंदमग्गं सरणं पवन्ना ॥ २ ॥

षण्णाम् इषुकार-राजादीनां वक्तव्यता।

षण्णाम् इषुकारराजादीनां वक्तव्यता ।

पुमत्तमागम्म कुमार दो वि, पुरोहिओ तस्स जसा य पत्ती ।
विसालकित्ती य तहोसुयारो, रायऽत्थ देवी कमलावई य ॥ ३ ॥

व्याख्या—देवा भूत्वा "पुरेभवम्मि" त्ति पूर्वभवे 'केचिद्' अनिर्दिष्टनामानः च्युताः, एकस्मिन्—पद्मगुल्मनाम्नि विमाने वसन्तीत्येवंशीला एकविमानवासिनः 'पुरे' नगरे 'पुराणे' चिरन्तने इषुकारनाम्नि 'ख्याते' प्रथिते समृद्धे सुरलोकरम्ये, स्वम्—आत्मीयं कर्म—पुण्यप्रकृतिलक्षणं तस्य शेषः—उद्धरितं स्वकर्मशेषस्तेन पुराकृतेन कुलेषु उदग्रेषु 'चः' पूरणे, 'ते' इति ये देवा भूत्वा च्युताः 'प्रसूताः' उत्पन्नाः, "निव्विण्ण" त्ति आर्षत्वात् 'निर्विण्णाः' उद्विग्नाः संसारभयात्, "जहाय" त्ति परित्यज्य भोगादीनीति गम्यते, 'जिनेन्द्रमार्गं' तीर्थकृदुपदिष्टं मुक्तिपथं 'शरणम्' अपायरक्षाक्षममाश्रयं 'प्रपन्नाः' अभ्युपगता इत्यध्ययनार्थसूचनम् ॥ कश्च किं रूपः सन् जिनेन्द्रमार्गं शरणं प्रपन्नः? इत्याह—'पुंस्त्वं' पुरुषत्वम् 'आगम्य' प्राप्य "कुमार" त्ति 'कुमारौ' अकृतपाणिग्रहणौ द्वौ 'अपिः' पूरणे, सुलभबोधिकत्वेन प्राधान्यख्यापनार्थं चानयोः पूर्वमुपादानम्, पुरोहितः तृतीयः, तस्य 'जसा च' जसानाम्नी पत्नी चतुर्थः, 'विशालकीर्त्तिश्च' विस्तीर्णयशाश्च तथा इषुकारो नाम राजा पञ्चमः, 'अत्र' एतस्मिन् भवे 'देवी' इति प्रधानपत्नी प्रक्रमात् तस्यैव राज्ञः कमलावती च नाम्ना पष्ठ इति सूत्रत्रयार्थः ॥ १—२—३ ॥ सम्प्रति यथैतेषु जिनेन्द्रमार्गे प्रतिपत्तिः कुमारकयोर्जाता तथा दर्शयितुमाह—

जाईजरामच्चुभयाभिभूया, बहिंविहाराभिणिविट्ठचित्ता ।
संसारचक्कस्स विमोक्खणट्ठा, दट्ठूण ते कामगुणे विरत्ता ॥ ४ ॥
पियपुत्तगा दोन्नि वि माहणस्स, सकम्मसीलस्स पुरोहियस्स ।
सरित्तु पोराणिय तत्थ जाइं, तहा सुचिन्नं तव संजमं च ॥ ५ ॥

व्याख्या—जाति-जरा-मृत्युभयाभिभूतौ, बहिः संसाराद् विहारः—स्थानं बहिर्विहारः स चार्थाद् मोक्षस्तस्मिन्नभिनिविष्टं—बद्धाग्रहं चित्तं ययोस्तौ, तथा संसारः चक्रमिव संसारचक्रं तस्य 'विमोक्षार्थं' परित्यागनिमित्तं दृष्ट्वा साधूनिति शेषः, 'तौ' अनन्तरोक्तौ 'कामगुणे' कामगुणविषये विरक्तौ प्रियौ—वल्लभौ तौ च तौ पुत्रावेव पुत्रकौ प्रियपुत्रकौ द्वावपि माहनस्य 'स्वकर्मशीलस्य' यजनयाजनादिस्वकीयानुष्ठाननिरतस्य 'पुरोहितस्य' शान्तिकर्त्तुः स्मृत्वा "पोराणिय" त्ति सूत्रत्वात् 'पौराणिकीं' चिरन्तनीं 'तत्र' सन्निवेशे जातिम्, तथा सुचीर्णं तपः संयमं च, अत्र कामगुणविरक्तिरेव जिनेन्द्रमार्गप्रतिपत्तिरिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४-५ ॥ ततस्तौ किमकार्ष्टाम् ? इत्याह—

ते कामभोगेसु असज्जमाणा, माणुस्सएसुं जे यावि दिवा ।
मोक्खाभिकंखी अभिजायसद्धा, तातं उवागम्म इमं उदाहु ॥ ६ ॥

व्याख्या—'तौ' पुरोहितपुत्रौ 'कामभोगेषु' उक्तरूपेषु "असज्जमाण" त्ति 'असजन्तौ' सङ्गमकुर्वन्तौ 'मानुष्यकेषु' मनुजसम्बन्धिषु ये चाऽपि 'दिव्याः' देवसम्बन्धिनः कामभोगास्तेषु चेति प्रक्रमः, 'मोक्षाभिकाङ्क्षिणौ' मुक्त्यभिलाषिणौ 'अभिजातश्रद्धौ' उत्पन्नतत्त्वरुची 'तातं' पितरमुपागम्य 'इदं' वक्ष्यमाणं "उदाहु" त्ति 'उदाहरताम्' उक्तवन्ताविति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ यच्च तावुक्तवन्तौ तदाह—

असासयं दट्टु इमं विहारं, बहुअंतरायं न य दीहमाउं ।
तम्हा गिहंसि ण रइं लभामो, आमंतयामु चरिसामि मोणं ॥ ७ ॥

व्याख्या—'अशाश्वतम्' अनित्यं दृष्ट्वा 'इमं' प्रत्यक्षं 'विहारं' मनुष्यत्वेनावस्थानम्, किमित्येवम् ? इत्याह—'बह्वन्तरायं' बहुव्याध्यादिविघ्नं 'न च' नैव दीर्घं 'आयुः' जीवितम्, सम्प्रति पल्योपमायुष्कताया अप्यभावात्, यत एवं तस्माद्

षण्णाम् इषुकार-राजादीनां वक्तव्यता ।

गृहे न रतिं लभामहे, अतश्च 'आमन्त्रयावहे' पृच्छाव आवां यथा चरिष्यावः 'मौनं' मुनिभावं संयममिति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥
एवं च ताभ्यामुक्ते—

अह तायगो तत्थ मुणीण तेसिं, तवस्स वाघायकरं वयासी ।
इमं वयं वेयविओ वदंति, जहा ण होई असुयाण लोगो ॥ ८ ॥
अहिज्ज वेदे परिविस्स विप्पे, पुत्ते परिट्ठप्प गिहंसि जाया ! ।
भोचा ण भोगे सह इत्थियाहिं, आरण्णगा होह मुणी पसत्था ॥ ९ ॥

व्याख्या—'अथ' अनन्तरं तात एव तातकः 'तत्र' तस्मिन्नवसरे 'मुन्योः' भावतः प्रतिपन्नमुनिभावयोः 'तयोः' कुमारयोः तपसः, उपलक्षणत्वादशेषधर्मानुष्ठानस्य च व्याघातकरं वचनमिति शेषः, "वयासि" त्ति अवादीत्, यदवादीत् तदाह—इमां वाचं वेदविदो वदन्ति, यथा—न भवति 'असुतानाम्' अपुत्राणां 'लोकः' परलोकः, तं विना पिण्डप्रदानाद्यभावात्। तथा च वेदवचः—"अनपत्यस्य लोका न भवन्ति ।" तथाऽपि अन्यैरप्युक्तम्—"पुत्रेण जायते लोकः, इत्येषा वैदिकी श्रुतिः । अथ पुत्रस्य पुत्रेण, स्वर्गलोके महीयते ॥ १ ॥" यत एवं तस्माद् अधीत्य वेदान् 'परिवेष्य' भोजयित्वा विप्रान् पुत्रान् परिस्थाप्य गृहे 'जातौ !' पुत्रौ !, तथा भुक्त्वा "ण" इति वाक्यालङ्कारे, भोगान् सह स्त्रीभिः अरण्ये भवौ आरण्यौ तावेव 'आरण्यकौ' आरण्यकव्रतधारिणौ "होह" त्ति 'भवतां' सम्पद्येथां युवां मुनी 'प्रशस्तौ' श्लाघ्याविति सूत्रद्वयार्थः ॥ ८–९ ॥ इत्थं तेनोक्ते कुमारकौ यदकार्ष्टां तदाह—

सोयग्गिणा आयगुणिंधणेणं, मोहाणिला पज्जलणाहिएणं ।
संतत्तभावं परितप्पमाणं, लालप्पमाणं बहुहा बहुं च ॥ १० ॥

पुरोहियं तं कमसोऽणुणंतं, णिमंतयंतं च सुए धणेणं।
जहक्कमं कामगुणेसु चेव, कुमारगा ते पसमिक्ख वक्कं॥ ११॥
वेया अहीया ण भवंति ताणं, भुत्ता दिया णिंति तमंतमे णं।
जाया य पुत्ता ण भवंति ताणं, को णाम ते अणुमन्निज्ज एयं?॥ १२॥
खणमित्तसुक्खा बहुकालदुक्खा, पगामदुक्खा अणिकामसोक्खा।
संसारमोक्खस्स विपक्खभूया, खाणी अणत्थाण उ कामभोगा॥ १३॥
परिव्वयंते अणियत्तकामे, अहो य राओ परितप्पमाणे।
अन्नप्पमत्ते धणमेसमाणे, पप्पोत्ति मच्चुं पुरिसे जरं च॥ १४॥
इमं च मे अत्थि इमं च णत्थि, इमं च मे किच्चमिमं अकिच्चं।
तं एवमेवं लालप्पमाणं, हरा हरंति त्ति कहं पमाओ?॥ १५॥

षण्णाम् इषुकार-राजादीनां वक्तव्यता।

व्याख्या—शोकाग्निना, आत्मनो गुणाः–अनादिकालसहचरितत्वेन रागादय आत्मगुणास्ते इन्धनम् उद्दीपकतया यस्य स तथा तेन, 'मोहानिलात्' अज्ञानपवनात् "पज्जलणाहिएणं" ति अधिकप्रज्वलनेन सन्तप्तभावं अत एव च 'परितप्यमानं' समन्ताद् दह्यमानं 'लालप्यमानम्' अतिशयेन दीनवचांसि लपन्तं 'बहुधा' अनेकप्रकारं 'बहु च' प्रभूतं यथा भवति, पुरोहितं 'तमि'ति प्रक्रान्तम् "कमसो" त्ति क्रमेण 'अनुनयन्तं' प्रज्ञापयन्तं निमन्त्रयन्तं च सुतौ धनेन यथाक्रमं कामगुणैश्चैव कुमारकौ 'तौ' अनन्तरप्रक्रान्तौ 'प्रसमीक्ष्य' प्रकर्षेण अज्ञानाच्छादितमतिमालोक्य 'वाक्यं' वच उक्तवन्ताविति गम्यते॥ किं तत्? इत्याह—वेदा अधीता न भवन्ति त्राणम्, उक्तं हि वेदविद्भिरपि—"शिल्पमध्ययनं नाम, वृत्तं

ब्राह्मणलक्षणम् । वृत्तस्थं ब्राह्मणं प्राहुर्नेतरान् वेदजीवकान् ॥ १ ॥" तथा "भुत्त" त्ति भोजिता द्विजा नयन्ति तमसोऽपि यत् तमस्तस्मिन्-अतिरौद्रे रौरवादिनरके, "णमि"ति वाक्यालङ्कारे, ते हि भोजिताः पशुवधाद्यशुभव्यापार एव प्रवर्त्तन्ते। तथा जाताश्च पुत्रा न भवन्ति त्राणं नरकादिकुगतौ निपततामिति गम्यते । उक्तं हि वेदमतानुसारिभिरपि—"यदि पुत्राद् भवेत् स्वर्गो, दानधर्मो न विद्यते । मुपितस्तत्र लोकोऽयं, दानधर्मो निरर्थकः ॥ १ ॥ वहुपुत्रा दुली गोधा, ताम्रचूडस्तथैव च । तेपां च प्रथमं स्वर्गः, पश्चाल्लोको गमिष्यति ॥ २ ॥" यतश्चैवं ततः 'को नाम' न कश्चित् 'ते' तव 'अनुमन्येत' अनुजानीयात् सविवेक इति गम्यते 'एतद्' अनन्तरमुक्तं वेदाध्ययनादित्रयम् ॥ तथा क्षणमात्रसौख्या वहुकालदुःखाः 'प्रकामदुःखाः' अतिशयदुःखाः 'अनिकामसौख्याः' अप्रकृष्टसुखाः संसारमोक्षस्य विपक्षभूताः, किमित्येवंविधास्ते ? इत्याह—'खनिः' आकरोऽनर्थानाम्, तुशब्दोऽवधारणे भिन्नक्रमश्च, ततः खनिरेव 'कामभोगाः' उक्तरूपाः ॥ अनर्थखनित्वमेव स्पष्टयितुमाह—'परिव्रजन्' विषयसुखलाभार्थमितस्ततो भ्राम्यन् 'अनिवृत्तकामः' अनुपरतेच्छः सन्, "अहो य राओ" त्ति आर्पत्वात् चस्य भिन्नक्रमत्वाद् अह्नि रात्रौ च 'परितप्यमानः' तदवाप्तौ समन्तात् चिन्ताग्निना दह्यमानः, अन्ये—सुहृत्स्वजनादयः तदर्थं प्रमत्तः—तत्कृत्यासक्तचेता अन्यप्रमत्तः 'धनं' वित्तम् 'एपयन्' विविधोपायैर्गवेपयमाणः "पप्पोत्ति" प्राप्नोति मृत्युं पुरुपो जरां च ॥ इदं च मेऽस्ति धान्यादि, इदं च नास्ति रजतरूप्यादि, इदं च मे 'कृत्यं' गृहवरण्डिकादि, इदमकृत्यमारब्धमपि वाणिज्यादि न कर्तुमुचितम्, 'तं' पुरुपम् 'एवमेवं' वृथैव 'लालप्यमानम्' अत्यर्थं व्यक्तवाचा वदन्तम्, हरन्त्यायुरिति 'हराः' दिनरजन्यादयः 'हरन्ति' भवान्तरं नयन्ति । 'इती'ति अस्माद् हेतोः कथं प्रमादः प्रकमाद् धर्मे कर्तुमुचितः ? इति शेष इति सूत्रषट्कार्थः ॥ १०-११-१२-१३-१४-१५॥ सम्प्रति धनादिभिः प्रलोभयितुं पुरोहितः प्राह—

धणं पभूयं सह इत्थियाहिं, सयणा तहा कामगुणा पगामा ।
तवं कए तप्पइ जस्स लोओ, तं सव्व साहीणमिहेव तुज्झं ॥ १६ ॥

व्याख्या—धनं प्रभूतं सह [1]स्त्रीभिः 'स्वजनाः' पितृ-पितृव्यादयः, तथा कामगुणाः "पकाम" त्ति प्रकामाः 'तपः' कष्टानुष्ठानं 'कृते' निमित्तं 'तप्यते' अनुतिष्ठति 'यस्य' धनादेर्लोकः तत् सर्वं स्वाधीनम् 'इहैव' अस्मिन् गृहे "तुज्झं" ति युवयोरिति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ तौ आहतुः—

धणेण किं धम्मधुराहिगारे?, सयणेण वा कामगुणेहिं चेव? ।
समणा भविस्सामु गुणोहधारी, बहिंविहारा अभिगम्म भिक्खं ॥ १७ ॥

व्याख्या—धनेन किम्?, न किञ्चित् 'धर्मधुराधिकारे' तत्प्रस्तावे, स्वजनेन वा कामगुणैश्चैव, ततः श्रमणौ भविष्यावः 'गुणौघधारिणौ' क्षमादिगुणसमूहधारकौ, बहिर्ग्रामादिभ्यो विहारो ययोस्तौ बहिर्विहारौ अप्रतिबद्धविहारावित्यर्थः 'अभिगम्य' आश्रित्य भिक्षामिति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ आत्मास्तित्वमूलत्वात् सकलधर्मानुष्ठानस्य तन्निराकरणायाह पुरोहितः—

जहा य अग्गी अरणीउऽसंतो, खीरे घयं तिल्लमहा तिलेसु ।
एमेव जाया सरिरम्मि सत्ता, सम्मुच्छई णासइ णावचिट्ठे ॥ १८ ॥

व्याख्या—यथैव चस्यावधारणार्थत्वात् 'अग्निः' "अरणिउ" त्ति 'अरणितः' अग्निमन्थनकाष्ठात् 'असन्' अविद्यमान एव सम्मूर्च्छति, तथा क्षीरे घृतं तैलमथ तिलेषु, एवमेव हे जातौ! शरीरे सत्त्वाः "सम्मुच्छइ" त्ति 'सम्मूर्च्छन्ति'

---

१ यद्यपि तयोस्तदा स्त्रियो न सन्ति तथाऽपि तदवाप्तियोग्यताऽस्तीति तासामभिधानम् ।

षण्णाम् इषुकार-राजादीनां वक्तव्यता ।

पूर्वमसन्त एवोत्पद्यन्ते । तथा "नासइ" त्ति नश्यन्ति "नावचिट्ठंति" न पुनरवतिष्ठन्ते शरीरनाशे तन्नाशात्, इति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ कुमारकावाहतुः—

नो इंदियग्गिज्झ अमुत्तभावा, अमुत्तभावा वि य होइ णिच्चो ।
अज्झत्थहेउं नियय़ऽस्स बंधो, संसारहेउं च वयंति बंधं ॥ १९ ॥

व्याख्या—'नो' नैव इन्द्रियग्राह्यः सत्त्व इति प्रक्रमः, अमूर्त्तभावात्, तथा अमूर्त्तभावादपि च भवति नित्यः, तथा हि—यद् द्रव्यत्वे सति अमूर्त्त तद् नित्यम् आकाशवत्। न चैवममूर्त्तत्वादेव तस्य सम्बन्धासम्भवः, यतः "अज्झत्थहेउं नियय़ऽस्स बंधो" अध्यात्मशब्देन आत्मस्था मिथ्यात्वादय इहोच्यन्ते, ततस्तद्धेतुः–तन्निमित्तो नियतः–निश्चितो वन्धः–कर्मभिः संश्लेषः, यथाऽमूर्त्तस्याऽपि नभसो मूर्त्तैरपि घटादिभिः सम्बन्ध एवमस्यापि कर्मभिर्मूर्त्तैरपि न विरुध्यते, तथा संसारहेतुं च वदन्ति वन्धमिति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥ यत एवमस्ति आत्मा बन्धश्च तस्य इत्यतः—

जहा वयं धम्ममयाणमाणा, पावं पुरा कम्ममकासि मोहा ।
ओरुज्झमाणा परिरक्खियंता, तं नेव भुज्जो वि समायरामो ॥ २० ॥

व्याख्या—यथा वयं 'धर्मं' सम्यग्दर्शनादिकम् अजानानाः 'पापं' पापहेतु 'पुरा' पूर्वं 'कर्म' अनुष्ठानं "अकासि" त्ति 'अकार्ष्म' कृतवन्तः 'मोहात्' अज्ञानात् 'अवरुध्यमानाः' निर्गमं गृहादलभमानाः 'परिरक्ष्यमाणाः' अनुजीविभिरनुपाल्यमानाः 'तत्' पापकर्म नैव 'भूयोऽपि' पुनरपि समाचरामः, यथावद् विदितवस्तुत्वादिति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ अन्यच्च—

अब्भाहयम्मि लोयम्मि, सव्वओ परिवारिए । अमोहाहिं पडंतीहिं, गिहंसि ण रइं लभे ॥ २१ ॥

---

१ अरूपं हि यथाऽऽकाशं, रूपिद्रव्यादिभाजनम् । तथा ह्यरूपी जीवोऽपि, रूपिकर्मादिभाजनम् ॥ १ ॥

व्याख्या—'अभ्याहते' पीडिते लोके 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'परिवारिते' परिवेष्टिते 'अमोघाभिः' अवन्ध्यप्रहरणोपमाभिः 'पतन्तीभिः' आगच्छन्तीभिः 'गृहे' गृहवासे न रतिं लभामहे । यथा वागुरावेष्टितो मृगोऽमोघैश्च प्रहरणैर्व्याधेनाभ्याहतो न रतिं लभते, एवमावामपीति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ भृगुराह—

केण अब्भाहओ लोओ, केण वा परिवारिओ। का वा अमोहा वुत्ता, जाया! चिंतावरो हुमि ॥२२॥

व्याख्या—केन व्याधतुल्येन अभ्याहतो लोकः ? केन वा वागुरारूपेण परिवारितः ? का वा 'अमोघा' अमोघप्रहरणोपमा उक्ता ? हे जातौ ! चिन्तापरः "हुमि" त्ति भवामि । ततो ममाऽऽवेद्यतामयमर्थ इति सूत्रार्थः ॥२२॥ तावाहतुः—

मच्चुणाऽब्भाहओ लोओ, जराए परिवारिओ। अमोहा रयणी वुत्ता, एवं ताय! वियाणह ॥ २३ ॥

व्याख्या—मृत्युना अभ्याहतो लोकः, तस्य सर्वत्राप्रतिहतप्रसरत्वात् । उक्तञ्च—

"तित्थयरा गणहारी, सुरवइणो चक्कि-केसवा रामा। संहरिया हयविहिणा, सेसेसु नरेसु का गणणा ? ॥१॥"[1] जरया परिवारितः, अमोघाश्च रजन्यः उक्ताः, तत्पतने ह्यवश्यंभावी जनस्याभिघातः, एवं तात ! विजानीत इति सूत्रार्थः ॥२३॥

जा जा वच्चइ रयणी, न सा पडिनियत्तई। अहम्मं कुणमाणस्स, अफला जंति राईओ ॥ २४ ॥

जा जा वच्चइ रयणी, न सा पडिनियत्तई। धम्मं च कुणमाणस्स, सफला जंति राईओ ॥ २५ ॥

व्याख्या—या या व्रजति रजनी न सा 'प्रतिनिवर्त्तते' न पुनरागच्छति, ताश्च अधर्मं कुर्वतो जन्तोरिति गम्यते अफला यान्ति रात्रयः, अधर्मनिबन्धनं गृहस्थतेति ॥ तथा "जा जे"त्यादि पूर्ववत् । नवरं "धम्मं च" त्ति 'चः' पुनरर्थे

[1] "तीर्थंकरा गणधारिणः, सुरपतयश्चक्रि-केशवा रामाः । संहृता हतविधिना, शेषेषु नरेषु का गणना ? ॥ १ ॥"

षण्णाम् इषुकार-राजादीनां वक्तव्यता ।

धर्मं पुनः कुर्वतः सफलाः, धर्मफलत्वात् जन्मनः । न च व्रतं विना धर्म इत्यतः तत् प्रतिपत्स्याव इति सूत्रद्वयार्थः ॥ २४–२५ ॥ इत्थं तद्वचनेन प्रतिबुद्धो भृगुराह—

एगओ संवसित्ता णं, दुहओ सम्मत्तसंजुया । पच्छा जाया ! गमिस्सामो, भिक्खमाणा कुले कुले ॥

व्याख्या—'एकतः' एकस्मिन् स्थाने 'समुष्य' सहैवाऽऽसित्वा "दुहओ" त्ति 'द्वये' आवां युवां च सम्यक्त्वसंयुताः, उपलक्षणत्वाद् देशविरत्या च संयुताः 'पश्चात्' यौवनोत्तरकालं हे जातौ ! गमिष्यामो वयं ग्रामनगरादिषु मासकल्पादिक्रमेणेति शेषः, 'भिक्षमाणाः' याचमानाः पिण्डादिकमिति गम्यते 'कुले कुले' गृहे गृहे अज्ञातोञ्छवृत्त्येत्यर्थः इति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ कुमारावाहतुः—

जस्सऽत्थि मच्चुणा सक्खं, जस्स वऽत्थि पलायणं ।
जो जाणइ न मरिस्सामि, सो हु कंखे सुए सिया ॥ २७ ॥
अज्जेव धम्मं पडिवज्जयामो, जहिं पवन्ना ण पुणब्भवामो ।
अणागयं णेव य अत्थि किंचि, सद्धाखमं ने विणइत्तु रागं ॥ २८ ॥

व्याख्या—यस्यास्ति मृत्युना सह 'सख्यं' मैत्री, यस्य वाऽस्ति 'पलायनं' नाशनं मृत्योरिति प्रक्रमः, तथा यो जानीते यथाऽहं न मरिष्यामि "सो हु" स एव 'काङ्क्षति' प्रार्थयते 'श्वः' आगामिनि दिने स्याद् इदमिति गम्यते ॥ अतोऽद्यैव 'धर्मं' यतिधर्मं प्रतिपद्यामहे, "जहिं" ति आर्षत्वाद् यं धर्मं 'प्रतिपन्नाः' आश्रिताः "न पुणब्भवामो" त्ति 'न पुनर्भविष्यामः' न पुनर्जन्म प्राप्स्यामः, जन्ममरणाद्यभावहेतुत्वाद् धर्मस्य । किं च—'अनागतम्' अप्राप्तं नैव चास्ति 'किञ्चिद्' अतिसुन्दरमपि वस्तु, सर्वभावानामनन्तशः प्राप्तपूर्वत्वात् । उक्तञ्च—"का सा गतिर्जगति या शतशो न याता, किं तत् सुखं

यदसकृन्न पुराऽनुभूतम् । कास्ताः श्रियो न खलु या बहुशोऽप्यवाप्ता-श्चेतस्तथाऽपि तव वर्द्धत एव वाञ्छा ॥ १ ॥" अतः श्रद्धा—अभिलाषः तया क्षमं—युक्तं श्रेय इत्यर्थः, अनुष्ठानं कर्त्तुमिति शेषः, "णे" त्ति 'नः' अस्माकं 'विनीय' अपनीय 'रागं' स्वजनाऽभिष्वङ्गलक्षणमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २७–२८ ॥ इदं चाकर्ण्य पुरोहित उत्पन्नव्रतग्रहणपरिणामो ब्राह्मणीमन्विदमाह—

षण्णाम् इषुकार-राजादीनां वक्तव्यता

पहीणपुत्तस्स हु णत्थि वासो, वासिट्ठि ! भिक्खायरियाइ कालो ।
साहाहि रुक्खो लहए समाहिं, छिन्नाहिं साहाहिं तमेव खाणुं ॥ २९ ॥
पक्खाविहूणो व जहेह पक्खी, भिच्चविहूणो व रणे णरिंदो ।
विवन्नसारो वणिउ व्व पोए, पहीणपुत्तो मि तहा अहं पि ॥ ३० ॥

व्याख्या—प्राकृतत्वेन पुत्राभ्यां प्रहीणः—त्यक्तो यस्तस्य 'हुः' पूरणे, नास्ति वासो मे गृहे इति गम्यते, 'हे वासिष्ठि !' वसिष्ठगोत्रे ! भिक्षाचर्यायाः, उपलक्षणं चैतद् व्रतग्रहणस्य, कालो वर्त्तत इति शेषः । किमित्येवम् ? अत आह—शाखाभिर्वृक्षो लभते 'समाधिं' स्वास्थ्यम्, छिन्नाभिः शाखाभिः 'तमेव' वृक्षं "खाणुं" ति स्थाणुं जनो व्यपदिशतीत्युपस्कारः, यथा हि तास्तस्य शोभासंरक्षणादिना समाधिहेतवः एवं ममाऽप्येतौ सुतौ, अतस्तद्विरहितोऽहमपि स्थाणुकल्प एवेति ॥ किञ्च—पक्षविहीनो 'वा' दृष्टान्तान्तरसमुच्चये, यथा 'इह' लोके पक्षी, भृत्यविहीनो वा रणे नरेन्द्रः, 'विपन्नसारः' विनष्टहिरण्यादिद्रव्यो वणिग् वा 'पोते' प्रवहणे भिन्ने इति गम्यते व्यसनभागितया विषीदति, पुत्रप्रहीणोऽस्मि तथाऽहमपीति सूत्रद्वयार्थः ॥ २९–३० ॥ वासिष्ठ्याह—

सुसंभिया कामगुणा इमे ते, संपिंडिया अग्गरसा पभूया ।
भुंजामु ता कामगुणे पकामं, पच्छा गमिस्सामु पहाणमग्गं ॥ ३१ ॥

व्याख्या—'सुसम्भृताः' सुष्ठु संस्कृताः कामगुणाः 'इमे' एते 'ते' तव, तथा 'सम्पिण्डिताः' पुञ्जीकृताः "अग्गरस" त्ति चस्य गम्यमानत्वाद् अग्र्याः—प्रवराः रसाश्च—मधुरादयः प्रभूताः, कामगुणान्तर्गतत्वेऽपि रसानां पृथगुपादानम् अतिगृद्धिहेतुत्वात्, "भुंजामो" त्ति भुञ्जीमहि 'तत्' तस्मात् कामगुणान् 'प्रकामम्' अतिशयेन, 'पश्चात्' वृद्धावस्थायां गमिष्यामः 'प्रधानमार्ग' प्रव्रज्यारूपं मुक्तिपथमिति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ पुरोहितः प्राह—

भुत्ता रसा भोइ ! जहाति णो वओ, ण जीवियट्ठा पयहामि भोए ।
लाहं अलाहं च सुहं च दुक्खं, संचिक्खमाणो चरिसामि मोणं ॥ ३२ ॥

व्याख्या—'भुक्ताः' सेविता रसा उपलक्षणत्वात् शेषकामगुणाश्च, "भोइ" त्ति हे भवति ! आमन्त्रणमेतत्, 'जहाति' त्यजति 'नः' अस्मान् 'वयः' प्रक्रमाद् इष्टक्रियाकरणक्षमम्, उपलक्षणत्वात् जीवितं च, ततो यावद् नैतत् त्यजति तावत् प्रव्रजामः—जन्मान्तरभाविभोगार्थं दीक्षां ग्रहीष्यामः । ते चात्रैव स्वाधीनाः किं प्रव्रज्यया ? इति प्रेरणायामाह—न 'जीवितार्थम्' असंयमजीवितार्थं प्रजहामि भोगान् किन्तु लाभमलाभं च, सुखम् चस्य भिन्नक्रमत्वाद् दुःखं च "संचिक्खमाणो" त्ति 'समतया ईक्षमाणः' लाभाऽलाभसुखदुःखजीवितमरणादिषु समतामेव भावयन् इत्यभिप्रायः, चरिष्यामि 'मौनं' मुनिभावम्, ततो मुक्त्यर्थमेव मम दीक्षाप्रतिपत्तिरिति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ वासिष्ठ्याह—

मा हू तुमं सोदरियाण संभरे, जुन्नो व हंसो पडिसोयगामी ।
भुंजाहि भोगाइं मए समाणं, दुक्खं खु भिक्खायरिया विहारो ॥ ३३ ॥

पण्णाम् इषुकार-राजादीनां वक्तव्यता ।

व्याख्या—'मा' निषेधे, 'हु:' वाक्यालङ्कारे, त्वं 'सोदर्याणां' भ्रातॄणाम्, उपलक्षणं शेषस्वजनानां भोगानां च "संभरे" त्ति अस्मार्षीः, "जुन्नो व हंसो" त्ति जीर्णो हंस इव प्रतिस्रोतोगामी सन्, किमुक्तं भवति?—यथाऽसौ नदीस्रोतसि प्रतिकूलगमनम् अतिकष्टमारभ्याऽपि तत्राशक्तः पुनरनुस्रोत एव धावति। एवं भवानपि संयमभारं वोढुमसमर्थः पुनः सोदरादीन् भोगांश्च स्मरिष्यसि, ततो भुङ्क्ष्व भोगान् मया 'समानं' सार्द्धम्, "दुक्खं खु" दुःखमेव भिक्षाचर्या 'विहारः' ग्रामादिष्वप्रतिबद्धविहारः, उपलक्षणञ्चैतत् शिरोलोचादीनामिति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥ पुरोहित आह—

जहा य भोई! तणुयं भुयंगो, णिम्मोअणिं हेच्च पलेइ मुत्ते।
एमेए जाया पयहंति भोगे, ते हं कहं णाणुगमेस्समेक्को? ॥ ३४ ॥
छिंदित्तु जालं अबलं व रोहिया, मच्छा जहा कामगुणे पहाय।
धोरेयसीला तवसा उदारा, धीरा हु भिक्खायरियं चरंति ॥ ३५ ॥

व्याख्या—यथा च हे भवति! 'तनुजां' देहजातां भुजङ्गः 'निर्मोचनीं' निर्मोकं हित्वा 'पर्येति' समन्ताद् गच्छति 'मुक्तः' निरपेक्षः "एमेए" त्ति एवमेतौ जातौ 'प्रजहीतः' त्यजतो भोगान्। ततः किम्? इत्याह—'तौ' जातौ अहं कथं न 'अनुगमिष्यामि' प्रव्रज्याग्रहणेनानुसरिष्यामि 'एकः' अद्वितीयः?, किं मम असहायस्य गृहवासेनेति भावः ॥ तथा छित्त्वा जालम् 'अबलमिव' दुर्बलमिव बलीयोऽपीति गम्यते, 'रोहिताः' रोहितजातीया मत्स्याश्चरन्तीति सम्बन्धः। 'यथा' इति दृष्टान्तोपन्यासे, तथेति गम्यते, ततस्तथा जालरूपान् कामगुणान् प्रहाय, धुरि वहन्ति धौरेयास्तेषामिव शीलम्—उत्क्षिप्तभारनिर्वहणलक्षणं येषां ते तथा, 'तपसा' अनशनादिना 'उदाराः' प्रधानाः 'धीराः' सात्त्विकाः 'हुरि'ति यस्माद्

भिक्षाचर्यां चरन्ति, व्रतोपलक्षणमेतद्, अतोऽहमपीत्थं व्रतमेव ग्रहीष्ये इति भाव इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ३४-३५ ॥ इत्थं प्रतिबोधिता ब्राह्मण्याह—

णहेव कुंचा समइक्कमंता, तताइं जालाइं दलेत्तु हंसा ।
पलेंति पुत्ता य पई य मज्झं, ते हं कहं णाणुगमेस्समेक्का ? ॥ ३६ ॥

व्याख्या—नभसीव क्रौञ्चाः 'समतिक्रामन्तः' तांस्तान् देशानुल्लङ्घयन्तः ततानि जालानि 'दलित्वा' भित्त्वा "हंस" त्ति चस्य गम्यमानत्वाद् हंसाश्च "पलिंति" त्ति 'परियन्ति' समन्ताद् गच्छन्ति, पुत्रौ च पतिश्च मम सम्बन्धिनो गम्यमानत्वाद् ये एतद् जालोपमं विषयाभिष्वङ्गं हित्वा नभःकल्पे निरुपलेपतया संयमे तानि तानि संयमस्थानानि अतिक्रामन्तस्तानहं कथं नाऽनुगमिष्याम्येका सती ? इति सूत्रार्थः ॥ ३६ ॥ इत्थं चतुर्णामपि व्रतप्रतिपत्तौ यद्भूत्तदाह—

पुरोहियं तं ससुयं सदारं, सोचाऽभिणिक्खम्म पहाय भोए ।
कुडुंबसारं विउलुत्तमं तं, रायं अभिक्खं समुवाय देवी ॥ ३७ ॥

वंतासी पुरिसो रायं !, ण सो होइ पसंसिओ । माहणेण परिचत्तं, धणं आदाउमिच्छसि ॥ ३८ ॥
सवं जगं जइ तुहं, सवं वावि धणं भवे । सवं पि ते अपज्जत्तं, णेव ताणाय तं तव ॥ ३९ ॥

मरिहिसि रायं ! जया तया वा, मणोरमे कामगुणे विहाय ।
इक्को हु धम्मो नरदेव ! ताणं, ण विज्जई अन्नमिहेह किंचि ॥ ४० ॥

व्याख्या—पुरोहितं 'तं' भृगुनामानं ससुतं सदारं श्रुत्वा 'अभिनिष्क्रम्य' गृहाद् निर्गत्य प्रहाय भोगान् प्रव्रजित-

मिति गम्यते, 'कुटुम्बसारं' धनधान्यादि, विपुलं चोत्तमं च विपुलोत्तमं, 'तदि'ति यत् पुरोहितेन त्यक्तं गृह्णन्तमिति शेषः, "रायं" ति राजानम् 'अभीक्ष्णं' पुनः पुनः 'समुवाच' सम्यगुक्तवती 'देवी' **कमलावती** नाम ॥ किमुक्तवती ? इत्याह—'वान्ताशी' वान्तभोजी पुरुषो य इति गम्यते, हे राजन् ! न स भवति प्रशंसितो विद्वद्भिरिति शेषः । कथमहं वान्ताशी ? इति चेद् इत्यत आह—ब्राह्मणेन परित्यक्तं धनमादातुमिच्छसि ॥ किञ्च—सर्वं जगद् यदि "तुहं" ति तव सर्वं वाऽपि धनं भवेत्, सर्वमपि 'ते' तव 'अपर्याप्तम्' अशक्तम् इच्छापूरणं प्रतीति शेषः, अपर्यवसितत्वात् तस्याः । तथा नैव 'त्राणाय' जरामरणाद्यपनोदाय 'तदि'ति सर्वं जगद्धनं वा तवेति ॥ अन्यच्च—मरिष्यसि राजन् ! 'यदा तदा वा' यस्मिन् तस्मिन् वा काले, जातस्य ध्रुवं मरणात् । उक्तं हि—"कश्चित् सखे ! त्वया दृष्टः, श्रुतः सम्भावितोऽपि वा । क्षितौ वा यदि वा स्वर्गे, यो जातो न मरिष्यति ? ॥ १ ॥" मनोरमान् कामगुणान् 'विहाय' त्यक्त्वा, न किञ्चित् त्वया सह यास्यतीत्यभिप्रायः, तथा 'एको हु' एक एव धर्मः 'नरदेव !' नृपते ! 'त्राणं' शरणम्, न विद्यते अन्यद् 'इह' लोके 'इह' मरणे किञ्चित् । उक्तं च—"अत्थेण नंदराया, न ताइओ गोधणेण कुइयन्नो । धन्नेण तिलयसिट्ठी, पुत्तेहिं न ताइओ **सगरो** ॥ १ ॥"[1] इत्यतो धर्म एवाऽनुष्ठेयो विद्वद्भिः, तस्मात् परित्यजाऽमुं द्विजपरित्यक्तद्रव्यग्रहणाऽऽग्रहमिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ३७-३८-३९-४० ॥ यतश्च धर्माद् ऋते नान्यत् त्राणमतः—

षण्णाम् इषुकार-राजादीनां वक्तव्यता ।

णाहं रमे पक्खिणि पंजरे वा, संताणछिन्ना चरिसामि मोणं ।
अकिंचणा उज्जुकडा णिरामिसा, परिग्गहारंभणियत्तदोसा ॥ ४१ ॥

---

१ "अर्थेन नन्दराजः, न त्रातो गोधनेन कुचिकर्णः । धान्येन तिलकश्रेष्ठी, पुत्रैर्न त्रातः सगरः ॥ १ ॥"

दवग्गिणा जहा रण्णे, डज्झमाणेसु जंतुसुं । अन्ने सत्ता पमोदंति, रागद्दोसवसं गया ॥ ४२ ॥
एवमेव वयं मूढा, कामभोगेसु मुच्छिया । डज्झमाणं न वुज्झामो, रागद्दोसग्गिणा जगं ॥ ४३ ॥
भोगे भुचा वमित्ता य, लहुभूयविहारिणो । आमोयमाणा गच्छंति, दिया कामकमा इव ॥४४॥
इमे य वद्धा फंदंति, मम हत्थऽज्जमागया । वयं च सत्ता कामेसु, भविस्सामो जहा इमे ॥ ४५ ॥
सामिसं कुललं दिस्सा, वज्झमाणं णिरामिसं । आमिसं सव्वमुज्झित्ता, विहरिस्सामो णिरामिसा ४६
गिद्धोवमे उ णच्चा णं, कामे संसारवड्ढणे । उरगो सुवन्नपासि व, संकमाणो तणुं चरे ॥ ४७ ॥
णागु व वंधणं छेत्ता, अप्पणो वसहिं वए । एयं पत्थं महाराय ! उसुयारि त्ति मे सुयं ॥ ४८ ॥

व्याख्या—नाऽहं 'रमे' रतिमवाप्नोमि "पक्खिणि पंजरे व" त्ति पक्षिणीव पञ्जरे, किमुक्तं भवति ?—यथासौ दुःखोत्पादिनि पञ्जरे रतिं न लभते एवमहमपि जरामरणाद्युपद्रवविद्रुते भवपञ्जरे न रमे, अतः "संताणछिन्न" त्ति 'छिन्नसन्ताना' प्रक्रमाद् विनाशितस्नेहसन्ततिः चरिष्यामि 'मौनं' मुनिभावम् "अकिञ्चना" हिरण्यादिकिञ्चनरहिता, ऋजु—मायारहितं कृतम्—अनुष्ठितं यस्याः सा ऋजुकृता, तथा निष्क्रान्ता आमिषाद्—विषयादेः निरामिषा, "परिग्गहारंभनियत्तदोस" त्ति परिग्रहारम्भावेव जीवदूषणाद् दोषौ ताभ्यां निवृत्ता परिग्रहारम्भदोषनिवृत्ता ॥ अपरञ्च—दवाग्निना यथाऽरण्ये दह्यमानेषु जन्तुषु 'अन्ये' अपरे 'सत्त्वाः' अविवेकिनः प्रमोदन्ते, किंविधाः ? रागद्वेषवशं गताः ॥ एवमेव वयं "मूढ" त्ति 'मूढानि' मोहवशगानि कामभोगेषु मूर्च्छितानि दह्यमानं न वुध्यामहे रागद्वेषाग्निना 'जगत्' प्राणिसमूहम् । यो हि सविवेको रागादिमांश्च न भवति स दावानलेन दह्यमानान् अन्यसत्त्वानवलोक्य अहमप्येवमनेन दहनीय इति तद्रक्षणोपायतत्पर एव भवति न तु प्रमोदते प्रमादवशगतः सन् । ततो वयमपि भोगापरित्यागादेवंविधान्येवेति ॥

ये तु एवंविधा न भवन्ति ते किं कुर्वन्ति ? इत्याह—भोगान् भुक्त्वा पुनरुत्तरकालं वान्त्वा च, लघुः—वायुस्तद्भूताः—तदुपमाः सन्तो विहरन्तीत्येवंशीलाः लघुभूतविहारिणः—अप्रतिबद्धविहारिण इत्यर्थः 'आमोदमानाः' प्रमोदमनुभवन्तः तथाविधानुष्ठानेनेति गम्यते, गच्छन्ति विवक्षितस्थानमिति शेषः । क इव ? 'द्विजा इव' विहगा इव 'कामक्रमाः' स्वेच्छाचारिणः । किमुक्तं भवति ?—यथा द्विजा यत्र यत्र रोचते तत्र तत्राऽऽमोदमाना भ्राम्यन्ति एवमेतेऽपि अभिष्वङ्गस्याभावाद् यत्र यत्र संयमनिर्वाहस्तत्र तत्र यान्तीति ॥ पुनरर्थादिष्वास्थां निराकुर्वन्नाह—'इमे' प्रत्यक्षाः शब्दादयः 'चः' समुच्चये 'बद्धाः' नियन्त्रिता अनेकोपायै रक्षिता इत्यर्थः, स्पन्दन्त इव स्पन्दन्ते अस्थितिधर्मतया । ये कीदृशाः ? इत्याह—"मम हत्थऽज्जमागय" त्ति मम उपलक्षणत्वात् तव च हस्तं हे आर्ये ! आगताः स्ववशा इत्यर्थः, आत्मनोऽज्ञतां दर्शयितुमाह—'वयं च' वयं पुनः सक्तानि कामभोगेषु, एवंविधेष्वपि चामीष्वभिष्वङ्गो मोहविलसितमिति भावः । यत एवमतो भविष्यामो यथा 'इमे' पुरोहितादयः, किमुक्तं भवति ?—यथाऽमीभिश्चञ्चलत्वमवलोक्यैते परित्यक्तास्तथा वयमपि त्यक्ष्याम इति ॥ स्यादेतद्—अस्थिरत्वेऽपि सुखहेतुत्वात् किमित्यमी त्यज्यन्ते ? इत्याह—'सामिषं' पिशितरूपामिषयुक्तं 'कुललं' गृध्रं शकुनिकां वा दृष्ट्वा 'वाध्यमानं' पीड्यमानं विहगान्तरैरिति गम्यते, 'निरामिषम्' अन्यथाभूतं दृष्ट्वेति गम्यते, 'आमिषं' धनधान्यादि सर्वमुज्झित्वा 'विहरिष्यामि' अप्रतिबद्धविहारितया चरिष्यामि निरामिषा ॥ उक्ताऽनुवादेनोपदेष्टुमाह—गृद्धोपमान् उक्तन्यायेन 'तुः' पूरणे, ज्ञात्वा "णं" वाक्यालङ्कारे, 'कामान्' कामयन्ति—शब्दादीनभिलषन्तीति कामाः—विषयिणस्तान्, किंभूतान् ? संसारवर्धनान्, किम् ? इत्याह—"उरगो सुवन्नपासि व्व" त्ति इवशब्दस्य भिन्नक्रमत्वाद् आर्षत्वाच्च उरग इव 'सौपर्णेयपार्श्वे' गरुडसमीपे 'शङ्कमानः' भयत्रस्तः 'तनु' स्तोकं यतनयेत्यर्थः, 'चरेः' क्रियासु प्रवर्त्तस्व । अस्यायमाशयः—यथा सौपर्णेयोपमैर्विषयैर्न वाध्यसे तथा यतस्व ॥ ततश्च किम् ? इत्याह—नाग इव

पणणाम्
इषुकार-
राजादीनां
वक्तव्यता ।

वन्धनं छित्त्वाऽऽत्मनो 'वसतिं' विन्ध्याटवीं व्रजति, एवं भवानपि कर्मवन्धनमुपहत्याऽऽत्मनः शुद्धजीवस्य वसतिम्—आश्रयं मुक्तिमित्यर्थः व्रजेः, अनेन दीक्षायाः प्रसङ्गतः फलमुक्तम्। एवं चोपदिश्य निगमयितुमाह—'एतद्' यन्मयोक्तं 'पथ्यं' हितं महाराज! इषुकार! 'इति' एतद् मया 'श्रुतम्' अवधारितं साधुसकाशादिति गम्यते इति सूत्राष्टकार्थः ॥ ४१-४२-४३-४४-४५-४६-४७-४८ ॥ एवं च तद्वचनात् प्रतिबुद्धो नृपः। ततश्च यत् तौ द्वावपि चक्रतुस्तदाह—

चइत्ता विउलं रज्जं, कामभोगे य दुच्चए। णिविसया णिरामिसा, णिन्नेहा णिप्परिग्गहा ॥ ४९ ॥
सम्मं धम्मं वियाणित्ता, चिच्चा कामगुणे वरे। तवं पगिज्झऽहक्खायं, घोरं घोरपरक्कमा ॥ ५० ॥

व्याख्या—त्यक्त्वा विपुलं राज्यं कामभोगांश्च दुस्त्यजान् 'निर्विषयौ' विषयरहितौ अत एव निरामिषौ 'निःस्नेहौ' निःप्रतिवन्धौ 'निष्परिग्रहौ' मूर्च्छारहितौ सम्यक् 'धर्मं' श्रुत-चारित्रात्मकं विज्ञाय त्यक्त्वा कामगुणान् वरान्, पूर्वविशेषणैर्गतार्थत्वेऽपि पुनरभिधानमतिशयख्यापकम्। 'तपः' अनशनादि 'प्रगृह्य' अभ्युपगम्य 'यथाख्यातं' येन प्रकारेण तीर्थकरादिभिः कथितं 'घोरं' दुरनुचरं, घोरपराक्रमौ तथैव कृतवन्ताविति शेष इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४९—५० ॥ सम्प्रति समस्ताध्ययनोपसंहारमाह—

एवं ते कमसो बुद्धा, सव्वे धम्मपरायणा। जम्ममच्चुभउव्विग्गा, दुक्खस्संतगवेसिणो ॥ ५१ ॥
सासणे विगयमोहाणं, पुव्विं भावणभाविया। अचिरेणेव कालेणं, दुक्खस्संतमुवागया ॥ ५२ ॥
राया सह देवीए, माहणो य पुरोहिओ। माहणी दारगा चेव, सव्वे ते परिणिव्वुडि ॥५३॥ त्ति बेमि ॥

व्याख्या—'एवम्' अमुना प्रकारेण 'तानि' अनन्तरमुक्तरूपाणि षडपि क्रमशो बुद्धानि सर्वाणि धर्मपरायणानि जन्ममृत्युभयोद्विग्नानि दुःखस्यान्तगवेषकाणि ॥ पुनस्तद्वक्तव्यतामेवाह—शासने 'विगतमोहानाम्' अर्हतां 'पूर्वम्' अन्य-

जन्मनि, भावनया—कुशलकर्माऽभ्यासरूपया भावितानि—वासितानि भावनाभावितानि अत एव 'अचिरेणैव' स्वल्पेनैव कालेन दुःखस्य 'अन्तं' मोक्षम् 'उपागतानि' प्राप्तानि, सर्वत्र प्राकृतत्वात् पुल्लिङ्गनिर्देशः ॥ मन्दमतिस्मरणायाध्ययनार्थमुपसंहर्तुमाह—राजा सह देव्या ब्राह्मणश्च पुरोहितो ब्राह्मणी दारकौ चैव सर्वाणि तानि 'परिनिर्वृतानि' मुक्तिं गतानीति सूत्रार्थः ॥ ५१-५२-५३ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

षण्णाम् इषुकार-राजादीनां वक्तव्यता।

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां इषुकारीयाख्यं चतुर्दशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ सभिक्षुनामकं पञ्चदशमध्ययनम् ।

व्याख्यातं चतुर्दशमध्ययनम् । सम्प्रति सभिक्षुनामकं पञ्चदशमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—'इहाऽनन्तराध्ययने निर्निदानतागुण उक्तः, स च मुख्यतो भिक्षोरेव, भिक्षुश्च गुणत इति तद्गुणा अनेनोच्यन्ते' इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याध्ययनस्यादिसूत्रम्—

मोणं चरिस्सामि समेच्च धम्मं, सहिए उज्जुकडे णियाणछिन्ने ।
संथवं जहेज्ज अकामकामे, अन्नायएसी परिव्वए स भिक्खू ॥ १ ॥

व्याख्या—'मौनं' श्रामण्यं चरिष्यामि इत्यभिप्रायेणेत्युपस्कारः, 'समेत्य' प्राप्य 'धर्म' श्रुतचारित्रभेदं 'सहितः' समेतोऽन्यसाधुभिरिति गम्यते, न त्वेकाकी, एकाकित्वस्यागमे निषिद्धत्वात् । यदुक्तम्—"एगागियस्स दोसा, इत्थी साणे तहेव पडिणीए । भिक्खविसोहिमहव्वय, तम्हा सेविज्ज दोगमणं ॥ १ ॥"[1] 'ऋजुकृतः' अशठानुष्ठानः "नियाणछिन्न" त्ति निदानं–विषयाऽभिष्वङ्गात्मकं तत् छिन्नम्–अपनीतं येन स छिन्ननिदानः 'संस्तवं' मात्रादिभिः परिचयं 'जह्यात्' त्यजेत्, न कामकामः–कामाभिलाषी अकामकामः, अज्ञातः–तपआदिभिर्गुणैः अनवगत एषयते ग्रासादिकम् अज्ञातैषी 'परिव्रजेत्' अनियतविहारितया विहरेत्, "स भिक्खु" त्ति य एवंविधः स भिक्षुः । अनेन सिंहतया निष्क्रम्य सिंहतयैव विहरणं भिक्षुत्वनिबन्धनमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ तच्च सिंहतया विहरणं यथा स्यात् तथा विशेषत आह—

---

१ "एकाकिनो दोषाः, स्त्री श्वानः तथैव प्रत्यनीकः । भिक्षाविशुद्धि-महाव्रतं, तस्मात्सेवेत द्विगमनम् ॥ १ ॥"

पञ्चदशं सभिक्षुनामकमध्ययनम् ।

भिक्षोर्गुणवक्तव्यता ।

राओवरयं चरेज्ज लाढे, विरए वेदवियाऽऽयरक्खिए।
पन्ने अभिभूय सव्वदंसी, जे कम्हि वि ण मुच्छिए स भिक्खू ॥ २ ॥

व्याख्या—"रागोवरयं" ति उपरतरागो यथा भवत्येवं 'चरेत्' विहरेत्, "लाढे" त्ति 'लष्टः' सदनुष्ठानतया प्रधानः 'विरतः' असंयमाद् निवृत्तः 'वेदवित्' आगमवेदी "आयरक्खिय" त्ति रक्षितो दुर्गतेः तद्धेत्वसदनुष्ठानवर्जनत आत्मा येन स रक्षितात्मा, परनिपातः सर्वत्र प्राकृतत्वात्। 'प्रज्ञः' हेयोपादेयबुद्धिमान् अभिभूय परीषहोपसर्गानिति गम्यते, सर्वं—गम्यमानत्वात् प्राणिगणं पश्यति—आत्मवत् प्रेक्षते सर्वदर्शी यः कस्मिंश्चित् सचित्तादिवस्तुनि न मूर्च्छितः स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ अन्यच्च—

अक्कोसवहं विइत्तु धीरे, मुणी चरे लाढे णिच्चमायगुत्ते।
अव्वग्गमणे असंपहिट्ठे, जे कसिणं अहियासए स भिक्खू ॥ ३ ॥

व्याख्या—आक्रोशश्च वधश्च आक्रोशवधं तद् 'विदित्वा' स्वकृतकर्मफलमेतदिति मत्वा 'धीरः' अक्षोभ्यः मुनिश्चरेद् अप्रतिबद्धविहारेणेति गम्यते, "लाढि" त्ति प्राग्वत् 'नित्यं' सदा "आयगुत्ते" त्ति गुप्तः—रक्षितोऽसंयमस्थानेभ्य आत्मा येन स तथा, अव्यग्रम्—अनाकुलम् असमञ्जसचिन्तोपरमतो मनो यस्य सोऽव्यग्रमनाः, 'असम्प्रहृष्टः' आक्रोशदानादिषु न प्रहर्षवान्। यथा कश्चिदाह—"कश्चित्पुमान् क्षिपति मां परिरूक्षवाक्यैः, श्रीमत्क्षमाभरणमेत्य मुदं व्रजामि।" इत्यादि। प्रकृतोपसंहारमाह—यः 'कृत्स्नं' समस्तमाक्रोशवधम् 'अध्यास्ते' सहते स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ किञ्च—

पंतं सयणासणं भइत्ता, सीउण्हं विविहं च दंसमसगं।
अव्वग्गमणे असंपहिट्ठे, जे कसिणं अहियासए स भिक्खू ॥ ४ ॥

भिक्षोर्गुण-
वक्तव्यता।

व्याख्या—'प्रान्तम्' अधमं शयनासनम्, उपलक्षणत्वाद् भोजनाच्छादनादि च 'भुक्त्वा' सेवित्वा शीतोष्णं चस्य गम्यमानत्वात् 'विविधं च' नानाप्रकारं दंशमशकं प्राप्येति शेषः, सर्वत्र च समाहारद्वन्द्वः, अव्यग्रमना असम्प्रहृष्टो यः कृत्स्नमध्यास्ते स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ अपरञ्च—

णो सक्कियमिच्छती न पूयं, णो वि य वंदणगं कुओ पसंसं ? ।
से संजए सुव्वए तवस्सी, सहिए आयगवेसए स भिक्खू ॥ ५ ॥

व्याख्या—'नो' नैव 'सत्कृतं' सत्कारम् अभ्युत्थानाऽनुगमादिरूपम् 'इच्छति' अभिलषति, न 'पूजां' वस्त्रादिसपर्याम्, 'नोऽपि च' नैव च 'वन्दनकं' द्वादशावर्त्तादिरूपम्, कुतः 'प्रशंसां' निजगुणोत्कीर्त्तनरूपाम् ?, नैवेच्छतीत्यभिप्रायः । 'सः' एवंविधः सम्यग् यतते सदनुष्ठानं प्रतीति संयतः 'सुव्रतः' शोभनव्रतः 'तपस्वी' प्रशस्यतपाः 'सहितः' पूर्ववद्, आत्मानं कर्मविगमात् शुद्धरूपं गवेषयति—मृगयति इति आत्मगवेषको यः स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ तथा—

जेण पुण जहाइ जीवियं, मोहं वा कसिणं णियच्छई ।
नरनारिं पजहे सया तवस्सी, ण य कोऊहलं उवेइ स भिक्खू ॥ ६ ॥

व्याख्या—'येन' हेतुभूतेन पुनःशब्दोऽस्य सर्वथा संयमघातित्वविशेषद्योतकः 'जहाति' त्यजति 'जीवितं' संयमजीवितं 'मोहं वा' मोहनीयं कषायनोकषायादिरूपं 'कृत्स्नं' समस्तं 'नियच्छति' बध्नाति, तदेवंविधं नरश्च नारी च नरनारि 'प्रजह्यात्' त्यजेद् यः सदा तपस्वी, न च 'कुतूहलं' स्त्र्यादिविषयमुपैति स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ सम्प्रति पिण्डविशुद्धिद्वारेण सभिक्षुत्वमाह—

वस्त्रशुभाशुभफलयंत्रम्—

देव	आसु	देव
मनु	राक्ष	मनु
देव	आसु	देव

छिन्नं सरं भोमं अंतलिक्खं, सुमिणं लक्खण दंड वत्थुविज्जं।
अंगवियारं सरस्सविजयं, जे विज्जाहिं ण जीवइ स भिक्खू ॥ ७॥

व्याख्या—छेदनं छिन्नं वसनदशनादीनां, तद्विषयशुभाऽशुभनिरूपिका विद्याऽपि छिन्नमित्युक्ता, एवं सर्वत्र। छिन्नादिकानि—"[1]अंजण-खंजण-कद्दमलित्ते, मूसगभक्खिय अग्गिविदड्ढे। तुन्निय-कुट्टिय-पज्जवलीढे, होइ विवागु सुहो असुहो वा ॥ १ ॥ देवेसु उत्तमो लाभो, माणुस्सेसु य मज्झिमो। आसुरेसु य गेलन्नं, मरणं जाण रक्खसे ॥ २ ॥ इत्यादि। दैविकादिभागव्यवस्था पुनः—[2]चत्तारि देवयाभागा, दो य भागा य माणुसा। आसुरा य दुवे भागा, मज्झे वत्थस्स रक्खसो ॥ १ ॥" तथा "सरं" ति स्वरस्वरूपाभिधानम्—"[3]सज्जं रवइ मऊरो, कुक्कुडो रिसहं सरं। हंसो रवइ गंधारं, मज्झिमं तु गवेलए ॥ १ ॥ तथा—सज्जेण लहइ वित्तिं, कयं च न विणस्सइ। गावो पुत्ता य मित्ता य, नारीणं होइ वल्लहो ॥२॥ रिसहेण उ ईसरियं, सेणावच्चं धणाणि य।" इत्यादि। तथा भूमौ भवं 'भौमं' भूकम्पादिलक्षणम्, यथा—"शब्देन महता भूमिर्यदा रसति कम्पते। सेनापतिरमात्यश्च, राजा राष्ट्रं च पीड्यते ॥१॥" इत्यादि। तथा अन्तरिक्षम्—आकाशं तत्र भवमान्तरिक्षं गन्धर्वनगरादिलक्षणम्, यथा—"कपिलं सस्यघाताय, माञ्जिष्ठं हरणं गवाम्। अव्यक्तवर्णं

---

१ "अञ्जन-खञ्जन-कर्दमलिप्ते, मूषकभक्षितेऽग्निविदग्धे। तूर्णित-कुट्टित-पर्यवलीढे, भवति विपाकः शुभोऽशुभो वा ॥ १ ॥ देवेषु उत्तमो लाभो, मानुष्येषु च मध्यमः। आसुरेषु च ग्लान्यं, मरणं जानीहि राक्षसे ॥ २ ॥ २ चत्वारो देवताभागा, द्वौ च भागौ च मानुषौ। आसुरीयौ च द्वौ भागौ, मध्ये वस्त्रस्य राक्षसः ॥ १ ॥" ३ "षड्जं रौति मयूरः, कुर्कुट ऋषभं स्वरम्। हंसो रौति गान्धारं, मध्यमं तु गवेलकः ॥ १ ॥ षड्जेन लभते वृत्तिं, कृतं च न विनश्यति। गावः पुत्राश्च मित्राणि च, नारीणां भवति वल्लभः ॥ १ ॥ ऋषभेण त्वैश्वर्यं, सेनापत्यं धनानि च।"

कुरुते, बलक्षोभं न संशयः ॥१॥. गान्धर्वनगरं स्निग्धं, सप्राकारं सतोरणम् । सौम्यां दिशं समाश्रित्य, राज्ञस्तद्विजयङ्करम् ॥२॥" इत्यादि । तथा 'स्वप्नं' स्वप्नगतं शुभाऽशुभकथनम्, यथा—"गायने रोदनं ब्रूयाद्, नर्त्तने वधबन्धनम् । हसने शोचनं ब्रूयात्, पठने कलहं तथा ॥१॥" इत्यादि । तथा 'लक्षणं' स्त्रीपुरुषादीनाम्, यथा—"चक्खुसिणेहे सुहिओ, दंतसिणेहे य भोयणं मिट्ठं । तयणेहेण य सोक्खं, नहनेहे होइ परमधणं ॥१॥" इत्यादि । तथा "दंड" त्ति 'दण्डः' यष्टिः, तत्स्वरूपकथनम्—"एगपवं पसंसंती"त्यादि । तथा 'वास्तुविद्या' प्रासादादिलक्षणाभिधायकं शास्त्रम् । तथा 'अङ्गविकारः' शिरःस्फुरणादिः, तच्छुभाशुभस्वरूपकथनम्, यथा—"सिरफुरणे किर रज्जमि"त्यादि । तथा स्वरस्य—दुर्गाशिवादिरुतरूपस्य विजयः—तत्सम्बन्धी शुभाशुभनिरूपणाभ्यासः, यथा—"सामा-सारस-वायस-कोसिय-सियवत्त-रासह-सिवाओ । जंबुय-वसहा वामा, पत्थाणे कज्जसिद्धियरा ॥ १ ॥" इत्यादि । ततो य एताभिर्विद्याभिर्न जीवति नेता एव जीविकाः प्रकल्प्य प्राणान् धारयति स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ तथा—

मंतं मूलं विविहं विज्जचिंतं, वमण-विरेयण-धूम-नेत्त-सिणाणं ।
आउरे सरणं तिगिच्छियं च, तं परिन्नाय परिव्वए स भिक्खू ॥ ८ ॥

व्याख्या—'मन्त्रम्' ॐकारादिस्वाहापर्यन्तम् 'मूलं' मूलिका कोशाभिहितं शरपुङ्खामूलिकादि 'विविधं' नानाप्रकारं 'वैद्यचिन्तां' वैद्यसम्बन्धिनीं पथ्योपधादिव्यापारात्मिकां चिन्ताम्, यथा—"वर्जयेद् द्विदलं शूली, कुष्ठी मांसं ज्वरी

---

१ "चक्षुःस्नेहे सुखितो, दन्तस्नेहे च भोजनं मिष्टम् । त्वक्स्नेहेन च सौख्यं, नखस्नेहे भवति परमधनम् ॥ १ ॥" २ "एकपर्वां प्रशंसन्ति" । ३ "शिरःस्फुरणे किल राज्यम्" । ४ "श्यामा-सारस-वायस-कौशिक-शतपत्र-रासभ-शिवाः । जम्बुक-वृषभा वामाः प्रस्थाने कार्यसिद्धिकराः ॥ १ ॥"

घृतम्। नवमन्नमतीसारी, नेत्ररोगी च मैथुनम् ॥१॥" इत्यादि। वमनम्—उद्गिरणम्, विरेचनं—कोष्ठशुद्धिरूपम्, धूमं—मनःशिलादिसम्बन्धि, "नेत्तं" ति नेत्रशब्देन नेत्रसंस्कारकमिह समीराञ्जनादि गृह्यते, स्नानम्—अपत्यार्थं मन्त्रौषधिसंस्कृतजलाभिषेचनम्, वमनादीनां च समाहारद्वन्द्वः। "आउरे सरणं" ति सुब्व्यत्ययाद् 'आतुरस्य' रोगपीडितस्य 'स्मरणं' 'हा तात ! हा मातः !' इत्यादिरूपम्, 'चिकित्सितं च' आत्मनो रोगप्रतीकाररूपम्, 'तद्' इति यदनन्तरमुक्तं वमनादि "परिन्नाय" त्ति ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया च प्रत्याख्याय 'परिव्रजेत्' संयममार्गे परिगच्छेद् यः स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ अपरं च—

खत्तिय-गण-उग्ग-रायपुत्ता, माहण भोइय विविहा य सिप्पिणो।
नो तेसिं वयइ सिलोगपूयं, तं परिन्नाय परिवए स भिक्खू ॥ ९ ॥

व्याख्या—क्षत्रियाः—राजानः गणाः—मल्लादिसमूहाः उग्राः—आरक्षिकादयः राजपुत्राः—नृपसुता एतेषां द्वन्द्वः। 'माहनाः' ब्राह्मणाः 'भोगिकाः' विशिष्टनेपथ्यादिभोगवन्तोऽमात्यादयः, उभयत्र सुपो लुक्। विविधाश्च 'शिल्पिनः' स्थपत्यादयः इति शेषः। 'नो' नैव तेषां 'वदति' भाषते श्लोकपूजे, यथा—शोभना एते, पूजयत चैतानिति, उभयत्र पापानुमत्यादिदोषसम्भवात्। किन्तु 'तत्' श्लोकपूजादिकं द्विविधयाऽपि परिज्ञया परिज्ञाय परिव्रजेद् यः स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ अन्यच्च—

गिहिणो जे पव्वइएण दिट्ठा, अप्पव्वइएण व संथुया हवेज्जा।
तेसिं इहलोइयप्फलट्ठा, जो संथवं न करेइ स भिक्खू ॥ १० ॥

भिक्षोर्गुण-वक्तव्यता।

व्याख्या—गृहिणो ये प्रव्रजितेन दृष्टाः 'अप्रव्रजितेन वा' गृहस्थावस्थेन सह 'संस्तुताः' परिचिता भवेयुः, "तेसिं" ति तैः सह 'ऐहलौकिकफलार्थं' वस्त्रादिलाभनिमित्तं यः 'संस्तवं' परिचयं न करोति स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ तथा—

सयणासणपाणभोयणं, विविहं खाइम-साइमं परेसिं।
अदए पडिसेहिए नियंठे, जे तत्थ ण पउस्सई स भिक्खू ॥ ११ ॥

व्याख्या—शयनासनपानभोजनं विविधं खादिमस्वादिमं "परेसिं" ति 'परेभ्यः' गृहस्थादिभ्यः "अदए" त्ति अददद्भ्यः 'प्रतिषिद्धः' कचित् कारणान्तरेण याचमानो निराकृतः 'निर्ग्रन्थः' ग्रन्थरहितो यः 'तत्र' अदाने 'न प्रदुष्यति' न प्रद्वेषं याति स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ तथा—

जं किंचि आहारपाणं विविहं, खाइम-साइमं परेसिं लद्धुं।
जो तं तिविहेण णाणुकंपे, मणवयकायसुसंवुडे जे स भिक्खू ॥ १२ ॥

व्याख्या—'यत् किञ्चिद्' अल्पमपि आहारपानं विविधं खादिमस्वादिमं च, चस्य गम्यमानत्वात् परेभ्यो लब्ध्वा यः "तं" ति सुब्व्यत्ययात् तेनाहारादिना 'त्रिविधेन' मनोवाक्कायलक्षणेन प्रकाररूपेण 'न अनुकम्पते' बालग्लानादीन् नोपकुरुते न स भिक्षुरिति शेषः। यस्तु सुसंवृतमनोवाक्कायः सन् बालग्लानादीननुकम्पत इति गम्यते, उक्तञ्च—"साहवो तो वि जत्तेण, निमंतेज्ज जहक्कमं। जइ इत्थ केइ इच्छेज्जा, तेहिं सद्धिं तु भुंजए ॥ १ ॥" स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ किञ्च—

१ "साधवस्ततोऽपि यत्नेन निमन्त्रयेयुर्यथाक्रमम्। यद्यत्र केऽपि इच्छेयुः तैः सार्धं तु भुञ्जीरन् ॥ १ ॥"

आयामगं चेव जवोदणं च, सीयं सोवीरजवोदगं च।
णो हीलए पिंडं णीरसं तु, पंतकुलाइं परिव्वए स भिक्खू ॥ १३ ॥

व्याख्या—आयाममेव 'आयामकम्' अवश्रावणं 'चः' समुच्चये, 'एवः' पूरणे, 'यवोदनं च' यवभक्तं 'शीतं' शीतलं सौवीरं च—काञ्जिकं यवोदकं च—यवधावनं सौवीरयवोदकम्, तच्च 'नो हीलयेत्' धिगिदं किमनेनानिष्टेन? इति न निन्देत्, 'पिण्डम्' आयामकादि एव नीरसमपि, तुशब्दस्य अप्यर्थत्वाद् अत एव प्रान्तकुलानि यः परिव्रजेत् स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ अन्यच्च—

सद्दा विविहा भवंति लोए, दिव्वा माणुस्सया तहा तिरिच्छा।
भीमा भयभेरवा उराला, जो सोच्चा ण विहेज्जई स भिक्खू ॥ १४ ॥

व्याख्या—शब्दाः 'विविधाः' विमर्शप्रद्वेषादिना विधीयमानतया नानाप्रकारा भवन्ति लोके 'दिव्याः' देवसम्बन्धिनः 'मानुष्यकाः' मनुष्यसम्बन्धिनः, तथा 'तैरश्चाः' तिर्यक्सम्बन्धिनः 'भीमाः' रौद्राः, भयेन भैरवाः—अत्यन्तसाध्वसोत्पादका भयभैरवाः 'उदाराः' महान्तः, यः श्रुत्वा प्रक्रमात् तानेव शब्दान् 'न व्यथते' धर्मध्यानतो न चलति स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ इत्येतावता सिंहविहारितायां निमित्तमुक्तम्, सम्प्रति समस्तधर्ममूलसम्यक्त्वस्थैर्यमाह—

वायं विविहं समिच्च लोए, सहिए खेयाणुगए य कोवियप्पा।
पन्ने अभिभूय सव्वदंसी, उवसंते अविहेडए स भिक्खू ॥ १५ ॥

व्याख्या—वादं 'विविधं' "मुण्डस्य भवति धर्मः, तथा जटाभिः सवाससां धर्मः। गृहवासेऽपि च धर्मो, वनेऽपि वसतां भवति धर्मः ॥ १ ॥" इत्यादिदर्शनान्तराभिप्रायरूपं 'समेत्य' ज्ञात्वा लोके सहितः प्राग्वत्, खेदयत्यनेन कर्मेति

भिक्षोर्गुण-वक्तव्यता।

खेदः—संयमस्तेनाऽनुगतः 'चः' पूरणे, कोविदः—लब्धशास्त्रपरमार्थ आत्मा यस्य स कोविदात्मा, "पन्ने अभिभूय सव्वदंसी उवसंते" त्ति प्राग्वत्, "अविहेठकः" न कस्यचिद् विबाधको यः स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ तथा—

असिप्पजीवी अगिहे अमित्ते, जिइंदिए सव्वओ विप्पमुक्के ।
अणुक्कसाई लहुअप्पभक्खी, चिच्चा गिहं एगयरे स भिक्खू ॥ १६ ॥ त्ति बेमि ॥

व्याख्या—'अशिल्पजीवी' चित्रादिविज्ञानजीविकारहितः 'अगृहः' अनगारः "अमित्ते" त्ति उपलक्षणत्वाद् अमित्रशत्रुः जितेन्द्रियः, तथा 'सर्वतः' बाह्याभ्यन्तराच्च ग्रन्थादिति गम्यते विप्रमुक्तः, तथा 'अणुकषायी' स्वल्पकषायः "लहुअप्पभक्खि" त्ति अल्पानि—स्तोकानि लघूनि—निःसाराणि निष्पावादीनि भक्षितुं शीलमस्येत्यल्पलघुभक्षी त्यक्त्वा 'गृहं' द्रव्यभावभेदभिन्नम्, एकः—रागद्वेषरहितः चरत्येकचरो यः स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां
सुखबोधायां पञ्चदशं सभिक्षुनामकमध्ययनं समासम् ॥

अथ ब्रह्मचर्यसमाधिनामकं षोडशमध्ययनम् ।

दश ब्रह्म-चर्यसमाधि-स्थानानि ।

व्याख्यातं पञ्चदशमध्ययनम् । अधुना षोडशमध्ययनमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—'इहाऽनन्तराध्ययने भिक्षुगुणा उक्ताः, ते च तत्त्वतो ब्रह्मचर्यव्यवस्थितस्य भवन्ति, तदपि च ब्रह्मचर्यगुप्तिपरिज्ञानत इति ता इहाभिधीयन्ते' इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याध्यनस्यादिसूत्रम्—

सुयं मे आउसं! तेणं भगवया एवमक्खायं—इह खलु थेरेहिं भगवंतेहिं दस बंभचेर-समाहिठाणा पन्नत्ता, जे भिक्खू सोचा णिसम्म संजमबहुले संवरबहुले समाहिबहुले गुत्ते गुत्तिंदिए गुत्तबंभयारी सदा अप्पमत्ते विहरिज्जा ॥ १ ॥

व्याख्या—श्रुतं मया आयुष्मन् ! तेन भगवता एवं 'आख्यातं' कथितम्, कथम् ? इत्याह—सोपस्कारत्वात् सूत्रस्य यथेति गम्यते, ततो यथा 'इह' प्रवचने 'खलुः' निश्चयेन 'स्थविरैः' गणधरादिभिर्भगवद्भिर्दश ब्रह्मचर्यसमाधिस्था-नानि प्रज्ञप्तानि, कोऽभिप्रायः ?—नैषामियं स्वमनीषिका, किन्तु भगवताऽप्येवमाख्यातं मया श्रुतम्, ततोऽत्र माऽनास्थां कृथाः । तान्येव विशिनष्टि—'ये' इति यानि भिक्षुः 'श्रुत्वा' आकर्ण्य 'निशम्य' अर्थतोऽवधार्य "संजमबहुले" त्ति प्राकृतत्वाद् बहुलः–प्रभूत उत्तरोत्तरस्थानाप्त्या संयमोऽस्येति बहुलसंयमः, अत एव बहुलसंवरः पञ्चेन्द्रियाणाम् अत एव 'बहुलसमाधिः' चित्तस्वास्थ्यम् 'गुप्तः' मनोवाक्कायैः अत एव गुप्तेन्द्रियः, तत एव गुप्तं–नवगुप्तिसेवनाद् ब्रह्मेति–ब्रह्मचर्यं चरितुं शीलमस्येति गुप्तब्रह्मचारी 'सदा' सर्वदा अप्रमत्तो विहरेदिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

कयरे खलु ते थेरेहिं भगवंतेहिं दस बंभचेरसमाहिठाणा पन्नत्ता ? जे भिक्खू सोच्चा णिसम्म संजमबहुले संवरबहुले समाहिबहुले गुत्ते गुत्तिंदिए गुत्तबंभयारी सया अप्पमत्ते विहरिज्जा । इमे खलु ते थेरेहिं भगवंतेहिं दस बंभचेरसमाहिठाणा पन्नत्ता, जे भिक्खू सोच्चा निसम्म संजमबहुले संवरबहुले समाहिबहुले गुत्ते गुत्तिंदिए गुत्तबंभयारी सया अप्पमत्ते विहरेज्जा, तंजहा—विवित्ताइं सयणासणाइं सेविज्जा से निग्गंथे, नो इत्थीपसुपंडगसंसत्ताइं सयणासणाइं सेवित्ता हवइ से निग्गंथे । तं कहं ? इति चेद् आचार्य आह—निग्गंथस्स खलु इत्थीपसुपंडगसंसत्ताइं सयणासणाइं सेवमाणस्स बंभयारिस्स बंभचेरे संका वा कंखा वा वितिगिच्छा वा समुप्पज्जेज्जा, भेदं वा लभेज्जा, उम्मायं वा पाउणिज्जा, दीहकालियं वा रोगायंकं हवेज्जा, केवलिपन्नत्ताओ धम्माओ वा भंसिज्जा, तम्हा नो इत्थिपसुपंडगसंसत्ताइं सयणासणाइं सेवित्ता हवइ से निग्गंथे ॥१॥

कतराणीत्यादि प्रश्नसूत्रम्, इमानीत्यादि निर्वचनसूत्रं प्राग्वत् । तान्येवाह—'तद्यथे'त्युपन्यासे, 'विविक्तानि' स्त्रीपशुपण्डकैरनाकीर्णानि शयनासनानि उपलक्षणत्वात् स्थानानि च सेवेत यः स निर्ग्रन्थो भवतीति शेषः । इत्थमन्वयेनाऽभिधायाव्युत्पन्नविनेयानुग्रहायामुमेवार्थं व्यतिरेकत आह—'नो' नैव स्त्रीपशुपण्डकसंसक्तानि शयनासनानि 'सेविता' उपभोक्ता भवति । 'तदि' ति अनन्तरोक्तं 'कथं' केन प्रकारेण ? 'इति चेद्' एवं यदि मन्यसे अत्रोच्यते—निर्ग्रन्थस्य खलु निश्चितं स्त्रीपशुपण्डकसंसक्तानि शयनासनानि सेवमानस्य "बंभयारिस्स" त्ति अपेर्गम्यमानत्वाद् ब्रह्मचारिणोऽपि सतो ब्रह्मचर्ये 'शङ्का वा' इहान्येषामिति गम्यते, ततः शङ्का वाऽन्येषां किमेवंविधशयनास-

षोडशं ब्रह्मचर्यसमाधिनामकमध्ययनम् ।

दश ब्रह्मचर्यसमाधिस्थानानि ।

नसेवी ब्रह्मचारी ? उत नेति ?, अथवा शङ्का—स्त्र्यादिभिरत्यन्ताऽपहृतचित्ततया विस्मृतसकलाप्तोपदेशस्य "सत्यं वच्मि हितं वच्मि, सारं वच्मि पुनः पुनः । अस्मिन्नसारे संसारे, सारं सारङ्गलोचना ॥ १ ॥" इत्यादिरागातुरवचः परिभावयतो मिथ्यात्वोदयतः कदाचित् 'तदासेवने यो दोष उक्तस्तीर्थकृद्भिः स दोष एव न भवति' इत्येवंरूपः संशय उत्पद्यते, 'काङ्क्षा वा' स्त्र्याद्यभिलापरूपा, "प्रियादर्शनमेवाऽस्तु, किमन्यैर्दर्शनान्तरैः । प्राप्यते येन निर्वाणं, सरागेणाऽपि चेतसा ? ॥ १ ॥" इत्याद्यभिधायिका नीलपटादिदर्शनाऽऽग्रहरूपा वा, 'विचिकित्सा वा' 'किमेतावतः कष्टानुष्ठानस्य फलं भविष्यति न वा ? तद्वरमेतदासेवनमेवाऽस्तु' इत्येवंरूपा 'समुत्पद्येत' जायेत, 'भेदं वा' विनाशं वा चारित्रस्येति गम्यते लभेत, 'उन्मादं वा' कामग्रहात्मकं प्राप्नुयात्, 'दीर्घकालिकं वा' दीर्घकालभाविनं, रोगश्च—दाहज्वरादिः आतङ्कश्च—आशुघाती शूलादिः रोगातङ्कं भवेत्, सम्भवति हि स्त्र्याद्यभिलाषातिरेकतोऽरोचकत्वं ततश्च ज्वरादीनि, केवलिप्रज्ञप्ताद् वा 'धर्मात्' श्रुतचारित्ररूपात् समस्ताद् भ्रश्येत्, कस्यचिदतिक्लिष्टकर्मोदयाद् धर्मपरित्यागसम्भवात् । यत एवं 'तस्मा-दि'त्यादिनिगमनवाक्यं सुगममिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ उक्तं प्रथमं समाधिस्थानम् । द्वितीयमाह—

दश ब्रह्मचर्यसमाधिस्थानानि ।

णो इत्थीणं कथं कहेत्ता हवइ से निग्गंथे । तं कहमिति चेदायरियाऽऽह—निग्गंथस्स खलु इत्थीणं कहं कहेमाणस्स बंभयारिस्स बंभचेरे संका वा कंखा वा वितिगिच्छा वा समुप्पज्जेज्जा, भेयं वा लभेज्जा, उम्मायं वा पाउणिज्जा, दीहकालियं रोगायंकं वा हवेज्जा, केवलिपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसिज्जा, तम्हा नो इत्थीणं कहं कहेज्जा ॥२॥

व्याख्या—नो स्त्रीणामेकाकिनीनामिति गम्यते, 'कथां' स्त्रीणां वा सम्बन्धिनीं कथां रूपनेपथ्यादिविपयां कथयिता भवति स निर्ग्रन्थः, य एवंविधः स निर्ग्रन्थो न त्वन्य इत्यभिप्रायः । तत् कथमित्यादि पूर्ववदिति सूत्रार्थः ॥२॥ तृतीयमाह—

णो इत्थीहिं सद्धिं सण्णिसिज्जागए विहरित्ता हवइ से निग्गंथे । तं कहमिति चेद् आचार्य आह—णिग्गंथस्स खलु इत्थीहिं सद्धिं सण्णिसेज्जागयस्स बंभयारिस्स बंभचेरे संका वा कंखा वा वितिगिच्छा वा समुप्पज्जिज्जा, भेयं वा लभिज्जा, उम्मायं वा पाउणिज्जा, दीहकालियं वा रोगायंकं हवेज्जा, केवलिपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसेज्जा, तम्हा खलु णो णिग्गंथे इत्थीहिं सद्धिं सन्निसिज्जागए विहरेज्जा ॥ ३ ॥

व्याख्या—नो स्त्रीभिः सार्द्धं सन्निषद्या—पीठाद्यासनं तद्गतः सन् 'विहर्त्ता' अवस्थाता भवति, कोऽर्थः ? ताभिः सहैकासने नोपविशेत्, उत्थितास्वपि तासु मुहूर्त्तं तत्र नोपवेष्टव्यमिति सम्प्रदायः, य एवंविधः स निर्ग्रन्थः । शेषं प्रश्ननिर्वचनाभिधायि पूर्ववदिति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ चतुर्थमाह—

णो इत्थीणं इंदियाइं मणोहराइं मणोरमाइं आलोएत्ता णिज्झाइत्ता हवइ से निग्गंथे। तं कहमिति चेद् आयरियाऽऽह—णिग्गंथस्स खलु इत्थीणं इंदियाइं मणोहराइं मणोरमाइं आलोएमाणस्स निज्झाएमाणस्स बंभयारिस्स बंभचेरे संका वा कंखा वा वितिगिच्छा वा समुप्पज्जिज्जा, भेयं वा लभिज्जा, उम्मायं वा पाउणिज्जा, दीहकालियं वा रोगायंकं हविज्जा, केवलिपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसेज्जा, तम्हा खलु णो णिग्गंथे इत्थीणं इंदियाइं मणोहराइं मणोरमाइं आलोएज्जा णिज्झाइज्जा ॥ ४ ॥

व्याख्या—नो स्त्रीणाम् 'इन्द्रियाणि' नयनादीनि मनः—चित्तं हरन्ति—दृष्टमात्राणि आक्षिपन्तीति मनोहराणि, तथा

मनो रमयन्ति–दर्शनानन्तरमनुचिन्त्यमानान्याह्लादयन्तीति मनोरमाणि 'आलोकिता' ईषद् दृष्टा 'निर्ध्याता' प्रबन्धेन निरीक्षिता भवति यः स निर्ग्रन्थः, अन्यत् प्रतीतमेवेति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ पञ्चममाह—

दश ब्रह्मचर्यसमाधिस्थानानि ।

णो इत्थीणं कुड्डुंतरंसि वा दूसंतरंसि वा भित्तिअंतरंसि वा कूइयसद्दं वा रुइयसद्दं वा गीयसद्दं वा हसियसद्दं वा थणियसद्दं वा कंदियसद्दं वा विलवियसद्दं वा सुणित्ता भवइ से निग्गंथे । तं कहमिति चेदाचार्य आह—इत्थीणं कुड्डुंतरंसि वा दूसंतरंसि वा भित्तिअंतरंसि वा कूइयसद्दं वा रुइयसद्दं वा गीयसद्दं वा हसियसद्दं वा थणियसद्दं वा कंदियसद्दं वा विलवियसद्दं वा सुणमाणस्स बंभयारिस्स बंभचेरे संका वा कंखा वा वितिगिच्छा वा समुप्पज्जिज्जा, भेयं वा लभिज्जा, उम्मायं वा पाउणिज्जा, दीहकालियं वा रोगायंकं हविज्जा, केवलिपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसेज्जा, तम्हा खलु णिग्गंथे णो इत्थीणं कुड्डुंतरंसि वा दूसंतरंसि वा भित्तिअंतरंसि वा कूइयसद्दं वा रुइयसद्दं वा गीयसद्दं वा हसियसद्दं वा थणियसद्दं वा कंदियसद्दं वा विलवियसद्दं वा सुणमाणो विहरेज्जा ॥ ५ ॥

व्याख्या—नो स्त्रीणां कुड्यं–लेष्टुकादिरचितं तेनाऽन्तरं–व्यवधानं कुड्यान्तरं तस्मिन् वा, दूष्यं–वस्त्रं यवनिकारूपं तदन्तरे वा भित्तिः–पक्वेष्टकादिरचिता तदन्तरे वा स्थित्वेति शेषः, 'कूजितशब्दं वा' रतसमये कोकिलादिविहगभाषारूपं 'रुदितशब्दं वा' रतिकलहादिकं 'गीतशब्दं वा' पञ्चमादिहुङ्कृतिरूपं 'हसितशब्दं वा' कहकहादिकं 'स्तनितशब्दं वा'

रतिसमयकृतं 'क्रन्दितशब्दं वा' प्रोषितभर्तृकादिकृतं 'विलपितशब्दं वा' प्रलापरूपं श्रोता यो भवति स निर्ग्रन्थः । शेषं स्पष्टमिति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ षष्ठमाह—

नो निग्गंथे पुव्वरयं पुव्वकीलियं अणुसरित्ता भवइ, तं कहमिति चेद् आयरियाऽऽह— निग्गंथस्स खलु इत्थीणं पुव्वरयं पुव्वकीलियं अणुसरमाणस्स बंभयारिस्स बंभचेरे संका वा कंखा वा वितिगिच्छा वा समुप्पज्जिज्जा, भेयं वा लभिज्जा, उम्मायं वा पाउणिज्जा, दीहकालियं वा रोगायंकं हविज्जा, केवलिपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसेज्जा, तम्हा खलु निग्गंथे नो इत्थीणं पुव्वरयं पुव्वकीलियं अणुसरेज्जा ॥ ६ ॥

व्याख्या—नो निर्ग्रन्थः पूर्वरतं 'पूर्वक्रीडितं वा' दुरोदरादिरमणात्मकं वाशब्दस्य गम्यमानत्वाद् अनुसर्त्ता भवति । शेषं प्राग्वत् । इति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ सप्तममाह—

णो पणीयं आहारं आहारेत्ता हवइ से निग्गंथे । तं कहमिति चेदाचार्य आह— निग्गंथस्स खलु पणीयं पाणभोयणं आहारेमाणस्स बंभयारिस्स बंभचेरे संका वा कंखा वा वितिगिच्छा वा समुप्पज्जिज्जा, भेयं वा लभिज्जा, उम्मायं वा पाउणिज्जा, दीहकालियं वा रोगायंकं हविज्जा, केवलिपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसेज्जा तम्हा खलु णो निग्गंथे पणीयं आहारं आहारेज्जा ॥ ७ ॥

व्याख्या—नो 'प्रणीतं' गलद्बिन्दु, उपलक्षणत्वाद् अन्यमप्यत्यन्तं धातूद्रेककारिणम् आहारम् आहारयिता भवति यः स निर्ग्रन्थः । शेषं प्राग्वत् । इति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ अष्टममाह—

नो अइमायाए पाणभोयणं आहारित्ता हवइ से निग्गंथे। तं कहमिति चेदाचार्य आह—अइमायाए पाणभोयणं आहारेमाणस्स बंभयारिस्स बंभचेरे संका वा कंखा वा वितिगिच्छा वा समुप्पज्जिज्जा, भेयं वा लभिज्जा, उम्मायं वा पाउणिज्जा, दीहकालियं वा रोगायंकं हविज्जा, केवलिपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसेज्जा, तम्हा खलु णो णिग्गंथे अइमायाए पाणभोयणं भुंजेज्जा ॥ ८ ॥

व्याख्या—नो 'अतिमात्रया' "बत्तीसं किर कवला, आहारो कुच्छिपूरओ भणिओ । पुरिसस्स महिलियाए, अट्ठावीसं भवे कवला ॥ १ ॥" इत्यागमोक्तमात्रातिक्रमेण पानभोजनमाहारयिता भवति यः स निर्ग्रन्थः । शेषं तथैवेति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ नवममाह—

दश ब्रह्मचर्यसमाधिस्थानानि ।

णो विभूसाणुवाई हवइ से निग्गंथे। तं कहमिति चेद् आयरियाऽऽह—विभूसावत्तिए विभूसियसरीरे इत्थिजणस्स अभिलसणिज्जे हवइ। तओ णं तस्स इत्थिजणेणं अभिलसिज्जमाणस्स बंभयारिस्स बंभचेरे संका वा कंखा वा वितिगिच्छा वा समुप्पज्जिज्जा, भेयं वा लभिज्जा, उम्मायं वा पाउणिज्जा, दीहकालियं वा रोगायंकं हविज्जा, केवलिपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसेज्जा, तम्हा खलु णो णिग्गंथे विभूसाणुवाई सिया ॥ ९ ॥

व्याख्या—नो 'विभूषानुपाती' शरीरोपकरणसंस्कारकर्त्ता भवति यः स निर्ग्रन्थः । शेषं सुगमम् । नवरं "विभूसा-

---

१ "द्वात्रिंशत् किल कवला, आहारः कुक्षिपूरको भणितः । पुरुषस्य महेलाया, अष्टाविंशतिर्भवेयुः कवलाः ॥ १ ॥"

वत्तिए" त्ति विभूषां वर्त्तयितुं—विधातुं शीलमस्येति विभूषावर्त्ती स एव विभूषावर्त्तिकः, अत एव 'विभूषितशरीरः' स्नानाद्यलङ्कृततनुरिति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ दशममाह—

णो सद्द-रूव-रस-गंध-फासाणुवाई हवइ से निग्गंथे। तं कहं? इति चेद् आयरियाह—निग्गंथस्स खलु सद्द-रूव-रस-गंध-फासाणुवाइयस्स बंभयारिस्स बंभचेरे संका वा कंखा वा वितिगिच्छा वा समुप्पज्जेज्जा, भेयं वा लभेज्जा, उम्मायं वा पाउणिज्जा, दीहकालियं वा रोगायंकं हवेज्जा, केवलिपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसेज्जा, तम्हा खलु णो णिग्गंथे सद्द-रूव-रस-गंध-फासाणुवाई भवइ से निग्गंथे, दसमे बंभचेरसमाहिट्ठाणे हवइ ॥ १० ॥

व्याख्या—नो शब्द-रूप-रस-गन्ध-स्पर्शान् अनुपतति—अनुयाति शब्दरूपरसगन्धस्पर्शानुपाती भवति यः स निर्ग्रन्थः। शेषं प्राग्वत्। नवरं शब्दः—मन्मनभाषितादिरिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥

भवंति इत्थ सिलोगा। तंजहा—

भवन्ति 'अत्र' उक्त एवार्थे 'श्लोकाः' पद्यरूपाः, तद्यथा—

जं विवित्तमणाइन्नं, रहिअं थीजणेण य। बंभचेरस्स रक्खट्ठा, आलयं तु निसेवए ॥ १ ॥
मणपल्हायजणणिं, कामरागविवड्ढणिं। बंभचेररओ भिक्खू, थीकहं तु विवज्जए ॥ २ ॥

व्याख्या—"जं" ति प्राकृतत्वाद् यः 'विविक्तः' रहस्यभूतः प्रक्रमात् तत्रैव वास्तव्यस्त्र्याद्यभावात् 'अनाकीर्णः' तत्प्रयोजनागतः स्त्र्याद्यसङ्कुलः, रहितः अकालचारिणा वन्दनादिनिमित्तागतेन स्त्रीजनेन, कालाकालचारित्वविभागस्तु

श्रमणीराश्रित्याऽयम्—"अट्ठमी-पक्खिए मोत्तुं, वायणाकालमेव य । सेसकालमयंतीओ, नेयाओ अकालचारीओ ॥१॥" चशब्दात् पण्डकादिभिर्ब्रह्मचर्यस्य रक्षणार्थमालयं तमिति गम्यते, 'तुः' पूरणे, निषेवते । तथा मनःप्रह्लादजननीं, कामरागः—विषयाभिष्वङ्गः तद्विवर्द्धनीम्, शेषं स्पष्टम् ॥ १—२ ॥

दश ब्रह्मचर्यसमाधिस्थानानि ।

समं च संथवं थीहिं, संकहं च अभिक्खणं । बंभचेररओ भिक्खू, णिच्चसो परिवज्जए ॥ ३ ॥

व्याख्या—'समं च' सह 'संस्तवं' परिचयं स्त्रीभिर्निषद्या प्रक्रमाद् एकासनभोगेनेति गम्यते, शेषं स्पष्टम् ॥ ३ ॥

अंग-पच्चंगसंठाणं, चारुल्लवियपेहियं । बंभचेररओ थीणं, चक्खुगेज्झं विवज्जए ॥ ४ ॥

व्याख्या—अङ्गानां—शिरःप्रभृतीनां प्रत्यङ्गानां—कुचकक्षादीनां संस्थानम्—आकारः अङ्गप्रत्यङ्गसंस्थानं, चारु—शोभनम् उल्लपितं प्रेक्षितं ब्रह्मचर्यरतः स्त्रीणां सम्बन्धि चक्षुर्ग्राह्यं सद् विवर्जयेत् । किमुक्तं भवति ?—चक्षुषि सति रूपग्रहणमवश्यम्भावि, परं तद्दर्शनेऽपि तत्परिहार एव कर्त्तव्यो न तु रागवशतः पुनः पुनस्तदेव वीक्षणीयम् । उक्तं हि—"असक्कं रूवमदट्ठुं, चक्खुगोयरमागयं । रागदोसे उ जे तत्थ, ते बुहो परिवज्जए ॥ १ ॥"[1] ॥ ४ ॥

कूइयं रुइयं गीयं, हसियं थणिय कंदियं । बंभचेररओ थीणं, सोयगेज्झं विवज्जए ॥ ५ ॥

व्याख्या—सुगममेव, नवरं कूजितादि विवर्जयेत् । कुड्यान्तरादिष्विति शेषः ॥ ५ ॥

हासं खिड्डं रतिं दप्पं, सहसाऽवत्तासियाणि य । बंभचेररओ थीणं, नाणुचिंते कयाइ वि ॥ ६ ॥

व्याख्या—हासं प्रतीतम्, 'क्रीडां' द्यूतरमणादिरूपाम्, 'रतिं' कान्ताऽङ्गसञ्जनितां प्रीतिम्, 'दर्पं' मानिनीमानद-

---

१ "अष्टमी-पाक्षिके मुक्त्वा, वाचनाकालमेव च । शेषकालमायान्त्यो, ज्ञेया अकालचार्यः ॥१॥" "अशक्यं रूपमद्रष्टुं, चक्षुर्गोचरमागतम् । रागद्वेषौ तु यौ तत्र, तौ बुधः परिवर्जयेत् ॥१॥"

दश ब्रह्मचर्यसमाधिस्थानानि ।

लनोत्थं गर्वम्, 'सहसाऽवत्रासितानि च' पराङ्मुखदयितादेः सपदि त्रासोत्पादकानि अक्षिस्थगनादीनि, शेषं स्पष्टम् ॥६॥

पणीयं भत्तपाणं तु, खिप्पं मयविवड्ढणं । बंभचेररओ भिक्खू, णिच्चसो परिवज्जए ॥ ७ ॥

व्याख्या—सुगमम्, नवरं मदः–कामोद्रेकः ॥ ७ ॥

धम्मलद्धं मिअं काले, जत्तत्थं पणिहाणवं । नाइमत्तं तु भुंजेज्जा, बंभचेररओ सया ॥ ८ ॥

व्याख्या—धर्मेण हेतुना न तु कुण्टलादिकरणेन लब्धं धर्मलब्धं 'मितम्' "[1]अद्धमसणस्स सवंजणस्स कुज्जा दवस्स दो भाए । वाउपवियारणट्ठा, छब्भागं ऊणयं कुज्जा ॥१॥" इत्याद्यागमोक्तमानान्वितमाहारमिति गम्यते । 'काले' प्रस्तावे 'यात्रार्थं' संयमनिर्वाहणार्थं न तु रूपाद्यर्थम्, 'प्रणिधानवान्' चित्तस्वास्थ्योपेतो न तु रागद्वेषवशगो भुञ्जीतेति सम्बध्यते, 'न तु' नैव तुशब्दस्योत्तरस्यात्र सम्बन्धात् । 'अतिमात्रं' मात्रातिक्रान्तं भुञ्जीत ब्रह्मचर्ये रतः 'सदा' सर्वदा, कदाचित् कारणतोऽतिमात्राहारस्याप्यदुष्टत्वात् । उक्तञ्च—"[2]कक्खडखेत्तचुओ वा, दुब्बल अद्धाण पविसमाणो वा । खीराइगहण दीहं, बहुं च उवमा अयकडिल्ले ॥ १ ॥" ॥ ८ ॥

विभूसं परिवज्जेज्जा, सरीरपरिमंडणं । बंभचेररओ भिक्खू, सिंगारत्थं न धारए ॥ ९ ॥

व्याख्या—'विभूषाम्' उपकरणगतां परिवर्जयेत्, 'शरीरपरिमण्डनं' केशश्मश्रुसमारचनादिकं शृङ्गारार्थं न धारयेदिति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥

सद्दे रूवे य गंधे य, रसे फासे तहेव य । पंचविहे कामगुणे, णिच्चसो परिवज्जए ॥ १० ॥

---

१ "अर्धमशनस्य सव्यञ्जनस्य कुर्याद् द्रवस्य द्वौ भागौ । वातप्रविचारणार्थं षड्भागमूनं कुर्यात् ॥ १ ॥"

२ "रूक्षादिक्षेत्रच्युतो वा दुर्बलोऽध्वानं प्रविशन् वा । क्षीरादिग्रहणे दीर्घां बहु च उपमा अयःकडिल्लेन ॥ १ ॥"

व्याख्या—स्पष्टमेव, नवरं कामस्य गुणाः—उपकारकाः कामगुणा इति सूत्रदशकार्थः ॥ १० ॥ सम्प्रति यत् प्राक् प्रत्येकमुक्तं शङ्का वा भवेदित्यादि तद् दृष्टान्ततः स्पष्टयितुमाह—

आलओ थीजणाइन्नो, थीकहा य मणोरमा। संथवो चेव णारीणं, तासिं इंदियदरिसणं ॥ ११ ॥
कूइयं रुदियं गीयं, हसियं भुत्तासियाणि य। पणीयं भत्तपाणं च, अतिमायं पाणभोयणं ॥ १२ ॥
गत्तभूसणमिट्ठं च, कामभोगा य दुज्जया। नरस्सऽत्तगवेसिस्स, विसं तालउडं जहा ॥ १३ ॥

व्याख्या—सूत्रत्रयमपि प्रतीतम्, नवरं भुक्तासितानि च स्मृतानीति शेषः, तत्र भुक्तानि—भोगरूपाणि आसितानि—स्त्र्यादिभिरेव सहाऽवस्थितानि, हास्याद्युपलक्षणमेतत्, गात्रभूपणमिष्टं चेति, चशब्दोऽप्यर्थः, तत इष्टमप्यास्तां विहितम्, विपं तालपुटं 'यथे'ति यथा तालपुटविषं सद्योघातित्वेन दारुणविपाकं तथा स्त्रीजनाकीर्णालयाद्यपि, शङ्कादिकारणतया संयमरूपभावजीवितस्येतरस्य च नाशहेतुत्वादिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ११–१२–१३ ॥ सम्प्रति निगमयितुमाह—

दुज्जए कामभोगे य, णिच्चसो परिवज्जए। संकाठाणाणि सव्वाणि, वज्जेज्जा पणिहाणवं ॥ १४ ॥
धम्मारामे चरे भिक्खू, धिईमं धम्मसारही। धम्मारामरए दंते, बंभचेरसमाहिए ॥ १५ ॥

व्याख्या—दुर्जयान् कामभोगान् "निच्चसो" त्ति नित्यं परिवर्जयेत्, 'शङ्कास्थानानि च' अनन्तरोक्तानि, पूर्वत्र चस्य भिन्नक्रमत्वात् 'सर्वाणि' दशापि वर्जयेत् 'प्रणिधानवान्' एकाग्रमनाः ॥ एतद्वर्जकश्च किं कुर्याद् ? इत्याह—धर्म आराम इव दुःखसन्तापतप्तानां निर्वृतिहेतुतया धर्मारामस्तस्मिन् चरेद् भिक्षुः धृतिमान्, 'धर्मसारथिः' अन्येपामपि धर्मप्रवर्त्तयिता, धर्मे आरमन्ते धर्मारामाः—सुसाधवस्तेषु रतो न त्वेकाकित्वे धर्मारामरतः, 'दान्तः' उपशान्तो ब्रह्मचर्यसमाहित इति सूत्रद्वयार्थः ॥ १५ ॥ ब्रह्मचर्यविशुद्ध्यर्थोऽयं सर्वोऽप्युपक्रम इति तन्माहात्म्यमाह—

दश ब्रह्मचर्यसमाधिस्थानानि ।

देव-दाणव-गंधवा, जक्ख-रक्खस-किन्नरा । बंभयारिं नमंसंति, दुक्करं जे करंति तं ॥ १६ ॥

व्याख्या—देव-दानव-गन्धर्वाः यक्ष-राक्षस-किन्नराः, समस्तदेवजात्युपलक्षणमेतद्, एते सर्वेऽपि ब्रह्मचारिणं यतिमिति शेषः, नमस्यन्ति 'दुष्करं' दुरनुचरं "जे करेंति" त्ति यः 'करोति' अनुतिष्ठति 'तदि'ति प्रक्रमाद् ब्रह्मचर्यमिति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ सकलाध्ययनोपसंहारार्थमाह—

एस धम्मे धुवे णियए, सासए जिणदेसिए । सिद्धा सिज्झंति चाणेणं, सिज्झिस्संति तहावरे ॥१७॥ त्ति बेमि ॥

व्याख्या—'एषः' अनन्तरोक्तः 'धर्मः' ब्रह्मचर्यलक्षणः 'ध्रुवः' स्थिरः परप्रवादिभिरप्रकम्प्यतया प्रमाणप्रतिष्ठित इत्यर्थः, 'नित्यः' त्रिकालसम्भवात्, 'शाश्वतः' अनवरतभवनात्, एकार्थिकानि वा एतानि, जिनदेशितः। अस्यैव त्रिकालगोचरं फलमाह—'सिद्धाः' पुरा अनन्तासु उत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु, सिद्ध्यन्ति 'चः' समुच्चये विदेहेषु 'अनेन' ब्रह्मचर्यलक्षणेन धर्मेण, सेत्स्यन्ति तथा 'अपरे' अनन्तायामनागताद्धायामिति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां दशब्रह्मचर्यसमाधिनामकं षोडशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ पापश्रमणीयाख्यं सप्तदशमध्ययनम् ।

पापस्थान-वर्जन-वक्तव्यता ।

व्याख्यातं षोडशमध्ययनम् । अधुना पापश्रमणीयाख्यं सप्तदशमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—'इहाऽनन्तराध्ययने दश ब्रह्मचर्यगुप्तय उक्ताः, ताश्च पापस्थानवर्जनादेवाऽऽसेवितुं शक्यन्ते, इति पापश्रमणस्वरूपाभिधानतस्तदेव काकोच्यते' इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्यादिसूत्रद्वयम्—

जे केइ उ पव्वइए णियंठे, धम्मं सुणेत्ता विणओववन्ने ।
सुदुल्लहं लहिउं बोहिलाभं, विहरेज्ज पच्छा य जहासुहं तु ॥ १ ॥
सेज्जा दढा पाउरणं मि अत्थि, उप्पज्जई भोत्तु तहेव पाउं ।
जाणामि जं वट्टइ आउसु ! त्ति, किं नाम काहामि ? सुएण भंते ! ॥ २ ॥

व्याख्या—'यः कश्चित्' इत्यविविक्षितविशेषः 'तुः' पूरणे, 'प्रव्रजितः' निष्क्रान्तो निर्ग्रन्थः प्राग्वत् । कथं पुनरयं प्रव्रजितः ? इत्याह—'धर्मं' श्रुतचारित्ररूपं 'श्रुत्वा' निशम्य विनयेन—ज्ञानाद्युपचारात्मकेनोपपन्नः—युक्तो विनयोपपन्नः सन् 'सुदुर्लभम्' अतिशयदुष्प्रापं "लभिउं" ति लब्ध्वा 'बोधिलाभं' जिनप्रणीतधर्मप्राप्तिरूपम्, अनेन भावप्रतिपत्त्याऽसौ प्रव्रजित इत्युक्तं भवति । स किम् ? इत्याह—'विहरेत्' चरेत् 'पश्चात्' प्रव्रजितोत्तरकालं 'चः' पुनरर्थो विशेषद्योतकः, ततश्च प्रथमं सिंहवृत्त्या प्रव्रज्य पश्चात्पुनः 'यथासुखं' यथा तथा निद्राविकथादिकरणलक्षणेन प्रकारेण सुखमात्मनोऽवभासते तुशब्दस्य एवकारार्थत्वाद् यथासुखमेव शृगालवृत्त्यैव विहरेदित्यर्थः ॥ स च गुरुणाऽन्येन वा हितैषिणाऽध्ययनं प्रति प्रेरितो यद्वक्ति तदाह—'शय्या' वसतिः 'दृढा' वातातपजलाद्युपद्रवैरनभिभाव्या, तथा 'प्रावरणं' वर्षाकल्पादि 'मे'

ममाऽस्ति, किञ्च—'उत्पद्यते' जायते 'भोक्तुं' भोजनाय, तथैव 'पातुं' पानाय, यथाक्रममशनं पानं चेति शेषः, तथा 'जानामि' अवगच्छामि 'यद्वर्त्तते' यदिदानीमस्ति 'आयुष्मन्!' इति प्रेरयितुरामन्त्रणम् 'इति' एतस्माद् हेतोः 'किं नाम ?' न किञ्चिदित्यर्थः, "काहामि" त्ति करिष्यामि 'श्रुतेन' आगमेनाऽधीतेनेत्यध्याहारः, 'भदन्ते'ति पूज्यामन्त्रणम्, इह च प्रक्रमादाक्षेपे किंशब्दः । अयं हि किलास्याशयः—'यथा ये भवन्तोऽधीयन्ते तेऽपि नातीन्द्रियं वस्तु किञ्चनाऽवबुध्यन्ते, तत् किं हृदयगलतालुशोषविधायिनाऽधीतेन ?' इत्येवमध्यवसितो यः स पापश्रमण इत्युच्यते इतीहाऽपि सिंहावलोकितन्यायेन सम्बध्यते इति सूत्रद्वयार्थः ॥ १–२ ॥ किञ्च—

जे केइ पव्वईए, णिद्दासीले पगामसो भोच्चा । पेच्चा सुहं सुयइ, पावसमणि त्ति वुच्चई ॥ ३ ॥

व्याख्या—यः कश्चित् प्रव्रजितः 'निद्राशीलः' निद्रावान् 'प्रकामशः' बहुशः 'भुक्त्वा' दध्यौदनादि 'पीत्वा' तक्रादि 'सुखं' यथाभवत्येवं सकलक्रियानुष्ठाननिरपेक्ष एव 'स्वपिति' शेते स इत्थम्भूतः पापश्रमण इत्युच्यत इति सूत्रार्थः ॥३॥ तथा—

आयरियउवज्झाएहिं, सुयं विणयं च गाहिए । ते चेव खिंसई बाले, पावसमणि त्ति वुच्चई ॥४॥
आयरियउवज्झायाणं, सम्मं नो पडितप्पई । अप्पडिपूयए थद्धे, पावसमणि त्ति वुच्चई ॥ ५ ॥

व्याख्या—आचार्योपाध्यायैः श्रुतं विनयं च 'ग्राहितः' शिक्षितो यैरिति गम्यते 'तानेव' आचार्यादीन् 'खिंसति' निन्दति 'वालः' विवेकविकलो यः स पापश्रमण इत्युच्यत इति ॥ आचार्योपाध्यायानां 'सम्यग्' अवैपरीत्येन 'न प्रतितप्यते' न तत्तप्तिं विधत्ते, तथा 'अप्रतिपूजकः' केनचित् साधुनोपकृतेऽपि न प्रत्युपकारकारी 'स्तब्धः' गर्वाध्मात आत्मानमेव बहुमन्यते यः स पापश्रमण इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४–५ ॥ चारित्रविषयं तमाह—इत्थं विनयरहितं पापश्रमणमभिधाय चरणकरणविकलं तमेवाह—

पापस्थानवर्जनवक्तव्यता ।

पापस्थान-
वर्जन-
वक्तव्यता ।

सम्मद्दमाणो पाणाणि, वीयाणि हरियाणि य। असंजए संजय मन्नमाणे, पावसमणि त्ति वुच्चई ॥६॥
संथारं फलगं पीढं, णिसिज्जं पायकंबलं। अप्पमज्जियमारुहई, पावसमणि त्ति वुच्चई ॥ ७ ॥
दवदवस्स संचरई, पमत्ते य अभिक्खणं। उल्लंघणे य चंडे य, पावसमणि त्ति वुच्चई ॥ ८ ॥
पडिलेहेइ पमत्ते, अवउज्झइ पायकंबलं। पडिलेहाअणाउत्तो, पावसमणि त्ति वुच्चई ॥ ९ ॥
पडिलेहेइ पमत्ते, से किंचि हु णिसामिया। गुरुं परिभावए णिच्चं, पावसमणि त्ति वुच्चई ॥ १० ॥
वहुमाई पमुहरी, थद्धे लुद्धे अणिग्गहे। असंविभागी अचियत्ते, पावसमणि त्ति वुच्चई ॥ ११ ॥
विवायं च उदीरेइ, अधम्मे अत्तपण्णहा। वुग्गहे कलहे रत्ते, पावसमणि त्ति वुच्चई ॥ १२ ॥
अथिरासणे कुक्कुईए, जत्थ तत्थ णिसीयई। आसणम्मि अणाउत्ते, पावसमणि त्ति वुच्चई ॥ १३ ॥
ससरक्खपाओ सुयई, सेज्जं ण पडिलेहए। संथारए अणाउत्ते, पावसमणि त्ति वुच्चई ॥ १४ ॥
दुद्धदही विगईओ, आहारेइ अभिक्खणं। अरए य तवोकम्मे, पावसमणि त्ति वुच्चई ॥ १५ ॥
अत्थंतम्मि य सूरम्मि, आहारेइ अभिक्खणं। चोइओ पडिचोएइ, पावसमणि त्ति वुच्चई ॥ १६ ॥
आयरियपरिच्चाई, परपासंडसेवए। गाणंगणिए दुब्भूए, पावसमणि त्ति वुच्चई ॥ १७ ॥
सयं गेहं परिच्चज्ज, परगेहंसि वावडे। णिमित्तेण य ववहरई, पावसमणि त्ति वुच्चई ॥ १८ ॥
सन्नाइपिंडं जेमेइ, णेच्छई सामुयाणियं। गिहिणिसेज्जं च वाहेइ, पावसमणि त्ति वुच्चई ॥ १९ ॥

व्याख्या—सम्मर्दयन् 'प्राणानि'ति प्राणिनो द्वीन्द्रियादीन् 'वीजानि' शाल्यादीनि 'हरितानि च' दूर्वादीनि, सकलै-

केन्द्रियोपलक्षणं चैतद्; अत एवाऽसंयतः, तथा "संजय मन्नमाणे" त्ति कोऽर्थः ? संयतोऽहमिति मन्यमानः, अनेन च संविग्नपाक्षिकत्वमप्यस्य नास्तीत्युक्तम्, शेषं प्राग्वत् ॥ ६ ॥ तथा 'संस्तारकं' कम्बलादि 'फलकं' दारुमयं 'पीठम्' आसनं 'निपद्यां' स्वाध्यायभूमिं 'पादकम्बलं' पादपुञ्छनम् 'अप्रमृज्य' रजोहरणादिना, उपलक्षणत्वाद् अप्रत्युपेक्ष्य च 'आरोहति' उपविशति यः स पापश्रमण इत्युच्यते ॥ ७ ॥ तथा 'दवदवस्स" त्ति 'द्रुतं द्रुतं' तथाविधालम्बनं विनाऽपि त्वरितं त्वरितं 'सञ्चरति' भिक्षाचर्यादिषु पर्यटति 'प्रमत्तश्च' प्रमादवांश्च भवति इति शेषः, 'अभीक्ष्णं' पुनः पुनः 'उल्लङ्घनश्च' वत्सडिम्भादीनामधःकर्त्ता, 'चण्डश्च' आरभटवृत्त्याऽऽश्रणयतः । चरमपादोऽत्रोत्तरत्र च प्राग्वत् ॥ ८ ॥ तथा प्रतिलेखयति प्रमत्तः सन्, 'अपोज्झति' यत्र तत्र निक्षिपति, किं तत् ? 'पादकम्बलं' पादपुञ्छनम्, समस्तोपध्युपलक्षणमेतत्, स एवं 'प्रतिलेखनाऽनायुक्तः' प्रत्युपेक्षाऽनुपयुक्तः ॥ ९ ॥ तथा प्रतिलेखयति प्रमत्तः स किञ्चिदपि 'हुः' अप्यर्थे विकथादीति गम्यते, 'निशम्य' आकर्ण्य तत्राक्षिप्तचित्ततयेति भावः । गुरून् परिभावयति गुरुपरिभावको नित्यम्, किमुक्तं भवति ?—असम्यक्प्रत्युपेक्षमाणः अन्यद्वा वितथमाचरन् गुरुभिश्चोदितस्तानेव अभिभवति, यथा—स्वयमेव प्रत्युपेक्षध्वम्, युष्माभिरेव वयमित्थं शिक्षिताः ततो युष्माकमेवैष दोष इत्यादि ॥ १० ॥ किञ्च—'बहुमायी' प्रभूतवञ्चनाप्रयोगवान् 'प्रमुखरः' प्रकर्षेण मुखरः स्तब्धः लुब्धः 'अनिग्रहश्च' अविद्यमानेन्द्रियनिग्रहः 'असंविभागी' गुरुग्लानादीनामुचितमशनादि न यच्छति, "अचियत्ते" त्ति गुर्वादिष्वप्यप्रीतिमान्, शेषं तथैव ॥ ११ ॥ तथा 'विवादं' वाक्कलहं 'चः' पूरणे 'उदीरयति' कथञ्चिदुपशान्तमपि उत्प्रासनादिना प्रवृद्धिं नयति, 'अधर्मः' निर्धर्मः, आप्तां—सद्बोधरूपतया हितां प्रज्ञाम्—आत्मनोऽन्येषां वा बुद्धिं कुतर्कव्याकुलीकरणतो हन्ति यः स आप्तप्रज्ञाहा, 'व्युद्ग्रहे' दण्डादिघातजनिते विरोधे 'कलहे' वाचिके 'रक्तः' सक्तः, शेषं प्राग्वत् ॥ १२ ॥ तथा अस्थिरासनः कुकुचः प्राग्वत् । 'यत्र तत्र' संसक्तसरजस्कादावपीत्यर्थः निषीदति

पापस्थान-
वर्जन-
वक्तव्यता।

'आसने' पीठादौ 'अनायुक्तः' अनुपयुक्तः सन्, शेषं प्राग्वत् ॥ १३ ॥ तथा सरजस्कपादः स्वपिति, किमुक्तं भवति ?— असंयमं प्रत्यभीरुतया पादावप्रमृज्यैव शेते, तथा 'शय्यां' वसतिं न प्रतिलेखयति, 'संस्तारके' कम्बलादौ सुप्त इति शेषः, 'अनायुक्तः' "कुक्कुडिपायपसारण आयामेउं पुणो वि आउंटे"[1] इत्याद्यागमानुपयुक्तः, शेषं तथैव ॥ १४ ॥ तपोविषयं पापश्रमणत्वमाह—"दुद्धदहि" त्ति दधिदुग्धे, विकृतिहेतुत्वाद् विकृती, उपलक्षणत्वाद् घृताद्यशेषविकृतिपरिग्रहः, आहारयति 'अभीक्ष्णं' वारं वारं तथाविधपुष्टालम्बनं विनेति भावः, अत एव अरतश्च 'तपःकर्मणि' अनशनादौ, शेषं प्राग्वत् ॥ १५ ॥ तथा अस्तमयति 'चः' पूरणे सूर्ये आहारयति 'अभीक्ष्णं' पुनः पुनर्दिने दिने इत्यर्थः, यदि चासौ केनचिद् गीतार्थसाधुना चोद्यते, यथा—आयुष्मन्! किमेवं त्वयाऽऽहारतत्परेणैव स्थीयते ? दुर्लभा खल्वियं मनुजत्वादिचतुरङ्गसामग्री, तत एतामवाप्य तपस्युद्यन्तुमुचितमिति, ततः किम् ? इत्याह—"चोइओ पडिचोएइ" त्ति चोदितः प्रतिचोदयति, यथा—कुशलस्त्वमुपदेशदाने न तु स्वयमनुष्ठाने, अन्यथा किमेवमवगच्छन्नपि भवान् न विकृष्टतपोऽनुतिष्ठति ?, शेषं तथैव ॥ १६ ॥ 'आचार्यपरित्यागी' ते हि तपःकर्मणि विषीदन्तमुद्यमयन्ति, आनीतमपि चान्नादि बालग्लानादिभ्यो दापयन्ति, अतोऽतीवाहारलोभेन तत्परित्यजनशीलः । परपाषण्डान्—सौगतादीन् "मृद्वी शय्या प्रातरुत्थाय पेया" इत्याद्यभिप्रायवतोऽत्यन्ताहारप्रसक्तान् सेवते—तथा तथोपसर्पति इति परपाषण्डसेवकः, तथा स्वेच्छाचारितया गणाद् गणं षण्मासाभ्यन्तर एव सङ्क्रामतीति गाणङ्गणिक इत्यागमिकी परिभाषा, अत एव दुष्टं भूतं—जातमस्य 'दुर्भूतः' दुराचारतया निन्द्यो भूत इत्यर्थः ॥ १७॥ वीर्याचारविषयमाह—स्वकं गृहं परित्यज्य परगेहे "वावडि" त्ति 'व्याप्रियते' पिण्डाद्यर्थी स्वतस्तत्कृत्यानि कुरुते, 'निमित्तेन च' शुभाशुभकथनादिना 'व्यवहरति' द्रव्याद्यर्जनं करोति ॥ १८ ॥

---

१ "कुक्कुटीवत्पादप्रसारणं आयम्य पुनरपि आकुञ्चयेत् ।"

पापस्थानवर्जनवक्तव्यता ।

स्वज्ञातिभिः—निजबन्धुभिर्यः स्नेहाद् दीयते पिण्डः स स्वज्ञातिपिण्डस्तं 'जेमति' भुङ्क्ते, नेच्छति 'सामुदानिकं' भैक्ष्यम्, गृहिणां निपद्यां पर्यङ्कतूल्यादिकां शय्यां 'वाहयति' सुखशीलतया आरोहतीति सूत्रचतुर्दशकार्थः ॥ १९ ॥ सम्प्रति अध्ययनार्थमुपसंहरन् उक्तरूपदोपाऽऽसेवनपरिहारयोः फलमाह—

एयारिसे पंचकुसीलऽसंवुडे, रूवंधरे मुणिपवराण हेट्ठिमे ।
अयंसि लोए विसमेव गरहिए, ण से इहं णेव परत्थ लोए ॥ २० ॥
जे वज्जए एते सदा उ दोसे, से सुव्वए होइ मुणीण मज्झे ।
अयंसि लोए अमयं व पूइए, आराहए लोगमिणं तहा परं ॥ २१ ॥ त्ति बेमि ॥

व्याख्या—'एतादृशः' ईदृशः पञ्चकुशीलाः—पार्श्वस्थादयस्तद्वदसंवृतः 'रूपधरः' रजोहरणादिवेषधरः, प्राकृतत्वाच्च बिन्दुनिर्देशः, 'मुनिप्रवराणां' प्रवरयतीनां "हेट्ठिमो" त्ति 'अधोवर्त्ती' अतिजघन्यसंयमस्थानवर्त्तितया निकृष्टः, एतत्फलमाह—"अयंसि लोए विसमेव गरहिए न से इहं नेव परत्थ लोए" त्ति अस्मिन् लोके 'विषमिव' गरल इव गर्हितः अत एव स न इह नैव परलोके अर्घतीति शेष इति ॥ यो वर्जयति 'एतान्' उक्तरूपान् "सया उ" त्ति सदैव दोपान् सः 'सुव्रतः' प्रशस्यव्रतो भवति मुनीनां मध्ये तन्मध्ये गण्यत इत्यर्थः, तथा चास्मिन् लोके अमृतमिव पूजितः आराधयति लोकमिमं तथा 'परं' परलोकमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २०—२१ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां पापश्रमणीयाख्यं सप्तदशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ संयतीयाख्यमष्टादशमध्ययनम् ।

सञ्जयराज-वक्तव्यता ।

उक्तं सप्तदशमध्ययनम् । अधुना संयतीयाख्यमष्टादशमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—'इहाऽनन्तराध्ययने पापस्थानवर्जनमुक्तम्, तच्च संयतस्यैव, स च भोगर्द्धित्यागत एवेति स एव सञ्जयोदाहरणत इहोच्यते' इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्यादिसूत्रम्—

कंपिल्ले नगरे राया, उदिन्नबलवाहणो । णामेणं संजए णामं, मिगव्वं उवणिग्गए ॥ १ ॥

व्याख्या—काम्पिल्ये नगरे राजा, उदीर्णम्—उदयप्राप्तं बलं—चतुरङ्गं वाहनं च—गिल्लिथिल्ल्यादिरूपं यस्य सः, तथा स च नाम्ना सञ्जयः 'नामे'ति प्राकाश्ये, ततः सञ्जय इति प्रसिद्धः, 'मृगव्यां' मृगयां, पाठान्तरेण मृगवधं वा प्रतीति शेषः, 'उपनिर्गतः' निर्यातः तत एव नगरादिति गम्यते इति सूत्रार्थः ॥१॥ स च कीदृग् विनिर्गतः ? किं च कृतवान् ? इत्याह—

हयाणीए गयाणीए, रहाणीए तहेव य । पायत्ताणीए महया, सव्वओ परिवारिए ॥ २ ॥
मिए छुभित्ता हयगओ, कंपिल्लुज्जाणकेसरे । भीए संते मिए तत्थ, वहेइ रसमुच्छिए ॥ ३ ॥

व्याख्या—सुब्व्यत्ययाद् हयानीकेन गजानीकेन रथानीकेन, तथैव च पदातीनां समूहः पादातं तदनीकेन महता सर्वतः परिवारितः मृगान् 'क्षिप्त्वा' प्रेरयित्वा 'हयगतः' अश्वारूढः, "कंपिल्लुज्जाणकेसरे" त्ति काम्पिल्यस्य सम्बन्धिनि केशरनाम्न्युद्याने 'भीतान् त्रस्तान् 'श्रान्तान्' इतस्ततः प्रेरणेन खिन्नान् 'मितान्' परिमितान् 'तत्र' तेषु मृगेषु मध्ये "वहेइ" त्ति हन्ति रसमूर्च्छित इति सूत्रद्वयार्थः ॥ २–३ ॥ अत्रान्तरे यदभूत् तदाह—

अह केसरम्मि उज्जाणे, अणगारे तवोधणे । सज्झायज्झाणसंजुत्ते, धम्मज्झाणं झियायइ ॥ ४ ॥

अप्फोवमंडवम्मी, झायई झवियासवे। तस्सागए मिगे पासं, वहेइ से णराहिवे ॥ ५ ॥

व्याख्या—'अथ' अनन्तरं केसरे उद्याने अनगारः तपोधनः स्वाध्यायध्यानसंयुक्तः अत एव धर्मध्यानं ध्यायति ॥ "अप्फोवमंडवम्मि" त्ति अप्फोव इति–वृक्षाद्याकीर्णः स चासौ मण्डपश्च–नागवह्ल्यादिसम्बन्धी 'अप्फोवमण्डपस्तस्मिन् ध्यायति धर्मध्यानमिति गम्यते, पुनरभिधानम् अतिशयख्यापकम्, "झविय" त्ति क्षपिता आश्रवाः–हिंसादयो येन स तथा, 'तस्य' अनगारस्य 'आगतान्' मृगान् 'पार्श्वं' समीपं हन्ति स नराधिप इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४–५ ॥

अह आसगओ राया, खिप्पमागम्म सो तहिं। हए मिगे उ पासित्ता, अणगारं तत्थ पासई ॥ ६ ॥

व्याख्या—'अथ' अनन्तरम् अश्वगतो राजा क्षिप्रमाऽऽगत्य सः 'तस्मिन्' मण्डपे हतान् "मिगे उ" त्ति मृगानेव न पुनरनगारमित्यर्थः दृष्ट्वा अनगारं तत्र पश्यति च इति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ ततः किमकार्षीत्? इत्याह—

अह राया तत्थ संभंतो, अणगारो मणाऽऽहओ। मए उ मंदपुन्नेणं, रसगिद्धेण घत्तुणा ॥ ७ ॥
आसं विसज्जइत्ता णं, अणगारस्स सो णिवो। विणएणं वंदई पाए, भगवं! एत्थ मे खमे ॥ ८ ॥
अह मोणेण सो भगवं, अणगारे झाणमस्सिए। रायाणं ण पडिमंतेइ, तओ राया भयद्दुओ ॥ ९ ॥
संजओ अहमस्सी ति, भगवं! वाहराहि मे। कुद्धे तेएण अणगारे, डहेज्ज णरकोडिओ ॥ १० ॥

व्याख्या—अथ राजा 'तत्रे'ति तद्दर्शने सति 'सम्भ्रान्तः' भीतो यथा अनगारो 'मनाक्' स्तोकेनैव आहतः, तदासन्नमृगहननाद् इत्यभिप्रायः, मया 'तुः' पूरणे, मन्दपुण्येन रसगृद्धेन "घत्तुण" त्ति 'घातुकेन' हननशीलेन ॥ ततश्च अश्वं 'विसृज्य' विमुच्य "णं" प्राग्वद् अनगारस्य स नृपः विनयेन वन्दते पादौ, वक्ति च—यथा भगवन्! 'अत्र' मृगवधे ममाऽपराधमिति शेषः क्षमस्व ॥ अथ मौनेन स भगवान् अनगारो ध्यानम् 'आश्रितः' स्थितो राजानं 'न प्रतिमन्त्रयते'

सञ्जयराजवक्तव्यता।

न प्रतिवक्ति, यथा—अहं क्षमिष्ये न वेति, 'ततः' कारणाद् राजा 'भयद्रुतः' भयत्रस्तः, यथा—न ज्ञायते किं किमेष क्रुद्धः करिष्यति ? इति ॥ उक्तवांश्च—यथा सञ्जयनामा राजा अहमस्मि न तु नीच इत्यभिप्रायः, 'इति' अस्माद् हेतोर्भगवन् ! 'व्याहर' सम्भाषय 'मे' इति माम् । स्यात्—किमेवं भवान् भयद्रुतः ? इत्याह—क्रुद्धः 'तेजसा' तेजोलेश्यादिना अनगारो दहेद् नरकोटीः आस्तां शतं सहस्रं वेति, अतो भयद्रुतोऽहमिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ७–८–९–१० ॥ इत्थं तेनोक्ते यन्मुनिरुक्तवांस्तदाह—

सञ्जयराज-वक्तव्यता ।

अभयं पत्थिवा ! तुब्भं, अभयदाया भवाहि य । अणिच्चे जीवलोगम्मि, किं हिंसाए पसज्जसि ? ॥ ११ ॥
जया सव्वं परिच्चज्ज, गंतव्वमवसस्स ते । अणिच्चे जीवलोगम्मि, किं रज्जम्मि पसज्जसि ? ॥ १२ ॥
जीवियं चेव रूवं च, विज्जुसंपायचंचलं । जत्थ तं मुज्झसि रायं !, पेच्चत्थं णावबुज्झसे ॥ १३ ॥
दाराणि य सुया चेव, मित्ता य तह बंधवा । जीवंतमणुजीवंति, मयं नाणुव्वयंति य ॥ १४ ॥
णीहरंति मयं पुत्ता, पियरं परमदुक्खिया । पियरो वि तहा पुत्ते, बंधू रायं ! तवं चरे ॥ १५ ॥
ततो तेणऽज्जिए दव्वे, दारे य परिरक्खिए । कीलंतऽन्ने नरा रायं !, हट्ठतुट्ठमलंकिया ॥ १६ ॥
तेणावि जं कयं कम्मं, सुहं वा जइ वा दुहं । कम्मुणा तेण संजुत्तो, गच्छई उ परं भवं ॥ १७ ॥

व्याख्या—अभयं पार्थिव ! तव । इत्थं समाश्वास्योपदेशमाह—अभयदाता च भव, यथा भवतो मृत्युभयम् एवमन्येपामपीति भावः, चशब्दो योजित एव । अनित्ये जीवलोके किं हिंसायां प्रसजसि ? नरकहेतुरियं न कर्त्तुमुचितेति भावः ॥ अन्यच्च—यदा 'सर्वं' कोशान्तःपुरादि परित्यज्य गन्तव्यं भवान्तरमिति शेषः 'अवशस्य' अस्वतन्त्रस्य 'ते' तव, ततोऽनित्ये जीवलोके किं राज्ये प्रसजसि ? ॥ जीवलोकानित्यत्वमेव भावयितुमाह—जीवितं चैव रूपं च विद्युत्सम्पातः—विद्यु-

चलनं तद्वत् चञ्चलं 'यत्र' जीविते रूपे च त्वं मुह्यसि राजन्! 'प्रेत्यार्थं' परलोकप्रयोजनं नावबुध्यसे ॥ तथा "दाराणि य" त्ति दाराश्च सुताश्चैव मित्राणि च तथा बान्धवा जीवन्तम् 'अनुजीवन्ति' तदुपार्जितवित्ताद्युपभोगत उपजीवन्ति, मृतं नानुव्रजन्त्यपि, किं पुनः सह यास्यन्ति?, चशब्दस्य अप्यर्थत्वादिति, अतो दारादिष्वपि कृतघ्नेषु नाऽऽस्था विधेयेति भावः॥ पुनस्तत्प्रतिबन्धनिराकरणायाह—"नीहरंति" त्ति निस्सारयन्ति मृतं पुत्राः पितरं 'परमदुःखिताः' अतिशयदुःखिता अपि, पितरोऽपि तथा पुत्रान्, "बंधु" त्ति बन्धवश्च बन्धूनिति शेषः, ततो राजन्! तपः 'चरेः' आसेवस्व ॥ अपरञ्च—'ततः' निःसारणादनन्तरं 'तेन' पित्रादिना अर्जिते द्रव्ये सति दारेषु च परिरक्षितेषु क्रीडन्ति तेनैव वित्तेन दारैश्चेति गम्यते अन्ये नरा राजन्! 'हृष्टतुष्टाऽलङ्कृताः' तत्र हृष्टाः—बहिःपुलकादिमन्तः तुष्टाः—आन्तरप्रीतिभाजः अलङ्कृताः—विभूषिताः, यत ईदृशी भवस्थितिस्ततो राजन्! तपश्चरेरिति सम्बन्धः॥ मृतस्य को वृत्तान्तः? इत्याह—तेनाऽपि यत् कृतं कर्म शुभं वा 'यदि वा' इति अथवा अशुभं कर्मणा तेनैव न तु धनादिना संयुक्तो गच्छति, तुशब्दो योजित एव, 'परम्' अन्यं भवम्, यतश्च शुभाशुभयोरनुयायिता ततः शुभहेतुं तपश्चरेरिति भाव इति सूत्रसप्तकार्थः ॥११–१२–१३–१४–१५–१६–१७॥ ततस्तद्वचः श्रुत्वा राजा किमचेष्टत? इत्याह—

सोऊण तस्स सो धम्मं, अणगारस्स अंतिए। महया संवेगणिव्वेगं, समावन्नो नराहिवो ॥ १८ ॥
संजओ चइउं रज्जं, णिक्खंतो जिणसासणे। गद्दभालिस्स भगवओ, अणगारस्स अंतिए ॥ १९ ॥

व्याख्या—सुगममेव। नवरं "महय" त्ति महता आदरेणेति शेषः, सुब्व्यत्ययात् महत् 'संवेगनिर्वेदं' तत्र संवेगः—मोक्षाऽभिलाषः निर्वेदः—संसारोद्विग्नता ॥ १८ ॥ १९ ॥ स चैवंगृहीतप्रव्रज्योऽवगतहेयोपादेयविभागो दशविधचक्रवालसामाचारीरतश्च अनियतविहारितया विहरन् तथाविधसन्निवेशमाजगाम, तत्र च तस्य यद्भूत् तदाह—

सञ्जय-
राजर्षे-
र्वक्तव्यता।

चेचा रट्ठं पव्वइओ, खत्तिए परिभासई। जहा ते दीसई रूवं, पसन्नं ते तहा मणो ॥ २० ॥
किं णामे? किं गोत्ते?, कस्सऽट्ठाए व माहणे?। कहं पडियरसी बुद्धे?, कहं विणीय त्ति वुच्चसी?॥२१॥

व्याख्या—त्यक्त्वा राष्ट्रं प्रव्रजितः 'क्षत्रियः' अनिर्दिष्टनामा परिभाषते सञ्जयमुनिमित्युपस्कारः, स हि पूर्वजन्मनि वैमानिक आसीत्, ततश्च्युत्वा क्षत्रियकुलेऽजनि, तत्र च कुतश्चित् तथाविधनिमित्ततः स्मृतपूर्वजन्मा, तत एव चोत्पन्नवैराग्यः प्रव्रज्यां गृहीतवान्, विहरंश्च सञ्जयमुनिं दृष्ट्वा तद्विमर्शार्थमिदमुक्तवान्—यथा ते दृश्यते रूपं 'प्रसन्नं' विकाररहितं 'ते' तव 'तथा' तेनैव प्रकारेण प्रसन्नमिति प्रक्रमः 'मनः' चित्तम्, अन्तःकलुषितायां हि बहिरप्येवं प्रसन्नताऽसम्भवः॥ तथा किं नामा? किं गोत्रः? "कस्सऽट्ठाए व" त्ति कस्मै वा अर्थाय 'माहनः' प्रव्रजितः? 'कथं' केन प्रकारेण 'प्रतिचरसि' सेवसे 'बुद्धान्' आचार्यादीन्? कथं विनीत इत्युच्यसे? इति सूत्रद्वयार्थः॥ २०-२१ ॥ सञ्जयमुनिराह—

संजओ नाम नामेणं, तहा गोत्तेण गोयमे। गद्दभाली ममायरिया, विज्जाचरणपारगा ॥ २२ ॥

व्याख्या—सञ्जयो नाम नाम्ना, तथा गोत्रेण गौतमोऽहमिति गम्यते। शेषप्रश्नत्रयनिर्वचनमाह—गर्दभालयो मम आचार्याः 'विद्याचरणपारगाः' श्रुतचारित्रपारगताः। एवं च वदतोऽयमाशयः—यतो गर्दभाल्यभिधानाचार्यैर्जीवघातान्निवर्त्तितोऽहम्, विद्याचरणपारगत्वाच्च तैस्तन्निवृत्तौ मुक्तिलक्षणं फलमुक्तम्, ततस्तदर्थं माहनोऽस्मि। यथा च तदुपदेशस्तथा गुरून् प्रतिचरामि, तदुपदेशासेवनाच्च विनीत इति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥ इत्थं विमृश्य तद्गुणाकृष्टचेता अपृष्टोऽपि क्षत्रिय इदमाह—

किरियं अकिरियं विणयं, अन्नाणं च महामुणी!। एतेहिं चउहिं ठाणेहिं, मेयन्ने किं पभासइ?॥२३॥

व्याख्या—'क्रिया' अस्तीत्येवंरूपा, प्राकृतत्वाद् नपुंसकनिर्देशः, 'अक्रिया' तद्विपरीता, 'विनयः' नमस्करणादिः,

लिङ्गव्यत्ययः प्राग्वत्, तथा 'अज्ञानं' तत्त्वानवगमः, 'चः' समुच्चये, महामुने! 'एतैः' क्रियादिभिश्चतुर्भिः स्थानैः "मेयन्ने" त्ति मेयं–ज्ञेयं जीवादिवस्तु तज्जानन्तीति मेयज्ञाः क्रियादिभिः स्वस्वाभिप्रायकल्पितैर्वस्तुतत्त्वपरिच्छेदिन इत्यर्थः, 'किमि'ति कुत्सितं "पहासइ" त्ति प्रभापन्ते, विचाराक्षमत्वात्। तथा हि—ये तावत् **क्रियावादिन**स्तेऽस्तिक्रियाविशिष्टमात्मानं मन्यमाना अपि विभुरविभुः कर्त्ता अकर्त्ता मूर्त्तोऽमूर्त्तोऽसौ इत्याद्येकान्तवादमभ्युपगताः, कुत्सितभापणं चैतत्, युक्त्या-ऽऽगमबाधितत्वात्। **अक्रियावादिन**स्तु अस्तिक्रियाविशिष्टमात्मानं नेच्छन्त्येव, एतच्चासङ्गततरम्, प्रत्यक्षादिप्रमाणप्रसिद्धत्वात् तस्य। **वैनयिकवादिन**स्तु सुर-नृपति-यति-करि-तुरग-गो-महिष्य-ऽजा-ऽश्व-शृगाल-काक-बक-मकरादिनमस्करणात् क्लेशक्षयमभ्युपगताः, अयुक्तं चैतद्, लोकसमयवेदेषु गुणाधिकस्यैव विनयार्हत्वेन प्रसिद्धत्वात्, तदितरविनयस्य चाशुभफलत्वात्। **अज्ञानवादिन**स्तु किमात्मादिस्वरूपज्ञानेन?, अपवर्गं प्रत्यनुपयोगित्वात् ज्ञानस्य; केवलं कष्टं तप एव कार्यम्, नहि कष्टं विनेष्टसिद्धिरिति प्रतिपन्नाः, इदं च दुर्भाषिततरम्, ज्ञानमन्तरेण हेयोपादेयनिवृत्तिप्रवृत्त्यभावात्। अतः सर्वेऽप्यमी कुत्सितं प्रभाषन्त इति स्थितमिति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥ न चैतत् स्वाभिप्रायेणोच्यते किन्तु—

इइ पाउकरे बुद्धे, नायए परिनिव्वुडे । विज्जाचरणसंपन्ने, सच्चे सच्चपरक्कमे ॥ २४ ॥

व्याख्या—'इती'त्येतत् क्रियादिवादिनः कुत्सितं प्रभाषन्त इत्येवंरूपं "पाउकरे" त्ति 'प्रादुरकार्षीत्' प्रकटितवान्, 'बुद्धः' अवगततत्त्वः, ज्ञात एव 'ज्ञातकः' क्षत्रियः, स चेह प्रस्तावाद् **महावीरः**। 'परिनिर्वृतः' कषायानलविध्यापनात् शीतीभूतः विद्याचरणाभ्यां–क्षायिकज्ञानचारित्राभ्यां सम्पन्नो यः स तथा, अत एव 'सत्यः' सत्यवाक्, तथा 'सत्यपराक्रमः' सत्यवीर्य इति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ तेषां च फलमाह—

पडंति नरए घोरे, जे णरा पावकारिणो । दिव्वं च गइं गच्छंति, चरित्ता धम्ममारियं ॥ २५ ॥

सञ्जय-
राजर्षि-
वक्तव्यता।

व्याख्या—पतन्ति नरके घोरे ये नराः पापं—प्रस्तावाद् असत्प्ररूपणारूपं कर्तुं शीलमेषां ते पापकारिणः। ये तु एवंविधा न भवन्ति ते किम्? इत्याह—दिव्यां पुनर्गतिं, 'चः' पुनरर्थे गच्छन्ति चरित्वा धर्मम् आर्यम्। तदयमभिप्रायः—असत्प्ररूपणापरिहारेण सत्प्ररूपणापरेणैव भवता भाव्यमिति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥ कथं पुनरमी पापकारिणः? इत्याह—

मायावुईयमेयं तु, मुसाभासा निरत्थिया। संजममाणो वि अहं, वसामि इरियामि य ॥ २६ ॥

व्याख्या—मायया—शाठ्येन "वुइयं" ति उक्तं मायोक्तम् 'एतत्' यदनन्तरं क्रियादिवादिभिरुक्तम्, 'तुः' एवकारार्थः, स च मायोक्तमेव इत्यत्र योज्यः, अतश्चैतद् मृषाभाषा 'निरर्थिका' सम्यगभिधेयशून्या, तत एव च "संजममाणो वि" त्ति अपिरेवकारार्थः, ततः 'संयच्छन्नेव' उपरमन् एव तदुक्त्याकर्णनादिभ्यः 'अहमि'ति आत्मनिर्देशो विशेषेण तत्स्थिरीकरणार्थम्, उक्तं हि—"ठिओ ठावए परं" ति 'वसामि' तिष्ठामि उपाश्रय इति शेषः, "इरियामि य" त्ति 'ईरे च' गच्छामि गोचरादिष्विति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ कुतः पुनस्त्वं तदुक्त्याकर्णनादिभ्यः संयच्छसि? इत्याह—

सव्वे ते विदिता मज्झं, मिच्छादिट्ठी अणारिया। विज्जमाणे परे लोए, सम्मं जाणामि अप्पगं ॥२७॥

व्याख्या—सर्वे 'ते' क्रियादिवादिनो विदिता मम, यथाऽमी मिथ्यादृष्टयः तत एव 'अनार्याः' अनार्यकर्मप्रवृत्ताः। कथं पुनस्ते एवंविधास्तव विदिताः? इत्याह—विद्यमाने सति 'परलोके' अन्यस्मिन् जन्मनि सम्यग् जानामि आत्मानम्, ततः परलोकात्मनः सम्यग्वेदनाद् मम ते विदिताः, ततोऽहं तदुक्त्याकर्णनादिभ्यः संयच्छामीति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥ कथं पुनस्त्वं महात्मन्! आत्मानमन्यजन्मनि जानासि? इत्याह—

अहमासी महापाणे, जुइमं वरिससओवमे। जा सा पाली महापाली, दिव्वा वरिससओवमा ॥२८॥
से चुए बंभलोगाओ, माणुस्सं भवमागए। अप्पणो य परेसिं च, आउं जाणे जहा तहा ॥२९॥

व्याख्या—"अहमासि" त्ति अहमभूवं 'महाप्राणे' ब्रह्मलोकविमाने द्युतिमान्, "वाससयोवमे" त्ति वर्षशतजीविना उपमा यस्याऽसौ वर्षशतोपमः, मध्यपदलोपी समासः, अयमर्थः—यथेह वर्षशतजीवी इदानीं परिपूर्णायुरुच्यते एवमहमपि तत्र परिपूर्णायुरभूवम् । तथाहि—या सा पालिरिव पालिः—जीवितधारणाद् भवस्थितिः सा चोत्तरत्र महाशब्दोपादानादिह पल्योपमप्रमाणा 'महापाली' सागरोपमप्रमाणा, तस्या एव महत्त्वात् । दिवि भवा दिव्या वर्षशतैः—केशोद्धारहेतुभिरुपमा अर्थात् पल्यविषया यस्यां सा वर्षशतोपमा, तत्र मम महापाली दिव्या भवस्थितिरासीद् इत्युपस्कारः । अतश्चाहं वर्षशतोपमायुरभूवमिति भावः ॥ 'से' इत्यथ स्थितिपरिपालनानन्तरं च्युतो ब्रह्मलोकाद् मानुष्यं भवमागतः, इत्थमात्मनो जातिस्मरणलक्षणमतिशयमाख्याय अतिशयान्तरमाह—आत्मनश्च परेषां च आयुर्ज्ञाने 'यथा' येन प्रकारेण स्थितमिति गम्यते 'तथा' तेनैव प्रकारेण न त्वन्यथेत्यभिप्राय इति सूत्रद्वयार्थः ॥ २८–२९ ॥ इत्थं प्रसङ्गतोऽपृष्टमपि स्ववृत्तान्तमावेद्योपदेष्टुमाह—

णाणा रुइं च छंदं च, परिवज्जेज्ज संजए । अणट्ठा जे य सवत्था, इति विज्जामणुसंचरे ॥ ३० ॥

व्याख्या—'नाना' अनेकधा 'रुचिं च' प्रक्रमाच्च क्रियावाद्यादिमतविषयमभिलापं 'छन्दश्च' स्वमतिविकल्पितमभिप्रायम्, इहापि नानेति सम्बन्धादनेकविधं परिवर्जयेत् संयतः, तथा 'अनर्थाः' निःप्रयोजना ये च व्यापारा इति गम्यते, "सवत्था" इति आकारस्यालाक्षणिकत्वात् 'सर्वत्र' क्षेत्रादौ तान् परिवर्जयेदिति सम्बन्धः, 'इति' इत्येवंरूपां 'विद्यां' सम्यग्ज्ञानात्मिकां 'अन्वि'ति लक्षीकृत्य 'सञ्चरेः' सम्यक् संयमाध्वनि याया इति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥ अन्यच्च—

पडिक्कमामि पसिणाणं, परमंतेहिं वा पुणो । अहो उट्ठिए अहोरायं, इति विज्जा तवं चरे ॥ ३१ ॥

व्याख्या—'प्रतिक्रमामि' प्रतिनिवर्ते "पसिणाणं" ति 'प्रश्नेभ्यः' शुभाशुभसूचकेभ्यः अङ्गुष्ठप्रश्नादिभ्यः, तथा परे—

गृहस्थास्तेषां मन्त्राः–तत्कार्यालोचनरूपास्तेभ्यः, 'वा' समुच्चये, 'पुनः' विशेषणे, अतिसावद्यत्वं तेषां विशिनष्टि। सोपस्कारत्वात् सूत्रस्य अमुनाऽभिप्रायेण यः संयमं प्रत्युत्थानवान् सः 'अहो' इति विस्मये 'उत्थितः' धर्मं प्रत्युद्यतः। कश्चिदेव हि महात्मा एवंविधः सम्भवति, 'अहोरात्रम्' अहर्निशम् 'इति' एतद् अनन्तरोक्तं "विज्ज" त्ति 'विद्वान्' जानन् "तवं" ति गम्यमानत्वाद् अवधारणस्य तप एव न तु प्रश्नादि 'चरेः' आसेवस्वेति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ अत्रान्तरे "अप्पणो य परेसिं चे" त्यादिना तस्यायुर्विज्ञतामवगम्य सञ्जयमुनिनोक्तम्—कथं भवानायुर्जानातीति पृष्टोऽसावाह—

जं च मे पुच्छसी काले, सम्मं सुद्धेण चेयसा। ताइं पाउकरे बुद्धे, तं णाणं जिणसासणे ॥ ३२ ॥

व्याख्या—यच्च 'मे' इति मां पृच्छसि 'काले' कालविषयं सम्यक् शुद्धेन चेतसा उपलक्षितः, "ताइं" ति सूत्रत्वात् तत् 'प्रादुःकृतवान्' प्रकटीकृतवान्, 'बुद्धः' सर्वज्ञः अत एव तद् ज्ञानं जिनशासने, सावधारणत्वाद् वाक्यस्य जिनशासन एव न त्वन्यस्मिन् सुगतादिशासने, अतो जिनशासन एव यत्नो विधेयो येन यथाऽहं जानामि तथा त्वमपि जानीषे। पूर्वोक्तश्च आयुर्विज्ञानविषयः सञ्जयमुनिना कृतः प्रश्नोऽस्मादेव प्रतिवचनात् लक्ष्यत इति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ पुनरुपदेष्टुमाह—

किरियं च रोयए धीरे, अकिरियं परिवज्जए। दिट्ठीए दिट्ठिसंपन्ने, धम्मं चर सुदुच्चरं ॥ ३३ ॥

व्याख्या—'क्रियां च' अस्तिजीव इत्यादिरूपां रोचयेत् 'धीरः' अक्षोभ्यः, तथा 'अक्रियां' नास्त्यात्मेत्यादिकां परिवर्जयेत्, ततश्च 'दृष्ट्या' सम्यग्दर्शनात्मिकया उपलक्षितो दृष्टिः–बुद्धिः सा चेह प्रस्तावात् सम्यग्ज्ञानात्मिका तया सम्पन्नो दृष्टिसम्पन्नः, एवं च सम्यग्दर्शनज्ञानान्वितः सन् 'धर्मं' चारित्रधर्मं चर सुदुश्चरमिति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥ पुनः क्षत्रियमुनिरेव सञ्जयमुनिं महापुरुषोदाहरणैः स्थिरीकर्त्तुमाह—

सञ्जय-
राजर्षे-
र्वक्तव्यता।

एयं पुन्नपयं सोचा, अत्थधम्मोवसोहियं । भरहो वि भारहं वासं, चेचा कामाइं पव्वए ॥ ३४ ॥
सगरो वि सागरंतं, भरहवासं णराहिवो । इस्सरियं केवलं हेचा, दयाए परिनिवुडे ॥ ३५ ॥
चइत्ता भारहं वासं, चक्कवट्टी महिड्ढिओ । पव्वज्जमब्भुवगओ, मघवं णाम महाजसो ॥ ३६ ॥
सणंकुमारो मणुस्सिंदो, चक्कवट्टी महिड्ढिओ । पुत्तं रज्जे ठवेऊणं, सो वि राया तवं चरे ॥ ३७ ॥
चइत्ता भारहं वासं, चक्कवट्टी महिड्ढिओ । संती संतिकरो लोए, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ३८ ॥
इक्खागरायवसभो, कुंथू णाम णरेसरो । विक्खायकित्ती भगवं, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ३९ ॥
सागरंतं चइत्ता णं, भरहं णरवरीसरो । अरो य अरयं पत्तो, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ४० ॥
चइत्ता भारहं वासं, चक्कवट्टी महिड्ढिओ । चइत्ता उत्तमे भोगे, महापउमो तवं चरे ॥ ४१ ॥
एगच्छत्तं पसाहित्ता, महिं माणणिसूरणो । हरिसेणो मणुस्सिंदो, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ४२ ॥
अन्निओ रायसहस्सेहिं, सुपरिचाई दमं चरे । जयणामो जिणक्खायं, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ४३ ॥
दसन्नरज्जं मुइयं, चइत्ता णं मुणी चरे । दसन्नभद्दो निक्खंतो, सक्खं सक्केण चोइओ ॥ ४४ ॥
नमी नमेइ अप्पाणं, सक्खं सक्केण चोइओ । चइऊण गेहं वइदेही, सामन्ने पज्जुवट्ठिओ ॥ ४५ ॥
करकंडू कालिंगेसु, पंचालेसु य दुम्मुहो । णमी राया विदेहेसु, गंधारेसु य णग्गई ॥ ४६ ॥
एते णरिंदवसभा, णिक्खंता जिणसासणे । पुत्ते रज्जे ठवेऊणं, सामन्ने पज्जुवट्ठिया ॥ ४७ ॥
सोवीररायवसभो, चेचा रज्जं मुणी चरे । उदायणो पव्वइओ, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ४८ ॥
तहेव कासीराया वि, सेओसचपरक्कमो । कामभोगे परिच्चज्ज, पहणे कम्ममहावणं ॥ ४९ ॥

सञ्जयराजर्षेर्वक्तव्यता ।

॥२३२॥

तहेव विजओ राया, अणट्ठाकित्तिपव्वए । रज्जं तु गुणसमिद्धं, पयहित्तु महायसो ॥ ५० ॥
तहेवुग्गं तवं किच्चा, अव्वक्खित्तेण चेयसा । महाबलो रायरिसी, आदाय सिरसा सिरिं ॥ ५१ ॥

व्याख्या—'एतद्' अनन्तरोक्तं पुण्यहेतुत्वात् पुण्यं पद्यते—गम्यतेऽनेनार्थ इति पदं—क्रियादिवादिस्वरूपं नानारुचि-परिवर्जनाद्यावेदकं शब्दसन्दर्भं श्रुत्वा, अर्थः—अर्थ्यमानतया स्वर्गापवर्गादिः धर्मः—तदुपायभूतः श्रुतधर्मादिः ताभ्यामुपशोभितमर्थधर्मोपशोभितं 'भरतोऽपि' प्रथमचक्रवर्त्ती, अपिशब्द उत्तरापेक्षया समुच्चये, भारतं वर्षं त्यक्त्वा "कामाइं" ति चस्य गम्यमानत्वात् कामांश्च "पव्वए" त्ति प्राव्राजीत् ॥ तथाहि—

अत्थि अवज्झाए नयरीए सिरिउसहनाहपढमसुओ, पुव्वभवकयमुणिजणवेयावच्चऽज्जियचक्किभोओ भरहो नाम पढमचक्कवट्टी । तस्स य णवण्हं निहीणं चउदसण्हं रयणाणं बत्तीसाए महाणरवइसहस्साणं चउसट्ठीए पवरावरोहजुवई-सहस्सीणं बावत्तरिपुरवरसहस्साणं छन्नउईगामकोडीणं चुलसीहयगयरहसयसहस्साणं छक्खंडस्स भरहस्साहेवच्चं करेंतस्स वत्थाहारदाणेण साहम्मियवच्छल्लं कुणमाणस्स उसभजिणनिव्वाणगमणाणंतरं च सयंकारियअट्ठावयसिहरसंठिय-चउमुहजोयणायामतिगव्वुस्सियएगजिणाययणमज्झपरिट्ठियमणिपीढिओवरिदेवच्छंदयसिरपत्तेयसिंहासणपइट्ठावियाणं निय-नियवन्नपमाणोववेयाणं उसभाइचउवीसजिणपडिमाणं वंदणऽच्चणं समायरंतस्स अइक्कंता पंच पुव्वलक्खा । अन्नया महाविभूईए उव्वट्टियमज्जियदेहो सव्वालंकारविभूसियसरीरो आयरिसभवणमइगओ । तत्थ य सव्वंगिओ पुरिसो दीसइ । तत्थ सदेहं पेच्छमाणस्स अंगुलेयगं पडियं, तं च तेण न नायं पडमाणं । पलोयंतस्स जाहे सा अंगुली दिट्ठिम्मि पडिया ताहे असोहंतिया दिट्ठा । तओ कडयं पि अवणेइ, एवमेक्केक्कमवणिंतेण सव्वमाभरणमवणीयं । ताहे अप्पाणं उज्झियपउमं पउमसरं व असोहंतं पेच्छिय संवेगमावन्नो, चिंतिउं च पवत्तो—अहो ! आगंतुगदव्वेहिं भूसियं चेव रेहइ सरीरं न सहावसुंदरमेयं,

भरत-चक्रिणो वक्तव्यता ।

सुंदरं पि वत्थुं विणस्सए इमस्स संगेणं। तथाहि—मणुन्नमसणं पाणं, खाइमं साइमं वरं। सरीरसंगमावन्नं, सव्वं पि असुई भवे ॥१॥ वरं वत्थं वरं पुप्फं, वरं गंधविलेवणं। विणस्सए सरीरेण, वरं सयणमासणं ॥२॥ निहाणं सव्वरोगाणं, कयग्घमथिरं इमं। पंचासुइभूयमयं, अथक्कपरिकम्मणं ॥३॥ ता सव्वहा न जुत्तमेयस्स कारणे दुलहं मणुस्सजम्मं लद्धं पावकम्मकरणेण हारवित्तए। यत उक्तम्—"लोहाय नावं जलधौ भिनत्ति, सूत्राय वैडूर्यमणिं दृणाति। सच्चन्दनं प्लोषति भस्मनेऽसौ, यो मानुषत्वं नयतीन्द्रियार्थे ॥१॥" एवमाइ चिंततस्स जाओ चरणपरिणामो। पवड्ढमाणसुहज्झवसाणस्स य खवगसेढिपवन्नस्स उप्पन्नं केवलं नाणं। सक्को देवराया समागओ भणइ—दव्वलिंगं पडिवज्जह, जेण णिक्खमणमहिमं करेमि। तओ तेण पंचमुट्ठिओ लोओ कओ। देवयाए रजोहरणपडिग्गहाइयमुवगरणमुवणीयं। दसहिं रायसहस्सेहिं समं पव्वइओ। सेसा णव चक्किणो सहस्सपरिवारा णिक्खंता। सक्केण वंदिओ। विहरिओ य गामागरनगरेसुं भयवं। भव्वसत्ते पडिबोहंतो पुव्वसयसहस्सं केवलिपरियागं पाउणित्ता परिनिव्वुडो य। आइच्चजसो य सक्केण अहिसित्तो। एवं अट्ठजुगाणि अहिसित्ताणि त्ति ॥

"सगरो वि" सूत्रम्। 'सगरः' द्वितीयश्चक्रवर्ती सागरान्तं भारतं वर्षं नराधिप ऐश्वर्यं 'केवलं' परिपूर्णं हित्वा 'दयया' संयमेन 'परिनिर्वृतः' मुक्तः।

---

१ राया आइच्चजसे[1], महाजसे[2] अइबले[3] य बलभद्दे[4]। बलविरिय[5] कित्तिवीरिय[6], जलवीरिए[7] दंडविरिए[8] य ॥ १ ॥
राजा आदित्ययशा[1], महायशा[2] अतिबलश्च[3] बलभद्रः[4]। बलवीर्यः[5] कीर्त्तिवीर्यो[6], जलवीर्यो[7] दण्डवीर्यश्च[8] ॥ १ ॥
एएहिं अद्धभरहं, सयलं भुत्तं सिसेण धरिओ य। जिणसंतिओ य मउडो, सेसेहिं न चाइओ वोढुं ॥ २ ॥
एतैरर्द्धभरतं, सकलं भुक्तं शीर्षेण धृतश्च। जिनसत्कश्च मुकुटः, शेषैर्न शक्तः वोढुम् ॥ २ ॥

२ होही सगरो[2] मघवं[3], सणंकुमारो[4] य रायसद्दूलो। संती[5] कुंथू[6] य अरो[7], हवइ सुभूमो[8] य कोरव्वो ॥ १ ॥
भविष्यति सगरो मघवान्, सनत्कुमारश्च राजशार्दूलः। शान्तिः कुन्थुश्च अरो, भवति सुभूमश्च कौरव्यः ॥ १ ॥

सगर-चक्रिणो वक्तव्यता।

तथाहि—अत्थि अओज्झा नयरी, तीए इक्खागकुलुब्भवो जियसत्तू राया, तस्स सहोयरो सुमित्तविजओ जुवराया। विजया-जससमईओ य इमाण भारियाओ। विजयाए चोद्दससुमिणसूइओ पुत्तो उववन्नो 'अजिओ' त्ति नामं वीयतित्थयरो, जसमईए वि बीओ चक्कवट्टी सगरो उववन्नो। पत्ता ते जोव्वणं, परिणाविया उत्तमनरिंददुहियाओ। जियसत्तुरन्ना ठविओ नियरज्जे अजियकुमारो, सगरो जुवरज्जे। अप्पणा य ससहोयरेण दिक्खा गहिया। अजियराया वि तित्थपवत्तणसमए ठविऊण रज्जे सगरं निक्खंतो। सगरो वि उप्पन्नचोद्दसरयणो साहियछक्खंडभरहो पालेइ रज्जं। जाया य तस्स सूराणं वीराणं पुत्ताणं सट्ठीसहस्सा, तेसिं जेट्ठो जण्हुकुमारो। अन्नया तोसिओ जण्हुकुमारेण कहिंचि सगरो। तेण भणिओ जण्हुकुमारो—वरसु वरं। तेण भणियं—ताय! मम अत्थि अहिलासो जइ तुब्भेहिं अणुन्नाओ चोद्दसरयणसमेओ भाइबंधुसंजुओ वसुमइं परिब्भमामि। पडिवन्नं राइणा। सव्वसहोयरसमेओ सव्वबलेण य पसत्थमुहुत्ते निग्गओ। परिब्भमंतो य अणेगे जणवए पेच्छंतो गाम-नगरा-ऽऽगर-सरि-गिरि-सर-काणणाइं पत्तेयं पत्तो अट्ठावयगिरिं। हेट्ठा सिबिरं निवेसिऊण आरूढो उवरिं, दिट्ठं भरहनरिंदकारियं मणिरयणकणगमयं चउवीसजिणपडिमाहिट्ठियं थूभसयसंगयं जिणाययणं। वंदिऊण य जिणिंदे पुच्छिओ मंती—केणेयं सुकयकम्मुणा अइसयरम-

---

नवमो य महापउमो, [10] हरिसेणो चेव रायसद्दूलो। [11] जयनामो य नरवई, बारसमो [12] बंभदत्तो य ॥ २ ॥

नवमश्च महापद्मः, हरिषेणश्चैव राजशार्दूलः। जयनामा च नरपतिः, द्वादशो ब्रह्मदत्तश्च ॥ २ ॥

अट्ठेव गया मुक्खं, [8] सुहुमो य [12] बंभदत्त सत्तमिपुढविं। [3] मघवं [4] सणंकुमारो, सणंकुमारं गया कप्पं ॥ ३ ॥

अष्टावेव गता मोक्षं, सुभूमश्च ब्रह्मदत्तः सप्तमीपृथिवीम्। मघवान् सनत्कुमारः, सनत्कुमारं गतौ कल्पम् ॥ ३ ॥

णीयं कारियं जिणभवणं ?। कहिओ तेण **भरहवइयरो**। तं सोऊण भणियं **जण्हुकुमारेण**—निरूवेह अन्नं **अट्ठावय**-सरिसं सेलं, जेण तत्थ चेइयहरं कारवेमो। निउत्तपुरिसेहि य समंतओ निरूविऊण साहियं—जहा णत्थि देव! एरिसो अन्नो गिरी। तेण भणियं—जइ एवं ता करेमो एयस्सेव रक्खं, जओ—होहिंति कालेणं लुद्धा य सढा य नरा, अहि-णवकारावणाओ य पुव्वकयपरिपालणं वरं। तओ दंडरयणं गेण्हित्ता समंतओ महीहरस्स पासेसु ते लग्गा खणिउं। तं च दंडरयणं सहस्सं जोयणाणि भिंदिऊण पत्तं **नागभवणेसु**। भिन्नाइं ताइं। तं च अच्चब्भुयं पेच्छंता भीया **नागकुमारा** सरणं मग्गमाणा गया **जलणप्पहणागरायस्स** समीवं। साहिओ वइयरो। सो वि संभंतो उट्ठिओ, ओहिणा आभोइत्ता आसुरुत्तो समागओ **सगरसुयसगासं**, भणियं च—भो! भो! किं तुब्भेहिं दंडरयणेण महिं भिंदिऊण कओ भवणभिं-दणेण उवद्दवो **नायलोयस्स**?, ता अप्पवहाय तुब्भेहिं कयमेयं, जओ—"अप्पवहाए नूणं, होइ बलं उत्तुणाण भुवणम्मि। णियपक्खबलेणं चिय, पडइ पयंगो पईवम्मि ॥ १ ॥" तओ तस्स उवसमणनिमित्तं भणियं **जण्हुणा**—भो **नागराय!** करेसु पसायं, उवसंहरसु संरंभं, खमसु अम्ह अवराहमेयं, न अम्हेहिं तुम्होवद्दवनिमित्तमेयं कयं, **अट्ठा**-वयचेइयरक्खट्ठा फरिहा कया एस त्ति, न पुणो एवं काहामो। उवसंतकोवो गओ सट्ठाणं **जलणप्पभो**। तम्मि गए भणियं **जण्हुकुमारेण**—एसा फरिहा दुल्लंघा वि न सोहए जलविरहिया ता पूरेमो नीरेणं ति। तओ दंडरयणेण गंगं भिंदिऊण आणीयं जलं, भरिया फरिहा। पत्तं तं **नायभवणेसु** जलं। जलप्पवाहसंतत्थं नायनाइणीजणं पलायंतं पेच्छिय पउत्तोवही कोवानलपलित्तमणो आसुरुत्तो **जलणप्पहो** भणिउं पवत्तो—अहो! महापावाणं जइ तेसिमणुकंपाए खमिओ एक्कसिमवराहो मए, ता तेहिं अहिययरं उवद्दवो काउमाढत्तो अम्हं, अहवा दंडेण चेव नीयाणमुवसमो न सामेणं, ता दंसेमि संपइ अविणयफलं ति। पेसिया तवहणत्थं नयणविसा महाफणिणो। तक्खणं चिय नीहरिऊण तेहिं जलंतणय-

सगर-
चक्किणो
वक्तव्यता

णेहिं पलोइया समाणा भासरासीभूया सव्वे वि सगरसुया । तं पेच्छिय जाओ हाहारवगब्भिणो महाकंदो । सिविरे विमुक्ककेसाओ भग्गवलयाओ तोडियहारलयाओ 'हा देव! हा देव!' त्ति पलवंतीओ लोलंति महीवीढे अवरोहजुवईओ। एवं विलवमाणं संठवियं सेन्नं मंतिणा, जहा—ईइसो चेव एस असारो संसारो, अणिवारणिज्जो दिव्वपरिणामो, किमेत्थ वहुणा विलवणेणं ?, कज्जे मणो दिज्जइ, ण सोयणिज्जा य कुमारा, जओ बहुतित्थवंदणेणं इमस्स जिणालयस्स रक्खाकरणेणं वहुजणोवयारेण य उवज्जियसुहकम्मा, तेण दिज्जउ तुरियमेव पयाणयं, गच्छामो महारायसमीवं। अणुमन्नियं च मंतिवयणं सव्वेहि वि, दिन्नं पयाणयं, कमेण पत्ता णियपुरिसमासन्नं। सामंताऽमच्चेहि य मंतियं तत्थ—कहमिमं रायरायस्स कहिउं पारीयइ—जं कुमारा सव्वे एक्कपए पेच्छंताण चेव दड्ढा वयं च अक्खयदेहा समागया, लज्जाकरमेयं, ता पविसामो सव्वे चेव जलंतजलणं । एवं तेसिं मंतंताणं समागओ एगो दिओ, भणियं च तेण—किमेवमाउलीहूया ? मुंचह विसायं, जओ—न संसारे किंचि सुहं असुहं वा अच्चब्भुयमत्थि, भणियं च—"कालम्मि अणाईए, जीवाणं विविहकम्मवसगाणं । तं नत्थि संविहाणं, जं संसारे न संभवइ ॥ १ ॥" अहं साहेमि राइणो इमं वइयरं । पडिवन्नं तं तेहिं । ततो सो अणाहमडयं घेत्तूण 'हा! मुट्ठो मुट्ठो' त्ति कलुणं वाहरंतो गओ रायदुवारं। निसुओ राइणा तस्स विलवणसद्दो, वाहराविओ 'केण मुट्ठो सि?' पुच्छिओ वुत्तंतो । तेण भणियं—देव! एस एक्को चेव मे सुओ अहिणा दट्ठो य इमो जाओ निच्चिट्ठो, ता काऊण करुणं जीवावेह इमं । एयम्मि अवसरे पत्ता तत्थ मंतिसामंता, पणमिऊण उवविट्ठा अत्थाणे । णरिंदेण य आणत्तो वेज्जो—कुण निव्विसमेयं। वेज्जेण मुणियणरिंदसुयमरणेण भणियं—देव! जम्मि गोत्ते कुले वा कोइ न मओ जइ ताओ भूई आणिज्जइ ता जीवावेमि तीए इमं । मग्गिया दिएण भूई । जाव सहस्ससो घरे घरे जायाइं बंधुमरणाइं । साहियं—देव ! णत्थि वेज्जोवइट्ठभूईए लंभो । राइणा भणियं—जइ एवं ता किं नियपुत्तं सोएसि, सव्वतिहु-

यणसाहारणमिमं मरणं, भणियं च—"किं अत्थि कोइ भुवणम्मि जस्स जायंति नेय पावाइं ? । नियकम्मपरिणईए, जम्मणमरणाइं संसारे ॥ १ ॥" ता माहण ! मा रुयसु, मुंच सोयं, कज्जं चिंतेसु, कुणसु अप्पहियं, जाव तुमं पि एवं कवलिज्जसि मच्चुसीहेणं । विप्पेण भणियं—देव ! जाणामि अहमेयं परं पुत्तमंतरेण संपइ चेव मे कुलक्खओ होइ, दुहियाऽणाहवच्छलो अप्पडिहयप्पयावो सयलपयापालणनिरओ य देवो, ता देउ पुत्तजीवावणेण माणुसभिक्खं । रन्ना भणियं—भद्द ! असक्कपडियारं विहिविलसियमेयं, भणियं च—"सीयंति सव्वसत्थाइं एत्थ न कमंति मंततंताइं । अदिट्ठपहरणम्मी, विहिम्मि किं पोरुसं कुणइ ? ॥१॥" ता परिच्चयसु सोगं, करेसु परलोगहियं, मुक्खो चेव करेइ हिए णट्ठे मए वा सोगं । विप्पेण भणियं—महाराय ! जइ सच्चमेयं ण कायव्वो एत्थ जाणएण सोगो, ता तुमं पि मा करेज्जसु सोगं, असंभावणिज्जं तुम्ह सोयकारणं जायं । तओ संभंतेण रन्ना पुच्छियं—भो विप्प ! केरिसं सोयकारणं ? । विप्पेण भणियं—देव ! सट्ठिं पि तुह सुयसहस्सा कालगया । सोऊण य इमं राया वज्जपहारहउ व्व नट्ठचेयणो सिंहासणाओ मुच्छाविहलंघलो निवडिओ । मुच्छावसाणे य सोगाऊरियमणो मुक्ककंठं रोविऊण पलावे काउमाढत्तो—हा पुत्ता ! हा हिययदइया ! हा बंधुवल्लहा ! हा सुसहावा ! हा विणीया ! हा सयलगुणनिहाणा ! कत्थ मं अणाहं मोत्तूण तुब्भे गया ?, देह मे तुम्हविरहदुहट्टस्स दंसणं, हा निग्घिणपावविहि ! एक्कपए चेव सव्वे ते बालए संहरंतेण किं तए अपुन्नं पूरियं ? हा निट्ठुरहियय ! असज्झसुयमरणदुक्खसंतत्तं पि किं न वच्चसि सयखंडं ? । एवं च विलवमाणो भणिओ तेण विप्पेण—महाराय ! संपइ चेव ममोवइससि संसारासारयं, ता किमप्पणा गच्छसि सोयपरवसत्तं ?, अहवा—परवसणम्मि सुहेणं, संसारानिच्चयं कहइ लोओ । णियबंधुयणविणासे, सव्वस्स वि चलइ धीरत्तं ॥ १ ॥ दुस्सहं च एगबंधुस्स वि नरिंद ! मरणं किं पुण सट्ठीए पुत्तसहस्साणं ?, तहा वि—सप्पुरिस च्चिय वसणं, सहंति गरुयं पि साहसेक्करसा । धरणि च्चिय सहइ जए, वज्जनिवायं

न उण तंतू ॥ १ ॥ अओ अवलंबेसु धीरयं, अलमेत्थ विलविएणं, जओ—सोयंताणं पि नो ताणं, कम्मबंधो उ केवलो । तो पंडिया न सोयंति, जाणंता भवरूवयं ॥ १ ॥ एमाइवयणविन्नासेण संठविओ राया विप्पेण । भणिया य तेण मंति-सामंता—साहेह जहावत्तं राइणो । साहियं च तेहिं पगलंतवाहजलेहिं । समागया पहाणपउरा, धीरविओ सव्वेहिं वि राया, कयमुचियकरणिज्जं । एत्थंतरे पत्ता **अट्ठावयस्स** आसन्नवासिणो जणा पणयसिरा विन्नविंति—जहा देव ! तुम्ह सुएहिं **अट्ठावयरक्खणट्ठा** आणीओ **गंगा**जलप्पवाहो, सो फरिहं भरेऊण आसन्नगामनगरे उवद्दवितो पसरइ ता तं निवारेउ देवो, न अत्थि अन्नस्स तन्निवारणसत्ती । राइणा भणिओ नियपुत्त**जण्हुकुमार**पुत्तो **भगीरही** नियपोत्तो—वच्छ ! दंडरयणेण **नागरायमणुन्नविय** नेसु उयहिम्मि **गंगं** । सो वि गओ **अट्ठावयं** । अट्ठमभत्तेणाराहिओ **नागराया** आगओ कयभीसणभुयंगहारकेऊरो भणइ—किं संपाडेमि ? । **भगीरहिणा** भणियं पणामपुव्वयं—तुम्ह पसाएण नेमि **गंगं** समुद्दे, उवद्दवो महंतो लोयस्स । **नायराएण** भणियं—विगयभओ करेसु समीहियं, निवारिस्सामि अहं **भरह**निवासिणो नागि—त्ति भणिऊण गओ **नागराया** । **भगीरहिणा** वि कया णागाणं बलिकुसुमाईहिं पूया । तप्पभिइं च नागबलिं कुणइ लोओ । रायसुओ वि **गंग**मागरिसंतो दंडरयणेण भंजंतो य बहवे थलसेलवणे जणावाहाए पत्तो पुव्वसमुद्दं । तत्थाऽवयारिया गिण्हंती अणेगाइं नइसहस्साइं **गंगा** । पुणो विहिया तत्थ बली नागाणं । जत्थ य सायरे मिलिया **गंगा** तं **गंगासायरं** तित्थं जायं । अज्ज वि तं लोए विक्खायं । **गंगा** वि 'जण्हुणा आणीय' त्ति जण्हुवी जाया, '**भगीरहिणा** विणीय' त्ति तेण **भागीरहि** त्ति । सो वि नागेहिं मिलिऊण पूइओ गओ **अओज्झं** । पूइओ य राइणा तुट्ठेण ठविओ नियरज्जे । अप्पणा य णिक्खंतो **अजियजिण**सयासे सिद्धो य । अन्नया पुच्छिओ **भगीरहि**राइणा अइसयणाणी—भगवं ! किं कारणं जण्हु-पमुहा ते सट्ठिं पि कुमारसहस्सा सममरणा संजाया ? । भयवया भणियं—महाराय ! एगया महंतो संघो चेइयवंदणत्थं

सगर-चक्रिणो वक्तव्यता ।

सम्मेयपव्वए पत्थिओ, पत्तो य अरण्णमुल्लंघिऊण अंतिमगामं । तन्निवासिणा सव्वजणेण अणारिएणं अच्चंतमुवद्दविओ दुव्वयणनिंदणेणं वत्थऽन्नधणाऽऽहरणाइआच्छिंदणेण य, तप्पच्चयं च बद्धमसुहं महंतं कम्ममणेण । कुंभयारेण य एगेण पयइभद्दएणं 'मा उवद्दवेह इमं तित्थजत्तागयं जणं, इयरजणस्स वि निरवराहस्स परिकिलेसणं महापावहेऊ किं पुण एरिसधम्मियजणस्स, ता जइ सागयपडिवत्तिं इमस्स न सक्केह काउं ता उवद्दवं पि ताव रक्खेह' त्ति भणिऊण निवारिओ सो गामजणो । गओ य संघो । अन्नम्मि य दिणे तन्निवासिणा एगेण नरेण रायसन्निवेसे चोरिया कया । तन्निमित्तेण रायनिउत्तेहिं पुरिसेहिं दाराइं पिहेऊण सो गामो पलीविओ । तया य सो कुंभयारो सयणेहिं निमंतिओ गाममन्नं गओ आसि । दड्ढा य तत्थ सट्ठिं जणसहस्सा उववन्ना चोराडवीए अंतिमग्गामे माइवाहत्ताए । ते सव्वे 'कोद्दविय' त्ति जाओ लोए भन्नंति । कहिंचि तत्थागओ करी, तच्चलणेण य मद्दिया ते तओ णाणाविहासु दुक्खपउरासु कुजोणीसु परिभमिऊण सुइरं अणंतरभवे किं पि काऊण तहाविहं सुहकम्मं उववन्ना सगरसुयत्ताए सट्ठिं पि सहस्सा, तक्कम्मसेसेण य पत्ता इमं मरणवसणं । सो वि कुंभयारो नियआउक्खए मरिऊण जाओ एगम्मि सन्निवेसे धणसमिद्धो वणिओ, तयणंतरं कय-सुकयकम्मो संजाओ मरिऊण नरवई, सुहाणुबंधसुहकम्मोदएण य पडिवन्नो मुणिधम्मं, काऊण कालं गओ य सुरलोयं, तत्तो चुओ जण्हुसुओ जाओ सि तुमं ति । इमं च भगीरही सोऊण संवेगमुवगओ भयवंतं वंदिऊण सभवणम्मि गओ । इदं च भगीरथीप्रच्छासंविधानकं प्रसङ्गतः कथितम् ॥ "चइत्ता" सूत्रं सुगमम् । तच्चरितोद्देशस्तु—

इहेव भारहे वासे सावत्थीए नयरीए समुद्दविजयस्स राइणो भद्दाए देवीए चोद्दसमहासुमिणसूइओ उववन्नो मघवं नाम तइयचक्कवट्टी, जोव्वणत्थो य जणयविइन्नरज्जो पसाहियभहरवासो जाओ महाणरिंदाहिवई । सुइरं च रज्जमणुहवंतस्स अन्नया जाओ भवविराओ, परिभाविउं पयत्तो—जे इत्थ पडिबंधहेऊ रमणीया पयत्था ते सव्वे वि अथिरा अवि

य—"हियइच्छिया उदारा, सुया विणीया मणोरमा भोगा । विउला लच्छी देहो, निरामओ दीहजीवित्तं ॥ १ ॥ भवपडिबंधनिमित्तं, एमाई वत्थु नवर सव्वं पि । कइवइदिणावसाणे, सुमिणुव्व भोगु व्व न हु किंचि ॥ २ ॥" ता धम्मकज्जे उज्जमामि, धम्मो चेव भवंतराणुगामी। एमाइ भाविऊण पुत्तनिहित्तरज्जो पव्वइओ । कालेण य विविहतवे चरिऊण गओ **सणंकुमारकप्पं** ति ॥ "**सणंकुमार**" सूत्रं सुगमम् । चरितं चेदम्—

सनत्कुमार-चक्रिणो वक्तव्यता।

अत्थि इहेव **भारहे** वासे **कुरुजंगले** जणवए **हत्थिणाउरं** नयरं, तत्थ य **कुरुवंसे** **आससेणो** राया, **सहदेवी** भारिया, ताण पुत्तो चउद्दसमहासुमिणसूइओ चउत्थचक्कवट्टी **सणंकुमारो** नाम । सो सहपंसुकीलिएण **सूरकालिंदीतण-एण महिंदसीहेण** सह गहियकलाकलावो जोव्वणमणुपत्तो । अन्नया वसंतमासे रायउत्तो नायरसहिओ गओ कीलण-त्थमुज्जाणं । कीलिऊण य तत्थ विसिट्ठकीलाहिं आसपरिवाहत्थं आरूढा तुरंगमेसु रायकुमारा । **सणंकुमारो** वि जलहि-कल्लोलाभिहाणं तुरंगममारूढो । मुक्का समकालमासा । ततो विवरीयसिक्खत्तणओ पंचमधाराए[1] लग्गो कुमारतुरंगो अइंसणीहूतो खणमित्तेण । लग्गो विन्नायवुत्तंतो राया सपरियणो मग्गतो । एत्थंतरम्मि लग्गो चंडमारुतो, तेण भग्गो तुरयपयमग्गो । **महिंदसीहेण** विन्नत्तो राया—नियत्तउ महाराओ, अहं कुमारसुद्धिं लहिऊण वलिस्सं । नियत्तो राया । **महिंदसीहो** वि लग्गो अणुमग्गेण कुमारस्स पविट्ठो भीसणं महाडइं, हिंडंतस्स तीए अइगयं वरिसमेगं । एगदिवसम्मि य गतो थेवं भूमिभागं ताव निसुतो सारसरवो, अग्घाइओ अरविंदपरिमलो, पयट्टो तयभिमुहं, दिट्ठं च सरवरं, निसुओ महुरो गीयवेणुरवो, हरिसुप्फुल्ललोयणो जाव गच्छइ ताव पेच्छइ तरुणीयणमज्झसंठियं **सणंकुमारं**, विम्हियमाणसो चिंतेइ—'किं मणविब्भमो एसो ? किं वा सच्चं चेव एस **सणंकुमारो** ?' विगप्पंतो जाव चिट्ठइ ताव पढियं वंदिणा—जय

---

1 अश्वविशेषगती ।

आससेणनहयलमियंक ! कुरुभवणलग्गणक्खंभ ! । जय तिहुयणनाह ! **सणंकुमार !** जय लद्धमाहप्प ! ॥१॥ ततो '**सणंकुमारो**' त्ति कयनिच्छतो **महिंदसीहो** पमोयाऊरियमाणसो अउव्वरसंतरमणुहवंतो गओ **सणंकुमार**दंसणपहं । दूराओ चेव **सणंकुमारेण** परियाणिऊण अब्भुट्ठितो, पायपडणुट्ठिओ य अवगूढो गाढं । दुवे वि पमोयाऊरियमाणसा उवविट्ठा दिन्नासणेसु । विज्जाहरलोगो य उवसंतगेयाइकलयलो पासेसु अल्लीणो । तयणंतरं च फुसिऊण आणंदजलभरियं नयणजुयलं भणियं **सणंकुमारेण**—वयंस ! कहं तुममेगागी एत्थ भीसणारन्ने आगतो ? कहं एत्थ ट्ठितो वियाणिओ हं ? किं वा करेइ मम विरहे महाराओ अंबा य ? । कहियं च जहावत्तं **महिंदसीहेण** । ततो मज्जावितो वरविलासिणीहिं **महिंदसीहो** । कयमुचियकरणिज्जं । भोयणावसाणे य पुट्ठोऽणेण **सणंकुमारो**—जया कुमार ! तुरंगमेणावहरितो तुमं तया कहिं गतो ? कहिं ठिओ ? कत्तो वा एरिसी रिद्धी ? । **सणंकुमारेण** चिंतियं—न जुत्तं नियचरियकहणं नियमुहेण सप्पुरिसाणं ता कहावेमि परमुहेण । ततो भणिया कन्नासयमज्झपरिणीया खयरिंदधूया नियदइया **विउलमई**—'पिए ! नीसेसं मह वइयरं विज्जाए आभोएऊण साहेसु **महिंदसीहस्स**, मम पुण निद्दाए घुम्मंति लोयणाइं' ति भणिऊण निवन्नो रइहरे । **विउलमई** वि साहिउमाढत्ता कुमारचरियं—अत्थि तया तुम्ह नियंताण चेव अस्सेणावहरिओ कुमारो, पवेसितो तेण घोराए अडवीए, बीयदियहे वि वच्चंतस्स आसस्स जातो मज्झन्हसमओ । खुहा-पिवासाउलेण य आसेण निल्लालिया जीहा । उद्धट्ठिओ चेव सासाऊरियगलो थक्को उत्तरितो कुमारो । छोडिया पट्टाढा[1] । ऊसारियं पल्लाणं । जाव घुम्मिऊण निवडितो आसो मुक्को 'अकज्जकारि' त्ति कलिऊणं च पाणेहिं । तं चुक्कपेसणं व मोत्तूण गतो कुमारो, उदयन्नेसणपरायणो य हिंडिउमाढत्तो, न कहिं पि आसाइयमुदयं । ततो दीहद्धाणयाए सुकुमारयाए मज्झण्हकालत्तणतो

[1] घोडेकी पेटी ।

य दवदड्ढयाए य रण्णस्स अईव हल्लोहलीहूतो दूरदेसम्मि दट्ठूण सत्तच्छयं पहावितो तयभिमुहं। पत्तो य तस्स च्छायाए उवविट्ठो पडितो लोयणे भंजिऊण धरणीए। एत्थंतरम्मि तप्पुन्नाणुभावेणं तन्निवासिणा जक्खेण आणिऊण सिसिरसीयलं जलं सित्तो सव्वंगेसु, आसासितो। लद्धचेयणेण य पीयं सलिलं, पुच्छिओ तेण—को तुमं? कत्तो वा एयमाणियं सलिलं? ति। तेण भणियं—अहं जक्खो एत्थ निवासी, सलिलं च माणससरवरातो तुह निमित्तमाणियं। तओ कुमारेण भणियं—एस मह संतावो परं माणससरमज्जणेण जइ अवगच्छइ त्ति। तं सोऊण भणियं—'अहं संपाडेमि भवतो मणोरहो' त्ति भणिऊण काऊण करयलसंपुडे नीतो माणससरं। मज्जितो विहिणा। तत्थ य 'वसणावडियं' ति काऊण कुद्धेण वेयड्ढवासिणा असियक्खजक्खेण सह जुद्धं संवुत्तं। तेण य पढमं गुरुसक्करोहनिब्भरो मोडियतरुवरो पवणो मुक्को। ततो नहयलं बहलधूलीए अंधारियं। तओ विमुक्कऽट्टट्टहासा जलियजलणपिंगलकेसा मुहणिंतजालाकराला पिसाया मुक्का। जाहे तेहिं न भीतो तओ नयणमुक्कजालाफुलिंगेहिं नागपासेहिं बद्धो। तओ जुन्नरज्जू इव तेण ते तोडिया। तओ दढकरघाएहिं लग्गो, ततो मुट्ठिप्पहारेण कुमारेण खंडाखंडि कतो। पुणो वि रक्खसेण गुरुमच्छरेण घणलोहजडियमोग्गरेण हओ वच्छत्थले कुमारो। तेणावि महाकायं चंदणतरुं उम्मूलिऊण अच्छोडितो उड्ढं वड्ढंतो ऊरुएसु च्छिन्नदुमो व्व पडितो भूमीए। ततो रक्खसेण दूरमुक्खिविऊण गिरिवरो कुमारस्सोवरिं मुक्को। तेण दढपीडियंगो निच्चेयणो जातो कुमारो, लद्धसन्नो य तेण समं बाहुजुद्धेण लग्गो। कुमारेण करमोग्गराहतो सयसिक्करो विव कओ 'अमरो' त्ति काउं न मतो, विरसमारडिऊण नट्ठो। कोउगदंसणत्थमागएहिं देवविज्जाहरेहिं पुप्फवुट्ठी मुक्का 'अहो! जितो जक्खो कुमारेणं' ति। ततो जिणिऊण रक्खसं पच्छिमदिसागए सूरे उच्चलिओ सरवराओ अज्जउत्तो। गतो थोवभूमिभागं, दिट्ठातो तत्थ नंदणवणस्स मज्झगयातो मणोरमाओ अट्ठ दिसाकुमारीतो व्व दिव्वातो भाणुवेगविज्जाहरधूयातो। पलोइतो

ताहिं ससिणिद्धाए दिट्ठीए सो । तेण वि चिंतियं—कातो पुण इमातो त्ति पुच्छामि । उवसप्पिऊणं गतो तासिं समीवं, पुच्छियं महुरवाणीए एगं कन्नगमुद्दिसिऊण—कातो तुब्भे ?, किं निमित्तमिमं सुन्नरन्नमलंकियं तुब्भेहिं ? । ताहिं भणियं—'महाभाग ! इओ नाइदूरम्मि पियसंगमाऽभिहाणा अम्हपुरी अत्थि, ता तुमं पि तत्थेव ताव वीसमसु' त्ति भणिऊण किंकरदरिसियमग्गो पयट्टावितो अज्जउत्तो । अत्थमितो य रवी । पत्तो य नयरिं । नेयाविओ य ताहिं कंचुइणा रायभवणं । दिट्ठो य राइणा अब्भुट्ठितो य । कयमुचियकरणीयं । भणितो य भाणुवेगराइणा—जहा महाभाग ! मह इमातो अट्ठ कन्नगातो, एयासिं च तुमं पुव्विं चेवाऽच्चिमालिणा मुणिणा वरो आइट्ठो, जहा—'जो असियक्खं जक्खं जिणिस्सइ सो एयासिं भत्त' त्ति, ता परिणेसु इमीतो । अज्जउत्तेणावि 'तह' त्ति पडिवज्जिऊण सव्वमणुट्ठियं । ततो वत्तो वीवाहो । वद्धं कंकणं । सुत्तो य रइभवणं ताहिं सद्धिं वरपल्लंके, जाव निद्दाविरमम्मि भूमीए अप्पाणं पेच्छइ, चिंतियं च तेण—किमेयं ? ति । पेच्छइ य करे 'कंकणं' ति, तओ अविसन्नमणो गंतुं पयत्तो । दिट्ठं च रन्नमज्झम्मि गिरिवरसिहरे मणिमयखंभपइट्ठियं दिव्वं भवणं । तेण चिंतयं—इमं पि इंदयालप्पायं भविस्सइ त्ति । गओ य तयासन्ने इत्थीए करुणसरेणं रुयंतीए सद्दं निसामेइ । पविट्ठो य भवणं गयभओ, दिट्ठा य सत्तमभूमियाए दिव्वा कन्नगा करुणेण सरेणं रुयंती भणंती य । 'कुरुकुलनहयलमियलंछण ! **सणंकुमार** ! अन्नजम्मम्मि वि महं तुमं चेव नाहो होज्जसु' त्ति भणंती पुणो पुणो रोविउमारद्धा । ततो दिन्नासणेण नियनामासंकिएण पुच्छिया अज्जउत्तेण—किं तुमं तस्स **सणंकुमारस्स** होसि जेण तए तस्स सरणं पडिवन्नं ? । तीए भणियं—सो भत्ता मणोरहमेत्तेणं ति, जेण अहं **साकेयपुरनरिंदेण सुरप्पहेण चंदजसाजणणीए** य इट्ठा धूय त्ति काऊण दूयाणीयतदीयचित्तफलयरूवविमोहिया तस्स पुव्वं उदयदाणेण दिन्ना, न य वत्तो विवाहो त्ति, ताव य अहमेगेण विज्जाहरकुमारेण कुट्टिमतलातो इहमाणिया, गतो य सो इमम्मि विज्जाविउव्विए धवलहरे मं मोत्तूणं

कहिं पि। जाव एवं जंपइ सा कन्नगा ताव य तेण असणिवेगसुयवज्जवेगेण विज्जाहराहमेण आगंतूण उक्खित्तो गयणमंडलं अज्जउत्तो। तो सा हाहारवं कुणमाणी मुच्छापराहीणा निवडिया धरणिवट्टे। ताव य मुट्ठिपहारेण वावाइऊण तं दुट्ठविज्जाहरं समागतो अक्खयसरीरो तीसे समीवमज्जउत्तो, समासासिया, साहितो निययवुत्तंतो, तेण वीवाहिया य। सा य सुणंदाभिहाणा इत्थीरयणं भविस्सइ। थेववेलाए य समागया वज्जवेगभगिणी संझावली नाम, वावाइयं च दट्ठूण भाउयं कोवमुवगया, पुणो वि सुमरियं नेमित्तियवयणं जहा—'भाइवहगस्स भज्जा होही' अज्जउत्तं विवाहत्थमुवट्ठिया। सा वि तस्साणुमईए तहेव विवाहिया। एत्थंतरे समागया अज्जउत्तसमीवं दुवे विज्जाहरा, पणामपुव्वं भणियं तेहिं—देव! असणिवेगो विज्जाहरवलेण जाणियपुत्तमरणवुत्तंतो तुम्होवरि समागच्छइ, अतो चंडवेग-भाणुवेगेहिं पेसिया अम्हे हरिचंद-चंदसेणाभिहाणा नियपुत्ता, रहो सन्नाहो य पेसिओ, अम्ह पियरो वि तुम्ह चलणसेवानिमित्तं एए संपत्ता चेव त्ति। तयणंतरं च समागया चंडवेग-भाणुवेगा अज्जउत्तसाहेज्जनिमित्तं। संझावलीए दिन्ना पन्नत्ती विज्जा। ततो अज्जउत्तो चंडवेग-भाणुवेगा य नियविज्जाहरवलसमेया असणिवेगवलेण य समं जुज्झिउं पवत्ता। ततो भग्गेसु दोसु वि वलेसु अज्जउत्तस्स असणिवेगेण समं महाजुज्झे समावडिए तेण मुक्कं महोरगत्थं, तं च कुमारेण गरुलत्थेण विणिहयं। पुणो मुक्कं तेण अग्गेयत्थं, तं पि कुमारेण वारुणत्थेण पडिहयं। पुणो वि मुक्कं वायव्वं, तं पि सेलत्थेण पडिपेल्लियं। ततो गहियगंडीवो नाराए मुंचंतो पहावितो सो। कुमारेण निज्जीवं कयं तस्स चावं। पुणो कड्ढियमंडलग्गो उट्ठिओ, कुमारेण तस्स करो छिन्नो। ततो वाहुजुद्धमिच्छंतो आगतो। कुमारेणावि चक्केण मुद्धविगलं सीसं कयं। ततो तक्खणमेवासणिवेगविज्जाहररायलच्छी सयलविज्जाहरसमेया सणंकुमारं संकंता। ततो हंतूण असणिवेगं थुव्वंतो चंडवेगपमुहेहिं नभातो रहेण विज्जाहरसहितो ओयरिओ पासायवडिंसए। दिट्ठो य तत्थ हरिसियाहिं सुनंदा-संझाव-

सनत्कुमार-चक्रिणो वक्तव्यता।

लीहिं । वुत्तो य ताहिं—जहा अज्जउत्त ! सागयं ? ति । ततो लद्धजया गया वेयड्ढं, अणेगविज्जाहरविज्जाहरीलोगपरिगया मंगलतूररवाऊरिज्जमाणदियंता पविट्ठा निययमंदिरेसुं । कओ य सणंकुमारस्स सयलविज्जाहरेहिं विज्जाहरमहारायाभिसेतो । ततो सुहंसुहेणं अच्छंति । अन्नया य चंडवेगेण विन्नत्तो चक्की—जहा देव ! मज्झं मुणिणा अच्चिमालिणा सिट्ठं, जहा—तुह एयं कन्नासयं भाणुवेगस्स य अट्ठ कन्नाओ चक्की परिणेही, सो य सणंकुमारनामो चउत्थो चक्कवट्टी जिणेहिं समाइट्ठो, सो य इतो मासमेत्तेणं एही माणससरवरं ति, तत्थ 'मज्जणुत्तिन्नं वसणावडियं' ति नाऊण असियक्खो नाम जक्खो पुव्वभववेरी दच्छिही । कहं पुण सो पुव्वभववेरी ?। भन्नइ—

अत्थि कंचणउरं नाम नयरं, तत्थ विक्कमजसो नाम राया, तस्स पंच अंतेउरसयाइं । तत्थ नागदत्तो नाम सत्थवाहो, तस्स रूवलावण्णजोव्वणसोहग्गगुणेहिं सुरसुंदरीण वि अब्भहिया विण्हुसिरी नाम भज्जा । सा विक्कमजसेण कह वि दिट्ठा मयणाउरेण अंतेउरे छूढा । ततो नागदत्तो तव्विओए 'हा पिए ! चंदाणणे ! कत्थ गया ? देहि मे दंसणं' ति एवं विलवंतो डिंभपरिगतो उम्मत्तीभूतो कालं गमेइ । इतो य सो विक्कमजसो राया अवहत्थियरज्जकज्जो अगणियजणाववातो अवमन्नियवरतरुणिपंचसयावरोहो तीए विण्हुसिरीए समं अच्चंतरइपसत्तो कालं नेइ । अन्नया ताहिं अंतेउरियाहिं रन्ना परिभूयाहिं ईसापरव्वसाहिं कम्मणजोगेण विणिवाइया विण्हुसिरी । ततो राया तीए मरणेण अच्चंतसोगाउरो अंसुजलभरियनयणो जहा नागदत्तो तहा उम्मत्तीभूतो विण्हुसिरीकलेवरं न दहिउं देइ । ततो मंतीहिं मंतिऊण रायाणं वंचिय रन्ने कलेवरं नेऊण छड्डियं । राया तमपेच्छंतो परिहरियपाणभोयणो ठितो तिन्नि दिणे । मंतीहिं 'अदिट्ठे तम्मि मरिइ' त्ति कलिऊण नीतो रन्नं । दिट्ठं च तं राइणा गलंतपूइनिवहं सुलसुलंतकिमिजालं वायसायड्ढियनयणजुयलं खगचंडतुंडखंडियं दुरभिगंधं । तं पेच्छिय कलेवरं राया तक्खणेण सज्झसपरव्वसो अप्पाणं निंदिउमाढत्तो । कहं ?—जस्स कए

रे जीव ! कुलं सीलं जाई जसो लज्जा य परिचत्ता तस्स एरिसी अवत्था जाया। ततो वेरग्गमग्गवडिओ रज्जं रट्ठं पुरमंतेउरं च सयणवग्गाइयं परिचइय तणमिव **सुव्वयायरियसमीवे** निक्खंतो। ततो चउत्थ-छट्ठ-ऽट्ठमाईहिं विचित्ततवोकम्मेहिं अप्पाणं भाविय संलेहणापुव्वं गतो **सणंकुमारं** कप्पं। आउयक्खए **रयणपुरे** सेट्ठिसुतो **जिणधम्मो** नाम जातो। सो य जिणवयणभावियमई सम्मत्तमूलं दुवालसविहं सावगधम्मं पालिंतो जिणिंदपूयारतो कालं गमेइ। इतो य सो **नागदत्तो** पियाविरहदुक्खिओ नट्ठचित्तो गुरुअट्टज्झाणेण परिखवियसरीरो मरिउं वहुतिरियजोणीसु भमिऊण ततो **सीहउरे** नयरे **अग्गिसम्मो** नाम वंभणसुओ जातो। कालेण य तिदंडिवयं घेत्तुं दोमासखमणाइतवोरत्तो **रयणपुरमागओ**। तत्थ य **हरिवाहणो** नाम राया भगवभत्तो, सो तेण तत्थागओ नाओ, जहा—एत्थ को वि महातवस्सी आगतो। पारणयदिणे राइणा निमंतितो घरमागतो। एत्थंतरे **जिणधम्मो** सावगो तत्थ देवजोगेण आगतो। तं दट्ठुं पुव्वजायवेरेण मुणिणा रोसारुणलोयणेण राया भणितो—जइ ममं भुंजावेसि तो इमस्स सेट्ठिस्स पट्ठीए उण्हपायसपत्तीए भुंजावेह। रन्ना भणितो—अन्नपुरिसपट्ठीए भुंजावेमि। ततो मुणिणा वि जम्मंतरजणियवेराणुवंधेण वुत्तो राया—न अन्नहा जेमेमि। ततो रन्ना अणुरागेण पडिवन्नं। सिट्ठी वि 'पुट्ठिट्ठियपत्तिदाहं पुव्वदुकयकम्मफलमेयमुवट्ठियं' ति मन्नमाणो सम्मं सहइ। ततो भुत्ते ससोणियण्हारुमंस-वसा पट्ठीतो उक्खया पत्ती। ततो घरं गतो सम्माणिऊण सयणवग्गं खामेऊण य चेइयपूयं काऊण घेत्तूण समणदिक्खं निग्गतो नयरातो। गतो गिरिसिहरे, तत्थ अणसणं काऊण पुव्वदिसमद्धमासं काउस्सग्गेण ठितो, एवं सेसासु वि दिसासु अद्धमासं अद्धमासं। ततो पट्ठीए गिद्ध-काग-सिवाईहिं खज्जंतो तं पीडं सम्मं सहिय नमोक्कारपरो मरिउं **सोहम्मे** कप्पे इंदो जातो। भगवो वि तस्सेव वाहणं एरावणो जाओ तेण आभिओगिककम्मुणा। ततो एरावणो चुतो नरतिरिएसु हिंडिय **असियक्खो** जक्खो जातो। सक्को वि तओ चुतो **हत्थिणाउरे** नयरे **सणंकुमारचक्की** जातो। एयं वेरकारणं ति।

सनत्कुमार-
चक्रिणो
वक्तव्यता।

ततो मुणिणा एवं सिट्ठे मए[1] तुह अंतरवासनिमित्तं **भाणुवेगं** विसज्जिय **पियसंगमपुरिनिवेसपुव्वं** तुमं अट्ठ भाणुवेगकन्नातो विवाहावितो । मुक्को य कारणेणं तत्थेव 'कज्जसमत्तीए सेवं करेहामो' त्ति । मरिसेज्जह अवराहं जं मुक्को वणम्मि, ता विन्नवेमि—मन्नह मे कन्नासयस्स पाणिग्गहणं ति । ताओ वि तुम्हऽट्ठवहूतो पेच्छंतु सामिणो मुहकमलं ति । 'एवं होउ' त्ति मन्निए समागयाओ ताओ । महया विभूईए विवाहियं अज्जउत्तेण कन्नासयं । दसुत्तरेण देवीसएण सहितो भुंजए भोए । एवं च वचए कालो । अज्ज पुण अज्जउत्तेण एवं समाणत्तं—जहा गंतव्वमज्ज जत्थ जक्खेण सह जुज्झियं तं सरं ति । ततो एत्थागयाणमज्ज तुम्हेहिं सह पेच्छणयावसरे दंसणं जायं ति"। एत्थंतरम्मि उट्ठितो सुहसुत्तो रइहरातो **सणंकुमारो** । गया य महया चडयरेण **वेयड्ढं** । विन्नत्तो अवसरं लहिऊण **महिंदसीहेण**—जहा कुमार ! दुक्खेण तुह जणणिजणया कालं गमेंति, ता तद्दंसणेणं कीरउ पसातो अम्हारिसजणस्स त्ति । विन्नत्ताणंतरमेव गया महया गयणट्ठियणाणाविहविमाणहयगयाइवाहणारूढविचित्तवेसाहरणभूसियविज्जाहरवंदसम्मद्देणं **हत्थिणाउरं** ति । आणंदिया जणणिजणया नायरजणा य । ततो महया विभूईए रन्ना **अस्ससेणेण सणंकुमारं** पयइसमग्गेण रज्जम्मि अहिसिंचिऊण **महिंदसीहं** सेणावइं निउंजिय **धम्मतित्थयरतित्थे** तहाविहाणं थेराणं अंतिए पव्वज्जाविहाणेणं सकज्जमणुट्ठियं ति । **सणंकुमारो** वि परिवड्ढमाणकोसवलसारो विक्कंतो रज्जमणुपालेइ । उप्पन्नाणि य चक्करयणपमुहाणि चोद्दस वि रयणाणि नव निहीतो य, कया य तेसिं पूया । तयणंतरं चक्करयणदंसियमग्गो मागहवरदाम-पभास-सिंधु-खंडप्पवायाइकमेण **भरहं** ओयविय वाससहस्सेणागतो **गयपुरं** । दिट्ठो ओहीए सक्केण 'पुव्विं सुहम्मवई महसरिसो आसि' त्ति वंधुनेहेण आणत्तो वेसमणो—करेह **सणंकुमारस्स** रज्जाभिसेयं, इमं च हारं वणमालं छत्तं मउडं

[1] 'मये'ति चण्डवेगेन विद्याधरेण ।

चामरजुयं दूसजुयं कुंडलजुयं सीहासणं पाउयाजुयं पायपीढं च पाहुडं ढोएज्जह । वत्तवं च तए—जहा महाराय! सक्को तुम्ह वत्तं पुच्छइ । वेसमणो वि 'एवं होउ' त्ति पाहुडं सक्कविइन्नं घेत्तूण गतो **गयपुरं** । रंभ-तिलोत्तमातो पेसियातो सक्केण अभिसेयमहूसवकरणत्थं । समप्पिय पाहुडं विन्नत्तो वेसमणेण चक्की—तुम्हाभिसेयनिमित्तमम्हे सक्केण पेसियातो, तं अणुमन्नह तुब्भे । 'एवं' ति पडिवन्ने चक्किणा विउवियं जोयणपमाणं मणिपेढं, तस्सोवरिं रयणमयमहिसेयमंडवं, तस्स मज्झे मणिपीढिया, तीए उवरि सिंहासणं, तत्थ निवेसिय खीरोयजलेण रयणकणयकलसावज्जिएणं जयजयसद्दसम्मिस्सगीयरव-मुहलं अहिसित्तो सुरेहिं । पणच्चियातो रंभातिलोत्तमातो । सवालंकारविभूसियं करेत्ता पवेसिऊण महाविच्छड्डेण **गयउरं** गतो सुरलोयं धणयाइसुरजणो । चक्की वि भोए भुंजंतो गमेइ कालं । अन्नया य सोहम्मसभाए सिंहासणमत्थयत्थो सोहम्मिंदो **सोयामणि**नाडयं पेच्छंतो अच्छइ । एयम्मि अंतरे एगो **ईसाण**कप्पातो **संगमा**भिहाणो देवो सोहम्मिंदपासे आगतो, तस्स य देहप्पहाए सभाठियसवदेवाण तेओ णट्ठो, आइच्चोदए चंदगहा इव निप्पभा जाया सुरा । गए य तम्मि सुरेहिं विम्हिएहिं सोहम्मिंदो पुच्छितो—जहा केण कारणेणं सामि! इमस्स **संगम**देवस्स बारसाइच्चोदयाहिओ तेउ ? त्ति । इंदेण भणियं—इमेण पुवभवे आयंबिलं **वद्धमाणो** नाम तवो कतो त्ति । ततो देवेहिं इंदो पुणो वि पुच्छितो—जहा अन्नो वि कोइ एरिसतेयरूवसंपन्नो किं अत्थि? त्ति भणिए इंदेण भणियं—जहा **हत्थिणाउरे कुरुवंसे** अत्थि **सणंकुमारो** नाम चक्कवट्टी, जस्स तेओ रूवं च देवाणं पि अहियमिति । ततो **विजय-वेजयंत**देवा असद्दहंता बंभणरूवेण आगया । ततो पडिहारेण मुक्कदारा पइट्ठा रायसमीवं, दिट्ठो य तेहिं राया गंधतेल्लब्भंगणकिच्चं कुणंतो, विम्हिया सक्कवन्नियरूवसिरीओ अहिययरं रूवाइसंपयं दट्ठुं । पुच्छिया य रन्ना—किमेत्थमागया ? । ते भणंति—जहा तुम्ह रूवं तिहुयणे वि वन्निज्जइ तद्दंसणकोऊगेणं ति । पुणो वि रन्ना अइरूवगविएण वुत्ता—भो भो विप्पा! किं मज्झ रूवं

सनत्कुमार-चक्रिणो वक्तव्यता ।

तुम्हेहिं दिट्ठं ?; थेवकालं पडिच्छह जाव अत्थाणमुवविसामि। 'एवं' ति जंपिय निग्गया दिया। चक्की वि लहुं मज्जिऊण मंडणविभूसणं सिंगारं च काऊण उवविट्ठो सिंहासणे। वाहरिया दिया। ते सरीरं दट्ठूण विसन्ना, भणियं च तेहिं—अहो! मणुयाणं रूवलावन्नजोव्वणाणि खणदिट्ठनट्ठाणि। तं सोऊण भणियं चक्किणा—भो! किमेवं तुम्हे विसायपरा मम सरीरं निंदह ?। तेहिं भणियं—महाराय! देवाणं रूवजोव्वणतेया पढमसमयातो जाव छम्मासाउगसेसं ताव अवट्ठिया भवंति ततो हीयंति, मणुयाणं पुण ते य वड्ढमाणा भवंति जाव जीवियमज्झो ततो परेण हीयंति, तुम्ह पुणो रूवजोव्वणसिरीए अच्छेरयं दीसइ, जओ संपइ चेवेसा खलमेत्ति व्व नट्ठा खणेण। रन्ना भणियं—कहं तुम्हे जाणह ?। तेहिं परमत्थो सक्कपसंसाइतो सिट्ठो। विम्हिएण य केऊरभूसियं बाहुजुयलं पलोयंतेण विच्छायं दिट्ठं, वच्छत्थलं पि हाराइविभूसियं विवन्नमुवलक्खियं। तं पेच्छिऊण चिंतियं—'अहो! अणिच्चया संसारस्स, असारया सरीरस्स, एत्तियमेत्तेण वि कालेण रूवजोव्वणतेया पणट्ठा, ता अजुत्तो भवे पडिबंधो, अन्नाणं सरीरमोहो, मुक्खत्तणं रूवजोव्वणाभिमाणो, उम्माओ भोगासेवणं, गहो चेव परिग्गहग्गहो, ता उज्झिऊणमेयं करेमि परलोयहियं' ति चिंतिऊणमहिसित्तो रज्जे पुत्तो। "अणुयरियं धीर! तुमे, चरियं निययस्स पुव्वपुरिसस्स। भरहमहानरवइणो, तिहुयणविक्खायकित्तिस्स ॥१॥" इच्चाइ उववूहिऊण य गया देवा। चक्की वि तक्खणमेव तणं व पडलग्गं उज्झिऊण सव्वं परिग्गहं राहायरियसमीवे पव्वइओ। ततो इत्थिरयणप्पमुहाणि सव्वरयणाणि सेसरमणीओ य आभितोगियसुरा महानरिंदा निहीतो सव्वहा किं बहुणा ? समत्थखंधावारवासिणो वि जणा छम्मासे जाव मग्गाणुलग्गा भमिया। न सीहावलोइएणावि तेण सच्चविय त्ति। ततो छट्ठभत्तेण भिक्खानिमित्तं गोयरं पविट्ठस्स पढममेव चीणाकूरं छेलियातक्केण दिन्नं। तं भोत्तूण पुणो वि छट्ठोववासो कतो। तक्कालप्पभिई तेणेव दोसेण कच्छू जरो खासो सासो भत्तच्छंदो अक्खिदुक्खं पोट्टदुक्खं एयातो सत्तवाहीतो दारुणातो समं वाससए सत्त अहियासिय उग्गतवे

सनत्कुमारचक्रिणो वक्तव्यता।

तत्ततवे महातवे करेमाणस्स आमोसहि-खेलोसहि-विप्पोसहि-जल्लोसहि-सव्वोसहिपमिईतो सत्त लद्धीतो उप्पन्नातो तो वि सरीरपडियारं न करेइ। पुणो य सक्केण पसंसितो—अहो! सणंकुमारस्स मुणिणो धीरया, वाहिकयत्थितो वि न करेइ तप्पडियारं। तमसद्दहंता ते चेव देवा सवरवेज्जरूवेण आगया, भणियं—भयवं! तुह वाहिपसमं करेमो। भयवं तुण्हिको अच्छइ। जाहे पुणो पुणो भणंति ताहे मुणिणा भणियं—तुम्हे किं सरीरवाहिं फेडह? उयाहु कम्मवाहिं?। तेहिं भणियं—सरीरवाहिं। तओ भयवया निट्ठुहणेण घसिऊण कणयवन्ना कया अंगुली दंसिया, भणियं च—अहं सयमेव इयरवाहिं फेडेमि, तुम्हे जइ संसारवाहिस्स फेडणे समत्था तो फेडेह। देवा वि विम्हियमणा 'तुम्हे चेव संसारवाहिफेडण-परमवेज्ज' त्ति पसंसिय सक्कसंतियवइयरमावेइऊण देवरूवेण पणमिऊण गया सट्ठाणं। भयवं पि कुमारत्तं मंडलियत्तं च पन्नासं पन्नासं वाससहस्साइं वासलक्खं चक्कवट्टिं वासलक्खं च सामन्नमणुपालेऊण गतो सम्मेयसेलसिहरं, तत्थ सिला-यले आलोयणाविहाणेण मासिएण भत्तेण कालगतो सणंकुमारे कप्पे उववन्नो। ततो चुतो महाविदेहे सिज्झिहि त्ति॥

"चइत्ता" सूत्रं सुगमम्। चरितं चेदम्—

अत्थि इहेव जंबूदीवे वेयड्ढे पव्वयवरे उत्तराए सेढीए रहनेउरचक्कवालं नाम नयरं, तत्थ राया अमियतेओ परिवसइ, तस्स य सुतारा नाम भगिणी, सा य पोयणाहिवइणो सिरिविजयस्स दिन्ना। अन्नया य अमियतेओ पोयणपुरं सिरिविजय-सुतारादंसणत्थं गतो। पेच्छइ य पमुइयं ऊसियधयवडायं सव्वं पि पुरं, विसेसेण राउलं ति। ततो विम्हियउप्फुल्ललोयणो उइन्नो गयणयलाओ रायभवणंगणे। अब्भुट्ठिओ य सिरिविजएणं, कयमुचियकरणिज्जं। उवविट्ठो सिंहासणे। पुच्छियं अमियतेएणं उच्छवकारणं। ततो सिरिविजओ साहिउमाढत्तो—जहा इओ य अट्ठमे दिवसे पडिहारनिवेइओ समागतो एगो नेमित्तितो, दिन्नासणो उवविट्ठो। पुच्छिओ य मए—किमागमणपतोयणं?। ततो

श्रीशान्ति-नाथचक्रिणो वक्तव्यता।

तेण भणियं—महाराय ! मए निमित्तमवलोइयं—जहा पोयणाहिवइणो इओ सत्तमे दिवसे मज्झण्हसमए इंदासणी पडिस्सइ । तं च कन्नकडुयं सोऊण मंतिणा भणियं—तुज्झ पुण उवरिं किं पडिस्सइ ? । तेण भणियं—मा कुप्पह, मए जहा उवलद्धं निमित्तं तहा साहियं, न य मह एत्थ कोइ भावदोसो, मज्झं च तम्मि दिवसे हिरन्नवुट्ठी पडिस्सइ । एवं च तेण भणिए मए भणियं—कहिं तए एवंविहं निमित्तमागमियं ? । तेण भणियं—अहमयलसामिनिक्खमणकाले सह पिउणा पव्वइओ, तत्थ मए अहिज्जियं अट्ठंगं पि निमित्तं, ततो अहं पत्तजोव्वणो पुव्वदत्तकन्नाभाउगेहिं उप्पव्वाविओ, कम्मपरिणइवसेण मए सा परिणीया, तओ मए सव्वन्नुप्पणीयनिमित्ताणुसारेण पलोइयं—जहा पोयणाहिवइणो विज्जुनिवायउवद्दवो त्ति । एवं च तेण सिट्ठे एगेण मंतिणा भणियं—जहा राया समुद्दमज्झम्मि पवहणे कीरउ, तत्थ किल विज्जू न पहवइ । अन्नेण भणियं—न देवनिओगो अन्नहा काउं तीरइ त्ति, जतो—"धारिज्जइ इंतो सायरो वि कल्लोलभिन्नकुलसेलो । न हु अन्नजम्मनिम्मियसुहासुहो कम्मपरिणामो ॥१॥" अवरेण मंतिणा भणियं—'पोयणाहिवइणो वहो समाइट्ठो न उण सिरिविजयमहाराइणो, ता सत्तमदिवसे अवरो कोइ पोयणाहिवई परिकप्पिज्जउ' त्ति मंतिऊण वेसमणजक्खो पडिमारूवो मिलिऊण रज्जे अहिसित्तो । सत्तमे दिवसे मज्झण्हसमयम्मि समुप्पन्नो मेहो, फुरियं विज्जुलयाए, गज्जियं जलहरेण । ततो समंततो फुरिऊण विज्जुलयाए पडिऊण जक्खहरे जक्खपडिमा विणासिया । अहं च पोसहसालाए सत्तरत्तोसिओ आगतो सभवणं, अहिनंदिओ य पउरेहिं पुणो वि अहिसित्तो रज्जे, पूइतो निमित्तितो । ता एयं वद्धावणयकारणं ति । एवं च सोऊण भणियं अमियतेएणं—अविसंवाइ निमित्तं, सोहणो रक्खणोवातो । तयणंतरं च सिरिविजतो सुताराए सद्धिं गओ बाहिरुज्जाणं । तत्थ य कणयछविं पासिऊण मिअं भणियं सुताराए—जहा पिययम ! सोहणो एस मिओ, ता आणेहि एयं मे खेलणयनिमित्तं । ततो सयमेव पहाविओ राया । पलाणो य मतो थेवं

भूमिं, तयणंतरमुप्पइतो। ताव य कूइयं महादेवीए—जहाऽहं देव! कुकुडसप्पेणं खइया ता परित्तायउ मं देवो त्ति। एयं सोऊण तुरियं समागतो। ताव य सा पंचत्तमुवगया। राया य सोगपरव्वसो तीए सद्धिं चियाए पविट्ठो। जलिउमाढत्तो जलणो। ताव य थेववेलाए समागया दुवे विज्जाहरा। तत्थ एगेण अभिमंतिऊण सलिलं सित्ता चिया। नट्ठा वेयालिणी विज्जा अट्टट्टहासं काऊण। समासत्थो राया जातो, भणियं च तेण—किमेयं? तिं। भणियं च विज्जाहरेहिं—जहा अम्हे पियाउत्ता अमियतेयस्स परिग्गहे वट्टामो, जिणवंदणनिमित्तं गया आसि, आगच्छंतेहि य निसुतो सुताराए असणिघोसेण निज्जंतीए अक्कंदसद्दो, अम्हे य तम्मोयावणत्थं जुज्झसज्जा जाया। ततो सुताराए भणिया—अलं जुज्झेण, जहा महाराओ वेयालिणीए विज्जाए वेलवितो जीवियं न परिच्चयइ तहा गंतूण उज्जाणे सिग्घं करेह। ततो अम्हे इहं आगय त्ति, दिट्ठो य तुमं वेयालिणीविज्जाए समं चियारूढो, अहिमंतियजलेण सित्ता चिया, नट्ठा य सा दुट्ठविज्जा, ततो उट्ठितो तुमं ति। अवहरियं सुतारं नाऊण विसन्नो राया। भणिओ य तेहिं—'वीसत्थो होहि, कहिं जाइ सो पावो?' त्ति संठविऊण गया विज्जाहरा। विन्नातो एस वइयरो अमिअतेएणं। गया य चमरचंचं नयरिं अमियतेय-सिरिविजया असणिघोसंतियं। पट्ठवितो बाहिं ठिएहिं चेव असणिघोसस्स दूतो, पलाणो य सो, पहाविया पिट्ठतो। दिट्ठो य अयलस्स[1] उप्पन्नकेवलस्स समीवे असणिघोसो। आणिया सुतारा तत्थेव एगेण अमियतेयविज्जा-हरेण। ततो उवसंतवेरा केवलिसमीवे धम्मं सुणंति। लद्धावसरेण य भणियं असणिघोसेण—जहा न मए दुट्ठभावेण अवहरिया सुतारा, किंतु विज्जं साहिऊण आगच्छंतेण मया दिट्ठा इयं, न सक्केमि य परिच्चइउं पुव्वसिणेहेण, ततो छलेण वामोहिऊण सिरिविजयं वेयालिणीए विज्जाए घेत्तूणं सुतारं समागतो अहं, ता खमियव्वं तुम्हेहिं अदुट्ठभावस्स महं

श्रीशान्ति-नाथचक्रिणो वक्तव्यता।

1 प्रथमबलदेवस्य।

ति । ततो एयमायन्निऊण अमियतेएण भणियं—भयवं! किं पुण कारणं एयस्स इमीए सिणेहो ? त्ति । ततो केवली कहिउमाढत्तो—

इहेव भारहे मगहाजणवए अचलग्गामे धरणिजढो नाम विप्पो, तस्स कविलामिहाणा दासचेडी, तीए पुत्तो कविलो नाम दासचेडओ। तेण य कन्नाहेडएण वेया सिक्खिया । गतो य देसंतरे रयणउरं नाम नयरं। तत्थ अज्झावयस्स अल्लीणो । पुच्छितो उवज्झाएण—कत्तो आगतो सि ? । कविलेण भणियं—अचलग्गामातो धरणिजढविप्पसुतो कविलनामोऽहं विज्जत्थी समागओ तुम्ह सयासं। तेण वि धरितो सबहुमाणं, नियधूया दिन्ना सच्चभामा । अन्नया सो कविलो वासारत्ते पत्ते पओसे मंदप्पयासे वरिसंते य मेहे वत्थाणि कक्खाए काऊण समागतो। सच्चभामा य 'तीमियवत्थो' त्ति अवराणि वत्थाणि घेत्तूण उट्ठिया। तेण भणियं—अत्थि मह प्पभावो जेण न वत्थाणि तिम्मंति। तीए नायं—नूणमवसणो एस आगतो। निउणं च निरूवितो जाव तहेव जायं। ततो 'न कुलीणाणमेयं जुज्जइ ता नूणमकुलीणो एसो' त्ति मंदसिणेहा जाया । अन्नया धरणिजढो तत्थागतो कविलस्स समीवं । सच्चभामाए पियपुत्ताणं विरुद्धमायारं पेच्छिऊण परमत्थं पुच्छितो धरणिजढो । तेण जहट्ठियमेव कहियं । तं च सोऊण उविग्गा सच्चभामा निव्विण्णा कामभोगाणं, पव्वज्जागहणनिमित्तं पुच्छितो कविलो न मुयइ एसो । ततो गया तन्निवासिसिरिसेणरन्नो समीवं, भणियं च—मोयावेह मं कविलसगासातो जेण दिक्खं गिण्हामि । भणितो सो रन्ना न मुयइ । ततो सा राइणा भणिया—चिट्ठसु जाव कविलं मन्नावेमि। अन्नया सो राया नियपुत्ते गणियानिमित्तं जुज्झंते पासिऊण वेरग्गेण विसं खाइऊण मतो। ततो सिहिनंदिया-अभिनंदियानामाओ तब्भज्जातो सच्चभामा य विसप्पओगेण कालगयातो । चत्तारि वि जणाइं देवकुराए जुगलत्तेण समुप्पन्नाइं । ततो सोहम्मे कप्पे गयाणि। चइऊण सिरिसेणजीवो अमियतेतो अहिनंदियाजीवो सिरिवि-

जतो सच्चभामा सुतारा समुप्पन्ना। सो य कविलो तिरिएसु आहिंडिय तहाविहं किंचि काऊणमणुट्ठाणं असणिघोसो समुप्पन्नो। तओ सुतारं च सच्चभामामाहणीजीवं पासिऊण पुव्वसिणेहेणं अवहरिऊण गतो त्ति। पुणो वि अमिअतेएण पुच्छियं—भयवं! किमहं भवितो न व? त्ति। केवलिणा भणियं—भवितो तुमं, इओ य नवमे भवे तित्थयरो भविस्ససि, एसो वि सिरिविजतो तुह पढमगणहरो भविस्सइ त्ति। ततो एयमायन्निय अमियतेय-सिरिविजया हरिसाऊरियसरीरा वंदिऊण भयवंतं गया नियनियनयरं भुंजंति भोए। अन्नया य दोहिं वि जणेहिं उज्जाणगएहिं विउलमइ-महामइणो चारणसमणा दिट्ठा। तयंतिए धम्मं सोऊण आउयं परिपुच्छियं। चारणसमणेहिं ओहिणा आभोएऊण साहियं—जहा छव्वीसइं दियहे आउयं ति। ततो तेहिं समागंतूण कया अट्ठाहिया महिमा। अप्पप्पणो पुत्तेसु रज्जधुरं संकामेऊण अभिनंदण-जगनंदणसमीवे पातोवगमणविहिणा कालं काऊण पाणए कप्पे वीससागरोवमाऊ देवत्तेण उववन्ना। तत्थ य अणुहविऊण रइसागरावगाढा सव्वाउयं इहेव जंबुदीवे दीवे पुव्वविदेहे रमणिज्जे विजए सीयाए महानईए दाहिणकूले सुभगाए नयरीए थिमियसागरस्स राइणो वसुंधरी-अणंगसुंदरीणं महादेवीणं गब्भे कमेण कुमारत्तणेण समुववन्ना। अमियतेतो अपराजितो सिरिविजतो अणंतविरितो। तत्थ वि दमियारीविज्जाहरं पडिसत्तुं वावाइऊण कमेण बलदेव-वासुदेवत्तं पत्ता। तेसिं च पिया पव्वज्जाविहाणेण मरिऊण असुरत्तणेण चमरो समुप्पन्नो। अणंतविरितो य आउयमणुपालिऊण निबद्धनिरयाउतो कालं काऊण गतो पढमपुढविं। बायालीसं वाससहस्सा ठिंती। तत्थ वि तिव्वातो वेयणाओ सहइ। तस्स य पुत्तसिणेहेण चमरो गंतूण वेयणोवसमं करइ। सो संविग्गो सम्मं अहियासेइ। अपराजितो य बलदेवो भाउयविओए दुक्खिओ निक्खित्तपुत्तरज्जभरो जयहरगणहरसमीवे निक्खंतो, गमिऊण पव्वज्जाविहाणेण आउयं अच्चुए इंदत्तणेण उववन्नो। इतो य अणंतविरितो उवट्टिऊण नरगातो वेयड्ढे विज्जाहरत्तणेण उववन्नो। तत्थ

य अच्चुयसुरिंदेणं बोहितो पवज्जं काऊण अच्चुयदेवत्तणेण उववन्नो । अपराजितो देविंदाउयमणुपालिऊण चुतो समाणो इहेव जंबुदीवे दीवे पुव्वविदेहे सीयाए महामईए दाहिणे कूले मंगलावईविजए रयणसंचयपुरीए खेमंकरो राया, तस्स भज्जा रयणमाला, तेसिं पुत्तो वज्जाउहाभिहाणो जाओ त्ति । इओ य सिरिविजयजीवो देवाउयमणुपालिऊण तस्सेव य पुत्तत्तणेण उववन्नो । पइट्ठावियं च से नामं 'सहस्साउहो' त्ति । अन्नया य पोसहसालाए ठिओ वज्जाउहो देविंदेण पसंसितो, जहा—धम्मातो न सक्को देवेहिं पि चालेउं वज्जाउहकुमारो त्ति । तओ एगो देवो तमसद्दहंतो समागतो । आगंतूण य विउरुव्वितो पारेवतो । सो य भयसंभंतो वज्जाउहमल्लीणो माणुसभासाए 'सरणमागतो' त्ति भणमाणो । वज्जाउहेण दिन्ने सरणे तयासन्ने ठितो । तयणंतरं च समागतो उलावगो, तेणावि भणियं—जहा महासत्त! एस मए छुहाकिलंतेण पावितो ता मुंच एयं, अन्नहा नत्थि मम जीवियं ति । ततो तमायन्निऊण वज्जाउहेण भणियं—न जुत्तं सरणागयसमप्पणं, तुज्झ वि न जुत्तमेयं, जतो—"हंतूण परप्पाणे, अप्पाणं जो करेइ सप्पाणं । अप्पाणं दिवसाणं, कएण नासेइ अप्पाणं ॥ १ ॥ जह जीवियं तुह पियं, नियमं तह होइ सव्वजीवाणं । पियजीवियाण जीवाण रक्ख जीवं सजीवं व ॥ २ ॥ खणमेत्तं तुह तित्ती, इमस्स पुण चयइ जीवियं जीवो । तम्हा उ न जुत्तमिणं, चडप्फडंतं विवाएउं ॥ ३ ॥ इय एवमणुसिट्ठो, रन्ना महुरक्खरेहिं सो सउणो । पडिभणइ भुक्खितोऽहं, न महं धम्मो मणे ठाइ ॥ ४ ॥" ततो पुणरवि भणियं राइणा—भो महासत्त! जइ भुक्खितो तुमं ता अन्नं देमि तुह मंसं । पडिभणइ सउणो—नियवावाइयमंसदुल्ललितोऽहं, न य रोयए मज्झ परवावाइयं मंसं ति । राइणा भणियं—जेत्तियमेत्तं पारावतो तुलेइ तेत्तियं देमि निययदेहातो उक्कत्तिऊण मंसं, तुमं खाहि । ततो तुट्ठो उलावओ, पडिवन्नं च राइणो वयणं । आणितो नाराओ, पक्खित्तो एक्कम्मि पासम्मि पारावतो, बीयपासे—"उक्कत्तिऊण देहं, राया जह जह

परिक्खिवइ मंसं। तह तह य होइ सउणो, गरुययरो देवमायाए ॥१॥ दट्ठूण तयं राया, हाहारवमुहलपरियणसमक्खं। आरुहइ सयं चिय वरतुलाए नियजीयनिरवेक्खो ॥२॥ इय तुलियदेवमायं, रायं दट्ठूण विम्हितो देवो। दंसेइ नियं रूवं, मणिकुंडलभूसियसरीरं ॥३॥ अणुसासिऊण रायं, देवो तह संसिऊण नियभावं। हरिसाऊरियहियतो, विम्हियमणसो गतो सहसा ॥४॥

अन्नया य वज्जाउह-सहस्साउहा पियापुत्ता खेमंकरतित्थयरगणहरसमीवे जायवेरग्गा सहसाउहसुयं बलिं रज्जे अहिसिंचिऊण पवइया। पवज्जापरियागं परिवालिऊण पायवोवगमणविहिणा काऊण अणसणं ईसिपब्भारसिहरम्मि दो वि जणा उवरिमउवरिमगेवेज्जे एगत्तीससागरोवमट्ठिइया अहमिंदा देवा जाया। तो तं अहमिंदसोक्खमणुहविऊण चुया समाणा इहेव जंबुद्दीवे दीवे पुवविदेहे पुक्खलावईविजए पुंडरिगिणीए नयरीए घणरहो नाम राया, तस्स दुवे महादेवीओ पउमावई मणोरममई य, तासिं गब्भे जाया वज्जाउहो मेहरहो, सहस्साउहो दढरहो त्ति। वड्ढिया देहेणं, कयं कलागहणं। मेहरह-दढरहाण य पुवभवब्भासतो परिणओ जिणदेसितो धम्मो, जाया अहिगयजीवाइपयत्था सुसावगा। अन्नया य पिउतित्थयरसमीवे दो वि जणा नियपुत्ते रज्जे अहिसिंचिऊण दाऊण य उरं परीसहाणं पवइया। तत्थ मेहरहेणं अहिज्जियसुत्तत्थेणं वीसाए अन्नयरएहिं ठाणेहिं समज्जियं तित्थयरनामगोत्तं कम्मं। ततो संलेहणासंलिहियदेहा विहिणा कालं काऊण अणुत्तरोववाइएसु देवेसु उववन्ना। तत्थ य अणुहविऊण सुरलोयसुहं मेहरहकुमारो चइऊण सवट्ठविमाणातो इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे हत्थिणाउरे नयरे वीससेणस्स राइणो अइरादेवीए कुच्छिंसि भद्दवयकिण्हसत्तमीए चउद्दसमहासुमिणसूइतो पुत्तत्ताए उववन्नो। नवमासे साहिए उयरे धरिऊण तियसिंदनमंसियं तिहिं नाणेहिं समग्गं भयवंतं तित्थयरं जेट्ठकिण्हतेरसीए अद्धरत्ते सुहंसुहेण पसूया देवी। कयं छप्पन्नदिसाकुमारीहिं जायकम्मं। अवि य—अहलोग-उड्ढलोगा, पुवाईरुयगवासिणीतो य। अट्ठऽट्ठ विदिसिमज्झिमरुयगातो एंति

श्रीशान्तिनाथचक्रिणो वक्तव्यता।

चउच्चउरो ॥ १ ॥ तासिं पुण कमेण किच्चं—संवट्ट-मेह-आयंसया य भिंगार-तालियंटा य । चामर-जोई-रक्खं, करेंति एयं कुमारीतो ॥ २ ॥ "संवट्टो" त्ति संवट्टगवाऊ । कप्पिंति नालमुचियं, जिणं च जणणिं च परमसद्धाए । मज्जिय अलंकरेंति, मज्झिमरुयगस्स कुमरीतो ॥ ३ ॥ मेरुम्मि य अहिसेतो सुरासुरिंदेहि कतो । अवि य—"चलियासण-सक्कागम, मंदरनयणं सुरिंदसमवातो । सव्वोदगाइमज्जण-माणयणं जणणिपासम्मि ॥ १ ॥" कयं च वद्धावणयं राइणा । 'उचियसमए य गब्भत्थेण य भयवया सव्वदेसेसु संती जाय' त्ति काऊण 'संति' त्ति नामं पइट्ठियं अम्मापिईहिं । कमेण य सव्वकलाकुसलो पत्तो जोव्वणं विवाहितो पवरातो रायकन्नगातो । कालेण य रज्जे ठविऊण संतिं गहियं सामन्नं राइणा । संतिस्स चउद्दस रयणाइं समुप्पन्नाइं, साहियं भरहं, जातो चक्कवट्टी । उचियावसरे य सयंबुद्धो वि पडिबोहितो लोगंतियसुरेहिं दाऊण य संवच्छरमहादाणं जेट्ठकिण्हचउद्दसीए तुसमुट्ठिं व चइऊण चक्किभोगसमुदयं निक्खंतो । उज्जयविहारेण विहरमाणस्स चउनाणसमग्गस्स पोसस्स सुद्धनवमीए उप्पन्नं केवलं नाणं । कयं देवेहिं समोसरणं । कया धम्मदेसणा भगवया । पव्वाविया गणहरा । पडिबुद्धा पाणिणो बहवे । कमेण य विहरिऊण गामागरनगरमंडियं मेइणिं पडिबोहिऊण भव्वसत्ते सम्मेयसेलसिहरे खीणसव्वकम्मंसो जेट्ठस्स किण्हएगारसीए मोक्खं गतो त्ति । कुमारत्ते मंडलियत्ते चक्कित्ते परियाए य पणवीसं पणवीसं वाससहस्साइं, सव्वाउयं वासलक्खं एयस्स भगवतो जायं ति ॥

"इक्खाग" सूत्रं सुगमम् । तच्चरितोद्देशस्तु—

हस्तिनागपुरे सूरराज्ञः श्रीदेव्याश्च भगवान् पुत्रत्वेनाऽजनि । जन्ममहोत्सवानन्तरं च स्वप्ने जनन्या रत्नस्तूपः कुन्थो दृष्टः । शत्रवश्च गर्भस्थे भगवति लघुतया कुन्थुवद् दृष्टाः, ततः 'कुन्थुरि'ति नाम कृतं पित्रा । प्राप्तयौवनश्च विवाहितो राजकुमारिकाः । कालेन च राज्ये व्यवस्थाप्य भगवन्तं दीक्षां जग्राह सूरराजा । भगवांश्चोत्पन्नचक्रादिरत्नः प्रसाधित-

भरतः चक्रवर्त्तिभोगानुत्तमान् बुभुजे, तीर्थप्रवर्त्तनसमये च निष्क्रम्य षोडश वर्षाणि च विहृत्योग्रविहारेण केवलज्ञानमुदपादयत्। देवाश्च समवसरणमकार्षुः। प्रव्राजिताश्च भगवता गणधराः। केवलिपर्यायेण च विहृत्य प्रभूतकालं सम्मेतगिरिशिखरे मोक्षमगमत्। कुमारत्वे मण्डलिकत्वे चक्रवर्त्तित्वे श्रामण्ये च त्रयोविंशतिवर्षसहस्राणि सार्द्धानि च सप्तशतानि वर्षाणां प्रत्येकमभवत्तस्य तीर्थकृतः॥

श्रीअरनाथ-चक्रिणो वक्तव्यता।

"सागर" सूत्रं सुगमम्। नवरं "अरयं पत्तो" त्ति रजसः—कर्मणोऽभावोऽरजः तत्प्राप्तः प्राप्तो गतिमनुत्तराम्। तथाहि—

गजपुरे नगरे सुदर्शनस्य राज्ञो देव्याश्च राज्याः पुत्रत्वेनोत्पद्य सुरपतिनिर्वर्त्तितजननमहोत्सवो जननी स्वप्ने रत्नारमपश्यदिति प्रतिष्ठितअरनामा क्रमेणासादिततारुण्यो वितीर्णपितृराज्यः सम्प्राप्तचक्रवर्त्तिलक्ष्मीकः प्रभूतकालोपभुक्ताऽनुत्तरकामभोगो धर्मचक्रवर्त्तित्वं चिकीर्पुर्जरत्तृणमिव 'महापरिग्रहारम्भहेतुर्भवाम्भोधिभ्रमणनिबन्धनं चेदमि'ति बुद्ध्या परित्यज्य राज्यमङ्गीकृत्य श्रामण्यं, वर्षत्रयेण चोत्पाद्य केवलज्ञानं प्रवर्त्तिततीर्थो भव्यसत्त्वप्रतिबोधननिरतः प्रतिपालितकेवलिपर्यायः सम्मेतगिरौ मोक्षमगच्छत्। कुमारत्वे मण्डलिकत्वे चक्रवर्त्तित्वे श्रामण्ये चैकविंशतिवर्षसहस्राण्यतिगतानि अस्य भगवत इति॥

"चइत्ता" सूत्रं सुगमम्। चरितं चेदम्—

इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे कुरुखेत्ते हत्थिणाउरं नयरं। तत्थ य रिसहसामिवंसप्पसूतो पउमुत्तरो नाम राया, तस्स जाला नाम महादेवी साविया, तीए सीहसुमिणसूइतो विण्हुकुमारो नाम पुत्तो, तहा चोद्दसमहासुमिणसूइतो बीओ महापउमो नाम। वड्ढिया ते दो वि देहोवचएणं कलाकलावेण य। स 'जिगीसो' त्ति पउमोत्तरेण कओ

जुवराओ **महापउमो** । इतो य अत्थि **उज्जेणीए** नयरीए **सिरिधम्मो** नाम राया, तस्स **नमुई** नाम मंती । अन्नया तत्थ समोसरितो **मुणिसुव्वयसामिसीसो सुव्वतो** नाम सूरी । तस्स य लोओ नियनियविभूईए वंदणत्थं गच्छमाणो पासाओवरिट्ठिएण दिट्ठो रन्ना, भणियं च तेण—जहा लोगो अकालजत्ताए कहिं गच्छइ ? । ततो **नमुइ**मंतिणा 'देव ! इत्थुज्जाणे समणा आगया, तेसिं च जो भत्तो सो गच्छइ' त्ति वुत्ते राया भणइ—अम्हे वि गच्छामो । **नमुई** भणइ—जइ एवं ता तए मज्झत्थेण अच्छियव्वं जेणाहं ते वायं काऊण निरुत्तरे करेमि । गतो तत्थ राया । **नमुई** वि भणइ—भो पव्वइयगा ! जइ किंचि धम्मतत्तं जाणेह तुब्भे ता साहह अम्हं । मुणिणो वि सव्वे 'खुद्दो' त्ति नाऊण मोणेण ठिया । ततो **नमुई** रुट्ठो सूरिं भणइ—किमेस बइल्लो जाणइ ? । ततो सूरिहिं भणियं—भणामो किं पि जइ ते मुहं खज्जइ । इमं च सोऊण एगेण वियक्खणचेल्लएण 'भयवं ! अहमेव इमं निरागरिस्सामि' त्ति वोत्तूण कओ सो निरुत्तरो वितंडावायं कुणंतो । गतो साहूणमुवरिमईवपतोसं । ततो रत्तीए वेरमुवहंतो मुणीणं वहत्थमागओ देवयाए थंभितो । पहाए य तमच्छरियं दट्ठूण राया लोगो य सुयधम्मो बहुतो समुवसंतो । **नमुई** य तहावमाणितो विलक्खीहूतो गतो **हत्थिणाउरं**, **महापउमस्स** जुवरन्नो मंती जातो । इतो य पच्चंतवासी **सिंहबलो** नाम राया, सो य 'कोट्टाहिवइ' त्ति **महापउमस्स** देसविणासं काउं पुणो दुग्गं पविसइ । ततो रन्ना रुट्ठेण पुच्छितो **नमुई**—जाणासि किंचि उवायं **सिंहबल**गहणे ? । **नमुई** वि 'सुट्ठु जाणामि' त्ति वोत्तुं गतो, निउणोवाएण दुग्गं भंजित्ता **सिंहबलं** च घेत्तूणागतो । ततो तुट्ठेण रन्ना 'वरं वरेहि' त्ति भणिए **नमुई** भणइ—जया मग्गामि तया दिज्जसु । एवं च जुवरज्जमणुपालयंतम्मि **महापउमे**, **जाला**मायाए कारावितो जिणभवणे रहो । तहा अवरा वि मिच्छादिट्ठिणी जिणधम्मपडिणीया सावक्किया **लच्छी** नाम **महापउम**माया, तीए वि कारावितो बंभरहो । भणिओ य **पउमुत्तरो** राया—जहा एस बंभरहो पढमं परिभमउ नयरमज्झे, पच्छा

जइ पढमं जिणरहो न भमिही तो
जिणरहो। इमं च निसामिऊण जालाए गहिया पइन्ना नरवरसमक्खं—जहा
अवरजम्मो आहारस्स मम। ततो राइणा निरुद्धा दो वि रहा। ततो महापउमो इमं पेच्छिय अईव अधिईए जणणि-
सोएण य सोयगहियचित्तो नीहरितो देसजत्ताए। पसुत्ते य जणे रयणीए न केणावि नातो। गच्छमाणो य महाडइं पविट्ठो।
तत्थ य परिभममाणो पत्तो तावसालयं, कयसम्माणो य तेहिं अच्छिउं पयत्तो। इत्तो य चंपाए नयरीए जणमेजतो
राया परिवसइ। सो य कालनरिंदेणं पडिरुद्धो। जायमाओहणं। पलाणो य नायरजणो। अप्पपरीहूतो सयललोतो।
नट्ठं अंतेउरं। एवं च संजाए महाविब्भमे जणमेजयस्स राइणो भज्जा नागवई नाम सह मयणावलीए दुहियाए
पलायमाणा आगया तं तावसासमं। समासासिया कुलवइणा ठिया तत्थेव। जातो कुमारमयणावलीण परोप्परमणुरातो।
लक्खियाइं कुलवइ-नागवईहिं। भणिया य नागवईए मयणावली—जहा पुत्ति! किं न सरेसि निमित्तियवयणं?,
जहा 'चक्कवट्टिस्स पढमपत्ती भविस्ससि' ता किं जत्थ तत्थाणुरागं करेसि?। कुलवइणावि विसज्जिउकामेण कुमारो भणितो—
कुमार! गच्छ तुमं जत्थ पयट्टो। कुमारो वि 'नूणमिमीए समागमेणाहं समत्तभरहाहिवो होऊण गामनगराईसु सव्वत्थ
जिणभवणाइं कराविस्सामि' त्ति मणोरहमालाउलो निग्गतो, भमंतो य पत्तो सिंधुनंदणं नाम नयरं। तत्थ य उज्जाणि-
यामहूसवे निग्गयाओ नयरनारीओ कीलंति मत्तातो विविहपयारेहिं। इतो य ताण सुणिऊण केलिकलयलं उम्मूलियाला-
णखंभो महसेणनरवइणो पहाणहत्थी वावाइऊण मिंठं वेएण संपत्तो तम्मि नारीजणसमूहासन्ने। ताओ य तं दट्ठूण
भयभीयाओ पलाइउं असमत्थातो तत्थेव ठियातो धाहाविउं पयत्ताओ। ततो अदूरदेसट्ठिएण महापउमकुमारेण तमि-
त्थियावग्गं तेण करिणा कयत्थिज्जंतं दट्ठूण करुणोवयन्नहियएण पहाविऊण अभिमुहं हक्कितो सो करी। सो वि वेगेण
वलितो। कुमाराभिमुहं धावंतं दट्ठूण भणिउं पयत्तातो ताओ—'हाहा! अहो! अम्ह रक्खणत्थमिमो महाणुभावो समुज्जतो

महापद्म-चक्रिणो वक्तव्यता।

महापद्मचक्रिणो वक्तव्यता।

करिणा विणासिज्जइ लग्गो' । "एवं च भणंतीणं, पेच्छंताणं च ताण जुवईणं । करिणा दिन्नो विज्झो, कुमारखेत्तम्मि उवरिल्ले ॥१॥ एयम्मि अंतरम्मी, मिलितो सव्वो वि नायरजणोहो। सामंतभिच्चकलितो, सहितो महसेणराएणं ॥२॥ भणियं च नरिंदेणं, मा मा सा कुमर! ढुक्कसु इमस्स। दुट्ठस्स महाकरिणो, रुट्ठस्स व हयकयंतस्स ॥३॥" कुमारेण भणियं—महाराय! पेच्छ वीसत्थो, खणेण चेव वसीकरेमि इमं मत्तकरिं ति। ततो लग्गो कीलाविउं, सत्थभणिएहिं करणेहिं नीतो समं, आरूढो विज्जुखित्तकरणेण तम्मि मत्तगयवरे। "एवं च महापउमो, काऊण वसम्मि तं वरगइंदं। हत्थारोहस्स पुणो, समप्पिउं झत्ति अवयरइ ॥४॥ इय सो साहुक्कारेण पूइओ रायपमुहलोएण। देवोवमो कुमारो, जयउ इमो इय भणंतेहिं ॥५॥" ततो नरवइणा विन्नायं—जहा एस कोइ महापुरिसो पहाणकुलसमुब्भवो य, अन्नहा कहं एरिसं रूवं विन्नाणं च?। ततो नेऊण सगिहं कयोवयारस्स दिन्नं कन्नाण सयमेगं। ताहि य समं विसयसुहमणुहवंतस्स महापउमकुमारस्स वच्चंति दियहा, किंतु तहावि तं मयणावलिं सरइ हियएण। अन्नया सयणीयातो रयणीए पसुत्तो अवहरिओ वेगवईए विज्जाहरीए। दिट्ठा य निद्दाखएण सा तेण, भणिया य दरिसिऊण मुट्ठिबंधं—किं मं तुममवहरसि?। तीए भणियं—निसुणसु कुमार!, वेयड्ढे सूरोदयं नामऽत्थि नयरं, इंदधणू नाम तम्मि विज्जाहराहिवई परिवसइ, भज्जा य सिरिकंता, धूया य जयचंदा, सा य पुरिसवेसिणी न इच्छइ किं पि पवरं पि वरं, ततो नरवइभणियाए मए पट्टियालिहिया दंसिया तीए सव्वे वि भरहनरवरिंदा, न य तेसिं कोई अभिरुइओ। अन्नया तुम्ह रूवं दंसियं, ततो तुम्ह रूवदंसणाणंतरमेव गहिया कामावत्थाए, भणिया य अहं तीए—जइ मम एस भत्तारो न संपज्जइ ता अवस्स मए मरियव्वं, अन्नस्स जावज्जीवं निवित्ती पुरिसस्स। इमो य वइयरो मए साहितो तीए जणणिजणयाणं। तेहिं अहं तुम्ह आणणनिमित्तं पउत्ता। ततो तीए अवीससंतीए पुरतो इमा पइन्ना मए गहिया—"जइ तं नाणेमि अहं, रायकुमारं अइप्पियं तुज्झं। ता जालिंधणजलिए, जलणम्मि

धुवं पविस्सामि ॥१॥" संपयं च जइ तुम्ह पसाएण न मे मरणं संपज्जइ पइन्ना य निव्वहइ ता कुमार! सव्वं सोहणं, न अन्नहा। तओ अणुण्णायाए तीए नीओ **महापउमो सूरोदए** नयरे, निवेइओ य खयराहिवस्स। तेण य सम्माणिऊण पवरदिवसे कराविओ पाणिग्गहणं समं तीए कन्नगाए। पूइया य **वेगवई जयचंदाए**। इओ य **जयचंदाए** माउलगभाउगा **गंगाहर-महिहरा** नाम विज्जाहरकुमारा अइपयंडा सुणिऊण इमं वइयरं भडचडयरसमेया समागया अन्नम्मि दिणे संगामनिमित्तं **सूरोदयपुरवरे**। सोऊण **महापउमकुमारो** तेसिं आगमणं सह विज्जाहरभडेहिं नीहरिओ तेसिमभिमुहो। संपलग्गं रणं। अवि य—जुज्झम्मि समावडिए, न संदणो कुंजरो तुरंगो वा। सुहडो व परबलम्मी, **महपउमेणं** न जो विद्धो ॥ १ ॥ एवं च भयविहलं जाणिऊण नियबलं भग्गा **गंगाहर-महिहरा**। **महापउमो** वि संपत्तजतो समुप्पन्नइत्थिरयणवज्जसव्वरयणो लद्धनवनिही बत्तीसनरीसरसहस्ससेविज्जमाणो परिणीएगूणचउसट्ठिसहस्संतेउरो हय-गय-रह-पाइक्क-कोससंपन्नो पसरियपयावो जाओ नवमचक्कवट्टि त्ति। तहा वि—"छक्खंडभरहरज्जं, मन्नइ सो नीरसं समिद्धं पि। **मयणावलीए** रहियं, **जणमेजयरायदुहियाए** ॥१॥" अन्नया य आसमपयम्मि गयस्स तावसेहिं विहियसम्माणस्स पवरपुप्फफलाइएहिं **सयधणुपुत्तेण** दिन्ना **जणमेजएण महापउम**चक्कवट्टिणो **मयणावली** इत्थिरयणं। परिणीया य **महापउमेणं**। ततो य महाविभूईए चक्कवट्टिरिद्धिसमेओ गतो **हत्थिणाउरं** नयरं, पविट्ठो य थुव्वमाणो बंदियणेण। पणमिया य तेण जणणिजणया। तेहि य समाइत्थिओ गुरुनेहेणं ति। इत्थंतरम्मि य तत्थेव समोसरितो **मुणिसुव्वयसामिसीसो सुव्वओ** नाम सूरी। ततो निग्गतो सपरिवारो **पउमोत्तरो** राया, वंदिऊण य तं निसन्नो। भयवया वि कया रन्नो भवनिव्वेयजणणी **धम्मदेसणा**। राया वि तं सोऊण भणइ—भगवं! जाव रज्जसुत्थं करेमि ताव तुब्भंतिए पव्वइस्सामि। ततो 'मा विलंबं कुणसु' त्ति भणितो सूरिणा। पुणो वि पणमिऊण गुरुं पविट्ठो राया नयरिं। ततो वाहरिआ मंतिणो सह

महापद्मचक्रिणो वक्तव्यता।

मुणिणा भणियं—जइ एवं ता पट्टणबाहिरुज्जाणे च्चिय ठायंतु । ततो संजायामरिसेण भणियं **नमुइणा**—चिट्ठउ ताव नगरमुज्जाणं वा, मम रज्जे वि तुम्हेहिं सव्वपासंडाहमेहिं गयलज्जेहिं पिइमाइदूसगेहिं न ठाइयव्वं, ता तुरियं मम रज्जं मुयह जइ जीविएण कज्जं । ततो समुप्पन्नकोवानलेण भणियं **विण्हुसाहुणा**—तहा वि तिण्हं पयाणं थामं देसु । ततो भणियं मंतिणा—दिन्नं, परं जं तिण्हं पयाणं बाहिं पेच्छिस्सामि तमवस्सं लुयसीसं करिस्सामो । तओ समुप्पन्नदारुणकोवानलो वड्ढिउं पयत्तो । अवि य—"कयनाणाविहरूवो, वड्ढंतो सो कमेण मेरुसमो । जातो जोयणलक्खो, अप्फालियफारफुक्कारो ॥१॥ कमदद्दरं कुणंतो, गामागरनयरसायराइन्नं । कंपावइ महिवीढं, ढालइ सिहरीण सिहराइं ॥२॥ उच्छालइ जलनिहिणो, जोइसचक्कं पि दूरमोसारे । खोभेइ देवदाणवगणमेवं पलयकालो व्व ॥३॥" तिहुयणसंखोभातो सक्केण नाऊण मुणिवरं कुवियं पेसियातो गायणसुरसुंदरीतो गायंति ताओ—"सपरसंतावओ, धम्मवणविहावसू । दुग्गइगमणहेऊ कोवो, ता उवसमं करेसु भयवं! ॥१॥" ति एवमाइं कोहोवसमणाइं गेयाइं। एवं च सो भयवं पवड्ढमाणदेहो **नमुइमंतिं** धरणीए छोढुं दिन्नपुव्वावरसमुद्दपाओ विन्नायवुत्ततेण **महापउमचक्कवट्टिणा** भयवेविरंगेण मन्नाविज्जंतो थुणिज्जंतो य तहा संतिनिमित्तं सुरासुरनरेहिं संघेण य बहुविहमुवसामिज्जंतो कह कहवि किवं काऊण नियत्तो । तप्पमितिं च **विण्हुकुमारमुणी** 'तिविक्कमो' त्ति नामेण लोगे पसिद्धिमुवगतो त्ति । समुवसंतकोवो य भयवं आलोइयपडिक्कंतमेत्ते चेव सुद्धप्पा विहरइ । भणियं च—"आयरिए गच्छम्मि य, कुल गण संघे य चेइयविणासे । आलोइयपडिक्कंतो, सुद्धो जं निज्जरा विउला ॥१॥" निक्कलंकं सामन्नमणुपालिऊणं समुप्पन्नकेवलो सिद्धिं गतो । **महापउमचक्कवट्टी** वि कालेण संसारवासविरत्तो रज्जसुत्थं काऊण निक्खंतो । अहीयपभूयसुत्तत्थो दुक्करतवचरणरतो निरइयारजइधम्मपरिपालणुज्जतो होऊण उप्पाडियकेवलनाणो सिद्धिं गतो । वीसधणूसियदेहो तीसइवाससहस्साऊ य एस भयवं आसि त्ति । **विण्हुकुमारचरियं**

च पसंगतो भणियं। आसी य विइतो रिसिमंडलत्थयभणितो विण्हुकुमारमुणी, सो वि एयारिसवत्तव्वओ चेव, नवरं चक्कवट्टिहिंडिरहियमहापउमरायभाया संतिसामिसीसो तवं च काउं सव्वट्ठसिद्धिं गतो त्ति।

"एगच्छत्तं" सूत्रं सुगमम्। नवरं "माणनिसूरणो" त्ति दृप्ताऽऽरात्यहङ्कारदलनो मनुष्येन्द्रः प्राप्तो गतिमनुत्तराम्। तथाहि—

कंपिल्ले नयरे महाहरिस्स राइणो मेराए देवीए चोद्दसमहासुमिणसूइओ उववन्नो हरिसेणो नाम दसमचक्कवट्टी। जोव्वणं पत्तो ठाविओ पिउणा रज्जे। उप्पन्नाइं चउद्दस रयणाइं। पसाहियं भरहं। कयरज्जाभिसेतो उदारे भोए भुंजंतो गमेइ कालं। अन्नया लहुकम्मयाए विरत्तो भववासातो चिंतिउं च पयत्तो—पुव्वकयसुहकम्मेण मए एरिसा रिद्धी पत्ता, ता पुणो वि परलोगहियं करेमि। भणियं च—"मासैरष्टभिरह्ना च, पूर्वेण वयसाऽऽयुषा। तत् कर्त्तव्यं मनुष्येण, यस्यान्ते सुखमेधते॥१॥" एवमाइ परिभाविय पुत्तं च रज्जे निवेसिय निक्खंतो, उप्पन्नकेवलो य सिद्धो। पन्नरस धणूणि उच्चत्तं, वरिससहस्सा दस आउयमेयस्स संजायं ति॥

"अन्नितो" सूत्रम्। 'अन्वितः' युक्तः राजसहस्रैः, "सुपरिच्चाइ" त्ति सुष्ठु—शोभनप्रकारेण राज्यादि त्यजतीत्येवं शीलः सुपरित्यागी दमं "चरे" त्ति अचारीत् 'जयनामा' एकादशचक्री जिनाख्यातं दममिति योज्यम्, चरित्वा च प्राप्तो गतिमनुत्तराम्। तथाहि—

रायगिहे नयरे समुद्दविजयस्स राइणो वप्पगाए देवीए चोद्दसमहासुमिणसूइओ जातो जतो नाम पुत्तो। कमेण य सिद्धभरहो जाओ चक्की। रज्जसिरिमणुहवंतो अन्नया विरत्तो भोगाणं, चितियं च—"सुचिरमपि उपित्वा स्यात् प्रियैर्विप्रयोगः, सुचिरमपि चरित्वा नास्ति भोगेषु तृप्तिः। सुचिरमपि सुपुष्टं याति नाशं शरीरं, सुचिरमपि

हरिषेण-जयनाम्नोः चक्रिणोर्वक्तव्यता।

विचिन्त्य त्राणमेको हि धर्मः ॥१॥" एवं संवेगमुवगतो अहिनिक्खंतो जाव सिद्धो, बारसधणू देहमाणो तिवरिससहस्साऊ य एस आसि त्ति ॥

"दसन्न" सूत्रम् । 'दशार्णराज्यं' दशार्णजनपदसम्बन्धि राज्यं 'मुदितं' प्रमोदवत् त्यक्त्वा "णं" वाक्यालङ्कारे, दशार्णभद्रो निष्क्रान्तः साक्षात् शक्रेण 'चोदितः' मुनिः "चरे" त्ति अचारीत् अप्रतिबद्धविहारितया विहृतवानित्यर्थः, अधिकविभूतिदर्शनेन धर्मं प्रति प्रेरित इति । तथाहि—

अत्थि विराडविसए धन्नउरं नाम सन्निवेसो । तत्थेगो मयहरपुत्तो, तस्स भज्जा दुस्सीला पइम्मि परोक्खे दंडियससरक्खेण समं चोरियरमियं करेइ । अन्नया तत्थ नडपेक्खणं जायं । तम्मि य पणच्चितो एगो तरुणनडो इत्थिरूवेण । तीए य छिंछईए 'पुरिसो एसो' त्ति जातो नडे अणुराओ, पच्छन्नं च भणितो नडपेडयमयहरो—जइ इमिणा वेसेण मए समं कीलइ इमो ततो अहं अट्ठ सयं देमि । पडिवन्नं च तेण, भणिया य एसा—गच्छ तुमं, संपयं चेवाऽऽगतो एस । पुच्छियं च घरं । साहियमिमीए । गया एसा । रद्धा नडनिमित्तं खीरी । आगतो नियमेहरपेसितो नडो । कयं चलणसोयं । उवविट्ठो भुंजिउं । भरिउं खीरीए भायणं दिन्नं गुलहियं । जाव न भुंजइ तावाऽऽगतो ससरक्खो । तीए भणिओ य नडो—उट्ठेहि, तिलोयरए पविस जावेयं वोलावेमि । पविट्ठो नडो । आगतो ससरक्खो । 'किमेसा खीरि ?' त्ति पुच्छियमणेण । 'जेमेमि' त्ति साहियमिमीए । तेण भणियं—चिट्ठ ताव तुमं अहं जेमेमि त्ति । इयरीए भणियं—नेवं, भुक्खिया अहं ति । बला उवविट्ठो ससरक्खो । जाव न चेव भुंजइ तावाऽऽगतो से पई । तीए भणियं—लहुं उट्ठेहि, पविस एत्थ तिलोयरए, न गंतवं दूरं, सप्पो चिट्ठइ त्ति । पविट्ठो ससरक्खो । आगतो से पई । भणियं च णेण—किमेयं ? ति । तीए भणियं—भुक्खिय त्ति जेमेमि । इयरेण भणियं—चिट्ठ ताव तुमं अहं जेमेमि । इयरीए भणियं—अज्ज अट्ठमी,

दशार्णभद्रराजस्य वक्तव्यता ।

कहमण्हातो जेमेसि ? । तेण भणियं—तुमं ण्हाय ? त्ति । इयरीए भणियं—मा एवं करेहि, न एस धम्मो सयाणं। वला य भुत्तो एसो । इतो य 'भुक्खितो' त्ति भक्खणनिमित्तं फूंमिया तिला नडेण, 'सप्पो' त्ति पलाणो ससरक्खो, 'अवसरो' त्ति पिट्ठतो नडो । दिट्ठा निग्गच्छमाणा मयहरपुत्तेण, 'किमेयं ?' ति पुच्छिया घरिणी । सनिव्वेयं जंपियमिमीए—भणिओ मए, तुमं मा एवं करेहि, न एस धम्मो सयाणं ति, वसंतं तुह घरे एयं उमा-महेसरं अज्ज अण्हाणभोयणधम्मभंगेण निग्गयं । 'हा ! दुट्ठु कयं' विसन्नो मयहरउत्तो । भणियं चाणेण—कोऽवेत्थुवाओ ? । तीए भणियं—नाएण दव्वमज्जिणिय सविड्ढीए पूयं करेहि, ततो पविसइ एयं ति । गतो मयहरउत्तो दसन्नविसए । लग्गो वाडकम्मे । निप्फत्तीए विढत्ता दस गद्दियाणगा । 'अप्प' त्ति न तुट्ठो चित्तेण, तह वि पयट्टो नियदेसं, अडवीए पिप्पलमूले वीसमइ । इत्थंतरे अवहरितो आसेण समागतो तमुद्देसं दसन्नभद्दो राया, दिट्ठो मयहरपुत्तेण, दंसियमुदगं, उप्पल्लाणितो आसो, विस्सामितो राया, थेववेलाए समागओ परियणो । ततो 'उवगारि' त्ति पुच्छितो मयहरउत्तो रन्ना—को तुमं ? किं वा ते कीरउ ? । जहट्ठियमेव साहियं मयहरउत्तेण, भणितो य राया—ता सविड्ढीए पूआसंपायणत्थं करेउ किंचि देवो त्ति । राइणा चिंतियं—'उज्जुगो वरागो घत्तितो महिलाए, ता इममेत्थ पत्तयालं नेमि पट्टणं, ततो जहाजुत्तमणुचिट्ठिस्सामि' त्ति नीतो सनयरं, संपाडियं भोइणाइयं, चिंतियं च राइणा—अहो ! से ववसाओ, असंतगं पि विढविय सविड्ढीए पूयं संपाडेइ । धम्मपुरिसो खु एसो ता किं इमस्स कीरउ ? । इत्थंतरे निवेइयं राइणो पउत्तिकहगेहिं—जहा देव ! भगवं महावीरो समागओ । परितुट्ठो राया, वंदितो तत्थेव भावेण, दिन्नं पारितोसियं, चिंतियं चाणेण—जइ नाम एस मयहरपुत्तो विसिट्ठविवेयरहिओ वि नियदेवयाण सविड्ढिपूयासंपायणत्थमेवं परिकिलिस्सइ, ता अम्हारिसेहिं सारासारविभागवियाणएहिं समग्गसामग्गिएहिं तिहुयणचिंतामणिस्स समणस्स भगवतो महावीरस्स विसेसेण सविड्ढिपूया काउं जुज्जइ त्ति,

दशार्णभद्र-राजस्य वक्तव्यता ।

ता कल्लं सविड्डीए तहा वंदिस्सं भयवं जहा न केणइ वंदियपुव्वो । बीयदिवसे ण्हायसमए य कयगोसकिच्चो, ण्हायविलित्तालंकियदेहो उदाररूवजोव्वणलायन्ननेवत्थेण पंचसइकेणाऽवरोहेण सार्द्धं, मंडियालंकियाए चाउरंगिणीए सेणाए परिगओ, पवरजाणारूढेहिं बहुहिं सामंत-मंति-सेट्ठि-सत्थवाह-पउरजणसहस्सेहिं अणिज्जमाणो, भंभाभेरिमाइआउज्जरवबहिरियदिगंतरो, पढंतेहिं मागहेहिं गायंतेहिं गंधव्विएहिं नच्चंतीहिं विलासिणीहिं गओ भगवतो वंदणत्थं । विसुज्झमाणभावेण वंदितो भयवं, 'कयत्थो म्हि' त्ति हरिसिओ राया मयहरउत्तो य । इत्थंतरे सक्केण चिंतियं—महापुरिसो **दसण्णभद्दो** पडिबुज्झिस्सइ इमिणा वइयरेण, अतो महाविभूईए वंदामि भयवंतं । विउरुव्विया एरावए अट्ठ दंता, दंते दंते अट्ठ पोक्खरणीतो, पुक्खरणीए पुक्खरणीए अट्ठ पउमा, पउमे पउमे अट्ठ पत्ता, पत्ते पत्ते अट्ठ बत्तीसबद्धा रासपेक्खणा । एवं विभूईए एरावणं पयाहिणेऊण वंदितो भयवं देविंदेण । तं दट्ठूण चिंतियं **दसण्णभद्देणं**—अहो ! खलु तुच्छोऽहं जेण इमीए वि तुच्छाए सिरीए गव्वो कओ, "अहवा अदिट्ठभद्दा, थेवेण वि हुंति उत्तुणाणीया । णच्चइ उत्तालकरो, हु मूसगो वीहिंमासज्ज ॥१॥" कओ अणेण सुद्धधम्मो तेण एरिसा रिद्धी, ता अहं पि तं चेव करेमि, किमेत्थ विसाएणं ? । उक्तञ्च—"समसंख्यावयवः सन्, पुरुषः पुरुषं किमन्यमभ्येति ? । पुण्यैरधिकतरश्चेन्ननु सोऽपि करोतु तान्येव ॥१॥" इच्चाइसंवेगभावणाए पडिबुद्धो, खओवसममुवगयं चारित्तमोहणीयं, भणियं च तेण—भयवं ! निव्विण्णोऽहं भवचारगातो, ता करेह मे वयप्पयाणेणाऽणुग्गहं ति । दिक्खितो य मयहरपुत्तेण समं भयवया । वंदितो सक्केण, पसंसितो य—'धन्नो कयत्थो तुमं जेणेरिसा रिद्धी सहस च्चिय परिचत्ता, सच्चविया य नियपइन्ना तुमे, जतो दव्ववंदणाए य भाववंदणा पहाण' त्ति पसंसिऊण गतो सुरलोगं सक्को त्ति ॥

"**नमी नमेइ**" सूत्रत्रयं सुगमम् । नवरं 'निष्क्रान्ताः' प्रव्रजिताः, निष्क्रम्य च श्रामण्ये पर्युपस्थिताः श्रमणानुष्ठानं प्रत्युद्यताः अभूवन्निति शेषः । एतच्चरितानि प्राक् कथितानि ॥

अष्टादशं संयतीयाख्यमध्ययनम् ।

दशार्णभद्रराजस्य वक्तव्यता ।

"सोवीरराय" सूत्रम् । सौवीरराजवृषभः त्यक्त्वा राज्यमिति शेषः मुनिः "चरे" त्ति अचारीत् "उदायणो" त्ति उदायननामा प्रव्रजितः,चरित्वा च किम्? इत्याह—प्राप्तो गतिमनुत्तराम् । कथम् ? ।

उदायन-राजस्य वक्तव्यता।

तेणं कालेणं तेणं समएणं **सिंधुसोवीरेसु** जणवएसु **वीइभए** नाम नगरे होत्था, **उदायणो** नाम राया, **पभावती** से देवी, तीसे जेट्ठे पुत्ते **अभिती** नामं जुवराया होत्था । नियए भायणिज्जे **केसी** नाम होत्था । से णं **उदायणे** राया **सिंधुसोवीर**पामोक्खाणं सोलसण्हं जणवयाणं, **वीइभय**पामोक्खाणं तिण्हं तेवट्ठाणं नगरसयाणं, **महासेण**पामोक्खाणं दसण्हं रायाणं, बद्धमउडाणं वितिण्णसेयछत्तचामरवायवीयणाणं अन्नेसिं च राईसरतलवरपभितीणं आहेवच्चं कुणमाणो विहरइ । एवं च ताव एयं । इतो य—

तेणं कालेणं तेणं समएणं **चंपाए** नयरीए **कुमारनंदी** नाम सुवन्नकारो इत्थिलोलो परिवसइ । सो जत्थ सुरूवं दारियं पासइ सुणेइ वा तत्थ पंचसया सुवण्णस्स दाऊणं तं परिणेइ । एवं च तेण पंचसया पिंडिया । ताहे सो ईसालुतो एक्कखंभपासायं करेत्ता ताहिं समं ललइ । तस्स य मित्तो **नायलो** नाम समणोवासगो । अन्नया य पंचसेलदीववत्थव्वातो वाणमंतरीतो सुरवइणियोएणं **नंदीसरवरदीवं** जत्ताए पत्थियाओ । ताणं च भत्ता **विज्जुमाली** नाम **पंचसेलाहिवई** सो चुतो । तातो चिंतंति—कं पि वुग्गाहेमो जो अम्हं भत्ता भवइ । नवरं वच्चंतीहिं **चंपाए कुमारनंदी** पंचमहिलासयपरिवारो उवललंतो दिट्ठो । ताहिं चिंतियं—एस इत्थिलोलो, एयं वुग्गाहेमो । पच्चक्खीभूया । ताहे सो भणइ—कातो तुम्हे ? । तातो भणंति—अम्हे **हासप्पहासाभिहाणातो** देवयातो । सो मुच्छितो तातो पेच्छइ । तातो भणंति—'जइ अम्हेहिं कज्जं तो **पंचसेलगं** दीवं एज्जाहि' त्ति भणिऊण उप्पइऊण गयातो । सो तासु मुच्छितो राउले सुवन्नं दाऊण पडहगं नीणेइ—**कुमारनंदी** जो **पंचसेलगं** नेइ तस्स धणकोडि सो देइ । थेरेण पडहतो वारितो, वहणं कारियं, पत्थयणस्स भरियं । थेरो तं दव्वं पुत्ताण

दाऊण कुमारनंदिणा सह जाणवत्तेण पत्थितो। जाहे दूरं समुद्दे गओ ताहे थेरेण भण्णइ—किंचि पेच्छसि ?। सो भणइ—किं पि कालयं दीसइ। थेरो भणइ—एस वडो समुद्दकूले पव्वयपाए जातो, एयस्स हेट्ठेणं एयं वहणं जाहिति तो तुमं अमूढो वडे विलग्गेज्जासि, ताहे पंचसेलयातो भारुंडपक्खी एहिंति तेसिं जुगलस्स तिण्णि पाया, ततो तेसु सुत्तेसु मज्झिल्ले पाए सुलग्गो होज्जासि पडेणं अप्पाणं बंधिउं, ता ते पंचसेलयं नेहिंति। अह तं वडं न विलग्गसि तो एयं वहणं वलयामुहे पविसिहि त्ति तत्थ विणस्सिहिसि। एवं सो विलग्गो नीतो पक्खीहिं। ताहे ताहिं वाणमंतरीहिं दिट्ठो, रिद्धी य से दाइया, सो पगहितो। ताहे ताहिं भणितो—न एएण सरीरेण भुंजामो, किंचि जलणपवेसाइ करेहि जहा पंचसेलाहिवई होज्जासि त्ति। ता भणइ—किह जामि ?। ताहे करयलपुडेण नीतो स उज्जाणे छड्डितो। ताहे लोगो आगंतूण पुच्छइ—किं तुमे तत्थ अच्छेरं दिट्ठं ?। सो भणइ—'दिट्ठं सुयमणुभूयं, जं चित्तं पंचसेलए दीवे। पसयच्छि ! चंदवयणे !, हा हासे ! हा पहासे ! य ॥१॥' आढत्तं च तेण तयभिसंधिणा जलणासेवणं। वारितो य मित्तेण—भो मित्त ! न जुत्तं तुह काउरिसजणोचियमेयं चेट्ठियं, ता महाणुभाव !—'दुलहं माणुसजम्मं, मा हारसु तुच्छभोगसुहहेउं। वेरुलियमणीमुल्लेण कोइ किं किणइ कायमणिं ? ॥ १ ॥' अन्नं च—जइ वि तुमं भोगत्थी तहा वि सद्धम्माणुट्ठाणं चेव करेसु। जतो—"धणतो धणत्थियाणं, कामत्थीणं च सव्वकामकरो। सग्गापवग्गसंगमहेऊ जिणदेसिओ धम्मो ॥१॥" एवमाइअणुसासणेण वारिज्जंतो वि मित्तेण इंगिणीमरणेण मतो पंचसेलाहिवई जातो। सड्ढस्स निव्वेतो जातो—भोगाण कज्जे किं किलिस्सइ ? त्ति अम्हे जाणंता कीस अच्छामो ? त्ति पव्वइतो, कालं काऊण अच्चुए उववन्नो, ओहिणा तं पेच्छइ। अन्नया नंदीसरवरजत्ताए पलायंतस्स पडहतो गलए ओलइतो, ताहे वाइंतो नंदीसरं गतो। सड्ढो आगतो तं पेच्छइ। सो तस्स तेयं असहमाणो पलायइ। सो तेयं साहरेत्ता भणइ—भो ! ममं जाणसि ?। सो भणइ—को सक्का-

इए देवे न याणइ। ताहे तं सावगरूवं दंसेइ, जाणावितो य। ताहे संवेगमावन्नो भणइ—संदिसह किमियाणिं करेमि ?। भणइ—वद्धमाणसामिस्स पडिमं करेहिं ततो ते सम्मत्तवीयं होहि त्ति। भणियं च—"जो कारवेइ पडिमं, जिणाण जियरागदोसमोहाणं। सो पावइ अन्नभवे, सुहजणणं धम्मवररयणं ॥१॥" अन्नं च—दारिद्दं दोहग्गं, कुजाइ-कुसरीर-कुमइ-कुगईओ। अवमाण-रोय-सोया, न हुंति जिणविंबकारीणं ॥१॥"। ताहे महाहिमवंतातो गोसीस-चंदणदारुं घेत्तूण तत्थ पडिमं निवत्तेऊण कट्ठसंपुडे छुभइ, पवहणं च पासइ समुद्दमज्झे उप्पाएण छम्मासे भमंतं, ताहे अणेण तं उप्पायं उवसामिउं संजत्तियाण सा खोडी दिन्ना, भणिया य—देवाहिदेवस्स एत्थ पडिमा चिट्ठइ ता तस्स नामेण विहाडेयव्वा खोडी। 'एवं' ति पडिवज्जिय गया वाणिया। उत्तिन्ना समुद्दं। पत्ता वीइभयं। तत्थ उदायणो राया तावसभत्तो। दंसिया खोडी तस्स। साहियं सुरवयणं। मिलितो ससरक्खमाहणाई पभूतो लोगो। रुद्द-गोविंदाइनामेण वाहिंति परसुं। तथाहि केई भणंति—बंभो चेव देवाहिदेवो, जतो सो चेव चउम्मुहो सव्वजयसिद्धिकारओ, वेयाणं च पणेया। अन्ने—'विण्हू पहाणो' त्ति भणंति, जओ सो चेव सव्वगतो लोगोवद्दवकारए य दाणवे विणासेइ, संहारकाले य उयरगयं जयं धारेइ। अवरे—'महेसरो उत्तमदेवो' त्ति भणंति, जतो सो चेव सिद्धिसंहारकारतो अजोणिसंभवो, तस्स चेव भागा वंभ-विण्हू। एमाइविगप्पणाहिं वाहिज्जमाणो उप्फिडइ परसू। एत्थंतरे आगया एत्थ उदायणस्स रन्नो महादेवी चेडगरायधूया समणोवासिया पभावई। तीए काऊण पूयं भणियं—गयरागदोसमोहो, सव्वन्नू अट्ठपाडिहेरसंजुत्तो। देवाहिदेवरूवो, अरिहा मे दंसणं देहिं ॥१॥ वाहावितो परसू, पडंतस्स विघायस्स विहडिया खोडी, जाव दिट्ठा सव्वंगपडिपुन्ना अमिलाणमल्लदामालंकिया वद्धमाणसामिपडिमा। अईव आणंदिया पभावती। जाया जिणधम्मपहावणा। पढियं च तीए—सव्वन्नु! सोमदंसण!, अपुणब्भव! भवियजणमणाणंद!।

उदायन-राजस्य वक्तव्यता।

जयचिंतामणि ! जयगुरु !, जय जय जिणवीर ! अकलंक ! ॥१॥ अंतेउरे य चेइयघरं कारियं । **पभावई** ण्हाया तिसंझं पूएइ । अन्नया देवी नच्चइ, राया वीणं वाएइ, सो देवीए सीसं न पेच्छइ, अद्धिई से जाया, वीणावायणयं हत्थाओ से भट्ठं । देवी रुट्ठा भणइ—किं दुट्ठु नच्चियं ? । निब्बंधे से सिट्ठं । सा भणइ—किं मम जीविएण ? निक्कलंको सुचिरं सावयधम्मो पालितो । अन्नया देवी न्हाया चेडिं भणइ—पोत्ताइं आणेहिं । ताए रत्तगाणि आणियाणि । रुट्ठा अद्दाएणं आहया 'जिणघरं पविसंतीए रत्तगाणि देसि' त्ति । मया चेडी । ताहे चिंतेइ—मए वयं खंडियं, ता किं जीविएणं ? ति रायाणं पुच्छइ—भत्तं पच्चक्खामि । निब्बंधे 'जइ परं बोहेसि' । पडिस्सुयं । भत्तपच्चक्खाणेण मया देवी देवलोगं गया । जिणपडिमं **देवदत्ता** दासचेडी खुज्जा सुस्सूसइ । देवो **उदायणं** संबोहेइ । न संबुज्झइ । सो तावसभत्तो । ताहे देवो तावसरूवं करेइ । अमियफलाणि गहाय आगतो । रन्ना आसाइयाणि, पुच्छितो—कहिं एयाणि फलाणि ? । भणइ—नगरअदूरसामंते आसमो तहिं । तेण समं गतो । भीमायारेहिं तावसेहिं हंतुं पारद्धो । नासंतो वणसंडे साहवो पेच्छइ, तेसिं सरणमल्लीणो । 'मा भीयसु' त्ति समासासितो तेहिं । नियत्ता ते तावसा । अणुसासितो सो साहूहिं—'धम्मो चेवेत्थ सत्ताणं, सरणं भवसायरे । देवं धम्मं गुरुं चेव, धम्मत्थी य परिक्खए ॥१॥ दसऽट्ठदोसरहितो, देवो धम्मो उ निउणदयसहितो । सुगुरू य बंभयारी, आरंभपरिग्गहे विरतो ॥२॥' एवमाइउवएसेण पडिबुद्धो, पडिवन्नो जिणधम्मं । देवो अत्ताणं दरिसेइ । धम्मे य थिरीकाऊण गतो सुरो । जाव अत्थाणीए चेव अप्पाणं पेच्छइ । एवं सड्ढो जातो ।

इओ य **गंधारातो** सावतो सव्वातो जिणजम्माइभूमीतो वंदित्ता **वेयड्ढे** कणगपडिमातो सुणित्ता उववासेण ठितो 'जइ वा मतो दिट्ठातो वा देवयाए दंसियातो' । तुट्ठा य सव्वकामियाण गुलियाण सयं देइ । ततो नियत्तो सुणेइ **वीइभए** नयरे जिणपडिमं गोसीसचंदणमइयं, तव्वंदतो एइ, वंदइ । तत्थ पडिलग्गो **देवदत्ताए** पडियरितो । तुट्ठेण य से तातो गुलि-

यातो दिन्नातो, सो पव्वइतो । अन्नया गुलियमेगं खाइ 'मे कणगसरिसो वन्नो होउ' त्ति । ततो जायपरमरूवा धंतकणगसरिसवन्ना जाया, 'सुवन्नगुलिय' त्ति नामं तीए जायं । पुणो सा चिंतेइ—भोगे भुंजामि, एस राया ताव मम पिआ अण्णे य गोहा । ताहे पज्जोयं रोएइ, तं मणसीकाउं गुलियं खाइ । तस्स देवयाए कहियं 'एरिसी रूववइ' त्ति । तेण सुवन्नगुलियाए दूतो पेसितो । तीए भणियं—पेच्छामि ताव तुमं । सो नलगिरिणा रत्तिं आगतो । दिट्ठो ताए अभिरुइतो य । सा भणइ—जइ पडिमं नेसि तो जामि । ताहे 'पडिमा नत्थि तट्ठाणट्ठावण जोग' त्ति रत्तिं वसिऊण पडिगतो । अन्नं जिणपडिमरूवं काऊण आगतो, तत्थ ट्ठाणे ठवित्ता जियंतसामिं सुवन्नगुलियं च गहाय उज्जेणिं गतो । तत्थ नलगिरिणा मुत्तपुरीसाणि मुक्काणि । तेण गंधेण हत्थी उम्मत्ता । तं च दिसं गंधो एइ, जाव पलोइयं नलगिरिस्स पयं दिट्ठं । 'किं निमित्तमागतो ?' त्ति जाव चेडी न दीसइ । राया भणइ—चेडी नीया नाम, पडिमं पलोएह । 'नवरमच्छइ' त्ति निवेइयं । ततो राया अव्वणवेलाए आगतो, पेच्छइ पडिमापुप्फाणि मिलाणाणि । ततो निव्वण्णंतेण नायं 'पडिरूवगं' ति हरिया पडिमा । ततो तेण पज्जोयस्स दूओ विसज्जिओ—न मम चेडीए कज्जं, पडिमं विसज्जेहि । सो न देइ । ताहे पहावितो जेट्ठमासे दसहिं राईहिं समं । उत्तरंताण य मरुं खंधावारो तिसाए मरिउमारद्धो । रन्नो निवेइयं । ततो णेण पभावई चिंतिया आगया । तीए तिन्नि पुक्कराणि कयाणि अग्गिमस्स पच्छिमस्स मज्झिमस्स । ताहे आसत्थो गओ उज्जेणिं । भणितो रन्ना—किं लोएण मारिएणं ? तुज्झ य मज्झ य जुज्झं भवउ आसेहिं रह-हत्थि-पाएहिं वा जेण रुच्चइ तव । पज्जोतो भणइ—रहेहिं जुज्झामो । ताहे नलगिरिणा पडिकप्पिएणाऽऽगओ, राया रहेण । तओ रन्ना भणितो—असच्चसंधो सि, तहावि ते नत्थि मोक्खो । ततो णेण रहो मंडलीए दिन्नो, हत्थी वेगेण पच्छतो लग्गो । सो य करी जं जं पायं उक्खिवइ तत्थ तत्थ उदायणो सरे छुभइ, जाव हत्थी पडितो । उयरंतो बद्धो पज्जोतो,

उदायन-
राजस्य
वक्तव्यता।

निडाले य से अंको कतो 'दासीपइ' त्ति । **उदायण**राया य पच्छा निययनयरं पहावितो । पडिमा नेच्छइ । अंतरा वासेण ओरुद्धो ठितो । ताहे ओखंदयभएण दस वि रायाणो धूलीपायारे करेत्ता ठिया । जं च राया जिमेइ तं च **पज्जोयस्स** वि दिज्जइ । नवरं **पज्जोसवणा**ए सूएण पुच्छितो—किं अज्ज जेमिसि ? । सो चिंतइ—मारिज्जामि, ताहे पुच्छइ—किं अज्ज पुच्छिज्जामि ? । सो भणइ—अज्ज **पज्जोसवणा**, राया उववासितो । सो भणइ—अहं पि उववासितो, मम वि मायावित्ताणि संजयाणि, न याणियं मया जहा—अज्ज **पज्जोसवणं** ति । रन्नो कहियं । जाणामि जहा—सो धुत्तो, किं पुण मम एयम्मि बद्धेल्लए **पज्जोसवणा** चेव न सुज्झइ । ताहे मुक्को खामितो य । पट्टो य सोवन्नो ताणऽक्खराण छायणनिमित्तं बद्धो । सो य से विसतो दिन्नो । तप्पभिइं पट्टबद्धया रायाणो जाया । पुव्वं मउडबद्धा आसि । वित्ते वासारत्ते गतो राया । तत्थ जो वणियवग्गो आगतो सो तहिं चेव ठितो, ताहे तं **दसपुरं** जायं । तए णं से **उद्दायणे** राया अन्नया कयाइ पोसहसालाए पोसहिए एगे अबीए पक्खियं पोसहं सम्मं पडिजागरमाणे विहरइ । ततो तस्स पुव्वरत्तावरत्तकाले जागरियं करेमाणस्स एयारूवे अज्झत्थिए समुप्पज्जित्था—धण्णा णं ते गामनगरा जत्थ णं समणे भगवं **महावीरे** विहरइ धम्मं कहेइ, धन्ना णं ते राईसरपभिईतो जे णं समणस्स **महावीरस्स** अंतिए केवलिपन्नत्तं धम्मं निसामेंति, एवं पंचाणुव्वइयं सत्तसिक्खावइयं सावगधम्मं दुवालसविहं पडिवज्जंति, एवं मुंडे भवित्ता आगारातो अणगारियं पव्वयंति, तं जइ णं समणे भगवं **महावीरे** पुव्वाणुपुव्विं दूइज्जमाणे इहेव **वीईभए** आगच्छेज्जा ता णं अहमवि भगवतो अंतिए मुंडे भवित्ता जाव पव्वएज्जा । तए णं भगवंतो **उदायणस्स** एयारूवं अज्झत्थियं जाणित्ता **चंपातो** पडिणिक्खमित्ता जेणेव **वीईभए** नगरे जेणेव **मियवणे** उज्जाणे तेणेव विहरइ । ततो परिसा निग्गया **उदायणो** य । तए णं **उद्दायणे महावीरस्स** अंतिए धम्मं सोच्चा हट्ठतुट्ठे एवं वयासी—जं नवरं जेट्ठपुत्तं रज्जे अहिसिंचामि, ततो णं

उदायनराजस्य वक्तव्यता ।

तुम्हं अंतिए पव्वयामि । सामी भणइ—अहासुहं, मा पडिबंधं करेहि । ततो **उद्दायणे** अभिसेगं हत्थिरयणं दुरुहित्ता सए गिहे आगते । तओ **उद्दायणस्स** एयारूवे अज्झत्थिए जाए—जइ णं अहं **अभिइं** कुमारं रज्जे ठवित्ता पव्वयामि तो **अभिई** रज्जे य रट्ठे य जाव जणवए य माणुस्सएसु य कामभोगेसु मुच्छिए अणाइयं अणवयग्गं संसारकंतारं अणुपरियट्टिस्सइ, तं सेयं खलु मे नियगं भाइणेज्जं **केसिं** कुमारं रज्जे ठावित्ता पव्वइत्तए । एवं संपेहित्ता सोहणे तिहिकरणमुहुत्ते कोडुंबियपुरिसे सद्दावेत्ता एवं वयासी—खिप्पामेव **केसिस्स** कुमारस्स रायाभिसेयं उवट्ठवेह । ततो महिड्ढीए अभिसित्ते **केसीकुमारे** राया जाए, जाव पसासेमाणे विहरइ । तओ **उद्दायणराया** **केसिं** रायं आपुच्छइ—अहं णं देवाणुप्पिया ! संसारभउव्विग्गो पव्वयामि । तओ **केसी** राया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी—खिप्पामेव **उद्दायणस्स** रण्णो महत्थं महरिहं निक्खमणाभिसेयं उवट्ठवेह । ततो महाविभूईए अहिसित्ते सिवियारूढे भगवतो समीवे गंतूण पव्वइए, जाव बहूणि चउत्थ-छट्ठ-ऽट्ठम-दसम-दुवालस-मासद्ध-मासाईणि तवोकम्माणि कुव्वमाणे विहरइ । अन्नया तस्स अंतपंताहारस्स वाही जातो । सो वेज्जेहिं भणितो—दहिणा भुंजाहिं । सो किर भट्टारओ वइयाए अच्छितो । अन्नया **वीईभयं** गतो । तत्थ तस्स भागिणिज्जो **केसी** राया तेणं चेव रज्जे ठावितो । **केसीकुमारो** अमच्चेहिं भणितो—एस परीसहपराइतो रज्जं मग्गइ । सो भणइ—देमि । ते भणंति—'न एस रायधम्मो' वुग्गाहिंति । चिरेण पडिसुयं—किं कज्जउ ? । विसं से दिज्जउ । एगाए पसुवालीए घरे पउत्तं—दहिणा सह देज्जाहि त्ति । सा पदिन्ना। देवयाए अवहियं, भणितो य—महरिसि ! तुज्झ विसं दिन्नं, परिहराहि दहिं । सो परिहरितो । रोगो वड्ढिउमारद्धो । पुणो पगहितो । पुणो वि देवयाए अवहरियं । तइयवारं दिन्नं, तं पि अवहरियं । सा तस्स पच्छतो पहिंडिया । अन्नया पमत्ताए देवयाए दिन्नं । पुणो उवउज्जिऊग भुंजंतो निवारिओ देवयाए । ततो से उद्दायणे

उदायन-
राजस्य
वक्तव्यता ।

अणगारे बहूणि वासाणि सामन्नपरियागं पाउणित्ता सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेएत्ता जस्सऽट्ठाए कीरइ नग्गभावे मुंडभावे तमट्ठं पत्ते जाव दुक्खपहीणे त्ति । तस्स य सेज्जायरो कुंभयारो । तम्मि कालगते देवयाए पंसुवरिसं पाडियं । सो य अवहरितो 'अणवराहि' त्ति काउं सिणवल्लीए । कुंभकारवेक्खो नाम पट्टणं तस्स नामेण कयं । तत्थ सो अवहरिऊण ठवितो । वीईभयं च सव्वं पंसुणा पेल्लियं, अज्ज वि पंसूतो अच्छंति । तए णं अभीइकुमारस्स पुव्वरत्तावरत्तकालंसि एवं अज्झत्थिए जाए—अहं उद्दायणस्स रन्नो जेट्ठे पुत्ते पभावइअत्तए, मं रज्जे अट्ठावेत्ता केसिं रज्जे ठावित्ता पव्वइए । इमेणं माणसेण दुक्खेण अभिभूए समाणे वीइभयातो निग्गच्छित्ता चंपाए कोणियं उवसंपज्जित्ता णं विपुलभोगसमण्णागए यावि होत्था । से णं अभिइकुमारे समणोवासए अहिगयजीवाजीवे उद्दायणेणं रन्ना समणुबद्धवेरे यावि होत्था । ततो अभिइकुमारे बहूइं वासाइं समणोवासगपरियागं पाउणित्ता अद्धमासियाए संलेहणाए तीसं भत्ताइं छेइत्ता तस्स ट्ठाणस्साऽणालोइयपडिक्कंते कालं किच्चा असुरकुमारत्ताए उववण्णे, एगं पलितोवमं ठिती तस्स, महाविदेहे सिज्झिहि त्ति ॥

"तहेव" सूत्रम् । 'तथैव' तेनैव प्रकारेण 'काशिराजः' काशिमण्डलाधिपतिः नन्दनाभिधानः सप्तमबलदेवः, श्रेयसि–प्रशस्ये सत्ये–संयमे पराक्रमः–सामर्थ्यं यस्यासौ श्रेयःसत्यपराक्रमः, कामभोगान् परित्यज्य "पहणे" त्ति प्रहतवान्, कर्म महावनमिवाऽतिगहनतया कर्ममहावनम् । तथाहि—

वाराणस्यां नगर्यामग्निशिखो राजा, तस्य जयन्त्यभिधानादेवीकुक्षिसमुद्भूतः सप्तमबलदेवो नन्दनो नाम पुत्रः, तस्यानुजो भ्राता शेषवतीसुतः दत्ताख्यो वासुदेवः, स च दत्तः पितृवितीर्णराज्यः साधितभरतार्द्धो नन्दनानुगतो राज्यश्रियं स्फीतामनुबभूव । कालेन च षट्पञ्चाशद्वर्षसहस्राण्यायुरतिवाह्य मृत्वा दत्तः पञ्चमनरकपृथिव्यामुत्पन्नः ।

नन्दनोऽपि च गृहीतश्रामण्यः समुत्पादितकेवलज्ञानः पञ्चषष्टिवर्षसहस्राणि जीवितमनुपाल्य मोक्षं गतः। षड्विंशतिर्धनूंषि चानयोर्देहप्रमाणमासीदिति ॥

द्वितीयबलदेवस्य विजयनाम्नो वक्तव्यता।

"तहेव" सूत्रम्। तथैव 'विजयः' द्वितीयबलदेवः "आणट्ठाकित्ति" त्ति आनष्टा—समस्तकलङ्कविकलतया सामस्त्येनाऽपगता अकीर्त्तिः—अश्लाघा यस्य स आनष्टाकीर्त्तिः, प्राकृतत्वात् सिलोपः। "पव्वइ" त्ति प्राव्राजीत्, राज्यं गुणैः समृद्धं—सम्पन्नं गुणसमृद्धम्, तुशब्दस्याऽपिशब्दार्थत्वाद् व्यवहितसम्बन्धाच्च गुणसमृद्धमपि, "पयहित्तु" प्रहाय महायशाः। तथाहि—

असौ द्वारकावत्यां ब्रह्मराजस्य सुभद्रायाश्च राज्याः पुत्रत्वेनोत्पद्यौमापत्यद्विपिष्टवासुदेवज्येष्ठसोदर्यत्वेन सम्भूय द्विसप्ततिवर्षशतसहस्रायुष्कवासुदेवमरणानन्तरमङ्गीकृत्य श्रामण्यमुत्पादितकेवलज्ञानः पञ्चसप्ततिवर्षशतसहस्राणि सर्वायुरतिवाह्य निर्वृतः। सप्ततिर्धनूंषि देहमानमस्याऽजनीति। एतौ चावश्यकनिर्युक्त्यभिहितनामोल्लेखेनोत्प्रेक्ष्य व्याख्यातौ। अथाऽन्यौ कौचिदेतौ प्रतीतावागमज्ञानाम्, ततस्तावेव व्याख्येयौ ॥

महाबलराजस्य वक्तव्यता।

"तहेवुग्गं" सूत्रम्। तथैवोग्रं तपः कृत्वा अव्याक्षिप्तेन चेतसा महाबलो राजर्षिः 'आदाय' गृहीत्वा शिरसेव शिरसा शिरःप्रदानेनैव जीवितनिरपेक्षमित्यर्थः, 'श्रियं' भावश्रियं संयमरूपां तृतीयभवे परिनिर्वृत इति शेषः। तथाहि—

तेणं कालेणं तेणं समएणं हत्थिणाउरे नयरे होत्था। तत्थ णं बले नामं राया। तस्स णं पभावती नाम महादेवी। अन्नया णं सा अद्धरत्तसमयंसि पवरसयणिज्जंसि उवगया ससिसंखसेयं उरालागिइं सीहं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा। तए णं सा हट्ठतुट्ठा जेणेव बलस्स रन्नो सयणिज्जे तेणेव उवागच्छइ। तं सुमिणगं साहेइ। तए णं से बले राया तं सुमिणं सोच्चा हट्ठतुट्ठे एवं वयासी—कल्लाणे णं तुमे देवी! सुमिणे दिट्ठे, अत्थलाभो रज्जलाभो भोगलाभो देवाणु-

प्पिए !, तुमं नवण्हं मासाणं अद्धट्ठमाण य राइंदियाणं कुलपईवं कुलतिलयं सव्वलक्खणसंपुन्नं दारयं पयाहिसि । से वि य णं जोव्वणमणुपत्ते सूरे वीरे विउलबलवाहणे राया भविस्सइ । तए णं सा **पभावई** एयमट्ठं सोच्चा हट्ठतुट्ठा तं बलस्स रन्नो वयणं अहिणंदइ, जेणेव सए सयणिज्जे तेणेव उवागच्छइ, तप्पभितिं च णं सा सुहंसुहेणं गब्भमुव्वहमाणी पसत्थ-डोहला पडिपुन्नडोहला साहियाणं नवण्हं मासाणं सुकुमालपाणिपायं सव्वंगलक्खणोववेयं सुरूवं देवकुमारोवमं दारयं पयाया । तए णं **पभावई**ए देवीए पडिचारियातो बलं रायाणं जएणं विजएणं पुत्तजम्मेणं वद्धावेंति । तए णं **बले** राया एयमट्ठं सोच्चा हट्ठतुट्ठे जाव कलंबुयपुप्फमिव समूससियरोमकूवे तासिं अंगपडियारियाणं मउडवज्जं सरीरालंकारं दलेइ, मत्थए धोवइ, विउलं पीईदाणं दलेइ । तए णं से **बले** राया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावेत्ता एवं वयासी—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! **हत्थिणाउरे** नयरे चारगसोहणं माणुम्माणवड्ढणं करेह, वद्धावणयं च घोसेह । जाव ते तहेव करेंति । जाव बारसाहे तस्स णं दारयस्स अम्मापियरो **'महाबले'** त्ति नामं करेंति । तए णं से **महाबले** पंच-धाईपरिग्गहिए वड्ढइ । जाव कलियकलाकलावे जोव्वणमणुपत्ते असरिसरूवलावन्नजोव्वणगुणोववेयाणं अट्ठण्हं रायवर-कन्नगाणं एगदिवसेणं पाणिं गाहिंसु । तए णं तस्स **महाबलस्स** कुमारस्स अम्मापियरो महइमहालयं अट्ठपासाओवसो-हियं भवणं करेंति, एयारूवं च पीईदाणं दलयंति—अट्ठ हिरन्नकोडीओ, अट्ठ सुवन्नकोडीओ, अट्ठ मउडे, अट्ठ कुंडल-जुयले, अट्ठ हारे, अट्ठऽद्धहारे, जाव अट्ठ कडगजोए; अट्ठ वए दसगोसाहस्सिएणं वएणं, अट्ठ हत्थी, जाव अट्ठ जाणाइं; अट्ठ नाडगाइं बत्तीसइं बद्धाइं, अट्ठ गामे दसकुलसाहस्सिएणं गामेणं, अट्ठ दासे, जाव अट्ठ मयहरे; अट्ठ सोवन्नियथाले, जहा **विवाहपन्नत्ती**ए जाव अन्नं वा सुबहुं हिरन्नं वा जाव सावएज्जं अलाहि आसत्तमाओ कुलवंसाओ पकामं दाउं परि-भोत्तुं । तए णं से **महब्बले** पासायवरगए उदारे भोगे भुंजमाणे विहरइ । तेणं कालेणं तेणं समएणं **विमलस्स** अरहतो

पडप्पए **धम्मघोसे** नामं अणगारे पंचहिं अणगारसएहिं परिवुडे गामाणुगामं दूइज्जमाणे **हत्थिणाउर**मागए, जाव परिसा निग्गया, **महावले** वि कंचुइयसयासातो विन्नायवइयरे तस्स भयवतो वंदणत्थं निग्गए, जाव **धम्मघोसस्स** अणगारस्स अंतिए धम्मं सुणेइ। तए णं से **महब्बले** कुमारे **धम्मघोसस्स** अंतिए धम्मं सोच्चा हट्ठतुट्ठे तिक्खुत्तो नमंसित्ता एवं वयासी—सद्दहामि णं भंते! निग्गंथं पावयणं, जाव अब्भुट्ठेमि णं भंते! निग्गंथं पावयणं, एवमेयं भंते! से जहेयं तुब्भे वयह जं णवरं देवाणुप्पिया! अम्मापियरो आपुच्छामि तए णं तुम्हं अंतिए पव्वयामि। अहासुहं देवाणुप्पिया! मा पडिबंधं करेहि। तए णं से **महब्बले धम्मघोसं** अणगारं वंदित्ता हट्ठतुट्ठे रहं आरुहित्ता **हत्थिणाउरं** नयरं मज्झंमज्झेणं जेणेव सए घरे तेणेव उवागच्छइ, रहातो पच्चोरुहइ, पच्चोरुहित्ता जेणेव अम्मापियरो तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता एवं वयासी—अंवताय! मए **धम्मघोसस्स** अणगारस्स अंतिए धम्मे निसंते, से वि य मे अभिरुइए। तए णं तं **महब्बलं** कुमारं अम्मापियरो एवं वयासी—धन्ने सि णं तुमं जाया!, कयत्थे सि णं तुमं जाया!। तए णं से **महब्बले** कुमारे एवं वयासी—इच्छामि णं अम्मयातो! तुम्हेहिं अब्भणुन्नाए समाणे संसारभउव्विग्गे भीए जम्मणमरणाणं **धम्मघोसस्स** अंतिए अहं पव्वइत्तए। तए णं सा **पहावई** अणिट्ठं अकंतं असुयपुव्वं गिरं सोच्चा रोमकूवपगलंतसेयकिलिण्णगत्ता सोगभरवेवियंगी नित्तेया दीणवयणा करयलमलिय व्व कमलमाला खुण्णियवलया पहट्ठउत्तरिज्जा विकिन्नकेसहत्था परसुनिकित्त व्व चंपगलया कुट्टिमतलंसि धस त्ति सव्वंगेहिं निवडिया। तते णं सा ससंभमखित्ताए कंचणभिंगारवारिधाराए उक्खेवगवाएण य समासासिया समाणी रोयमाणी कंदमाणी **महब्बलं** एवं वयासी—तुमं सि णे जाया! अम्हं एगे पुत्ते इट्ठे कंते रयणभूए निहिभूए जीवियभूए उंवरपुप्फं व्व दुल्लभे, तन्नो खलु जाया! अम्हे इच्छामो तुज्झ खणमवि विप्पतोगं, अच्छाहि ताव जाया! जाव अम्हे जीवामो, पच्छा अम्हेहिं कालगएहिं परिणयवए वड्ढियकुलसंताणे पव्वइहिसि। तए णं से **महब्बले**

महाबल-राजस्य वक्तव्यता।

एवं वयासी—तहा णं तं अम्मयातो ! जं णं तुब्भे वयह 'तुमं एगे पुत्ते जाव पव्वइहिसि' परं माणुस्सए भवे जाइजरामरणरोगसोगवसणसयाभिभूए अधुवे संझब्भरायसरिसे सुविणगदंसणोवमे विद्धंसणधम्मे, एवं खलु केस णं जाणइ अम्मयातो ! के पुव्विं गच्छति ? के पच्छा गच्छति ?, तं इच्छामि णं लहुं चेव पव्वइत्तए । तए णं सा पहावती एवं वयासी—इमं ते जाया ! सरीरगं विसिट्ठरूवलक्खणोववेयं विन्नाणवियक्खणं रोयरहियं सुहोइयं पढमजोव्वणत्थं, तं अणुहोहि ताव जाया ! सरीरजोव्वणगुणे पच्छा पव्वइहिसि । तए णं से महब्बले एवं वयासी—एवं खलु अम्मयातो ! माणुस्सगं सरीरं दुक्खाययणं विविहवाहिघत्थं अट्ठियकट्ठुट्ठियं सिराण्हारुसंपिणद्धं असुइनिहाणं मट्टियभंडं व दुब्बलं अणिट्ठियसंठप्पं जराघुणियं, तं इच्छामि णं पव्वइत्तए । तए णं सा पहावती एवं वयासी—इमाओ ते जाया ! सव्वकलाकुसलाओ मद्दव-ऽज्जव-खमाविणयगुणजुत्तातो मियमहुरभासिणीओ हावभावबियक्खणातो विसुद्धकुलसीलसालिणीतो पगब्भवयाओ मणाणुकूलातो भावाणुरत्ताओ तुज्झ अट्ठ भारियाओ, तं भुंजाहि ताव जाया ! एताहिं सद्धिं विउले कामभोगे पच्छा पव्वइहिसि । तए णं से महब्बले एवं वयासी—इमे खलु माणुस्सगा कामभोगा उच्चार-पासवण-खेल-सिंघाण-वंत-पित्ताऽऽसवा सुक्क-सोणियसमुब्भवा अप्पकालिया लहुसगा परिकिलेससज्झा कडुयविवागा दुक्खाणुबंधिणो अबुहजणसेविया सिद्धिगमणविग्घा, तं इच्छामि णं पव्वइत्तए । तए णं तं अम्मापियरो एवं वयासी—इमे ते जाया ! अज्जय-पज्जय-पिइपज्जागए सुबहू हिरन्ने सुवण्णे विउले धणधन्ने जाव सावएज्जे, तं अणुहोहि ताव जाया ! विउले माणुस्सए इड्ढिसक्कारे समुदए पच्छा पव्वइहिसि । तए णं से महब्बले एवं वयासी—इमे खलु हिरन्ने जाव सावएज्जे अग्गिसाहिए चोरसाहिए रायसाहिए दाइयसाहिए मच्चुसाहिए अधुवे विज्जुलयाचंचले, तं इच्छामि पव्वइत्तए । तए णं अम्मापियरो जाहे नो संचाएंति विसयपव्वत्तणीहिं पन्नवणाहिं पन्नवित्तए ताहे संजमुव्वेयजणणीहिं पन्नवणाहिं पन्नवेमाणा एवं वयासी—इमे खलु जाया ! निग्गंथे पावयणे

महाबल-राजस्य वक्तव्यता।

दुरणुचरे, एत्थ णं जहा सुदुक्करं जवा लोहमया चावेत्तए, गंगामहानईए पडिसोयं गमित्तए, महासमुद्दं भुयाहिं तरित्तए, दित्तं वा अग्गिसिहं पिवित्तए, तहा दुरणुचरं एयं असिधारासंचरणं व वयं चरित्तए; नो खलु कप्पइ जाया! निग्गंथाणं आहाकम्मिए वा जाव वीयभोयणे वा भुत्तए वा, तुमं सि णं जाया! सुकुमाले सुहोइए नालं खुहा-पिवासा-सी-उण्हाइपरीसहोवसग्गे य उइण्णे भूमिसयणे केसलोचे अण्हाणे बंभचेरे भिक्खायरियं च अहियासित्तए, तं अच्छाहि ताव जाया! जावऽम्हे जीवामो। तए णं से महब्बले एवं वयासी—इमे खलु निग्गंथे पावयणे दुरणुचरे कीवाणं कायराणं इहलोयपडिबद्धाणं परलोयपरम्मुहाणं, धीरस्स निच्छियमइस्स नो खलु एत्थ किंचि दुक्करं, तं अणुजाणह ममं पव्वइत्तए। तए णं महब्बलं कुमारं अम्मापियरो जाहे नो संचाएंति पन्नवित्तए ताहे अकामाइं चेव अणुमण्णित्था। तए णं बले राया कोडुंवियपुरिसेहिं हत्थिणाउरं नयरं सब्भिंतरबाहिरियं आसियसम्मज्जितोवलित्तं कारवेइ जहा उववाइए। तए णं ते अम्मापियरो महब्बलं कुमारं सीहासणवरंसि पुरत्थाभिमुहं निसीयाविंति। अट्ठसएणं सोवन्नियाणं कलसाणं जाव अट्ठसएणं भोमेज्जाणं सव्विड्ढीए जाव रवेणं महया निक्खमणाभिसेएणं अभिसिंचंति, करजलिं सिरसि कट्टु एवं वयासी—भण जाया! किं देमो? किं पियं करेमो? के णं ते अट्ठो?। तते णं से महब्बले एवं वयासी—इच्छामि णं अम्मताओ! कुत्तियावणाओ सयसहस्सेण एगेणं पडिग्गहं एगेणं रयहरणं एगेणं कासवयं च सद्दावेउं। तए णं बले राया कोडुंवियपुरिसेहिं कुत्तियावणाओ रयहरणं पडिग्गहं च सयसहस्सेणं पत्तेयमाणावेइ, कासवगं च सयसहस्सेणं सद्दावेइ। तए णं से कासवे सुइभूए बलेण रन्ना अब्भणुन्नाए समाणे अट्ठगुणाए पोत्तीए पिणद्धमुहे चउरंगुलवज्जे केसे कप्पेइ। तए णं सा पभावती छिन्नमुत्तावलिप्पगासाइं अंसुयाइं विणिम्मुयमाणी हंसलक्खणेणं पडसाडएणं ते पडिच्छइ।

---

१ नापितम्।

महाबल-राजस्य वक्तव्यता।

जाव ऊसीसगमूले ठवेइ। तए णं महब्बले सरसगोसीसचंदणाणुलित्ते सव्वालंकारविभूसिए पुरिससहस्सवाहिणीयं सिवियं दुरूढे, एगाए वरतरुणीए धरियायवत्ते, दोहिं वरतरुणीहिं चालिज्जमाणवरचामरे, अम्मापिईहिं सहिए, महया भडचडयरेणं 'धन्ने णं कयत्थे णं सुलद्धजम्मे णं महब्बले कुमारे, जण्णं संसारभउव्विग्गे विसं व अवहाय कामभोगे पढमवयत्थे चेव पव्वयइ' त्ति पसंसिज्जमाणे पलोइज्जमाणे अंगुलीहिं दाइज्जमाणे पुप्फफलाइं अंजलीहिं अवकिरिज्जमाणे पोत्तंतेहिं वीइज्जमाणे दाणं दलमाणे हत्थिणाउरं नयरं मज्झंमज्झेणं निग्गच्छित्ता जेणेव धम्मघोसे अणगारे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता सीयातो पच्चोरुहइ। तए णं महब्बलकुमारं पुरतो काउं अम्मापियरो धम्मघोसमणगारं वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी— एस णं देवाणुप्पिया! महब्बले कुमारे संसारभउव्विग्गे कामभोगविरत्ते तुम्हमंतिए पव्वयइ, तं एयन्नं देवाणुप्पियाणं सीसभिक्खं दलयामो, पडिच्छंतु णं देवाणुप्पिया!। तए णं धम्मघोसे अणगारे एवं वयासी—अहासुहं देवाणुप्पिया! मा पडिबंधं करेहिं। तए णं से महब्बले धम्मघोससूरिणा एवं वुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठे धम्मघोसं अणगारं वंदित्ता नमंसित्ता उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागमवक्कमइ, अलंकारं ओमुयइ। पभावती देवी थूलमुत्तावलिपगासाइं अंसूणि विणिम्मुयमाणी उत्तरिज्जेणं तमलंकारं पडिच्छइ, एवं वयासी—घडियव्वं जाया!, जइयव्वं जाया!, अस्सिं अट्ठे नो पमाइयव्वं। तए णं तस्सऽम्मापियरो धम्मघोसमणगारं वंदित्ता नमंसित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया। तते णं से महब्बले सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं करेइ, जेणेव धम्मघोसे तेणेव उवागच्छइ, वंदइ, नमंसइ, एवं वयासी—आलित्ते णं भंते! लोए पलित्ते णं भंते! लोए जराए मरणेण य, तं तुम्हे देवाणुप्पिया! सयमेव संपव्वावेह, मुंडावेह, सिक्खावेह। तए णं धम्मघोसे सूरी सयमेव पव्वावेइ जाव सिक्खावेइ। तए णं महब्बले अणगारे जाए पंचसमिए तिगुत्ते चोद्दसपुव्वधरे यावि होत्था। तए णं बहूहिं चउत्थ-छट्ठ-ऽट्ठमाईहिं विचित्तेहिं तवोकम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणे दुवालस

वासाइं सामन्नपरियागं पाउणित्ता मासियाए संलेहणाए आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किचा बंभलोए कप्पे दससागरोवमठिइए देवे उववन्ने। ततो चुए सेट्ठिकुलंसि वाणियगामे नगरे पुत्तत्ताए उववन्ने। तए णं से 'सुदंसण' त्ति कयनामे उम्मुक्कबालभावे समणस्स भगवतो महावीरस्स अंतिए पवइऊण सिद्धे। एष व्याख्याप्रज्ञप्ति-भणितो महाबलः परिकथितः। यदि वाऽन्यः कोऽपि विदितः समयज्ञानां ततः स एवात्र वाच्य इति सप्तदशसूत्रार्थः॥ ३५-३६-३७-३८-३९-४०-४१-४२-४३-४४-४५-४६-४७-४८-४९-५०-५१॥ इत्थं महापुरुषोदाहरणैर्ज्ञानपूर्वक-क्रियामाहात्म्यमभिधायोपदेष्टुमाह—

महाबल-राजस्य वक्तव्यता।

कहं धीरो अहेऊहिं, उम्मत्तु व्व महिं चरे?। एए विसेसमादाय, सूरा दढपरक्कमा॥ ५२॥

व्याख्या—'कथं' केन प्रकारेण धीरः 'अहेतुभिः' क्रियावाद्यादिपरिकल्पितकुहेतुभिः 'उन्मत्त इव' ग्रहगृहीत इव तात्त्विकवस्त्वपलपनेनाऽऽलजालभापितया 'महीं' पृथिवीं 'चरेत्' भ्रमेद्? नैव चरेदित्यर्थः। किमिति? यतः 'एते' अनन्तरोदिता भरतादयः 'विशेषं' विशिष्टतां गम्यमानत्वाद् मिथ्यादर्शनेभ्यो जिनशासनस्य 'आदाय' गृहीत्वा शूरा दृढपराक्रमा एतदेवाश्रितवन्त इति शेषः। अतो भवताऽपि विशेषज्ञेन धीरेण च सता अस्मिन्नेव निश्चितं चेतो विधेयमिति सूत्रार्थः॥ ५२॥ किञ्च—

अचंतनियाणखमा, सच्चा मे भासिया वई। अतरिंसु तरिंतेगे, तरिस्संति अणागया॥ ५३॥

व्याख्या—अत्यन्तम्–अतिशयेन निदानक्षमा–कर्ममलशोधनसमर्था, 'दैप् शोधने' इत्यस्य च निदानशब्दः सिद्धः, सत्या 'मे' मया भाषिता 'वाक्' जिनशासनमेवाश्रयणीयमित्येवंरूपा, अनयाऽङ्गीकृतया 'अतार्षुः' तीर्णवन्तः, तरन्ति

'एके' परे सम्प्रत्यपि, क्षेत्रान्तराऽपेक्षया इत्थमभिधानम्, तथा तरिष्यन्ति 'अनागताः' भाविनो भवोदधिमिति शेष इति सूत्रार्थः ॥ ५३ ॥ यतश्चैवमतः—

कहं धीरे अहेऊहिं, अत्ताणं परियावसे । सव्वसंगविणिम्मुक्के, सिद्धे हवइ नीरए ॥ ५४ ॥ त्ति बेमि ॥

व्याख्या—कथं धीरोऽहेतुभिरात्मानं "परियावसि" त्ति पर्यावासयेत्? कथमात्मानमहेत्वावासं कुर्यादित्यर्थः । किं पुनरात्मनोऽहेत्वनावासकरणे फलम्? इत्याह—सर्वे सङ्गाः—द्रव्यतो द्रविणादयो भावतस्तु मिथ्यारूपत्वाद् एत एव क्रियादिवादास्तैर्विनिर्मुक्तः—विरहितः सर्वसङ्गविनिर्मुक्तः सन् सिद्धो भवति नीरजाः । तदनेनाऽहेतुपरिहारस्य सम्यग्ज्ञान-हेतुत्वेन सिद्धत्वं फलमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ ५४ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां संयतीयाख्यमष्टादशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ एकोनविंशं मृगापुत्रीयाख्यमध्ययनम्।

व्याख्यातमष्टादशमध्ययनम्। अधुना एकोनविंशमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—'अनन्तराध्ययने भोगर्द्धित्याग उक्तः, तस्माच्च श्रामण्यमुपजायते, तच्चाऽप्रतिकर्मतया प्रशस्यतरं भवतीत्यप्रतिकर्मतोच्यते' इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याऽध्ययनस्याऽऽदिसूत्रम्—

सुग्गीवे नयरे रम्मे, काणणुज्जाणसोहिए। राया बलभद्दो तत्थ, मिगा तस्सऽग्गमाहिसी॥ १॥
तेसिं पुत्ते बलसिरी, मियापुत्ते त्ति विस्सुए। अम्मापिऊण दइए, जुवराया दमीसरे॥ २॥
नंदणे सो उ पासाए, कीलए सह इत्थिहिं। देवो दोगुंदुगो चेव, निच्चं मुइयमाणसो॥ ३॥
मणिरयणकोट्टिमतले, पासायालोयणे ठिओ। आलोएइ नगरस्स, चउक्कतियचच्चरे॥ ४॥
अह तत्थ अइच्छंतं, पासई समण संजयं। तवनियमसंजमधरं, सीलड्ढं गुणआयरं॥ ५॥
तं देहई मियापुत्ते, दिट्ठीए अणिमिसाए उ। कहिं मन्नेरिसं रूवं, दिट्ठपुव्वं मए पुरा॥ ६॥
साहुस्स दरिसणे तस्स, अज्झवसाणम्मि सोहणे। मोहं गयस्स संतस्स, जाईसरणं समुप्पन्नं॥७॥
जाईसरणे समुप्पन्ने, मियापुत्ते महिड्ढिए। सरई पोराणियं जाइं, सामन्नं च पुराकयं॥ ८॥

व्याख्या—सुगमम्। नवरम्—'काननोद्यानशोभितः' इत्यत्र काननानि—बृहद्वृक्षाश्रयाणि वनानि, उद्यानानि—आरामाः क्रीडावनानि वा॥ "दमीसरि" त्ति दमिनाम्—उपशमिनामीश्वरो दमीश्वरः, भाविकालापेक्षं चैतत्॥ "नंदणे सो उ" त्ति

'नन्दने' लक्षणोपेततया समृद्धिजनके 'सः' मृगापुत्रः 'तुः' पूरणे, "दोगुंदुगो चेव" त्ति 'चः' पूरणे, दोगुन्दुग इव, दोगुन्दुगाश्च त्रायस्त्रिंशा देवाः, 'निलं भोगपरायणा दोगुन्दुगाः' इति भण्णंति ॥ "मणिरयणकोट्टिमतले" त्ति मणिरत्नैरुपलक्षितं कुट्टिमतलं यस्मिन् स तथा तस्मिन्, "पासायालोयणे" त्ति 'प्रासादावलोकने' प्रासादगवाक्षे ॥ "अह तत्थ अइच्छंतं" ति 'अथ' अनन्तरं 'तत्र' तेषु त्रिकादिषु अतिक्रामन्तं पश्यति श्रमणं संयतं, श्रमणस्य शाक्यादेरपि सम्भवात् तद्व्यवच्छेदार्थं संयतग्रहणम् । तपश्च—अनशनादि नियमाश्च—द्रव्याद्यभिग्रहाः संयमश्च—प्रतीतस्तान् धारयतीति तपोनियमसंयमधरस्तम्, अत एव शीलम्—अष्टादशशीलाङ्गसहस्ररूपं तेनाऽऽढ्यं शीलाढ्यम्, तत एव गुणानां—ज्ञानादीनाम् आकर इवाऽऽकरस्तम् ॥ तं "देहइ" त्ति पश्यति दृष्ट्वा "अणिमिसाए उ" त्ति अनिमिषयैव, क्व 'मन्ये' जाने ईदृशं रूपं 'दृष्टपूर्वं' पूर्वमप्यवलोकितं मया 'पुरा' पूर्वजन्मनि ? ॥ शेषं प्रतीतमेवेति सूत्राष्टकार्थः ॥ १-२-३-४-५-६-७-८ ॥ सम्प्रति यदसौ उत्पन्नजातिस्मरणः कृतवांस्तदाह—

विसएहिं अरज्जंतो, रज्जंतो संजमम्मि य । अम्मापियरं उवागम्म, इमं वयणमब्बवी ॥ ९ ॥

व्याख्या—"विसएहिं" ति विषयेषु 'अरजन्' अभिष्वङ्गमकुर्वन् 'रजन्' रागं कुर्वन् संयमे, 'चः' पुनरर्थे, अम्बा-पितरौ उपागम्येदं वचनमब्रवीदिति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ किं तदब्रवीत् ? इत्याह—

सुयाणि मे पंच महव्वयाणि, नरएसु दुक्खं च तिरिक्खजोणिसु ।
निव्विण्णकामो मि महण्णवाओ, अणुजाणह पव्वइस्सामि अम्मो ! ॥ १० ॥

व्याख्या—श्रुतानि मे पञ्च महाव्रतानि, नरकेषु दुःखं च तिर्यग्योनिषु च, चस्य गम्यमानत्वाद् उपलक्षणं चैतद् देवमनुष्यभवयोः, ततः किम् ? इत्याह—'निर्विण्णकामः' निवृत्ताभिलाषोऽस्मि अहम्, कुतः ? महार्णव इव महार्णवस्तस्मात्,

यतश्चैवमतोऽनुजानीत मामिति शेषः, प्रव्रजिष्यामि "अम्मो" त्ति मातुरामन्त्रणमिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ सम्प्रत्यात्मीयमेवासौ प्रव्रज्याहेतुं संसारनिर्वेदं भोगनिन्दादिद्वारेण प्रकटयितुमाह—

मृगापुत्र-वक्तव्यता।

अम्मताय! मए भोगा, भुत्ता विसफलोवमा। पच्छा कडुयविवागा, अणुबंधदुहावहा ॥ ११ ॥
इमं सरीरं अणिच्चं, असुइं असुइसंभवं। असासयावासमिणं, दुक्खकेसाण भायणं ॥ १२ ॥
असासए सरीरम्मि, रइं नोवलभामऽहं। पच्छा पुरा य चइयव्वे, फेणबुब्बुयसण्णिभे ॥ १३ ॥
माणुसत्ते असारम्मि, वाहीरोगाण आलए। जरामरणघत्थम्मि, खणं पि न रमामऽहं ॥ १४ ॥
जम्मं दुक्खं जरा दुक्खं, रोगा य मरणाणि य। अहो! दुक्खो हु संसारो, जत्थ किस्संति जंतुणो १५
खेत्तं वत्थुं हिरण्णं च, पुत्तदारं च बंधवा। चइत्ता णं इमं देहं, गंतव्वमवसस्स मे ॥ १६ ॥
जहा किंपागफलाणं, परिणामो ण सुंदरो। एवं भुत्ताण भोगाणं, परिणामो ण सुंदरो ॥ १७ ॥

व्याख्या—प्रतीतार्थमेव। नवरम्—"असासयावासमिणं" ति अशाश्वतः आवासः—प्रक्रमात् जीवस्यावस्थानं यस्मिंस्तत् तथा, "इणं" ति इदं "दुक्खकेसाण भायणं" दुःखहेतवः क्लेशा दुःखक्लेशाः—ज्वरादयो रोगास्तेषां भाजनम् ॥ यतश्चैवमतोऽशाश्वते शरीरे रतिं नोपलभेऽहम्, 'पश्चात्' भुक्तभोगावस्थायां 'पुरा वा' अभुक्तभोगितायां त्यक्तव्ये फेनबुद्बुदसन्निभे ॥ व्याधयः—अतीव बाधाहेतवः कुष्ठादयो रोगाः—ज्वरादयः ॥ 'अहो!' इति सम्बोधने, "दुक्खो हु" त्ति दुःखहेतुरेवेति सूत्रसप्तकार्थः ॥ ११-१२-१३-१४-१५-१६-१७ ॥ इत्थं भवनिर्वेदहेतुमभिधाय दृष्टान्तद्वयोपन्यासतः स्वाभिप्रायमेव प्रकटयितुमाह—

अद्धाणं जो महंतं तु, अपाहेओ पवज्जई। गच्छंते से दुही होइ, छुहातण्हाहिं पीडिए ॥ १८ ॥

एवं धम्मं अकाऊणं, जो गच्छइ परं भवं । गच्छंते से दुही होइ, वाहीरोगेहिं पीडिए ॥ १९ ॥
अद्धाणं जो महंतं तु, सप्पाहेओ पवज्जई । गच्छंते से सुही होइ, छुहातण्हाविवज्जिओ ॥ २० ॥
एवं धम्मं पि काऊणं, जो गच्छई परं भवं । गच्छंते से सुही होइ, अप्पकम्मे अवेयणे ॥ २१ ॥
जहा गेहे पलित्तम्मि, तस्स गेहस्स जो पहू । सारभंडाणि णीएइ, असारं अवउज्झइ ॥ २२ ॥
एवं लोए पलित्तम्मि, जराए मरणेण य । अप्पाणं तारइस्सामि, तुब्भेहिं अणुमण्णिओ ॥ २३ ॥

व्याख्या—स्फुटमेव । नवरम्—"अपाहेतो" त्ति 'अपाथेयः' अशम्बलकः ॥ "अप्पकम्मे अवेयणे" त्ति अल्पपापकर्मा अल्पासातवेदनश्च ॥ "अप्पाणं तारइस्सामि" त्ति आत्मानं सारभाण्डतुल्यं तारयिष्यामि धर्मकरणेनेति प्रक्रमः । असारं तु कामभोगादि त्यक्ष्यामीति भावः । शेषं गतार्थमेवेति सूत्रषट्कावयवार्थः ॥१८-१९-२०-२१-२२-२३॥ एवं च तेनोक्ते—

तं बिंतऽम्मापियरो, सामण्णं पुत्त! दुच्चरं । गुणाणं तु सहस्साइं, धारेयव्वाइं भिक्खुणो ॥२४॥
समया सव्वभूएसु, सत्तुमित्तेसु वा जए । पाणाइवायविरई, जावज्जीवाए दुक्करं ॥ २५ ॥
णिच्चकालऽप्पमत्तेणं, मुसावायविवज्जणं । भासियव्वं हियं सच्चं, निच्चाउत्तेण दुक्करं ॥ २६ ॥
दंतसोहणमाइस्स, अदत्तस्स विवज्जणं । अणवज्जेसणिज्जस्स, गेण्हणा अवि दुक्करं ॥ २७ ॥
विरई अबंभचेरस्स, कामभोगरसण्णुणा । उग्गं महव्वयं बंभं, धारेयव्वं सुदुक्करं ॥ २८ ॥
धणधण्णपेसवग्गेसु, परिग्गहविवज्जणा । सव्वारंभपरिच्चाओ, निम्ममत्तं सुदुक्करं ॥ २९ ॥
चउविहे वि आहारे, राईभोयणवज्जणा । सन्निहीसंचओ चेव, वज्जेयव्वो सुदुक्करं ॥ ३० ॥
छुहा तण्हा य सीउण्हं, दंसमसगवेयणा । अक्कोसा दुक्खसेज्जा य, तणफासा जल्लमेव य ॥३१॥

तालणा तज्जणा चेव, वहबंधपरीसहा। दुक्खं भिक्खायरिया, जायणा य अलाभया॥ ३२॥
कावोता जा इमा वित्ती, केसलोओ य दारुणो। दुक्खं बंभवयं घोरं, धारेउं अहमप्पणा॥३३॥
सुहोइओ तुमं पुत्ता!, सुकुमालो य सुमज्जिओ। न हु सी पभू तुमं पुत्ता!, सामण्णमणुपालिया॥
जावज्जीवमविस्सामो, गुणाणं तु महब्भरो। गरुओ लोहभारु व्व, जो पुत्ता! होइ दुव्वहो॥ ३५॥
आगासे गंगसोउ व्व, पडिसोउ व्व दुत्तरो। बाहाहिं सागरो चेव, तरियव्वो गुणोयही॥ ३६॥
वालुयाकवलो चेव, निरस्साए उ संजमे। असिधारागमणं चेव, दुक्करं चरिउं तवो॥ ३७॥
अहीवेगंतदिट्ठीए, चरित्ते पुत्त! दुच्चरे। जवा लोहमया चेव, चावेयव्वा सुदुक्करं॥ ३८॥
जहा अग्गिसिहा दित्ता, पाउं होइ सुदुक्करं। तह दुक्करं करेउं जे, तारुण्णे समणत्तणं॥ ३९॥
जहा दुक्खं भरेउं जे, होइ वातस्स कोत्थलो। तहा दुक्खं करेउं जे, कीवाणं समणत्तणं॥४०॥
जहा तुलाए तोलेउं, दुक्करं मंदरो गिरी। तहा निहुय नीसंकं, दुक्करं समणत्तणं॥ ४१॥
जहा भुयाहिं तरिउं, दुक्करं रयणागरो। तथा अणुवसंतेणं, दुत्तरो दमसागरो॥ ४२॥
भुंज माणुस्सए भोए, पंचलक्खणए तुमं। भुत्तभोगी तओ जाया!, जइधम्मं चरिस्ससि॥४३॥

व्याख्या—सुगममेव। नवरम्—'गुणानां' श्रामण्योपकारकाणां शीलाङ्गरूपाणां, 'तुः' पूरणे॥ तथा 'समता' रागद्वेषपरिहारेण तुल्यता सर्वभूतेषु शत्रुमित्रेषु वा 'जगति' लोके, अनेन सामायिकमुक्तम्। तथा प्राणातिपातविरतिः "जावज्जीवाए" त्ति यावज्जीवं 'दुष्करं' दुरनुचरमेतदिति शेषः॥ 'नित्यायुक्तेन' सदोपयुक्तेन, यच्चान्वयव्यतिरेकाभ्यामेकस्याप्यर्थस्याभिधानं तत् स्पष्टार्थमदुष्टमेव॥ "दंतसोहणमाइस्स" त्ति मकारोऽलाक्षणिकः, अपेक्ष्य गम्यमानत्वाद् दन्तशोधनादेरपि॥

सर्वे ये आरम्भाः—द्रव्योत्पादनव्यापारास्तत्परित्यागः ॥ सन्निधिः—घृतादेरुचितकालातिक्रमेण स्थापनं स चासौ सञ्चयश्च सन्निधिसञ्चयः ॥ 'ताडना' करादिभिराहननम्, 'तर्जना' अङ्गुलिभ्रामणादिरूपा, 'वधः' लकुटादिप्रहारः ॥ कपोताः—पक्षिविशेषास्तेषामियं कापोती इयं वृत्तिः, यथा हि ते नित्यशङ्किताः कणकीटादिग्रहणे प्रवर्त्तन्ते एवं भिक्षुरपि एषणादोषशङ्कयैव भिक्षादौ प्रवर्त्तते । यच्च इह ब्रह्मव्रतस्य पुनर्दुर्द्धरत्वाभिधानं तद् अस्यातिदुष्करत्वख्यापनार्थम् ॥ उपसंहारमाह—'सुखोचितः' सुखयोग्यः, "न हु सि" त्ति नैव 'असि' भवसि 'प्रभुः' समर्थः, "अणुपालिय" त्ति अनुपालयितुम् ॥ अप्रभुत्वमेवोदाहरणैः समर्थयितुमाह—'गुणानां' यतिगुणानां 'तुः' पूरणे 'महाभरः' महासमूहो यो दुर्वहः स वोढव्य इति शेषः ॥ आकाशे गङ्गास्रोतोवत् दुस्तर इति योज्यते, लोकरूढ्या चैतदुक्तम् । तथा 'प्रतिस्रोतोवत्' प्रतिस्रोत इव शेषनद्यादौ दुस्तरः, बाहुभ्यां "सागरो चेव" त्ति सागरवच्च दुस्तरो यः स तरितव्यो गुणोदधिः ॥ "वालुयाकवलो चेव" त्ति 'चः' पूरणे, 'इव' औपम्ये, एवमुत्तरत्राऽपि, 'निरास्वादः' नीरसः ॥ अहिरिव एकान्तः—निश्चयो यस्याः सा तथा, सा चासौ दृष्टिश्चैकान्तदृष्टिस्तया, अहिपक्षे दृशा अन्यत्र तु बुद्ध्योपलक्षितं चारित्रं दुष्करम्, यवा लोहमया इव चर्वयितव्याः, किमुक्तं भवति ?—लोहमययवचर्वणवत् सुदुष्करं चारित्रम् ॥ "निहुयं निस्संकं" ति 'निभृतं' निश्चलं 'निःशङ्कं' शरीरादिनिरपेक्षम् ॥ यतश्चैवं तारुण्ये दुष्करा प्रव्रज्या अतो भुङ्क्ष्वेत्यादि इति विंशतिसूत्रार्थः ॥ २४-२५-२६-२७-२८-२९-३०-३१-३२-३३-३४-३५-३६-३७-३८-३९-४०-४१-४२-४३ ॥ सम्प्रति तद्वचनानन्तरं यद् मृगापुत्र उक्तवांस्तदाह—

सो बिंतऽम्मापियरो !, एवमेयं जहाफुडं । इह लोए निप्पिवासस्स, नत्थि किंचि वि दुक्करं ॥ ४४ ॥
सारीरमाणसा चेव, वेयणाओ अणंतसो । मए सोढाउ भीमाओ, असइं दुक्खभयाणि य ॥ ४५ ॥
जरामरणकंतारे, चाउरंते भयागरे । मए सोढाणि भीमाणि, जम्माणि मरणाणि य ॥ ४६ ॥

मृगापुत्रवक्तव्यता ।

जहा इहं अगणी उण्हो, इत्तोऽणंतगुणो तहिं। नरएसु वेयणा उण्हा, अस्साया वेइया मए॥४७॥
जहा इमं इहं सीयं, एत्तोऽणंतगुणं तहिं । नरएसु वेयणा सीया, अस्साया वेइया मए ॥ ४८ ॥
कंदंतो कंदुकुंभीसु, उद्धपाओ अहोसिरो। हुयासणे जलंतम्मि, पक्कपुव्वो अणंतसो ॥ ४९ ॥
महादवग्गिसंकासे, मरुम्मि वइरवालुए। कलंबवालुयाए य, दड्ढपुव्वो अणंतसो ॥ ५० ॥
रसंतो कंदुकुंभीसु, उड्ढं बद्धो अबंधवो। करवत्तकरकयाईहिं, छिण्णपुव्वो अणंतसो ॥ ५१ ॥
अतितिक्खकंटगाइण्णे, तुंगे सिंबलिपायवे । खेवियं पासबद्धेणं, कड्ढोकड्ढाहिं दुक्करं ॥ ५२ ॥
महाजंतेसु उच्छू वा, आरसंतो सुभेरवं। पीलिओ मि सकम्मेहिं, पावकम्मो अणंतसो ॥ ५३ ॥
कूवंतो कोलसुणएहिं, सामेहिं सबलेहि य। पाडिओ फालिओ छिण्णो, विप्फुरंतो अणेगसो ॥५४॥
असीहिं अयसिवण्णाहिं, भल्लीहिं पट्टिसेहि य। छिण्णो भिण्णो विभिण्णो य, ओइण्णो पावकम्मुणा
अवसो लोहरहे जुत्तो, जलंते समिलाजुए। चोइओ तोत्तजुत्तेहिं, रोज्झो वा जह पाडिओ ॥५६॥
हुयासणे जलंतम्मि, चियासु महिसो विव। दड्ढो पक्को य अवसो, पावकम्मेहिं पाविओ ॥ ५७ ॥
बला संडासतुंडेहिं, लोहतुंडेहि पक्खिहिं। विलुत्तो विलवंतोऽहं, ढंकगिद्धेहिंऽणंतसो ॥ ५८ ॥
तण्हाकिलंतो धावंतो, पत्तो वेयरणिं नदिं। जलं पाहंति चिंतंतो, खुरधाराहिं विवाइओ ॥ ५९ ॥
उण्हाभितत्तो संपत्तो, असिपत्तं महावणं। असिपत्तेहिं पडंतेहिं, छिण्णपुव्वो अणेगसो ॥ ६० ॥
मोग्गरेहिं मुसंढीहिं, सूलेहिं मुसलेहि य। गयासं भग्गगत्तेहिं, पत्तं दुक्खमणंतसो ॥ ६१ ॥
खुरेहिं तिक्खधाराहिं, छुरियाहिं कप्पणीहि य। कप्पिओ फालियो छिण्णो, उक्कत्तो य अणेगसो ६२

मृगापुत्रवक्तव्यता ।

पासेहिं कूडजालेहिं, मिओ वा अवसो अहं । वाहिओ बद्धरुद्धो य, बहुसो चेव विवाइओ ॥६३॥
गलेहिं मगरजालेहिं, मच्छो वा अवसो अहं । उल्लिओ फालिओ गहिओ, मारिओ य अणंतसो॥६४॥
विदंसएहिं जालेहिं, लेप्पाहिं सउणो विव । गहिओ लग्गो य बद्धो य, मारिओ य अणंतसो ॥६५॥
कुहाड-परसुमाईहिं, वड्ढईहिं दुमो इव । कुट्टिओ फाडिओ छिण्णो, तच्छिओ य अणंतसो ॥ ६६ ॥
चवेडमुट्ठिमाईहिं, कुमारेहिं अयं पिव । ताडिओ कुट्टिओ भिण्णो, चुण्णिओ य अणंतसो ॥ ६७ ॥
तत्ताइं तंबलोहाइं, तउयाइं सीसगाणि य । पाइओ कलकलिंताइं, आरसंतो सुभेरवं ॥ ६८ ॥
तुहं पियाइं मंसाइं, खंडाइं सोल्लगाणि य । खाइओ मि समंसाइं, अग्गिवण्णाइं णेगसो ॥ ६९ ॥
तुहं पिया सुरा सीहू, मेरओ य महूणि य । पाइओ मि जलंतीओ, वसाओ रुहिराणि य ॥ ७० ॥
निच्चभीएण तत्थेण, दुहिएण वहिएण य । परमा दुहसंबद्धा, वेयणा वेइया मए ॥ ७१ ॥
तिव्वचंडप्पगाढाओ, घोराओ अतिदुस्सहा । महब्भयाओ भीमाओ, नरएसु वेइया मए ॥ ७२ ॥
जारिसा माणुसे लोए, ताता ! दीसंति वेयणा । एत्तो अणंतगुणिया, नरएसुं दुक्खवेयणा ॥ ७३ ॥
सव्वभवेसु अस्साया-वेयणा वेइया मए । निमिसंतरमित्तं पि, जं साया नत्थि वेयणा ॥ ७४ ॥

व्याख्या—सूत्राण्येकत्रिंशत् प्रतीतान्येव । नवरम्—स ब्रूते अम्बापितरौ ! 'एवमि'ति यथोक्तं भवद्भ्यां तथैव 'एतत्' प्रव्रज्यादुष्करत्वं 'यथास्फुटं' सत्यतामनतिक्रान्तं, तथापि इहलोके [1]निष्पिपासस्य नास्ति 'किञ्चिद्' अतिकष्टमपि शुभानुष्ठानमिति गम्यते, 'अपिः' सम्भावने दुष्करम् ॥ निःस्पृहताहेतुमाह—शारीरमानसाः 'चैवं' पूरणे, वेदना अनन्तशो मया

१ निःस्पृहस्य ।

सोढाः 'भीमाः' रौद्राः, दुःखोत्पादकानि भयानि–राजविड्वरादिजनितानि दुःखभयानि, "चः" समुच्चये ॥ जरामरणाभ्यामतिगहनतया कान्तारं जरामरणकान्तारं तस्मिन् चतुरन्ते भयाकरे भवे इति गम्यते, शारीरमानस्यो वेदना यत्रोत्कृष्टाः सोढाः ॥ यथेत्यादिसूत्रैस्तदाह—यथा 'इह' मनुष्यलोके अग्निरुष्णोऽतोऽनन्तगुणः "तर्हिं" ति तेषु नरकेषु येष्वहमुत्पन्न इति भावः, तत्र च वादराग्नेरभावात् पृथिव्या एव तथाविधः स्पर्श इति गम्यते, ताश्च वेदना उष्णाः, उष्णानुभवात्मकत्वेन च 'असाताः' दुःखरूपाः ॥ यथा 'इदम्' अनुभूयमानं माघादिसम्भवमिह शीतम् ॥ क्रन्दत्कण्डुकुम्भीषु भाजनविशेषरूपासु ॥ 'मरावि'ति मरुवालुकानिवहे इव तात्स्थ्यात् तद्व्यपदेशसम्भवादन्तर्भूतेवार्थत्वाच्च 'वज्रवालुके' वज्रवालुकानदीपुलिने 'कदम्बवालुकायां च' प्राग्वत् कदम्बवालुकानदीपुलिने च 'ऊर्द्धम्' उपरि वृक्षशाखादौ बद्धो माऽयमितो नङ्क्षीदिति, 'क्रकचं' करपत्रविशेष एव ॥ "खेवियं" ति 'खिन्नं' खेदोऽनुभूतः "कड्ढोकड्ढाहिं" ति कर्षणापकर्षणैः परमाधार्मिककृतैः 'दुष्करं' दुःसहमिदमिति शेषः ॥ "कूवंतो" त्ति कूजन् "कोलसुणएहिं" ति शूकरश्वरूपधारिभिः श्यामैः शबलैश्च परमाधार्मिकविशेषैः पातितो भुवि, 'पाटितः' जीर्णवस्त्रवत्, 'छिन्नः' वृक्षवत् ॥ असिभिः 'अतसी'ति अतसीकुसुमं तद्वर्णैः 'छिन्नः' द्विधाकृतः 'भिन्नः' विदारितः 'विभिन्नः' सूक्ष्मखण्डीकृतः अवतीर्णो नरक इति गम्यते 'पापकर्मणा' हेतुभूतेन ॥ लोहरथे "जुत्तो" त्ति योजितो 'ज्वलति' दीप्यमाने, कदाचित् ततो दाहभीत्या नश्येदपीत्याह—समिलायुते, "चोइतो" त्ति प्रेरितः 'तोत्रयोक्त्रैः' प्राजनकबन्धनविशेषैः, 'रोज्झः' पशुविशेषः 'वा' समुच्चये भिन्नक्रमः, 'यथा' इत्यौपम्ये, ततो रोज्झवत् पातितश्च लकुटादिपिट्टनेनेति गम्यते ॥ हुताशने ज्वलति, क ? इत्याह—चितासु महिष इव 'दग्धः' भस्मसात्कृतः, 'पक्वः' भटित्रीकृतः, अवशः पापकर्मभिः "पाविओ" त्ति 'प्राप्तः' व्याप्तः ॥ 'बलात्' हठात् सन्दंशाकृतीनि तुण्डानि येषां ते सन्दंशतुण्डास्तैः, तथा लोहतुण्डैः पक्षिभिः ढङ्क-गृध्रैरिति योगः ॥ क्षुरधाराभिरिव 'क्षुरधाराभिः'

मृगापुत्र-
वक्तव्यता।

वैतरिणीजलोर्मिभिरिति शेषः, "विवाइतो" त्ति व्यापादितः ॥ मुद्गरादिभिः, गताः—नष्टा आशाः—मनोरथा यस्मिंस्तद् गताशं यथा भवत्येवम्, "भग्गगत्तेणं" ति भग्नगात्रेण सता ॥ 'कल्पितः' खण्डितो वस्त्रवत् 'पाटितः' ऊर्ध्वं द्विधाकृतः, 'छिन्नः' तिर्यक् खण्डितः, 'उत्कृतः' त्वगपनयनेन ॥ 'वाधितः' पीडितः 'बद्धरुद्धश्च' तत्र रुद्धः—बहिःप्रचारनिषेधनेन ॥ 'गलैः' वडिशैः मकरैः—मकररूपैः परमाधार्मिकैः जालैश्च—प्रतीतैः अनयोर्द्वन्द्वः । "उल्लितो" त्ति उल्लिखितः गलैः, पाटितो मकरैः, गृहीतश्च जालैः, मारितश्च सर्वैरपि ॥ वीन् दशन्तीति विदंशकाः तैः श्येनादिभिः 'जालैः' तथाविधबन्धनैः "लेप्पाहिं" ति 'लेपैः' वज्रलेपादिभिर्गृहीतः, विदंशकैः 'लग्नश्च' श्लिष्टः, लेपैर्बद्धो जालैर्मारितश्च सर्वैरपि ॥ 'कुट्टितः' सूक्ष्मखण्डीकृतः चपेटा-मुष्ट्यादिभिः 'कुमारैः' अयस्कारैरय इव घनादिभिरिति गम्यते, 'ताडितः' आहतः कुट्टितः छिन्नः 'भिन्नः' खण्डीकृतः 'चूर्णितः' श्लक्ष्णीकृतः ॥ 'कलकलयन्ति' अतिक्वाथतः कलकलाशब्दं कुर्वन्ति ॥ तव प्रियाणि मांसानि 'खण्डानि' खण्डरूपाणि 'सोल्लगानि' भटित्रीकृतानीति स्मारयित्वेति शेषः ॥ 'सुरादीनि' मद्यविशेषाः, अत्राऽपि स्मारयित्वेति शेषः ॥ "निच्चमि"त्यादि नरकवक्तव्यतोपसंहर्तृ सूत्रत्रयम् । अत्र च 'भीतेन' उत्पन्नसाध्वसेन 'त्रस्तेन' उद्विग्नेन 'दुःखितेन' जातविविधदुःखेन 'व्यथितेन च' कम्पमानसकलोपाङ्गतया चलितेन, तीव्राः—अनुभागतोऽत एव चण्डाः—उत्कटाः प्रगाढाः—गुरुस्थितिकास्तत एव 'घोराः' रौद्राः 'अतिदुःसहाः' अत्यन्तदुरध्यासास्तत एव महाभयाः 'भीमाः' श्रूयमाणा अपि भयप्रदाः, एकार्थिकानि चैतानि, इह च वेदना इति प्रक्रमः, कथं पुनस्तासां तीव्रादिरूपत्वम्? इत्याह—"जारिसे"त्यादि ॥ न केवलं नरक एव दुःखवेदना मयाऽनुभूताः, किन्तु सर्वास्वपि गतिषु इति । एतदेवाह—सर्वभवेषु असातावेदना वेदिता मया निमेषान्तरमात्रमपि यत् साता नास्ति वेदना, वैषयिकसुखस्येर्ष्याद्यनेकदुःखानुविद्धत्वेन असुखरूपत्वात् । सर्वस्य चास्य प्रकरणस्याऽयमाशयः—येनैवं मया दुःखान्यनुभूतानि सोऽहं कथं तत्त्वतः

सुखोचितः सुकुमारो वेति शक्यते वक्तुम्?। येन चैवंविधाः नरकादिवेदनाः सोढास्तस्य कथं दीक्षा दुष्करा? इति, अतो मया प्रतिपत्तव्या इत्येकत्रिंशत्सूत्रार्थः ॥ तत्रैवमुक्त्वा उपरते—

तं बिंतऽम्मापियरो, छंदेण पुत्त! पवया। नवरं पुण सामण्णे, दुक्खं निप्पडिकम्मया ॥ ७५ ॥

व्याख्या—सुगमम्। नवरम्—तं 'मृगापुत्रं ब्रूतः अम्बापितरौ, 'छन्दसा' अभिप्रायेण स्वकीयेनेति गम्यते ॥ इत्थं जनकाभ्यामुक्ते—

सो बेंतऽम्मापियरो!, एवमेयं जहाफुडं। पडिकम्मं को कुणइ, अरण्णे मियपक्खिणं? ॥ ७६ ॥
एगभूओ अरण्णे वा, जहा उ चरती मिगो। एवं धम्मं चरिस्सामि, संजमेण तवेण य ॥ ७७ ॥
जया मियस्स आयंको, महारण्णम्मि जायइ। अच्छंतं रुक्खमूलम्मि, को णं ताहे तिगिच्छई? ॥७८॥
को वा से ओसहं देइ?, को वा से पुच्छई सुहं?। को से भत्तं व पाणं वा, आहरित्तु पणामए? ॥७९॥
जया य से सुही होइ, तया गच्छइ गोयरं। भत्तपाणस्स अट्ठाए, वल्लराणि सराणि य ॥ ८० ॥
खाइत्ता पाणियं पाउं, वल्लरेहिं सरेहि वा। मिगचारियं चरित्ता णं, गच्छई मिगचारियं ॥ ८१ ॥
एवं समुट्ठिए भिक्खू, एवमेव अणेगए। मिगचारियं चरित्ता णं, उड्ढं पक्कमई दिसं ॥ ८२ ॥

जहा मिए एग अणेगचारी, अणेगवासे धुयगोयरे य।
एवं मुणी गोयरियं पविट्ठो, णो हीलए णो वि य खिंसएज्जा ॥ ८३ ॥

व्याख्या—स ब्रूते—अम्बापितरौ! एवम् 'एतत्' निष्प्रतिकर्मतायां यद् दुःखरूपत्वमुक्तं युवाभ्यां 'यथास्फुटम्' अवितथम्, परं परिभाव्यतामिदम्—परिकर्म कः करोति अरण्ये मृगपक्षिणाम्?, अथ चैतेऽपि जीवन्ति विचरन्ति च,

ततः किमस्या दुःखरूपत्वमिति भावः ॥ यतश्चैवमतः—"एगे"त्यादि सर्वं सुगममेव । नवरम्—एकः—एकाकी भूतः—संवृत्त एकभूतोऽरण्ये, 'वे'ति पूरणे, 'जहा उ' त्ति यथैव चरति मृग एवं चरिष्यामि संयमेन तपसा च हेतुभूतेन ॥ "को णं" ति क एनं "ताहि" त्ति तदा ॥ 'आहृत्य' आनीय 'प्रणामयेत्' अर्पयेत् ॥ कथं तर्हि तस्य निर्वहणम्? इत्याह—यदा च स सुखी भवति स्वत एव रोगाभावतस्तदा गच्छति, गोरिव चरणं—भ्रमणं गोचरस्तम्, 'वल्लराणि' गहनानि ॥ खादित्वा निजभक्ष्यमिति गम्यते, पानीयं पीत्वा वल्लरेषु सरस्सु च, तथा मृगाणां चर्या—इतश्चेतश्चोत्प्लवनात्मकं चरणं मृगचर्या तां 'चरित्वा' आसेव्य गच्छति मृगाणां चर्या—चेष्टा स्वातन्त्र्योपवेशनादिका यस्यां सा मृगचर्या—मृगाश्रयभूस्ताम् ॥ इत्थं दृष्टान्तमुक्त्वा सूत्रद्वयेनोपसंहारमाह—'एवं' मृगवत् 'समुत्थितः' संयमानुष्ठानं प्रति उद्यतः तथाविधातङ्कोत्पत्तावपि न चिकित्साभिमुख इति भावः । 'एवमेव' मृगवदेव अनेकगः, यथा ह्यसौ वृक्षमूले नैकस्मिन्नेवाऽऽस्ते, किन्तु कदाचित् कचिद् एवम् एषोऽप्यनियतस्थानतया । स चैवं 'मृगचर्यां' निःप्रतिकर्मतादिरूपां चरित्वा अपगताऽशेषकर्मांश ऊर्द्ध्वं 'प्रक्रामति' गच्छति दिशम्, किमुक्तं भवति ?—सर्वोपरिस्थानस्थितो भवति ॥ मृगचर्यामेव स्पष्टयितुमाह—यथा मृगः "एग" त्ति 'एकः' अद्वितीयः 'अनेकचारी' अनियतचारी 'अनेकवासः' नैकत्रैव वासः—अवस्थानमस्येत्यनेकवासः 'ध्रुवगोचरश्च' सदागोचरश्च, सदा गोचरलब्धमेवाहारमाहारयतीति । एवं मृगवद् एकत्वादिविशेषणविशिष्टो मुनिर्गोचर्यां प्रविष्टो नो 'हीलयेत्' अवजानीयात् कदशनादीति गम्यते, नापि च 'खिंसयेत्' निन्देद् आहाराप्राप्तौ स्वं परं वेति सूत्राष्टकार्थः ॥ ७६-७७-७८-७९-८०-८१-८२-८३ ॥ एवं मृगचर्यास्वरूपमुक्त्वा यत् तेनोक्तं यच्च पितृभ्यां यच्चाऽसौ कृतवांस्तदाह—

मिगचारियं चरिस्सामि, एवं पुत्ता! जहासुहं। अम्मापिईहिंऽणुण्णाओ, जहाति उवहिं तओ ॥८४॥

मिगचारियं चरिस्सामि, सव्वदुक्खविमोक्खणिं। तुब्भेहिं वा अणुण्णाओ, गच्छ पुत्त! जहासुहं ८५

एवं सो अम्मापियरं, अणुमाणेत्ताण बहुविहं । ममत्तं छिंदती ताहे, महानागो व्व कंचुयं ॥ ८६ ॥
इड्ढी वित्तं च मित्ते य, पुत्त दारं च नायओ । रेणुयं व पडे लग्गं, निद्धुणित्ताण निग्गओ ॥ ८७ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—मृगस्येव चर्या मृगचर्या तां निःप्रतिकर्मतादिरूपां चरिष्यामीति कुमारेणोक्ते पितृभ्यामभाणि—'एवं' यथा भवतोऽभिरुचितं तथा यथासुखं तेऽस्त्विति शेषः । एवं चानुज्ञातः 'जहाति' त्यजति 'उपधिं' परिग्रहं ततः ॥ उक्तमेवार्थं सविस्तरमाह—मृगचर्यां चरिष्यामि सर्वदुःखविमोक्षणीं युवाभ्यामहम् अनुज्ञातः सन् । तावाहतुः—गच्छ मृगचर्ययेति प्रक्रमः, पुत्र! 'यथासुखं' सुखानतिक्रमेण ॥ एवं सोऽम्बापितरौ 'अनुमान्य' अनुज्ञाप्य ॥ पूर्वमुपधित्याग उक्तः, अतस्तमेव विशेषत आह—'इड्ढी'त्यादि 'ऋद्धिं' करितुरगादिसम्पदमिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ८४-८५-८६-८७ ॥ ततोऽसौ कीदृग् जातः ? इत्याह—

पंचमहव्वयजुत्तो, पंचहिं समिओ तिगुत्तिगुत्तो य । सब्भिंतरबाहिरए, तवोकम्मम्मि उज्जुओ ॥८८॥
निम्ममो निरहंकारो, निस्संगो चत्तगारवो । समो य सव्वभूएसु, तसेसु थावरेसु य ॥ ८९ ॥
लाभालाभे सुहे दुक्खे, जीविए मरणे तहा । समो निंदापसंसासु, तहा माणावमाणओ ॥ ९० ॥
गारवेसु कसाएसु, दंडसल्लभएसु य । नियत्तो हाससोगाओ, अणियाणो अबंधणो ॥ ९१ ॥
अणिस्सिओ इहं लोए, परलोए अणिस्सिओ । वासीचंदणकप्पो य, असणेऽणसणे तहा ॥ ९२ ॥
अपसत्थेहिं दारेहिं, सव्वओ पिहियासवे । अज्झप्पज्झाणजोगेहिं, पसत्थदमसासणे ॥ ९३ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—गौरवादीनि पदानि सुव्व्यत्ययात् पञ्चम्यन्ततया व्याख्येयानि, 'निवृत्तः' इति सर्वत्र सम्बन्धनीयम् । 'अबन्धनः' रागद्वेषबन्धनरहितः ॥ "वासीचंदणकप्पे य" त्ति सूचकत्वात् सूत्रस्य वासीचन्दनव्यापारकयोः

कल्पः-तुल्यो यः स तथा। 'अशने' आहारे' अनशने' अशनाभावे तथाकल्प इत्यत्राऽपि दृश्यः॥ अप्रशस्तेभ्यः 'द्वारेभ्यः' कर्मोपार्जनोपायेभ्यो हिंसादिभ्यः 'सर्वतः' सर्वेभ्यो निवृत्त इति गम्यते, तत एव 'पिहितास्रवः' निरुद्धकर्मसङ्कलनः, कैः पुनरेवंविधोऽयम्? आत्मन्यधि अध्यात्मं तत्र ध्यानयोगाः-शुभध्यानव्यापारा अध्यात्मध्यानयोगास्तैः, प्रशस्तो दमः-उपशमः शासनं च-सर्वज्ञागमात्मकं यस्य स तथेति सूत्रषट्कार्थः॥ ८८-८९-९०-९१-९२-९३॥ सम्प्रत्येतस्यैव भगवतः फलोपदर्शनायाह—

एवं णाणेण चरणेण, दंसणेण तहेव य। भावणाहि य सुद्धाहिं, सम्मं भावेत्तु अप्पयं॥ ९४॥
बहुयाणि य वासाणि, सामन्नमणुपालिया। मासिएण उ भत्तेणं, सिद्धिं पत्तो अणुत्तरं॥ ९५॥

व्याख्या—सुगममेव। नवरम्—"मासिएण उ भत्तेणं" मासे भवं मासिकं तेन, 'तुः' पूरणे 'भक्तेन' भोजनेन, मासोपलक्षणत्वादस्य मासोपवासेनेति भावः॥ ९४-९५॥ सकलाध्ययनार्थोपसंहारद्वारेणोपदिशन्नाह—

एवं करंति संबुद्धा, पंडिया पवियक्खणा। विणियट्टंति भोगेसु, मियापुत्ते जहा मिसी॥ ९६॥

व्याख्या—सुगमम्। नवरं—"जहा मिसि" त्ति यथा ऋषिः, मकारोऽलाक्षणिकः॥ इत्थमन्योक्त्या उपदिश्य पुनर्भङ्ग्यन्तरेणोपदिशन्नाह—

महापभावस्स महाजसस्स, मियाए पुत्तस्स णिसम्म भासियं।
तवप्पहाणं चरियं च उत्तमं, गइप्पहाणं च तिलोगविस्सुयं॥ ९७॥
वियाणिया दुक्खविवद्धणं धणं, ममत्तबंधं च महाभयावहं।
सुहावहं धम्मधुरं अणुत्तरं, धारेह निव्वाणगुणावहं महं॥ ९८॥ ति बेमि॥

व्याख्या—स्पष्टम्। नवरम्—"गइप्पहाणं च" त्ति प्रधानगतिं च ॥ ममत्वं बन्ध इव ममत्वबन्धस्तं महाभयावहम्, तत एव चौरादिभ्यो भयावाप्तेः। "निव्वाणगुणावहं" ति निर्वाणगुणाः—अनन्तज्ञानादयस्तदावहमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ९७–९८ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

मृगापुत्र-वक्तव्यता।

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां मृगापुत्रीयाख्यमेकोनविंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ विंशतितमं महानिर्ग्रन्थीयाख्यमध्ययनम् ।

व्याख्यातमेकोनविंशमध्ययनम् । अधुना महानिर्ग्रन्थीयं विंशतितममारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—'अनन्तराध्ययने निःप्रतिकर्मतोक्ता, इयं चानाथत्वपरिभावनेनैव पालयितुं शक्येति महानिर्ग्रन्थहितमभिधातुमनाथतैवानेकधाऽनेनोच्यते' इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याध्ययनस्याऽऽदिसूत्रम्—

सिद्धाण नमोकिच्चा, संजताणं च भावओ । अत्थधम्मगइं तच्चं, अणुसट्ठिं सुणेह मे ॥ १ ॥

व्याख्या—'सिद्धेभ्यः' तीर्थकरादिसिद्धेभ्यो नमस्कृत्य 'संयतेभ्यश्च' आचार्योपाध्यायसाधुभ्यः 'भावतः' भक्त्या, अर्थ्यः—हितार्थिभिः प्रार्थनीयः स चासौ धर्मश्च अर्थ्यधर्मस्तस्य गतिः—ज्ञानं यस्यां सा अर्थ्यधर्मगतिस्तां, "तच्चं" ति 'तथ्याम्' अविपरीतार्थाम् 'अनुशिष्टिं' शिक्षां शृणुत 'मे' मया कथ्यमानामिति शेषः । स्थविरवचनमेतदिति सूत्रार्थः ॥१॥ सम्प्रति धर्मकथानुयोगत्वादस्य धर्मकथाकथनव्याजेन प्रतिज्ञातमुपक्रमितुमाह—

पहूयरयणो राया, सेणिओ मगहाहिवो । विहारजत्तं णिज्जाओ, मंडिकुच्छिसि चेइए ॥ २ ॥
नाणादुमलयाइण्णं, नाणापक्खिनिसेवियं । नाणाकुसुमसंछन्नं, उज्जाणं नंदणोवमं ॥ ३ ॥
तत्थ सो पासई साहुं, संजयं सुसमाहियं । निसन्नं रुक्खमूलम्मि, सुकुमालं सुहोइयं ॥ ४ ॥
तस्स रूवं तु पासित्ता, राइणो तम्मि संजए । अच्चंतपरमो आसी, अतुलो रूवविम्हओ ॥ ५ ॥
अहो! वण्णो अहो! रूवं, अहो! अज्जस्स सोमया । अहो! खंती अहो! मुत्ती, अहो! भोगे असंगता ६

अनाथि-निर्ग्रन्थस्य वक्तव्यता।

तस्स पाए उ वंदित्ता, काऊण य पयाहिणं। णाइदूरमणासन्ने, पंजली पडिपुच्छई ॥ ७ ॥

तरुणो सि अज्जो पव्वइओ, भोगकालम्मि संजया। उवट्ठिओ सि सामन्ने, एयमट्ठं सुणेमि ता ॥ ८ ॥

व्याख्या—सुगमम्। नवरम्—"विहारजत्तं" ति 'विहारयात्रया' क्रीडार्थाश्ववाहनिकादिरूपया 'निर्यातः' निर्गतः पुरादिति गम्यम्। "एयमट्ठं सुणेमि" त्ति एनम् 'अर्थं' निमित्तं येनार्थेन त्वमीदृश्यामवस्थायां प्रव्रजितः, शृणोमि "ता" इति तावत्, पश्चाद् यत् त्वं भणिष्यसि तदपि श्रोष्यामीति भावः ॥ २-३-४-५-६-७-८ ॥ इत्थं राज्ञोक्ते मुनिराह—

अणाहो मि महाराय!, णाहो मज्झ न विज्जई। अणुकंपगं सुहिं वा वि, कंची णाभिसमेमऽहं ॥९॥

व्याख्या—अनाथोऽस्म्यहं महाराज!, किमिति? यतः 'नाथः' योगक्षेमविधाता मम न विद्यते, तथा 'अनुकम्पकम्' अनुकम्पाविधातारं सुहृदं वा कञ्चिद् 'नाभिसमेमी'ति नाभिसङ्गच्छाम्यहम् इति, अनेनार्थेन तारुण्येऽपि प्रव्रजित इति भाव इति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ एवं मुनिनोक्ते—

तओ सो पहसिओ राया, सेणिओ मगहाहिवो। एवं ते इड्ढिमंतस्स, कहं णाहो न विज्जई? ॥ १० ॥

होमि नाहो भयंताणं, भोगे भुंजाहि संजया!। मित्तनाईपरिवुडो, माणुस्सं खलु दुल्लहं ॥ ११ ॥

व्याख्या—सुगमम्। नवरम्—'एवमि'ति दृश्यमानप्रकारेण 'ऋद्धिमतः' विस्मयनीयवर्णादिसम्पत्तिमतः ॥१०-११॥ मुनिराह—

अप्पणावि अणाहो सि, सेणिआ! मगहाहिवा!। अप्पणा अणाहो संतो, कस्स णाहो भविस्ससि? ॥

व्याख्या—सुगमम् ॥ एवं च मुनिनोक्ते—

एवं वुत्तो नरिंदो सो, सुसंभंतो सुविम्हिओ। वयणं अस्सुयपुव्वं, साहुणा विम्हयं निओ ॥ १३ ॥

अस्सा हत्थी मणुस्सा मे, पुरं अंतेउरं च मे । भुंजामि माणुसे भोगे, आणाइस्सरियं च मे ॥ १४ ॥
एरिसे संपयग्गम्मि, सव्वकामसमप्पिए । कहं अणाहो भवई ?, मा हु भंते ! मुसं वए ॥ १५ ॥

व्याख्या—सुगममेव । नवरम्—आद्यस्य घटनैवम्—स श्रेणिकः 'विस्मयान्वितः' प्रागपि रूपादिविषयविस्मयोपेतः सन् 'एवम्' उक्तनीत्या वचनमश्रुतपूर्वमुक्तः सुसम्भ्रान्तः सुविस्मितश्च भूत्वोक्तवानिति शेषः ॥ यदुक्तवांस्तदाह—"आसे"त्यादि । इति ईदृशे 'सम्पदग्रे' सम्पत्प्रकर्षे "सव्वकामसमप्पिए" त्ति समर्पितसर्वकामे कथमनाथः "भवइ" त्ति पुरुषव्यत्ययेन भवामि ? । "मा हु" त्ति 'हुः' यस्मादर्थे, यत एवं तस्माद् मा भदन्त ! 'मृषां' अलीकं "वदे" त्ति वादीः ॥ १३-१४-१५ ॥ यतिरुवाच—

न तुमं जाणे अणाहस्स, अत्थं पोत्थं व पत्थिवा ! । जहा अणाहो हवई, सणाहो वा नराहिवा ! ॥१६॥
सुणेह मे महारायं !, अव्वक्खित्तेण चेयसा । जहा अणाहो हवई, जहा मे य पवत्तियं ॥ १७ ॥
कोसंबी नाम नयरी, पुराणपुरभेयणी । तत्थ आसी पिया मज्झं, पभूयधणसंचओ ॥ १८ ॥
पढमे वए महारायं !, अतुला मे अच्छिवेयणा । अहोत्था विउलो डाहो, सव्वंगेसु य पत्थिवा ! ॥ १९ ॥
सत्थं जहा परमतिक्खं, सरीरविवरंतरे । आवीलेज्ज अरी कुद्धो, एवं मे अच्छिवेयणा ॥ २० ॥
तियं मे अंतरिच्छं च, उत्तिमंगं च पीडई । इंदासणिसमा घोरा, वेयणा परमदारुणा ॥ २१ ॥
उवट्ठिया मे आयरिया, विज्जामंततिगिच्छगा । अईव सत्थकुसला, मंतमूलविसारया ॥ २२ ॥
ते मे तिगिच्छं कुव्वंति, चाउप्पायं जहाहियं । न य दुक्खा विमोयंति, एसा मज्झ अणाहया ॥ २३ ॥
पिया मे सव्वसारं पि, दिज्जाहि मम कारणा । न य दुक्खा विमोएंति, एसा मज्झ अणाहया ॥ २४ ॥

विंशतितमं महानिर्ग्रन्थीयाख्यमध्ययनम् ।

अनाथिनिर्ग्रन्थस्य वक्तव्यता ।

माया वि मे महाराय !, पुत्तसोगदुहट्टिया। न य दुक्खा विमोयंति, एसा मज्झ अणाहया ॥ २५ ॥
भायरो मे महाराय !, सगा जेट्ठकणिट्ठगा। न य दुक्खा विमोएंति, एसा मज्झ अणाहया ॥ २६ ॥
भइणीओ मे महाराय !, सगा जेट्ठकणिट्ठिया। न य दुक्खा विमोयंति, एसा मज्झ अणाहया ॥ २७ ॥
भारिया मे महाराय !, अणुरत्ता अणुव्वया। अंसुपुण्णेहिं नयणेहिं, उरं मे परिसिंचई ॥ २८ ॥
अण्णं पाणं च ण्हाणं च, गंध मल्ल विलेवणं। मए णायमणायं वा, सा बाला णो य भुंजई ॥ २९ ॥
खणं पि मे महाराय !, पासओ वि न फिट्टई। न य दुक्खा विमोएंति, एसा मज्झ अणाहया ॥ ३० ॥
ततो हं एवमाहंसु, दुक्खमा हु पुणो पुणो। वेयणा अणुभविउं जे, संसारम्मि अणंतए ॥ ३१ ॥
सइं च जइ मुच्चिज्जा, वेयणा विउला इओ। खंतो दंतो निरारंभो, पव्वइए अणगारियं ॥ ३२ ॥
एवं च चिंतइत्ताणं, पासुत्तो मि नराहिवा !। परियत्तंतीए राईए, वेयणा मे खयं गया ॥ ३३ ॥
तओ कल्ले पभायम्मि, आपुच्छित्ताण बंधवे। खंतो दंतो निरारंभो, पव्वइओ अणगारियं ॥ ३४ ॥
तोऽहं णाहो जाओ, अप्पणो य परस्स य। सव्वेसिं चेव जीवाणं, तसाणं थावराण य ॥ ३५ ॥

अनाथि-निर्ग्रन्थस्य वक्तव्यता।

व्याख्या—सुगमान्येव। नवरम्—न त्वं जानीषे 'अनाथस्य' अनाथशब्दस्य 'अर्थम्' अभिधेयं 'प्रोत्थं वा' प्रकर्षेण उत्थाम्—उत्थानं मूलोत्पत्तिम् 'केनाऽभिप्रायेणाऽयं मयोक्तः' इत्येवंरूपाम्। अत एव यथाऽनाथो भवति सनाथो वा तथा न जानीषे इति सम्बन्धः॥ शृणु 'मे' कथयत इति शेषः। किं तद् ? इत्याह—यथाऽनाथो भवतीत्यनाथशब्दस्याभिधेयः पुरुषो भवति। यथा "मे य" त्ति मया च 'प्रवर्त्तितं' प्ररूपितमनाथत्वमिति प्रक्रमः। अनेनोत्थानमुक्तम्॥ पुराणपुराणि भिनत्ति—स्वगुणैरसाधारणत्वाद् भेदेन व्यवस्थापयतीति पुराणपुरभेदिनी॥ "अहोत्थ" त्ति अभूत्॥ "सरीरविवरं-

तरे" त्ति शरीरविवराणि—कर्णरन्ध्रादीनि तेषाम् अन्तरं—मध्यं शरीरविवरान्तरं तस्मिन्, "आवीलेज्ज" त्ति 'आपीडयेत्' गाढमवगाहयेत् ॥ 'त्रिकं' कटिभागं कर्मभूतं 'अन्तरा' मध्ये 'इच्छां वा' अभिमतवस्त्वभिलाषं न केवलं बहिस्त्रिकाद्येवेति भावः, इन्द्राशनिः—इन्द्रवज्रं तत्समा अतिदाहोत्पादकत्वादिति भावः, 'घोरा' अपरेषामपि भयजनिका 'परमदारुणा' अतीवदुःखोत्पादिका ॥ उपस्थिता मे 'आचार्याः' इति प्राणाचार्या वैद्या इत्यर्थः, 'विद्यामन्त्रचिकित्सकाः' विद्या-मन्त्राभ्यां व्याधेः प्रतिकारकर्त्तारः ॥ "चाउप्पायं" ति 'चतुष्पादां' भिषग्भेषजातुरप्रतिचारकात्मकचतुर्भागचतुष्टयात्मिकां 'यथाहितं' हिताऽनतिक्रमेण ॥ 'पिता' जनकः, विमोएंति" त्ति सुब्व्यत्ययाद् विमोचयति ॥ "पासतो वि" त्ति पार्श्वतश्च । "फिट्टइ" त्ति अपयाति ॥ 'ततः' इति रोगाप्रतिकार्यताऽनन्तरमहम् 'एवं' वक्ष्यमाणप्रकारेण "आहंसु" त्ति उक्तवान् यथा 'दुःक्षमा' दुःसहा 'हु' एवकारार्थः, ततो दुःक्षमा एव पुनः पुनर्वेदना अनुभवितुम्, "जे" इति निपातः पूरणे ॥ यतश्चैवमतः "सइं च" ति सकृदपि यदि मुच्येयमहमिति गम्यते, "वेयण" त्ति वेदनायाः "विउल" त्ति विपुलायाः 'इतः' अस्याः, ततः किम्? इत्याह—क्षान्तो दान्तो निरारम्भः "पव्वइए" त्ति 'प्रव्रजेयं' प्रतिपद्येयम् अनगारितां येन संसारोच्छित्तितो मूलत एव न वेदनासम्भवः स्यादिति भावः ॥ "एवं च चिंतइत्ताणं" ति एवं न केवलमुक्त्वा चिन्तयित्वा च प्रसुप्तोऽस्मि नराधिप!, 'परिवर्त्तमानायाम्' अतिक्रामन्त्यां रजन्यां वेदना मे क्षयं गता ॥ 'ततः' वेदनाऽपगमानन्तरं 'कल्यः' नीरोगः सन् ॥ 'ततः' प्रव्रज्याप्रतिपत्तेरिति विंशतिसूत्रार्थः ॥ १६-१७-१८-१९-२०-२१-२२-२३-२४-२५-२६-२७-२८-२९-३०-३१-३२-३३-३४-३५ ॥ किमिति प्रव्रज्याप्रतिपत्त्यनन्तरमेव नाथस्त्वं जातः? पुरा न? इत्याह—

अप्पा नदी वेयरणी, अप्पा मे कूडसामली । अप्पा कामदुहा धेणू, अप्पा मे नंदणं वणं ॥ ३६ ॥

अप्पा कत्ता विकत्ता य, दुक्खाण य सुहाण य। अप्पा मित्तममित्तं च, दुप्पट्ठियसुपट्ठिओ ॥३७॥

व्याख्या—'आत्मे'ति व्यवच्छेदफलत्वाद् वाक्यस्य आत्मैव नदी 'वैतरणी' नरकसम्बन्धिनी, तद्धेतुत्वात् । अत एवात्मैव कूटमिव जन्तुयातनाहेतुत्वात् शाल्मली कूटशाल्मली । तथा आत्मैव कामदुघा धेनुरिव धेनुः, इयं च रूढित उक्ता, एतदुपमत्वं चाभिलषितस्वर्गापवर्गावाप्तिहेतुतया । आत्मैव मे नन्दनं वनम्, एतदौपम्यं चास्य चित्तप्रह्लत्तिहेतुतया ॥ यथा चैतदेवं तथाऽऽह—आत्मैव कर्त्ता दुःखानां सुखानां चेति योगः । 'विकरिता च' विक्षेपकः आत्मैव तेषामेव, अतश्चात्मैव मित्रममित्रं च, कीदृक् सन्? दुःप्रस्थितः—दुःप्रवृत्तः सुप्रस्थितः—सुप्रवृत्तः, एतयोर्विशेषणसमासः । एवं च प्रव्रज्यायामेव सुप्रस्थितत्वेनाऽऽत्मनोऽन्येषां च योगक्षेमकरणसमर्थत्वाद् नाथत्वमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ३६-३७ ॥ पुनरन्यथाऽनाथत्वमाह—

इमा हु अण्णा वि अणाहया णिवा!, तमेगचित्तो निहुओ सुणेहि मे ।
नियंठधम्मं लहियाण वी जहा, सीयंति एगे बहुकायरनरा ॥ ३८ ॥
जो पव्वइत्ताण महव्वयाइं, सम्मं च नो फासयई पमाया ।
अणिग्गहप्पा य रसेसु गिद्धे, न मूलओ छिंदइ बंधणं से ॥ ३९ ॥
आउत्तया जस्स य नत्थि काई, इरियाए भासाए तहेसणाए ।
आयाणनिक्खेव दुगंछणाए, न धीरजायं अणुजाइ मग्गं ॥ ४० ॥
चिरं पि से मुंडरुई भवित्ता, अथिरव्वए तवनियमेहिं भट्ठे ।
चिरं पि अप्पाण किलेसइत्ता, न पारए होइ हु संपराए ॥ ४१ ॥

अनाथि-
निर्ग्रन्थस्य
वक्तव्यता।

पोल्लेव मुट्ठी जह से असारे, अयंतिए कूडकहावणे वा ।
राढामणी वेरुलियप्पगासे, अमहग्घए होइ य जाणएसु ॥ ४२ ॥
कुसीललिंगं इह धारइत्ता, इसिज्झयं जीविय वूहइत्ता ।
असंजए संजय लप्पमाणे, विणिघायमागच्छइ से चिरं पि ॥ ४३ ॥
विसं पिवित्ता जह कालकूडं, हणाइ सत्थं जह कुग्गहीयं ।
एसेव धम्मो विसओववण्णो, हणाइ वेयाल इवाविवण्णो ॥ ४४ ॥
जे लक्खणं सुविण पउंजमाणे, निमित्तकोऊहलसंपगाढे ।
कुहेडविज्जासवदारजीवी, न गच्छई सरणं तम्मि काले ॥ ४५ ॥
तमंतमेणेव उ से असीले, सया दुही विप्परियासुवेइ ।
संधावई नरगतिरिक्खजोणी, मोणं विराहेत्तु असाहुरूवे ॥ ४६ ॥
उद्देसियं कीयगडं नियागं, न मुंचती किंचि अणेसणिज्जं ।
अग्गी विवा सव्वभक्खी भवित्ता, इओ चुए गच्छइ कट्टु पावं ॥ ४७ ॥
न तं अरी कंठछेत्ता करेति, जं से करे अप्पणिया दुरप्पा ।
से नाहिती मच्चुमुहं तु पत्ते, पच्छाणुतावेण दयाविहूणे ॥ ४८ ॥
निरट्ठिया णग्गरुई उ तस्स, जे उत्तिमट्ठे विवज्जासमेति ।
इमे वि से नत्थि परे वि लोगे, दुहओ वि से झिज्झइ तत्थ लोए ॥ ४९ ॥

एमेवऽहाछंदकुसीलरूवे, मग्गं विराहेत्तु जिणोत्तमाणं ।
कुररी विवा भोगरसाणुगिद्धा, निरट्ठसोगा परितावमेई ॥ ५० ॥

व्याख्या—'इयं च' वक्ष्यमाणा 'हुः' पूरणे, अन्याऽपि अनाथता नृप! अस्तीति शेषः, 'ताम्' अनाथताम् एकचित्तः 'निभृतः' स्थिरः शृणु, का पुनरसौ? इत्याह—निर्ग्रन्थधर्मं 'लहियाण वि" त्ति लब्ध्वाऽपि 'यथे'त्युपप्रदर्शने 'सीदन्ति' तदनुष्ठानं प्रति शिथिलीभवन्ति 'एके' केचन बहवश्च ते कातरनराश्च बहुकातरनराः, सीदन्तश्च न आत्मानमन्यांश्च रक्षयितुं क्षमा इति, इयं सदनलक्षणाऽपराऽनाथतेति भावः ॥ सदनस्यैवाऽनेकधास्वरूपानुवादतः फलदर्शनार्थमाह—"जो पव्वइत्त" इत्यादि सुगममेव—नवरम्—'न स्पृशति' न सेवते, 'बन्धनं' रागद्वेषात्मकम् ॥ 'आयुक्तता' उपयुक्तता 'काचिदि'ति स्वल्पाऽपि "आयाणनिक्खेव" त्ति सुब्लोपात् 'आदाननिक्षेपयोः' उपकरणग्रहणन्यासयोः, तथा जुगुप्सनायाम्, इह चोच्चारादीनां संयमाऽनुपयोगितया जुगुप्सनीयत्वेनैव परिष्ठापनात् परिष्ठापनैव जुगुप्सनोक्ता। स ईदृक् किम्? इत्याह—न धीरैर्यातः— गतो धीरयातस्तम् अनुयाति 'मार्गं' सम्यग्दर्शनात्मकं मुक्तिपथम् ॥ तथा च चिरमपि मुण्ड एव–मुण्डन एव निःशेषा- नुष्ठानपराङ्मुखतया रुचिर्यस्यासौ मुण्डरुचिः, अस्थिरव्रतः तपोनियमेभ्यो भ्रष्टः चिरमप्यात्मानं 'क्लेशयित्वा' लोचादिना बाधयित्वा न पारगो भवति, 'हुः' वाक्यालङ्कारे, "संपराए" त्ति सुब्व्यत्ययात् 'सम्परायस्य' संसारस्य ॥ स चैवंविधः 'पोल्लेव' अन्तः सुषिरैव न मनागपि निविडा मुष्टिर्यथा असारा। "अयंतिए" त्ति अयन्त्रितः कूटकार्षापण इव, यथा ह्यसौ न केनचित् कूटत्वेन नियन्त्र्यते तथैषोऽपि निर्गुणत्वादुपेक्षणीयः। 'राढामणिः' काचमणिः वैडूर्यप्रकाशः अमहार्घको भवति, 'हुः' अवधारणे, ज्ञेषु ॥ 'कुशीललिङ्गं' पार्श्वस्थादिवेषम् 'इह' अस्मिन् जन्मनि धारयित्वा 'ऋषिध्वजं' मुनिचिह्नं रजोहरणादि "जीविय" त्ति आर्षत्वात् जीविकार्थं 'बृंहयित्वा' इदमेव प्रधानमिति ख्यापनेनोपबृंह्य तत एवाऽसंयतः सन् "संजय

लप्पमाणे" त्ति सोपरकारत्वात् संयतम् आत्मानं लपन् 'विनिघातं' विविधाभिघातरूपमागच्छति, सुचिरमपि आस्तामल्पकालं नरकादाविति भावः ॥ इहैव हेतुमाह—विषं 'तुः' चार्थे, स च योक्ष्यते, पीतं यथा कालकूटं "हणाइ" त्ति हन्ति शस्त्रं च यथा 'कुगृहीतं' दुर्गृहीतं "एसेव" त्ति एष एव विषादिवत् 'धर्मः' यतिधर्मः 'विषयोपपन्नः' शब्दादिविषययुक्तो हन्ति दुर्गतिपातहेतुत्वेन द्रव्ययतिमिति शेषः, वेताल इव, चस्य गम्यमानत्वाद् वेताल इव च 'अविपन्नः' अप्राप्तविपत् मन्त्रादिभिरनियन्त्रित इत्यर्थः ॥ यो लक्षणं स्वप्नं च 'प्रयुञ्जानः' व्यापारयन् निमित्तं च–भौमादि कौतुकं च–अपत्याद्यर्थं स्नपनादि तयोः सम्प्रगाढः–सक्तो यः सः, तथा "कुहेडविज्ज" त्ति कुहेटकविद्याः–अलीकाश्चर्यविधायिमन्त्रतन्त्रज्ञानात्मिकास्ता एव कर्मबन्धहेतुत्वाद् आश्रवद्वाराणि तैर्जीवितुं शीलमस्येति कुहेटविद्याश्रवद्वारजीवी 'न गच्छति' न प्राप्नोति शरणं 'तस्मिन्' फलोपभोगोपलक्षिते 'काले' समये ॥ अमुमेवार्थं भावयितुमाह—"तमंतमेणेव उ" त्ति अतिमिथ्यात्वोपहततया 'तमस्तमसैव' प्रकृष्टाज्ञानेनैव, 'तुः' पूरणे, 'सः' द्रव्ययतिः अशीलः सदा 'दुःखी' विराधनाजनितदुःखेनैव, "विप्परियासुवेइ" त्ति 'विपर्यासं' तत्त्वेषु वैपरीत्यमुपैति, ततश्च 'सन्धावति' सततं गच्छति नरकतिर्यग्योनीः 'मौनं' चारित्रं विराध्य 'असाधुरूपः' तत्त्वतोऽयतिस्वभावः सन् । अनेन च विराधनाया अनुबन्धवत् फलमुक्तम् ॥ कथं पुनर्मौनं विराध्य कथं वा नरकतिर्यग्गतीः सन्धावति ? इत्याह—"उद्देसियमि"त्यादि "नियागं" नित्यपिण्डम्, अग्निरिव सर्वम्–अप्रासुकमपि भक्षयतीत्येवंशीलः सर्वभक्षी भूत्वा कृत्वा च पापमिति योगः, इतश्च्युतो गच्छति कुगतिमिति शेषः ॥ यतश्चैवं स्वदुश्चरितैरेव दुर्गतिप्राप्तिः अतः 'न' नैव 'तमि'ति प्रस्तावाद् अनर्थम् अरिः कण्ठच्छेत्ता करोति यं "से" तस्य करोत्यात्मीया 'दुरात्मता' दुष्टाचारप्रवृत्तिरूपा, न चैनामाचरन्नपि जन्तुर्मूढतया वेत्ति परं 'सः' दुरात्मताकर्त्ता ज्ञास्यति प्रक्रमाद् दुरात्मतां 'मृत्युमुखं तु' मरणसमयं पुनः प्राप्तः पश्चात् 'अनुतापेन' 'हा ! दुष्टु

अनाथिनिर्ग्रन्थस्य वक्तव्यता।

मयाऽनुष्ठितेयम्' इत्येवंरूपेण दया–संयमस्तद्विहीनः सन् ॥ यस्तु मृत्युमुखप्राप्तोऽपि न तां वेत्स्यति तस्य का वार्त्ता ? इत्याह—निरर्थिका, तुशब्दस्येह सम्बन्धात् 'निरर्थिकैव' निष्फलैव नाग्न्ये–श्रामण्ये रुचिर्नाग्न्यरुचिः तस्य यः "उत्तिमट्ठि" त्ति सुब्व्यत्ययाद् अपेर्गम्यमानत्वात् 'उत्तमार्थेऽपि' पर्यन्तसमयाराधनरूपे, आस्तां पूर्वम्, 'विपर्यासं' दुरात्मतायामपि सुन्दरात्मतापरिज्ञानरूपम् 'एति' गच्छति, इतरस्य तु कथञ्चित् स्यादपि किञ्चित् फलमिति भावः ॥ किमेवम् ? उच्यते— यतः "इमे वि" त्ति 'अयमपि प्रत्यक्षो लोक इति सम्बन्धः "से" तस्य नास्ति, न केवलमयमेव 'परोऽपि' भवान्तररूपः, तत्रेहलोकाभावः शरीरक्लेशहेतुलोचादिसेवनात्, परलोकाभावश्च कुगतिगमनभावतः । तथा च "दुहतो वि" त्ति 'द्विधापि' ऐहिकपारत्रिकार्थाभावेन "से झिज्झइ" त्ति स ऐहिकपारत्रिकार्थसम्पत्तिमतो जनानवलोक्य 'धिङ् मामपुण्यभाजनमुभय-भ्रष्टम्' इति चिन्तया क्षीयते 'तत्रे'त्युभयरूपे 'लोके' जगति ॥ यदुक्तम्—'स ज्ञास्यति पश्चादनुतापेन' इति तत्र यथासौ परितप्यते तथा दर्शयन् उपसंहारमाह—'एवमेव' उक्तरूपेणैव महाव्रतास्पर्शनादिना प्रकारेण यथाच्छन्दाः–स्वरुचिविर-चिताचाराः कुशीलाः–कुत्सितशीलास्तद्रूपाः–तत्स्वभावाः 'कुररीव' पक्षिणीव "निरट्ठसोय" त्ति निरर्थः–निःप्रयोजनः शोको यस्याः सा निरर्थशोका 'परितापं' पश्चात्तापरूपमेति । यथा चैषाऽऽमिषगृद्धा पक्ष्यन्तरेभ्यो विपत्प्राप्तौ शोचते, न च ततः कश्चित् प्रतीकार इति, एवमसावपि भोगरसगृद्ध ऐहिकाऽऽमुष्मिकाऽपायप्राप्तौ; ततोऽस्य स्वपरपरित्राणाऽसमर्थत्वे-नाऽनाथत्वमिति भाव इति सूत्रत्रयोदशकार्थः ॥ एतत् कृत्वा यत् कृत्यं तदुपदेष्टुमाह—

सोच्चाण मेहावि ! सुभासियं इमं, अणुसासणं णाणगुणोववेयं ।
मग्गं कुसीलाण जहाय सव्वं, महाणियंठाण वए पहेणं ॥ ५१ ॥

व्याख्या—श्रुत्वा हे मेधाविन् ! सुष्ठु–शोभनप्रकारेण भाषितं सुभाषितम् 'इदम्' अनन्तरोक्तम् 'अनुशासनं'

शिक्षणं ज्ञानेन गुणेन च–प्रस्तावाद् विरतिरूपेणोपेतं मार्गं कुशीलानां हित्वा सर्वं महानिर्ग्रन्थानां "वय" त्ति व्रजेस्त्वं "पहेणं" ति पथेति सूत्रार्थः ॥ ५१ ॥ ततः किं फलम्? इत्याह—

चरित्तमायारगुणन्निए तओ, अणुत्तरं संजम पालियाणं।
निरासवे संखविआण कम्मं, उवेइ ठाणं विउलुत्तमं धुवं ॥ ५२ ॥

व्याख्या—"चरित्तमायारगुणन्निय" त्ति मकारोऽलाक्षणिकः, चारित्राचारः–चारित्रसेवनं गुणः–ज्ञानरूपस्ताभ्यामन्वितश्चारित्राचारगुणान्वितः, 'ततः' महानिर्ग्रन्थमार्गगमनात् 'अनुत्तरं' प्रधानं "संजम पालियाणं" ति 'संयमं' यथाख्यातचारित्रात्मकं पालयित्वा निराश्रवः 'सङ्क्षपय्य' क्षयं नीत्वा कर्म उपैति स्थानम्, विपुलं च तद् अनन्तानामपि तत्रावस्थितेः उत्तमं च प्रधानत्वाद् विपुलोत्तमं 'ध्रुवं' नित्यं मुक्तिपदमित्यर्थ इति सूत्रार्थः ॥ ५२ ॥ सर्वोपसंहारमाह—

एवुग्गदंते वि महातवोधणे, महामुणी महापइण्णे महायसे।
महानियंठिज्जमिणं महासुअं, से काहए महया वित्थरेणं ॥ ५३ ॥

व्याख्या—'एवम्' उक्तप्रकारेण "से काहइ" त्ति 'सः' मुनिः कथयतीति सम्बन्धः। उग्रः कर्मशत्रुं प्रति, उग्रश्चासौ दान्तश्च उग्रदान्तः, 'अपिः' पूरणे, 'महाप्रतिज्ञः' दृढव्रताभ्युपगमः, अत एव महायशाः, महानिर्ग्रन्थेभ्यो हितं महानिर्ग्रन्थीयम्, 'इदम्' अनन्तरोक्तम्, शेषं स्पष्टमिति सूत्रार्थः ॥ ५३ ॥ ततश्च—

तुट्ठो अ सेणिओ राया, इणमुदाहु कयंजली। अणाहत्तं जहाभूयं, सुट्ठु मे उवदंसियं ॥ ५४ ॥

तुज्झं सुलद्धं खु मणुस्सजम्मं, लाभा सुलद्धा य तुमे महेसी!।
तुब्भे सणाहा य सबंधवा य, जं भे ठिया मग्गि जिणुत्तमाणं ॥ ५५ ॥

तं सि णाहो अणाहाणं, सव्वभूयाण संजया ! । खामेमि ते महाभाग !, इच्छामि अणुसासिउं ॥५६॥
पुच्छिऊण मए तुब्भं, झाणविग्घो उ जो कओ । निमंतिया य भोगेहिं, तं सव्वं मरिसेहि मे ॥५७॥

व्याख्या—सुगममेव । नवरम्—तुष्टश्चेति 'चः' पुनरर्थे भिन्नक्रमश्च, ततः श्रेणिकः पुनरिदमाह—'यथाभूतं' यथावस्थितम् ॥ "सुलद्धं खु" त्ति सुलब्धमेव 'लाभाः' वर्णरूपाद्यवाप्तिरूपाः 'यत्' यस्मात् "भे" भवन्तः ॥ "तं सी" ति पूर्वार्द्धेन पुनरुपबृंहणा कृता, उत्तरार्द्धेन तु क्षामणोपसन्नते दर्शिते । इह तु 'ते' त्ति त्वाम्, "अणुसासिउं" ति अनुशासयितुमात्मानं भवतेति गम्यते ॥ पुनः क्षामणामेव विशेषत आह—"पुच्छिऊणे"त्यादि, इति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ५४-५५-५६-५७ ॥ सकलाध्ययनोपसंहारमाह—

एवं थुणित्ताण स रायसीहो, अणगारसीहं परमाए भत्तिए ।
सओरोहो य सपरियणो य, धम्माणुरत्तो विमलेण चेयसा ॥ ५८ ॥
ऊससियरोमकूवो, काऊण य पयाहिणं । अभिवंदिऊण सिरसा, अइयाओ नराहिवो ॥ ५९ ॥
इयरो वि गुणसमिद्धो, तिगुत्तिगुत्तो तिदंडविरओ य ।
विहग इव विप्पमुक्को, विहरइ वसुहं विगयमोहो ॥ ६० ॥ त्ति बेमि ॥

व्याख्या—"सओरोहो" त्ति 'सावरोधः' सान्तःपुरः । "विमलेण" त्ति विगतमिथ्यात्वमलेन चेतसा उपलक्षितः ॥ "अइयातो" त्ति 'अतियातः' गतः स्वस्थानमिति गम्यते ॥ 'इतरः' मुनिः सोऽपि । शेषं गतार्थमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ५८-५९-६० ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां
महानिर्ग्रन्थीयाख्यं विंशतितममध्ययनं समाप्तम् ॥

अनाथि-
निर्ग्रन्थस्य
वक्तव्यता ।

अथ एकविंशं समुद्रपालीयाख्यमध्ययनम् ।

व्याख्यातं विंशतितममध्ययनम् । अधुनैकविंशं समुद्रपालीयनामकमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—'अनन्तराध्ययनेऽनाथत्वमनेकधोक्तम्, इह तु तदालोचनाद् विविक्तचर्ययैव चरितव्यमित्यभिप्रायेण सैवोच्यते' इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याऽऽदिसूत्रम्—

चंपाए पालिए नामं, सावए आसि वाणिए । महावीरस्स भगवओ, सीसे सो उ महप्पणो ॥१॥
निग्गंथे पावयणे, सावए से विकोविए । पोएण ववहरंते, पिहुंडं नगरमागए ॥ २ ॥
पिहुंडे ववहरंतस्स, वाणिओ देइ धूयरं । तं ससत्तं पइगेज्झ, सदेसमह पत्थिओ ॥ ३ ॥
अह पालियस्स घरणी, समुद्दम्मि पसवई । अह दारए तहिं जाए, समुद्दपालि त्ति नामए ॥ ४ ॥
खेमेण आगए चंपं, सावए वाणिए घरं । संवड्ढई घरे तस्स, दारए से सुहोइए ॥ ५ ॥
बावत्तरिं कलाओ अ, सिक्खिए नीइकोविए । जोव्वणेण य संपन्ने, सुरूवे पियदंसणे ॥ ६ ॥
तस्स रूववइं भज्जं, पिया आणेइ रूविणिं । पासाए कीलए रम्मे, देवो दोगुंदगो जहा ॥ ७ ॥
अह अन्नया कयाई, पासायालोयणे ठिओ । वज्झमंडणसोभागं, वज्झं पासइ वज्झगं ॥ ८ ॥
तं पासिऊण संविग्गो, समुद्दपालो इमं बवी । अहो ! असुहाण कम्माणं, निज्जाणं पावगं इमं ॥९॥
संबुद्धो सो तहिं भयवं, परमं संवेगमागओ । आपुच्छऽम्मापियरो, पव्वए अणगारियं ॥ १०॥

व्याख्या—सुगमान्येव । नवरम्—"सीसे सो उ" त्ति शिष्यः स पुनः ॥ "निग्गंथे" त्ति नैर्ग्रन्थ्ये "से विकोविए" त्ति

एकविंशं समुद्रपालीयाख्यमध्ययनम् ।

समुद्रपालस्य वक्तव्यता ।

॥२७३॥

‘सः’ पालितः ‘विकोविदः’ विशेषेण कोविदः ॥ “वाणिओ देइ धूयरं” ति तद्गुणाकृष्टचेताः कश्चित् वणिग् ददाति दुहितरम्। “तं ससत्तं पइगिज्झ” त्ति तां ‘ससत्त्वां’ सगर्भां प्रतिगृह्य ॥ “जोव्वणेण य संपन्ने” त्ति यौवनेन च सम्पन्नो जात इति गम्यते ॥ “आणेइ रूविणिं” ति ‘आनयति’ तथाविधकुलाद् आगमयति रूपिणीनामिकाम् ॥ वध्यमण्डनानि—रक्तचन्दन-करवीरादीनि तैः शोभा यस्य स वध्यमण्डनशोभाकस्तं ‘वध्यं’ वधार्हं कञ्चन तथाविधाकार्यकारिणं पश्यति, वध्यं गच्छति वध्यगस्तम्, वध्यशब्देन चोपचाराद् वध्यभूमिरुक्ता ॥ “इमं बवि” त्ति ‘इदं’ वक्ष्यमाणमब्रवीत् ॥ “निज्जाणं” ति ‘निर्याणम्’ अवसानम् ॥ एवं च परिभावयन् सम्बुद्धः सः “तहिं” ति तस्मिन्नेव प्रासादावलोकने । “आपुच्छऽम्मापियरो” त्ति आपृच्छ्य मातापितरौ “पव्वए” त्ति ‘प्राव्राजीत्’ प्रतिपन्नवान् अनगारितामिति सूत्रदशकार्थः ॥ १-२-३-४-५-६-७-८-९-१० ॥ प्रव्रज्य च यथाऽसौ आत्मानमनुशासितवांस्तथाऽऽह—

जहित्तु संगं थ महाकिलेसं, महंतमोहं कसिणं भयावहं ।
परियायधम्मं चऽभिरोयएज्जा, वयाणि सीलाणि परीसहे य ॥ ११ ॥
अहिंस सच्चं च अतेणगं च, तत्तो य बंभं अपरिग्गहं च ।
पडिवज्जिया पंच महव्वयाणि, चरिज्ज धम्मं जिणदेसियं विऊ ॥ १२ ॥
सव्वेहिं भूएहिं दयाणुकंपी, खंतिक्खमे संजयबंभयारी ।
सावज्जजोगं परिवज्जयंतो, चरिज्ज भिक्खू सुसमाहिइंदिए ॥ १३ ॥
कालेण कालं विहरिज्ज रट्ठे, बलाबलं जाणिय अप्पणो उ ।
सीहो व सद्देण न संतसेज्जा, वइजोग सुच्चा न असब्भमाहु ॥ १४ ॥

समुद्रपालस्य वक्तव्यता ।

उवेहमाणो उ परिव्वएज्जा, पियमप्पियं सव्व तितिक्खएज्जा ।
न सव्व सव्वत्थऽभिरोयएज्जा, न यावि पूयं गरहं च संजए ॥ १५ ॥
अणेग छंदा मिह माणवेहिं, जे भावओ संपकरेइ भिक्खू ।
भयभेरवा तत्थ उइंति भीमा, दिव्वा मणुस्सा अदुवा तिरिच्छा ॥ १६ ॥
परीसहा दुव्विसहा अणेगे, सीयंति जत्था बहुकायरा नरा ।
से तत्थ पत्ते न वहेज्ज भिक्खू, संगामसीसे इव णागराया ॥ १७ ॥
सीओसिणा दंसमसा य फासा, आयंका विविहा फुसंति देहं ।
अकुक्कुओ तत्थऽहियासएज्जा, रयाइं खेवेज्ज पुराकडाइं ॥ १८ ॥
पहाय रागं च तहेव दोसं, मोहं च भिक्खू सययं वियक्खणो ।
मेरु व्व वाएण अकंपमाणो, परीसहे आयगुत्ते सहेज्जा ॥ १९ ॥
अणुण्णए नावणए महेसी, न यावि पूयं गरहं च संजए ।
से उज्जुभावं पडिवज्ज संजए, निव्वाणमग्गं विरए उवेइ ॥ २० ॥
अरइरइसहे पहीणसंथवे, विरए आयहिए पहाणवं ।
परमट्ठपएहिं चिट्ठई, छिन्नसोए अममे अकिंचणे ॥ २१ ॥
विवित्तलयणाइं भएज्ज ताई, निरोवलेवाइं असंथडाइं ।
इसीहि चिण्णाइं महायसेहिं, काएण फासेज्ज परीसहाइं ॥ २२ ॥

स नाण-नाणोवगए महेसी, अणुत्तरं चरिउं धम्मसंचयं ।
अणुत्तरेनाणधरे जसंसी, ओभासई सूरिए वंतलिक्खे ॥ २३ ॥

समुद्रपालस्य वक्तव्यता।

व्याख्या—'हित्वा' त्यक्त्वा "संगं थ" त्ति 'सङ्गं' स्वजनादिसम्बन्धं 'थः' पूरणे निपातः, 'महाक्लेशं' महादुःखं "महंतमोहं" ति महामोहं 'कृत्स्नं' समस्तं, महाक्लेशरूपत्वादेव विवेकिनां भयावहम्, पर्यायः—प्रक्रमात् प्रव्रज्यापर्यायस्तत्र धर्मः पर्यायधर्मस्तं, 'चः' पूरणे, अभिरोचयेद् भवान् हे आत्मन्! इति प्रक्रमः। पर्यायधर्ममेव विशेषत आह—'व्रतानि' महाव्रतानि, 'शीलानि' उत्तरगुणरूपाणि 'परीषहानि'ति भीमन्यायेन परीषहसहनानि च ॥ एतदभिरुच्य अनन्तरं च यत् कृत्यं तदाह—अहिंसा सत्यमस्तैन्यकं च ततश्च 'ब्रह्म' ब्रह्मचर्यम् अपरिग्रहं च प्रतिपद्य एवं पञ्च महाव्रतान्येतानि 'चरेत्' सेवेत, नाऽङ्गीकृत्यैव तिष्ठेदिति भावः, 'धर्मं' श्रुत-चारित्ररूपं जिनदेशितं "विउ" त्ति विद्वान्॥ "सव्वेहिं भूएहिं" ति सर्वेषु भूतेषु दयया—रक्षणरूपया अनुकम्पनशीलो दयानुकम्पी, क्षान्त्या न त्वशक्त्या क्षमते—प्रत्यनीकोदीरितदुर्वचनादिकं सहत इति क्षान्तिक्षमः, संयतते इति संयतः स चासौ ब्रह्मचारी च संयतब्रह्मचारी, पूर्वत्र ब्रह्मप्रतिपत्त्या गतत्वेऽपि ब्रह्मचारीत्यभिधानं ब्रह्मचर्यस्य दुरनुचरत्वख्यापनार्थम् ॥ 'कालेन' पादोनपौरुष्यादिना 'कालमि'ति कालोचितं प्रत्युपेक्षणादिकृत्यं कुर्वन्निति शेषः विहरेत् 'राष्ट्रे' मण्डले 'बलाबलं' सहिष्णुत्वाऽसहिष्णुत्वलक्षणं ज्ञात्वा, आत्मनो यथा यथा संयमयोगहानिर्न जायते तथा तथेत्यभिप्रायः। अन्यच्च सिंह इव 'शब्देन' प्रस्तावाद् भयोत्पादकेन 'न सन्त्रस्येत्' नैव सत्त्वात् चलेद् भवानिति सर्वत्र गम्यते, अत एव च 'वाग्योगम्' अर्थाद् दुःखोत्पादकं श्रुत्वा 'न' नैव असभ्यं "आहु" त्ति आर्षत्वाद् ब्रूयात्॥ तर्हि किं कुर्यात्? इत्याह—'उपेक्षमाणः' तमवधीरयन् परिव्रजेत्, तथा प्रियमप्रियं "सव्व" त्ति सर्वं 'तितिक्षेत' सहेत। किञ्च न "सव्व" त्ति 'सर्वं' वस्तु सर्वत्र स्थाने अभिरोचयेद्, यथादृष्टाऽभिलापुको मा भूदिति

भावः । न चाऽपि पूजां गर्हां च अभिरोचयेदिति सम्बन्धः । गर्हा चात्र परपरिवादरूपा ॥ ननु भिक्षोरपि किमन्यथाभावः सम्भवति ? येनेत्थमित्थं चाऽऽत्मानुशासनमसौ कृतवानित्याह—"अणेग" त्ति अनेके 'छन्दाः' अभिप्रायाः सम्भवन्तीति गम्यते, 'इह' जगति "माणवेहि" त्ति मानवेषु 'ये' इति यान् छन्दान् 'भावतः' तत्त्ववृत्त्या 'सम्प्रकरोति' संविधत्ते "भिक्खु" त्ति अपेर्गम्यमानत्वाद् 'भिक्षुरपि' अनगारोऽपि सन्, अत इत्थमित्थं चाऽऽत्मानुशासनमिति भावः, अपरं च 'भयभैरवाः' भयोत्पादकत्वेन भीषणाः 'तत्रे'ति व्रतप्रतिपत्तौ "उइंति" त्ति उद्यन्ति, भयभैरवा इत्यनेनाऽपि गते 'भीमाः इति पुनरभिधानम् अतिरौद्रताख्यापनायोक्तम् । दिव्या मानुष्यका अथवा तैरश्चा उपसर्गा इति गम्यते ॥ तथा परीषहा दुर्विषहा अनेके उद्यन्तीति सम्बन्धः । 'सीदन्ति' संयमं प्रति शिथिलीभवन्ति "जत्थ" त्ति 'यत्र' येषु उपसर्गेषु परीषहेषु च सत्सु बहुकातरा नराः, 'से' इत्यथ 'तत्र' तेषु प्राप्तः 'न व्यथेत' न सत्त्वात् चलेत् भिक्षुः सङ्ग्रामशीर्षे इव नागराजः ॥ शीतोष्णे दंशमशकाः, चशब्द उत्तरत्र योक्ष्यते, 'स्पर्शाः' तृणस्पर्शादयः आतङ्काश्च विविधाः 'स्पृशन्ति' उपतापयन्ति देहं भवत इति गम्यते, "अकुक्कुउ" त्ति आर्षत्वात् कुत्सितं कूजति कुकूजो न तथा अकुकूजः 'तत्र' शीतादिस्पर्शने अधिसहेत । अनेन चानन्तरसूत्रोक्त एवार्थो विस्पष्टतार्थमन्वयेनोक्तः । एवंविधश्च 'रजांसि' जीवमालिन्यहेतुतया कर्माणि "खवेज्ज" त्ति क्षपयेत् पुराकृतानि ॥ "पहाये"त्यादि स्पष्टम् । नवरम्—"आयगुत्ते" त्ति गुप्तात्मा "सहेज्ज" त्ति सहेत परीषहानिति गम्यते । अनेन परीषहसहनोपाय उक्तः ॥ किञ्च—अनुन्नतो नाऽवनतो महर्षिः, न चाऽपि पूजां गर्हां च प्रतीति शेषः, "संजए" त्ति 'सज्जेत्' सङ्गं कुर्यात्, 'से' इति स एवात्मानुशासकः 'ऋजुभावम्' आर्जवं प्रतिपद्य संयतो निर्वाणमार्गं विरतः सन् 'उपैति' विशेषेण प्राप्नोति, तत्कालापेक्षया च वर्त्तमाननिर्देश इति ॥ ततः स तदा कीदृशः किं करोति ? इत्याह—अरतिरती संयमाऽसंयमविषये सहते—ताभ्यां न बाध्यत इति अरतिरतिसहः,

“पहीणसंथवे” त्ति संस्तवप्रहीणः, संस्तवश्च पूर्वपश्चात्संस्तवरूपः, विरत आत्महितः, प्रधानः—सर्वसंयमो मुक्तिहेतुत्वात् स यस्याऽस्त्यसौ प्रधानवान्, परमोऽर्थः परमार्थः—मोक्षस्तस्य पदानि—सम्यग्दर्शनादीनि तेषु तिष्ठति छिन्नशोकः अममः अकिञ्चनः। इह च संयमस्थानानां वाहुल्यात् तदभिधायिनां पदानां पुनः पुनर्वचनेऽपि न पौनरुक्त्यम्॥ ‘विविक्तलयनानि’ स्त्र्यादिविरहितोपाश्रयाः “भएज्ज” त्ति भजति त्रायी ‘निरुपलेपानि’ तदर्थं नोपलिप्तानि ‘असंसृतानि’ बीजादिभिरव्याप्तानि, अत एव ऋषिभिः ‘चीर्णानि’ सेवितानि महायशोभिः, कायेन “फासेज्ज” त्ति सुब्व्यत्ययात् ‘स्पृशति’ सहते परीषहान्॥ ततः कीदृगभूद् ? इत्याह—‘सः’ समुद्रपालनामा मुनिर्ज्ञानं—श्रुतज्ञानं तेन ज्ञानम्—अवगमः प्रक्रमाद् यथावत् क्रियाकलापस्य तेन उपगतः—युक्तो ज्ञानज्ञानोपगतो महर्षिरनुत्तरं चरित्वा ‘धर्मसञ्चयं’ क्षान्त्यादिधर्मसमूहं “अणुत्तरेनाणधरे” त्ति एकारस्याऽलाक्षणिकत्वाद् अनुत्तरं ज्ञानं—केवलाख्यं तद्धरो यशस्वी ‘अवभासते’ प्रकाशते सूर्यवद् अन्तरिक्षे इति सूत्रत्रयोदशकार्थः॥ ११-१२-१३-१४-१५-१६-१७-१८-१९-२०-२१-२२-२३॥ अध्ययनार्थमुपसंहरंस्तस्यैव फलमाह—

दुविहं खवेऊण य पुण्णपावं, निरंगणे सव्वओ विप्पमुक्के।
तरित्ता समुद्दं व महाभवोघं, समुद्दपाले अपुणागमं गए॥ २४॥ त्ति बेमि॥

‘द्विविधं’ घातिकर्म-भवोपग्राहिभेदेन द्विभेदं ‘पुण्यपापं’ शुभाऽशुभप्रकृतिरूपम् अर्थात् कर्म ‘निरङ्गनः’ प्रस्तावात् संयमं प्रति निश्चलः शैलेश्यवस्थाप्राप्त इत्यर्थः, अत एव ‘सर्वतः’ इति बाह्यादान्तराच्च प्रक्रमादभिष्वङ्गहेतोर्विप्रमुक्तः तीर्त्वा समुद्रमिव ‘महाभवौघं’ बृहज्जन्मसन्तानं समुद्रपालः अपुनरागमां गतिं गत इति सूत्रार्थः॥ २४॥ ‘इतिः’ परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत्॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां समुद्रपालीयाख्यमेकविंशमध्ययनं समाप्तम्॥

समुद्रपालस्य वक्तव्यता।

अथ द्वाविंशं रथनेमीयाख्यमध्ययनम् ।

व्याख्यातमेकविंशमध्ययनम्, अधुना रथनेमीयं द्वाविंशमारभ्यते । अस्य चायमभिसम्बन्धः—'अनन्तराध्ययने विविक्तचर्या उक्ता, सा च चरणे धृतिमतैव शक्यते कर्तुम्, अतश्चरणे कथञ्चिदुत्पन्नविश्रोतसिकेनाऽपि धृतिराधेया रथनेमिवत्' इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याऽऽदिसूत्रम्—

सोरियपुरम्मि नयरे, आसि राया महिड्ढिए । वसुदेवे त्ति नामेणं, रायलक्खणसंजुए ॥ १ ॥
तस्स भज्जा दुवे आसि, रोहिणी देवकी तहा । तासिं दोण्हं पि दो पुत्ता, इट्ठा राम-केसवा ॥ २ ॥
सोरियपुरम्मि नयरे, राया आसि महिड्ढिए । समुद्दविजए नामं, रायलक्खणसंजुए ॥ ३ ॥
तस्स भज्जा सिवा नाम, तीसे पुत्ते महायसे । भगवं अरिट्ठनेमि त्ति, लोगनाहे दमीसरे ॥ ४ ॥
सोऽरिट्ठनेमिनामो उ, लक्खणस्सरसंजुओ । अट्ठसहस्सलक्खणधरो, गोयमो कालगच्छवी ॥ ५ ॥
वज्जरिसहसंघयणो, समचउरंसो झसोदरो । तस्स राईमई कण्णं, भज्जं जायइ केसवो ॥ ६ ॥
अह सा रायवरकण्णा, सुसीला चारुपेहिणी । सव्वलक्खणसंपुन्ना, विज्जुसोआमणिप्पहा ॥ ७ ॥
अहाह जणओ तीसे, वासुदेवं महिड्ढियं । इहागच्छउ कुमारो, जा से कण्णं दलामि हं ॥ ८ ॥
सव्वोसहीहिं ण्हविओ, कयकोउयमंगलो । दिव्वजुयलपरिहिओ, आहरणेहिं विभूसिओ ॥ ९ ॥
मत्तं च गंधहत्थिं, वासुदेवस्स जेट्ठगं । आरूढो सोहए अहियं, सिरे चूडामणी जहा ॥ १० ॥

अह ऊसिएण छत्तेण, चामराहि य सोहिओ । दसारचक्केण य सो, सवओ परिवारिओ ॥ ११ ॥
चउरंगिणीए सेणाए, रइयाए जहक्कमं । तुडियाण सन्निणाएणं, दिवेणं गयणं फुसे ॥ १२ ॥
एयारिसीए इड्ढीए, जुईए उत्तिमाए य । नियगाओ भवणाओ, निज्जाओ वण्हिपुंगवो ॥ १३ ॥
अह सो तत्थ निज्जंतो, दिस्स पाणे भयद्दुए । वाडेहिं पंजरेहिं च, सन्निरुद्धे सुदुक्खिए ॥ १४ ॥
जीवियंतं तु संपत्ते, मंसट्ठा भक्खियवए । पासित्ता से महापण्णे, सारहिं इणमब्बवी ॥ १५ ॥
कस्स अट्ठा इमे पाणा, एए सवे सुहेसिणो । वाडेहिं पंजरेहिं च, सन्निरुद्धा य अच्छहिं? ॥ १६ ॥

व्याख्या—सुगममेव । नवरम्—राजलक्षणानि चक्रस्वस्तिकादीनि । पुनः सौर्यपुराभिधानं च सूत्रे समुद्रविजय-वसुदेवयोरेकत्रावस्थितिदर्शनार्थम् । 'समुद्रविजयसूनुः अरिष्टनेमिरि'ति च श्रुते अनेन भगवता कस्मिन् भवे तीर्थङ्करनामकर्म निबद्धम् ? इति विनेयकौतुकापनोदाय तच्चरितं लेशतो लिख्यते—

एगम्मि सन्निवेसे गामाहिवस्स सुतो आसि धणनामो कुलपुत्तओ । माउलदुहिया धणवई तस्स भारिया । अन्नया ताइं गिम्हयाले मज्झण्हे गयाइं पओयणवसेणमरन्नं । दिट्ठो य तत्थ पंथपरिब्भट्ठो तण्हाछुहापरिस्समाइरेगेण निमीलियलोयणो किच्छपाणो भूमितलमइगतो किससरीरो एगो मुणी । तं च दट्ठूण 'अहो! महातवस्सी एस कोइ इममवत्थं पत्तो' त्ति संजायभत्तिकरुणेहिं सित्तो जलेण, वीइतो चेलंचलेण, संवाहियाणि य धणेण अंगाइं । जातो समासत्थो नीतो सग्गामं, पडियरिओ य पच्छाऽऽहाराईहिं । मुणिणा वि दिन्नो उचिओवएसो, जहा—इह दुहपउरे संसारे परलोगहियं अवस्सं जाणएण कायबं, ता तुम्हे वि ताव मंस-मज्ज-पारद्धिमाईणं करेह निवित्तिं जइ सक्केह पालेउं, जतो बहुदोसाणि एयाणि, तहाहि—"पंचिंदियवहभूयं, मंसं दुग्गंधमसुइ वीभत्थं । रक्खपरितुलियभक्खग-मामयजणयं

कुगइमूलं ॥१॥ तहा—गुरुमोह-कलह-निद्दा-परिहव-उवहास-रोस-मयहेऊ । मज्जं दोग्गइमूलं, हिरि-सिरि-मइ-धम्मनासकरं ॥२॥ अवि य—मज्जे महुम्मि मंसे य, नवणीयम्मि चउत्थए । उप्पज्जंति असंखा, तव्वण्णा तत्थ जंतुणो ॥३॥ तहा—सपरोवघायजणया, इहेव तह नरयतिरियगइमूलं । दुहमारणसयहेऊ, पारद्धी वेरवुड्ढिकरा ॥४॥" इमं च सोऊण संविग्गेहिं तेहिं भणियं—भयवं ! देहि अम्ह अप्पणयं धम्मं गिहत्थावत्थोचियं । तेणावि 'सो धम्मो जत्थ दया, दसट्ठदोसा न जस्स सो देवो । सो हु गुरू जो णाणी, आरंभपरिग्गहोवरतो ॥१॥' इच्चाइ सवित्थरं कहिऊण दिन्नो सम्मत्तमूलो य सावयधम्मो । परितुट्ठाइं ताइं अणुसासियाइं मुणिणा, जहा—"तत्थ वसेज्जा सड्ढो, जईहिं सह जत्थ होइ संजोगो । जत्थ य चेइयभवणं, अन्ने वि य जत्थ साहम्मी ॥१॥ देवगुरूण तिसंझं, करेज्ज तह परमवंदणं विहिणा । तह पुप्फवत्थमाईहिं पूयणं सव्वकालं पि ॥२॥ अन्नं च—अप्पुव्वनाणगहणं, पच्चक्खाणं सुधम्मसवणं च । कुज्जा सइ जहसत्तिं, तवसज्झायाइं जोगं च ॥३॥ अन्नं च—भोयणसमए सयणे, विबोहणे पसवणे भए वसणे । पंचनमोक्कारं खलु, सुमरेज्जा सव्वकज्जेसु ॥४॥" एवमाइधम्मे थिरीकाऊण ताइं आपुच्छिऊण य गतो अहाविहारं साहू । ताइं वि कुणंति साहूवइट्ठमणुट्ठाणं, वद्धं च तेहिं तवस्सिवच्छल्लपच्चयं सुहाणुबंधि महंतं पुन्नं । अवि य—"वेयावच्चं कीरइ, समणाणं सुविहियाण जं किंचि । पारंपरेण जायइ, मोक्खसुहपसाहगं तं पि ॥१॥" पडिवन्नो य तेहिं कालेण जइधम्मो । कालं काऊण **सोहम्मे** सामाणितो जातो **धणो,** इयरा वि जातो तस्सेव मित्तो । तत्थ दिव्वं सुरसुहमणुभविउं चुतो संतो **धणो** उववन्नो **वेयड्ढे सूरतेयराइणो** पुत्तो **चित्तगइनामा** विज्जाहरराया । **धणवई** वि **सूररायकन्नगा** होऊण जाया तस्सेव भारिया **रयणवई** नाम । आसेवियमुणिधम्मो **माहिंदे धणो** सामाणितो, इयरा य तम्मित्तो जातो । ततो चुतो **धणो अवराजितो** नाम राया जातो, सा वि **पिइमई** तस्स पत्ती । काऊण समणधम्मं गयाइं **आरणके** कप्पे । **धणो** सामाणितो

जाओ, इयरा वि तम्मित्तो । ततो चुओ **धणो** संखराया जातो, सा वि **जसमई** तस्सेव कंता । तत्थ **संखो** पडिवन्नमुणिधम्मो अरहंतवच्छल्लाइहेऊहिं निबद्धतित्थयरनामो उववन्नो **अवराइयविमाणे** । **जसमई** वि साहुधम्मपहावेण तत्थेवोववण्णा । ततो चविऊण **धणो सोरियपुरे** नयरे दसण्हं दसाराणं जेट्ठस्स **समुद्दविजयस्स** राइणो **सिवादेवीए** भारियाए कुच्छिसि चोद्दसमहासुमिणसूइतो **कत्तियकिण्हबारसीए** उववन्नो पुत्तत्ताए । उचियसमएण य **सावणसुद्धपंचमीए** पसूया **सिवादेवी** दारयं । दिसाकुमारिकयजायकम्मसुरासुरविहियजम्माभिसेयाणंतरं कयं राइणा वद्धावणयं । दिट्ठो रिट्ठरयणमतो नेमी सुमिणे गब्भगए इमम्मि **सिवाए** त्ति '**अरिट्ठनेमि**' त्ति कयं पिउणा नामं । जातो अट्ठवरिसो । एत्थंतरे य **हरिणा कंसे** विणिवाइए **जीवजसा**वयणेण जायवाणमुवरि आसुरुत्तो **जरासंधो** महाराया । तयासंकाए गया पच्छिमसमुद्दं ते जायवा । तत्थ **केसवाराहियवेसमणकयाए** सव्वकंचणमयाए बारसजोयणायामाए नवजोयणवित्थराए **बारवईए** सुहेण चिट्ठंति । कालेण य निहय**जरासंधा राम-केसवा** भरहद्धाहिवइणो राया जाया । **अरिट्ठनेमी** य भयवं जोव्वणमणुपत्तो विसयपरम्मुहो विसिट्ठकीलाहिं कीलंतो सव्वजायवपिओ हिंडइ जहिच्छाए । अन्नया समाणवय-वेसाऽऽयारेहिं निवकुमारेहिं सह रमंतो गतो **हरिणो** आउहसालाए, दिट्ठाइं देवयाहिट्ठियाइं अणेगाइं आउहाइं । ततो दिव्वं कालवट्ठं गेण्हंतो पाएसु निवडिऊण भणितो आउहपालेण—कुमार ! किमणेण सयंभुरमणवाहुतरणविब्भमेण असक्काणुट्ठाणेणं ?, न खलु महुमहणं वज्जिय सदेवमणुयासुरे वि लोए इमं आरोविउं कोइ सत्तो । ततो ईसिहसंतेण तमवगणिऊणं आरोवियं लीलाए, अप्फालिया जीवा । तीए रवेण य कंपिया मेइणी, थरहरिउमारद्धा गिरिणो, उत्तट्ठहियया इतो ततो पलायंति जल-थल-खहचारिणो जंतुगणा । ततो अच्चंतविम्हियाणाऽऽरक्खियनराणं मोत्तूण कालवट्ठं पुणरुत्तं वारंताण वि गहितो **पंचयण्णो** संखो, आऊरितो य कोउगेण । तस्स सद्देण वहिरियं सव्वं पि भुयणं, आकंपियं सदेवमणुयासुरं पि

जयं, विसेसतो सा नयरी । ततो 'किमेस पलयकालसन्निहो संखोहो?' त्ति विगप्पंतस्स हरिणो निवेइतो आउहपालेहिं जहट्ठितो वइयरो । विम्हितो हरी । ततो मुणियकुमारसामत्थेण भणितो बलदेवो हरिणा—जस्सेरिसं वालस्स वि सामत्थं नेमिणो सो वड्ढंतो रज्जं हरिस्सइ, तो पुणो बलं परिक्खिय रज्जरक्खणोवायं चिंतेमो । बलदेवेण भणियं—अलमेयाए संकहाए त्ति, 'जहाचिंतियदिण्णफलो, एसो पणईण कप्परुक्खो व । सो कह नरिंद! रज्जं, घेच्छइ कुमरो तुमाहिंतो? ॥१॥' जेण पुव्वं केवलिनिदिट्ठो उप्पण्णो एस बावीसइमो नेमितित्थयरो, तुमं पुण भरहद्धसामी नवमवासुदेवो, ता एस भयवं अकयरज्जो परिचत्तसयलसावज्जजोगो पव्वज्जं काहिति । अणुदियहं पि रज्जहरणसंकाए वारिज्जंतेणावि हरिणा उज्जाणमुवगतो भणितो नेमी—कुमार! नियनियबलपरिक्खणनिमित्तं बाहुजुद्धेण जुज्झामो । नेमिणा भणियं—किमणेण बुहजणणिंदणिज्जेण इयरजणबहुमएणं बाहुजुज्झववसाएणं?, विउसजणपसंसणिज्जेणं वायाजुज्झेण जुज्झामो, अण्णं च मए डहरएण तुज्झाभिभूयस्स महंतो अयसो । हरिणा पलत्तं—केलीए जुज्झंताण केरिसो अयसो? । ततो पसारिया वामा बाहुलया नेमिणा—एयाए नामियाए विजितो मि त्ति । अवि य—'उवहासं खलु जम्हा, जुज्झं गोविंद! तेण वाहाए । वालियमित्ताए च्चिय, विजितो हं नत्थि संदेहो ॥१॥ अंदोलिया वि दूरं, नियसामत्थेण विण्हुणा बाहा । थेवं पि सा न चलिया, मणं व मयणस्स बाणेहिं ॥२॥" एवं च विनियत्तरज्जहरणसंकस्स दसारचक्कपरिवुडस्स हरिणो समइक्कंतो कोइ कालो । अन्नया संपत्तजोव्वणं विसयसुहनिप्पिवासं नेमिं निएऊण भणितो समुद्दविजयाइणा दसारचक्केण केसवो—तहा उवयरसु कुमारं जहा झत्ति पयट्टए विसएसु । तेण वि य भणियातो रुप्पिणि-सच्चभामापमुहातो निययभारियाओ । ताहिं वि जहावसरं सपणयं भणितो एसो कुमारो—सव्वतिहुयणाइक्कंतं तुह रूवं, निरुवमसोहग्गाइगुणोववेयं निरामयं देहं, सुरसुंदरीण वि उम्मायजणणं तारुण्णं, ता अणुरूवदारसंगहेण करेसु सफलं दुल्लहलंभं मणुय-

त्तणं । ततो हसिऊण भणियं **नेमिनाहेण**—मुद्धातो ! असुइरूवाणं बहुदोसालयाणं तुच्छसुहनिबंधणाणं अथिरसंगमाणं रमणीणं संगेण न होइ सफलं नरत्तणं, अवि य एगंतसुद्धाए निक्कलंकाए निरुवमसुहाए सासयसंजोगाए सिद्धिवहूए चेवो-वज्जणेण तस्स सफलत्तं । जतो—"माणुसत्ताइसामग्गी, तुच्छभोगाण कारणे । कोडिं वराडियाए व, हारिंति अबुहा जणा ॥१॥" अहं सिद्धिनिमित्तमेव जइस्सं । साहितो ताहिं कुमाराभिप्पातो **हरिणो** । तओ तेण सयं चिय भणितो **नेमी**—कुमार ! **उसभाइणो** वि तित्थयरा काऊण दारसंगहं जणिऊण तणए पूरिऊण पणइजणमणोरहे पच्छिमवयम्मि पव्वइया तहा वि संपत्ता मोक्खं, तो एस परमत्थो—दारसंगहेण पूरेसु दसारचक्कस्स मणोरहे । ततो निब्बंधं नाऊण भाविपरिणामं च वियाणंतेण पडिवन्नं हरिवयणं **नेमिणा** । कहियं च तं दसारचक्कस्स **हरिणा** । तेण वि संजायहरिसा-इरेगेण भणितो **हरी**—वरेसु कुमाराणुरूवं रायकुमारियं । दिट्ठा गवेसंतेण **उग्गसेण**रायदुहिया **रायमई** कन्नगा । सा पुण **धणवइजीवो अपराजियविमाणातो** चविऊण य तत्थोववन्ना । ततो 'सा चेवाणुरूव' त्ति मग्गितो **उग्ग-सेणो** । तेण वि सहरिसेण 'मणोरहाइरित्तो एस अणुग्गहो' त्ति भणिऊण दिन्ना । ततो कारावियं दोसु वि कुलेसु वद्धा-वणयं । अन्नदियहम्मि कारावितो वारेज्जमहूसवो । तओ निव्वत्तिएसु तयणुरूवेसु भत्तवत्थालंकाराईसु करणिज्जेसु पर-माणंदेण पत्तो वारिज्जियवासरो । जहाविहिं पउंखिया **रायमई**, कया सव्वालंकारसारा । कुमारो वि पसाहितो दिव्व-रमणीहिं समारूढो मत्तवारणं । समागया दसारा सह **बलदेव-वासुदेवेहिं** । समाहयाइं तूराइं, ऊसियं सियायवत्तं, आऊरिया जमलसंखा, पगाइयाइं मंगलाइं, जयजयावियं मागहेहिं । ततो थुव्वंतो नरदेवसंघेण अहिलसिज्जंतो सुरनर-रमणीहिं पेच्छिज्जंतो सव्वलोएणं महाविच्छड्डेण पत्तो विवाहमंडवासन्नं । **रायमई** वि **नेमिकुमारं** दट्ठूण आणंदपरवसा संजाया । अवि य—का हं ? किमेत्थ वट्टइ ?, कत्थ व चिट्ठामि ? को इमो कालो ? । जिणदंसणुत्थपहरिस-हरियमणा

वेयइ न किं पि ॥१॥ एत्थंतरे कलुणरावे सोऊण जाणंतेण वि नेमिनाहेण पुच्छितो सारही—भो ! काण पुण मरणभीरुयाणं च एस कलुणो सद्दो ? । तेण कहियं—देव ! एए हरिणाइणो सत्ता तुज्झ वारेज्जयपरमाणंदे वावाइय लोगो भोयाविज्जिस्सइ । ततो तस्साऽऽहरणाणि पणामिऊण भणिया लोगा नेमिणा—'भो ! भो ! केरिसो परमाणंदो जम्मि निरवराहाण दीणाण भीयाण एयाण वहो कीरइ ?, ता किं इमिणा संसारपरिभमणहेउणा वारिज्जएणं ?' ति भणिऊण वालाविओ करी । सारहिणा वि भयवओ अहिप्पायं नाऊण मोइया ते सत्ता । नेमिं च वलंतं विरत्तचित्तं पेच्छिय अयंडवज्जपहारताडिय व्व मुच्छावसेण निवडिया धरणीए रायमई । ससंभमेण य सहीयणेण सित्ता सीयलजलेण, वीइता तालविंटेण, लद्धचेयणा पभणिउं पयत्ता—अहो ! मे मूढया जमप्पाणमयाणिऊण अच्चंतदुलभे भुवणनाहे अणुरायं कुणंतीए लहुईकतो अप्पा, किं कयाइ कायकंठिया परममोत्तियहारसंगं पावइ ? । गरुयाणुराएण य जिणमुद्दिसिउं विलवइ—'धी मे सुकुलुप्पत्ती, धी रूवं जोव्वणं च मे नाह ! । धी मे कलाकुसलया, पडिवज्जिय जं तुमे चत्ता ॥१॥ हारो खारनीहरइ जीवियं पिव, अंगाइं व नाह ! मह विलिज्जंति । फुडइ व्व हिययमेयं, सहसुज्झणदुक्खसंतवियं ॥२॥ किं संजाया सरिच्छो, जल-चंदण-चंदिमा वि ताविंति । तुह विरहे मह सामिय !, जलइ व्व समंततो भुवणं ॥३॥ दिट्ठं पि देसु चक्खू ? उइयं किं मज्झ असुहयं कम्मं ? । किं किं पि सुयं दिट्ठं, व विप्पियं ? जं ममं चयसि ॥४॥ अहवा सिद्धिवहुकंठियस्स सामिय !, आलवणं पि हु करेसु खणमेकं । मा मे पेम्मपराए, भवाहि एगंतनिरवेक्खो ॥५॥ अहवा सिद्धिवहुकंठियस्स तुह अमरसुंदरीतो वि । न हरंति नाह ! हिययं, माणुसमेत्तेहि का गणणा ? ॥६॥' एवं च महासोयभरोत्थया विलवंती 'पियसहितो ! अलंवणिज्जो दिव्वपरिणामो, ता अवलंवेसु धीरयं, अलमेत्थ विलविएणं, सत्तपहाणातो होंति रायधूयाओ' त्ति भणिऊण संठविया सा सहियणेण । भणियं च तीए—पियसहीतो ! अज्जं चेव मे सुमिणए आगतो एरावणारूढो

वहुदेवदाणवपरिवुडो दुवारदेसे एगो दिव्वपुरिसो, तक्खणं च नियत्तिय सो समारूढो सुरसेलं, निसन्नो सीहासणे, अणेगे समागया जंतुणो, अहं पि तत्थेव गया, सो चउरो चउरो सारीरमाणसदुहपणासगाणि कप्पपायवफलाणि तेसिं दिंतो मए भणिओ—भयवं! मम वि देसु इमाणि, दिन्नाणि य तेण, तयणंतरं च पडिबुद्धा अहं। सहीहिं भणियं—पियसहि! मुहकडुओ वि ते एस सुमिणतो झत्ति परिणामसुंदरो होहि त्ति। इतो तत्तो नियत्तो नेमिनाहो। चलियासणेहिं पडिवोहिओ 'भयवं! सव्वजगज्जीवहियं तित्थं पवत्तेहि' त्ति भणंतेहिं लोगंतियदेवेहिं गतो जणणि-जणयसयासे, विरइयकरकमलमउलेण य भणियं—अम्मो! विरत्तं मे भवचारगाओ चित्तं, तं इच्छामि अहं तुब्भेहिं अणुण्णातो पव्वइउं। इमं च सोऊण सोयसंघट्टनिरुद्धहियया कंपिरसरीरा चुण्णियवलया निवडिया महीयले। मिलियं तत्थ दसारचक्कं। जलाभिसेयाइणा लद्धसन्ना इमं भणिउमाढत्ता—कीस जाय! पसरंतमणोरहवल्लिउम्मूलणेण सोयसायरे खिवेसि अम्हे?, कीस वा पडिवन्नपत्थणाभंगेण जणेसि मणसंतावाइरेगं दसारचक्कस्स?, अन्नं च—जाय! एवं कीरमाणे सयंमग्गियरायमइकन्नगो हरी कहं दाविस्सइ उग्गसेणरायस्स मुहं? कहं वा भविस्सइ जीवंतमयगा वराई रायमई?, ता अम्होवरोहेण चेव तीए करेसु पाणिग्गहणं, परिणयवतो य काहिसि पव्वज्जं। ततो भणियं भयवया—अम्मो! मा करेसु मणसंतावं, परिभावेसु अणिच्चत्तं सव्वभावाणं, चिंतेसु विवागदारुणत्तं अतित्तिजणगत्तं च विसयाणं, तहा—अथिरत्तणं जोव्वणस्स, चंचलत्तं च रिद्धीणं, संझासमयसमागमेक्कतरुवासिसउणाणं व थोवसंजोगत्तं पियपुत्ताइबंधुजणाणं, अयंडपहारित्तणं मच्चुस्स, जम्मजरामरणरोगाइदुक्खपउरत्तं च संसारस्स आलोएसु, ता अणुजाणसु मं इमातो भवपलीवणाओ नीहरंतं। एत्थंतरे दसारचक्केण विरइयकरंजलिणा भणितो नेमी—कुमार! तए संपइ चेव परिचत्तस्स जायववग्गस्स अत्थमइ व्व जियलोओ, ता पडिच्छाहि ताव कंचि कालं। ततो उवरोहसीलयाए संवच्छ-

रियमहादाणनिमित्तं च पडिवन्नं संवच्छरमेत्तमवत्थाणं । भयवया तप्पभितिं च आढत्तं किमिच्छियं महादाणं । जंभगा य देवा भयवतो भवणे हिरण्णधन्नवत्थाइवासं वासिउमाढत्ता । पडिपुण्णे य संवच्छरे आपुच्छिऊण अम्मापियरो सावणसुद्धछट्ठीए सदेवमणुयाए परिसाए परिवुडो निग्गंतूण नयरीए सहसंबवणे उज्जाणे तिन्नि वाससयाइं अगारवासमावसित्ता छट्ठेणं भत्तेणं पुरिससहस्सेण सद्धिं निक्खंतो विहरइ तवसंजमरतो । इओ य भयवतो भाया रहनेमी अणुरायपरो रायमइं उवयरइ, भणिया य तेण—सुयणु ! मा करेह विसायं, तुमं सोहग्गनिहिं को को न पत्थेइ ?, भयवं पुण वीयरागो न करेइ विसयाणुबंधं, तो पडिवज्जसु ममं, तुहाणाकारी सव्वकालमहं । तीए भणियं—जइ वि अहं नेमिनाहेणं चत्ता तहा वि तमहं न परिच्चएमि जेण भयवओ चेव सिस्सिणी भविस्सामि, ता उज्झसु तुममेयमत्थाणुबंधं । ततो ठितो कइ वि दिणे सो अवहेरीए । पुणो वि अन्नम्मि दिणे पत्थिया । ततो तीए तप्पडिबोहणत्थं तप्पच्चक्खमेव पाऊण खीरं मयणफलपाणेण वमिऊण सोवण्णियकच्चोले समुवणीयं रहनेमिणो, भणितो य—पियसु इमं । तेण भणियं—कहं वंतं पियामि ? । तीए भणियं—किमेयं जाणसे तुमं ? । तेण भणियं—बालो वि एयं वियाणइ । तीए भणियं—जइ एवं ता कीस मं नेमिनाहेण वंतमापिउमिच्छसि ? । इमं भणिओ सो उवरतो तदज्झवसाणातो । सा वि दिक्खाभिमुही तवोवहाणेहिं सोसंती चिट्ठइ सरीरयं । एत्थंतरे चउप्पन्नं दिणाइं अन्नत्थ विहरित्ता आगतो रेवयगिरिसहसंबवणे दिक्खाठाणे उज्जाणे भयवं । उप्पन्नं तत्थ सुहज्झवसाणस्स आसोयअमावसाए अट्ठमभत्तंते केवलं नाणं । कयं देवेहिं समोसरणं । अवि य—वंतरसुरा कुणंति उ, वाओदयरयणभूमिनिव्वत्तिं । पणवन्नविंटसंठिय-कुसुमाणं पयरणं चेव ॥१॥ अब्भितरमज्झबहिं, विमाण-जोइ-भवणाहिवकयातो । पायारा तिन्नि भवे, रयणे कणगे य रयए य ॥२॥ मणिरयणहेममइया, कविसीसा सव्वरयणिया दारा । मणिकणगरयणचित्ता, य तोरणा धयवडाइन्ना ॥३॥ मज्झे असोगरुक्खो, तदहो

पीढं च तत्थ सुरछंदो । तस्संतो सीहासण-मुवरिं छत्ताइछत्तं च ॥४॥ जक्खकरत्थे पासे, सुचामरे पउमसंठियं चक्कं । एक्को चिय तं सव्वं, पडिरूवपरमतोरण-माई य करेंति वंतरिया ॥५॥ साहारणओसरणे, एवं जत्थिड्ढिमं तु ओसरई । निवत्ते य तम्मि पुव्वदारेण दोहिं पउमेहिं पाए ठवंतो सत्तहिं य अणुगम्ममाणो पविट्ठो करेइ भयणा उ इयरेसिं ॥६॥ भयवं चेइयरुक्खं पयक्खिणीकाऊण तित्थपणामं च काऊग उवविट्ठो पुव्वाभिमुहो सिंहासणे जातो चउमुहो । मिलिया चउव्विहा वि सुरसंघा। समागया समुद्दविजय-केसवाइजायवगणा । परितुट्ठमणा य रायमई वि पत्ता समोसरणं । तत्थ भयवंतं केई वंदंति, केई थुणंति, केई पूयंति, केई जयजयावंति, केई गायंति, केई वज्जाइं वायंति, के वि नच्चंति, अंतरा य सुरचारणा पढंति । अवि य—[1]तुज्झ निरुवम रूवसंपत्ति, जयपवरु सोहग्गु तुहु । तुज्झ पुण्णु लावण्णु उत्तमु, अइलडहु तारुण्णु तुहु ॥१॥ गुणह रासि तुहुं सयलु सत्तमु, अज्जवि झूरहिं तरुणियण निब्भरु तइं अणुरत्तु । तह वि हु सामिय ! मयणसरु, तुह उरि संगु न पत्तु ॥२॥ देवदाणवखयरनरराय जा खोहइ, मिउवयणकुडिलहासकुडिलावलोयण, मुणिवग्गो वि वसिकरइ परमरूवलावन्नजोव्वण । सा पइं उज्झिय राइमई, निब्भरनेहरुयंत । मयणमडप्फरु भग्गु इह, पइं पर सामि ! पसंत ॥३॥ एवमाइमहापमोएण निव्वित्ताए केवलमहिमाए जहारिहं निविट्ठासु परिसासुं । अवि य—"मुणि-वेमाणिणि-समणी, सभवण-वण-जोइदेविदेवा य । वेमाणिय-नर-नारी, ठंतऽग्गेयाइ विदिसासु ॥१॥ उद्धत्था समणीतो, नरित्थितो केइ सुरवहूओ

---

१ तव निरुपमा रूपसम्पत्तिः, जगत्प्रवरं सौभाग्यं तव । तव पुण्यं लावण्यमुत्तमं, अतिसुन्दरं तारुण्यं तव ॥ १ ॥ गुणानां राशिस्त्वं सकलः सत्तमः, अद्यापि क्षीयते तरुणीजनो निर्भरं त्वयि अनुरक्तः । तथापि खलु स्वामिन् ! मदनशरस्तवोरसि सङ्गं न प्राप्तः ॥२॥ देव-दानव-खचर-नरराजान् या क्षोभयति, मृदुवचनकुटिलहास्यकुटिलावलोकना, मुनिवर्गमपि वशीकरोति परमरूपलावण्ययौवना । सा त्वया उज्झिता राजीमती, निर्भरस्नेहरुदन्ती । मदनाडम्बरो भग्न इह त्वयि परं स्वामिन् ! प्रशान्ता ॥ ३ ॥

य । बीयम्मि हुंति तिरिया, तइए सालंतरे जाणा ॥२॥" कया य भयवया **धम्मदेसणा**—शृङ्गारादिरसैराढ्ये, रागद्वेषोरुतुम्बके । गाढगर्दभिलाकारचतुर्गतिविराजिते ॥१॥ कषायप्रबलाऽश्रान्त-बलीवर्दसमायुते । सारथीभूतमिथ्यात्व-प्रमादा-ऽयम-योगके ॥२॥ आयुःपरम्पराबद्ध-घटीचक्रसमाकुले । मोहसीरपतिप्रष्ठ-हास्यादिबहुकर्षके ॥३॥ विचित्रजन्मसन्तान-गुरुकेदारशोभिते । सदोप्तकर्मबीजौघ-मृत्युपानान्तिकाश्रिते ॥४॥ भीमे भवारघट्टेऽस्मि-न्नजस्रं कालकुल्यया । इतश्चेतश्च नोद्यन्ते, जलवज्जन्तवो ह्यमी ॥५॥ एवं विज्ञाय भो भव्याः!, सर्वसौख्यैककारणे । सर्वक्लेशहरे जैने, धर्मे यत्नो विधीयताम् ॥६॥ एमाइ सोऊण बहवे पडिबुद्धा पाणिणो । पव्वाविया गणहरा । जातो चउव्विहो समणसंघो । **रहनेमी** वि संविग्गो पव्वइतो । **रायमई** वि बहुयाहिं रायकण्णगाहिं सह निक्खंता । 'जो मे सुमिणे तया दिट्ठो दिव्वपुरिसो सो एस भयवं, कप्पपायवफलाणि य चउरो महव्वयाइं' ति परितुट्ठा सा । अण्णया भयवतो वंदणत्थं **रेवयगिरिं** गच्छंती साहुणीहिं सह महावुट्ठीए अब्भाहयासु अइसंभमवसेण अण्णण्णगुहाइपएसेसु निलीणासु सेससाहुणीसु **रायमई** वि पविट्ठा एगाए सुण्णगुहाए । तत्थ य वासपरद्धो भवियव्वयावसेण **रहनेमिसाहू** वि पुव्वपविट्ठो आसि । अंधयारपएसे ठितो न दिट्ठो तीए, लग्गा चीवराइं विसारिउं । तीए निरावरणसरीरसोहं दट्ठूण दुद्दंतयाए इंदियाणं अणाइभवब्भत्थयाए विसयाभिसंगस्स जाओ सो रायपरव्वसो । एत्थंतरे सो दिट्ठो तीए । ततो भयवेविरगत्ताए झत्ति पावरिय अप्पाणं निविट्ठा बाहुसंगोपं काऊण । भणिया य तेण—सुयणु ! न सक्केमि तुहाणुरायवसेण अरइपरिगयमिमं सरीरं धारेउं, ता काऊणाणुग्गहं पडिवज्जसु मए समं विसयसेवणं, पच्छा संजायमणसमाही अहं तुमं च तवनिम्मलं संजमं चरिस्सामो । तीए वि साहसमवलम्बिऊण पगब्भवयणेहिं भणितो—भो ! महाकुलपसूतो तुमं, ता किं जुत्तं तुह सवायाए पडिवन्नस्स वयस्स भंजणं, अवि जीवियं चयंति सप्पुरिसा न उण पइण्णं लोवंति, ता महाभाग ! काऊण मणसमाहिं चिंतेसु

विसयाण विवागदारुणत्तं, सीलखंडणस्स नरयाइयं फलं । अण्णं च—न विसयसेवणेण मणसमाही अवि य पभूयतरा चेव अरई हवइ, जतो वड्ढइ चेव तस्सेवणेणं लद्धपसरस्स मणस्स इच्छा, भणियं च—"भुत्ता दिव्वा भोगा, सुरेसु असुरेसु तह य मणुएसु । न य संजाया तित्ती, अतित्तरंकस्स व जियस्स ॥१॥" एमाइअणुसासितो संवुद्धो एसो । 'सम्मं चोयण' त्ति भणंतो अत्ताणं निंदिऊण रायमइं च अभिनंदिऊण गतो साहुमज्झे । सा वि अज्जियासमीवे । अरिट्ठनेमी य भयवं मरगयसमवण्णदसधणूसियदेहो संखलंछणो चउप्पण्णदिणूणाइं सत्त वाससयाइं केवलिपरियाएण विहरिउं पडिवोहिऊण अणेगे भवसत्ते पालिऊण वाससहस्समाउं रेवयगिरिम्मि आसाढसुद्धअट्ठमीए मासिएण भत्तेणं छत्तीसएहिं पंचहिं सएहिं सह सिद्धिं गतो । रहनेमी रायमई य सिद्धाइं । पनरस सयाइं समणाणं तीसं च सयाइं समणीणं भयवतो अरिट्ठनेमिस्स सिद्धाइं । चवणाईसु पंचसु कल्लाणगेसु चित्तानक्खत्तमासि त्ति अरिट्ठनेमिचरियं सम्मत्तं ॥ सूत्रोक्तमपि यदत्र कथितं तत् कथानकप्रसङ्गेन श्रोतृजनानुग्रहार्थम् । सम्प्रति सूत्रं व्याख्यायते—

"लक्खणस्सरसंजुओ" त्ति स्वरलक्षणानि—माधुर्यादीनि तैः संयुतो यः सः तथा । "गोयमो" त्ति गौतमसगोत्रः ॥ "विज्जुसोयामणिप्पह" त्ति "विशेषेण द्योतते विद्युत् सा चाऽसौ सौदामिनी च विद्युत्सौदामिनी तत्प्रभा—तद्वर्णा । "जा से" त्ति सुव्व्यत्ययाद् येन तस्मै कन्यां ददाम्यहम् ॥ 'सर्वौषधयः' जयाविजयर्द्धिवृद्ध्यादयः । 'कृतकौतुकमङ्गलः' इत्यत्र कौतुकानि—ललाटमुशलस्पर्शनादीनि, मङ्गलानि च—दध्यक्षतादीनि ॥ वासुदेवस्य सम्बन्धिनमिति गम्यते, 'ज्येष्ठकम्' अतिशयप्रशस्यकम् ॥ 'दिव्येन' प्रधानेन, "गयणं फुसि" त्ति आर्षत्वाद् गगनस्पृशोपलक्षितः ॥ 'वृष्णिपुङ्गवः' यादवप्रधानः ॥ अथ सः 'निर्यन्' अधिकं गच्छन् "दिस्स" त्ति 'दृष्ट्वा' अवलोक्य ॥ "पासित्त" त्ति दृष्ट्वा, कोऽर्थः ? उक्तविशेषणविशिष्टान् हृदि निध्याय 'सः' इति भगवान् ॥ "कस्सऽट्ठ" त्ति कस्याऽर्थात्—हेतोरिमे प्राणा एते सर्वे ?,

राजीमती-रथनेमयोर्वर्णनम् ।

व्याख्या—कुर्चः–गूढकेशोन्मोचको वंशमयः फनकः–कङ्कतकः ताभ्यां प्रसाधिता ये तान्, व्यवसिता सती धर्मं कर्त्तुमिति शेषः, शेषं स्पष्टम् ॥ ३० ॥ ततश्च—

वासुदेवो य णं भणइ, लुत्तकेसं जिइंदियं । संसारसायरं घोरं, तर कण्णे! लहुं लहुं ॥ ३१ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—'लघु लघु' त्वरितं त्वरितं सम्भ्रमे द्विर्वचनम् ॥ ३१ ॥ तदुत्तरवक्तव्यतामाह—

सा पव्वइया संती, पव्वावेसी तहिं बहुं । सयणं परियणं चेव, सीलवंता बहुस्सुया ॥ ३२ ॥
गिरिं रेवतयं जंती, वासेणोल्ला उ अंतरा । वासंते अंधयारम्मि, अंतो लयणस्स सा ठिया ॥ ३३ ॥
चीवराइं विसारंती, जहाजाय त्ति पासिया । रहनेमी भग्गचित्तो, पच्छा दिट्ठो य तीइ वि ॥ ३४ ॥
भीया य सा तहिं दट्ठुं, एगंते संजयं तयं । बाहाहिं काउं संगोफं, वेवमाणी निसीयई ॥ ३५ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—"पव्वावेसि" त्ति 'प्राविव्रजत्' प्रव्रजितवती ॥ "वासंते" त्ति वर्षति जलद इति गम्यते, 'अन्धकारे' अपगतप्रकाशे, कस्मिन्? 'अन्तः' मध्ये 'लयनस्य' गुहायाः ॥ तत्र च 'यथाजाता' जन्मावस्थोपमा 'इति' इत्येवंरूपां "पासिय" त्ति दृष्ट्वा रथनेमिर्भग्नचित्तः समजनीति गम्यते, पश्चाद् दृष्टश्च तया, 'अपिः' पुनरर्थः । प्रथमप्रविष्टैर्हि नाऽन्धकारे किञ्चिद् दृश्यते, अन्यथा हि वर्षणसम्भ्रमादन्यान्यगुहासु गतासु शेषसाध्वीषु एकाकिनी प्रविशेदपि न तत्रेयमिति भावः ॥ "वाहाहिं" ति वाहुभ्यां कृत्वा 'सङ्गोफं' पङ्कुटीबन्धनरूपमिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥३२-३३-३४-३५॥ अत्रान्तरे—

अह सो वि रायपुत्तो, समुद्दविजयंगओ । भीयं पवेइयं दट्ठुं, इमं वक्कमुदाहरे ॥ ३६ ॥
रहनेमी अहं भद्दे!, सुरूवे! चारुभासिणि! । ममं भयाहि सुतणू!, न ते पीला भविस्सई ॥ ३७ ॥
एहि ता भुंजिमो भोए, माणुस्सं खु सुदुल्लहं । भुत्तभोगी पुणो पच्छा, जिणमग्गं चरिस्सिमो ॥३८॥

व्याख्या—'सोऽपि' इति स पुनः ॥ 'एहि' आगच्छ, "ता" इति तावत्। शेषं स्पष्टमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ३६-३७-३८ ॥ ततो राजीमती किमचेष्टत ? इत्याह—

राजीमती-रथनेमयो-वर्णनम्।

दट्ठूण रहनेमिं तं, भग्गुज्जोयपराइयं । राजीमती असंभंता, अप्पाणं संवरे तहिं ॥ ३९ ॥
अह सा रायवरकन्ना, सुट्ठिया नियमव्वए । जाई कुलं च सीलं च, रक्खमाणी तयं वए ॥ ४० ॥
जइ सि रूवेण वेसमणो, ललिएण नलकूबरो । तहा वि ते न इच्छामि, जइ सि सक्खं पुरंदरो ॥४१॥
धिरत्थु ते जसो कामी !, जो तं जीवियकारणा । वंतं इच्छसि आवेउं, सेयं ते मरणं भवे ॥ ४२ ॥
अहं च भोगरायस्स, तं चसि अंधगवण्हिणो । मा कुले गंधणा होमो, संजमं निहुओ चर ॥ ४३ ॥
जइ तं काहिसि भावं, जा जा दिच्छसि नारिओ । वायाविद्धु व्व हडो, अट्ठिअप्पा भविस्ससि ॥
गोवालो भंडवालो वा, जहा तद्दव्वऽणिस्सरो । एवं अणिस्सरो तं पि, सामण्णस्स भविस्ससि ॥४५॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—"भग्गुज्जोयपराइयं" ति भग्नोद्योगः—अपगतोत्साहः प्रस्तावात् संयमे स चासौ पराजितश्च स्त्रीपरीषहेण भग्नोद्योगपराजितस्तम् ॥ 'ललितेन' सविलासचेष्टितेन 'नलकूबरः' देवविशेषः, 'ते' इति त्वाम् ॥ अपरञ्च—धिगस्तु ते 'यशः' महाकुलसम्भवोद्भूतं 'कामिन् !' भोगाभिलाषिन् ! यस्त्वं 'जीवितकारणात्' असंयमजीवितहेतोः वान्तमिच्छसि आपातुम्, अतः श्रेयो मरणं ते भवेत्, न तु वान्ताऽऽपानम्, अत्यन्तदुष्टत्वाद् अस्य । उक्तञ्च—

"विज्ञाय वस्तु निन्द्यं, त्यक्त्वा गृह्णन्ति किं कचित् पुरुषाः ? । वान्तं पुनरपि भुङ्क्ते, नहि सर्वः सारमेयोऽपि ॥ १ ॥"

अहं च, 'चः' पूरणे, 'भोगराजस्य' उग्रसेनस्य त्वं चासि अन्धकवृष्णिकुले जात इति शेषः, अतश्च मा कुले "गंधण" त्ति 'गन्धनानां' सर्पविशेषाणां "होमो" त्ति भूव तच्चेष्टितकारितयेति भावः, ते हि वान्तमपि विषं मन्त्राकृष्टा मृत्युभीरु-

राजीमती-रथनेमयोर्वर्णनम् ।

तया पुनरापिवन्ति नतु अगन्धनाः । किं तर्हि कृत्यम्? इत्याह—संयमं 'निभृतः' स्थिरश्चरेः ॥ यदि त्वं करिष्यसि 'भावं' प्रक्रमाद् भोगाभिलापरूपं या या द्रक्ष्यसि नारीस्तासु तासु इति गम्यते, ततः किम्? इत्याह—वाताविद्धो हठः—वनस्पतिविशेषः स इव अस्थितात्मा भविष्यसि ॥ 'गोपालः' गवां पालयिता 'भाण्डपालः' यः परकीयभाण्डानि भाटकादिना पालयति, तद्रव्यस्य—गवादेः अनीश्वरः—अप्रभुः, एवमनीश्वरस्त्वमपि श्रामण्यस्य भविष्यसि, भोगाभिलापतस्तत्फलस्याऽभावादिति सूत्रसप्तकार्थः ॥ ३९-४०-४१-४२-४३-४४-४५ ॥ एवं तयोक्ते रथनेमिः किं कृतवान्? इत्याह—

तीसे सो वयणं सोच्चा, संजयाइ सुभासियं । अंकुसेण जहा नागो, धम्मे संपडिवाइओ ॥ ४६ ॥
मणगुत्तो वयगुत्तो, कायगुत्तो जिइंदिओ । सामण्णं निचलं फासे, जावज्जीवं दढव्वओ ॥ ४७ ॥

व्याख्या—अङ्कुशेन यथा नागो मार्गे इति शेपः 'धर्मे' चारित्रधर्मे "संपडिवाइतो" त्ति 'सम्प्रतिपतितः' स्थितस्तद्वचसैवेति गम्यते । अत्र च वृद्धसम्प्रदायः—"नेउरपंडियक्खाणयं भणिऊणं जाव रुट्ठेणं राइणा देवी मिंठो हत्थी य तिन्नि वि छिन्नकडगे चडावियाणि, भणितो य मिंठो—इत्थं वाहेहिं हत्थिं दोहि य पासेहिं वेलुग्गाहा ठविया जाव एगो पाओ आगासे ठवितो । जणो भणइ—एयाणि मारेयव्वाणि, को एयस्स तिरियजाइस्स दोसो? । तहा वि राया रोसं न मुंचइ । जाव तिन्नि पाया आगासे कया, एगेण ठितो । लोगेण अक्कंदो कतो—किमेयं हत्थिरयणं वावाइज्जइ? । रण्णा मिंठो भणिओ—तरसि नियत्तिउं? । भणइ—जइ दुण्हमम्हाण वि अभयं देसि । दिन्नं । ततो तेण अंकुसेण नियत्तितो हत्थि" त्ति । इह चाऽयमभिप्रायः—यथाऽयमिदृगवस्थो द्विपोऽङ्कुशवशतः पथि संस्थितः, एवमयमपि उत्पन्नविश्रोतसिकः तद्वचनेनाऽहितप्रवृत्तिनिवर्त्तकतया अङ्कुशप्रायेण धर्मे इति । शेपं स्पष्टमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४६-४७ ॥ उभयोरप्युत्तरवक्तव्यतामाह—

उग्गं तवं चरित्ताणं, जाया दुण्णि वि केवली। सव्वं कम्मं खवित्ताणं, सिद्धिं पत्ता अणुत्तरं ॥४८॥

व्याख्या—सुगमम् ॥ ४८ ॥ सम्प्रति अध्ययनार्थमुपसंहर्त्तुमुपदेशमाह—

एवं करिंति संबुद्धा, पंडिया पवियक्खणा। विणियट्टंति भोगेसु, जहा से पुरिसुत्तमो ॥४९॥त्ति बेमि ॥

व्याख्या—एवं कुर्वन्ति सम्बुद्धाः पण्डिताः प्रविचक्षणाः, किम् ? इत्याह—विशेषेण कथञ्चिद् विश्रोतसिकोत्पत्तावपि तन्निरोधलक्षणेन निवर्त्तन्ते भोगेभ्यो यथा स पुरुषोत्तमो रथनेमिरिति सूत्रार्थः ॥ ४९ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

राजीमती-रथनेमयो-र्वर्णनम् ।

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां रथनेमीयाख्यं द्वाविंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ त्रयोविंशं केशिगौतमीयाख्यमध्ययनम् ॥

व्याख्यातं द्वाविंशमध्ययनम् । अधुना **केशिगौतमीयं** त्रयोविंशमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—'इहाऽनन्तराध्ययने कथञ्चिदुत्पन्नविश्रोतसिकेनाऽपि **रथनेमिवद्** धृतिश्चरणे विधेया इत्यभिहितम्, इह त्वपरेषामपि चित्तविप्लुतिमुपलभ्य **केशिगौतमवत्** तदपनयनाय यतितव्यम्' इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याऽध्ययनस्याऽऽदिसूत्रम्—

जिणे पासे त्ति णामेणं, अरहा लोगपूइए । संबुद्धप्पा य सव्वण्णू, धम्मतित्थयरे जिणे ॥ १ ॥

व्याख्या—'जिनः' परीषहोपसर्गजेता **'पार्श्वः'** इति नाम्ना अभूदिति शेषः, अर्हन् लोकपूजितः, सम्बुद्धः—तत्त्वावगमवान् आत्मा यस्य स तथा, 'चः' समुच्चये, स च छद्मस्थोऽपि स्यात्, अत आह—सर्वज्ञः, तथा धर्म एव भवाम्भोधितरणहेतुत्वेन तीर्थं तत्करणशीलो धर्मतीर्थकरः 'जिनः' जितसकलकर्मा मुक्त्यवस्थापेक्षमेतदिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

अत्र च कतिथोऽयं तीर्थकरः, कस्मिन् वा भवे बद्धमनेन भगवता तीर्थकरनामकर्मेति सकौतुकश्रोतृवैराग्योत्पादनार्थमस्य चरितं समासतो लिख्यते—

इहेव **जंबुद्दीवे** दीवे **भारहे** वासे **पोयणपुरे अरविंदो** नाम राया । तस्स सावतो **विस्सभूई** नाम पुरोहितो, तस्स **अणुद्धरी** नाम भारिया, तीए दो पुत्ता **कमठो मरुभूई** य । तेसिं कमेण भज्जातो **वरुणा वसुंधरा** य । तेसु य कमठ-मरुभूईसु समत्थीहूएसु **विस्सभूई** सुधम्मुज्जओ कालं काऊण देवलोगं गतो । **अणुद्धरी** वि पइविरहातो वयविसेससोसियसरीरा मया । **कमठो** वि कयपिउमाउपेयकिच्चो पुरोहितो जातो । **मरुभूई** वि पाएण बंभयारी धम्मकिच्चुज्जतो संपन्नो, तस्स य **वसुंधरं** भज्जं मणोहरजोव्वणुब्भेयं दट्ठूण **कमठस्स** चलियं चित्तं, पयट्टो तीए सह सवियार-

मालविउं । सा वि कामनिरोहमसहमाणी पासियचीवरे रंगो व संपलग्गा तेण समं । तं च तारिसमणायारं पवट्टमाणं नाऊणं ईसावसविणडियाए वरुणाए साहितं मरुभूईस्स । सो वि तीए पडिउत्तरमकाउं 'गामंतरं गमिस्सामि' त्ति ताण पुरतो वोत्तूण निग्गतो नियमंदिराओ । ततो पतोससमयम्मि हाहाभूयकप्पडियरूवं काऊण सरभेएणं कमठं भणइ—मम निराहारस्स सीयपरिताणत्थं किंचि निवायट्ठाणं देहि । कमठेण वि अविण्णायपरमत्थेणं दयाए भणियं—कप्पडियभट्ट ! इह चउरए सच्छंदं निवससु । ततो तत्थ ठ्ठितो मरुभूई दट्ठूण तेसिं सव्वमणायारमसहमाणो वि लोयाववायभीरुत्तणतो अकयपडियारो चेव निग्गंतुमागतो पभाए, ततो गंतुं साहियं जहावट्ठियं राइणो । रण्णा वि कुविएणं समाइट्ठा नियपुरिसा । तेहिं वि वज्जंतविरसडिंडिमो गलोलइयसरावमालो रासहारूढो काऊण फेरितो सव्वत्थ 'अकज्जकारि' त्ति लोयसमक्खमुग्घोसणाए कमठो निव्वासितो नयराओ। ततो सो तहाविडंबितो संजायामरिसो वि समुप्पन्नगरुयवेरग्गो गहियपरिवायगलिंगो समाढत्तो दुक्करं तवं चरिउं । तं च नाउं समुप्पन्नपच्छायावो मरुभूई खामणानिमित्तं गतो कमठसमीवं, निवडितो तस्स चलणेसु । तेण वि सुमरियपुव्वविडंवणावेराणुवंधेणं पायवडियस्सेव मरुभूइणो मुद्धाणोवरि विमुक्का समासन्नदेसट्ठिया घेत्तूण महासिला । ततो मरुभूई तीए पहारेण आरडंतो कालं काऊण वहुजूहाहिवई समुप्पन्नो विंज्झम्मि महाकरी । इतो य अरविंदराया कयाइ सरयकाले संतेउरो पासातोवरि संठितो कीलंतो सरयब्भं सुसणिद्धं पच्छाइयनहयलं मणोहरं समुण्णयं पुणो तक्खणमेव वाउणा पडिहयं दट्ठूण तहेव खणभंगुरसव्वभावभावियस्सरूवो समुप्पन्नोहिनाणो वारिज्जंतो वि परियणेणं दिन्ननियपुत्तरज्जो पव्वइतो । अन्नया य सो विहरंतो पयट्टो सागरदत्तसत्थवाहेण सह सम्मेयसेलवंदणत्थं । पुच्छितो य पणमिऊणं सायरदत्तेणं—भयवं ! कहिं गमिस्सह ? । मुणिणा भणियं—तित्थजत्ताए । सत्थवाहो भणइ—केरिसो उण तुम्ह धम्मो ? । मुणिणा कहितो तस्स दया-दाण-विणयमूलो सवित्थरो धम्मो । तं च

सोउं सत्थवाहो जाओ सावगो । वहमाणो य सत्थो कमेण संपत्तो तं महाडइं जत्थ सो **मरुभूई करी** । दट्ठूण य तत्थ महासरोवरं समावासिओ तत्तीरे । एत्थंतरम्मि य तम्मि चिय सरोवरे बहुकरिणीपरिवारितो जलपाणत्थमागतो सो करी, पाऊण य सविलासं जलं विलग्गो पालिसिहरं, पलोइयाइं पासाइं, तं दट्ठूण य सत्थमावासियं धावितो तव्विणासणत्थं । तं च तहमागच्छंतं दट्ठूण पलाणो सत्थजणो । मुणी वि नाऊणोहिणा सट्ठाणे ठितो काउस्सग्गेणं । तेण वि करिणा सयलं तं सत्थपएसं दरवलिंतेण दिट्ठो सो महामुणी, धाविओ तदभिमुहं । समासन्नपएसे य तं पलोएमाणो समुवसंतकोहो लेप्पमतो इव निच्चलो ठितो । तं च तहारूवं दट्ठूण पडिबोहणत्थं मुणी संवरियकाउस्सग्गो भणइ—भो भो **मरुभूइ** ! किं न सुमरेसि मं **अरविंद**नरवइं अप्पणो वा पुव्वभवं ? । ततो सो तं सोउं संजायजाईसरणो पडितो मुणिचलणेसु । मुणिणा वि सविसेसं देसणापुव्वयं कतो सो सावगो । ततो गतो सट्ठाणं करी । एत्थंतरम्मि य दट्ठूणमुवसंतं करिं सचोज्जो पुणो वि मिलितो सत्थजणो । पणिवइऊण य मुणिचलणेसु सबहुमाणं पडिवज्जइ दयाइमूलं सावगधम्मं । ततो कयकिच्चो सत्थो मुणी य नियनियवावारनिरया विहरिउं पयत्त त्ति ।

इतो य सो **कमठपरिवायगो मरुभूइ**विणासणेणावि अणियत्तवेराणुबंधो निययाउयक्खए मरिऊणुप्पन्नो **कुक्कुडसप्पो**, तेण विंज्झाडवीए परिब्भमंतेण दिट्ठो चिक्खल्लखुत्तो सो **महाकरी**, डसितो कुंभत्थले । ततो सो करी तव्विसवेयणाभावितो य सम्ममहियासित्ता कालं काऊण समुप्पन्नो **सहसार**कप्पे सत्तरसागरो देवो । **कुक्कुडसप्पो** वि समयम्मि मरिऊणुप्पन्नो सत्तरसागरोवमाऊ पंचमपुढवीए नेरइतो ।

इतो य सो **करिदेवो** चुतो इहेव जंबुद्दीवे दीवे **पुव्वविदेहे** सुकच्छविजए **वेयड्ढ**पवए तिलयनयरीए विज्जुगइविज्जाहरस्स **कणयतिलयाए** देवीए **किरणवेगो** नाम पुत्तो जातो, सो य कमागयं रज्जमणुपालित्ता **सुरगुरुसूरि**समीवे

पवइत्ता जातो एक्कल्लविहारी चारणसमणो । अण्णया य आगासगमणेणं गतो पुक्खरवरदीवे । तत्थ य कणयगिरि-सन्निवेसे काउस्सग्गं ठितो विचित्तं तवोकम्मं काउमाढत्तो । इतो य सो कुक्कुडसप्पनेरइतो ततो उव्वट्टित्ता तस्सेव कणयगिरिणो सन्निवेसम्मि जातो महोरगो । तेण य सो दट्ठूण मुणी संजायकोवेणं दट्ठो सव्वंगावयवेसु । मुणी विहिणा कालं काऊण अच्चुयकप्पम्मि जंबुद्दुमावत्ते विमाणे जातो देवो । सो वि महोरगो कमेण कालं काऊण पुणो वि सत्तरससागरोवमाऊ जातो पंचमपुढविनेरइओ । किरणवेगदेवो वि तओ चविऊण इहेव जंबुद्दीवे दीवे अवरविदेहे सुगंधिविजए सुहंकराए नयरीए वज्जवीरियस्स रन्नो लच्छिमईए भारियाए समुप्पन्नो वज्जनाभो नाम पुत्तो । सो वि कमागयं रज्जं अणुपालित्ता दिन्नचक्काउहपुत्तरज्जो खेमंकरजिणसमीवे पवइओ । ततो विविहतवोविहाणेणं वहुलद्धिसंपन्नो गओ सुकच्छं नाम विजयं । तत्थ य अप्पडिबद्धविहारेण विहरंतो संपत्तो जलणगिरिसमीवं । अत्थमिए य दिणयरे तत्थेव ठिओ काउस्सग्गेणं । इओ पहायाए रयणीए चलिओ मुणी । इओ य सो महोरगनेरइओ उव्वट्टिऊण कियंतं कालं संसारमाहिंडिऊण तस्सेव जलणगिरिस्स समीवे भीमाडवीए जाओ चंडालवणयरो, तेण य पारद्धिनिमित्तं निग्गच्छंतेण दिट्ठो पढमं सो चेव मुणी । तओ पुव्वभववेरवसओ 'अवसउणो' त्ति भण्णमाणेणाऽऽयड्ढुणं काऊण विद्धो वाणेण । तेण य विहुरीकयदेहो विहिणा मरिऊण उप्पन्नो वज्जनाहमुणी मज्झिमगेवेज्जयम्मि ललियंगओ नाम देवो । सो वि चंडालवणयरो तं विवण्णं मुणिं दट्ठूण 'हो हो ! हं महाधणुधरो' त्ति भण्णमाणो परिओसमुवगओ कालेण य मरिऊणुप्पन्नो सत्तमपुढवीए रोरवनरए नेरइओ । इओ सो वज्जनाहदेवो तओ चइऊण इहेव जंबुद्दीवे दीवे पुव्वविदेहे पोराणपुरे कुलिसवाहुस्स रण्णो सुदंसणाए देवीए समुप्पन्नो कणयप्पभो नाम पुत्तो । जाओ य सो कमेण चक्कवट्टी । अण्णया य तेणं पासाओवरिसंठिएणं वंदणनिमित्तमागओ गयाऽऽगइयं नहम्मि कुणमाणो दिट्ठो देवसंघाओ । तं च

दट्ठूण विण्णायजगन्नाहतित्थयरागमणो निग्गओ तव्वंदणत्थं । वंदिओ तित्थयरो । उवविट्ठस्स तस्स कया भगवया भवनिव्वेयजणणी देसणा । तओ वंदित्ता पविट्ठो नयरीए चक्कवट्टी । भगवं पि विहरिओ जहाविहारेणं । अण्णया **कणयप्पहो** चक्कवट्टी भावितो तं तित्थयरदेसणं जायजाईसरणो दट्ठूण अच्चुयाईए पुव्वभवे विरत्तसंसारचित्तो पव्वइओ जगण्णाहतित्थयरपायमूले । संपत्तो य कयाइ विहरमाणो **खीरवण**नामाए महाडवीए, ठिओ य तीए **खीरमहागिरिम्मि** सूराभिमुहो काउस्सग्गेणं । इओ य सो **चंडालवणयरनेरइओ** ततो उव्वट्टित्ता जाओ तीए चेव **खीरवणा**डवीए **खरपव्वयगुहाए** सीहो, सो वि भमंतो कह वि संपत्तो तं मुणिपएसं । तओ समुच्छलियपुव्ववेरेणं विणासिओ तेण सो मुणी समाहिणा कालं काऊणं निबद्धतित्थयरनामो **पाणयकप्पे महप्पभे** विमाणे उववण्णो वीससागरोवमाऊ देवो । सो वि **सीहो** मरिऊण पंकपभाए दससागरोवमाउं उवभुंजिऊण तओ उव्वट्टित्ता वहुसंसारमाहिंडिऊण कम्मवसओ जाओ वंभणकुलम्मि वंभणो । तत्थ य पावोदयवसेणं जायमेत्तस्स चेव तस्स खयं गओ पिइ-माइ-भाइप्पमुहो सयलो वि सयणवग्गो । जीवाविओ य सो दयाए जणवएणं वंभणवालगो, संपत्तो य जोव्वणं । जणेण बहुहा खिंसिज्जमाणो कह कह वि संपज्जमाणभोयणमेत्तवित्ती वेरग्गमुवगओ कंदमूलफलकयाहारो वणम्मि सो तावसो जाओ । कुणइ य तत्थ पंचग्गिपमुहं बहुप्पयारमन्नाणतवोविसेसं । इतो य सो **कणयप्पभ**चक्किदेवो **पाणयकप्पाओ चेत्तकिण्हचउत्थीए** चविऊण इहेव **जंबुद्दीवे** दीवे **भारहे** वासे **कासीजणवए वाणारसीए** नयरीए **आससेणस्स** रन्नो **वम्माए** देवीए पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि विसाहाहिं नक्खत्तेणं तेवीसतिमतित्थयरत्ताए कुच्छिंसि उववन्नो । सो य भगवं तिन्नाणोववेओ 'चइस्सामि' त्ति जाणइ चयमाणो न जाणइ, 'चुतो मि' त्ति जाणइ । पासइ य तीए रयणीए गयवसहसीहाभिसेयदामससिसूरज्झयकुंभपउमसरसागरविमाणरयणुच्चयसिहिदंसणरूवे **वम्मा**देवी चउद्दस महासुमिणे । परितुट्ठमणाए गंतूणमतुरियाए गईए निवेइया ते

नियदइयस्स । तेण वि अउव्वमाणंदमुव्वहंतेण भणिया—पिए ! सव्वलक्खणसंपन्नो सूरो सव्वकलासु कुसलो ते पुत्तो भविस्सइ । तं च सोऊण सुट्ठुयरं परितुट्ठाए अभिनंदियं रायवयणं । पहाए य कयगोसकिच्चेण अट्टणसालाए कयसत्थगुणणाइवायामेण ण्हाएण सव्वालंकारिएण अत्थाणनिविट्ठेण वाहराविया पहाणपुरिसेहिंतो अट्ठ सुमिणपाढगा उवज्झाया । ते वि सुइभूया समागया उवविट्ठा भद्दासणेसु, पूइया पुप्फफलवत्थाईहिं । ठविया जवणियंतरिया वम्मादेवी । साहिऊण सुमिणए पुच्छिया ते राइणा तेसिमत्थं । तेहिं वि परोप्परं काऊण सत्थनिच्छयं भणियं—महाराय ! अम्ह सत्थेसु तीसं महासुमिणा वायालीसं च सुमिणा भणिया, तत्थ य तित्थयराणं चक्कीणं च मायरो तेसु गब्भं वक्कममाणेसु गयाईणि चोद्दस महासुमिणाणि पासंति, केसवाणं वलदेवाणं मंडलियाणं च जणणीओ कमेण सत्त चउरो एक्कं च महासुमिणं पेच्छंति, ता वम्मादेवी सूरं वीरं कुलाधारं सव्वंगसुंदरं सव्वगुणोववेयं समत्थभरहाहिवं चक्कवट्टिं तिहुयणनाहं वा जिणं धम्मतित्थयरं साहियाणं नवण्हं मासाणं पसविही । इमं च सोऊणाऽऽणंदाइरेगेण पुलइयतणू सक्कारपुव्वयं विसज्जिऊण ते उवज्झाए चिट्ठइ राया निव्वुयमणो । वम्मादेवी सहरिसा सुहंसुहेण गब्भमुव्वहइ । इओ य जाओ सक्कस्स आसणकंपो, चिंतियं च—'किंनिमित्तमासणचलणं ?' ति सवियक्केण पउत्तो ओही, दिट्ठो भगवं गब्भमुववन्नो । तओ ससंभमो हरिसनिब्भरो उट्ठिओ सिंहासणाओ, सत्तऽट्ठपयाइं भयवओ अभिमुहमागंतूण तिक्खुत्तो कयपणामो अंचियवामजाणू भूमिनिहियदाहिणजाणू सिररइयकरंजली थोउमाढत्तो—नमोऽत्थु णं अरहंतस्स भगवंतस्स जाव सिद्धिगइनामधेयं ठाणं संपाविउकामस्स पासस्स णं पुरिसादाणीयस्स तेवीसइमतित्थयरस्स, वंदामि भयवंतं अहं इहगए तत्थठियं, पासउ मं भयवं । तयणंतरं च वाणारसीमागंतूणं भयवओ जणणिं अहिणंदए—धन्ना कयउन्ना सुलद्धजम्मफला तिहुयणस्सावि वंदणिज्जा देवाणुप्पिए ! तुमं, तुह गब्भे पुरिसुत्तमो जयचिंतामणी तेवीसइमजिणो उप्पन्नो । तओ जिणं जणणिं च

वंदित्ता गओ सक्को सट्ठाणं । वम्मादेवी य पहट्ठा अइसीय-अइउण्हाइदोसवज्जिएहिं गब्भहिएहिं असणाईहिं तं गब्भमुवयरमाणी सुहेण चिट्ठइ । जप्पभिइं भयवं उववन्नो गब्भे तप्पभितिं सक्काएसेण तिरियजंभगा देवा गामनयराऽऽगराइनिहित्ताइं पोराणाइं पहीणसामियाइं महानिहाणाइं भयवओ जम्मणभवणंसि साहरंति । तओ पसत्थडोहला सम्माणियडोहला नवण्हं मासाणं अद्धट्ठमाण राइंदियाणं अद्धरत्तसमए पोसबहुलदसमीए पसूया सुहेण दारयं सा देवी, जाओ तीए पगिट्ठो आणंदो । एत्थंतरे दिसाकुमारीमयहरीणं आसणाइं चलंति, तओ ओहिणा आभोइत्ता भयवंतं अहोलोगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारिमयहरीओ चउसामाणियसाहस्सीओ सत्ताणीयाइपरिवारपरिवुडाओ हरिसनिब्भराओ 'जीयमेयं' ति परिभावंतीओ सव्विड्ढीए आगंतूण दिव्वविमाणगयाओ चेव तिपयाहिणीकुणंति, भयवओ जम्मणभवणं उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए विमाणं भूमीए चउरंगुलमप्पत्तं ठवित्ता विमाणेहिंतो पच्चोरुभित्ता भयवंतं समायरं तिपयाहिणीकाउं सिरे अंजलिं कट्टु वयंति—नमोत्थु ते रयणकुच्छिधारिए ! जगप्पईवदाईए ! जयचिंतामणिपसविए ! अम्हे अहोलोगवासिणीओ दिसाकुमारीमयहरीओ तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करेमो, तन्न तुमए भाइयव्वं' ति भणिय वेउव्विएणं सुरभिगंधेणं वाएणं जोयणपरिमंडलं सव्वओ जम्मणभवणस्स खेत्तं तणपत्तकट्ठाइं आहुणिय आहुणिय परिसोहंति । तयणंतरं—'अत्थमिए नेमिजिणे, जगप्पईवे अणाहयं भरहं । सव्वजगुज्जोयगरे, पुणो सणाहं तुमे जायं ॥ १ ॥ धण्णसुउण्णो एत्थं, सुलक्खणो आससेणराया वि । वम्मा वि वंदणिज्जा, जेसिं अंगुब्भवो भयवं ॥ २ ॥ अम्हे वि कयत्थाओ, सुरनारित्तं पि बहुमयं अम्ह । जं जाओ अहिगारो, पढमं जिणजम्ममहिमासु ॥ ३ ॥' इच्चाइ अत्थनिबद्धाइं गेयाइं भगवओ अदूरसामंते गायंतीओ चिट्ठंति । एवं उड्ढलोयाओ मंदरकूडवत्थव्वाओ अट्ठ आगच्छंति गायंति य । नवरं अब्भवद्दलयं विउव्वित्ता गंधोदगवासं पुप्फवासं च वासंति । एवं पुरच्छिम-दाहिण-पच्चत्थिमुत्तररुयगवत्थव्वाओ अट्ठऽट्ठागंतूण तहेव

गायंति । नवरमहक्कमेण आयंसहत्थाओ भिंगारहत्थाओ तालियंटहत्थाओ चामरहत्थाओ य चिट्ठंति । एवं विदिसिरुयगवत्थव्वाओ चउरो आगच्छंति, नवरं दीवियाहत्थाओ भयवओ चउसु विदिसासु तहेव गायंतीओ चिट्ठंति । एवं मज्झिमरुचगवासिणीओ चत्तारि तहेवाऽऽगच्छंति जाव 'तुमए न भाइयव्वं' ति वइत्ता भयवओ चउरंगुलवज्जं नाहिं कप्पंति, वियरए निहणंति, तं रयणाणं पूरेंति, उवरि हरियालियापीढं रइंति । तओ तिदिसिं तिण्णि कयलीहरगे विउव्वंति, तेसिं मज्झपएसे तिण्णि चाउसालए तम्मज्झे य तिण्णि सीहासणे विउव्वंति । तओ भयवंतं करयलउडेणं मायरं च वाहाहिं गिण्हित्ता दाहिणकयलीहरे चाउसाले सीहासणे निसीयावेंति । तओ चुल्लहिमवंताओ आभिओगियदेवे सयपागसहस्सपागेहिं तेल्लेहिं अब्भंगित्ता सुरहिणा उव्वट्टणेण उव्वट्टंति । तओ पुरत्थिमिल्लचाउसालसीहासणे निसीयावेत्ता गंधोदगेण पुप्फोदगेण सुद्धोदगेण य जिणं वम्मादेविं च मज्जावेंति, सव्वालंकारविभूसियं करेंति । तओ उत्तरिल्लचाउसालसीहासणे निसीयावेंति । तओ चुल्लहिमवंताओ आभिओगियदेवेहिंतो गोसीसचंदणकट्ठाइं आणावित्ता अरणीए य अग्गिं पाडेत्ता तेहिं कट्ठेहिं अग्गिं उज्जालेत्ता होमं कुणंति, भूइकम्मं करेंति, रक्खापोट्टलियं वंधेंति, मणिरयणचित्ते दुवे पाहाणवट्टगे गहाय भगवओ कण्णमूले टिंटियाविति, वयंति य—भवउ भयवं पव्वयाउए २ । तओ वाहाहिं संगेण्हित्ता जम्मणभवणसयणिज्जंसि तित्थयरमायरं निसीयावेत्ता तीए पासे भयवंतं ठवित्ता गायंतीओ चिट्ठंति । एत्थंतरे सहाए सुहम्माए सुहनिसण्णस्स सक्कस्स देविंदस्स एरावणवाहणस्स वज्जपाणिस्स आसणं चलइ, तओ ससंभमो सक्को ओहिं पउंजइ, तित्थयरं च पासइ, तओ हरिसवसविसप्पंतहियओ किरीड-केऊर-कुंडल-हाराऽलंकारभूसियसरीरो तुरियं सीहासणाओ अब्भुट्ठेति, रयणपाउया ओमुयइ, एगसाडियं उत्तरासंगं करेइ, सत्तऽट्ठपयाइं भगवओ अभिमुहमागच्छइ जाव 'पासउ मं भयवं' ति वंदित्ता नमंसित्ता पुरत्थाभिमुहो सीहासणे निसीयइ ।

तओ 'जीयमेयं तीयपच्चुप्पण्णमणागयाणं देविंदाणं जं भयवंताणं जम्मणमहिमा कीरइ' त्ति चिंतिऊण हरिणेगमेसिं पायत्ताणियाहिवइं देवं सद्दावेत्ता आणवेइ—भो देवाणुप्पिया ! खिप्पामेव सुहम्माए सभाए जोयणपरिमंडलं सुघोसं घंटं तिक्खुत्तो उल्लालित्ता सोहम्मवासी देवे देवीओ य तित्थयरमहिमं जाणावेहिं । एवं वुत्ते हरिणेगमेसी हट्ठतुट्ठे तुरियमेव गंतूण तमुच्चसरं मेघनिग्घोसरवं सुघोसं घंटं तिक्खुत्तो उल्लालेइ । तीए पडिसद्देणं अण्णाइं पि एगूणवत्तीसविमाणसयसहस्सेसु समगं तावइयाइं घंटासयसहस्साइं कणकणरवं काउं पयत्ताइं । तए णं सोहम्मे कप्पे पडिसद्दायसहस्सवहिरिए इव जाए । उवसंते य घंटारवे निच्चं विसयपसत्ताणं 'किमेयं' ति ससंभमदिन्नकन्नाणं देवाणं जाणणट्ठाए महया सद्देणं एवं वयासी—हंदि ! सुणंतु णं देवा ! देवीओ ! य, सक्को आणवेइ—भरहे तेवीसइमो जिणो उप्पन्नो ता तस्स जम्मणमहिमकज्जे सविड्ढीए समागच्छह । ते वि तं सोच्चा हट्ठतुट्ठा केइ तित्थयरभत्तीए केइ दंसणकोउगेण केइ सक्काणुवत्तीए केइ 'जीयमेयं' ति संपेहेत्ता सव्वसमुदएणं सक्कस्संतियमागया । तओ सक्को पालयं आभिओगियं देवं सद्दावित्ता अणेगखंभसयसन्निविट्ठं सव्वरयणामयं चलंतघंटावलिसद्दमणहरं जोयणसयसहस्सवित्थिण्णं पंचजोयणसयमुव्विद्धं विमाणं वेउव्वियं कारावेइ, तस्स तिदिसिं तिसोवाणए, तेसिं च पुरतो तोरणे, विमाणमज्झभाए पेच्छावरमंडवं, तम्मज्झे मणिपेढिया अट्ठ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं चत्तारि जोयणाइं बाहल्लेणं, तम्मज्झे सीहासणं, तस्सावरुत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुरच्छिमेणं सक्कस्स चउरासीईए सामाणियसहस्साणं तावइयाइं भद्दासणाइं रयावेइ । पुरत्थिमेणं अट्ठण्हं अग्गमहिसीणं, दाहिणपुरत्थिमेणं दुवालसण्हमब्भंतरपरिसादेवसहस्साणं, दाहिणेणं चोद्दसण्हं मज्झिमपरिसादेवसहस्साणं, दाहिणपच्चत्थिमेणं सोलसण्हं बाहिरपरिसादेवसहस्साणं, पच्चत्थिमेणं सत्तण्हं अणियाहिवईणं । तए णं तस्सेव सीहासणस्स चउद्दिसिं चउण्हं चउरासीईणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं भद्दासणाइं कारवेइ । तए णं सक्को सव्वालं-

कारविभूसियं उत्तरवेउव्वियं रूवं विउव्वित्ता अट्ठहिं अग्गमहिसीहिं सद्धिं गंधव्वाणीएणं नट्टाणीएण य सद्धिं तं विमाणं पयाहिणीकरेंतो पुव्विल्लेणं तिसोवाणएणं दुरुहित्ता पुरत्थाभिमुहे सीहासणे निसीयइ। सामाणिया उत्तरेणं। अवसेसा सव्वे दाहिणिल्लेणं तिसोवाणएणं दुरुहित्ता पुव्वन्नत्थेसु भद्दासणेसु उवविसंति। तए णं सक्कस्स अट्ठऽट्ठ मंगलगा पुरओ संठिया। तयणंतरं पुन्नकलसभिंगारछत्तपडागा चामरा य संठिया। जोयणसहस्सूसियवइरामयलट्ठीबहुपंचवण्णकुडभीसहस्समंडिओ महिंदज्झओ पत्थिओ। तओ पुरओ अलंकियविभूसिया पंच अणियाहिवइणो चउद्दिसिं चाभिओगिया देवा देवीओ। तओ सोहम्मवासी देवा देवीओ पत्थिया। तओ सव्विड्ढीए जाव सव्वरवेणं सोहम्मं कप्पं वीईवइत्ता उत्तरिल्लेणं निज्जाणमग्गेणं उक्किट्ठाए गईए तिरियमसंखेज्जे दीवसमुद्दे वीईवइत्ता णंदीसरवरदीवे दाहिणपुरत्थिमिल्ले रइकरपव्वए उवागच्छइ। तओ तं विमाणं पडिसाहरेमाणे २ भयवओ जम्मणभवणमागए विमाणेणं चेव तिपयाहिणीकरेइ। जम्मणभवणंतस्स उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए चउरंगुलमसंपत्तं धरणीयले विमाणं ठवेइ, सपरिवारो पच्चोरुहइ, आलोइए चेव पणामं करेइ, जिणिंदं जिणमायरं तिपयाहिणीकरेइ, जहा दिसाकुमारीओ तहेव अभिनंदइ जाव एवं वयइ—'अहं देवाणुप्पिए! सक्के देविंदे भयवओ जम्मणमहिमं करिस्सामि, तन्न भाइयव्वं तुम्हेहिं' ति वइत्ता सो ओसोयणिं दलयइ, जिणपडिरूवगं विउव्वित्ता जिणमाऊए पासे ठवेइ, पंचरूवे सक्के विउव्वइ—एगे भगवंतं करयलपुडे गेण्हइ, एगे आयवत्तं धरेइ, दुवे चामरुक्खेवं करंति, एगे वज्जपाणी पुरओ गच्छइ, जाव सव्वसमुदएणं मंदरे पव्वए पंडगवणे अभिसेयसीहासणे पुरत्थाभिमुहे करयलधरियजिणे निसण्णे। ईसाणिंदे वि वसभवाहणे सूलपाणी तहेव समागए, इमं णाणत्तं—महाघोसा घंटा, लहुपरक्कमे पायत्ताणियाहिवई, पुप्फओ विमाणकारी, दक्खिणा निज्जाणभूमी, उत्तरपुरत्थिमिल्ले रइकरपव्वए जाव मंदरे समोसरिए। एवं जंबुद्दीवपण्णत्तिअणुसारेण वत्तीसं पि इंदा समागच्छंति। सक्काणं च सामाणियाइपरिवारो भाणियव्वो।

तंजहा—चउरासीइ असीई, बावत्तरि सत्तरी य सट्ठी य । पण्णा चत्तालीसा, तीसा वीसा दस सहस्सा ॥ १ ॥ चउसट्ठी सट्ठी खलु, छच्च सहस्सा उ असुरवज्जाणं । सामाणिया उ एए, चउग्गुणा आयरक्खा उ ॥ २ ॥ तहा—गंधव-नट्ट-हय-करि-रह-भडअणिया सुराहिवाण भवे । सत्तममणियं वसभा, महिसा उ अहोनिवासीणं ॥३॥ तओ णं अच्चुइंदेणं जम्मणमभिसेयत्थं भयवओ आभिओगियदेवा आणत्ता समाणा अट्ठसहस्सं सोवण्णियाणं कलसाणं, एवं रुप्पमयाणं मणिमयाणं सुवण्णरुप्पमयाणं सुवण्णमणिमयाणं रुप्पमणिमयाणं सुवण्णरुप्पमणिमयाणं, एवं भोमेज्जाणं, एवं भिंगाराणं थालीणं सुपइट्ठाणं रयणकरंडयाणं पुप्फचंगेरीणं आयंसाणं, एवमाइ विउवित्ता खीरोयहिजलं पुक्खरोयहिजलं च, मागहाइतित्थाणं गंगाइमहानईणं पउमाइमहादहाणं जलाइं उप्पलाइं मट्टियं च, सव्ववेयड्ढेहिंतो सव्ववासेहिंतो सव्वकुलसेलेहिंतो सव्वतुवरे सव्वपुप्फे सव्वगंधे सव्वोसहीओ सिद्धत्थे य, भद्दसालाइवणेहिंतो गोसीसचंदणं मल्लं च गिण्हित्ता भयवओ मज्जणविहिं उवट्ठविंति । तए णं अच्चुइंदे सामाणिय-त्तायत्तीसगदेवाइपरिवारपरिवुडे साभाविएहिं वेउव्विएहिं य वरकमलपइट्ठाणेहिं पउमपिहाणेहिं सुरहिवारिभरिएहिं चंदणचच्चिएहिं आविद्धकंठगुणेहिं कलसेहिं, तंजहा—अट्ठसहस्सेणं सोवण्णियाणं जाव भोमेज्जाणं, सव्वोदगेहिं जाव सिद्धत्थएहिं, सव्विड्ढीए जाव सव्वरवेणं भयवंतमभिसिंचंति । अभिसेगे य वट्टमाणे इंदाइया देवा छत्त-चामर-कलस-धूवकडुच्छुयाइहत्था हट्ठतुट्ठा जाव वज्ज-सूलपाणी पुरओ चिट्ठंति । एगे आसियसम्मज्जिओवलित्तं गंधवट्टिभूयं तं भूमिभागं करेंति, एगे हिरन्नवासं वासंति, एवं सुवण्ण-रयणाऽऽभरण-पुप्फ-फल-गंध-वण्ण-चुण्णवासं वासंति, एगे एयाइं चेव विभाएंति, एगे तय-वितय-घण-झुसिरभेयं वज्जं वायंति, एगे गायंति, एगे नच्चंति, एगे अभिणयं करेंति, एगे वग्गंति अप्फोडेंति सीहनायाइयं हत्थिगुलगुलाइयाइं च करेंति, एगे जलंति गज्जंति विज्जुयायंति वासंति, एगे विगियभूयरूवेहिं नच्चंति, एगे—"देउ सयलदुत्थिय-

सत्थसाहारु, तिहुयणपुररक्खणुदंडपायारु, कम्मपरचक्कचूरणेक्कमल्लु, परपासंडमंडलीनिट्ठुरहिययसल्लु, पणयपावकं-दुम्मद्दणमुसलु, दुव्वहधम्मधुराधुरुव्वहणधवलु" इच्चाइविरुदाइं पढंति । तए णं अच्चुइंदे निवत्तियाभिसेए सिररइयंजली जएणं विजएणं वद्धावेइ, पम्हलसूमालेहिं गंधकासाइएहिं गायाइं लूहेइ, कप्परुक्खं पिव अलंकियं करेइ, जाव नट्टविहिं उवदंसेइ । अच्छेहिं रययामएहिं अच्छरसा तंदुलेहिं भयवओ पुरओ अट्ठऽट्ठ मंगलए आलिहइ । अवि य—
"दप्पण भद्दासण वद्धमाण वरकलस मच्छ सिरिवच्छा । सत्थिय नंदावत्ता, लिहिया अट्ठऽट्ठ मंगलगा ॥ १ ॥" कर-यलविमुक्कस्स दसद्धवण्णस्स जलय-थलयकुसुमस्स जाणुस्सेहमेत्तं नियरं करेइ । वेरुलियकडुच्छुयं गहाय कालागुरुकुं-दुरुक्कतुरुक्कपवरं धूवं उप्पाडेइ । सत्तऽट्ठ पयाइं ओसरित्ता दसंगुलिं अंजलिं मत्थए करिय गंभीरत्थनिवद्धाणं वित्ताणम-ट्ठसएणं संथुणइ, जाव एवं वयासी—नमोऽत्थु ते सिद्ध! बुद्ध! नीरय! निब्भय! नीरागदोस! नीसंग! नीसल्ल! गुणरयण! सीलसागर! धम्मवरचक्कवट्टी!, नमोऽत्थु ते अरहओ भगवओ । ततो वंदित्ता नच्चासन्ने नाइदूरे पज्जुवासइ । एवं जहा अच्चुइंदस्स तहा जाव ईसाणिंदस्स भवणवइ-वाणमंतर-जोइसियाणं च अभिसेगा भाणियव्वा । तए णं ईसाणे पंच रूवे विउव्वइ—एगे ईसाणे भयवंतं करयलपुडे गेण्हित्ता सीहासणे निसीयइ, एगे पिट्ठओ आयवत्तं धरेइ, दुवे पासेसु चामरुक्खेवं करेंति, एगे सूलपाणी पुरओ चिट्ठइ । तते णं सक्के भयवओ चउद्दिसिं चत्तारि धवले वसभे विउव्वइ, तेसिं अट्ठहिं सिंगेहिंतो अट्ठ तोयधाराओ निग्गच्छंति, ताओ उड्ढं उप्पइत्ता एगओ मिलंति, भयवओ मुद्धाणंसि निवयंति । सक्कस्स वि तहेव अभिसेओ भाणियव्वो जाव संथुणइ—जय जय पासजिणेसर!, जय निरुव-मरूव! परमकारुणिय!। जय जय सव्वगुणायर!, जय सामिय! सयलसुहनिलय! ॥ १ ॥ सयलजयनिव्वुइयरे, चिंतामणिकप्पपायवब्भहिए । दिट्ठे पहुम्मि तुमए, भवो वि मोक्खायए अम्हं ॥ २ ॥ तुह दंसणसंजणिओ, हरिसो

अंगम्मि मे अमायंतो । पुलयच्छलेण जयगुरु!, नीहरइ समंतओ नूणं ॥ ३ ॥ चिरयालदिट्ठवल्लहजणप्पमोयाउ मे अणंतगुणो । आणंदो संजाओ, दिट्ठे तुह दंसणे देव ! ॥ ४ ॥ गुरुयभवो गुरुकम्मो, गयभग्गो सो भवे अह अभव्वो । तुह दंसणं न पावइ, पत्ते य न तूसई जो उ ॥५॥ न नमइ जो नाह! तुमं, सो नमए पाययस्स वि जणस्स । जो पुण पणमइ तुम्हं, सो पणमइ नणु न तुम्हं पि ॥६॥ जा तुह परम्मुहाणं, बहुरिद्धी होइ देवमणुयाणं । सा सन्निवायविहुरिय-सक्करपाणोवमा नूणं ॥७॥ कुमयमया णणु भीया, खलहलियं नूण कम्मकरिजूहं । रागाइवणयरजूहं जिणसीहे अज्ज जायम्मि ॥८॥ जइ नयणसयसहस्सं, वयणसहस्सं च होज्ज मे नाह! । तह वि न होइ कयत्थो, तुह दंसणवण्णणुस्साहो ॥९॥ जयसु तुमं जयसामिय!, अक्खलियनिरामओ चिरं जयसु । नंदसु पावसु सोहं, लहसु जसं तिहुयणे सयले ॥१०॥ एवमाइ थोऊण जहेव आगओ तहेव गंतूण तित्थयरं माऊए पासे ठवेइ, जिणपडिरूवगं ओसोवणिं च साहरइ, एगं खोमजुयलं कुंडलजुयलं च भयवओ ऊसीसगमूले ठवेइ, एगं तवणिज्जलंबूसगं सिरिदामगंडं मणिरयणमंडियं हाराइउवसोभियं भयवओ दिट्ठीए अभिरइहेउं उल्लोए निक्खिवइ । तए णं सक्के बत्तीसं हिरन्नस्स सुवण्णस्स य कोडीओ बत्तीसं नंदाइं बत्तीसं भद्दाइं च सोहग्गरूवाइगुणे य भगवओ जम्मणभवणे वेसमणेण साहरावेइ । तए णं सक्के आभिओगिए देवे घोसावेइ सव्वनयरम्मि महया सद्देणं—'हंद ! सुणंतु भवणवइपमुहा सव्वदेवा ! देवीओ ! य, जो जिणस्स जिणमायाए वा असुहं मणं धारेइ तस्स अज्जगमंजरी व सत्तहा मुद्धाणं फुट्टउ' त्ति । तए णं सव्वे इंदाइया देवा नंदीसरे गंतूण अट्ठाहियाओ महिमाओ करेत्ता सएसु सएसु ठाणेसु गया । तं रयणिं च तिरियजंभगा देवा आससेणरायभवणम्मि हिरन्नवासं जाव चुन्नवासं वासंति । तए णं आससेणराया पच्चूससमए नयरारक्खिए सद्दावित्ता वाणारसीए पुरीए चारगसोहणं माणुम्माणवद्धणं कारवेइ, नयरिं च सबाहिरब्भंतरं आसियसम्मज्जिओवलित्तं सव्वपएसेसु निबद्धवंदणमालं

उब्भियतोरणं ऊसियपडायं मंचाइमंचकलियं उस्सुक्कं उक्करं अब्भडप्पवेसं उवहियचंदणकलसं पुप्फोवयारकलियं मघमघंतगंधधूवं नडनट्टाइपेच्छणयविराइयं ऊसियजूयसहस्समुसलसहस्सं कारवेइ । तओ सइए साहस्सिए सयसाहस्सिए भाए दलमाणो एवइए य लाभे पडिच्छमाणो दसाहियं महूसवं करेइ, एक्कारसे सुदिवसे सूइकम्मे कए बारसे दिवसे मित्तनाइभोयावणपुव्वयं जम्हा गब्भगयम्मि इमम्मि जणणी सप्पं सेज्जापासेसु पासेइ अओ पिउणा '**पासु**' त्ति नामं पयट्ठियं भयवओ, भणियं च—गब्भगए जं जणणी, सेज्जापासेसु पासिउं सप्पं । पडिसप्पंतं पइणो, लंबियबाहुं चडावेइ ॥ १ ॥ भणइ अयमेस सप्पो, वच्चइ रायाऽऽह तं कहं मुणसि ? । साऽऽह सयं चिय तो दीवएण तं सो वि सच्चविओ ॥२॥ चिंतइ गब्भपभावो, एसो कहमन्नहा निसातमसि ? । एसा पासइ पासेसु तेण **पासो** त्ति नाम कयं ॥ ३ ॥ तओ कप्पतरु व्व सव्वजणाणंदयारी वड्ढंतो जाओ अट्ठवरिसो । सोहणदिणे य पिउणा उवणीओ कलायरियस्स । तओ कलागहणुज्जुत्तेण अविन्नायपुव्वं सव्वकलापरमरहस्सं पयडंतेण **पासकुमारेण** उवज्झाओ चेव कओ निउणयरो कलासु त्ति । सो चेव जाओ भयवओ विणेओ । तओ कोमुइमयंकाओऽणंतगुणसोमेण वयणेण, नीलुप्पलाओ अणंतगुणसोहेण नयणजुयलेण, सुरवइओऽणंतगुणरूवेण देहेण, महुखीराओऽणंतगुणमहुरेण सरेण, सयंभुरमणाओऽणंतगुणगंभीरेण हियएण, मत्तकरिवराओऽणंतगुणललियाए गईए, दुग्गइनिवडंतसव्वजगरक्खणलालसेण कारुन्नेणं विरायमाणो **पास**जिणो पत्तो जोव्वणं । तओ **पसेणइणा** रन्ना परिणाविओ गुणरयणसालिणिं **पभावइनियधूयं** । भुंजइ य भयवं तीए समं मणोरमं विसयसुहं ।

अन्नया भयवया पासाओवरिट्ठिएण गवक्खजालएहिं दिसावलोयणं कुणंतेण दिट्ठो सयलजणवओ पवरकुसुमबलिपडलियाहत्थो वाहिं निगच्छंतो, पुच्छियं च—किमज्ज च्छणो कोइ जेणेवमेसो जणो वच्चइ ? त्ति । तओ सिट्ठमेक्केणं पासट्ठियपुरिसेणं—न को वि छणो, किंतु कोइ महातवस्सी **कमढो** नाम पुरीए वाहिं समागओ तस्स वंदणत्थं पत्थिओ

एगो जणवओ । तओ तमायन्निऊण जणियकोऊहलविसेसो भयवं पि पत्थिओ, गओ तत्थ जत्थ सो कमढो, दिट्ठो य पंचग्गितवं तप्पमाणो । तओ तिन्नाणसंपुन्नत्तणओ मुणियं भयवया एकम्मि अग्गिकुंडे पक्खित्ताए महल्लरुक्खखोडीए मज्झे डज्झमाणं नायकुलं, तं च तहाविहं कलिऊण अच्चंतं करुणापरयाए भणियं भयवया—अहो कट्ठमन्नाणं ! जमेरिसम्मि वि तवोविसेसे कीरमाणे दया न मुणिज्जइ त्ति । तओ सोऽमेवं पासवयणं भणियं कमढेण—जहा रायपुत्ताण तुरयकुंजराइदमणे च्चेव परिस्समो, धम्मं पुण मुणिणो चेव वियाणंति । तओ भयवया भणिओ एको नियपुरिसो—रे रे ! खोडिमेयं सावहाणो कुहाडएणं फोडेसु । तओ 'जमाणवेसि' त्ति भणमाणेण दुहा कया सा तेण खोडी । विणिग्गयं च तीए मज्झाओ महल्लं नागकुलं । तत्थ य दिट्ठो ईसि डज्झमाणो एगो महानागो । तस्स य भयवं दवावेइ नियपुरिसवयणेण सनियमं 'असिआउस' त्ति पंचनमोक्कारं । नागो वि तं घेत्तुं तप्पभावओ मरिऊण समुप्पन्नो नागलोए धरणिंदो नाम नागराया । दिन्नो य 'अहो ! णाणाइसउ' त्ति भणमाणेण भयवओ लोएण साहुक्कारो । तमायन्निऊण सुट्ठु विलक्खीभूओ कमढपरिवायगो काऊण य गाढमन्नाणतवं समुप्पन्नो मेहकुमारनिकायमज्झम्मि मेहमाली नाम भवणवासिदेवो । भयवं पि तओ पविट्ठो नयरीए । अन्नया सुहंसुहेणं अच्छंतस्स समागओ वसंतसमओ । तम्मि य वसंतसमए जाणावणत्थमुज्जाणवालेणाऽऽणेत्ता भयवओ समप्पिया सरसा सहयारमंजरी । भयवया भणियं—भो ! किमेयं ? । तेण भणियं—सामि ! बहुविहकीलानिवासो संपयं संपत्तो वसंतसमओ । तओ सोऽमेयं वसंतकीलानिमित्तं बहुपुरजणपरिवारसमन्निओ जाणारूढो गओ नंदणवणं । तओ जाणाओ समुत्तरिय निसन्नो नंदणवणपासायमज्झट्ठियकणयमयसीहासणे । तत्थ य अइरमणीयत्तणओ सव्वओ पलोयमाणेणं दिट्ठं भत्तीए परमरम्मं चित्तं, तं च दट्ठूण चिंतियं—अहो ! किमेत्थ लिहियं ? । नायं च सम्मं निरूवंतेण जहाऽरिट्ठनेमिचरियं । तओ चिंतिउं पयत्तो—धन्नो सोऽरिट्ठनेमी जो 'विरसावसाणं

विसयसुहं' ति कलिऊण निब्भराणुरायं निरुवमरूवलावण्णजोव्वणं रायवरकन्नं जणयविइन्नमवउज्झिय भग्गमयणमडप्फरो कुमारो चेव निक्खंतो ता अहं पि करेमि सव्वसंगपरिच्चायं । एत्थंतरे—**लोगंतिया** उ देवा, भयवं बोहिंति जिणवरिंदं तु । सयलजगज्जीवहियं, भयवं ! तित्थं पवत्तेहि ॥ १ ॥ तओ किविणवणीमगाईणं किमिच्छियं हिरन्नं सुवन्नं वत्थं आभरणं आसणं सयणं असणाईयं ओसहं पुप्फगंधविलेवणाइयं च महादाणं दवावेइ संवच्छरं जाव । अवि य—"संघाडग-तिय-चउमुह-चउक्क-चच्चर-महापह-पहेसु । दारेसु पुरवराणं, रच्छामुहमज्झयारेसु ॥ १ ॥ वरवरिया घोसिज्जइ, किमिच्छियं दिज्जई वहुविहीयं । सुर-असुर-देव-दाणव-नरिंदमहियस्स निक्खमणे ॥ २ ॥" तए णं पुरिसायाणीए **पासे** अरहा मत्थए अंजलिं करिय एवं अम्मापियरो वयासि—इच्छामि णं अम्मताओ ! तुब्भेहिं अब्भणुन्नाए पव्वइत्तए । ते वि 'अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंधं करेहि' त्ति अणुजाणंति । तए णं **आससेणे** कोडुंबियपुरिसे आणवेत्ता अट्ठ सहस्सं सोवन्नियाणं जाव भोमेज्जाणं कलसाणं अभिसेयत्थं उवट्ठवावेइ । एत्थंतरे चलियासणा सव्वे सुरिंदा इंति । तए णं सक्को **आभिओगियसुरेहिं** जम्मणविहिवन्नियं कलसाइमज्जणविहिमुवट्ठवावेइ । ते वि कलसा तेसु चेव पविट्ठा । तए णं सक्के **आससेणे** य पुरत्थाभिमुहं **पासं** निवेसित्ता अट्ठसहस्सेणं जाव भोमेज्जाणं अभिसिंचंति । अभिसेगे य वट्टमाणे एगे देवा **वाणारसिं** नयरिं आसियसम्मज्जियं जाव एगे विज्जुयायंति वासंति जाव सव्वालंकारविभूसियं कुणंति । तए णं **आससेणे विसालं** नाम सीयं रयावेइ । तए णं सक्को अणेगखंभसयसन्निविट्ठं अइसयमणहरं **विसालं** सीयं कारवेइ । सा वि य तं चेव सिवियमणुपविट्ठा । तए णं **पासे** अरहा सीयं दुरुहित्ता पुरत्थाभिमुहे निसन्ने । तए णं आससेणराइणा वुत्ता समाणा ण्हाया सव्वालंकारविभूसिया वहवे पुरिसा सीयं वहंति । तए णं सक्के सीयाए दाहिणिल्ल-मुवरिल्लं वाहं गेण्हइ, **ईसाणे** उत्तरिल्लं, **चमरे** दाहिणं हेट्ठिलं, **वली** उत्तरिल्लं, सेसा देवा जहारिहं । अवि य—"पुव्विं

उक्खित्ता माणुसेहिं सा हट्ठरोमकूवेहिं । पच्छा वहंति सीयं, असुरिंद-सुरिंद-नागिंदा ॥ १ ॥ अट्ठऽट्ठ मंगलगा छत्त-चामर-महज्झयाईणि य पुरओ पत्थियाणि। तओ 'जय जय नंदा! जय जय भद्दा! भद्दं ते, सव्वकालं च धम्मे तुह अविग्घं हवउ' त्ति मुहमंगलियमाईहिं अभिनंदिज्जमाणो, बहुजणसहस्सेहिं पेच्छेज्जमाणो थुव्वयमाणो, अंगुलीहिं दाइज्जमाणो, पुप्फंजलीहिं पूइज्जमाणो, पए पए अग्घे पडिच्छमाणो, बहुनरनारीणमंजलीओ दाहिणहत्थेण पडिच्छमाणो, महया इड्ढिसमुदएण, किञ्च—वरपडह-भेरि-झल्लरि-दुंदुहि-संखसहिएहिं तूरेहिं । धरणियले गयणयले, तुरियनिनाओ परमरम्मो ॥ १ ॥ नयरीओ निक्खमित्ता गओ आसमपयमुज्जाणं । तत्थ य असोगपायवस्स अहे सीयाओ पच्चोरुहइ । पोसबहुलएक्कारसीए पुव्वण्हे सयमेवालंकारं ओमुयइ, पसरंतबाहसलिला वम्मादेवी हंसलक्खणपडेणं पडिच्छइ । पंचमुट्ठियं लोयं करेइ, सक्को केसे पडिच्छइ, खीरसमुद्दे साहरइ । तं समयं च सक्कवयणेण देवाण मणुयाण य निग्घोसो तुरियनिनाओ गीयरवो उवरओ । ताहे तीसं वासाइं अगारमावसित्ता अट्ठमभत्तेणं अपाणएणं देवदूसमादाय तिहिं पुरिससएहिं निक्खंतो । भणियं च—"काऊण नमोक्कारं, सिद्धाणमभिग्गहं तु सो गिण्हे । सव्वं मे अकरणिज्जं, पावं ति चरित्तमारूढो ॥ १ ॥" तक्खणं च उप्पन्नं मणपज्जवनाणं । तओ पंचसमिओ तिगुत्तो खंतिखमो निम्ममो निद्दोसो नीसंगो लाभालाभे सुहे दुक्खे निंदापसंसासु य समो तवसंजमेण अप्पाणं भावेमाणो विहरइ । सुरासुरा वि भयवओ पासस्स निक्खमणमहिमं करेत्ता नंदीसरे अट्ठाहियं करेंति, सट्ठाणं च पडिगया । भयवं पि नयरासन्नसंठियं पत्तो तावसासमं, तत्थ य 'अत्थमिओ दिणयरो' त्ति कलिऊण तप्पएससंठियकूयासन्नठियवडपायवस्स अहे ट्ठिओ काउस्सग्गेणं। इओ य सो कमढजीवो मेहमाली असुरो अवहिणा नाऊण अत्तणो वइयरं सुमरिऊण पुव्वभववेरकारणं समुप्पन्नतिव्वामरिसो समागओ जत्थ भयवं, पारद्धा य तेण सीहाइरूवेण उवसग्गा । अवि य—"सीहेहिं घोररूवेहिं तिक्खनहरेहिं दीहदाढेहिं ।

वहिओ गयरूवेहिं, सरोसकयदंतपहरेहिं ॥ १ ॥ करगहियकत्तिएहिं, खुहियकयंतो व्व घोररूवेहिं । वेयालेहि य भयवं, कयत्थिओ गरुयदसणेहिं ॥ २ ॥ एमाइवहुविहीयं, कमढेणुवसग्गिओ वि पावेणं । पासजिणो धीरमणो, नो खुहिओ धम्मझाणाओ ॥ ३ ॥" 'अचलियभावं च नाऊणं जलेणं वोलेत्ता मारेमि' त्ति संपहारिय पारद्धा तेण विज्जुगज्जियपवणुब्भडा महावुट्ठी । तीए जलेण ताव वोलिओ भयवं जाव नासियाविवरं । एत्थंतरे चलियं धरणिंदस्स आसणं, पउत्तोवहिणा य मुणिओ भयवओ वइयरो, समागंतूण तुरियं सामिणो सीसोवरिरइयफणिफणामंडवेण सेससरीरपासेसु य विरइयफणिसरीरेण निवारिओ जलपूरो, पारद्धं च पुरओ वहुविहाऽऽउज्ज-वेणु-वीणा-गीयनिनाएहिं घणनिग्घोसोवघायगं पवरप्पेक्खणयं । दट्ठूण य तं तारिसं महाइसयं धीरत्तं च भयवओ गरुयविम्हयक्खित्तमाणसो समुवसंतदप्पो सो असुरो पणमिऊण खामिऊण य जिणं गओ नियट्ठाणं । धरणिंदो वि निरुवसग्गं नाऊण थोऊण गओ सट्ठाणं । पाससामिस्स वि निक्खमणदिणाओ चउरासीदिवसोवरि चेत्तकिण्हचउत्थीए अट्ठमभत्तंते पुव्वण्हे आसमपए असोगतरुहेट्ठे सिलापट्टए सुहनिसन्नस्स सुहज्झवसाणस्स अपुव्वकरणाइक्कमेण समाणियखवगसेढिस्स खीणघाइकम्मचउक्कस्स सयललोयालोयावभासयं समुप्पन्नं केवलन्नाणं । चलियासणा समागया सुरसंघाया । वाउकुमारेहिं परिसोहिए जोयणमित्ते खेत्ते, आसित्ते य गंधवारिणा मेघकुमारेहिं, मणिरयणचित्ते तम्मि विरइयं सुरेहिं समोसरणं । तम्मज्झे सीहासणोवविट्ठो पुरत्थाभिमुहो सामी रयय-कणय-रयणपागारवलयत्तियनिहेणं नाणदंसणचरणेहिं व ससिकिरणुज्जलचामरजुयलच्छलेण धम्मसुक्कझाणेहिं व छत्तत्तयरूवेणं भुवणत्तयपसरियकित्तिपुंजेहिं व सेवाकोउगेण पडिवन्नमुत्तीहिं विरायमाणो सदेवमणुयासुराए परिसाए जोयणनीहारिणा सरेण धम्मं कहेइ—"भो भवा! चउगइओ, संसारो एस घोरदुहपउरो । सरणं न एत्थ अन्नं, धम्मं जिणदेसियं मोत्तुं ॥ १ ॥ हिंसाइविरइरूवं, तो तं मणवयणकायसुपउत्तं । इंदियकसायनिग्गहपवरं

जहसत्तिओ कुणह ॥ २ ॥ मा महुबिंदुसमाणे, विसयसुहे संज्जिऊण तुच्छम्मि । निरयाइविविहदुक्खाण, भायणं अप्पणं कुणह ॥ ३ ॥ अइवच्छला वि पियरो, अइप्पिया पुत्तभाइभज्जाओ । अइसंचिओ वि अत्थो, न तम्मि दुहसंकडे सरणं ॥ ४ ॥ अत्थो अत्थो त्ति इहं, पुत्तो पुत्तो घरं घरं व त्ति । भज्जा भज्ज त्ति नरं, किलिस्समाणं जमो हरइ ॥ ५ ॥ एगमणो एस जणो, परिकिस्सइ जह कुडुंबकज्जम्मि । तह जइ जिणिंदधम्मे, ता पावइ मोक्खसोक्खं पि ॥ ६ ॥ एमाइ सोऊण पडिबुद्धो बहू लोगो । पव्वाविया गणहरा । सुरा वि केवलिमहिमं काऊण **नंदीसर**वरदीवे जत्तं च काऊण गया सट्ठाणं ।

पासो वि भयवं तिफणिफणालछणो सत्तफणिफणालंछणो वा वामदाहिणपासेसु **वइरोट्टदेवीधरणिंदे**हिं पज्जुवासिज्जमाणो पियंगुवन्नदेहो नवरयणिसमूसिओ **अरिट्ठनेमि**तित्थपल्लट्टणेण नियतित्थं पवत्तंतो भव्वसत्तपडिबोहणत्थं चउतीसाइसयसमेओ पुहविमंडले विहरइ । पासस्स णं भयवओ दस गणा दस गणहरा होत्था, **अज्जदिन्न**प्पमुहा सोलस समणसहस्सा, **पुप्फचूला**पमुहा अट्ठतीसमज्जियासहस्सा, **सुनंद**प्पमुहाणं समणोवासगाणं एगं सयसहस्सं चउसट्ठी य सहस्सा, **सुनंदा**पमुहाणं समणोवासियाणं तिन्नि सयसहस्सा सत्तावीसं च सहस्सा, अद्धुट्ठसया चोद्दसपुव्वीणं, चोद्दससया ओहिनाणीणं, दससया केवलनाणीणं, एक्कारससया वेउव्वीणं, अद्धट्ठमसया विउलमईणं, छच्च सया वाईणं, बारससया अणुत्तरोववाइयाणं उक्कोसिया एसा परिवारसंपया होत्था । तए णं **पासे** अरहा भव्वकमलदिवायरे देसूणाइं सत्तरि वरिसाइं केवलिपरियाएणं विहरित्ता एगं वाससयं सव्वाउयं पालइत्ता आउयावसाणे **सम्मेय**मागओ । तत्थ समणाणं समणीणं सावयाणं सावियाणं सव्वपरिसाए य मिच्छत्ताइसंसारपहं सम्मदंसणाइमोक्खमग्गं पसिणाइं च वागरित्ता मासियभत्तंते उद्धट्ठिओ वग्घारियपाणी सेलेसीपडिवन्नो खीणभवोवग्गाहिकम्मंसो तेत्तीसाए अणगारेहिं समं **सावणसुद्धऽट्ठमीए** सिद्धिं पत्तो । चलियासणो

१ सम्बन्धं कृत्वा ।

ओहिणा विन्नायवइयरो निराणंदो विमणो अंसुपुन्ननयणो सोगाऊरियहियओ समागओ सक्को, जिणसरीरयं तिपयाहिणी-काऊण नच्चासन्ने नाइदूरे पज्जुवासंतो चिट्ठइ, वयइ य—पसरइ मिच्छत्ततमं, गज्जंति कुतित्थिकोसिया अज्ज। दुब्भिक्खड-मरवेराइनिसियरा हुंति सप्पसरा ॥ १ ॥ अत्थमिए जयसूरे, मउलेइ तुमम्मि संघकमलवणं। उल्लसइ कुमयतारानियरो वि हु अज्ज जिणपास! ॥ २ ॥ तमगसियससिं व नहं, विज्झायपईवयं व निसि भवणं। भरहमिणं गयसोहं, जायमणाहं व पहु! अज्ज ॥ ३ ॥ एवं सव्वसुरवरा वि सक्को वि गोसीसचंदणदारूहिं तिन्नि चियाओ करेइ, खीरोयजलेण भयवओ देहं ण्हावेत्ता गोसीसचंदणेणाऽणुलिंपित्ता हंसलक्खणं पडसाडयं च निवसित्ता सव्वालंकारियं करेइ। सेसदेवा दोहि सीयाहिं गणहरा-ऽणगारसरीराइं आरोविय दोसु चियासु ठवेंति। सक्काएसेण अग्गिकुमारा देवा चियगासु अग्गि विउव्वंति, वाउकुमारा य वाउं, सेसदेवा कालागरुमाइपवरधूयं घयं महुं च कुंभग्गसो पक्खिवंति। झामिएसु य मंसाईसु मेहकुमारा देवा खीरोयजलेण निव्ववंति चियाओ। सक्को उवरिमं दाहिणं हणुयं, ईसाणो वामं, चमरो हिट्ठिल्लं दाहिणं, बली वामं, सेसा अंगोवंगाइं गेण्हंति। चियगासु य महंते थूभे कुणंति। निव्वाणमहिमं च काऊण सक्को नंदीसरे गंतूण पुरत्थिमअंजणगपव्वए जिणाययणमहिमं करेइ। तस्सेव चउरो लोगपाला तस्सेव अंजणगपव्वयस्स पासवत्तिसु चउसु दहिमुहनगेसु सिद्धाययणमहिमं कुणंति। ईसाणो उत्तरिल्ले अंजणगे, चमरो दाहिणिल्ले, बली पच्छिमिल्ले, तेसिं लोगपाला तहेव जिणमहिमं कुणंति। सक्को सविमाणं गंतूण सुहम्मसभामज्झट्ठियमाणवगखंभाओ ओयारिऊण वट्टसमुग्गयं सीहासणे निवेसित्ता जिणसकहाउ पूएइ। पासजिणहणुं पि तत्थेव पक्खिवइ। एवं सव्वदेवा वि। पंचसु वि कल्लाणगेसु विसाहानक्खत्तं भयवओ आसि त्ति ॥ एवं प्रसङ्गतः पार्श्वचरितमभिधाय प्रकृतसूत्रं व्याख्यायते—

तस्स लोगप्पदीवस्स, आसि सीसे महायसे। केसीकुमारसमणे, विज्जाचरणपारगे ॥ २ ॥

ओहिनाणसुए बुद्धे, सीससंघसमाउले । गामाणुगामं रीयंते, सावत्थिं पुरिमागए ॥ ३ ॥
तेंदुयं नाम उज्जाणं, तम्मी नगरमंडले । फासुए सेज्जसंथारे, तत्थ वासमुवागए ॥ ४ ॥

व्याख्या—सुगममेव । नवरम्—"ओहिनाणसुए" त्ति सुब्व्यत्ययाद् अवधिज्ञानश्रुताभ्यां 'बुद्धः' अवगततत्त्वः ॥ 'नगरमण्डले' पुरपरिक्षेपपरिसरे । 'प्रासुके' स्वाभाविकागन्तुकसत्त्वरहिते, क्व ? इत्याह—शय्या—वसतिः तस्यां संस्तारकः—शिलाफलकादिः शय्यासंस्तारकस्तस्मिन् । 'तत्र' इति तिण्डुकोद्याने 'वासम्' अवस्थानमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ २—३—४ ॥ अत्रान्तरे यद्भूत् तदाह—

अह तेणेव कालेणं, धम्मतित्थयरे जिणे । भगवं वद्धमाणु त्ति, सव्वलोगम्मि विस्सुए ॥ ५ ॥
तस्स लोगपईवस्स, आसि सीसे महायसे । भयवं गोयमे नामं, विज्जाचरणपारगे ॥ ६ ॥
बारसंगविऊ बुद्धे, सीससंघसमाउले । गामाणुगामं रीयंते, से वि सावत्थिमागए ॥ ७ ॥
कोट्ठगं नाम उज्जाणं, तम्मि नयरमंडले । फासुए सिज्जसंथारे, तत्थ वासमुवागए ॥ ८ ॥

व्याख्या—'अथ' वक्तव्यान्तरोपन्यासे । "तेणेव कालेणं" ति तस्मिन्नेव काले वर्द्धमानो नाम्नाऽभूदिति शेषः, 'विश्रुतः' विख्यातः । शेषं स्पष्टमिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ५—६—७—८ ॥ ततः किमजनि ? इत्याह—

केसीकुमारसमणे, गोयमे य महायसे । उभओ वि तत्थ विहरिंसु, अल्लीणा सुसमाहिया ॥ ९ ॥
उभओ सीससंघाणं, संजयाणं तवस्सिणं । तत्थ चिंता समुप्पन्ना, गुणवंताण ताइणं ॥ १० ॥
केरिसो वा इमो धम्मो ?, इमो धम्मो व केरिसो ? । आयारधम्मप्पणिही, इमा वा सा व केरिसी ? ॥
चाउज्जामो य जो धम्मो, जो इमो पंचसिक्खिओ । देसिओ वद्धमाणेणं, पासेण य महामुणी ॥१२॥

केशिगौतमयोः श्रावस्त्यामागमनम् ।

केशिगौतमयोर्धार्मिकमीमांसा ।

अचेलगो य जो धम्मो, जो इमो संतरुत्तरो। एगकज्जपवन्नाणं, विसेसे किं नु कारणं ?॥ १३ ॥

व्याख्या—"उभओ वि" त्ति उभावपि "अल्लीण" त्ति 'आलीनौ' मनोवाक्कायगुप्तिष्वाश्रितौ 'सुसमाहितौ' सुष्ठु समाधिमन्तौ ॥ "उभउ" त्ति उभयोः 'तत्रे'ति श्रावस्त्याम् ॥ चिन्तास्वरूपमाह—'कीदृशः ?' किं स्वरूपः ? 'वा' विकल्पे, "इमो" त्ति 'अयम्' अस्मत्सम्बन्धी 'धर्मः' महाव्रतात्मकः 'अयमि'ति दृश्यमानगणभृच्छिष्यसम्बन्धी "धम्मो व" त्ति वाशब्दो भिन्नक्रमः, ततश्चायं वा धर्मः कीदृशः ?, आचारः—वेषधारणादिको बाह्यः क्रियाकलाप इत्यर्थः स एव धर्मस्तस्य प्रणिधिः—व्यवस्थापनम् आचारधर्मप्रणिधिः "इमा व" त्ति प्राकृतत्वात् 'अयं वा' अस्मत्सम्बन्धी, "सा व" त्ति स वा द्वितीययतिसत्कः। अयमाशयः—अस्माकममीषां च सर्वज्ञप्रणीत एव धर्मः, तत्किमस्यैतत्साधकानां च भेदः ? इति। तदेतदेव बोद्धुमिच्छामो वयमिति ॥ उक्तामेव चिन्तां व्यक्तीकर्तुमाह—"चाउज्जामो उ" त्ति 'चतुर्यामश्च' चतुर्महाव्रतो यो धर्मो देशितः पार्श्वेन इति सम्बन्धः। "जो इमो" त्ति चकारस्य प्रश्लेषाद् यश्चायं पञ्चशिक्षाः—प्राणातिपातविरमणोपदेशरूपाः सञ्जाता यस्मिन्नसौ पञ्चशिक्षितो वर्द्धमानेन देशित इति योगः, "महामुणि" त्ति महामुनिना। अनयोर्विशेषे किन्नु कारणमित्युत्तरेण सम्बन्धः। अनेन धर्मविषयः संशयो व्यक्तीकृतः ॥ आचारधर्मप्रणिधिविषयं तमेव व्यनक्ति—अचेलकश्च यो धर्मो वर्द्धमानेन देशित इत्यपेक्ष्यते। तथा "जो इमो" त्ति यश्चायं सान्तराणि—वर्द्धमानस्वामियत्यपेक्षया मानवर्णविशेषतः सविशेषाणि उत्तराणि—महामूल्यतया प्रधानानि प्रक्रमाद् वस्त्राणि यस्मिन्नसौ सान्तरोत्तरो धर्मः पार्श्वेन देशित इतीहाऽप्यपेक्ष्यते। एककार्य—मुक्तिलक्षणं फलं तदर्थं प्रपन्नौ—प्रवृत्तौ एककार्यप्रपन्नौ तयोः प्रक्रमात् पार्श्ववर्द्धमानयोर्विशेषे 'किमि'ति संशये, 'नु' वितर्के 'कारणं' हेतुः। शेषं स्पष्टमिति सूत्रपञ्चकार्थः ॥ ९-१०-११-१२-१३ ॥ एवं च विनेयचिन्तोत्पत्तौ यत् **केशिगौतमावकार्ष्टां** तदाह—

केशिगौत-मयोर्धार्मिकमीमांसा।

अह ते तत्थ सीसाणं, विन्नाय पवितक्कियं । समागमे कयमती, उभओ केसिगोयमा ॥ १४ ॥
गोतमे पडिरूवण्णू, सीससंघसमाउले । जेट्ठं कुलमवेक्खंतो, तेंदुयं वणमागओ ॥ १५ ॥
केसीकुमारसमणो, गोयमं दिस्समागतं । पडिरूवं पडिवत्तिं, सम्मं संपडिवज्जती ॥ १६ ॥
पलालं फासुयं तत्थ, पंचमं कुसतणाणि य । गोयमस्स णिसिज्जाए, खिप्पं संपणामए ॥ १७ ॥

व्याख्या—अथ 'ते' इति तौ 'तत्र' श्रावस्त्यां समागमे कृतमती अभूतामिति शेषः ॥ "पडिरूव" त्ति प्रतिरूपविनयः—यथोचितप्रतिपत्तिरूपस्तं जानातीति प्रतिरूपज्ञः ॥ 'प्रतिरूपाम्' उचितां 'प्रतिपत्तिम्' अभ्यागतकर्त्तव्यरूपां सम्यक् सम्प्रतिपद्यते, करोतीति भावार्थः ॥ प्रतिपत्तिमेवाह—पलालं प्रासुकं तत्र "पंचमं" ति सुब्व्यत्ययात् पञ्चमानि कुशतृणानि च, पञ्चमत्वं चैषां पलालभेदाऽपेक्षया, यत उक्तम्—"[1]तणपणगं पुण भणियं, जिणेहिं कम्मट्ठगंठिमहणेहिं । साली वीही कोद्दव, रालग रन्ने तणाइं च ॥१॥" गौतमस्य 'निषद्यायै' उपवेशनार्थ क्षिप्रं 'सम्प्रणामयति' समर्पयति ॥ शेषं सूत्रसिद्धमेवेति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ १४-१५-१६-१७ ॥ तौ द्वावप्युपविष्टौ यथा प्रतिभासतस्तथाऽऽह—

केसीकुमारसमणो, गोयमे य महायसे । उभओ निसन्ना सोहंति, चंदसूरसमप्पभा ॥ १८ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ १८ ॥ तत्सङ्गमे च यद्भूत् तदाह—

समागया बहू तत्थ, पासंडा कोउगा मिगा । गिहत्थाण अणेगाओ, साहस्सीओ समागया ॥१९॥
देवदाणवगंधव्वा, जक्खरक्खसकिन्नरा । अदिस्साण य भूयाणं, आसि तत्थ समागमो ॥ २० ॥

व्याख्या—पाखण्डं—व्रतं तद्योगात् पाखण्डाः—शेषव्रतिनः कौतुकात् मृगा इव मृगा अज्ञत्वात् ॥ देव-दानव-गन्धर्व-

[1] "तृणपञ्चकं पुनर्भणितं, जिनैः कर्माष्टग्रन्थिमथनैः । शालिर्व्रीहिः कोद्रवो रालकोऽरण्यतृणानि च ॥ १ ॥"

यक्ष-राक्षस-किन्नराः समायाता इति सम्बन्धः। एते चानन्तरमदृश्यविशेषणाद् दृश्यरूपाः, अदृश्यानां च भूतानां केलीकिलव्यन्तराणामासीत् समागमः। शेषं स्पष्टमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ १९-२० ॥ सम्प्रति तयोर्जल्पमाह—

पुच्छामि ते महाभाग!, केसी गोयममब्बवी। तओ केसिं बुवंतं तु, गोयमो इणमब्बवी ॥ २१ ॥
पुच्छ भंते! जहिच्छं ते, केसिं गोयममब्बवी। तओ केसी अणुन्नाए, गोयमं इणमब्बवी ॥ २२ ॥

व्याख्या—'ते' इति त्वां 'महाभाग!' अतिशयाचिन्त्यशक्ते!॥ "जहिच्छं" ति यथेच्छं यदवभासत इत्यर्थः। "केसिं गोयमं" ति सुव्व्यत्ययाद् गौतमः, शेषं प्रतीतमिति सूत्रद्वयार्थः ॥२१-२२॥ यच्चासौ गौतमं पृष्टवांस्तदाह—

चाउज्जामो य जो धम्मो, जो इमो पंचसिक्खिओ। देसिओ वद्धमाणेणं, पासेण य महामुणी ॥२३॥
एगकज्जपवण्णाणं, विसेसे किं नु कारणं?। धम्मे दुविहे मेहावी!, कहं विप्पच्चओ न ते? ॥२४॥

व्याख्या—प्रतीतमेव ॥ २३-२४ ॥ एवं केशिनोक्ते—

तओ केसिं बुवंतं तु, गोयमो इणमब्बवी। पन्ना समिक्खए धम्मतत्तं तत्तविणिच्छियं ॥ २५ ॥
पुरिमा उज्जुजडा उ, वक्कजड्डा य पच्छिमा। मज्झिमा उज्जुपन्ना उ, तेण धम्मो दुहा कए ॥ २६ ॥
पुरिमाणं दुव्विसोज्झो उ, चरिमाणं दुरणुपालओ। कप्पो मज्झिमगाणं तु, सुविसुज्झो सुपालओ २७

व्याख्या—ततः केशिं 'ब्रुवन्तमेव' जल्पन्तमेव, अनेनाऽऽदरातिशयमाह, किं तदब्रवीत्? इत्याह—'प्रज्ञा' बुद्धिः 'समीक्षते' पश्यति, किं तद्? इत्याह—'धर्मतत्त्वं' धर्मपरमार्थं, तत्त्वानां—जीवादीनां विनिश्चयो यस्मिन् तत्तथा। इदमुक्तं भवति—न वाक्यश्रवणमात्रादेव वाक्यार्थनिर्णयो भवति किन्तु प्रज्ञावशात्॥ ततः "पुरिम" त्ति 'पूर्वे' प्रथमतीर्थकृत्साधव ऋजवश्च—प्राञ्जलतया जडाश्च—दुःप्रतिपाद्यतया ऋजुजडाः 'तु' इति यस्माद्, वक्रजडाः 'चः' समुच्चये

केशिगौतमयोः प्रश्नोत्तराणि।

'पश्चिमाः' पश्चिमजिनमुनयः, मध्यमाः पुनः ऋजुप्रज्ञाः 'तेन' हेतुना धर्मो द्विधा कृतः ॥ यदि नाम पूर्वादय एवंविधास्तथापि कथमेतद् द्वैविध्यम्? इत्याह—"पुरिमाणं" ति पूर्वेषां दुर्विशोध्यः ऋजुजडत्वादेव, 'कल्पः' इति सम्बध्यते, 'तुः' पूरणे, चरमाणां दुःखेनाऽनुपाल्यते दुरनुपालः स एव दुरनुपालको वक्रजडत्वात्, 'कल्पः' यतिक्रियाकलापः मध्यमकानां तु ऋजुप्रज्ञत्वात् सुविशोध्यः सुपालकश्च, चस्य गम्यमानत्वादिति । विचित्रप्रज्ञविनेयानुग्रहाय द्वैविध्यं धर्मस्य देशितम् । प्रसङ्गतश्चेहाऽऽद्यजिनाभिधानमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ २५-२६-२७ ॥ इत्थं गौतमेनोक्ते केशिराह—

साहु गोयम! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो। अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा! ॥२८॥
अचेलओ अ जो धम्मो, जो इमो संतरुत्तरो। देसिओ वद्धमाणेणं, पासेण य महामुणी ॥ २९ ॥
एगकज्जपवन्नाणं, विसेसे किं नु कारणं?। लिंगे दुविहे मेहावी!, कहं विप्पचओ न ते? ॥ ३० ॥

व्याख्या—साधु गौतम! प्रज्ञा ते, छिन्नो मे संशयः "इमो" त्ति अयं त्वयेति विनेयापेक्षं चेत्थमभिधानम्, अन्यथा तु तस्य ज्ञानत्रयसंयुतस्यैवंविधसंशयासम्भवः ॥ लिङ्गे 'द्विविधे' अचेलकतया विविधवस्त्रधारितया च द्विभेदे । शेषं किञ्चित् सुगमं किञ्चिच्च प्राग् व्याख्यातमेवेति सूत्रत्रयार्थः ॥ २८-२९-३० ॥ ततश्च—

केसिं एवं बुवाणं तु, गोयमो इणमब्बवी। विन्नाणेण समागम्म, धम्मसाहणमिच्छियं ॥ ३१ ॥
पच्चयत्थं च लोगस्स, नाणाविहविगप्पणं। जत्तत्थं गहणत्थं च, लोगे लिंगपओयणं ॥ ३२ ॥
अह भवे पइन्ना उ, मोक्खसब्भूयसाहणा। णाणं च दंसणं चेव, चरित्तं चेव निच्छए ॥ ३३ ॥

व्याख्या—विशिष्टं ज्ञानं विज्ञानं तच्च केवलमेव तेन 'समागम्य' यद् यस्योचितं तत् तथैव ज्ञात्वा 'धर्मसाधनं' धर्मोपकरणं—वर्षाकल्पादि "इच्छियं" ति 'इष्टम्' अनुमतं पार्श्व-वर्द्धमानजिनाभ्यामिति प्रक्रमः । चरमाणां हि रक्त-

वस्त्रानुज्ञाने वक्रजडत्वेन वस्त्ररञ्जनादिषु प्रवृत्तिर्दुर्निवारैव स्यादिति न तेन तदनुज्ञातम् । पार्श्वशिष्यास्तु न तथेति रक्तादीनामपि तेनानुज्ञानं कृतमिति भावः ॥ किञ्च 'प्रत्ययार्थं च' अमी व्रतिन इति प्रतीतिनिमित्तं च, कस्य ? लोकस्य, अन्यथा हि यथाऽभिरुचितं वेषमादाय पूजादिनिमित्तं विडम्बकादयोऽपि 'वयं व्रतिनः' इत्यभिदधीरन्, ततो व्रतिष्वपि न लोकस्य व्रतिनः इति प्रतीतिः स्यात् । किं तदेवम् ? इत्याह—'नानाविधविकल्पनं' प्रक्रमात् नानाप्रकारोपकरणपरिकल्पनम्, नानाविधं हि वर्षाकल्पाद्युपकरणं यथावद् यतिष्वेव सम्भवतीति कथं न तत्प्रत्ययहेतुः स्यात् ?, तथा यात्रा—संयमनिर्वाहस्तदर्थम् ? विना हि वर्षाकल्पादिकं वृष्ट्यादौ संयमबाधैव स्यात्, ग्रहणं—ज्ञानं तदर्थं च, कथञ्चित् चित्तविप्लवोत्पत्तावपि गृह्णातु—यथाऽहं व्रतीति, एतदर्थं लोके लिङ्गस्य प्रयोजनमिति—प्रवर्त्तनं लिङ्गप्रयोजनम् ॥ 'अथे'त्युपन्यासे, "भवे पइन्ना उ" त्ति तुशब्दस्यैवकारार्थत्वाद् भिन्नक्रमत्वाच्च भवेदेव 'प्रतिज्ञा' अभ्युपगमः, प्रक्रमात् पार्श्ववर्द्धमानयोः प्रतिज्ञास्वरूपमाह—"मोक्खसब्भूयसाहण" त्ति मोक्षस्य सद्भूतानि च तानि तात्त्विकत्वात् साधनानि च हेतुत्वात् मोक्षसद्भूतसाधनानि, कानि ? इत्याह—ज्ञानं च दर्शनं चैव चारित्रं च 'एवः' अवधारणे, स च लिङ्गस्य मुक्तिसद्भूतसाधनतां व्यवच्छिनत्ति—ज्ञानाद्येव मुक्तिसाधनं न तु लिङ्गम् । श्रूयते हि भरतादीनां लिङ्गं विनाऽपि केवलोत्पत्तिः, 'निश्चये' निश्चयनये विचार्ये न तु व्यवहारे, इति लिङ्गस्य तत्त्वतोऽकिञ्चित्करत्वात् न तद्भेदो विदुषां विप्रत्ययहेतुः, शेषं स्पष्टमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ३१-३२-३३ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥३४॥

व्याख्या—प्राग्वत् । इत्थं महाव्रतात्मकधर्मविषयं वेषात्मकलिङ्गभेदविषयं च शिष्याणां विप्रत्ययमपनीय प्रसङ्गतस्तेषामेव व्युत्पत्त्यर्थं जानन्नपि अपरमपि वस्तुतत्त्वं पृच्छन् केशिः 'अन्योऽपि संशयः' इत्यादि पुनराह ॥ ३४ ॥

केशिगौतमयोः प्रश्नोत्तराणि ।

अणेगाण सहस्साणं, मज्झे चिट्ठसि गोयमा ! । ते य ते अभिगच्छंति, कहं ते निज्जिया तुमे ? ॥३५॥
एगे जिए जिया पंच, पंच जिए जिया दस । दसहा उ जिणित्ताणं, सव्वसत्तू जिणामहं ॥ ३६ ॥
सत्तू य इइ के वुत्ते ?, केसी गोयममब्बवी । तओ केसिं बुवंतं तु, गोयमो इणमब्बवी ॥ ३७ ॥
एगप्पा अजिए सत्तू, कसाया इंदियाणि य । ते जिणित्तू जहानायं, विहरामि अहं मुणी ॥ ३८ ॥

व्याख्या—'अनेकानां' बहूनां 'सहस्राणां' प्रक्रमात् शत्रुसम्बन्धिनां मध्ये तिष्ठसि **गौतम !** 'ते' शत्रवः 'ते' इति त्वामभिलक्षीकृत्य गच्छन्ति अर्थात् जेतुम्, कथं ते निर्जितास्त्वया ? ॥ **गौतम** आह—'एकस्मिन्' प्रक्रमात् शत्रौ जिते जिताः पञ्च, तथा "पंच जिए" त्ति सूत्रत्वात् पञ्चसु जितेषु जिता दश, 'दशधा तु' दशप्रकारान् पुनर्जित्वा 'सर्वशत्रून्' अनेकसंख्यान् जयाम्यहम् ॥ ततश्च—"सत्तू य इइ" 'चः' पूरणे, 'इति' भिन्नक्रमो जातौ चैकवचनम्, ततः शत्रुः क उक्तः ? इति **केशिः गौतममब्रवीत्** । शेषं सुगमम् ॥ नवरम्—एकः 'आत्मा' चित्तं, तदभेदोपचाराद् अजितोऽनेकानर्थावाप्तिहेतुत्वात् शत्रुरिव शत्रुः, तथा कषाया अजिताः शत्रव इति वचनविपरिणामेन योज्यते, एते चाऽऽत्मसहिताः प्रागुक्ताः पञ्च भवन्ति, तथेन्द्रियाणि शत्रवोऽजितानि, एते च सर्वे प्रागुद्दिष्टा दश जाताः, चशब्दात् नोकषायाद्युत्तरोत्तरभेदाश्च सर्वेऽपि शत्रवोऽजिताः । सम्प्रत्युपसंहारव्याजेन तज्जये फलमाह—'तान्' उक्तरूपान् शत्रून् जित्वा 'यथान्यायं' यथोक्तनीत्यनतिक्रमेण ततो विहरामि, तन्मध्येऽपि तिष्ठन्नप्रतिबद्धविहारितयेति गम्यते इति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥३५-३६-३७-३८॥ एवं **गौतमेनोक्ते**—

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥३९॥
दीसंति बहवे लोए, पासबद्धा सरीरिणो । मुक्कपासो लहुब्भूओ, कहं तं विहरसि मुणी? ॥ ४० ॥
ते पासे सव्वसो छित्ता, निहंतूण उवायओ । मुक्कपासो लहुब्भूओ, विहरामि अहं मुणी ॥ ४१ ॥

पासा य इइ के वुत्ता ?, केसी गोयममब्बवी । केसिं एवं वुवंतं तु, गोयमो इणमब्बवी ॥ ४२ ॥
रागदोसादओ तिव्वा, नेहपासा भयंकरा । ते छिंदित्तु जहानायं, विहरामि जहक्कमं ॥ ४३ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—'लघुभूतः' वायुभूतो लघुभूत इव लघुभूतः, सर्वत्राऽप्रतिबद्धत्वात् ॥ 'ते' इति तान् "सव्वसो" त्ति सूत्रत्वात् सर्वान् 'छित्त्वा' त्रोटयित्वा 'निहत्य' पुनर्बन्धाभावेन विनाश्य, कथम् ? 'उपायतः' सद्भूतभावनाभ्यासरूपात् ॥ रागद्वेषादयः, आदिशब्दाद् मोहपरिग्रहः, 'तीव्राः' गाढाः, तथा "नेह" त्ति स्नेहाः—पुत्रादिसम्बन्धाः पाशा इव पाशाः 'यथाक्रमं' क्रमः—यतिविहित आचारस्तदनतिक्रमेणेति सूत्रपञ्चकार्थः ॥३९-४०-४१-४२-४३॥

साहु गोयम! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो। अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा! ॥ ४४ ॥
अंतोहिययसंभूता, लया चिट्ठई गोयमा! । फलेइ विसभक्खीणं, सा उ उद्धरिया कहं ? ॥ ४५ ॥
तं लयं सव्वसो छित्ता, उद्धरित्ता समूलियं । विहरामि जहानायं, मुक्को मि विसभक्खणा ॥ ४६ ॥
लया य इति का वुत्ता ?, केसी गोयममब्बवी । केसिमेवं वुवंतं तु, गोयमो इणमब्बवी ॥ ४७ ॥
भवतण्हा लया वुत्ता, भीमा भीमफलोदया । तमुच्छित्तु जहानायं, विहरामि महामुणी ॥ ४८ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—"अंतोहिययसंभूय" त्ति हृदयान्तः सम्भूता । "विसभक्खीणं" ति आर्पत्वाद् विपवक्ष्यन्ते इति 'विपभक्ष्याणि' पर्यन्तदारुणतया विपोपमानि फलानीति गम्यते । 'सा तु' सा पुनः ॥ "सव्वसो" त्ति सर्वां 'समूलिकां' रागद्वेपादिमूलयुक्ताम् । मुक्तोऽस्मि "विसभक्खण" त्ति 'विपभक्षणात्' विपफलाभ्यवहारोपमात् क्लिष्टकर्मणः ॥ भवे तृष्णा—लोभो भवतृष्णा 'भीमा' भयदा स्वरूपतः, भीमा—दुःखहेतुतया फलानाम् अर्थात् क्लिष्टकर्मणामुदयः—विपाको यस्याः सा तथा, शेपमुपसंहाराभिधायीति सूत्रपञ्चकार्थः ॥ ४४-४५-४६-४७-४८ ॥

केशिगौतमयोः प्रश्नोत्तराणि ।

साहु गोयम! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो। अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा!॥४९॥
संपज्जलिया घोरा, अग्गी चिट्ठई गोयमा!। जे डहंति सरीरत्था, कहं विज्झाविया तुमे? ॥ ५० ॥
महामेहप्पसूयाओ, गिज्झ वारि जलुत्तमं। सिंचामि सययं ते उ, सित्ता नो व डहंति मे ॥ ५१ ॥
अग्गी य इति के वुत्ता?, केसी गोयममब्बवी। ततो केसिं बुवंतं तु, गोयमो इणमब्बवी ॥ ५२ ॥
कसाया अग्गिणो वुत्ता, सुयसीलतवो जलं। सुयधाराभिहता संता, भिन्ना हु न डहंति मे ॥ ५३ ॥

व्याख्या—स्पष्टम्। नवरम्—"अग्गि" त्ति अग्नयो ये दहन्तीव दहन्ति॥ महामेघप्रसूतात् श्रोतस इति गम्यते, "गिज्झ" त्ति गृहीत्वा "ते उ" त्ति तुशब्दो भिन्नक्रमः, 'तान्' अग्नीन् सिक्तांस्तु "नो व" त्ति नैव दहन्ति "मे" त्ति माम्॥ "अग्गी ये"त्यादि अग्निप्रश्नो महामेघादिप्रश्नोपलक्षणम्॥ श्रुतं च—उपचारात् कषायोपशमहेतवः श्रुतान्तर्गतोपदेशाः शीलं च—महाव्रतरूपं तपश्च—प्रतीतं श्रुतशीलतप इति समाहारः, 'जलं' वारि, उपलक्षणत्वाच्चाऽस्य महामेघः सर्वजगदानन्दकतया तीर्थकृत्, श्रोतश्च तत उत्पन्न आगमः, उक्तमेवार्थं सविशेषमुपसंहरन्नाह—श्रुतस्य उपलक्षत्वात् शीलतपसोश्च धारा इव धाराः—तत्परिभावनादिरूपास्ताभिरभिहताः सन्तः प्रक्रमादुक्तरूपा अग्नयः 'भिन्नाः' विदारितास्तदभिघातेन लवमात्रीकृता इत्यर्थः, 'हु' पूरणे इति सूत्रपञ्चकार्थः॥ ४९-५०-५१-५२-५३ ॥

साहु गोयम! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो। अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा! ॥ ५४ ॥
अयं साहसिओ भीमो, दुट्ठस्सो परिधावई। जंसि गोयम! आरूढो, कहं तेण न हीरसी? ॥ ५५ ॥
पहावंतं निगिण्हामि, सुयरस्सीसमाहियं। न मे गच्छइ उम्मग्गं, मग्गं च पडिवज्जइ ॥ ५६ ॥
अस्से य इति के वुत्ते?, केसी गोयममब्बवी। तओ केसिं बुवंतं तु, गोयमो इणमब्बवी ॥ ५७ ॥

केशिगौतमयोः प्रश्नोत्तराणि ।

मणो साहसिओ भीमो, दुट्ठस्सो परिधावई। तं सम्मं तु निगिण्हामि, धम्मसिक्खाए कंथगं ॥५८॥

व्याख्या—'अयं' प्रत्यक्षः सहसा–असमीक्ष्य प्रवर्त्तत इति साहसिकः, "जंसि" त्ति यस्मिन् ॥ 'प्रधावन्तम्' उन्मार्गाभिमुखं गच्छन्तं निगृह्णामि, 'श्रुतरश्मिसमाहितम्' आगमवल्गानिबद्धम् ॥ 'धर्मशिक्षायै' धर्माभ्यासनिमित्तं 'कन्थकः' जात्याश्वः, ततश्च कन्थकमिव कन्थकम्, किमुक्तं भवति?—दुष्टाश्वोऽपि निग्रहणयोग्यः कन्थकप्राय एव । शेषं स्पष्टमिति सूत्रपञ्चकार्थः ॥ ५४-५५-५६-५७-५८ ॥

साहु गोयम! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो। अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा! ॥ ५९ ॥
कुप्पहा बहवे लोए, जेसिं नासंति जंतवो। अद्धाणे कह वट्टंतो, तं न नाससि गोयमा!? ॥ ६० ॥
जे य मग्गेण गच्छंति, जे य उम्मग्गपट्ठिया। ते सव्वे विदिता मज्झं, तो न नस्सामहं मुणी! ॥ ६१ ॥
मग्गे य इति के वुत्ते?, केसी गोयममब्बवी। तओ केसिं बुवंतं तु, गोयमो इणमब्बवी ॥ ६२ ॥
कुप्पवयणपासंडी, सव्वे उम्मग्गपट्ठिया। सम्मग्गं तु जिणक्खायं, एस मग्गे हि उत्तमे ॥ ६३ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव। नवरम्—"मग्गे य" त्ति 'मार्गः' सन्मार्गः उपलक्षणत्वात् कुमार्गश्च ॥ ते कुप्रवचनपाखण्डिनः सर्वे उन्मार्गप्रस्थिताः, अनेन च कुप्रवचनानि कुपथा इत्युक्तं भवति। 'सन्मार्गं तु' सत्पथं पुनर्जानीयादिति शेषः, जिनाख्यातम्, कुतः? इत्याह–एष मार्गः 'ही'ति यस्मात् 'उत्तमः' अन्यमार्गेभ्यः प्रधान इति सूत्रपञ्चकार्थः ॥ ५९-६०-६१-६२-६३ ॥

साहु गोयम! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो। अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा! ॥६४॥
महाउदगवेगेणं, वुज्झमाणाण पाणिणं। सरणं गई पइट्ठा च, दीवं कं मन्नसी? मुणी! ॥ ६५ ॥
अत्थि एगो महादीवो, वारिमज्झे महालओ। महाउदगवेगस्स, गई तत्थ न विज्जई ॥ ६६ ॥

दीवे य इति के वुत्ते ?, केसी गोयममब्बवी । तओ केसिं बुवंतं तु, गोयमो इणमब्बवी ॥ ६७ ॥
जरामरणवेगेणं, वुज्झमाणाण पाणिणं । धम्मो दीवो पइट्ठा य, गई सरणमुत्तमं ॥ ६८ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—'शरणं' तन्निवारणक्षमम्, अत एव गम्यमानत्वाद् गतिम् तत एव "पइट्ठा य" त्ति 'प्रतिष्ठां' स्थिरावस्थानहेतुं, 'चः' समुच्चये ॥ "दीवे य" त्ति द्वीपप्रश्न उदकवेगप्रश्नोपलक्षणम्, "जरामरणवेगेणं" ति जरामरणे एव वेगः—रयः प्रक्रमाद् उदकस्य तेनेति सूत्रपञ्चकार्थः ॥ ६४-६५-६६-६७-६८ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥ ६९ ॥
अन्नवंसि महोहंसि, नावा विपरिधावई । जंसि गोयममारूढो, कहं पारं गमिस्ससी ? ॥ ७० ॥
जा उ अस्साविणी नावा, न सा पारस्स गामिणी । जा निरस्साविणी नावा, सा उ पारस्स गामिणी ७१
नावा य इति का वुत्ता ?, केसी गोयममब्बवी । तओ केसिं बुवंतं तु, गोयमो इणमब्बवी ॥ ७२ ॥
सरीरमाहु नाव त्ति, जीवो वुच्चइ नाविओ । संसारो अन्नवो वुत्तो, जं तरंति महेसिणो ॥ ७३ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—'अर्णवे' समुद्रे 'महौघे' बृहज्जलप्रवाहे नौः 'विपरिधावति' विशेषेण परिव्रजति "जंसि" त्ति यस्यां गौतम ! त्वमारूढः ॥ "जा उ" त्ति या 'तुः' पूरणे, 'आश्राविणी' जलसङ्ग्राहिणी, या पुनः तुशब्दस्य पुनरर्थस्येह सम्बन्धात् "निरस्साविणि" त्ति निष्क्रान्ता आश्राविभ्यः—प्रक्रमात् सन्धिभ्यो निराश्राविणी सा पारस्य गामिनी । ततोऽहं निराश्राविणीमारूढः, अतः पारगामी भविष्यामीति भावः ॥ "नावे"त्यादि अत्र नौः तरितृतार्योपलक्षणम्, अत एवोत्तरमाह—'शरीरे'त्यादि । सूत्रपञ्चकार्थः ॥ ६९-७०-७१-७२-७३ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥७४॥

अंधयारे तमे घोरे, चिट्ठंति पाणिणो बहू। को करिस्सइ उज्जोयं, सव्वलोगम्मि पाणिणं? ॥ ७५ ॥
उग्गओ विमलो भाणू, सव्वलोगप्पभंकरो। सो करिस्सइ उज्जोयं, सव्वलोगम्मि पाणिणं ॥ ७६ ॥
भाणू य इति के वुत्ते?, केसी गोयममब्बवी। तओ केसिं बुवंतं तु, गोयमो इणमब्बवी ॥ ७७ ॥
उग्गओ खीणसंसारो, सव्वण्णू जिणभक्खरो। सो करिस्सइ उज्जोयं, सव्वलोगम्मि पाणिणं ॥७८॥

केशिगौतमयोः प्रश्नोत्तराणि।

व्याख्या—अन्धमिवान्धम् अर्थाद् जनं करोतीत्यन्धकारं तस्मिन् 'तमसि' प्रतीते। शेषं सुगममेव इति सूत्रपञ्चकार्थः ॥ ७४-७५-७६-७७-७८ ॥

साहु गोयम! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो। अन्नो वि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा! ॥७९॥
सारीरमाणसे दुक्खे, वज्झमाणाण पाणिणं। खेमं सिवं अणाबाहं, ठाणं किं मन्नसी मुणी!? ॥८०॥
अत्थि एगं धुवं ठाणं, लोगग्गम्मि दुरारुहं। जत्थ नत्थि जरा मच्चू, वाहिणो वेयणा तहा ॥ ८१ ॥
ठाणे य इति के वुत्ते?, केसी गोयममब्बवी। केसिमेवं बुवंतं तु, गोयमो इणमब्बवी ॥ ८२ ॥
णिव्वाणं ति अबाहं ति, सिद्धी लोगग्गमेव य। खेमं सिवं अणाबाहं, जं चरंति महेसिणो ॥ ८३ ॥
तं ठाणं सासयंवासं, लोगग्गम्मि दुरारुहं। जं संपत्ता न सोयंति, भवोहंतकरा मुणी! ॥ ८४ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव। नवरम्—"सारीरमाणसे" त्ति शारीरमानसैः "दुक्खि" त्ति दुःखैः "वज्झमाणाणं" ति वध्यमानानां 'क्षेमं' व्याधिविरहतः 'शिवं' सर्वोपद्रवाभावतः 'अनाबाधं' स्वाभाविकबाधाऽपगमतः ॥ 'वेदनाश्च' शारीरमानसदुःखानुभवात्मिकाः, ततश्च व्याध्यभावेन क्षेमत्वम्, जरामरणाऽभावेन शिवत्वम्, वेदनाऽभावेनाऽनाबाधत्वमिति ॥ "निव्वाणं ति" इतिशब्दः स्वरूपपरामर्शकः, यत्राऽपि नास्ति तत्राप्यध्याहर्त्तव्यः, तत उच्यते इति अध्याहारात्—

निर्वाणमिति अव्याबाधमिति सिद्धिरिति लोकाग्रमिति यदुच्यत इति व्याख्येयम् । 'एवे'ति पूरणे, 'चः' समुच्चये, क्षेमं शिवम् अनाबाधमिति च प्राग्वत्, यत् 'चरन्ति' गच्छन्ति ॥ तत् स्थानमुक्तमिति प्रक्रमः ॥ सविशेषणस्य पृष्टत्वात् तदेव विशिनष्टि—"सासयंवासं" ति बिन्दोरलाक्षणिकत्वात् 'शाश्वतवासं' नित्यावस्थिति लोकाग्रे दुरारोहं उपलक्षणत्वात् जराद्यभाववच्च, प्रसङ्गतस्तन्माहात्म्यमाह—"जं संपत्ते"त्यादि ॥ सूत्रषट्कार्थः ॥ ७९-८०-८१-८२-८३-८४ ॥

साहु गोयम! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । नमो ते संसयाईय!, सव्वसुत्तमहोयही! ॥ ८५ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—उत्तरार्द्धेनोपबृंहणागर्भं स्तवनमाह ॥ ८५ ॥ पुनस्तद्वक्तव्यतामेवाह—

एवं तु संसए छिन्ने, केसी घोरपरक्कमे । अभिवंदित्ता सिरसा, गोयमं तु महायसं ॥ ८६ ॥
पंचमहव्वयं धम्मं, पडिवज्जति भावओ । पुरिमस्स पच्छिमम्मी, मग्गे तत्थ सुहावहे ॥ ८७ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—'एवं तु' अमुनैव क्रमेण ॥ क्व पुनरयं पञ्चयामो धर्मः ? इत्याह—"पुरिमस्स" त्ति पूर्वस्य सोपस्कारत्वात् सूत्रस्य तीर्थकृतोऽभिमते 'पश्चिमे' पश्चिमतीर्थकृत्सम्बन्धितया मार्गे 'तत्रे'ति प्रक्रान्ते शुभावहे इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ८६-८७ ॥ सम्प्रत्यध्ययनार्थोपसंहारव्याजेन महापुरुषसङ्गफलमाह—

केसीगोयमओ निच्चं, तम्मि आसि समागमे । सुयसीलसमुक्करिसो, महत्थऽत्थविणिच्छओ ॥ ८८ ॥

व्याख्या—'केशिगौतमतः' इति केशिगौतमौ आश्रित्य 'नित्यं' तत्पुर्यवस्थानापेक्षया 'तस्मिन्' प्रक्रान्तस्थाने आसीत्, समागमः 'श्रुतशीलसमुत्कर्षः' ज्ञानचरणप्रकर्षः, तथा महार्थाः—महाप्रयोजना मुक्तिसाधकत्वेन येऽर्थास्तेषां विनिश्चयः—निर्णयो महार्थार्थविनिश्चयः, तच्छिष्याणामिति गम्यत इति सूत्रार्थः ॥ ८८ ॥ तथा—

तोसिया परिसा सव्वा, सम्मग्गं समुवट्ठिया। संथुया ते पसीयंतु, भयवं केसीगोयमे॥८९॥ त्ति बेमि।

केशिगौतम-वर्णन-समाप्तिः।

व्याख्या—तथा तोपिता पर्षत् सर्वा 'सन्मार्गं' मुक्तिपथम् अनुष्ठातुमिति गम्यते, 'समुपस्थिता' उद्यता, अनेन पर्षदः फलमाह। इत्थं तच्चरितवर्णनद्वारेण तयोः स्तवनमुक्त्वा प्रणिधानमाह—संस्तुतौ तौ प्रसीदतां भगवत्केशिगौतमाविति सूत्रार्थः॥ ८९॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत्॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां केशिगौतमीयाख्यं त्रयोविंशमध्ययनं समाप्तम्॥

अथ प्रवचनमात्राख्यं चतुर्विंशमध्ययनम् ।

व्याख्यातं त्रयोविंशमध्ययनम् । सम्प्रति प्रवचनमातृनामकं चतुर्विंशमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—'अनन्तराध्ययने परेषामपि चित्तविप्लुतिः केशिगौतमवदपनेया इत्युक्तम्, तदपनयनं च सम्यग्वाग्योगत एव, स च प्रवचनमातृस्वरूपपरिज्ञानत इति तत्स्वरूपमुच्यते' अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याऽऽदिसूत्रम्—

अट्ठ प्पवयणमायाओ, समिती गुत्ती तहेव य । पंचेव य समिईओ, तओ गुत्तीउ आहिया ॥ १ ॥
इरियाभासेसणादाणे, उच्चारे समिई इय । मणगुत्ती वयगुत्ती, कायगुत्ती उ अट्ठमा ॥ २ ॥
एयाओ अट्ठ समिईओ, समासेण वियाहिया । दुवालसंगं जिणक्खायं, मायं जत्थ उ पवयणं ॥३॥

व्याख्या—सुगममेव । नवरम्—"समिइ" त्ति समितयः, "गुत्ति" त्ति गुप्तयः, तथैव 'चः' समुच्चये, "आहिय" त्ति आख्याताः ॥ ता एव नामत आह—"इरिए"त्यादि आदानं–ग्रहणं निक्षेपोपलक्षणम्, "उच्चारे समिई इय" त्ति चस्य भिन्नक्रमत्वाद् उच्चारशब्दस्य चोपलक्षणत्वाद् उच्चारादिपरिष्ठापनायां च समितिः, इदं च प्रत्येकं योज्यते, 'इतिः' परिसमाप्तौ एतावत्य एव समितयः ॥ निगमनमाह—एता अष्ट 'समितयः' समिति–सम्यक् सर्ववित्प्रवचनानुसारितया इतयः–आत्मनश्चेष्टाः समितय इत्यन्वर्थे गुप्तीनामपि समितिशब्दवाच्यत्वमस्तीत्येवमुपन्यासः । यत्तु भेदेनोपादानं तत् समितीनां प्रवीचाररूपत्वेन गुप्तीनां तु प्रवीचाराऽप्रवीचारात्मकत्वेन कथञ्चिद् भेदख्यापनार्थम् । 'मायं' ति तुशब्दस्योत्तरस्येह योगाद् मातमेव, तथाहि—सर्वा अप्यमूश्चारित्ररूपाः, ज्ञानदर्शनाऽविनाभावि च चारित्रम्, न चैतत्रयातिरिक्तमन्यदर्थतो द्वादशाङ्गमित्येतासु प्रवचनं मातमुच्यते इति सूत्रत्रयार्थः ॥ १-२-३ ॥ तत्रेर्यासमितिस्वरूपमाह—

आलंवणेण कालेणं, मग्गेणं जयणाइ य। चउकारणपरिसुद्धं, संजए इरियं रिए ॥ ४ ॥
तत्थ आलंवणं णाणं, दंसणं चरणं तथा। काले य दिवसे वुत्ते, मग्गे उप्पहवज्जिए ॥ ५ ॥
दव्वओ खेत्तओ चेव, कालओ भावओ तहा। जयणा चउव्विहा वुत्ता, तं मे कित्तयओ सुण ॥ ६ ॥
दव्वओ चक्खुसा पेहे, जुगमित्तं च खित्तओ। कालओ जाव रीएज्जा, उवउत्तो य भावओ ॥ ७ ॥
इंदियत्थे विवज्जित्ता, सज्झायं चेव पंचधा। तम्मुत्ती तप्पुरक्कारे, उवउत्ते रियं रिए ॥ ८ ॥

समिति-स्वरूपम्।

व्याख्या—स्पष्टम्। नवरम्—"चउकारणपरिसुद्धं" ति सुब्व्यत्ययात् चतुःकारणपरिशुद्ध्या "इरियं" ति 'ईर्यया' गत्या 'रीयेत' गच्छेत्॥ "दव्वओ चक्खुसा पेहि" त्ति 'द्रव्यतः' द्रव्यमाश्रित्य यतना चक्षुपा प्रेक्षेत प्रक्रमात् जीवादि-द्रव्यम्, युगमात्रं च प्रस्तावात् क्षेत्रं प्रेक्षेत इति योगः, क्षेत्रतो यतना, कालतो यावद्रीयेत तावत्कालमानेति गम्यते, उपयुक्तश्च भावतः॥ उपयुक्ततामेव स्पष्टयति—इन्द्रियार्थान् विवर्ज्य स्वाध्यायं चैव पञ्चधा, ततश्च तस्यामेव-ईर्यायां मूर्त्तिः अर्थाद् व्याप्रियमाणा यस्याऽसौ तन्मूर्त्तिः, तथा तामेव पुरस्करोति-तत्रैवोपयुक्ततया प्राधान्येनाङ्गीकुरुते तत्पुरस्कारः, 'उपयुक्तः' संयत ईर्यया रीयेतेति सूत्रपञ्चकार्थः॥ ४-५-६-७-८॥ भाषासमितिमाह—

कोहे माणे य माया य, लोभे य उवउत्तया। हासे भय मोहरिए, विगहासु तहेव य ॥ ९ ॥
एयाइं अट्ठ ठाणाइं, परिवज्जित्तु संजए। असावज्जं मियं काले, भासं भासिज्ज पन्नवं ॥ १० ॥

व्याख्या—सुगममेव। नवरम्—एतान्यष्ट स्थानानि परिवर्ज्येति, कोऽर्थः? क्रोधादिवशेन मृषादिरूपमसद्वाग्योगं परिहृत्य संयतः 'असावद्यां' निर्दोषां 'मितां' परिमितां 'काले' प्रस्तावे इति सूत्रद्वयार्थः॥ ९-१०॥ एषणासमितिमाह—

गवेसणाए गहणे य, परिभोगेसणा य जा। आहारोवहिसिज्जाए, एए तिन्नि विसोहए ॥ ११ ॥

उग्गमुप्पायणं पढमे, बीए सोहिज्ज एसणं । परिभोगम्मि चउक्कं, विसोहिज्ज जयं जई ॥ १२ ॥

व्याख्या—गवेषणायां ग्रहणे च उभयत्र एषणेति सम्बध्यते, ततो गवेषणायामेषणा ग्रहणे चैषणा परिभोगैषणा च या "आहारोवहिसेज्जाए" त्ति वचनव्यत्ययाद् आहारोपधिशय्यासु "एए तिन्नि" त्ति 'एताः' एषणाः तिस्रः 'विशोधयेत्' निर्दोषा विदध्यात् ॥ कथं विशोधयेत्? इत्याह—"उग्गमुप्पायणं" ति सूचनात् सूत्रमिति उद्गमोत्पादनादोषान् "पढमे" त्ति 'प्रथमायां' गवेषणैषणायां, "बीए" त्ति 'द्वितीयायां' ग्रहणैषणायां शोधयेत् "एषणं" ति एषणादोषान्, "परिभोगम्मि" त्ति परिभोगैषणायां 'चतुष्कं' संयोजनाऽप्रमाणाऽङ्गारधूमकारणात्मकम्, अङ्गारधूमयोर्मोहनीयान्तर्गतत्वेनैकतया विवक्षितत्वात् विशोधयेत् "जयं" ति यतमानो यतिः । पुनः क्रियाभिधानमतिशयख्यापनार्थमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ११-१२ ॥ चतुर्थसमितिमाह—

ओहोवहोवग्गहियं, भंडयं दुविहं मुणी । गिण्हंतो निक्खिवंतो य, पउंजिज्ज इमं विहिं ॥ १३ ॥
चक्खुसा पडिलेहित्ता, पमज्जिज्ज जयं जई । आदिए निक्खिविज्जा वा, दुहओ वि समिए सया ॥१४॥

व्याख्या—"ओहोवहोवग्गहियं" ति उपधिशब्दो मध्यनिर्दिष्टत्वाद् उभयत्र सम्बध्यते, तत ओघोपधिमौपग्रहिकोपधिं च 'भाण्डकम्' उपकरणं रजोहरणदण्डकादि 'द्विविधम्' उक्तभेदतो द्विभेदं मुनिर्गृह्णन् निक्षिपंश्च प्रयुञ्जीत इमं विधिम् ॥ तमेवाह—चक्षुषा प्रत्युपेक्ष्य प्रमार्जयेद् रजोहरणादिना यतमानो यतिः, तत आददीत निक्षिपेद् वा "दुहओ वि" त्ति द्वावपि प्रक्रमाद् औघिकौपग्रहिकोपधी 'समितः' उपयुक्तः सदेति सूत्रद्वयार्थः ॥ १३-१४ ॥ पञ्चमसमितिमाह—

उच्चारं पासवणं, खेलं सिंघाण जल्लियं । आहारं उवहिं देहं, अन्नं वा वि तहाविहं ॥ १५ ॥
अणावायमसंलोए, अणावाए चेव होइ संलोए । आवायमसंलोए, आवाए चेव संलोए ॥ १६ ॥

अणावायमसंलोए, परस्सऽणुवघाइए । समे अज्झुसिरे वा वि, अचिरकालकयम्मि य ॥ १७ ॥
विच्छिन्ने दूरमोगाढे, णासन्ने विलवज्जिए । तसपाणवीयरहिए, उच्चारादीणि वोसिरे ॥ १८ ॥

समिति-स्वरूपम् ।

व्याख्या—उच्चारं प्रस्रवणं खेलं सिंहानं "जल्लियं" ति जल्लं आहारं उपधिं देहं 'अन्यद्वा' कारणतो गृहीतं गोमयादि, 'अपिः' पूरणे, 'तथाविधं' परिष्ठापनार्हं प्रक्रमात् स्थण्डिले व्युत्सृजेद् इत्युत्तरेण सम्बन्धः ॥ स्थण्डिलं च दशविशेषणपदविशिष्टम्, तत्र चाऽऽद्यविशेषणपदयोर्भङ्गरचनामाह—अनापातम् असंलोकम्, अनापातं चैव भवति संलोकम्, आपातम् असंलोकम्, आपातं चैव संलोकम् । इह चाऽऽपातं संलोकं च अर्शआदेराकृतिगणत्वात् मत्वर्थीयेऽचि सिद्धम् ॥ दशविशेषणपदपरिज्ञानार्थमुच्चारादीनि यादृशे स्थण्डिले व्युत्सृजेत् तदाह—अनापाते असंलोके, कस्य ? 'परस्य' स्वपक्षादेः, तथा 'अनुपघातिके' संयमात्मप्रवचनोपघातरहिते, समे अशुषिरे च प्रतीते, अचिरकालकृते च, चिरकृते पुनः सम्मूर्च्छन्त्येव पृथिव्यादयः ॥ 'विस्तीर्णे' जघन्यतोऽपि हस्तमात्रे, 'दूरमवगाढे' जघन्यतोऽपि चतुरङ्गुलमधोऽचित्तीभूते, नासन्ने ग्रामारामादेः, विलवर्जिते त्रसप्राणवीजरहिते उच्चारादीनि व्युत्सृजेदिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ १५-१६-१७-१८ ॥ सम्प्रत्युक्तमर्थमुपसंहरन् वक्ष्यमाणार्थसम्बन्धार्थमाह—

एताओ पंच समिईओ, समासेण वियाहिया । इत्तो य तओ गुत्तीओ, वोच्छामि अणुपुव्वसो ॥१९॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—"अणुपुव्वसो" त्ति आनुपूर्व्या ॥ १९ ॥ तत्राद्यामाह—

सच्चा तहेव मोसा य, सच्चामोसा तहेव य । चउत्थी असच्चमोसा य, मणगुत्ती चउव्विहा ॥ २० ॥
संरंभसमारंभे, आरंभे य तहेव य । मणं पवत्तमाणं तु, नियत्तिज्ज जयं जई ॥ २१ ॥

गुप्ति-स्वरूपम् ।

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—सत्यादयो मनोयोगास्तद्विषया मनोगुप्तिरपि उपचारात् सत्यादिरुक्ता ॥ अस्या एव

स्वरूपं निरूपयन् काकोपदेष्टुमाह—संरम्भः-सङ्कल्पः स च मानसस्तथाऽहं ध्यास्यामि यथाऽसौ मरिष्यतीत्येवंविधः, समारम्भः-परपीडाकरोच्चाटनादिनिबन्धनं ध्यानम् अनयोः समाहारस्तस्मिन्, 'आरम्भे' परप्राणापहारक्षमाऽशुभध्यानरूपे, 'चः' समुच्चये, 'तथैव' तेनैवाऽऽगमप्रतीतेन प्रकारेण मनः प्रवर्त्तमानं 'तुः' विशेषणे, निवर्त्तयेत् यतमानो यतिः । विशेषश्चायम्—शुभसङ्कल्पेषु मनः प्रवर्त्तयेदिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २०-२१ ॥ वाग्गुप्तिमाह—

सच्चा तहेव मोसा य, सच्चामोसा तहेव य । चउत्थी असच्चमोसा य, वयगुत्ती चउव्विहा ॥ २२ ॥
संरंभसमारंभे, आरंभे य तहेव य । वयं पवत्तमाणं तु, नियत्तिज्ज जयं जई ॥ २३ ॥

व्याख्या—अनन्तरव्याख्यातमेव । नवरम्—वाग्गुप्तिरुच्चारयितव्या । वाचिकश्च संरम्भः-परव्यापादनक्षममन्त्रादिपरावर्त्तनासङ्कल्पसूचको ध्वनिरेवोपचारात् सङ्कल्पशब्दवाच्यः सन् समारम्भः-परपीडाकरमन्त्रादिपरावर्त्तनम्, 'आरम्भः' परव्यपरोपणक्षममन्त्रादिजपनमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २२-२३ ॥ कायगुप्तिमाह—

ठाणे निसीयणे चेव, तहेव य तुयट्टणे । उल्लंघण पल्लंघण, इंदियाण य जुंजणे ॥ २४ ॥
संरंभसमारंभे, आरंभे य तहेव य । कायं पवत्तमाणं तु, नियत्तिज्ज जयं जई ॥ २५ ॥

व्याख्या—'स्थाने' ऊर्द्धस्थाने 'निषीदने चैव' प्रतीते, तथैव च 'त्वग्वर्त्तने' शयने 'उल्लङ्घने' गर्त्तादेरुत्क्रमणे 'प्रलङ्घने' सामान्येन गमने, उभयत्र सूत्रत्वात् सुपो लुक् । इन्द्रियाणां च "जुंजणे" त्ति 'योजने' शब्दादिषु व्यापारणे, सर्वत्र वर्त्तमान इति शेषः ॥ संरम्भः-अभिघातो यष्टिमुष्ट्यादिसंस्थानमेव सङ्कल्पसूचकमुपचारात् सङ्कल्पशब्दवाच्यं सत् समारम्भः-परितापकरो मुष्ट्याद्यभिघातः अनयोः समाहारस्तस्मिन्, 'आरम्भे' प्राणिवधात्मनि कायं प्रवर्त्तमानं निवर्त्तयेत् । शेषं प्राग्वदिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २४-२५ ॥ सम्प्रति समितिगुप्त्योः परस्परं विशेषमाह—

एयाओ पंच समिईओ, चरणस्स य पवत्तणे। गुत्ती नियत्तणे वुत्ता, असुभत्थेसु य सव्वसो ॥२६॥

व्याख्या—'एताः' पञ्च समितयः चरणं—चारित्रं सचेष्टेत्यर्थः तस्य प्रवर्त्तने, पूर्वचशब्दस्यैवार्थस्य भिन्नक्रमत्वात् प्रवर्त्तन एव, किमुक्तं भवति ?—सचेष्टासु प्रवृत्तावेव समितयः। तथा "गुत्ति" त्ति गुप्तयो निवर्त्तनेऽप्युक्ताः, "असुभत्थेसु" त्ति 'अशुभार्थेभ्यः' अशोभनमनोयोगादिभ्यः "सव्वसो" त्ति सर्वेभ्यः, अपिशब्दात् चरणप्रवर्त्तनेऽपीति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ सम्प्रति अध्ययनार्थमुपसंहरन् एतदाचरणफलमाह—

समिति-गुप्त्योः परस्परं भेद एतदाचरणफलञ्च।

एया पवयणमाया, जे सम्मं आयरे मुणी। सो खिप्पं सव्वसंसारा, विप्पमुच्चइ पंडिए ॥२७॥ त्ति बेमि ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव ॥ २७ ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां प्रवचनमात्राख्यं चतुर्विंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ पञ्चविंशतितमं यज्ञीयाख्यमध्ययनम् ॥

व्याख्यातं चतुर्विंशमध्ययनम् । अधुना **यज्ञीयाख्यं** पञ्चविंशमध्ययनं समारभ्यते, अस्य चाऽयमभिसम्बन्धः— 'अनन्तराध्ययने प्रवचनमातरोऽभिहिताः, इह तु ता ब्रह्मगुणस्थितस्यैव तत्त्वतो भवन्तीति **विजयघोषचरितवर्णनद्वारेण** ब्रह्मगुणा उच्यन्ते' इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्याऽस्य प्रस्तावनाय **विजयघोषचरितं** लेशतस्तावदुच्यते—

वाणारसीए नयरीए दो विप्पा भायरो जमला **जयघोस-विजयघोसाभिहाणा** आसि । अन्नया **जयघोसो** ण्हाइउं **गंगं** गओ, तत्थ पेच्छइ—सप्पेण मंडुक्को गसिज्जइ, सप्पो वि मज्जारेण अक्कंतो, तहा वि सप्पो मंडुक्कं चिंचियंतं खायइ, मज्जारो वि सप्पं चडप्फडंतं खायइ । अन्नमन्नघायं पासित्ता—'अहो !!! संसारस्स असारया जो जस्स पहवइ सो तमेत्थ गसइ, कयंतो पुण सव्वस्स पभवइ, अओ सव्वं पि गसइ, ता धम्मो चेवेत्थ सव्ववसणेहिंतो रक्खगो' त्ति चिंततो पडिबुद्धो **गंगमुत्तरिऊण** साहुसगासे समणो जाउ त्ति ॥ साम्प्रतं सूत्रं व्याख्यायते, तच्चेदम्—

माहणकुलसंभूओ, आसि विप्पो महायसो । जाजाई जमजन्नम्मि, जयघोसे त्ति नामओ ॥ १ ॥
इंदियग्गामनिग्गाही, मग्गगामी महामुणी । गामाणुगामं रीयंते, पत्ते वाणारसिं पुरिं ॥ २ ॥
वाणारसीइ बहिया, उज्जाणम्मि मणोरमे । फासुए सेज्जसंथारे, तत्थ वासमुवागए ॥ ३ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—ब्राह्मणकुलसम्भूतोऽपि जननीजात्यन्यथात्वेन ब्राह्मणो न स्याद् अत आह—विप्रः "जाजाइ" त्ति अवश्यं यायजीति यायाजी, क ? इत्याह—यम इव प्राण्युपसंहारकारितया यमः स चासौ यज्ञश्च–

पशुमेधादिर्यमयज्ञस्तस्मिन्, गार्हस्थ्याऽपेक्षया चैतदुक्तम् । श्रामण्याऽपेक्षया चेन्द्रियग्रामनिग्राही इत्यादीति सूत्रत्रयार्थः ॥ १-२-३ ॥ तदा च तत्पुरि यद् वर्त्तते यच्चासौ विधत्ते तदाह—

अह तेणेव कालेणं, पुरीए तत्थ माहणे । विजयघोसे त्ति नामेणं, जन्नं जयति वेयवी ॥ ४ ॥
अह से तत्थ अणगारे, मासक्खमणपारणे । विजयघोसस्स जन्नम्मि, भिक्खमट्ठा उवट्ठिए ॥ ५ ॥

व्याख्या—"तेणेव कालेणं" ति तस्मिन्नेव काले शेषं स्पष्टमिति सूत्रद्वयार्थः ॥४-५॥ तत्र च यदसौ याजकः कृतवांस्तदाह—

समुवट्ठियं तहिं संतं, जायगो पडिसेहए । न हु दाहामि ते भिक्खं, भिक्खू ! जायाहि अण्णओ ॥६॥
जे य वेदविऊ विप्पा, जन्नमऽट्ठा य जे दिया । जोइसंगविऊ जे य, जे य धम्माण पारगा ॥ ७ ॥
जे समत्था समुद्धत्तुं, परं अप्पाणमेव य । तेसिं अन्नमिणं देयं, भो भिक्खू ! सव्वकामियं ॥ ८ ॥

व्याख्या—ये विप्रा जातितः, "जन्नट्ठा य" त्ति 'यज्ञार्थाश्च' यज्ञप्रयोजना ये तत्रैव व्याप्रियन्ते 'द्विजाः' संस्कारापेक्षया द्वितीयजन्मानः, ज्योतिषं—ज्योतिःशास्त्रं अङ्गानि च विदन्ति ये ते ज्योतिषाङ्गविदः, अङ्गत्वेऽपि ज्योतिषः पृथगुपादानं प्राधान्यख्यापकम्, 'धर्माणाम्' उपलक्षणत्वाद् धर्मशास्त्राणां पारगाः, अशेषविद्यास्थानोपलक्षणमेतत्, शेषं सुगममिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ६-७-८ ॥ एवमुक्तो मुनिः कीदृग् जातः ? किं वा कृतवान् ? इत्याह—

सो तत्थ एव पडिसिद्धो, जायगेण महामुणी । नवि रुट्ठो नवि तुट्ठो, उत्तमट्ठगवेसओ ॥ ९ ॥
नऽण्णट्ठं पाणहेउं वा, नवि निव्वाहणाय वा । तेसिं विमोक्खणट्ठाए, इमं वयणमब्बवी ॥ १० ॥
नवि जाणसि वेदमुहं, नवि जन्नाण जं मुहं । नक्खत्ताण मुहं जं च, जं च धम्माण वा मुहं ॥ ११ ॥
जे समत्था समुद्धत्तुं, परं अप्पाणमेव य । न ते तुमं विजाणासि, अह जाणसि तो भण ॥ १२ ॥

व्याख्या—उत्तमार्थः-मोक्षस्तद्गवेषको मोक्षार्थीत्यर्थः ॥ 'न' नैव अन्नार्थं पानहेतुं वा नापि 'निर्वाहणाय वा' वस्त्रादिना यापनार्थमात्मन इति गम्यते, शेषं स्पष्टमिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ९-१०-११-१२ ॥ एवमुक्तो मुनिना स किं कृतवान् ? इत्याह—

तस्सऽक्खेवपमोक्खं च, अचयंतो तहिं दिओ। सपरिसो पंजलिहोउं, पुच्छई तं महामुणिं ॥ १३ ॥
वेयाणं च मुहं बूहि, बूहि जन्नाण जं मुहं । नक्खत्ताण मुहं बूहि, बूहि धम्माण वा मुहं ॥ १४ ॥
जे समत्था समुद्धत्तुं, परं अप्पाणमेव य । एयं मे संसयं सव्वं, साहू ! कहय पुच्छिओ ॥ १५ ॥

व्याख्या—'तस्य' मुनेः आक्षेपस्य-प्रश्नस्य प्रमोक्षं-प्रतिवचनं, 'चः' पूरणे, "अचयंतो" त्ति अशक्नुवन् दातुमिति गम्यते ॥ शेषं सुगममिति सूत्रत्रयार्थः ॥ १३-१४-१५ ॥ इत्थं पृष्टो मुनिराह—

अग्गिहुत्तमुहा वेया, जन्नट्ठी वेयसां मुहं । नक्खत्ताण मुहं चंदो, धम्माणं कासवो मुहं ॥ १६ ॥
जहा चंदं गहाईया, चिट्ठंते पंजलीउडा । वंदमाणा नमंसंता, उत्तमं मणहारिणो ॥ १७ ॥
अजाणगा जन्नवाई, विज्जामाहणसंपया। गूढा सज्झायतवसा, भासच्छन्ना इवऽग्गिणो ॥ १८ ॥
जो लोए बंभणो वुत्तो, अग्गी वा महिओ जहा। सदा कुसलसंदिट्ठं, तं वयं बूम माहणं ॥ १९ ॥
जो न सज्जइ आगंतुं, पव्वयंतो न सोअई। रमए अज्जवयणम्मि, तं वयं बूम माहणं ॥ २० ॥
जायरूवं जहामट्ठं, निद्धंतमलपावगं । रागद्दोसभयातीतं, तं वयं बूम माहणं ॥ २१ ॥
तसपाणे वियाणित्ता, संगहेण य थावरे। जो न हिंसइ तिविहेणं, तं वयं बूम माहणं ॥ २२ ॥
कोहा वा जइ वा हासा, लोहा वा जइ वा भया। मुसं न वयई जो उ, तं वयं बूम माहणं ॥ २३ ॥

चित्तमंतमचित्तं वा, अप्पं वा जइ वा बहुं। न गिण्हई अदत्तं जो, तं वयं बूम माहणं ॥ २४ ॥
दिव्वमाणुस्सतेरिच्छं, जो न सेवइ मेहुणं। मणसा कायवक्केणं, तं वयं बूम माहणं ॥ २५ ॥
जहा पोमं जले जायं, नोवलिप्पइ वारिणा। एवं अलित्तं कामेहिं, तं वयं बूम माहणं ॥ २६ ॥
अलोलुयं मुहाजीविं, अणगारं अकिंचणं। असंसत्तं गिहत्थेहिं, तं वयं बूम माहणं ॥ २७ ॥
जहित्ता पुव्वसंजोगं, नाइसंगे य बंधवे। जो न सज्जइ एएसुं, तं वयं बूम माहणं ॥(पाठा०)
पसुबंधा सव्ववेया, जट्ठं च पावकम्मुणा। न तं तायंति दुस्सीलं, कम्माणि बलवंतिह ॥ २८ ॥
नवि मुंडिएण समणो, न ॐकारेण बंभणो। न मुणी रण्णवासेणं, कुसचीरेण तावसो ॥ २९ ॥
समयाए समणो होइ, बंभचेरेण बंभणो। नाणेण य मुणी होइ, तवेणं होइ तावसो ॥ ३० ॥
कम्मुणा बंभणो होइ, कम्मुणा होइ खत्तिओ। वइस्सो कम्मुणा होइ, सुद्दो होइ उ कम्मुणा ॥३१॥
एए पाउकरे बुद्धे, जेहिं होइ सिणायओ। सव्वकम्मविणिम्मुक्कं, तं वयं बूम माहणं ॥ ३२ ॥
एवं गुणसमाउत्ता, जे भवंति दिउत्तमा। ते समत्था उ उद्धत्तुं, परं अप्पाणमेव य ॥ ३३ ॥

व्याख्या—प्रायः स्पष्टान्येव। नवरम्—अग्निहोत्रम्—अग्निकारिका, सा चेह—"कर्मेन्धनं समाश्रित्य, दृढा सद्भावनाहुतिः। धर्मध्यानाग्निना कार्या, दीक्षितेनाऽग्निकारिका ॥१॥" इत्यादिरूपा परिगृह्यते, तदेव मुखं—प्रधानं येषां तेऽग्निहोत्रमुखा वेदाः, वेदानां हि दध्न इव नवनीतम् आरण्यकं प्रधानम्, तत्र च—'सत्यं तपश्च सन्तोषः, क्षमा चारित्रमार्जवम्। श्रद्धा धृतिरहिंसा च, संवरश्च तथा परः ॥१॥' इति दशप्रकार एव धर्म उक्तः, तदनुसारि चोक्तरूपमेवाग्निहोत्रमिति। तथा यज्ञः—प्रस्तावाद् भावयज्ञः संयमरूपस्तदर्थी 'वेदसां' यागानां 'मुखम्' उपायः, ते हि सत्येव यज्ञार्थिनि

प्रवर्त्तन्ते । नक्षत्राणां 'मुखं' प्रधानं चन्द्रः । धर्माणां 'काश्यपः' भगवान् ऋषभदेवः 'मुखम्' उपायः, तस्यैवाऽऽदितस्तत्प्ररूपकत्वात् ॥ काश्यपस्यैव माहात्म्यख्यापनतो धर्ममुखत्वं समर्थयितुमाह—यथा चन्द्रं ग्रहादिकाः "पंजलीयड" त्ति कृतप्राञ्जलयः 'वन्दमानाः' स्तुवन्तः 'नमस्यन्तः' नमस्कुर्वन्तः 'उत्तमं' प्रधानं "मणोहारिणो" त्ति विनीततया चित्ताक्षेपकारिणस्तिष्ठन्तीति सम्बन्धः, तथैनमपि भगवन्तं देवेन्द्रप्रमुखा इत्युपस्कारः, अनेन प्रश्नचतुष्टयप्रतिवचनमुक्तम् ॥ पञ्चमप्रश्नमधिकृत्याऽऽह—"अजाणग" त्ति अज्ञाः, के ते ? यज्ञवादिनो ये भवतः पात्रत्वेनाऽभिमताः, कासाम् ? इत्याह—"विज्जामाहणसंपय" त्ति सुब्व्यत्ययाद् 'विद्याब्राह्मणसंपदां' विद्याश्च—आरण्यक-ब्रह्माण्डपुराणाख्यधर्मशास्त्रात्मिकाः ता एव ब्राह्मणसम्पदो विद्याब्राह्मणसम्पदः, तात्त्विकब्राह्मणानां हि निःकिञ्चनत्वेन विद्या एव सम्पदः । तथा 'गूढाः' बहिःसंवृतिमन्तः, केन हेतुना ? 'स्वाध्यायतपसा' वेदाध्ययनोपवासादिना, अत एव "भासच्छन्ना इवऽग्गिणो" त्ति भस्मच्छन्नाः अग्नय इव, ते हि बहिरुपशमभाज आभान्ति अथ चान्तः कषायवत्तया ज्वलिताः, एवं च भवदभिमतब्राह्मणानामात्मपरोद्धरणक्षमत्वं दूरापास्तमिति भावः ॥ कस्तर्हि भवदभिप्रायेण ब्राह्मणो यः पात्रम् ? इत्याह—यो लोके ब्राह्मण उक्तः कुशलैरिति गम्यते, सूत्रत्वाच्च सर्वत्र वचनव्यत्ययः, "अग्गी वा महिउ" त्ति 'वे'ति पूरणे, 'यथे'ति भिन्नक्रमः, ततो यथाऽग्निः यत्तदोर्नित्याऽभिसम्बन्धात् तथा महितः सन् 'सदा' सर्वदा, उपसंहारमाह—'कुशलसन्दिष्टं' तत्त्वाभिज्ञकथितं तं वयं ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥ इत उत्तरसूत्रैः कुशलसन्दिष्टस्वरूपमेव ब्राह्मणमाह—यो न 'स्वजति' स्वजनाऽभिष्वङ्गं करोति 'आगंतुं' आगत्य स्वजनादिस्थानमिति गम्यते, 'प्रव्रजन्' तत एव स्थानान्तरं गच्छन्न शोचते, रमते 'आर्यवचने' तीर्थकृद्वचसि ॥ तथा 'जातरूपं' स्वर्णं यथा 'आमृष्टं' तेजःप्रकर्षारोपणाय मनःशिलादिना परामृष्टम्, अनेनाऽस्य बाह्यो गुण उक्तः । "निद्धंतमलपावगं" ति 'पावकनिर्ध्मातमलं' ज्वलनदग्धकिट्टम्, अनेन चान्तरः । ततो जातरूपवद् बाह्याभ्यन्तरगुणान्वितः,

अत एव रागाद्यतीतश्च यस्तं वयं ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥ त्रसप्राणिनो विज्ञाय 'सङ्ग्रहेण' सङ्क्षेपेण, चशब्दाद् विस्तरेण च, तथा स्थावरान् यो न हिनस्ति 'त्रिविधेन' योगेनेति गम्यते ॥ "एवमलित्तं कामेहिं" ति 'एवमि'ति पद्मवदलिप्तः कामैः, तज्जातोऽपि यस्तं वयं ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥ "असंसत्तं गिहत्थेसु" त्ति असंसक्तं गृहस्थैः ॥ **केचित्–पठन्ति—"जहित्ता पुव्वसंजोगं, नाइसंगे य बंधवे । जो न सज्जइ एएहिं, वयं बूम माहणं ॥ १ ॥"** अत्र च 'पूर्वसंयोगं' मात्रादिसम्बन्धं 'ज्ञातिसङ्गान्' स्वस्रादिसङ्गान्, चस्य भिन्नक्रमत्वात् 'बान्धवांश्च' भ्रात्रादीन् ॥ स्यादेतद्—वेदाध्ययनं यजनं च भवात् त्रायकमिति तद्योगादेव ब्राह्मणो न तु यथा त्वयोक्त इत्याशङ्क्याह—पशूनां बन्धः–विनाशाय नियमनं यैर्हेतुभिस्तेऽमी पशुबन्धाः 'सर्ववेदाः' ऋग्वेदादयः, "जट्ठं" ति 'इष्टं' यजनं, 'चः' समुच्चये, 'पापकर्मणा' पापहेतुपशुबन्धाद्यनुष्ठानेन न तं यष्टारं त्रायन्ते भवादिति गम्यते, 'दुःशीलं' दुराचारं यतः कर्माणि 'बलवन्ति' दुर्गतिनयनं प्रति समर्थानि 'इह' वेदाध्ययने यजने च भवन्तीति गम्यते, अतो नैतद्योगाद् ब्राह्मणो भवति, किन्त्वनन्तरोक्तगुण एवेति भावः ॥ अन्यच्च 'न' नैव 'अपिः' पूरणे, मुण्डितेन 'श्रमणः' निर्ग्रन्थः । न ॐकारेणोपलक्षणत्वाद् "ॐ भूर्भुवःस्वः" इत्यादिना ब्राह्मणः । न मुनिः अरण्यवासेन । कुशः–दर्भस्तन्मयं चीवरं कुशचीवरं वल्कलोपलक्षणमेतत्, तेन तापसः ॥ कथममी तर्हि भवन्ति ? इत्याह—'समतये'त्यादि ॥ तथा 'कर्मणा' क्रियया ब्राह्मणो भवति । उक्तं हि—"क्षमा दानं दमो ध्यानं, सत्यं शौचं धृतिर्घृणा । ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्य-मेतद्ब्राह्मणलक्षणम् ॥ १ ॥" तथा 'कर्मणा' क्षतत्राणलक्षणेन भवति क्षत्रियः । वैश्यः 'कर्मणा' कृषिपाशुपाल्यादिना भवति । शूद्रो भवति तु 'कर्मणा' शोचनादिहेतुप्रेषणादिसम्पादनरूपेण । कर्माभावे हि ब्राह्मणादिव्यपदेशानामसत्त्वेवेति । ब्राह्मणप्रक्रमे च यच्छेषाभिधानं तद्व्याप्तिदर्शनार्थम् ॥ किमिदं स्वमनीषिकयैवोच्यते ? इत्याह—'एतान्' अनन्तरोक्तान् अहिंसाद्यर्थान् 'प्रादुरकार्षीत्' प्रकटितवान् 'बुद्धः' सर्वज्ञो यैर्भवति 'स्नातकः' केवली ।

ततश्च सर्वकर्मविनिर्मुक्तमिव सर्वकर्मविनिर्मुक्तं स्नातकं तत्त्वतो वयं ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥ सम्प्रत्युपसंहर्तुमाह—'एवमि'त्यादि "ते समत्था उ" त्ति इत्यत्र 'तुः' पूरणे, इत्यष्टादशसूत्रार्थः ॥ १६-१७-१८-१९-२०-२१-२२-२३-२४-२५-२६-२७-२८-२९-३०-३१-३२-३३ ॥ अभिधाय चेदमवस्थितो मुनिः । ततश्च—

एवं तु संसए छिन्ने, विजयघोसे य माहणे । समुदाय तओ तं तु, जयघोसं महामुणिं ॥ ३४ ॥
तुट्ठे य विजयघोसे, इणमुदाहु कयंजली । माहणत्तं जहाभूयं, सुट्ठु मे उवदंसियं ॥ ३५ ॥
तुब्भे जइया जण्णाणं, तुब्भे वेयविऊ विऊ । जोइसंगविऊ तुब्भे, तुब्भे धम्माण पारगा ॥ ३६ ॥
तुब्भे समत्था उद्धत्तुं, परं अप्पाणमेव य । तमणुग्गहं करेहऽम्हं, भिक्खेणं भिक्खुउत्तमा ! ॥३७॥

व्याख्या—'एवम्' उक्तप्रकारेण, 'तुः' वाक्यान्तरोपन्यासे, संशये छिन्ने विजयघोषः, 'चः' पूरणे, ब्राह्मणः "समुदाय" त्ति आर्षत्वात् 'समादाय' सम्यग् गृहीत्वाऽवधार्येत्यर्थः, 'ततः' संशयच्छेदानन्तरं तं 'तुः' पूरणे, जयघोषं महामुनिम् ॥ यथैष मम भ्राता किं कृतवान् ? इत्याह—"तुट्ठे"त्यादि ॥ "जइय" त्ति यष्टारः "भिक्खेणं" ति भिक्षाग्रहणेन, शेषं सुगममिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ३४-३५-३६-३७ ॥ एवं द्विजेनोक्ते मुनिराह—

न कज्जं मज्झ भिक्खेणं, खिप्पं निक्खमसू दिया ! । मा भमिहिसि भयावत्ते, घोरे संसारसागरे ॥३८॥
उवलेवो होइ भोगेसु, अभोगी नोवलिप्पई । भोगी भमइ संसारे, अभोगी विप्पमुच्चई ॥ ३९ ॥
उल्लो सुक्को य दो छूढा, गोलया मट्टियामया । दोऽवि आवडिया कुड्डे, जो उल्लो सोऽत्थ लग्गई ॥४०॥
एवं लग्गंति दुम्मेहा, जे नरा कामलालसा । विरत्ता उ न लग्गंति, जहा से सुक्कगोलए ॥ ४१ ॥

व्याख्या—"भयावत्ते" त्ति भयानि—इहलोकभयादीनि आवर्त्ता इवाऽऽवर्त्ता यत्र स तथा तस्मिन् । शेषं सुगममिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ३८-३९-४०-४१ ॥ यदित्थं प्रज्ञापितोऽसौ कृतवांस्तदाह—

एवं से विजयघोसे, जयघोसस्स अंतिए । अणगारस्स निक्खंतो, धम्मं सुच्चा अणुत्तरं ॥ ४२ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ४२ ॥ अध्ययनार्थमुपसंहरन्ननयोर्निःक्रमणफलमाह—

खवित्ता पुव्वकम्माइं, संजमेण तवेण य । जयघोसविजयघोसा, सिद्धिं पत्ता अणुत्तरं ॥४३॥ ति बेमि॥

व्याख्या—स्पष्टमेव ॥ ४३ ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां यज्ञीयाख्यं पञ्चविंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

विजयघोषेण जयघोषान्तिके दीक्षास्वीकरणम् । द्वयोर्मुक्तिः

अथ सामाचार्याख्यं षड्विंशमध्ययनम् ।

व्याख्यातं पञ्चविंशमध्ययनम् । अधुना सामाचारीनामकं षड्विंशमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—'अनन्तराध्ययने ब्रह्मगुणा उक्ताः, तद्वांश्च यतिरेव भवति, तेन चाऽवश्यं सामाचारी विधेया, साऽस्मिन्नभिधीयते' इत्यभिसम्बन्धागतस्याऽस्याऽऽदिसूत्रम्—

सामायारिं पवक्खामि, सव्वदुक्खविमुक्खणिं। जं चरित्ताण निग्गंथा, तिण्णा संसारसागरं ॥ १ ॥

व्याख्या—सुगमम् ॥ १ ॥ यथाप्रतिज्ञातमाह—

पढमा आवस्सिया नामं, बिइया य निसीहिया । आपुच्छणा य तइया, चउत्थी पडिपुच्छणा ॥ २ ॥
पंचमी छंदणा नामं, इच्छाकारो य छट्ठओ । सत्तमो मिच्छकारो य, तहक्कारो य अट्ठमो ॥ ३ ॥
अब्भुट्ठाणं नवमा, दसमा उवसंपया । एसा दसंगा साहूणं, सामायारी पवेइया ॥ ४ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव ॥ २-३-४ ॥ एनामेव प्रत्यवयवं विषयप्रदर्शनपूर्वकं विधेयतयाऽभिधातुमाह—

गमणे आवस्सियं कुज्जा, ठाणे कुज्जा निसीहियं। आपुच्छणा सयंकरणे, परकरणे पडिपुच्छणा ॥ ५ ॥
छंदणा दव्वजाएणं, इच्छकारो अ सारणे । मिच्छकारो अ निंदाए, तहक्कारो पडिस्सुए ॥ ६ ॥
अब्भुट्ठाणं गुरुपूया, अच्छणे उवसंपया । एवं दुपंचसंजुत्ता, सामायारी पवेइया ॥ ७ ॥

व्याख्या—'आप्रच्छना' इदमहं कुर्यां न वा इत्येवंरूपा तां स्वयं—आत्मनः करणं—कस्यचित् कार्यस्य निर्वर्त्तनं स्वयंकरणं तस्मिन्, तथा 'परकरणे' अन्यप्रयोजनविधाने 'प्रतिप्रच्छना' गुरुनियुक्तोऽपि हि पुनः प्रवृत्तिकाले प्रतिपृच्छत्येव

गुरुम् ॥ 'छन्दना' निमन्त्रणा 'द्रव्यजातेन' द्रव्यविशेषेण पूर्वगृहीतेनेति गम्यते । यदुक्तम्—"पुव्वगहिएण छंदणनिमंतणा होइ अगहिएणं" ति । इच्छाकारः 'सारणे' आत्मनः परस्य वा कृत्यं प्रति प्रवर्त्तने, तत्राऽऽत्मसारणे, यथा—इच्छाकारेण युष्मच्चिकीर्षितं कार्यमिदं करोमीति, अन्यसारणे च—मम पात्रलेपनादि इच्छाकारेण कुरुत । 'तथाकारः' इदमित्थमेवेत्यभ्युपगमः, स च 'प्रतिश्रुते' प्रतिश्रवणे गुरौ वाचनादिकं यच्छत्येवमेतदित्यभ्युपगमरूपे । 'अभी'त्याभिमुख्येन उत्थानम्—उद्यमनमभ्युत्थानं, "गुरुपूय" त्ति सूत्रत्वाद् गुरुपूजायां, सा च गौरवार्हाणामाचार्यग्लानादीनां यथोचिताहारादिसम्पादनम् । इह च सामान्याभिधानेऽप्यभ्युत्थानं निमन्त्रणारूपमेव ग्राह्यम्, अत एव निर्युक्तिकृता एतत्स्थाने निमन्त्रणैवाऽभिहिता "छंदणा य निमंतण" त्ति । तथा "अच्छणे" त्ति 'आसने' प्रक्रमाद् आचार्यान्तरादिसन्निधानावस्थाने 'उपसम्पद्' इयन्तं कालं भवदन्तिके मयाऽऽसितव्यमित्येवंरूपा । 'एवम्' उक्तप्रकारेण "दुपंचसंजुत्त" त्ति 'द्विपञ्चकसंयुक्ता' दशसंख्यायुता सामाचारी 'प्रवेदिता' कथिता । शेषं स्पष्टमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ५-६-७ ॥ एतावता दशविधां सामाचारीमभिधाय ओघसामाचारीं विवक्षुरिदमाह—

पुव्विल्लम्मि चउब्भागे, आइच्चम्मि समुट्ठिए । भंडयं पडिलेहित्ता, वंदित्ता य तओ गुरुं ॥ ८ ॥
पुच्छिज्जा पंजलिउडो, किं कायव्वं मए इहं ? । इच्छं निओइउं भंते !, वेयावच्चे व सज्झाए ॥ ९ ॥
वेयावच्चे निउत्तेणं, कायव्वमगिलायओ । सज्झाए वा निउत्तेणं, सव्वदुक्खविमोक्खणे ॥ १० ॥

व्याख्या—पूर्वस्मिंश्चतुर्भागे आदित्ये 'समुत्थिते' समुद्गते इत्यर्थः, इह च किञ्चिदूनोऽपि चतुर्भागश्चतुर्भाग उक्तः, ततोऽयमर्थः—बुद्ध्या नभश्चतुर्धा विभिद्यते, तत्र पूर्वदिक्सम्बद्धे किञ्चिदूननभश्चतुर्भागे यदाऽऽदित्यः समुदेति तदा पादोनपौरुष्यामित्यर्थः, भाण्डमेव 'भाण्डकं' पतद्ग्रहाद्युपकरणं प्रतिलिख्य वन्दित्वा च 'ततः', प्रतिलेखनानन्तरं 'गुरुम्' आचार्यादिं

दशविधा यतिसामाचारी ।

ओघसामाचारी ।

प्ृच्छेत् कृतप्राञ्जलिः, यथा—किं कर्त्तव्यं मया 'इह' अस्मिन् समये इति गम्यते । एतदेव व्यनक्ति—"इच्छं" ति इच्छामि "निओइउं" ति नियोजयितुं युष्माभिरात्मानमिति शेषः । "भंते" ति भदन्त ! वैयावृत्त्ये, वाशब्दो भिन्नक्रमः, ततः स्वाध्याये वा ॥ एवं च पृष्ठा यत् कृत्यं तदाह—वैयावृत्त्ये नियुक्तेन कर्त्तव्यं प्रक्रमाद् वैयावृत्त्यम् "अगिलायउ" त्ति अग्लान्यैव, स्वाध्याये वा नियुक्तेन सर्वदुःखविमोक्षणे स्वाध्यायोऽग्लान्यैव कर्त्तव्य इति प्रक्रम इति सूत्रत्रयार्थः ॥ ८-९-१० ॥

इत्थं सकलौघसामाचारीमूलत्वात् प्रतिलेखनायाः कालं सदा विधेयत्वाद् गुरुपारतन्त्र्यं चाभिधायौत्सर्गिकं दिनकृत्यमाह—

दिवसस्स चउरो भागे, कुज्जा भिक्खू वियक्खणो । तओ उत्तरगुणे कुज्जा, दिणभागेसु चउसु वि ११
पढमं पोरिसिं सज्झायं, बीयं झाणं झियायई । तइयाए भिक्खायरियं, पुणो चउत्थीए सज्झायं॥१२॥

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—"तओ" त्ति 'ततः' चतुर्भागकरणानन्तरं 'उत्तरगुणान्' स्वाध्यायादीन् ॥ प्रथमां पौरुषीं 'स्वाध्यायं' वाचनादिकं कुर्यात्, द्वितीयायां ध्यानं ध्यायेत्, ध्यानं चेहार्थपौरुषीत्वादस्या अर्थविषय एव मानसादिव्यापारणमुच्यते, ध्यायेदिति वा, अनेकार्थत्वाद् धातूनां कुर्यादिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ११-१२ ॥ यदुक्तं प्रथमां पौरुषीमिति तत्परिज्ञानार्थमाह—

आसाढे मासे दुपया, पोसे मासे चउप्पया । चित्तासोएसु मासेसु, तिपया हवइ पोरिसी ॥ १३ ॥
अंगुलं सत्तरत्तेणं, पक्खेण य दुअंगुलं । वड्ढए हायए वा वि, मासेणं चउरंगुलं ॥ १४ ॥
आसाढबहुलपक्खे, भद्दवए कत्तिए य पोसे य । फग्गुणवइसाहेसु य, नायव्वा ओमरत्ता उ ॥ १५ ॥

व्याख्या—'सप्तरात्रेणे'ति दिनाविनाभावित्वाद् रात्रीणां सप्ताहोरात्रेण वर्द्धते दक्षिणायने, हीयते उत्तरायणे । इह च

सप्तरात्रेणेत्यत्र सार्द्धेनेति शेषो द्रष्टव्यः, पक्षेण द्व्यङ्गुलवृद्ध्यभिधानात् । अन्यच्च केषुचिद् मासेषु दिनचतुर्दशकेनाऽपि पक्षः सम्भवति, तत्र च सप्तरात्रेणाप्यङ्गुलवृद्धिहान्या न कश्चिद्विरोधः ॥ केषु पुनर्मासेषु दिनचतुर्दशकेनाऽपि पक्षसम्भव इत्याह—

"ओम" त्ति 'अवमा' न्यूना एकेनेति शेषः, "रत्त" त्ति उपलक्षणत्वादहोरात्रा, एवं चैकैकदिनाऽपहारे दिनचतुर्दशकेनैव कृष्णपक्ष एतेष्विति भावः । शेषं स्पष्टमेवेति सूत्रत्रयार्थः ॥ १३-१४-१५ ॥ इत्थं पौरुषीपरिज्ञानोपायमभिधाय प्राक् प्रतिलेखनाकालत्वेन निर्दिष्टायाः पादोनपौरुष्याः परिज्ञानोपायमाह—

जिट्ठामूले आसाढ-सावणे छहिं अंगुलेहिं पडिलेहा । अट्ठहिं बीयतइयम्मि, तइए दस अट्ठहिं चउत्थे ॥

व्याख्या—'ज्येष्ठामूले' ज्येष्ठे आषाढे श्रावणे षड्भिरङ्गुलैः प्रत्यहं प्रागुद्दिष्टपौरुषीमाने प्रक्षिप्तैरिति गम्यते, 'प्रतिलेखा' प्रतिलेखना, अष्टभिर्द्वितीये, 'त्रिके' तृतीये दशभिः, अष्टाभिश्चतुर्थे त्रिके इति योग इति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥

पौरुष्याः स्थापना चेयम्—

ज्येष्ठे	पद २ अंगुल ४	मार्गशीर्षे पद ३ अंगुल ८
आषाढे	पद २	पौषे पद ४
श्रावणे	पद २ अंगुल ४	माघे पद ३ अंगुल ८
भाद्रपदे	पद २ अंगुल ८	फाल्गुने पद ३ अंगुल ४
आश्विने	पद ३	चैत्रे पद ३
कार्त्तिके	पद ३ अंगुल ४	वैशाखे पद २ अंगुल ८

पादोनपौरुष्याः स्थापना चेयम्—

जेष्ठे	पद २ अंगुल १०	मार्गशीर्षे पद ४ अंगुल ६
आषाढे	पद २ अंगुल ६	पौषे पद ४ अंगुल १०
श्रावणे	पद २ अंगुल १०	माघे पद ४ अंगुल ६
भाद्रपदे	पद ३ अंगुल ४	फाल्गुने पद ४
आश्विने	पद ३ अंगुल ८	चैत्रे पद ३ अंगुल ८
कार्तिके	पद ४	वैशाखे पद ३ अंगुल ४

इत्थं दिनकर्त्तव्यमभिधाय रात्रौ यद्विधेयं तदाऽऽह—

रत्तिं पि चउरो भाए, भिक्खू कुज्जा वियक्खणो । तओ उत्तरगुणे कुज्जा, राइभागेसु चउसु वि ॥१७॥

पढमं पोरिसिं सज्झायं, बिइयं झाणं झियायई । तइयाए निद्दमुक्खं तु, चउत्थी भुज्जो वि सज्झायं १८

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—रात्रिमपि न केवलं दिनमित्यपिशब्दार्थः, द्वितीयायां 'ध्यानं' धर्मध्यानं तृतीयायां 'निद्रामोक्षं' स्वापं कुर्यादिति सर्वत्र प्रक्रमाद् वृषभापेक्षं चैतत्, सामस्त्येन तु प्रथमचरमप्रहरजागरणमेव, तथा चागमः—"[1]सव्वेसि पढमजामे, दोण्णि उ वसहाण आइमा जामा । तइओ होइ गुरूणं, चउत्थओ होइ सव्वेसिं ॥१॥" इति सूत्रद्वयार्थः ॥ १७-१८ ॥ सम्प्रति रात्रिभागचतुष्टयपरिज्ञानोपायमुपदर्शयन् समस्तं यतिकृत्यमाह—

जं नेइ जया रत्तिं, नक्खत्तं तम्मि नहचउब्भाए । संपत्ते विरमेज्जा, सज्झाय पओसकालम्मि ॥१९॥
तम्मेव य नक्खत्ते, गयण चउब्भागसावसेसम्मि । वेरत्तियं पि कालं, पडिलेहित्ता मुणी कुज्जा ॥२०॥

व्याख्या—यद् नयति समाप्तिमिति गम्यते, यदा रात्रिं नक्षत्रं तस्मिन् नभश्चतुर्भागे सम्प्राप्ते विरमेत "सज्झाय" त्ति स्वाध्यायात् प्रदोषकाले प्रारब्धादिति शेषः ॥ तस्मिन्नेव नक्षत्रे प्रक्रमात् प्राप्ते "गयण" त्ति गगने, कीदृशि ? चतुर्भागेन गम्येन सावशेषं चतुर्भागसावशेषं तस्मिन् 'वैरात्रिकं' तृतीयम् अपिशब्दात् निजनिजसमये प्रादोषिकादिकं च कालं "पडिलेहित्त" त्ति 'प्रत्युपेक्ष्य' जागर्य मुनिः 'कुर्यात्' करोतेः सर्वधात्वर्थत्वाद् गृह्णीयात्॥ इह च प्रथमादिषु नभश्चतुर्भागेषु सम्प्राप्ते नेतरि नक्षत्रे रात्रेः प्रथमादयः प्रहरा इति सामर्थ्यादुक्तं भवतीति सूत्रद्वयार्थः ॥ १९-२० ॥ इत्थं सामान्येन दिनरजनिकृत्यमुपदर्श्य पुनर्विशेषतस्तदेव दर्शयंस्तावद् दिनकृत्यमाह—

पुव्विल्लम्मि चउब्भागे, पडिलेहित्ताण भंडयं । गुरुं वंदित्तु सज्झायं, कुज्जा दुक्खविमुक्खणं ॥ २१ ॥
पोरिसीए चउब्भाए, वंदित्ताण तओ गुरुं । अपडिक्कमित्ता कालस्स, भायणं पडिलेहए ॥ २२ ॥

[1] "सर्वेषां प्रथमयामो, द्वौ तु वृषभाणामाद्यौ यामौ । तृतीयो भवति गुरूणां, चतुर्थको भवति सर्वेषाम् ॥ १ ॥"

मुहपत्तिं पडिलेहित्ता, पडिलेहिज्ज गोच्छयं । गोच्छगलइयंगुलिओ, वत्थाइं पडिलेहए ॥ २३ ॥
उड्ढं थिरं अतुरियं, पुव्वं ता वत्थमेव पडिलेहे । तो बिइयं पप्फोडे, तइयं च पुणो पमज्जिज्जा ॥ २४ ॥
अणच्चावियं अवलियं, अणाणुबंधिं अमोसलिं चेव । छप्पुरिमा नव खोडा, पाणीपाणिविसोहणं २५
आरभडा सम्मद्दा, वज्जेयव्वा य मोसली तइया । पप्फोडणा चउत्थी, विक्खित्ता वेइया छट्ठा ॥२६॥
पसिढिल-पलंब-लोला, एगामोसा अणेगरूवधुणा । कुणइ पमाणि पमायं, संकिए गणणोवगं कुज्जा॥
अणूणाइरित्तपडिलेहा, अविवच्चासा तहेव य । पढमं पयं पसत्थं, सेसाणि उ अप्पसत्थाणि ॥ २८ ॥
पडिलेहणं कुणंतो, मिहो कहं कुणइ जणवयकहं वा । देइ व पच्चक्खाणं, वाएइ सयं पडिच्छइ वा २९
पुढवी आउक्काए, तेऊ-वाऊ-वणस्सइ-तसाणं । पडिलेहणापमत्तो, छण्हं पि विराहओ होइ ॥ ३० ॥
तइयाए पोरिसीए, भत्तं पाणं गवेसए । छण्हं अण्णयरागम्मि, कारणम्मि समुट्ठिए ॥ ३१ ॥
वेयणवेयावच्चे, इरियट्ठाए य संजमट्ठाए । तह पाणवत्तियाए, छट्ठं पुण धम्मचिंताए ॥ ३२ ॥
निग्गंथो धिइमंतो, निग्गंथी वि न करिज्ज छहिं चेव । ठाणेहिं तु इमेहिं, अणइक्कमणा य से होइ ॥३३॥
आयंके उवसग्गे, तितिक्खया बंभचेरगुत्तीसुं । पाणिदयातवहेउं, सरीरवुच्छेयणट्ठाए ॥ ३४ ॥
अवसेसं भंडगं गिज्झा, चक्खुसा पडिलेहए । परमद्धजोअणाओ, विहारं विहरए मुणी ॥ ३५ ॥
चउत्थीए पोरिसीए, निक्खिवित्ताण भायणं । सज्झायं च तओ कुज्जा, सव्वभावविभावणं ॥ ३६ ॥
पोरिसीए चउब्भाए, वंदित्ताण तओ गुरुं । पडिक्कमित्ता कालस्स, सिज्जं तु पडिलेहए ॥ ३७ ॥
पासवणुच्चारभूमिं च, पडिलेहिज्ज जयं जई ।

व्याख्या—सूत्रद्वयं व्याख्यातप्रायमेव । नवरम्—'पूर्वस्मिंश्चतुर्भागे' प्रथमपौरुषीलक्षणे प्रक्रमाद् दिनस्य प्रत्युपेक्ष्य 'भाण्डकं' वर्षाकल्पादिकं आदित्योदयसमय इति शेषः ॥ द्वितीयसूत्रे पौरुष्याश्चतुर्थभागे अवशिष्यमाण इति गम्यते, अप्रतिक्रम्य कालस्य चतुर्थपौरुष्यामपि स्वाध्यायस्य विधास्यमानत्वात् ॥ प्रतिलेखनाविधिमेवाह—मुखवस्त्रिकां प्रतिलेख्य प्रतिलेखयेत् 'गोच्छकं' पात्रकोपरिवर्त्त्युपकरणम्, ततश्च "गोच्छगलइयंगुलिउ" त्ति प्राकृतत्वाद् अङ्गुलिलातगोच्छकः 'वस्त्राणि' पटलकरूपाणि 'प्रतिलेखयेत्' प्रस्तावात् प्रमार्जयेदित्यर्थः ॥ इत्थं तथावस्थितान्येव पटलकानि गोच्छकेन प्रमृज्य पुनर्यत् कुर्यात् तदाऽऽह—'ऊर्ध्वं' कायतो वस्त्रतश्च, तत्र कायत उत्कुटुकः, वस्त्रतस्तिर्यक्प्रसारितवस्त्रः, 'स्थिरं' दृढग्रहणेन 'अत्वरितम्' अद्रुतं यथा भवत्येवं 'पूर्वं' प्रथमं "ता" इति तावत् 'वस्त्रं' पटलकरूपं जातावेकवचनम्, पटलकप्रक्रमेऽपि सामान्यवाचकवस्त्रशब्दाभिधानं वर्षाकल्पादिप्रत्युपेक्षणायामप्ययमेव विधिरिति ख्यापनार्थम् । एवशब्दो भिन्नक्रमः, ततः प्रत्युपेक्षेतैव आरतः परतश्चैव निरीक्षेतैव न तु प्रस्फोटयेत्, तत्र च यदि जन्तून् पश्यति ततो यतनयाऽन्यत्र सङ्क्रामयति, तददर्शने च "तो" इति 'ततः' प्रत्युपेक्षणानन्तरं द्वितीयमिदं कुर्यात्—यदुत प्रस्फोटयेत्, तृतीयं च पुनरिदं कुर्यात्—यदुत 'प्रमृज्यात्' प्रत्युपेक्ष्य प्रस्फोट्य च हस्तगतान् प्राणिनः प्रमृज्यादित्यर्थः ॥ कथं पुनः प्रस्फोटयेत् प्रमृज्येद् वा ? इत्याह—'अनर्तितं' वस्त्रं वपुर्वा यथा नर्त्तितं न भवति, 'अवलितं' यथाऽऽत्मनो वस्त्रस्य च वलितं–मोटनं न भवति, 'अननुबन्धि' अनुबन्धेन–नैरन्तर्यलक्षणेन युक्तमनुबन्धि न तथा अननुबन्धि, कोऽर्थः ? अलक्ष्यमाणविभागं यथा न भवति, "अमोसलिं" ति सूत्रत्वादामर्शवत् तिर्यगूर्ध्वमधो वा कुड्यादिपरामर्शवद् यथा न भवति तथा, किम् ? इत्याह—"छप्पुरिम" त्ति पट् पूर्वाः—पूर्वं क्रियमाणतया तिर्यक्कृतवस्त्रप्रस्फोटनात्मकाः क्रियाविशेषा येषां ते पट्पूर्वाः, नव 'खोटकाः' प्रस्फोटनरूपाः कर्त्तव्या इति शेषः, पाणौ प्राणिनां–कुन्थ्वादीनां विशोधनं त्रिक-

त्रिकोत्तरकालं त्रिकत्रिकसङ्ख्यं पाणिप्राणिविशोधनं कर्त्तव्यम् ॥ प्रतिलेखनादोषपरिहारार्थमाह—'आरभटा' विपरीतकरणमुच्यते, त्वरितं वा अन्यान्यवस्त्रग्रहणेनाऽसौ भवेत्, उक्तं हि—"[1]वितहकरणमारभडा तुरियं वा अन्नमन्नगहणेण"। सम्मर्दनं सम्मर्दा रूढित्वात् स्त्रीलिङ्गता, वस्त्रान्तःकोणसञ्चलनम्, उपधेर्वा उपरि निषदनम्, उक्तञ्च—"[2]अंतो व होज्ज कोणा निसियण तत्थेव सम्मद्दा" वर्जयितव्येति सर्वत्र सम्बध्यते। 'चः' पूरणे, "मोसलि" त्ति तिर्यगूर्ध्वमधो वा घट्टना तृतीया। 'प्रस्फोटना' प्रकर्षेण रेणुगुण्डितस्येव वस्त्रस्य स्फोटना चतुर्थी। विक्षेपणं विक्षिप्ता पञ्चमीति गम्यते, रूढित्वाच्च स्त्रीलिङ्गता, सा च प्रत्युपेक्षितवस्त्रस्याऽन्यत्राऽप्रत्युपेक्षिते क्षेपणं प्रत्युपेक्षमाणो वा वस्त्राञ्चलं यदूर्ध्वं क्षिपति। वेदिका "छट्ठ" त्ति षष्ठी, अत्र सम्प्रदायः—"[3]वेइया पंचविहा पन्नत्ता, तं जहा—उड्ढवेइया, अहोवेइया, तिरियवेइया, उभओवेइया, एगओवेइया। तत्थ उड्ढवेइया—उवरिं जण्णुगाणं हत्थे काऊणं पडिलेहेइ, अहोवेइया—अहोजण्णुगाणं हत्थे काऊण पडिलेहेइ, तिरियवेइया—संडासयाणं मज्झेणं हत्थे नेऊण पडिलेहेइ, उभओवेइया—बाहाणं अंतरे दो वि जाणुगा काऊण पडिलेहेइ, एगओवेइया—एगं जण्णुगं बाहाणं अंतरे काऊण पडिलेहेइ"। एवमेते दोषाः प्रतिलेखनायां परिहर्त्तव्याः ॥ तथा प्रशिथिलं नाम दोषः—यद्दृढम् अनिरायतं वा वस्त्रं गृह्यते। प्रलम्बः—यद्विषमग्रहणेन प्रत्युपेक्ष्यमाणवस्त्रकोणानां लम्बनं लोलः—भूमौ करे वा प्रत्युपेक्ष्यमाणवस्त्रस्य लोलनमभीषां द्वन्द्वः। एकामर्शनं एकामर्शा प्राग्वत् स्त्रीलिङ्गता, मध्ये गृहीत्वा ग्रहणदेशं यावदुभयतो वस्त्रस्य यदेककालं सङ्कर्षणमाकर्षणम्। "अणेगरूवधुण" त्ति अनेकरूपा

---

1 "वितथकरणं आरभटा त्वरितं वा अन्याऽन्यग्रहणेन"। 2 "अन्तर्वा भवेयुः कोणा निषीदनं तत्रैव सम्मर्दा"। 3 "वेदिका पञ्चविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—ऊर्ध्ववेदिका अधोवेदिका तिर्यग्वेदिका उभयतोवेदिका एकतोवेदिका, तत्रोर्ध्ववेदिका—उपरि जानुनोर्हस्तौ कृत्वा प्रतिलेखयति, अधोवेदिका—अधो जान्वोर्हस्तौ कृत्वा प्रतिलेखयति, तिर्यग्वेदिका—संदंशकयोर्मध्ये हस्तेन गृहीत्वा प्रतिलेखयति, उभयतोवेदिका—बाह्वोरन्तरे द्वे अपि जानुनी कृत्वा प्रतिलेखयति, एकतोवेदिका—एकं जानु बाह्वोरन्तरे कृत्वा प्रतिलेखयति"।

यतिदिनकृत्यम्।

चासौ सङ्ख्यात्रयातिक्रमणतो युगपदनेकवस्त्रग्रहणतो वा धूनना च–कम्पना अनेकरूपधूनना । तथा यत् करोति 'प्रमाणे' प्रस्फोटनादिसङ्ख्यालक्षणे प्रमादं यच्च 'शङ्किते' प्रमादतः प्रमाणं प्रति शङ्कोत्पत्तौ गणना–अङ्गुलिरेखास्पर्शनादिना एकद्वित्रिसङ्ख्यात्मिका तामुपगच्छति गणनोपगं यथा भवत्येवं गम्यमानत्वात् प्रस्फोटनादि कुर्यात् सोऽपि दोषः । सर्वत्र पूर्वसूत्रादनुवर्त्य वर्जनक्रिया योजनीया । एवं चानन्तरोक्तदोषैरन्विता सदोषा प्रत्युपेक्षणा, वियुक्ता तु निर्दोषेत्यर्थादुक्तम् ॥ साम्प्रतं त्वेनामेव भङ्गकदर्शनद्वारेण साक्षात् सदोषां निर्दोषां च किञ्चिद्विशेषतो वक्तुमाह—"अणूणाइरित्त" त्ति ऊना चासावतिरिक्ता चोनातिरिक्ता न तथा अनूनातिरिक्ता प्रतिलेखा, इह च न्यूनताधिक्ये प्रस्फोटनाप्रमार्जनवेलां चाश्रित्य वाच्ये, यत उक्तम्—"खोडणपमज्जवेलासु चेव ऊणाहिया मुणेयव्वा" । "अविवच्चास" त्ति विविधो व्यत्यासः–विपर्यासो यस्यां सा विव्यत्यासा न तथा 'अविव्यत्यासा' पुरुषोपधिविपर्यासरहिता कर्त्तव्येति शेषः । अत्र च त्रिभिर्विशेषणपदैरष्टौ भङ्गाः सूचिता भवन्ति । स्थापना चेयम्—

SSS	ISS	SIS	IIS	SSI	ISI	SII	III

तेषु च कः शुद्धः ? को वाऽशुद्धः ? इत्याह—'प्रथमं पदम्' आद्यभङ्गकरूपं प्रशस्तम्, शेषाणि तु अप्रशस्तानि ॥ निर्दोषामप्येनां कुर्वता यत् परिहर्त्तव्यं तत् काकोपदेष्टुमाह—"पडिलेहे"त्यादि वाचयति अन्यं स्वयं 'प्रतीच्छति' वा आलापादिकं गृह्णाति य इति गम्यते ॥ स किम् ? इत्याह—"पुढवी"त्यादि स्पष्टम् । नवरं षट्कायविराधक एवम्—प्रमत्तो हि कुम्भकारशालादौ स्थितो जलभृतघटादिकमपि प्रलोठयेत्, ततस्तज्जलेन मृदग्निबीजकुन्थ्वादयः प्लाव्यन्ते, यत्र चाग्निस्तत्र चावश्यं वायुरिति षण्णामपि विराधना । तदनेन प्रतिलेखनाकाले हिंसाहेतुत्वाद् मिथः कथादीनां परिहार्यत्वमुक्तम्, इत्थं प्रथमपौरुषीकृत्यमुक्तम् । द्वितीयपौरुषीकृत्यम् "वीए झाणं झियायई" इत्यनेनोक्तमेव । उभयं चैतदवश्यं कर्त्तव्यम् । अतस्तृतीयपौरुषीकृत्यमप्येवम् उत कारण एवोत्पन्ने ? इत्याशङ्क्याह—"तइए" इत्यादि सुगमम् । नवरम्–औत्सर्गिकमेव तृतीयपौरुषीभक्त-

पानगवेषणम्, अन्यथा स्थविरकल्पिकानां यथाकालमेव भक्तादिगवेषणम्, तथा चाह—"सईकाले चरे भिक्खु" त्ति ॥ तान्येव षट् कारणान्याह—"वेयण" त्ति सुब्लोपाद् वेदनाशब्दस्य चोपलक्षणत्वात् क्षुत्पिपासावेदनोपशमनाय, तथा "वेयावच्चे" त्ति वैयावृत्त्याय, तथा 'ईर्ये'ति ईर्यासमितिः सैव ह्यर्थस्तस्मै, 'चः' समुच्चये, तथा संयमार्थाय, तथा "पाणवत्तियाए" त्ति 'प्राणप्रत्ययं' जीवितनिमित्तम्, अविधिना ह्यात्मनोऽपि प्राणोपक्रमणे हिंसा स्यात्, षष्ठं पुनरिदं कारणम्—यदुत 'धर्मचिन्तायै' धर्मध्यानचिन्तायै भक्तपानं गवेषयेदिति सर्वत्राऽनुवर्त्तते ॥ आह—एतत्कारणोत्पत्तौ किमवश्यं भक्तपानगवेषणं कर्त्तव्यमुताऽन्यथा ? इत्याह—"निग्गंथे"त्यादि सुगमम्, नवरम्—किमिति न कुर्यात् ? इत्याह—"अणइक्कमणाइ" त्ति सूत्रत्वाद् 'अनतिक्रमणं' संयमयोगानामनुल्लङ्घनं, चशब्दो यस्मादर्थे, यस्मात् "से" तस्य निर्ग्रन्थादेर्भवति, अन्यथा तदतिक्रमणसम्भवात् ॥ षट् स्थानान्याह—'आतङ्के' ज्वरादौ 'उपसर्गे' दिव्यादौ सति, उभयत्र तन्निवारणार्थमिति गम्यते । तथा तितिक्षा—सहनं तया, ब्रह्मचर्यगुप्तिषु विषये, तथा "पाणिदयातवहेउं" ति 'प्राणिदयाहेतोः' वर्षादौ निपतदप्कायादिजीवरक्षायै, तपः—चतुर्थादि तद्धेतोश्च, तथा शरीरव्यवच्छेदनार्थं उचितकालेऽनशनं कुर्वन् भक्तपानगवेषणं न कुर्यादिति योज्यम् ॥ तद्गवेषणां च कुर्वन् केन विधिना कियत्क्षेत्रं पर्यटेत् ? इत्याह—अपगतशेषमपशेषं समस्तमित्यर्थः 'भाण्डकम्' उपकरणं गृहीत्वा चक्षुषा प्रत्युपेक्ष्येति गम्यते, ततः प्रतिलेखयेत्, उपलक्षणत्वाच्चाऽस्य तदाऽऽदाय 'परम्' उत्कृष्टम् अर्द्धयोजनमाश्रित्य ल्यब्लोपे पञ्चमी, परतो हि क्षेत्रातीतमशनादि स्यात्, विहरत्यस्मिन् प्रदेशे इति विहारस्तं 'विहरेत्' चरेत् मुनिः ॥ इत्थं विहृत्योपाश्रयं चागत्य गुर्वालोचनादिपुरस्सरं भोजनादि कृत्वा यत् कुर्यात् तदाह—"चउत्थी"त्यादि 'निक्षिप्य' प्रत्युपेक्षणापूर्वकं बद्ध्वा ॥ पौरुष्याः प्रक्रमात् चतुर्थ्याश्चतुर्भागे शेष इति गम्यते ॥ "पासवणुच्चार-

१ सत्काले चरेद् भिक्षुः ।

यतिदिनकृत्यम् ।

भूमिं च" त्ति चशब्दात् कालभूमिं "जयं" ति 'यतम्' आरम्भादुपरतं यथा भवति, शेषं स्पष्टमिति सार्द्धसप्तदशसूत्रार्थः ॥ २१-२२-२३-२४-२५-२६-२७-२८-२९-३०-३१-३२-३३-३४-३५-३६-३७.॥ इत्थं विशेषतो दिनकृत्यमभिधाय रात्रिकृत्यमाह—

काउस्सग्गं तओ कुज्जा, सव्वदुक्खविमुक्खणं ॥ ३८ ॥
देसियं च अईयारं, चिंतिज्ज अणुपुव्वसो । नाणम्मि दंसणे चेव, चरित्तम्मि तहेव य ॥ ३९ ॥
पारियकाउस्सग्गो, वंदित्ता य तओ गुरुं । देसियं तु अईयारं, आलोइज्ज जहक्कमं ॥ ४० ॥
पडिक्कमित्ताण निस्सल्लो, वंदित्ताण तओ गुरुं । काउस्सग्गं तओ कुज्जा, सव्वदुक्खविमुक्खणं ॥ ४१ ॥
सिद्धाणं संथवं किच्चा, वंदित्ताण तओ गुरुं । थुइमंगलं च काऊणं, कालं संपडिलेहए ॥ ४२ ॥
पढमं पोरिसिं सज्झायं, वीयं झाणं झियायइ । तइयाए निद्दमुक्खं तु, चउत्थी भुज्जो वि सज्झायं ॥ ४३ ॥
पोरिसीए चउत्थीए, कालं तु पडिलेहिया । सज्झायं तु तओ कुज्जा, अवोहंतो असंजए ॥ ४४ ॥
पोरिसीए चउब्भाए, वंदित्ताणं तओ गुरुं । पडिक्कमित्तु कालस्स, कालं तु पडिलेहए ॥ ४५ ॥
आगए कायवुस्सग्गे, सव्वदुक्खविमुक्खणे । काउस्सग्गं तओ कुज्जा, सव्वदुक्खविमुक्खणं ॥ ४६ ॥
राईयं च अईयारं, चिंतिज्ज अणुपुव्वसो । नाणम्मि दंसणम्मि य, चरित्तम्मि तवम्मि य ॥ ४७ ॥
पारियकाउस्सग्गो, वंदित्ताण तओ गुरुं । राईयं तु अईयारं, आलोइज्ज जहक्कमं ॥ ४८ ॥
पडिक्कमित्तु निस्सल्लो, वंदित्ताण तओ गुरुं । काउस्सग्गं तओ कुज्जा, सव्वदुक्खविमुक्खणं ॥ ४९ ॥
किं तवं पडिवज्जामि ?, एवं तत्थ विचिंतए । काउस्सग्गं तु पारित्ता, करिज्जा जिणसंथवं ॥ ५० ॥

पारियकाउस्सग्गो, वंदित्ताण तओ गुरुं । तवं संपडिवज्जित्ता, करिज्ज सिद्धाण संथवं ॥५१॥

व्याख्या—"तउ" त्ति 'ततः' प्रस्रवणादिभूमिप्रतिलेखनानन्तरम् प्रतिक्रम्य 'निःशल्यः' मायादिशल्यरहितः, सूचकत्वात् सूत्रस्य वन्दनकपूर्वकं क्षमयित्वा च वन्दित्वा ततो गुरुं 'कायोत्सर्गं' चारित्रदर्शनज्ञानशुद्धिनिमित्तं व्युत्सर्गत्रयलक्षणं जातावेकवचनम् ॥ "थुइमंगलं च काऊणं" ति 'स्तुतिमङ्गलं' स्तुतित्रयरूपं कृत्वा कालं सम्प्रत्युपेक्षते, कोऽर्थः? प्रतिजागर्त्ति उपलक्षणत्वाद् गृह्णाति च ॥ "पढमम्मि"त्यादि गतमेव । नवरं पुनरभिधानमस्य पुनः पुनरुपदेष्टव्यमेव गुरुभिर्न प्रयासो मन्तव्य इति ख्यापनार्थम् ॥ कथं पुनश्चतुर्थपौरुष्यां स्वाध्यायं कुर्यात्? इत्याह—पौरुष्यां चतुर्थ्यां 'कालं' वैरात्रिकं 'तुः' पूरणे, 'प्रत्युपेक्ष्य' प्रतिजागर्य प्राग्वद् गृहीत्वा च स्वाध्यायं ततः कुर्याद् 'अबोधयन्' अनुत्थापयन् असंयतान् ॥ 'पौरुष्याः' प्रक्रमात् चतुर्थ्याश्चतुर्भागेऽवशिष्यमाणे इति शेषः, वन्दित्वा ततो गुरुं प्रतिक्रम्य 'कालस्य' वैरात्रिकस्य 'कालं' **प्राभातिकं** तुशब्दो वक्ष्यमाणविशेषद्योतकः "पडिलेहए" त्ति 'प्रत्युपेक्षेत' प्राग्वद् गृह्णीयाच्च । इह च साक्षात् प्रत्युपेक्षणस्यैव पुनः पुनरभिधानं बहुतरविषयत्वात् । अत्र च सम्प्रदायः—"[1]ताहे गुरू उट्ठित्ता गुणंति जाव चरिमो जामो पत्तो, चरिमे जामे सव्वे उट्ठित्ता **वेरत्तियं** घेत्तुं सज्झायं करेंति ताहे गुरू सुवंति, पत्ते **पाभाइए** काले जो **पाभाइयं** कालं घेच्छिति सो कालस्स पडिक्कमिउं **पाभाइयं** कालं गेण्हइ, सेसा कालवेलाए कालस्स पडिक्कमंति, तओ आवस्सयं कुणंति"। मध्यमप्रक्रमापेक्षं च कालत्रयग्रहणमुक्तम्, अन्यथा ह्युत्सर्गत उत्कर्षेण चत्वारो जघन्येन त्रयः काला अपवादतश्चोत्कर्षेण द्वौ जघन्येनैकोऽप्यनुज्ञात एव, यत उक्तम्—"[2]कालचउक्कं उक्कोसएण, जहन्नओ तिन्नि हुंति बोधव्वा ।

1 "तदा गुरव उत्थाय गुणयन्ति यावत् चरमो यामः प्राप्तः, चरमे यामे सर्वे उत्थाय वैरात्रिकं गृहीत्वा स्वाध्यायं कुर्वन्ति तदा गुरवः स्वपन्ति, प्राप्ते प्राभातिके काले यः प्राभातिकं कालं ग्रहीष्यति स कालस्य प्रतिक्रम्य प्राभातिकं कालं गृह्णाति, शेषाः कालवेलायां कालस्य प्रतिक्राम्यन्ति, तत आवश्यकं कुर्वन्ति"। 2 "कालचतुष्कं उत्कृष्टेन जघन्यतः त्रयो भवन्ति बोद्धव्याः। द्वितीयपदे द्विकं तु, मायामदविप्रमुक्तानाम् ॥१॥"

बीयपयम्मि दुगं तु, मायामयविप्पमुक्काणं ॥१॥" अत्र च तुशब्दादेकस्याऽप्यनुज्ञा, तथा च चूर्णिकारः—"एवं अमायाविणो तिन्नि दो वा अगिण्हंतस्स एक्को भवई"[1] ॥ 'आगते' प्राप्ते 'कायव्युत्सर्गे' उपचारात् कायव्युत्सर्गसमये शेषं प्राग्वत्। यच्चेह कायोत्सर्गस्य सर्वदुःखविमोक्षणविशेषणं पुनः पुनरुच्यते तदस्याऽत्यन्तनिर्जराहेतुत्वख्यापनार्थम् । यदुक्तम्—"काउस्सग्गे जह सुट्ठियस्स भज्जंति अंगमंगाइं । इय भिंदंति मुणिवरा, अट्ठविहं कम्मसंघायं ॥१॥"[2] तथेह कायोत्सर्गग्रहणेन चारित्रदर्शनज्ञानशुद्ध्यर्थं कायोत्सर्गत्रयं गृह्यते, तत्र च तृतीये रात्रिकोऽतीचारश्चिन्त्यते, तथा चाह—रात्रौ भवं रात्रिकं, 'चः' पूरणे, अतीचारं चिन्तयेत् "अणुपुव्वसो" त्ति 'आनुपूर्व्या' क्रमेण ज्ञाने दर्शने चारित्रे तपसि चशब्दाद् वीर्ये च । शेषकायोत्सर्गेषु चतुर्विंशतिस्तवचिन्तनं प्रतीतमिति नोक्तम् ॥ ततश्च "पारिए" सूत्रत्रयं प्रतीतमेव । तृतीयसूत्रोत्तरार्द्धोक्तार्थानुवादतः सामाचारीविशेषमाह—"पारिए"त्यादि प्राग्वत् । नवरम्—यो यथाशक्ति चिन्तितं प्रतिपद्य कुर्यात् सिद्धानां 'संस्तवं' स्तुतित्रयरूपम्, तदनु च यत्र चैत्यानि सन्ति तत्र तद्वन्दनं विधेयम् । आह च—"वंदित्तु[3] निवेयंति कालं तो चेइयाइं जइ अत्थि" त्ति, इति सार्धत्रयोदशसूत्रार्थः ॥ ३८-३९-४०-४१-४२-४३-४४-४५-४६-४७-४८-४९-५०-५१॥

अध्ययनार्थमुपसंहरन्नाह—

एसा सामायारी, समासेण वियाहिया । जं चरित्ता बहू जीवा, तिन्ना संसारसागरं ॥५२॥ ति बेमि॥

व्याख्या—सुगममेव ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां सामाचार्याख्यं षड्विंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

---

१ "एवं अमायाविनस्त्रीन् द्वौ वा अगृह्णत एको भवति" । २ "कायोत्सर्गे यथा सुस्थितस्य भज्यन्तेऽङ्गोपाङ्गानि । एवं भिन्दन्ति मुनिवराः, अष्टविधं कर्मसङ्घातम् ॥ १ ॥" ३ "वन्दित्वा निवेदयन्ति कालं ततश्चैत्यानि यदि सन्ति" इति ।

सुशिष्य-स्वरूपम् ।

अथ खलुङ्कीयाख्यं सप्तविंशमध्ययनम् ।

व्याख्यातं षाड्विंशमध्ययनम् । सम्प्रति खलुङ्कीयाख्यं सप्तविंशमध्ययनमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—'अनन्तराध्ययने सामाचारी प्रतिपादिता, सा चाऽशठतयैव पालयितुं शक्या, साऽपि तद्विपक्षभूतशठतापरिहारेणैव भवतीत्यतो दृष्टान्ततः शठतास्वरूपं निरूप्यते' इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्याऽस्याऽऽदिसूत्रम्—

थेरे गणहरे गग्गे, मुणी आसि विसारए । आइन्ने गणिभावम्मि, समाहिं पडिसंधए ॥ १ ॥

व्याख्या—धर्मे अस्थिरान् स्थिरीकरोतीति स्थविरः गणं–गुणसमूहं धारयति–आत्मन्यवस्थापयतीति गणधरः 'गर्ग्यः' गर्गनामा मुणति–प्रतिजानीते सर्वसावद्यविरतिमिति मुनिः 'आसीत्' अभूत् 'विशारदः' सर्वशास्त्रेषु कुशलः 'आकीर्णः' आचार्यगुणैर्व्याप्तः 'गणिभावे' आचार्यत्वे स्थित इति गम्यते, 'समाधिं' चित्तसमाधानरूपं 'प्रतिसन्धत्ते' कुशिष्यैस्त्रोटितमपि सङ्घट्टयति आत्मन इति गम्यत इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ स च समाधिं सन्दधद् यत् परिभावयति तदाऽऽह—

वहणे वहमाणस्स, कंतारं अइवत्तए । जोए वहमाणस्स, संसारो अइवत्तए ॥ २ ॥

व्याख्या—'वहने' शकटादौ "वहमाणस्स" त्ति अन्तर्भावितण्यर्थतया वाहयमानस्य अर्थात् पामरादेः उत्तरत्र खलुङ्कग्रहणाद् इह विनीतगवादिमिति गम्यते, कान्तारम् 'अतिवर्तते' सुखातिवर्त्तितया स्वयमेवाऽतिक्रामतीति दृष्टान्तः । उपनयमाह—'योगे' संयमव्यापारे 'वाहयमानस्य' प्रवर्त्तयतः आचार्यादेः सुशिष्यानिति गम्यते, संसारः 'अतिवर्त्तते' प्राग्वत्

स्वयमेवाऽतिक्रामति, तद्विनीततादर्शनाद् आत्मनो विशेषतः समाधिसम्भवादिति भावः ॥ २ ॥ इत्थमात्मनः समाधिप्रतिसन्धानाय विनीतस्वरूपं परिभाव्य स एव अविनीतस्वरूपं यथा परिभावयति तथाऽऽह—

खलुंके जो उ जोएइ, विहम्माणो किलिस्सई । असमाहिं च वेएइ, तुत्तओ य से भज्जई ॥ ३ ॥
एगं डसइ पुच्छम्मि, एगं विंधइऽभिक्खणं । एगो भंजइ समिलं, एगो उप्पहपट्ठिओ ॥ ४ ॥
एगो पडइ पासेणं, निवेसइ निविज्जई । उक्कुद्दइ उप्फिडई, सढे बालगवी वए ॥ ५ ॥
माई मुद्धेण पडई, कुद्धे गच्छइ पडिवहं । मयलक्खेण चिट्ठाई, वेगेण य पहावई ॥ ६ ॥
छिन्नाले छिंदई सिल्लिं, दुद्दंते भंजई जुगं । से वि य सुस्सुयाइत्ता, उज्जुहित्ता पलायई ॥ ७ ॥
खलुंका जारिसा जुज्जा, दुस्सीसा वि हु तारिसा । जोइया धम्मजाणम्मि, भज्जंति धिइदुब्बला ॥८॥
इड्ढीगारविए एगे, एगित्थ रसगारवे । सायागारविए एगे, ऐगे सुचिरकोहणे ॥ ९ ॥
भिक्खालसिए एगे, एगे ओमाणभीरुए थद्धे । एगं च अणुसासम्मी, हेऊहिं कारणेहि य ॥ १० ॥
सो वि अंतरभासिल्लो, दोसमेव पकुव्वई । आयरियाणं तं वयणं, पडिकूलेइ अभिक्खणं ॥ ११ ॥
न सा मम वियाणाइ, नवि सा मज्झ दाहिई । निग्गया होहिई मन्ने, साहू अन्नोऽत्थ वच्चउ ॥ १२ ॥
पेसिया पलिउंचंति, ते परियंति समंतओ । रायविट्ठिं व मन्नंता, करेंति भिउडिं मुहे ॥ १३ ॥
वाइया संगहिया चेव, भत्तपाणेण पोसिया । जायपक्खा जहा हंसा, पक्कमंति दिसोदिसिं ॥ १४ ॥

व्याख्या—'खलुङ्कान्' गलिवृषभान् यः 'तुः' विशेषणे योजयति वहने इति प्रक्रमः । स किम्? इत्याह—"विहम्माणो" त्ति सूत्रत्वात् 'विध्यमानः' ताडयन् क्लिश्यति, अत एवाऽसमाधिं वेदयते, 'तोत्रकश्च' प्राजनकः "से" इति

'तस्य' खलुङ्कयोजयितुर्भज्यते ।। ततश्चाऽतिरुष्टः सन् स यत् करोति तदाऽऽह—एकं 'दशति' दशनैर्भक्षयति पुच्छे, एकं 'विध्यति' आरया तुदति 'अभीक्ष्णं' पुनः पुनः । अथ ते किं कुर्वन्ति ? इत्याह—एको भनक्ति समिलाम्, एक उत्पथप्रस्थितो भवतीति शेषः ।। एकः पतति पार्श्वेन, 'निविशति' उपविशति, "निविज्जइ" त्ति शेते, 'उत्कूर्दति' ऊर्द्धं गच्छति, "उप्फिडइ" त्ति मण्डूकवत् प्लवते, शठो 'वालगवीम्' अवृद्धां गां "वए" त्ति 'व्रजेत्' तदभिमुखं धावेत्, एक इति सर्वत्र गम्यते ।। मायी 'मूर्ध्ना' मस्तकेन पतति, क्रुद्धः सन् 'गच्छति प्रतिपथं' पश्चाद्वलति, 'मृतलक्ष्येण' मृतव्याजेन तिष्ठति, कथञ्चित् प्रवणीकृतोऽपि 'वेगेन च प्रधावति' यथा द्वितीयो गन्तुं न शक्नोति तथा गच्छतीत्यर्थः ।। 'छिन्नालः' तथाविधदुष्टजातिः छिनत्ति 'सिल्लिं' रज्जुम्, दुर्दान्तो भनक्ति युगम्, सोऽपि च युगं भङ्क्त्वा "सुस्सुयाइत्त" त्ति सूत्कारान् कृत्वा "उज्जुहित्त" त्ति प्रेर्य स्वामिनं पलायते इति गम्यते ।। इत्थं दृष्टान्तं परिभाव्य दार्ष्टान्तिकं यथा भावयत्यसौ तथाऽऽह—खलुङ्का यादृशा 'योज्याः' योजनीया दुःशिष्या अपि तादृशा एव 'हुः' एवकारार्थः अनुयोज्याः, किमिति ? यतो योजिता धर्मयाने भज्यन्ते धृतिदुर्बलाः ।। धृतिदुर्बलत्वमेव भावयितुमाह—ऋद्ध्या गौरवं—ऋद्धिमन्तः श्राद्धा मे वश्याः सम्पद्यते च चिन्तितमुपकरणमित्यात्मकबहुमानरूपमृद्धिगौरवं तदस्यास्तीति ऋद्धिगौरविको न गुरुनियोगे प्रवर्त्तते एकः, एकः 'अत्रे'ति दुःशिष्याधिकारे रसेषु—मधुरादिषु गौरवं यस्य स रसगौरवो ग्लानाद्याहारदानतपसोर्न प्रवर्त्तते, सातगौरविक एकः सुखप्रतिबद्धोऽसौ अप्रतिबद्धविहारादौ न प्रवर्त्तते, एकः सुचिरक्रोधनो दीर्घरोषतयैव न कृत्येषु प्रवर्त्तते ।। 'भिक्षालस्यिकः' भिक्षालस्यवान् एको न विहर्त्तुमिच्छति, एकोऽपमानभीरुः भिक्षां भ्रमन्नपि न यस्य तस्यैव गृहे प्रवेष्टुमिच्छति, 'स्तब्धः' अहङ्कारवान् न निजकुग्रहान्नमयितुं शक्य एक इति प्रक्रमः । 'एकं च' दुःशिष्यं "अणुसासम्मि" त्ति अनुशास्मि अहं 'हेतुभिः कारणैश्च' उक्तस्वरूपैः ।। 'सोऽपि' 'अनुशिष्यमाणः अन्तरभाषावान् 'दोषमेव' अपराधमेव प्रकरोति न त्वनुशिष्यमाणोऽपि

कुशिष्य-स्वरूपम् ।

तद्विच्छेदमिति भावः, आचार्याणां सतामस्माकं 'तदि'ति अनुशिष्ट्यभिधायकं वचनं प्रतिकूलयति अभीक्ष्णम् ॥ यथा प्रतिकूलयति तथाऽऽह—न सा मां विजानाति, किमुक्तं भवति ?—कदाचिदस्माभिरमुकस्याः श्राविकायाः गृहात् पथ्यादि ग्लानाद्यर्थमानीयतामित्युक्तोऽपि वक्रोत्तरमाह—'न सा मां जानाति, 'न वे'ति नैव मह्यं दास्यति, यदि वा निर्गता गृहात् सा भविष्यतीति मन्ये' इति वक्ति, अथवा 'साधुरन्यो 'अत्र' प्रयोजने व्रजतु किमहमेवैकः साधुरस्मि ?' इत्यभिधत्ते ॥ अन्यच्च–प्रेषिताः क्वचित् प्रयोजने "पलिउंचंति" त्ति तत्प्रयोजनाऽनिष्पादने पृष्टाः सन्तः 'अपह्नुवते' क्व वयमुक्ताः ?, गता वा तत्र वयं न त्वसौ दृष्टेति 'ते' कुशिष्याः 'परियन्ति' पर्यटन्ति 'समन्ततः' सर्वासु दिक्षु न गुरुसन्निधावासते, मा कदाचिदेतेषां किञ्चित् कृत्यं भविष्यतीति । कथञ्चित् कर्त्तुं प्रवृत्तौ च राजवेष्टिमिव मन्यमाना कुर्वन्ति भ्रुकुटिं मुखे, तदन्यवपुर्विकारोपलक्षणमेतत् ॥ अपरञ्च—'वाचिताः' सूत्रं पाठिताः उपलक्षणत्वात् तदर्थं ग्राहिताः 'सङ्गृहीताः' परिग्रहे कृताः चशब्दाद् दीक्षिताः स्वयमिति गम्यते 'एवे'ति पूरणे, भक्तपानेन पोषिताः, तथाऽपि जातपक्षा यथा हंसाः तथैतेऽपि प्रक्रामन्ति "दिसोदिसिं" ति दिशि दिशि यदृच्छाविहारिणो भवन्तीत्यर्थः । प्रागेकप्रक्रमेऽपि यदिह बह्वभिधानं तदीदृशां भूयस्त्वख्यापनार्थमिति सूत्रद्वादशकार्थः ॥ ३-४-५-६-७-८-९-१०-११-१२-१३-१४ ॥ इत्थं कुशिष्यस्वरूपं परिभाव्य तैरेव प्रापितक्षमासमाधिर्यदसावचेष्टत तदाह—

अह सारही विचिंतेइ, खलुंकेहिं समागओ । किं मज्झ दुट्ठसीसेहिं ?, अप्पा मे अवसीअई ॥ १५ ॥
जारिसा मम सीसा उ, तारिसा गलिगद्दहा । गलिगद्दहे चइत्ताणं, दढं पगिण्हई तवं ॥ १६ ॥

व्याख्या—'अथे'ति पूर्ववर्णितचिन्ताऽनन्तरं सारथिरिव सारथिः धर्मयान इति प्रक्रमः, गर्गाचार्यः विचिन्तयति खलुङ्कैरिव 'खलुङ्कैः' कुशिष्यैः 'समागतः' संयुक्तः, 'किं ?' न किञ्चिद् मम प्रयोजनं सिध्यतीति गम्यते दुष्टशिष्यैः

कुशिष्यस्वरूपम् ।

प्रक्रमात् प्रेरितैः, केवलमात्मा मे अवसीदति, एतत्प्रेरणाव्यग्रतया स्वकृत्यहानेः तद्वरमेतत्त्यागत उद्यतविहारेण विहृतमिति भावः ॥ अथैतत्प्रेरणान्तराले स्वकृत्यमपि किं न क्रियते? इत्याह—यादृशा मम शिष्याः 'तुः' पूरणे, तादृशा गलिगर्दभा यदि परमिति गम्यते, गर्दभग्रहणम् अतिकुत्साख्यापकम्, ते हि स्वरूपतोऽपि अतिप्रेरणयैव प्रवर्त्तन्ते, ततस्तत्प्रेरणयैव कालोऽतिक्रामति न तु तदन्तरालसम्भव इति भावः। यतश्चैवम् अतो गलिगर्दभानिव 'गलिगर्दभान्' दुःशिष्यान् त्यक्त्वा दृढं परिगृह्णाति गर्गनामा 'तपः' अनशनादीति सूत्रद्वयार्थः ॥ १५-१६ ॥ एतदेवाह—

कुशिष्य-त्यागः।

मिउ मद्दवसंपन्ने, गंभीरे सुसमाहिए। विहरई महिं महप्पा, सीलभूएण अप्पण ॥१७॥ त्ति बेमि ॥

व्याख्या—'मृदुः' बहिर्वृत्त्या विनयवान् 'मार्दवसम्पन्नः' अन्तःकरणतोऽपि तादृगेव, 'गम्भीरः' अलब्धमध्यः 'सुसमाहितः' सुष्ठु समाधिमान् विहरति महीं महात्मा 'शीलभूतेन' चारित्रप्राप्तेन आत्मना उपलक्षितः। यतश्चैवं खलुङ्कताऽऽत्मनो गुरूणां चेहैव दोषहेतुः अतस्तत्त्यागतोऽशठतैव सेवितव्येत्यध्ययनतात्पर्यार्थः ॥ १७ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां खलुङ्कीयाख्यं सप्तविंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ अष्टाविंशं मोक्षमार्गीयाख्यमध्ययनम् ।

व्याख्यातं सप्तविंशमध्ययनम् । अधुना मोक्षमार्गगत्याख्यमष्टाविंशमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—'अनन्तराध्ययनेऽशंठतोक्ता, तद्व्यवस्थितस्य मोक्षमार्गगतिप्राप्तिरिति तदभिधायकमिदमारभ्यते' इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्यादिसूत्रम्—

मोक्खमग्गगइं तच्चं, सुणेह जिणभासियं । चउकारणसंजुत्तं, नाणदंसणलक्खणं ॥ १ ॥

व्याख्या—मोक्षः—अष्टविधकर्मोच्छेदस्तस्य मार्गः—ज्ञानादिरूपो यो मोक्षमार्गस्तेन गतिः—सिद्धिगमनरूपा मोक्षमार्गगतिस्तां कथ्यमानामिति गम्यते, "तच्चं" ति 'तथ्याम्' अवितथां शृणुत जिनभाषिताम्, चत्वारि कारणानि—वक्ष्यमाणानि तैः संयुक्ता चतुःकारणसंयुक्ता ताम् । नन्वमूनि चत्वारि कारणानि कर्मक्षयलक्षणस्य मोक्षस्यैव, गतेस्तु तदनन्तरभावित्वात् स एवेति कथं चतुःकारणवतीत्वमस्याः ? उच्यते—व्यवहारतः कारणकारणस्यापि कारणत्वाभिधानात् । अत एवानन्तरकारणस्यैव कारणत्वम् इत्याशङ्कापोहार्थमस्य विशेषणस्योपन्यासः, अन्यथा हि मोक्षमार्गेण गतिरिति विग्रहे गतिं प्रति मार्गस्य कारणत्वं प्रतीयते एव, तद्रूपाणि चाऽमूनि चत्वारि कारणानि । तथा ज्ञानदर्शने लक्षणं—स्वरूपं यस्याः सा तथा तामिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ यदुक्तं 'मोक्षमार्गगतिं शृणुत' इति तत्र मोक्षमार्गगतिं तावदाह—

नाणं च दंसणं चेव, चरित्तं च तवो तहा । एस मग्गो त्ति पन्नत्तो, जिणेहिं वरदंसिहिं ॥ २ ॥

व्याख्या—सुगममेव ॥ २ ॥ सम्प्रत्येतस्यैवाऽनुवादद्वारेण फलमुपदर्शयितुमाह—

नाणं च दंसणं चेव, चरित्तं च तवो तहा । एयं मग्गमणुप्पत्ता, जीवा गच्छंति सोग्गइं ॥ ३ ॥

व्याख्या—प्रतीतमेव । नवरम्—"एयं" ति 'एनम्' अनन्तरमुक्तम् ॥ ३ ॥ ज्ञानादीन्येव यथाक्रममभिधातुमाह—

तत्थ पंचविहं नाणं, सुयमाभिणिबोहियं । ओहिनाणं तइयं, मणनाणं च केवलं ॥ ४ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—'तत्रे'ति तेषु ज्ञानादिषु मध्ये "मणनाणं" ति मनःपर्यायज्ञानं, 'चः' समुच्चये भिन्नक्रमः, ततः केवलं च । आह—नन्द्यादिषु मतिज्ञानानन्तरं श्रुतज्ञानमुक्तम्, तदिह किमर्थमादित एव श्रुतोपादानम् ? उच्यते, शेषज्ञानानामपि स्वरूपपरिज्ञानस्य प्रायस्तदधीनत्वेन प्राधान्यख्यापनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ साम्प्रतं ज्ञानशब्दस्य सम्बन्धिशब्दत्वाद् येषां तज्ज्ञानं तान्यभिधातुमाह—

एयं पंचविहं नाणं, दव्वाण य गुणाण य । पज्जवाणं च सव्वेसिं, नाणं नाणीहिं देसियं ॥ ५ ॥

व्याख्या—एतत्पञ्चविधं ज्ञानं द्रव्याणां च 'गुणानाञ्च' रूपादीनां 'पर्यवाणां च' द्रव्यगुणावस्थाविशेषरूपाणां सर्वेषां केवलापेक्षया च सर्वशब्दोपादानम्, शेषज्ञानानां प्रतिनियतपर्यायग्राहितत्वात् । 'ज्ञानम्' अवबोधकं 'ज्ञानिभिः' अर्थात् केवलिभिः 'दर्शितं' कथितमिति सूत्रार्थः ॥५॥ अनेन द्रव्यादिविषयत्वं ज्ञानस्योक्तम्, तत्र च द्रव्यादीनि किंलक्षणानि ? इत्याह—

गुणाणमासओ दव्वं, एगदव्वस्सिया गुणा । लक्खणं पज्जवाणं तु, उभओ अस्सिया भवे ॥ ६ ॥

व्याख्या—गुणानामाश्रयो द्रव्यम्, अनेन रूपादय एव वस्तु न तु तद्व्यतिरिक्तमन्यदिति सुगतमतमपास्तम् । तथा एकस्मिन् द्रव्ये—आधारभूते आश्रिताः—स्थिता एकद्रव्याश्रिता गुणाः, एतेन च ये द्रव्यमेवेच्छन्ति न तद्व्यतिरिक्ता रूपादयः तन्मतं निराकृतम् । लक्षणं पर्यवाणां 'तुः' विशेषणे 'उभयोः' द्वयोः—प्राकृतत्वाद् द्रव्यगुणयोराश्रिताः "भवे" त्ति भवेयुरिति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ 'गुणानामाश्रयो द्रव्यमि'त्युक्तम् । तत्र कतिभेदं द्रव्यम् ? इत्याशङ्क्याऽऽह—

धम्मो अहम्मो आगासं, कालो पुग्गलजंतवो । एस लोगो त्ति पन्नत्तो, जिणेहिं वरदंसिहिं ॥ ७ ॥

व्याख्या—'धर्मः' इति धर्मास्तिकायः 'अधर्मः' इत्यधर्मास्तिकायः 'आकाशम्' इत्याकाशास्तिकायः 'कालः' अद्धा-

समयात्मकः 'पुद्गलजन्तवः' इति पुद्गलास्तिकायः जीवास्तिकायः, एतानि द्रव्याणीति शेषः । प्रसङ्गतो लोकस्वरूपमप्याह— 'एषः' अनन्तरोक्तो द्रव्यसमूहः, शेषं स्पष्टमिति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ धर्मादीन्येव द्रव्याणि भेदत आह—

धम्मो अहम्मो आगासं, दवं इक्किक्कमाहियं । अणंताणि य दवाणि, कालो पुग्गलजंतवो ॥ ८ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव ॥ ८ ॥ एतान्येव लक्षणत आह—

गइलक्खणो उ धम्मो, अहम्मो ठाणलक्खणो । भायणं सवदवाणं, नहं ओगाहलक्खणं ॥ ९ ॥
वत्तणालक्खणो कालो, जीवो उवओगलक्खणो । नाणेणं दंसणेणं च, सुहेण य दुहेण य ॥ १० ॥
नाणं च दंसणं चेव, चरित्तं च तवो तहा । वीरियं उवओगो य, एयं जीवस्स लक्खणं ॥ ११ ॥
सद्दंधयार उज्जोओ, पहा छायाऽऽतवे इ वा । वन्न-रस-गंध-फासा, पुग्गलाणं तु लक्खणं ॥ १२ ॥

व्याख्या—गतिलक्षणः 'तुः' पूरणे 'धर्मः' धर्मास्तिकायः 'अधर्मः' अधर्मास्तिकायः स्थानं—स्थितिस्तल्लक्षणः, 'भाजनम्' आधारः सर्वद्रव्याणां नभः अवगाहः—अवकाशस्तल्लक्षणम् ॥ तथा वर्त्तन्ते—भवन्ति भावास्तेन तेन रूपेण तान् प्रति प्रयोजकत्वं वर्त्तना तल्लक्षणः कालः, जीव उपयोगलक्षणः, अत एव ज्ञानेन दर्शनेन च सुखेन दुःखेन च प्रक्रमाद् लक्ष्यत इति गम्यते ॥ सम्प्रति विनेयानां दृढतरसंस्काराऽऽधानाय उक्तलक्षणमनूद्य लक्षणान्तरमाह—ज्ञानं च दर्शनं चैव चारित्रं च तपः तथा 'वीर्यं' सामर्थ्यम् 'उपयोगः' अवहितत्वम्, एतद् जीवस्य लक्षणम् ॥ शब्दोऽन्धकारः उभयत्र सुपो लुक्, 'उद्योतः' रत्नादिप्रकाशः' 'प्रभा' चन्द्रादिरुचिः, 'छाया' शैत्यगुणा, 'आतपः' रविबिम्बजनितोष्णप्रकाशः, इतिशब्द आदिशब्दार्थः, ततश्च सम्बन्धभेदादीनां परिग्रहः, 'वा' समुच्चये, तथा वर्ण-रस-गन्ध-स्पर्शाः पुद्गलानां 'तु' पुनरर्थे लक्षणम् । एभिरेव तेषां लक्ष्यमाणत्वादिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ९-१०-११-१२ ॥ द्रव्यलक्षणमुक्तम् । पर्यायलक्षणमाह—

मोक्षमार्गगतिस्वरूपम् ।

एगत्तं च पुहुत्तं च, संखा संठाणमेव य । संजोगा य विभागा य, पज्जवाणं तु लक्खणं ॥ १३ ॥

व्याख्या—'एकत्वं' भिन्नेष्वपि परमाण्वादिषु यदेकोऽयं घटादिरिति प्रतीतिहेतुः, 'पृथक्त्वं च' अयमस्मात् पृथगिति प्रत्ययनिबन्धनम्, 'सङ्ख्या' यत एको द्वौ त्रय इत्यादिका प्रतीतिरुपजायते, 'संस्थानं' परिमण्डलोऽयमित्यादिबुद्धिनिबन्धनम्, 'एवे'ति पूरणे, 'चः' सर्वत्र समुच्चये, 'संयोगाः' अयमङ्गुल्याः संयोग इत्यादिव्यपदेशहेतवः, 'विभागाश्च' अयमितो विभक्त इति बुद्धिहेतवः, उभयत्र व्यक्त्यपेक्षं बहुवचनम्, उपलक्षणत्वाद् नवपुराणत्वादीनि च पर्यवाणां 'तुः' पूरणे लक्षणम् । गुणानां तु लक्षणाऽनभिधानं रूपादिरूपाणां तेषामतिप्रतीतत्वादिति सूत्रार्थः ॥१३॥ इत्थं स्वरूपतो विषयतश्च ज्ञानमभिधाय दर्शनमुपदर्शयितुमाह—

जीवाऽजीवा य बंधो य, पुन्नपावाऽऽसवो तहा । संवरो निज्जरा मोक्खो, संतेए तहिया नव ॥१४॥
तहियाणं तु भावाणं, सब्भावे उवएसणं । भावेण सद्दहंतस्स, सम्मत्तं तं वियाहियं ॥ १५ ॥

व्याख्या—'जीवाः' प्रतीताः, 'अजीवाः' धर्मास्तिकायादयः, 'बन्धश्च' जीवकर्मणोः संश्लेषः, 'पुण्यं'-शुभप्रकृतिरूपं शातादि, 'पापम्' अशुभं मिथ्यात्वादि, 'आश्रवः' कर्मोपादानहेतुः हिंसादिः, पुण्यादीनां च कृतद्वन्द्वानां निर्देशः, 'तथे'ति समुच्चये, 'संवरः' गुप्त्यादिभिराश्रवनिरोधः, 'निर्जरा' विपाकात् तपसो वा कर्मपरिशाटः, 'मोक्षः' कृत्स्नकर्मक्षयः, सन्त्येते तथ्याः नव भावा इति शेषः ॥ यद्यमी नव तथ्यास्ततः किम् ? इत्याह—तथ्यानां तु भावानां 'सद्भावे' सद्भावविषयम् अवितथसत्ताभिधायकमित्यर्थः उपदेशनं—गुर्वादिसम्बन्धिनमुपदेशं 'भावेन' अन्तःकरणेन 'श्रद्दधतः' तथेति प्रतिपद्यमानस्य 'सम्यक्त्वं' सम्यक्त्वमोहनीयकर्माणुक्षयक्षयोपशमोपशमसमुत्थात्मपरिणामरूपं 'तदि'ति भावरूपं श्रद्धानं 'व्याख्यातं' विशेषेणाख्यातं तीर्थकृदादिभिरिति गम्यते इति सूत्रद्वयार्थः ॥१४–१५॥ इत्थं सम्यक्त्वस्वरूपमभिधाय तद्भेदानाह—

मोक्षमार्ग-
गति-
स्वरूपम् ।

निसग्गुवएसरुई, आणारुई सुत्त-बीयरुइमेव। अभिगम-वित्थाररुई, किरिया-संखेव-धम्मरुई ॥१६॥

व्याख्या—"निसग्गुवएसरुइ" त्ति रुचिशब्दः प्रत्येकं योज्यते, ततो निसर्गः—स्वभावस्तेन रुचिः—तत्त्वाभिलाषरूपाऽस्येति निसर्गरुचिः, उपदेशः—गुर्वादिना कथनं तेन रुचिर्यस्येत्युपदेशरुचिः, आज्ञा—सर्वज्ञवचनात्मिका तया रुचिर्यस्य सः, तथा "सुत्तबीयरुइमेव" त्ति इहापि रुचिशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धात् सूत्रेण—आगमेन रुचिर्यस्य स सूत्ररुचिः, बीजमिव बीजं यदेकमप्यनेकार्थप्रबोधोत्पादकं वचस्तेन रुचिर्यस्य स बीजरुचिः, अनयोः समाहारद्वन्द्वः, 'एवे'ति समुच्चये, अभिगमः—विज्ञानं विस्तारः—व्यासः ताभ्यां प्रत्येकं रुचिशब्दो योज्यते ततोऽभिगमरुचिर्विस्ताररुचिश्चेति, तथा क्रिया—अनुष्ठानं सङ्क्षेपः—सङ्ग्रहः धर्मः—श्रुतधर्मादिः तेषु रुचिर्यस्येति प्रत्येकं रुचिशब्दसम्बन्धात् क्रियारुचिः सङ्क्षेपरुचिः धर्मरुचिश्च भवति, विज्ञेय इति शेषः। यच्चेह सम्यक्त्वस्य जीवाऽनन्यत्वेनाभिधानं तद्गुणगुणिनोः कथञ्चिदनन्यत्वख्यापनार्थमिति सूत्रसङ्क्षेपार्थः ॥ १६ ॥ व्यासार्थं तु स्वत एवाह सूत्रकृत्—

भूयत्थेणाहिगया, जीवाऽजीवा य पुन्न पावं च। सहसम्मइयाऽऽसव-संवरे य रोएइ उ निसग्गो १७

जो जिणदिट्ठे भावे, चउव्विहे सद्दहाइ सयमेव। एमेय नऽन्नह त्ति य, स निसग्गरुइ त्ति नायव्वो ॥१८॥

एए चेव उ भावे, उवइट्ठे जो परेण सद्दहइ। छउमत्थेण जिणेण व, उवएसरुइ त्ति नायव्वो ॥१९॥

रागो दोसो मोहो, अन्नाणं जस्स अवगयं होइ। आणाए रोयंतो, सो खलु आणारुई नाम ॥२०॥

जो सुत्तमहिज्जंतो, सुएण ओगाहई उ सम्मत्तं। अंगेण बाहिरेण व, सो सुत्तरुई त्ति नायव्वो ॥२१॥

एगेण अणेगाइं, पयाइं जो पसरई उ सम्मत्तं। उदए व तेल्लबिंदू, सो बीयरुइ त्ति नायव्वो ॥२२॥

सो होइ अभिगमरुई, सुअनाणं जेण अत्थओ दिट्ठं। एक्कारसमंगाइं, पइन्नगं दिट्ठिवाओ य ॥२३॥

मोक्षमार्गगति-स्वरूपम्।

दव्वाण सव्व भावा, सव्वपमाणेहिं जस्स उवलद्धा । सव्वाहिं नयविहीहि य, वित्थाररुइ त्ति नायव्वो ॥२४॥
दंसण-नाण-चरित्ते, तव-विणए सच्च-समिइ-गुत्तीसु । जो किरिया भावरुई, सो खलु किरियारुई नाम॥
अणभिग्गहियकुदिट्ठी, संखेवरुइ त्ति होइ नायव्वो । अविसारओ पवयणे, अणभिग्गहिओ य सेसेसु॥
जो अत्थिकायधम्मं, सुयधम्मं खलु चरित्तधम्मं च । सद्दहइ जिणाभिहियं, सो धम्मरुइ त्ति नायव्वो॥

व्याख्या—भावप्रधानत्वात् निर्देशस्य 'भूतार्थत्वेन' सद्भूता अमी अर्था इत्येवंरूपेण 'अधिगताः' परिच्छिन्ना येनेति गम्यते, जीवा अजीवाश्च पुण्यं पापं च, कथमधिगताः? इत्याह—"सहसम्मइय" त्ति सोपस्कारत्वात् सूत्रत्वाच्च सहाऽऽत्मना या सङ्गता मतिः सा सहसम्मतिः, कोऽर्थः? परोपदेशनिरपेक्षतया जातिस्मरणप्रतिभादिरूपया, "आसवसंवरे य" त्ति आश्रवसंवरौ, चशब्दोऽनुक्तबन्धादिसमुच्चये, ततो बन्धादयश्च, तथा 'रोचते तु' रोचते एव योऽन्यस्याऽश्रुतत्वादनन्तरोपायेनाऽधिगतान् जीवादीनेव 'निसर्गः' इति निसर्गरुचिर्ज्ञेयः स इति शेषः ॥ अमुमेवार्थं पुनः स्पष्टतरमेवाह—यो जिनदृष्टान् भावान् 'चतुर्विधान्' द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदतो नामादिभेदतो वा श्रद्दधाति 'स्वयमेव' परोपदेशं विना, "एमेय" त्ति एवमेतत् यथा जिनैर्दृष्टं जीवादि नान्यथेति, 'चः' समुच्चये, स निसर्गरुचिरिति ज्ञातव्यः ॥ उपदेशरुचिमाह—एतांश्चैव 'तुः' पूरणे भावान् उपदिष्टान् यः परेण श्रद्दधाति छद्मस्थेन जिनेन वा स उपदेशरुचिरिति ज्ञातव्यः ॥ आज्ञारुचिमाह—रागो द्वेषः 'मोहः' शेषमोहनीयम् अज्ञानं च, चस्य गम्यमानत्वाद् यस्याऽपगतं भवति, सर्वथा चाऽस्यैतदपगमाऽसम्भवाद् देशत इति गम्यते, एतदपगमाच्च "आणाए" त्ति आज्ञयैवाऽऽचार्यादिसम्बन्धिन्या 'रोचमानः' क्वचित्कुग्रहाऽभावात् जीवादि तथेति प्रतिपद्यमानो माषतुषादिवत् 'खलु' निश्चितम् आज्ञारुचिर्नामेत्यभ्युपगन्तव्यः ॥ सूत्ररुचिमाह—यः सूत्रम् 'अधीयानः' पठन् 'श्रुतेन' अधीयमानेन 'अवगाहते' प्राप्नोति 'तुः' पूरणे

सम्यक्त्वम् 'अङ्गेन' आचारादिना 'बाह्येन वा' अनङ्गप्रविष्टेन स **सूत्ररुचि**रिति ज्ञातव्यः ॥ **बीजरुचि**माह—'एकेन' प्रक्रमात् पदेन जीवादिना "अणेगाइं पयाइं" ति सुब्व्यत्ययाद् अनेकेषु पदेष्वजीवादिषु यः प्रसरति 'तुः' एवकारार्थः प्रसरत्येव सम्यक्त्वमित्यनेन रुचिरत्रोपलक्षिता, तदभेदोपचारादात्माऽपि सम्यक्त्वमुच्यते, उपचारनिमित्तं च रुचिरूपेणैव आत्मनः प्रसरणम्, 'उदक इव तैलविन्दुः' यथोदकैकदेशगतोऽपि तैलबिन्दुः समस्तमुदकमाक्रामति तथैकदेशोत्पन्नरुचिर-प्यात्मा तथाविधक्षयोपशमाद् अशेषतत्त्वेषु रुचिमान् भवति स एवंविधो **बीजरुचि**र्ज्ञातव्यः ॥ **अभिगमरुचि**माह—स भवति **अभिगमरुचिः** श्रुतज्ञानं येनार्थतः 'दृष्टम्' उपलब्धम् एकादशाङ्गानि प्रकीर्णकमिति जातावेकवचनम्, ततः प्रकीर्णकान्युत्तराध्ययनादीनि 'दृष्टिवादः' द्वादशं अङ्गम् चशब्दादुपाङ्गानि ॥ **विस्ताररुचि**माह—'द्रव्याणां' धर्मास्ति-कायादीनां 'सर्वभावाः' एकत्व-पृथक्त्वाद्यशेषपर्यायाः 'सर्वप्रमाणैः' प्रत्यक्षादिभिर्यस्य 'उपलब्धाः' यस्य यत्र व्यापार-स्तेनैव प्रमाणेन ते प्रतीताः । "सव्वाहिं" ति सर्वैः 'नयविधिभिः' नैगमादिभेदैः अमुं भावं अयम् अमुं चायं नयभेद इच्छ-तीति, 'चः' समुच्चये, स **विस्ताररुचि**रिति ज्ञातव्यः ॥ **क्रियारुचि**माह—दर्शनं च ज्ञानं च चारित्रं च दर्शनज्ञान-चारित्रं तस्मिन् तपोविनये सत्यसमितिगुप्तिषु यः क्रियाभावरुचिः, किमुक्तं भवति ?— दर्शनाद्याऽऽचारानुष्ठाने यस्य भावतो रुचिरस्ति स खलु **क्रियारुचिः** 'नामे'त्यभ्युपगमः ॥ **सङ्क्षेपरुचि**माह—अनभिगृहीतकुदृष्टिः **सङ्क्षेपरुचि**रिति भवति ज्ञातव्यः, 'अविशारदः' अकुशलः प्रवचने "अणभिग्गहिओ य" त्ति अविद्यमानम् अभी ति—आभिमुख्येन गृहीतं—ग्रहणं ज्ञानमस्येत्यनभिगृहीतः 'चः' समुच्चये, 'शेषेषु' **कपिला**दिप्रणीतप्रवचनेषु, अयमाशयः— य उक्तविशेषणः सङ्क्षेपेणैव **चिलातीपुत्र**वत् पदत्रयेण तत्त्वरुचिमवाप्नोति स **सङ्क्षेपरुचिः** ॥ **धर्मरुचि**माह—योऽस्तिकायानां धर्मः—गत्युपष्टम्भादिः अस्तिकायधर्मस्तं श्रुतधर्मं 'खलुः' वाक्यालङ्कारे चारित्रधर्मं वा, चस्य वार्थत्वात्, श्रद्दधाति जिनाभिहितं स **धर्मरुचि**र्ज्ञा-

तव्यः । शिष्यमतिव्युत्पादनार्थं चेत्थमुपाधिभेदेन सम्यक्त्वभेदाभिधानम्, अन्यथा हि निसर्गोपदेशयोरधिगमादौ वा कचित् केषाञ्चिदन्तर्भाव इति भावनीयमिति सूत्रैकादशकार्थः ॥ १७-१८-१९-२०-२१-२२-२३-२४-२५-२६-२७ ॥ कैः पुनर्लिङ्गैरिदं सम्यक्त्वमुत्पन्नमस्तीति श्रद्धेयम् ? इत्याह—

मोक्षमार्ग-
गति-
स्वरूपम् ।

परमत्थसंथवो वा, सुदिट्ठपरमत्थसेवणा वा वि । वावन्नकुदंसणवज्जणा य सम्मत्तसद्दहणा ॥ २८ ॥

व्याख्या—परमाश्च ते—तात्त्विका अर्थाश्च—जीवादयः परमार्थास्तेषु संस्तवः—परिचयः परमार्थसंस्तवः, वाशब्दः समुच्चये, तथा सुष्ठु दृष्टाः—उपलब्धाः परमार्था यैस्ते सुदृष्टपरमार्थाः—आचार्यादयस्तत्सेवनं, 'वे' त्यनुक्तसमुच्चये, ततो यथाशक्ति तद्वैयावृत्त्यप्रवृत्तिश्च, 'अपिः' समुच्चये, "वावन्नकुदंसण" त्ति दर्शनशब्दः प्रत्येकं सम्बध्यते, ततो व्यापन्नं—विनष्टं दर्शनं येषां ते व्यापन्नदर्शना निह्नवादयः तथा कुत्सितं दर्शनं येषां ते कुदर्शनाः—शाक्यादयस्तेषां वर्जनं व्यापन्नकुदर्शनवर्जनम्, सर्वत्र सूत्रत्वात् स्त्रीलिङ्गनिर्देशः, 'चः' समुच्चये, सम्यक्त्वं श्रद्धीयतेऽनेनेति सम्यक्त्वश्रद्धानमिति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ इत्थं सम्यक्त्वस्य लिङ्गान्यभिधाय तस्यैव माहात्म्यमुपदर्शयन्नाह—

नत्थि चरित्तं सम्मत्तविहूणं दंसणे उ भइयव्वं । सम्मत्त-चरित्ताइं, जुगवं पुव्वं व सम्मत्तं ॥ २९ ॥

नादंसणिस्स नाणं, नाणेण विणा न हुंति चरणगुणा ।
अगुणिस्स नत्थि मोक्खो, नत्थि अमोक्खस्स निव्वाणं ॥ ३० ॥

व्याख्या—नास्ति चारित्रं सम्यक्त्वविहीनं 'दर्शने तु' सम्यक्त्वे पुनः सति 'भक्तव्यं' भवति वा न वा अकस्मात् चारित्रम्, किमित्येवम् ? अत आह—सम्यक्त्वचारित्रे युगपत् समुत्पद्येते इति शेषः, 'पूर्वं वा' चारित्रोत्पत्तेः सम्यक्त्वमुत्पद्यते, ततो यदा युगपदुत्पादस्तदा तयोः सहभावः, यदा तु पूर्वं सम्यक्त्वं तदा तस्मिन् चारित्रं भाज्यम् ॥ अन्यच्च—

मोक्षमार्गगतिस्वरूपम् ।

नाऽदर्शनिनो ज्ञानं, ज्ञानेन विना न भवन्ति चरणान्तर्गता गुणाश्चरणगुणाः, 'अगुणिनः' अनन्तरोक्तगुणरहितस्य नास्ति मोक्षः कर्मण इति गम्यते, नास्त्यमुक्तस्य निर्वाणम् । तदत्र पूर्वसूत्रेण मुक्त्यनन्तरहेतोरपि चरणस्य सम्यक्त्वभाव एव भवनं तन्माहात्म्यमुक्तम्, अनन्तरसूत्रेण तूत्तरोत्तरव्यतिरेकदर्शनेनाऽशेषगुणानामिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २९-३० ॥ अस्य चाष्टविधाचारसहितस्यैवोत्तरोत्तरगुणप्राप्तिहेतुतेति तमादर्शयितुमाह—

निस्संकिय निक्कंखिय, निव्वितिगिच्छा अमूढदिट्ठी य । उववूह-थिरीकरणे, वच्छल्ल-पभावणे अट्ठ ३१

व्याख्या—शङ्कनं शङ्कितं-देशसर्वशङ्कात्मकं तदभावो निःशङ्कितम्, तथा काङ्क्षणं काङ्क्षितम्-अन्याऽन्यदर्शनग्रहात्मकं तदभावो निःकाङ्क्षितम्, विचिकित्सा-फलं प्रति सन्देहः विदः-विज्ञाः ते च तत्त्वतः साधव एव तज्जुगुप्सा वा तदभावो निर्विचिकित्सं निर्विजुगुप्सं वा, आर्षत्वाच्च सूत्रे एवं पाठः । अमूढा-ऋद्धिमत्कुतीर्थिकदर्शनेऽप्यविगीतमस्मद्दर्शनमिति मोहरहिता सा चासौ दृष्टिश्च-बुद्धिरूपा अमूढदृष्टिः, स चायं चतुर्विधोऽपि आन्तर आचारः । बाह्यं तु आह—उपबृंहा-दर्शनादिगुणवतां प्रशंसया तत्तद्गुणपरिवर्द्धनं सा च स्थिरीकरणञ्च-अभ्युपगतधर्मानुष्ठानं प्रति सीदतां स्थैर्याऽऽपादनमुपबृंहास्थिरीकरणे, वात्सल्यं-साधर्मिकजनस्योचितप्रतिपत्तिकरणं तच्च प्रभावना च-स्वतीर्थोन्नतिहेतुचेष्टासु प्रवर्त्तनं वात्सल्यप्रभावने, अष्टैते दर्शनाचारा भवन्तीति शेष इति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ इत्थं ज्ञानदर्शनाख्यं मुक्तिमार्गमभिधाय तमेव चारित्ररूपमाह—

सामाइय त्थ पढमं, छेओवट्ठावणं भवे बीयं । परिहारविसुद्धीयं, सुहुमं तह संपरायं च ॥ ३२ ॥
अकसायं अहक्खायं, छउमत्थस्स जिणस्स वा । एयं चयरित्तकरं, चारित्तं होइ आहियं ॥ ३३ ॥

मोक्षमार्ग-गति-स्वरूपम् ।

व्याख्या—समः—रागद्वेषरहितः स चेह प्रस्तावात् चित्तपरिणामस्तस्मिन् आयः—गमनं समायः स एव 'सामायिकं' सर्वसावद्यपरिहारः, 'त्थ' इति पूरणे, 'प्रथमम्' आद्यम्। एतच्च द्विधा—इत्वरं यावत्कथिकं च । तत्र इत्वरं भरतैरावतयोः, प्रथमचरमतीर्थंकरतीर्थयोरुपस्थापनायां छेदोपस्थापनीयभावेन तत्र तद्व्यपदेशाभावात् । यावत्कथिकं च तयोरेव, मध्यम-तीर्थंकरतीर्थेषु महाविदेहेषु चोपस्थापनाया अभावेन तद्व्यपदेशस्य यावज्जीवमपि सम्भवात् । तथा छेदः—सातिचारस्य यते-र्निरतिचारस्य वा शिक्षकस्य तीर्थान्तरसम्बन्धिनो वा तीर्थान्तरं प्रतिपद्यमानस्य पूर्वपर्यायव्यवच्छेदरूपः तद्युक्तोपस्थापना—महाव्रतारोपणरूपा यस्मिन् तत् छेदोपस्थापनं भवेद् द्वितीयम्। तथा परिहरणं परिहारः—विशिष्टतपोरूपस्तेन विशुद्धिरस्मि-न्निति परिहारविशुद्धिकम् । तच्चैतद्गाथाभ्योऽवसेयम्—"परिहारियाण उ तवो, जहन्न मज्झो तहेव उक्कोसो । सीउण्ह-वासकाले, भणिओ धीरेहिं पत्तेयं ॥ १ ॥ तत्थ जहन्नो गिम्हे, चउत्थ छट्ठं तु होइ मज्झिमओ । अट्ठममिहमुक्कोसो, एत्तो सिसिरे पवक्खामि ॥ २ ॥ सिसिरे उ जहन्नाई, छट्ठाई दसमचरिमगो होइ । वासासु अट्ठमाई, बारसपज्जंतगो नेओ ॥ ३ ॥ पारणगे आयामं, पंचसु पगहो दोसऽभिग्गहो भिक्खे । कप्पट्ठिया य पइदिण, करंति एमेव आयामं ॥ ४ ॥ एवं छम्मासतवं, चरिउं परिहारिया अणुचरंति । अणुचरए परिहारगपयट्ठिए जाव छम्मासा ॥ ५ ॥ कप्पट्ठिओ वि एवं, छम्मासतवं करेइ सेसा उ । अणुपरिहारगभावं, चरंति कप्पट्ठियत्तं च ॥६॥ एवेसो अट्ठारसमासपमाणो उ वन्निओ कप्पो।

१ "परिहारिकाणां तु तपः, जघन्यं मध्यमं तथैवोत्कृष्टम् । शीतोष्णवर्षाकालेषु, भणितं धीरैः प्रत्येकम् ॥ १ ॥ तत्र जघन्यं ग्रीष्मे, चतुर्थं षष्ठं तु भवति मध्यमतः । अष्टममिहोत्कृष्टं, इतः शिशिरे प्रवक्ष्यामि ॥ २ ॥ शिशिरे तु जघन्यादि, षष्ठादि दशमचरमकं भवति । वर्षा-स्वष्टमादि, द्वादशपर्यन्तकं ज्ञेयम् ॥ ३ ॥ पारणके आचामाम्लं, पञ्चानां प्रग्रहो द्वयोरभिग्रहो भिक्षायाम्। कल्पस्थिताश्च प्रतिदिनं, कुर्वन्त्येवमेवा-चामाम्लम् ॥ ४ ॥ एवं षण्मासतपः, चरित्वा परिहारिका अनुचरन्ति । अनुचरकाः परिहारकपदस्थिताः यावत् षण्मासाः ॥५॥ कल्पस्थितोऽपि एवं, षण्मासतपः करोति शेषास्तु । अनुपरिहारकभावं, चरन्ति कल्पस्थितत्वं च ॥ ६ ॥ एवमेषोऽष्टादशमासप्रमाणस्तु वर्णितः कल्पः ।

संखेवओ विसेसो, विसेससुत्ताउ नायव्वो ॥ ७ ॥ कप्पसमत्तीए तयं, जिणकप्पं वा उवेंति गच्छं वा । पडिवज्जमाणगा पुण, जिणस्सगासे पवज्जंति ॥ ८ ॥ तित्थयरसमीवासेवगस्स पासे व णो य अन्नस्स । एएसिं जं चरणं, परिहारविसुद्धिगं तं तु ॥ ९ ॥" "सुहुमं तह संपरायं च" त्ति 'तथा' इत्यानन्तर्ये, छन्दोभङ्गभयाच्चैवमुपन्य स्तः, सूक्ष्मः—किट्टीकरणतः सम्परायः—लोभाख्यः कषायो यस्मिन् तत् सूक्ष्मसम्परायम् । उक्तञ्च—"लोभाणुं वेयंतो, जो खलु उवसामगो व खवगो वा । सो सुहुमसंपराओ, अहखाया ऊणओ किंचि ॥ १ ॥" तथा 'अकषायं' क्षपि तो पशमितकषायाऽवस्थाभावि 'यथाख्यातम्' अर्हत्कथितस्वरूपानतिक्रमवत्, छद्मस्थस्य जिनस्य वा यथैतत् पञ्चविधमपि चा रित्रशब्दवाच्यं तथाऽन्वर्थत आह—'एतद्' सामायिकादि चयस्य—राशेः प्रस्तावात् कर्मणां रिक्तं—विरेकोऽभाव इत्यर्थः तत्करोतीति चयरिक्तकरं चारित्रमिति नैरुक्तो विधिर्भवति आख्यातमर्हदादिभिरिति गम्यत इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ३२–३३ ॥ सम्प्रति तपोरूपं चतुर्थकारणमाह—

तवो य दुविहो वुत्तो, बाहिरब्भिंतरो तहा । बाहिरो छव्विहो वुत्तो, एवमब्भिंतरो तवो ॥ ३४ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ३४ ॥ परः प्राह—आहैषां मुक्तिमार्गत्वे कस्य कतरो व्यापारः ? उच्यते—

नाणेण जाणई भावे, दंसणेण य सद्दहे । चरित्तेण न गेण्हाइ, तवेणं परिसुज्झई ॥ ३५ ॥

सङ्क्षेपतो विशेषो, विशेषसूत्रात् ज्ञातव्यः ॥ ७ ॥ कल्पसमाप्तौ तकं, जिनकल्पं वा उपेयन्ति गच्छं वा । प्रतिपद्यमानकाः पुनर्जिनसकाशे प्रपद्यन्ते ॥ ८ ॥ तीर्थकरसमीपासेवकस्य पार्श्वे वा नैवान्यस्य । एतेषां यच्चरणं, परिहारविशुद्धिकं तत्तु ॥ ९ ॥"

१ "लोभाणु वेदयन् यः खलूपशमको वा क्षपको वा । स सूक्ष्मसम्परायो यथाख्याताटूनकः किञ्चित् ॥ १ ॥"

मोक्षमार्ग-
गति-
स्वरूपम् ।

व्याख्या—'ज्ञानेन' मत्यादिना जानाति भावान्, दर्शनेन च श्रद्धत्ते, चारित्रेण च 'न गृह्णाति' नाऽऽदत्ते कर्मेति गम्यते, तपसा 'परिशुध्यति' पुरोपचितकर्मक्षपणतः शुद्धो भवतीति सूत्रार्थः ॥ ३५ ॥ अनेन मार्गस्य फलं मोक्ष उक्तः । सम्प्रति मोक्षफलभूतां गतिमाह—

खवित्ता पुव्वकम्माइं, संजमेण तवेण य । सव्वदुक्खप्पहीणट्ठा, पक्कमंति महेसिणो ॥३६॥ त्ति बेमि ॥

व्याख्या—क्षपयित्वा पूर्वकर्माणि संयमेन तपसा च "सव्वदुक्खप्पहीणट्ठ" त्ति प्राकृतत्वात् प्रक्षीणानि सर्वदुःखानि यत्र तत्तथा तच्च सिद्धिक्षेत्रमेव तदर्थयन्ति ये ते तथाविधाः प्रक्रामन्ति सिद्धिमिति शेषः "महेसिणो" त्ति महर्षय इति सूत्रार्थः ॥ ३६ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविनिर्मितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां मोक्षमार्गीयाख्यमष्टाविंशतितममध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ एकोनत्रिंशं सम्यक्त्वपराक्रमाख्यमध्ययनम् ।

अनन्तराऽध्ययने मोक्षमार्गगतिरुक्ता, सा च वीतरागत्वपूर्विकेति यथा तद्भवति तथाऽधुनाऽभिधीयत इति सम्बद्धस्यैकोनत्रिंशाध्ययनस्य **सम्यक्त्वपराक्रमाख्यस्या**ऽऽदिसूत्रम्—

सुयं मे आउसं! तेणं भगवया एवमक्खायं—इह खलु सम्मत्तपरक्कमे नामऽज्झयणे समणेणं भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेइए, जं सम्मं सद्दहइत्ता पत्तियाइत्ता रोयइत्ता फासइत्ता पालइत्ता तीरइत्ता किट्टइत्ता सोहइत्ता आराहइत्ता आणाए अणुपालइत्ता बहवे जीवा सिज्झंति बुज्झंति मुच्चंति परिनिव्वायंति सव्वदुक्खाणमंतं करेंति ॥१॥

व्याख्या—श्रुतं 'मे' मया 'आयुष्मन्!' इति शिष्यामन्त्रणम्, एतच्च **सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनमाह** । 'तेने'ति यः सर्वजगत्प्रतीतः, 'भगवता' प्रक्रमात् **महावीरेण** 'एवमि'ति वक्ष्यमाणप्रकारेणाऽऽख्यातम् । तमेव प्रकारमाह—'इह' अस्मिन् प्रवचने 'खलु' निश्चितं सम्यक्त्वे सति पराक्रमः–उत्तरोत्तरगुणप्रतिपत्त्या कर्मारिजयसामर्थ्यलक्षणोऽर्थात् जीवस्य वर्ण्यतेऽस्मिन्निति **सम्यक्त्वपराक्रमं** नामाध्ययनमस्तीति गम्यते, तच्च केन प्रणीतम्? इत्याह—श्रमणेन भगवता **महावीरेण** काश्यपेन प्रवेदितम्, स्वतः प्रविदितमेव भगवता ममेदमाख्यातं इत्युक्तं भवति । अस्यैव फलमाह—'यदि'ति प्रस्तुताऽध्ययनं सम्यक् 'श्रद्धाय' शब्दार्थोभयरूपं सामान्येन प्रतिपद्य 'प्रतीत्य' विशेषत इत्थमेवेति निश्चित्य 'रोचयित्वा' तदध्ययनादिविषयमभिलापमात्मन उत्पाद्य, 'स्पृष्ट्वा' योगत्रिकेण, तत्र मनसा सूत्रार्थयोश्चिन्तनेन, वचसा वाचनादिना, कायेन भङ्गकरचनादिना, 'पालयित्वा' परावर्त्तनादिनाऽभिरक्ष्य 'तीरयित्वा' अध्ययनादिना परिसमाप्य 'कीर्त्तयित्वा' गुरोर्विनय-

सम्यक्त्वपराक्रमाध्ययनस्य फलम् ।

पूर्वकमिदमित्थं मयाऽधीतमिति निवेद्य 'शोधयित्वा' गुरुमुखकथनेन शुद्धिं विधाय 'आराध्य' उत्सूत्रप्ररूपणादिपरिहारेण बोधयित्वा, एतत् सर्वं स्वमनीषिकातोऽपि स्याद् अत आह—'आज्ञये'ति जिनाज्ञया 'अनुपाल्य' सततमासेव्य बहवो जीवाः 'सिध्यन्ति' इहैवागमसिद्धत्वादिना, 'बुध्यन्ते' घातिकर्मक्षयेण, 'विमुच्यन्ते' भवोपग्राहिकर्मचतुष्टयेन, ततश्च 'परिनिर्वान्ति' कर्मदावानलोपशमेन, अत एव 'सर्वदुःखानां' शारीरमानसानाम् 'अन्तं' पर्यन्तं कुर्वन्ति मुक्तिपदाऽवाप्त्येति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ सम्प्रति विनेयाऽनुग्रहार्थं सम्बन्धाभिधानपुरस्सरं प्रस्तुताऽध्ययनार्थमाह—

त्रिसप्तति-पदाभि-धानम् ।

तस्स णं अयमट्ठे एवमाहिज्जंति, तंजहा—संवेगे निव्वेदे धम्मसद्धा गुरुसाहम्मियसुस्सूसणया आलोयणया निंदणया गरहणया सामाइए चउवीसत्थए वंदणे पडिक्कमणे काउस्सग्गे पच्चक्खाणे थयथुइमंगले कालपडिलेहणया पायच्छित्तकरणे खमावणया सज्झाए वायणया पडिपुच्छणया परियट्टणया अणुप्पेहा धम्मकहा सुयस्स आराहणया एगग्गमणसन्निवेसणया संजमे तवे वोदाणे सुहसाते अप्पडिबद्धया विवित्तसयणासणसेवणया विणिवट्टणया संभोगपच्चक्खाणे उवहिपच्चक्खाणे आहारपच्चक्खाणे कसायपच्चक्खाणे जोगपच्चक्खाणे सरीरपच्चक्खाणे सहायपच्चक्खाणे भत्तपच्चक्खाणे सब्भावपच्चक्खाणे पडिरूवणया वेयावच्चे सव्वगुणसंपुण्णया वीयरागता खंती मुत्ती मद्दवे अज्जवे भावसच्चे करणसच्चे जोगसच्चे मणगुत्तया वइगुत्तया कायगुत्तया मणसमाहारणया वइसमाहारणया कायसमाहारणया नाणसंपन्नया दंसणसंपन्नया चरित्तसंपन्नया सोतिंदियनिग्गहे चक्खिंदियनि-

अथ एकोनत्रिंशं सम्यक्त्वपराक्रमाख्यमध्ययनम् ।

अनन्तराऽध्ययने मोक्षमार्गगतिरुक्ता, सा च वीतरागत्वपूर्विकेति यथा तद्भवति तथाऽधुनाऽभिधीयत इति सम्बद्धस्यैकोनत्रिंशाध्ययनस्य सम्यक्त्वपराक्रमाख्यस्याऽऽदिसूत्रम्—

सुयं मे आउसं! तेणं भगवया एवमक्खायं—इह खलु सम्मत्तपरक्कमे नामऽज्झयणे समणेणं भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेइए, जं सम्मं सद्दहइत्ता पत्तियाइत्ता रोयइत्ता फासइत्ता पालइत्ता तीरइत्ता किट्टइत्ता सोहइत्ता आराहइत्ता आणाए अणुपालइत्ता बहवे जीवा सिज्झंति बुज्झंति मुचंति परिनिव्वायंति सव्वदुक्खाणमंतं करेंति ॥१॥

व्याख्या—श्रुतं 'मे' मया 'आयुष्मन्!' इति शिष्यामन्त्रणम्, एतच्च सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनमाह । 'तेने'ति यः सर्वजगत्प्रतीतः, 'भगवता' प्रक्रमात् महावीरेण 'एवमि'ति वक्ष्यमाणप्रकारेणाऽऽख्यातम् । तमेव प्रकारमाह—'इह' अस्मिन् प्रवचने 'खलु' निश्चितं सम्यक्त्वे सति पराक्रमः—उत्तरोत्तरगुणप्रतिपत्त्या कर्मारिजयसामर्थ्यलक्षणोऽर्थात् जीवस्य वर्ण्यतेऽस्मिन्निति सम्यक्त्वपराक्रमं नामाध्ययनमस्तीति गम्यते, तच्च केन प्रणीतम्? इत्याह—श्रमणेन भगवता महावीरेण काश्यपेन प्रवेदितम्, स्वतः प्रविदितमेव भगवता ममेदमाख्यातं इत्युक्तं भवति । अस्यैव फलमाह—'यदि'ति प्रस्तुताऽध्ययनं सम्यक् 'श्रद्धाय' शब्दार्थोभयरूपं सामान्येन प्रतिपद्य 'प्रतीत्य' विशेषत इत्थमेवेति निश्चित्य 'रोचयित्वा' तदध्ययनादिविषयमभिलापमात्मन उत्पाद्य, 'स्पृष्ट्वा' योगत्रिकेण, तत्र मनसा सूत्रार्थयोश्चिन्तनेन, वचसा वाचनादिना, कायेन भङ्गकरचनादिना, 'पालयित्वा' परावर्त्तनादिनाऽभिरक्ष्य 'तीरयित्वा' अध्ययनादिना परिसमाप्य 'कीर्त्तयित्वा' गुरोर्विनय-

सम्यक्त्वपराक्रमाध्ययनस्य फलम् ।

पूर्वकमिदमित्थं मयाऽधीतमिति निवेद्य 'शोधयित्वा' गुरुमुखकथनेन शुद्धिं विधाय 'आराध्य' उत्सूत्रप्ररूपणादिपरिहारेण बोधयित्वा, एतत् सर्वं स्वमनीषिकातोऽपि स्याद् अत आह—'आज्ञये'ति जिनाज्ञया 'अनुपाल्य' सततमासेव्य बहवो जीवाः 'सिध्यन्ति' इहैवागमसिद्धत्वादिना, 'बुध्यन्ते' घातिकर्मक्षयेण, 'विमुच्यन्ते' भवोपग्राहिकर्मचतुष्टयेन, ततश्च 'परिनिर्वान्ति' कर्मदावानलोपशमेन, अत एव 'सर्वदुःखानां' शारीरमानसानाम् 'अन्तं' पर्यन्तं कुर्वन्ति मुक्तिपदाऽवाप्त्येति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ सम्प्रति विनेयाऽनुग्रहार्थं सम्बन्धाभिधानपुरस्सरं प्रस्तुताऽध्ययनार्थमाह—

त्रिसप्ततिपदाभिधानम् ।

तस्स णं अयमट्ठे एवमाहिज्जंति, तंजहा—संवेगे निव्वेदे धम्मसद्धा गुरुसाहम्मियसुस्सूसणया आलोयणया निंदणया गरहणया सामाइए चउवीसत्थए वंदणे पडिक्कमणे काउस्सग्गे पच्चक्खाणे थयथुइमंगले कालपडिलेहणया पायच्छित्तकरणे खमावणया सज्झाए वायणया पडिपुच्छणया परियट्टणया अणुप्पेहा धम्मकहा सुयस्स आराहणया एगग्गमणसन्निवेसणया संजमे तवे वोदाणे सुहसाते अप्पडिबद्धया विवित्तसयणासणसेवणया विणिवट्टणया संभोगपच्चक्खाणे उवहिपच्चक्खाणे आहारपच्चक्खाणे कसायपच्चक्खाणे जोगपच्चक्खाणे सरीरपच्चक्खाणे सहायपच्चक्खाणे भत्तपच्चक्खाणे सब्भावपच्चक्खाणे पडिरूवणया वेयावच्चे सव्वगुणसंपुण्णया वीयरागता खंती मुत्ती मद्दवे अज्जवे भावसच्चे करणसच्चे जोगसच्चे मणगुत्तया वइगुत्तया कायगुत्तया मणसमाहारणया वइसमाहारणया कायसमाहारणया नाणसंपन्नया दंसणसंपन्नया चरित्तसंपन्नया सोतिंदियनिग्गहे चक्खिंदियनि-

ग्गहे घाणिंदियनिग्गहे जिब्भिंदियनिग्गहे फासिंदियनिग्गहे कोहविजए माणविजए मायाविजए लोभविजए पिज्जदोसमिच्छादंसणविजए सेलेसी अकम्मय त्ति ॥ २ ॥

व्याख्या—'तस्से'ति सम्यक्त्वपराक्रमाऽध्ययनस्य, 'णमि'ति सर्वत्र वाक्यालङ्कारे, 'अयमि'त्यनन्तरमेव वक्ष्यमाणः 'अर्थः' अभिधेयः 'एवम्' अमुना वक्ष्यमाणप्रकारेण 'आख्यायते' कथ्यते महावीरेणेति गम्यते, 'तद्यथे'ति वक्ष्यमाणतदर्थोपन्यासार्थः । संवेगः[1], निर्वेदः[2], धर्मश्रद्धा[3], "गुरुसाहम्मियसुस्सूसणया" त्ति साधर्मिकजनगुरुशुश्रूषणम्[4], आर्षत्वाच्च इहोत्तरत्र च सूत्रेष्वन्यथा पाठः, आलोचना[5], निन्दा[6], गर्हा[7], सामायिकम्[8], चतुर्विंशतिस्तवः[9], वन्दनम्[10], प्रतिक्रमणम्[11], कायोत्सर्गः[12], प्रत्याख्यानम्[13], स्तवस्तुतिमङ्गलम्[14], कालप्रत्युपेक्षणा[15], प्रायश्चित्तकरणम्[16], क्षामणा[17], स्वाध्यायः[18], वाचना[19], परिप्रच्छना[20], परावर्त्तना[21], अनुप्रेक्षा[22], धर्मकथा[23], श्रुतस्याऽऽराधना[24], एकाग्रमनःसन्निवेशना[25], संयमः[26], तपः[27], व्यवदानम्[28], सुखसाते[29], अप्रतिबन्धता[30], विविक्तशयनासनसेवना[31], विनिवर्त्तना[32], सम्भोगप्रत्याख्यानम्[33], उपधिप्रत्याख्यानम्[34], आहारप्रत्याख्यानम्[35], कषायप्रत्याख्यानम्[36], योगप्रत्याख्यानम्[37], शरीरप्रत्याख्यानम्[38], सहायप्रत्याख्यानम्[39], भक्तप्रत्याख्यानम्[40], सद्भावप्रत्याख्यानम्[41], प्रतिरूपणा[42], वैयावृत्त्यम्[43], सर्वगुणसम्पूर्णता[44], वीतरागता[45], क्षान्तिः[46], मुक्तिः[47], मार्दवम्[48], आर्जवम्[49], भावसत्यम्[50], करणसत्यम्[51], योगसत्यम्[52], मनोगुप्तता[53], वाग्गुप्तता[54], कायगुप्तता[55], मनःसमाधारणा[56], वाक्समाधारणा[57], कायसमाधारणा[58], ज्ञानसम्पन्नता[59], दर्शनसम्पन्नता[60], चारित्रसम्पन्नता[61], श्रोत्रेन्द्रियनिग्रहः[62], चक्षुरिन्द्रियनिग्रहः[63], घ्राणेन्द्रियनिग्रहः[64], जिह्वेन्द्रियनिग्रहः[65], स्पर्शनेन्द्रियनिग्रहः[66], क्रोधविजयः[67], मानविजयः[68], मायाविजयः[69], लोभविजयः[70], प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनविजयः[71], शैलेशी[72], अकर्मता[73] इति, इत्यक्षरसंस्कारः ॥ २ ॥ साम्प्रतमिदमेव प्रतिपदं फलोपदर्शनद्वारेण व्याचिख्यासुराह सूत्रकारः—

संवेगेणं भंते! जीवे किं जणइ? संवेगेणं अणुत्तरं धम्मसद्धं जणति, अणुत्तराए धम्म-

सद्धाए संवेगं हव्वमागच्छति, अणंताणुबंधिकोहमाणमायालोभे खवेइ, नवं च कम्मं न वंधति, तप्पच्चइयं च णं मिच्छत्तविसोहिं काऊण दंसणाराहए भवइ, दंसणविसोहीए य णं विसुद्धाए अत्थेगइए तेणेव भवग्गहणेण सिज्झति, सोहीए य णं विसुद्धाए तच्चं पुण भवग्गहणं नातिक्कमति ॥ १ ॥ निव्वेएणं भंते ! जीवे किं जणइ ? निव्वेएणं दिव्वमाणुसतेरिच्छिएसु कामभोगेसु निव्वेयं हव्वमागच्छइ, सव्वविसएसु विरज्जति, सव्वविसएसु विरज्जमाणे आरंभपरिग्गहपरिच्चायं करेइ, आरंभपरिग्गहपरिच्चायं करेमाणे संसारमग्गं वोच्छिंदति, सिद्धिमग्गं पडिवण्णे य भवति ॥ २ ॥ धम्मसद्धाए णं भंते ! जीवे किं जणइ ? धम्मसद्धाए णं सायासोक्खेसु रज्जमाणे विरज्जइ आगारधम्मं च णं चयइ, अणगारिए णं जीवे सारीरमाणसाणं दुक्खाणं छेयणभेयणसंजोगाईणं वुच्छेयं करेइ अव्वाबाहं च णं सुहं निव्वत्तेइ ॥ ३ ॥ गुरुसाहम्मियसुस्सूसणयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ? गुरुसाहम्मियसुस्सूसणयाए णं विणयपडिवत्तिं जणेइ, विणयपडिवन्ने णं जीवे अणच्चासायणसीले नेरइयतिरिक्खजोणियमणुस्सदेवदुग्गईओ निरुंभेइ, वण्णसंजलणभत्तिबहुमाणयाए माणुस्सदेवसुग्गईओ निबंधइ, सिद्धिसुगइं च विसोहेइ, पसत्थाइं च णं विणयमूलाइं सव्वकज्जाइं साहइ, अन्ने य बहवे जीवे विणइत्ता हवइ ॥ ४ ॥ आलोयणाए णं भंते ! जीवे किं जणइ ? आलोयणाए णं मायानियाणमिच्छादरिसणसल्लाणं मुक्खमग्गविग्घाणं अणंतसंसारवद्धणाणं उद्धरणं करेइ उज्जुभावं च जणेइ, उज्जुभावं पडिवन्ने य णं जीवे अमाई इत्थीवेयं

त्रिसप्तति-
पदानां फल-
निरूपणम् ।

नपुंसगवेयं च न बंधइ, पुव्वबद्धं च णं निज्जरइ ॥ ५ ॥ निंदयाए णं भंते! जीवे किं जणेइ? निंदयाए णं पच्छाणुतावं जणइ, पच्छाणुतावेणं विरज्जमाणे करणगुणसेढिं पडिवज्जइ, करणगुणसेढिं पडिवण्णे य अणगारे मोहणिज्जं कम्मं उग्घाएइ ॥ ६ ॥ गरिहणाए णं भंते! जीवे किं जणेइ? गरिहणाए णं अपुरक्कारं जणेइ, अपुरक्कारगए णं जीवे अप्पसत्थेहिंतो जोगेहिंतो नियत्तइ पसत्थेहि य पडिवज्जइ, पसत्थजोगपडिवण्णे य णं अणगारे अणंतघाईपज्जवे खवेइ ॥ ७ ॥ सामाइएणं भंते! जीवे किं जणेइ? सामाइएणं सावज्जजोगविरइं जणयइ ॥ ८ ॥ चउवीसत्थएणं भंते! जीवे किं जणेइ? चउवीसत्थएणं दंसणविसोहिं जणेइ ॥ ९ ॥ वंदणएणं भंते! जीवे किं जणेइ? वंदणएणं नीयागोयं कम्मं खवेइ उच्चागोयं निबंधइ, सोहग्गं च णं अप्पडिहयं आणाफलं निवत्तेइ, दाहिणभावं च णं जणेइ ॥ १० ॥ पडिक्कमणेणं भंते! जीवे किं जणेइ? पडिक्कमणेणं वयछिद्दाइं पिहेइ, पिहियवयछिद्दे पुण जीवे निरुद्धासवे असबलचरित्ते अट्ठसु पवयणमायासु उवउत्ते अपुहुत्ते सुप्पणिहिए विहरइ ॥ ११ ॥ काउस्सग्गेणं भंते! जीवे किं जणेइ? काउस्सग्गेणं तीयपडुप्पण्णं पायच्छित्तं विसोहेइ, विसुद्धपायच्छित्ते य जीवे निव्वुयहियए ओहरियभरु व्व भारवहे धम्मज्झाणोवगए सुहंसुहेणं विहरइ ॥ १२ ॥ पच्चक्खाणेणं भंते! जीवे किं जणइ? पच्चक्खाणेणं आसवदाराइं निरुंभइ ॥ १३ ॥ थयथुइमंगलेणं भंते! जीवे किं जणइ? थयथुइमंगलेणं नाणदंसणचरित्तबोहिलाभं संजणइ, नाणदंसणचरित्तबोहिलाभसंपन्ने णं जीवे

अंतकिरियं कप्पविमाणोववत्तियं आराहणं आराहेइ ॥ १४ ॥ कालपडिलेहणाए णं भंते! जीवे किं जणेइ? कालपडिलेहणाए णं नाणावरणिज्जं कम्मं खवेइ ॥१५॥ पायच्छित्तकरणेणं भंते! जीवे किं जणेइ? पायच्छित्तकरणेणं पावकम्मविसोहिं जणेइ निरइयारे आवि भवइ, सम्मं च णं पायच्छित्तं पडिवज्जमाणे मग्गं च मग्गफलं च विसोहेइ, आयारं आयारफलं च आराहेइ ॥ १६ ॥ खमावणयाए णं भंते! जीवे किं जणेइ? खमावणयाए णं पल्हायण-भावं जणेइ, पल्हायणभावमुवगए य सवपाणभूयजीवसत्तेसु मित्तीभावं उप्पाएइ, मित्ती-भावमुवगए य जीवे भावविसोहिं काऊण निब्भए भवइ ॥ १७ ॥ सज्झाएणं भंते! जीवे किं जणेइ? सज्झाएणं नाणावरणिज्जं कम्मं खवेइ ॥ १८ ॥ वायणाए णं भंते! जीवे किं जणेइ? वायणाए णं निज्जरं जणेइ, सुयस्स य अणुसज्जणाए अणासायणाए वट्टइ, सुयस्स य अणुसज्जणाए अणासायणाए वट्टमाणे तित्थधम्मं अवलंबेइ, तित्थधम्ममवलंबमाणे महानिज्जराए महापज्जवसाणे हवइ ॥ १९ ॥ पडिपुच्छणाए णं भंते! जीवे किं जणेइ? पडिपुच्छणाए णं सुत्तत्थतदुभयाइं विसोहेइ, कंखामोहणिज्जं कम्मं वुच्छिंदेइ ॥ २० ॥ परियट्टणयाए णं भंते! जीवे किं जणेइ? परियट्टणयाए णं वंजणाइं जणेइ वंजणलद्धिं च उप्पाएइ ॥ २१ ॥ अणुप्पेहाए णं भंते! जीवे किं जणेइ? अणुप्पेहाए णं आउयवज्जाओ सत्त कम्मपयडीओ धणियबंधणबद्धाओ सिढिलबंधणबद्धाओ पकरेइ, दीहकालट्ठिईयाओ हस्सकालट्ठिईयाओ पकरेइ, तिव्वाणुभावाओ मंदाणुभावाओ पकरेइ, बहुप्पएसग्गाओ

त्रिसप्तति-पदानां फल-निरूपणम्।

अप्पपएसग्गाओ पकरेइ, आउं च णं कम्मं सिय बंधइ सिय नो बंधइ, अस्सायावेयणिज्जं च णं कम्मं नो भुज्जो भुज्जो उवचिणइ, अणाइयं च णं अणवयग्गं दीहमद्धं चाउरंतसंसारकंतारं खिप्पामेव वीइवयइ ॥ २२ ॥ धम्मकहाए णं भंते! जीवे किं जणेइ? धम्मकहाए णं निज्जरं जणेइ, धम्मकहाए णं पवयणं पभावेइ, पवयणपभावए णं जीवे आगमिस्सभद्दाए कम्मं निबंधइ ॥ २३ ॥ सुयस्स आराहणयाए णं भंते! जीवे किं जणेइ? सुयस्स आराहणयाए णं अण्णाणं खवेइ, न य संकिलिस्सइ ॥ २४ ॥ एगग्गमणसन्निवेसणाए णं भंते! जीवे किं जणेइ? एगग्गमणसन्निवेसणाए णं चित्तनिरोहं करेइ ॥ २५ ॥ संजमेणं भंते! जीवे किं जणेइ? संजमेणं अणण्हयत्तं जणेइ ॥ २६ ॥ तवेणं भंते! जीवे किं जणेइ? तवेणं वोयाणं जणेइ ॥ २७ ॥ वोयाणेणं भंते! जीवे किं जणेइ? वोयाणेणं अकिरियं जणेइ, अकिरियाए भवित्ता तओ पच्छा सिज्झति बुज्झति मुचति परिनिव्वाइ सव्वदुक्खाणमंतं करेइ ॥ २८ ॥ सुहसाएणं भंते! जीवे किं जणेइ?। सुहसाएणं अणुस्सुयत्तं जणेइ, अणुस्सुए णं जीवे अणुकंपए अणुब्भडे विगयसोगे चरित्तमोहणिज्जं कम्मं खवेइ ॥ २९ ॥ अपडिबद्धयाए णं भंते! जीवे किं जणेइ? अपडिबद्धयाए णं निस्संगत्तं जणेइ, निस्संगत्तेणं जीवे एगे एगग्गचित्ते दिया य राओ य असज्जमाणे अपडिबद्धे आवि विहरइ ॥३०॥ विवित्तसयणासणयाए णं भंते! जीवे किं जणेइ? विवित्तसयणासणयाए णं चरित्तगुत्तिं जणइ, चरित्तगुत्ते णं जीवे विवित्ताहारे दढचरित्ते एगंतरए मुक्खभावपडिवन्ने अट्ठविहं

एकोनत्रिंशं सम्यक्त्वपराक्रमाख्यमध्ययनम्।

त्रिसप्ततिपदानां फलनिरूपणम्।

कम्मगंठिं निज्जरेइ ॥ ३१ ॥ विणिवट्टणयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ? विणिवट्टणयाए णं पावकम्माणं अकरणयाए अब्भुट्ठेइ, पुव्वबद्धाण य निज्जरणयाए पावं नियत्तेइ, तओ पच्छा चाउरंतं संसारकंतारं वीईवयइ ॥ ३२ ॥ संभोगपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? संभोगपच्चक्खाणेणं आलंबणाइं खवेइ, निरालंबणस्स य आययट्ठिया जोगा भवंति, सएणं लाभेणं संतूसइ, परस्स लाभं नो आसाएइ नो तक्केइ नो पीहेइ नो पत्थेइ नो अभिलसइ, परस्स लाभं अणासाएमाणे अतक्केमाणे अपीहेमाणे अपत्थेमाणे अणभिलसेमाणे दुच्चं सुहसिज्जं उवसंपज्जित्ता णं विहरइ ॥ ३३ ॥ उवहिपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? उवहिपच्चक्खाणेणं अपलिमंथं जणेइ, निरुवहिए णं जीवे निक्कंखे उवहिमंतरेण य न संकिलिस्सइ ॥ ३४ ॥ आहारपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? आहारपच्चक्खाणेणं जीवियासंसप्पओगं वुच्छिंदइ, जीवियासंसप्पओगं वुच्छिंदित्ता जीवे आहारमंतरेण न संकिलिस्सइ ॥ ३५ ॥ कसायपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? कसायपच्चक्खाणेणं वीयरायभावं जणेइ, वीयरायभावं पडिवन्नेवि य णं जीवे समसुहदुक्खे भवइ ॥ ३६ ॥ जोगपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? जोगपच्चक्खाणेणं अजोगयं जणेइ, अजोगी णं जीवे नवं कम्मं न बंधइ, पुव्वबद्धं निज्जरेइ ॥ ३७ ॥ सरीरपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? सरीरपच्चक्खाणेणं सिद्धाइसयगुणत्तणं निव्वत्तेइ, सिद्धाइसयगुणसंपन्ने य णं जीवे लोगग्गभावमुवगए परमसुही भवइ ॥ ३८ ॥ सहायपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? सहाय-

त्रिसप्तति-
पदानां फल-
निरूपणम् ।

पच्चक्खाणेणं एगीभावं जणेइ, एगीभावभूए य जीवे एगग्गं भावेमाणे अप्पसद्दे अप्पझंझे अप्पकलहे अप्पकसाए अप्पतुमंतुमे संजमबहुले संवरबहुले समाहिए आवि भवइ ॥ ३९ ॥ भत्तपच्चक्खाणेणं भंते! जीवे किं जणेइ? भत्तपच्चक्खाणेणं अणेगाइं भवसयाइं निरुंभइ ॥ ४० ॥ सब्भावपच्चक्खाणेणं भंते! जीवे किं जणेइ? सब्भावपच्चक्खाणेणं अणियट्टिं जणेइ, अनियट्टिं पडिवन्ने य अणगारे चत्तारि केवलिकम्मंसे खवेइ, तंजहा—वेयणिज्जं आउयं नामं गोयं, तओ पच्छा सिज्झइ बुज्झइ मुच्चइ परिनिव्वाइ सव्वदुक्खाणमंतं करेइ ॥ ४१ ॥ पडिरूवयाए णं भंते! जीवे किं जणेइ? पडिरूवयाए णं लाघवियं जणेइ, लहुभूए णं जीवे अप्पमत्ते पागडलिंगे पसत्थलिंगे विसुद्धसम्मत्ते सत्तसमिइसमत्ते सव्वपाणभूयजीवसत्तेसु वीससणिज्जरूवे अप्पडिलेहे जिइंदिए विपुलतवसमिइसमन्नागए आवि भवइ ॥४२॥ वेयावच्चेणं भंते! जीवे किं जणेइ? वेयावच्चेणं तित्थयरनामगुत्तं कम्मं निबंधइ ॥ ४३ ॥ सव्वगुणसंपुण्णयाए णं भंते! जीवे किं जणेइ? सव्वगुणसंपुन्नयाए णं अपुणरावत्तिं जणेइ, अपुणरावत्तिं पत्तए णं जीवे सारीरमाणसाणं दुक्खाणं नो भागी भवइ ॥ ४४ ॥ वीयरागयाए णं भंते! जीवे किं जणेइ? वीयरागयाए णं नेहाणुबंधणाणि तण्हाणुबंधणाणि य वुच्छिदइ, मणुण्णामणुण्णेसु सद्दरूवरसफरिसगंधेसु सचित्ताचित्तमीसएसु चेव विरज्जइ ॥ ४५ ॥ खंतीए णं भंते! जीवे किं जणेइ? खंतीए णं परीसहे जिणेइ ॥ ४६ ॥ मुत्तीए णं भंते! जीवे किं जणेइ? मुत्तीए णं अकिंचणं जणेइ, अकिंचणे य जीवे अत्थलोलाणं पुरि-

त्रिसप्ततिपदानां फलनिरूपणम् ।

साणं अपत्थणिज्जे भवइ ॥ ४७ ॥ अज्जवयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ? अज्जवयाए णं काउज्जुययं भावुज्जुययं भासुज्जुययं अविसंवायणं जणेइ, अविसंवायणसंपन्नयाए णं जीवे धम्मस्स आराहए भवइ ॥ ४८ ॥ मद्दवयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ? मद्दवयाए णं अणुस्सियत्तं जणेइ, अणुस्सियत्ते णं जीवे मिउमद्दवसंपन्ने अट्ठ मयट्ठाणाइं निट्ठवेइ ॥४९॥ भावसच्चेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? भावसच्चेणं भावविसोहिं जणेइ, भावविसोहीए वट्ट-माणे अरहंतपन्नत्तस्स धम्मस्स आराहणयाए अब्भुट्ठेइ, अरहंतपन्नत्तस्स धम्मस्स आरा-हणयाए अब्भुट्ठित्ता परलोगधम्मस्स आराहए भवइ ॥ ५० ॥ करणसच्चेणं भंते ! जीवे किं जणइ ? करणसच्चेणं करणसत्तिं जणेइ, करणसच्चे वट्टमाणे जहावाई तहाकारी भवइ ॥ ५१ ॥ जोगसच्चेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? जोगसच्चेणं जोगे विसोहेइ ॥ ५२ ॥ मण-गुत्तयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ? मणगुत्तयाए णं एगग्गं जणेइ, एगग्गचित्तेणं मण-गुत्ते संजमाराहए भवइ ॥ ५३ ॥ वयगुत्तयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ? वयगुत्तयाए णं निव्विकारत्तं जणेइ, निव्विकारे णं जीवे वइगुत्ते जोगे अज्झप्पजोगसाहणजुत्ते यावि भवइ ॥ ५४ ॥ कायगुत्तयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ? कायगुत्तयाए णं संवरं जणयइ, संवरेणं कायगुत्ते णं पुणो पावासवनिरोहं करेइ ॥ ५५ ॥ मणसमाधारणयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ? मणसमाधारणयाए णं एगग्गं जणेइ, एगग्गं जणइत्ता नाणपज्जवे जणेइ, नाण-पज्जवे जणइत्ता सम्मत्तं विसोहेइ मिच्छत्तं च निज्जरेइ ॥ ५६ ॥ वयसमाहारणयाए णं

त्रिसप्तति-पदानां फल-निरूपणम् ।

दंसणावरणिज्जं पंचविहं अंतरायं एए तिन्नि कम्मंसे जुगवं खवेइ, तओ पच्छा अणुत्तरं अणंतं कसिणं पडिपुन्नं निरावरणं वितिमिरं विसुद्धं लोगालोगप्पभासगं केवलवरणाणदंसणं समुप्पाडेइ, जाव सजोगी हवइ ताव य इरियावहियं कम्मं निबंधइ—सुहफरिसं दुसमयट्ठिईयं, तं पढमसमए बद्धं बिइयसमए वेइयं तइयसमए निज्जिन्नं, तं बद्धं पुट्ठं उदीरियं वेइयं निज्जिन्नं, सेयाले अकम्मं चावि भवइ ॥ ७१ ॥ अहाउयं पालइत्ता अंतोमुहुत्तद्धावसेसाऊए जोगनिरोहं करेमाणो सुहुमकिरियं अप्पडिवाइं सुक्कज्झाणं झायमाणे तप्पढमयाए मणजोगं निरुंभइ, आणापाणनिरोहं करेइ, ईसिपंचहस्सक्खरुच्चारणद्धाए य णं अणगारे समुच्छिन्नकिरियं अणियट्टिसुक्कज्झाणं झियायमाणो वेयणिज्जं आउयं नामं गुत्तं च एए चत्तारि वि कम्मंसे जुगवं खवेइ ॥ ७२ ॥ तओ ओरालियं कम्माइं च सव्वाहिं विप्पजहणाहिं विप्पजहित्ता उज्जुसेढीपत्ते अफुसमाणगई उड्ढं एगसमएणं अविग्गहेणं तत्थ गंता सागारोवउत्ते सिज्झइ जाव अंतं करेइ ॥ ७३ ॥

व्याख्या—'संवेगेन' मोक्षाभिलाषेण 'भदन्ते'ति पूज्यामन्त्रणम्, जीवः किं जनयति ? कतरं गुणमुत्पादयतीत्यर्थः इति शिष्यप्रश्नः। अत्र प्रज्ञापक उत्तरमाह—संवेगेन अनुत्तरां धर्मश्रद्धां जनयति, तया संवेगं तमेव अर्थाद् विशिष्टतरं "हव्वं" ति शीघ्रमागच्छति। ततोऽनन्तानुबन्धिक्रोधमानमायालोभान् क्षपयति, तथा 'कर्म' प्रस्तावाद् अशुभं न बध्नाति, 'तत्प्रत्ययिकां च' कपायक्षयहेतुकां च 'मिथ्यात्वविशुद्धिं' सर्वथा मिथ्यात्वक्षयं कृत्वा दर्शनस्य—प्रस्तावात् क्षायिकसम्यक्त्वस्याराधको दर्शनाराधको भवति, दर्शनविशुद्ध्या च 'विशुद्ध्या' निर्मलया अस्त्येककः कश्चित् तेनैव भवग्रहणेन सिध्यति

एकोनत्रिंशं सम्यक्त्वपराक्रमाख्यमध्ययनम्।

त्रिसप्तति-पदानां फल-निरूपणम्।

॥३३०॥

त्रिसप्ति-पदानां फल-निरूपणम् ।

मरुदेवीस्वामिनीवत् । यस्तु न तेनैव सिद्ध्यति स किम्? इत्याह—'शुद्ध्या' प्रक्रमाद् दर्शनस्य विशुद्ध्या तृतीयं पुनर्भवग्रहणं नातिक्रामति, उत्कृष्टदर्शनाराधनाऽपेक्षमेतद् । यत उक्तम्—"उक्कोसदंसणेणं भंते! जीवे कइहिं भवग्गहणेहिं सिज्झेज्जा? गोयमा! उक्कोसेणं तेणेव, तइयं पुण नाइक्कमइ ॥"[1] उत्तरत्र सर्वेषु सूत्रेषु प्रश्ननिर्वचनेषु च सुगमपदानि न व्याख्यास्यन्ते ॥ 'निर्वेदेन' सामान्यतः संसारविरागेण 'सर्वविषयेषु' समस्तसांसारिकवस्तुषु, शेषं सुगमम् ॥ २ ॥ 'धर्मश्रद्धया' धर्माभिलाषेण साता—सातवेदनीयं तज्जनितानि सौख्यानि सातसौख्यानि तेषु वैषयिकसुखेष्वित्यर्थः, 'अगारधर्मं च' गृहाचारं गार्हस्थ्यमित्यर्थः त्यजति, ततः 'अनगारः' यतिः सन् जीवः, शेषं स्पष्टम् । नवरं संयोगः—प्रस्तावादनिष्टसम्बन्धः ॥ ३ ॥ 'गुरुसाधर्मिकशुश्रूषणेन' तदुपासनारूपेण 'विनयप्रतिपत्तिम्' उचितकृत्यकरणाङ्गीकाररूपाम् अनत्याशातनाशीलः, कोऽर्थः? गुरुपरिवादादिपरिहारकृत्, तथा वर्णः—श्लाघा तेन सञ्ज्वलनं—गुणोद्भासनं भक्तिः—अभ्युत्थानादिका बहुमानः—आन्तरा प्रीतिः, एषां द्वन्द्वे भावप्रत्यये च वर्णसञ्ज्वलनभक्तिबहुमानता तया प्रक्रमाद् गुरूणां सिद्धिसुगतिं विशोधयति, तन्मार्गभूतसम्यग्दर्शनादिविशोधनेन 'सर्वकार्याणि' श्रुतज्ञानादीनि, "विणइत्ति" त्ति 'विनेता' विनयं ग्राहिता भवति, स्वयं सुस्थितस्योपादेयवचनत्वाद् । अन्यत् प्रकटम् ॥४॥ आलोचनासूत्रं स्पष्टमेव ॥५॥ निन्दनम्—आत्मनैवाऽऽत्मदोषपरिभावनं तेन पश्चादनुतापेन 'विरज्यमानः' वैराग्यं गच्छन् करणेन—अपूर्वकरणेन गुणश्रेणिः करणगुणश्रेणिः, सा चोपरितनस्थितेर्मोहनीयादिकर्मदलिकान्युपादायोदयसमयात्प्रभृति द्वितीयादिसमयेष्वसङ्ख्यातगुणपुद्गलप्रक्षेपरूपा । यत उक्तम्—"उवरिमठिईए दलियं, हेट्ठिमठाणेसु कुणइ गुणसेढी । गुणसंकमकरणं पुण, असुहाओ सुहम्मि पक्खिवइ ॥१॥"[2]

---

१ "उत्कृष्टदर्शनेन भदन्त! जीवः कतिभिर्भवग्रहणैः सिध्येत्? गौतम! उत्कर्षेण तेनैव, तृतीयं पुनर्नातिक्राम्यति ॥"

२ "उपरितनस्थितेर्दलिकमधस्तनस्थानेषु करोति गुणश्रेणिः । गुणसङ्क्रमकरणं पुनरशुभाः शुभे प्रक्षिपति ॥ १ ॥"

उपलक्षणत्वात् स्थितिघात-रसघात-गुणसङ्क्रम-स्थितिबन्धाश्च विशिष्टाः, अथवा करणगुणेन—अपूर्वकरणादिमाहात्म्येन श्रेणिः करणगुणश्रेणिः प्रक्रमात् क्षपकश्रेणिरेव तां प्रतिपद्यते ॥६॥ 'गर्हणेन' परसमक्षमात्मनो दोषोद्भावनेन "अपुरक्कारं" ति अपुरस्कारम् अवज्ञास्पदत्वं जनयत्यात्मन इति गम्यते, अपुरस्कारगतः तद्व्रीत्यैवाऽप्रशस्तेभ्यो योगेभ्यो निवर्त्तते, अनन्तविषयतया अनन्ते—ज्ञानदर्शने घ्नन्तीत्यनन्तघातिनस्तान् 'पर्यवान्' ज्ञानावरणादिकर्मणः परिणतिविशेषान्, उपलक्षणं चैतद् मुक्तिप्राप्तेः, तदर्थत्वात् सर्वप्रयासस्य । एवमनुक्ताऽपि सर्वत्र मुक्तिप्राप्तिरेव फलत्वेन द्रष्टव्या ॥७॥ सामायिकचतुर्विंशतिस्तवसूत्रे प्रकटे ॥८-९॥ वन्दनकेन सौभाग्यं चाप्रतिहतम्, 'आज्ञाफलम्' आज्ञासारमित्यर्थः 'दक्षिणभावं च' अनुकूलभावं जनयति लोकस्येति गम्यते ॥१०॥ प्रतिक्रमणेन अशबलं—शबलस्थानैरकर्बुरीकृतं चारित्रं यस्य स तथा, "अपुहुत्ते" त्ति न विद्यते पृथक्त्वं—प्रस्तावात् संयमयोगेभ्यो वियुक्तत्वस्वरूपं यस्याऽसावपृथक्त्वः, तथा 'सुप्रणिहितः' सुष्ठु संयमे प्रणिधिमान्, शेषं सुगमम् ॥११॥ कायोत्सर्गेण अतीतं च—इह चिरकालभावित्वेन प्रत्युत्पन्नमिव प्रत्युत्पन्नं च—आसन्नकालभावितया अतीतप्रत्युत्पन्नं 'प्रायश्चित्तम्' इत्युपचारात् प्रायश्चित्तार्हमतीचारम् ॥१२॥ प्रत्याख्यानसूत्रं सुगमम् ॥१३॥ स्तवाः—देवेन्द्रस्तवादयः स्तुतयः—एकादिसप्तश्लोकान्ताः, यत उक्तम्—"[1]एगदुगत्तिसिलोगा, थुईओ अन्नेसि जाव सत्तेव । देविंदत्थयमाई, तेण परं थुत्तया होंति ॥१॥" ततश्च स्तुतयः स्तवाश्च स्तुतिस्तवाः स्तुतिशब्दस्य क्त्यन्तत्वात् पूर्वनिपातः, सूत्रे तु प्राकृतत्वाद् व्यत्ययः, त एव मङ्गलं—भावमङ्गलरूपं स्तुतिस्तवमङ्गलं तेन ज्ञानदर्शनचारित्रात्मिका बोधिः ज्ञानदर्शनचारित्रबोधिः तल्लाभं जनयति ॥ उक्तं च—"[2]भत्तीए जिणवराणं, परमाए खीणपेज्जदोसाणं । आरुग्गबोहिलाभं, समाहिमरणं च पावेंति ॥ १ ॥"

[1] "एकद्वित्रिश्लोकाः, स्तुतयोऽन्येषां यावत् सप्तैव । देवेन्द्रस्तवाद्यास्ततः परं स्तवा भवन्ति ॥ १ ॥" [2] "भक्त्या जिनवराणां, परमया क्षीणप्रेमद्वेषाणाम् । आरोग्यबोधिलाभं, समाधिमरणञ्च प्राप्नुवन्ति ॥ १ ॥"

त्रिसप्तिपदानां फलनिरूपणम् ।

अन्तः—पर्यन्तो भवस्य कर्मणां वा तस्य क्रिया—निवर्त्तनम् अन्तक्रिया मुक्तिरित्यर्थः, ततश्च अन्तक्रियाहेतुत्वादन्तक्रिया ताम् । तद्धेतुत्वं च तद्भवेऽपि स्याद् अत आह—कल्पाः—देवलोका विमानानि—ग्रैवेयकाऽनुत्तरविमानरूपाणि तेषूपपत्तिर्यस्याः सा तथा ताम् । किमुक्तं भवति ?—अनन्तरजन्मनि विशिष्टदेवत्वफलां परम्परया तु मुक्तिप्रापिकाम् 'आराधनां' ज्ञानाद्याराधनात्मिकामाराधयति ॥ १४ ॥ कालः—प्रादोषिकादिस्तस्य प्रत्युपेक्षणा—ग्रहणप्रतिजागरणरूपा कालप्रत्युपेक्षणा तया ॥ १५ ॥ 'प्रायश्चित्तकरणेन' आलोचनादिविधानरूपेण 'मार्गः' इह ज्ञानप्राप्तिहेतुः सम्यक्त्वं, युगपदुत्पत्तावपि सम्यक्त्वस्य ज्ञानहेतुत्वात्, यदुक्तम्—"[1]कारणकज्जविभागो, दीवपगासाण जुगवजम्मे वि । जुगवुप्पन्नं पि तहा, हेऊ नाणस्स सम्मत्तं ॥ १ ॥" तत्फलं च ज्ञानं विशोधयति । ततश्च आचर्यत इत्याचारः—चारित्रं तच्च तत्फलं च—मुक्तिलक्षणमाराधयति ॥ १६ ॥ 'क्षमणया' दुःकृतानन्तरं क्षमितव्यमिदं ममेत्यादिरूपया 'प्रह्लादनभावं' चित्तप्रसत्तिरूपं 'भावविशुद्धिं' रागद्वेषविगमरूपां कृत्वा निर्भयो भवति अशेषभयहेत्वभावात् ॥ १७ ॥ स्वाध्यायेन ज्ञानावरणीयम् उपलक्षणत्वात् शेषकर्म च क्षपयति, उक्तञ्च—"[2]कम्ममसंखेज्जभवं खवेइ अणुसमयमेव उवउत्तो । अन्नयरम्मि वि जोए, सज्झायम्मि य विसेसेणं ॥ १ ॥" ॥ १८ ॥ 'वाचनया' पाठनेन अनुषज्ञने वर्त्तते, कोऽर्थः ? अव्यवच्छेदं करोति, तीर्थमिह गणधरस्तस्य धर्मः—आचारः श्रुतप्रदानलक्षणः तीर्थधर्मस्तम् 'अवलम्बमानः' आश्रयन् महत्—प्रशस्यं मुक्त्यवाप्त्या पर्यवसानम्—अन्तो गम्यमानत्वात् कर्मणो यस्य स महापर्यवसानः ॥ १९ ॥ पूर्वकथितसूत्रादेः पुनः प्रच्छनं प्रतिप्रच्छनं तेन काङ्क्षा—इदमित्थमित्थं च ममाध्येतुमुचितमित्यादिका

त्रिसप्ति-पदानां फल-निरूपणम् ।

---

१ "कारणकार्यविभागो, दीपप्रकाशयोर्युगपज्जन्मन्यपि । युगपदुत्पन्नमपि तथा, हेतुर्ज्ञानस्य सम्यक्त्वम् ॥ १ ॥" २ "कर्माऽसङ्ख्येयभविकं क्षपयत्यनुसमयमेवोपयुक्तः । अन्यतरस्मिन्नपि योगे स्वाध्याये च विशेषेण ॥ १ ॥"

वान्छा सैव मोहयतीति मोहनीयं 'कर्म' अनभिग्रहिकमिथ्यात्वरूपं व्युच्छिनत्ति ॥ २० ॥ परावर्त्तनया 'व्यञ्जनानि' अक्षराणि जनयति, तानि हि विगलितान्यपि गुणयतः झगित्युत्पतन्तीति उत्पादितानि उच्यन्ते, तथा तथाविधक्षयोपशमतो व्यञ्जनलब्धिं चशब्दात् पदलब्धिं पदानुसारितालक्षणाम् ॥ २१ ॥ 'अनुप्रेक्षया' चिन्तनिकया ह्रस्वस्थितिकाः प्रकरोति, स्थितिखण्डकापहारेणेति भावः, एतच्चैवं सर्वकर्मणामपि स्थितेरशुभत्वात् । यत उक्तम्—"सव्वासिं पि ठिईओ, सुहासुहाणं पि होंति असुभाओ । माणुसतिरिच्छदेवाउयं च मोत्तूण सेसाणं ॥ १ ॥" मन्दानुभावाश्च इत्यत्राऽशुभप्रकृतय एव गृह्यन्ते, शुभभावस्य शुभासु तीव्रानुभावहेतुत्वात् । उक्तं हि—"सुहपयडीण विसोहीए तिव्वमसुभाण संकिलेसेणं" ति । आयुःकर्म च स्याद् बध्नाति स्याद् नो बध्नाति, तस्य त्रिभागादिशेषायुष्कतायामेव बन्धसम्भवात् । असातवेदनीयं च कर्म चशब्दाद् अन्याश्चाशुभप्रकृतीर्नो भूयोभूयः 'उपचिनोति' निबध्नाति । भूयोभूयोग्रहणं त्वन्यतमप्रमादतः प्रमत्तसंयतस्य तद्बन्धस्यापि सम्भवात्, अनादिकम् 'अनवदग्रम्' अनन्तम्, अत एव "दीहमद्धं" ति मकारोऽलाक्षणिकः 'दीर्घाद्धं' दीर्घकालम् ॥ २२ ॥ धर्मकथया "आगमे सस्सभद्दत्ताए" त्ति आगमिष्यतीति आगमः—आगामी कालस्तस्मिन् शश्वद्भद्रतया—अनवरतकल्याणतयोपलक्षितं कर्म निबध्नाति, शुभानुबन्धि शुभमुपार्जयतीति भावः ॥ २३ ॥ श्रुतस्य 'आराधनया' सम्यगासेवनया 'न च सङ्क्लिश्यते' नैव रागादिजनितसङ्क्लेशभाग् भवति, तद्वशतो नवनवसंवेगावाप्तेः ॥२४॥ एकं च तदग्रं च—प्रस्तावात् शुभमालम्बनमेकाग्रं तस्मिन् मनःसन्निवेशना एकाग्रमनःसन्निवेशना तया ॥२५॥ 'संयमेन' पञ्चास्रवविरमणादिना, "अणण्हयत्तं" ति 'अनंहस्कत्वम्' अविद्यमानकर्मत्वम् ॥ २६ ॥ तपसा "वोयाणं"

१ "सर्वासामपि स्थितयः, शुभाऽशुभानामपि भवन्त्यशुभाः । मनुष्यतिर्यग्देवायूंषि च मुक्त्वा शेषाणाम् ॥ १ ॥" २ "शुभप्रकृतीनां विशुद्ध्या तीव्रमशुभानां सङ्क्लेशेन" ।

ति 'व्यवदानं' पूर्ववद्धकर्ममलापगमतो विशिष्टां शुद्धिं जनयति ॥२७॥ व्यवदानेन अक्रियं, कोऽर्थः? व्युपरतक्रियाख्यं शुक्लध्यानचतुर्थभेदम् 'अक्रियाकः' व्युपरतक्रियाख्यशुक्लध्यानवर्त्ती भूत्वा ततः पश्चात् 'सिद्ध्यति' निष्ठितार्थो भवति, 'बुध्यते' ज्ञानदर्शनयोगाभ्यां वस्तुतत्त्वमवगच्छति, 'मुच्यते' संसाराद्, अत एव परिनिर्वातीत्यादि ॥ २८ ॥ सुखं–वैषयिकं तस्य सातः–तद्गतस्पृहानिवारणेनापनयनं सुखसातस्तेन 'अनुत्सुकत्वं' विषयसुखं प्रति निःस्पृहत्वम्, अनुत्सुकश्च 'अनुकम्पकः' दुःखितानुकम्पी, सुखोत्सुको हि म्रियमाणमपि प्राणिनमवलोकयन् स्वसुखरसिक एवासीत्, तथा 'अनुद्भटः' अनुल्वणः 'विगतशोकः' नैहिकार्थभ्रंशे शोचते ॥ २९ ॥ 'अप्रतिबद्धतया' मनोनिरभिष्वङ्गतया 'निःसङ्गत्वं' बहिःसङ्गाभावं 'एकः' रागादिसहचरविकलतया 'एकाग्रचित्तः' धर्मैकतानमनाः, ततश्च दिवा रात्रौ चाऽसजन्, कोऽर्थः? सर्वदा बहिःसङ्गं त्यजन्नप्रतिबद्धश्चाऽपि 'विहरति' मासकल्पादिनोद्यतविहारेण पर्यटति ॥ ३० ॥ विविक्तानि–स्त्र्याद्यसंसक्तानि शयनासनानि उपलक्षणत्वादुपाश्रयश्च यस्याऽसौ विविक्तशयनासनस्तद्भावस्तत्ता तया 'चारित्रगुप्तिं' चरणरक्षां विविक्तः–विकृत्यादिबृंहकवस्तुविरहित आहारो यस्य स तथा, एकान्तेन–निश्चयेन रत एकान्तरतः संयम इति गम्यते, 'मोक्षभावप्रतिपन्नः' मोक्ष एव मया साधितव्य इत्यभिप्रायवान् ॥ ३१ ॥ 'विनिवर्त्तनया' विषयेभ्य आत्मनः पराङ्मुखीकरणरूपया 'पापकर्म्मणां' ज्ञानावरणादीनां "अकरणयाए" त्ति आर्षत्वात् 'अकरणेन' अपूर्वानुपार्जनेन अभ्युत्तिष्ठति मोक्षायेति शेषः, पूर्वबद्धानां च निर्जरणया 'तदि'ति पापकर्म 'निवर्त्तयति' विनाशयति ॥ ३२ ॥ सम्भोगः–एकमण्डलीकभोक्तृत्वं तस्य प्रत्याख्यानं–गीतार्थावस्थायां जिनकल्पाद्यभ्युद्यतविहारप्रतिपत्त्या परिहारः सम्भोगप्रत्याख्यानं तेन 'आलम्बनानि' ग्लानतादीनि 'क्षपयति' तिरस्कुरुते, सदोद्यतत्वेन वीर्याचारमेवावलम्बते, निरालम्बस्य च आयतः–मोक्षः स एवाऽर्थः–प्रयोजनं विद्यते येषामित्यायतार्थिकाः 'योगाः' व्यापाराः 'भवन्ति' प्रबन्धतः प्रवर्त्तन्ते, नो तर्कयतीत्यादीन्येकार्थिकानि नानादेशजविनेया-

त्रिसप्तिपदानां फलनिरूपणम्।

नुग्रहाय उपात्तानि, भेदो वा सूक्ष्मधियाऽभ्यूह्यः । द्वितीयां सुखशय्यामुपसम्पद्य विहरति एवंविधरूपत्वात् तस्याः ॥ ३३ ॥ उपधेः—उपकरणस्य रजोहरणमुखवस्त्रिकाव्यतिरिक्तस्य प्रत्याख्यानं उपधिप्रत्याख्यानं तेन परिमन्थः—स्वाध्यायादिक्षतिस्तद्भावोऽपरिमन्थस्तं जनयति, तथा निरुपधिको जीवः 'निःकाङ्क्षः' वस्त्राद्यभिलाषरहितः उपधिमन्तरेण चस्य भिन्नक्रमत्वात् 'न सङ्क्लिश्यति' न च क्लेशमाप्नोति । उक्तं हि—"तस्स णं भिक्खुस्स नो एवं भवति—परिजुन्ने मे वत्थे सूइं जाइस्सामि संधिस्सामि उक्कसिस्सामि तुण्णिस्सामि वोक्कसिस्सामि" इत्यादि ॥ ३४ ॥ आहारप्रत्याख्यानेन जीविते आशंसा—अभिलाषो जीविताशंसा तस्याः प्रयोगः—करणं जीविताशंसाप्रयोगः तं व्यवच्छिनत्ति, आहाराधीनत्वात् जीवितस्य । आहारमन्तरेण न सङ्क्लिश्यति, कोऽर्थः ? विकृष्टतपोऽनुष्ठानेऽपि न बाधामनुभवति ॥ ३५ ॥ 'कषायप्रत्याख्यानेन' क्रोधादिविनिवारणेन वीतरागभावं जनयति, द्वेषाभावोपलक्षणमेतत् ॥ ३६ ॥ 'योगप्रत्याख्यानेन' तन्निरोधलक्षणेन ॥ ३७ ॥ शरीरम्—औदारिकादि तत्प्रत्याख्यानेन सिद्धानामतिशयगुणा न कृष्णा न नीला इत्यादयो यस्य स सिद्धातिशयगुणस्तद्भावस्तत्त्वम् ॥ ३८ ॥ सहायाः—साहाय्यकारिणो यतयस्तत्प्रत्याख्यानेन—तथाविधयोग्यताभाविनाऽभिग्रहविशेष रूपेण 'एकीभावम्' एकत्वम् 'एकीभावभूतश्च' एकत्वप्राप्तश्च 'ऐकाग्र्यम्' एकालम्बनत्वं 'भावयन्' अभ्यस्यन् अल्पझञ्झः अवाक्कलहः अल्पकषायः "अप्पतुमंतुमे" त्ति अल्पम्—अविद्यमानं त्वं त्वमिति—स्वल्पापराधिन्यपि त्वमेवं पुराऽपि कृतवान् त्वमेवं सदा करोषीत्यादि पुनः पुनः प्रलपनं यस्य स तथा, संयमबहुलः संवरबहुलः प्राग्वत्, अत एव 'समाहितः' ज्ञानादिसमाधिमांश्चापि भवति ॥ ३९ ॥ 'भक्तप्रत्याख्यानेन' भक्तपरिज्ञादिना ॥ ४० ॥ सद्भावेन—सर्वथा पुनःकरणासम्भवात् परमार्थेन प्रत्याख्यानं सद्भावप्रत्याख्यानं सर्वसंवररूपं शैलेशीति यावत् तेन, 'अनिवृत्तिं' शुक्लध्यानचतुर्थ-

१ "तस्य भिक्षोर्नैवं भवति—परिजीर्णं मे वस्त्रं सूचिं याचयिष्यामि सन्धास्ये उत्कर्षयिष्यामि तूणयिष्यामि व्युत्कर्षयिष्यामि"

भेदरूपं जनयति, केवलिनः "कम्मंस" त्ति सत्कर्माणि केवलिसत्कर्माणि ॥ ४१ ॥ प्रतिः—सादृश्यं, ततः प्रतीति—स्थविरकल्पिकादिसदृशं रूपं—वेषो यस्य स तथा तद्भावस्तत्ता तया—अधिकोपकरणपरिहाररूपया लाघवमस्याऽस्तीति लाघविकस्तद्भावो लाघविकता तां द्रव्यतः स्वल्पोपकरणत्वेन भावतस्तु अप्रतिबद्धतया, लघुभूतश्च जीवोऽप्रमत्तः, तथा 'प्रकटलिङ्गः' स्थविरकल्पादिरूपेण विज्ञायमानत्वात्, 'प्रशस्तलिङ्गः' जीवरक्षणहेतुरजोहरणादिधारकत्वाद्, विशुद्धसम्यक्त्वः "सत्तसमिइसमत्ते" त्ति सत्त्वं च समितयश्च समाप्ताः—परिपूर्णा यस्य स समाप्तसत्त्वसमितिः, तत एव सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वेषु विश्वसनीयरूपः, तत्पीडापरिहारित्वात्, अल्पप्रत्युपेक्षो जितेन्द्रियः, विपुलेन—अनेकभेदतया तपसा समितिभिश्च सर्वविषयानुगतत्वेन विपुलाभिरेव समन्वागतः—युक्तो विपुलतपःसमितिसमन्वागतश्चाऽपि भवति, पूर्वत्र समितीनां परिपूर्णत्वाभिधानेन सामस्त्यमुक्तम्, इह तु सार्वत्रिकत्वमिति न पौनरुक्त्यम् ॥ ४२ ॥ वैयावृत्यसूत्रं सुगमम् ॥ ४३ ॥ सर्वगुणाः—ज्ञानादयस्तैः सम्पन्नः तद्भावः सर्वगुणसम्पन्नता तया ॥ ४४ ॥ 'वीतरागतया' रागद्वेषविगमरूपया स्नेहः—पुत्रादिविषयस्तद्रूपाण्यनुबन्धनानि—अनुकूलबन्धनानि स्नेहानुबन्धनानि, तृष्णा—लोभस्तद्रूपाणि अनुबन्धनानि तृष्णानुबन्धनानि, ततश्च मनोज्ञेषु शब्दादिषु विरज्यते, कषायप्रत्याख्यानेनैव गतत्वेऽपि रागस्यैव सकलानर्थमूलत्वख्यापनार्थं वीतरागतायाः पृथगुपादानम् ॥ ४५ ॥ क्षान्त्या 'परीषहान्' वधादीन् जयति ॥ ४६ ॥ मुक्त्या किञ्चनाभावोऽकिञ्चनं, कोऽर्थः ? निःपरिग्रहत्वम् ॥ ४७ ॥ "अज्जवयाए" त्ति आर्जवेन 'कायर्जुकतां' कुब्जादिवेषभ्रूविकाराद्यकरणतः प्राञ्जलताम्, 'भावर्जुकतां' यदन्यद्विचिन्तयन् लोकभक्त्यादिनिमित्तम् अन्यद् वाचा भाषते कायेन वा करोति तत्परिहाररूपाम्, 'भाषर्जुकतां' यदुपहासादिहेतोरन्यदेशभाषया भाषणं तत्परित्यागात्मिकाम्, तथा 'अविसंवादनं' पराऽविप्रतारणं जनयति ॥ ४८ ॥ "मद्दवयाए" त्ति मार्दवेन गम्यमानत्वादभ्यस्यमानेन मृदुः—द्रव्यतो भावतश्चाऽवनमनशीलस्तस्य मार्दवं यत् सदा मार्दवो-

त्रिसप्ति-
पदानां फल-
निरूपणम् ।

पेतस्यैव भवति तेन सम्पन्नः—तदभ्यासात् तदा मृदुस्वभावो मृदुमार्दवसम्पन्नः ॥ ४९ ॥ 'भावसत्येन' शुद्धान्तरात्मतारूपेण पारमार्थिकाऽवितथत्वेन 'भावविशुद्धिम्' अध्यवसायविशुद्धतां जनयति ॥ ५० ॥ करणे सत्यं करणसत्यं—यत्प्रतिलेखनादिक्रियां यथोक्तामुपयुक्तः कुरुते तेन 'करणशक्तिं' तन्माहात्म्यात् पुराऽनध्यवसितक्रियासामर्थ्यरूपां जनयति ॥ ५१ ॥ 'योगसत्येन' मनोवाक्कायसत्येन योगान् 'विशोधयति' क्लिष्टकर्मबन्धकत्वाऽभावतो निर्दोषान् करोति ॥५२॥ 'मनोगुप्ततया' मनोगुप्तिरूपया 'ऐकाग्र्यं' प्रस्तावाद् धर्मैकतानचित्तत्वं जनयति, तथा चैकाग्रचित्तो जीवो "मणगुत्ति" त्ति गुप्तम्—अशुभाऽध्यवसायेषु गच्छद् रक्षितं मनो येनाऽसौ गुप्तमनाः सन् संयमाराधको भवति ॥५३॥ 'वाग्गुप्ततया' कुशलवागुदीरणरूपया 'निर्विकारत्वं' विकथाद्यात्मकवाग्विकाराभावं जनयति, ततश्च निर्विकारो वाग्गुप्तः सर्वथा वाग्निरोधलक्षणवाग्गुप्तिमान् अध्यात्मं—मनस्तस्य योगाः—धर्मध्यानादयस्तेषां साधनानि—एकाग्रतादीनि तैर्युक्तोऽध्यात्मयोगसाधनयुक्तो भवति, विशिष्टवाग्गुप्तिरहितो हि न चित्तैकाग्रतादिभाग् भवति ॥ ५४ ॥ 'कायगुप्ततया' शुभयोगप्रवृत्त्यात्मककायगुप्तिरूपया 'संवरम्' अशुभयोगनिरोधरूपं जनयति, 'संवरेण' गम्यमानत्वादभ्यस्यमानेन 'कायगुप्तः पुनः' सर्वथा निरुद्धकायव्यापारः पापाश्रवः—कर्मोपादानं तन्निरोधं करोति ॥ ५५ ॥ मनसः समिति—सम्यग् आङिति—आगमाभिहितभावाभिव्याप्त्या धारणा—व्यवस्थापना मनःसमाधारणा तया ऐकाग्र्यं जनयति, ऐकाग्र्यं जनयित्वा 'ज्ञानपर्यवान्' विशिष्टविशिष्टतरश्रुततत्त्वाऽबोधरूपान् जनयति, शेषं सुगमम् । सर्वत्र च वृत्त्यस्पृष्टानि पदानि सुगमानि ॥ ५६ ॥ 'वाक्समाधारणया' स्वाध्याय एव वाग्निवेशनात्मिकया वाचा साधारणा वाक्साधारणा वाग्विषयाः प्रज्ञापनीया इत्यर्थः, ते च पदार्था एव, तेषामेवान्यथात्वसम्भवेन विशेषणसाफल्यात्, इह च तद्विषया दर्शनपर्यवा अपि तथोक्ताः, ततश्च वाक्साधारणाश्च ते दर्शनपर्यवाश्च—सम्यक्त्वभेदरूपा वाक्साधारणदर्शनपर्यवास्तान् 'विशोधयति' "दविए दंसणसोहि" त्ति वचनाद् द्रव्यानुयोगाभ्यासत-

स्तद्विपयाऽऽशङ्कादिमालिन्याऽपनयनेन विशुद्धान् करोति ॥ ५७॥'कायसमाधारणया' संयमयोगेषु शरीरस्य सम्यग्व्यवस्थापनरूपया 'चारित्रपर्यवान्' चारित्रभेदान् विशोधयति, तदुन्मार्गप्रवृत्तित एव प्रायस्तेषामतीचारकालुष्यसम्भवात्, तान् विशोध्य यथाख्यातचारित्रं 'विशोधयति' सर्वथाऽप्यसत उत्पत्त्यसम्भव इति पूर्वमपि कथञ्चित् सदेव तत् चारित्रमोहोदयमलिनं तन्निर्जरणेन निर्मलीकुरुते ॥५८॥ ज्ञानमिह प्रस्तावात् श्रुतज्ञानं तत्सम्पन्नतया 'सर्वभावाऽभिगमं' सर्वपदार्थज्ञानं जनयति, चतुरन्ते संसारकान्तारे 'न विनश्यति' न मुक्तिमार्गाद् विशेषेण दूरीभवति । अमुमेवार्थं दृष्टान्तद्वारेण स्पष्टतरमाह—'यथे'त्यादि, यथा सूचिः ससूत्रा पतिता न विनश्यति, तथा जीवः सश्रुतः संसारे न विनश्यति । अत एव ज्ञानं च—अवध्यादि विनयश्च तपश्च चारित्रयोगाश्च—चारित्रव्यापारा ज्ञानविनयतपश्चारित्रयोगास्तान् प्राप्नोति, तथा स्वसमयपरसमययोः सङ्घातनीयः—प्रमाणपुरुषतया मीलनीयः स्वसमयपरसमयसङ्घातनीयो भवति । इह च स्वसमयपरसमयशब्दाभ्यां तद्वेदिनः पुरुषा उच्यन्ते, तेष्वेव मीलनसम्भवात् ॥५९॥ 'दर्शनसम्पन्नतया' क्षायोपशमिकसम्यक्त्वसमन्विततया भवहेतुभूतं मिथ्यात्वं भवमिथ्यात्वं तस्य च्छेदनं—क्षपणं भवमिथ्यात्वच्छेदनं करोति, कोऽर्थः? क्षायिकसम्यक्त्वमवाप्नोति, ततश्च 'परमि'त्युत्तरकालम् उत्कृष्टतस्तस्मिन्नेव भवे मध्यमजघन्यापेक्षया तृतीये तुर्ये वा जन्मनि केवलज्ञानप्राप्तौ 'न विध्यायति' ज्ञानदर्शनप्रकाशाभावरूपं विध्यानं नाऽवाप्नोति, किन्तु 'अनुत्तरेण' क्षायिकत्वात् प्रधानेन ज्ञानदर्शनेनाऽऽत्मानं 'संयोजयन्' प्रतिसमयमपरापरेणोपयोगरूपतयोत्पद्यमानेन घटयन्, संयोजनं च भेदेऽपि स्याद् अत आह—सम्यग् 'भावयन्' तेनाऽऽत्मानमात्मसाद् नयन् विहरति भवस्थकेवलितया ॥ ६० ॥ चारित्रसम्पन्नता सूत्रम्, इन्द्रियसूत्राणि पञ्च, कपायसूत्राणि च चत्वारि सुगमानि ॥ ६१-६२-६३-६४-६५-६६-६७-६८-६९-७० ॥ प्रेम च—रागरूपं द्वेपश्च मिथ्यादर्शनं च प्रेमद्वेपमिथ्यादर्शनानि तद्विजयेन ज्ञानदर्शनचारित्राराधनायाम् 'अभ्युत्तिष्ठति' उद्य-

त्रिसप्ति-
पदानां फल-
निरूपणम् ।

खीरदहिसप्पिमाई, पणीयं पाणभोयणं । परिवज्जणं रसाणं तु, भणियं रसविवज्जणं ॥ २६ ॥

व्याख्या—क्षीरदधिसर्पिरादि 'प्रणीतम्' अतिबृंहकं, पानं च—खर्जूररसादि भोजनं च—गलद्विन्दूदोदनादि पानभोजनं सोपस्कारत्वादेषां परिवर्जनं रसानां 'तुः' पुरणे, भणितं रसविवर्जनमिति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ कायक्लेशमाह—

ठाणा वीरासणाईया, जीवस्स उ सुहावहा । उग्गा जहा धरिज्जंति, कायकिलेसं तमाहियं ॥२७॥

व्याख्या—स्थानानि वीरासनादीनि, लोचाद्युपलक्षणं चैतत्, जीवस्य, 'तुः' अवधारणे भिन्नक्रमश्च, ततः सुखावहान्येव मुक्तिसुखहेतुत्वात्, 'उग्राणि' दुष्करतया 'यथा' येन प्रकारेण 'धार्यन्ते' सेव्यन्ते "कायकिलेसं तमाहियं" ति कायक्लेशः स आख्यातः तथैवेति शेष इति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥ संलीनतामाह—

एगंतमणावाए, इत्थीपसुविवज्जिए । सयणासणसेवणया, विवित्तं सयणासणं ॥ २८ ॥

व्याख्या—"एगंतं" ति सुब्व्यत्ययाद् 'एकान्ते' जनेनाऽनाकुले 'अनापाते' स्त्र्याद्यापातरहिते 'स्त्रीपशुविवर्जिते' तत्रैवाऽवस्थितस्त्र्यादिरहिते शून्यागारादाविति भावः, "सयणासणसेवणय" त्ति सूत्रत्वात् शयनासनसेवनं विविक्तशयनासनं नाम बाह्यं तप उच्यते इति शेषः । उपलक्षणं चैतदेषणीयफलकादिग्रहणस्य, अनेन च विविक्तचर्या नाम संलीनतोक्ता । शेषसंलीनतोपलक्षणमेषा, यतश्चतुर्विधा इयमुक्ता । तथाहि—"इंदियकसायजोगे, पडुच्च संलीणया मुणेयव्वा । तह जा विवित्तचरिया, पन्नत्ता वीयरागेहिं ॥ १ ॥"[1] इति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ उक्तमेवार्थमुपसंहरन्नुत्तरग्रन्थसम्बन्धमाह—

एसो बाहिरगतवो, समासेण वियाहिओ । अब्भिंतरतवो इत्तो, वुच्छामि अणुपुव्वसो ॥ २९ ॥

व्याख्या—सुगममेव ॥ २९ ॥ प्रतिज्ञातमाह—

१ "इन्द्रियकषाययोगान्, प्रतीत्य संलीनता ज्ञातव्या । तथा या विविक्तचर्या, प्रज्ञप्ता वीतरागैः ॥ १ ॥"

अभ्यन्तर-तपसः स्वरूपम् ।

पायच्छित्तं विणओ, वेयावच्चं तहेव सज्झाओ । झाणं च विउस्सग्गो, एसो अब्भिंतरो तवो ॥३०॥

व्याख्या—अक्षरार्थः सुगमः ॥ ३० ॥ भावार्थं तु स्वत एवाऽऽह सूत्रकृत्—

आलोयणारिहाईयं, पायच्छित्तं तु दसविहं । जे भिक्खू वहई सम्मं, पायच्छित्तं तमाहियं ॥ ३१ ॥
अब्भुट्ठाणं अंजलिकरणं, तहेवाऽऽसणदायणं । गुरुभत्ति भावसुस्सूसा, विणओ एस वियाहिओ ३२
आयरियमाईए, वेयावच्चम्मि दसविहे । आसेवणं जहाथामं, वेयावच्चं तमाहियं ॥ ३३ ॥
वायणा पुच्छणा चेव, तहेव परियट्टणा । अणुप्पेहा धम्मकहा, सज्झाओ पंचहा भवे ॥ ३४ ॥
अट्टरुद्दाणि वज्जेत्ता, झाइज्जा सुसमाहिए । धम्मसुक्काइं झाणाइं, झाणं तं तु बुहा वदे ॥ ३५ ॥
सयणासण ठाणे वा, जे उ भिक्खू ण वावरे । कायस्स विउस्सग्गो, छट्ठो सो परिकित्तिओ ॥ ३६ ॥

व्याख्या—आलोचनां अर्हति आलोचनार्हं—यत् पापमालोचनात एव शुद्ध्यति, आदिशब्दात् प्रतिक्रमणार्हादिग्रहः । इह पुनर्विषयविषयिणोरभेदोपचारादेवंविधपापविशुद्ध्युपायभूतानि आलोचनादीन्येव आलोचनार्हादिशब्देनोक्तानि, प्रायश्चित्तं 'तुः' अवधारणे भिन्नक्रमश्च, ततो दशविधमेव, दशविधत्वं चेत्थम्—"[1]आलोयण पडिकमणे, मीस विवेगे तहा विउस्सग्गे । तव छेय मूल अणवट्ठया य पारंचिए चेव ॥१॥" 'जे' इति आर्षत्वाद् यद् भिक्षुः 'वहति' आसेवते 'सम्यग्' अवैपरीत्येन प्रायश्चित्तं तद् आख्यातम् ॥ विनयमाह—अभ्युत्थानम् अञ्जलिकरणं, 'तथे'ति समुच्चये, 'एवे'ति पूरणे, "आसणदायणं" ति सूत्रत्वाद् आसनदानं, गुरुभक्तिः; भावेन—अन्तःकरणेन शुश्रूषा—तदादेशं प्रति श्रोतुमिच्छा पर्युपासना वा भावशुश्रूषा विनय एष व्याख्यातः ॥ वैयावृत्यमाह—'आचार्यादिके' आचार्यादिविषये, मकारस्त्वलाक्षणिकः,

1 "आलोचना प्रतिक्रमणं मिश्रं विवेकस्तथा व्युत्सर्गः । तपश्छेदो मूलमनवस्थाप्यं च पाराञ्चिकमेव ॥ १ ॥"

वैयावृत्यमुचिताऽऽहारादिसम्पादनरूपम्, उक्तञ्च—"[1]वेयावच्चं वावडभावो तह धम्मसाहणनिमित्तं । अन्नाइयाण विहिणा, संपायणमेस भावत्थो ॥ १ ॥" तस्मिन् दशविधे, उक्तं हि—*"[2]आयरिय-उवज्झाए, थेरे-तवस्सी-गिलाण-सेहाणं । साहम्मिय-कुल-गण-संघसंगयं तमिह कायवं ॥ १ ॥" 'आसेवनम्' एतद्विषयमनुष्ठानं 'यथास्थाम' स्वसामर्थ्याऽनतिक्रमेण वैयावृत्यं तद् आख्यातम् ॥ **स्वाध्यायमाह**—"वायणे"त्यादि सुगमम् ॥ **ध्यानमाह**—"अट्टे"त्यादि प्रकटम् । नवरम्—'ध्यानं' ध्यानाख्यं तपः, "तं तु" तदेव बुधा वदन्ति ॥ **व्युत्सर्गमाह**—शयने आसने, उभयत्र सुपो लुक्, 'स्थाने' ऊर्ध्वस्थाने 'वा' विकल्पे, यस्तु भिक्षुः 'न व्याप्रियते' न चलनादिक्रियां कुरुते, यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् तस्य भिक्षोः कायस्य 'व्युत्सर्गः' चेष्टां प्रति परित्यागो यः षष्ठं 'तत्' तपः परिकीर्त्तितम् । शेषव्युत्सर्गोपलक्षणं चैतद्, अनेकविधत्वादस्य । उक्तं च—"[3]दवे भावे य तहा, दुह वुस्सगो चउविहो दवे । गणदेहोवहिभत्ते, भावे कोहाइचाउ त्ति ॥१॥" इति सूत्रषट्कार्थः ॥ ३१-३२-३३-३४-३५-३६ ॥ अध्ययनार्थमुपसंहरंस्तपस एव फलमाह—

एयं तवं तु दुविहं, जं सम्मं आयरे मुणी । से खिप्पं सवसंसारा, विप्पमुच्चइ पंडिए ॥३७॥ त्ति बेमि ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ३७ ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां तपोमार्गगत्याख्यं त्रिंशत्तममध्ययनं समाप्तम् ॥

---

१ "वैयावृत्यं व्यापृतभावस्तथा धर्मसाधननिमित्तम् । अन्नादिकानां विधिना, सम्पादनमेष भावार्थः ॥ १ ॥"

२ "आचार्योपाध्याये, स्थविरतपस्विग्लानशैक्षाणाम् । साधर्मिककुलगणसङ्घसङ्गतं तदिह कर्त्तव्यम् ॥ १ ॥"

३ "द्रव्ये भावे च तथा द्विधा व्युत्सर्गः चतुर्विधो द्रव्ये । गणदेहोपधिभक्ते, भावे क्रोधादित्याग इति ॥ १ ॥"

अथ चरणविधिनामकमेकत्रिंशत्तममध्ययनम् ।

'अनन्तराध्ययने तप उक्तम्, तच्च चरणवत एव भवतीत्यधुना चरणमुच्यते' इति सम्बन्धस्यैकत्रिंशत्तमाध्ययनस्य चरणविधिनामकस्याऽऽदिसूत्रम्—

चरणविहिं पवक्खामि, जीवस्स उ सुहावहं । जं चरित्ता बहू जीवा, तिन्ना संसारसागरं ॥ १ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव ॥ १ ॥ प्रतिज्ञातमाह—

एगओ विरइं कुज्जा, एगओ अ पवत्तणं । असंजमे नियत्तिं च, संजमे य पवत्तणं ॥ २ ॥
रागद्दोसे य दो पावे, पावकम्मपवत्तणे । जे भिक्खू रुंभई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ ३ ॥
दंडाणं गारवाणं च, सल्लाणं च तियं तियं । जे भिक्खू चयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ ४ ॥
दिव्वे य जे उवसग्गे, तहा तेरिच्छ-माणुसे । जे भिक्खू सहई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ ५ ॥
विगहा-कसाय-सन्नाणं, झाणाणं च दुयं तहा । जे भिक्खू वज्जई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ ६ ॥
वएसु इंदियत्थेसु, समिईसु किरियासु य । जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ ७ ॥
लेसासु छसु काएसु, छक्के आहारकारणे । जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ ८ ॥
पिंडुग्गहपडिमासुं, भयट्ठाणेसु सत्तसु । जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ ९ ॥
मएसु बंभगुत्तीसु, भिक्खुधम्मम्मि दसविहे । जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥१०॥

उवासगाणं पडिमासु, भिक्खूणं पडिमासु य। जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ ११ ॥
किरियासु भूयगामेसु, परमाहम्मिएसु य। जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ १२ ॥
गाहासोलसएहिं, तहा असंजमम्मि य। जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ १३ ॥
बंभम्मि नायज्झयणेसु, ठाणेसु यऽसमाहिए। जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ १४ ॥
इक्कवीसाए सबलेसुं, बावीसाए परीसहे। जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ १५ ॥
तेवीसई सूयगडे, रूवाहिएसु सुरेसु य। जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ १६ ॥
पणवीसा भावणाहिं च, उद्देसेसु दसाइणं। जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ १७ ॥
अणगारगुणेहिं च, पगप्पम्मि तहेव य। जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ १८ ॥
पावसुयप्पसंगेसु, मोहट्ठाणेसु चेव य। जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ १९ ॥
सिद्धाइगुणजोगेसु, तित्तीसाऽऽसायणासु य। जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ २० ॥

व्याख्या—'एकतः' एकस्माद् विरतिं कुर्यात्, 'एकतश्च' एकस्मिंश्च प्रवर्त्तनम् । एतदेव विशेषत आह—असंयमात् पञ्चम्यर्थे सप्तमी निवृत्तिं च संयमे च प्रवर्त्तनं कुर्यादित्यनुवर्त्तते। 'चकारौ' समुच्चये ॥ रागद्वेषौ च द्वौ पापौ पापकर्म्मप्रवर्त्तकौ यो भिक्षू 'रुणद्धि' तिरस्कुरुते नित्यं सः 'नाऽऽस्ते' न तिष्ठति 'मण्डले' संसारे वृद्धव्याख्यानात् । एवमुत्तरसूत्रेष्वपि नित्यमित्यादि व्याख्येयम् ॥ 'दण्डानां' मनोदण्डादीनां 'गौरवाणां च' ऋद्धिगौरवादीनां 'शल्यानां' मायाशल्यादीनां त्रिकं त्रिकं यो भिक्षुस्त्यजति ॥ दिव्यांश्चोपसर्गान्, तथा तैरश्चमानुषान् उपलक्षणत्वादात्मसंवेदनीयांश्च प्रत्येकं

चतुर्विधान्, तथाहि—"हास-पओस-विमंसा-पुढो-विमायाहिं देवउवसग्गा । आइतियं माणुस्सा, कुसीलपडिसेवहेऊ य ॥ १ ॥ भयरोसाहारकए, अवचलयणाऽवणे य तेरिच्छा । घट्टण-पवडण-थंभण-लेसणया आयवेयणिया ॥२॥" यो भिक्षुः सहते ॥ 'विकथा-कषाय-सञ्ज्ञानां' प्रतीतानां प्रत्येकं चतुष्कमिति शेषः, "झाणाणं च" त्ति ध्यानयोश्च 'द्विकम्' आर्त्तरौद्ररूपं तथा यो भिक्षुर्वर्जयति, चतुर्विधत्वाच्च ध्यानस्याऽत्र प्रस्तावेऽभिधानम् ॥ व्रतेषु इन्द्रियार्थेषु समितिषु 'क्रियासु च' कायिक्यादिषु यो भिक्षुः 'यतते' यथायोगं परिपालनवर्जनविधानेन यत्नं कुरुते ॥ लेश्यासु षट्सु कायेषु 'षट्के' षट्परिमाणे 'आहारकारणे' वेदनादौ यो भिक्षुः 'यतते' यथायोगं निरोधरक्षादिविधानेन यत्नं कुरुते ॥ 'पिण्डावग्रह-प्रतिमासु' आहारग्रहणविषयाऽभिग्रहरूपासु संसृष्टादिषु सप्तस्विति योगः । तत्राऽसंसृष्टा हस्तमात्राभ्यां चिन्त्या—"असंसट्ठे हत्थे असंसट्ठे मत्ते अखरडिय त्ति वुत्तं भवई" एवं गृह्णतः प्रथमा भवति १ । संसृष्टा ताभ्यामेव चिन्त्या—"संसट्ठे हत्थे संसट्ठे मत्ते" एवं गृह्णतो द्वितीया २ । उद्धृता नाम—पाकस्थानाद् यत् स्थाल्यादौ स्वयोगेन भोजनभाजने चोद्धृतं तत एव गृह्णतस्तृतीया ३ । अल्पलेपा नाम—अल्पशब्दोऽभाववाचकः, निर्लेपं पृथुकादि गृह्णतश्चतुर्थी ४ । अवगृहीता नाम—भोजनकाले भोक्तुकामस्य शरावादिना यदुपहृतं भोजनजातं तत एव गृह्णतः पञ्चमी ५ । प्रगृहीता नाम—भोजनवेलायां भोक्तुकामाय दातुमभ्युद्यतेन भोक्त्रा वा यत् करादिना प्रगृहीतं तद्गृह्णतः षष्ठी ६ । उज्झितधर्म्मा तु—यत् परित्यागार्हं भोजनजातमन्ये च द्विपदादयो नैव काङ्क्षन्ति तदर्धत्यक्तं वा गृह्णत इति सप्तमी ७ । तथा 'भयस्थानेषु'

चरण-विधानम् ।

---

१ "हास्यप्रद्वेषविमर्शपृथग्विमात्राभिर्देवोपसर्गाः । आदित्रिकं मानुषकाः कुशीलप्रतिसेवनाहेतुश्च ॥ १ ॥"
भयरोषाऽऽहारकृताः अपत्यलयनाऽवने च तैरश्चाः । घट्टनप्रपतनस्तम्भनश्लेषणकादात्मवेदनीयाः ॥ २ ॥"

२ "असंसृष्टो हस्तः असंसृष्टं मात्रकम्, अखरण्टिता इत्युक्तं भवति" ।

इहलोकादिषु सप्तसु, उक्तञ्च—*"इहपरलोगाऽऽयाणमकम्हाआजीवमरणमसिलोए" यो भिक्षुः 'यतते' पालनभयाकरणाभ्याम् ॥ 'मदेषु' जातिमदादिष्वष्टसु, उक्तञ्च—†"जाईकुलबलरूवे तवईस्सरिए सुए लाभे" प्रतीतत्वाच्च इह, अन्यत्र च सूत्रे सङ्ख्याऽनभिधानम् । ब्रह्म—ब्रह्मचर्यं तद्गुप्तिषु—वसत्यादिषु नवसु, उक्तञ्च—‡"वसहि कह निसिज्जिंदिय कुड्डिंतर पुव्वकीलिय पणीए । अईमायाऽऽहार विभूसणा य नव बंभगुत्तीओ ॥ १ ॥" भिक्षुधर्मे 'दशविधे' क्षान्त्यादिभेदतः, उक्तञ्च—¶"खंती य मद्दवऽज्जव मुत्ती तव संजमे य बोधब्वो । सच्चं सोयं आकिंचणं च, बंभं च जइधम्मो ॥ २ ॥" यो भिक्षुर्यतते परिहारादिना ॥ उपासकाः—श्रावकास्तेषां 'प्रतिमासु' अभिग्रहविशेषरूपासु दर्शनादिषु एकादशसु, उक्तं हि—§"दंसण वय सामाइय पोसह पडिमा अबंभसच्चित्ते । आरंभपेसउद्दिट्ठवज्जए समणभूए य ॥१॥" तत्स्वरूपञ्चेदम्—"पसमाइगुणविसिट्ठं, कुग्गहसंकाइसल्लपरिहीणं । सम्मदंसणमणहं, दंसणपडिमा हवइ पढमा ॥ १ ॥ बीयाऽणुव्वयधारी, सामाइकडो य होइ तइया उ । होइ चउत्थी उ चउद्दसऽट्ठमाईसु दिवसेसु ॥ २ ॥ पोसह चउव्विहं पी, पडिपुन्नं सम्म सो उ अणुपाले । बंधाई अइयारा, पयत्तओ वज्जइ इमासु ॥ ३ ॥ यद्यपि च सामायिकप्रतिमा दशा-

---

* "इहपरलोकाऽऽदानाऽकस्मादाजीवमरणाऽश्लोकाः" । † "जाति-कुल-बल-रूपे तपसि ऐश्वर्ये श्रुते लाभे" । ‡ "वसतिः कथा निषद्येन्द्रियाणि कुड्यान्तरं पूर्वक्रीडितं प्रणीतम् । अतिमात्राहारो विभूषणा च नव ब्रह्मगुप्तयः ॥ १ ॥" ¶ "क्षान्तिश्च मार्दवं आर्जवं मुक्तिः तपः संयमश्च बोद्धव्यः । सत्यं शौचमकिञ्चनञ्च ब्रह्म च यतिधर्मः ॥१॥" § "दर्शनं व्रतानि सामायिकं पोषधः प्रतिमा अब्रह्मचर्यसचित्तयोः । आरम्भप्रेष्योद्दिष्टानां वर्जकः श्रमणभूतश्च ॥१॥" १ "प्रशमादिगुणविशिष्टं, कुग्रहशङ्कादिशल्यपरिहीनम् । सम्यग्दर्शनमनघं, दर्शनप्रतिमा भवति प्रथमा ॥ १ ॥ द्वितीयाऽणुव्रतधारी, सामायिककृतश्च भवति तृतीया तु । भवति चतुर्थी तु चतुर्दश्यष्टम्यादिषु दिवसेषु ॥ २ ॥ पौषधं चतुर्विधमपि, प्रतिपूर्णं सम्यक् स तु अनुपालयेत् । बन्धादीनतिचारान्, प्रयत्नतो वर्जयत्यासु ॥ ३ ॥"

श्रुतस्कन्धाऽभिप्रायेणाऽनियतकालमाना तथाऽप्यावश्यकचूर्ण्यभिप्रायेणोपासकदशाऽभिप्रायेण च प्रतिदिनमुभयसन्ध्यं सामायिककरणतो मासत्रयमानोत्कर्षेण द्रष्टव्या। पोषधप्रतिमा तु मासचतुष्टयमाना, जघन्यतस्तु सर्वा अप्येकाहोरात्रमाना इति। "[1]सम्ममणुव्वय-गुणवय-सिक्खावयवं थिरो य नाणी य। अट्ठमिचउद्दसीसुं, पडिमं ठाएगराईयं ॥४॥ असिणाण वियडभोई, मउलियडो दिवसबंभयारी य। रत्तिं परिमाणकडो, पडिमावज्जेसु दिवसेसु ॥ ५ ॥ "वियडभोइ" त्ति विकटे—प्रकटे दिन इत्यर्थः भुङ्क्ते 'विकटभोजी' चतुर्विधाहाररात्रिभोजनवर्जकः, 'मौलिकृतः' अवबद्धकच्छः। झायइ पडिमाए ठिओ, तिलोयपुज्जे जिणे जियकसाए। नियदोसपच्चणीयं, अन्नं वा पंच जा मासा ॥६॥ सिंगारकह विभूसुक्करिस्सं इत्थीरहं च वज्जंतो। वज्जइ अबंभमेगं, तओ उ छट्ठाए छम्मासे ॥ ७ ॥ सत्तम सत्त उ मासे, नवि आहारे सचित्तमाहारं। जं जं हेट्ठिल्लाणं, तं तोवरिमाण सव्वं पि ॥ ८ ॥ आरंभसयंकरणं, अट्ठमिया अट्ठमास वज्जेइ। नवमा नवमासे पुण, पेसारंभे विवज्जेइ ॥ ९ ॥ दसमा पुण दसमासे, उद्दिट्ठकयं तु भत्त नवि भुंजे। सो होइ उ खुरमुंडो छिहलिं वा धारए कोई ॥१०॥ 'उद्दिष्टकृतं' तमेवोद्दिश्य यत् कृतम्। "जं निहियमत्थजायं, पुच्छंत नियाण नवर सो तत्थ।

[1] "सम्यक्त्वाणुव्रतगुणव्रतशिक्षाव्रतवान् स्थिरश्च ज्ञानी च। अष्टमीचतुर्दश्योः प्रतिमां तिष्ठत्येकरात्रिकीम् ॥ ४ ॥ अस्नानो विकटभोजी, मौलिकृतो दिवसब्रह्मचारी च। रात्रौ परिमाणकृतः, प्रतिमावर्जेषु दिवसेषु ॥ ५ ॥ ध्यायति प्रतिमायां स्थितः, त्रिलोकपूज्यान् जिनान् जितकषायान्। निजदोषप्रत्यनीकं, अन्यं वा पञ्च यावन्मासाः ॥ ६ ॥ शृङ्गारकथां विभूषोत्कर्षं स्त्रीरहश्च वर्जयन्। वर्जयत्यब्रह्मैकं, ततश्च षष्ठ्यां षण्मासान् ॥ ७ ॥ सप्तमी सप्त तु मासान्, नापि आहरति सचित्तमाहारम्। यद्यदधस्तनीनां, तत्तदुपरितनीनां सर्वमपि ॥ ८ ॥ आरम्भस्वयंकरणं, अष्टमिका अष्टमासान् वर्जयति। नवमी नवमासान् पुनः, प्रेष्यारम्भान् विवर्जयति ॥ ९ ॥ दशमी पुनर्दशमासान्, उद्दिष्टकृतं तु भक्तं नापि भुञ्जीत। स भवति तु क्षुरमुण्डः, शिखां वा धारयेत् कोऽपि ॥ १० ॥ यन्निहितमर्थजातं, पृच्छतां निजानां नवरं स तत्र।

जइ जाणइ तो साहे, अह नवि तो वेइ नवि जाणे ॥ ११ ॥ नाऽन्यत् तस्य गृहकृत्यं किमपि कर्त्तुं कल्पत इति भावः । "खुरमुंडो लोएण व, रयहरण पडिग्गहं च गिण्हित्ता । समणब्भूओ विहरे, मासा एक्कारसुक्कोसं ॥१२॥ ममकारेऽवोच्छिन्ने, वच्चइ सन्नायपल्लि दट्ठुं जे । तत्थ वि साहु व्व जहा, गिण्हइ फासुं तु आहारं ॥ १३ ॥" 'सञ्ज्ञातपल्लिं' ज्ञातिसन्निवेशं "फासुं तु" प्रासुकमेव, उपलक्षणत्वादेषणीयं च, प्रेमाव्यवच्छेदात् सञ्ज्ञातिपल्लिगमनेऽपि तस्य न दोष इत्याशयः ॥ तथा भिक्षूणां प्रतिमासु मासिक्यादिषु द्वादशसु, यत आगमः—"मासाई सत्तंता, पढमा बिति तइय सत्तराइदिणा । अहराइ एगराई, भिक्खुपडिमाण बारसगं ॥ १ ॥ तत्स्वरूपञ्चेदम्—पडिवज्जइ एयाओ, संघयण-धिईजुओ महासत्तो । पडिमाओ भावियप्पा, सम्मं गुरुणा अणुन्नाओ ॥२॥ गच्छे च्चिय निम्माओ, जा पुव्वा दस भवे असंपुन्ना । नवमस्स तइयवत्थुं होइ जहन्नो सुयाभिगमो ॥३॥ वोसट्ठचत्तदेहो, उवसग्गसहो जहेव जिणकप्पी । एसण अभिग्गहीया, भत्तं च अलेवडं तस्स ॥४॥ गच्छा विणिक्खमित्ता, पडिवज्जइ मासियं महापडिमं । दत्तेग भोयणस्सा, पाणस्स वि तत्थ एग भवे ॥५॥ जत्थऽत्थमेइ सूरो, न तओ ठाणा पयं पि संचलइ । नाएगराइवासी, एगं व दुगं व अन्नाए ॥ ६ ॥

यदि जानाति ततः कथयति, अथ नापि ततो ब्रवीति नापि जाने ॥ ११ ॥ १ "क्षुरमुण्डो लोचेन वा, रजोहरणं पतद्ग्रहं च गृहीत्वा । श्रमणभूतो विहरेत्, मासानेकादशोत्कृष्टम् ॥ १२ ॥ ममकारेऽव्युच्छिन्ने, व्रजति सञ्ज्ञातपल्लिं द्रष्टुम् । तत्रापि साधुरिव यथा, गृह्णाति प्रासुकं तु आहारम् ॥१३॥" २ "मासादयः सप्तान्ताः प्रथमा द्वितीया तृतीया सप्तरात्रि-दिनाः । अहोरात्रिकी एकरात्रिकी भिक्षुप्रतिमानां द्वादशकम् ॥ १ ॥ प्रतिपद्यते एताः, संहनन-धृतियुतो महासत्त्वः । प्रतिमा भावितात्मा, सम्यग्गुरुणा अनुज्ञातः ॥२॥ गच्छे एव निर्मातः, यावत् पूर्वाणि दश भवेयुरसम्पूर्णानि । नवमस्य तृतीयवस्तु, भवति जघन्यः श्रुताभिगमः ॥ ३ ॥ व्युत्सृष्टत्यक्तदेहः, उपसर्गसहो यथैव जिनकल्पी । एषणा अभिगृहीता, भक्तं चाऽलेपकृत्तस्य ॥ ४ ॥ गच्छाद् विनिष्क्रम्य, प्रतिपद्यते मासिकीं महाप्रतिमाम् । दत्त्येका भोजनस्य, पानकस्यापि तत्रैका भवेत् ॥५॥ यत्राऽस्तमेति सूर्यः, न ततः स्थानात् पदमपि सञ्चलति । ज्ञात एकरात्रिवासी, एकां वा द्वे वाऽज्ञाते ॥६॥

दुष्टस्सहत्थिमाईण नो भएणं पयं पि ओसरइ । एमाइनियमसेवी, विहरइ जाऽखण्डिओ मासो ॥ ७ ॥ पच्छा गच्छमईई, एव दुमासी तिमासी जा सत्त । नवरं दत्तीवुड्ढी, जा सत्त उ सत्तमासीए ॥ ८ ॥ तत्तो य अट्ठमीया, भवई हु पढम सत्तराइंदी । तीए चउत्थचउत्थेणऽपाणएणं अह विसेसो ॥ ९ ॥ उत्ताणग पासल्ली, नेसज्जी वावि ठाण ठाइत्ता । सहउवसग्गे घोरे, दिव्वाई तत्थ अविकंपो ॥ १० ॥ 'उतानकः' ऊर्द्धमुखशयितः, "नेसज्जि" त्ति निषद्यावान् समयुततया उपविष्टः । अस्यां च पारणके आयामाम्लं दत्तिनियमस्तु नास्ति, ग्रामादेर्बहिश्चाऽवस्थानम् । "दोच्चा[1] वि एरिस च्चिय, बहिया गामाइयाण नवरं तु । उक्कुडु लगंडसाई, दंडायय उड्ढ ठाइत्ता ॥ ११ ॥" लगण्डं—वक्र-काष्ठं तद्वत् शेते लगण्डशायी शिरःपार्ष्णिकाभिरेव स्पृष्टभूः न तु पृष्ठेन, दण्डायतः—दण्डवद् भून्यस्तायतशरीरः । "तच्चाए[2] वी एवं, नवरं ठाणं तु तस्स गोदोही । वीरासणमहवा वी, ठाएज्जा अंबखुज्जो हु ॥ १२ ॥" गोदोहिका—गोदो-हनप्रवृत्तस्येवाऽग्रपादतलाभ्यामवस्थानम्, वीराणां—दृढसंहननानाम् आसनम् तद्धि सिंहासनाधिरूढस्य सिंहासनापनयनेऽविचलितावस्थानेन तुल्यम्, 'आम्रकुब्जः' सहकारफलवद् वक्राकारः । "एमेव[3] अहोराई, छट्ठं भत्तं अपाणयं नवरं ।

दुष्टाश्वहस्त्यादीनां न भयेन पदमपि अपसरति । एवमादिनियमसेवी, विहरति यावदखण्डितो मासः ॥ ७ ॥ पश्चाद् गच्छमत्येति, एवं द्विमासीं त्रिमासीं यावत् सप्त । केवलं दत्तिवृद्धिर्यावत् सप्त तु सप्तमासिक्याम् ॥ ८ ॥ ततश्च अष्टमिका, भवति खलु प्रथमा सप्तरात्रिन्दिवा । तस्यां चतुर्थचतुर्थेनाऽपानकेनाऽथ विशेषः ॥ ९ ॥ उत्तानको पार्श्वगः, नैषद्यी वाऽपि स्थानं स्थित्वा । सहते उपसर्गान् घोरान्, दिव्यादीन् तत्राऽविकम्पः ॥ १० ॥"

1 "द्वितीयाऽपि ईदृशी एव, बहिस्ताद् ग्रामादिकानां केवलं तु । उत्कुटुको लगण्डशायी, दण्डायत उर्ध्वं स्थित्वा ॥११॥"

2 "तृतीयायामप्येवं, केवलं स्थानं तु तस्य गोदोहिका । वीरासनमथवाऽपि तिष्ठेदाम्रकुब्जः खलु ॥ १२ ॥"

3 "एवमेवाऽहोरात्रिकी, षष्ठं भक्तमपानकं केवलम् ।

चरण-विधानम् ।

गामनगराण वहिया, वग्घारियपाणिए ट्ठाणं ॥ १३ ॥" 'व्याघारितपाणिके' प्रलम्बभुजस्येत्यर्थः, इयं च त्रिभिर्दिनैर्याति, अहोरात्रस्यान्ते षष्ठभक्तकरणात् । यदाह—"अहोराइया तहिं पच्छा छट्ठं करेइ" । एकाशनेन चेयमारभ्यते, तेनैव च निष्ठां याति । "एमेव एगराई अट्ठमभत्तेण ठाण बाहिरओ । ईसीपब्भारगए, अणिमिसनयणेगदिट्ठी य ॥ १४ ॥" "साहट्टु दो वि पाए, वग्घारियपाणि ठायइ ट्ठाणं" ति, 'ईषत्प्राग्भारगतः' ईषत्कुब्जो नद्यादिदुस्तटीस्थितो वा, 'एकदृष्टिः' एकपुद्गलगतदृष्टिः, 'संहृत्य पादौ' जिनमुद्रया व्यवस्थाप्य इत्यर्थः, सम्यक्करणे चास्याऽवधिज्ञानं मनःपर्यवज्ञानं केवलज्ञानं वा फलमागमेऽभिहितम् । इयं च प्रतिमा रात्रेरनन्तरमष्टमकरणात् चतूरात्रिंदिवमाना । यदाह—"एगराइया चउहिं पच्छा अट्ठमं करेइ" त्ति । विस्तरश्चासां दशाभ्योऽवसेयः । एतासु यो भिक्षुर्यतते यथावत् परिज्ञानोपदेशपालनादिभिः ॥ 'क्रियासु' कर्मबन्धनिबन्धनभूतचेष्टासु अर्थाऽनर्थादिभेदतः त्रयोदशसु, तथा चागमः—"अट्ठाणट्ठा हिंसाऽकम्हा दिट्ठी य मोसऽदिन्ने या । अज्झत्थ माणमित्ते, माया लोभेरियावहिया ॥ १ ॥" आसां भावार्थः पुनरयम्—"तसथावरभूयहिओ, जो दंडं निसिरई हु कज्जम्मि । आयपरस्स व अट्ठा, अट्ठादंडं तयं विंति ॥ १ ॥ जो पुण सरडाईयं, थावरकायं व वणलयाईयं । मारेउ छिंदिऊण व, छड्डे एसो अणट्ठाए ॥२॥ अहिमाइ वेरियस्स व, हिंसिंसु हिंसई व हिंसिहिई ।

ग्रामनगरयोर्बहिस्ताद् व्याघारितपाणिकं स्थानम् ॥ १३॥" १ "अहोरात्रिकी तत्र पश्चात् षष्ठं करोति" २ "एवमेव एकरात्रिकी अष्टमभक्तेन स्थानं बहिस्तात् । ईषत्प्राग्भारगतोऽनिमिषनयनैकदृष्टिश्च ॥ १४ ॥ ३ "संहृत्य द्वावपि पादौ व्याघारितपाणिः तिष्ठति स्थानमिति" ४ "एकरात्रिकी चतुर्भिः पश्चात् अष्टमं करोती"ति । ५ "अर्थाऽनर्था हिंसा, अकस्माद् दृष्टिश्च मृषाऽदत्तं च । अध्यात्मं मानो मैत्री, माया लोभ ईर्यापथिकी ॥१॥" ६ "त्रसस्थावरभूतहितो, यो दण्डं निसृजति खलु कार्ये । आत्मनः परस्य वाऽर्थं, अर्थदण्डं तकं ब्रुवते ॥१॥ यः पुनः सरटादिकं, स्थावरकायं वा वनलतादिकम् । मारयित्वा छित्वा वा, मुञ्चति एषोऽनर्थाय ॥२॥ अह्यादेः वैरिणो वाऽहिंसीत् हिनस्ति वा हिंसिष्यति ।

जो दंडं आरभई, हिंसादंडो भवे एसो ॥ ३ ॥ अण्णट्ठाए निसिरई, कंडाई अन्नमाहणे जो उ । जोऽवनियंतो सस्सं, छिंदेज्जा सालिमाईयं ॥ ४ ॥ एस अकम्हादंडो, दिट्ठि विवज्जासओ इमो होइ । जो सत्तु त्ती काउं, हणई मूढो असत्तुं पि ॥ ५ ॥ छट्ठो मोसाभासा, सत्तमदंडो अदिन्नगहणं तु । अज्झत्थीओ कज्जं, विणा वि जं दुम्मणो चिट्ठे ॥६॥ जाइमयाईमत्तो, हीलेइ परं तु माणकिरिएसा । माइपियभायगाइण, जो पुण अप्पे वि अवराहे ॥ ७ ॥ तिव्वं करेइ दंडं, दहणंकणबंधतालणाईयं । तम्मित्तदोसवत्तिं, किरियाठाणं भवे दसमं ॥८॥ एक्कारसमं माया, बारसमं जमिह लोभदोसेण । अन्नेसिं सत्ताणं, वहबंधणमारणे कुणइ ॥ ९ ॥ सययं तु अप्पमत्तस्स भगवओ जाव चक्खुपम्हं पि । निवडइ ता सुहुमाऊ, इरियावहिया किरिय चरिमा ॥ १० ॥" 'भूतग्रामाः' जीवसङ्घाताश्च चतुर्दश । ते चामी—"[1]एगिन्दिय सुहुमियरा, सन्नियर पणिंदिया सबितिचऊ । पज्जत्ताऽपज्जत्ताभेएणं चउदस ग्गामा ॥ १ ॥" तेषु । तथा परमाश्च ते अधार्मिकाश्च परमाधार्मिकाः अम्बादयस्तेषु पञ्चदशसु । यत उक्तं—*"[1]अंबे [2]अंबरिसी चेव, [3]सामे [4]सबले त्ति आवरे ।

यो दण्डमारभते हिंसादण्डो भवेदेषः ॥३॥ अन्यार्थं निसृजति, काण्डादीन् अन्यमाहन्याद् यस्तु । योऽपनयन् सस्यं छिन्द्यात् शाल्यादिकम् ॥ ४ ॥ एष अकस्माद्दण्डो दृष्टिर्विपर्यासतोऽयं भवति । यः शत्रुरिति कृत्वा, हन्ति मूढोऽशत्रुमपि ॥ ५ ॥ षष्ठो मृषाभाषा, सप्तमदण्डोऽदत्तग्रहणं तु । अध्यात्मिकः कार्यं विनाऽपि यद् दुर्मनाः तिष्ठेत् ॥ ६ ॥ जातिमदादिमत्तो, हेलयति परं तु मानक्रिया एषा । मातृ-पितृ-भ्रात्रादीनां, यः पुनरल्पेऽप्यपराधे ॥७॥ तीव्रं करोति दण्डं, दहना-ऽङ्कन-बन्ध-ताडनादिकम् । तन्मित्रद्वेषप्रत्ययिकं क्रियास्थानं भवेद् दशमम् ॥८॥ एकादशं माया, द्वादशं यदिह लोभदोषेण । अन्येषां सत्त्वानां वधबन्धनमारणानि करोति ॥९॥ सततं त्वप्रमत्तस्य भगवतो यावत् चक्षुःपक्ष्मापि । निपतति तावत् सूक्ष्मा तु ईर्यापथिकी क्रिया चरमा ॥ १० ॥" १ "एकेन्द्रियाः सूक्ष्मा इतरे च, संज्ञिन इतरे पञ्चेन्द्रियाः सद्वित्रिचतुरिन्द्रियाः । पर्याप्ताऽपर्याप्तकभेदेन चतुर्दश ग्रामाः ॥ १ ॥" * "अम्बोऽम्बर्षिश्चैव श्यामः शबल इत्यपरः ।

रुद्दोवरुद्द काले य, महाकाले त्ति आवरे ॥ १ ॥ असिपत्ते धणुं कुंभे, वालुय वेयरणी इय । खरस्सरे महाघोसे एए पन्नरसाऽऽहिया ॥ २ ॥ तेषु यो भिक्षुर्यतते परिहारपरिज्ञानादिभिः ॥ गाथा—गाथाभिधानम् अध्ययनं—षोडशमेषां गाथाषोडशकानि सूत्रकृताऽऽद्यश्रुतस्कन्धाऽध्ययनानि तेषु, उक्तञ्च—*"समओ वेयालीयं, उवसग्गपरिन्न थीपरिन्ना य । निरयविभत्ती वीरत्थओ य कुसीलाण परिभासा ॥ १ ॥ वीरिए धम्म समाही, मग्ग समोसरण अहतह गंथो । जमतीतं तह गाहा, सोलसमं होइ अज्झयणं ॥ २ ॥" तथा 'असंयमे च' सप्तदशभेदे पृथिव्यादिविषये, तत्सङ्ख्यात्वं चास्य तत्प्रतिपक्षस्य संयमस्य सप्तदशभेदत्वात् । यत उक्तम्—†"पुढवि-दग-अगणि-मारुय-वणप्फई-बि-ति-चउ-पणिंदि-अज्जीवे । पेहोपेह-पमज्जण-परिट्ठवण-मणो-वई-काए ॥ १ ॥" 'ब्रह्मणि' ब्रह्मचर्ये अष्टादशभेदभिन्ने, उक्तं हि—‡"ओरालियं च दिव्वं, मणवयकाएण करणजोएणं । अणुमोयण-कारावण-करणेणऽट्ठारसाऽबंभं ॥ १ ॥" ज्ञाताध्ययनेषु उत्क्षिप्तादिषु एकोनविंशतौ, यदुक्तम्—¶"उक्खित्तनाए संघाडे, अंडे कुम्मे य सेलए । तुंबे य रोहिणी मल्ली, मायंदी चंदिमा इय ॥ १॥ दावद्दवे उदगनाए, मंडुक्के तेयली इय । नंदिफले अवरकंका, आइन्ने सुंसु पुंडरिए ॥ २ ॥" 'स्थानेषु' आश्रयेषु कारणेष्वित्यर्थः, कस्य ? इत्याह—'असमाधेः' असमाधानस्य, तानि च द्रुतं द्रुतं गमनादीनि

रुद्र उपरुद्रः कालश्च महाकाल इति चापरः ॥१॥ असिपत्रो धनुः कुम्भः, वालुको वैतरणिरिति । खरस्वरो महाघोषः, एते पञ्चदशाऽऽख्याताः ॥२॥ *"समयो वैतालीयं, उपसर्गपरिज्ञा स्त्रीपरिज्ञा च । निरयविभक्तिर्वीरस्तवश्च कुशीलानां परिभाषा ॥१॥ वीर्यं धर्मः समाधिर्मार्गः समवसरणं याथातथ्यं ग्रन्थः । आदानीयं तथा गाथा षोडशं भवत्यध्ययनम् ॥ २ ॥" † "पृथ्वी-दका-ऽग्नि-मारुत-वनस्पति-द्वि-त्रि-चतुः-पञ्चेन्द्रिया-ऽजीवेषु । प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्य-प्रमार्जन-परिष्ठापन-मनो-वचः-कायैः ॥ १ ॥" ‡ "औदारिकं च दिव्यं, मनोवचःकायेन करणयोगेन । अनुमोदन-कारण-करणैरष्टादशाऽब्रह्म ॥ १ ॥" ¶ "उत्क्षिप्तज्ञातः सङ्घाटोऽण्डैः कूर्मश्च शैलकः । तुम्बश्च रोहिणी मल्ली माकन्दी चन्द्रिकेति ॥ १ ॥ दावद्रव उदकज्ञातो मण्डूकः तेतलिश्च । नन्दीफलमपरकङ्का अश्वः सुंसुमा पुण्डरीकम् ॥ २ ॥"

विंशतिः, तथा चाऽऽह—*दवदवचारी–दुयं दुयं वच्चंतो इहेव अप्पाणं पवडणाइणा अन्ने य सत्ते वावायणाइणा असमाहीए जोयइ परलोगे य अप्पयं सत्तवहजणियकम्मुणा असमाहीए जोयइ १, एवमन्येष्वपि असमाधिस्थानत्वं भावनीयम्। अपमज्जिए ठाणनिसीयणाइ करेइ २, एवं दुप्पमज्जिए वि ३, अइरित्ताए सेज्जाए आसणे वा निवसइ निसीयइ वा ४, राइणिए परिभवइ ५, थेरोवघाई–सीलाईदोसेहिं थेरे उवहणइ त्ति वुत्तं हवइ ६, भूओवघाई–अणट्ठाए एगिंदियाइए उवहणइ त्ति वुत्तं हवइ ७, मुहुत्ते मुहुत्ते संजलइ ८, सइं कुद्धो य अच्चंतकुद्धो हवइ ९, पिट्ठिमंसिए १०, अभिक्खणमोहारिणिं भासइ जहा दासो तुमं चोरो व त्ति ११, नवाइं अहिगरणाइं करेइ १२, उवसंताणि य उईरेई १३, ससरक्खपाए अथंडिलाओ थंडिलं संकमइ, ससरक्खेहिं वा हत्थेहिं भिक्खं गेण्हइ १४, अकाले सज्झायं करेइ १५, असंखडसद्दं करेइ राईए वा महया सद्देण उल्लवइ १६, कलहं करेइ, तं वा करेइ जेण कलहो हवइ १७, तारिसं भासइ करेइ वा जेण सव्वो गणो झंझविओ अच्छइ १८, सूरोदयाओ अत्थमणं जाव भुंजइ १९, एसणासमिइं न पालेइ २०, यो भिक्षुर्यतते। एकविंशतौ शबलयन्ति–कर्बुरीकुर्वन्ति चारित्रमिति शबलाः–क्रियाविशेषास्तेषु, तथा चाऽऽगमः—

चरण-विधानम्।

---

* द्रुतद्रुतचारी—द्रुतं द्रुतं व्रजन् इहैवाऽऽत्मानं प्रपतनादिना अन्यांश्च सत्त्वान् व्यापादनादिनाऽसमाधौ योजयते, परलोके च आत्मानं सत्त्ववधजनितकर्मणाऽसमाधौ योजयति १, अप्रमार्जिते स्थाननिषदनादिकं करोति २, एवं दुष्प्रमार्जितेऽपि ३, अतिरिक्तायां शय्यायां आसने वा निवसति निषीदति वा ४, रात्निकान् परिभवति ५, स्थविरोपघाती–शीलादिदोषैः स्थविरान् उपहन्ति इत्युक्तं भवति ६, भूतोपघाती–अनर्थाय एकेन्द्रियादिकान् उपहन्ति इत्युक्तं भवति ७, मुहूर्त्ते मुहूर्त्ते संज्वलति ८, सकृत् क्रुद्धश्चात्यन्तक्रुद्धो भवति ९, पृष्ठमांसिकः १०, अभीक्ष्णमवधारिणीं भाषते–यथा दासस्त्वं चौरो वा इति ११, नवानि अधिकरणानि करोति १२, उपशान्तानि च उदीरयति १३, सरजस्कपाद अस्थण्डिलात् स्थण्डिलं सङ्क्रामति, सरजस्काभ्यां वा हस्ताभ्यां भिक्षां गृह्णाति १४, अकाले स्वाध्यायं करोति १५, असंस्कृतशब्दं करोति, रात्रौ वा महता शब्देन उल्लपति १६, कलहं करोति, तद् वा करोति येन कलहो भवति १७, तादृशं भाषते करोति वा येन सर्वो गणो झंझवित आस्ते १८, सूर्योदयाद् अस्तमनं यावद् भुङ्क्ते १९, एषणासमितिं न पालयति २० ॥

* "तं जइ उ हत्थकम्मं, कुवंते १ मेहुणं च सेवंते २ । राइं च भुंजमाणे ३ आहाकम्मं च भुंजंते ४ ॥ १ ॥ मेथुनं सेवत अतिक्रमादिपु त्रिपु । तत्तो य रायपिंडं ५, कीयं ६ पामिच्च ७ अभिहड ८ अछेज्जं ९ । भुंजंते सवले ऊ, पच्चक्खियऽभिक्ख भुंजंते १० ॥ २ ॥ छम्मासऽब्भंतरओ, गणा गणं संकमं करिंते य ११ । मासब्भंतर तिन्नि य, दगलेवा ऊ करेमाणे ॥३॥ मासब्भंतरओ चिय, माइट्ठाणाइं तिन्नि कुणमाणे १२ । पाणइवायाउट्टिं, कुवंते १३ मुसं वयंते य १४ ॥ ४ ॥ गिण्हंते य अदिन्नं १५ आउट्टिं तह अणंतरहियाए । पुढवीए ठाण सेज्जा, निसीहियं वावि चेएइ १६ ॥ ५ ॥ एवं ससिणिद्धाए ससरक्खाए चित्तमंतसिललेलू । कोलावासपइट्ठा, कोल घुणा तेसि आवासो १७ ॥ ६ ॥ संड-सपाण-सवीए, जाव उ संताणए भवे तहियं । ठाणाइ चेयमाणे, सवले आउट्टियाए उ १८ ॥७॥ आउट्टि मूलकंदे, पुप्फे य फले य वीय हरिए य । भुंजंते सवले ऊ १९, तहेव संवच्छरस्संतो ॥ ८ ॥ दस दगलेवे कुवं, तह माइट्ठाण दस य वरिसंतो २० । आउट्टिय सीओदगवग्घारियहत्थमत्ते य ॥ ९ ॥ दवीए भायणेण व, दिज्जंतं भत्त-पाण घेत्तूणं ।

---

* "तद्यथा तु हस्तकर्म कुर्वाणो मैथुनं च सेवमानः । रात्रौ च भुञ्जान आधाकर्म च भुञ्जानः ॥१॥ ततश्च राजपिण्डं क्रीतं प्रामित्यमभ्याहृतमाच्छेद्यम् । भुञ्जानः शबल एव प्रत्याख्यायाऽभीक्ष्णं भुञ्जानः ॥ २ ॥ षण्मासाभ्यन्तरतो गणाद् गणं सङ्क्रमं कुर्वंश्च । मासाभ्यन्तरे त्रींश्च दकलेपांस्तु कुर्वाणः ॥ ३ ॥ मासाभ्यन्तरत एव मातृस्थानानि त्रीणि कुर्वाणः । प्राणातिपातमाकुट्टया कुर्वाणो मृषा वदंश्च ॥ ४ ॥ गृह्णंश्चाऽदत्तमाकुट्टया तथाऽनन्तर्हितायाम् । पृथ्व्यां स्थानं शय्यां नैषेधिकीं वाऽपि चेतयति ॥ ५ ॥ एवं सस्निग्धायां सरजस्कायां चित्तवच्छिलालेलुमत्याम् । कोलावासप्रकृष्टायां कोलाघुणास्तेषामावासः ॥ ६ ॥ साण्ड-सप्राण-सबीजं यावत् तु सन्तानकं भवेत् तत्र । स्थानादि चेतयन् शबल आकुट्टयैव ॥७॥ आकुट्टया मूलानि कन्दान् पुष्पाणि च फलानि च बीजानि हरितानि च । भुञ्जानः शबलस्तु तथैव संवत्सरस्यान्तः ॥ ८ ॥ दश उदकलेपान् कुर्वन् तथा मातृस्थानानि दश च वर्षान्तः । आकुट्टया शीतोदकक्लिन्नहस्तमात्रे च ॥ ९ ॥ दर्व्या भाजनेन वा दीयमानं भक्त-पानं गृहीत्वा ।

भुंजइ सबलो एसो, इगवीसो होइ नायव्वो २१ ॥१०॥ द्वाविंशतौ परीषहेषु प्राक्कथितेषु यो भिक्षुर्यतते ॥ त्रयोविंशत्यध्ययनयोगात् त्रयोविंशतिसूत्रकृतं तस्मिन्, त्रयोविंशतिसूत्रकृताध्ययनानि चेमानि—*"पुंडरिय किरियठाणं आहारपरिन्न पच्चक्खाणकिरिया य । अणगार अद्द नालंद सोलसाइं च तेवीसं ॥ १ ॥" तथा रूपम्—एकस्तदधिकेषु प्रक्रमात् सूत्रकृताध्ययनेभ्यः 'सुरेषु च' भवनपति-व्यन्तर-ज्योतिष्क-वैमानिकरूपेषु दशाष्टपञ्चैकविधेषु यो भिक्षुर्यतते यथावत्प्ररूपणादिना ॥ "पणवीस" त्ति पञ्चविंशतौ "भावणाहिं" ति सुब्व्यत्ययाद् 'भावनासु' महाव्रतविषयासु, उक्तं हि—†"पणवीसं भावणाओ पन्नत्ताओ, तं जहा—ईरियासमिइ मणगुत्ती वयगुत्ती आलोइऊण पाणभोयणं आयाणभंडमत्तनिक्खेवणासमिई पढमवए । अणुवीइभासणया कोहविवेगे लोहविवेगे भयविवेगे हासविवेगे विइयवए । उग्गहअणुन्नवणया उग्गहसीमजायणया सयमेव उग्गहअणुगिण्हणया साहम्मियउग्गहं अणुण्णविय परिभुंजणया साहारणभत्तपाणं अणुन्नविय परिभुंजणया तईयवए । इत्थि-पसु-पंडगसंसत्तसयणाऽऽसणवज्जणया इत्थीकहविवज्जणया इत्थीण इंदियाण आलोयणवज्जणया पुव्वरयपुव्वकीलियाणं विसयाणं असरणया पणीयाहारविवज्जणया चउत्थवए ।

भुनक्ति शबल एष एकविंशतितमो भवति ज्ञातव्यः ॥१०॥" * "पौण्डरीकं क्रियास्थानमाहारपरिज्ञा प्रत्याख्यानक्रिया च । अनगार आर्द्रो नालन्दः षोडश च त्रयोविंशतिः ॥१॥" † "पञ्चविंशतिर्भावनाः प्रज्ञप्ताः । तद्यथा—ईर्यासमितिः १ मनोगुप्तिः २ वचोगुप्तिः ३ आलोक्य पान-भोजनम् ४ आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणासमितिः ५ प्रथमव्रते । अनुवीचीभाषणता १ क्रोधविवेकः २ लोभविवेकः ३ भयविवेकः ४ हास्यविवेकः ५ द्वितीयव्रते । अवग्रहानुज्ञापनता १ अवग्रहसीमयाचनता २ स्वयमेवाऽवग्रहानुग्रहणता ३ साधर्मिकावग्रहमनुज्ञाप्य परिभुञ्जनता ४ साधारणभक्तपानमनुज्ञाप्य परिभुञ्जनता ५ तृतीयव्रते । १ स्त्री-पशु-पण्डकसंसक्तशयनासनवर्जनता १ स्त्रीकथाविवर्जनता २ स्त्रीणाम् इन्द्रियाणामालोकनवर्जनता ३ पूर्वरत-पूर्वक्रीडितानां विषयाणामस्मरणता ४ प्रणीताऽऽहारविवर्जनता ५ चतुर्थव्रते ।

सोइंदियरागोवरमे', एवं पंच वि इंदिया ५ पंचमवए । उद्देशेषु इत्युपलक्षणत्वाद् उद्देशकालेषु 'दशादीनां' दशाश्रुतस्कन्ध-कल्प-व्यवहाराणां षड्विंशतिसङ्ख्येष्विति शेषः । उक्तं हि—"दस उद्देसणकाला, दसाण कप्पस्स हुंति छ चेव । दस चेव य ववहारस्स हुंति सव्वे वि छवीसं ॥ १ ॥" यो भिक्षुर्यतते । 'अनगारगुणाः' व्रतादयः सप्तविंशतिः, सुब्व्यत्ययात् तेषु च, उक्तं हि—* 'वयछक्कमिंदियाणं, च निग्गहो भाव करणसच्चं च । खमया विरागया वि य, मणमाईणं निरोहो य ॥ १ ॥ कायाण छक्क जोगम्मि जुत्तया वेयणाहियासणया । तह मारणंतियहियासणा य एएऽणगारगुणा ॥ २ ॥" प्रकृष्टः कल्पः—यति-व्यवहारो यस्मिन्नसौ प्रकल्पः स चेहाचाराङ्गमेव शस्त्रपरिज्ञाद्यष्टाविंशत्यध्ययनात्मकं तस्मिन् । उक्तं च—† "सत्थपरिन्ना लोगविजओ सीओसणिज्ज सम्मत्तं । आवंति धुवं विमोहो, उवहाणसुयं महपरिन्ना ॥ १ ॥ पिंडेसण सेज्जेरिया भासा वत्थेसणा य पाएसा । उग्गहपडिमा सत्तिक्कसत्तया भावण विमुत्ती ॥ २ ॥ उग्घायमणुग्घायं, आरोवण तिविहमो निसीहं तु । इइ अट्ठावीसविहो, आयारपकप्पनामो उ ॥ ३ ॥" 'तथैव' तेनैव यथावदासेवनादिप्रकारेण, 'तुः' समुच्चये, यो भिक्षुर्यतते ॥ पापश्रुतेषु प्रसङ्गाः—तथाविधाऽऽसक्तिरूपाः पापश्रुतप्रसङ्गाः तेषु एकोनत्रिंशद्भेदेषु, उक्तं हि—

श्रोत्रेन्द्रियरागोपरमः १ एवं पञ्चापि इन्द्रियाणि २-३-४-५ पञ्चमव्रते । १ "दश उद्देशनकाला दशानां कल्पस्य भवन्ति षडेव । दश चैव च व्यवहारस्य भवन्ति सर्वेऽपि षड्विंशतिः ॥ १ ॥" * व्रतषट्कमिन्द्रियाणां च निग्रहो भावः करणसत्यं च । क्षमता विरागताऽपि च मनआदीनां निरोधश्च ॥ १ ॥ कायानां षट्कं योगे युक्तता वेदनाऽध्यासनता । मारणान्तिकाध्यासनता च एतेऽनगारगुणाः ॥ २ ॥"

† "शस्त्रपरिज्ञा लोकविजयः शीतोष्णीयं सम्यक्त्वम् । आवन्ती धूतो विमोक्ष उपधानश्रुतं महापरिज्ञा ॥ १ ॥ पिण्डैषणा शय्येर्या भाषा वस्त्रैषणा च पात्रैषणा । अवग्रहप्रतिमा सप्तैकसप्तिका भावना विमुक्तिः ॥ २ ॥ उद्घातमनुद्घातमारोपणं त्रिविधं निशीथं तु । इत्यष्टाविंशतिविध आचारप्रकल्पनामा तु ॥ ३ ॥"

*"अट्ठ निमित्तंगाइं, दिव्वुप्पायंतलिक्खभोमं च । अंगं सर-लक्खण वंजणं च तिविहं पुणेक्किक्कं ॥ १ ॥ सुत्तं वित्ती तह वत्तियं च पावसुयमउणतीसविहं । गंधव्व-नट्ट-वत्थुं आउं धणुवेयसंजुत्तं ॥ २ ॥" 'दिव्यं' व्यन्तराट्टहासादि, 'औत्पातं' सहजरुधिरवृष्ट्यादि, 'आन्तरिक्षं' ग्रहभेदादि, 'भौमं' भूविकाररूपं, 'व्यञ्जनं' मषादि, "वत्थु" त्ति वास्तुविद्या, "आउ" त्ति वैदिकम्। मोहः—मोहनीयं तत्स्थानेषु त्रिंशत्सु, उक्तं हि—"वारिमज्झेऽवगाहित्ता, तसे पाणे विहिंसइ। छाएउ मुहं हत्थेणं, अंतो नायं गलेरवं ॥ १ ॥ सीसावेढेण वेढित्ता, संकिलेसेण मारए। सीसम्मि जे य आहंतु, दुहमारेण हिंसई ॥ २ ॥ बहुजणस्स नेयारं, दीवं ताणं च पाणिणं । साहारणे गिलाणम्मि, पहुकिच्चं न कुव्वई ॥ ३ ॥ साहुं अकम्मधम्मो उ, जो भंसेज्ज उवट्ठियं । नेयाउयस्स मग्गस्स, अवगारम्मि वट्टई ॥ ४ ॥ परेसिं सम्मदंसणाईण विपरिणामं करेइ त्ति वुत्तं भवइ। जिणाणऽणंतनाणीणं, अवण्णं जो पभासए । आयरियउवज्झाए, खिंसए मंदबुद्धिए ॥ ५ ॥ तेसिमेव य नाणीणं, सम्मं नो परितप्पई । पुणो पुणो अहिगरणं, उप्पाए [निवपत्थाणदिणाइ कहेइ त्ति वुत्तं भवइ] तित्थभेयए ॥ ६ ॥

---

* "अष्ट निमित्ताङ्गानि दिव्यमौत्पातं आन्तरिक्षं भौमं च । आङ्गं स्वर-लक्षणं व्यञ्जनं च त्रिविधं पुनरेकैकम् ॥ १ ॥ सूत्रं वृत्तिस्तथा वार्तिकं च पापश्रुतमेकोनत्रिंशद्विधम् । गान्धर्व-नाट्य-वास्तु, आयुर्धनुर्वेदसंयुक्तम् ॥ २ ॥" २ "वारिमध्येऽवगाह्य त्रसान् प्राणान् विहिनस्ति । छादयित्वा मुखं हस्तेनान्तर्नोदं ग्रीवारवम् ॥ १ ॥ शीर्षावेष्टेन वेष्टयित्वा सङ्क्लेशेन मारयेत्। शीर्षे यश्चाऽऽहत्य दुःखमारेण हिनस्ति ॥ २ ॥ बहुजनस्य नेतारं, द्वीपं त्राणं च प्राणिनाम् । साधारणे ग्लाने प्रभुकृत्यं न करोति ॥ ३ ॥ साधुमधर्मकर्मा तु, यो भ्रंशयेदुपस्थितम् । नैयायिकस्य मार्गस्यापकारे वर्त्तते ॥ ४ ॥ परेषां सम्यग्दर्शनादीनां विपरिणामं करोति इत्युक्तं भवति । जिनानामनन्तज्ञानिनामवज्ञां यः प्रभाषते । आचार्योपाध्यायान् खिंसति मन्दबुद्धिकः ॥ ५ ॥ तेषामेव च ज्ञानिनां सम्यग् नो परितर्पयेत्। पुनः पुनरधिकरणमुत्पादयति [नृपप्रस्थानदिनादि कथयति इत्युक्तं भवति] तीर्थभेदकश्च ॥ ६ ॥

जाणं आहम्मिए जोए, पउंजेइ पुणो पुणो[13] । कामे वमेत्ता पत्थेइ, इहऽन्नभविएँ[14] इ वा ॥ ७ ॥ अभिक्खं बहुस्सुएऽहं ति जो भासंतऽबहुस्सुओ[15] । तहा य अतवस्सी वि, जे तवस्सि त्तिऽहं वएँ[16] ॥ ८ ॥ जायतेएण बहुजणं, अंतो धूमेण हिंसएँ[17] । अकिच्चमप्पणा काउं, कयमेएण भासएँ[18] ॥ ९ ॥ नियडुवहि-पणिहीए पलिउंचे सादिजोयजुत्ते यँ[19] । वेइ सवं मुसं वयसि[20], अज्झीणझंझए सया[21] ॥ १० ॥ अद्धाणम्मि पविसित्ता, जो धणं हरइ पाणिणं[22] । वीसंभित्ता उवाएणं, दारे तस्सेव लुब्भइ[23] ॥ ११ ॥ अभिक्खमकुमारे उ, कुमारेऽहं ति भासएँ[24] । एवं अबंभयारी वि बंभयारि त्ति भासएँ[25] ॥ १२ ॥ जेणेवेसरियं नीए, वित्ते तस्सेव लुब्भएँ[26] । तप्पहावुट्ठिए वा वि, अंतरायं करेइ से[27] ॥ १३ ॥ सेणावइं पसत्थारं, भत्तारं वा वि हिंसए । रट्ठस्स वा वि निगमस्स, नायगं सेट्ठिमेव वा[28] ॥ १४ ॥ अपस्समाणो पस्सामि, अहं देव त्ति वा वएँ[29] । अवण्णेणं च देवाणं, महामोहं पकुव्वइ[30] ॥ १५ ॥" सिद्धानामतिशायिनो गुणाः सिद्धातिगुणा एकत्रिंशद्, उक्तं हि—"पडिसेहण संठाणे, वन्न[1]-गंध[2]-रसे[3]-फासे-वेए य । पण-पण-दु-पणऽट्ठ-तिहा इगतीसमकायऽसंगऽरुहा ॥ १ ॥ अथवा—

जानन् आधर्मिकान् योगान् प्रयुनक्ति पुनः पुनः । कामान् वान्त्वा प्रार्थयते इहान्यभविकान् वा ॥ ७ ॥ अभीक्ष्णं बहुश्रुतोऽहमिति यो भाषतेऽबहुश्रुतः । तथा चातपस्व्यपि यस्तपस्व्यहमिति वदेत् ॥ ८ ॥ जाततेजसा बहुजनमन्तर्धूमेन हिनस्ति । अकृत्यमात्मना कृत्वा कृतमेतेन भाषते ॥ ९ ॥ निकृत्युपधि-प्रणिधिकः परिकुञ्चति सातियोगयुक्तश्च । ब्रूते सर्वं मृषा वदसि अक्लेशं क्लेशयति सदा ॥ १० ॥ अध्वनि प्रवेश्य यो धनं हरति प्राणिनाम् । विश्रम्भ्योपायेन दारेषु तस्यैव लुभ्यति ॥ ११ ॥ अभीक्ष्णमकुमारस्तु कुमारोऽहमिति भाषते । एवमब्रह्मचार्यपि ब्रह्मचारीति भाषते ॥ १२ ॥ येनैवैश्वर्यं नीतो वित्ते तस्यैव लुभ्यति । तत्प्रभावोत्थितो वाऽपि अन्तरायं करोति तस्य ॥१३॥ सेनापतिं प्रशास्तारं भर्तारं वाऽपि हिनस्ति । राष्ट्रस्य वापि निगमस्य नायकं श्रेष्ठिनमेव वा ॥ १४ ॥ अपश्यन् पश्याम्यहं देवान् इति वा वदेत् । अवर्णेन च देवानां महामोहं प्रकुरुते ॥ १५ ॥" १ "प्रतिषेधनं संस्थाने वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्श-वेदे च । पञ्च-पञ्च-द्वि-पञ्चा-ऽष्ट-त्रिधा एकत्रिंशदकायाऽसङ्गाऽरुहाः ॥ १ ॥

नव दरिसणम्मि चत्तारि आउए पंच आइमे अंते । सेसे दो दो भेया, खीणभिलावेण इगतीसं ॥ २ ॥" "जोगे" त्ति सूचकत्वात् सूत्रस्य योगसङ्ग्रहा यैः योगाः—शुभमनोवाक्कायव्यापाराः सङ्गृह्यन्ते—स्वीक्रियन्ते, ते च द्वात्रिंशद् , उक्तं हि— *आ[1]लोयणा निरे[2]वलावे, आवईसु दढधम्म[3]या । अणिस्सिओवहा[4]णे य, सिक्खा[5] निप्प[6]डिकम्मया ॥ १ ॥ निरपलापः स्यादाऽऽचार्यः दत्तायामालोचनायां नान्यस्मै कथयति ॥ अन्नायया[7] अलोभे[8] य, [9]तितिक्खा अज्जवे[10] सुई[11] । सम्मद्दिट्ठी[12] समाही[13] य, आयारे[14] विणओवए[15] ॥ २ ॥ अज्ञातता तपसि कार्या, तितिक्षा—परीषहादिजयः, 'सुइ' त्ति शुचिना भाव्यं संयमवतेत्यर्थः । धिईमई[16] य [17]संवेगो, [18]पणिही [19]सुविही [20]संवरे । अत्तदोसोवसंहारे[21], सव्वकामविरत्तया[22] ॥ ३ ॥ धृति-प्रधाना मतिर्धृतिमतिः, प्रणिधिः—माया सा त्याज्या, सुविधिः कार्यः । पच्चक्खाणे[23][24] विउस्सग्गे[25], अप्पमाए[26] लवालवे[27] । झाण-संवरजोगे[28] य, उदए मारणंतिए[29] ॥४॥ प्रत्याख्यानं मूलगुणोत्तरगुणविषयतया द्विभेदमिति द्वारद्वयम् । "लवालवे" त्ति का लोपलक्षणम् , क्षणे क्षणे सामाचार्यनुष्ठानं विधेयम् , ध्यानमेव संवरयोगो ध्यानसंवरयोगः, "उदए मारणंतिए" त्ति वेदनोदये मारणान्तिके न क्षोभः कार्यः । संगाणं च परिन्नाया[30], पायच्छित्तकरणे[31] इय । आराहणा[32] य मरणंते, बत्तीसं जोगसंगहा ॥५॥" ततो द्वन्द्वे सिद्धातिगुणयोगास्तेषु ॥ त्रयस्त्रिंशद् 'आशातनासु च' अर्हदादिविषयासु प्रतिक्रमणसूत्रप्रतीतासु पुरतः

नव दर्शने चत्वार्यायुषि पञ्चादावन्ते । शेषे द्वौ द्वौ भेदौ क्षीणाभिलापेन चैकत्रिंशत् ॥ २ ॥" * "आलोचना निरपलाप आपत्सु दृढधर्मता । अनिश्रितोपधानश्च शिक्षा निष्प्रतिकर्मता ॥ १ ॥ अज्ञातता अलोभश्च तितिक्षाऽऽर्जवः शुचिः । सम्यग्दृष्टिः समाधिश्चाचारो विनयोपगः ॥ २ ॥ धृतिमतिश्च संवेगः प्रणिधिः सुविधिः संवरः । आत्मदोषोपसंहारः सर्वकामविरक्तता ॥ ३ ॥ प्रत्याख्यानं व्युत्सर्गोऽप्रमादो लवालवः । ध्यानसंवरयोगश्चोदये मारणान्तिके ॥ ४ ॥ सङ्गानां च परिज्ञाता प्रायश्चित्तकरणमिति । आराधना च मरणान्ते द्वात्रिंशद् योगसङ्ग्रहाः ॥ ५ ॥"

शिक्षकगमनादिकासु वा समवायाङ्गाभिहितासु, तथाहि—*सेहे राइणियस्स पुरओ वा पक्खओ वा आसन्ने वा गंता भवइ । एवं चिट्ठित्ता ६ । एवं निसीइत्ता । ९ । वहिया वियारभूमीगए पुवतरं आयामइ । पुव्विं चेव गमणागमणं आलोएइ । राओ वाहरमाणस्स राइणियस्स जागरमाणे वि अपडिसुणेत्ता भवइ । कंचि आलवियव्वं पुव्विं चेव आलवइ । असणाई पुव्वं सेहतरस्स आलोएइ पच्छा राइणियस्से । एवं उवदंसेइ । एवं निमंतणं करेइ । अणापुच्छाए जो जमिच्छइ तस्स तं खद्धं खद्धं देइ प्रचुरमित्यर्थः । मणुन्नं मणुन्नं अप्पणा चेव आहारेइ । दिवसओ रायणियस्स वाहरमाणस्स न पडिसुणेइ । राइणियस्स खद्धं खद्धं वत्ता भवइ वड्डुसद्देण खरनिट्ठुरं भणंतीत्यर्थः । काहरिए संतो जत्थ गए सुणइ तत्थ गए चेव उल्लावं देइ । किं भणासि त्ति वत्ता भवति । तुमं ति वयई । तज्जाएण पडिभणइ—कीस अज्जो गिलाणस्स न करेइ ? इच्चाइ भणिओ तुमं कीस न करेसि ? त्ति भणतीत्यर्थः । कहं कहेमाणस्स नो सुमणसो हवइ ॥ नो सुमरसि तुमं ति भासेइ । कहं छेत्ता भवइ । परिसं भेत्ता भवइ—भिक्खावेला वट्टइ एवमाइउल्लवणेण सुत्तऽत्थपोरिसिं भिनत्तीत्यर्थः ।

---

* "शैक्षो रात्निकस्य पुरतो वा पार्श्वतो वा आसन्ने वा गन्ता भवति ३ । एवं स्थित्वा ६ । एवं निषद्य ९ । बहिस्ताद् विचारभूमिंगतः पूर्वतरं आचामति १० । पूर्वं चैव गमनागमनमालोचयति ११ । रात्रौ व्याहरतो रात्निकस्य जाग्रदपि अप्रतिश्रोता भवति १२ । कश्चिदालपितव्यं पूर्वं चैवालपति १३ । अशनादि पूर्वं शैक्षतरस्य आलोचयति पश्चाद् रात्निकस्य १४ । एवं उपदर्शयति १५ । एवं निमन्त्रणं करोति १६ । अनापृच्छया यो यदिच्छति तस्मै तत् प्रचुरं प्रचुरं ददाति १७ । मनोज्ञं मनोज्ञं आत्मना एव आहरति १८ । दिवसतः रात्निकस्य व्याहरतो न प्रतिशृणोति १९ । रात्निकस्य शीघ्रं शीघ्रं वक्ता भवति, महच्छब्देन खरनिष्ठुरं भणति २० । व्याहृतः सन् यत्र गतः शृणोति तत्र गतश्चैवोल्लापं ददाति २१ । किं भणसि इति वक्ता भवति २२ । त्वमिति वदति २३ । तज्जातेन प्रतिभणति—कस्माद् आर्यो ग्लानस्य न करोति ? इत्यादि भणितः त्वं कस्मात् न करोति ? इति भणति २४ । कथां कथयमाणस्य नो सुमना भवति २५ ॥ नो स्मरसि त्वमिति भाषते २६ । कथां छेत्ता भवति २७ । परिषदं भेत्ता भवति—भिक्षवेला वर्तते एवमाद्युल्लपनेन सूत्रार्थपौरुषीं भिनत्ति २८ ।

अणुट्ठियाए परिसाए कहेइ, तह निविट्ठाए चेव, अहिगयरेहिं अत्थेहिं तमेव सुत्तं विगप्पेइ[29] इत्यर्थः। संथारयं पाएण घट्टेइ[30]। संथारए निसीयइ तुयट्टइ[31] वा। उच्चासणे निसीयइ[32]। समासणे वा[33]॥ यो भिक्षुर्यततेऽत्र आयोगं श्रद्धानसेवनावर्जनादिना इत्येकोनविंशतिसूत्रार्थः ॥ २-३-४-५-६-७-८-९-१०-११-१२-१३-१४-१५-१६-१७-१८-१९-२० ॥ अध्ययनार्थं नियमयितुमाह—

इइ एएसु ठाणेसु, जे भिक्खू जयई सया। खिप्पं से सव्वसंसारा, विप्पमुच्चइ पंडिए ॥२१॥ त्ति बेमि॥

व्याख्या—'इति' अनेन प्रकारेण 'एतेषु' अनन्तरोक्तेषु, शेषं स्पष्टमिति ॥ २१ ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां चरणविधिनामकमेकत्रिंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अनुत्थितायै परिषदे कथयति, तथा निविष्टायै चैव, अधिकतरैरर्थैः तदेव सूत्रं विकल्पयति २९। संस्तारकं पादेन घट्टयति ३०। संस्तारके निषीदति त्वग्वर्तयति वा ३१। उच्चासने निषीदति ३२। समासने वा ३३।"

चरणविधानम्।

अथ द्वात्रिंशत्तमं प्रमादस्थानाख्यमध्ययनम् ।

'अनन्तराध्ययने चरणमभिहितम्, तच्च प्रमादस्थानपरिहारत एवाऽऽसेवितुं शक्यं तत्परिहारश्च तत्परिज्ञानपूर्वक इति तदर्थं द्वात्रिंशमप्रमादस्थाननामकमध्ययनमधुनाऽऽरभ्यते' इति सम्बन्धस्याऽस्येदमादिसूत्रम्—

अच्चंतकालस्स समूलयस्स, सव्वस्स दुक्खस्स उ जो पमोक्खो ।
तं भासओ मे पडिपुण्णचित्ता, सुणेह एगंतहियं हियत्थं ॥ १ ॥

प्रमादस्य स्थानानि ।

व्याख्या—अन्तमतिक्रान्तोऽत्यन्तः, वस्तुनश्च द्वावन्तौ—आरम्भक्षणो निष्ठाक्षणश्च, तत्रेह आरम्भक्षणोऽन्तः परिगृह्यते, तथा चात्यन्तः—अनादिः कालो यस्य सोऽत्यन्तकालस्तस्य, सह मूलेन—कषायाविरतिरूपेण वर्त्तत इति समूलकस्तस्य, उक्तं हि—"[1]मूलं संसारस्स उ, हुंति कसाया अविरई य" । सर्वस्य, दुःखयतीति दुःखं—संसारस्तस्य यः प्रकर्षेण मोक्षः—अपगमः प्रमोक्षः पूर्वस्य तुशब्दस्यावधारणार्थस्येह सम्बन्धात् प्रमोक्ष एव, तं भाषमाणस्य मे प्रतिपूर्ण—प्रक्रान्तार्थश्रवणव्यतिरिक्तविषयान्तरागमनेनाऽखण्डितं चित्तं येषां ते प्रतिपूर्णचित्ताः शृणुत एकान्तहितं, हितः—तत्त्वतो मोक्ष एव तदर्थमिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ यथाप्रतिज्ञातमाह—

नाणस्स सव्वस्स पगासणाए, अन्नाणमोहस्स विवज्जणाए ।
रागस्स दोसस्स य संखएणं, एगंतसुक्खं समुवेइ मोक्खं ॥ २ ॥

---

१ "मूलं संसारस्य तु भवन्ति कषाया अविरतिश्च" ।

ज्ञानात्मको मोक्षहेतुरुक्तः, तथा अज्ञानं—मत्यज्ञानादि मोहः—दर्शनमोहनीयम् अनयोः समाहारस्तस्य 'विवर्जनया' मिथ्याश्रुतश्रवणकुदृष्टिसङ्गपरिहारादिना, अनेन स एव सम्यग्दर्शनात्मकोऽभिहितः, रागस्य द्वेषस्य च सङ्क्षयेण, एतेन तस्यैव चारित्रात्मकस्याऽभिधानम्, रागद्वेषयोरेव तदुपघातकत्वाऽभिधानात्, ततश्चायमर्थः—सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रैरेकान्तसौख्यं समुपैति मोक्षम्, अयं च दुःखप्रमोक्षाविनाभावी इत्यनेन स एवोपलक्षित इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ नन्वस्तु ज्ञानादिभिर्दुःखप्रमोक्षः, अमीषां तु कः प्राप्तिहेतुः ? उच्यते—

तस्सेस मग्गो गुरु-विद्धसेवा, विवज्जणा बालजणस्स दूरा ।
सज्झायएगंतनिसेवणा य, सुत्तऽत्थसंचिंतणया धिई य ॥ ३ ॥

व्याख्या—'तस्ये'ति अनन्तरमुक्तस्य मोक्षोपायस्यैषः 'मार्गः' पन्था उपाय इत्यर्थः, यदुत गुरवः—यथावच्छास्त्राऽभिधायका वृद्धाश्च—श्रुतपर्यायादिवृद्धास्तेषां सेवा गुरुवृद्धसेवा, विवर्जना 'बालजनस्य' पार्श्वस्थादेः 'दूरात्' दूरेण, तथा स्वाध्यायस्यैकान्तनिषेवणा स्वाध्यायैकान्तनिषेवणा, 'चः' समुच्चये, सूत्रार्थसञ्चिन्तना धृतिश्च, नहि धृतिं विना ज्ञानादिलाभ इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ यद्येवंविधो ज्ञानादिमार्गः तत एतान्यभिलषता प्राक् किं विधेयम् ? इत्याह—

आहारमिच्छे मियमेसणिज्जं, सहायमिच्छे निउणत्थबुद्धिं ।
निकेयमिच्छिज्ज विवेगजोगं, समाहिकामे समणे तवस्सी ॥ ४ ॥

व्याख्या—आहारमिच्छेद् मितमेषणीयं सहायमिच्छेद् निपुणा अर्थेषु—जीवादिषु बुद्धिर्यस्य स तथा तं, निकेतमिच्छेद् विवेकः—स्त्र्याद्यसंसर्गस्तद्योग्यं तदुचितं, समाधिकामः श्रमणः तपस्वीति सूत्रार्थः ॥४॥ एवंविधसहायाऽप्राप्तौ यत् कृत्यं तदाह—

न वा लभिज्जा निउणं सहायं, गुणाहियं वा गुणओ समं वा ।
इक्को वि पावाइँ विवज्जयंतो, विहरेज्ज कामेसु असज्जमाणो ॥ ५ ॥

व्याख्या—'न' निषेधे, वाशब्दः चेदर्थे, ततश्च न चेद् लभेत, शेषं सुगमम् ॥ ५ ॥ इत्थं सप्रसङ्गं ज्ञानादीनां दुःखप्रमोक्षोपायत्वमुक्तम् । इदानीं तेषामपि मोहादिक्षयनिबन्धनत्वात् तत्क्षयस्यैव प्राधान्येन दुःखप्रमोक्षहेतुत्वख्यापनार्थं यथा मोहादीनां सम्भवः यथा दुःखहेतुत्वं यथा च दुःखस्याभावः प्रसङ्गतस्तेषां चाभावः तथाऽभिधातुमाह—

जहा य अंडप्पभवा बलागा, अंडं बलागप्पभवं जहा य ।
एमेव मोहाययणं खु तण्हं, मोहं च तण्हाययणं वयंति ॥ ६ ॥
रागो य दोसो वि य कम्मबीयं, कम्मं च मोहप्पभवं वयंति ।
कम्मं च जाई-मरणस्स मूलं, दुक्खं च जाई-मरणं वयंति ॥ ७ ॥
दुक्खं हयं जस्स न होइ मोहो, मोहो हओ जस्स न होइ तण्हा ।
तण्हा हया जस्स न होइ लोभो, लोभो हओ जस्स न किंचणाइं ॥ ८ ॥

व्याख्या—'यथा च' येनैव प्रकारेण अण्डप्रभवा बलाका अण्डं बलाकाप्रभवं यथा च, 'एवमेव' अनेनैव प्रकारेण मोहः—अज्ञानं मिथ्यादर्शनं च स आयतनं—उत्पत्तिस्थानं यस्याः सा मोहायतना तां, 'खुः' अवधारणे, तृष्णां वदन्तीति सम्बन्धः, यथोक्तमोहाभावे ह्यवश्यम्भावी तृष्णाक्षयः, मोहं च तृष्णायतनं वदन्ति । तृष्णा हि सति वस्तुनि मूर्च्छा, स चा रागप्रधाना ततस्तया राग उपलक्ष्यते, सति च तत्र द्वेषोऽपि भवतीति सोऽपि अनयैवाक्षिप्यते, ततस्तृष्णाग्रहणेन रागद्वेषावुक्तौ, तदुत्कटतायां च सिद्ध एव मोहः, एतेन च परस्परं हेतु-हेतुमद्भावाऽभिधानेन यथा रागादीनां

सम्भवस्तथोक्तम् ॥ सम्प्रति यथैषां दुःखहेतुत्वं तथा वक्तुमाह—रागश्च द्वेषोऽपि च कर्मवीजं, कर्म चास्य मिश्रकमत्वाद् मोहप्रभवं च वदन्ति, उत्तरार्द्धं सुगमम् ॥ यतश्चैवम् अतः किं स्थितम्? इत्याह—दुःखं 'हयमि'त्यादि, 'किञ्चनानि' द्रव्याणि, शेषं स्पष्टमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ६-७-८ ॥ सन्त्वेवं दुःखस्य मोहादयो हेतवः; हननोपायः तेषामयमेव? उताऽन्योऽप्यस्ति? इत्याशङ्क्याह—

रागं च दोसं च तहेव मोहं, उद्धत्तुकामेण समूलजालं ।
जे जे उवाया पडिवज्जियव्वा, ते कित्तइस्सामि अहाणुपुव्विं ॥ ९ ॥

व्याख्या—सह मूलानामिव मूलानां तीव्रकषायोदयादीनां मोहप्रकृतीनां जालेन—समूहेन वर्त्तत इति समूलजालस्तं, शेषं स्पष्टम् ॥ ९ ॥ यथाप्रतिज्ञातमेवाह—

रसा पगामं न निसेवियव्वा, पायं रसा दित्तिकरा नराणं ।
दित्तं च कामा समभिद्दवंति, दुमं जहा साउफलं व पक्खी ॥ १० ॥
जहा दवग्गी पउरिंधणे वणे, समारुओ नोवसमं उवेइ ।
एविंदियग्गी वि पगामभोइणो, न बंभयारिस्स हियाय कस्सई ॥ ११ ॥
विवित्तसिज्जासणजंतियाणं, ओमासणाणं दमिइंदियाणं ।
न रागसत्तू धरिसेइ चित्तं, पराइओ वाहिरिवोसहेहिं ॥ १२ ॥
जहा बिरालावसहस्स मूले, न मूसगाणं वसही पसत्था ।
एमेव इत्थीनिलयस्स मज्झे, न बंभयारिस्स खमो निवासो ॥ १३ ॥

प्रमादस्य स्थानानि ।

न रूव-लावण्ण-विलास-हासं, न जंपियं इंगिय पेहियं वा ।
इत्थीण चित्तंसि निवेसइत्ता, दट्ठुं ववस्से समणे तवस्सी ॥ १४ ॥
अदंसणं चेव अपत्थणं च, अचिंतणं चेव अकित्तणं च ।
इत्थीजणस्सारियझाणजुग्गं, हियं सया बंभवए रयाणं ॥ १५ ॥
कामं तु देवीहि विभूसियाहिं, न चाइया खोभइउं तिगुत्ता ।
तहा वि एगंतहियं ति नच्चा, विवित्तवासो मुणिणं पसत्थो ॥ १६ ॥
मोक्खाभिकंखिस्स वि माणवस्स, संसारभीरुस्स ठियस्स धम्मे ।
न तारिसं दुत्तरमत्थि लोए, जह त्थिओ बालमणोहराओ ॥ १७ ॥
एए य संगे समइक्कमित्ता, सुहुत्तरा चेव भवंति सेसा ।
जहा महासागरमुत्तरित्ता, नई भवे अवि गंगासमाणा ॥ १८ ॥
कामाणुगिद्धिप्पभवं खु दुक्खं, सव्वस्स लोगस्स सदेवगस्स ।
जं काइयं माणसियं च किंचि, तस्संतगं गच्छइ वीयरागो ॥ १९ ॥
जहा य किंपागफला मणोरमा, रसेण वण्णेण य भुज्जमाणा ।
ते खुद्दए जीविय पच्चमाणा, एओवमा कामगुणा विवागे ॥ २० ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—'दृप्तिकराः' धातूद्रेककारिणः, दृप्तं च कामाः समभिद्रवन्ति, कमिव के? इत्याह—द्रुमं यथा स्वादुफलं, 'वे'ति भिन्नक्रमः, ततश्च पक्षिण इव ॥ किञ्च—"जहे"त्यादि ॥ विविक्तशय्यावस्थानेऽपि

कदाचित् स्त्रीसम्पाते यत्कर्त्तव्यं तदाह—'न' नैव रूपं–सुसंस्थानता लावण्यं–नयनमनसामाह्लादको गुणः विलासाः–विशिष्टनेपथ्यरचनादयः हासः–प्रतीत एषां समाहारः, न 'जल्पितम्' उल्लपितं "इंगिय" त्ति बिन्दुलोपात् 'इङ्गितम्' अङ्गभङ्गादि 'वीक्षितं' प्रतीतं 'वा' समुच्चये, स्त्रीणां सम्बन्धि चित्ते 'निवेश्य' अहो! सुन्दरमिदमिति विकल्पतः स्थापयित्वा 'द्रष्टुम्' इन्द्रियविषयतां नेतुं व्यवस्येत् श्रमणः तपस्वी ॥ किमित्येवमुपदिश्यते? इत्याह—अदर्शनं च, 'एव' अवधारणे, अदर्शनमेव च अप्रार्थनं च 'अचिन्तनं चैव' रूपाद्यपरिभावनम् 'अकीर्त्तनं च' नामतो गुणतो वा स्त्रीजनस्य, आर्यध्यानं–धर्मादि तद्योग्यं–तद्धेतुत्वेनोचितम् ॥ ननु विकारहेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चेतांसि त एव धीराः, तत्किमिति विविक्तशय्यासनता विधीयते? इत्याह—"कामं तु" त्ति अनुमतमेवैतद् यद् 'देवीभिः' इत्यादि ॥ विविक्तशय्यासनतासमर्थनार्थमेव स्त्रीणां दुरतिक्रमत्वमाह—"मोक्खे"त्यादि ॥ स्त्रीसङ्गातिक्रमेण गुणमाह—एतांश्च 'सङ्गान्' सम्बन्धान् प्रक्रमात् स्त्रीविषयान् समतिक्रम्य सुखोत्तराश्चैव भवन्ति 'शेषाः' द्रव्यादिसङ्गाः, यथा महासागरमुत्तीर्य नदी भवेत् सुखोत्तरैवेति प्रक्रमः "अवि गंगासमाण" त्ति गङ्गासमानाऽपि ॥ किञ्च—कामेषु अनुगृद्धिः–सतताऽभिकाङ्क्षा कामानुगृद्धिस्तत्प्रभवमेव खुशब्दस्याऽवधारणार्थत्वाद् दुःखं सर्वस्य लोकस्य सदेवकस्य यत् कायिकं मानसिकं च 'किञ्चिद्' अल्पमपि तस्याऽन्तमेवाऽन्तकं गच्छति वीतरागः ॥ ननु कामाः सुखरूपाः, तत्कथं तत्प्रभवमेव दुःखम्? उच्यते—'यथा च' यथैव किम्पाकफलानि अपेगम्यमानत्वाद् मनोरमाण्यपि रसेन वर्णेन चशब्दाद् गन्धादिना च भुज्यमानानि 'तानि' लोकप्रतीतानि "खुद्दए" त्ति आर्षत्वात् 'क्षोदयन्ति' विनाशयन्ति जीवितं 'पच्यमानानि' विपाकावस्थाप्राप्तानि। एतदुपमाः कामगुणा विपाके विपाकदारुणतासाम्येन तत्तुल्या इति भाव इति सूत्रैकादशकार्थः ॥ १०-११-१२-१३-१४-१५-१६-१७-१८-१९-२० ॥ इत्थं रागस्य केवलस्योद्धरणोपायमभिधाय सम्प्रति तस्यैव द्वेषसहितस्य तमाह—

प्रमादस्य स्थानानि।

जे इंदियाणं विसया मणुन्ना, न तेसु भावं निसिरे कयाई ।
न याऽमणुन्नेसु मणं पि कुज्जा, समाहिकामे समणे तवस्सी ॥ २१ ॥

व्याख्या—ये इन्द्रियाणां विषया मनोज्ञा न तेषु 'भावम्' अभिप्रायम् अपेर्गम्यमानत्वाद् भावमपि प्रस्तावादिन्द्रियाणि प्रवर्त्तयितुं किं पुनस्तत्प्रवर्त्तनमित्यपिशब्दार्थः 'निसृजेत्' कुर्यात् कदाचित्, न चामनोज्ञेषु मनोऽपि, अत्रापि इन्द्रियाणि प्रवर्त्तयितुमपि प्राग्वत् कुर्यात् समाधिकामः श्रमणः तपस्वी इति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ इत्थं रागद्वेषोद्धरणैषिणो विषयेभ्यो निवर्त्तनमिन्द्रियाणामुपदिष्टम् । अधुना तेषु तत्प्रवर्त्तने रागद्वेषाऽनुद्धरणे च यो दोषस्तं प्रत्येकमिन्द्रियाणि तत्प्रसङ्गतो मनश्चाश्रित्य दर्शयितुमाह—

चक्खुस्स रूवं गहणं वयंति, तं रागहेउं तु मणुन्नमाहु ।
तं दोसहेउं अमणुन्नमाहु, समो य जो तेसु स वीयरागो ॥ २२ ॥
रूवस्स चक्खुं गहणं वयंति, चक्खुस्स रूवं गहणं वयंति ।
रागस्स हेउं समणुन्नमाहु, दोसस्स हेउं अमणुन्नमाहु ॥ २३ ॥
रूवेसु जो गिद्धिमुवेइ तिव्वं, अकालियं पावइ सो विणासं ।
रागाउरे से जह वा पयंगे, आलोयलोले समुवेइ मच्चुं ॥ २४ ॥
जे यावि दोसं समुवेइ तिव्वं, तंसि क्खणे से उ उवेइ दुक्खं ।
दुद्दंतदोसेण सएण जंतू, न किंचि रूवं अवरज्झई से ॥ २५ ॥

एगंतरत्तो रुइरंसि रूवे, अतालिसे से कुणई पओसं ।
दुक्खस्स संपीलमुवेइ बाले, न लिप्पई तेण मुणी विरागे ॥ २६ ॥
रूवाणुगासाणुगए य जीवे, चराचरे हिंसइ णेगरूवे ।
चित्तेहिं ते परियावेइ बाले, पीलेइ अत्तट्ठ गुरू किलिट्ठे ॥ २७ ॥
रूवाणुवाए ण परिग्गहेण, उप्पायणे रक्खणसन्निओगे ।
वए विओगे य कहं सुहं से, संभोगकाले य अतित्तिलाभे ॥ २८ ॥
रूवे अतित्ते अ परिग्गहम्मि, सत्तोवसत्तो न उवेइ तुट्ठिं ।
अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स, लोभाविले आययई अदत्तं ॥ २९ ॥
तण्हाभिभूयस्स अदत्तहारिणो, रूवे अतित्तस्स परिग्गहे य ।
मायामुसं वड्ढइ लोभदोसा, तत्थाऽवि दुक्खा न विमुच्चई से ॥ ३० ॥
मोसस्स पच्छा य पुरत्थओ य, पओगकाले य दुही दुरंते ।
एवं अदत्ताणि समायअंतो, रूवे अतित्तो दुहिओ अणिस्सो ॥ ३१ ॥
रूवाणुरत्तस्स नरस्स एवं, कत्तो सुहं होज्ज कयाइ किंचि ? ।
तत्थोवभोगे वि किलेसदुक्खं, निव्वत्तई जस्स कए ण दुक्खं ॥ ३२ ॥
एमेव रूवम्मि गओ पओसं, उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।
पउट्ठचित्तो अ चिणाई कम्मं, जं से पुणो होइ दुहं विवागे ॥ ३३ ॥

प्रमादस्य
स्थानानि ।

रूवे विरत्तो मणुओ विसोगो, एएण दुक्खोहपरंपरेण ।
न लिप्पई भवमज्झे वि संतो, जलेण वा पुक्खरिणीपलासं ॥ ३४ ॥
सोयस्स सद्दं गहणं वयंति, तं रागहेउं तु मणुन्नमाहु ।
तं दोसहेउं अमणुन्नमाहु, समो य जो तेसु स वीयरागो ॥ ३५ ॥
सद्दस्स सोयं गहणं वयंति, सोयस्स सद्दं गहणं वयंति ।
रागस्स हेउं समणुन्नमाहु, दोसस्स हेउं अमणुन्नमाहु ॥ ३६ ॥
सद्देसु जो गिद्धिमुवेइ तिव्वं, अकालियं पावइ से विणासं ।
रागाउरे हरिणमिए व मुद्धे, सद्दे अतित्ते समुवेइ मच्चुं ॥ ३७ ॥
जे यावि दोसं समुवेइ तिव्वं, तंसि क्खणे से उ उवेइ दुक्खं ।
दुद्दंतदोसेण सएण जंतू, न किंचि सद्दं अवरज्झई से ॥ ३८ ॥
एगंतरत्तो रुइरंसि सद्दे, अतालिसे से कुणई पओसं ।
दुक्खस्स संपीलमुवेइ वाले, न लिप्पई तेण मुणी विरागो ॥ ३९ ॥
सद्दाणुगासाणुगए य जीवे, चराचरे हिंसइ णेगरूवे ।
चित्तेहिं ते परियावेइ वाले, पीलेइ अत्तट्ठ गुरू किलिट्ठे ॥ ४० ॥
सद्दाणुवाएण परिग्गहेण, उप्पायणे रक्खणसन्निओगे ।
वए विओगे य कहं सुहं से, संभोगकाले य अतित्तिलाभे ॥ ४१ ॥

प्रमादस्य स्थानानि ।

सद्दे अतित्ते य परिग्गहम्मि, सत्तोवसत्तो न उवेइ तुट्ठिं ।
अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स, लोभाविले आययई अदत्तं ॥ ४२ ॥
तण्हाऽभिभूयस्स अदत्तहारिणो, सद्दे अतित्तस्स परिग्गहे य ।
मायामुसं वड्ढइ लोभदोसा, तत्थावि दुक्खा न विमुच्चई से ॥ ४३ ॥
मोसस्स पच्छा य पुरत्थओ य, पओगकाले य दुही दुरंते ।
एवं अदत्ताणि समाययंतो, सद्दे अतित्तो दुहिओ अणिस्सो ॥ ४४ ॥
सद्दाणुरत्तस्स नरस्स एवं, कत्तो सुहं हुज्ज कयाइ किंचि ।
तत्थोवभोगे वि किलेसदुक्खं, निव्वत्तए जस्स कए न दुक्खं ॥ ४५ ॥
एमेव सद्दम्मि गओ पओसं, उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।
पदुट्ठचित्तो य चिणेइ कम्मं, जं से पुणो होइ दुहं विवागे ॥ ४६ ॥
सद्दे विरत्तो मणुओ विसोगो, एएण दुक्खोहपरंपरेण ।
न लिप्पई भवमज्झे वि संतो, जलेण वा पुक्खरिणीपलासं ॥ ४७ ॥
घाणस्स गंधं गहणं वयंति, तं रागहेउं समणुन्नमाहु ।
तं दोसहेउं अमणुन्नमाहु, समो य जो तेसु स वीयरागो ॥ ४८ ॥
गंधस्स घाणं गहणं वयंति, घाणस्स गंधं गहणं वयंति ।
रागस्स हेउं समणुन्नमाहु, दोसस्स हेउं अमणुन्नमाहु ॥ ४९ ॥

प्रमादस्य स्थानानि ॥

गंधस्स जो गिद्धिमुवेइ तिव्वं, अकालियं पावइ से विणासं ।
रागाउरे ओसहिगंधगिद्धे, सप्पे बिलाओ विव निक्खमंतो ॥ ५० ॥
जे आवि दोसं समुवेइ तिव्वं, तंसि क्खणे से उ उवेइ दुक्खं ।
दुद्दंतदोसेण सएण जंतू, न किंचि गंधो अवरज्झई से ॥ ५१ ॥
एगंतरत्तो रुइरंसि गंधे, अतालिसे से कुणई पओसं ।
दुक्खस्स संपीलमुवेइ बाले, न लिप्पई तेण मुणी विरागो ॥ ५२ ॥
गंधाणुयासाणुगए य जीवे, चराचरे हिंसइ णेगरूवे ।
चित्तेहिं ते परितावेइ बाले, पीलेइ अत्तट्ठ गुरू किलिट्ठे ॥ ५३ ॥
गंधाणुवाएण परिग्गहेण, उप्पायणे रक्खणसन्निओगे ।
वए विओगे य कहं सुहं से, संभोगकाले य अतित्तिलाभे ॥ ५४ ॥
गंधे अतित्ते य परिग्गहम्मि, सत्तोवसत्तो न उवेइ तुट्ठिं ।
अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स, लोभाविले आययई अदत्तं ॥ ५५ ॥
तण्हाऽभिभूयस्स अदत्तहारिणो, गंधे अतित्तस्स परिग्गहे य ।
मायामुसं वड्ढइ लोभदोसा, तत्थाऽवि दुक्खा न विमुच्चई से ॥ ५६ ॥
मोसस्स पच्छा य पुरत्थओ य, पओगकाले य दुही दुरंते ।
एवं अदत्ताणि समाययंतो, गंधे अतित्तो दुहिओ अणिस्सो ॥ ५७ ॥

प्रमादस्य स्थानानि ।

गंधाणुरत्तस्स नरस्स एवं, कत्तो सुहं होज्ज कयाइ किंचि ? ।
तत्थोवभोगे वि किलेसदुक्खं, निव्वत्तए जस्स कए ण दुक्खं ॥ ५८ ॥
एमेव गंधम्मि गओ पओसं, उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।
पउट्ठचित्तो य चिणाइ कम्मं, जं से पुणो होइ दुहं विवागे ॥ ५९ ॥
गंधे विरत्तो मणुओ विसोगो, एएण दुक्खोहपरंपरेण ।
न लिप्पई भवमज्झे वि संतो, जलेण वा पुक्खरिणीपलासं ॥ ६० ॥
जिब्भाए रसं गहणं वयंति, तं रागहेउं समणुन्नमाहु ।
तं दोसहेउं अमणुन्नमाहु, समो य जो तेसु स वीयरागो ॥ ६१ ॥
रसस्स जिब्भं गहणं वयंति, जिब्भाए रसं गहणं वयंति ।
रागस्स हेउं समणुन्नमाहु, दोसस्स हेउं अमणुन्नमाहु ॥ ६२ ॥
रसस्स जो गिद्धिमुवेइ तिव्वं, अकालियं पावइ से विणासं ।
रागाउरे बडिसविभिन्नकाए, मच्छे जहा आमिसभोगगिद्धे ॥ ६३ ॥
जे आवि दोसं समुवेइ तिव्वं, तंसि क्खणे से उ उवेइ दुक्खं ।
दुद्दंतदोसेण सएण जंतू, रसं न किंचि अवरज्झई से ॥ ६४ ॥
एगंतरत्तो रुइरे रसम्मि, अतालिसे से कुणई पओसं ।
दुक्खस्स संपीलमुवेइ बाले, न लिप्पई तेण मुणी विरागो ॥ ६५ ॥

प्रमादस्य स्थानानि ।

रसाणुयासाणुगए य जीवे, चराचरे हिंसइ णेगरूवे ।
चित्तेहिं ते परितावेइ बाले, पीलेइ अत्तट्ठ गुरू किलिट्ठे ॥ ६६ ॥
रसाणुवाएण परिग्गहेण, उप्पायणे रक्खणसन्निओगे ।
वए विओगे य कहं सुहं से, संभोगकाले य अतित्तिलाभे ॥ ६७ ॥
रसे अतित्ते य परिग्गहम्मि, सत्तोवसत्तो न उवेइ तुट्ठिं ।
अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स, लोभाविले आययई अदत्तं ॥ ६८ ॥
तण्हाऽभिभूयस्स अदत्तहारिणो, रसे अतित्तस्स परिग्गहे य ।
मायामुसं वड्ढइ लोभदोसा, तत्थाऽवि दुक्खा न विमुच्चती से ॥ ६९ ॥
मोसस्स पच्छा य पुरत्थओ य, पओगकाले य दुही दुरंते ।
एवं अदत्ताणि समाइयंतो, रसे अतित्तो दुहिओ अणिस्सो ॥ ७० ॥
रसाणुरत्तस्स नरस्स एवं, कत्तो सुहं होज्ज कयाइ किंचि? ।
तत्थोवभोगे वि किलेसदुक्खं, निव्वत्तए जस्स कए न दुक्खं ॥ ७१ ॥
एमेव रसम्मि गओ पओसं, उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।
पउट्ठचित्तो य चिणाति कम्मं, जं से पुणो होइ दुहं विवागे ॥ ७२ ॥
रसे विरत्तो मणुओ विसोगो, एएण दुक्खोहपरंपरेण ।
न लिप्पई भवमज्झे वि संतो, जलेण वा पुक्खरिणीपलासं ॥ ७३ ॥

कायस्स फासं गहणं वयंति, तं रागहेउं समणुन्नमाहु ।
तं दोसहेउं अमणुन्नमाहु, समो य जो तेसु स वीयरागो ॥ ७४ ॥
फासस्स कायं गहणं वयंति, कायस्स फासं गहणं वयंति ।
रागस्स हेउं समणुण्णमाहु, दोसस्स हेउं अमणुन्नमाहु ॥ ७५ ॥
फासस्स जो गिद्धिमुवेइ तिव्वं, अकालियं पावइ से विणासं ।
रागाउरे सीयजलावसन्ने, गाहग्गहीए महिसे व रन्ने ॥ ७६ ॥
जे यावि दोसं समुवेइ तिव्वं, तंसि क्खणे से उ उवेइ दुक्खं ।
दुद्दंतदोसेण सएण जंतू, न किंचि फासं अवरज्झई से ॥ ७७ ॥
एगंतरत्तो रुइरंसि फासे, अतालिसे से कुणई पओसं ।
दुक्खस्स संपीलमुवेइ बाले, न लिप्पई तेण मुणी विरागो ॥ ७८ ॥
फासाणुगासाणुगए य जीवे, चराचरे हिंसइ णेगरूवे ।
चित्तेहिं ते परितावेइ बाले, पीलेइ अत्तट्ठ गुरू किलिट्ठे ॥ ७९ ॥
फासाणुवाएण परिग्गहेण, उप्पायणे रक्खण-सन्निओगे ।
वए विओगे य कहं सुहं से, संभोगकाले य अतित्तिलाभे ॥ ८० ॥
फासे अतित्ते य परिग्गहम्मि, सत्तोवसत्तो न उवेइ तुट्ठिं ।
अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स, लोभाविले आययई अदत्तं ॥ ८१ ॥

तण्हाऽभिभूयस्स अदत्तहारिणो, फासे अतित्तस्स परिग्गहे य ।
मायामुसं वड्ढइ लोभदोसा, तत्थाऽवि दुक्खा न विमुच्चई से ॥ ८२ ॥
मोसस्स पच्छा य पुरत्थओ य, पओगकाले य दुही दुरंते ।
एवं अदत्ताणि समाइयंतो, फासे अतित्तो दुहिओ अणिस्सो ॥ ८३ ॥
फासाणुरत्तस्स नरस्स एवं, कत्तो सुहं होज्ज कयाइ किंचि ? ।
तत्थोवभोगे वि किलेसदुक्खं, निव्वत्तए जस्स कए न दुक्खं ॥ ८४ ॥
एमेव फासम्मि गओ पओसं, उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।
पउट्ठचित्तो य चिणाइ कम्मं, जं से पुणो होइ दुहं विवागे ॥ ८५ ॥
फासे विरत्तो मणुओ विसोगो, एएण दुक्खोहपरंपराओ ।
न लिप्पई भवमज्झे वि संतो, जलेण वा पुक्खरिणीपलासं ॥ ८६ ॥
मणस्स भावं गहणं वयंति, तं रागहेउं समणुन्नमाहु ।
तं दोसहेउं अमणुन्नमाहु, समो य जो तेसु स वीयरागो ॥ ८७ ॥
भावस्स मणं गहणं वयंति, मणस्स भावं गहणं वयंति ।
रागस्स हेउं समणुन्नमाहु, दोसस्स हेउं अमणुन्नमाहु ॥ ८८ ॥
मणेण जो गिद्धिमुवेइ तिव्वं, अकालियं पावइ से विणासं ।
रागाउरे कामगुणेसु गिद्धे, करेणुमग्गावहिए गए वा ॥ ८९ ॥

जे आवि दोसं समुवेइ तिव्वं, तंसि क्खणे से उ उवेइ दुक्खं ।
दुद्दंतदोसेण सएण जंतू, न किंचि भावं अवरज्झई से ॥ ९० ॥
एगंतरत्तो रुइरंसि भावे, अतालिसे से कुणई पओसं ।
दुक्खस्स संपीलमुवेइ बाले, न लिप्पई तेण मुणी विरागो ॥ ९१ ॥
भावाणुगासाणुगए य जीवे, चराचरे हिंसइ णेगरूवे ।
चित्तेहिं ते परितावेइ बाले, पीलेइ अत्तट्ठ गुरू किलिट्ठे ॥ ९२ ॥
भावाणुवाएण परिग्गहेण, उप्पायणे रक्खण-सन्निओगे ।
वए विओगे य कहं सुहं से, संभोगकाले य अतित्तिलाभे ॥ ९३ ॥
भावे अतित्ते य परिग्गहम्मि, सत्तोवसत्तो न उवेइ तुट्ठिं ।
अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स, लोभाविले आययई अदत्तं ॥ ९४ ॥
तण्हाऽभिभूयस्स अदत्तहारिणो, भावे अतित्तस्स परिग्गहे य ।
मायामुसं वड्ढइ लोभदोसा, तत्थाऽवि दुक्खा न विमुच्चई से ॥ ९५ ॥
मोसस्स पच्छा य पुरत्थओ य, पओगकाले य दुही दुरंते ।
एवं अदत्ताणि समाइयंतो, भावे अतित्तो दुहिओ अणिस्सो ॥ ९६ ॥
भावाणुरत्तस्स नरस्स एवं, कत्तो सुहं होज्ज कयाइ किंचि? ।
तत्थोवभोगे वि किलेसदुक्खं, निव्वत्तए जस्स कए न दुक्खं ॥ ९७ ॥

प्रमादस्य
स्थानानि ।

एमेव भावम्मि गओ पओसं, उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।
पउट्ठचित्तो य चिणाइ कम्मं, जं से पुणो होइ दुहं विवागे ॥ ९८ ॥
भावे विरत्तो मणुओ विसोगो, एएण दुक्खोहपरंपरेण ।
न लिप्पई भवमज्झे वि संतो, जलेण वा पुक्खरिणीपलासं ॥ ९९ ॥

व्याख्या—"चक्खुस्स" इत्यादिसूत्राणि अष्टसप्ततिः । तत्रापि चक्षुराश्रिता त्रयोदश—चक्षुषो रूपं, गृह्यतेऽनेनेति ग्रहणं, कोऽर्थः ? आक्षेपकं वदन्ति । ततः किम् ? इत्याह—'तद्' रूपं रागहेतुः, 'तुः' पूरणे, मनोज्ञमाहुः, तथा 'तद्' रूपमेव द्वेषहेतुम् अमनोज्ञमाहुः, ततस्तयोश्चक्षुःप्रवर्त्तने रागद्वेषसम्भवात् तदुद्धरणाशक्तिलक्षणो दोष इति भावः । आह—एवं न कश्चित् सति रूपे वीतरागः स्याद् अत आह—'समस्तु' अरक्तद्विष्टतया तुल्यः पुनर्यः 'तयोः' मनोज्ञेतररूपयोः स वीतराग इव वीतरागः, उपलक्षणत्वाद् वीतद्वेषश्च, इदमुक्तं भवति—न तावत् चक्षुः तयोः प्रवर्त्तयेत्, कथञ्चित् प्रवर्त्तने च समतामेवावलम्बेतेति ॥ ननु यद्येवं रूपमेव रागद्वेषजनकं ततस्तदुद्धरणार्थिनस्तद्गतैव चिन्ताऽस्तु, रूपे चक्षुर्न प्रवर्त्तयेद् इत्येवं तु न चक्षुषश्चिन्ता कर्तुं युक्तेत्याशङ्क्याह—रूपस्य चक्षुः गृह्णातीति ग्रहणं वदन्ति, तथा चक्षुषो रूपं गृह्यत इति ग्रहणं वदन्ति, अनेन च रूपचक्षुषोर्ग्राह्यग्राहकभावदर्शनतः परस्परमुपकार्योपकारकभाव उक्तः, ततो यथा रूपं रागद्वेषकारणं तथा चक्षुरपि इत्युक्तं भवति । अत आह—रागस्य हेतुं समात् चक्षुः सह मनोज्ञेन ग्राह्येण रूपेण वर्त्तते समनोज्ञमाहुः, द्वेषस्य हेतुम् 'अमनोज्ञम्' अविद्यमानमनोज्ञरूपमाहुः ॥ इत्थं रागद्वेषोद्धरणोपायमभिधाय एतदनुद्धरणे दोषमाह—रूपेषु यः 'गृद्धिं' रागरूपां उपेति तीव्राम्, अकाले भवम् आकालिकं प्राप्नोति

१ यदुक्तम्—इच्छा मूर्च्छा कामः, स्नेहो गार्द्ध्यं ममत्वमभिनन्दः । अभिलाष इत्यनेकानि रागपर्यायवचनानि ॥ १ ॥

प्रमादस्य स्थानानि ।

स विनाशं रागातुरः सन् 'सः' इति लोकप्रतीतः, 'यथा वा' इति वाशब्दस्यैवकारार्थत्वाद् यथैव पतङ्गः 'आलोकलोलः' स्निग्धदीपशिखादर्शनलम्पटः समुपैति मृत्युम् ॥ 'यश्च' इति यस्तु, अपिः तस्मिन् इत्यनेन योक्ष्यते, द्वेषं समुपैति रूपेष्विति प्रक्रमः तीव्रम्, स किम्? इत्याह—तस्मिन्नपि क्षणे सः 'तुः' पूरणे उपैति 'दुःखं' चित्तसन्तापादिकम्। इत्थं तर्हि रूपस्यैव दुःखहेतुत्वं तद्दर्शन एव द्वेषसम्भवाद् इत्याशङ्क्याह—दुष्टं दमनं दुर्दान्तं तच्च प्रक्रमात् चक्षुषः तदेव दोषो दुर्दान्तदोषस्तेन 'स्वकेन' आत्मीयेन 'जन्तुः' देही न 'किञ्चिद्' अल्पमपि रूपमपराध्यति "से" तस्य ॥ इत्थं रागद्वेषयोरनर्थहेतुत्वमुक्तम्। इदानीं तु द्वेषस्यापि रागहेतुकत्वात् स एव महाऽनर्थमूलमिति दर्शयंस्तस्य विशेषतः परिहर्त्तव्यतां ख्यापयितुमाह—एकान्तरक्तः 'रुचिरे' मनोरमे रूपे 'अतादृशे' अनीदृशे स करोति प्रद्वेषम्, तथा च दुःखस्य 'सम्पीडं' सङ्घातं समुपैति 'बालः' अज्ञः, न लिप्यते तेन मुनिर्विरागः ॥ सम्प्रति रागस्यैव हिंसाद्याश्रवनिमित्ततामिहैव च तद्द्वारेण दुःखजनकत्वं सूत्रपट्केनाह—रूपं-प्रस्तावाद् मनोज्ञमनुगच्छति रूपाऽनुगा सा चाऽसौ आशा च रूपानुगाशा-रूपविपयोऽभिलाष इत्यर्थः तदनुगतश्च, पठन्ति च—"रूवाणुवायाणुगए य" त्ति रूपाणाम् उपायैः—उपार्जनहेतुभिरनुगत उपायाऽनुगतः स च जीवान् 'चराचरान्' त्रसस्थावरान् हिनस्ति अनेकरूपान्, कांश्चित् तु 'चित्रैः' अनेकप्रकारैरुपायैरिति गम्यते तान् 'परितापयति' दुःखयति बालः, अपरांश्च पीडयति एकदेशदुःखोत्पादनेन 'आत्मार्थं गुरुः' स्वप्रयोजननिष्ठः 'क्लिष्टः' रागबाधितः ॥ अन्यच्च—रूपेऽनुपातः-गमनम् अनुराग इत्यर्थः रूपाऽनुपातस्तस्मिन् सति 'णे'ति पूरणे, 'परिग्रहेण' मूर्च्छात्मकेन हेतुना 'उत्पादने' उपार्जने रक्षणं च-अपायेभ्यः सन्नियोगश्च-स्वपरप्रयोजनेपु सम्यग्व्यापारणं रक्षण-सन्नियोगं तस्मिन् "वये" त्ति 'व्यये' विनाशे 'वियोगे' विरहे सर्वत्र रूपस्येति गम्यते, क्व सुखं? न क्वचित् "से" तस्य, इदमुक्तं भवति—सुरूपकलत्रकरितुरगादीनामुत्पादनादिषु दुःखमेवाऽनुभवति

रूपाऽनुरागी । पठन्ति च—"रूवाणुरागेणं" ति तत्र रूपानुरागेण हेतुना यः परिग्रहस्तेन, शेषं तथैव, स्यादेतत्— मा भूदुत्पादनादिषु रूपस्य सुखं, सम्भोगकाले भविष्यतीत्याशङ्क्याह—सम्भोगकाले च 'अतृप्तिलाभे' तृप्तिप्राप्त्यभावे क्व सुखम् ? इति सम्बन्धः, उत्तरोत्तरेच्छया हि खिद्यत एव रागी ॥ आह—एवं परिग्रहाद् दुःखमनुभवतस्तदीक्षतया ततो निवृत्तिर्दोषान्तरानारम्भणं वा किमस्य सम्भवतीत्याशङ्क्याह—रूपेऽतृप्तः चस्य भिन्नक्रमत्वात् 'परिग्रहे च' तद्विषयमूर्च्छात्मके सक्तः—सामान्येनैवासक्तिमान् उपसक्तश्च—गाढमासक्तस्ततः सक्तश्च पूर्वम् उपसक्तश्च पश्चात् सक्तोपसक्तः नोपैति तुष्टिम्, तथा चातुष्टिरेव दोषोऽतुष्टिदोषस्तेन 'दुःखी' यदि ममेदमिदं च रूपवद्वस्तु स्यादित्याकाङ्क्षातोऽतिशयदुःखवान् सन, किं कुरुते ? इत्याह—परस्य सम्बन्धि रूपवद्वस्त्विति गम्यते 'लोभाविलः' लोभकलुषः आदत्तेऽदत्तम् ॥ तत्किमस्यैतावानेव दोष उताऽन्योऽपि ? इत्याशङ्क्याह—'तृष्णाऽभिभूतस्य' लोभपराजितस्य, तत एवाऽदत्तहारिणो 'रूपे' रूपविषयो यः परिग्रहस्तस्मिन्निति योगः चस्य भिन्नक्रमत्वाद् अतृप्तस्य च मायाप्रधानं "मोसं" ति 'मृषा' अलीकभाषणं मायामृषा वर्द्धते, कुतः पुनरिदमित्थम् ? इत्याह—लोभदोषात्, लुब्धो हि परस्वमादत्ते आदाय च तद्गोपायनपरो मायामृषां वक्ति, तत्राऽपि को दोषः ? इत्याह—'तत्राऽपि' मृषाभाषणेऽपि दुःखान्न विमुच्यते सः ॥ दुःखाऽविमुक्तमेव भावयति—"मोसस्स" त्ति अनृतभाषणस्य पश्चाच्च पुरस्ताच्च प्रयोगकाले च दुःखी सन्, तत्र पश्चादिदं न मया सुसंस्थापितमुक्तमिति पश्चात्तापतः पुरस्ताच्च कथमयं मया वञ्चनीय इति चिन्तया प्रयोगकाले च नासौ ममालीकभाषितां लक्षयतीति क्षोभतः, तथा दुष्टोऽन्तः—पर्यन्तः तज्जन्मन्यनेकविडम्बनातोऽन्यजन्मनि च नरकादिप्राप्त्या यस्यासौ दुरन्तो भवति जन्तुरिति गम्यते, अथवा 'मोषस्य' स्तेयस्येति व्याख्येयम् ॥ उपसंहारमाह— 'एवम्' अमुना प्रकारेण अदत्तानि समाददानो रूपेऽतृप्तः सन् दुःखितो भवति, कीदृशः सन् ? इत्याह—'अनिश्रः'

कस्यचित्सम्बन्धिनाऽवष्टम्भेन रहितः, मैथुनरूपाश्रवोपलक्षणं चैतत् ॥ उक्तमेवार्थं निगमयितुमाह—रूपाऽनुरक्तस्य नरस्य 'एवम्' अनन्तरोक्तप्रकारेण कुतः सुखं भवेत् कदाचित् किञ्चित् ?, किमित्येवम् ?, यतः 'तत्र' रूपाऽनुरागे उपभोगेऽपि 'क्लेशदुःखम्' अतृप्तिलाभतालक्षणबाधाजनितमसातम्, उपभोगमेव विशिनष्टि—'निर्वर्त्तयति' उत्पादयति, 'यस्य' उपभोगस्य कृते "णं" वाक्यालङ्कारे, 'दुःखं' कृच्छ्रम् आत्मन इति गम्यते ॥ इत्थं रागस्यानर्थहेतुतामभिधाय द्वेषस्याऽपि तामतिदेष्टुमाह—'एवमेव' यथाऽनुरक्तस्तथैव रूपे गतः प्रद्वेषमुपैति 'दुःखौघपरम्पराः' उत्तरोत्तरदुःखसमूहरूपाः, तथा प्रदुष्टचित्तः चस्य भिन्नक्रमत्वात् चिनोति च कर्म, 'यत्' कर्म "से" तस्य पुनर्भवति 'दुःखं' दुःखहेतुः 'विपाके' अनुभवकाले; इह परत्र चेति भावः । पुनर्दुःखग्रहणमैहिकदुःखापेक्षम्, अशुभकर्मोपचयश्च हिंसाद्याश्रवाऽविनाभावीति तद्धेतुत्वमनेनाऽऽक्षिप्यते ॥ इत्थं रागद्वेषयोरनुद्धरणे दोषमभिधाय तदुद्धरणे गुणमाह—रूपे विरक्तः उपलक्षणत्वाद् अद्विष्टश्च मनुजः 'विशोकः' शोकरहितः सन् तन्निबन्धनयो रागद्वेपयोरभावात् 'एतेन' अनन्तरोपदर्शितेन "दुक्खोहपरंपरेणं" ति दुःखानाम् ओघाः—सङ्घातास्तेषां परम्परा—सन्ततिः दुःखौघपरम्परा तया 'न लिप्यते' न स्पृश्यते भवमध्येऽपि 'सन्' तिष्ठन्, दृष्टान्तमाह—जलेनेव, वाशब्दस्योपमार्थत्वात् 'पुष्करिणीपलाशं' पद्मिनीपत्रं जलमध्ये सदिति शेपः ॥ इत्थं चक्षुराश्रित्य त्रयोदश सूत्राणि व्याख्यातानि । एतदनुसारेणैव शेषेन्द्रियाणां मनसश्च त्रयोदश सूत्राणि व्याख्येयानि । नवरम्—"हरिणमिए" त्ति मृगः सर्वोऽपि पशुरुच्यते, ततश्च 'हरिणमृगः' हरिणपशुः ॥ तथा "बडिसविभिन्नकाए" त्ति बडिशं—प्रान्तन्यस्तामिषो लोहकीलकः ॥ 'मनसः' चेतसो भावः—अभिप्रायः स चेह स्मृतिगोचरस्तं 'ग्रहणं' ग्राह्यं वदन्ति, 'मनोज्ञं' मनोज्ञरूपादिविषयम् 'अमनोज्ञं' तद्विपरीतविषयम् । एवमुत्तरग्रन्थोऽपि भावविषयरूपाद्यपेक्षया व्याख्येयः । यद्वा स्वप्रकामदशादिषु भावोपस्थापितो रूपादिरपि भाव उक्तः, स मनसो ग्राह्यः । "करेणुमग्गावहिए

प्रमादस्य स्थानानि ।

नाग न" ति करेण्वा मार्गेण–निजपथेन अपहृतः–आकृष्टः करेणुमार्गापहृतः 'गज इव' तस्यैव, स हि मदान्धोऽन्यदूरवर्तिनीं करिणीमुपलभ्य तद्रूपादिमोहितः तन्मार्गानुगामितया गृह्यते, ततः सङ्ग्रामादिषु विनाशमाप्नोति । आह—एवं चक्षुरादीन्द्रियवशादेव गजस्य प्रवृत्तिरिति कथमस्य दृष्टान्तत्वेनाऽभिधानम् ? उच्यते—सत्यमेतत्, मनःप्रागान्यविवक्षया तु एतदेवम् इत्यष्टसप्ततिसूत्रार्थः ॥ २२-२३-२४-२५-२६-२७-२८-२९-३०-३१-३२-३३-३४-३५-३६-३७-३८-३९-४०-४१-४२-४३-४४-४५-४६-४७-४८-४९-५०-५१-५२-५३-५४-५५-५६-५७-५८-५९-६०-६१-६२-६३-६४-६५-६६-६७-६८-६९-७०-७१-७२-७३-७४-७५-७६-७७-७८-७९-८०-८१-८२-८३-८४-८५-८६-८७-८८-८९-९०-९१-९२-९३-९४-९५-९६-९७-९८-९९ ॥ उक्तमेवार्थं सङ्क्षेपत उपसंहारव्याजेनाऽऽह—

एविंदियत्था य मणस्स अत्था, दुक्खस्स हेउं मणुयस्स रागिणो ।
ते चेव थेवं पि कयाइ दुक्खं, न वीयरागस्स करिंति किंचि ॥ १०० ॥

व्याख्या—'एवम्' उक्तन्यायेन इन्द्रियार्थाः, चस्य भिन्नक्रमत्वाद् मनसोऽर्थाश्च उपलक्षणत्वाद् इन्द्रियमनांसि च दुःखस्य हेतवो मनुजस्य रागिणः, उपलक्षणत्वाद् द्वेषिणश्च । ते चैव स्तोकमपि कदाचिद् दुःखं न 'वीतरागस्ये'ति विगतरागद्वेषस्य कुर्वन्ति 'किञ्चिदि'ति शारीरं मानसं चेति सूत्रार्थः ॥ १०० ॥ ननु न कश्चन कामभोगेषु सत्सु वीतरागः सम्भवति, तत्कथमस्य दुःखाभावः ? उच्यते—

न कामभोगा समयं उवेंति, न यावि भोगा विगइं उवेंति ।
जे तप्पओसी य परिग्गही य, सो तेसु मोहा विगइं उवेइ ॥ १०१ ॥

व्याख्या—न कामभोगाः 'समतां' रागद्वेषाऽभावरूपाम् 'उपयान्ति' उपगच्छन्ति हेतुत्वेनेति गम्यते, तद्धेतुत्वे हि

तेषां न कश्चिद् रागद्वेषवान् भवेत्, न चाऽपि 'भोगाः' शब्दादयः 'विकृतिं' क्रोधादिरूपाम्, इहाऽपि हेतुत्वेनोपयान्ति, अन्यथा न कश्चन रागद्वेषरहितः स्यात्, कोऽनयोस्तर्हि हेतुः ? इत्याह—यः तत्प्रद्वेषी च 'परिग्रही च' परिग्रहबुद्धिमान् तेष्वेव रागीत्यर्थः, स तेषु 'मोहात्' मोहनीयाद् विकृतिमुपैति, रागद्वेषरहितस्तु समतामित्यर्थादुक्तं भवतीति सूत्रार्थः ॥१०१॥ किंस्वरूपा पुनरसौ विकृतिः यां रागद्वेषवशादुपैति ? इत्याह—

प्रमादस्य स्थानानि ।

> **कोहं च माणं च तहेव मायं, लोभं दुगुंछं अरइं रइं च ।**
> **हासं भयं सोगपुमित्थिवेयं, नपुंसवेयं विविहे य भावे ॥ १०२ ॥**
> **आवज्जई एवमणेगरूवे, एवंविहे कामगुणेसु सत्तो ।**
> **अन्ने य एयप्पभवे विसेसे, कारुण्णदीणे हिरिमे वइस्से ॥ १०३ ॥**

व्याख्या—क्रोधं च मानं च तथैव मायां लोभं च जुगुप्साम् अरतिं रतिं च हासं भयं शोकपुंस्त्रीवेदमिति समाहारनिर्देशः, तत्र 'पुंवेदं' योषिदभिलाषं 'स्त्रीवेदं' पुरुषाऽभिष्वङ्गं 'नपुंसकवेदम्' उभयाऽभिलाषं, विविधांश्च 'भावान्' हर्षविषादादीन् आपद्यते 'एवम्' असुना रागद्वेषवत्तालक्षणेन प्रकारेण 'अनेकरूपान्' बहुभेदान् 'अनन्तानुबन्ध्यादिभेदेन तारतम्यभेदेन च 'एवंविधान्' उक्तप्रकारान् विकारानिति गम्यते, कामगुणेषु सक्त अन्यांश्च 'एतत्प्रभवान्' क्रोधादि-जनितान् 'विशेषान्' परितापदुर्गतिपातादीन्, कीदृशः सन् ? इत्याह—कारुण्यास्पदीभूतो दीनः कारुण्यदीनः मध्यपद-लोपी समासः अत्यन्तदीन इत्यर्थः, "हिरिमे" त्ति 'ह्रीमान्' लज्जावान्, कोपाद्यापन्नो हि प्रीतिविनाशादिकमिहैवाऽनुभवन् परत्र च तद्विपाकमतिकटुकं परिभावयन् प्रायोऽतिदैन्यं लज्जां च भजते, तथा "वइस्स" त्ति आर्षत्वात् 'द्वेष्यः'

प्रमादस्य स्थानानि ।

तत्तद्दोषदुष्टत्वात् सर्वस्याऽप्रीतिभाजनमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ १०२-१०३ ॥ पुनरप्यतिदुरन्ततया रागस्य प्रकारान्तरेणोद्धरणोपायाऽभिधानार्थं तद्विपर्यये दोपदर्शनार्थं चेदमाह—

कप्पं न इच्छिज्ज सहायलिच्छू, पच्छाणुतावेण तवप्पभावं ।
एवं विकारे अमियप्पयारे, आवज्जई इंदियचोरवस्से ॥ १०४ ॥

व्याख्या—कल्पते–स्वाध्यायादिक्रियासु समर्थो भवतीति कल्पः–योग्यस्तम्, अपेर्गम्यमानत्वात् कल्पमपि, किं पुनरकल्पं ? शिष्यादिकमिति गम्यते, न इच्छेत् 'सहायलिप्सुः' ममाऽयं विश्रामणादिसाहाय्यं करिष्यतीत्यभिलाषुकः सन्, तथा पश्चादिति–प्रस्तावाद् व्रतस्याऽङ्गीकाराद् उत्तरकालमनुतापः–किमेतावन्मया कष्टमङ्गीकृतमिति चित्तसन्तापात्मकः पश्चादनुतापस्तेन हेतुना उपलक्षणत्वादन्यथा वा 'तपःप्रभावं' तपःफलम् इहैवामर्षौषध्यादिलब्धिप्रार्थनेन भवान्तरभोगादिनिदानकरणेन वा नेच्छेदिति प्रक्रमः । किमेवं निषिध्यते ? इत्याह—'एवम्' अमुना प्रकारेण 'विकारान्' दोषान् अमितप्रकारानापद्यते इन्द्रियचोरवश्यः, एवं च ब्रुवतोऽयमाशयः—तदनुग्रहबुद्ध्या कल्पं पुष्टालम्बनेन तपःप्रभावं वाञ्छतोऽपि न दोषः । एतेन च रागस्य हेतुद्वयपरिहरणमुद्धरणोपाय उक्तः । उपलक्षणं चैतदीदृशाम्, अन्येषामपि रागहेतूनां परिहारस्य, ततः सिद्धमस्योद्धरणोपायानां तद्विपर्यये च दोषाणामभिधानमिति सूत्रार्थः ॥१०४॥ किं च—

तओ से जायंति पओअणाइं, निमज्जिउं मोहमहन्नवम्मि ।
सुहेसिणो दुक्खविणोयणट्ठा, तप्पच्चयं उज्जमए अ रागी ॥ १०५ ॥

व्याख्या—'ततः' इति विकारापत्तेरनन्तरं "से" तस्य जायन्ते 'प्रयोजनानि' विषयसेवनहिंसादीनि "निमज्जिउं" ति निमज्जयितुमिव निमज्जयितुं प्रक्रमात् तमेव जन्तुं मोहमहार्णवे, किमुक्तं भवति ?—यैर्मोहमहार्णवे निमग्न इव जन्तुः

क्रियते, कीदृशस्य पुनरस्य किमर्थं चैवंविधप्रयोजनानि जायन्ते ? इत्याह—सुखैषिणो दुःखविनोदनार्थम्, कदाचिदेवंविधप्रयोजनोत्पत्तावपि तत्रायमुदासीन एव स्याद् ? अत उच्यते—'तत्प्रत्ययम्' उक्तरूपप्रयोजननिमित्तं 'उद्यच्छति च' उद्यच्छत्येव, कोऽर्थः ? तत्प्रवृत्तावुत्सहत एव रागी, उपलक्षणत्वाद् द्वेषी च सन्, रागद्वेषयोरेव सकलाऽनर्थपरम्पराकारणत्वादिति सूत्रार्थः ॥ १०५ ॥ किमिति रागद्वेषवशत एव सकलाऽनर्थपरम्परोच्यते ? इत्याशङ्क्याह—

प्रमादस्य स्थानानि ।

विरज्जमाणस्स य इंदियत्था, सद्दाइया तावइयप्पगारा ।
न तस्स सव्वे वि मणुन्नयं वा, निव्वत्तयंती अमणुन्नयं वा ॥ १०६ ॥

व्याख्या—विरज्यमानस्य उपलक्षणत्वाद् अद्विषतश्च, 'चः' पुनरर्थे, ततो विरज्यमानस्याऽद्विषतश्च पुनः 'इन्द्रियार्थाः' शब्दादिकाः तावन्त इति—यावन्तो लोके प्रतीताः प्रकाराः—खरमधुरादिभेदा येषां ते तावत्प्रकारा बहुभेदा इत्यर्थः, न 'तस्ये'ति मनुजस्य सर्वेऽपि मनोज्ञतां वा 'निर्वर्त्तयन्ति' जनयन्ति अमनोज्ञतां वा, किन्तु रागद्वेषवशत एव, स्वरूपेण हि रूपादयो न मनोज्ञताममनोज्ञतां वा कर्त्तुमात्मनः क्षमाः किन्तु रक्तेतरप्रतिपत्रध्यवसायवशात् । उच्यते चान्यैरपि—परिव्राद्-कामुक-शुनामेकस्यां प्रमदातनौ । कुणपं कामिनी भक्ष्यमिति तिस्रो विकल्पनाः ॥ १ ॥ ततो न वीतरागस्य मनोज्ञताममनोज्ञतां वा निर्वर्त्तयेयुः, तदभावे च कथं विषयसेवनाऽऽक्रोशदानादिप्रयोजनोत्पत्तिः ? इति सूत्रार्थः ॥ १०६ ॥ तदेवं रागद्वेषयोरतिदुष्टत्वात् साक्षान्मोहस्य च तदाऽऽयतनत्वात् तद्द्वारेणोद्धरणोपायान् निरूप्योपसंहरन्नाह—

एवं ससंकप्पविकप्पणासुं, संजायई समयमुवट्ठियस्स ।
अत्थे च संकप्पयओ तओ से, पहीयए कामगुणेसु तण्हा ॥ १०७ ॥

व्याख्या—'एवम्' उक्तप्रकारेण स्वस्य—आत्मनः सङ्कल्पाः—रागद्वेषमोहरूपा अध्यवसायास्तेषां विकल्पनाः—सकल-

दोषमूलत्वादिपरिभावनाः स्वसङ्कल्पविकल्पनास्तासु 'उपस्थितस्य' उद्यतस्येति सम्बन्धः । किम्? इत्याह—सञ्जायते "समयं" ति आर्षत्वात् 'समता' माध्यस्थ्यं 'अर्थान्' जीवादीन्, चस्य भिन्नक्रमत्वात् 'सङ्कल्पयतश्च' शुभध्यानविषय तयाऽध्यवस्यतः 'ततः' इति समतायाः "से" 'तस्य' साधोः प्रहीयते कामगुणेषु 'तृष्णा' ऽ गप इति सूत्रार्थः ॥१०७॥ ततः स कीदृशः सन् किं विधत्ते ? इत्याह—

सो वीयरागो कयसव्वकिच्चो, खवेइ नाणावरणं खणेणं ।
तहेव जं दरिसणमावरेइ, जं चंतरायं पकरेइ कम्मं ॥ १०८ ॥

व्याख्या—'सः' इति प्रहीणतृष्णो वीतरागो भवति, तथा कृतसर्वकृत्य इव कृतसर्वकृत्यः, प्राप्तप्रायत्वादनेन मुक्तेः क्षपयति ज्ञानावरणं क्षणेन, तथैव यद् दर्शनमावृणोति, यच्च 'अन्तरायं' दानादिविघ्नं प्रकरोति 'कर्म' अन्तरायनामकमित्यर्थः, इति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ तत्क्षयाच्च कं गुणमवाप्नोति ? इत्याह—

सव्वं तओ जाणइ पासई य, अमोहणो होइ निरंतराए ।
अणासवे झाणसमाहिजुत्तो, आउक्खए मुक्खमुवेइ सुद्धे ॥ १०९ ॥

व्याख्या—सर्वं 'ततः' ज्ञानावरणादिक्षयात् 'जानाति' विशेषरूपतयाऽवगच्छति, 'पश्यति च' सामान्यरूपतया, तथा च 'अमोहनः' मोहरहितो भवति, तथा निरन्तरायोऽनाश्रवः, ध्यानं–शुक्लध्यानं तेन समाधिः–परमस्वास्थ्यं तेन युक्तो ध्यानसमाधियुक्तः आयुष उपलक्षणत्वाद् नाम-गोत्र-वेद्यानां च क्षय आयुःक्षयस्तस्मिन् सति मोक्षमुपैति 'शुद्धः' विगतकर्ममल इति सूत्रार्थः ॥ १०९ ॥ मोक्षगतश्च यादृशो भवति तदाह—

वीतराग-
स्वरूपम् ।

सो तस्स सव्वस्स दुहस्स मोक्खो, जं बाहई सययं जंतुमेयं ।
दीहामयविप्पमुक्को पसत्थो, तो होइ अच्चंतसुही कयत्थो ॥ ११० ॥

व्याख्या—'सः' इति मोक्षं प्राप्तः 'तस्मात्' जातिजरामरणादिरूपत्वेन प्रतिपादितात् सर्वस्माद् दुःखात् सर्वत्र सुब्व्यत्ययेन षष्ठी, 'मुक्तः' पृथग्भूतः, यत् कीदृग् ? इत्याह—'यद्' दुखं बाधते सततं जन्तुम् 'एनं' प्रत्यक्षम्, दीर्घाणि—स्थितितः प्रक्रमात् कर्माणि तानि आमया इव—रोगा इव विविधबाधाविधायितया दीर्घामयास्तेभ्यो विप्रमुक्तो दीर्घामयविप्रमुक्तः अत एव 'प्रशस्तः' प्रशंसार्हः; ततः किम् ? इत्याह—"तो" इति 'ततः' दीर्घामयविप्रमोक्षाद् भवति अत्यन्तसुखी, तत एव च कृतार्थ इति सूत्रार्थः ॥ ११० ॥ सकलाऽध्ययनार्थं निगमयितुमाह—

अणाइकालप्पभवस्स एसो, सव्वस्स दुक्खस्स पमुक्खमग्गो ।
वियाहिओ जं समुविच्च सत्ता, कमेण अच्चंतसुही भवंति ॥ १११ ॥ त्ति बेमि ॥

व्याख्या—अनादिकालप्रभवस्य 'एषः' अनन्तरोक्तः सर्वस्य दुःखस्य 'प्रमोक्षमार्गः' प्रमोक्षोपायो व्याख्यातः, यं 'समुपेत्य' सम्यक् प्रतिपद्य सत्त्वाः 'क्रमेण' उत्तरोत्तरगुणप्रतिपत्तिरूपेणाऽत्यन्तसुखिनो भवन्तीति सूत्रार्थः ॥ १११ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां
सुखबोधायां प्रमादस्थानाख्यं द्वात्रिंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ कर्मप्रकृतिनामकं त्रयस्त्रिंशमध्ययनम् ।

अनन्तराऽध्ययने प्रमादस्थानान्युक्तानि, तैश्च कर्म बध्यते, तस्य च काः प्रकृतयः ? कियती वा स्थितिः ? इत्यादिसन्देहापनोदाय कर्मप्रकृतिनामकमध्ययनं त्रयस्त्रिंशं समारभ्यते, तस्येदमादिसूत्रम्—

अट्ठ कम्माइं वोच्छामि, आणुपुव्विं जहक्कमं । जेहिं बद्धे अयं जीवे, संसारे परिवत्तए ॥ १ ॥

व्याख्या—अष्ट कर्माणि वक्ष्यामि, "आणुपुव्विं" ति आनुपूर्व्या, इयं च पश्चानुपूर्व्यादिरपि सम्भवत्यत आह—'यथाक्रमं' क्रमाऽनतिक्रमेण, शेषं स्पष्टमिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ यथाप्रतिज्ञातमाह—

नाणस्साऽऽवरणिज्जं, दंसणावरणं तहा । वेयणिज्जं तहा मोहं, आउकम्मं तहेव य ॥ २ ॥
नामं कम्मं च गोयं च, अंतरायं तहेव य । एवमेयाइं कम्माइं, अट्ठेव उ समासओ ॥ ३ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ २–३ ॥ मूलप्रकृतीः कर्मणोऽभिधाय उत्तरप्रकृतीराह—

नाणावरणं पंचविहं, सुयं आभिणिबोहियं । ओहिं नाणं तइयं, मणनाणं च केवलं ॥ ४ ॥
निद्दा तहेव पयला, निद्दानिद्दा य पयलपयला य । तत्तो य थीणगिद्धी, पंचमा होइ नायव्वा ॥ ५ ॥
चक्खुमचक्खुओहिस्स दंसणे केवले य आवरणे । एवं तु नवविगप्पं, नायव्वं दंसणावरणं ॥ ६ ॥
वेयणियं पि य दुविहं, सायमसायं च आहियं । सायस्स उ बहू भेया, एमेवासायस्स वि ॥ ७ ॥
मोहणिज्जं पि दुविहं, दंसणे चरणे तहा । दंसणे तिविहं वुत्तं, चरणे दुविहं भवे ॥ ८ ॥

त्रयस्त्रिंशं कर्मप्रकृतिनामकमध्ययनम् ।

कर्मणां मूलप्रकृतयः उत्तरप्रकृतयश्च ।

सम्मत्तं चेव मिच्छत्तं, सम्मामिच्छत्तमेव य। एयाओ तिन्नि पयडीओ, मोहणिज्जस्स दंसणे ॥ ९ ॥
चरित्तमोहणं कम्मं, दुविहं तु वियाहियं। कसायमोहणिज्जं च, नोकसायं तहेव य ॥ १० ॥
सोलसविहभेदेणं, कम्मं तु कसायजं। सत्तविह नवविहं वा, कम्मं च नोकसायजं ॥ ११ ॥
नेरइयतिरिक्खाऊ, माणुस्साउं तहेव य। देवाउयं चउत्थं तु, आउकम्मं चउव्विहं ॥ १२ ॥
नामं कम्मं तु दुविहं, सुहमसुहं च आहियं। सुहस्स उ बहू भेया, एमेव य असुहस्स वि ॥ १३ ॥
गोत्तं कम्मं तु दुविहं, उच्चं नीयं च आहियं। उच्चं अट्ठविहं होइ, एवं नीयं पि आहियं ॥ १४ ॥
दाणे लाभे य भोगे य, उवभोगे वीरिए तहा। पंचविहमंतरायं, समासेण वियाहियं ॥ १५ ॥

व्याख्या—सुगमान्येव। नवरम्—ज्ञानावरणं पञ्चविधम्, तच्च कथं पञ्चविधम्? इत्याशङ्कायाम् आवार्यभेदादेव इहावरणस्य भेद इत्यभिप्रायेणाऽऽवार्यस्यैव भेदानाह—'श्रुतमि'त्यादि ॥ "सायस्स उ बहू भेय" त्ति सातस्य तु बहवो भेदाः तद्धेतुभूतभूतानुकम्पादीनां बहुभेदत्वात्। एवमेवाऽसातस्यापि दुःखशोकादितद्धेतुबहुविधत्वादेव ॥ "सत्तविह नवविहं व" त्ति बिन्दुलोपात् सप्तविधं नवविधं वा कर्म नोकषायजं, तत्र सप्तविधं हास्यादिषट्कं वेदश्च सामान्यविवक्षयैक एवेति, नवविधं तु तदेव षट्कं वेदत्रयसहितम् ॥ "उच्चं अट्ठविहं होइ" त्ति इत्यत्राऽष्टविधत्वं बन्धहेत्वष्टविधत्वात्, अष्टौ हि जात्यमदादय उच्चैर्गोत्रस्य बन्धहेतवः, तावन्त एव च जातिमदादयो नीचैर्गोत्रस्येति सूत्रद्वादशकार्थः ॥ ४-५-६-७-८-९-१०-११-१२-१३-१४-१५ ॥ इत्थं प्रकृतयोऽभिहिताः। सम्प्रत्येतन्निगमनायोत्तरग्रन्थसम्बन्धनायाह—

एयाओ मूलपयडीओ, उत्तराओ य आहिया। पएसग्गं खित्तकाले य, भावं चादुत्तरं सुण ॥ १६ ॥

व्याख्या—एता मूलप्रकृतयः 'उत्तराश्च' उत्तरप्रकृतय आख्याताः, प्रदेशाः—परमाणवस्तेषामग्रं—परिमाणं प्रदेशाग्रं

कर्मणामुत्तरप्रकृतयः।

“खेत्तकाले य” त्ति क्षेत्रकालौ च 'भावं च' अनुभावलक्षणं पर्यायं चतुःस्थानिकादिरसमिति यावत्, “अदुत्तरं” ति अत उत्तरं शृणु कथ्यमानमिति शेष इति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ तत्र तावत् प्रदेशाग्रमाह—

सव्वेसिं चेव कम्माणं, पएसग्गमणंतगं । गंठियसत्ताईयं, अंतो सिद्धाण आहियं ॥ १७ ॥

व्याख्या—सर्वेषां, 'चः' पूरणे, 'एवः' अपिशब्दार्थः, सर्वेषामपि कर्मणां प्रदेशाग्रम् अनन्तमेवाऽनन्तकं, तच्चानन्तकं ग्रन्थिगसत्त्वाः—ये ग्रन्थिदेशं गत्वाऽपि तद्भेदाऽविधानेन न कदाचिदुपरिष्टाद् गन्तारः ते चाऽभव्या एवाऽत्र गृह्यन्ते तान् अतीतं—तेभ्योऽनन्तगुणत्वेन अतिक्रान्तं ग्रन्थिगसत्त्वातीतं, तथा 'अन्तः' मध्ये सिद्धानामाख्यातम्, सिद्धेभ्यो हि कर्मपरमाणवोऽनन्तभाग एवेति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ सम्प्रति क्षेत्रमाह—

सव्वजीवाण कम्मं तु, संगहे छद्दिसागयं । सव्वेसु वि पएसेसु, सव्वं सव्वेण बद्धगं ॥ १८ ॥

व्याख्या—सर्वजीवानां कर्म, 'तुः' पूरणे, 'सङ्ग्रहे' सङ्ग्रहक्रियायां योग्यं भवतीति शेषः। कीदृशं सत्? इत्याह—“छद्दिसागयं” ति षण्णां दिशां समाहारः षड्दिशं तत्र गतं—स्थितं षड्दिशगतम्, एतच्च द्वीन्द्रियादीनेवाधिकृत्य नियमेन व्याख्येयम्, एकेन्द्रियाणामन्यथाऽपि सम्भवात्। तथा चागमः—“[1]एगिंदिया णं भंते! तेयाकम्मपोग्गलाणं गहणं करेमाणे किं तिदिसिं करेइ चउद्दिसिं करेइ पंचदिसिं करेइ छद्दिसि करेइ? गोयमा! सिय तिदिसिं सिय चउद्दिसिं सिय पंचदिसिं सिय छद्दिसिं करेइ। बेइंदिया जाव पंचिंदिया नियमा छद्दिसिं” ति। तच्च गृहीतं सत् केन सह कियत् कथं वा बद्धं भवति? इत्याह—“सव्वेसु वि पएसेसु” त्ति सुब्व्यत्ययात् सर्वैरपि 'प्रदेशैः' आत्मसम्बन्धिभिः 'सर्वं' समस्तं

---

१ “एकेन्द्रियो भगवन्! तैजसकार्मणपुद्गलानां ग्रहणं कुर्वाणः किं त्रिदिशं करोति चतुर्दिशं करोति पञ्चदिशं करोति षड्दिशं करोति? गौतम! स्यात् त्रिदिशं स्यात् चतुर्दिशं स्यात् पञ्चदिशं स्यात् षड्दिशं करोति। द्वीन्द्रियो यावत् पञ्चेन्द्रियो नियमात् षड्दिशमि”ति।

त्रयस्त्रिंशं कर्मप्रकृतिनामकमध्ययनम्।

कर्मणां परमाणुपरिमाणं क्षेत्रपरिमाणं च।

ज्ञानावरणादि न त्वन्यतरदेव 'सर्वेण' गम्यमानत्वात् प्रकृतिस्थित्यादिना प्रकारेण बद्धं—क्षीरोदकवद् आत्मप्रदेशैः श्लिष्टं तदेव बद्धकमिति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ सम्प्रति कालमाह—

कर्मणां कालपरिमाणं भावश्च ।

उदहीसरिसनामाणं, तीसई कोडिकोडीओ । उक्कोसिया होइ ठिई, अंतमुहुत्तं जहन्निया ॥ १९ ॥
आवरणिज्जाण दुण्हं पि, वेयणिज्जे तहेव य । अंतराए य कम्मम्मि, ठिई एसा वियाहिया ॥ २० ॥
उदहीसरिसनामाणं, सत्तरिं कोडकोडीओ । मोहणिज्जस्स उक्कोसा, अंतमुहुत्तं जहन्निया ॥ २१ ॥
तित्तीस सागरोवम, उक्कोसेणं वियाहिया । ठिई उ आउकम्मस्स, अंतमुहुत्तं जहन्निया ॥ २२ ॥
उदहीसरिसनामाणं, वीसइं कोडकोडीओ । नामगोआण उक्कोसा, अंतमुहुत्तं जहन्निया ॥ २३ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—उदधिना सदृक्—सदृशं नाम येषां तानि उदधिसदृग्नामानि—सागरोपमाणि तेषाम् ॥ १९-२०-२१-२२-२३ ॥ सम्प्रति भावमभिधातुमाह—

सिद्धाणऽणंतभागे, अणुभागा हवंति उ । सव्वेसु वि पएसग्गं, सव्वजीवेसऽइच्छियं ॥ २४ ॥

व्याख्या—सिद्धानामनन्तभागे 'अनुभागाः' रसविशेषा भवन्ति, 'तुः' पूरणे, अयं चाऽनन्तभागोऽनन्तसङ्ख्य एवेति । तथा 'सर्वेष्वपि' प्रक्रमादनुभागेषु, प्रदिश्यन्त इति प्रदेशाः—बुद्ध्या विभज्यमानास्तद्विभागैकदेशास्तेषामग्रं प्रदेशाग्रं "सव्वजीवेसऽइच्छियं" ति सर्वजीवेभ्योऽतिक्रान्तम्, ततोऽपि तेषामनन्तगुणत्वादिति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ अध्ययनार्थोपसंहारव्याजेनोपदेष्टुमाह—

तम्हा एएसि कम्माणं, अणुभागे वियाणिया । एएसिं संवरे चेव, खवणे य जए वुहे ॥२५॥ त्ति बेमि ॥

व्याख्या—"तम्ह" त्ति यस्मादेवंविधाः प्रकृतिबन्धादयः तस्मादेतेषां कर्मणामनुभागान् उपलक्षणत्वात् प्रकृतिबन्धादींश्च विज्ञाय 'एतेषामि'ति कर्मणां 'संवरे' निरोधे 'चः' समुच्चये 'एवः' अवधारणे भिन्नक्रमः, ततः 'क्षपणे च' निर्जरणे "जए" त्ति 'यतेतैव' यत्नं कुर्यादेव 'बुधः' विद्वानिति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविनिर्मितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां कर्मप्रकृतिनामकं त्रयस्त्रिंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ चतुस्त्रिंशं लेश्याख्यमध्ययनम् ।

लेश्यानां नामादि-द्वाराणि ।

अनन्तराध्ययने कर्मप्रकृतय उक्ताः, तत्स्थितिश्च लेश्यावशत इत्यतस्तदभिधानार्थं चतुस्त्रिंशं लेश्याध्ययननामकमध्ययनमारभ्यते, अस्य चेदमादिसूत्रम्—

लेसज्झयणं पवक्खामि, आणुपुव्विं जहक्कमं । छण्हं पि कम्मलेसाणं, अणुभावे सुणेह मे ॥ १ ॥

व्याख्या—लेश्या[1]ऽभिधायकमध्ययनं **लेश्याध्ययनं** तत् प्रवक्ष्यामि आनुपूर्व्या यथाक्रममिति च प्राग्वत् । तत्र च षण्णामपि 'कर्मलेश्यानां' कर्मस्थितिविधातृतत्तद्विशिष्टपुद्गलरूपाणाम् 'अनुभावान्' रसविशेषान् शृणुत मे कथयत इति शेष इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ एतदनुभावाश्च नामादिप्ररूपणातः कथिता एव भवन्तीति तत्प्ररूपणाय विनेयाभिमुखीकरणकारि द्वारसूत्रमाह—

नामाइं वण्णरसगंधफासपरिणामलक्खणं ठाणं । ठिइं गइं च आउं, लेसाणं तु सुणेह मे ॥ २ ॥

व्याख्या—नामानि तथा वर्ण-रस-गन्ध-स्पर्श-परिणाम-लक्षणमिति पदषट्कस्य समाहारनिर्देशः । परिणामश्चाऽत्र—जघन्यादिः, लक्षणं च—पञ्चाश्रवासेवनादि, 'स्थानम्' उत्कर्षोऽपकर्षरूपं, 'स्थितिम्' अवस्थानकालं, 'गतिं' नरकादिकां यतो याऽवाप्यते, 'आयुः' जीवितं यावति तत्राऽवशिष्यमाणे आगामिभवलेश्यापरिणामस्तदिह गृह्यते, लेश्यानां, 'तुः' पूरणे, शृणुत मे इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ 'यथोद्देशं निर्देशः' इति न्यायतो नामान्याह—

---

१ लिश्यते–श्लिष्यते आत्मा कर्मणा सहाऽनयेति लेश्या, कृष्णादिद्रव्यसान्निध्यादात्मनः परिणामविशेषः, यदुक्तम्—कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यात्, परिणामो य आत्मनः । स्फटिकस्येव तत्रायं, लेश्याशब्दः प्रयुज्यते ॥ १ ॥

किण्हा नीला य काऊ य, तेऊ पम्हा तहेव य। सुक्का लेसा य छट्ठा उ, नामाइं तु जहक्कमं ॥३॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ३ ॥ वर्णानाह—

जीमूयनिद्धसंकासा, गवलरिट्ठगसन्निभा। खंजंजणनयणनिभा, किण्हलेसा उ वण्णओ ॥ ४ ॥
नीलाऽसोगसंकासा, चासपिच्छसमप्पभा। वेरुलियनिद्धसंकासा, नीललेसा उ वण्णओ ॥ ५ ॥
अयसीपुप्फसंकासा, कोइलच्छदसन्निभा। पारेवयगीवनिभा, काउलेसा उ वण्णओ ॥ ६ ॥
हिंगुलुयधाउसंकासा, तरुणाइच्चसन्निभा। सुयतुंडपईवनिभा, तेउलेसा उ वण्णओ ॥ ७ ॥
हरियालभेयसंकासा, हलिद्दाभेयसन्निभा। सणासणकुसुमनिभा, पम्हलेसा उ वण्णओ ॥ ८ ॥
संखंककुंदसंकासा, खीरधारसमप्पभा। रययहारसंकासा, सुक्कलेसा उ वण्णओ ॥ ९ ॥

व्याख्या—"जीमूयनिद्धसंकास" त्ति प्राकृतत्वात् स्निग्धजीमूतसङ्काशा, गवलं—महिषशृङ्गं रिष्टकः—फलविशेषः तत्सन्निभा, "खंज" त्ति खञ्जनम् अञ्जनं—कज्जलं नयनमिति—उपचारात् तदेकदेशस्तन्मध्यवर्त्ती कृष्णसारस्तन्निभा कृष्णलेश्या 'वर्णतः' वर्णमाश्रित्य ॥ "वेरुलियनिद्धसंकास" त्ति प्राकृतत्वात् स्निग्धवैडूर्यसङ्काशा ॥ कोकिलच्छदः—तैलकण्टकः, पाठान्तरे कोकिलच्छविसन्निभा, शेषं स्पष्टमिति सूत्रषट्कार्थः ॥ ४-५-६-७-८-९ ॥ रसानाह—

जह कडुयतुंबगरसो, निंबरसो कडुयरोहिणिरसो वा।
इत्तो वि अणंतगुणो, रसो उ कण्हाइ नायव्वो ॥ १० ॥
जह तिकडुयस्स रसो, तिक्खो जह हत्थिपिप्पलीए वा।
इत्तो वि अणंतगुणो, रसो उ नीलाए नायव्वो ॥ ११ ॥

जह तरुणअंबयरसो, तुवरकविट्ठस्स वावि जारिसओ ।
इत्तो वि अणंतगुणो, रसो उ काऊए नायव्वो ॥ १२ ॥
जह परिणयंबगरसो, पक्ककविट्ठस्स वा वि जारिसओ ।
इत्तो वि अणंतगुणो, रसो उ तेऊए नायव्वो ॥ १३ ॥
वरवारुणीइ व रसो, विविहाण व आसवाण जारिसओ ।
महुमेरयस्स व रसो, इत्तो पम्हाए परएणं ॥ १४ ॥
खज्जूरमुद्दियरसो, खीररसो खंडसक्कररसो वा ।
इत्तो वि अणंतगुणो, रसो उ सुक्काए नायव्वो ॥ १५ ॥

व्याख्या—स्पष्टान्येव । नवरम्—वरवारुणी–प्रधानसुरा, आसवाः–पुष्पप्रभवमद्यानि ॥ 'मधुमैरेयस्ये'ति समाहारः, तत्र मधु–मद्यविशेषो मैरेयं–सरकः, अतो वरवारुण्यादिरसात् पद्मायाः प्रक्रमाद् रसः 'परकेणे'ति अनन्तगुणत्वात् तदतिक्रमेण वर्त्तत इति गम्यते, अयं च किञ्चिदम्लः कषायो मधुरश्चेति भावनीयमिति ॥ मुद्रिका च–द्राक्षेति सूत्रषट्कार्थः ॥ १०-११-१२-१३-१४-१५ ॥ सम्प्रति गन्धमाह—

जह गोमडस्स गंधो, सुणगमडस्स व जहा अहिमडस्स ।
एत्तो वि अणंतगुणो, लेसाणं अप्पसत्थाणं ॥ १६ ॥
जह सुरभिकुसुमगंधो, गंधवासाण पिस्समाणाणं ।
इत्तो वि अणंतगुणो, पसत्थलेसाण तिण्हं पि ॥ १७ ॥

लेश्यानां रस-गन्ध-द्वारे।

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—"गंधवासाणं" ति गन्धाश्च—कोष्ठपुटपाकनिष्पन्नाः वासाश्च—इतरे गन्धवासाः, इह चैतदङ्गान्येवोपचारादेवमुक्तानि तेषाम्, इह चाऽनुक्तोऽपि गन्धविशेषो लेश्यानां तारतम्येनाऽवसेय इति सूत्रद्वयार्थः ॥ १६–१७ ॥ सम्प्रति स्पर्शमाह—

जह करगयस्स फासो, गोजिब्भाए व सागपत्ताणं ।
इत्तो वि अणंतगुणो, लेसाणं अप्पसत्थाणं ॥ १८ ॥
जह बूरस्स वि फासो, नवणीयस्स व सिरीसकुसुमाणं ।
इत्तो वि अणंतगुणो, पसत्थलेसाण तिण्हं पि ॥ १९ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—यथाक्रममप्रशस्तानां प्रशस्तानां च क्रकचादि-बूरादिसमः स्पर्शो वाच्यः ॥१८–१९॥ परिणामद्वारमाह—

तिविहो व नवविहो वा, सत्तावीसइविहिक्कसीओ वा ।
दुसओ तेयालो वा, लेसाणं होइ परिणामो ॥ २० ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—'त्रिविधः' जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदेन, 'नवविधः' यदैषामपि स्वस्थानतारतम्यचिन्तायां प्रत्येकं जघन्यादित्रयेण गुणना, एवं पुनः पुनस्त्रिकगुणनया सप्तविंशतिविधत्वादि भावनीयम् । उपलक्षणञ्चैतत् तारतम्यचिन्तायां, सङ्ख्यानियमस्याऽभावात् । तथा च प्रज्ञापना—"[1]कण्हलेसा णं भंते ! कइविहं परिणामं परिणमइ ? गोयमा !

---

१ "कृष्णलेश्या भगवन् ! कतिविधं परिणामं परिणमति ? गौतम ! त्रिविधं वा नवविधं वा सप्तविंशतिविधं वा एकाशीतिविधं वाऽपि यावत् त्रिचत्वारिंशं द्विशतविधं वा बहु वा बहुविधं वा परिणामं परिणमति, एवं यावत् शुक्लेश्या" ।

लेश्यानां स्पर्श-परिणामद्वारे ।

तिविहं वा नवविहं वा सत्तावीसइविहं वा एकासीइविहं वा वि जाव तेयालदुसयविहं वा बहुं वा बहुविहं वा परिणामं परिणमइ, एवं जाव सुक्कलेसा" इति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ लक्षणमाह—

लेश्यानां लक्षणद्वारम् ॥

पंचासवप्पवत्तो, तीहिं अगुत्तो छसू अविरओ य । तिव्वारंभपरिणओ, खुद्दो साहस्सिओ नरो २१
निद्धंधसपरिणामो, निस्संसो अजिइंदिओ । एयजोयसमाउत्तो, कण्हलेसं तु परिणमे ॥ २२ ॥
ईसाअमरिसअतवो, अविज्ज माया अहीरिया य । गेही पओसे य सढे, पमत्ते रसलोलुए ॥ २३ ॥
आरंभओ अविरओ, खुद्दो साहस्सिओ नरो । एयजोगसमाउत्तो, नीललेसं तु परिणमे ॥ २४ ॥
वंके वंकसमायारे, नियडिल्ले अणुज्जुए । पलिउंचग ओवहिए, मिच्छदिट्ठी अणारिए ॥ २५ ॥
उप्फालगदुट्ठवाई य, तेणे आवि य मच्छरी । एयजोगसमाउत्तो, काउलेसं तु परिणमे ॥ २६ ॥
नीयावित्ती अचवले, अमाई अकुऊहले । विणीयविणए दंते, जोगवं उवहाणवं ॥ २७ ॥
पियधम्मे दढधम्मे, वज्जभीरू हिएसए । एयजोगसमाउत्तो, तेउलेसं तु परिणमे ॥ २८ ॥
पयणुक्कोहमाणे य, मायालोभे य पयणुए । पसंतचित्ते दंतप्पा, जोगवं उवहाणवं ॥ २९ ॥
तहा य पयणुवाई य, उवसंते जिइंदिए । एयजोयसमाउत्तो, पम्हलेसं तु परिणमे ॥ ३० ॥
अट्टरुद्दाणि वज्जित्ता, धम्मसुक्काणि साहए । पसंतचित्ते दंतप्पा, समिए गुत्ते य गुत्तिसु ॥ ३१ ॥
सरागे वीयरागे वा, उवसंते जिइंदिए । एयजोगसमाउत्तो, सुक्कलेसं तु परिणमे ॥ ३२ ॥

व्याख्या—पञ्चाश्रवप्रवृत्तः 'त्रिभिः' प्रस्तावान्मनोवाक्कायैः अगुप्तः 'षट्सु' जीवनिकायेषु अविरतः, तीव्राः—उत्कटाः स्वरूपतोऽध्यवसायतो वा आरम्भाः—सावद्यव्यापारास्तत्परिणतः—तस्मिन्निरतः 'क्षुद्रः' सर्वस्यैवाऽहितैषी, सहसा—अप-

यंलोच्य प्रवर्त्तते साहसिकः चौर्यादिकृदित्यर्थः, नर उपलक्षणत्वात् स्त्र्यादिर्वा ॥ "निद्धंधस" त्ति ऐहिकामुष्मिकापायशङ्काविकलः परिणामो यस्य सः, तथा "निस्संसो" त्ति 'नृशंसः' निस्तृंशो जीवान् विहिंसन् न मनागपि शङ्कते, अजितेन्द्रियः, एते च ते योगाश्च–व्यापारा एतद्योगास्तैः समायुक्तः–अन्वित एतद्योगसमायुक्तः कृष्णलेश्यामेव तुशब्दस्याऽवधारणार्थत्वात् परिणमेत् ॥ ईर्ष्या च–परगुणासहनम् अमर्षश्च–अत्यन्ताभिनिवेशः अतपश्च–तपोविपर्ययोऽमीषां समाहारः, 'अविद्या' कुशास्त्ररूपा, 'माया' प्रतीता, 'अह्रीकता च' असमाचारविषया निर्लज्जता, 'गृद्धिः' विषयेषु लाम्पट्यं, 'प्रद्वेषश्च' अभेदोपचारादिह सर्वत्र तद्वान् जन्तुरेवोच्यते, अत एव 'शठः' अलीकभाषणात्, 'प्रमत्तः' प्रकर्षेण जातिमदासेवनात्, 'रसलोलुपः' सातगवेषकश्च ॥ 'आरम्भात्' प्राण्युपमर्दाद् अविरतः शेषं प्राग्वत् ॥ वक्रः वचसा, वक्रसमाचारः क्रियया, निकृतिमान् मनसा, अनृजुकः कथञ्चिद् ऋजूकर्त्तुमशक्यतया, "पलिउंचग" त्ति प्रतिकुञ्चकः स्वदोषप्रच्छादकतया, उपधिः–छद्म तेन चरति औपधिकः सर्वत्र व्याजतः प्रवृत्तेः, एकार्थिकानि चैतानि, मिथ्यादृष्टिः अनार्यः ॥ "उप्फालग" त्ति उत्प्रासकं यथा पर उत्प्रास्यते दुष्टं च रागादिदोषवद् यथा भवत्येवं वदनशील उत्प्रासकदुष्टवादी, 'चः' समुच्चये, 'स्तेनः' चौरः, 'चः' समुच्चये, 'अपि च' इति पूरणे, मत्सरः–परसम्पदसहनं तद्वान् मत्सरी, शेषं प्राग्वत् ॥ "नीयावित्ति" त्ति 'नीचैर्वृत्तिः' कायमनोवाग्भिरनुत्सिक्तः, योगः–स्वाध्यायादिव्यापारस्तद्वान् 'उपधानवान्' विहितशास्त्रोपचारः, शेषं स्पष्टम् ॥ प्रतनुक्रोधमानः, 'चः' पूरणे, माया लोभश्च प्रतनुको यस्येति शेषः, अत एव प्रशान्तचित्तो दान्तात्मा ॥ 'उपशान्तः' अनुद्भटतयोपशान्ताकृतिः, शेषं स्पष्टम् ॥ आर्त्तरौद्रे वर्जयित्वा धर्मशुक्ले साधयेत् यः स प्रशान्तचित्त इत्यादि, शेषं स्पष्टम् इति सूत्रद्वादशकार्थः ॥२१-२२-२३-२४-२५-२६-२७-२८-२९-३०-३१-३२॥

सम्प्रति **स्थानद्वारमाह—**

अस्संखेज्जाणोसप्पिणीण उस्सप्पिणीण जे समया। संखाईया लोगा, लेसाण हवंति ठाणाइं ॥३३॥

व्याख्या—असङ्ख्येयानामवसर्पिणीनां तथोत्सर्पिणीनां ये समयाः, कियन्तः? इत्याह—सङ्ख्यातीता लोकाः, कोऽर्थः? असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशपरिमाणा लेश्यानां भवन्ति, 'स्थानानि' प्रकर्षाऽपकर्षकृतानि तत्परिमाणानीति शेष इति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥ इदानीं स्थितिमाह—

लेश्यानां स्थान-स्थिति-द्वारे।

मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, तित्तीसं सागरा मुहुत्तऽहिया। उक्कोसा होइ ठिई, नायव्वा किण्हलेसाए ॥३४॥
मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, दसउदही पलियमसंखभागमब्भहिया। उक्कोसा होइ ठिई, नायव्वा नीललेसाए ॥
मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, तिन्नुदही पलियमसंखभागमब्भहिया। उक्कोसा होइ ठिई, नायव्वा काउलेसाए ३६
मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, दोण्णुदही पलियमसंखभागमब्भहिया। उक्कोसा होइ ठिई, नायव्वा तेउलेसाए ३७
मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, दसउदही होइ मुहुत्तमब्भहिया। उक्कोसा होइ ठिई, नायव्वा पम्हलेसाए ॥३८॥
मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, तित्तीसं सागरा मुहुत्तहिया। उक्कोसा होइ ठिई, नायव्वा सुक्कलेसाए ॥ ३९ ॥

व्याख्या—मुहूर्त्तार्द्धं तु, कोऽर्थः? अन्तर्मुहूर्त्तमेव जघन्या। त्रयस्त्रिंशत् "सागर" त्ति सागरोपमाणि "मुहुत्त-हिय" त्ति इहोत्तरत्र च मुहूर्त्तशब्देनोपचारात् मुहूर्त्तैकदेश एवोक्तः, ततश्चान्तमुहूर्त्ताधिकानि उत्कृष्टा भवति स्थितिः कृष्णलेश्यायाः। इह चान्तर्मुहूर्त्तशब्देन पूर्वोत्तरभवसम्बन्ध्यन्तर्मुहूर्त्तद्वयमुक्तं द्रष्टव्यम्। एवमुत्तरत्राऽपि। शेषं सुगममिति सूत्रषट्कार्थः ॥ ३४-३५-३६-३७-३८-३९ ॥ प्रकृतमुपसंहरन्नुत्तरग्रन्थसम्बन्धमाह—

एसा खलु लेसाणं, ओहेण ठिई उ वन्निया होइ। चउसु वि गईसु इत्तो, लेसाण ठिइं तु वच्छामि ४०

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ४० ॥ प्रतिज्ञातमाह—

दसवाससहस्साइं, काऊए ठिई जहन्निया होइ । तिन्नोदही पलियमसंखभागं च उक्कोसा ॥४१॥
तिन्नुदही पलियमसंखभागो जहन्न नीलठिई । दस उदही पलिओवममसंखभागं च उक्कोसा ॥४२॥
दस उदही पलिओवममसंखभागं जहन्निया होइ । तित्तीससागराइं, उक्कोसा होइ किण्हाए ॥४३॥
एसा नेरइयाणं, लेसाण ठिई उ वन्निया होइ । तेण परं वुच्छामि, तिरियमणुस्साण देवाणं ॥४४॥
अंतोमुहुत्तमद्धं, लेसाण ठिई जहिं जहिं जा उ । तिरियाण नराणं वा, वज्जित्ता केवलं लेसं ॥४५॥
मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, उक्कोसा होइ पुव्वकोडी उ । नवहिं वरिसेहिं ऊणा, नायव्वा सुक्कलेसाए ॥४६॥
एसा तिरियनराणं, लेसाण ठिई उ वन्निया होइ । तेण परं वुच्छामि, लेसाण ठिई उ देवाणं ॥४७॥
दसवाससहस्साइं, किण्हाए ठिई जहन्निया होइ । पलियमसंखेज्जइमो, उक्कोसा होइ किण्हाए ॥४८॥
जा कण्हाइ ठिई खलु, उक्कोसा सा उ समयमब्भहिया । जहन्नेणं नीलाए, पलियमसंखं च उक्कोसा ॥
जा नीलाइ ठिई खलु, उक्कोसा सा उ समयमब्भहिया । जहन्नेणं काऊए, पलियमसंखं च उक्कोसा ५०
तेण परं वोच्छामि, तेऊलेसा जहा सुरगणाणं । भवणवइ-वाणमंतर-जोइस-वेमाणियाणं च ॥५१॥
पलिओवमं जहन्ना, उक्कोसा सागरा उ दुण्हऽहिया । पलियमसंखिज्जेणं, होइ सभागेण तेऊए ॥५२॥
दसवाससहस्साइं, तेऊए ठिई जहन्निया होइ । दुण्णुदही पलिओवमअसंखभागं च उक्कोसा ॥५३॥
जा तेऊइ ठिई खलु, उक्कोसा सा उ समयमब्भहिया । जहन्नेणं पम्हाए, दसमुहुत्तऽहियाइं उक्कोसा५४
जा पम्हाइ ठिई खलु, उक्कोसा सा उ समयमब्भहिया । जहन्नेणं सुक्काए, तित्तीसमुहुत्तमब्भहिया५५

व्याख्या—दशवर्षसहस्राणि कापोतायाः स्थितिर्जघन्यका भवति, त्रयः 'उदधयः' सागरोपमाणीत्यर्थः "पलियम-

संखभागं च" त्ति सूत्रत्वात् पल्योपमासङ्ख्येयभागश्चोत्कृष्टा । इयं च जघन्या रत्नप्रभायाम्, उत्कृष्टा वालुकायाम् । नीलाया जघन्या वालुकायाम्; उत्कृष्टा धूमप्रभायाम् कृष्णाया जघन्या धूमप्रभायाम्, इतरा तु महातमःप्रभायाम्; शेषं नारकसूत्रेषु त्रिषु स्पष्टम् ॥ "एसा" सूत्रं स्पष्टम् ॥ तिर्यङ्मनुष्यसूत्रे "अंतोमुहुत्तमद्धं" ति 'अन्तर्मुहूर्त्तार्द्धम्' अन्तर्मुहूर्त्तकालं लेश्यानां स्थितिर्जघन्या उत्कृष्टा चेति शेषः, कतरासाम्? इत्याह—'यस्मिन् यस्मिन्' इति पृथिवीकायादौ सम्मूर्च्छिममनुष्यादौ च 'याः' कृष्णाद्याः, 'तुः' पूरणे तिरश्चां मनुष्याणां च मध्ये सम्भवन्ति तासां वर्जयित्वा 'केवलां' शुद्धां लेश्यां शुक्ललेश्यामित्यर्थः ॥ अस्या एव स्थितिमाह—'मुहूर्त्तमि'त्यादि स्पष्टम्, नवरम्—इह यद्यपि कश्चिद् अष्टवार्षिकोऽपि पूर्वकोट्यायुर्व्रतपरिणाममवाप्नोति तथाऽपि नैतावद्वयःस्थस्य वर्षपर्यायादर्वाक् शुक्ललेश्यायाः सम्भव इति नवभिर्वर्षैरूना पूर्वकोटिरुच्यते ॥ "एसा" सूत्रं स्पष्टमेव ॥ प्रतिज्ञातमाह—'दसे'त्यादि सूत्रत्रयं स्पष्टम् । नवरम्—"पलियमसंखेज्जइमो" त्ति पल्योपमासङ्ख्येयतमः प्रस्तावाद् भागः, इयं च द्विधाऽपि कृष्णायाः स्थितिरेतावदायुषामेव भवनपति-व्यन्तराणां द्रष्टव्या ॥ नीलासूत्रे "पलिअमसंखं च" त्ति सूचनात् सूत्रमिति पल्योपमासङ्ख्येयभागः, बृहत्तरश्चायं भागः पूर्वस्मादवसेयः । कापोताया अपि स्थितिर्जघन्येतरा च भवनपति-व्यन्तराणामेव ज्ञातव्या । बृहत्तमश्चाऽत्राऽसङ्ख्यातभागो गृह्यते ॥ इत्थं निकायद्वयभाविनीमाद्यलेश्यात्रयस्थितिमुपदर्श्य समस्तनिकायभाविनीं तेजोलेश्यास्थितिमभिधातुं प्रतिज्ञासूत्रमाह—"तेण" त्ति ततः परं प्रवक्ष्यामि तेजोलेश्यां 'यथे'ति येनाऽवस्थानप्रकारेण सुरगणानां भवति, 'तथे'त्युपस्कारः, भवनपति-व्यन्तर-ज्योति-र्वैमानिकानां, 'चः' पूरणे ॥ प्रतिज्ञातमाह—"पलिए"त्यादि सूत्रचतुष्टयं स्पष्टम् । नवरम्—प्रथमसूत्रे वैमानिकानेवाश्रित्य तैजस्याः स्थितिरुक्ता । तत्र च जघन्या सौधर्मे उत्कृष्टा चेशाने ॥ द्वितीयसूत्रे तु निकायभेदमाश्रित्य सैवोक्ता । इह च दशवर्षसहस्राणि जघन्या तैजस्याः स्थितिरुक्ता, प्रक्रमाऽऽनुरूप्येण तु योत्कृष्टा

लेश्यानां स्थिति-द्वारम् ।

कापोतायाः स्थितिः असौ एवास्याः समयाधिका प्राप्नोति, तदत्र तत्त्वं न विद्मः ॥ तृतीयसूत्रे पद्मास्थितिरुक्ता, तत्र च "दसमुहुत्तहियाइं" ति दशैव प्रस्तावात् सागरोपमाणि पूर्वभवसत्कान्तर्मुहूर्त्ताधिकानि । इयं च जघन्या सनत्कुमारे, उत्कृष्टा च ब्रह्मलोके । आह—यदीहान्तर्मुहूर्त्तमधिकमुच्यते ततः पूर्वत्राऽपि किं न तदधिकमुक्तम्? उच्यते—देवभवलेश्याया एव तत्र विवक्षितत्वात्, प्रतिज्ञातं हि 'तेण परं वोच्छामि लेसाण ठिइं तु देवाणं' ति; एवं सति इहान्तर्मुहूर्त्ताधिकत्वं विरुध्यते, नैवम्, अत्र हि प्रागुत्तरभवलेश्याऽपि "अंतो मुहुत्तम्मि गए" इति वचनाद् देवभवसम्बन्धिन्येवेति प्रदर्शनार्थमित्थमुक्तमिति न विरोध इति भावनीयम् ॥ चतुर्थसूत्रे शुक्लायाः स्थितिरुक्ता । तत्र च जघन्या लान्तके, अपरा तु अनुत्तरेष्विति पञ्चदशसूत्रार्थः ॥ ४१-४२-४३-४४-४५-४६-४७-४८-४९-५०-५१-५२-५३-५४-५५ ॥

उक्तं स्थितिद्वारम् । गतिद्वारमाह—

किण्हा नीला काऊ, तिन्नि वि एयाउ अहम्मलेसाउ । एयाहि तिहि वि जीवो, दुग्गइं उववज्जई ५६

तेऊ पम्हा सुक्का, तिन्नि वि एयाउ धम्मलेसाउ । एयाहि तिहि वि जीवो, सुग्गइं उववज्जई ॥५७॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—'दुर्गतिं' नरकतिर्यग्गतिरूपाम् 'उपपद्यते' प्राप्नोति ॥ 'सुगतिं' मनुजगत्यादिकामित्यर्थः ॥ ५६—५७ ॥ सम्प्रत्यायुर्द्वारावसरः, तत्र चावश्यं हि जन्तुर्यल्लेश्येपूत्पद्यते तल्लेश्य एव म्रियते, तत्र च जन्मान्तरभाविलेश्यायाः किं प्रथमसमये परभवायुष उदयः? आहोश्वित् चरमसमये? अन्यथा वा? इति संशयापनोदायाह—

लेसाहिं सव्वाहिं, पढमे समयम्मि परिणयाहिं तु । न हु कस्सइ उववाओ, परे भवे अत्थि जीवस्स ५८

लेसाहिं सव्वाहिं, चरमे समयम्मि परिणयाहिं तु । न हु कस्स वि उववाओ, परे भवे अत्थि जीवस्स ५९

अंतमुहुत्तम्मि गए, अंतमुहुत्तम्मि सेसए चेव । लेसाहिं परिणयाहिं, जीवा गच्छंति परलोयं ६०

व्याख्या—लेश्याभिः सर्वाभिः 'प्रथमसमये' तत्प्रतिपत्तिकालापेक्षया 'परिणताभिः' प्रस्तावादात्मरूपतामापन्नाभि-रुपलक्षितस्य 'तुः' पूरणे, 'न हु' नैव कस्यापि उपपादः परे भवे भवति जीवस्य ॥ तथा लेश्याभिः सर्वाभिः 'चरमे' अन्त्ये समये परिणताभिस्तु 'न हु' नैव कस्याप्युपपादः परे भवे भवति जीवस्य ॥ कदा तर्हि ? इत्याह—अन्तर्मुहूर्ते गत एव, तथाऽन्तर्मुहूर्ते 'शेषके चैव' अवतिष्ठमान एव लेश्याभिः परिणताभिर्जीवा गच्छन्ति परलोकम् । अनेनान्तर्मुहूर्ताऽवशेषे आयुषि परभवलेश्यापरिणाम इत्युक्तं भवतीति सूत्रत्रयार्थः ॥ ५८-५९-६० ॥ सम्प्रत्यध्ययनार्थमुपसञ्जिहीर्षुरुपदेष्टुमाह—

अप्रशस्ता-प्रशस्तानां लेश्यानां वर्जनसेवनोपदेशः ।

तम्हा एयासि लेसाणं, अणुभावं वियाणिया । अप्पसत्था उ वज्जित्ता, पसत्था उ अहिट्ठए मुणि ६१

त्ति बेमि ॥

व्याख्या—यस्मादेता अप्रशस्ता दुर्गतिहेतवः प्रशस्ताश्च सुगतिहेतवः तस्मादेतासां लेश्यानाम् 'अनुभावम्' उक्तरूपं विज्ञाय अप्रशस्ता वर्जयित्वा प्रशस्ता अधितिष्ठेत् मुनिरिति शेषः, उभयत्राऽपि 'तुः' पूरणे, इति सूत्रार्थः ॥ ६१ ॥ 'इति' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति च प्राग्वत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुख-बोधायां चतुस्त्रिंशं लेश्याख्यमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ अनगारमार्गगतिनामकं पञ्चत्रिंशमध्ययनम् ।

अनन्तराध्ययने लेश्या अभिहिताः, तत्र चाऽप्रशस्तलेश्यात्यागतः प्रशस्ता एवाऽधिष्ठातव्याः, एतच्च भिक्षुगुणव्यवस्थितेन सम्यग् विधातुं शक्यम्, अतो भिक्षुगुणपरिज्ञानार्थमधुनाऽनगारमार्गगतिनामकं पञ्चत्रिंशमध्ययनमारभ्यते, तस्य चेदमादिसूत्रम्—

सुणेह मे एगमणा, मग्गं बुद्धेहिं देसियं । जमायरंतो भिक्खू, दुक्खाणंतकरो भवे ॥ १ ॥

व्याख्या—शृणुत 'मे' कथयत इति शेषः, एकाग्रमनसः 'मार्गं' प्रक्रमान्मुक्तेः 'बुद्धैः' अर्हदादिभिः 'दर्शितम्' उपदिष्टं यम् 'आचरन्' आसेवमानो भिक्षुर्दुःखानामन्तकरो भवेदिति गाथार्थः ॥ १ ॥ प्रतिज्ञातमाह—

गिहवासं परिच्चज्जा, पवज्जामस्सिए मुणी । इमे संगे वियाणिज्जा, जेहिं सज्जंति माणवा ॥ २ ॥
तहेव हिंसं अलियं, चोज्जं अबंभसेवणं । इच्छाकामं च लोभं च, संजओ परिवज्जए ॥ ३ ॥
मणोहरं चित्तघरं, मल्लधूवेण वासियं । सकवाडं पंडरुल्लोयं, मणसा वि न पत्थए ॥ ४ ॥
इंदियाणि उ भिक्खुस्स, तारिसम्मि उवस्सए । दुक्कराइं निवारेउं, कामरागविवड्ढणे ॥ ५ ॥
सुसाणे सुन्नगारे वा, रुक्खमूले व एक्कओ । पइरिक्के परकडे वा, वासं तत्थऽभिरोयए ॥ ६ ॥
फासुयम्मि अणाबाहे, इत्थीहिं अणभिद्दुए । तत्थ संकप्पए वासं, भिक्खू परमसंजए ॥ ७ ॥
न सयं गिहाइं कुविज्जा, नेव अन्नेहिं कारए । गिहकम्मसमारंभे, भूयाणं दिस्सए वहो ॥ ८ ॥
तसाणं थावराणं च, सुहुमाणं बायराण य । तम्हा गिहसमारंभं, संजओ परिवज्जए ॥ ९ ॥

तहेव भत्तपाणेसु, पयणे पयावणेसु य । पाणभूयदयट्ठाए, न पए न पयावए ॥ १० ॥
जलधन्ननिस्सिया जीवा, पुढवीकट्ठनिस्सिया । हम्मंति भत्तपाणेसु, तम्हा भिक्खू न पयावए ॥११॥
विसप्पे सव्वओधारे, बहुपाणविणासणे । नत्थि जोइसमे सत्थे, तम्हा जोई न दीवए ॥ १२ ॥
हिरन्नं जायरूवं च, मणसा वि न पत्थए । समलिट्ठुकंचणे भिक्खू, विरए कयविक्कए ॥ १३ ॥
किणंतो कइओ होइ, विक्किणंतो अ वाणिओ । कयविक्कयम्मि वट्टंतो, भिक्खू हवइ तारिसो ॥१४॥
भिक्खियव्वं न केयव्वं, भिक्खुणा भिक्खवित्तिणा । कयविक्कए महादोसो, भिक्खावित्ती सुहावहा ॥
समुयाणं उंछमेसेज्जा, जहासुत्तमणिंदियं । लाभालाभम्मि संतुट्ठे, पिंडवायं चरे मुणी ॥ १६ ॥
अलोलो न रसे गिद्धो, जिब्भादंतो अमुच्छिओ । न रसट्ठाए भुंजिज्जा, जवणट्ठाए महामुणी ॥१७॥
अच्चणं रयणं चेव, वंदणं पूयणं तहा । इड्ढीसक्कारसम्माणं, मणसा वि न पत्थए ॥ १८ ॥
सुक्कं झाणं झियाइज्जा, अणियाणे अकिंचणे । वोसट्ठकाए विहरिज्जा, जाव कालस्स पज्जओ ॥१९॥
णिज्जूहिऊण आहारं, कालधम्मे उवट्ठिए । चइऊण माणुसं बुंदिं, पहू दुक्खा विमुच्चई ॥ २० ॥
निम्ममो निरहंकारो, वीयराओ अणासवो । संपत्तो केवलं नाणं, सासयं परिनिव्वुडे ॥२१॥ त्ति बेमि ॥

व्याख्या—गृहवासं परित्यज्य प्रव्रज्यामाश्रितो मुनिः 'इमान्' प्रतिप्राणिप्रतीततया प्रत्यक्षान् 'सङ्गान्' पुत्रकलत्रादीन् 'विजानीयात्' भवहेतवोऽमीति विशेषेणाऽवबुध्येत, ज्ञानस्य च विरतिफलत्वात् प्रत्याचक्षीतेत्युक्तं भवति । सङ्गशब्द-व्युत्पत्तिमाह—यैः 'सज्यन्ते' प्रतिबध्यन्ते मानवाः उपलक्षणत्वादन्येऽपि जन्तवः ॥ 'तथे'ति समुच्चये, 'एवे'ति पूरणे, हिंसामलीकं चौर्यमब्रह्मसेवनम्, इच्छारूपः कामः इच्छाकामस्तं चाऽप्राप्तवस्तुकाङ्क्षारूपं 'लोभं च' लब्धवस्तुविषयगृद्ध्या-

त्यक्रम्, उभयेनाऽपि परिग्रह उक्तः, ततः परिग्रहं च संयतः परिवर्जयेत् ॥ तथा मनोहरं चित्रप्रधानं गृहं चित्रगृहं माल्यधूपेन वासितं सकपाटं पाण्डुरोल्लोचं मनसाऽपि आस्तां वचसा न प्रार्थयेत् किं पुनस्तत्र तिष्ठेद् इति भावः ॥ किं पुनरेवमुपदिश्यते ? इत्याह—इन्द्रियाणि, 'तुः' इति यस्माद् भिक्षोस्तादृशे उपाश्रये 'दुःकराणि' करोतेः सर्वधात्वर्थत्वाद् दुःशक्यानि निवारयितुं 'कामरागविवर्द्धने' उपाश्रयविशेषणम् ॥ तर्हि क स्थातव्यम् ? इत्याह—श्मशाने शून्यागारे वा वृक्षमूले वा 'एककः' रागादिवियुक्तोऽसहायो वा "पइरिके" 'एकान्ते' स्त्र्याद्यसङ्कुले 'परकृते' परैर्निष्पादिते स्वार्थमिति गम्यते, 'वा' समुच्चये 'वासम्' अवस्थानं 'तत्र' श्मशानादौ अभिरोचयेद् भिक्षुरिति योगः ॥ प्रासुके 'अनाबाधे' कस्यापि बाधारहिते स्त्रीभिरनभिद्रुते 'तत्रे'ति प्रागुक्तविशेषणे श्मशानादौ 'सङ्कल्पयेत्' कुर्याद् वासं भिक्षुः परमसंयतः ॥ ननु किमिह परकृत इति विशेषणमुक्तम् ? इत्याशङ्क्याह—न स्वयं गृहाणि कुर्वीत, नैवाऽन्यैः कारयेद्, उपलक्षणत्वान्नाऽपि कुर्वन्तमनुमन्येत, किमिति ? यतो गृहकर्म—इष्टकामृदानयनादि तस्य समारम्भः—प्रवर्त्तनं गृहकर्मसमारम्भस्तस्मिन् भूतानां दृश्यते वधः ॥ कतरेषाम् ? इत्याह—त्रसानां स्थावराणां च सूक्ष्माणां शरीराऽपेक्षया बादराणां च, तथैवोपसंहर्तुमाह—तस्माद् गृहसमारम्भं संयतः परिवर्जयेत् ॥ अन्यच्च—'तथैव' इति प्राग्वद् भक्तपानेषु पचने पाचनेषु च भूतवधो दृश्यते इति प्रागुक्तेन सम्बन्धः, ततः किम् ? इत्याह—प्राणाः—त्रसाः भूतानि—पृथिव्यादीनि तद्दयार्थं न पचेन्न पाचयेत् ॥ अमुमेवार्थं स्पष्टतरमाह—जलधान्यनिश्रिता जीवाः पृथिवीकाष्ठनिश्रिताः हन्यन्ते 'भक्तपानेषु' प्रक्रमात् पच्यमानेषु, यत एवं तस्माद्भिक्षुर्न पाचयेद् अपेर्गम्यमानत्वात् पाचयेदपि न किं पुनः स्वयं पचेत् ॥ अपरञ्च—विसर्पति—स्वल्पमपि बहु भवतीति विसर्पं, 'सर्वतोधारं' सर्वदिगवस्थितं जन्तूपघातकत्वात्, उक्तञ्च—"पाईणं पडीणं वा वी"त्यादि।[1]

[1] "प्राचीनं प्रतीचीनं वाऽपि" इत्यादि ।

... तस्मात् 'ज्योतिन दीपयेत्' ॥ पचनादौ जीवघातो भवति न तु क्रयविक्रययोः, अतो युक्तमेवाऽऽभ्यां निर्वहणमिति कस्यचिदाऽऽशङ्का स्यादत आह—'हिरण्यं' कनकं 'जातरूपं च' रूप्यं, चकारोऽनुक्ताऽशेषधनधान्यादिसमुच्चये, मनसाऽपि न प्रार्थयेद्भिक्षुरिति योगः, कीदृशः सन् ? समलेष्टुकाञ्चनो विरतः 'क्रयविक्रये' क्रयविक्रयविपये ॥ किमित्येवम् ? अत आह—क्रीणन् 'क्रयिको भवति' तथाविधेतरलोकसदृश एव भवति, विक्रीणानश्च वणिग् भवति, वाणिज्यप्रवृत्तत्वादिति भावः, अत एव क्रयविक्रये 'वर्त्तमानः' प्रवर्त्तमानो भिक्षुर्भवति न तादृशो गम्यमानत्वाद् यादृशः समयेऽभिहितः ॥ ततः किम् ? इत्याह—'भिक्षितव्यं' याचितव्यं तथाविधं वस्त्वित गम्यते, नैव क्रेतव्यं भिक्षुणा भिक्षावृत्तिना, अत्रैवादरख्यापनार्थमाह—क्रयश्च विक्रयश्च क्रयविक्रयं महादोपं, लिङ्गव्यत्ययश्च प्राकृतत्वात्, भिक्षावृत्तिः सुखावहा ॥ भिक्षितव्यमित्युक्तम्, तच्चैककुलेऽपि स्याद् अत आह—'समुदानं' भैक्ष्यं, तच्च उञ्छमिव 'उञ्छम्' अन्यान्यवेश्मतः स्तोकस्तोकमीलनाद् एषयेत् 'यथासूत्रम्' आगमानतिक्रमेण उद्गमैपणाद्यबाधात इति भावः, तत एव 'अनिन्दितम्' अजुगुप्सितं जुगुप्सितजनसम्बन्धि न भवतीत्यर्थः, तथा लाभाऽलाभे सन्तुष्टः, पिण्डस्य पातः—पतनं प्रक्रमात् पात्रेऽस्मिन्निति 'पिण्डपातं' भिक्षाऽटनं तत् 'चरेत्' आसेवेत मुनिः, वाक्यान्तरविपयत्वाच्च अपौनरुक्त्यम् ॥ इत्थं पिण्डमवाप्य यथा भुञ्जीत तथाह—'अलोलः' न सरसान्ने प्राप्ते लाम्पट्यवान्, न 'रसे' मधुरादौ 'गृद्धः' प्राप्तेऽभिकाङ्क्षावान्, कथं चैवंविधः ? "जिब्भादंतो" त्ति दान्तजिह्वः, अत एव 'अमूर्च्छितः' सन्निधेरकरणेन, एवंविधश्च 'न' नैव "रसट्ठाए" त्ति रसः—धातुविशेषः स चाऽशेषधातूपलक्षणं ततस्तदुपचयः स्यादिति तदर्थं न भुञ्जीत, किमर्थं तर्हि ? इत्याह—यापना—निर्वाहः स चार्थात् संयमस्य तदर्थं महामुनिः ॥ तथा 'अर्चनां' पुष्पादिभिः पूजां 'रचनां' निषद्यादिविषयां स्वस्तिकाद्यात्मिकां वा, 'चः' समुच्चये, 'एवः' अवधारणे

अनगारस्य मार्गः ।

'न' इत्यनेन सम्बध्यते, 'वन्दनं' प्रतीतं, 'पूजनं' वस्त्रादिभिः प्रतिलाभनं, 'तथे'ति समुच्चये, ऋद्धिश्च—श्रावकोपकरणादि-सम्पत् सत्कारश्च—अर्घप्रदानादिः सन्मानश्च—अभ्युत्थानादिः ऋद्धिसत्कारसन्मानं तन्मनसाऽपि न प्रार्थयेत् ॥ किं पुनः कुर्याद् ? इत्याह—"सुक्कं झाणं" ति सोपस्कारत्वात् शुक्लध्यानं यथा भवत्येवं ध्यायेद् अनिदानोऽकिञ्चनः व्युत्सृष्टकायः 'विहरेत्' अप्रतिबद्धविहारितयेति गम्यते, कियन्तं कालम् ? इत्याह—यावत् 'कालस्य' मृत्योः 'पर्ययः' परिपाटी प्रस्ताव इत्यर्थः ॥ एवंविधानगारगुणस्थश्च मृत्युसमये यत् कृत्वा यत् फलमवाप्नोति तदाह—"निज्जूहिऊणं" ति परित्यज्य आहारं संलेखनाक्रमेण 'कालधर्मे' आयुःक्षयरूपे उपस्थिते तथा त्यक्त्वा मानुषीं "बोंदिं" तनुं 'प्रभुः' वीर्यान्तरायापगमतो विशिष्टसामर्थ्यवान् "दुक्खे"ति 'दुःखैः' शारीरमानसैर्विमुच्यते ॥ कीदृशः सन् ? इत्याह—निर्ममो निरहङ्कारः, कुतोऽयमीदृग् ? यतो वीतरागः, उपलक्षणत्वाद् वीतद्वेषश्च, तथा 'अनाश्रवः' कर्माश्रवरहितः सम्प्राप्तः केवलं ज्ञानं शाश्वतं 'परिनिर्वृतः' अस्वास्थ्यहेतुकर्माभावतः सर्वथा स्वस्थीभूत इति विंशतिसूत्रार्थः ॥ २-३-४-५-६-७-८-९-१०-११-१२-१३-१४-१५-१६-१७-१८-१९-२०-२१ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिसंदृब्धायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुख-बोधायामनगारमार्गगतिनामकं पञ्चत्रिंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ जीवाजीवविभक्तिनामकं षट्त्रिंशमध्ययनम् ।

अनन्तराऽध्ययनेऽहिंसादयो भिक्षुगुणा उक्ताः, ते च जीवाऽजीवस्वरूपपरिज्ञानत एवाऽऽसेवितुं शक्यन्ते इति तज्ज्ञापनार्थमधुना षट्त्रिंशं जीवाऽजीवविभक्तिसंज्ञमध्ययनमारभ्यते, तस्येदमादिसूत्रम्—

जीवाजीवविभत्तिं, सुणेह मे एगमणा इओ । जं जाणिऊण भिक्खू, सम्मं जयइ संजमे ॥१॥

व्याख्या—जीवाऽजीवानां विभक्तिः—तत्तद्भेदादिदर्शनतो विभागेनाऽवस्थापनं जीवाऽजीवविभक्तिस्तां शृणुत 'मे' कथयत इति गम्यते, एकमनसः सन्तः 'इतः' अनन्तराध्ययनादनन्तरं शेषं स्पष्टमिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ जीवाऽजीवविभक्तिप्रसङ्गत एव लोकालोकविभक्तिमाह—

जीवा चेव अजीवा य, एस लोए वियाहिए । अजीवदेसमागासे, अलोए से वियाहिए ॥ २ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥२॥ इह च जीवाऽजीवानां विभक्तिः प्ररूपणाद्वारेणैवेति तां विधित्सुर्यथाऽसौ भवति तथाऽऽह—

दव्वओ खित्तओ चेव, कालओ भावओ तहा । परूवणा तेसि भवे, जीवाणमजीवाण य ॥३॥

व्याख्या—'द्रव्यतः' इदमियद्भेदं द्रव्यमिति, 'क्षेत्रतश्चैव' इदमियति क्षेत्रे इति, 'कालतः' इदमियत्स्थितिकमिति, 'भावतस्तथा' इमेऽस्य पर्याया इति प्ररूपणा 'तेषां' विभजनीयत्वेन प्रक्रान्तानां भवेद् जीवानामजीवानां चेति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ तत्राऽल्पवक्तव्यत्वाद् द्रव्यतोऽजीवप्ररूपणामाह—

रूविणो चेवऽरूवी य, अजीवा दुविहा भवे । अरूवी दसहा वुत्ता, रूविणो वि चउव्विहा ॥ ४ ॥

धम्मत्थिकाए तद्देसे, तप्पएसे य आहिए । अधम्मे तस्स देसे य, तप्पएसे य आहिए ॥ ५ ॥

लोकालोकविभागः, अजीवप्ररूपणायां द्रव्यतोऽरूप्यजीववक्तव्यता ।

आगासे तस्स देसे य, तप्पएसे य आहिए । अद्धासमए चेव, अरूवी दसहा भवे ॥ ६ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—देशः-त्रिभागादिः, प्रदेशस्तु-निरंशः ॥ ४-५-६ ॥ सम्प्रत्येतानेव क्षेत्रत आह—

धम्माधम्मे य दोऽवेए, लोगमित्ता वियाहिया । लोगालोगे य आगासे, समए समयखेत्तिए ॥७॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ७ ॥ एतानेव कालत आह—

धम्माधम्मागासा, तिन्नि वि एए अणाइया । अपज्जवसिया चेव, सव्वद्धं तु वियाहिया ॥ ८ ॥

समए वि संतइं पप्प, एवमेव वियाहिया । आएसं पप्प साईए, सपज्जवसिए वि य ॥ ९ ॥

व्याख्या—धर्माधर्माकाशानि त्रीण्यपि 'एतानि' द्रव्याणि, अनादिकानि अपर्यवसितानि चैव, अत एव "सव्वद्धं तु" 'सर्वाद्धामेव' सर्वदा स्वस्वरूपापरित्यागतो नित्यानीति यावत् ॥ 'सन्ततिम्' अपरापरोत्पत्तिरूपप्रवाहात्मिकां 'प्राप्य' आश्रित्य 'एवमेव' अनाद्यपर्यवसितत्वलक्षणेनैव प्रकारेण व्याख्यातः, 'आदेशं' विशेषं प्रतिनियतव्यक्त्यात्मकं शेषं स्पष्टम् ॥८-९॥ सम्प्रत्यमूर्त्तत्वेनाऽमीषां पर्यायाः प्ररूप्यमाणा अपि न संवित्तिमानेतुं शक्या इति भावतः प्ररूपणामनादृत्य द्रव्यतो रूपिणः प्ररूपयितुमाह—

खंधा य खंधदेसा य, तप्पएसा तहेव य । परमाणुणो य बोद्धव्वा, रूविणो य चउव्विहा ॥१०॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ १० ॥ इह च देशप्रदेशानां स्कन्धेष्वेवान्तर्भावात् स्कन्धाः परमाणवश्चेति समासतो द्वावेव रूपिद्रव्यभेदौ, तयोश्च किं लक्षणम् ? इत्याह—

एगत्तेण पुहुत्तेण, खंधा य परमाणुणो ।

व्याख्या—'एकत्वेन' समानपरिणतिरूपेण 'पृथक्त्वेन' परमाण्वन्तरैरसङ्घातरूपेण लक्ष्यन्त इति शेषः, स्कन्धाः चस्य भिन्नक्रमत्वात् परमाणवश्च । एतानेव क्षेत्रत आह—

क्षेत्रतः कालतश्चाऽरूप्यजीवप्ररूपणा । द्रव्यतो रूप्यजीवप्ररूपणा ।

लोएगदेसे लोए य, भइयव्वा ते उ खेत्तओ ।

व्याख्या—लोकस्यैकदेशे लोके च 'भक्तव्याः' भजनया दर्शनीयाः 'ते' इति स्कन्धाः परमाणवश्च 'तुः' पूरणे, क्षेत्रतः । अत्र चाविशेषोक्तावपि परमाणूनामेकप्रदेशे एवाऽवस्थानात् स्कन्धविषयैव भजना द्रष्टव्या, ते हि विचित्रत्वात् परिणते-र्बहुतरप्रदेशोपचिता अपि केचिदेकप्रदेशेऽवतिष्ठन्ते, अन्ये तु सङ्ख्येयेष्वसङ्ख्येयेषु च प्रदेशेषु यावत् सकललोकेऽपि तथाविधाऽचित्तमहास्कन्धवद्भवेयुरिति भजनीया उच्यन्ते ।

एत्तो कालविभागं तु, तेसिं वुच्छं चउव्विहं ॥ ११ ॥

व्याख्या—'अतः' इति क्षेत्रप्ररूपणातोऽनन्तरमिति गम्यते 'कालविभागं तु' कालभेदं पुनः 'तेषां' स्कन्धादीनां वक्ष्ये 'चतुर्विधं' साद्यनादिसपर्यवसिताऽपर्यवसितभेदेनेति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ इदं च सूत्रं षट्पादम्, प्रत्यन्तरेषु तु अन्त्यपादद्वयं न दृश्यत एव । यथाप्रतिज्ञातमाह—

संतइं पप्प तेऽणादी, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च साईया, सप्पज्जवसिया वि य ॥ १२ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ १२ ॥ सादिसपर्यवसितत्वे च कियत्कालमेषामवस्थितिः ? इत्याह—

असंखकालमुक्कोसा, एक्कं समयं जहन्निया । अजीवाण य रूवीणं, ठिई एसा वियाहिया ॥ १३ ॥

व्याख्या—असङ्ख्यकालमुत्कृष्टा, एकं समयं जघन्यका, यत्राऽपि 'असंखकालमुक्कोसं एक्को समओ जहन्नयं' ति पाठः, तत्रापि लिङ्गव्यत्ययादयमेव संस्कारः, एवमुत्तरत्राऽपि, शेषं स्पष्टम् । नवरं 'स्थितिः' प्रतिनियतक्षेत्राऽवस्थानरूपा ॥ १३ ॥ इत्थं कालद्वारमाश्रित्य स्थितिरुक्ता । सम्प्रत्येतदन्तर्गतमेवाऽन्तरमाह—

अणंतकालमुक्कोसं, एक्को समओ जहन्नयं । अजीवाण य रूवीणं, अंतरेयं वियाहियं ॥ १४ ॥

क्षेत्रतः कालतश्च रूप्यजीव-वक्तव्यता ।

भावतो रूप्यजीवप्ररूपणा ।

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—'अन्तरं' विवक्षितक्षेत्राऽवस्थितेः प्रच्युतानां पुनस्तत्प्राप्तेर्व्यवधानम् ॥१४॥ एतान्येव भावतोऽभिधातुमाह—

वण्णओ गंधओ चेव, रसओ फासओ तहा । संठाणओ य विण्णेओ, परिणामो तेसि पंचहा ॥१५॥
वण्णओ परिणया जे उ, पंचहा ते पकित्तिया । किण्हा नीला य लोहिया, हालिद्दा सुक्किला तहा १६
गंधओ परिणया जे उ, दुविहा ते वियाहिया । सुब्भिगंधपरिणामा, दुब्भिगंधा तहेव य ॥१७॥
रसओ परिणया जे उ, पंचहा ते पकित्तिया । तित्त कडुय कसाया, अंबिला महुरा तहा ॥१८॥
फासओ परिणया जे उ, अट्ठहा ते पकित्तिया । कक्खडा मउया चेव, गुरुया लहुया तहा ॥१९॥
सीया उण्हा य निद्धा य, तहा लुक्खा य आहिया । इति फासपरिणया, एए पुग्गला समुदाहिया २०
संठाणपरिणया जे उ, पंचहा ते पकित्तिया । परिमंडला य वट्टा य, तंसा चउरंसमायया ॥२१॥
वण्णओ जे भवे किण्हे, भइए से उ गंधओ । रसओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥ २२॥
वन्नओ जे भवे नीले, भइए से उ गंधओ । रसओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥२३॥
वन्नओ लोहिए जे उ, भइए से उ गंधओ । रसओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥२४॥
वन्नओ पीअए जे उ, भइए से उ गंधओ । रसओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥२५॥
वन्नओ सुक्किले जे उ, भइए से उ गंधओ । रसओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥२६॥
गंधओ जे भवे सुब्भी, भइए से उ वन्नओ । रसओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥२७॥
गंधओ जे भवे दुब्भी, भइए से उ वन्नओ । रसओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥२८॥

रसओ तित्तए जे उ, भइए से उ वण्णओ। गंधओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥२९॥
रसओ कडुए जे उ, भइए से उ वण्णओ। गंधओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३०॥
रसओ कसाए जे उ, भइए से उ वन्नओ। गंधओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३१॥
रसओ अंबिले जे उ, भइए से उ वण्णओ। गंधओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३२॥
रसओ मुहुरए जे उ, भइए से उ वन्नओ। गंधओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३३॥
फासओ कक्खडे जे उ, भइए से उ वन्नओ। गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३४॥
फासओ मउए जे उ, भइए से उ वन्नओ। गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३५॥
फासओ गुरुए जे उ, भइए से उ वन्नओ। गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३६॥
फासओ लहुए जे उ, भइए से उ वन्नओ। गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३७॥
फासओ सीयए जे उ, भइए से उ वण्णओ। गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३८॥
फासओ उण्हए जे उ, भइए से उ वन्नओ। गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३९॥
फासओ निद्धए जे उ, भइए से उ वन्नओ। गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥४०॥
फासओ लुक्खए जे उ, भइए से उ वण्णओ। गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥४१॥
परिमंडलसंठाणे, भइए से उ वन्नओ। गंधओ रसओ चेव, भइए फासओ वि य ॥ ४२ ॥
संठाणओ भवे वट्टे, भइए से उ वण्णओ। गंधओ रसओ चेव, भइए फासओ वि य ॥ ४३ ॥
संठाणओ भवे तंसे, भइए से उ वण्णओ। गंधओ रसओ चेव, भइए फासओ वि य ॥ ४४ ॥

भावतो
रूप्यजीव-
प्ररूपणा।

संठाणओ य चउरंसे, भइए से उ वण्णओ । गंधओ रसओ चेव, भइए फासओ वि य ॥ ४५ ॥
जे आययसंठाणे, भइए से उ वण्णओ । गंधओ रसओ चेव, भइए फासओ वि य ॥ ४६ ॥

व्याख्या—सुगमान्येव ॥ १५-१६-१७-१८-१९-२०-२१-२२-२३-२४-२५-२६-२७-२८-२९-३०-३१-३२-३३-३४-३५-३६-३७-३८-३९-४०-४१-४२-४३-४४-४५-४६ ॥ सम्प्रत्युपसंहरन्नुत्तरग्रन्थसम्बन्धमाह—

एसा अजीवविभत्ती, समासेण वियाहिया । इत्तो जीवविभत्तिं, वुच्छामि अणुपुव्वसो ॥ ४७ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ४७ ॥ यथाप्रतिज्ञातमाह—

संसारत्था य सिद्धा य, दुविहा जीवा वियाहिया । सिद्धा णेगविहा वुत्ता, तं मे कित्तयओ सुण ४८

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ४८ ॥ अनेकविधत्वमेव सिद्धानामुपाधिभेदत आह—

इत्थीपुरिससिद्धा य, तहेव य नपुंसगा । सलिंगे अन्नलिंगे य गिहिलिंगे तहे व य ॥ ४९ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—"गिहिलिंगे तहेव य" त्ति 'तथैवे'त्युक्तसमुच्चये, चकारस्तु तीर्थसिद्धाद्यनुक्तभेदसंसूचकः ॥ ४९ ॥ सिद्धानेव अवगाहनतः क्षेत्रतश्चाह—

---

१ पूरणगलनधर्माणः पुद्गलाः, अत्र च गन्धौ द्वौ, रसाः पञ्च, स्पर्शाः अष्ट, संस्थानानि पञ्च, एते च मीलिताः विंशतिः २०। एतावतो भङ्गान् प्रत्येकं पञ्चाऽपि वर्णा लभन्ते जातं शतम् १००। रसादयः अष्टादश पञ्चभिर्वर्णैर्मीलितैः त्रयोविंशतिः २३। ततश्च गन्धद्वयेन लब्धा भङ्गानां षट्चत्वारिंशत् ४६। एवं रसपञ्चकसंयोगे शतम् १००। स्पर्शाष्टकसंयोगे षट्त्रिंशं शतम् १३६। परिमण्डलसंस्थाने यो वर्त्तते इति शेषः भाज्यः स तु सामान्यप्रक्रमेऽपि स्कन्धः, परमाणूनां संस्थानाऽसम्भवाद् अत्र 'संस्थानपञ्चकसंयोगे शतम् १००। एवं वर्णादीनां सर्वभङ्गसङ्कलनया द्व्यशीत्यधिकानि चत्वारि शतानि ४८२ ॥

उक्कोसोगाहणाए य, जहन्नमज्झिमाइ य । उड्ढं अहे तिरियं च, समुद्दम्मि जलम्मि य ॥ ५० ॥

व्याख्या—उत्कृष्टावगाहनायां च पञ्चधनुःशतप्रमाणायां सिद्धाः, "जहन्नमज्झिमाइ य" त्ति 'जघन्यावगाहनायां' द्विहस्तमानायां 'मध्यमावगाहनायां च' उत्करूपोत्कृष्टजघन्यावगाहनान्तरालवर्त्तिन्यां सिद्धाः, 'ऊर्द्ध्वम्' ऊर्ध्वलोके—मेरुचूलिकादौ 'अधश्च' अधोलोके—अधोलौकिकग्रामरूपे 'तिर्यक्' तिर्यग्लोके—अर्धतृतीयद्वीपसमुद्ररूपे तत्राऽपि केचित् समुद्रे 'जले च' नद्यादिसम्बन्धिनीति सूत्रार्थः ॥ ५० ॥ इत्थं स्त्रीसिद्धादीनभिदधता स्त्र्यादिषु सिद्धिसम्भव उक्तः । सम्प्रति तत्रापि क कियन्तः सिद्ध्यन्ति? इत्याशङ्क्याह—

दस य नपुंसएसुं, वीसं इत्थियासु य । पुरिसेसु य अट्ठसयं, समएणेगेण सिज्झई ॥ ५१ ॥
चत्तारि य गिहिलिंगे, अन्नलिंगे दसेव य । सलिंगेण य अट्ठसयं, समएणेगेण सिज्झई ॥ ५२ ॥
उक्कोसोगाहणाए उ, सिज्झंते जुगवं दुवे । चत्तारि य जहन्नाए, मज्झे अट्ठुत्तरं सयं ॥ ५३ ॥

चउरुड्ढलोए य दुवे समुद्दे, तओ जले वीसमहे तहेव य ।
सयं च अट्ठुत्तर तिरियलोए, समएणेगेण उ सिज्झई धुवं ॥ ५४ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ५१-५२-५३-५४ ॥ सम्प्रति तेषामेव प्रतिघातादिप्रतिपादनायाह—

कहिं पडिहया सिद्धा?, कहिं सिद्धा पइट्ठिया? । कहिं बुंदिं चइत्ता णं, कत्थ गंतूण सिज्झई? ॥५५॥
अलोए पडिहया सिद्धा, लोगग्गे य पइट्ठिया । इहं बोंदिं चइत्ता णं, तत्थ गंतूण सिज्झई ॥५६॥

सिद्धजीव-वक्तव्यता ।

---

[1] यवमध्यमिव यवमध्यं मध्यमाऽवगाहना तस्यामष्टोत्तरशतम्, यवमध्यत्वं च उत्कृष्टजघन्यावगाहनयोर्मध्यवर्त्तित्वात्तदपेक्षया च बहुतरसङ्ख्यत्वेनास्याः स्थूलतयैव भासमानत्वात् ।

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—"तत्थ" त्ति लोकाग्रे "सिज्झइ" त्ति 'सिध्यन्ते' निष्ठितार्था भवन्ति ॥५५-५६॥ लोकाग्रे गत्वा सिद्ध्यन्तीत्युक्तम्, लोकाग्रं च ईषत्प्राग्भाराया उपरीति यस्मिन् प्रदेशे यत्संस्थाना यत्प्रमाणा यद्वर्णा चासौ तदाऽऽह—

बारसहिं जोयणेहिं, सव्वट्ठस्सुवरिं भवे । ईसीपब्भारनामा उ, पुढवी छत्तसंठिया ॥ ५७ ॥
पणयाल सयसहस्सा, जोयणाणं तु आयया । तावइयं चेव विच्छिन्ना, तिगुणो तस्सेव परिरओ ५८
अट्ठजोयणबाहल्ला, सा मज्झम्मि वियाहिया । परिहायंती चरिमंते, मच्छियपत्ताओ तणुययरी ॥५९॥
अज्जुणसुवन्नगमई, सा पुढवी निम्मला सहावेणं । उत्ताणयछत्तयसंठिया य भणिया जिणवरेहिं ६०
संखंककुंदसंकासा, पंडुरा निम्मला सुभा ।

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—अर्जुनं—शुक्लं यत् सुवर्णं तन्मयी । प्रथमसूत्रे च सामान्येन छत्रसंस्थितेत्युक्तम्, चतुर्थसूत्रे तु उत्तानत्वं तद्विशेष इति न पौनरुक्त्यम् ॥ ५७-५८-५९-६० ॥ यदीदृशी पृथिवी ततः किम्? इत्याह—

सीयाए जोयणे तत्तो, लोयंतो उ वियाहिओ ॥ ६१ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ६१ ॥ यदि योजने लोकान्तस्तत् किं तत्र योजने सर्वत्र सिद्धाः सन्ति? इत्याशङ्क्याह—

जोयणस्स उ जो तत्थ, कोसो उवरिमो भवे । तस्स कोसस्स छब्भाए, सिद्धाणोगाहणा भवे ॥६२॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ६२ ॥ अवगाहना च चलनसम्भवेऽपि स्यादत आह—अथवा केचिदनन्तरसूत्रार्द्धमधीयते— "कोसस्स वि य जो तत्थ, छब्भाओ उवरिमो भवे" त्ति । तत्र किम्? इत्याह—

तत्थ सिद्धा महाभागा, लोगग्गम्मि पइट्ठिया । भवप्पवंचउम्मुक्का, सिद्धिं वरगइं गया ॥ ६३ ॥

व्याख्या—तत्र सिद्धा महाभागा लोकाग्रे 'प्रतिष्ठिताः' सदाऽवस्थिताः, एतच्च कुतः ? इत्याह—भवप्रपञ्चोन्मुक्ताः सन्तः सिद्धिं वरगतिं गताः ॥ ६३ ॥ तदवगाहनामाह—

सिद्धजीव-वक्तव्यता ।

उस्सेहो जस्स जो होइ, भवम्मि चरिमम्मि य । तिभागहीणा तत्तो य, सिद्धाणोगाहणा भवे ॥ ६४ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ६४ ॥ एतानेव कालतः प्ररूपयितुमाह—

एगत्तेण साईया, अपज्जवसिया वि य । पुहुत्तेण अणाईया, अपज्जवसिया वि य ॥ ६५ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—'पृथक्त्वेन' बहुत्वेन सामस्त्येनेत्यर्थः ॥ ६५ ॥ एषामेव स्वरूपमाह—

अरूविणो जीवघणा, णाणदंसणसण्णिया । अउलं सुहं संपत्ता, उवमा जस्स णत्थि उ ॥ ६६ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—जीवाश्च ते घनाश्च–शुषिरपूरणतो निचिता जीवघनाः, ज्ञानदर्शने एव सञ्ज्ञा सा सञ्जाता येषां ते ज्ञानदर्शनसञ्ज्ञिताः, "सुहं" ति सुखम् ॥ ६६ ॥ उक्तग्रन्थेन गतमपि विप्रतिपत्तिनिराकरणार्थं पुनः क्षेत्रस्वरूपं च तेषामाह—

लोएगदेसे ते सव्वे, णाणदंसणसन्निया । संसारपारनित्थिन्ना, सिद्धिं वरगइं गया ॥ ६७ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—लोकैकदेशे ते सर्वे इत्यनेन सर्वत्र मुक्तास्तिष्ठन्तीति मतमपास्तम् । ज्ञानदर्शनसञ्ज्ञिता इत्यनेन केषाञ्चिन्मा भूत् ज्ञानसञ्ज्ञाऽपरेषां दर्शनसञ्ज्ञैव केवला, किन्तूभे अपि सर्वेषामिति । संसारपारं 'निस्तीर्णाः' अतिक्रान्ताः, अनेन तु—"ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य, कर्त्तारः परमं पदम् । गत्वाऽऽगच्छन्ति भूयोऽपि, भवं तीर्थनिकारतः ॥ १ ॥" इति मतं निराकृतम् । सिद्धिं वरगतिं गताः, अनेन तु क्षीणकर्मणोऽपि लोकाग्रगमनात् स्वभावेनैवोत्पत्तिसमये सक्रियत्वमप्यस्ति इति ख्याप्यते । वाचनान्तरे तु इदं सूत्रं नास्त्येव ॥ ६७ ॥ इत्थं सिद्धानभिधाय संसारिण आह—

संसारत्था उ जे जीवा, दुविहा ते वियाहिया । तसा य थावरा चेव, थावरा तिविहा तहिं ॥ ६८ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ६८ ॥ त्रैविध्यमेवाह—

पुढवी आउजीवा य, तहेव य वणस्सई । इच्चेए थावरा तिविहा, तेसिं भेए सुणेह मे ॥ ६९ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ६९ ॥ तत्र पृथिवीभेदानाह—

दुविहा पुढविजीवा उ, सुहुमा बायरा तहा । पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमेए दुहा पुणो ॥ ७० ॥

बायरा जे उ पज्जत्ता, दुविहा ते वियाहिया । सण्हा खरा य बोद्धव्वा, सण्हा सत्तविहा तहिं ॥ ७१ ॥

किण्हा नीला य रुहिरा य, हालिद्दा सुक्किला तहा । पंडुपणगमट्टिया, खरा छत्तीसईविहा ॥ ७२ ॥

पुढवी[1] य सक्करा[2] वालुया[3] य उवले[4] सिला[5] य लोणूसे[6][7] । अय[8]-तउय[9]-तंब[10]-सीसग[11]-रुप्प[12]-सुवण्णे[13] य वयरे[14] य॥

हरियाले[15] हिंगुलुए[16] मणोसिला[17], सासग[18]ंजण[19]पवाले[20]। अब्भपडल[21]ऽब्भवालुय[22], बायरकाए मणिविहाणा॥

[23]गोमिज्जए य रुयगे[24], [25]अंके फलिहे य लोहियक्खे[26] य। मरगय-मसारगल्ले[27], भुयमोयग[28] इंदनीले[29] य ७५

चंदण[30] गेरुय हंसगब्भे, पुलए[31] सोगंधिए[32] य बोद्धव्वे। चंदप्पभ[33] वेरुलिए[34], जलकंते[35] सूरकंते[36] य ॥७६॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—'श्लक्ष्णा' इह चूर्णितलोष्टकल्पा मृदुः पृथिवी तदात्मिका जीवा अप्युपचारतः श्लक्ष्णाः, एवमुत्तरत्राऽपि । 'खराः' कठिनाः ॥ सप्तविधत्वमेवाह—"किण्हे"त्यादि, "पंडु" त्ति 'पाण्डवः' आपाण्डुराः—आ—ईषत् शुभ्रत्वभाज इत्यर्थः, इत्थं वर्णभेदेन षड्विधत्वम् । इह च पाण्डुग्रहणं कृष्णादिवर्णानामपि स्वस्थानभेदान्तरसम्भवसूचकम् । पनकः—अत्यन्तसूक्ष्मरजोरूपः स एव मृत्तिका पनकमृत्तिका, पनकस्य च नभसि विवर्त्तमानस्य लोके पृथिवीत्वेनारूढत्वाद् भेदेनोपादानम् ॥ 'पृथिवी'ति शुद्धपृथिवी, 'शर्करा' लघूपलशकलरूपा, 'उपलः' गण्डशैलादिः, 'शिला च' वट्टा,

'ऊषः' क्षारमृत्तिका, 'वज्रं च' हीरकः ॥ 'सासकः' धातुविशेषः, 'अञ्जनं' समीरकं, 'प्रवालं' विद्रुमः, 'अभ्रपटलं' प्रतीतम्, 'अभ्रवालुका' अभ्रपटलमिश्रा वालुका, 'बादरकाये' बादरपृथिवीकायेऽमी भेदा इति शेषः, "मणिविहाण" त्ति चस्य गम्यमानत्वाद् 'मणिविधानानि च' मणिभेदाः ॥ कानि पुनस्तानि? इत्याह—"गोमेज्जए"त्यादि, इह च पृथिव्यादयश्चतुर्दश हरितालादयोऽष्टौ गोमेद्यकादयश्च कचित् कस्यचित् कथञ्चिदन्तर्भावाच्चतुर्दशेति, अमी मीलिताः षट्त्रिंशद्भवन्तीति सूत्रसप्तकार्थः ॥ ७०-७१-७२-७३-७४-७५-७६ ॥ प्रकृतोपसंहारपूर्वकं सूक्ष्मपृथिवीकायानाह—

एए खरपुढवीए, भेया छत्तीसमाहिया । एगविहमणाणत्ता, सुहुमा तत्थ वियाहिया ॥ ७७ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—"एगविहं" ति आर्षत्वाद् एकविधाः, किमित्येवंविधाः? यतः 'अनानात्वाः' अभेदाः 'तत्रे'ति पृथिवीजीवेषु ॥ ७७ ॥ पृथिवीकायानेव क्षेत्रत आह—

सुहुमा य सव्वलोगम्मि, लोगदेसे य बायरा । इत्तो कालविभागं तु, तेसिं वुच्छं चउव्विहं ॥७८॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ७८ ॥ अधुना कालत आह—

संतइं पप्पऽणाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥ ७९ ॥

बावीससहस्साइं, वासाणुक्कोसिया भवे । आउठिई पुढवीणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥ ८० ॥

असंखकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । कायठिई पुढवीणं, तं कायं तु अमुंचओ ॥ ८१ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—'स्थितिं' भवस्थिति-कायस्थितिरूपाम् ॥ "तं कायं तु अमुंचउ" त्ति 'तं' पृथिवीरूपं कायममुञ्चतामेव ॥ ७९-८०-८१ ॥ कालान्तर्गतमेवान्तरमाह—

अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नगं । विजढम्मि सए काए, पुढवीजीवाण अंतरं ॥ ८२ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—"विजढम्मि" त्ति त्यक्ते स्वके काये ॥ ८२ ॥ एतानेव भावत आह—

एएसिं वन्नओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणभेयओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥ ८३ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—'विधानानि' भेदाः 'सहस्रशः' इति च बहुतरत्वोपलक्षणम् ॥ ८३ ॥ एवम्—

दुविहा आउजीवा उ, सुहुमा बायरा तहा । पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमेते दुहा पुणो ॥ ८४ ॥
बायरा जे उ पज्जत्ता, पंचहा ते पकित्तिया । सुद्धोदए य उस्से, हरतणु महिया हिमे ॥ ८५ ॥
एगविहमणाणत्ता, सुहुमा तत्थ वियाहिया । सुहुमा सव्वलोयम्मि, लोगदेसे य बायरा ॥ ८६ ॥
संतइं पप्पऽणाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥ ८७ ॥
सत्तेव सहस्साइं, वासाणुक्कोसिया भवे । आउठिई आऊणं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥ ८८ ॥
असंखकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । कायठिई आऊणं, तं कायं तु अमुंचओ ॥ ८९ ॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । विजढम्मि सए काए, आउजीवाण अंतरं ॥ ९० ॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणभेयओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥ ९१ ॥

व्याख्या—सूत्राष्टकमपि सुगमम् । नवरम्—'हरतनुः' स्निग्धपृथिवीसमुद्भवः तृणाग्रबिन्दुः, 'महिका' गर्भमासेषु सूक्ष्मवर्षम्, 'हिमं' प्रतीतम् ॥ ८४-८५-८६-८७-८८-८९-९०-९१ ॥ वनस्पतिसूत्राण्यपि चतुर्दश—

दुविहा वणस्सईजीवा, सुहुमा बायरा तहा । पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमेते दुहा पुणो ॥ ९२ ॥
बायरा जे उ पज्जत्ता, दुविहा ते वियाहिया । साहारणसरीरा य, पत्तेगा य तहेव य ॥ ९३ ॥
पत्तेयसरीरा उ, णेगहा ते पकित्तिया । रुक्खा गुच्छा य गुम्मा य, लया वल्ली तणा तहा ॥ ९४ ॥

वलया पव्वया कुहुणा, जलरुहा ओसही तहा। हरियकाया य बोद्धव्वा, पत्तेया इति आहिया ॥९५॥
साहारणसरीरा उ, णेगहा ते पकित्तिया। आलूए मूलए चेव, सिंगबेरे तहेव य ॥ ९६ ॥
हिरिली सिरिली सिस्सिरिली, जावई केतकंदली। पलंडु-लसणकंदे य, कंदली य कुहव्वए ॥ ९७ ॥
लोहिणीहू य थीहू य, कुहगा य तहेव य। कंदे य वज्जकंदे य, कंदे सूरणए तहा ॥ ९८ ॥
अस्सकन्नी य बोद्धव्वा, सीहकन्नी तहेव य। मुसुंढी य हलिद्दा य, णेगहा एवमायओ ॥ ९९ ॥
एगविहमणाणत्ता, सुहुमा तत्थ वियाहिया। सुहुमा सव्वलोगम्मि, लोगदेसे य बायरा ॥ १०० ॥
संतइं पप्पऽणाईया, अपज्जवसिया वि य। ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥ १०१ ॥
दस चेव सहस्साइं, वासाणुक्कोसिया भवे। वणस्सईण आउं तु, अंतोमुहुत्तं जहन्नगं ॥ १०२ ॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नगं। कायठिई पणगाणं, तं कायं तु अमुंचओ ॥ १०३ ॥
असंखकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं। विजढम्मि सए काए, पणगजीवाण अंतरं ॥ १०४ ॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ। संठाणादेसओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥ १०५ ॥

व्याख्या—स्पष्टान्येव। नवरम्—'वृक्षाः' चूतादयः, 'गुच्छाः' वृन्ताकीप्रभृतयः, 'गुल्माः' नवमालिकादयः, 'लताः' चम्पकलतादयः, 'वल्ल्यः' त्रपुष्यादयः, 'तृणानि' जुञ्जुकार्जुनादीनि, "वलय" त्ति 'लतावलयानि' नालिकेरी-कदल्यादीनि, तेषां च शाखान्तराभावेन लतारूपता त्वचो वलयाकारत्वेन च वलयता, 'पर्वगाः' इक्ष्वादयः, 'कुहुणाः' भूमिस्फोटकादयः, 'जलरुहाः' पद्मादयः, 'ओषधयः' शाल्यादयः, 'तथे'ति समुच्चये, हरितान्येव काया येषां ते 'हरितकायाः', तण्डुलेयकादयः, चशब्दः स्वगतानेकभेदसंसूचकः ॥ आलुकादयः प्रायः कन्दविशेषाः ॥ 'पनकानां' पनको-

संसारिजीव-
वक्तव्यता।

पलक्षितानां सामान्यवनस्पतीनाम् ॥ ९२-९३-९४-९५-९६-९७-९८-९९-१००-१०१-१०२-१०३-१०४-१०५ ॥
प्रकृतमुपसंहरन्नुत्तरग्रन्थं सम्बन्धयितुमाह—

इच्चेए थावरा तिविहा, समासेण वियाहिया । इत्तो उ तसे तिविहे, वुच्छामि अणुपुव्वसो ॥ १०६ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ १०६ ॥

तेऊ वाऊ य बोद्धव्वा, ओराला य तसा तहा । इच्चेए तसा तिविहा, तेसिं भेए सुणेह मे ॥१०७॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—'इत्येते' अनन्तरोक्ताः, त्रस्यन्ति—चलन्तीति त्रसाः तत्र तेजोवाय्वोर्गतित उदाराणां च द्वीन्द्रियादीनां लब्धितः त्रसत्वम् ॥ १०७ ॥ तत्र तेजोजीवानाह—

दुविहा तेउजीवा उ, सुहुमा बायरा तहा । पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमेए दुहा पुणो ॥ १०८ ॥
बायरा जे उ पज्जत्ता, णेगहा ते वियाहिया । इंगाले मुम्मुरे अगणी, अच्चिं जाला तहेव य ॥ १०९ ॥
उक्का विज्जू य बोधव्वा, णेगहा एवमायओ । एगविहमणाणत्ता, सुहुमा ते वियाहिया ॥ ११० ॥
सुहुमा सव्वलोगम्मि, एगदेसम्मि बायरा । इत्तो कालविभागं तु, तेसिं वुच्छं चउव्विहं ॥ १११ ॥
संतइं पप्पऽणाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च सादीया, सपज्जवसिया वि य ॥ ११२॥
तिन्नेव अहोरत्ता, उक्कोसेण वियाहिया । आउठिई तेऊणं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥ ११३ ॥
असंखकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । कायठिई तेऊणं, तं कायं तु अमुंचओ ॥ ११४ ॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । विजढम्मि सए काए, तेउजीवाण अंतरं ॥ ११५ ॥
एएसिं वन्नओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणादेसओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥ ११६॥

व्याख्या—स्पष्टानि । नवरम्—'अङ्गारः' भास्वररूपः, 'मुर्मुरः' भस्ममिश्राग्निकणरूपः, 'अग्निः' उक्तभेदातिरिक्तः, 'अर्चिः' मूलप्रतिबद्धा, 'ज्वाला' छिन्नमूला ॥ १०८-१०९-११०-१११-११२-११३-११४-११५-११६ ॥ वायु-सूत्रनवकम्—

दुविहा वाउजीवा य, सुहुमा बायरा तहा । पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमेते दुहा पुणो ॥ ११७ ॥
बायरा जे उ पज्जत्ता, पंचहा ते पकित्तिया । उक्कलिया-मंडलिया-घण-गुंजा-सुद्धवाया य ॥ ११८ ॥
संवट्टगवाए य, णेगहा एवमायओ । एगविहमणाणत्ता, सुहुमा तत्थ वियाहिया ॥ ११९ ॥
सुहुमा सव्वलोगम्मि, लोगदेसे य बायरा । इत्तो कालविभागं तु, तेसिं वुच्छं चउव्विहं ॥ १२० ॥
संतइं पप्पऽणादीया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च सादीया, सपज्जवसिया वि य ॥ १२१ ॥
तिन्नेव सहस्साइं, वासाणुक्कोसिया भवे । आउठिई वाऊणं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥ १२२ ॥
असंखकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नगं । कायठिई वाऊणं, तं कायं तु अमुंचओ ॥ १२३ ॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नगं । विजढम्मि सए काए, वाउजीवाण अंतरं ॥ १२४ ॥
एएसिं वन्नओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणादेसओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥ १२५ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—'पञ्चधे'त्युपलक्षणम्, अत्रैवास्य अनेकधेत्यभिधानात्, उत्कलिकावाताः—ये स्थित्वा स्थित्वा वान्ति, मण्डलिकावाताः—वातोलीरूपाः, घनवाताः—रत्नप्रभाद्याधाराः, गुञ्जावाताः—ये गुञ्जन्तो वान्ति, शुद्धवाताः—यथोक्तविशेषविकला मन्दानिलादयः ॥ 'संवर्त्तकवाताश्च' ये बहिःस्थितमपि तृणादि विवक्षितक्षेत्रान्तः क्षिपन्ति ॥ ११७-११८-११९-१२०-१२१-१२२-१२३-१२४-१२५ ॥ उदारत्रसाभिधित्सयाऽऽह—

संसारिजीव वक्तव्यता

ओराला तसा जे उ, चउहा ते पकित्तिया । बेइंदिय तेइंदिय, चउरो पंचिंदिया चेव ॥ १२६ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ १२६ ॥ द्वीन्द्रियानाह—

बेइंदिया उ जे जीवा, दुविहा ते पकित्तिया । पज्जत्तमपज्जत्ता, तेसिं भेदे सुणेह मे ॥ १२७ ॥
किमिणो सोमंगला चेव, अलसा माइवाहया । वासीमुहा य सिप्पीया, संखा संखगणा तहा ॥१२८॥
पल्लोयाणुल्लगा चेव, तहेव य वराडगा । जलूगा जालगा चेव, चंदणा य तहेव य ॥ १२९ ॥
इइ बेइंदिया एए, णेगहा एवमायओ । लोएगदेसे ते सव्वे, न सवत्थ वियाहिया ॥ १३० ॥
संतइं पप्पऽणाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥ १३१ ॥
वासाइं बारसेव उ, उक्कोसेण वियाहिया । बेइंदियआउठिई, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥ १३२ ॥
संखेज्जकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । बेइंदियकायठिई, तं कायं तु अमुंचओ ॥ १३३ ॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । बेइंदियजीवाणं, अंतरेयं वियाहियं ॥ १३४ ॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणाएसओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥ १३५ ॥

व्याख्या—सूत्रनवकं स्पष्टम् । नवरम्—'कृमयः' अशुच्यादिसम्भवाः, शेषास्तु केचित् प्रकटाः केचिद् यथासम्प्रदायं वाच्याः ॥ १२७-१२८-१२९-१३०-१३१-१३२-१३३-१३४-१३५ ॥ त्रीन्द्रियानाह—

तेइंदिया उ जे जीवा, दुविहा ते पकित्तिया । पज्जत्तमपज्जत्ता, तेसिं भेदे सुणेह मे ॥ १३६ ॥
कुंथुपिवीलिउद्दंसा, उक्कलुदेहिया तहा । तणहारा कट्ठहारा य, मालूगा पत्तहारगा ॥ १३७ ॥
कप्पासऽट्ठिमिंजा य, तिंदुगा तउसमिंजगा । सदावरी य गुम्मी य, बोधवा इंदगाइया ॥ १३८ ॥

इंदगोवगमाइया, णेगहा एवमायओ । लोगेगदेसे ते सव्वे, न सव्वत्थ वियाहिया ॥ १३९ ॥
संतइं पप्पऽणाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥ १४० ॥
एगूणपण्णऽहोरत्ता, उक्कोसेण वियाहिया । तेइंदियआउठिई, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥ १४१ ॥
संखेज्जकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । तेइंदियकायठिई, तं कायं तु अमुंचओ ॥ १४२ ॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । तेइंदियजीवाणं, अंतरेयं वियाहियं ॥ १४३ ॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणाएसओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥ १४४ ॥

व्याख्या—त्रीन्द्रियसूत्रनवकमपि स्पष्टम् । नवरम्—'गुम्मी' शतपदी ॥ १३६-१३७-१३८-१३९-१४०-१४१-१४२-१४३-१४४ ॥ चतुरिन्द्रियानाह—

चउरिंदिया उ जे जीवा, दुविहा ते पकित्तिया । पज्जत्तमपज्जत्ता, तेसिं भेए सुणेह मे ॥ १४५ ॥
अंधिया पोत्तिया चेव, मच्छिया मसगा तहा । भमरे कीडपयंगे य, ढिंकुणे कुंकुणे तहा ॥ १४६ ॥
कुक्कुडे सिंगिरीडी य, नंदावत्ते य विंछिए । डोले भिंगिरीडी य, विरिली अच्छिवेहए ॥ १४७ ॥
अच्छिले माहए अच्छि-विचित्ते चित्तपत्तए । ओहिंजलिया जलकरी य, नीया तंबगाइया ॥ १४८ ॥
इइ चउरिंदिया एए, णेगहा एवमायओ । लोगस्स एगदेसम्मि, ते सव्वे पकित्तिया ॥ १४९ ॥
संतइं पप्पऽणाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥ १५० ॥
छच्चेव य मासा उ, उक्कोसेण वियाहिया । चउरिंदियआउठिई, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥ १५१ ॥
संखेज्जकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया । चउरिंदियकायठिई, तं कायं तु अमुंचओ ॥ १५२ ॥

संसारिजीव-वक्तव्यता ।

अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं। विजढम्मि सए काए, अंतरेयं वियाहियं ॥ १५३ ॥
एएसिं वन्नओ चेव, गंधओ रसफासओ। संठाणादेसओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥ १५४ ॥

व्याख्या—सूत्रदशकमपि स्पष्टम् ॥ १४५-१४६-१४७-१४८-१४९-१५०-१५१-१५२-१५३-१५४ ॥

पञ्चेन्द्रियानाह—

पंचिंदिया उ जे जीवा, चउव्विहा ते वियाहिया। णेरइय तिरिक्खा य, मणुया देवा य आहिया १५५

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ १५५ ॥ तत्र तावन्नैरयिकानाह—

नेरइया सत्तविहा, पुढवीसू सत्तसू भवे। रयणाभ सक्कराभा, वालुयाभा य, आहिया ॥ १५६ ॥
पंकाभा धूमाभा, तमा तमतमा तहा। इइ नेरइया एए, सत्तहा परिकित्तिया ॥ १५७ ॥
लोगस्स एगदेसम्मि, ते सव्वे उ वियाहिया। इत्तो कालविभागं तु, तेसिं वुच्छं चउव्विहं ॥१५८॥
संतइं पप्पऽणाईया, अपज्जवसिया वि य। ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥ १५९ ॥
सागरोवममेगं तु, उक्कोसेण वियाहिया। पढमाइ जहन्नेणं, दसवाससहस्सिया ॥ १६० ॥
तिन्नेव सागराऊ, उक्कोसेण वियाहिया। दुच्चाए जहन्नेणं, एगं तू सागरोवमं ॥ १६१ ॥
सत्तेव सागराऊ, उक्कोसेण वियाहिया। तइयाए जहन्नेणं, तिन्नेव उ सागरोवमा ॥ १६२ ॥
दससागरोवमाऊ, उक्कोसेण वियाहिया। चउत्थीए जहन्नेणं, सत्तेव उ सागरोवमा ॥ १६३ ॥
सत्तरससागराऊ, उक्कोसेण वियाहिया। पंचमाए जहन्नेणं, दस चेव उ सागरा ॥ १६४ ॥
बावीससागराऊ, उक्कोसेण वियाहिया। छट्ठीइ जहन्नेणं, सत्तरस सागरोवमा ॥ १६५ ॥
तित्तीससागराऊ, उक्कोसेण वियाहिया। सत्तमाए जहन्नेणं, बावीसं सागरोवमा ॥ १६६ ॥

जा चेव आउठिई, नेरइयाणं वियाहिया । सा तेसिं कायठिई, जहन्नुक्कोसिया भवे ॥१६७॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । विजढम्मि सए काए, नेरइयाणं तु अंतरं ॥१६८॥
एएसिं वन्नओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणभेदओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥१६९॥

व्याख्या—नारकसूत्राणि चतुर्दश प्रकटानि ॥ १५६-१५७-१५८-१५९-१६०-१६१-१६२-१६३-१६४-१६५-१६६-१६७-१६८-१६९ ॥ तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानाह—

पंचिंदियतिरिक्खा उ, दुविहा ते वियाहिया । सम्मुच्छिमतिरिक्खा उ, गब्भवक्कंतिया तहा ॥१७०॥
दुविहा वि ते भवे तिविहा, जलयरा थलयरा तहा । खहयरा य बोद्धव्वा, तेसिं भेए सुणेह मे ॥१७१॥
मच्छा य कच्छभा य, गाहा य मगरा तहा । सुंसुमारा य बोद्धव्वा, पंचहा जलयराऽऽहिया ॥१७२॥
लोएगदेसे ते सव्वे, न सव्वत्थ वियाहिया । इत्तो कालविभागं तु, तेसिं वुच्छं चउव्विहं ॥१७३॥
संतइं पप्पऽणाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥१७४॥
एगा य पुव्वकोडी उ, उक्कोसेण वियाहिया । आउठिई जलयराणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥१७५॥
पुव्वकोडीपुहुत्तं तु, उक्कोसेण वियाहिया । कायठिई जलयराणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥१७६॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । विजढम्मि सए काए, जलयराणं तु अंतरं ॥१७७॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणाएसओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥१७८॥
चउप्पया य परिसप्पा, दुविहा थलयरा भवे । चउप्पया चउव्विहा उ, ते मे कित्तयओ सुण ॥१७९॥
एगखुरा दुखुरा चेव, गंडीपय सणप्पया । हयमाई गोणमाई, गयमाई सीहमाइणो ॥१८०॥

सुओरगपरिसप्पा य, परिसप्पा दुविहा भवे । गोहाई अहिमाई य, इक्केक्का णेगहा भवे ॥१८१॥
लोएगदेसे ते सव्वे, न सव्वत्थ वियाहिया । एत्तो कालविभागं तु, तेसिं वोच्छं तु चउव्विहं ॥१८२॥
संतइं पप्पऽणाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥१८३॥
पलिओवमा उ तिन्नि उ, उक्कोसेण वियाहिया । आउठिई थलयराणं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥१८४॥
पलिओवमा उ तिन्नि उ, उक्कोसेण वियाहिया । पुव्वकोडीपुहुत्तं तु, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥१८५॥
कायठिई थलयराणं, अंतरं तेसिमं भवे । कालं अणंतमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥१८६॥
एएसिं वन्नओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणादेसओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥१८७॥
विजढम्मि सए काए, थलयराणं तु अंतरं । चम्मे उ लोमपक्खीया, तइया समुग्गपक्खीया ॥१८८॥
विययपक्खी य बोद्धव्वा, पक्खिणो उ चउव्विहा । लोएगदेसे ते सव्वे, न सव्वत्थ वियाहिया ॥१८९॥
संतइं पप्पऽणाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥१९०॥
पलिओवमस्स भागो, असंखिज्जइमो भवे । आउठिई खहयराणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥१९१॥
असंखभागो पलियस्स, उक्कोसेण उ साहिओ । पुव्वकोडीपुहुत्तेणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥१९२॥
कायठिई खहयराणं, अंतरं तेसिमं भवे । कालं अणंतमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥१९३॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणादेसओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥१९४॥

व्याख्या—प्रकटान्येव । नवरम्—'एकखुराः' हयादयः, 'द्विखुराः' गवादयः, गण्डी—वस्त्रोत्पक्ष्मिका, तद्वद् वृत्ततया पदानि येषां ते 'गण्डीपदाः' गजादयः, ''सणप्पय'' त्ति सूत्रत्वात् 'सनखपदाः' सिंहादयः, ''चम्मे'' त्ति अक्रमात्

चर्मचटकाः, 'रोमपक्षिणः' हंसादयः, 'समुद्गपक्षिणः' समुद्गकाकारपक्षवन्तः ते च मानुषोत्तराद् बहिर्भवन्ति, 'विततपक्षिणः' ये सर्वदा विस्तारिताभ्यां पक्षाभ्यामासते ॥ १७०-१७१-१७२-१७३-१७४-१७५-१७६-१७७-१७८-१७९-१८०-१८१-१८२-१८३-१८४-१८५-१८६-१८७-१८८-१८९-१९०-१९१-१९२-१९३-१९४ ॥ मनुष्यानाह—

मणुया दुविहभेया उ, ते मे कित्तयओ सुण। सम्मुच्छिमा य मणुया, गब्भवक्कंतिया तहा ॥१९५॥
गब्भवक्कंतिया जे उ, तिविहा ते वियाहिया। अकम्म-कम्मभूमा य, अंतरदीवया तहा ॥१९६॥
पण्णरस-तीसइविहा, भेया अट्ठवीसई। संखा उ कमसो तेसिं, इति एसा वियाहिया ॥१९७॥
सम्मुच्छिमाण एसेव, भेओ होइ आहिओ। लोगस्स एगदेसम्मि, ते सव्वे वियाहिया ॥१९८॥
संतइं पप्पऽणाईया, अपज्जवसिया वि य। ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥१९९॥
पलिओवमाइं तिन्नि उ, उक्कोसेण वियाहिया। आउठिई मणुयाणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥२००॥
पलिओवमाइं तिन्नि उ, उक्कोसेण वियाहिया। पुव्वकोडिपुहुत्तेणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥२०१॥
कायठिई मणुयाणं, अंतरं तेसिमं भवे। अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नगं ॥२०२॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ। संठाणभेदओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥२०३॥

व्याख्या—स्पष्टम्। नवरम्—"अकम्म-कम्मभूमा य" त्ति भूमशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धाद् अकर्मभूमाः कर्मभूमाश्च, इह च क्रमत इत्युक्तावपि पश्चान्निर्दिष्टानामपि कर्मभूमानां मुक्तिसाधकत्वेन प्राधान्यतः प्रथमं भेदाभिधानम्, पठन्ति च—"तीसइपन्नरसविह" त्ति। "अंतरदीवय" त्ति भेदा अष्टाविंशतिरन्तरद्वीपजानामिति विभक्तिविपरिणामेन सम्बन्धनीयम्, अष्टाविंशतिसङ्ख्यात्वं चैषामेतत्सङ्ख्यात्वादन्तरद्वीपानां, ते हि हिमवतः पूर्वापरप्रान्तविदिक्प्रसृतकोटिषु

संसारिजीववक्तव्यता।

त्रीणि त्रीणि योजनशतान्यवगाह्य तावन्त्येव योजनशतानि आयामविस्ताराभ्यां प्रथमेऽन्तरद्वीपाः, ततोऽप्येकैकयोजनशतवृद्धाऽवगाहनया योजनशतचतुष्टयाद्यायामविस्तारा द्वितीयादयः षट्, एषां च पूर्वोत्तरादिक्रमात् प्रादक्षिण्यतः प्रथमस्य चतुष्कस्य एकोरुक आभाषको लाङ्गूलिको वैषाणिक इति नाम । द्वितीयस्य हयकर्णो गजकर्णो गोकर्णः शष्कुलीकर्णः । तृतीयस्य आदर्शमुखो मेषमुखो हयमुखो गजमुखः । चतुर्थस्य अश्वमुखो हस्तिमुखः सिंहमुखो व्याघ्रमुखः । पञ्चमस्य अश्वकर्णः सिंहकर्णः गजकर्णः कर्णप्रावरणः । षष्ठस्य उल्कामुखो विद्युन्मुखो जिह्वामुखो मेघमुखः । सप्तमस्य घनदन्तो गूढदन्तः श्रेष्ठदन्तः शुद्धदन्त इति, एतन्नामान एव चैतेषु युगलधार्मिकाः प्रतिवसन्ति, तच्छरीरमानाद्यभिधायि चेदं गाथायुगलम्—"अंतरदीवेसु णरा, धणुसयअट्ठूसिया सया मुइया । पालंति मिहुणभावं, पल्लस्स असंखभागाऊ ॥१॥ चउसट्ठी पिट्ठकरंडयाण मणुयाण तेसिमाहारो । भत्तस्स चउत्थस्स अउणसीइदिणाण पालणया ॥ २ ॥" एते च शिखरिणोऽपि पूर्वाऽपरप्रान्तविदिक्प्रसृतकोटिषु उक्तन्यायतोऽष्टाविंशतिः सन्ति । सर्वसाम्याच्चैषां भेदेनाऽविवक्षितत्वान्न सूत्रेऽष्टाविंशतिसङ्ख्याविरोध इति भावनीयम् ॥ सम्मूर्च्छिमानामेष एव भेदो यो गर्भजानां, ते हि तेषामेव वान्तपित्तादिषु सम्भवन्ति ॥ कायस्थितिश्च पल्योपमानि त्रीणि पूर्वकोटिपृथक्त्वेनाऽधिकानीति शेषः ॥ १९५-१९६-१९७-१९८-१९९-२००-२०१-२०२-२०३ ॥ देवाधिकारः—

देवा चउव्विहा वुत्ता, ते मे कित्तयओ सुण । भोमिज्ज वाणमंतर, जोइस वेमाणिया तहा ॥२०४॥
दसहा भवणवासी, अट्ठहा वणचारिणो । पंचविहा जोइसिया, दुविहा वेमाणिया तहा ॥२०५॥

---

१ "अन्तर्द्वीपेषु नरा धनुःशताष्टोच्छ्रिताः सदा मुदिताः । पालयन्ति मिथुनभावं, पल्यस्यासङ्ख्यभागायुषः ॥ १ ॥ चतुःषष्टिः पृष्ठकरण्डकानां मनुजानां तेषामाहारः । भक्तेन चतुर्थेन एकोनाशीतिदिनानि पालनता ॥ २ ॥"

अंसुरा नाग सुवन्ना, विज्जू अग्गी य आहिया। दीवोदही दिसा वाया, थणिया भवणवासिणो ॥
पिसाय भूया जक्खा य, रक्खसा किन्नरा य किंपुरिसा। महोरगा य गंधव्वा, अट्ठविहा वाणमंतरा ॥
चंदा सूरा य नक्खत्ता, गहा तारागणा तहा। दिसाविचारिणो चेव, पंचहा जोइसालया ॥२०८॥
वेमाणिया उ जे देवा, दुविहा ते पकित्तिया। कप्पोवगा य बोद्धव्वा, कप्पाईया तहेव य ॥२०९॥
कप्पोवगा य बारसहा, सोहम्मीसाणगा तहा। सणंकुमारमाहिंदा, बंभलोगा य लंतगा ॥२१०॥
महासुक्का सहस्सारा, आणया पाणया तहा। आरणा अच्चुया चेव, इति कप्पोवगा सुरा ॥२११॥
कप्पातीता उ जे देवा, दुविहा ते वियाहिया। गेविज्जाऽणुत्तरा चेव, गेविज्जा नवहा तहिं ॥२१२॥
हिट्ठिमा हिट्ठिमा चेव, हिट्ठिमा मज्झिमा तहा। हिट्ठिमा उवरिमा चेव, मज्झिमा हिट्ठिमा तहा ॥
मज्झिमा मज्झिमा चेव, मज्झिमा उवरिमा तहा। उवरिमा हिट्ठिमा चेव, उवरिमा मज्झिमा तहा ॥
उवरिमा उवरिमा चेव, इइ गेविज्जगा सुरा। विजया वेजयंता य, जयंता अपराजिया ॥२१५॥
सव्वट्ठसिद्धगा चेव, पंचहाणुत्तरा सुरा। इइ वेमाणिया एए, णेगहा एवमायओ ॥२१६॥
लोगस्स एगदेसम्मि, ते सव्वे परिकित्तिया। इत्तो कालविभागं तु, तेसिं वोच्छं चउव्विहं ॥२१७॥
संतइं पप्पऽणाईया, अपज्जवसिया वि य। ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥२१८॥
साहियं सागरं इक्कं, उक्कोसेणं ठिई भवे। भोमिज्जाण जहन्नेणं, दसवाससहस्सिया ॥२१९॥
पलिओवमं तु एगं, उक्कोसेणं ठिई भवे। वंतराणं जहन्नेणं, दसवाससहस्सिया ॥२२०॥
पलिओवमं तु एगं, वासलक्खेण साहियं। पलिओवमऽट्ठभागो, जोईसेसु जहन्निया ॥२२१॥

संसारिजीव-वक्तव्यता।

दो चेव सागराइं, उक्कोसेण वियाहिया । सोहम्मम्मि जहन्नेणं, एगं तु पलिओवमं ॥ २२२ ॥
सागरा साहिया दुन्नि, उक्कोसेण वियाहिया । ईसाणम्मि जहन्नेणं, साहियं पलिओवमं ॥ २२३ ॥
सागराणि य सत्तेव, उक्कोसेणं ठिई भवे । सणंकुमारे जहन्नेणं, दुन्नि ऊ सागरोवमा ॥ २२४ ॥
साहिया सागरा सत्त, उक्कोसेणं ठिई भवे । माहिंदम्मि जहन्नेणं, साहिया दोन्नि सागरा ॥ २२५ ॥
दस चेव सागराइं, उक्कोसेणं ठिई भवे । बंभलोए जहन्नेणं, सत्त ऊ सागरोवमा ॥ २२६ ॥
चउद्दस उ सागराइं, उक्कोसेणं ठिई भवे । लंतगम्मि जहन्नेणं, दस ऊ सागरोवमा ॥ २२७ ॥
सत्तरस सागराइं, उक्कोसेणं ठिई भवे । महासुक्के जहन्नेणं, चउद्दस सागरोवमा ॥ २२८ ॥
अट्ठारस सागराइं, उक्कोसेणं ठिई भवे । सहस्सारे जहन्नेणं, सत्तरस सागरोवमा ॥ २२९ ॥
सागरा अउणवीसं तु, उक्कोसेणं ठिई भवे । आणयम्मि जहन्नेणं, अट्ठारस सागरोवमा ॥ २३० ॥
वीसं तु सागराइं, उक्कोसेणं ठिई भवे । पाणयम्मि जहन्नेणं, सागरा अउणवीसई ॥ २३१ ॥
सागरा एक्कवीसं तु, उक्कोसेणं ठिई भवे । आरणम्मि जहन्नेणं, वीसई सागरोवमा ॥ २३२ ॥
बावीस सागराइं, उक्कोसेणं ठिई भवे । अच्चुयम्मि जहन्नेणं, सागरा इक्कवीसई ॥ २३३ ॥
तेवीस सागराइं, उक्कोसेणं ठिई भवे । पढमम्मि जहन्नेणं, बावीसं सागरोवमा ॥ २३४ ॥
चउवीस सागराइं, उक्कोसेणं ठिई भवे । बीयम्मि जहन्नेणं, तेवीसं सागरोवमा ॥ २३५ ॥
पणवीस सागराइं, उक्कोसेणं ठिई भवे । तइयम्मि जहन्नेणं, चउवीसं सागरोवमा ॥ २३६ ॥
छव्वीस सागराइं, उक्कोसेणं ठिई भवे । चउत्थम्मि जहन्नेणं, सागरा पणवीसई ॥ २३७ ॥

सागरा सत्तवीसं तु, उक्कोसेणं ठिई भवे। पंचमम्मि जहन्नेणं, सागरा उ छवीसई ॥ २३८ ॥
सागरा अट्ठवीसं तु, उक्कोसेणं ठिई भवे। छट्ठम्मि जहन्नेणं, सागरा सत्तवीसई ॥ २३९ ॥
सागरा इगुणतीसं तु, उक्कोसेणं ठिई भवे। सत्तमम्मि जहन्नेणं, सागरा अट्ठवीसई ॥ २४० ॥
तीसं तु सागराइं, उक्कोसेणं ठिई भवे। अट्ठमम्मि जहन्नेणं, सागराइं उणतीसई ॥ २४१ ॥
सागरा इक्कतीसं तु, उक्कोसेणं ठिई भवे। नवमम्मि जहन्नेणं, तीसई सागरोवमा ॥ २४२ ॥
तित्तीस सागराइं, उक्कोसेणं ठिई भवे। चउसुं पि विजयाईसुं, जहन्ना एक्कतीसई ॥ २४३ ॥
अजहन्नमणुक्कोसं, तित्तीसं सागरोवमा। महाविमाणसव्वट्ठे, ठिई एसा वियाहिया ॥ २४४ ॥
जा चेव य आउठिई, देवाणं तु वियाहिया। सा तेसिं कायठिई, जहन्नमुक्कोसिया भवे ॥ २४५ ॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं। विजढम्मि सए काए, देवाणं हुज्ज अंतरं ॥ २४६ ॥
एएसिं वन्नओ चेव, गंधओ रसफासओ। संठाणादेसओ चेव, विहाणाइं सहस्ससो ॥ २४७ ॥

संसारिजीव-वक्तव्यता।

व्याख्या—सूत्राणि द्वि(चतुः)चत्वारिंशत् प्रकटानि ॥ २०४-२०५-२०६-२०७-२०८-२०९-२१०-२११-२१२-२१३-२१४-२१५-२१६-२१७-२१८-२१९-२२०-२२१-२२२-२२३-२२४-२२५-२२६-२२७-२२८-२२९-२३०-२३१-२३२-२३३-२३४-२३५-२३६-२३७-२३८-२३९-२४०-२४१-२४२-२४३-२४४-२४५-२४६-२४७ ॥ सम्प्रति निगमनमाह—

संसारत्था य सिद्धा य, इति जीवा वियाहिया। रूविणो चेवऽरूवी य, अजीवा दुविहा वि य ॥२४८॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ २४८ ॥ सम्प्रति कश्चिज्जीवाऽजीवविभक्तेः श्रवणश्रद्धानमात्रेणैव कृतार्थतां मन्येत अतस्तदाशङ्काऽपनोदार्थमाह—

इति जीवमजीवे य, सोच्चा सद्दहिऊण य । सव्वनयाण अणुमए, रमेज्जा संजमे मुणी ॥ २४९ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ २४९ ॥ संयमरतिकरणानन्तरं यद्विधेयं तदाह—

तओ बहूणि वासाइं, सामन्नमणुपालिया । इमेण कमजोएण, अप्पाणं संलिहे मुणी ॥ २५० ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—क्रमेण योगः—तपोऽनुष्ठानरूपो व्यापारः क्रमयोगस्तेन ॥२५०॥ क्रमयोगमेवाह—

बारसेव उ वासाइं, संलेहुक्कोसिया भवे । संवच्छरं मज्झिमया, छम्मासा य जहन्निया ॥ २५१ ॥

पढमे वासचउक्कम्मि, विगईनिज्जूहणं करे । बिइए वासचउक्कम्मि, विचित्तं तु तवं चरे ॥ २५२ ॥

एगंतरमायामं, कट्टु संवच्छरे दुवे । तओ संवच्छरऽद्धं तु, नाइविगिट्ठं तवं चरे ॥ २५३ ॥

तओ संवच्छरऽद्धं तु, विगिट्ठं तु तवं चरे । परिमियं चेव आयामं, तम्मि संवच्छरे करे ॥ २५४ ॥

कोडीसहियमायामं, कट्टु संवच्छरे मुणी । मासद्ध-मासिएणं तु, आहारेणं तवं चरे ॥ २५५ ॥

व्याख्या—द्वादशैव 'तुः' पूरणे वर्षाणि 'संलेखना' द्रव्यतः शरीरस्य भावतः कषायाणां कृशतापादनमुत्कृष्टा भवति, संवत्सरं मध्यमा, षण्मासान् जघन्यिका ॥ उत्कृष्टायाः क्रमयोगमाह—प्रथमे वर्षचतुष्के 'विकृतिनिर्यूहणं' विकृतित्यागं कुर्यात्, इदं च विचित्रतपसः पारणके, यदाह निशीथचूर्णिकारः—"अन्ने चत्तारि वरिसे विचित्तं तु तवं काउं आयंबिलेण निव्वीएण वा पारेइ" त्ति । केवलमनेन निर्युक्तिकृता च द्वितीये वर्षचतुष्क इदमुक्तम् । अत्र च प्रथमे

१ "अन्यानि चत्वारि वर्षाणि विचित्रं तु तपः कृत्वा आचाम्लेन निर्विकृतिकेन वा पारयति" इति ।

दृश्यत इत्युभयथाऽपि करणमनुमतं मन्यामहे । द्वितीये वर्षचतुष्के "विचित्तं तु" विचित्रमेव चतुर्थषष्ठाऽष्टमादिरूपं तपश्चरेत्, अत्र च पारणके सम्प्रदायः—"उग्गमविसुद्धं सव्वं कप्पणिज्जं पारेइ" त्ति ॥ एकेन–चतुर्थलक्षणेन तपसा अनन्तरं–व्यवधानं यस्मिन् तदेकान्तरं 'आयामम्' आचाम्लं कृत्वा संवत्सरौ द्वौ, ततः संवत्सरार्द्धं 'तुः' पूरणे 'न' नैव 'अतिविकृष्टम्' अष्टमादि तपश्चरेत्॥ ततः संवत्सरार्द्धं 'तुः' पुनरर्थे "विगिट्ठं तु" विकृष्टमेव तपश्चरेत्, अत्रैव विशेषमाह—"परिमियं चेव" त्ति 'चः' पूरणे, 'परिमितमेव' स्वल्पमेव, द्वादशे हि वर्षे निरन्तरम् आयामम् इह तु चतुर्थादिपारणके एव इत्येवमुक्तम्, 'तस्मिन्' द्विधा विभक्ते संवत्सरे कुर्यात् ॥ कोट्यौ–अग्रे सहिते–मिलिते यस्मिन् तत्कोटीसहितम् आयामं कृत्वा 'संवत्सरे' प्रक्रमाद् द्वादशे मुनिः "मास" त्ति सूत्रत्वान्मासं भूतो मासिकस्तेन एवमर्द्धमासिकेन "आहारेण" त्ति उपलक्षणत्वाद् आहारत्यागेन 'तपः' इति प्रस्तावाद् भक्तपरिज्ञादिकमनशनं चरेत् ॥ निशीथचूर्णिसम्प्रदायश्चाऽत्र—"एत्थ बारसस्स वासस्स पच्छिमा जे चत्तारि मासा तेसु तेल्लगंडूसं निसट्ठं धरेउ खेल्लमल्लए निट्ठुभइ, मा अइरुक्खत्तणओ मुहजंतविसंवाओ भविस्सइ त्ति, तस्स य विसंवाए नो सम्मं नमोक्कारमाराहेइ" इति सूत्रपञ्चकार्थः ॥ २५१-२५२-२५३-२५४-२५५ ॥ इत्थं प्रतिपन्नोऽनशनस्याऽप्यशुभभावनानां मिथ्यादर्शनानुरागादीनां चानर्थहेतुतां तद्विपर्ययाणां चार्थहेतुतामाह—

कंदप्पमाभिओगं, किब्बिसियं मोहमासुरत्तं च । एआओ दुग्गईओ, मरणम्मि विराहिया हुंति॥२५६॥
मिच्छादंसणरत्ता, सणियाणा हु हिंसगा । इय जे मरंति जीवा, तेसिं पुण दुल्लहा बोही ॥२५७॥

संसारिजीव-वक्तव्यता।

---

१ "उद्गमविशुद्धं सर्वं कल्पनीयं पारयति" इति । २ "अत्र द्वादशस्य वर्षस्य पश्चिमा ये चत्वारो मासास्तेषु तैलगण्डूषं निसृष्टं धृत्वा श्लेष्ममल्लके निक्षिपति, माऽतिरूक्षत्वात् मुखयन्त्रविसंवादो भूदिति, तस्य च विसंवादे न सम्यग् नमस्कारमाराधयति"।

सम्मदंसणरत्ता, अणियाणा सुक्कलेसमोगाढा। इय जे मरंति जीवा, सुलहा तेसिं भवे बोही॥२५८॥
मिच्छादंसणरत्ता, सनियाणा कण्हलेसमोगाढा। इय जे मरंति जीवा,तेसिं पुण दुल्लहा बोही॥२५९॥

व्याख्या—"कंदप्प" त्ति उपलक्षणत्वात् कन्दर्पभावना, एवमाभियोग्यभावना, किल्बिषिकभावना, मोहभावना, आसुरत्वभावना च, एता भावना दुर्गतिहेतुतया दुर्गतयः, एतद्विधातॄणां तद्विधसुरेष्वेवोत्पादात्, 'मरणे' मरणसमये कीदृश्यः सत्यः ? इत्याह—विराधिकाः सम्यग्दर्शनादीनामिति गम्यते। मरण इत्यभिधानं चेह पूर्वमेतत्सत्तायामप्युत्तरकालं शुभभावभावे सुगतेरपि सम्भवात्, शेषं सुगमम् ॥ इह चाऽऽद्येन सूत्रेण कन्दर्पभावनादीनां दुर्गतिरूपाऽनर्थस्य हेतुत्वमुक्तम्, अर्थाच्च तद्विपरीतभावनानां सुगतिस्वरूपार्थस्य, द्वितीयेन मिथ्यादर्शनरक्तत्वादीनां दुर्लभबोधिलक्षणाऽनर्थस्य, तृतीयेन सम्यग्दर्शनरक्तत्वादीनां सुलभबोध्यात्मकार्थस्य, चतुर्थेन तूक्तनीत्या मिथ्यादर्शनरक्तत्वादीनामेव विशेषज्ञापनमिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ २५६-२५७-२५८-२५९ ॥ जिनवचनाराधनामूलमेव सकलं संलेखनादि श्रेयः, अतस्तत्रैवाऽऽदरख्यापनार्थमन्वयव्यतिरेकाभ्यां तन्माहात्म्यमाह—

जिणवयणे अणुरत्ता, जिणवयणं जे करिंति भावेण। अमला असंकिलिट्ठा, ते हुंति परित्तसंसारा॥
वालमरणाणि वहुसो, अकाममरणाणि चेव य बहूणि। मरिहंति ते वराया,जिणवयणं जे न याणंति॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—'अमलाः' श्रद्धानादिमालिन्यहेतुमिथ्यात्वादिभावमलरहिताः, तथा 'असङ्क्लिष्टाः' रागादिसङ्क्लेशमुक्ताः ॥ 'वालमरणैः' उद्बन्धनादिनिबन्धनैः 'अकाममरणैश्च' अनिच्छामरणैः बहुभिः, सर्वत्र सुब्व्यत्ययः

---

१ परीतः–समस्तदेवादिभवाऽल्पताऽऽपादनेन समन्तात् परिमितः संसारो विद्यते येषां ते परीतसंसारिणः कतिपयभवाऽभ्यन्तरमुक्तिभाज इत्यर्थः ।

प्राकृतत्वात्, 'एव च' पूरणे ॥१६०-१६१॥ यतश्चैवमतो जिनवचनं भावतः कर्त्तव्यम्, तद्भावकरणं च आलोचनया, सा च तच्छ्रवणार्हाणां देया, ते च यैर्हेतुभिर्भवन्ति तानाह—

संसारिजीव-वक्तव्यता।

बहुआगमविन्नाणा, समाहिउप्पायगा य गुणगाही। एएण कारणेणं, अरिहा आलोयणं सोउं ॥२६२॥

व्याख्या—बहुः-सूत्रतोऽर्थतश्च स चासौ आगमश्च बह्वागमस्तस्मिन् विशिष्टं ज्ञानं येषां ते बह्वागमविज्ञानाः, "समाहि" त्ति समाधेः उत्पादकाः, किमुक्तं भवति ?—देशकालाशयादिविज्ञतया समाधिमेव मधुरभणित्यादिभिरालोचनादातॄणामुत्पादयन्ति, चशब्दो भिन्नक्रमः, ततः "गुणग्गाहि" त्ति 'गुणग्राहिणश्च' उपबृंहणार्थं परेषां सद्भूतगुणग्रहणशीलाः, "एएण कारणेणं" ति एतैः कारणैः अर्हा भवन्त्याचार्यादय इति गम्यते आलोचनां श्रोतुमिति सूत्रार्थः ॥२६२॥ इत्थमनशनस्थितेन यत्कृत्यं तदुपदर्श्य सम्प्रति प्रागुद्दिष्टकन्दर्पादिभावनानां स्वरूपमाह—

कंदप्प-कोक्कुयाइं, तह सील-सहाव-हसण-विगहाहिं। विम्हावेंतो य परं, कंदप्पं भावणं कुणइ २६३
मंताजोगं काउं, भूईकम्मं च जे पउंजंति। सायरसइड्ढिहेउं, अभिओगं भावणं कुणइ ॥ २६४ ॥
णाणस्स केवलीणं, धम्मायरियस्स संघसाहूणं। माई अवन्नवाई, किब्बिसियं भावणं कुणइ॥२६५॥
अणुबद्धरोसपसरो, तह य निमित्तम्मि होइ पडिसेवी। एएहि कारणेहि य, आसुरियं भावणं कुणइ॥
सत्थग्गहणं विसभक्खणं च जलणं च जलप्पवेसो य। अणायारभंडसेवा, जम्मणमरणाणि बंधंति॥

व्याख्या—"कंदप्पकोक्कुयाइं" ति कन्दर्पकौकुच्ये कुर्वन्निति शेषः, तत्र कन्दर्पः—"[1]कहकहकहस्स हसणं, कंदप्पो अणिहुया य आलावा। कंदप्पकहाकहणं, कंदप्पुवएससंसा य ॥ १ ॥" अनिभृता आलापाश्च—गुर्वादिनाऽपि सह

१ "कहकहकहस्य हसनं कन्दर्पोऽनिभृताश्च संलापाः। कन्दर्पकथाकथनं कन्दर्पोपदेशशंसा च ॥ १ ॥"

निष्ठुरवक्रोक्त्यादिरूपाः, कन्दर्पकथा—कामस्य कथा, कौकुच्यं द्विधा—कायेन वाचा, तथा च—"[1]भूनयणवयणदसणच्छएहिं करचरणकण्णमाईहिं । तं तं करेइ जह जह, हसइ परो अत्तणा अहसं ॥ १ ॥ वायाए कोक्कुइओ, तं जंपइ जेण हसए अन्नो । नाणाविहजीवरुए, कुवइ मुहतूरए चेव ॥ २ ॥" "तह" त्ति येन प्रकारेण परस्य विसय उपजायते तथा यच्छीलं च—फलनिरपेक्षा वृत्तिः स्वभावश्च—परविस्मयोत्पादनाभिसन्धिनैव तत्तन्मुखविकारादिकं स्वरूपं हसनं च—अट्टाट्टहासादि विकथाश्च—परविस्मापकविविधोल्लापरूपाः शीलस्वभावहासविकथास्ताभिर्विस्मापयन् परं "कंदप्पं" ति कन्दर्पयोगात्कन्दर्पाः ते च प्रस्तावाद् देवास्तेषामियं कान्दर्पी तां 'भावनां' तद्भावाऽभ्यासरूपां करोति ॥ "मंतायोगं" ति सूत्रत्वात् मन्त्राश्च योगाश्च—तथाविधद्रव्यसंयोगा मन्त्रयोगं तत् कृत्वा भूत्या—उपलक्षणत्वात् मृदा सूत्रेण च कर्म—रक्षार्थं क्रिया भूतिकर्म, चशब्दात् कौतुकादि च "जे पउंजंति" त्ति प्राकृतत्वाद् यः प्रयुङ्क्ते 'सातरसर्द्धिहेतोः' सातार्द्यर्थमिति भावः, अनेन पुष्टालम्बने निःस्पृहस्यैतत्कुर्वतः प्रत्युत गुण इति ज्ञापयति, स आभियोगीं भावनां करोति ॥ नाणे"त्यादि प्रकटम् । नवरम्—ज्ञानस्याऽवर्णवादी, यथा—"[2]काया वया य ते च्चिय, ते चेव पमायमप्पमाया य । मोक्खाहिगारियाणं, जोइसजोणीहिं किं कज्जं ? ॥ १ ॥" धर्माचार्यस्य—"[3]जच्चाईहिं अवन्नं, विहसइ वट्टइ न यावि उववाए । अहिओ छिद्दप्पेही, पगासवाई अणणुकूलो ॥ १ ॥ साधूनां च—"[4]अविसहणाऽतुरियगई, अणाणुवत्ती इमे गुरूणं पि ।

---

[1] "भ्रूनयनवदनदशनच्छदैः करचरणकर्णादिभिः । तत्तत्करोति यथा यथा हसति पर आत्मनाऽहसन् ॥१॥ वाचा कौत्कुचिकस्तज्जल्पति येन हसत्यन्यः । नानाविधजीवरुतान् करोति मुखतूर्याणि वा ॥२॥" [2] "कायाव्रतानि च तान्येव तावेव प्रमादाप्रमादौ च । मोक्षाधिकारिणां ज्योतिर्योनिभिः किं कार्यम् ? ॥१॥" [3] "जात्यादिभिरवर्णं विहसति वर्त्तते न चाप्युपपाते । अहितश्छिद्रप्रेक्षी प्रकाशवाद्यननुकूलः ॥१॥"
[4] "अविषहणाऽत्वरितगतयोऽननुवृत्तयश्चेमे गुरूणामपि ।"

खणमेत्तपीइरोसा, गिहिवच्छलगा य संजइया ॥ १ ॥" 'मायी' स्वस्वभावनिगूहनादिमान्, यथोक्तम्—"गुहइ आयसहावं, घायइ य गुणे परस्स संते वि । चोरो व सव्वसंकी, गूढायारो वितहभासी ॥ १ ॥" इदानीं विचित्रत्वात् सूत्रकृतेर्मोहीप्रस्तावेऽप्यासुरीभावना यत्कुर्वता कृता भवति तदाह—'अणुबद्धे'त्यादि स्पष्टम् । नवरम्—अनुबद्धरोषप्रसरस्वरूपम्—"निच्चं वुग्गहसीलो, काऊण ण याणुतप्पए पच्छा । न य खामिओ पसीयइ, अवराहीणं दुवेण्हं पि ॥ १ ॥" 'तथा' समुच्चये, 'चः' पूरणे, निमित्तम्—अतीतादि तद्विषये भवति 'प्रतिसेवी' अपुष्टालम्बनेऽपि तदासेवनात् ॥ शस्त्रस्य ग्रहणम्—आत्मनि वधार्थं व्यापारणं शस्त्रग्रहणं, विषभक्षणं, चशब्द उक्तसमुच्चयार्थः पर्यन्ते योक्ष्यते, 'ज्वलनं' दीपनमात्मन इति गम्यते, जलप्रवेशः, चशब्दोऽनुक्तभृगुपातादिपरिग्रहार्थः, आचारः—शास्त्रविहितः व्यवहारस्तेन भाण्डम्—उपकरणमाचारभाण्डं न तथा अनाचारभाण्डं तस्य सेवा—हासमोहादिभिः परिभोगः अनाचारभाण्डसेवा, सा च गम्यमानत्वाद् एतानि कुर्वन्तो यतयः 'जन्मजरामरणानि' उपचारात् तत्तन्निमित्तकर्माणि बध्नन्ति इति, अनेन चोन्मार्गप्रतिपत्त्या मार्गविप्रतिपत्तिराक्षिप्ता, तथा चाऽर्थतो मोहीभावनोक्ता । यतस्तल्लक्षणम्—"उम्मग्गदेसओ मग्गनासओ मग्गविप्पडीवत्ती । मोहेण य मोहेत्ता, सम्मोहं भावणं कुणइ ॥ १ ॥" फलं चाऽऽसाम्—"एयाओ भावणाओ, भावित्ता देवदुग्गइं जंति । तत्तो य चुया संता, पडंति भवसागरमणंतं ॥ २ ॥" इति सूत्रपञ्चकार्थः ॥ २६३-२६४-२६५-२६६-२६७ ॥ सम्प्रत्युपसंहारद्वारेण शास्त्रस्य माहात्म्यमाह—

संसारिजीववक्तव्यता।

क्षणमात्रप्रीतिरोषाः गृहिवत्सलाश्च संयताः ॥ १ ॥" १ "गूहते आत्मस्वभावं घातयति च गुणान् परस्य सतोऽपि । चौर इव सर्वशङ्की, गूढाकारो वितथभाषी ॥१॥" २ "नित्यं व्युद्ग्रहशीलः कृत्वा न चानुतप्यते पश्चात् । न च क्षामितः प्रसीदति अपराधिनोर्द्वयोरपि ॥१॥" ३ "उन्मार्गदेशको मार्गनाशको मार्गविप्रतिपत्तिः । मोहेन च मोहयित्वा सम्मोहीं भावनां करोति ॥ १ ॥" ४ "एता भावना भावयित्वा देवदुर्गतिं यान्ति । ततश्च च्युताः सन्तः पतन्ति भवसागरमनन्तम् ॥ १ ॥"

इइ पाउकरे बुद्धे नायए परिनिव्वुए । छत्तीसं उत्तरज्झाए भवसिद्धीयसम्मए ॥२६८॥ त्ति बेमि ॥

व्याख्या—'इति' एताननन्तरमुपवर्णितान्, "पाउकरे" त्ति 'प्रादुःकृत्य' कांश्चिदर्थतः कांश्चन सूत्रतोऽपि प्रकाश्य 'बुद्धः' केवलज्ञानावगतसकलवस्तुतत्त्वः 'ज्ञातजः' ज्ञातकुलसमुद्भवः, स चेह भगवान् महावीरः 'परिनिर्वृतः' निर्वाणं गतः, षट्त्रिंशद् उत्तराः—प्रधाना अध्यायाः—अध्ययनानि उत्तराध्यायास्तान्, भवसिद्धिकानां—भव्यानां सम्मतान्—अभिप्रेतान्, 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववदिति सूत्रार्थः ॥ २६८ ॥ निर्युक्तिकार एतन्माहात्म्यमाह—"जे[1] किर भवसिद्धीया, परित्तसंसारिया य जे भव्वा । ते किर पढंति एए, छत्तीसं उत्तरज्झाए ॥ १ ॥ तम्हा जिणपण्णत्ते, अणंतगम-पज्जवेहि संजुत्ते । अज्झाए जहजोगं, गुरुप्पसाया अहिज्जिज्जा ॥ २ ॥" योगः—उपधानादिव्यापारस्तदनतिक्रमेण यथायोगम् ॥

---

१ "ये किल भवसिद्धिकाः परीतसंसारकाश्च ये भव्याः । ते किल पठन्त्येतान् षट्त्रिंशदुत्तराध्यायान् ॥ १ ॥ तस्माज्जिनप्रज्ञप्तान् अनन्तगमपर्यवैः संयुक्तान् । अध्यायान् यथायोगं गुरुप्रसादादधीयेत ॥ २ ॥"

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविनिर्मितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां जीवाजीवविभक्तिनामकं षट्त्रिंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

॥ समाप्तानि चाशेषाण्युत्तराध्ययनानि ॥

॥ ३९१ ॥

श्रीउत्तराध्ययनसूत्रलघुव्याख्याव्याख्यातुः प्रशस्तिः ।

अस्ति विस्तारवानुर्व्यां, गुरुशाखासमन्वितः । आसेव्यो भव्यसार्थानां, श्रीकोटिकगणद्रुमः ॥१॥ तदुत्थवैरिशाखायामभूदायतिशालिनी । विशाला प्रतिशाखेव, श्रीचन्द्रकुलसन्ततिः ॥२॥ तस्याश्चोत्पद्यमानच्छदनिचयसदृक्षावकर्णान्वयोत्थश्रीथारापद्रगच्छप्रसवभरलसद्धर्मकिञ्जल्कपानात् । श्रीशान्त्याचार्यभृङ्गः प्रवरमधुसमामुत्तराध्यायवृत्तिं, विद्वल्लोकस्य दत्तप्रमुदमुदगिरद् यां गभीरार्थसाराम् ॥३॥ तस्याः समुद्धृता चैषा, सूत्रमात्रस्य वृत्तिका । एकपाठगता मन्दबुद्धीनां हितकाम्यया ॥४॥ आत्मसंस्मरणार्थाय, यथा मन्दधिया यया । अतोऽपराधमेनं मे, क्षमन्तु श्रुतशालिनः ॥५॥ आसीच्चन्द्रकुलोद्भूतो, विख्यातो जगतीतले । अक्षमाराजितोऽप्युच्चैर्यः क्षमाराजितः सदा ॥६॥ धर्मोऽथ मूर्त्तिमानेव, सौम्यमूर्त्तिः शशाङ्कवत् । वर्जितश्चाशुभैर्भावै रागद्वेषमदादिभिः ॥७॥ सुनिर्मलगुणैर्नित्यं, प्रशान्तैः श्रुतशालिभिः । प्रद्युम्न-मानदेवादिसूरिभिः प्रविराजितः ॥८॥ विश्रुतस्य महीपीठे, बृहद्गच्छस्य मण्डनम् । श्रीमान् विहारुकप्रष्ठः, सूरिरुद्योतनाभिधः ॥९॥ शिष्यस्तस्याऽऽम्रदेवोऽभूदुपाध्यायः सतां मतः । यत्रैकान्तगुणापूर्णे, दोषैर्लेभे पदं न तु ॥१०॥ श्रीनेमिचन्द्रसूरिरुद्धृतवान् वृत्तिकां तद्विनेयः । गुरुसोदर्यश्रीमन्मुनिचन्द्राचार्यवचनेन ॥११॥ शोधयतु बृहदनुग्रहबुद्धिं मयि संविधाय विज्ञजनः । तत्र च मिथ्यादुष्कृतमस्तु कृतमसङ्गतं यदिह ॥१२॥ अणहिलपाटकनगरे, दोहडिसच्छ्रेष्ठिसत्कवसतौ च । सन्तिष्ठता कृतेयं, नवकररहरवत्सरे चैव ॥१३॥ पट्टिकातोऽलिखच्चेमां, सर्वदेवाभिधो गणी । आत्मकर्मक्षयायाऽथ, परोपकृतिहेतवे ॥१४॥ दोहडिश्रेष्ठिना चाऽस्या, लेखिता प्रथमा प्रतिः । जिनवाक्यानुरक्तेन, भक्तेन गुणवज्जने ॥१५॥ अनुष्टुभां सहस्राणि, गणितक्रिययाऽभवन् । द्वादश ग्रन्थमानं तु, वृत्तेरस्या विनिश्चितम् ॥१६॥ ग्रन्थाग्रं सूत्रेण सह [१३५५०] श्रीउत्तराध्ययनलघुवृत्तिः परिपूर्णा ॥ संवत् १५४५ वर्षे कार्त्तिकशुदि ३ दिने श्रीधर्मघोषगच्छे मूलपट्टे श्रीधर्मसूरिसन्ताने श्रीपद्मशेखरसूरिपट्टालङ्करणगच्छाधिराजश्रीपद्मानन्दसूरिशिष्यवाचकश्रीभावशेखरवाचनार्थं लिखितमिदं मुनिना क्षमारत्नेन श्रुतज्ञानवृद्धये ॥ शुभं भवतु श्रीपार्श्वप्रसादात् ॥

॥ इति श्रीउत्तराध्ययनानि समाप्तानि ॥

इति श्रीआत्म-वल्लभग्रन्थाङ्कः—१२.